નમો અરિહંતાણં

નમો સિદ્ધાણં

નમો આયરિયાણં

નમો ઉવજઝાયાણં

નમો લોએ સવ્વ સાહૂણં

એસો પંચ નમુકકારો

સવ્વ પાવપ્પણાસણો

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં

પઢમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ
કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 1
(Full Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI BHAGAVATI SUTRA

PART : 12

શ્રી ભગવતી સૂત્ર : ભાગ– ૧૨

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(द्वादशो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

राजकोटनिवासी-श्रेष्ठिश्री-शामजीभाई-वेलजीभाई वीराणी

तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारकट्रस्टप्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९४	२०२४	१९६८

मूल्यम्-रू० २५-०-०

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India

卐

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

卐

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

卐

મૂલ્યઃ રૂ. ૨૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૪
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૪
ઇસવીસન ૧૯૬૮

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

(૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.

(૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.

(૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.

(૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.

(૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.

(૧) **ઉલ્કાપાત**—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)

(૨) **દિગ્દાહ**—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૩) **ગર્જારવ**—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જારવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૪) **નિર્ઘાત**—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૫) **વિદ્યુત**—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.

(૬) **યૂપક**—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૭) **યક્ષાદીપ્ત**—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૮) **ધુમિક કૃષ્ણ**—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૯) **મહિકાશ્વેત**—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૦) **રજઉદ્ઘાત**—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. ફૂટેલું ઇંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) **મળ-મૂત્ર**—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) **સ્મશાન**—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) **ચંદ્રગ્રહણ**—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) **સૂર્યગ્રહણ**—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) **રાજવ્યુદ્ગત**—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) **પતન**—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) **ઔદારિક શરીર**—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) **ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા**—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઇન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઇચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

(१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।

(२) प्रातः ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घडी (४८ मिनिट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनिट और सूर्योदय के बाद २४ मिनिट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए।

(३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।

(४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगो में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

(१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३) **गर्जारव**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनो में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है । इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१०) **रजोद्घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उडती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

(११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए । फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है ।

(१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है ।

(१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है ।

(१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१८) **राजव्युद्गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरी वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढ़ी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरू की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

श्री

भगवतीसूत्र भाग १२ वें की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमांक	विषय	पृष्ठांक
	सोलहवें शतक का पहला उद्देशा	
१	सोलहवें शतककी अवतरणिका	१
२	सोलहवें शतककी उद्देशार्थ संग्रहिणी गाथा का निरूपण	२–४
३	अधिकरणी नामके प्रथम उद्देशेका निरूपण	५–
४	लोहके दृष्टांत द्वारा पांच क्रियावत्वका निरूपण	१०–१७
५	अधिकरण और अधिकरणी का निरूपण	१८–२१
६	जीव आदिके अधिकरण आदिका निरूपण	२१–४३
	दूसरा उद्देशा—	
७	जीवोंके जरा शोक आदिका निरूपण	४४–६८
८	मुखवस्त्रिका बांधना चाहिये इस विषय का निरूपण	६९–७७
९	कर्म के स्वरूपका निरूपण	७८–८५
	तीसरा उद्देशा—	
१०	कर्मप्रकृतिका निरूपण	८६–९४
११	क्रियाविशेष का निरूपण	९५–१०१
	चतुर्थ उद्देशक —	
१२	कर्मक्षपणका निरूपण	१०२–१२६
	पांचवां उद्देशा—	
१३	देवों के आगमन आदि शक्तिका निरूपण	१२७–१३५
१४	शक्रेन्द्र के विषयमें प्रश्नोत्तर	१३६–१५०
१५	गंगदत्त देवका आगमन आदिका निरूपण	१५१–१६०
१६	गंगदत्त देवके पूर्वभव के विषयमें प्रश्नोत्तर	१६१–१८८
	छट्ठा उद्देशा —	
१७	स्वप्नके स्वरूपका निरूपण	१८९–२००
१८	स्वप्नके यथार्थ और अयथार्थपने का निरूपण	२०१–२१३

१९	महावीर स्वामीके दश महास्वप्नों का निरूपण	२१३-२३३
२०	स्वप्नके फल का निरूपण	२३४-२४९
२१	गन्धके ग्रहण का निरूपण	२५०-२५२
	सातवां उद्देशा—	
२२	प्रकृष्टबोधपरिणाम (पश्यता) का निरूपण	२५३-२५९
	आठवां उद्देशा —	
२३	लोकके स्वरूपका निरूपण	२६०-२९३
२४	परमाणू की क्रियाविशेषका निरूपण	२९४-२९६
२५	पुरुषकी क्रियाविशेषका निरूपण	२९६-२९८
२६	देवकी क्रियाविशेष का निरूपण	२९७-३०३
	नववां उद्देशा—	
२७	वैरोचनेन्द्र बलिकी वक्तव्यता	३०४-३१७
	दशवां उद्देशा—	
२८	अवधिज्ञान के स्वरूपका निरूपण	३१८-३२१
	ग्यारहवां उद्देशा—	
२९	द्वीपकुमारों के आहार आदिका निरूपण	३२२-३२९
	बारहवां से. चौदहवां उद्देशा—	
३०	उदधिकुमारों के आहार आदिका निरूपण	३३०-३३१
	सत्रहवें शतकका पहला उद्देशा·-	
३१	सत्रहवें शतककी उद्देशार्थसंग्रह करनेवाली गाथा	३३२-३३४
३२	उदायी और भूतानन्द नामके हस्तिराजों का वर्णन	३३५-३४०
३३	तालके दृष्टान्त द्वारा कायिकयादि क्रियाका निरूपण	३४१-३६०
३४	शरीर-इन्द्रिय और योग में क्रियाका निरूपण	३६१-३७५
	दूसरा उद्देशा—	
३५	धर्मादिमें स्थित जीव आदिका निरूपण	३७६-३८५
३६	जीवों के बालपंडितपना आदिका निरूपण	३८६-३९३
३७	शरीर एवं जीव के भिन्नत्वका निरूपण	३९४-४०८
३८	जीव के रूपित्व और अरूपित्वका निरूपण	४०९-४२०

तीसरा उद्देशा—

३९ जीवों के एजनापन का निरूपण ४२१–४३५

४० एजनाविशेष चलना के स्वरूप का निरूपण ४३६–४४६

४१ संवेग आदि धर्मों का निरूपण ४४७–४५३

चतुर्थ उद्देशा—

४२ प्राणातिपात आदि क्रिया का निरूपण ४५४-४७०

४३ आत्मकृत आदि दुःखके कारणोंका निरूपण ४७१–४७७

पांचवां उद्देशा—

४४ ईशानेन्द्र की वक्तव्यता ४७८–४८५

छठ्ठा उद्देशा—

४५ सौधर्मादि कल्पादिको में पृथ्वीकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ४८६–४९९

सातवां उद्देशा—

४६ रत्नप्रभादि पृथ्वीमें पृथ्वीकायिकों की उत्पत्तिका निरूपण ५००–५०३

आठवां उद्देशा—

४७ सौधर्मादि कल्पमें अप्कायिक जीवों के उपपात–उत्पत्ति का निरूपण ५०४–५०७

नववां उद्देशा—

४८ रत्नप्रभादि पृथ्वीमें अप्कायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ५०८–५११

दशवां उद्देशा—

४९ सौधर्मादिकल्प में वायुकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ५१२–५१६

ग्यारहवां उद्देशा—

५० रत्नप्रभादि पृथ्वीमें वायुकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ५१७–५२०

बारहवां उद्देशा--

५१ एकेन्द्रिय जीवों के आहार आदिका निरूपण ५२१–५२७

तेरहवां उद्देशा--

५२ नागकुमारों के आहार आदिका निरूपण ५२८–५२९

चौदहवां उद्देशा—

५३ विद्युत्कुमारों के आहार आदिका निरूपण ५३०–५३१

पन्द्रहवां उद्देशा--

५४ विद्युत्कुमारों के आहार आदिका निरूपण ५३२-५३३

सोलहवां उद्देशा--

५५ वायुकुमारों के आहार आदिका निरूपण ५३४-

सत्रहवां उद्देशा--

५६ अग्निकुमारों के आहार आदिका निरूपण ५३५-५३६

अठारहवां शतकका पहला उद्देशा

५७ अठारहवें शतकके उद्देशार्थ संग्रहिणी गाथा ५३७-५३८
५८ जीव से लेकर सिद्धों तक के प्रथमाप्रथमत्वका निरूपण ५३९-५४९
५९ प्रथमाप्रथमत्व में आहारद्वार का निरूपण ५५०-५५५
६० प्रथमाप्रथमत्व में भवाभवसिद्धिद्वार का निरूपण ५५६-५५८
६१ प्रथमाप्रथमत्व में संज्ञिद्वार का निरूपण ५५९-५६२
६२ प्रथमाप्रथमत्व में लेश्याद्वार का निरूपण ५६३-५६५
६३ प्रथमाप्रथमत्व में दृष्टिद्वार का निरूपण ५६६-५६९
६४ प्रथमाप्रथमत्व में संयतद्वार का निरूपण ५७०-५७१
६५ प्रथमाप्रथमत्व में कषायद्वार का निरूपण ५७२-५७४
६६ प्रथमाप्रथमत्व में ज्ञानद्वार का निरूपण ५७५-५७६
६७ प्रथमाप्रथमत्व में योगद्वारका निरूपण ५७७-५७८
६८ प्रथमाप्रथमत्व में उपयोगद्वार का निरूपण ५७९
६९ प्रथमाप्रथमत्व में वेदद्वार का निरूपण ५८०
७० प्रथमाप्रथमत्व में शरीरद्वार का निरूपण ५८१-५८२
७१ प्रथमाप्रथमत्व में पर्याप्तिद्वार का निरूपण ५८३-५८४
७२ चरमाचरमत्व में जीवादिद्वारों का निरूपण ५८५-६०९

दूसरा उद्देशा—

७३ कार्तिकशेठके चरमत्व का निरूपण ६१०-६२७
७४ कार्तिकशेठका दीक्षाग्रहण आदिका निरूपण ६२८-६४९

तीसरा उद्देशा—

७५ पृथ्वीकाय आदि जीवों के अन्तक्रिया का निरूपणम् ६५०-६६७
७६ अन्तक्रिया में जो निर्जरा पुद्गल है उनका निरूपण ६६८-६७३
७७ छद्मस्थ के संबंधमें भगवान् से प्रश्नोत्तर ६७४-६७९
७८ बन्धके स्वरूप का निरूपण ६८०-६८६
७९ कर्मके स्वरूप का निरूपण ६८७-६९१
८० पुद्गलके आहार आदिका निरूपण ६९२-६९६

समाप्त

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्
व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(द्वादशो भागः)

अथ षोडशशतकं प्रारभ्यते-

इतः पूर्वं पञ्चदशं शतकं व्याख्यातम्, तत्र पञ्चादशशतके एकेन्द्रियादि कायिकेषु गोशालकजीवस्यानेकधा जन्ममरणादिकं कथितम्, अत्रापि षोडशशतके जीवस्य जन्ममरणादिकमेव कथ्यते, अनेन संबन्धेनायातस्य षोडशशतकस्य चतुर्दशोदेशकाः सन्ति तेषामुद्देशकानामभिधानसूचिका गाथा प्रोच्यते- 'अहिगरणि' इत्यादि ।

सोलहवें शतकका प्रारंभ-

पहला उद्देशा

इससे पहिले १५ शतकों की व्याख्या की जा चुकी है। इनमें से १५ वें शतक में गोशालक जीव का एकेन्द्रियादिकायिकों में अनेक प्रकार से जन्ममरणादि संबन्धी कथन किया गया है, सो इस सोलहवें शतक में भी जीव के जन्ममरणादि का कथन किया जावेगा, अतः इसी संबन्ध को लेकर प्रारम्भ किये इस सोलहवें शतक के चौदह उद्देशक हैं, इन उद्देशकों के नामको सूचित करनेवाली गाथा इस प्रकार से कही गई है--'अहिगरणिजरा कम्मं' इत्यादि ।

સોળમા શતકના પ્રારંભ-

ઉદ્દેશો પહેલો

આનાથી પહેલા પંદર શતકોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. તે પૈકીના પંદરમાં શતકમાં "ગોશાલક"ના જીવનું એકેન્દ્રિયાદિ કાયિકોમાં અનેક પ્રકારથી જન્મમરણાદિ સંબંધી કથન કરવામાં આવ્યું છે. અને આ સોળમાં પ્રકાશતકમાં પણ જીવનું જન્મમરણાદિનું કથન કરવામાં આવશે તેથી તે સંબંધને લઈ આ સોળમાં શતકનો પ્રારંભ કરાયેલ છે. આ સોળમાં શતકના ચૌદ ઉદ્દેશાઓ છે. તે ઉદ્દેશાઓના નામનો નિર્દેશ કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે કહેવામાં આવી છે. "अहिगरणि जराकम्मं" ઇત્યાદિ—

मूलम्—अहिगरणि जरा कम्मं, जावइयं गंगदत्त सुमिणे य ।
उवओग लोग बलिओहि दीव उदही दिसा थणिया ॥ १ ॥

छाया—अधिकरिणी जराकर्म यावतिकं गङ्गदत्तः स्वप्नश्च ।
उपयोगः लोकः बलिः अवधिः द्वीपः उदधिदिशास्तनिताः ॥ १ ॥

टीका—'अहिगरणि' अधिकरिणी अधिक्रियते संस्थाप्यते लोहादिकं कुट्टनार्थं यस्यां सा अधिकरिणी, लोहकाराणामुपकरणविशेषः, 'एरण' इति हिन्दी भाषा प्रसिद्धः अधिकरणीप्रभृतिपदार्थविशेषितार्थविषयकउद्देशकोपि अधिकरणीति नामतः कथ्यते सचात्र प्रथम उद्देशकः १ । 'जरा' जरा वार्द्धक्यम् जराद्यर्थ-विषयत्वात् जरेति द्वितीयोद्देशकः २ । 'कम्मे'कर्म—कर्मप्रभृतिकार्थविषयत्वात् कर्मनामकस्तृतीय उद्देशकः ३ । 'जावइयं' यावतिकम् 'जावतियं' इत्येतदादि-

---

टीकार्थ--कूटने के लिये लोहादिक पदार्थ जिसके ऊपर रखे जाते हैं उसका नाम अधिक्रियते संस्थाप्यते लोहादिकं कुट्टनार्थं यस्यां सा अधिकरिणी । इस व्युत्पत्ति के अनुसार अधिकरिणी एरण-है लुहार इस पर रखकर लोहादिको पीटा करते हैं । हिन्दी भाषा में इसे एरण कहा गया है । प्रथम उद्देशक में सर्वप्रथम इसी अधिकरिणी आदि को लेकर गौतमने प्रभु से प्रश्न किया है-अतः इस संबन्ध से इस प्रथम उद्देशक का नाम भी अधिकरिणी ऐसा कह दिया गया है । जरा नाम वार्द्धक्य अवस्था का है । इस वार्द्धक्यादिअवस्थारूप विषयवाला होने से द्वितीय उद्देशक का नाम जरा ऐसा हुआ है । कर्म आदिरूप अर्थविषयक होने से कर्म इस नामका तीसरा उद्देशक है । सर्व प्रथम

ટીકાર્થ—ટીપવા માટે લોખંડ આદિ પદાર્થ જેના ઉપર રાખવામાં આવે છે. તેનું નામ "अधिक्रियते संस्थाप्यते लोहादिकं कुट्टनार्थं यस्यां सा–अधिकरणी" આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર અધિકરણી–એરણ છે. લુહાર તેના પર લોખંડ આદિ રાખીને ટીપે છે. તેને એરણ કહે છે પહેલા ઉદ્દેશામાં સૌથી પહેલા આ અધિકરણી ક્રિયા આદિને ઉદ્દેશીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો છે. જેના સંબંધથી આ પહેલા ઉદ્દેશાનું નામ–અધિકરણી–એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે.

જરા નામ વૃદ્ધાવસ્થા (ઘડપણ)નું છે. આવું વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ એ વિષયવાળું હોવાથી બીજા ઉદ્દેશાનું નામ–જરા–એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. કર્મ આદિ રૂપ અર્થના વિષયવાળું હોવાથી ત્રીજા–ઉદ્દેશાનું નામ–કર્મ

शब्देनोपलक्षितो यावतिकमिति चतुर्थोद्देशकः ४। 'गंगदत्त' गंगदत्तः गंगदत्तनामक देवसम्बन्धिविषयप्रतिपादकत्वात् उद्देशकोपि गंगदत्तनामको भवति स च पञ्चमः ५। 'सुमिणे य' स्वप्नश्च-स्वप्नात्मकविषयप्रतिपादकत्वादेतस्य स्वप्न इति नाम भवति स चात्र षष्ठोद्देशकः ६। 'उवओगं' उपयोगः-उपयोगात्मकार्थ प्रतिपादकत्वादुद्देशकोऽपि उपयोग इति नाम्ना निर्दिश्यते स च सप्तमः ७। 'लोगः' लोकः-लोकस्वरूपप्रतिपादकत्वात् लोक इति नामकोऽष्टम उद्देशकः ८। 'बलि' बलिः-बलिरसुरकुमारेन्द्रः तत्संबन्धिपदार्थप्रतिपादकत्वाद् बलिनामको नवम उद्देशकः ९। 'ओही' अवधिः-अवधिज्ञानप्ररूपणपरत्वादवधिशब्देनोच्यमान- उद्देशको दशमः १०। 'दीव' द्वीपः-द्वीपकुमारवक्तव्यताप्रतिबद्धत्वात् द्वीप इति नामक एकादशोद्देशकः ११। 'उदही' उदधिः-सप्तमभवनपतीन्द्र उदधिकुमार-

यावतिक इस पद से उपलक्षित होने के कारण चतुर्थ उद्देशक यावतिक इस नामवाला है। गंगदत्तनामक देवसंबन्धि विषय का प्रतिपादक होने से पांचवां उद्देशक गंगदत्त नामका कहा गया है। स्वप्नात्मक विषय का प्रतिपादक होने के कारण स्वप्न इस नामका छठा उद्देशा है उपयोग रूप अर्थ का कथन करनेवाला होने से ७ वां उद्देशा उपयोग इस नामका है। लोक के स्वरूप का प्रतिपादक होने से लोक इस नाम का आठवां उद्देशा है। असुरकुमारेन्द्र का नाम बलि है। इस बलि संबन्धी पदार्थ का प्रतिपादन करनेवाला होने के कारण बलिनाम का नौवां उद्देशा है अवधिज्ञान की प्ररूपणा करने में तत्पर होने के कारण अवधि नामका दशवां उद्देशा है। द्वीपकुमार संबन्धीवक्तव्यतासे युक्त

-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. ચોથા ઉદ્દેશકનું નામ 'યાવતિક' એ પ્રમાણે છે. ગંગદત્ત નામના દેવ સંબંધિ વિષયનું પ્રતિપાદક હોવાથી પાંચમાં ઉદ્દેશાનું નામ-ગંગદત્ત-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. સ્વપ્નાત્મક વિષયનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનું નામ-'સ્વપ્ન'-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. ઉપયોગ રૂપ અર્થનું કથન કરનાર હોવાથી સાતમા ઉદ્દેશાનું નામ-'યોગ'-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. લોકના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી લોક એ નામનો આઠમો ઉદ્દેશો છે. અસુરકુમારેન્દ્રનું નામ બલિ છે. એ બલિ સંબંધિ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળું હોવાથી નવમા ઉદ્દેશાનું નામ 'બલિ' છે. અવધિજ્ઞાનની પ્રરૂપણા (વર્ણન) કરવામાં તત્પર હોવાના કારણે દશમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'અવધિ' એ પ્રમાણે છે દ્વીપકુમાર સંબંધિ વક્તવ્યતા યુકત હોવાને કારણે અગિયારમા ઉદ્દેશાનું

विषयत्वादुदधिनामको द्वादश उद्देशः १२। 'दिसा' दिशा–अष्टमभवनपतीन्द्र-दिक्कुमारविषयकत्वात् दिशेति नामकस्त्रयोदशोद्देशकः १३ 'थणिया' स्तनितः–दशमभवनपतीन्द्रस्तनितकुमारविषयत्वात् स्तनितनामकश्चतुर्दशोद्देशकः १४। अनेन प्रकारेण षोडशशतके चतुर्दशोद्देशका भवन्ति।॥१॥

पूर्वोक्तेषु चतुर्दशोद्देशकेषु प्रथममधिकरणीनामकमुद्देशकमाह, तस्येदमादिमं सूत्रम्–'तेणं कालेणं' इत्यादि।

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी–अत्थि णं भंते अधिकारिणी वाउकाए वक्कमइ, हंता, अत्थि। से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ अपुट्ठे उद्दाइ, गोयमा! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे उद्दाइ। से भंते! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ, एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ॥सू० १॥

होने के कारण द्वीप इस नामका ग्यारहवां उद्देशा है। सप्तमभवनपतीन्द्र जो उदधिकुमार हैं सो इनके विषय की प्ररूपणा से युक्त होने के कारण उदधिनाम का १२ वां उद्देशा है। अष्टम भवनपतीन्द्र जो दिशाकुमार हैं सो इनके विषय का कथन करनेवाला होने के कारण १३ वां उद्देशा दिशा नामका है। तथा–दशवें भवनपतीन्द्र जो स्तनितकुमार है सो इनके विषय का प्रतिपादक होने के कारण १४ वां उद्देशा स्तनित नामका है। इस क्रम से इस १६ वें शतक में ये १४ प्रथम उद्देश कहे गये हैं।

નામ 'દ્વીપ' એ પ્રમાણે છે. સાતમા ભવનપતીન્દ્ર જે ઉદધિકુમાર છે તેમના વિષયની પ્રરૂપણાથી યુકત હોવાથી બારમા ઉદ્દેશાનું નામ 'ઉદધી' એ પ્રમાણે છે. આઠમા ભવનપતિન્દ્ર જે દિશાકુમાર છે તેના સંબંધી કથન હોવાના કારણે તેરમા ઉદ્દેશાનું નામ 'દિશા' છે. દશમા ભવનપતીન્દ્ર જે સ્તનિત-કુમાર છે. તેમના સંબંધી પ્રતિપાદન કરનાર હોવાના કારણે ચૌદમા ઉદ્દેશાનું નામ 'સ્તનિત' એ પ્રમાણે છે.

આ ક્રમથી આ સોળમા શતકમાં ચૌદ ઉદ્દેશાઓ કહેવામાં આવ્યા છે.

छाया–तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृह यावत् पर्युपासीनः एवमवादीत् अस्ति खलु भदन्त ! अधिकरण्याम् वायुकायो व्युत्क्रामति, हंत अस्ति, स भदन्त ! किं स्पृष्टः अपद्रवति अस्पृष्टः अपद्रवति, गौतम ! स्पृष्टः अपद्रवति नो अस्पृष्टः अपद्रवति । स भदन्त ! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति, एवं यथा स्कन्दको यावत् नो अशरीरी निष्क्रामति ॥ सू० १ ॥

टीका–'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'रायगिहे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' राजगृहे यावत् भगवान् समवसृतः, परिषत् निर्गता धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता गौतमस्वामी विनयेन प्राञ्जलिपुटः पर्युपासीन एवमवादीत्–'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त ! 'अधिकरणिंसि' अधिकरिण्याम् 'एरण' इति भाषा प्रसिद्धे लोहकारोपकरणविशेषे 'वाउकाए वक्कमइ' वायुकायो व्युत्क्रामति वायुकायस्तस्यामयोघनाभिघातेन समुत्पद्यते किमिति प्रश्नः, भगवानाह–'हंता अत्थि' हन्त अस्ति–लोहादीनां अयोघनादिना ताडनेन तत्राधिकरिण्यां

इसमें अधिकरणी नामका जो प्रथम उद्देशा है उसे कहने के लिये सूत्रकार सर्वप्रथम–'तेणं कालेणं तेणं समए णं" इत्यादि । सूत्र कहते हैं

टीकार्थ––उस काल में और उस समय में राजगृह में यावत् भगवान् पधारे परिषत् निकली धर्मकथा को सुनकर वह परिषत् पीछी चली गई । तब गौतमस्वामीने विनय से प्राञ्जलिपुट होकर पर्युपासना करते हुए इस प्रकार से पूछा–'अत्थि णं भंते ! अधिकरणिंसि वाउकायं वक्कमइ' हे भदन्त ! लोहकार का उपकरण विशेष जो अधिकरणी है कि जिसे हिन्दी भाषा में एरण कहा गया है उस पर हथौडा की चोट देते समय वायुकाय उत्पन्न हो जाता है क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने गौतम से ऐसा कहाहै'हंताअत्थि' हां, लोहादि कों को जब हथौडे आदि

તેમાં અધિકરણી નામનો જે પહેલો ઉદ્દેશો છે. તેનું કથન કરવાને માટે સૂત્રકાર તેનું ચૌથી પહેલું સૂત્ર "तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—તે કાલે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં–યાવત્ ભગવાન પધાર્યા પરિષત્ તેઓશ્રીના દર્શનાર્થે નીકળી ધર્મકથાને સાંભળીને તે પરિષત્ પાછી ગઇ ત્યારે ગૌતમ સ્વામીએ વિનયથી હાથ જોડીને પર્યુપાસના (સેવા) કરતા કરતા આ પ્રમાણે પૂછયું. "अत्थि णं भंते ! अधिकरणी वाउकायं वक्कमई" હે ભગવન્ ! લુહારનું ઉપકરણ (સાધન) વિશેષ જે અધિકરણી (એરણ) છે તેના પર ઘણ પછાડતી વખતે વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે શું ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુએ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું–"हंता, अत्थि" હા, લોહા

वायुकायः समुत्पद्यते इति। अयं चोत्पत्तिसमये अचेतनोपि पश्चात् सचेतनो भवतीति भावः। यस्योत्पत्तिर्भवति तस्य मरणमप्यवश्यंभावि उत्पत्तेर्मरणसहचरितत्वादतस्तन्मरणविषये गौतमः पृच्छति 'से भंते' इत्यादि, 'से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ, अपुट्ठे उद्दाइ' स भदन्त किं स्पृष्टअपद्रवति म्रियते किम् अस्पृष्ट अपद्रवति म्रियते ?, स्पृष्टः–स्वजातीयस्पर्शात् शस्त्रादिस्पर्शाद्वा अपद्रवति म्रियते अथवा अस्पृष्ट एव शस्त्रादिना म्रियते इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'पुट्ठे उद्दाइ नो अपुट्ठे' स्पृष्ट अपद्रवति नोऽस्पृष्टः 'से भंते किं ससरीरी निक्ख-

---

से पीटा जाता है, तब उस पीटने से उस अधिकरणी के ऊपर वायुकाय उत्पन्न हो जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि वह वायु वहां उत्पत्तिसमय में अचित्त होता है फिर वह सचित्त हो जाता है अर्थात् हथौडा से लोहे आदि को पीटते समय जो वायु उत्पन्न होता है वह पहले अचेतन अवस्था में रहा हुआ वायुकाय फिर सचेतना हो जाता है। जिसकी उत्पत्ति होती है उसका मरण भी अवश्य होता है अतः इसी बात को लेकर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से भंते ! किं पुट्ठे उद्दाइ, अपुट्ठे उद्दाइ' हे भदन्त ! वह वायुकाय क्या स्वजातीय के स्पर्श से अथवा शस्त्रादिके स्पर्श से मरता है कि उनके स्पर्श किये विना ही मर जाता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने कहा–'गोयमा ! पुट्ठे उद्दाइ, नोअपुट्ठे' हे गौतम ! वह शस्त्रादि द्वारा स्पृष्ट होने पर ही मरता है विना स्पृष्ट हुए नहीं मरता

वीगेरेने ज्यारे हथोडाथी टीपवामां आवे छे त्यारे ते अधिकरणी (एरण) उपर वायुकाय उत्पन्न थाय छे. तात्पर्य कहेवानुं ए छे के ते टीपवाथी उत्पन्न थयेलो वायु उत्पत्ति समये अचित्त होय छे पछी ते सचित्त थई जाय छे. अर्थात्–हथोडाथी लोखंड वीगेरेने टीपती वखते जे वायु उत्पन्न थाय छे ते वायुथी ते अचेतन अवस्थामां रहेल वायुकाय फरी सचेत बनी जाय छे. जेनी उत्पत्ति थाय छे तेनो नाश पण हमेशां थाय छे जेथी एज वातने उद्देशीने गौतम स्वामी प्रभुने एवुं पूछे छे के–' से भंते ! किं पुट्ठे उद्दाइ, अपुट्ठे उद्दाई " हे भगवन् ! ते वायुकाय शुं स्वजातीयना स्पर्शथी अथवा शस्त्रादीना स्पर्शथी मरे छे ? अथवा तेना स्पर्श थया विना ज मरे छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के–" गोयमा ! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे " हे गौतम ! ते वायुकाय शस्त्रादी द्वारा स्पृष्ट थाय त्यारे ज मरे छे स्पृष्ट

मइ असरीरी निक्खमइ' स वायुकायो भदन्त ! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति, परिदृश्यमानशरीरात् यदा तस्य वायुकायिकजीवस्य निष्क्रमणं भवति तदा स शरीररहितो निर्गच्छति शरीरसहितो वा निर्गच्छतीति प्रश्नः, भगवानाह-'एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ' एवं यथा स्कन्दको यावत् नो अशरीरी निष्क्रामति अत्र स्कन्दक प्रकरणमनुसंधेयम् तथाहि-कदाचित् सशरीरी अपि कदाचित् शरीररहितोऽपि निष्क्रामति शरीरात् औदारिकादिशरीरपक्षे शरीररहितो निष्क्रामति, तथा तैजसकार्मणशरीरापेक्षया सशरीरी निष्क्रामति ।

है (यह सूत्र सोपक्रम की अपेक्षा है)। 'से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ, असरीरी निक्खमइ' हे भदन्त ! परिदृश्यमानशरीर से- गृहीतशरीर से-जब उस वायुकायिक जीव का निष्क्रमण होता है-तब वह क्या शरीर सहित ही वहां से निकलता है ? या शरीर रहित होकर वहां से निकलता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ' जैसा कि स्कन्दक के प्रकरण में कहा गया है-वैसा ही कथन यहां पर कर लेना चाहिये-तात्पर्य यह है कि वह कथंचित् सशरीरी भी निकलता है और कथंचित् अशरीरी भी निकलता है- सशरीरी निकलता है इसका तात्पर्य ऐसा है कि तैजस और कार्मणशरीर अनादिकाल से जीव के साथ सम्बन्धित चले आ रहे हैं और तब तक ये जीव के साथ संबन्धित रहते हैं कि जब तक जीव की मुक्ति नहीं हो जाती है अतः-इसीलिये यहां ऐसा कहा गया

થયા વિના મરતો નથી. "से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ, असरीरी निक्खमइ" હે ભગવન્ ! દેખાતા શરીરથી-ધારણ-કરેલ શરીરથી જ્યારે તે વાયુકાય જીવનું નિષ્ક્રમણ થાય છે ત્યારે તે વાયુકાય શું શરીર સાથે જ ત્યાંથી નીકળે છે ? કે શરીર વિનાનો જ ત્યાંથી નીકળે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ" જેવી રીતે સ્કન્દકના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ કથન અહિં પણ સમજી લેવું તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે કથંચિત્ સશરીરી પણ નીકળે છે. અને કથંચિત અશરીરી પણ નીકળે છે. સશરીરી નીકળે છે એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અનાદિ કાળથી જીવની સાથે સંબંધિત ચાલ્યું આવે છે અને ત્યાં સુધી જ સંબંધિત રહે છે. કે જ્યાં સુધી જીવની મુકિત ન થઈ હોય એથી અહિયાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે

आमोक्षं जीवस्य तैजसकार्मणशरीरेण सह वियोगो न भवति, अत औदारिकादि-शरीरं परित्यज्य गच्छन् अपि स सशरीरी एव कथ्यते, औदारिकापेक्षया तु अशरीरी निष्क्रामतीति भावः तथा चापेक्षाभेदमादाय पक्षद्वयमपि सिध्यति इति ॥ सू० १ ॥

मूलम्—इंगालकारियाए णं भंते अगणिकाए केवइयं कालं संचिट्ठइ, गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइं-दियाइं। अन्ने वि तत्थ वाउकाए वक्कमइ, न विणा वाउकाएणं अगणिकाए उज्जलइ ॥सू० २॥

छाया—अङ्गारकारिकायां खलु भदन्त! अग्निकायः कियत्कालं संतिष्ठते, गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रीणि रात्रिं दिवानि, अन्योपि तत्र वायुकायो व्युत्क्रामति न विना वायुकायेनाग्निकायः उज्ज्वलति ॥ सू० २ ॥

टीका—वायोरग्नि सहचारित्वेन वायुसूत्रान्तरमग्नि सूत्रमाह—'इंगालेत्यादि'। 'इंगालकारियाएणं भंते' अङ्गारकारिकायां खलु भदन्त 'अगणिकाए केवइयं

है कि कथंचित् जीव सशरीरी निकलता है कदाचित् शरीर से रहित होकर भी निकलता है सो इसका भाव ऐसा है कि औदारिक आदि शरीर से रहित होकर ही निकलता है। इसलिये औदारिक शरीर को छोड़कर भी परगति में जाते समय भी वह सशरीरी कहा गया है। इस प्रकार सशरीरी अशरीरी दोनों पक्षों की सिद्धि हो जाती है ॥ सू० १।

इंगालकारियाए णं भंते! अगणिकाए केवइयं कालं इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—इंगालकारिकाए णं भंते! अगणिकाए केवइयं कालं संचिट्ठइ' अङ्गारिका में '

કથંચિત્ જીવ સશરીરી નીકળે છે. અને કોઇ વખત શરીર વિના જ નીકળે છે તેનો ભાવ એવો છે કે ઔદારિક આદિ શરીરથી રહિત થઇને નીકળે છે. એટલા માટે ઔદારિક શરીરને છોડીને પરગતિમાં જતી વખતે પણ તે શરીરી જ કહેવાય છે એ રીતે સશરીરી અને અશરીરી એ બંને પક્ષની સિદ્ધિ થઇ જાય છે. ॥સૂ૦૧॥

" इंगालकारियाए णं भंते! अगणिकाए केवइयं कालं " ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછયું છે કે " इंगालकारियाए णं भंते! अगणिकाए केवइयं कालं संचिट्ठइ "

कालं संचिट्ठइ' अग्निकायः कियन्तं कालं संतिष्ठते, अङ्गारान् करोति इति अङ्गारकारिका अग्निशकटिका तस्याम् अङ्गारशकटिकायां 'सगडी' इति लोकप्रसिद्धायां समुत्पद्यमानोऽग्निकायः कियत्कालपर्यन्तं तत्र संतिष्ठते इति प्रश्नः। भगवान् ह- 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइंदियाइं' जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टतः त्रीणि रात्रि दिवानि। अयमग्निशकटिकायां न केवलमग्निकाय एव तिष्ठति किन्तु 'अन्ने वि तत्थ वाउकाए वक्कमइ' अन्योपि तत्र वायुकायो व्युत्क्रामति उत्पद्यते, संभवतीत्यर्थः, यत्राग्निकायस्तत्रावश्यमेव वायुकायो भवत्येवेत्याह-'न विणे' त्यादि, 'न विणा वाउकाएणं अगणिकाए

सिगडी में "हे भदन्त ! अग्निकाय कितने काल तक रहता है ?" अङ्गारान् करोति इति अङ्गारकारिका" इस व्युत्पत्ति के अनुसार अङ्गारकारिका का तात्पर्य है अग्नि जिसमें जलाई जाती है ऐसी सिगडी' सिगडी में जब अग्नि जलाई जाती है तो वह जलाई गई अग्नि- अग्निकाय कितने समय तक सचेतन-प्रज्वलित-बनी रह सकती है ? सो इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा! हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइंदियाइं' समुत्पद्यमान अग्निकाय जघन्य से तो अन्तर्मुहूर्त तक सचेतन बना रहता है, और उत्कृष्ट से तीन दिनरात तक सचेतन बना रहता है। इसके बाद वह अचेतन हो जाता है। इस अग्निशकटिका में-सिगडी में केवल अग्निकाय यही नहीं रहता है किन्तु उसके साथ 'अन्ने वि तत्थ वाउकाए वक्कमइ' और भी वायुकाय रहता है-उत्पन्न होता है। क्योंकि जहाँ अग्निकाय है वहां पर अवश्य ही वायुकाय होता है 'न विणा वाउकाएणं अगणिकाए

હે ભગવન્ ! અંગારીકામાં (સગડી) અગ્નિકાય કેટલા સમય સુધી રહે છે? "अङ्गरान् करोति इतिअङ्गरकारिका" એ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ થાય છે કહેવાનો હેતુ એ છે કે અગ્નિ જેમા સળગાવવમાં આવે છે, તેવી સગડીમા સળગાવેલો અગ્નિ કેટલા સમય સુધી સચેતન-સળગેલો રહે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-"ગોયમા!" હે ગૌતમ! "जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइंदियाइं" ઉત્પન્ન થતો અગ્નિકાય જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી સચેતન રહે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ દિવસ રાત સુધી રહે છે. તે પછી તે અચેતન થઈ જાય છે, અર્થાત્ તે સગડીમાં ફક્ત અગ્નિકાય જ રહેતો નથી. પરન્તુ તેની સાથે "अन्ने वि तत्थ वाउकाए वक्कमइ" તેની સાથે બીજા પણ વાયુકાયો રહે છે ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે જ્યાં અગ્નિકાય હોય ત્યાં વાયુકાય

उज्जलइ' न विना वायुकायेनाग्निकाय उज्ज्वलति वायुकायं विना अग्नेः प्रज्वलनं न भवत्यतोऽभिधीयते यत्राग्निकायस्तत्रावश्यमेव वायोः सद्भावः, यत्राग्निस्तत्र वायुरिति नियमात् ॥ सू० २ ॥

अग्नेरधिकारादेवाग्नितप्तलोहादिकमधिकृत्याह– पुरिसेणं भंते' इत्यादि

मूलम्–पुरिसेणं भंते अयं अयकोट्ठंसि अयोमएणं संडासएणं उव्विहमाणे वा पव्विहमाणे वा कइकिरिए, गोयमा जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोट्ठंसि अयोमएणं संडासएणं उव्विहिइ वा पव्विहिइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो अए निव्वत्तिए अयकोट्ठे निव्वत्तिए संडासे निव्वत्तिए इंगाला निव्वत्तिया इंगालकड्ढिणी निव्वत्तिया भत्था निव्वत्तिया, तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे। पुरिसे णं भंते अयं अयकोट्ठाओ अयोमएणं संडासएणं गहाय अहिकरिणिंसि उक्खिव्वमाणे वा निक्खिवमाणे कइ किरिए, गोयमा जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोट्ठाओ जाव उक्खिवइ वा निक्खिवइ वा। तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे। जेसिं पि णं जीवाणं

उज्जलइ' वायुकाय के रहे विना अग्निकाय प्रज्वलित नहीं रह सकता है–इसलिये ऐसा कहा गया है कि जहां अग्निकाय है वहां अवश्य ही वायु का सद्भाव है क्योंकि जहां अग्नि है वहां वायु है ऐसा नियम है ॥ सूत्र २ ॥

પણ અવશ્ય હોય છે. "न विणा वाउकाएणं अगणिकाए उज्जलइ" વાયુકાય વિના અગ્નિકાય પ્રજવલિત રહિ શકતો નથી. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં અગ્નિકાય છે ત્યાં વાયુકાય પણ જરૂર હોય છે. કેમકે જ્યાં અગ્નિ છે ત્યાં વાયુ પણ હોય છે, એવો નિયમ છે. ॥સૂ૦૨॥

सरीरेहिंतो अयो निव्वत्तिए संडासए निव्वत्तिए चम्मट्ठे निव्वत्तिए मुट्ठिए निव्वत्तिए अहिगरणी निव्वत्तिया अहिगरणी खोडी निव्वत्तिया उदगदोणी निव्वत्तिया अहिगरणसाला निव्वत्तिया ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ॥सू० ३॥

छाया–पुरुषः खलु भदन्त ! अयः अयःकोष्ठे अयोमयेन संदंशकेन उत्क्षिपन् वा प्रक्षिपन् वा कतिक्रियः गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः अयः अयःकोष्ठे अयोमयेन संदंशकेन उत्क्षिपति वा प्रक्षिपति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया: पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, येषामपि खलु जीवानाम् शरीरेभ्योऽयो निर्वर्त्तितम् अयः कोष्ठो निर्वर्तितः संदंशकः निर्वर्तितः अंगारा निर्वर्त्तिताः अंगारकर्षिणी निर्वर्त्तिता भस्त्रा निर्वर्त्तिता तेपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः। पुरुषः खलु भदंत अयो अयः कोष्ठात् अयोमयेन संदंशकेन गृहीत्वा अधिकरिण्यामुत्क्षिपन् वा निक्षिपन् वा कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः अयोऽयःकोष्ठात् यावत् उत्क्षिपति वा निक्षिपति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः। येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्योऽयो निर्वर्त्तितं संदंशो निर्वर्त्तितश्चर्मेष्टं निर्वर्त्तितम् मुष्टिको निर्वर्त्तितः, अधिकरिणी निर्वर्त्तिता अधिकरिणी खोडी निर्वर्त्तिता उदकद्रोणी निर्वर्तिता अधिकरणशाला निर्वर्त्तिता तेपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ॥ सू० ३ ॥

टीका–'पुरिसेणं भंते' पुरुषः खलु भदन्त ! 'अयं अयकोट्ठंसि' अयः अयस्कोष्ठे अयस्तापनार्थे कुशूले 'भट्ठी' इति प्रसिद्धे, 'अयोमएणं संडासएणं अयो-

---

अग्नि के अधिकार से ही अग्नि तप्त लोहादिक को लेकर प्रश्नोत्तर के रूप में सूत्रकार कहते हैं—

'पुरिसे णं भंते ! अयं अयकोट्ठंसि आयोमएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—'पुरिसे णं भंते' हे भदन्त ! वह पुरुष 'अयकोट्ठंसि' जो कि लोहे को तपानेवाले कुशूल–में लोहेको 'अयोमएणं संडासएणं'

અગ્નિના અધિકારથી જ અગ્નિમાં તપેલ લોખંડ આદિને ઉદ્દેશીને પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં સૂત્રકાર કહે છે.

"પુરિસેણં ભંતે ! અયકોટ્ઠંસિ અયોમએણં" ઈત્યાદિ–

ટીકાર્થ–'પુરિસે ણં ભંતે !" હે ભગવન્ ! તે પુરૂષ "અયકોટ્ઠંસિ" લોખંડને તપાવવાવાળા કુશૂલ (ભટ્ઠી)માં લોખંડને "અયોમએણં સંડાસએણં" લોખં-

मयेन संदंशकेन 'उव्विहमाणे वा' उद्विध्यन् उत्क्षिपन् इत्यर्थः, 'पव्विहमाणे वा' प्रविध्यन् प्रक्षिपन् इत्यर्थः 'कइकिरिए' कतिक्रियः—लोहप्रतापकाग्न्यागारे-लोहखण्डं दत्वा तं लोहं लोहनिर्मितसंदंशेन ऊर्ध्वमधः कुर्वन् पुरुषः कतिभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति, इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमे' त्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं से पुरिसे' यावत् च खलु स पुरुषः 'अयं अयकोट्ठंसि' अयो लोहम् अयः कोष्ठे 'अयोमएणं संडासएणं' अयोमयेन लोहनिर्मितेन संदंशकेन 'उव्विहइ वा पव्विहइ' उद्विध्यति—उत्क्षिपति वा प्रविध्यति—प्रक्षिपति वा 'तावं च णं से पुरिसे' तावत् च खलु स पुरुषः 'काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए' कायिक्या यावत् प्राणतिपातक्रियया, अत्र यावत्पदेन—अधिकरणी, प्राद्वेषिकी, परितापिनीकी क्रियाणां तिसृणामपि ग्रहणं भवति, 'पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः अयः प्रतापनार्थे कुसूले लोहं प्रक्षिप्य प्रज्वलतं तम्

लोहे के बने हुए संडास से 'उव्विहमाणे वा पव्विहमाणे वा ऊँचा नीचा करता है—अर्थात् उलटता पलटता है—ऐसी स्थिति में वह पुरुष 'कइकिरिए' कितनी क्रियाओंवाला होता है—तात्पर्य पूछने का यह है कि भट्ठि में रहे हुए लोहे को जो पुरुष संडासी द्वारा उसी के भीतर उसे उलटता पलटता है उस पुरुष को कितनी क्रियाएँ लगती हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते है—'गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे' हे गौतम ! जितने समय तक वह पुरुष अयं अयकोट्ठंसि—लोहे-को लोह कोष्ट में—भट्ठी में 'अयोमएणं संडासएणं' लोहनिर्मित संडास के द्वारा 'उव्विहइ वा पव्विहइ वा 'ऊँचा नीचा करता है । 'तावं च णं से पुरिसे' तब तक—उतने समय तक—वह पुरुष 'काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए' कायिकी क्रिया से लेकर प्राणातिपात तक की पांचों

ડની સાણુસીથી "उव्विहमाणेवा पव्विहमाणेवा" ઉંચે નીચે કરે છે. અર્થાત્ ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે. તેવી સ્થિતિમાં તે પુરૂષ "कइकिरिए" કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભટ્ટીમાં રહેલા લોખંડને જે પુરૂષ સાણુસી વડે ભટ્ટીની અંદર તેને ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે તે પુરૂષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે?

ઉત્તર—મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे" હે ગૌતમ ! જેટલા સમય સુધી તે લોખંડને ભટ્ટીમાં "अयोमएणं संडासएणं" લોખંડની સાણુસી વડે "उव्विहइ वा पव्विहइ वा" ઉંચા નીચા કરે છે. "तावं च णं से पुरिसे" તેટલા સમય સુધી તે પુરૂષ "काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए" કાયીકી ક્રિયાથી લઇને અધિકરણીકી, પ્રાદ્વેષિકી પરિતાપ-

उर्ध्वाधः करोति तस्य पुरुषस्य पञ्चक्रिया कायिक्याद्याः प्राणातिपातपर्यन्ता पञ्च-क्रिया भवन्तीति भावः। न केवलमीदृशं कर्म कुर्वत एव पुरुषस्यैताः पञ्चक्रिया भवन्ति किन्तु येषां शरीरेभ्यो लोहलोहकोष्ठादिकं निर्मितं तेषामपि जीवाना-मेताः पञ्चक्रिया भवन्तीत्येतद्दर्शयन्नाह– जेसिं पि' इत्यादि। 'जेसिं पि य णं जीवा णं सरीरेहिंतो अए निव्वत्तिए' येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरैरयो लोहः निर्वर्त्तितं=जातम् 'अयकोट्ठे निव्वत्तिए' अयः कोष्ठं निर्वर्त्तितम्=संपन्नम्, 'संडासए निव्वत्तिए' संदंशको निर्वर्त्तितः समुत्पन्नः 'इंगाला निव्वत्तिया' अङ्गाराः निर्वर्त्तिताः 'इंगालकड्ढिणी निव्वत्तिया' अङ्गारकर्षिणी–अङ्गारः कृष्यते अनयेति

क्रियाओं से स्पृष्ट होता है यहां यावत् शब्द से 'अधिकरणी, प्राद्वेषिकी, परितापनिकी' इन तीन क्रियाओं का ग्रहण हुआ है। जो पुरुष अयः प्रतापनार्थ कुसूल–भट्टी में लोहे को डालकर प्रतप्त हुए–उस लोहे को ऊपर नीचे करता है उस पुरुष को कायिकी क्रिया से लेकर प्राणाति-पात तक की पांचो क्रियाएँ लगती हैं। केवल ऐसे कर्म को करते हुए पुरुष को ही ये पाचों क्रियाएँ नहीं लगती हैं किन्तु जिनके शरीर से लोह लोहकोष्ठक आदि निर्मित हुए हैं उन जीवों को भी ये पांचों क्रियाएँ लगती हैं–इसी बात को प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं–'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो अए निव्वत्तिए' जिस जीवों के शरीरों से लोहा बना है 'अयकोट्ठे निव्वत्तिए' अयकोष्ठ बना है, 'संडासए निव्व-त्तिए' संदंशक बना है 'इंगाला निव्वत्तिया' अंगार बने हैं 'इंगालक-ड्ढिणी निव्वत्तिया 'थोडे से वक्रअग्रभागवाली लोहे की छड बनी

तिकी प्राणातिपातिकी એ પ્રમાણે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે જે પુરૂષ લોખંડને તપાવવા માટે ભટ્ટીમાં લોખંડને નાખીને તપેલા તે લોખંડને ઉંચું નીચું કરે છે. તે પુરૂષને પણ કાયિકી ક્રિયાથી લઇને પ્રાણાતિપાતિકી સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે કેવળ એવી ક્રિયાઓ કરનાર પુરૂષને જ એ ક્રિયાઓ લાગે છે એમ નહિ, પરન્તુ જેના શરીરથી લોખંડ લોહકોષ્ટક (ભટ્ટી) આદિ બન્યા હોય એવા જીવોને પણ એ પાંચેય ક્રિયાઓ લાગે છે. એ વાતને બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतोअए निव्वत्तिए" જે જીવોના શરીરોથી લોખંડ બન્યું હોય "अयकोट्ठे निव्वत्तिए" ભટ્ટી બની હોય "संडासए निव्वत्तिए" સાણસી બની હોય "इंगाला निव्वत्तिया" અંગારા બન્યા હોય "इंगालकड्ढिणी निव्वत्तिया" થોડા વાંકા અગ્રભાગ વાળી લોખંડની છડ

अङ्गारकर्षिणी ईषद्वक्राग्रा लोहादिमया यष्टिरित्यर्थः, 'भत्था निव्वत्तिया'-भस्त्रा निर्वर्त्तिता -भस्त्रानाम चर्मनिर्मितवायुपूरको लोहकाराणामुपकरणविशेषः 'धमण' इति प्रसिद्धा, तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः । अत्र लोहादि पदार्थशरीर-जीवानाम् पञ्चक्रियावत्त्वम् अविरतिभावेन ज्ञातव्यम्, यत इमे जीवा अविरति-मंतोऽतः पञ्चक्रियाभिः स्पृष्टा भवन्तीत्यर्थः । 'पुरिसे णं भंते' पुरुषः खलु भदन्त, अयं अयकोट्ठाओ अयोमएणं संडासएणं गहाय' अयः अयःकोष्ठात् अयोमयेन सदंशकेन गृहीत्वा लोहनिर्मितयष्टया ज्वलद् लोहागारात् लोहमादायेत्यर्थः 'अहिकरिणिंसि' अधिकरण्याम् 'उक्खिव्वमाणे वा निक्खिव्वमाणे वा' उत्क्षिपन्

हुई है, 'भत्था निव्वत्तिया' भस्त्रा-धोंकनी-बनी है, यह धोंकनी चमडे की बनी होती है, इससे लुहार भट्टी को हवा भरता है। जिससे उसमें अग्नि अधिक चैतन्य हो जाती है 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' ये सब जीव कायिकी क्रिया से लेकर प्राणाति-पात क्रिया से स्पृष्ट होते हैं। ये लोहादिक पदार्थ वे हैं शरीर से जिनके ऐसे जीवों में जो पंचक्रियावत्ता प्रकट की गई है वह उनके अविरति भाव से प्रकट की गई है ऐसा जानना चाहिये। जिस कारण से ये जीव अविरतिवाले होते हैं इसी कारण से ये पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुरिसे णं भंते! अयं अयकोट्ठाओ आयोमएणं संडासएणं गहाय' हे भदन्त! जो पुरुष लोहे को लोहकोष्ट से अयोमय संदंशक-संडासी से पकड़ कर-लोहनिर्मित छड-द्वारा

(ધાતુઓનો ટુકડો) બની હોય "भत्था निव्वत्तिया" भस्त्रा- ધમણ બની હોય આ ભસ્ત્રા ચામડાની બનેલ હોય છે અને તેનાથી લુહાર ભઠ્ઠી પેટાવવા હવા ભરે છે. જેથી તેમાંની અગ્નિ વધારે પ્રજ્વલિત થાય છે. "ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે બધા જીવો કાયીકી ક્રિયાથી લઇને પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે લોહાદિક પદાર્થ જેના શરીરથી બનેલા હોય એવા જીવોને પાંચ ક્રિયાવત્તા કહિ છે તેમાં અવિરતિ અપચ્ચકખાણ ભાવથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે એમ સમજવું જે કારણથી આ જીવ અવિરતિવાળા થાય છે તેજ કારણથી તે પાંચે ક્રિયા-ઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-" पुरिसे णं भंते! अयं अय-कोट्ठाओ अयोमएणं संडासएणं गहाय" હે ભગવન્! જે પુરૂષ લોખંડને ભઠ્ઠી-

वा निक्षिपन् वा 'कइकिरिए' कतिक्रियः सदशकेन ज्वलतं लोहं गृहीत्वा अधिकरण्यां यदा उत्क्षिपति निक्षिपति यः पुरुषस्तस्य तदा कतिक्रिया भवन्तीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमे' त्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं से पुरिसे' यावत् च खलु स पुरुषः अयं अयकोट्ठाओ जाव निक्खिवइ वा' अयः अयः कोष्ठात् यावत् निक्षिपति वा अत्र यावत् पदेन-'अयोमयेण संडासएण' इत्यारभ्य उक्खिवइ वा' इत्यन्तपदानां ग्रहणं कर्त्तव्यम्, 'तावं च णं से पुरिसे' तावत् च खलु स पुरुषः 'काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' कायिक्या यावत् प्राणतिपातक्रियया पञ्चभिः क्रियाभि स्पृष्टः लोहमयसंदशकेनायो गृहीत्वा अधिकरण्यामुत्क्षिपन् निक्षिपन् वा पुरुषः कायिकीमारभ्य प्राणातिपातान्तपंचक्रियाभिः क्रियावान भवतीत्यर्थः । 'जेसिं पि णं जीवाणं' येषामपि खलु जीवानाम् 'सरीरेहिंतो' शरीरेभ्यः 'अयो निव्वत्तिए' अयो निर्व-

---

जलते हुए लोहागार से लोह को निकाल कर 'अहिगरणंसि उक्खिवमाणे वा णिक्खिवमाणे वा कइकिरिए ?'-एरण ऊपर उसे रखकर उलट पुलट करता हुआ कितनी क्रियाओं द्वारा स्पृष्ट होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते-'गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे 'हे गौतम ! जब तक वह पुरुष 'अयं अयकोट्ठाओ जाव निक्खिवइ वा' लोहे को अयकोष्ठक से अयोमय संदंशक (संडासी) द्वारा पकड कर उसे एरण पर रखकर उलटा सीधा करता रहता है 'तावं च णं से पुरिसें काइयाए जाव पाणाइवाय किरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' तब तक वह पुरुष कायिकी क्रिया से लेकर प्राणातिपात तक की पांचों क्रियाओं द्वारा स्पृष्ट होता रहता है 'जेसिं पि णं जीवाणं' जिन जीवों के 'सरीरेहिंतो' शरीरों से 'अयोनिव्वत्तिए' लोहनिर्मित हुआ है,

---

માંથી લોખંડની સાણસી વડે પકડીને 'अहिगरणंसि उक्खिव्वमाणे वा निक्खिव्वमाणे वा कइ किरिए' એરણુ ઉપર તેને રાખી ઉલટાસુલટી કરતી વખતે તે પુરૂષ કેટલી ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे" હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી તે પુરૂષ "अयं अयकोट्ठाओ जाव निक्खिवइ वा" લોખંડને ભઠ્ઠીમાંથી સાણસી વડે પકડીને તેને એરણુ પર રાખીને ઉલટાસુલટી કરે છે. "तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवाय किरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" ત્યારે તે પુરૂષ કાયીકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓ દ્વારા સ્પૃષ્ટ થાય છે. "जेसिं पि णं जीवाणं" જે જીવોના "सरीरेहिंतो" શરીરથી "अयो निव्वत्तिए" લોખંડ બન્યું હોય

र्त्तितम् 'संडासए निव्वत्तिए संदंशको निर्वर्त्तितः, 'चम्मेट्ठे निव्वत्तिए' चर्मेष्टिकं निर्वर्त्तितम् चर्मेष्टकं नाम लोहमयः प्रतलायतो लोहादि कुट्टनप्रयोजनको लोहकारोपकरणविशेषः 'मुट्ठिए निव्वत्तिए' मुष्टिकं निर्वर्त्तितम् मुष्टिकं लघुतरो घनः 'हथोडा' इति लोकप्रसिद्धा, 'अहिगरणी निव्वत्तिया' अधिकरणी निर्वर्त्तितः, 'अहिगरणी खोडी निव्वत्तिया' अधिकरणी खोडी निर्वर्त्तिता यत्र काष्ठे अधिकरणी संस्थाप्यते सा अधिकरणी खोडी कथ्यते, 'उदगदोणी निव्वत्तिया' उदकद्रोडी निर्वर्त्तिता, उदकद्रोणी जलाधारपात्रम् यत्र च तप्तं लोहादिकं शीतलीकरणाय निक्षिप्यते सा उदकद्रोणी 'द्रोणी' कुण्डीति लोकप्रसिद्धा, 'अहिगरणसाला निव्वत्तिया' अधिकरणशाला निर्वर्तिता-अधिकरणशाला लोहपरिकर्मगृहम् यत्र गृहे लोहादितापनकार्यं सम्पाद्यते लोहशालेत्यर्थः, 'ते वि णं जीवा काइ-

---

'संडासए निव्वत्तिए' संदंशक-संडासी बनी है, 'चम्मेट्ठे निव्वत्तिए' चर्मेष्टक बना हैं, चर्मेष्टक नाम घन का है-यह लोहे का बना हुआ होता है पतला और लम्बा रहता है, तथा इसके द्वारा लोहादिक कूटने का प्रयोजन लुहार का सधता है, यह उसका एक उपकरण विशेष है। 'मुट्ठिए निव्वत्तिए' मुष्टिक बना है-छोटे हथौडे का नाम मुष्टिक हैं। 'अहिगरणी निव्वत्तिया' अधिकरणी एरण बना है, 'अहिगरणीखोडी निव्वत्तिया' जिस काष्ठ में एरण गढी रहती है वह काष्ठ बना है, 'उदगदोणीनिव्वत्तिया' जल का आधार भूत पात्र बना है, जिसमें गरम लोहे को ठंडा करने के निमित्त डाला जाता है उसका नाम उदकद्रोणी है। द्रोणी नाम कुण्डी का है 'आहिगरणसाला निव्वत्तिया' जिन से लोहशाला बनी है-जिसमें कि लोहादिक का तापन कर्म होता है, 'ते वि णं जीवा

"संडासए निव्वत्तिए" સાણસી બની હોય "चम्मेट्ठे निव्वत्तिए" ચર્મેષ્ટક (ઘણ) બન્યો હોય "मुट्ठिए निव्वत्तिए" મુષ્ટિક (હથોડી) બની હોય "अहिगरणी निव्वत्तिया" અધિકરણી-એરણ બની હોય "अहिगरणी खोडी निव्वत्तिया" જે લાકડામાં એરણ લગાડેલી રહે છે. તે લાકડું બન્યું હોય "उदगदोणी निव्वित्तिया" પાણી રાખવાના આધારરૂપ પાત્ર બન્યું હોય કે જેમાં ગરમ લોખંડને ઠંડુ કરવા ડુબાડવામાં આવે છે તેનું નામ ઉદક-દ્રોણી છે પાણી રાખવાની કુંડીનું નામ દ્રોણી છે. "अहिगरणसाला निव्वत्तिया" જેનાથી લોહશાળા બની હોય જે કે જેમાં લોખંડ આદિને તપાવવાનું કાર્ય થાય છે. "ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं जाव किरि-

याए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ॥सू० ३ ॥

पूर्वं पञ्चक्रियाः निरूपिताः, तासु एका अधिकरणिकी क्रिया भवति, सा च अधिकरिणिकी क्रिया तदैव स्यात् यदा अधिकरणवतोऽधिकरणं भवेत् अधिकरणाधिकरणिनमन्तरा अधिकरणिकीक्रियैव न निष्पद्यते अतोऽधिकरणाधिकरणिनोरुभयोरपि जीवमपेक्ष्य निरूपणायाह-'जीवे णं भंते' इत्यादि-

मूलम्--जीवे णं भंते! किं अहिगरणी अहिगरणं गोयमा! जीवे अहिगरणी वि अहिगरणंपि। से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जीवे अहिगरणी वि अहिगरणंपि, गोयमा! अविरइं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं पि। नेरइए णं भंते किं अहिगरणी अहिगरणं, गोयमा! अहिगरणी वि अहिगरणं पि, एवं जहेव जीवे तहेव नेरइएवि। एवं निरंतरं जाव वेमाणिए। जीवे णं भंते किं साहिगरणी निरहिगरणी, गोयमा! साहिगरणी नो निरहिगरणी। से केणट्ठेणं पुच्छा गोयमा अविरइं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव नो निरहिगरणी, एवं जाव वेमाणिए। जीवे णं भंते किं आयाहिगरणी पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी? गोयमा! आयाहिगरणी वि पराहिगरणी वि तदुभयाहिगरणी वि। से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जाव तदुभयाहिगरणी वि, गोयमा अविरइं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव तदुभयाहिगरणी वि एवं जाव वेमाणिए। जीवा णं भंते अहिगरणे किं आयप्प-

काइयाए जाव पंचहिं जाव किरियाहिं पुट्ठा' ऐसे जीव भी कायिकी क्रियासे लेकर प्राणातिपात तक की पांचों क्रियाओं से स्पृष्ट है ॥सू० ३॥

याहिं पुट्ठा" એવા જીવો પણ કાયીકી અધિકરણીકી, પ્રાદ્વેશિકી, પરિતાપનિકી, પ્રાણાતીપાતિકી એ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. ॥સૂ૦૩॥

योगनिव्वत्तिए परप्पयोगनिव्वत्तिए तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए, गोयमा! आयप्पयोगनिव्वत्तिए वि परप्पयोगनिव्वत्तिए वि तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए वि। से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ, गोयमा! अविरइं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए वि एवं जाव वेमाणियाणं ॥सू० ४॥

छाया–जीवः खलु भदन्त! किं अधिकरणी अधिकरणम् गौतम जीवोऽधिकरणी अपि अधिकरणमपि। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते जीवोऽधिकरणी अपि अधिकरणमपि? गौतम! अविरतिं प्रतीत्य तत् तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि। नैरयिकः खलु भदन्त! किमधिकरणी अधिकरणम् गौतम! अधिकरणी अपि अधिकरणमपि! एवं यथैव जीवस्तथैव नैरयिकोपि। एवं निरन्तरं यावद्वैमानिकः। जीवः खलु भदन्त! किं साधिकरणी निरधिकरणी? गौतम! साधिकरणी नो निरधिकरणी, तत्केनार्थेन पृच्छा गौतम! अविरतिं प्रतीत्य तत्तेनार्थेन यावत् नो निरधिकरणी एवं यावद्वैमानिकः। जीवः खलु भदन्त! किं आत्माधिकरणी पराधिकरणी तदुभयाधिकरणी गौतम! आत्माधिकरणी अपि पराधिकरणी अपि तदुभयाधिकरणी अपि। तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते यावत् तदुभयाधिकरणी अपि गौतम! अविरतिं प्रतीत्य, तत्तेनार्थेन यावत् तदुभयाधिकरणी अपि एवं यावद्वैमानिकः। जीवाः खलु भदन्त! अधिकरणं किमात्मप्रयोगनिर्वर्तितम् परप्रयोगनिर्वर्त्तितम् तदुभयप्रयोगनिर्वर्त्तितम्? गौतम! आत्मप्रयोगनिर्वर्त्तितमपि परप्रयोगनिर्वर्त्तितमपि तदुभयप्रयोगनिर्वर्त्तितमपि। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते गौतम! अविरतिं प्रतीत्य, तत्तेनार्थेन गौतम! यावत् तदुभयप्रयोगनिर्वर्त्तितमपि एवं यावद्वैमानिकानाम् ॥ सू० ४ ॥

पहिले पांच क्रियाओं का निरूपण किया जा चुका है। उनमें अधिकरणिकी क्रिया है। यह अधिकरणिकी क्रिया उसी समय होती है जब अधिकरणवान् जीव के अधिकरण होता है। अधिकरण एवं अधिकरणी के विना अधिकरणिकी क्रिया ही नहीं उत्पन्न होती है अतः

પહેલા પાંચ ક્રિયાઓનું નિરૂપણ કરવમાં આવ્યું છે. તેમાં અધિકરણીકી ક્રિયા તે વખતે થાય છે, કે જ્યારે અધિકરણવાન્ જીવને અધિકરણ થાય છે. અધિકરણ અને અધિકરણી વિના આધિકરણીકી ક્રિયા ઉત્પન્ન થઈ

टीका-'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'किं अहिगरणी अहिगरणं' किम् अधिकरणी अधिकरणवान् अधिकरणं विद्यते यस्यासौ अधिकरणी तथा अधिकरणम् इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमे' त्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'अहिगरणी वि अहिगरणं वि' अधिकरणी अपि अधिकरणमपि, अधिकरणरूपोपि जीवस्तथाऽधिकरणवानपि भवति जीवः, तत्राधिकरणं नाम हिंसादिपापकर्मणां-करणरूपं वस्तु तद्द्विविधम्-आन्तरं बाह्यं च तत्रान्तरं शरीरमिन्द्रियाणि च तथा बाह्यम् हलशकटादिकम् एतैरेव जीवो हिंसादिकं करोति ततश्च हिंसादिसाधन-

---

अधिकरण एवं अधिकरणी इन दोनों का भी जीव की अपेक्षा करके निरूपण करनेके निमित्त सूत्रकार कहते हैं—

'जीवेणं भंते ! किं अहिगरणी अहिगरणं' इत्यादि ।

टीकार्थ—यहां गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि जीवअधिकरणवाला है या अधिकरण स्वरूप है ? अधिकरण जिसको हो वह अधिकरणी है अर्थात् अधिकरणवाला है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा ! जीवे अहिगरणी वि अहिगरणं वि' हे गौतम ! जीव अधिकरणी भी है और अधिकरणस्वरूप भी है क्योंकि अधिकरण-स्वरूप भी जीव अधिकरणवाला भी होता है। हिंसादि पाप कर्मों की हेतुभूत जा वस्तु है वह अधिकरण कही गई है। यह वस्तु दो प्रकार की है एक आन्तर और दूसरी बाह्य-इनमें शरीर एवं इन्द्रियों ये आन्तरिक अधिकरणरूप है। तथा बाह्य अधिकरणरूप हल शकट

શકતી નથી જેથી અધિકરણ અને અધિકરણી એ બન્નેનું જીવની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

"जीवे णं भंते ! अहिगरणी अहिगरणं" ઈત્યાદિ-

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે જીવ અધિકરણવાળો છે. કે અધિકરણ સ્વરૂપ છે ? અધિકરણ જેને હોય તે અધિકરણી છે અર્થાત્ અધિકરણવાળો છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું "गोयमा ! अहिगरणी वी अहिगरणं पि" હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ સ્વરૂપ પણ છે કેમકે અધિકરણ સ્વરૂપ જીવ અધિકરણવાળો પણ થાય છે. હિંસાદિ પાપ કર્મોના હેતુ રૂપ જે વસ્તુ છે, તેને અધિકરણ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુ બે પ્રકારની કહી છે. એક આંતર અને બીજી બાહ્ય તેમાં શરીર અને ઇન્દ્રિઓ એ આંતારક અધિકરણ રૂપ છે અને હળ, શકટ (ગાડુ) વીગેરે બાહ્ય આધક

वस्तु विशेषात्मकमधिकरणमस्ति यस्य स अधिकरणी जीवः तथा 'अहिगरणं वि' अधिकरणमपि, शरीरादिकम् अधिकरणम् तेभ्यः शरीरादिभ्यः कथंचिदभिन्नत्वात् जीवोऽधिकरणमपि भवति एतत् द्वयम् जीवस्याविरत्यपेक्षयैवोच्यते यतोऽयम-विरतिमान् अतएवाधिकरणी अधिकरणं च। कथं जीवस्योभयरूपत्वं भवतीत्याशयेन पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते' तत्केनार्थेन भदन्त! 'एवं वुच्चइ जीवे अहिगरणी वि अहिगरणं वि' जीवोऽधिकरणी अपि अधिकरण-मपि' नहि आधाराधेययोरेकरूपता भवति धनवानित्यत्र द्रव्यादिरूपं धनम् आधेय-

---

आदि हैं। क्योंकि इनसे ही जीव हिंसादि पाप करता है। इस प्रकार हिंसादिकी साधनभूत वस्तुरूप अधिकरण हैं जिस के ऐसा जीव अधिकरणी है। तथा शरीरादिकरूप अधिकरण है जीव इनसे किसी अपेक्षा अभिन्न है-इस कारण जीव अधिकरणरूप भी है। तात्पर्य कहने का यह है कि जीव अधिकरणी भी है और अधिकरणरूप भी है। जीव अधिकरणी भी है और अधिकरणरूप भी है ऐसा जो कहा गया है वह अविरति की अपेक्षा लेकर कहा गया है। अर्थात् जिस कारण से यह जीव अविरतिवाला है-अतः इसी कारण से यह अधिकरणी और अधिकरणरूप है। जीव में कैसे उभयरूपता आती है-इसी अभिप्राय से गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-जीवे अहिगरणी वि अहिगरणं वि' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव अधिकरणी है और अधिकरणरूप भी है? क्योंकि आधाराधेयों में एकरूपता नहीं होती है जैसे यह धनवान है इत्यादि में द्रव्या-

---

રણુ રૂપ છે કેમકે તેનાથી જ જીવ હિંસાદિ પાપકર્મ કરે છે. એ રીતે હિંસાદિની સાધનભૂત વસ્તુ રૂપ અધિકરણ છે જેને તેઓ જીવ અધિકરણી છે. તથા શરીરાદી અધિકરણ છે જીવ તેનાથી કોઈક રીતે જુદા છે તે કારણે જીવ અધિકરણ રૂપ પણ છે, તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જીવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ રૂપ પણ છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે. તે અવિરતીની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત જે કારણથી આ જીવ અવિરતીવાળો છે, એજ કારણથી તે અધિકરણી અને અધિકરણ રૂપ છે જીવમાં એ બન્ને પ્રકારનું સરખાપણુ કેવી રીતે આવે છે તે અભિ-પ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जीवे अहिगरणी वि अहिगरणं वि" હે ભગવન્! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણ રૂપ પણ છે કારણ કે આધારાધેય માં એક રૂપતા બની શકતી નથી જેમ કે ધનવાન્ છે. ઇત્યાદિમાં

रूपम् अधिकरणं च तद्वान् पुरुष इति उभावपि परस्परं भिन्नौ न तु कथमपि उभयोरेकरूपता इष्यते एकरूपत्वे आधाराधेयभावस्यैव बाधितत्वात्। नहि भवति घटोघटवान् तद्वत् प्रकृते कथं जीवोऽधिकरणरूपोऽपि स्यात् कथं च तद्वानपि स्यादिति भावः। भगवानाह-'गोयमे' त्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'अविरइं पडुच्च' अविरतिं प्रतीत्य आश्रित्येत्यर्थः, अविरत्यपेक्षया उभयस्वरूपत्वं जीवस्य भवतीत्यर्थः एतद्‌द्वयं जीवस्य अविरतिं प्रतीत्यैव भवति तेन यो विरतिमान जीवः असौ शरीरादीनां सद्भावेपि नाधिकरणी नाप्यधिकरणं भवति, कारणस्या-

दिरूप धन आधेय है, और धनवाला पुरुष आधार है। इसी कारण ये दोनों भिन्न २ हैं। अभिन्न नहीं है। और न इनमें अभिन्नता किसी भी रूप से आ ही सकती है। और न ऐसा माना ही गया है। यदि आधार आधेयभाव में एकरूपता मानी जावे तो आधाराधेयभाव बाधित हो जाता है घटवान् घट थोडे ही होता है। इसी प्रकार से प्रकृत में जीव अधिकरणरूप होता हुआ भी अधिकरणी कैसे हो सकता है और अधिकरणी होता हुआ फिर वह अधिकरणरूप कैसे हो सकता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! अविरइं पडुच्च' हे गौतम! ऐसा जो कहा गया है। वह अविरति को लेकर कहा गया हैं। तथा च जीव में अधिकरणीरूपता और अधिकरणरूपता ये दोनों रूपताएं अविरति की अपेक्षा बन जाती हैं। इस प्रकार जो जीव अविरति युक्त है वह अधिकरणी भी है और अधिकरण भी है। तथा जो जीव विरतिवाला

દ્રવ્યાદિ રૂપ ધન આધેય છે અને ધનવાન પુરૂષ આધાર છે એ રીતે બંને જુદા છે એકરૂપ નથી અને તેમાં એકરૂપતા કોઈ પણ પ્રકારે સંભવી શકતી નથી અને એવું માનવામાં પણ આવ્યું નથી. જો આધાર અને આધેય ભાવમાં એકરૂપતા માનવામાં આવે તો આધારાધેય ભાવ બાધિત થઇ જાય છે. ઘટવાન્ ઘટ બની શકતો નથી એજ રીતે અહિયાં પણ જીવ અધિકરણ રૂપ હોવા છતાં પણ અધિકરણી કેવી રીતે હોઇ શકે અને અધિકરણ હોય તો તે અધિકરણ રૂપ કેવી રીતે બની શકે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "ગોયમા! અવિરइं પડુચ્ચ" હે ગૌતમ! ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે તે અવિરતીને લઇને કહેવામાં આવ્યું છે. જીવમાં અધિકરણી રૂપતા અને અધિકરણ રૂપતા એ બન્નેનું સરખાપણું અવિરતીની અપેક્ષાએ બની જાય છે. એ રીતે જે જીવ અવિરતિથી યુક્ત છે. તે અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ પણ છે તથા જે જીવ વિરતીવાળો છે તે શરીરાદીકોના

विरतेरभावात् कारणाभावे कार्याभावस्य स्वभाविकत्वात् अविरतियुक्तस्यैव जीवस्य अधिकरण्यधिकरणत्वसद्भावादिति। 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि' तत् तेनार्थेन यावत् हे गौतम! एवमुच्यते जीवः अधिकरणी अपि अधिकरणमपि तथा चाविरत्यात्मककारणविशेषसद्भावात् जीवोऽधिकरणी अपि अधिकरणं शरीरादिरूपमपि भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति-'नेरइए णं भंते किं अहिगरणी अहिगरणं वि' नैरयिकः खलु भदन्त! किं अधिकरणी अधिकरणम्? भगवानाह-'गोयमा! अहिगरणी वि अहिगरणं वि' हे गौतम! अधिकरणी अपि अधिकरणमपि 'एवं जहेव

है वह शरीरादिकों के सद्भाव में भी न अधिकरणी होता है, और न अधिकरण होता है। क्योंकि इनरूप होने का कारण जो अविरति भाव है उसका उस में अभाव है। कारण के अभाव में कार्य का अभाव होना यह स्वभाविक है। अतः अब जब ऐसी बात है कि जो जीव अविरति युक्त है उसी में अधिकरणी रूपता और अधिकरणरूपता का सद्भाव होता है-तो 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि' इसीलिये हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि जीव अधिकरणी भी होता है और अधिकरणरूप भी होता है। अर्थात् अविरत्यात्मक कारण विशेष के सद्भाव से जीव अधिकरणी होता हुआ भी शरीरादिरूप अधिकरण भी हो जाता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'नेरएणं भंते! किं अहिगरणी अहिगरणं' हे भदन्त! नैरयिक अधिकरणी हैं या अधिकरणरूप हैं? उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा! अहिगरणी वि अहिगरणं वि' हे गौतम! नारक अधिकरणी भी है और

સદ્‌ભાવમાં અધિકરણી પણ હોતો નથી અને અધિકરણ પણ હોતો નથી કારણ કે જીવમાં તે બંને પ્રકારો હોવાનું કારણ જે અવિરતીભાવ છે. તેનો તેમાં અભાવ છે એથી જે જીવ અવિરતિ યુકત છે તેમાં અધિકરણી રૂપતા અને અધિકરણ રૂપતાનો સદ્‌ભાવ રહે છે. "से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि" એથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે જીવ અધિકરણી અને અધિકરણ એ બન્ને રૂપવાળો હોય છે. અર્થાત્ અવિરત્યાત્મક કારણ વિશેષના સદ્‌ભાવથી જીવ અધિકરણી બનીને પણ શરીરાદી રૂપ અધિકરણ પણ બની જાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "नेरइएणं भंते! किं अहिगरणी अहीगरणं" હે ભગવન્! નારક જીવ અધિકરણી છે કે અધિકરણ રૂપ છે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર સ્વામી કહે છે કે "गोयमा! अहिगरणी वि अहिगरणं वि" હે ગૌતમ! નારક જીવ અધિકરણી પણ છે, અને અધિકરણ

जीवे तहेव नेरइए वि' एवं यथैव जीवस्तथैव नैरयिकोऽपि, यथा जीवसामान्यस्याविरत्यपेक्षया उभयस्वरूपत्वं कथितं तथैवाविरतिसद्भावात् नैरयिकस्यापि अधिकरणी अधिकरणोभयस्वरूपत्वं संभवत्येवेति । कियत्पर्यन्तं जीवानामुभयस्वरूपत्वं वक्तव्यं तत्राह-'एवं निरंतरं जाव वेमाणिए' एवं निरंतरं यावद्वैमानिकः, भवनपतिमारभ्य वैमानिकपर्यन्तचतुर्विंशतिदण्डकेपि जीवस्योभयस्वरूपत्वं वक्तव्यमेव अधिकरणी अधिकरणोभयस्वरूपत्वे कारणमविरतिरेव । अविरतिस्तु विरतिमज्जीवव्यतिरिक्तसर्वजीवेषु तिष्ठति इति अविरतिमत्वात् वैमानिकान्तो जीवोऽधिकरणी अपि अधिकरणमपीति भावः । पूर्वं 'जीवोऽधिकरणी' इति कथितम्, अधिकरणी तु दूरवर्तिना रथशकटाद्यधिकरणेनापि स्यात् यथा

अधिकरणरूप भी है । 'एवं जहेव जीवे, तहेव नेरइए वि' इस प्रकार जैसा जीव के विषय में इस सम्बन्ध को लेकर कथन किया गया है उसी प्रकार का कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये । तथा च अविरति के सद्भाव से जिस प्रकार जीव सामान्य उभयरूप कहा गया है उसी प्रकार से अविरति के सद्भाव से नैरयिक जीव उभयरूप होता है 'एवं निरंतरं जाव वेमाणिए' इस प्रकार से यह उभयरूपता भवनपति से लेकर वैमानिक पर्यन्त के चौबीस दण्डक में जीव के होती है अविरति के सद्भाव से-ऐसा जानना चाहिये यह अविरत अवस्था विरतिमान् जीव से अतिरिक्त सब जीवों में रहती है । अतः अविरतिमान् होने से वैमानिकान्त जीव अधिकरणी भी होता है और अधिकरणरूप भी होता है ऐसा समझना चाहिये' 'जीव अधिकरणी होता है' ऐसा पहिले कहा गया है सो ऐसी अधिकरणी तो वह दूरवर्ती

રૂપ પણુ છે. "एवं जहेव जीवे, तहेव नेरइए वि" એ પ્રમાણે જેવી રીતે આ સંબંધીનું કથન જીવના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયા પણુ સમજી લેવું તેમજ અવિરતી (અપચ્ચખાણુ)ના સદ્ભાવથી જે રીતે જીવને ઉભયરૂપ કહ્યો છે એજ રીતે અવિરતીના સદ્ભાવથી નારક જીવ પણુ ઉભયરૂપ હોય છે. "एवं निरंतरं जाव वेमाणीए" એજ રીતે આ ઉભય રૂપતા ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પર્યંતના ચોવીસ દંડકોમાના જીવોને હોય છે અવિરતીના સદ્ભાવથી એ પ્રમાણે સમજી લેવું આ અવિરત અવસ્થા નિરતિમાન જીવોથી જુદા બધા જીવોમાં રહેલી છે. તેથી અવિરતિમાન્ હોવાથી વૈમાનિકાન્ત સુધીના જીવ અધિકરણી પણ હોય છે. અને અધિકરણ રૂપ પણુ હોય છે. એમ સમજી લેવું જીવ અધિકરણી હોય છે એ પ્રમાણે પહેલા કહ્યું છે. એવું અધિકરણીપણું તો તે દૂર રહેલા રથશકટ

दूरवर्ति गवादिनाऽपि 'गोमान् देवदत्तः' इति कथ्यते, इत्यतः पृच्छति–'जीवे णं' इत्यादि। 'जीवे णं भंते किं साहिगरणी निरहिगरणी' जीवः खलु भदन्त! किं साधिकरणी निरधिकरणी? भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'साहिगरणी नो निरहिगरणी' साधिकरणी नो निरधिकरणी, जीवः साधिकरणी भवत्येव नो निरधिकरणीति। सहभाविना नियतसाहचर्यवता अधिकरणेन शरीरेन्द्रियादिरूपेण वर्तते इति साधिकरणी, यावत् संसारं जीवस्य शरीरेन्द्रियरूपाधिकरणस्य नियमतः सद्भावात् साधिकरणत्वं भवति, बाह्यं

रथ शकट आदि अधिकरण को लेकर भी हो सकता है जैसे दूरवर्ती गाय आदि को लेकर देवदत्त गोमान् कहा जाता है इसी अभिप्राय से गौतम प्रभु से पूछते हैं–जीवे णं भंते! किं साहिगरणी निरहिगरणी' हे भदन्त! जीव क्या साधिकरणी हैं या निरधिकरणी है? अर्थात् जीव अपने से भिन्न दूरवर्ती रथशकट आदिको आश्रित करके अधिकरणवाला होता है? या इनको आश्रित करके वह अधिकरणवाला नहीं होता है? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गेयमा! साहिगरणी नो निरहगरणी' हे गौतम! जीव साधिकरणी होता है निरधिकरणी नहीं। अपने सहभावी–नियतसाहचर्यवाले–अधिकरणरूप शरीर, इन्द्रिय आदि से वह युक्त होता है–जब तक इसके साथ संसार का सम्बन्ध बना रहता है–तब तक यह जीव शरीरइन्द्रियरूप अधिकरण से नियमतः सम्बन्धित रहता है, अर्थात् इनका उसके नियमतः सद्भाव रहता है।

(ગાડુ) આદિ અધિકરણને લઇને પણ થઇ શકે છે જેમ દૂર રહેલી ગાય આદિને લઈ દેવદત્ત ગોમાન્! (ગાયવાળો) કહેવાય છે તેજ અભિપ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે "जीवेणं भंते! किं साहिगरणी निरहीगरणी" હે ભગવન્! શું જીવ સાધીકરણી છે. કે અધિકરણ વિનાનો છે? અર્થાત્ જીવ પોતાનાથી જુદા દૂર રહેલા રથ, ગાડુ વિગેરેના આશ્રય કરીને અધિકરણવાળો હોય છે? અથવા તેનો આશ્રિત કરીને અધિકરણવાળો નથી હોતા તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! साहिगरणी नो निरहिगरणी" હે ગૌતમ! જીવ અધિકરણવાળો જ હોય છે અધિકરણ વિનાનો હોતો નથી, નિયત સાહચર્યવાળો હમેંશા સાથે રહેનાર અધિકરણ રૂપ શરીર ઇન્દ્રીય વિગેરેથી યુક્ત હોય છે. જ્યાં સુધી તેની સાથે સંસારનો સંબંધ બનેલ રહે છે ત્યાં સુધી આ જીવ શરીર ઇન્દ્રિય રૂપ અધિકરણથી નિયમતઃ સંબંધવાળો રહે છે. અર્થાત્ જીવને નિશ્ચિત રૂપે તેનો સદ્ભાવ રહે છે તેથી તેમાં

रथशकटपुत्रकलत्रादिरूपमधिकरणं यद्यपि नियमतः सहचारी न भवति तथापि स्वस्वामिभावस्य तदविरतिरूपस्य सहवर्तित्वात् जीवः साधिकरणीति कथ्यते, अत एव वक्ष्यते- अविरइं पडुच्च' त्ति, अत एव-संयतानां शरीरेन्द्रियादि सद्भावेऽपि विरतिमत्त्वात् साधिकरणित्वं न भवतीति। निरधिकरणी-निर्गतम-धिकरणं यस्मात् स निरधिकरणी, अधिकरणदूरवर्तीत्यर्थः। गौतमः पृच्छति- 'से केणट्ठेणं पुच्छा' तत्केनार्थेन पृच्छा, केन कारणेन भदन्त एवमुच्यते जीवः साधिकरणी नियमतो न तु निरधिकरणी इति। भगवानाह-'गोयमा अविरइं पडुच्च' हे गौतम अविरतिं प्रतीत्य, अविरत्यपेक्षया एवं कथयामि यत् जीवः

इससे उसमें साधिकरणता होती है। बाह्य रथ शकट, पुत्र कलत्र आदि रूप अधिकरण यद्यपि नियमतः इसके सहचारी नहीं हैं, फिर भी यह उनमें स्वस्वामिसंबन्धरूप अविरति भाव से सहवर्ती बना रहता है- इसलिये उसमें साधिकरणता आती है इसलिये 'अविरइं पडुच्च' ऐसा कहा गया है साधिकरणता जीव में अविरत भाव की अपेक्षा से आती है, जो विरतिसंपन्न है ऐसे संयत जीवों के शरीर इन्द्रिय आदि का सद्भाव रहता है फिर भी उनमें विरतिमत्ता के सद्भाव से साधिकरणता नहीं होती है निरधिकरणता होती है, अर्थात् वे अधिकरण दूरवर्ती होती है-उनमें वे स्वस्वामिभाव से सम्बन्धित नहीं होते हैं। अब गौतम प्रभु से पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते! पुच्छा!' जीव नियम से साधिकरणी होता है निरधिरणी नहीं होता है इसका क्या कारण है? इसका उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा अविरइं पडुच्च' हे गौतम!

સાધિકરણુતા હોય છે બાહ્ય રથ, ગાડુ, પુત્ર, કલત્ર, (સ્ત્રી) વિગેરે રૂપ અધિ-કરણ નિશ્ચિત રૂપથી તેના સહચારી હોતા નથી તો પણ તે તેમાં સ્વસ્વામી સંબંધ રૂપ અવિરતિ ભાવથી સાર્થક હોવાને કારણે સહવર્તિ બનેલ રહે છે તેથી તેમાં સાધિકરણુતા આદિ આવી જાય છે. તેથી સૂત્રકારે-"अविरइं पडुच्च" એ પ્રમાણે કહ્યું છે. જીવમાં સાધિકરણુતા અવિરતિભાવની અપેક્ષાએ આવે છે જે વિરતિથી યુકત છે એવા સંયત જીવોને શરીર, ઈન્દ્રિય આદિનો સદ્‌ભાવ રહે છે. તો પણ તેમાં વિરતિમત્તાના સદ્‌ભાવથી સાધિકરણુતા હોતી નથી નિરધિકરણુતા હોય છે અર્થાત્ તે અધિકરણુથી દૂર રહેલ હોય છે. તેમાં તે સ્વસ્વામી ભાવથી સંબંધવાળો હોતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિકરણી નથી હોતો? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!

साधिकरणी न तु निरधिकरणी, सांसारिकसर्वजीवेषु आभ्यन्तरशरीरादिबाह्य पुत्रमित्रादिरूपाधिकरणाविरतिमूलकस्वामित्वादिसंबन्धेनाधिकरणस्य नियमतो विद्यमानत्वेन साधिकरणी एव न तु कदाचिदपि निरधिकरणी यद्यपि स्वामित्वादि संबन्धस्य वृत्त्यनियामकत्वं, वृत्तिनियामकत्वं नाम यस्मिन् सति हस्तधृतस्य घटादेः हस्तात् पतनं न भवति तत्, तद्भिन्नं वृत्त्यनियामकत्वम्, ततस्तेनाधाराधेयभावः पुत्रकलत्रादेर्न संभवति वृत्तिनियामकसंबन्धस्यैव तथात्वनियमात् तथापि दण्डाद् घटो जायते न परमाणोरित्यादि प्रतीत्या वृत्त्यनियामकस्यापि तथात्व-

ऐसा जो कहा गया है वह अविरति भाव की अपेक्षा लेकर ही कहा गया है। अर्थात् जीव साधिकरणी होता है-निरधिरणी नहीं होता है- ऐसा मैंने अविरतिकी अपेक्षा लेकर कहा है। सांसारिक सर्व जीवों में आभ्यन्तर-शरीरादि एवं बाह्य पुत्रमित्रादिरूप अधिकरण जो कि अविरतिमूलक है एवं स्वस्वामिसंबन्धवाला है नियमतः विद्यमान होने से वे साधिकरणी ही हैं निरधिकरणी नहीं यद्यपि स्वामित्वादिसंबन्ध में वृत्ति नियामकता नहीं है क्योंकि यह वृत्ति नियामकता वहीं पर होती है कि जहां हस्त में धरे हुए घटादिक का हाथ से गिरना नहीं होता है। इस प्रकार पुत्र मित्र कलत्रादिकों में वृत्ति नियामकता के अभाव से आधारधेय भाव संभवित नहीं होता है फिर भी 'दण्डादिक से घट उत्पन्न होता है, परमाणु से नहीं 'इत्यादि प्रतीति से वृत्त्यनियामकता भी आधाराधेय सम्बन्ध की ज्ञापक होती है। इस प्रकार वृत्तिनियामकता

अविरइं पडुच्च" હે ગૌતમ! જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિકરણી હોતો નથી એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અવિરતિભાવની અપેક્ષાથી જ કહ્યું છે અર્થાત્ જીવ અધિકરણવાળો હોય છે. અધિકરણ વિનાનો હોતો નથી એવું મેં અવિરતિની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. સંસારી સર્વ જીવોમાં આભ્યંતરશરીર વિગેરે અને બાહ્ય પુત્ર, મિત્ર વગેરે રૂપ અધિકરણ કે જે અવિરતિ મૂલક છે. અને સ્વસ્વામી સંબંધવાળો છે તેનું નિયમતઃ વિદ્યમાનપણુ હોવાથી સાધિકરણી જ છે. નિરધીકરણી નથી જો કે સ્વસ્વામિત્વાદિ સંબંધમાં વૃત્તિ નિયામકતા નથી હોતી કેમકે આ વૃત્તિ નિયામકતા ત્યાંજ હોય છે. કે જ્યાં હાથમાં રાખેલ ઘડો વિગેરે હાથથી પડી જતો નથી એ રીતે પુત્ર, મિત્રકલત્ર વગેરેમાં વૃત્તિના નિયામકતાના અભાવમાં આધારાધેય ભાવ સંભવિત થતો નથી, તો પણ દંડા વિગેરેથી ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. પરમાણુથી નહીં વગેરે પ્રતીતિથી વૃત્તિની અનિયામકતા પણ આધારાધેય

मित्यभिमतत्वस्वामित्वसंबन्धेन पुत्रकलत्राद्यधिकरणत्वेन जीवस्य साधिकरणित्वं कथितमिति भावः। 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावद्वैमानिकः, एवमेव सामान्य जीववत् वैमानिकेष्वपि साधिकरणित्वनिरधिकरणित्वयोर्विचारो ज्ञातव्य इति। अधिकरणाधिकारादेव इदमाह-'जीवे णं भंते' इत्यादि, 'जीवे णं भंते किं आयाहिगरणी पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी' जीवः खलु भदन्त! किम् आत्माधिकरणी पराधिकरणी तदुभयाधिकरणी, आत्मना स्वयमेव अधिकरणवानित्यात्माधिकरणी, स्वयमेव प्राणातिपातादिसावद्यकर्मणि प्रवृत्तिं करोति स आत्माधिकरणी, परेण-प्राणातिपातादिसावद्यक्रियया कर्मप्रवृत्तिं कारयतीति पराधिकरणी, स्वयमपि सावद्यकर्मकरोति अन्यानपि सावद्यं कर्म कारयतीति तदुभयाधिकरणीति, भगवानाह-

के अभाव में भी स्वस्वामित्व सम्बन्ध को लेकर पुत्र कलत्रादिक में अधिकरणता आने के कारण उससे जीव में भी साधिकरणता कथित हो जातीहै। 'एवं जाव वेमाणिए' इसी प्रकार से सामान्य जीव के कथन जैसा वैमानिक तक में, भी साधिकरणता और निरधिकरणता का विचार कर लेना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते! किं आयाहिगरणी, पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी' हे भदन्त! जीव क्या आत्माधिकरणी है? या पराधिकरणी है, या तदुभयाधिकरणी है? जो अपने आप प्राणातिपात आदि सावद्यकर्म में प्रवृत्ति करता है इसका नाम आत्माधिकरणी है, दूसरे के द्वारा जो सावद्यकर्म कराता है उसका नाम पराधिकरणी है, स्वयं सावद्यक्रिया में जो प्रवृत्ति करता है तथा दूसरों को भी सावद्यक्रिया में प्रवृत्तिवाला बनाता है वह उभया-

સંબંધની જ્ઞાયક થાય છે આ રીતે વૃતિ નિયામકતાના અભાવમાં પણ સ્વસ્વામિત્વ સંબંધને લઇને પુત્રકલત્ર વગેરેમાં અધિકરણતા આવવાને કારણે તેમાંથી જીવમાં પણ અધિકરણતા કથિત થઈ જાય છે. "एवं जाव वेमाणिए" એજ રીતે સામાન્ય જીવની માફક વૈમાનિકોમાં પણ સાધિકરણતા અને નિરધિકરણતાનો વિચાર કરી લેવો જોઇએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवे णं भंते! आयाहिगरणी, पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी" હે ભગવન્! જીવ આત્માધિકરણી છે. કે પરાધિકરણી છે, અથવા તદુભયાધિકરણી (તે બંને અધિકરણવાળો) પોતે જ પ્રાણાતિપાત વિગેરે સાવદ્ય કર્મોમાં પ્રવૃતિ કરે છે. તેનું નામ આત્માધિકરણી છે બીજા મારફત સાવદ્યકર્મ કરાય છે. તેનું નામ પરાધિકરણી છે પોતે સાવદ્ય ક્રિયામાં જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા બીજાને પણ સાવદ્ય ક્રિયામાં પ્રવૃતિવાળો બનાવે

गोयमा आयाहिगरणी वि पराहिगरणी वि तदुभयाहिगरणी वि' आत्माधिकरणी अपि पराधिकरणी अपि तदुभयाधिकरणी अपि। ननु यस्तु स्वयमेव कृष्यादि कर्म करोति स आत्माधिकरणी' इति प्रोच्यते, परन्तु यस्य वणिजादेः कृष्यादि नास्ति स कथमधिकरणीति चेदत्रोच्यते-अविरत्यपेक्षया तथा भवति, अयं भावः अद्यपि पुरुषविशेषस्य कृष्यादि नास्ति तथापि तस्य तद्विषयकं ममत्वं तिष्ठत्येवातः स आत्माधिकरणी भवति। गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जाव तदुभयाहिगरणी वि' तत् केनार्थेन भदंत एवमुच्यते यावत् आत्माधिकरणी अपि

धिकरणी है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! आयाहिगरणी, वि, पराहिगरणी वि, तदुभयाहिगरणी वि' हे गौतम ! जीव आत्माधिकरणी भी है, पराधिकरणी भी है और तदुभयाधिकरणी भी है। वहां ऐसी शंका हो सकती हैं-कि जो मनुष्य अपने आप ही कृष्यादि-कर्म करता है ऐसा वह जीव भले ही आत्माधिकरणी हो, परन्तु जिसके पास वणिज्य या कृष्यादिकर्म कुछ भी नहीं है वह जीव आत्माधिरणी कैसे हो सकता है ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि ऐसा जीव अविरति की अपेक्षा आत्माधिकरणी होता है। इसका तात्पर्य-यह है, कि यद्यपि किसी पुरुष विशेष के भले ही कृष्यादि कर्म न हो तथापि उसमें तद्विषयक ममत्व भाव का सद्भाव होने के कारण वह आत्माधिकरणी आदि है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव तदुभयाहिगरणी वि' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते

છે. તે ઉભયાધિકરણી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! आयाहिगरणी वि, पराहिगरणा वी, तदुभयाहिगरणी" હે ગૌતમ ! જીવ આત્માધિકરણી પણ છે પરાધિકરણી પણ છે અને તે બંને અધિકરણવાળો પણ છે.

શંકા—જે મનુષ્ય પોતે જ ખેતી વીગેરે કર્મ કરે છે એવો તે જીવ ભલે આત્માધિકરણી હોય પરન્તુ જેની પાસે વ્યાપાર કે ખેતી વિગેરે કંઈ પણ કર્મ નથી તેવો જીવ આત્માધિકરણી કેવી રીતે હોઇ શકે છે?

ઉત્તર—એવો જીવ અવિરતિ (અપ્રત્યાખ્યાન)ની અપેક્ષાએ આત્માધિકરણી હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો કે કોઈ પુરૂષ વિશેષને ભલે ખેતી વિગેરે કર્મ ના હોય તો પણ તેમાં તે સંબંધી મમત્વભાવનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે તે આત્માધિકરણી છે.

હવે ગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव तदुभयाहिगरणी वि" હે ભગવન્ ! એવું આપ શા માટે કહો છો કે

पराधिकरणी अपि तदुभयाधिकरणी अपि ? भगवानाह–'गोयमा अविरइं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव तदुभयाहिगरणी वि' गौतम अविरतिं प्रतीत्य एवमुच्यते यावत् तदुभयाधिकरणी अपि, 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावद्वैमानिकः वैमानिकपर्यन्त जीवेष्वपि आत्माधिकरणीत्व पराधिकरणित्व तदुभयाधिकरणित्वस्य विचारो विधेयः अविरतेः सर्वत्र समानत्वादिति भावः। अथाधिकरणस्यैव कारणप्ररूपणायाह– 'जीवा णं' मित्यादि, 'जीवाणं भंते' जीवानां भदन्त! 'अधिकरणे किं आयप्पयोगनिव्वत्तिए परप्पयोगनिव्वत्तिए तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए' अधिकरणं किम् आत्मप्रयोगनिर्वर्त्तितम् परप्रयोगनिर्वर्त्तितम्, तदुभयप्रयोगनिर्वर्त्तितम्, आत्मनः

हैं कि आत्मा आत्माधिकरणी भी है, पराधिकरणी भी है और तदुभयाधिकरणी भी है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! अविरइं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव तदुभयाहिगरणी वि' हे गौतम ! मैंने जो ऐसा कहा है कि जीव आत्माधिकरणी, पराधिकरणी और तदुभयाधिकरणी कहा है, वह अविरति को लेकर कहा है। इसी प्रकार का कथन 'एवं जाव वेमाणियाइं' यावत् वैमानिक तक के जीवों में भी आत्माधिकरणत्व पराधिकरणत्व एवं तदुभयाधिकरणत्व के विषय का कथन करना चाहिये। क्योंकि इन सब में अविरति का सद्भाव रहता है। अब अधिकरण के कारण की प्ररूपणा के लिये गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'अधिकरणे किं आयप्पयोगनिव्वत्तिए, परप्पयोगनिव्वत्तिए, तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए' हे भदन्त! अधिकरण क्या आत्मप्रयोग निर्वर्तित होता है ? या पर प्रयोग निर्वर्तित होता है ? या तदुभयप्रयोग

જીવ આત્માધિકરણી પણ છે પરાધિકરણી પણ છે. અને તે બંને અધિકરણવાળો પણ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! अविरइं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव तदुभयाहिगरणी वि" હે ગૌતમ ! મેં જે એવું કહ્યું છે કે જીવ આત્માધિકરણી પરાધિકરણી અને તે બંને અધિકરણવાળો છે. તે અવિરતિને લઈને કહ્યું છે એજ રીતનું કથન "एवं जाव वेमाणिए" યાવત્ વૈમાનિક સુધી ૨૪ દંડક જીવોના પણ આત્માધિકરણત્વ, પરાધિકરણત્વ અને તદુભયાધિકરણત્વના વિષયનું કથન કહી લેવું કેમકે એ બધામાં અવિરતીનો સદ્ભાવ રહે છે.

હવે અધિકરણના કારણોનું નિરૂપણ કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–" अधिकरणे किं आयप्पयोगनिव्वत्तिए परप्पयोगनिव्वत्तिए तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए" હે ભગવન્ ! અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે? કે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે કે તે બંને પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે?

प्रयोग अत्रात्मपदमात्मीयपरकम् तेन आत्मीयेन मनोवाक् कायव्यापारेण निर्वर्त्तितं संपादितं यत् अधिकरणं तत् आत्मप्रयोगनिर्वर्त्तितमधिकरणम्, परान् अन्यान् प्राणातिपातादिपापकर्मणि प्रवर्तनेन निर्वर्तितं संपादितं यत् वचनाद्यधिकरणं तत् परप्रयोगनिर्वर्तितमधिकरणम्, आत्मपरप्रयोगाभ्यां निर्वर्तितमधिकरणं तदुभयनिर्वर्त्तितमिति। गौतमः पृच्छति- से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ' तत्केनार्थेन भदंत एवमुच्यते ? भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'अविरइं पडुच्च' अविरत्यपेक्षया त्रिविधमप्यधिकरणं तेषां न विरुध्यते इति, 'से तेणट्टेणं जाव तदुभय-

निर्वर्त्तित होता है ? यहां आत्मापद आत्मवाचक (जीव) है इसके आत्मीय मन वचन काय के व्यापार से जो अधिकरण निर्वर्तित होता है वह अधिकरण आत्मप्रयोग निर्वर्तित कहा गया है। तथा जो दूसरों को प्राणातिपात आदि पापकर्म में लगाने से वचनादिरूप अधिकरण निर्वर्तित होता है वह परप्रयोग निर्वर्तित अधिकरण है एवं जो आत्मप्रयोग एवं परप्रयोग इन दोनों से अधिकरण निर्वर्तित होता है वह अधिकरण तदुभयप्रयोगनिर्वर्तित अधिकरण है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं- से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, " हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं-कि अधिकरण आत्मप्रयोग परप्रयोग एवं तदुभय प्रयोग निर्वर्तित होता है ? इससे उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! अविरतिं पडुच्च' हे गौतम! अविरति को आश्रित करके ऐसा कहा गया है-अर्थात् एकेन्द्रिय तक के जीवों के मन वचनादि अधिकरण के अभाव में अविरति की अपेक्षा से तीनों प्रकार का भी अधिकरण

અહિંયા આત્મપદ આત્મીય આત્માવાચક છે. તેથી આત્મીય મન, વચન, ને શરીરના વ્યાપારથી જે અધિકરણ નિર્વર્તિત બને છે થાય છે. તે અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહેવાય છે. તેમજ તે બીજાને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ કર્મમાં લગાડવાથી વચન વિગેરે રૂપ અધિકરણ નિર્વર્તિત હોય છે. તે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ" હે ભગવન્! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે અધિકરણ, આત્મપ્રયોગ, પરપ્રયોગ, અને તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! अविरतिं पडुच्च' હે ગૌતમ! અવિરતિનો આશ્રય કરીને એ પ્રમાણે કહ્યું છે. અર્થાત્ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોને મનવચનાદિ અધિકરણના અભાવમાં અવિરતિની અપેક્ષાએ ત્રણે પ્રકારનું

प्पयोगनिव्वत्तिए वि' तत् तेनार्थेन यावत् तदुभयप्रयोगनिर्वर्तितमपि। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावत् वैमानिकानाम् एवं यथोक्तरूपेणैव वैमानिकपर्यन्तजीवानामपि त्रिविधमप्यधिकरणं वक्तव्यमिति भावः ॥सू० ४॥

अथ शरीरेन्द्रिययोगानां निर्वर्त्तनायां समुच्चयजीवादारभ्य वैमानिकपर्यन्ताना मधिकरणित्वादिमदर्शयन्नाह-'कइ णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-कइ णं भंते सरीरगा पण्णत्ता? गोयमा! पंच सरीरा पण्णत्ता, तं जहा-ओरालिए जाव कम्मए। कइणं भंते इंदिया पण्णत्ता? गोयमा! पंच इंदिया पण्णत्ता, तं जहा सोइंदिए जाव फासिंदिए। कइविहेणं भंते जोए पण्णत्ते? गोयमा! तिविहे जोए पण्णत्ते? तं जहा मणजोए, वयजोए, कायजोए। जीवे णं भंते ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं? गोयमा! अहिगरणी वि अहिगरणं वि। से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ अहिगरणी वि अहिगरणं वि? गोयमा! अविरइं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि। पुढवीकाइए णं भंते ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं। एवं चेव एवं जाव मणुस्से। एवं वेउव्वियसरीरंपि, नवरं जस्स अत्थि। जीवे णं भंते आहारगसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी पुच्छा? गोयमा! अहिगरणी वि अहिगरणं वि। से केणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि गोयमा! पमायं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि। एवं

उनको होता है। 'से तेणट्ठेणं जाव तदुभयप्पयोगनिव्वत्तिए वि' इस कारण मैंने ऐसा कहा है कि यावत् तदुभय प्रयोग निर्वर्तित अधिकरण भी जीव में होता है। 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से त्रिविध अधिकरण का कथन वैमानिक पर्यन्त के जीवों को भी करना चाहिये ॥ सू० ४ ॥

અધિકરણ પણ તેને થાય છે. "से तेणट्ठेणं जाव तदुभयपओगनिव्वत्तिए वि" તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે યાવત્ તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ પણ જીવમાં હોય છે. "एवं जाव वेमाणीयाणं" એજ રીતે ત્રણે પ્રકારના અધિકરણનું વર્ણન વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોમાં પણ કરી લેવું ।।સૂ૦૪।।

मणुस्से वि। तेयसरीरं जहा ओरालियं, नवरं सव्वजीवाणं भाणियव्वं। एवं कम्मगसरीरंपि। जीवे णं भंते सोइंदिए निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं। एवं जहेव ओरालियं सरीरं तहेव सोइंदियं वि भाणियव्वं, नवरं जस्स अत्थि सोइंदियं। एवं चक्खिदियघाणिंदियजिब्भिदियफासिंदियाणं वि, नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि। जीवे णं भंते मणजोगं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं एवं जहेव सोइंदियं तहेव निरवसेसं। वइजोगे एवं चेव, नवरं एगिंदियवज्जाणं। एवं कायजोगे वि, नवरं सव्वजीवाणं जाव वेमाणिए। सेवं भंते सेवं भंते त्ति॥सू० ५॥

॥ सोलसमे सए पढमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—कति खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि, गौतम ! पञ्चशरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा–औदारिकम् यावत् कार्मणम्। कति खलु भदन्त! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियम्। कतिविधः खलु भदन्त ! योगः प्रज्ञप्तः, गौतम त्रिविधो योगः प्रज्ञप्तः तद्यथा–मनोयोगो वचोयोगः काययोगः। जीवः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः किं अधिकरणी अधिकरणम् ? गौतम ! अधिकरणी अपि अधिकरणमपि। तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते अधिकरणी अपि अधिकरणमपि ? गौतम ! अविरतिं प्रतीत्य तत्तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि। पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः किं अधिकरणी अधिकरणम्, एवमेव। एवं यावन्मनुष्यः। एवं वैक्रियशरीरमपि नवरं यस्यास्ति। जीवः खलु भदन्त आहारकशरीरं निर्वर्त्तमानः किम् अधिकरणी पृच्छा गौतम ! अधिकरणीअपि अधिकरणमपि। तत् केनार्थेन यावत् अधिकरणमपि ? गौतम! प्रमादं प्रतीत्य तत् तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि। एवं मनुष्येपि। तैजसशरीरं यथा औदारिकम् नवरं सर्वजीवानां भणितव्यम्। एव कार्मणशरीरमपि। जीवः खलु भदन्त! श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्त्तमानः अधिकरणी अधिकरणम् एवं यथैवौदारिकशरीरं तथैव श्रोत्रेन्द्रियमपि भणितव्यम्, नवरं यस्यास्ति श्रोत्रेन्द्रियम्। एवं चक्षुरिन्द्रयघ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणामपि, नवरं ज्ञातव्यं यस्य यदस्ति। जीवः खलु भदन्त ! मनोयोगं निर्वर्त्तमानः किमधिकरणी अधिकरणम्, एवं यथैव श्रोत्रेन्द्रियस्तथैव निरवशेषम्, वचोयोग एवमेव, नवरमेकेन्द्रियवर्जितानाम्। एवं काययोगोपि, नवरं सर्वजीवानां यावद्वैमानिकः। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ५ ॥

॥ इति षोडशशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका-'कइ णं भंते' कति खलु भदन्त 'सरीरगा पण्णत्ता' शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-'गोयमा पंच सरीरा पण्णत्ता' हे गौतम ! पञ्चशरीराणि प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा' तद्यथा-'ओरालिए जाव कम्मए' औदारिकं यावत् वैक्रियम्, आहारकं तैजसं कार्मणम्, 'कइ णं भंते' कति खलु भदन्त ! 'इंदिया पण्णत्ता' इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि 'गोयमा' हे गौतम ! 'पंच इंदिया पण्णत्ता' पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-'सोइंदिए जाव फासिंदिए' श्रोत्रेन्द्रियं यावत् चक्षुरिन्द्रियं घ्राणेन्द्रियं, रसनेन्द्रियं, स्पर्शनेन्द्रियं ? गौतमः पृच्छति-'कइविहे णं भंते' कतिविधः खलु भदन्त 'जोए पण्णत्ते' योगः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा' हे

अब शरीर इन्द्रिय, एवं योगों की निर्वर्तना में समुच्चय जीव से लेकर वैमानिक पर्यंत जीवों को अधिकरणिता आदि दिखाने के लिये सूत्रकार प्रश्नोत्तर पूर्वक कथन करते हैं—

'कइ णं भंते ! सरीरगा पण्णत्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ— गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-'कइ णं भंते ! सरीरगा पण्णत्ता' हे भदन्त ! शरीर कितने कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुने कहा-'गोयमा ! पंच सरीरा पण्णत्ता' हे गौतम शरीर पांच कहे गये हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से है-'ओरालिए जाव कम्मए' औदारिक यावत्-वैक्रिय, आहारक, तैजस और कार्मण 'कइ णं भंते ! इंदिया पण्णत्ता' हे भदन्त ! इन्द्रियां कितनी कहीं गई हैं इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा ! पंच इंदिया पण्णत्ता' हे गौतम ! इन्द्रियां पांच कही गई हैं। 'तं जहा सोइंदिए, जाव फासिंदिए' जो इस प्रकार से हैं श्रोत्रेन्द्रिय, यावत्-चक्षुइन्द्रिय घ्राणइन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय और स्पर्शन

હવે શરીર ઇન્દ્રીય અને યોગોની નિર્વતનામાં સમુચ્ચય જીવથી લઈ ને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં અધિકરણુતા વિગેરે બતાવવા માટે સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક કથન કરે છે-" कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता " ઈત્યાદિ-

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-" कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता " હે ભગવન્ ! શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा ! पंच सरीरा पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. "तं जहा" જે આ પ્રમાણે છે. " ओरालिए जाव कम्मए " ઔદારિક૧ યાવત્ વૈક્રિય૨ આહારક,૩ તૈજસ૪ અને કાર્મણ ૫ "कइ णं भंते ! इंदिया पण्णत्ता " હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયો કેટલા પ્રકારની કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. " गोयमा ! पंच इंदिया पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયો પાંચ કહી છે. " तंजहा सोइंदिए जाव फासिंदिए " જે આ પ્રમાણે છે. શ્રોત્રઈન્દ્રીય, ચક્ષુઈન્દ્રીય,૨ ઘ્રાણુઈન્દ્રીય,૩ અને જીહ્વાઈન્દ્રીય અને સ્પર્શન-

भ० ५

गौतम ! 'तिविहे जोए पण्णत्ते' त्रिविधो योगः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा-'मणजोए वइजोए कायजोए' मनोयोगो वचोयोगः काययोगः, 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त 'ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे' औदारिकं शरीरं निर्वर्त्तमानः 'किं अहिगरणी अहिगरणं' किमधिकरणी अधिकरणं वा भवति ? इह सर्वोऽपि विचारः पूर्ववदेव बोध्यः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'अहिगरणी वि अहिगरणं वि' अधिकरणी अपि अधिकरणमपि, अधिकरणं विद्यते यस्यासौ अधिकरणी अधिकरणवान् एतावता अधिकरणवत्वं जीवस्य भवति अधिकरणमपि एतावता शरीरजीवयोः कथंचिदभेदात् अधिकरणस्वरूपतापि सिद्धा भवतीति । गौतमः पृच्छति-'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ अहिगरणी वि अहिगरणं वि' तत्केनार्थेन भदंत

इन्द्रिय' कइविहे णं भंते ! जोए पण्णत्ते' हे भदन्त ! योग कितने प्रकार का कहा गया है ? तब इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने कहा 'गोयमा ! तिविहे जोए पण्णत्ते-तं जहा मणजोए, वइजोए, कायजोए' हे गौतम ! मनोयोग, वचन योग और काययोग के भेद से योग तीन प्रकार का कहा है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते ओरालियसरीरं णिव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं' हे भदन्त ! औदारिक शरीर का बंध करता हुआ जीव क्या अधिकरणी है या अधिकरणरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! अहिगरणी वि अहिगरणं वि' गौतम ! ऐसा जीव अधिकरणी भी है और अधिकरणरूप भी है अधिकरण है जिसके वह अधिकरणी है अर्थात् अधिकरणवाला है। शरीर और जीव में कथंचित् अभेद होने से वह अधिकरणरूप भी है । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते !

ઇન્દ્રીય "कइविहे णं भंते ! जोए पण्णत्ते" હે ભગવન્ ! યોગ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा ! तिविहे जोए पण्णत्ते-तंजहा मणजोए, वइजोए, कायजोए" "હે ગૌતમ ! મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગના ભેદથી યોગ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं णिव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं" હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરવાળો જીવ શું અધિકરણી છે અધિકરણ રૂપ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-"गोयमा ! अहिगरणी वि अहिगरणं वि" હે ગૌતમ ! એવો જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે, અર્થાત્ અધિકરણવાળો છે.

શરીર અને જીવમાં કોઇ રીતે અભેદ હોવાથી તે અધિકરણ રૂપ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ

एवमुच्यते जीवः अधिकरणी अपि अधिकरणमपि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अविरइं पडुच्च' अविरतिं प्रतीत्य, अविरत्यपेक्षयेत्यर्थः, 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणंपि' तत्तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि । अविरत्यपेक्षया जीवोऽधिकरणी अपि भवति अधिकरणमपि भवतीति भावः । अथात्र दंडकक्रमेण प्रश्नयति-तत्रौदारिकशरीरं नारकदेवयोर्न भवत्यतो नारकान् असुरादि देवांश्च परित्यज्य पृथिवीकायिकादीन् वर्णयन्नाह-'पुढविकाइए णं' इत्यादि । 'पुढविकाइएणं भंते' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे' औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः 'किं अहिगरणी अहिगरणं' किमधिकरणी अधिकरणं वेति 'एवं चेव' एवमेव इह पूर्ववदेव

एवं वुच्चइ अहिगरणी वि अहिगरणं वि' हे भदन्त ! जीव अधिकरणी भी है और अधिकरणरूप भी है ऐसा जो आप कहते हैं सो किस कारण से कहते हैं-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! अविरइं पडुच्च 'हे गौतम । मैंने जो ऐसा कहा है उसका कारण अविरति है । 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं पि' तात्पर्य कहने का यह है कि अविरति की अपेक्षा लेकर जीव अधिकरणवाला और अधिकरणरूप होता है ।अब यहां से आगे दण्डकक्रम से प्रश्नोत्तर लिखे जाते हैं-इनमें औदारिक शरीर देव और नारकियों को नहीं होता है अतः उन्हें छोडकर गौतम प्रभु से पृथिवीकायिक आदिकों के विषय में इस प्रकार से पूछते हैं-'पुढविकाइए णं भंते ! ओरालियसरीरनिव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं वा' हे भदन्त ! औदारिक शरीर निर्वर्तित करता हुआ जीव क्या अधिकरणी होता है या अधिकरणरूप होता है ? इसके उत्तर

अहिगरणी वि अहिगरणं वि" હે ભગવન્! જીવ અધિકરણી પણ છે. અને અધિકરણ રૂપ પણ છે એવું જે આપ કહો છો તે શા કારણે કહો છો? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. "गोयमा! अविरइं पडुच्च" હે ગૌતમ! મેં જે એવું કહ્યું છે તેનું કારણ અવિરતિ છે. "से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि" તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે અવિરતિની અપેક્ષાથી જીવ અધિકરણવાળો અને અધિકરણ રૂપ છે. હવે અહીંથી આગળ દંડકના ક્રમથી પ્રશ્નોત્તર લખવામાં આવે છે. તેમાં દેવ અને નારકોને ઔદારિક શરીર હોતું નથી તેથી એને છોડીને ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાયિક આદિકોના વિષયમાં આ પ્રમાણે પૂછે છે. "पुढविकाइए णं भंते! ओरालियसरीरे निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं वा" હે ભગવન્! ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો એવો જીવ શું અધિકરણી હોય છે? કે અધિકરણ રૂપ હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

सर्वं ज्ञातव्यम् यथा पूर्वमुक्तम् अधिकरणी अपि भवति जीवः अधिकरणमपि भवति तथा पृथिवीकायिकजीवोऽपि अधिकरणी भवति अधिकरणमपि भवतीति भावः । 'एवं जाव मणुस्से' एवं यावत् मनुष्यः, मनुष्यपर्यन्तम् अधिकरण्यधिकरणे स्वरूपता ज्ञातव्येत्यर्थः । अत्र यावत् पदेन अप्कायादारभ्य पंचेन्द्रियतिर्यक्पर्यन्तानां ग्रहणम् । 'एवं वेउव्वियसरीरंपि' एवं वैक्रियशरीरमपि एषैवरीतिवैक्रियशरीरसंबन्धेपि ज्ञातव्येति । 'नवरं जस्स अत्थि' नवरं यस्यास्ति यस्य जीवस्य यत् शरीरं विद्यते तस्य तत् वाच्यमिति भावः, तत्र नारकदेवानां वायोः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्ग मनुष्याणां च वैक्रियशरीरं भवति इति तेषामेव वैक्रियशरीर-

---

में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीव अधिकरणी भी होता है और अधिकरणी रूप भी होता है । 'एवं जाव माणुस्से' इसी प्रकार का कथन मनुष्य पर्यन्त तक जीवों में जानना चाहिये । यहां यावत् शब्द से 'अप्काय से लेकर पंचेन्द्रिय तक के जीवों का ग्रहण हुआ है । 'एवं वेउव्वियसरीरं पि' नवरं जस्स अत्थि' परन्तु यहां यही विशेषता है कि जिस जीव के जो शरीर हो वह उस जीव के कहना चाहिये इनमें नारक देव, वायु, पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च, एवं मनुष्य इनके वैक्रियशरीर होता है, इस प्रकार इनके ही वैक्रियशरीर का संबन्ध कहना चाहिये । इनमें नारक एवं देवों के भव प्रत्ययिक वैक्रियशरीर होता है अर्थात् जन्म से ही यह उन्हें प्राप्त हो जाता है । तथा पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च और मनुष्यों के वैक्रियशरीर लब्धिप्रत्ययिक होता है ।

છે કે-" एवं चेव " હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ અધિકરણી પણ હોય છે અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે. " एवं जाव मणुस्से " એજ પ્રમાણેનું કથન મનુષ્ય સુધીના જીવોનાં વિષયમાં સમજી લેવું અહિં 'યાવત્(શબ્દથી અપકાયથી લઇને પંચેંદ્રિય સુધીના જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. " एवं वेउव्वियसरीरं पि " તેજ રીતે વૈક્રિયશરીરવાળા જીવોના વિષયમાં સમજી લેવું. " नवरं जस्स अत्थि " પરંતુ અહિંયા એટલી વિશેષતા છે કે જે જીવને જે શરીર હોય તે જીવના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ તેમાં નારક, દેવ, વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર હોય છે. એ રીતે જેને વૈક્રિયશરીર હોય તેનેજ વૈક્રિયશરીરનો સંબંધ કહેવો જોઈએ તેઓમાં નારક અને દેવોને ભવ પ્રત્યઈક વૈક્રિયશરીર હોય છે. અર્થાત્ જન્મથી જ તે તેમને પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ પંચેંદ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર લબ્ધિ પ્રત્યયિક હોય છે. અર્થાત્ લબ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલું શરીર હોય છે વાયુને પણ એજ

संबन्धो वक्तव्यः, तत्र नारक देवयोर्भवप्रत्ययिकं वैक्रियशरीरं भवति जन्मत एव एतेषामिदं भवति। पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां च लब्धिप्रत्ययिकं वैक्रियं भवति, वायोरपि लब्धिप्रत्ययिकमेव वैक्रियशरीरं भवति, अत एतेषामेव वैक्रियशरीर-सम्बन्धिविचारणा कर्तव्या नान्येषामिति भावः। 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त! 'आहारगसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी पुच्छा' आहारकशरीरं निर्वर्तमानः किं अधिकरणी पृच्छा, हे भगवन् जीवो यदा आहारकशरीरं निर्वर्तयति तदा स किमधिकरणी अधिकरणं वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'अहिगरणी वि अहिगरणं वि' अधिकरणी अपि अधिकरणमपि तत्र कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं जाव अहिगरणंपि' तत्केनार्थेन यावत् अधिकरणी अपि अधिकरणमपि, भगवानाह-'गोयमा पमायं पडुच्च' हे गौतम! प्रमादं प्रतीत्य,

---

वायुके भी इसी प्रकार का होता है। अतः इन्हींके वैक्रियशरीर सम्बन्धि विचारणा करनी चाहिये-अन्य के नहीं। 'जीवे णं भंते! आहारगसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी पुच्छा' हे भदन्त! आहारक शरीर की निर्वर्तना बनाता हुआ जीव क्या अधिकरणी होता है? या अधिकरणरूप होता है? इसके उत्तर में प्रभुने कहा-'गायमा! हे गौतम! 'अहिगरणी वि अहिगरणं वि' वह आहारक शरीर की निर्वर्तना करता हुआ जीव अधिकरणी भी होता है और अधिकरणरूप भी होता है, यहां गौतम स्वामी प्रभुसे कारण पूछते है "से केणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि' किस कारण से आप यह कहते हैं कि वह जीव अधिकरणी भी है और अधिकरण रूप भी है इसके उत्तर में भगवान् कहते हैं-'गोयमा! पमायं पडुच्च' हे गौतम! आहारकशरीर की

રીતે હોય છે, જેથી તેના વૈક્રિયશરીર સંબંધમાં વિચારણા કરવી જોઇએ બીજાના સંબંધમાં નહિં "जीवे णं भंते! आहारगसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी पुच्छा" હે ભગવન્! આહારક શરીરને બનાવતો જીવ શું અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' हे गोतम! 'अहिगरणी वि अहिगरणं वि' આહારક શરીરની નિર્વર્તના કરતો થકો જીવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણરૂપ પણ હોય છે. ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ જાણવા માટે ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं जाव अहिगरणं वि' આપ કયા કારણથી એમ કહો છો કે તે જીવ અધિકરણ પણ છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा! पमायं पडुच्च" હે ગૌતમ! આહારક શરીરને

प्रमादात्मकं कारणमासाद्य जीवस्याधिकरणीत्वमधिकरणत्वं च भवतीत्यर्थः, अत्राहारकशरीरं संयमवतामेव, तत्राविरतेरभावेपि प्रमादकारणकमेवाधिकरणि-त्वादिकं ज्ञातव्यमिति भावः। 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणंपि' तत् तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि। 'एवं मणुस्से वि' एवं मनुष्येपि, एवमनेनैव प्रकारेण मनुष्य संबन्धेपि आहारशरीरविषये विचारः कर्तव्यः, प्रथमतः सर्वोपि प्रश्नः सामान्यतो जीवविषयः तदनु दंडकक्रमेण प्रश्नो भवति, मनुष्यदण्डके आहारकशरीरं मनुष्य-स्यैव भवति अत उक्तम् 'एवं मणुस्से वि' अत्र चाविरतेरभावादविरतिर्नाधिकरणं किं तु प्रमादात्मकमेवाधिकरणं, तेन प्रमादात्मकाधिकरणेनैव मनुष्यजीवोऽधि-करणी अधिकरणस्वरूपश्च भवतीति भावः। 'तेयासरीरं जहा ओरालियं' तैजस

निर्वतना करते हुए जीव के यद्यपि अविरति निमित्तक अधिकरणीरूपता एवं अधिकरण रूपता नहीं है-परन्तु फिर भी उसमें प्रमाद निमित्तक अधिकरणी रूपता और अधिकरणरूपता है क्योंकि यह आहारकशरीर ६ ठे गुणस्थानवर्ती संयमशाली जीवों के ही होता है। और वहां प्रमाद है हो 'एवं मणुस्सेवि' इसी प्रकार से मनुष्य के संबंध में भी आहारकशरीर के विषय में विचार कर लेना चाहिये पहिले से समस्त प्रश्न सामान्यतः जीव के विषय में किये गये हैं। इसके बाद दण्डक क्रम से प्रश्न होता है मनुष्यदण्डक में आहारक शरीर मनुष्य के ही होता है, अतः ऐसा कहा है-'एवं मणुस्से वि' यहां अविरति' अभाव से अविरति अधि-करण नहीं है किन्तु प्रमादात्मक ही अधिकरण है। इस प्रमादात्मक अधिकरण से ही मनुष्य जीव अधिकरणरूप है। 'तेयासरीरं जहा

બનાવતા જીવને જો કે અવિરતિ નિમિત્તવાળુ અધિકરણી પણુ અને અધિકરણુ પણુ હોતુ નથી પરન્તુ તેમાં પ્રમાદ નિમિત્તવાળુ અધિકરણી પણુ અને અધિકરણુ પણુ છે. કેમકે આ આહારક શરીર છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં રહેલા સંયમશાલી જીવોને જ હોય છે. અને ત્યાં પ્રમાદ છે જ "एवं मणुस्से वि" એજ રીતે મનુષ્યના સંબંધમાં પણ આહારક શરીરના વિષયમાં સમજી લેવું.

પહેલાં તમામ પ્રશ્નો સામાન્ય રીતે જીવના વિષયમાં કર્યા છે તે પછી દંડકના ક્રમથી પ્રશ્ન થાય છે. મનુષ્ય દંડકમાં આહારકશરીર મનુષ્યને જ હોય છે જેથી એવું કહ્યું છે કે "एवं मणुस्से वि" એ પ્રમાણે મનુષ્યમાં સમજી લેવું અહિંયા અવિરતિના અભાવથી અવિરતિ અધિકરણુ નથી પરંતુ પ્રમાદાત્મક જ અધિકરણુ છે. આ પ્રમાદાત્મક અધિકરણુથી જ મનુષ્ય જીવ અધિકરણી છે. અને અધિકરણુ રૂપ પણુ છે. "तेया सरीरं जहा ओरालियं"

शरीरं यथा औदारिकम्, औदारिकशरीरवत् तैजसशरीरसंबन्धेपि विचारः करणीयः इत्यर्थः, 'नवरं सर्वजीवानां भणितव्यम्', औदारिकशरीरवदेव सर्वोपि विचारः तैजसशरीरसम्बन्धे करणीयः किन्तु एतावान् भेदः यत् औदारिकशरीरम् न सर्वजीवसाधारणमित्यतः सर्वजीवविषये तैजसशरीरसम्बन्धि चर्चा कर्तव्येति भावः। 'एवं कम्मगसरीरं पि' एवं कार्मणशरीरमपि, अनेनैव प्रकारेण कार्मण शरीरसम्बन्धेपि विचारः कर्तव्य इति। 'जीवे णं भंते सोइंदियं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं' जीवः खलु भदन्त! श्रोत्रेन्द्रियं निर्वर्त्तमानः किं अधिकरणी भवति अधिकरणं वा भवतीति इन्द्रियविषयकः प्रश्नः, 'एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइंदियं वि भाणियव्वं' एवं यथैव औदारिकशरीरं तथैव श्रोत्रेन्द्रियमपि–

ओरालियं' औदारिकशरीर के जैसा तैजस शरीर के संबन्ध में भी विचार कर लेना चाहिये। 'नवरं सव्वजीवाणं भाणियव्वं' औदारिक-शरीर की अपेक्षा तैजसशरीर में यही भेद है कि यह सबजीवों के होता है तब कि औदारिकशरीर सब जीवों के नहीं होता है। इसलिये सर्वजीव के विषय में तैजसशरीर सम्बन्धी चर्चा कर लेना चाहिये 'एवं कम्मगसरीरं पि' इसी प्रकार से कार्मण शरीर के संबंधमें विचार है क्योंकि तैजस और कार्मण ये दो शरीर समस्त संसारीजीवों को होते हैं। 'जीवे णं भंते सोइंदियं निवत्तमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं' हे भदन्त! श्रोत्रेन्द्रिय की निर्वर्त्तना करते हुए जीव को साधिकरणिता है या अधिकरणरूपता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइंदियं वि भाणियव्वं'

ઔદારિક શરીરની માફક તૈજસ શરીરના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "नवरं सव्व जीवाणं भाणियव्वं" ઔદારિકશરીરની અપેક્ષાએ તૈજસ-શરીરમાં એજ ભેદ છે કે આ (તૈજસ) તમામ જીવોને હોય છે. અને ઔદારિકશરીર બધા જીવોને હોતું નથી તેથી સર્વ જીવના વિષયમાં તૈજસ-શરીર સંબંધી ચર્ચા–વિચારણા કરી લેવી જોઈએ. "एवं कम्मगसरीरं वि" કાર્મણશરીરના સંબંધમાં એજ રીતનો વિચાર સમજી લેવો કેમકે તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે. "जीवे णं भंते! सोइंदियं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं" હે ભગવન્! શ્રોત્રેન્દ્રિયની નિર્વર્તના કરતા જીવને સાધિકરણપણુ છે કે અધિકરણ રૂપ પણુ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइं-दियं वि भाणियव्वं" હે ગૌતમ! ઔદારિકશરીરવાળાના વિષયમાં જેવું કથન

भणितव्यम्, यथौदारिकशरीरविषये च प्रोक्तं तथैव श्रोत्रेन्द्रियविषयेऽपि विज्ञेयम्। 'नवरं' नवरं भेदस्त्वयम्-'जस्स अत्थि सोइंदियं' यस्यास्ति श्रोत्रेन्द्रियम् तस्य वाच्यमिति। 'एवं चक्खिदियघाणिंदियजिब्भिदियफासिंदियाण वि' एवं चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणामपि, एवमेव श्रोत्रेन्द्रियवदेव चक्षुरिन्द्रियादिविषयेपि विचारः कर्त्तव्यः, 'नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि' नवरं ज्ञातव्यं यस्य यत् अस्ति भेदस्तु एतावानेव यत् यस्य जीवविशेषस्य यत् इन्द्रियं भवति तस्य जीवस्य तद्दण्डके तादृशेन्द्रियविषयको विचारः कर्त्तव्य इत्येवं ज्ञातव्यमिति। गौतमः पृच्छति-'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त 'मणजोगं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं' मनोयोगं निर्वर्तमानः किम् अधिकरणी

हे गौतम! जैसा कथन औदारिकशरीर के विषय में किया गया है ऐसा ही कथन श्रोत्रेन्द्रिय के विषय में भी कर लेना चाहिये। परन्तु जो इस कथन में विशेषता है वह इस प्रकार से है-'नवरं जस्स अत्थि सोइंदियं' कि यह इन्द्रिय जिस जीव के होती है उस जीव की इस इन्द्रिय को लेकर उसके विषय में कथन करना चाहिये। 'एवं चक्खिदिय घाणिंदियजिब्भिदिय, फासिंदियाण वि' इसी प्रकार चक्षुइन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय जिह्वाइन्द्रिय और स्पर्शन इन्द्रिय इन इन्द्रियवाले जीवों के सम्बन्ध में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये। 'नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि' अर्थात् ये इन्द्रियां जिन २ जीवों को होती है वे जीव अधिकरणी भी होते हैं और अधिकरणरूप भी होते है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणे, किं अहिगरणी अहिगरणं 'हे भदन्त! मनोयोग की निर्वर्त्तना

કર્યું છે એવું જ કથન શ્રોત્રેન્દ્રિયવાળાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં જે વિષેશતા છે તે આ રીતે છે. "जस्स अत्थि सोइंदियं" આ શ્રોત્રેન્દ્રિય જે જીવને હોય છે તે જીવની તે ઇન્દ્રિયને લઇને તેના વિષયમાં કથન કરવું જોઈએ. "एवं चक्खिंदिय घाणिंदिय जिब्भिंदिय, फासिंदियाण वि" એજ રીતે ચક્ષુન્દ્રિય, ઘ્રાણેઇન્દ્રિય, જીહ્વાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શનઇન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં પણ એવું જ કથન સમજી લેવું. "नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि" અર્થાત્ એ ઉપર કહેલી ઇન્દ્રિયો જે જે જીવોને હોય છે. તેવો જીવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवे णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं" હે ભગવન્! મનોયોગની નિર્વતના

अधिकरणम् ? 'एवं जहेव सोइंदियं तहेव निरवसेसं' एवं यथैव श्रोत्रेन्द्रियं तथैव निरवशेषम्, श्रोत्रेन्द्रियविषये यथा-विचारः कृतस्तथैव मनोयोगविषयेपि विचारः करणीय इत्यर्थः। 'वइजोगे एवंचेव' वचोयोगे एवमेव, मनोयोगवत् वचोयोगेपि विचारः करणीय इति भावः। 'नवरं एगिंदियवज्जाणं' नवरं विशेषस्त्वयम्-एकेन्द्रियवर्जानाम् एकेन्द्रियान् वर्जयित्वेत्यर्थः, मनोयोग वचोयोगयोरेतावानेव भेदः यत् वचनयोगे एकेन्द्रियजीवानां संग्रहो न करणीयः एकेन्द्रियजीवव्यतिरिक्तजीवदण्डके एव वचनयोगमाश्रित्य विचारः करणीय इति। 'एवं कायजोगो वि' एवं काययोगोपि, वचनयोगवत् काययोगेपि विचारः करणीयः, नवरं सव्व-

करता हुआ जीव क्या अधिकरणी होता है या अधिकरणरूप होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं- एवं जहेव सोइंदियं तहेव निरवसेसं' हे गौतम। श्रोत्रेन्द्रिय के विषय में जैसा विचार किया गया है उसी प्रकार का विचार मनोयोग के विषय में भी कर लेना चाहिये। 'वइजोगे एवं चेव वचनयोग के विषय में भी मनोयोग के विचार के जैसा विचार कर लेना चाहिये। 'नवरं एगिंदियवज्जाणं' परन्तु यहां पर एकेन्द्रिय जीव को छोड देना चाहिये-अर्थात् मनोयोग और वचनयोग के विचार में केवल यही अन्तर है कि वचनयोग एकेन्द्रिय जीव को नहीं होता है-इसलिये वचनयोग में एकन्द्रिय का ग्रहण वर्जनीय कहा गया है। इसीलिये एकेन्द्रिय जीवव्यतिरिक्त जीवदण्डक में ही वचनयोग लेकर विचार करने की बात कही गई है। 'एवं कायजोगो वि' वचनयोग के जैसा काययोग में भी विचार किया गया है ऐसा जानना चाहिये,

કરતો જીવ શું અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-' एवं जहेव सोइंदियं तहेव निरवसेसं " હે ગૌતમ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમાં જેવો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તેજ રીતનો વિચાર મનોયોગના વિષયમાં પણ કરી લેવો-જોઇએ " वइजोगे एवं चेव" મનોયોગના સંબંધમાં જેવો વિચાર કર્યો છે તેવો જ વિચાર વચનયોગના સંબંધમાં પણ સમજી લેવો. " नवरं एगिंदियवज्जाणं " પરન્તુ અહિંયા એકેન્દ્રિય જીવને છોડી દેવા જોઈએ અર્થાત્ મનોયોગ અને વચનયોગના વિચારમાં કેવળ એટલો જ ફરક છે કે વચનયોગ એકેન્દ્રિય જીવોને હોતો નથી એટલા માટે વચનયોગમાં એકેન્દ્રિયનું ગ્રહણ છોડવાનું કહ્યું છે, તેથી એકેન્દ્રિયથી જુદા જીવ દંડકમાં જ વચનયોગને લઈને વિચાર કરવાની વાત કહે છે. "एवं कायजोगो वि" વચનયોગની માફક કાયયોગનો વિચાર પણ કરવામાં આવ્યો છે

जीवाणं जाव वेमाणिए' नवरं सर्वजीवानाम् यावद्वैमानिकः, वचोयोगापेक्षया काययोगे एतावानेव भेदः यत् कायस्तु सर्वजीवसाधारणोऽतः सर्वजीवदण्डके काययोगमाश्रित्य विचारः करणीयः मनोवचनं तु न सर्वजीवसाधारणमतः तद्विषये यस्य यदस्ति तत्रैव तद्विचारः करणीयः। कियत् पर्यन्तमयं विचारस्तत्राह–जाव वेमाणिए' यावद्वैमानिकः वैमानिकदेवपर्यन्तम् काययोगमाश्रित्य विचारः करणीय इति। 'सेवं भंते सेवं भंते त्ति' तदेवं भदन्त तदेवं भदंत इति, हे

'नवरं सव्वजीवाणं जाव वेमाणिए' वचनयोग की अपेक्षा इस काययोग के विचार में यदि कुछ अन्तर है तो वह ऐसा है कि यह काययोग सर्वजीवों को होता है। अतः सर्वजीव दण्डक में काययोग को विचार करने की यह बात कही गई है। इस कारण इन दोनों योगों में से जिस २ जीव को जो २ योग होता है उसी जीव को उस उस योग को लेकर उस सम्बन्ध में विचार करना चाहिये। यह विचार कहां तक के जीवों में करना है–इस विषय को प्रकट करनेके लिये 'जाव वेमाणियाणं' ऐसा पद कहा गया है–अर्थात् काययोग को लेकर विचार वैमानिक देवों तक करना चाहिये 'सेवं भंते सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपने जो कहा है वह इसी प्रकार है अर्थात् सर्वथा सत्य ही है–क्योंकि आपके वाक्य सर्व रूपसे प्रमाणिक हैं। इस प्रकार

એમ સમજી લેવું. "नवरं सव्वजिवाणं जाव वेमाणिए" વચનયોગની અપેક્ષાથી આ કાયયોગના વિચારમાં જો કંઈ ફરક હોય તો તે એજ છે કે આ કાયયોગ સર્વ જીવોને હોય છે. જેથી સર્વ જીવ દંડકમાં કાયયોગનો વિચાર કરવાની આ વાત કહી છે. મનોયોગ અને વચનયોગ સર્વ જીવોને સહજ હોતો નથી તે કારણે આ બંને યોગોમાંથી જે જે જીવને જે જે યોગ હોય છે. તેજ જીવને તે તે યોગને લઇને તેના સંબંધમાં વિચાર કરવો જોઈએ આ વિચાર કયાં સુધીના જીવોના વિષયમાં કરવો જોઈએ એ વિષય બતાવવા માટે "जाव वेमाणियाणं" એવું પદ કહ્યું છે–અર્થાત્ કાયયોગને લઇને વૈમાનિક દેવો સુધીના જીવો માટે વિચાર કરવો જોઈએ. "सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું છે તે એજ રીતે છે–અર્થાત્ સર્વથા સાચું જ છે. કેમકે

भदंत ! भवद्भिर्यत् प्रतिपादितं तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेव भवद्वाक्यस्य सर्वथैव प्रमाणिकत्वादीति, एवमुक्त्वा भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० ५ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥१६–१॥

कहकर गौतमने प्रभु की गुणस्तुतिरूप वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ५ ।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज कृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका
॥ पहला उद्देशक समाप्त ॥ १६–१ ॥

આપનું વચન દરેક રીતે પ્રમાણુવાળુ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુની ગુણસ્તુતિ રૂપ વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદનાનમસ્કાર કરીને પછી તે સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા. ।।સૂ૦૫।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૧૬–૧।

卐

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते-

प्रथमोद्देशके जीवानाम् अधिकरणं कथितम् द्वितीयोद्देशके तु तेषामेव जीवानां जराशोकादिरूपधर्मप्रतिपादनाय तथा संग्रहगाथोक्तजराविवेचनाय च द्वितीयोद्देशकमारभते, तस्येदमादिमं सूत्रम्-'रायगिहे' इत्यादि ।

मूलम्-रायगिहे जाव एवं वयासी-जीवाणं भंते किं जरा-सोगे? गोयमा! जीवाणं जरा वि सोगे वि। से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जाव सोगे वि, गोयमा! जे णं जीवा सारीरं वेयणं वेएंति तेसिं णं जीवाणं जरा, जे णं जीवा माणसं वेयणं वेएंति तेसिं णं जीवाणं सोगे से तेणट्ठेणं जाव सोगे वि। एवं नेरइयाणं वि। एवं जाव थणियकुमाराणं, पुढवीकाइयाणं भंते किं जरा सोगे? गोयमा पुढवीइयाणं जरा नो सोगे। से केणट्ठेणं जाव नो सोगे गोयमा! पुढवीकाइयाणं सारीरं वेयणं वेएंति नो माणसं वेयणं वेएंति, से तेणट्ठेणं जाव नो सोगे एवं जाव चउरिंदियाणं सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमाणियाणं। सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव पज्जुवासइ ॥सू० १॥

दूसरे उद्देशे का प्रारंभ

प्रथम उद्देश में जीवों के अधिकरण के सम्बन्ध में कहा गया है अब इस द्वितीय उद्देशमें उन्हीं जीवों के जरा, शोक, आदिरूप धर्मों का प्रतिपादन, तथा संग्रहगाथोक्त जरा का विवेचन किया जावेगा इसी निमित्त को लेकर द्वितीय उद्देशे का प्रारंभ किया जा रहा है।

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા ઉદ્દેશામાં જીવોના અધિકરણ સંબંધમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશામાં તેજ જીવોના જરા, શોક, વિ. રૂપ ધર્મોનું તેમજ સંગ્રહગાથામાં કહેલ જરાના વિષયમાં વિવેચન કરવામાં આવશે એજ નિમિત્તને લઇને આ બિજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.-"रायगिहे जाव" ઈત્યાદિ—

छाया—राजगृहे यावत् एवमवादीत् जीवानां भदन्त किं जरा शोकः? गौतम! जीवानां जरापि शोकोपि। तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते यावत् शोकोपि? गौतम! ये खलु जीवाः शारीरं वेदनं वेदयन्ति तेषां खलु जीवानां जरा, ये खलु जीवाः मानसं वेदनं वेदयन्ति तेषां खलु जीवानां शोकः, तत्तेनार्थेन यावत् शोकोपि, एवं नैरयिकाणामपि एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् पृथिवीकायिकानां खलु भदन्त! किं जराशोकः? गौतम! पृथिवीकायिकानां जरा न शोकः। तत्केनार्थेन यावत् न शोकः गौतम! पृथिवीकायिकाः खलु शारीर वेदनं वेदयन्ति नो मानसं वेदनं वेदयन्ति तत्तेनार्थेन यावत् नो शोकः, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम् शेषाणां यथा जीवानाम् यावद्वैमानिकानाम्। तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त इति यावत् पर्युपास्ते॥सू० १॥

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावत् पर्षत् निर्गता, धर्मकथा कथिता, पर्षत् प्रतिगता, शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटो गौतम एवमवादीत् 'जीवाणं भंते' जीवानां खलु भदन्त 'किं जरासोगे' किं जरा शोकः? जरेति जरणं जरा वयसो हानिः वृद्धावस्थेत्यर्थः, शारीरदुःखस्वरूपा वा, अतो यदन्यदपि शारीरं दुःखं तदपि जरयोपलक्षितं भवति, तथा शोकः शोचनंदैन्यम्

'रायगिहे जाव' इत्यादि।

टीकार्थ—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह में यावत् पर्षत् निकली धर्मकथा प्रभुने कही, सुनकर वह परिषदा पीछे अपने स्थान पर चली गई शुश्रूषमाण गौतमने विनयपूर्वक नमस्कार करते हुए प्राञ्जलिपुट होकर प्रभु से ऐसा पूछा—'जीवा णं भंते! किं जरा सोगे' हे भदन्त! जीवों के क्यों वयकी हानिरूप जरावस्था—अथवा शारीरीक दुःखस्वरूप तथा और भी अन्य शारीरिक दुःखरूप अवस्थाएं जो कि यहां जरापद से उपलक्षित हुइ हैं वे सब तथा शोक जितने भी मानसिक दुःख

ટીકાર્થ—"रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા પરીષદ તેમના દર્શન અને વંદના માટે નીકળી પ્રભુએ ધર્મકથા કહી ધર્મકથા સાંભળીને તે પરિષદ પાછી પોતપોતાને સ્થાને ચાલી ગઈ તે પછી પ્રભુની વૈયાવચ્ચ (સેવા) કરતા ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક પ્રભુને નમસ્કાર વંદના કરીને આ પ્રમાણે પૂછયું. "जीवाणं भंते! किं जरा सोगे" હે ભગવન્! જીવોને ઉમરની હાની રૂપ જરાવસ્થા (વૃદ્ધપણું) અને શરીર સંબંધથી દુઃખ સ્વરૂપ અવસ્થા કે જે અહિં જરા પદથી બતાવવામાં આવી છે. તે તથા શોક જેટલા માનસિક દુઃખો છે કે તેને અહીં શોક શબ્દથી

तच्च मानसं अतो यानि अन्यान्यपि मानसदुःखानि तानि शोकेनोपलक्षितानि भवन्ति, ततश्च हे भदन्त जीवानां किं जरा अथ च शोकश्च भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'जीवानां जरा वि सोगे वि' जीवानां जरापि शोकोपि-जीवानां जरापि भवति.अथ च शोकोपि भवति। 'से केणट्ठेणं भते एवं वुच्चइ जाव सोगे वि' तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते यावत् जरापि शोकोपि। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'जे णं जीवा' ये खलु जीवाः 'सारीरं वेयणं वेएंति' शारीरम् शरीरसंबन्धि शरीरद्वारा वा वेदनं दुःखम् वेदयन्ति अनुभवन्ति 'तेसिं णं जीवाणं' तेषां खलु जीवानाम् 'जरा' जरा भवतीति 'जे णं जीवा' ये खलु जीवाः, 'माणसं वेयणं वेएंति' मानसं मनःसंबन्धि वेदनं दुखं वेदयन्ति अनुभवन्ति 'तेसिं णं जीवाणं' तेषां खलु जीवानाम् 'सोगे' शोको भवतीति।

है जो कि यहां शोक से उपलक्षित हुए हैं वे सब होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा' जीवाणं जरा वि सोगे वि' हे गौतम! जीवों को जरा भी होती है और शोक भी होता है। पुनः गौतम ने प्रभु से पूछा 'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ, जाव सोगे वि' हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीवों के जरा और शोक होते है? इसके उत्तर में प्रभुने कहा-'गोयमा! हे गौतम! 'जे णं जीवा सारीरं वेयणं वेएंति' जो जीव शारीरिक-शरीर संबंधी-अथवा शरीर द्वारा-वेदन को दुःखको-अनुभव करते हैं तेसि णं जीवाणं जरा' उन जीवों को जरा होती है, 'जे णं जीवा', जिन जीवों को 'माणसं वेयणं-वेएंति तेसिणं जीवाणं सोगे' तथा जिन जीवों के मानसिक-मनः संबंधि-वेदन-दुःख-का वेदन होता है उनके शोक होता है। जिन

બતાવવામાં આવ્યા છે. તે તમામ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा! जीवाणं जरा वि सोगे वि " હે ગૌતમ! જીવોને જરાપણ હોય છે. અને શોક પણ હોય છે ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે-" से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, जाव सोगे वि " હે ભગવન્! આપ એવું શા માટે કહો છો કે જીવોને જરા અને શોક હોય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " गोयमा! " હે ગૌતમ! " जे णं जीवा सारीरं वेयणं वेएंति " જે જીવ શરીર સંબંધી અથવા શરીર દ્વારા દુઃખનો અનુભવ કરે છે. " तेसिंणं जीवाणं जरा " તે જીવોને જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) થાય છે. " जेणं जीवा माणसं वेयणं वेदंति तेसिं णं जीवाणं सोगे " તથા જે જીવોને માનસિક વેદન -દુઃખનો અનુભવ થાય છે. તેને શોક થાય છે જે જીવોને મન હોતું

येषां जीवानाम् मनो नास्ति तेषां जरामात्रं भवति, शोकस्य मानसत्वेन मनसोऽभावे शोकस्याप्यभावात् प्रयोजकाभावे प्रयोज्याभावस्य सर्वानुमतत्वात् येषां जीवानां मनो भवति तेषां तु जराशोकौ एतदुभयमपि भवति, मनसः शरीरनान्तरिकतया शोकादिमतो जराया आवश्यकत्वादिति। तथा च मनोरहितानां केवलशरीरवतामेकेन्द्रियाणां केवलं जरैव भवति जराया देहसहचरितत्वात् येषां तु मनोऽपि विद्यते तेषां जरापि शोकोपि भवति जराशोकयोरुपादानयोः शारीरमनसोरुभयोरपि सद्भावात्। 'से तेणट्ठेणं जाव सोगे वि' तत्तेनार्थेन यावत् जरापि

जीवों के मन नहीं है, उन जीवों के जरा मात्र होता है। शोक नहीं होता है। क्योंकि शोक का सम्बन्ध मन से होता है, इसलिये मन के अभाव में शोक का भी अभाव होता है। जिन जीवों को मन होता है उन जीवों के जरा एवं शोक ये दोनों होते है। मन को शरीर विनाभावी होने से शोकादिमान् जीव को जरा अवश्य होती है। पर जिसको शरीर होता है उस को मन होता भी है और नहीं भी होता है। इस प्रकार शरीर के होने पर भी जिनको मन नहीं है ऐसे एकेन्द्रिय जीवों को केवल जरा ही होती है, क्योंकि जरा देह सहचारी होती है। तथा शरीर के सद्भाव में जिनको मन भी होता है उनको जरा भी होती है और शोक भी होता है। क्योंकि जरा और शोक के उपादान कारण जो शरीर एवं मन हैं उन दोनों का उसमें सद्भाव रहता है। 'से तेणट्ठेणं जाव सोगे वि 'इस कारण हे गौतम! ऐसा कहा है कि जिनको

નથી તે જીવોને કેવળ 'જરા' જ હોય છે શોક હોતો નથી કેમકે શોકનો સંબંધ મન સાથે હોય છે તેથી મનના અભાવમાં શોકનો પણ અભાવ હોય છે પ્રયોજકના અભાવમાં પ્રયોજય જેનો અભાવ સર્વ સમ્મત છે. જે જીવોને મન હોય છે તે જીવોને જરા અને શોક એ બન્ને હોય છે મનનું શરીરની સાથે અવિનાભાવે સબન્ધપણુ હોવાથી શોકાદિમાન્ જીવને જરા અવશ્ય હોય છે. પણ જીવને શરીર પણ હોય છે અને મન પણ હોય છે અને નથી પણ હોતું આ રીતે શરીર હોવા છતાં પણ જેને મન નથી હોતું એવા એકેંદ્રિય જીવોને કેવળ જરા જ હોય છે. કેમકે જરા દેહની સાથે રહેનારી હોય છે તથા શરીરના સદ્ભાવમાં જેને મન પણ હોય છે તેને જરા પણ હોય છે અને શોક પણ હોય છે. કેમકે જરા અને શોકના ઉપાદાન કારણ જે શરીર અને મન છે. તે બન્નેનો તેમાં સદ્ભાવ રહે છે. "से तेणट्ठेणं जाव सोगे वि" તે કારણે હે ગૌતમ! એવું કહ્યું છે કે મન

शोकोपि। 'एवं नेरइयाण वि' एवं नैरयिकाणामपि, अनेनैव क्रमेण नारकजीव विषयेपि जराशोकयोः सद्भावो ज्ञातव्य इति, 'एवं जाव थणियकुमाराणं' एवं यावत् स्तनितकुमाराणामपि, यथा समुच्चयजीवानां जराशोकौ विभागशः उक्तः तथा स्तनितकुमारपर्यन्तदेवानामपि जराशोकौ वक्तव्यौ, 'पुढवीकायिकाणं भंते किं जरासोगे' पृथिवीकायिकानां खलु भदन्त किं जरा वा शोको वा, हे भगवन् ये इमे पृथिवीकायिका जीवास्तेषां जराशोकोपि भवति किम्? भगवानाह- 'गोयमा' हे गौतम! 'पुढवीकाइयाणं जरा नो सोगे' पृथिवीकायिकानां जरा न शोकः, पृथिवीकायिकानां जरा मात्रं भवति किन्तु शोको न भवति। गौतमः

शरीर एवं मन दोनों साथ है उनको जरा और शोक दोनों होते हैं। 'एवं नेरइया णं वि' इसी क्रम से नारक जीव के विषय में भी जरा और शोक का सद्भाव जानना चाहिये। 'एवं जाव थणियकुमाराणं' इसी प्रकार यावत् स्तनितकुमारों के विषयमें भी जानना चाहिये-जिस प्रकार समुच्चय जीवों को जरा एवं शोक विभागशः कहे गये हैं उसी प्रकार से वे स्तनितकुमार पर्यन्त देवों को भी कहलेना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुढवीकाइया णं भंते किं जरा सोगे?' हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक जीवों को क्या जरा होती हैं। शोक होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! पुढवीकाइयाणं जरा, नो सोगे' हे गौतम! पृथिवीकायिक जीवों को जरा तो होती है, पर मन के अभाव से शोक नहीं होता है। अब इस पर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-

---

અને શરીર એ બંને હોય છે. તેને જરા અને શોક એ બેઉ પણ હોય છે. "एवं नेरइया णं वि" એજ ક્રમથી નારક જીવના વિષયમાં પણ જરા અને શોકનો સદ્ભાવ સમજી લેવો. "एवं जाव थणीयकुमाराणं" એજ રીતનું કથન યાવત્ સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવનપતિના અસુરકુમારથી લઇ સ્તનિતકુમારના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જે રીતનું કથન સમુચ્ચય જીવોના સંબંધમાં જરા અને શોક વિભાગથી કહ્યા છે. તેજ રીતે સ્તનિતકુમાર પર્યંતના દેવોને પણ સમજી લેવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"पुढवीकाइयाणं भंते! किं जरा सोगे" હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા અને શોક હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "पुढवीकाइयाणं जरा नो सोगे" હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા હોય છે પણ મન ન હોવાથી તેને શોક નથી હોતો. ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं जाव नो सोगे"

पृच्छति-'से केणट्ठेणं जाव नो सोगे' तत्केनार्थेन यावत् नो शोकः, हे भदन्त केन कारणेनैवमुच्यते पृथिवीकायिकानां जरैव भवति नो शोक इति। भगवानाह- 'गोयमा' हे गौतम! 'पुढवीकाइयाणं सारीरं वेयणं वेएंति' पृथिवीकायिकाः शारीरं वेदनं वेदयन्ति, 'नो माणसं वेयणं वेएंति' नो मानसं वेदनं वेदयन्ति तेषां मनसोऽसद्भावात् 'से तेणट्ठेणं जाव नो सोगे' तत् तेनार्थेन यावत् नो शोकः यस्मात् पृथिवीकायिकजीवानां शरीरमात्रं भवति तेन च शरीरदुःखमेवानुभवति मनो न भवति तेषाम् तस्मात् कारणात् मनसोऽभावे मनसः संबन्धिवेदनं शोकादिरूपं नो वेदयन्ति अतो जरामात्रं भवति शरीरसत्त्वे जराया अवश्यम्भावात् शोकस्तु कदापि न भवति शोककारणस्य मनसोऽभावादिति भावः। 'से तेणट्ठेणं जाव नो सोगे' तत् तेनार्थेन यावत् हे गौतम! एवमुच्यते पृथिवीकायिकानां जराभवति नो शोक इति, 'एवं जाव चउरिंदियाणं' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्,

---

'से केणट्ठेणं जाव नो सोगे' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि पृथिवीकायिक जीवों को जरा ही होती है शोक नहीं होता है? इसके उत्तर में प्रभु उन से कहते हैं-'गोयमा! पुढवीकाइयाणं सारीरं वेयणं वेएंति, नो माणसं वेयणं वेएंति' हे गौतम! पृथिवीकायिक जीव शारीरिक दुःख का अनुभव करते हैं, मानसिक वेदना का अनुभव नहीं करते हैं, सो इसका कारण ऐसा है कि उनको मन का अभाव है। 'से तेणट्ठेणं जाव नो सोगे' इसी कारण पृथिवीकायिक जीवों को शरीर मात्र होता है-इससे वे उस शरीर के द्वारा शरीर संबन्धी दुःख का अनुभव करते हैं, मन नहीं होने से उसके अभाव में मनः संबन्धीशोकादिरूप दुःख का वेदन नहीं करते हैं ऐसा कहा है। 'एवं जाव चउरिंदियाणं' इसी प्रकार का कथन यावत् चौइन्द्रिय

હે ભગવન્! આપ એવું શા કારણે કહો છો કે પૃથ્વીકાયિક જીવોને જરા જ હોય છે શોક હોતો નથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "ગોયમા! पुढवीकाइयाणं सारीरं वेयणं वेएंति, नो माणसं वेयणं वेयन्ति" હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક જીવ શારીરિક દુઃખને। અનુભવ કરે છે. અને માનસિક વેદનાને। અનુભવ કરતા નથી એનું કારણ એ છે તેને મન નથી હોતું "से केणट्ठेणं जाव नो सोगे" તેજ કારણે પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેવળ શરીર જ હોય છે. તેનાથી તે શરીર દ્વારા શરીર સંબંધી દુઃખને। અનુભવ કરે છે. મન નહિ હોવાથી તે મન સંબંધી શોકાદિ રૂપ દુઃખનું વેદન કરતા નથી. "एवं जाव चउरिंदियाणं" એજ રીતનું કથન યાવત્ ચૌઇન્દ્રીયવાળા જીવોના સંબંધમાં

एवं पृथिवीकायिकवदेव अप्तेजोवायुवनस्पतिद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां विषयेऽपि विज्ञेयम् । अप्कायिकाऽसद्भावाच्च जरामात्रं भवति शोकस्तु न भवतीति भावः, 'सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमाणियाणं' शेषाणां यथा जीवानाम् यावद् वैमानिकानाम्, शेषाणाम् उपरिनिर्दिष्टव्यतिरिक्तानां तिर्यक् पञ्चेन्द्रियमनुष्य-वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां विषये समुच्चयजीवप्रकरणवदेव विज्ञेयम्, एषां शरीरमनसोः सद्भावात् जराशोकयोरुभयोरपि सद्भावो भवति, एतेषां जराऽपि भवति शोकोऽपि भवतीति भावः । अत्र देवविषये जराशब्देन शारीरिक-दुःखवेदनरूपोऽर्थो गृह्यते । सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव पज्जुवासइ' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति यावत् पर्युपास्ते हे भदंत सामान्यविशेषजीवविषये जराशोक-

---

जीवों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । यहां यावत् शब्द से अप्-तेज, वायु, वनस्पति द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, जीवों का ग्रहण हुआ है इन अप्कायिकादिजीवों को केवल शरीर होने से जरा ही होती है, मन, नहीं होने से शोक नहीं होता है । 'सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमा-णियाणं' इन से व्यतिरिक्त तिर्यश्चपंचेन्द्रियों को, मनुष्यों को, वान व्यन्तरों को ज्योतिष्कों को एवं वैमानिकों के सम्बन्ध में भी समुच्चय जीव प्रकरण के जैसा कथन जानना चाहिये । इन सबके शरीर एवं मनका सद्भाव होने के कारण जरा एवं शोक ये दोनों होते हैं। देवों में जरा शब्द से शारीरिक दुःखवेदनरूप अर्थ ग्रहण किया गया है। शारीरिक वृद्धतारूप अर्थ नहीं । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव पज्जुवासइ' हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा सत्य है हे भदन्त !

પણ સમજી લેવું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી અપ્કાય, તેજસકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રણ ઇન્દ્રીયવાળા જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ અપ્કાયિક આદિ જીવોને કેવળ શરીર જ હોવાથી જરા જ હોય છે. મન નહિ હોવાથી શોક હોતો નથી. " सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमाणियाणं " બાકિના તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને મનુષ્યોને વાનવ્યંતરોને જ્યોતિષ્કોને અને વૈમાનીકોના સંબંધાં પણ સમુચ્ચય જીવપ્રકરણુની માફક કથન સમજી લેવું એ બધાને શરીર અને મનનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે જરા અને શોક એ બંને હોય છે. દેવોમાં જરા શબ્દથી શારીરિક દુઃખ વેદન રૂપ અર્થ ગ્રહણ કર્યો છે. શારીરિક વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ અર્થ ગ્રહણ કર્યો નથી. ' सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव पज्जुवासइ " હે ભગવન્ ! આપનું આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું આ કથન સત્ય છે. અર્થાત્ આપે જે સામાન્ય જીવ

योविचारो विभागशो यत् भगवता प्रतिपादितः स तथैवेत्यहं मन्ये आप्तवाक्यस्य सत्यत्वात् इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा पर्युपास्ते ॥ सू० १ ॥

पूर्वं देवानां जराशोकौ भवत इति प्रोक्तम्, अथ तेषामेव देवानां विशेषस्य शक्रस्य वक्तव्यतामभिधातुमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जापाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ, इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्दीवे दीवे विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे आभोएमाणे, पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्दीवे दीवे एवं जहा ईसाणे तइयसए तहेव सक्को वि नवरं आभिओगे, णो सद्दावेइ, पायत्ताणियाहिवई हरी, सुघोसा घंटा, पालओ विमाणकारी, पालगं विमाणं, उत्तरिल्ले निज्जाणमग्गे दाहिणपुरत्थिमे रइगरपव्वए सेसं तं चेव, जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ। धम्मकहा जाव परिसा पडिगया। तए णं से सक्के देविंदे देवराया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-कइविहेणं भंते उग्गहे पण्णत्ते, सक्का पंचविहे उग्गहे

आपका यह कथन सर्वथा सत्य है-अर्थात् आपने जो सामान्य जीव और विशेष जीवों के विषय में जरा संबन्धी एवं शोक सम्बन्धी विचार विभागशः प्रतिपादित किया है वह ऐसा ही है ऐसा ही है ऐसा मैं मानता हूं-क्योंकि आप्त के वाक्य सत्य होते हैं। ऐसा कहकर गौतमने भगवान् को वंदना की नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे उनकी पर्युपासना में लग गये ॥ सू० १ ॥

અને વિશેષ જીવોના વિષયમાં જરા સંબંધી અને શોક સંબંધી વિચાર પ્રગટ કર્યો છે. તે તેમજ છે એમ કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદનાનમસ્કાર કરીને પછી તેઓ પોતાના સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૧॥

पण्णत्ते, तं जहा–देविंदोग्गहे रायग्गहे गाहावइ उग्गहे सागारियउग्गहे सोहम्मि उग्गहे। जे इमे भंते अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति, एएसि णं अहं उग्गहं अणुजाणामी तिकट्टु समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता, तमेव-दिव्वं जाणविमाणं दुरूहइ दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए। भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–जं णं भंते सक्के देविंदे देवराया तुब्भे णं एवं वदइ सच्चे णं एसमट्ठे, हंता सच्चे ॥सू० २॥

छाया–तस्मिन् काले तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरंदरो यावत् भुञ्जन् विहरति, इमं च खलु केवलकल्पं जंबूद्वीपं द्वीपं विपुलेनावधिना आभोगयन् आभोगयन् पश्यति, श्रमणं भगवन्तं महावीरं जंबूद्वीपे द्वीपे। एवं यथा ईशानः तृतीयशतके तथा शक्रोऽपि, नवरम् आभियोगिकान् नो शब्दायति, पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, सुघोषाघंटा, पालको विमानकारी, पालकं विमानम्, औत्तरीयो निर्याणमार्गः, दक्षिणपौरस्त्ये रतिकरपर्वतः, शेषं तदेव। यावत नामकं श्रावयित्वा पर्युपास्ते, धर्मकथा यावत् परिषत् प्रतिगता। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–कतिविधः खलु भदन्त ! अवग्रहः प्रज्ञप्तः शक्रः ! पञ्चविधोऽवग्रहः प्रज्ञप्तः तद्यथा देवेन्द्रावग्रहः राजावग्रहः गाथापत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साधर्मिकावग्रहः। ये इमे भदन्त ! अद्यत्वे श्रमणा निर्ग्रन्था विहरन्ति, एतेभ्यः खलु अहम् अवग्रहमभ्यनुजानामि इति कृत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा तदेव दिव्यं यानविमानमारोहति आरुह्य यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेवदिशं प्रतिगतः। भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, यत् खलु भदन्त शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तुभ्यं खलु एवं वदति (अवदत्) सत्यः खलु एषोऽर्थः, हंत सत्यः ॥ सू० २ ॥

टीका–'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले–यस्मिन् काले भगवान् मोका नगर्यां समवसृतस्तस्मिन् काले तथा तस्मिन् समये–यस्मिन् समये मोका नगर्यां नन्दनोद्याने भगवान् स्थितवान् तस्मिन् समये 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ' शक्रो देवेन्द्रो देवराजः वज्रपाणि पुरन्दरो यावत् भुञ्जानो विहरति, शक्नोति शत्रुविदाणे समर्थो भवति यः स शक्रः। देवानामिन्द्रः देवेन्द्रः, देवराजः देवानां मध्ये राजतेऽतोऽसौ देवराजः। वज्राऽस्त्रविशेषः स पाणौ विद्यते यस्य स वज्रपाणिः, पुराणि दैत्यनगराणि दारयति इति पुरन्दरः यावत् भुञ्जानो विहरति, अत्र यावत्पदेनायं पाठः संग्राह्यः, तथाहि–"सयक्कउ सहस्सक्खे मघवं पागसासणे दाहिणड्ढलोगाहिवई एरावणवाहणे सुरिंदे बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवई अरयंबरवत्थधरे आलइयमालमउडे नव-

देवों के जरा और शोक होते हैं ऐसा कहा जा चुका हैं । अब उन देवों के मध्य में जो जो शक्र होता है उसके सम्बन्ध में वक्तव्यता को प्रकट करने के लिये सूत्रकार 'तेणं कालेणं' इत्यादि सूत्र कहते हैं–

'तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे'–इत्यादि ।

टीकार्थ–तेणं कालेणं णं' उस काल में और उस समय में जब कि भगवान् मोका नगरी में पधारे और नन्दन उद्यान में विराजमान हुए। 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ' वज्र-पाणिवाले एवं दैत्यों के नगरों को ध्वस्त करनेवाले देवेन्द्र देवराज शक्र यावत् दिव्य भोगों को भोगते हुए आनन्द मग्न थे। यहां पर यावत् शब्द से 'सयक्कउ, सहस्सक्खे, मघवे, पागसासणे, दाहिणड्ढलोगा-हिवई, एरावणवाहणे, सुरिंदे, बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवइ, अरयं-

દેવોને જરા અને શોક હોય છે તે પ્રમાણે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે. હવે તે દેવોમાં જે શક (ઈન્દ્ર) હોય છે તેના સંબંધમાં કથન પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકાર "तेणं कालेणं" इत्यादि सूत्र કહે છે.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ભગવાન મોકા નગરીમાં પધાર્યા અને નન્દન ઉદ્યાનમાં વિરાજમાન થયા તે કાળે અને તે સમયે "सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ" વજ્ર જેના હાથમાં છે તેવા અને દૈત્યોના નગરનો નાશ કરનારા દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક યાવત્ દિવ્યભોગોને ભોગવતા આનંદ મગ્ન હતા. અહિયા યાવત્ શબ્દથી "सय-क्कउ, सहस्सक्खे, मघवे, पागसासणे, दाहिणड्ढलोगाहिवइ, एरावणवाहणे, सुरिंदे, बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवइ, अरयंबरवत्थधरे, इत्यादि पाठ दिव्वाइं भोग–

हेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगल्ले महिड्ढिए महज्जुइए महाबले महाजसे महाणुभावे महासोक्खे भासुरबोंदी पलंबवणमालधरे सोहम्मे कप्पे सोहम्मवर्डिसए विमाणे सुहम्माए सभाए सक्कंसि सीहासणंसि। से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं, चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणीयाणं, सत्तण्हं अणीयाहिवईणं, चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं करेमाणे पालेमाणे महया हयनट्टगीयवाइय तंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपडहप्प वाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं" इति।

छाया—शतक्रतुः सहस्राक्षः मघवा पाकशासनः दक्षिणार्धलोकाधिपतिः ऐरावणवाहनः सुरेन्द्रः द्वात्रिंशद्विमानशतसहस्राधिपतिः अरजोऽम्बरवस्त्रधरः आलयित (आश्रित) मालामुकुटः नवहेमचारुचित्रचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगल्लः (कपोलः) महर्द्धिकः महाद्युतिकः महाबलः महायशाः महानुभावः महासौख्यः

बरवरवत्थधरे, इत्यादि पाठ' दिव्वाइं भोगभोगाइं' तक का ग्रहण हुआ है। इस पाठ का भावार्थ ऐसा है-शतक्रतु सहस्राक्ष, मघवा पाकशासन ये सब शक्र–इन्द्र के कोषानुसार नाम है। इनका अर्थ यथास्थान पर लिखा जा चुका है। यह दक्षिणार्धलोक का अधिपति होता है। इसका वाहन ऐरावत है। सुरों का यह स्वामी होता है। ३२ लाख विमान के अधिपति हैं। बहुत ही सुन्दर आकाश जैसे निर्मल वस्त्रों को यह पहिरता है। माला और मुकुट इसके गले और माथे पर रहते हैं। इसकी कपोल पाली धारण किये हुए श्रेष्ठ सुवर्ण के चित्र विचित्र कुण्डलों से घर्षित होती रहती है। परिवार आदिरूप ऋद्धि इसकी बहुत हैं। महाद्युति-

---

ભોગાઇં" સુધી ગ્રહણ થયો છે. આ પાઠનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–શતક્રતુ, સહસ્રાક્ષ, મઘવા, પાકશાસન, એ બધા શક્ર–ઈન્દ્રના નામો છે. તેનો અર્થ યોગ્ય સ્થાને લખવામાં આવ્યો છે. આ દક્ષિણ અર્ધ લોકનો અધિપતી છે, તેમનું વાહન ઐરાવત છે. દેવોના તે સ્વામી છે. ૩૨ લાખ વિમાનના અધિપતી ઘણા જ સુંદર અને આકાશ જેવા મુલાયમ વસ્ત્રો તે પહેરે છે. માળા આદિ અને મુગુટ અનુક્રમે તેમના ગળા અને માથા ઉપર રહે છે. (ધારણ કરે છે.) તેમના લમણા ધારણ કરેલ શ્રેષ્ટ સોનાના ચિત્રવિચિત્ર કુંડલોથી ઘસાતા રહે છે તેમના પરિવાર રૂપ સમૃદ્ધિ વિશાળ છે. તે મહાન ક્રાન્તિ-

भासुरबोन्दिः (भासुरशरीरः) प्रलम्बमानवनमालाधरः सौधर्मेकल्पे सौधर्मावतंसके विमाने सुधर्मायां सभायां शक्रे सिंहासने. स खलु तत्र द्वात्रिंशतः विमानावासशतसहस्राणां, चतुरशीतेः सामानिकसाहस्रीणां, त्रयस्त्रिंशतः त्रायस्त्रिंशकानां, चतुर्णां लोकपालानाम् , अष्टानाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणं, तिसृणां परिषदां, सप्तानाम् अनीकानां, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनां, चतुर्णां चतुरशीते आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणां (चतुर्गुणितानां चतुरशीतिसहस्रपरिमितानामात्मरक्षकदेवानाम्–"षट्त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षत्रय (३३६०००) संख्यकानामात्मरक्षकदेवानाम्") अन्येषां च बहूनां सौधर्मकल्पवासीनां वैमानिकानां देवानां देवीनां च आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् महता आहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुपटहप्रवादितरवेण दिव्यान्

वाला है महाबलशाली होता है। यश से यह सदा हराभरा बना रहता है–प्रभाव इसका अद्वितीय होता है। सुखसम्पत्ति इसकी अनुपम होती है। शरीरकान्ति से यह प्रकाशित बना रहता है सौधर्मकल्प में सौधर्मावतंसक विमान में, सुधर्मासभा में, शक्र सिंहासन पर यह विराजमान रहता है। ३२ लाख विमानों का, ८४ हजार सामानिक देवों का, ३३ त्रायस्त्रिंशक देवों का, चार लोकपालों का, परिवार सहित ८ अग्रमहिषियों का, तीन परिषदाओं का सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का ३३६००० आत्मरक्षक देवों का, तथा और भी अनेक सौधर्मकल्पवासीवैमानिक देवों एवं देवीयों का आधिपत्य, पौरपत्य, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, आज्ञेश्वर सेनापत्य करवाता हुआ, पलवाता हुआ अनेक नाटय, गीत, वादित्र, तन्त्री, तलताल

વાળા છે અને મહા બળવાળા છે યશથી તેઓ હંમેશા દેદિપ્યમાન રહે છે. એમનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે તેમની સુખસંપત્તિ અનુપમ છે શરીરની કાન્તિથી તે પ્રકાશિત રહે છે, સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં સુધર્મા સભામાં શક્ર સિંહાસન ઉપર તે વિરાજમાન રહે છે. બત્રીસ લાખ વિમાનોના ચોરાસી લાખ સામાનિક દેવોના ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના–ચાર લોકપાલોના પરિવાર સાથે આઠ અગ્રમહિષિયોના ત્રણ પરિષદાઓના સાત અનિકોના, સાત અનિકાધિપતિઓના ૩૩૬૦૦૦ (ત્રણ લાખ છત્રીસહજાર આત્મરક્ષક દેવોના તેમજ બીજા પણ અનેક સૌધર્મ કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવિઓના અધિપતિપણું, અગ્રેસરપણું, સ્વામીપણું, પોષકપણું, આજ્ઞેશ્વરપણું, ને સેનાપતિપણુ કરાવતા અનેક નાટક, ગીત, વાદિત્ર, તંત્રિ, તલ, તાલ વિ. વાજિંત્રોના તુમુલ ખૂબ ધ્વનિપૂર્વક

भोगभोगान् इति। 'इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं' इमं च खलु केवलकल्पं संपूर्णम् जंबूद्वीपं द्वीपम् 'विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे आभोएमाणे' विपुलेनाऽवधिना आभोगयन् आभोगयन् जानन् जानन् 'पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्दीवे दीवे' पश्यति श्रमणं भगवन्तं महावीरं जंबूद्वीपे द्वीपे, 'एवं जहा ईसाणे तइयसए तहेव सक्के वि' एवं यथा ईशानस्तृतीयशतके तथैव शक्रोपि तृतीयशतकीयप्रथमोद्देशके राजप्रश्नीयातिदेशेन कथितस्तथैवेह शक्रविषयेपि विचारो ज्ञातव्यः ईशानवदेवशक्रस्यापि विशेषणादिकं सर्वं वाच्यम्। किन्तु 'नवरं आभिओगे णो सद्दावेइ' नवरम् आभियोगिकान् देवान् न शब्दयति। अथ शक्रेशानयोर्वैधर्म्यं दर्शयति-'पायत्ताणियाहिवई हरी' पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, शक्रस्य पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, हरिणैगमेषी ईशानस्य तु लघुपराक्रमः। 'सुघोसा घंटा'

आदि वादित्रों की तुमुलध्वनिपूर्वक दिव्य कामभोगों को भोगता हुआ अपने समय को निकालता रहता है। 'इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे २ पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्दीवे दीवे' उस समय वह अपने विस्तृत अवधिज्ञान द्वारा इस समस्त जंबूद्वीप का निरीक्षण करने में उपयुक्त था। इससे उसने ऐसा देखा कि जंबूद्वीप नामके द्वीप में श्रमण भगवान् महावीर विराजमान हैं। एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्के वि' तृतीय शतक के प्रथम उद्देशक में राजप्रश्नीय सूत्र के कथनानुसार जैसा कथन इन्द्र के विषय में आया है, उसी प्रकार का कथन शक्र के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये। किन्तु यहां 'अभिओगे णो सद्दावेइ' वह शक्र आभियोगिक देवों को नहीं बुलाता है। तथा 'पायत्ताणियाहिवईहरी' शक्र का पदात्यनीकाधिपति हरिणैगमेषी है और ईशान का लघु

દિવ્ય કામભોગોને ભોગવતા પોતાનો સમય પસાર કરી રહ્યા છે. इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्दिवं दीवं विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे (२) पासइ समणं भगवं महावीरं जबुंदीवे दीवे" તે સમયે તે શક્ર પોતાના વિશાળ અવધિજ્ઞાન દ્વારા આ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપનું નિરીક્ષણ કરવામાં પ્રવૃત્ત હતા તેથી તેમણે એવું જોયું કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન છે. "एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्कोवि" ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના કથન અનુસાર જેવું કથન ઇશાન ઇન્દ્રના વિષયમાં આવ્યું છે તેજ રીતનું કથન શક્રના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું પરન્તુ અહિંયાં "आभिओगे णो सद्दावेइ" તે શક્ર અભિયોગિક દેવોને બોલાવતા નથી તથા "पायत्ताणियाहिवइ हरी" શક્રના પદાત્યનીકાધિપતી હરી હરિણૈગમેષી

सुघोषा घण्टा–शक्रस्य सुघोषा घंटा ताडनाय हरिणैगमेषी नियुक्तः, ईशानस्य तु नन्दिघोषा घंटा तत्ताडनाय लघुपराक्रमो नियुक्तः, 'पालओ विमाणकारी' पालको देवो विमाननिर्मापकः शक्रस्य, ईशानस्य तु पुष्पको देवो विमाननिर्मापकः, 'पालगं विमाणं' पालकं विमानं शक्रस्य, ईशानस्य तु पुष्पकनामकं विमानम्, 'उत्तरिल्ले निज्जाणमग्गे' औत्तरीयो निर्याणमार्गः, निष्क्रमणार्थं मार्ग उत्तरस्यां दिशि शक्रस्य, ईशानस्य तु दक्षिणो निर्याणमार्गः। दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए' दक्षिणपौरस्त्ये आग्नेयकोणे रतिकरपर्वतः शक्रस्य, ईशानस्य तु नन्दीश्वरद्वीपे उत्तरपूर्वे रतिकरपर्वतः, अवतरणाय कथितः ईशानकोणे रतिकरपर्वत ईशानस्य शक्रस्य तु आग्नेयकोणे विद्यते रतिकरपर्वत इति, एवं रूपेणोभयोर्वैलक्षण्यं वाच्यमिति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव, एतद् व्यतिरिक्तं सर्वं वर्णन ईशानवदेव

पराक्रम है। शक्र की सुघोष घंटा है। और उसको बजाने के लिये हरिणैगमेषी नियुक्त है, ईशान की नन्दिघोषा घंटा है उसे बजाने के लिये लघुपराक्रम नियुक्त है। पालओ विमाणकारी' शक्र का विमान निर्मापक पालक देव है। ईशान का पुष्पक देव है। 'पालगं विमाणं' शक्र का विमान पालक नामका है, ईशान का विमान पुष्पक नामका है' उत्तरिल्ले निज्जाणमग्गे' शक्र के निकलने का मार्ग उत्तर दिशा में है, और ईशान के निकलने का मार्ग दक्षिणदिशा में हैं 'दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए' शक्र का रतिकर नाम का पर्वत अग्नेयकोण में है ईशान का नन्दीश्वर द्वीप में उत्तर पूर्व में ईशान कोण में है। इस पर्वतों पर ये उतरते हैं। इस प्रकार से दोनों में भिन्नता है। 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब वर्णन इस वर्णन के सिवाय शक्र का ईशान के जैसा ही है–

છે અને ઈશાનના લઘુ પરાક્રમ છે. શક્રની ઘંટા સૂઘોષ નામની છે અને તેને વગાડવા માટે હરિણૈગમેષી નિયુકત થયા છે. ઈશાનની નંદિઘોષા નામની ઘંટા છે ને તેને વગાડવા માટે લઘુપરાક્રમની નિમણુંક થઇ છે. "पालओ विमाणकारी" શક્રના વિમાનનું નિર્માણ કરનાર પાલક દેવ છે ઈશાનના વિમાનનું નિર્માણ કરનાર પુષ્પક દેવ છે "पालगं विमाणं" શક્રનું વિમાન પાલક નામનું છે અને ઇશાનનું વિમાન પુષ્પક નામનું છે. "उत्तरिल्ले निज्जाणमग्गे" શક્રને નિકળવાનો માર્ગ ઉત્તરદિશા છે અને ઈશાનને નિકળવાનો માર્ગ દક્ષિણ દિશા છે. "दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरवव्वए" શક્રનો રતિકર નામનો પર્વત અગ્નિખૂણામાં છે અને ઇશાનનો નન્દીશ્વરદ્વીપમાં ઉત્તરપૂર્વમાં (ઇશાનખૂણામાં) છે. એ પર્વતો ઉપર તે ઉતરે છે એ રીતે તે બંનેમાં જુદાપણું છે. "सेसं तंचेव" આ વર્ણન સિવાય બાકીનું તમામ

वक्तव्यम् , कियत् पर्यन्तं पूर्ववदेव वक्तव्यम् तत्राह–'जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ' यावत् नाम श्रावयित्वा पर्युपास्ते, स्वकीयं नाम श्रावयित्वा कथयित्वा हे भदन्त ! अहं शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्त्वां वन्दे नमस्यामीत्यादि, 'धम्मकहा जाव परिसा पडिगया' धर्मकथा यावत् परिषत् प्रतिगता,परिषत् समागता तत्र धर्मकथा भगवता कथिता, धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता। 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया' ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यांतिके समीपे 'धम्मं सोच्चा' धर्मं श्रुत्वा 'निसम्म' निशम्य हृदयवधार्य 'हट्ठतुट्ठ' हृष्टतुष्टः 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत्–'कइविहे णं भंते

ऐसा जानना चाहिये। 'जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ' और यह वर्णन यहां हे भदन्त! मैं देवेन्द्र देवराज शक्र आपको नमस्कार करता हूं 'यहां तक का ग्रहण हुआ ऐसा समझना चाहिये। 'धम्मकहा जाव परिसा पडिगया' परिषदा आई, श्रमण भगवान् महावीर ने धर्मकथा कही, वह परिषदा धर्मकथा सुनकर विसर्जित हो गई। 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया' इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने 'समणस्स भगवओ महावीरस्स श्रमण भगवान् महावीर के पास 'धम्मं सोच्चा' धर्म का उपदेश सुनकर 'निसम्म' और उसे हृदय में धारण कर 'हट्ठतुट्ठ०' हृष्ट तुष्ट चित्त होते हुए 'समणं भगवं महावीरं' श्रमण भगवान् महावीर को 'वंदइ नमंसइ' वन्दना की नमस्कार किया, 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कारकर फिर उसने उनसे इस प्रकार पूछा 'कइविहेणं भंते ! उग्गहे

વર્ણન ઈશાન અને શક્રનું સરખું જ છે તેમ સમજી લેવું. "जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ" અને આ વર્ણન હે ભગવન્! હું દેવેન્દ્ર શક્ર આપને નમસ્કાર કરૂં છું. ત્યાં સુધી ગ્રહણ કરવાનું છે તેમ સમજી લેવું "धम्मकहा जाव परिसा पडिगया" પરિષદ આવી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ધર્મકથા કહી પરીષદ ધર્મકથા સાંભળીને હર્ષ પુલકિત થઈ પાછી ગઈ. "तएणं से सक्के देविंदे देवराया" તે પછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે "समणस्स भगवओ महावीरस्स" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે "धम्मं सोच्चा" ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને "निसम्म" ને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને "हट्ठतुट्ठ" હૃષ્ટ તુષ્ટ ચિત્તવાળા થઈને "समणं भगवं महावीरं" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની "वंदइ नमंसइ" વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા–"वंदित्ता नमंसित्ता" વન્દના નમસ્કાર કરીને તેણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું–

उग्गहे पण्णत्ते' कतिविधः खलु भदन्त ! अवग्रहः प्रज्ञप्तः, अवग्रहणम् अवग्रहः= साधुग्रहणयोग्य वसति तृणकाष्ठादिकं वस्तुविषयिणी आज्ञा कतिप्रकारकः कथित इति, भगवानाह–'सक्का पंचविहे उग्गहे पण्णत्ते' हे शक्र ! पञ्चविधोऽवग्रहः प्रज्ञप्तः 'तंजहा' तद्यथा–'देविंदोग्गहे' देवेन्द्रावग्रह देवेन्द्रः शक्र ईशानो वा तस्य अवग्रहो दक्षिणं लोकार्द्धम् उत्तरं वा लोकार्द्धम् इति देवेन्द्रावग्रहः । 'रायोग्गहे' राजावग्रहः–राजा चक्रवर्ती भरतादिस्तस्यावग्रहः षट्खण्डभरतादिक्षेत्रम् अयमेव राजावग्रहः 'गाहावइ उग्गहे' गाथापत्यवग्रहः, तत्र गाथापतिर्माण्डलिको राजा तस्यावग्रहः स्वकीयं स्वकीयं मण्डलमिति आधिपत्यविषयम् भूमिखण्डादिकम् गाथापत्यवग्रहः, 'सागारिय उग्गहे' सागारिकावग्रहः–अगारो गृहं तेन सह वर्तते इति

पण्णत्ते' हे भदन्त ! अवग्रह कितने प्रकार का कहा गया है। साधुजनों को ग्रहण करने के योग्य जो वसति, तथा तृणकाष्ठ आदिरूपवस्तुएँ है, उन वस्तुओं को उन्हे ग्रहण करने की आज्ञा प्रदान करना इसका नाम अवग्रह है। यह अवग्रह 'सक्का पंचविहे पण्णत्ते' हे शक्र ! पांच प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा जो इस प्रकार से है–'देविंदोग्गहे' देवेन्द्रावग्रह शक्र अथवा ईशान का अवग्रह दक्षिण लोकार्द्ध के स्वामी शक्र हैं तथा उत्तर लोकार्द्ध के स्वामी ईशानेन्द्र है इसलिये वह देवेन्द्रावग्रह है। चक्रवर्ती–भरत आदिका जो अवग्रह है वह भरतादि क्षेत्र के ६–६ खण्डों में होता है इसका नाम राजावग्रह है। 'गाहावइ उग्गहे' माण्डलिक राजाका नाम गाथापति है, इसका अवग्रह अपने मण्डलमें होता है, क्योंकि वह वहां का अधिपति होता है। अगार नाम गृह का है इस गृह से जो युक्त होता

"कइविहेणं भंते ! उग्गहे पण्णत्ते" હે ભગવન્ ! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? સાધુ જનોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જે વસતી તૃણકાષ્ટ વિગેરે રૂપ વસ્તુઓ છે. તે વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા પ્રદાન કરવી તેનુ નામ અવગ્રહ છે. આ અવગ્રહ "सक्का पंचविहे पण्णत्ते" હે શક્ર પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. "तं जहा" જે આ રીતે છે. "देविंदोग्गहे" દેવેન્દ્રાવગ્રહ શક્ર અથવા ઇશાનનો અવગ્રહ દક્ષિણ લોકાર્ધમાં અથવા ઉત્તર લોકાર્ધમાં છે એટલે તે દેવેન્દ્રાવગ્રહ છે. ચક્રવર્તિ–ભરત આદિનો જે અવગ્રહ છે તે ભરત ક્ષેત્રના છ ખંડોમાં થાય છે. તેનું નામ રાજાવગ્રહ છે. "गाहावइ उग्गहे" માંડલિક રાજાનું નામ ગાથાપતિ છે તેનો અવગ્રહ પોતપોતાના મંડળમાં થાય છે કેમકે તે ત્યાંનો અધિપતિ હોય છે. અગાર નામ ઘરનું છે તે ઘરવાળો જે હોય તે સાગાર કહેવાય છે. તે સાગાર જ સાગા-

सागारः, सागार एव सागरिकः-शय्यातरः तादृश सागारिकस्यावग्रहः सागारिकावग्रहः, 'साहम्मिय उग्गहे' साधार्मिकावग्रहः समानो धर्मो येषां ते साधर्मिकाः, समानेन एकप्रकारकेण धर्मेण चरन्ति शास्त्रमर्यादानतिक्रमेण धर्मानुष्ठानं कुर्वन्ति ये ते साधार्मिकाः, तत्र गृहस्थापेक्षया गृहस्था एव साधार्मिकाः साध्वपेक्षया साधव एव साधर्मिकाः तेषां पञ्चक्रोशं परिमाणं क्षेत्रं तत्र वर्षेतरकाले एकं मासं वर्षाकाले चतुरः मासान् पंचक्रोशप्रमाणकमेव क्षेत्रं साधार्मिकावग्रहः। 'जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति' ये इमे भदन्त अद्यत्वे श्रमणा निर्ग्रन्था विहरन्ति 'एएसि णं अहं उग्गहं अणुजाणामि' एतेभ्यः खलु अहमवग्रहमभ्यनुजानामि, सांप्रतिकेभ्यो विहरद्भ्यः साधुभ्योऽवग्रहविषयिणीमनुज्ञां ददा-

है वह सागार है। यह सागार ही सागरिक शय्यातर-है ऐसे सागरिक जो अवग्रह है वह सागारिकावग्रह है। 'साहम्मिय उग्गहे' जिनका धर्म समान होता है उनका नाम साधर्मिक है। समान-एक प्रकार के धर्म से जो चरते हैं-शास्त्रमर्यादा के अनुरूप धर्मानुष्ठान करते हैं-वे साधार्मिक हैं। इनमें गृहस्थ की अपेक्षा गृहस्थ एवं साधु की अपेक्षा साधु साधार्मिक हैं। इनका पांच कोशपरिमित क्षेत्र है वर्षा काल से भिन्नकाल में एक मास का और वर्षाकाल में ४ मासका इस प्रकार यह पांच कोश परिमित क्षेत्र ही साधर्मिकावग्रह है। ये पांच अवग्रह सुनकर इन्द्र भगवान् से बोला-हे भदन्त! 'जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति' जो ये इस श्रमण निर्ग्रन्थ विहार कर रहे हैं। 'एएसिं अहं उग्गहं अणुजाणामि' इन्हें मैं अवग्रह विषयिणी आज्ञाप्रदान

રીક-શૈયાતર છે. એવા સાગરીકનો જે અવગ્રહ છે તે સાગારિકાવગ્રહ છે. " साहम्मिय उग्गहे " જેમનો ધર્મ એક સરખો હોય છે તેનું નામ સાધર્મિક છે. સમાન-એક પ્રકારના ધર્મથી જે રહે છે, શાસ્ત્રમર્યાદા અનુસાર ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે તે સાધર્મિક છે. તેમાં ગ્રહસ્થની અપેક્ષાએ ગ્રહસ્થ, અને સાધુની અપેક્ષાએ સાધુ સાધર્મિક છે. તેમનું પાંચકોસ પ્રમાણ પરિમિત ક્ષેત્ર છે તે વર્ષાકાળથી ભિન્નકાળમાં (બીજા સમયમાં) એક માસનું અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિનાનું એ રીતે આ પાંચકોષ પરિમિત ક્ષેત્ર જ સાધર્મિકા અવગ્રહ ને. એ પાંચ અભિગ્રહ સંભળીને ઇન્દ્રે ભગવાનને કહ્યું હે ભગવન્! " जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति " જે આ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ વિહાર કરે છે. " एएसिं अहम् उग्गहं अणुजाणामि " તેમને હું અવગ્રહ સંબંધી આજ્ઞા આપું છું એવું કહીને તેમણે " समणं भगवं महावीरं वंदइ

मीत्यर्थः, 'इति कट्टु' इति कृत्वा-इत्युक्त्वा 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ' वन्दित्वा नमस्यित्वा तमेव दिव्यं यानविमानमारोहति। 'दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए' आरुह्य यामेव दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूतः समागतः 'तामेव दिसं पडिगए' तामेव दिशं प्रतिगतः, 'भंते त्ति भगवं गोयमे' भदन्त ! इति भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एव मवादीत्, 'जं णं भंते सक्के देविंदे देवराया' यत् खलु भदन्त शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'तुब्भेणं एवं वदइ' तुभ्यमेवं वदति 'सच्चेणं एसमट्ठे' सत्यः खलु एषोऽर्थः, भगवानाह-'हंता सच्चे' हंत सत्यः, हे भगवन्नित्येवं भगवन्तं संबोध्य

करता हूं। ऐसा कहकर उसने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की-नमस्कार किया। 'वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ' वन्दना नमस्कार करके वह उसी अपने दिव्य यान विमान पर चढा। 'दुरुहित्ता जामेवदिसं पाउब्भूए, तामेव दिसं पडिगए' चढकर वह जिस दिशा से आया था उसी दिशा की ओर चला गया अर्थात् जहां से आया था वहीं पर पीछे चला गया। भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' इसके बाद हे भदन्त ! इस प्रकार कहकर भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया-'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने इस प्रकार पूछा-'जं णं भंते! सक्के देविंदे देवराया तुब्भेणं एवं वदइ' हे भदन्त ! देवेन्द्र देव-

---

नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ" વંદના નમસ્કાર કરીને તે પોતાના એજ યાન્ વિમાન પર ચડિગયા. "दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए, तामेव दिसं पडिगए" યાન્ વિમાન પર ચડિને તેઓ જે દિશા તરફથી આવ્યા હતા તેજ દિશા તરફ પાછા ચાલ્યા ગયા. "भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" તે પછી હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે કહીને ભગવાન ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. "वंदिता ! नमंसित्ता एवं वयासि" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેમણે ભગવનને આ પ્રમાણે પૂછયું "जेणं भंते ! सक्के देविंदे देवराया तूब्भेणं एवं वदइ" હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે તમને જે એવું કહ્યું.

गौतमोऽपृच्छत् योऽयं देवराजो भवन्तमवग्रहविषयेऽवदत् सोऽर्थः सत्यः किम् ? सत्यमेवोक्तं शक्रेणेत्युत्तरं भगवत इति भावः ॥ सू० २ ॥

अथ भवतु शक्रप्रतिपादितोऽर्थः सत्यस्तथापि स शक्रः स्वरूपतः सम्यग् वादी उत मिथ्यावादी इत्याशंक्याह–'सक्के णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–सक्के णं भंते! देविंदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई? गोयमा! सम्मावाई नो मिच्छावाई। सक्के णं भंते देविंदे देवराया किं सच्चं भासं भासइ मोसं भासइ, सच्चामोसं भासं भासइ, असच्चामोसं भासं भासइ? गोयमा! सच्चंपि भासं भासइ जाव असच्चामोसंपि भासं भासइ। सक्केणं भंते देविंदे देवराया किं सावज्जं भासं भासइ अणवज्जं भासं भासइ, गोयमा! सावज्जंपि भासं भासइ, अणवज्जंपि भासं भासइ, से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ सावज्जंपि जाव अणवज्जंपि भासं भासइ, गोयमा! जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं अणिज्जूहित्ता णं भासं भासइ, ताहे णं सक्के देविंदे देवराया सावज्जं भासं भासइ, जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं निज्जूहित्ताणं भासं भासइ ताहे णं सक्के देविंदे देवराया अणवज्जं भासं भासइ, से तेणट्ठेणं जाव भासइ, सक्के णं भंते देविंदे

राज शक्रने जो आप से ऐसा कहा है। 'सच्चे णं एसमट्ठे' क्या वह अर्थ सत्य है ? अर्थात् देवराज देवेन्द्र ने जो आपसे अवग्रह के विषय में कथन किया है वह क्या सत्य है ? इसके उत्तर में प्रभुने उनसे कहा –'हंता, सच्चे' हां गौतम ! सत्य कहा है ॥ सू० २ ॥

"सच्चेणं एसमट्ठे" ते अर्थ शुं साचो छे? अर्थात् देवराज देवेन्द्रे आपने अवग्रहना विषयमां मे जे कथन कर्युं छे ते शुं साचुं छे? ओ प्रमाणे पूछ्युं तेना उत्तरमां भगवान कहे छे के "हंता सच्चे" हा, गौतम साचु कह्युं छे. ॥सू० २॥

देवराया किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए, सम्मदिट्ठिए एवं जहा मोउद्देसए सणंकुमारो जाव नो अचरिमे ॥सू० ३॥

छाया—शक्रः खलु भदन्त ! देवेन्द्रो देवराजः किं सम्यग्वादी मिथ्यावादी ? गौतम ! सम्यग्वादी नो मिथ्यावादी । शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः किं सत्यां भाषां भाषते मृषा भाषां भाषते, सत्या मृषा भाषां भाषते असत्यमृषा भाषां भाषते ? गौतम ! सत्यामपि भाषां भाषते, यावदसत्यमृषामपि भाषां भाषते, शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः किं सावद्यां भाषां भाषते अनवद्यां भाषां भाषते ? गौतम ! सावद्यामपि भाषां भाषते, अनवद्यामपि भाषां भाषते । तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते सावद्यामपि यावदनवद्यामपि भाषां भाषते ? गौतम ! यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सूक्ष्मकाय मनिर्यूह्य भाषां भाषते तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सावद्यां भाषां भाषते, यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सूक्ष्मकायं निर्यूह्य खलु भाषां भाषते, तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽनवद्यां भाषां भाषते तत्तेनार्थेन यावत् भाषते । शक्रः खलु भदन्त ! देवेन्द्रो देवराजः किं भवसिद्धिकः अभवसिद्धिकः सम्यग्दृष्टिकः ? एवं यथा मोकोद्देशके सनत्कुमारो यावत् नो अचरमः ॥सू० ३ ॥

टीका–'सक्केणं भंते' शक्रः खलु भदन्त ! 'देविंदे देवराया' देवेन्द्रो देवराजः 'किं सम्मावाई मिच्छावाई' किं सम्यग्वादी मिथ्यावादी, सम्यक्सत्यं यथावस्थिततया वदितुं शीलं स्वभावो यस्य स सम्यग्वादी—सम्यग्दृष्टिरित्यर्थः,

---

शक्र प्रतिपादित अर्थ भले ही सत्य हो तो भी क्या वह शक्र एकरूपतः सत्यवादी है या मिथ्यावादी है । इस प्रकार की शंका वे प्रभु से प्रकट करते हैं—

'सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई' इत्यादि ।

टीकार्थ–हे भदन्त ! देवन्द्र देवराज शक्र 'किं सम्मावाई मिच्छावाई' क्या सम्यग्वादी है या मिथ्यावादी ? जो वस्तु जिस रूप से अवस्थित हैं उस वस्तु को उस रूप से कहने का स्वभाववाला है, वह सम्य-

---

શક્ર પ્રતિપાદિત અર્થ ભલે સાચો હોય તો પણ તે શક્ર શું સ્વરૂપથી સત્યવાદી છે કે મિથ્યાવાદી છે આ રીતની શંકા તેઓ પ્રભુ પાસે પ્રગટ કરે છે.

" सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई " ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ–હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર " संमावाई मिच्छावाई " શું સમ્યક્વાદી છે. કે મિથ્યાવાદી છે ? જે વસ્તુ જે રૂપમાં રહેલી હોય તે

मिथ्या असत्यम् अयथार्थतया प्रवचनप्रतिकूलं वदितुं शीलं यस्यासौ मिथ्यावादी मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः। हे भदन्त! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः किं सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिर्वा? इति भावः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'सम्मावाई–नो मिच्छावाई' सम्यग्वादी सम्यग्दृष्टिरस्ति नो मिथ्यावादी नो मिथ्यादृष्टिः। अथ गौतमश्चतुर्विधभाषाविषये पृच्छति–'सक्के णं भंते देविंदे देवराया' शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः 'किं सच्चं भासं भासइ' किं सत्यां भाषां भाषते, 'मोसं भासं भासइ' मृषा भाषां भाषते, 'सच्चामोसं भास भासइ' सत्यमृषा भाषां भाषते 'असच्चामोसं भासं भासइ' असत्यमृषा भाषां भाषते? हे भदन्त! योऽयं देवराजः शक्रः स सत्यभाषां वदति मृषाभाषां वदति अथवा सत्यमृषाभाषां वदति असत्यमृषां वा भाषां वदतीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'सच्चंपि भासं भासइ' सत्यामपि भाषां भाषते

ग्वादी है। या प्रवचन से प्रतिकूलरूप असत्य बोलने का स्वभाववाला है–मिथ्यावादी है? पूछने का भाव ऐसा है कि शक्र सत्य बोलनेवाला है या मिथ्या बोलनेवाला है? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा–'गोयमा! सम्मावाई नो मिच्छावाई' हे गौतम देवेन्द्र देवराज शक्र सम्यग्वादी है। मिथ्यावादी–नहीं है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि चार प्रकार की भाषा में से शक्र किस भाषा को बोलता है–'सक्केणं भंते! देविंदे देवराया किं सच्चं भासं भासइ, मोसं भासं भासइ सच्चामोसं भासं भासइ, असच्चामोसं भासं भासइ' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज शक्र क्या सत्य भाषा बोलता है? या असत्य भाषा बोलता है, या सत्यासत्यभाषा अर्थात् मिश्र भाषा बोलता है या असत्य मृषा भाषा अर्थात्

વસ્તુનું એજ રૂપે કથન કરવું તે સમ્યક્‌વાદી છે. અને પ્રવચનથી વિરૂદ્ધ અસત્ય બોલવાના સ્વભાવવાળું હોય તે મિથ્યાવાદી, છે. પૂછવાનો ભાવ એ છે કે સમ્યગ્ બોલનાર છે, કે મિથ્યા બોલવાવાળો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "ગોયમા! सम्मावाई नो मिच्छावाई" હે ગૌતમ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સમ્યગ્ (સાચુ બોલે) વાદી છે મિથ્યાવાદી નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ચાર પ્રકારની ભાષામાં શક્ર કઈ જાતની ભાષા બોલે છે. "सक्के णं भंते! देविंदे देवराया किं सच्चं भासं भासइ मोसं भासं भासइ सच्चामोसं भासं भासइ असच्चा मोसं भासं भासइ" હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શું સત્ય ભાષા બોલે છે? કે અસત્ય ભાષા બોલે છે કે સત્યાસત્ય ભાષા બોલે છે? અસત્ય મૃષા ભાષા બોલે છે? તેના ઉત્ત-

'जाव असच्चामोसंपि भासं भासइ' यावत् मृषापि भाषां भाषते सत्यमृषापि भाषां भाषते असत्यमृषामपि भाषां भाषते, वस्तुतः सत्यामपि भाषाकथंचिद् भाष्यमाणा सावद्यापि संभवतीती पुनः प्रश्नयन्नाह–'सक्केणमित्यादि। 'सक्के णं भंते देविंदे देवराया' शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः 'किं सावज्जं भासं भासइ अणवज्जं भासं भासइ' किं सावद्यां भाषां भाषते यद्वा अनवद्यां भाषां भाषते, प्राणातिपातादियुक्ता भाषा सावद्या, अवद्यं गर्हितं कर्म पापं वा तत्प्रायोजिका भाषा सावद्या। निरवद्या निर्गतं अवद्यं पापं प्राणातिपातादिरूपं यतः सा निरवद्या पापरहितेत्यर्थः। भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'सावज्जंपि भासं भासइ' सावद्या-

---

व्यवहार भाषा बोलता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! सच्चं पि भासं भासइ, जाव असच्चामोसं पि भासं भासइ' हे गौतम ! देवेन्द्र देवराज शक्र सत्य भाषा भी बोलता है यावत्–मृषा भाषा भी बोलता है, सत्य मृषा भाषा भी बोलता है, और असत्यमृषा भाषा भी बोलता है। 'सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सावज्जं भासं भासइ अणवज्जं भासं भासइ' वस्तुतः सत्य भाषा भी शास्त्रोक्तविधि के अनुसार नहीं बोली जाने पर सावद्य भी हो सकती है–अतः गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि देवेन्द्र देवराज शक्र क्या सावद्य भाषा बोलता है या निरवद्य भाषा बोलता है ? प्राणातिपात आदि से युक्त भाषा सावद्य भाषा कहलाती है अवद्य नाम गर्हित कर्म या पाप का है। इसकी प्रयोजक जो भाषा होती है, वह सावद्य भाषा है। प्राणातिपात आदिरूप अवद्य–पाप जिस भाषा से निर्गत हो गया होता है वह निरवद्य भाषा है–पाप रहित भाषा है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–

રમાં પ્રભુ કહે છે. ' गोयमा ! सच्चंपि भासं भासइ जाव असच्चामोसं पि भासं भासइ" હે ગૌતમ ! શક્ર સત્ય ભાષા પણ બોલે છે અસત્ય ભાષા પણ બોલે છે. ને સત્યાસત્ય ભાષા પણ બોલે છે અને અસત્યમૃષા ભાષા પણ બોલે છે, ન સાચી ન ખોટી તેવી ભાષા સત્યમૃષા ભષા પણ બોલે છે. "सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सावज्जं भासं भासइ अणवज्जं भासं भासइ" વસ્તુતઃ સત્યભાષા પણ બોલે છે. શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ન બોલાય તે ભાષાને સાવદ્ય ભાષા કહે છે. ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર શું સાવદ્ય ભાષા બોલે છે ? કે નિરવદ્ય ભાષા બોલે છે ? પ્રાણાતિપાતવાળી ભાષાને સાવદ્ય ભાષા કહે છે. નિંદિત કર્મને અવદ્ય પાપકર્મ કહે છે. તે પાપકર્મવાળી જે ભાષા હોય તે સાવદ્યા ભાષા છે પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ અવદ્ય–પાપ જે ભાષામાં ન હોય તે નિર્વદ્ય ભાષા છે. અર્થાત્

मपि भाषां भाषते 'अणवज्जंपि भासं भासइ' अनवद्यामपि भाषां भाषते। गौतमः पृच्छति–'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ' तत्केनार्थेन हे भदन्त! एवमुच्यते? 'सावज्जंपि जाव अणवज्जंपि भासं भासइ' सावद्यामपि यावत् भाषां भाषते निरवद्यामपि भाषां भाषते, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'जाहे णं सक्के देविंदे देवराया' यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'सुहुमकायं' सूक्ष्मकायं–कायस्य सूक्ष्मो भागः सूक्ष्मकायः, शरीरलघुभागः मुखमित्यर्थः, शरीरापेक्षया मुखस्य लघुता प्रसिद्धैवेति सूक्ष्मकायं=मुखं 'अणिज्जूहित्ताणं' अनिर्यूह्य–अनाच्छाद्य उत्तरासंगादिना, यद्वा–सूक्ष्मकायं, सूक्ष्मः लघुकायः=आकारः सूक्ष्मकायः वस्त्रखण्डं

'गोयमा! सावज्जं पि भासं भासइ, अणवज्जं पि भासं भासइ' हे गौतम! देवेन्द्र देवराज शक्र सावद्य भाषा भी बोलता है और निवद्य भाषा भी बोलता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सावज्जं पि जाव अणवज्जं पि भासं भासइ' हे भदन्त! ऐसा अपने किस कारण से कहा है कि देवेन्द्र देवराज शक्र सावद्य भाषा भी बोलता है और निरवद्य भाषा भी बोलता हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं अणिज्जूहित्ताणं भासं भासइ ताहे णं सक्के देविंदे देवराया सावज्जं भासं भासइ' हे गौतम! जब देवेन्द्र देवराज शक्र खुले मुख बोलता है तब वह सावद्य भाषा बोलता है, यहां इस प्रकार से समझना चाहिये–'सुहुमकाय' शब्द का अर्थ है शरीर का लघुभाग–मुख 'अणिज्जूहित्ता' का अर्थ

પાપ વગરની ભાષા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! सावज्जं पि भासं भासइ, अणवज्जंपि भासं भासइ" હે ગૌતમ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સાવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે. અને અને નિરવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सावज्जं पि जाव अणवज्जंपि भासं भासइ" હે ભગવન્! એવું આપે શા કારણે કહ્યું છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સાવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે? અને નિરવદ્ય ભાષા પણ બોલે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ""गोयमा! जाहेणं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं अणिज्जुहित्ताणं भासं भासइ, ताहेणं सावज्जं भासं भासइ" જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર ખુલ્લે મોઢે બોલે છે ત્યારે તે સાવદ્ય ભાષા બોલે છે. એમ સમજવું અહિંયા આ પ્રમાણે વિચારવાનું છે'–સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો અર્થ શરીરનો લઘુભાગ (નાનોભાગ) મુખ એ પ્રમાણે છે. "अणिज्जूहित्ता" નો અર્થ ઉત્તરાસંગ વિગેરેથી ઢાંકયા વગર એ પ્રમાણે છે. અથવા સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો

मुखवस्त्रिकेत्यर्थः, तम् अणिज्जूहित्ताणं' अनिर्यूह्य-अदत्वा, निरूपूर्वको यूहि धातु-लौकिकः आच्छादनार्थकः बन्धनार्थको वा धातूनामनेकार्थत्वात् अतएव द्वार्या-पीडे क्राथरसे निर्यूहो नागदन्तके इति कोशे (श्लोक-२३६) उक्तम्; यद्वा निरू-पूर्वक ऊहधातुः उक्तार्थकः 'पृषोदरादित्वाद् धातोर्यगागमः, अतएव "निर्यूहः शेखरे निर्यासे नागदन्तके" इति विश्वकोशः, सदोरकमुखवस्त्रिकाधारणस्यापि उपलक्षणमिदम् तत्र इदमेव भगवतीसूत्र मूलं प्रमाणम्। अनेन भगवद्वाक्येन मुखो-परि मुखवस्त्रिकाया बन्धनं सिद्धम्, ये तु 'मुखवस्त्रिकया मुखमनाच्छाद्यापि भाषणे

है उत्तरासंग आदि से आच्छादित किये विना अथवा-'सूक्ष्मकाय' शब्द का अर्थ वस्त्रखण्ड है-जिसे मुखवस्त्रिका कहा जाता है। 'अणिज्जूहित्ता' में 'निर्' पूर्वक 'यूहि' धातु है, यह 'यूहि' लौकिक हैं और इसका अर्थ आच्छादन करना है, अथवा बांधना है। क्योंकि धातु के अनेक अर्थ होते हैं। इसीलिये 'द्वार्यापीडे क्राथरसे निर्यूहो नागदन्तके' अर्थात् निर्यूह शब्द का अर्थ-दरवाजा 'अपीड' बांधना क्राथरस-काढा, नाग-दन्त-खूंटी इतने अर्थ है ऐसा अमरकोश में २३६ श्लोक में कहा है, अथवा-निर् पूर्वक 'ऊह' धातु भी है-और इसका अर्थ भी वही है। इसका पाठ 'पृषोदरादिगण' में है, अतः पृषोदरादि होने से 'ऊह' धातु को 'यक' आगम हुआ है, अतएव 'निर्यूहः शेखरे द्वारे निर्यासे नाग-दन्तके' ऐसा विश्वकोश में लिखा है। यह पद सदोरक मुखवस्त्रिका को धारण करने का भी उपलक्षक है। वहां यही भगवती का मूलसूत्र प्रमाण है। भगवान् के इस वाक्य से मुख के ऊपर मुखवस्त्रिका बांधना

અર્થ વસ્ત્રનો કકડો એ પ્રમાણે છે જેને મુખવસ્ત્રિકા (મુહપત્તિ) કહેવામાં આવે છે. "अणिज्जूहित्ता" એ વાકયમાં વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ નિર્પૂર્વક "यूहि" ધાતુ છે. આ "यूहि" ધાતુ લૌકિક છે અને તેનો અર્થ ઢાંકવું એ પ્રમાણે અગર બાંધવું એ પ્રમાણે થાય છે કેમકે ધાતુના અનેક અર્થો થાય છે તેથી "द्वार्यापीडे क्राथरसे निर्यूहो णागदन्तके" એ પ્રમાણે અમરકોષના ૩૩૬માં શ્લોકમાં કહ્યું છે.

અથવા નિર્પૂર્વક ઉહ ધાતુ પણ છે અને તેનો અર્થ પણ ઉપર પ્રમાણે થાય છે. તેનો પાઠ પૃષોદરાદિ ગણમાં છે પૃષોદરાદિ હોવાથી ઉહ ધાતુને યક આગમ થયો છે. "निर्यूहः शेखरे द्वारे, निर्यासे नागदन्तके" એ પ્રમાણે વિશ્વ-કોષમાં લખ્યું છે. આ પદ સદોરકમુખવસ્ત્રિકા દોરા સાથેની મુહપત્તિને ધારણ કરવામાં પણ પ્રમાણ રૂપ છે. તે વિષયમાં ભગવતી સૂત્રનો આ મૂળ પાઠ જ પ્રમાણ રૂપ છે. આ પ્રમાણે ભગવાનના વાકયથી મોઢા ઉપર મુહ-

न कोऽपि दोषः। इति कथयन्ति तन्न सम्यक् सदोरकमुखवस्त्रिकयाऽनाच्छादित-मुखनिःसृतेन वायुना बाह्यवायुकायसंपातिमादिजीवानां विराधनासंभवेन तादृश-भाषाया सावद्यत्वप्रसङ्गात्, नहि साधुभिः सावद्या भाषा भाषणीया तस्याः भगवता अभाषणीयत्वेन प्रतिपादनात् किं बहुना मुखमनाच्छाद्य वदतः शक्रेन्द्र-स्यापि सावद्यभाषावत्त्वं कथितं किमन्यस्य। अन्यच्चास्यैव सूत्रस्य व्याख्यानावसरे श्रीमदभयदेवसूरिणापि आगमोदयसमितिमुद्रितएकाधिकसप्तशतपृष्ठे प्रति-पादितम्–"हस्ताद्यावृत्तमुखस्य हि भाषमाणस्य जीवसंरक्षणतोऽनवद्या भाषा भवति, अन्या तु सावद्येति" अनावृतमुखेन भाषमाणो मुनिर्वायुकायविराधकत्वेन

सिद्ध होता है। जो व्यक्ति ऐसा कहते हैं कि मुखवस्त्रिका से मुख को आच्छादित (खुले मुंह) किये बिना बोलने में कोई भी दोष नहीं है। सो ऐसा कहना उनका ठीक नहीं है क्योंकि मुखवस्त्रिका से आच्छा-दित किये बिना मुख से निकली हुई वायु से वायुकाय संपातिमआदि (हवामें उडनेवाले) जीवों की विराधना होने से ऐसा बोलना सावद्य कहा गया है। साधु को सावद्यभाषा नहीं बोलनी चाहिये। क्योंकि ऐसी भाषा का प्रयोग भगवानने मुनियों के लिए निषिद्ध बताया है। अधिक इस विषय में क्या कहा जाय, मुख को बिना आच्छादित किये बोलनेवाला शक्र (इन्द्र) भी सावद्यभाषी कहा गया है तो अन्य की तो बात ही क्या है। इसी सूत्र के व्याख्यान के अवसर में श्री अभयदेवसूरि ने भी कहा कि 'हस्ताद्यावृतमुखस्य हि भाषमाणस्य जीवसंरक्षणतोऽनवद्याभाषा भवति, अन्यातु सावद्येति' हस्तादिक से

પત્તિ બાંધવાનું સિદ્ધ થાય છે. જો કોઈ વ્યકિત એવું કહે કે મુહપત્તિ બાંધ્યા વગર ખુલ્લે મોઢે બોલવામાં કઈ વાંધો નથી કઈ દોષ નથી તો તેનું તેમ કહેવું બરોબર નથી કેમકે મુહપત્તિથી ઢાંકયા સિવાયના મોઢેથી નિકળેલા વાયુથી સાંપાતિમાદિ તથા હવામાં ઉડવાવાળા વાયુકાય જીવોની વિરાધના થાય છે તેથી તેવું બોલવું સાવદ્ય કહ્યું છે સાધુને સાવદ્ય ભાષા બોલવી ન જોઈએ કેમકે સાધુજનોને એવી ભાષા બોલવાની ભગવાને ના કહિ છે. આથી વિશેષ આ વિષયમાં શું કહેવું મુખને ઢાંકયા સિવાયના મુખેથી બોલાયેલી ભાષાને પ્રભુએ જ સાવદ્ય ભાષા કહી છે, તો એથી વિશેષ સમજ-વાનું શું બાકી રહે છે? મુખને ઢાંકયા સિવાયના મુખથી બોલાવવાળા શક્ર-ઇન્દ્રને પણ સાવદ્ય ભાષી કહ્યો છે.

આજ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતી વખતે શ્રીમદ્ અભય દેવ સૂરીએ પણ કહ્યું છે કે "હस्ताद्यावृतमुखस्य हि भाषमाणस्य जीवसंरक्षणतोऽनवद्या भाषा

प्रायश्चित्तभाग् भवति, उक्तञ्च निशीथसूत्रे-

"जे भिक्खू वाउकायस्स कलमायमवि समारभइ समारभंतं वा साइज्जइ" इति तथा च-जानतोऽजानतोऽपि-एकवारमपि-अनावृतमुखेन भाषणतो वायुकायासंख्यातानां जीवानां विराधना भवतीति भावः अतो मुनिना मुखवस्त्रिकामबद्ध्वा किमपि कार्यं न कर्तव्यम्, उक्तञ्च समुत्थानसूत्रे सप्तमोद्देशके-

"नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे-मुहपत्तिं अबंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए तं जहा-चिट्ठित्तए वा निसिइत्तए वा सुयट्टित्तए वा निद्दाइत्तए वा पयलाइत्तए वा उच्चारं वा पासवणं वा खेलं वा सिंघाणं वा परिट्ठवित्तए धम्मकहं कहित्तए वा सव्वं वि आहारं एसित्तए वा भंडोवगरणाइं पडिलेहित्तए वा

मुख को आवृत करके बोलनेवाले की भाषा जीव रक्षा करने के कारण अनवद्य-निरवद्य होती है, इससे अतिरिक्त की भाषा सावद्य होती है। बिना आवरणवाले मुख से बोलनेवाला मुनि वायुकायिकादि असंख्यात जीवों का विराधक होता है। इससे वह प्रायश्चित्त का भागी होता है। निशीथसूत्र में कहा गया है कि 'जे भिक्खू वायुकायस्स कलमायमवि समारभइ समारभंतं वा साइज्जइ' इसलिये मुनि मुखवस्त्रिका बांधे बिना कुछ भी कार्य न करे। समुत्थानसूत्र में सप्तम उद्देशक में कहा गया है कि-'नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे मुहपत्ति अबंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए तं जहा-चिट्ठित्तए वा निसीइत्तए वा तुयट्टित्तए वा निद्दाइत्तए वा पयलाइत्तए वा उच्चारं वा पासवणं वा खेलं सिंघाणं परिट्ठवित्तए धम्मकहं कहित्तए वा सव्वं आहारं

भवति, अन्यातु सावद्येति" હાથ વિગેરેથી મુખને ઢાંકીને બોલવાવાળાની ભાષા જીવ સંરક્ષણ કરવાવાળી હોવાથી તે અનવદ્ય-નિરવદ્ય કહેવાય છે ઢાંકયા વગરના મોઢાથી બોલવાવાળા મુનિ વાયુકાયિકાદિ અસંખ્યાત જીવોના વિરાધક હોય છે. તેથી તે મુનિ પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી બને છે નિશીશ સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "जे भिक्खू वाउकायस्स कलमायवि समारभइ समारभंतं वा साइज्जइ" એટલા માટે કોઈ પણ મુનિએ મુહપત્તિ બાંધ્યા સિવાય કંઇ પણ કાર્ય કરવું ન જોઈએ સમુત્થાન સૂત્રના સાતમાં ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે-"नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे मुहपत्ति-अबंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए, तं जहा-चिट्ठित्तएवा, निसीइत्तएवा, सुयट्टित्तएवा, निद्दाइत्तएवा, पयलाइत्तएवा, उच्चारंवा पासवणंवा, खेलंवा, सिंघाणंवा, परिट्ठवित्तए, धम्मकहं कहित्तएवा, सव्वंवि आहारं एसित्तएवा, भंडोवगरणाइं पडिलेहित्तए वा, वत्थंवा

वत्थं वा पडिलेहित्तए गामाणुगामं दूइज्जित्तए वा सज्झायं वा करित्तए, झाणं वा झाइत्तए काउस्सगं वा ठाणं ठाइत्तए। ९। कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा मुहे मुहवत्तिं बंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए, तं जहा–चिट्ठित्तए वा जाव काउस्सग्गं वा ठाणं ठाइत्तए। १०। इत्याद्यनेकशास्त्रोक्तप्रमाणैः सदोरकमुखवस्त्रिका मुखेऽनवरतं बन्धनीयेति सिद्धम्। अस्य विशेषविस्तृतव्याख्या जिज्ञासुभिर्मत्कृतायां श्रीदशवैकालिकसूत्रस्याचारमणिमञ्जूषा टीकायां प्रथमाध्ययनस्य प्रथमसूत्रे वायुकायसंयमप्रकरणे द्रष्टव्यम्।

ननु अस्ति मुखवस्त्रिकाया मुखे बन्धनं किन्तु सा दवरकेण बन्धनीयेति भगवता कुत्राज्ञप्तम्? भगवत्प्रदर्शितवस्त्रपात्रोपकरणादि परिमाणाद्दवरकमात्रस्यापि

एसित्तए वा भंडोवगरणाइं पडिलेहित्तए वा वत्थं वा पडिलेहित्तए गामाणुगामं दूइज्जित्तए वा सज्झायं वा करित्तए, झाणं वा झाइत्तए काउस्सगं वा ठाणं ठाइत्तए।९॥ कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा मुहे मुहपत्तिं बंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए, तं जहा चिट्ठित्तए वा जाव काउस्सग्गं वा ठाणं ठाइत्तए ॥१०॥ इत्यादि अनेकशास्त्रोक्त प्रमाणों से यही सिद्ध होता है कि सदोरकमुखवस्त्रिका मुख के ऊपर निरन्तर बंधी रहनी चाहिये। इसकी विशेष विस्तृत व्याख्या को जानने की इच्छावाले पुरुषों को दशवैकालिक सूत्र के ऊपर मेरे द्वारा की गई। 'आचारमणिमजूषा' नामकी टीका के प्रथमाध्ययन के प्रथम श्लोक में वायुकाय के संयमप्रकरण में देखनी चाहिये।

शंका–यह तो ठीक है कि मुखवस्त्रिका को मुख के उपर बांधना चाहिये, किन्तु वह डोरे से बांधनी चाहिये ऐसा भगवानने कहां कहा है?

पडिलेहित्तए, गामाणुगामं दूइज्जित्तए वा, सज्झायं वा करित्तए, झाणंवा झाइत्तए, काउसग्गं वा ठाणं ठाइत्तए ॥९॥ कप्पइ निग्गंथाणं वा, मुहे मुहपत्तिं बंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए तंजहा चिट्ठित्तएवा जाव काउस्सग्गंवा ठाणं ठाइत्तए ॥१०॥ ઇત્યાદિ અનેક શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે સદોરક મુખપત્તિ હમેંશા મોઢા ઉપર બાંધી રાખવી જોઇએ આની વિશેષ વિસ્તારવાળી વ્યાખ્યા જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ દશવૈકાલિકસૂત્ર ઉપર મારા દ્વારા કરવામાં આવેલ આચારમણિ મંજુષા નામની ટીકાના પહેલા અધ્યાયના પહેલા સૂત્રમાં વાયુકાયના સંયમ પ્રકરણમાં જોઇ લેવી.

શંકા—મુહપત્તિને મોઢા ઉપર બાંધવી જોઇએ તે બરોબર છે પરન્તુ તે દોરા સાથે બાંધવી જોઇએ એવું ભગવાને ક્યાં કહ્યું છે? ભગવાને વસ્ત્ર,

न्यूनाधिकत्वेन धारणं संसारवर्धनस्य भवतीति सदोरकमुखवस्त्रिकाधारणे कथं न तेषां दोषापत्तिः स्यात् ? इत्यत्राह-

अर्थापत्तिप्रमाणादिति ब्रवीमि, अयं भावः-मुखवस्त्रिकया सर्वदा मुखाच्छादनं तु भगवता कथितमेवेति सिद्धम् , तत्र-मुखवस्त्रिकाया मुखोपरि सर्वदा अवस्थानं डोरकमन्तरेण न संभवति अतः दोरकेण कर्णयोर्बन्धनं मुखवस्त्रिकायाः सिद्धयति, न हि डोरकबन्धनमन्तरेण स्निग्धद्रव्यादिना मुखवस्त्रिकाया मुखे नियतसंयोजनं संभवेत् अन्यथा प्रमादवशेन हस्तगृहीतमुखवस्त्रिकादिना मुखा-

भगवानने जितना भी वस्त्रपात्र आदि धर्मोपकरण रखने के लिये कहा है इसके परिमाण से अतिरिक्त एक डोरा मात्र भी अधिक रखना यह तो संसार के ही बढाने के लिये होता है । फिर इस प्रकार से सदोरक मुखवस्त्रिका के रखने से उन मुनिजनों को दोषापत्ति क्यों नहीं होगी ?

उत्तर—ऐसा हम अर्थापत्ति प्रमाण को लेकर कहते हैं । तात्पर्य इसका ऐसा है कि मुखवस्त्रिका से सर्वदा मुख का आच्छादन रहना चाहिये । यह तो भगवानने कहा ही है यह बात सिद्ध है । अब इस पर विचारणा यह है कि मुखवस्त्रिका का मुखपर सदा अवस्थान रहना यह डोरे से बांधे बिना हो नहीं सकता। इस प्रकार मुखवस्त्रिका का डोरे से कानों में बांधना सिद्ध हो जाता है । यदि यह कहा जावे कि मुखवस्त्रिका डोरे से न बांधकर अन्य किसी स्निग्ध आदि से मुखपर नियत अवस्थान कर लिया जावेगा-सो ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि इस प्रकार से मुखपर मुखवस्त्रिका का नियत अवस्थान हो

પાત્ર વિગેરે જે કંઈ ધર્મોપકરણ રાખવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણથી એક દોરો પણ વધારે રાખવો તે તો કેવળ સંસારને વધારવા રૂપ જ થાય છે તો પછી આ રીતે દોરા સાથેની મુહપત્તિ રાખવાથી તે મુનિઓને દોષાપત્તિ કેમ ન લાગે ? ઉત્તર પહેલાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અર્થાપત્તિ પ્રમાણને લઈને કહ્યું છે કહેવાનો હેતુ એ છે કે મુહપત્તિથી હમેંશા મોઢાનું ઢાંકણુ રહેવું જોઈએ એ પ્રમાણે ભગવાને તો કહ્યું જ છે. હવે આના ઉપર વિચાર એજ કરવાનો છે કે મુહપત્તિનું હમેશાં મોઢા ઉપર રહેવું તે ડોરાથી બાંધ્યા વગર બની શકતું નથી. આ રીતે દોરાથી મુહપત્તિ કાનો પર બાંધવાનું સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહિંયા જો એમ કહેવામાં આવે કે મુહપત્તિ દોરાથી ન બાંધતાં બીજા કોઈ સ્નિગ્ધ આદિ પદાર્થથી મોઢા ઉપર દૃઢ કરી લેવામાં આવે તો એવું કહેવું ઠીક નથી કારણ કે એ રીતે મુહપત્તિનું મોઢા ઉપર કાયમ રહેવું બની શકતું નથી તેથી પ્રમાદ આદિ દોષોના

नावरणसावद्यभाषाभाषित्वप्रसङ्गात् अतः प्रमदादिदोष निवारणार्थं सदोरक-मुखवस्त्रिकाकरणमावश्यकमेव। यद्यपि भगवता दोरकस्य नामग्रहणं, न कृतं तथापि प्रमादादिदोषनिवारणार्थं दोरकग्रहणमावश्यकमेव 'मुखवस्त्रिका मुखे-बन्धनीया' इत्येतत्पदगतबन्धनशब्देनैव दवरकस्य स्वयं सिद्धत्वात्, नैव दवरक-मन्तरेण बन्धनं सम्भवते, किं च चोलपट्ट परिधानमेव भगवता कथितं किन्तु कटयां डोरकेण चोलपट्टं बन्धनीयमिति क्व प्रतिपादितं, पात्रे घटे रजोहर-णादौ च दोरकबन्धनं बहुमूल्यवस्त्रेण रजोहरणवेष्टनम् तथा मुखवस्त्रिकाधार-

नहीं सकता। इसलिये प्रमादादि दोषों को निवारण करने के निमित्त सदोरकमुखवस्त्रिका मुखपर बांधना आवश्यक है। यद्यपि भगवानने डोरे से बांधना ऐसा नहीं कहा है और न डोरे का नाम ही लिया है निषेध भी नहीं किया है फिर भी प्रमादादि दोषों को निवारण करने के लिये दोरक का गृहण आवश्यक है क्योंकि 'मुखपर मुखवस्त्रिका बांधना चाहिये' इस पदगत 'बन्धन' शब्द से दोरे का ग्रहण स्वयं सिद्ध हो जाता है, कारण-दोरे के बिना मुखवस्त्रिका मुखपर बांधना संभव नहीं हो सकता। यदि ऐसा माना जावे कि भगवान्ने तो मुखवस्त्रिका के बांधने का ही उपदेश दिया है, डोरे से उसे बांधने का नहीं। तो फिर ऐसा भी कहा जा सकता है कि भगवानने तो चोलपट्टक पहिरने की ही बात कही है, कटिपर डोरे से बांधकर उसे पहिरना चाहिये ऐसी बात तो कही नहीं है, पात्र में, घट में, रजोहरणादि में दोरक बन्धन, बहुमूल्यवस्त्र से रजोहरणवेष्टन तथा मुख-

નિવારણ માટે દોરા સાથેની મુહપત્તિ મોઢા ઉપર અવશ્ય બાંધવી જોઇએ જો કે ભગવાને દોરાથી બાંધવું તેમ કહ્યું નથી તેમજ ડોરાનું નામ પણ લીધું નથી તેમ નિષેધ પણ કર્યો નથી તો પણ પ્રમાદ આદિ દોષોના નિરવાણ માટે દોરાનું ગ્રહણ કરવું તે આવશ્યક છે. કેમકે મુખ ઉપર મુખ વસ્ત્રિકા બાંધવી જોઈએ એ પ્રમાણે કહેવાથી એક પદમાં આવેલ બંધન શબ્દથી દોરાનું ગ્રહણ કરવું તે આપોઆપ સિદ્ધ થઇ જાય છે કારણ કે-દોરા સિવાય મુખવસ્ત્રિકાને મોઢા ઉપર બાંધી શકાતી નથી જો એમ માનવામાં આવે કે ભગવાને તો મોઢા ઉપર મુખવસ્ત્રિકાને બાંધવાની જ આજ્ઞા આપી છે દોરાથી તેને બાંધવાનું કહ્યું નથી તો પછી એમ પણ કહી શકાય કે ભગવાને તો ચોલપટ્ટક પહેરવાનું કહ્યું છે, કમ્મર ઉપર દોરાથી બાંધીને તેને પહેરવું જોઇએ એવી વાત કહિ નથી, પાત્રમાં, ઘટમાં રજોહરણાદિમાં, દોરાનું બંધન, અને કિંમતી વસ્ત્રથી રજોહરણનું વિટાળવું તથા મુખવસ્ત્રિ-

णार्थं कर्णच्छेदनं वस्त्रेण गले ग्रन्थिबन्धनमित्यादि क्व लिखितमित्यत्र किमुत्तरं भवन्मते इति भवद्भिरेव विचारणीयम्, सदोरकमुखवस्त्रिका बन्धने एतानि कारणानि–निरवद्यभाषणार्थम् १ वचनगुप्तिसमाराधनार्थम् २, संपातिमजीवरक्षणार्थं ३, सचित्तरजः सचित्तजलबिन्दुमुखे प्रवेशनिवारणार्थम् ४, भाषासमितिसमाराधनार्थम् ५, सप्तदशविधगतवायुकायसंयमरक्षणार्थम् ६, साधुलिङ्गपरिचयार्थम् ७, अतिक्रमरजोनिवारणार्थम् ८, व्यतिक्रमकचराऽपनोदर्थम् ९, अतिचारपङ्कप्रक्षालनार्थम् १०, अनाचारगर्तपतननिवारणार्थम् ११, मिथ्यात्वदोषनिवारणार्थम्

वस्त्रिका को धारण करने के लिये कानों का छेदन एवं वस्त्र से गले में ग्रन्थिबन्धन ये सब तो भगवान् ने कहा नहीं है और न किसी शास्त्र में लिखा है, परन्तु अन्यथानुपपत्ति के बल से जैसे इनसे डोरे आदि से बांधने की बात सध जाती है, उसी प्रकार से इसी के बल पर मुखपर मुखवस्त्रिका को डोरे से बांधने की भी बात सध जाती है। मुखपर मुखवस्त्रिका के बांधने में ये कारण है–निरवद्य भाषा का बोलना, वचनगुप्ति का समाराधान करना, संपातिम जीवों की रक्षा का होना, सचित्तरज आदि के मुख में प्रवेश का निवारण होना सचित्तजलकण के प्रवेश होने का निवारण होना, भाषासमिति का समाराधन होना, सप्तदशविध संयमगत वायुकाय संयम की रक्षा का होना साधु लिङ्ग का परिचय होना, अतिक्रम रज का निवारण होना, व्यतिक्रमकचवरादिका दूर होना, अतिचाररूप पंक (कीचड) की सफाई रहना, अनाचार रूप गर्त (खड्डे) में पडने से रुकना, मिथ्यात्वदोष का

કાને ધારણ કરવા માટે કાનોમાં રાખવા તેમજ વસ્ત્રથી ગળામાં ગાઠ બાંધવાનું એ બધુ ભગવાને કહ્યું નથી તેમજ કોઈ શાસ્ત્રમાં લખ્યું નથી પરન્તુ અન્યથાનુપપત્તિના બળથી જેમ તેમાં દોરો–વિગેરે બાંધવાની વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે, તેજ રીતે તેના બળથી જ મુખવસ્ત્રિકાને પણ દોરાથી બાંધવાની વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે. મોઢા ઉપર દોરા સાથે મુહપત્તિ બાંધવાના કારણો નીચે મુજબ છે નિરવદ્ય ભાષાનું બોલવું વચન ગુપ્તિનું સંરક્ષણ ન કરવું, સંપાતિમ જીવોની રક્ષા કરવી, સચિત્ત રજ વિગેરેનું મોઢામાં પ્રવેશ થતાં તેનું નિવારણ થવું સચિત્ત જળ કણનું મોઢામાં પ્રવેશ થતા રોકાવું ભાષા સમિતિનું આરાધન થવું ૧૭ પ્રકારના સંયમમાં રહેલ વાયુકાય સંયમની રક્ષા થવી સાધુના ચિહ્નનો પરિચય થવો અતિક્રમ આવવાવાળી રજનું નિવારણ થવું વ્યતિક્રમ કચરા વિગેરેનું દૂર થવું અતિચાર રૂપ કાદવથી શુદ્ધ થવું અનાચાર રૂપ ખાડામાં પડતાં રોકાવું મિથ્યાત્વદોષથી હટવું અવિ-

१२, अविरतिनिवृत्त्यर्थम् १३, प्रमादनिवारणार्थम् १४, कषायानलप्रशमनार्थम् १५, अशुभयोगप्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थम् १६, षट्कायविराधनानिवारणार्थम् १७ आस्रवनिरोधार्थम् १८, संवरसम्पादनार्थम् १९, धर्मध्यानार्थम् २०, अष्टविधकर्मनिवारणार्थं २१ चेति। इत्यादिकारणमवलम्ब्य सदोरकमुखवस्त्रिका मुखे बन्धनीया भवतीति सिद्धम्। एवंभूतसाधोरपि परिष्ठापनसमये मुखवस्त्रिका बद्धमुखस्यैव परिष्ठापनं कथितं बृहत्कल्पभाष्यवृत्तौ, तथाहि-तत्पाठः-"तद्यथा रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया मुखबन्धनं, चोलपट्टादि। यद्येतन्न स्थापयन्ति-ततश्चतुर्गुरुप्रायश्चित्तम्, आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति। स च कालगतो मिथ्यात्वं

हटना, अविरति का निवारण होना, प्रमाद का निवारण होना, कषायरूप अग्नि की शान्ति रहना, अशुभोपयोग में प्रवृत्ति करने से दूर रहना, षट्काय के जीवों की विराधना करने से बचे रहना, आस्रव का निरोध होना, संवर का सम्पादन होना, धर्मध्यान का सधना, एवंविध कर्म का निवारण होना, ये सब कारण हैं कि जिनको लेकर मुख पर सदोरक मुखवस्त्रिका का बान्धना आवश्यक सिद्ध होता है।

बृहद्कल्पभाष्यवृत्ति में परिष्ठापन के समय में ऐसे साधु को भी मुखवस्त्रिका से मुख बंधे हुए रहकर ही परिष्ठापन करना कहा गया है। वह पाठ इस प्रकार से है-'रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया मुखबंधनं, चोलपट्टादि। यद्येतन्न स्थापयन्ति-ततश्चतुर्गुरु प्रायश्चित्तम्, आज्ञा भङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति। स च कालगतो मिथ्यात्वं

रतीनुं निवारण थवुं प्रमादनुं निवारण थवुं कषाय रूप अग्निनुं शांत थवुं अशुभ उपयोगमां प्रवृतिथी दूर रहेवुं षट्कायना जीवोनी विराधनाथी बचवुं आस्रवनो निरोध थवो संवरनी प्राप्ति थवी धर्मध्यान साधवो अने आठ प्रकारना कर्मोनुं निवारण थवुं आ बधा कारणो छे. जेथी मोढा उपर सदोरक मुखवस्त्रिका बांधवानुं सिद्ध थई जाय छे.

बृहत्कल्प भाष्यवृतिमां परिष्ठापनाना समये तेवा साधुओ पण मुखवस्त्रिकाथी मोढाने बांधेल राखीने ज परिष्ठापन करवानुं कह्युं छे. ते पाठ आ प्रमाणे छे-" रजोहरणं, तथा मुहपोत्तिकया, मुखबंधनं, चोलपट्टादि, यद्येतन्न स्थापयन्ति ततश्चतुर्गुरु-प्रायाश्चित्तं आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति सच कालगतो मिथ्यात्वं गच्छेत् यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तविधिरुपकरणमद्राक्षी "अनेन गृहलिङ्गेनाहं देवो जातः इतिमिथ्यात्वं गच्छेत्। ततः

गच्छेत्, यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तावधिरुपकरणमदृष्ट्वा "अनेन ग्रहलिङ्गेनाहं देवो जातः" इति मिथ्यात्वं गच्छेत्।

तथा स पश्चात् कालगतो देवलोके उत्पन्नोऽवधिं प्रयुङ्क्ते ततः स एवं मन्यते "अहमेतेन लिङ्गेन देवो जातः" एवं मननानन्तरं मिथ्यात्वगमनम्" इत्यादि। एवं पूर्वोक्तानेकप्रमाणैः मुखवस्त्रिकया मुखबन्धनं साधोर्लिङ्गत्वेन सिद्धं केन निवार्यते। 'भासं भासइ' भाषां भाषते 'ताहे णं' तदा खलु 'सक्के देविंदे देवराया' शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'सावज्जं भासं भासइ' सावद्यां भाषां भाषते, 'जाहे णं सक्के-देविंदे देवराया' यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'सुहुमकायं' सूक्ष्मकायं-मुखं 'नज्जूहित्ताणं' निर्यूह्य-आच्छाद्य खलु 'भासं भासइ' भाषां भाषते 'ताहेणं सक्के देविंदे देवराया' तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'अणवज्जं भासं भासइ' अनवद्यां-निरवद्यां भाषां भाषते 'से तेणट्ठेणं जाव भासइ' तत्तेनार्थेन यावत्

गच्छेत्, यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तावधिरूपकरणमदृष्ट्वा 'अनेन गृहलिङ्गेनाहं देवो जातः' इति मिथ्यात्वं गच्छेत्।

ततः स पश्चात् कालगतो देवलोके उत्पन्नोऽवधिं प्रयुक्ते ततः स एवं मन्यते 'अहमेतेन लिङ्गेन देवोजातः' एवं मननानन्तरं मिथ्यात्वगमनम्' इत्यादि। इस प्रकार इन उक्त प्रमाणों से मुखवस्त्रिका द्वारा मुखबन्धन साधु का लिङ्ग हैं इस सिद्ध हुई बात को कौन रोक सकता है। इस प्रकार 'भासं भासइ' जब देवन्द्र देवराज शक्र मुख को अच्छादित किये बिना बोलता है-तब वह सावद्य भाषा बोलता है। यह बात इस पूर्वोक्त कथन से सिद्ध हो जाता है। 'जाहे णं सक्के देविंदे देरबाया सुहुमकायं निज्जूहित्ता भासं भासइ' तथा जब वह देवेन्द्र देवराज शक्र मुख को अच्छादित करके भाषा बोलता है। 'ताहेणं सक्के देविंदे देवराया अणवज्जं भासं भासइ' तब वह अनवद्य भाषा बोलता है। 'से

स पश्चात् कालगतो देवलोके उत्पन्नोऽवधिं प्रयुङ्क्ते ततः स एवं मन्यन्ते अहमेतेन लिंगेन देवो जातः एवं मननानन्तरं मिथ्यात्वगमनं इत्यादि। આ રીતના પ્રમાણોથી મુખવસ્ત્રિકા દ્વારા મુખ બંધન સાધુનું ચિહ્ન છે. આ સિદ્ધ હકીકતને કોણ રોકી શકે તેમ છે? આ રીતે "भासंभासइ" જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવ રાજ શક્ર મુખને ઢાંકયા સિવાય બોલે છે ત્યારે તે સાવદ્ય ભાષા બોલે છે. તે વાત આ પૂર્વોક્ત કથનથી સિદ્ધ થઈ જાય છે. "जाहेणं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं निज्जूहित्ता भासं भासइ" તથા જ્યારે તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર મોઢાને ઢાંકીને ભાષા બોલે છે. "ताहेणं सक्के देविंदे देवराया अण-

भाषते, उत्तरासंगादिना मुखमनाच्छाद्य भाषां भाषते तदा सा भाषा सावद्या भवति, यद्युत्तरासंगादिना मुखमाच्छाद्य भाषां भाषते तदा सा भाषा निरवद्या भवतीति भावः। पुनरपि शक्रमेवाधिकृत्याह–'सक्केणमित्यादि, सक्केणं भंते' शक्रः खलु भदन्त 'देविंदे देवराया' देवेन्द्रो देवराजः किं भवसिद्धए' किं भवसिद्धिकः 'अभवसिद्धिए, सम्मादिट्ठिए' अभवसिद्धिकः सम्यग् दृष्टिकः, हे भदन्त शक्रो भवसिद्धिकोऽभवसिद्धिकः सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिर्वेति प्रश्नः। भगवानाह–'एवं जहा मोउद्देसए सणंकुमारो जाव नो अचरिमे एवं यथा–मोको-देशके मोकानगरीवक्तव्यताप्रतिपादके तृतीयशतके प्रथमोद्देशे सनत्कुमारः यावत् नो अचरमः तृतीयशतकीयप्रथमोद्देशके यथा सनत्कुमारविषये कथित-

---

तेणट्ठेणं जाव भासइ' इसलिये मैंने हे गौतम! ऐसा कहा है कि जब वह शक्र उत्तरासङ्ग आदि से मुख को आच्छादित कर बोलता है तब वह निवरद्य भाषा बोलता है और जब विना आच्छादित–खुले मुंह बोलता है, तब वह सावद्यभाषा बोलता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'सक्केणं भन्ते देविंदे देवराया किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए, सम्मदिट्ठिए' हे भदन्त! देवेन्द्र देवराज शक्र क्या भवसिद्धिक है या अभवसिद्धिक है या सम्यग्दृष्टिक है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं जहा मोउद्देसए सणंकुमारो जाव नो अचरिमे' मोका नगरी की वक्तव्यता के प्रतिपादक तृतीयशतक में प्रथम उद्देशक में सनत्कुमार के विषय में जैसा कहा गया है वैसा ही यहां पर

वज्जं भासं भासइ" त्यारे ते अनवद्य निरवद्य भाषा બોલે છે. "से तेणट्ठेणं जाव भासइ" હે ગૌતમ! તે કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે જ્યારે તે શક્ર ઉત્તરાસંગ (ઉપરણું)થી મોઢાને ઢાંકીને બોલે છે. ત્યારે તે નિરવદ્ય ભાષા બોલે છે. અને જ્યારે મુખ ઢાંકયા વગર ખુલ્લે મોઢે બોલે છે ત્યારે તે સાવદ્ય ભાષા બોલે છે,

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–"सक्के णं भंते! देविंदे देवराया किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए सम्मदिट्ठिए" હે ભગવન્! દેવેન્દ્ર દેવ-રાજ શક્ર શું ભવસિદ્ધિત છે.? કે અભવસિદ્ધિત છે. અથવા સમ્યગ દૃષ્ટિ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं जहा मोउद्देसए सणंकुमारो जाव नो अचरिमे" મોકા નગરીના વર્ણનનું પ્રતિપાદન કરનાર ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં સનત્કુમારના વિષયમાં જેવું કહ્યું છે તેવું જ કથન અહિયાં પણ

स्तथैवेहापि सर्वमेव बोध्यम् नो अचरमः, सनत्कुमारवद् अयं शक्रोपि नो अचरमः किन्तु चरमोऽस्तीति भावः ॥सू० ३॥

पूर्वं शक्रस्य देवेन्द्रस्य स्वरूपं कथितम्, तत्सर्वं कर्मबलादेव भवतीति कर्मस्वरूपं निरूपयन्नाह-'जीवाणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-जीवाणं भंते किं चेयकडा कम्मा कज्जंति अचेयकडा कम्मा कज्जंति? गोयमा! जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति। से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जाव कज्जंति, गोयमा! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोंदिचिया पोग्गला कलेवरचिया पोग्गला तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! दुट्ठाणेसु दुसेज्जासु दुन्निसीहियासु तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! आयंके से वहाए होइ संकप्पे से वहाए होइ मरणंते से वहाए होइ, तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! से तेणट्ठेणं जाव कम्मा कज्जंति, एवं नेरइयाणवि एवं जाव वेमाणियाणं। सेवं भंते सेवं भंते जाव विहरइ ॥सू० ४॥

॥सोलसमे बीओ उद्देसो समत्तो॥

छाया—जीवानां भदन्त! किं चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते, अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते। गौतम! जीवानां चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते

भी वह सब कथन जानना चाहिये। सनत्कुमार के जैसा यह शक्र भी अचरम नहीं है किन्तु चरम है॥ सू० ३ ॥

સમજી લેવું સનત્કુમારની માફક આ શક્ર અચરમ નથી કિન્તુ ચરમ ભવવાળા છે. ॥સૂ૦૩॥

यावत् क्रियन्ते, गौतम ! जीवानामाहारोपचिताः पुद्गलाः बोन्दिचिताः पुद्गलाः कलेवरचिताः पुद्गलास्तथा तथा खलु ते पुद्गलाः परिणमन्ति, न सन्ति अचेतःकृतानि कर्माणि श्रमणायुष्मन्। दुःस्थानेषु दुःशय्यासु दुर्निषद्यासु तथा खलु ते पुद्गलाः परिणमंति न सन्ति अचेतःकृतानि कर्माणि श्रमणायुष्मन् ! आतङ्कस्तस्य वधाय भवति संकल्पस्तस्य वधाय भवति मरणान्तस्तस्य वधाय भवति तथा तथा खलु ते पुद्गलाः परिणमंति न सन्ति अचेतःकृतानि कर्माणि श्रमणायुष्मन्! तत्तेनार्थेन यावत् कर्माणि क्रियन्ते। एवं नैरयिकाणामपि एवं यावद्वैमानिकानाम्। तदेवं भदंत तदेवं भदंत इति यावत्-विहरति ॥सू० ४॥

॥ षोडशशतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः १६-२ ॥

टीका-'जीवाणं भंते' जीवानां भदन्त 'किं चेयकडा कम्माकज्जंति अचेयकडा कम्मा कज्जंति' किं चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते 'चेयकडेत्ति' चेतःकृतानि, तत्र चेतश्चैतन्यम् जीवस्वरूपा चेतनेत्यर्थः, तेन चैतन्येन कृतानि बद्धानि इति चेतःकृतानि कर्माणि 'कज्जंति' क्रियन्ते,-भवन्ति ? अथवा 'अचेयकडा कम्मा' अचेतःकृतानि कर्माणि 'कज्जंति' भवन्ति किम् ? तथा च हे भदन्त ! जीवानामिमानि कर्माणि जीवोपार्जितानि

पहले शक्र के सम्बन्ध में जो उसके स्वरूप का कथन किया गया है वह सब कर्म के ही बल से होता है। इसी सम्बन्ध को लेकर यहां अब कर्म के स्वरूप का सूत्रकार निरूपण करते है।

'जीवाणं भंते किं चेयकडा कम्मा कज्जंति' इत्यादि ।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-जीवाणं भंते! कि चेयकडा कम्मा कज्जंति अचेयकडा कम्मा कज्जंति' हे भदन्त ! जीवों को जो कर्मों का बंध होता है वह उनकी चेतना से किये गये कर्मों का बन्ध होता है या चेतना से बिना किये गये कर्मों का बंध

પહેલાં શક્રના સંબંધના જે તેના સ્વરૂપનું કથન કર્યું છે. તે તમામ કર્મના જ બળથી થાય છે એ સંબંધને લઈને સૂત્રકાર હવે કર્મના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે.

"जीवाणं भंते ! किं चेयकडा कम्मा कज्जंति" ઈત્યાદિ-

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે "जीवाणं भंते ! किं चेयकडा कम्मा कज्जंति अचेयकडा कम्मा कज्जंति" હે ભગવન્ ! જીવોને જે કર્મોનો બંધ થાય છે. તે જીવની ચેતનાથી કરેલ કર્મોનો બંધ થાય છે કે ચેતનાથી નહિ કરેલ કર્મોનો બંધ થાય છે ? આ

भवन्ति, यद्वा अजीवोपार्जितानि भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'जीवाणं चेयकडाकम्माकज्जंति' जीवानां चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति 'नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति' नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति, जीवोपार्जितान्येव कर्माणि भवन्ति नो अजीवोपार्जितानि। गौतमः कारणं पृच्छति–'सेकेणट्ठेणं भंते' तत्केनार्थेन भदन्त! 'एवं वुच्चइ जाव कज्जंति' एवमुच्यते यावत् चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'जीवाणं' जीवानां 'आहारोवचिया पोग्गला' आहारोपचिताः पुद्गलाः आहारेण आहाररूपेणोपचिताः संचिता ये पुद्गलास्ते आहारोपचिताः, 'बोंदिचिया पोग्गला' बोंदिचिताः पुद्गलाः तत्र बोन्दिः–अव्यक्तावयवं शरीरम् ततो बोन्दितया अव्यक्तावयवशरीररूपतयोपचिताः संचिता ये पुद्गलास्ते बोन्दिचिताः, तथा 'कलेवरचिया पोग्गला' कलेवर

होता है? इस प्रश्न का आशय केवल इतना ही है कि जीवों को ये कर्म जीवोपार्जित होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति, नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति, जीवों के द्वारा बान्धे हुए कर्म उनकी चेतना द्वारा उपार्जित किये हुए ही होते हैं–अर्थात् जीवोपार्जित ही होते हैं अजीवोपार्जित नहीं होते हैं। इसमें कारण जानने की इच्छा से गौतम प्रभु से पूछते हैं–– 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव कज्जंति' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कर्म जीवोपार्जित होते हैं, अजीवोपार्जित नहीं होते हैं। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला, बोंदिचिया पोग्गला कलेवरचिया

પ્રશ્નનો આશય કેવળ એટલો જ થાય છે કે જીવોને આ કર્મ લાગે છે તે જીવોપાર્જીત હોય છે? કે અજીવોપાર્જીત હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "जीवाणं चेयकडाकम्मा कज्जंति नो अचेयकडकम्मा कज्जंति" જીવોએ બાંધેલ કર્મ તેની ચેતનાથી જ મેળવેલ હોય છે–અર્થાત્ જીવોએ જ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે. તેનું કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव कज्जंति" હે ભગવન્! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કર્મ જીવોએ જ ઉપાર્જીત–પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે અજીવે ઉપાર્જીત કરેલ હોતા નથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोंदिचिया पोग्गला कलेवरचिया पोग्गला, तहा तहा णं ते

चिताः पुद्गलाः कलेवरं व्यक्तावयवकं शरीरम् तद्रूपेणोपचिताः सचित्ता ये पुद्गलास्ते कलेवरचिताः 'तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति' तथा तथा खलु ते पुद्गलाः परिणमंति, तथा तथा तेन तेन रूपेण आहारादिरूपेण परिणामं प्राप्नुवन्तीति ते पुद्गला इत्यर्थः, यथा-आहारादिरूपेण गृहीताः पुद्गला जीवानामाहारादितया परिणमन्ति तथैव कर्मपुद्गला जीवानां ज्ञानावरणीयादि तत्तद्रूपेण परिणमंतीत्यत-एवोक्तम्-चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते किन्तु 'नत्थि अचेयकड़ा कम्मा समणाउसो' न सन्ति अचेतकृतानि कर्माणि 'समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् तस्मात् कारणात् एतानि कर्माणि चेतनकृतान्येव भवन्ति न तु अचेतनकृतानि भवन्तीनि भावः। यथा-यथा प्रकारेण आशातोत्पादककर्मतया पुद्गला गृहीता भवन्ति ते तथाप्रकारेणैवाशातोत्पादकरूपेण परिणमन्ति, तथाहि 'दुट्ठाणेसु

पोग्गला, तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति, नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! 'हे गौतम! जीवों के द्वारा आहाररूप से संचित किये गये जो पुद्गल है वे अव्यक्तावयवा शरीररूप से संचित किये गये जो पुद्गल हैं वें, तथा व्यक्तावयवरूप से उपचित किये गये जो पुद्गल हैं वे, उस उस आहारादिरूप से परिणत होते हैं-इस प्रकार अहारा-दिरूप से गृहीत पुद्गल जीवों के आहारादिरूप से परिणाम को प्राप्त करते हैं अतः वे कर्मपुद्गल जीवों के ज्ञानावरणीयादिरूप से परिणम-जाते हैं। इसलिये ऐसा कहा है कि कर्म चैतन्यकृत होते हैं-'नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो' अचैतन्यकृत नहीं होते हैं। तथा अशा-तोत्पादाक कर्मरूप से जो पुद्गल गृहीत होते हैं वे उसी अशातोत्पादकफल रूप से परिणत होते हैं-इसी बात को प्रभु इस प्रकार से प्रकट करते

पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो" હે ગૌતમ! જીવોએ આહાર માટે સંચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તેમજ અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી સંચિત કરેલ જે પુદ્ગલો છે. તે તથા વ્યક્ત અવયવ રૂપથી ઉપચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તે આહાર આદિ રૂપથી પરિણમે છે. આ રીતે આહાર આદિ રૂપથી ગ્રહણ થયેલ પુદ્ગલ જીવોને આહાર આદિ રૂપથી પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે કર્મપુદ્ગલ જીવોને જ્ઞાનમાં આદરણીય રૂપથી પરિણમી જાય છે. તેથી એવું કહ્યું છે કે કર્મ ચૈતન્ય-આત્મા દ્વારા કૃત હોય છે. "नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो" કર્મ અચૈતન્યે કરેલા હોતા નથી તથા અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ રૂપથી જે પુદ્ગલ ગ્રહણ થાય છે. તેજ અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર ફળ રૂપથી ફરી જાય છે. એજ

दुस्सेज्जासु दुन्निसीहियासु' तत्र-'दुट्ठाणेसु' इति दुःस्थानेषु=शीतोष्णदंशमशकादियुक्तेषु कायोत्सर्गासनादि स्थानेषु 'दुस्सेज्जासु' इति दुःशय्यासु-दुःखजनकोन्नतावनतभूम्यादियुक्तासु वसतिषु 'दुन्निसीहियासु' इति दुर्निषद्यासु-दुःखहेतुकस्वाध्यायभूमिषु 'तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति' तथा तथा खलु ते पुद्गलाः परिणमंति-तथा तथा तेन तेन प्रकारेण अनेकप्रकारकासातजनकतया ते पुद्गलाः परिणाममासादयन्ति अतश्च जीवानामेवासातसंभवात् जीवैरेवासातकारणरूपकर्माणि कृतानीति निश्चीयते, अन्यथा यदि तानि कर्माणि जीवकृतानि न भवेयुस्तदा अकृताभ्यागमदोषः प्रसज्येत जीवकृतत्वे च तेषां कर्मणां चेतःकृतत्वमर्थत एव सिद्धं भवतीत्यत आह-'समणा उसो' हे आयुष्मन् श्रमण ! 'नत्थि अचेयकडाकम्मा' न सन्ति अचेतःकृतानि कर्माणि, यतोऽशातोत्पा-

---

हैं-'दुट्ठाणेसु दुस्सेज्जासु दुन्निसीहियासु,' दुःस्थानों में-शीतोष्णदंश मशकादियुक्त कायोत्सर्गासनादिस्थानों में, दुःशय्याओं में दुःखजनक ऊंची नीची भूमियुक्त वसतियों में, दुर्निषद्याओं में दुःखहेतुक स्वाध्यायभूमियों में, 'तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति' उस उस प्रकार से अनेक प्रकार के असाताजनकरूप से-वे पुद्गल परिणाम को प्राप्त करते हैं। अतः जीवों के ही असाताका संभव होने से जीवों के द्वारा ही असाताकारणरूप कर्म किये गये हैं ऐसा निश्चय हो जाता है। यदि ये कर्म जीवकृत न हों तो अकृताभ्यागमदोष की प्रसक्ति होती है। और जब ये जीवकृत माने जाते हैं तो यह बात सध जाती है कि कर्म चेतन कृत ही होते है अचेतनकृत नहीं होते हैं। यही बात 'समणा उसो ! नत्थि अचेयकडाकम्मा' इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है।

વાતને પ્રભુ આ રીતે પ્રગટ કરે છે. "दुट्ठाणेसु दुस्सेज्जासु दुन्निसीहियासु" ખરાબ સ્થાનોમાં-ઠંડા, ગરમ, દંશ (ડાંસ) મચ્છર વિગેરેથી યુકત કાયોત્સર્ગ આસન વગેરે સ્થાનોમાં ખરાબ શૈયાઓમાં-દુઃખજનક ઉંચીનીચી ભૂમિવાળી વસતિમાં દૂર નિષદ્યાઓમાં દુઃખના કારણ રૂપ સ્વાધ્યાય ભૂમિઓમાં "तहा तहाणं ते पोग्गला परिणमंति" તે, તે પ્રકારથી-અનેક પ્રકારની આશાતાજનક રૂપથી તે પુદ્ગલ ફેરફારને પ્રાપ્ત કરતા રહે છે જેથી જીવોને જ અશાતાનો સંભવ હોવાથી જીવો દ્વારા જ અશાતાના કારણ રૂપ કર્મ કરવામાં આવે છે. એવો નિશ્ચય થઇ જાય છે. જો તે કર્મ જીવે કરેલા ન હોય તો 'અકૃતાભ્યાગમ' દોષ લાગી જાય છે. અને જ્યારે કર્મ જીવે કરેલ માનવામાં આવે છે. ત્યારે તે વાત સિદ્ધ થઇ જાય છે. કે કર્મ જીવકૃત જ હોય છે અચેતન કૃત હોતા નથી એજ વાત "समणाउसो ! नत्थि अचेय-

प्रादककर्मपुद्गलग्रहणेन दुःस्थानादि प्राप्त्या जीवस्यैव दुःखं भवति, अतो जीवसंपादितमेव कर्म ततश्च चेतःकृतत्वं सुतरामेव कर्मणो भवति न तु कथमप्यचेतः कृतत्वमिति भावः । अथ शरीरमाश्रित्य कर्मपरिणाममाह– 'आयंके से वहाए होइ' आतङ्कस्तस्य वधाय भवति, आतङ्कजीवकृतकर्मजनितः ज्वरादिरुपो रोगः 'से' तस्य जीवस्य वधाय मरणाय भवति जीवकृतास्ते एव कर्मपुद्गलाः ज्वरादिरूपेण-परिणाममासाद्य तस्य कर्मकर्तुर्जीवस्य मरणायापि भवतीति भावः । 'संकप्पे से वहाए होइ' संकल्पस्तस्य वधाय भवति, संकल्पः–मानसिकभयादिरूपः 'से' तस्य 'वहाए' वधाय मरणाय भवतीति, तथा 'मरणंते से वहाए होइ' मरणान्त-

---

जिस कारण से अशातोत्पादक कर्मपुद्गलों के ग्रहण से जीव को दुःस्थानादि की प्राप्ति होती है और इस से जीव को ही दुःख होता है, अतः जीव संपादित ही कर्म हैं। 'आयंके से वहाए होइ' इसका तात्पर्य ऐसा होता है कि जीव जिनकर्मों को संपादित करता है–बांधता है–अपने शुभाशुभ परिणामों से कार्माण वर्गणाओं को कर्मरूप से परिणमाकर उनका बंध करता है। तब वह उनके उदय में विविध प्रकार की परिस्थिति संपन्न बनता है–ज्वरादि रोगों से भी यह ग्रसित होता है–जीवकृत वे कर्म पुद्गल ज्वरादिरूप से परिणत होकर आत्मा को दुःखित करते हैं। और ऐसी भी परिस्थिति इसके सामने ला देते हैं कि जिसकी वजह से यह पर्यायान्तरित भी हो जाता है। 'संकप्पे से वहाए होइ' वे कर्म पुद्गल–अर्थात् अपने उदय में जीव में नाना प्रकार के संकल्प विभाव के निमित्त हुए कर्म पुद्गल अपने करनेवाले जीव को

कडाकम्मा" એ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જે કારણથી અશાતા ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ પુદ્ગલોના ગ્રહણથી જીવને દુઃસ્થાન વિગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તેનાથી જીવને જ દુઃખ થાય છે. એટલા માટે કર્મ જીવે જ ઉપાર્જીત કહેલ છે. "आयंके से वहाए होइ" તેનો ભાવ એ છે કે, જીવ જે કર્મોને ઉપાર્જીત કરે છે-બાંધે છે. પોતાના શુભ અશુભ પરિણામોની કર્મવર્ગણાઓથી કર્મ રૂપથી પરિણમાવી તે તેનો બંધ કરે છે. ત્યારે તે કર્મના ઉદયમાં જુદા જુદા પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળો બને છે. જવર (તાપ) વિગેરે રોગોવાળો પણ તે થાય છે. અર્થાત્ જીવે કરેલા તે કર્મ પુદ્ગલ જવર વિગેરે રૂપથી પરિણમીને આત્માને દુઃખિત કરે છે. અને એવી પરિસ્થિતિ તેની સામે લાવી દે છે કે જેના કારણે એ પર્યાયાન્તરિત થઇને બીજા પર્યાયવાળો પણ થઈ જાય છે. "सकंप्पे से वहाए होइ" ભય વિગેરે અનેક પ્રકારના સંકલ્પ રૂપમાં પરિણત થયેલ તે કર્મપુદ્ગલ–અર્થાત્ પોતાના ઉદ-

स्तस्य वधाय भवति, मरणस्वरूपः अन्तो विनाशो यस्मात् स मरणांतः मुद्गरादिघातः 'से' तस्य जीवस्य 'वहाए' वधाय मरणाय भवति, तत्रातङ्कसंकल्पमरणान्तेषु च 'तहातहाणं ते पोग्गला परिणमंति' तथा तथा खलु ते पुद्गलाः परिणमन्ति, तथा तथा तेन तेन वधादिजनकत्वेन पुद्गलाः परिणमन्ति, येन तस्य कर्मकर्तुर्जीवस्यातङ्कादिना वधो भवति, एवं च वधस्य जीवानामेव दर्शनात् वधकारणस्वरूपा असातवेद्यपुद्गलाजीवकृता अतश्चेतःकृतान्येव कर्माणि नत्वचेतःकृतानीति निश्चीयते इत्यत आह-'नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो' न सन्ति

ही कष्ट पहुंचाते हैं-जीव भयभीत होकर अपनी गृहीत पर्याय को भी छोड देता है। 'मरणंते से वहाए होइ' अकाल मृत्यु के कारण भी इस जीव को इन्ही अपने द्वारा किये गये कर्मों के प्रभाव से मिलते हैं-मरणरूप अन्त अपना जिससे होता है ऐसा वह मरणान्त-मुद्रादिघात है। इस से जीव का व्यवहार में विनाश होता देखा जाता है इस कथन का तात्पर्य ऐसा है कि आतङ्क, संकल्प एवं मरणान्त में 'तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति' वधादि जनकरूप से जीवद्वारा कृत वे कर्म पुद्गल ही परिणमते हैं कि जिससे उस कर्म करनेवाले जीव का आतङ्कादि द्वारा वध हो जाता है यह वधरूप फल जीवों में ही देखा जाता है इसलिये प्राणातिपातरूप पुद्गल जीव कृत हैं इसलिये चेतःकृत होने से वे किसी प्रकार अचेतकृत नहीं है ऐसा निश्चय होता है। इसी बात को 'नत्थि अचेतकडा कम्मा समणाउसो! इस सूत्र द्वारा

यमां જીવમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિભાવને નિમિત્ત થઇને કર્મ પુદ્ગલ પોતાને કરવાવાળા જીવને જ દુઃખ પહોંચાડે છે. જીવ ભયભીત થઇને પોતે ગ્રહણ કરેલ પર્યાયને પણ છોડી દે છે. " मरणांते से वहाए होइ " અકાલ મૃત્યુનુ કારણ પણ જીવને તેજ પોતે કરેલા કર્મોના પ્રભાવથી મળે છે. મરણ રૂપ પોતાનો અન્ત જેનાથી થાય છે. તેવો તે મરણાન્ત એટલે કે મુદ્ગર તોમર-તલવાર વિગેરેનો પ્રહાર છે. તેનાથી વ્યવહારમાં જીવનો વિનાશ થતો જોવામાં આવે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સદ્યોઘાત વિગેરે આતંગ સંકલ્પને મરણાન્તમાં " तहा तहाणं ते पोग्गला परिणमंति " વધાદિના કારણ રૂપથી જીવ દ્વારા કરેલ તે કર્મ પુદ્ગલ જ પરિણમે છે. કે જેનાથી તે કર્મ કરનાર જીવનો આતંક-સદ્યોઘાત વિગેરેથી વધ નાશ થઇ જાય છે. આ વધરૂપ ફળ જીવોમાં જ જોવામાં આવે છે જેથી પ્રાણાતિપાત રૂપ પુદ્ગલ જીવકૃત છે. તેથી આત્મકૃત હોવાથી તે કોઈ પણ પ્રકારે અચેતનકૃત નથી એવો નિશ્ચય થાય છે. એજ વાતને " नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो " આ સૂત્ર

अचेतःकृतानि कर्माणि श्रमणायुष्मन् , हे आयुष्मन् श्रमण ! गौतम ! यस्मात् आतङ्कादिना जीवस्यैव मरणं भवति नान्येषाम् अतश्चेतः कृतान्येव कर्माणि भवन्ति न तु कथमपि अचेतःकृतत्वं कर्मणामिति भावः । 'से तेणट्ठेणं जाव कम्मा कज्जंति' तत्तेनार्थेन यावत् कर्माणि क्रियन्ते भवन्तीति, अत्र यावत् पदेन–जीवाणं चेयकड़ा कम्मा कज्जंति नो अचेयकड़ा' इत्यस्य पदसमूहस्य ग्रहणम् , 'एवं नेरइयाण वि' एवं नैरयिकानामपि, नैरयिकजीवसंबन्धिकर्मविषयोपि अनेनैव प्रकारेण कर्मविषयो ज्ञातव्यः, 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद्वैमानिकानाम् , एवमेव वैमानिकजीवपर्यन्तं विज्ञेयम् । 'सेवं भंते सेवं भंते' तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त, हे भगवन् कर्मणां चेतः संपादनविषये यत् देवानुप्रियैराख्यातमेतत् एवमेव सर्वमेव-

समझाया गया है। 'से तेणट्ठेणं जाव कम्मा कज्जंति' इसीलिये हे गौतम ! मैंने पूर्वोक्त रूपसे कहा है कि कर्म जीवकृत हैं, अजीवकृत नहीं हैं क्योंकि आतङ्क (सद्य घातिरोग) आदि से जीव का ही मरण होता है अन्य अजीवादिका नहीं, अतः वे जैसा कहा है वैसे ही हैं। यहां यावत्पद से 'जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति नो अचेयकडा' इस पद का संग्रह हुआ है। 'एवं नेरइयाण वि' इसी प्रकार का कथन नैरयिक जीवों के द्वारा किये गये कर्मों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये। 'एवं जाव वेमाणियाणं' और इसी प्रकार का कथन यावत् वैमानिक जीवों तक के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ' हे भदन्त ! कर्म चेतनकृत होते हैं उस विषय में आप देवानुप्रिय ने जो कथन किया है–वह ऐसा ही है हे भदन्त ! वह ऐसा

દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યું છે. "से तेणट्ठेणं जाव कम्मा कज्जंति" તેથી હે ગૌતમ ! મેં પૂર્વોકત રૂપથી કહ્યું છે કે કર્મ જીવકૃત છે. અજીવકૃત નથી કેમકે આતંગ (સદ્યોઘાતી રોગ) વિગેરેથી જીવનું જ મરણ થાય છે. અન્ય અજીવાદિકનું નહિ જેથી તે જે કહ્યું તે તેમજ છે. અહિંયા યાવત્ પદથી "जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति नो अचेयकडा" આ પદનો સંગ્રહ થયો છે. "एवं नेरइयाण वि" એજ રીતનું કથન નારકીય જીવોએ કરેલ કર્મના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "एवं जाव वेमाणियाणं" એજ રીતનું કથન યાવત્ વાણમંતરથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ" હે ભગવન્ ! કર્મ આત્માએ કરેલા છે. એ વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કથન કર્યું છે. તે તેમજ છે હે ભગવન ! તે તેમજ છે. અર્થાત્ સાચું છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ

सत्यम्। 'जाव विहरइ' यावत् विहरति- इत्युक्त्वा गौतमः भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू. ४॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः॥१६-२॥

ही है अर्थात् सत्य ही है ऐसा कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का
द्वितीय उद्देशक समाप्त ॥१६-२॥

ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા પોતાના સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૨॥

卐

अथ षोडशशतके तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते-

द्वितीयोद्देशकस्यान्ते कर्मणां चेतःकृतत्वं बोधितमिति कर्मणोऽधिकारात् तृतीयोद्देशकेपि कर्मविषयो एव विचारः करिष्यते, अनेनैककार्यकारित्वरूपसंगत्याख्यसंबन्धेनायातस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-'रायगिहे' इत्यादि ।

मूलम्-रायगिहे जाव एवं वयासी-कइ णं भंते कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ गोयमा! अट्ठकम्मपयडीओ पण्णत्ताओ, तं जहा-नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं, जीवाणं भंते! कइकम्मपयडीओ पण्णत्ताओ गोयमा! अट्ठकम्मपयडीओ पण्णत्ताओ तं जहा-णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं, जीवे णं भंते! णाणावरणिज्जं कम्मं वेइमाणे कइकम्मपगडीओ वेएइ, गोयमा! अट्ठकम्मपयडीओ एवं जहा पन्नवणाए वेयवेय उद्देसओ सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो, वेयबंधो वि तहेव, बंधवेयो वि तहेव, बंधबंधो वि तहेव भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं ॥सू० १॥

छाया—राजगृहे यावत् एवमवादीत्, कति खलु भदन्त कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः गौतम ! अष्टकर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-ज्ञानावरणीयं यावत् अंतरायिकम्, जीवानां भदन्त ! कतिकर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्टकर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-ज्ञानावरणीयं यावत् अन्तरायिकम् । एवं नैरयिकाणां यावद्वैमानिकानाम्। जीवः खलु भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म वेदयन् कतिकर्मप्रकृतीर्वेदयति, गौतम ! अष्टकर्मप्रकृतीः एवं यथा प्रज्ञापनायां वेद वेद उद्देशकः स एव निरवशेषो भणितव्यः वेदबन्धोपि तथैव बंधवेदोपि तथैव, बंधबंधोपि तथैव भणितव्यो यावत् वैमानिकानाम्॥ सू० १ ।

तीसरे उद्देशे का प्रारंभ—

द्वितीय उद्देश में कर्म चैतन्य (आत्मा) कृत होते हैं ऐसा समझाया गया है। अतः कर्म का अधिकार होने से से तृतीय उद्देश में भी

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

બીજા ઉદ્દેશામાં કર્મ ચૈતન્યે (આત્માએ) કરેલા હોય છે એવું સમજાવવામાં આવ્યું છે. જેથી કર્મનો અધિકાર હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં પણ આ

टीका—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावत् एवमवादीत्-ततः परिषद्गमनानन्तरम् भगवन्तं महावीरं प्रति वक्ष्यमाणप्रकारेण गौतमः पूर्वप्रकरणे कर्मणश्चेतःकृतत्वमिति ज्ञात्वा कर्मविषयमेव प्रष्टुं पुनरवादीत् 'कइणं भंते कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' कति खलु भदन्त कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः कतिसंख्यकाः कर्मप्रकृतयो भवन्ति, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम! 'अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' अष्टकर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-'णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं' ज्ञानावरणीयं यावत् अन्तरायिकमिति, ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयवेदनीयमोहनीया-

---

इसी कर्म के विषय में विचार किया जावेगा अतः इस एक कार्य कारित्वरूप संगतिनामक संबन्ध से प्राप्त इस तृतीय उद्देश का सर्वप्रथम सूत्र है-'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

टीकार्थ--राजगृह नगर में भगवान् गौतम ने इस प्रकार से पूछा-सो यहां यावत् शब्द से ऐसा सम्बन्ध लगा लेना चाहिये-कि जब प्रभु से धर्मोपदेश सुनकर परिषदा वापिस चली आई तब गौतमने पूर्व प्रकरणोक्त कर्म में चेतनकृतकता जानकर पुनः कर्म के ही विषय में उनसे इस प्रकार पूछा-'कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! कर्म प्रकृतियां कितनी कही गई हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! अट्ठकम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम! कर्म की प्रकृतियां आठ कही गई है। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'णाणावरणिज्जं जाव

કર્મના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવશે જેથી એક કાર્ય કરવા રૂપ સંગતી (ઉચિતપણાના) સંબંધમાં આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. " रायगिहे जाव एवं वयासी " ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ-રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી એવો સંબંધ સમજી લેવો કે ભગવાન રાજગૃહ નગરમાં પધાર્યા પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના માટે નગર બહાર પ્રભુ પાસે આવી પ્રભુએ ધર્મોપદેશ કર્યો. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ તે પછી પાછી પોતપોતાના સ્થાને ગઇ ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ આગલા પ્રકરણમાં કહેલ કર્મનું આત્મરૂપપણું જાણીને ફરી કર્મના વિષયમાં જ તેઓને આ પ્રમાણે પૂછયું. " कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ " હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " गोयमा ! अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ तं जहा-णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं "

युष्यनामगोत्रान्तरायभेदात् अष्टौ कर्मप्रकृतय इति। गौतमः पृच्छति 'जीवाणं भंते कइ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! जीवानां कति कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गोयमा ! अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! जीवानामष्ट कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-'नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं' ज्ञानवरणीयं यावत् अन्तरायिकम्, ज्ञानावरणीयादारभ्यान्तरायिकपर्यन्तमष्टकर्मप्रकृतयो भवन्तीति। 'एवं नेरयियाणं जाव वेमाणियाणं' एवं नैरयिकाणां यावत् वैमानिकानाम्, सामान्यजीवादारभ्य वैमानिकपर्यन्तमिमा एव अष्टकर्मप्रकृतयो भवन्तीति भावः। गौतमः पृच्छति-'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त 'नाणावरणिज्जं कम्मं वेएमाणे कइकम्मपयडीओ वेएइ' ज्ञानावरणीयं कर्म वेदयन् कतिकर्म

अंतराइयं' ज्ञानवरणीय यावत्-दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयुष्य नाम, गोत्र अन्तराय, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवाणं भंते ! कइ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त ! जीवों के कितनी कर्म प्रकृतियां कही गई है ?

उत्तर-में-प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! जीवों के आठ कर्म प्रकृतियां कही गई है। जो इस प्रकार से हैं-'णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं' ज्ञानवरणीय यावत् अन्तरायिक एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से सामान्य जीव से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवों के ज्ञानवरणीय से लेकर अन्तरायिक तक आठों कर्म प्रकृतियां होती है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं वेएमाणे कइ कम्मपयडीओ वेएइ' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीय

જ્ઞાનાવરણીય, યાવત-દર્શનાવરણીય અહિં યાવત્ શબ્દથી વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એમ છએ પ્રકૃતિઓનું ગ્રહણ થયેલું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "जीवाणं भंते ! कइ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" હે ભદંત ! જીવોને કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓ કહેલી છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" હે ગૌતમ ! જીવોને આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી છે. જે આ પ્રમાણે છે. "णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं" જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય "एवं नेरइयाणं जाव वेमाणीयाणं" એજ રીતે નારક જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોને જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-" जीवे णं भंते ! नाणावरणीज्जं कम्मं वेएमाणे कइ कम्म पयडीओ वेएइ" હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરતો જીવ કેટલી

प्रकृतीर्वेदयति, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'अट्ठकम्मपयडीओ' अष्टकर्मप्रकृतीः वेदयतीति 'एवं जहा पन्नवणाए वेयावेयउद्देसओ' एवं यथा प्रज्ञापनायां वेदवेद उद्देशः सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो' स एव निरवशेषो भणितव्यः । 'वेय वेय उद्देसओ त्ति' वेदवेदने एकस्याः कर्मप्रकृतेः वेदे अन्यासां कर्मप्रकृतीनां वेदनम् यत्रोद्देशके कथ्यते स वेदवेदः स एव उद्देशक इति वेदवेदोद्देशकः प्रज्ञापनासूत्रस्य सप्तविंशतितमे पदे वेदवेदोद्देशकः वेदवेदोद्देशकश्चार्थत एवम्–गौतम एकस्याः कर्मप्रकृतेर्वेदनसमयेऽष्टौ कर्मप्रकृतीर्वेदयति जीवः । मोहस्य क्षये उपशमे वा सप्तप्रकृतीर्वेदयति शेषघातिकर्मक्षये सति चतसृणामेव वा वेदनं भवतीति । यथा जीवसामान्यविषये एकस्याः कर्मप्रकृतेर्वेदनसमये अन्यासामष्टानां सप्तानां षण्णां वा वेदनं भवति तथैव मनुष्येपि एकस्याः कर्मप्रकृतेर्वेदनेऽन्या-

कर्म का वेदन करता हुआ जिव कितनी कर्मप्रकृतियों का वेदन करता है ? 'एवं जहा पन्नवणाए वेयावेयउद्देसओ, सोचेव निरसेसो भाणियव्वो' हे गौतम ! जैसा प्रज्ञापना में वेदवेद उद्देश कहा गया है, वह सब यहां कह लेना चाहिये । वेयवेयउद्देसओ त्ति' एककर्मप्रकृति के वेदन में अन्य कर्म प्रकृतियों का वेदना जिस उद्देशक में कहा गया है वह वेदवेद ही वेदवेद उद्देशक है–वेदवेदोद्देशक अर्थ की अपेक्षा इस प्रकार से है–हे गौतम ! एक कर्मप्रकृति के वेदन के समय में जीव आठ कर्म प्रकृतियों का वेदन करता है । मोह के क्षय में या उपशम में सात कर्म प्रकृतियों का वेदन करता है । शेषघातिया कर्मों के क्षय होने पर चार ही प्रकृतियों का वेदन होता है । जिस प्रकार से जीव सामान्य के विषय में एक कर्मप्रकृति के वेदन के समय में अन्य आठ प्रकृतियों

કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. "एवं जहा पन्नवणाए वेयावेयउद्देसओ, सोचेव निरवसेसो भाणियव्वो" જેવી રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ૨૭ વેદવેદ ઉદ્દેશો કહેવામાં આવ્યો છે. તે તમામ અહિંયા સમજી લેવો. "वेयवेय उद्देसओ त्ति" એક કર્મપ્રકૃતિના વેદનમાં બીજી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન જે ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તે 'વેદવેદ' ઉદ્દેશો છે. વેદવેદ ઉદ્દેશક અર્થની અપેક્ષાએ આ રીતે છે–હે ગૌતમ ! એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે જીવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે મોહના ક્ષયમાં અગર ઉપશમમાં (તૃષ્ણાના નાશમાં) સાત કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. બાકીના ઘાતિયા કર્મોનો ક્ષય થાય ત્યારે ચાર જ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. તે રીતે જીવ સામાન્યના વિષયમાં એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી આઠ

सामपि वेदनं भवति, एवमेव नारकादारभ्य वैमानिकदेवपर्यन्तमेकस्याः कर्मप्रकृतेर्वेदनसमयेऽन्यासामपि वेदनं भवत्येवेति भावः १। 'वेदबंधो वि तहेव' वेदबन्धोपि तथैव, एकस्याः कर्मप्रकृतेर्वेदे वेदने सति अन्यासां कियतीनां कर्मप्रकृतीनां बन्धो भवति, इति यस्मिन् निरूप्यते असौ वेदबन्धः कथ्यते स वेदबन्धोपि तथव प्रज्ञापनायामिवेति, स च प्रज्ञापनासूत्रे षड्विंशतितमपदरूपः एवं हि तत्रत्यं प्रकरणम्—'कइ णं भंते कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ, गोयमा अट्ठकम्मपगडीओ पण्णत्ताओ, तं जहा—णाणावरणं जाव अंतराइयं, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं, जीवेणं भंते णाणावरणिज्जं कम्मं वेएमाणे कइ कम्मपगडिओ बंधइ—

का या सात प्रकृतियों का या छह प्रकृतियों का वेदन होता है, इसी प्रकार से नारक से लेकर वैमानिक देव पर्यन्त जीवों को एक कर्म प्रकृति के वेदन के समय में अन्य भी कर्मप्रकृतियों का वेदन होता है ऐसा जानना चाहिये ? 'वेद बंधो वि तहेव' वेद बंध भी वैसा ही है—'एक कर्म प्रकृति के वेदन होने पर अन्य कितनी कर्म प्रकृतियों का बंध होता है ? ऐसा जिसमें निरूपित किया जाता है वह वेद बन्ध कहा गया है, यह वेदबन्ध भी वैसा ही प्रज्ञापना के जैसा है यह वेदबन्ध प्रज्ञापना सूत्र में २६ वें पद रूप है। वहां का प्रकरण ऐसा है—'कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ' हे भदन्त ! कर्म प्रकृतियां कितनी कही गई हैं ! 'गोयमा ! अट्ठ कम्मपगडिओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! कर्मप्रकृतियां आठ कही गई हैं। 'तं जहा णाणावरणं जाव अंतराइयं' जैसे—ज्ञानावरण से लेकर अन्तरायिक तक 'एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार का

કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. એજ રીતે નારકથી લઈને વૈમાનિક દેવ સુધીના જીવોને એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી પણ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે તેમ સમજી લેવું. "वेद बंधोवि तहेव" વેદબંધ પણ એ પ્રમાણે છે. જેમ કે એક કર્મ પ્રકૃતિનું વેદન થાય ત્યારે બીજી કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે? એવી રીતે જેમાં નિરૂપિત કરવામાં આવે છે તેને વેદબંધ કહેવામાં આવે છે. તે વેદબંધ પણ તેવી જ રીતે પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યા પ્રમાણે છે. આ વેદબંધ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૬માં પદમાં કહ્યો છે. તેનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે. "कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. "गोयमा ! अट्ठ कम्मपडीओ पण्णत्ताओ" હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિ આઠ કહી છે. 'तं जहा णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं" જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ કહી છે. "एवं नेरइयाणं जाव वेमा-

गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा छव्विहबंधए वा, एगविहबंधए वा" इत्यादि । कति खलु भदन्त कर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः गौतम ! अष्टकर्मप्रकृतयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा ज्ञानावरणीयं यावदन्तरायम् एवं नैरयिकाणाम् यावद्वैमानिकानाम्, जीवः खलु भदन्त ! ज्ञानावरणीयं कर्म वेदयन् कति कर्मप्रकृतीर्बध्नाति, गौतम सप्तविधबन्धको वा अष्टविधबन्धको वा षड्विधबन्धको वा एकविधबन्धको वा, इत्यादि। एकस्या वेदनसमयेऽष्टप्रकृतीनां' बन्धनं भवतीत्येतत्प्रसिद्धमेव, आयुर्बन्धकालादन्यत्रैकस्या वेदनसमये सप्तानामेव बन्धनं भवति । सूक्ष्मसंपरायनामकगुणस्थानके आयुष्यमोहनीयकर्मव्यतिरिक्तषट्कर्मप्रकृतीनां

कथन नैरयिक सम्बन्धी कर्म प्रकृतियों के सम्बन्ध में यावत् वैमानिक जीवों के कर्मप्रकृतियों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये। 'जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं वेएमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ' हे भदन्त ! ज्ञानावरणीयकर्म का वेदन करता हुआ जीव कितनी कर्मप्रकृतियों का बन्ध करता है। 'गोयमा ! सत्तविहबंधए वा, अट्ठविह बंध० वा छव्विहबंधए वा, एगविहबंधए वा' इत्यादि हे गौतम ! वह जीव सात कर्म प्रकृतियों का या आठ कर्म प्रकृतियों का, या छह कर्म प्रकृतियों का या एक कर्मप्रकृतिका बन्ध करता है इत्यादि। एक प्रकृति के वेदन समय में आठ प्रकृतियों का बन्धन होता है यह प्रसिद्ध ही है। आयु बन्ध काल से अन्यत्र एक प्रकृति के वेदन समय में सात ही कर्मप्रकृतियो का बन्ध होता है। सूक्ष्म सांपरायनामक दशवें गुण, स्थान में आयुष्य, मोहनीय कर्म के व्यतिरिक्त ६ कर्म प्रकृतियों का

णियाणं" તેજ રીતનું કથન નારકીય જીવ સંબંધી કર્મ પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં યાવત્ વૈમાનિક જીવોની કર્મપ્રકૃતિઓના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. "जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं वेएमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ" હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરતો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે? "गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा छव्विहबंधए वा एगविहबंधए-वा-इत्यादि-હે ગૌતમ ! તે જીવ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો અથવા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો અગર છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો કે એક કર્મપ્રકૃતિનો બંધ કરે છે. ઇત્યાદિ

એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. એ પ્રસિદ્ધ જ છે, આયુ બંધના કાળથી બીજે એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયમાં સાત જ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. સૂક્ષ્મ સાંપરાય નામના દશમાં ગુણસ્થાનમાં આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિ-

बन्धो भवति, उपशांतमोहादिनामकगुणस्थानके एकस्यैव वेदनीयकर्मणो बन्धो भवतीति२। 'बंधवेयो वि तहेव' बन्धवेदोपि तथैव, एकस्याः कर्मप्रकृतेर्बन्धसमयेऽन्यासां कियतीनां प्रकृतीनां वेदनं भवतीत्येतेदर्थप्रतिपादकः बन्धवेदपदरूपः कथ्यते सोपि प्रज्ञापनासूत्र इव वक्तव्यः स च प्रज्ञापनायां पञ्चविंशतितमपदरूपः, तथाहि 'कइ णं भंते' इत्यादि। पूर्ववदेव सर्वं ज्ञातव्यम्, पूर्वप्रकरणापेक्षया विशेषस्त्वम्-'जीवे णं भंते णाणावरणिज्जं बंधमाणे कइ कम्मपगडीओ वेएइ, गोयमा नियमा अट्ठकम्मपगडीओ वेएइ' इत्यादि, जीवः खलु भदन्त ज्ञानावरणीयं कर्म वेदयन् कतिकर्मप्रकृतीर्वेदयति गौतम नियमात् अष्टकर्मप्रकृतीर्वेदयति, इत्यादि३। 'बंध बंधो वि तहेव' बन्ध बन्धोपि तथैव एकस्याः कर्मप्रकृतेर्बन्धे सति अन्यासां कर्मप्रकृतीनां कियतीनां बन्धो भवति इति यत्र प्रतिपाद्यते स बन्धबन्धः,

---

बन्ध होता है। उपशान्त मोहादिक नामक गुणस्थानों में–११ वें १२ वें एवं १३ वें गुणस्थान में एक ही वेदनीय कर्म प्रकृति के बन्ध के समय में अन्य कितनी प्रकृतियों का वेदन होता है ? इस अर्थ का प्रतिपादक यह बंध वेद पद है। इसे यों समझना चाहिये 'कइ णं भंते ! इत्यादि पूर्वोक्त रूप से सब यहां समझ लेना चाहिये। पूर्व प्रकरण की अपेक्षा यहां विशेषता इस प्रकार से है–'जीवे णं भंते! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ वेएइ ? गोयमा ! नियमा अट्ठकम्मपगडीओ, वेएइ' इत्यादि ३, 'बंध बंधो वि तहेव' एककर्म प्रकृति के बन्ध होने पर कितनी अन्यकर्मप्रकृतियों का बन्ध होता है ऐसा जहां पर प्रतिपादन किया गया होता है वह बन्धबन्ध है।

ओनो બંધ થાય છે. ઉપશાંત મોહાદિક નામના ગુણસ્થાનમાં ૧૧માં–૧૨માં અને ૧૩માં ગુણસ્થાનમાં એક જ વેદનીય કર્મનો બંધ થાય છે. "बंध वेयोवि तहेव" બંધ વેદ પણ એ પ્રમાણે જ છે. એક કર્મપ્રકૃતિના બંધ સમયે બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે આ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર આ બંધ વેદ નામનું ૨૪ મું પદ છે. તેમાં આ પ્રમાણે સમજવાનું છે– "कइ णं भंते !" इत्यादि–પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે અહીંયા સમજવું પહેલાના પ્રકરણની અપેક્ષાએ અહિંયા આ રીતની વિશેષતા છે. 'जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ वेएइ गोयमा ! नियमा अट्ठ कम्मपगडीओ वेएइ, इत्यादि–જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો જીવ કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? હે ગૌતમ ! તે નિયમથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. "बंध बंधोवि तहेव" એક કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય ત્યારે બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. એવું જ્યાં પ્રતિપાદન કરવામાં

स च प्रज्ञापनायां चतुर्विंशतितम पदरूपः, स चेत्थम्-'कइ णं भंते' इत्यादिकं पूर्वप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम्, विशेषस्त्वयत्-'जीवे णं भंते णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कई कम्मपगडीओ बंधइ, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा छव्विह बंधए वा' इत्यादि, जीवः खलु भदन्त ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन् कति कर्मप्रकृतीर्बध्नाति, गौतम सप्तविधबन्धको वा अष्टविधबन्धको वा षड्विधबन्ध को वा, इत्यादि, यदा आयुष्य कर्म न बध्नाति तदा सप्तैव कर्मप्रकृतीर्बध्नाति, आयुष्यसहिता अष्टप्रकृतीर्बध्नाति, आयुष्यं मोहनीयं च यदा न बध्नाति तदा षण्णामेव

प्रज्ञापना में यह चौवीसवें पद रूप से है। वह यहां इस प्रकार से समझ लेना चाहिये 'कइ णं बंधे' इत्यादि सब पूर्व प्रकरण के अनुसार है। विशेषता ऐसी है-'जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधे माणे कइ कम्मपगडीओ बंधेइ 'गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविह बंधए वा छव्विह बंधए वा' इत्यादि 'तात्पर्य इसका इस प्रकार से है-हे भदन्त ! जीव ज्ञानावरणीय कर्म की प्रकृति को बांधता हुआ और कितनी कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है ? इस पर उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! ऐसा वह जीव सातकर्म प्रकृतियों का या आठ कर्म प्रकृतियों का या छह कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है। जब यह आयु कर्म का बन्ध नहीं करता है तब सात कर्म प्रकृतियों को बांधता है। और जब आयुष्य का बंध करता है तब आठ कर्मप्रकृतियों का बंध करता है और जब आयु एवं मोहनीय कर्म का बन्ध नही करता है

આવ્યું છે, તેને બંધ બંધ કહે છે પ્રજ્ઞાપનાના ચોવિસમાં પદમાં આ કહેવામાં આવ્યું છે. તે અહિંયા આ રીતે સમજવાનું છે. "कइ णं बंधे" इत्यादि-સઘળું કથન પહેલા અનુસાર છે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે. "जीवे णं भंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपयडीओ बंधइ गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा छव्विहबंधए वा" इत्यादि આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ ગૌતમને કહે છે કે હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો અગર આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જ્યારે તે આયુ કર્મનો બંધ નથી કરતો ત્યારે સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. અને આયુષ્યનો બંધ કરે છે ત્યારે આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે અને જ્યારે આયુ અને મોહનીય કર્મનો

बन्धनं भवतीति भावः ४। 'तहेव भाणियव्वो' तथैव भणितव्यः, प्रज्ञापनासूत्र-प्रकारेणैव भणितव्यः, 'जाव वेमाणियाणं यावद्वैमानिकानाम्, वैमानिकपर्यन्तं कर्मप्रकृतीनां विचारो विधेयः ॥सू० १॥

पूर्वं बन्धक्रियानिरूपितेति क्रियाविशेषस्य कथनाय प्रस्तावनापूर्वकमग्रिमं सूत्रमाह—'तए णं समणे' इत्यादि।

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरं अन्नया कयाइ रायगिहाओ नयराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था वन्नओ। तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए एत्थ णं एगजंबूए नामं चेइए होत्था, वण्णओ, तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे जाव एग-जंबूए चेइए समोसढे जाव परिसा पडिगया, भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—अणगारस्स णं भंते भावियप्पणो छट्ठं छट्ठेणं अणि-क्खित्तेणं जाव आयावेमाणस्स तस्स णं पुरत्थिमे णं अवड्ढं दिवसं कप्पइ, नो हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरूं वा आउंटावे-त्तए वा पसारेत्तए वा, पच्चत्थिमे णं से अवड्ढं दिवसं कप्पइ, हत्थं वा पायं वा बाहूं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा, पसारेत्तए वा, तस्स णं अंसियाओ लंबंति तं च वेज्जे अदक्खु ईसिं पाडेइ

तब यह छह ही कर्मप्रकृतियों बन्ध करता है।४। ऐसा यह सब प्रकृतियों के बंध—आदि का कथन प्रज्ञापना सूत्र के अनुसार यावत् वैमानिकों तक कह लेना चाहिये ? ॥सू० १॥

બંધ નથી કરતો ત્યારે તે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે આ પ્રમાણે આ સઘળું કર્મપ્રકૃતિઓના બંધ આદિનું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યા અનુસાર યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજી લેવું. ॥સૂ૦૧॥

पाडेत्ता अंसियाओ छिंदेज्जा, से णूणं भंते! जे छिंदइ तस्स किरिया कज्जइ, जस्स छिज्जइ नो तस्स किरिया कज्जइ, णण्णत्थेगेणं धम्मंतराइएणं, हंता गोयमा! जे छिंदइ जाव धम्मंतराइएणं। सेवं भंते सेवं भंते त्ति ॥सू० २॥

छाया–ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित् राजगृहात् नगरात् गुणशिलकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति। तस्मिन् काले तस्मिन् समये उल्लुकतीरं नाम नगरमासीत्–वर्णकः तस्य खलु उल्लुकतीरस्य नगरस्य बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अत्र खलु एकजंबूकं नाम चैत्यमासीत्–वर्णकः, ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित् पूर्वानुपूर्व्या चरन् यावत् एकजंबूके चैत्ये समवसृतः, यावत् परिषत् प्रतिगता भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वंदित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्। अनगारस्य खलु भदन्त! भावितात्मनः षष्ठः षष्ठेन अनिक्षिप्तेन यावत् आतापयतः, तस्य खलु पौरस्त्ये खलु अपार्धं दिवसम् नो कल्पते हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरूं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा, खलु पाश्चात्ये तस्यं अपार्द्धं दिवसं कल्पते हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा, तस्य खलु अर्शिकाः लम्बन्ते तं चैव वैद्यः अद्राक्षीत् ईषत् पातयति पातयित्वा अर्शिकाः छिन्द्यात्, तद् नूनं भदन्त यः छिन्द्यात् तस्य क्रिया भवति, यस्य छिद्यते तस्य नो क्रिया भवति, नान्यत्रैकेन धर्मान्तरायिकेण? हन्त गौतम यः छिनत्ति यावत् धर्मान्तरायिकेण। तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त इति ॥ सू० २ ॥

॥ षोडशशतके तृतीय उद्देशः समाप्तः ॥ १६–३ ॥

टीका–'तए णं समणे भगवं महावीरं' ततः तदनन्तरं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'अन्नया कयाइ' अन्यदा कदाचित् 'रायगिहाओ नयराओ' राजगृहा-

---

पूर्व में बन्ध क्रिया का जो निरूपण किया गया है। उसमें क्रिया विशेषणका निरूपक करने के लिये प्रस्तावना पूर्वकसूत्रकार इस अग्रिम सूत्र का कथन करते हैं—

'तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं रायगिहाओ' इत्यादि।

આની પહેલાંના સૂત્રમાં બંધક્રિયાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેમાં ક્રિયા વિશેષનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર નિચેના સૂત્રનું કથન કરે છે.

" तए णं समणे भगवं महावीरे " ઇત્યાદિ—

न्नगरात् 'गुणसिलओ चेइयाओ' गुणसिलकात् चैत्यात्-गुणशिलकनामकोद्यानात् 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'बहिया जणवय-विहारं विहरइ' बहिर्जनपदविहारं विहरति। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था' उल्लूकतीरं नाम नगरमासीत् 'वन्नओ' वर्णकः चंपानगरीवर्णनवद्विज्ञेयम्। 'तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स' तस्य खलु उल्लुकतीरस्य नगरस्य 'बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' बहिरुत्तर-पौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे इत्यर्थः 'एत्थ णं एगजंबूए नामं चेइए होत्था' अत्र खलु एकजंबूकनामकं चैत्यमुद्यानमासीत् 'वन्नओ' वर्णकः-पूर्णभद्रचैत्यवद् वर्णनं विज्ञेयम् 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीर

टीकार्थ--'तए णं समणे भगवं महावीरे' इसके बाद श्रमण भगवान महावीर 'अन्नया कयाइ' किसी एक समय 'रायगिहाओ नयराओ' राजगृहनगर से 'गुणसिलाओ चेइयाओ' गुणसिलक नामक उद्यान से 'पडिनिक्खमइ' विहार किया। 'पडिनिक्खमित्ता' और विहार करके 'बहिया जणवयविहारं विहरइ' बाहर के जनपद में विहार करने लगे। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समयमें 'उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था' उल्लुकतीर नाम का नगर था। 'वण्णओ' वर्णक इसका वर्णन चम्पानगरी के वर्णन के जैसा कहना चाहिये। 'तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स' उस उल्लुकतीरनगर के 'बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' बाहर उत्तरपौरस्त्य दिग्भागमें ईशान कोण में 'एत्थ णं एगजंबुए नामं चेइए होत्था' एकजम्बूक नामका चैत्य-उद्यान था-'वन्नओ' इसका वर्णन भी पूर्णभद्रचैत्य के जैसा जानना

ટીકાર્થ–" तए णं समणे भगवं महावीरे " ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર " अन्नया कयाइं " કોઈ એક વખત " गुणसिलाओ चेइयाओ " ગુણશિલક નામના ઉદ્યાનમાંથી " पडिनिक्खमइ " વિહાર કર્યો " पडिनिक्खमित्ता " વિહાર કરીને " बहिया जणवयविहारं विहरइ " બહારના જનપદ (દેશો)માં વિહાર કરવા લાગ્યા. " तेणं कालेणं तेणं समएणं " તે કાળ અને તે સમયે " उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था " ઉલ્લૂક તીરનામનું નગર હતું. " वण्णओ " તેનું વર્ણન ચંપાનગરીની માફક સમજી લેવું " तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स " તે ઉલ્લૂક તીર નામના નગરની " बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए " બહાર ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં અર્થાત્ ઇશાન ખૂણામાં " एत्थ णं एगजम्बूए नामं चेइए होत्था " એકજંબૂક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન)

'अन्नया कयाइ' अन्यदा कदाचित्-अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित्काले 'पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे' पूर्वानुपूर्व्या चरन् 'जाव' यावत् 'एगजंबूए समोसढे' एकजंबूके एक जम्बूकनामकोद्याने समवसृतः=समागतः। 'जाव परिसा पडिगया' यावत् परिषत् प्रतिगता यावत् पर्षद् निर्गता धर्मकथां श्रुत्वा पर्षत् प्रतिगता। 'भंते त्ति भगवं गोयमे' हे भदन्त इति संबोध्य भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् 'अणगारस्स णं भंते भावियप्पणो' षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन-षष्ठ षष्ठेन एतन्नामकतपोविशेषेण अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण 'जाव आयावेमाणस्स' यावत् आतापयतः-आतापनां कुर्वतः 'तस्स णं'

चाहिये। 'तए णं समणे भगवं महावीरे' इसके बाद श्रमण-भगवान् महावीर 'अन्नया कयाइ' किसी एक समय 'पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे' पूर्वानुपूर्वी से विहार करते हुए 'जाव' यावत् 'एगजंबूए समोसढे' एक जम्बूक नामके उद्यान में पधारे 'जाव परिसा पडिगया' यावत् परिषदा पीछे चली गई-अर्थात् प्रभु का आगमन सुनकर परिषदा आई और धर्मकथा सुनकर पीछे गई। 'भंते त्ति भगवं गोयमे' हे भदन्त! इस प्रकार से प्रभु को संबोधित करके भगवान् गौतम ने 'समणं भगवं महावीरं वंदई नमंसई' भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने प्रभु से इस प्रकार पूछा-'अणगारस्स णं भंते भावियप्पणो' हे भदन्त! जो भावितात्मा अनगार 'छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं' निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या

હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય (ઉદ્યાન)ના વર્ણનની માફક સમજી લેવું. "तए णं समणे भगवं महावीरे" તે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર "अन्नया कयाइं" કોઈ એક સમયે "पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे" પૂર્વાનુપૂર્વીથી વિહાર કરતા "जाव" યાવત્ "एगजम्बूए समोसढे" અર્થાત્ તીર્થંકરની પરંપરાથી એક જંબૂ નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા "जाव परिसा पडिगया" પ્રભુનું આગમન સાંભળીને પરિષદ પ્રભુના દર્શન અને વંદના કરવા આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને પાછી ગઈ, તે પછી વૈયાવચ્ચ (સેવા) કરતા ગૌતમ સ્વામીએ "भंते त्ति भगवं गोयमे" હે ભગવન્! આ પ્રમાણે પ્રભુને સંબોધન કરીને ભગવાન ગૌતમ સ્વામી "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" વંદના નમસ્કાર કરીને તેઓએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું "अणगारस्स णं भंते! भावियप्पणो" હે ભગવન્! જે ભાવિતઆત્મા અણગાર "छट्ठंछट्ठेणं अणि-

भ० १३

तस्य तपः कुर्वतः खलु 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये-पूर्वभागे पूर्वाण्हे इत्यर्थः 'अवड्ढं दिवसं' अपार्द्धं दिवसं अपगतार्धं दिवसम्-अर्धदिवसपर्यन्तं 'नो कप्पइ' नोकल्पते 'हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा' हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा न कल्पते इति पूर्वेणान्वयः। कायोत्सर्गे व्यवस्थितत्वात् 'पच्चत्थिमेणं से अवड्ढं दिवसं कप्पइ' पाश्चात्ये पश्चिमभागे अपराह्णे इत्यर्थः तस्य अपार्द्धं दिवसम् अर्द्धं दिवसं यावत् कल्पते, हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा' हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा-दिनस्य पश्चिमभागे हस्तादीनामाकुञ्चनं प्रसारणं वा कल्पते कायोत्सर्गाभावादिति भावः। 'तस्स णं अंसियाओ लंबंति' तस्य कायोत्सर्गाभिग्रहयुक्तस्य साधोः अर्शिकाः अर्शांसि नासिकास्थितानि लंबन्ते बहिःस्थिता वर्त्तन्ते 'तं च वेज्जे अदक्खु' तं च

से 'जाव आयावेमाणस्स' यावत् आतापना करता है 'तस्स णं' उस तप करते हुए अनगार के 'पुरत्थिमेणं' पूर्वभाग में-पूर्वाण्ह में 'अवड्ढं दिवसं' अर्ध दिवस पर्यन्त 'नो कप्पइ हत्थं वा, पायं वा, बाहुं वा ऊरुं वा, आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा ' हाथों का संकोचना, या पसारना पैरों का संकोचना या पसारना, बाहुओं का संकोचना या पसारना, जंघाओं का संकोचना या पसारना कायोत्सर्ग में व्यवस्थित होने के कारण कल्पता नहीं है। 'पच्चत्थिमेणं से अवड्ढं दिवसं कप्पइ' अपराण्ह में अर्द्ध दिवस पर्यन्त कल्पता है 'हत्थं वा पायं वा बाहुं वा, ऊरुं आउंटावेत्तए, वा पसारेत्तए वा हाथ पैर, बाहु, ऊरु, का पसारना या संकोचना-क्योंकि उस समय में उसमें कायोत्सर्ग का अभाव रहता है। 'तस्स णं अंसियाओ लंबंति' ऐसे उस कायोत्सर्गरूप अभिग्रह से युक्त साधु के नासिका स्थित अर्श

क्खित्तेणं" निरंतर छट्ठ छट्ठनी तपस्याथी "जाव आयावेमाणस्स" यावत् आतापना करे छे "तस्सणं" ते तप करता एवा अणगारने "पुरत्थिमेणं" पूर्व भागमां पूर्वाह्णमां "अवड्ढं दिवसं" अर्धा दिवस सुधी "नो कप्पइ हत्थं वा, पायं वा, बाहुं वा, ऊरुं वा, आउंटावेत्तएवा पसारेत्तएवा" हाथोने संकोचवा अगर फेलाववा पगोने संकोचवा के फेलाववा, बाहुओने संकोचवा के फेलाववा, जंघाओने संकोचवी के फेलाववी ते कायोत्सर्ग व्यवस्थित होवाना कारणे कल्पतुं नथी "पच्चत्थिमेणं से अवड्ढं दिवसं कप्पइ" अपराह्णमां (मध्याह्न पछी त्रीजा चोथा पहोरमां) अर्ध दिवस सुधी कल्पे छे. "हत्थं वा, पायं वा, बाहुं वा, ऊरुं वा, आउट्टावेत्तए वा, पसारेत्तए वा" हाथ, पग, बाहु, अने उरुनुं फेलाववुं के संकोचवुं ते केमके ते समये तेनामां कायोत्सर्गनो अभाव होय छे. "तस्स णं अंसियाओ लंबंति" कारण के एवा कायोत्सर्ग रूप अभिग्रह,

अनगारं कायोत्सर्गे व्यवस्थितं लम्बमानार्शसम् कश्चित् वैद्योऽद्राक्षीत्, तं च दृष्ट्वा तादृशनासिकागतरोगकर्तनाय 'ईसिं पाडेइ' ईषत् स्तोकं पातयति भूमौ स्थापयति, अपातितस्य नासिकास्थितरोगकर्तनासंभवात् 'ईसिं पाडेत्ता अंसियाओ छिंदेज्जा' ईषत् पातयित्वा अंशिकाः छिन्द्यात् 'से णूणं भंते' तद् नूनं भदन्त 'जे छिंदइ तस्स किरिया कज्जइ' यः नासिकारोगं छिनत्ति कर्तयति तस्य छेदकस्य वैद्यस्य क्रिया भवति किम् ? क्रिया व्यापाररूपा, सा तु शुभा धर्मबुद्ध्या, लोभादि बुद्ध्या तु अशुभा क्रिया भवति, 'जस्स छिज्जइ नो तस्स किरिया कज्जइ' यस्य मुनेरर्शिका छिद्यते नो तस्य क्रिया भवति यस्यानगारस्य अंशिका छेदोऽभूत

(मसा) लटक आते हैं-बाहर निकल आते हैं-'तं च वेज्जे अदक्खु' कायोत्सर्ग में स्थित, एवं जिसके अर्श (मसा) बार निकल कर आये हैं ऐसे उस अनगार को यदि कोई वैद्य देखलेता है तो वह उन वैद्य उन अर्शों को काटने के निमित्त 'ईसिं पाडेइ' उस अनगार को जमीन पर लिटा देता है, क्यों कि जब तक उसे जमीन पर लेटाया नहीं जावेगा-तब तक उसकी नासिका में स्थित उस अर्श रोग का काटना बन नहीं सकता है 'ईसिं पाडेता अंसियाओं छिंदेज्जा' लिटाकर अब वह उसके अंशिकाओं को काटता है। 'से णं तं भंते !' तो हे भदन्त ! जे छिंदइ, तस्स किरिया कज्जइ' जिस वैद्यने उन अंशिकाओं को काटा हैं उस वैद्य को क्रिया लगती है? व्यापाररूप क्रिया लगती है ? व्यापाररूप क्रिया धर्मबुद्धि से शुभ होती है, एवं लोभादिबुद्धि से अशुभ होती 'जस्स छिज्जइ नो तस्स किरिया कज्जइ नन्नत्थगेणं धम्मंतराइएणं'

વાળા તે સાધુના નાકમાં રહેલ અર્શ (મશા) લટકે છે. અર્થાત્ બહાર નીકળે છે. "तंच वेज्जे अदक्खु" કાયોત્સર્ગમાં રહેલા અને અર્શ (મશા) જેને બહાર નીકળેલા છે. એવા તે અનગારને જો વૈદ્ય જુએ અને તે વૈદ્ય એ મશાને કાપવા માટે "इसिं पाडेइ" તે અનગારને જમીન ઉપર સુવડાવી દે કારણ કે જ્યાં સુધી તેને જમીન પર સુવડાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેના નાકમાં રહેલ મશા કાપી શકાય નહિ. "इसिं पाडेत्ता अंसियाओ छिंदेज्जा" સુવડાવીને તે વૈદ્ય અનગારના તે મશાને કાપે 'से णं तं भंते ! તો હે ભદન્ત ! "जे छिंदइ तस्स किरिया कज्जइ" જે વૈદ્યે તે મશા કાપ્યા તે વૈદ્યને કાપવાના વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા લાગે છે? વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા જો ધર્મ બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે શુભ છે. અને લોભ બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે અશુભ છે. "जस्स छिज्जइ नो तस्स किरिया कज्जइ नन्नत्थगेणं धम्मंतराइएणं"

तस्यानगारस्य क्रिया न भवति कुतः व्यापाररहितत्वात्। तत् यस्यानगारस्य तादृशरोगकर्तनं कृतं तस्य सर्वथैव क्रिया न भवति किम्? इत्यत आह-'नन्नत्थ- गेणं धम्मंतराइएणं' नान्यत्र एकेन धर्मान्तरायिकेण धर्मान्तरायक्रियाऽतिरिक्ता ऽन्या क्रिया न भवति धर्मान्तरायस्तु भवत्येव शुभध्यानस्य विच्छेदात् इति किं सत्यं भदन्त? इति प्रश्नः, भगवानाह-'हंते त्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जे छिंदइ जाव धम्मंतराएणं' यः छिनत्ति यावत् धर्मान्तरेण, अत्र यावत् पदेन-प्रश्नोक्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। हे गौतम भावितात्मनोऽनगारस्य कायोत्सर्गे व्यवस्थितस्य नासिकागतरोगस्य धर्मबुद्ध्या छेदकस्य वैद्यस्याशुभा- क्रिया न भवति लोभादिना कुर्वतस्तु भवत्येवाशुभाक्रिया। अनगारस्यापि धर्मा-

---

जिस अनगार की वे अंशिकाएँ-नाक का रोग-छेदी गई हैं उस अन- गार को क्रिया नहीं लगती है, क्योंकि वह तो व्यापार रहित है हां उसे एक धर्मान्तरायभून क्रिया लगती है, क्योंकि इस में उसको शुभ ध्यान का विच्छेद हो जाता है। सो हे भदन्त! ऐसा कथन क्या सत्य है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, गोयमा! हां गौतम! 'जे छिंदइ जाव धम्मँतराएणं' जिस वैद्यने उस अनगार के कि जो भावितात्मा है, कायोत्सर्ग में स्थित है नासिका गत रोगरूप अंशिकाओं को धर्मबुद्धि से काटा है उस वैद्य को अशुभ क्रिया नहीं लगती है क्योंकि यह क्रिया लोभादिक बुद्धि से काटने वाले वैद्य को ही लगती है, तथा जिस अनगार के वे नासिका रोगरूप अंशिकाएँ काटी गई हैं उसे भी धर्मा- न्तराय तो होता ही है क्योंकि उसका शुभ ध्यान उस समय विच्छेद हो

જે અનગારનો તે મશા રૂપ નાકનો રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તેણે કંઇ વ્યાપાર રૂપ પ્રવૃત્તિ કરી નથી તેને એક ધર્માન્તરાય ભૂત ક્રિયા લાગે છે. કેમકે મશા કાપવાના સમયે તે અનગારનું શુભ ધ્યાનનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે, તેથી હે ભગવન્! એવું કથન શું સત્ય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता गोयमा" હા, ગૌતમ! "जो छिंदइ जाव धम्मंतराइएणं" જે વૈદ્યે તે ભાવિત આત્મા અનગારને કે જે કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા છે. તેમના નાકમાં રહેલ મશા રૂપી રોગ ધર્મ બુદ્ધિથી કાપ્યો હોય તે વૈદ્યને અશુભ ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તે ક્રિયા લોભવાળી બુદ્ધિથી કાપવાવાળા વૈદ્યને લાગે છે. તથા જે અનગારના નાકમાંનો મશા રૂપિ રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને પણ ધર્માન્તરાય તો થાય છે. કારણ કે તે સમયે તેમના શુભ ધ્યાનનો વિચ્છેદ થાય છે અથવા

न्तरायस्तु भवत्येव शुभध्यानस्य विच्छेदात् अर्शच्छेदानुमोदनाद्वा । किन्तु धर्मान्तरायातिरिक्ता क्रिया न भवतीति भावः । 'सेवं भंते सेवं भंते त्ति' तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त इति, हे भदन्त ! देवानुप्रियेण यत्कथितं तदेवमेव सर्वथैव सत्यम्, इत्युक्त्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥ सू. २ ॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षोडशशतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥१६-३॥

जाता है अथवा वह अर्शच्छेद का अनुमोदन करता है, इस प्रकार इस धर्मान्तराय के अतिरिक्त और क्रिया अनगार को नहीं लगती है, 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' इस प्रकार से प्रभु का उत्तर सुनकर गौतमने उनसे कहा-हे भदन्त! आप देवानुप्रियने जो इस प्रकार से कहा है, वह सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त! आप देवानुप्रियने जो इस प्रकार से कहा है वह सर्वथा सत्य ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका ॥ तीसरा उद्देशक समाप्त ॥ १६-३ ॥

તે અર્શચ્છેદનનું અનુમોદન આવે છે, તેથી પણ ધર્માન્તરાય થાય છે. આ રીતે તે ધર્માન્તરાય સિવાયની કોઈ પણ ક્રિયા તે અનગારને લાગતી નથી. "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ" આ રીતે પ્રભુનો ઉત્તર સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયે આ રીતનું જે કથન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્! આ દેવાનુપ્રિયે આ બાબતમાં જે કહ્યું છે તે બરાબર છે સત્ય જ છે એ પ્રમાણે કહી તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા પોતપોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૬-૩॥

अथ षोडशशतके चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

तृतीयोद्देशकेऽनगारवक्तव्यता प्रोक्ता चतुर्थोद्देशकेऽपि तत्संबन्ध्येव प्ररूपणं भविष्यति अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्-'रायगिहे' इत्यादि ।

मूलम्-"रायगिहे जाव एवं वयासी-जावइयं णं भंते! अन्नगिलायए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइयावासेणं वा वासेहिं वा, वाससएण वा खवेंति? णो इणट्ठे समट्ठे। जावइयं णं भंते! चउत्थभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं णिज्जरेइ एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएण वा, वाससएहिं वा, वाससहस्सेण वा, खवयंति? णो इणट्ठे समट्ठे। जावइयं णं भंते! छट्ठभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससहस्सेण वा, वाससहस्सेहिं वा, वाससयसहस्सेण वा खवयंति? णो इणट्ठे समट्ठे जावइयं णं भंते! अट्ठमभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससयसहस्सेण वा, वाससयसहस्सेहिं वा, वासकोडीए वा, खवयंति? णो इणट्ठे समट्ठे। जावइयं णं भंते! दसमभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वा, वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति? णो इणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं

भंते! एवं वुच्चइ, जावइयं अन्नगिलायए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेणं वा, वासेहिं वा, वाससएण वा णो खवयंति, जावइयं चउत्थभत्तिए, एवं तं चेव पूव्वंभणियं उच्चारेयव्वं जाव वासकोडाकोडीए वा णो खवयंति? गोयमा! से जहानामए केइपुरिसे जुन्ने जराजज्जरियदेहे सिढिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्ते पविरलपरिसडियदंतसेढी उण्हाभिहए तण्हाभिहए आउरे झुंझिए पिवासिए दुब्बले किलंते एगं महं कोसंबगंडियं सुक्कं जडिलं गंठिल्लं चिक्कणं वाइद्धं अपत्तियं मुंडेण परसुणा अवक्कमेज्जा, तए णं से पुरिसे महंताइं महंताइं सद्दाइं करेइ नो महंताइं महंताइं दलाइं अवद्दालेइं, एवामेव गोयमा! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं, एवं जहा छट्ठसए जाव नो महापज्जवसाणा भवंति। से जहानामए केइपुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महया जाव नो महापज्जवसाणा भवंति। से जहानामए केइपुरिसे तरुणे बलवं जाव मेहावी निउणसिप्पोवगए एगं महं सामलिगंडियं उल्लं अजडिलं अगंठिलं अचिक्कणं अवाइद्धं सपत्तियं अइतिक्खेण परसुणा अवक्कमेज्जा, तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइ सद्दाइं करेइ महंताइं महंताइं दलाइं अवद्दालेइ, एवामेव गोयमा! समणाणं णिग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं णिट्ठियाइं विप्परिणामियाइं खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति

जावइयं तावइयं पि णं जाव महापज्जवसाणा भवंति। से जहा वा केइपुरिसे सुक्कतणहत्थगं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, एवं जहा छट्ठसए तहा अयो कवल्लेवि जाव महापज्जवसाणा भवंति से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जावइयं अन्नगिलायए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ तं चेव जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति। सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ ॥सू० १॥

छाया–राजगृहे यावत् एवमवादीत्–यावत्कं खलु भदन्त! अन्नग्लायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः खलु वर्षेण वा, वर्षैर्वा वर्षशतेन वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः। यावत्कं खलु भदन्त! चतुर्थभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षशतेन वा वर्षशतैर्वा, वर्षसहस्रेण वा, क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः। यावत्कं खलु भदन्त! षष्ठभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, तावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः वर्षसहस्रेण वा वर्षसहस्रैर्वा वर्षशतसहस्रेण वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः। यावत्कं खलु भदन्त! अष्टमभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, तावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः वर्षशतसहस्रेण वा वर्षशतसहस्रैर्वा वर्षकोटया वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः। यावत्कं खलु भदन्त! दशमभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः वर्षकोटया वा वर्षकोटिभिर्वा वर्षकोटीकोटया वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः। तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते ? यावत्कमन्नग्लायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कम् कर्म निरयेषु नैरयिकाः, वर्षेण वा, वर्षैर्वा, वर्षशतेन वा नो क्षपयन्ति, यावत्कं चतुर्थभक्तकः, एवं तदेव पूर्वं भणितमुच्चारयितव्यम् यावत् वर्षकोटीकोटया वा नो क्षपयन्ति। गौतम तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषः जीर्णो जराजर्जरितदेहः शिथिलत्वचावलितरङ्गसंपिनद्धगात्रः प्रविरलपरिशटितदन्तश्रेणिः, उष्णाभिहतः तृष्णाभिहतः आतुरो बुभुक्षितः, दुर्बलः पिपासितः क्लान्तः, एकां महतीं कोशाम्रगण्डिकां शुष्कां जटिलां ग्रंथिलां चिक्कणाम् व्यादिग्धाम् अपत्रिकाम् मुण्डेन परशुना अवक्रामेत् ततः खलु स पुरुषो महतो महतः शब्दान् करोति नो महान्ति महान्ति दलानि, अवदारयति एवमेव गौतम! नैरयिकाः खलु पापानि कर्माणि गाढीकृतानि चिक्कणीकृतानि, एवं यथा षष्ठशते यावत्

नो महापर्यवसाना भवन्ति। तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः, अधिकरणीम् आहनन् महता यावत् नो पर्यवासाना भवति। तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः तरुणो बलवान् यावत् मेधावी निपुणशिल्पोपगतः एकां महतीं शाल्मलीगण्डिकाम् आर्द्राम् अजटिलाम् अग्रन्थिकाम् अचिक्कणाम् अव्यादिग्धां सपात्रिकाम् अतितीक्ष्णेन परशुना अवक्रामेत् ततः खलु स पुरुषो नो महतो महतः शब्दान् करोति महान्ति महान्ति दलानि अवदारयति एवमेव गौतम ? श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथाबादराणि कर्माणि शिथिलीकृतानि निष्ठितानि विपरिणामितानि क्षिप्रमेव परिविध्वस्तानि भवंति, यावत्कं तावत्कमपि खलु यावत् महापर्यवसाना भवन्ति। तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः शुष्कतृणहस्तकं जातवेदसि प्रक्षिपेत् एवं यथा षष्ठशतके तथा अयस्कपालोऽपि, यावत् महापर्यवसाना भवन्ति, तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते यावत्कम् अन्नग्लायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्मनिर्जरयति तदेव यावत् वर्षकोटीकोटया वा नो क्षपयति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद् विहरति ॥सू. १॥

टीका–'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावत् एवमवादीत् अत्र यावत् पदेन समवसरणधर्मकथा श्रवणपरिषत् प्रतिगमनादिकं सर्वं संग्राह्यम् ततो गौतमो

चौथे उद्देशे का प्रारंभ

तृतीय उद्देश में अनगार की वक्तव्यता कही गई है, अब यह चतुर्थ उद्देशे में भी तत्संबन्धी ही प्ररूपणा हो, इसी संबन्ध से आयात इस चतुर्थ उद्देशे का यह 'रायगिहे इत्यादि आदि सूत्र है—

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

टीकार्थ—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहनगर में भगवान् गौतम ने प्रभु से यावत् इस प्रकार से पूछा यहां यावत् शब्द से यह प्रकट किया गया है कि राजगृहनगर में प्रभु पधारे। प्रभु का आगमन

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં અનગાર સંબંધીની વકતવ્યતા કહેવામાં આવી છે. અને આ ચોથા ઉદ્દેશામાં પણ તેમના સંબંધમાં જ કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. "रायगिहे जाव एवं वयासी" ઈત્યાદિ–

ટીકાર્થ–"रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમે પ્રભુને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછયું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણે સંબંધ ગ્રહણ કરવાનો છે. રાજગૃહ નગરમાં પ્રભુ પધાર્યા પ્રભુનું આગમન

भ० १४

भगवन्तं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणः प्राञ्जलिपुटः एवमवादीत्-'जावतियं णं भंते !' यावत्कं खलु भदन्त ! 'अन्नगिलायए' अन्नग्लायकः-अन्नं विना ग्लायति ग्लानो भवति यः सो अन्नग्लायकः पर्युषितभक्तादि प्रातरेव भुङ्क्ते 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'कम्मं निज्जरेइ' कर्म निर्जरयति 'एवतियं कम्मं' एतावत्कं कर्म 'नरएसु नेरइया' नरकेषु नारकाः 'वासेण वा वासेहिं वा वाससएण वा खवयंति' वर्षेण वा वर्षैर्वा वर्षशतेन वा क्षपयन्ति यावत्कं कर्म अन्नग्लायको निर्ग्रन्थः क्षपयति तावत्कं कर्म किं नरकेषु दुःखमनुभवन्तो नारकाः वर्षशतैरपि क्षपयन्ति इति प्रश्नः । भगवा-

---

सुनकर धर्मोपदेश सुनने के लिये परिषद उनके पास आई। प्रभुने उसे धर्मोपदेश दिया। धर्मोपदेश सुनकर परिषद् फिर पीछे चली गई इत्यादि । इसके बाद गौतम ने उठकर प्रभु को वन्दना की-नमस्कार किया, बाद में उन्होंने प्रभु से बडे विनयपूर्वक धर्म सुनने की इच्छा से इस प्रकार पूछा--

'जावइयं णं भंते !' हे भदन्त जितने 'कम्म' कर्म की 'अन्नगिलायए' जो अन्न के विना ग्लान हो जाता है ऐसा नित्य भोजी साधु-पर्युषित अन्तप्रान्त का शीतल ही आहार करनेवाला 'समणे निग्गंथे' श्रमण निर्ग्रन्थ-'निज्जरेइ' निर्जरा करता है 'एवतियं कम्मं' इतने ही कर्म 'नरएसु नेरइया' नरकों में नैरयिक जीव, 'वासेण वा वासेहिं वा वाससएण वा खवयंति' क्या एक वर्ष भर में अनेक वर्षों में, या सौ वर्षों में नष्ट कर सकते हैं ? अर्थात्-जितने कर्म अन्नग्लायक निर्ग्रन्थ अल्प समय में

સાંભળીને ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે પરિષદ તેમની પાસે આવી પ્રભુએ તેમને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને ગઇ તે પછી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદનાનમસ્કાર કરીને ઉચિત સ્થાને બેસી ઘણાજ વિનયપૂર્વક ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું- "जावइयं णं भंते ! હે ભગવન્ ! જેટલા "कम्म" કર્મની "अन्नगिलायए" જે અન્ન વગર ગ્લાન હોય છે. એવા નિત્યભોજી સાધુ અર્થાત્ પર્યુષિત (વાસી) અંતપ્રાંત અન્નનો જ આહાર કરવાવાળા "समणे णिगंत्थे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "निज्जरेइ" નિર્જરા કરે છે. "एवतीयं कम्मं" એટલા જ કર્મ "नरएसु नेरइया" નરકોમાં રહેલ નારકીય જીવો "वासेण वा वासेहिं वा वाससएणवा खवयंति" એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં અથવા સો વર્ષોમાં નષ્ટ કરે છે ? અર્થાત્ જેટલા કર્મ અન્નગ્લાયક નિરગ્રંથ થોડા સમયમાં નષ્ટ કરે

नाह-'णो' इत्यादिना 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, हे गौतम ! यावत् प्रमाणकं कर्म स्वल्पकालेनापि साधुर्विनाशयति तावत्प्रमाणकं कर्म नारकाः नरके वर्त्तमाना न विनाशयन्ति इत्यर्थः, एवमग्रेऽपि उत्तरवाक्यस्यार्थो ज्ञातव्य इति । 'जावइयं णं भंते' यावत्कं खलु भदन्त ! 'चउत्थभत्तिए' चतुर्थभक्तकः-एकोपवासकर्ता 'समणो निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'कम्मं निज्जरेइ' कर्म निर्जरयति यावत् परिमितं कर्म विनाशयति 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया' एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः, 'वाससएण वा' वर्षशतेन वा 'वाससएहिं वा' वर्षशतैर्वा, 'वाससहस्सेण वा' वर्षसहस्रेण वा किम् 'खवयंति' क्षपयन्ति । भगवानाह-'णो

नष्ट करता है उतने कर्म क्या नरकों के दुःख का अनुभव करते हुए नारक सौ वर्षों में भी नष्ट करते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं— 'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है, अर्थात्-जितने कर्मों की निर्जरा थोडे से भी समय में साधु करता है उतने कर्मों की निर्जरा नरक में वर्तमान नारक जीव अधिक से अधिक काल में भी नहीं कर पाता है। इसी प्रकार से आगे भी उत्तर वाक्य का अर्थ समझना चाहिये । 'जावइयं णं भंते ! 'हे भदन्त ! जितने 'कम्मं' कर्म की 'चउत्थभत्तिए' चतुर्थ भक्तक-एकोपवासी-'समणे निग्गंथे' श्रमण निर्ग्रन्थ 'निज्जरेइ' निर्जरा करता है, 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएण वा वाससएहिं वा, वाससहस्सेण वा खवयंति' इतने कर्मों की, नरकों में वर्तमान नारक जीव सौ वर्षों में, अनेक सौ वर्षों में, एक हजार वर्ष में, निर्जरा करता है क्या ? अर्थात् एक उपवास करनेवाला श्रमण

છે. તેટલા કર્મ નરકોમાં દુઃખનો અનુભવ કરતા નારક જીવો સો વર્ષમાં પણ નષ્ટ કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! આમ કહેવું બરોબર નથી અર્થાત્ જેટલા કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં સાધુ કરે છે એટલા જ કર્મોની નિરજરા નરકમાં રહેલા નારક જીવ વધારેમાં વધારે સમયમાં એટલે કે સેંકડો વર્ષોમાં પણ કરી શકતા નથી આ પ્રમાણેનો સંબંધ આગળ આવતા ઉત્તર વાકયોમાં પણ સમજી લેવો. "जावइयं णं भंते ! હે ભગવન્ ! જેટલા "कम्मं" કર્મની 'चउत्थभत्तीए" ચતુર્થ ભક્ત અર્થાત્ એક ઉપવાસી "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "निज्जरेइ" નિર્જરા કરે છે-"एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएणवा, वाससएहिंवा, वाससहस्सेणवा खवयंति" એટલા જ કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક જીવ સો વર્ષમાં કે સેંકડો વર્ષમાં અગર એક હજાર વર્ષમાં કરી શકે છે ?

इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः न समानकर्मक्षपकत्वमुभयोरित्यर्थः । 'जावइयं णं भंते !' यावत्कं खलु भदन्त ! 'छट्ठभत्तिए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ' षष्ठभक्तक उपवासद्वयकर्त्ता श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, 'एवइयं कम्मं निरयेसु नेरइया वाससहस्सेण वा, वाससहस्सेहिं वा, वाससयसहस्सेण वा खवयंति' एतावत्कं कर्म निरयेषु वर्त्तमाना नैरयिकाः वर्षसहस्रेण वा वर्षसहस्रैर्वा वर्षशतसहस्रेण वा क्षपयन्ति, उभयोः समानत्वं भवति नवेति प्रश्नः । भगवानाह- 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः । 'जावइयं णं भंते !' यावत्कं खलु भदन्त !

निर्ग्रन्थ थोडे से समय में जितने कर्मों का विनाश कर देता हैं उतने कर्मों का विनाश नरक में वर्तमान नारक जीव क्या एक हजार वर्ष तक में भी कर सकते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम यह अर्थ समर्थ नहीं है, दोनों में कर्मक्षपण के प्रति समानता नहीं है । 'जावइयं णं भंते ! ' हे भदन्त ! जितने 'कम्मं' कर्मों की 'छट्ठभत्तिए समणे निग्गंथे' दो उपवास करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ 'निज्जरेइ' निर्जरा करता है, 'एवइयं कम्मं निरएसु नेरइया वाससहस्सेण वा वाससहस्सेहिं वा, वाससयसहस्सेण वा, खवयंति' उतने कर्मों की निर्जरा नरक में वर्तमान नारक जीव एक हजार वर्ष में अनेक हजार वर्षों में या एक लाख वर्ष भर में भी क्या करते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् छट्ठ बेला की तपस्या करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ जितने कर्मों की निर्जरा

અર્થાત્ એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ થોડા સમયમાં જેટલા કર્મોનો વિનાશ કરે છે. તેટલા કર્મોનો વિનાશ નરકમાં રહેલ નારક જીવ શું એક હજાર વર્ષ સુધીમાં પણ કરી શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થસમર્થ નથી અર્થાત્ બન્નેમાં કર્મક્ષપણનું સરખાપણું નથી. "जावइयं णं भंते!" હે ભદન્ત ! જેટલા "कम्म" કર્મોની "छट्ठभत्तिए समणे निग्गंथे" બે ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "निज्जरेइ" નિર્જરા કરે છે. "एवइयं कम्मं निरयेसु नेरइया वाससहस्सेण वा, वाससहस्सेहिं वा, वाससयसहस्सेण वा खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ એક હજાર વર્ષમાં કે હજારો વર્ષમાં કે લાખ વર્ષમાં કરી શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી અર્થાત્ બે ઉપવાસ

'अट्ठमभत्तिए समणे निग्गंथे कम्मं निज्जरेइ' अष्टमभक्तक उपवासत्रयकर्ता श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, 'एवइयं कम्मं निरयेसु नेरइया वाससयसहस्सेण वा, वाससयसहस्सेहिं वा, वासकोडीए वा खवयंति' एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षशतसहस्रेण वा, वर्षशतसहस्रैर्वा, वर्षकोटया वा क्षपयन्ति, यावत् संख्यकानि कर्माणि साधुर्विनाशयति तावत्संख्यकानि कर्माणि किं नरके वर्तमानाः नारकाः वर्षकोटया क्षपयन्ति तेषां कर्मणां स्वात्मप्रदेशेभ्यो दूरीकरणे समर्थाः भवन्ति नवेति प्रश्नः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः ? नोभयो सादृश्यं संघटते इत्यर्थः उभयोः सादृश्याभावे कारणमग्रे वक्ष्यते। 'जाव-

---

कर देता है उतने कर्मों की निर्जरा नरक में वर्तमान नारक जीव दुःखों का वेदन करते हुए भी अधिक से अधिक एक लाख वर्ष भर में भी नहीं कर पाते हैं। पुनः गौतम प्रभु से पूछते है-'जावइयं णं भंते! कम्मं' हे भदन्त ! जितने कर्मों की 'अट्ठमभत्तिए समणे निग्गंथे निज्जरेइ" तीन उपवास करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ निर्जरा कर देता है- 'एवइयं कम्मं निरइसु नेरइया वाससयसहस्सेण वा, वाससयसहस्सेहिं वा, वासकोडीए वा खवयंति' उतने कर्मों की निर्जरा क्या नरकों में वर्तमान नारक जीव एक लाख वर्ष में अनेक लाखों वर्षों में अथवा एक करोड वर्ष में भी कर देते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं--'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् तीन उपवास करता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ जितने कर्मों को नष्ट कर देता है उतने कर्मों को नरक में वर्तमान नारक जीव एक करोड़ वर्ष भर में भी नष्ट

કરવાવાળા શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ જેટલા કર્મોની નિર્જરા કરે છે તેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ એક લાખ વર્ષમાં પણુ કરી શકતા નથી ફરી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે "जावइयण भंते ! कम्मं" હે ભગવન્ ! જેટલા કર્મોની "अट्ठमभत्तिए समणे निग्गंथे निज्जरेइ" ત્રણુ ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ નિર્જરા કરે છે. "एवइयं कम्मं निरइसु नेरइया वाससयसहस्सेणं वा, वाससयसस्सेहिं वा वासकोडीए वा खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક જીવ શું એક લાખ વર્ષમાં કે અનેક લાખો વર્ષોમાં કે કરોડ વર્ષોમાં કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ ત્રણુ ઉપવાસ કરનાર શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ જેટલા કર્મોનો નાશ થોડા સમયમાં પણુ કરે છે તેટલા કર્મોનો નરકમાં રહેલ નારક જીવ એક કરોડ વર્ષમાં પણુ નાશ કરી શકતા

इयं णं भंते !' यावत्कं खलु भदन्त ? 'दसमभत्तिए समणे निग्गंथे कम्मं निज्जरेइ' दशमभक्तकः उपवास चतुष्टयकर्त्ता श्रमणो निर्ग्रंथः कर्म निर्जरयति, 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वा, वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडिए वा खवयंति' एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षकोटया वा, वर्षकोटिभिर्वा, वर्षकोटीकोटया वा क्षपयन्ति यावत्संख्यकं कर्म स्वल्पकालेन विनाशयति साधुः तावत्कं कर्म तत्तदुक्तकालेनापि वा किं नारकाः विनाशयन्तीति पूर्वपक्षः, भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः नोभयोः सादृश्यं संघटते इत्यर्थः कारणज्ञानाय प्रश्नयति 'से केणट्ठेणं' इत्यादिना 'से केणट्ठेणं भंते !' तत्केना-

नहीं कर सकते हैं। पुनः गौतम प्रभु से पूछते हैं-'जावइयं णं भंते ! 'हे भदन्त ! जितने 'कम्मं' कर्मों को दसमभत्तिए' ४ उपवास करनेवाला 'समणे निग्गंथे' श्रमण निर्ग्रन्थ 'निज्जरेइ' खपितकर देता है। 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वासकोडीहिं, वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति' उतने कर्मों को क्या नरक में रहने वाला नरक जीव १ करोड वर्ष में, अनेक करोड वर्षों में कोटाकोटि वर्षों में नष्ट करने के लिये समर्थ हो सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नही हैं-अर्थात् जितने कर्मों का विनाश ४ उपवास करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ कर देता है-उतने कर्मों का विनाश नरक में वर्तमान नारकजीव अधिक से अधिक १ कोटाकोटीकाल में भी नहीं कर सकता हैं। इस प्रकार से दोनों की समानता कर्मों के क्षय करने में किसी प्रकार से नहीं होती है। अब

નથી ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે "जावइयं णं भंते ! હે ભગવન્! જેટલા સમયમાં "कम्मं" કર્મોને "दसमभत्तिए" ચાર ઉપવાસ કરવાવાળા "समणे निग्गंथे" શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ "निज्जरेइ" નિર્જરા કરે છે. અર્થાત્ ખપાવે છે. "एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति" એટલા કર્મોને નરકમાં રહેલ નારક જીવ શું એક કરોડ વર્ષમાં કે કરોડો વર્ષમાં કે કોટાકોટિ વર્ષોમાં નાશ કરવાને સમર્થ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ જેટલા કર્મોની નિર્જરા ચાર ઉપવાસ કરનાર શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ થોડા સમયમાં કરે છે. એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ વધારેમાં વધારે એક કોટાકોટિ કાળમાં પણુ કરી શકતા નથી આ રીતે કર્મોના ક્ષય કરવામાં કોઇ પણુ રીતે બન્નેની બરોબરી થઇ શકતી નથી.

र्थेन भदन्त ! एवं वुच्चइ जावइयं अन्नगिलाए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ' अन्नग्लायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेण वा, वासेहिं वा, वाससएण वा नो खवयंति' एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षेण वा, वर्षैः वा, वर्षशतेन वा नो क्षपयन्ति, 'जावइयं चउत्थभत्तिए एवं तं चेव भणियं उच्चारेयव्वं जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति' यावत्कं चतुर्थभक्तकः एवं तदेव पूर्वभणितम् उच्चारयितव्यम् वर्षकोटी कोटया वा नो क्षपयन्ति, अत्र यावत्पदेन 'समणे णिग्गंथे' इत्यारभ्य 'वासकोडीहिं वा' इत्यन्तः सर्वोऽपि प्रश्नीय सन्दर्भो नेतव्यः। अल्पकालेन अल्पकष्टेन यादृशकर्मणां निर्जरां

गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जावइयं कम्मं अन्नगिलायए समणे णिग्गंथे निज्जरेइ' हे भदन्त ! इसमें क्या कारण है कि अन्नग्लायक श्रमण निर्ग्रन्थ जितने कर्मों की निर्जरा करता है। एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेण वा, वासेहिं वा वाससएण वा नो खवयंति' इतने कर्मों की निर्जरा नरकों में वर्तमान नारक जीव एक वर्ष में, अनेक वर्षों में, तथा एक सौ वर्ष भर में भी नहीं कर पाता है?' 'जावइयं चउत्थभत्तिए, एवं तं चेव, भणियं, उच्चारेयव्वं जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति' इसी प्रकार से एक उपवास करनेवाला श्रमण निर्ग्रंथ जितने कर्मों की निर्जरा कर देता है उतने कर्मों की निर्जरा पूर्वोक्त कथन के अनुसार नरकों में वर्तमान नारक जीव यावत् कोटाकोटी काल में भी नहीं कर पाता है। यहां पर पूर्वोक्त कथन सब प्रश्न के रूप में

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जावइयं कम्मं अन्नगीलायए समणे निग्गंथे निज्जरेइ" હે ભગવન્! તેમાં શું કારણ છે કે અન્નગ્લાયક શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જેટલાં કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં કરે છે. "एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेण वा वासेहिं वा वाससएण वा नो खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક જીવ એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં તથા એક સો વર્ષમાં પણ કરી શકતા નથી? "जावइयं चउत्थभत्तिए एवं तंचेव, भणियं उच्चारेयव्वं जाव वासकोडीए वा नो खवयंति" એજ રીતે એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જેટલા કર્મોની નિર્જરા અલ્પ સમયમાં કરે છે, એટલા કર્મોની નિર્જરા પહેલા કહ્યા અનુસાર નરકોમાં રહેવાવાળા નારક જીવ એક કોટીકોટી કાળમાં પણ કરી શકતા નથી. અહિંયા પૂર્વોકત કથન પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં સમજી લેવું કહેવાનું તાત્પર્ય

करोति श्रमणस्तादृशं कर्म महता कालेन अति कष्टेनापि नारकाः विनाशयितुं समर्थाः कथं न भवन्तीति पूर्वपक्षस्य भावः । ननु कथमिदं प्रत्याय्यं यत् नारको महाकष्टं प्राप्तो महता कालेनापि तावत्कर्म न क्षपयति यावत् श्रमणोऽल्पकालेन अल्पकष्टेन क्षपयति ? इमां शंकामपनेतुं दृष्टान्तद्वारेण भगवानाह–'गोयमा !' इत्यादिना 'गोयमा' हे गौतम ! दृष्टान्तमेव दर्शयति 'से जहा नामए' इत्यादि, 'से जहा नामए' तद्यथा नामकः 'केइ पुरिसे' कश्चित् पुरुषः 'जुन्ने' जीर्णः अतिकृश इत्यर्थः ननु जीर्णत्वं ज्वरादिवशात् वृद्धाभावेऽपि स्यात् तत्राह–'जरा जज्जरिय देहे' जराजर्जरित देहः–जरया–वृद्धावस्थया जर्जरितो जर्जरीभूतो देहो यस्य

ग्रहण कर लेना चाहिये पूछने का तात्पर्य ऐसा है–अल्पकष्ट सहन करके भी जैसे कर्मों की–जितने कर्मों का नाश श्रमण निर्ग्रंथ करता है, इतने कर्मों का विनाश बहुत अधिक काल में भी अधिक कष्ट सहनेवाले नारक जीव क्यों नहीं कर पाते हैं ? इसका उत्तर दृष्टान्त से देते हुए प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! 'हे गौतम ! 'से जहा नामए केइ पुरिसे जुण्णे, जराजज्जरियदेहे, सिढिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्ते' जैसे कोई एक पुरुष हो वह जीर्ण–अतिकृशितशरीरवाला हो, यह कृशता उसमें ज्वरादि के वश से नहीं आई हो किन्तु, जरा के वश से ही आई हो, क्योंकि जरा के वश से जो कृशता आती है, वह जरा से जर्जरित शरीर के हो जाने से ही आती है ज्वरादि के वश से आई हुई कृशता तो धीरे २ दूर भी हो जाती है, परन्तु जरा से आई हुई कृशता किसी प्रकार दूर नहीं होती है । इसी बात को प्रकट करने के लिये यहां 'जरा जज्जरियदेहे' ऐसा पद कहा है और जरा से जर्ज

એ છે કે થોડું કષ્ટ સહન કરીને પણ જેટલા કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરે છે. એટલા કર્મોની નિર્જરા ઘણા અધિક કાળમાં અધિકથી અધિક કષ્ટ સહન કરવાવાળા નારક જીવ કેમ કરી શકતા નથી ? આનો ઉત્તર ઉદાહરણ આપીને પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "से जहा नामए केइ पुरिसे जुम्मे, जराजज्जरियदेहे, सिढिलतयावलितरंग संपिणद्धगत्ते" જેમ અત્યંત દુર્બળ શરીરવાળો કોઇ પુરૂષ હોય અને તે દુર્બળતા તેનામાં કોઇ જવરાદિ રોગને કારણે આવી ન હોય પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા ને કારણે જ આવી હોય કેમકે વૃદ્ધત્વને કારણે જે કૃશતા (દુર્બળતા) આવે છે, તે શરીરના જર્જરીત થવાના કારણે આવે છે. અને જવરાદિના કારણે જે કૃશતા આવે છે તે તો ધીરે ધીરે દૂર પણ થઇ જાય છે. પરંતુ વૃદ્ધત્વને કારણે આવેલી કૃશતા કોઇ પણ પ્રકારે દૂર થઇ શકતી નથી એજ વાત બતાવવાને માટે અહિંયા "जरा जज्जरियदेहे" એ પ્રમાણેનું

स जराजर्जरितदेहः-अतएव 'सिढिलतयावलितरङ्गसंपिणद्धगत्ते' शिथिलत्वचावलितरङ्गसंपिनद्धगात्रः-शैथिल्यमाप्तया त्वचयावलितरङ्गैश्च शिथिलचर्मरेखारूपैः संपिनद्धं-व्याप्तं गात्रं शरीरं यस्य स तथा, शिथिलचर्मरेखाश्रेणियुक्तशरीरवान् 'पविरलपरिसडियदंतसेढी' मविरलपरिशटितदन्तश्रेणिः मविरलानाम् अल्पानां परिशटितानां दन्तानां श्रेणिः पङ्क्तिर्विद्यते यस्य मविरलपरिशटितदन्तश्रेणिः 'उण्हाभिहए' उष्णाभिहतः उष्णेन सूर्यकिरणादिना संतप्तगात्रः 'तण्हाभिहए' तृष्णाभिहतः आर्त्तध्यानयुक्तः 'आउरे' आतुरः मनोमालिन्ययुक्त इत्यर्थः, 'झुंझिए' झुंझितो-बुभुक्षित इत्यर्थः देशीशब्दोऽयं बुभुक्षितार्थकः 'पिवासिए' पिपासितः पिपासया क्लान्तदेह इत्यर्थः, 'दुब्बले' दुर्बलः शारीरिकबलरहित इत्यर्थः, 'किलंते' क्लान्तः-मनसा दुर्बल इत्यर्थः 'एगं महं कोसंबगंडियं' एकां महतीं कोशाम्रगण्डि

रित देह होने से ही जिस का शरीर झुर्रियों से-देहकी सिकुड़न से-व्याप्त हो चुका है। 'पविरलपरिसडियदंतसेढी' 'दन्तपंक्ति भी जिस की विरल हो चुकी है और जो भी बाकी गिरने से बची है वह भी जिसकी हिल रही है। जो 'उण्हाभिहए' सूर्य की किरणों से संतप्त देह बना हुआ है, 'तण्हाभिहए ' तृष्णा-प्यास से युक्त हो रहा है (आउरे) आतुर-मनोमालिन्य जिस में आ चुका हैं। 'झुंझिए' भूख जिसे लग रही है, 'झुंझिए' यह शब्द देशीय है और बुभुक्षित (भूख) अर्थ का वाचक है। 'पिवासिए' पिपासा से क्लान्त देह बना हुआ है। 'दुब्बले' शारीरिक बल से जो विहीन बन गया है, 'किलंते' मानसिक बल भी जिसका गिर चुका है ऐसा वह इन विशेषणोंवाला पुरुष 'एगं महं कोसंबगंडियं। एक बडी कोशाम्र

વાકય કહ્યું છે. અને જરાથી જર્જરીત શરીર થવાથી જેનું શરીર કરચલીઓથી વ્યાપ્ત થઇ ગયું છે. "पविरलपरिसडियदंतसेढी" દાંતોની પંકતી પણ જેની વિખરાઈ ગઈ છે અને જે પડયાવગરના બાકીના દાંત બચ્યા છે. તે પણ જેમના હલી ગયા છે. અને જે "उण्हाभिहए" સૂર્યના કિરણોથી જેનું શરીર તપી ગયું છે. "तण्हाभिहए" તૃષ્ણા રૂપ આર્તધ્યાનથી યુકત છે, આતુર-મનનું મેલાપણું જેમાં આવ્યું છે. "झुंझिए" ભૂખ જેને લાગી છે. "झुंझिए" એ શબ્દ દેશી છે. તેને ભૂખના અર્થમાં વપરાય છે. "पिवासिए" તરસથી દુઃખી બનેલો છે. "दुब्बले" શારીરીક બળ જેવું નાશ થઈ ગયું છે. "किलंते" માનસિક બળ પણ જેનું નષ્ટ થઈ ચૂકયું છે એવો આ વિશેષણોવાળો પુરૂષ "एकं महं कोसंबगंडियं" એક મોટી કોશામ્ર

काम् कोशाम्रनामकवृक्षस्य स्थूलाम् अतिकठिनां गण्डिकां यष्टिकामित्यर्थः 'सुक्कं' शुष्काम् न तु आर्द्राम् आर्द्रकाष्ठस्य छेदने तथा परिश्रमो न भवति यथा अतिशुष्कस्य अतः शुष्कामिति विशेषणम्, 'जडिलां' जटिलाम् जटायुक्तामित्यर्थः 'गंठिल्लं' ग्रन्थिलाम्–ग्रन्थिमतीमित्यर्थः 'चिक्कणं' चिक्कणां–स्निग्धाम् रूक्षायाश्छेदनं सरलं भवति अतः स्निग्धामिति विशेषणम् 'वाइद्धं' व्यादिग्धां वक्रां न तु सरलाम् अथवा व्यादिग्धाम् विशिष्टद्रव्योपदिग्धाम्, 'अपत्तियं' अपात्रिकाम् अविद्यमानाधाराम् निराधारस्य छेदनम् अशक्यसंपाद्यमिव भवतीति एतादृशीं गण्डिकां–काष्ठखण्डम् 'मुंडेग परसुणा अवक्कमेज्जा' मुण्डेन परशुना अपक्रामेत् मुण्डः कुण्ठिलश्छेदनासमर्थः परशुः–कुठारस्तेन अपक्रामेत् अतीक्ष्णपरशुना तादृशकाष्ठोपरि प्रहारं कुर्यात्, 'तए णं से पुरिसे' ततः खलु प्रहारकरणानन्तरम् स पुरुषः 'महंताइं महंताइं सद्दाइं करेइ' महतो महतः शब्दान करोति

गंडिका कोशामनामक वृक्ष की स्थूल–अतिकठिन–लकडी को जो कि 'सुक्कं,' सूखी है, गीली नहीं हैं, क्योंकि गीली लकड़ी में छेदन में ऐसा परिश्रम नहीं होता है जैसा परिश्रम सूखी लकडी के छेदन में होता हैं। 'जटिलां' जटिल–जटा युक्त है, गंठिल्लं' गांठ युक्त है, 'चिक्कणं' स्निग्ध है, रूक्ष नहीं है, क्योंकि रूक्ष लकड़ी के छेदन में सरलता होती है। 'वाइद्धं' वक्र है, सरल–सीधी नहीं है। अथवा–व्यादिग्धं विशिष्ट द्रव्य से उपदिग्ध–लेपा है । 'अपत्तियं' अपात्रिक अविद्यमान आधारवाली है, यह विशेषण इसलिये दिया है कि निराधार लकड़ी का छेदन अशक्य जैसा होता है। (मुंडेण परसुणा) मुंडपरशु से–मौंथरी–बिना धार की कुल्हाडी से–काटता है। 'तए णं से पुरिसे 'काटते २ वह पुरुष 'महंताइं महंताइं, सद्दाइं करेइ' बीच बीच में

ગંડિકાને એટલે કે શામ નામના વૃક્ષની અત્યંત કઠણ લાકડીને કે જે "सुक्कं" સૂકી છે. કેમકે લીલી લાકડીને કાપવામાં એવો પરિશ્રમ પડતો નથી, કે જેવો પરિશ્રમ સૂકી લાકડીને કાપવામાં થાય છે. "जटिलां" જટિલક જટાવાળો છે. "गंठिल्लं" ગાંઠવાળું છે. "चिक्कणं" ચિકાશવાળું છે. કેમકે રૂક્ષ લાકડું કાપવામાં સરળતાવાળું છે. "व्यादिग्धां" વાંકું છે. અથવા વ્યાદિગ્ધ એટલે વિશેષ પ્રકારના દ્રવ્યોના લેપવાળું છે. "अपत्तियं" અપાત્રિક એટલે કે આધાર વગરનું છે. આ વિશેષણ એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે નિરાધાર લાકડું કાપવામાં મુશ્કેલીવાળું હોય છે. તેવા લાકડાને પરશુથી–એટલે કે ધાર વિનાની કુહાડીથી કાપે "तएणं से पुरिसे" કાપતાં કાપતાં તે પુરૂષ "महंताइं (२) सद्दाइं करेइ" વચમાં વચમાં હુંકાર જેવો

'नो महंताइं महंताइं दलाइं अवदालेइ' नो महान्ति महान्ति दलानि अवदालयति खण्डानि पृथक् करोतीत्यर्थः, यथा स पुरुषः परशुप्रहारे कृते हूंकारादिरूपं महाशब्दमुच्चारयति किन्तु महद्दलं न करोतीति भावः। 'एवामेव गोयमा!' एवमेव गौतम! 'नेरइयाणं' नैरयिकानाम् 'पावाइं कम्माइं गाढी कयाइं' पापानि कर्माणि गाढीकृतानि चिक्कणीकृतानि सन्ति इत्यादि सर्वम् 'जहा छट्ठसए' यथा षष्ठशतके प्रथमोद्देशके कथितम् तथेहापि ज्ञातव्यम् तत्र गाढीकृतानि आत्मप्रदेशैः सह गाढबद्धानि शणसूत्रगाढबद्धसूचीकलापवत् चिक्कणीकृतानि सूक्ष्मकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्परं गाढसम्बन्धकरणेन दुर्भेदी कृतानि स्निग्धमृत् पिण्डवत् इति। 'जाव नो महापज्जवसाणा भवंति' यावत् नो महापर्यवसानाः

हुंकार शब्द भी करता जाता है। परन्तु अपनी अशक्ति के कारण वह उसके खण्ड २ नहीं कर पाता है। अतः जिस प्रकार यह पुरुष परशु-कुठार द्वारा प्रहार करने पर भी उस पूर्वोक्त विशेषणोंवाले काष्ठ के टुकडे २ नहीं करपाता है, इसी प्रकार से 'गोयमा!' हे गौतम! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं' नैरयिकों के पाप कर्म गाढीकृत-चिक्कणीकृत-होता है इत्यादि सब इस विषय का कथन 'एवं जहा छट्ठसए' जैसा छठे शतक के प्रथम उद्देशक में कहा गया है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये 'गाढीकृतानि' का तात्पर्य ऐसा है कि जिस प्रकार से सूचीकलाप-शण के सूत्र से खूब मजबूती के साथ जकड़कर बांध दिया जाता है। उसी प्रकार से सूक्ष्म कर्म स्कन्ध सरस होने के कारण परस्पर में गाढ संबन्धवाले होते हैं अतः वे स्निग्धमृत्तिका के पिण्ड के जैसा दुर्भेद्य होते हैं। 'जाव नो महा पज्जव-

---

શબ્દ પણ કરતો જાય છે. પરંતુ પોતાની અશક્તિના કારણે તે પુરૂષ તે લાકડાના ટૂકડા કરી શકતો નથી એટલા માટે જે રીતે પુરૂષ કુહાડી દ્વારા પ્રહાર કરવા છતાં પણ તે પૂર્વોકત વિશેષણવાળા લાકડાના ટુકડેટુકડા કરી શકતો નથી એજ રીતે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "नेरइयाणं पावाइं कम्माइं, गाढीकयाइं" નારકીય જીવોના પાપ કર્મ ગાઢીકૃત અને ચીક્કણીકૃત હોય છે એટલે કે ઘણા સખત હોય છે. વિગેરે સઘળુ કથન "जहा छट्ठसए" જેવી રીતે છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે. તેવીજ રીતે અહિં પણ સમજી લેવું. "गाढी कृतानि"નું તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સોયનો જૂડો શણના દોરાથી ખૂબ મજબૂત રીતે જકડીને બાંધવામાં આવે એજ રીતે સૂક્ષ્મ કર્મ સ્કન્ધ પરસ્પરમાં અત્યંત ગાઢસંબંધવાળા હોય છે. એથી તે ચીકણી માટીના પીંડની માફક દુર્ભેદ્ય હોય છે અર્થાત્ જલદી ન તોડી શકાય તેવા હોય છે.

भवन्ति, अत्र यावत्पदेन 'सिलिट्ठी कयाइं खिली भूयाइं भवंति संपगाढं पि य णं वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा' इति संग्राह्यम् श्लिष्टी कृतानि खिलीभूतानि भवन्ति संप्रगाढामपि च खलु तां वेदनां वेदयमाना नो महानिर्जराः

टीका—'सलिट्ठी कयाइं' श्लिष्टी कृतानि निधत्तानि अयःसूत्रबद्धाग्नितप्तलोहशलाकासमुदायवत् यथा अयः सूत्ररज्जुबद्धा वन्हिप्रतापिता लोहशलाकाः परस्परं तदात्म्यभावमुपगता इव संलग्नाः भवन्ति, कथमपि तत्र विश्लेषो न भवति तथैव कर्माणि परस्परसंबद्धानि कथमपि विभक्तानि भवन्ति, तादृशानि निधत्तानि कर्माणि श्लिष्टी कृतानि कथ्यन्ते। 'खिलीभूताइं भवंति' खिली भूतानि भवन्ति अनुभवातिरिक्तोपायान्तरेण निराकर्तुं-क्षपयितुम् अशक्यानि निकाचितानि इत्यर्थः, एतादृशगाढीकृतानि, चिक्कणीकृतानि श्लिष्टीकृतानि खिलीभूतनीति विशेषणचतुष्टयेनापि कर्मणां दुर्विशोऽध्यत्वमुक्तं भवति 'संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेयेसाणा भवंति' इसलिये वे यावत् महापर्यवसानवाले नहीं होते हैं। यहां यावत्पद से सिलिट्ठीकयाइं खिलीभूयाइं, भवंति, संपगाढं पि य णं वेएमाणा णो महानिज्जरा 'इन पदों का संग्रह हुआ है। इनका अर्थ ऐसा है-जिस प्रकार लोहे के तारों से बद्ध ऐसा वह्नितप्तलोहशलाका का समूह परस्पर में इस प्रकार से मिल जाता है कि जिससे उसमें विश्लेष (अलग) नहीं हो सकता है उसी प्रकार कर्म भी आपस में ऐसे संबद्ध हो जाते हैं कि जिससे उनमें किसी प्रकार कर्म छूटते नहीं है। इस प्रकार के जो निधत्त बन्धवाले कर्म होते हैं वे श्लिष्टीकृत कहे जाते हैं। निकाचित बन्धवाले जो कर्म होते हैं वे खिलीभूत कहलाते हैं। इनका निराकरण भोगे विना नहीं हो सकता है। इन गाढीकृत चिक्कणीकृत श्लिष्टीकृत खिलीकृत चार विशेषणों से कर्मों

"जाव नो महापज्जवसाणा भवंति" તેથી યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી "सिलिट्ठीकयाइं खिलीभूयाइं भवंति, संपगाढं पि य णं वेएमाणा णो महानिज्जरा" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જે પ્રકારથી લોખંડના તારથી બાંધેલ લોખંડની સોયોનો જથ્થો પરસ્પર એ રીતે મળી જાય છે કે જેથી તેમાંથી તે અલગ થઈ શકતી નથી એજ રીતે કર્મ પણ આપસમાં એવી રીતે બંધાઈ જાય છે કે જેથી તેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે છુટાતું નથી આ પ્રકારના જે નિધત્ત બંધવાળા કર્મો હોય છે. તેને શ્લિષ્ટીકૃત કહેવામાં આવે છે. નિકાચિત બંધવાળા જે કર્મ હોય છે. તેને ખીલીભૂત કહેવામાં આવે છે તેનો ક્ષય ભોગવ્યા સિવાય થઈ શકતો નથી આ રીતે આ ગાઢીકૃત ચીક્કણીકૃત' શ્લિષ્ટીકૃત,

माणा' संप्रगाढमपि च खलु तां वेदनां वेदयमाना अपि 'णो महानिज्जरा' नो महानिर्जराः—महानिर्जराः सुकृतफलवन्तो न भवन्ति ते नारकाः महावेदनां वेदयमाना अपि। अनेन महानिर्जराया अभावेन महानिर्वाणफलाभावः सूचितो नारकाणाम्। नैरयिकाणाम् कर्माणि अतिगाढीकृतानि सन्ति, अतो निरये महत्कष्टमनुभवन्तोऽपि कर्म निर्जरारूपं तथा मोक्षात्मकं फलं नाप्नुवन्तीति भावः। दृष्टान्तान्तरमत्रार्थे दर्शयति—'से जहा नामए केइ पुरिसे' तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषः 'अहिगरणिं आउडेमाणे महया जाव णो महापज्जवसाणा भवंति' अधिकरणीम् आकुटयन् महता यावत् अत्र यावच्छब्देन 'महया महया घोसेणं, महया महया परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केई अहाबायरे पोग्गले

में दुर्विशोध्यता कही गई है। वे नारक जीव इस प्रकार से वेदना को भोगते हैं। इस प्रकार इन में महानिर्जरा का अभाव सूचित किया गया है। नैरयिकों के कर्म अतिगाढीकृत होते हैं, इस कारण नरक में महाकष्ट का अनुभव करते हुए भी वे कर्म निर्जरारूप फल को एवं उसके फलरूप मोक्ष को प्राप्त नहीं कर सकते हैं। इसी बात को दूसरे दृष्टान्त से यों समझाते हुए सूत्रकार कहते हैं—से जहा नामए केइपुरिसे' जैसे कोई पुरुष 'अहिगरणिं' एरण को आउडेमाणे महया जाव णो महापज्जवसाणा भवंति' कूटता हुआ, जोर २ से शब्द करता हुआ उसके टुकडे करने में समर्थ नहीं होता है। इसी प्रकार वे नारक जीव यावत् महापर्यवसानवाले नहीं होते हैं—यहां यावत् शब्द से—'महया २ घोसेणं महया महया परंपराघाएणं णो संचाएइ

ખિલીકૃત એ ચાર વિશેષણોથી કર્મોમાં દુર્વિશોધ્યતા કહિ છે. (જલદી નાશ ન થઈ શકે તેમ) તે નારક જીવ આ રીતે વેદનાને ભોગવે છે આ રીતે નારકીયોમાં મહા નિર્જરાને અભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે નારકીય જીવોના કર્મો અત્યંત સખત ગાઢીકૃત હોય છે. તેથી નરકમાં અત્યંત દુઃખને અનુભવ કરવા છતાં પણ તેઓ કર્મ નિર્જરા રૂપ ફળને કે કર્મ નિર્જરાનાં ફળ સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

આજ વાતને બીજા દષ્ટાંતથી સમજાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે " से जहा नामए केइ पुरिसे " જેમ કોઈ પુરૂષ " अहिगरणिं " એરણને " आउडेमाणे महया जाव णो महापज्जवसाणा भवंति " ટીપતાં ટીપતાં જોર જોરથી અવાજ કરવા છતાં તેના ટુકડા કરી શકતો નથી એજ રીતે તે નારક જીવો યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિંયા યાવત્ શબ્દથી " महया महया घोसेणं महया (२) परंपराघाएणं णो संचाएइ तीसे अहिगरणिए केई अहाबा-

परिसाडित्तए एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं सिलिट्ठीकयाइं खिलीभूयाइं भवंति संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा नो महानिज्जरा, इत्यन्तः पाठो ग्राह्यः, महता महता घोषेण, महता महता परम्परा घातेन नो शक्नोति तस्या अधिकरण्या काँश्चिदपि यथाबादरान् पुद्गलान् परिशाटयितुम् एवमेव गौतम ! नैरयिकाणां पापानि कर्माणि गाढीकृतानि चिक्कणीकृतानि श्लिष्टी कृतानि खिली भूतानि भवन्ति संपगाढामपि च खलु वेदनां वेदयमाना नो महानिर्जराः इति छाया घोषेण इति गाढशब्देन 'परम्पराघातेन' इति निरन्तरमुपर्युपरि ताडनेन, यथा बादरान् स्थूलान् पुद्गलान् परिशाटयितुं दूरीकर्त्तुं नो शक्नोतीति सम्बन्धः शेषं सुगमम् नो महापर्यवसाना भवन्ति, यथा कश्चित् पुरुषः अधिकरणीं घनेन लोहपिण्डेन लोहपिण्डं ताडयन् अपि अधिकरण्याः स्थूलांशं नोत्पाटयितुं समर्थो भवति, तथा पिण्डवत् नारकजीवानां कर्माणि अतिकठिनानि भवन्ति तेषां विनाशेन तथा निर्वाणात्मकफलप्राप्तये ते न

तीसे अहिगरणीए केई अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं, सिलिट्ठीकयाइं, खिलीभूयाइं भवंति संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महा निज्जरा' इस पाठ का अर्थ पूर्वोक्त रूप से ही है। 'परंपराघाएणं' शब्द का अर्थ है निरन्तर उस एरण के ऊपर घन पटकता हुआ'। तात्पर्य इसका ऐसा है कि जैसे कोई पुरुष एरण को घन से कूटता हुआ भी-उस पर घन का बडे २ जोर से प्रहार करता हुआ भी-उस एरण के स्थूलांशों को नहीं तोड पाता है उसी प्रकार से नारक जीवों के कर्म भी अतिकठिन होते हैं। इसलिये वे उसके विनाश से निर्वाणात्मक फल प्राप्ति के लिये समर्थ नहीं हो सकते हैं।

यरे पोग्गले परिसाडित्तए एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्मइं गाढीकयाइं, चिक्कणी कयाइं सिलिट्ठीकयाइं, खिलीभूयाइं भवंति संपगाढंपि य णं ते वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा" આ પાઠનો અર્થ પણ પહેલા કહ્યા અનુસાર છે અર્થાત્ નારક જીવોના પાપકર્મ ગાઢ, ચીકણા ઘણા મજબૂત અને ખિલીભૂત હોય છે. ખીલા જેવા મજબૂત અત્યંત મજબૂત એવી વેદનાનું વેદન કરવા છતાં પણ તે મહાનિર્જરાવાળા થતા નથી. "परंपराघाएणं" એ શબ્દનો અર્થ નિરંતર તે એરણ ઉપર ઘણના ઘા કરતો થકો પણ એનું તાત્પર્ય એવું છે કે જેવી રીતે કોઈ પુરૂષ એરણ ઉપર જોરથી ઘણના ઘા મારતો હોવા છતાં તે એરણને તોડી શકતો નથી તેજ રીતે તે નારક જીવોના કાર્યો પણ અત્યંત કઠણ હોય છે. જેથી કર્મોની નિર્જરા કરી શકતા નથી તેથી નાશથી થવા-

समर्थाः भवन्तीति भावः। 'से जहा नामए केइ पुरिसे' तद्यथानामकः कश्चित् पुरुषः, 'तरुणे बलवं जाव मेहावी' तरुणो-युवा, बलवान् शारीरिकबलसंपन्नो यावत् मेधावी-बुद्धिसम्पन्नः, अत्र यावत् पदेन एतेषां सङ्ग्रहो भवति, 'जुगवं जुवाणं अप्पायंके थिरग्गहत्थे दढपाणिपायपासपिट्ठंतरोरुपरिणए तलजमलजुयल-परिघणिभबाहू चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठियसमाहयनिचियगत्तकाए उरस्सबलसमण्णागए लंघणपवणजइणवायामसमत्थे छेए दक्खे पत्तट्ठे कुसले' युगवान् युवा, अल्पातङ्कः, स्थिराग्रहस्तः दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणितः तालयमलयुगलपरिघनिभ-बाहुः चर्मेष्टकद्रुघणमुष्टिकसमाहतनिचितगात्रकायः औरस्यबलसमन्वागतः लङ्घनप्लवनजवनव्यायामसमर्थः छेको दक्षः प्राप्तार्थः कुशल इति

व्याख्या-'जुगवं' युगवान्-युगः-सुषमदुष्षमादि कालः सोऽदुष्टो-निरुपद्रवो विशिष्टबलं कारणं यस्य स युगवान् इत्यर्थः, 'जुवाणं' युवानः-युवा यौवनावस्थः संप्राप्तवयाः 'अप्पायंके' अल्पातङ्कः, अत्र अल्पशब्दोऽभावबोधकः तथा च

'से जहानामए केइ पुरिसे' जैसे कोई एक पुरुष हो 'तरुणे बलवं जाव मेहावी' और वह तरुण हो साथ में वह बलवान् भी हो-शारीरिक बल से संपन्न हो, यावत्-मेधावी-बुद्धिशाली हो, तथा यावत्पदग्राह्य-जुगवं-आदि विशेषणों वाला हो, ये वे विशेषण इस प्रकार से है-'जुगवं, जुवाणं-अप्पायंके थिरग्गहत्थे, दढपाणिपायपासा पिट्ठंतरोरु परिणए, तलजमलजुयलपरिघणिभबाहू, चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठियसमाहय-निचियगत्तकाए, उरस्सबलसमण्णागए, लंघणपवणजइणवाया-मसमत्थे, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे कुसले' तो युगवान् हो सुषमदुष्षमा-दिकाल जिसका निरुपद्रव हो-विशिष्ट बल का कारण हो युवान हो युवावस्थासंपन्न (चढतीजवानीवाला) हो, अल्प आतङ्कवाला हो-नीरोग

વાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ રૂપ ફળ મેળવવામાં સમર્થ થઇ શકતા નથી. "से जहा नामए केइ पुरिसे" જેમ કોઈ એક પુરૂષ હોય" "तरुणे बलवं जाव मेहावी" અને તે યુવાન હોય છે તે સાથે બળવાન્ પણ હોય અને બુદ્ધિ-શાળી પણ હોય અહિં યાવત્ પદથી "जुगवं" વિગેરે વિશેષણોવાળો હોય તે વિશેષણો આ પ્રમાણે છે. "जुगवं जुवाणं, अप्पायंके, थिरग्गहत्थे, दढपाणि-पायपासा पिट्ठंतरोरुपरिणए, तलजयल, जुयल परिघणिभबाहू, चम्मेट्ठगदुहणमु-ट्ठियसमहयनिचियगत्तकाए उरस्सबलसमण्णागए, लंघण, पवणजइणवाया-मसमत्थे, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे, कुसले" તે યુગવાન હોય સુષમદુષ્ષમ વિગેરે કાળ જેનો ઉપદ્રવ વગરનો હોય-વિશેષ પ્રકારના બળવાળો હોય યુવાન હોય અને યુવાઅવસ્થાવાળો હોય, નીરોગી હોય, સ્થિરાગ્રહસ્ત હોય એટલે કે

अल्पः आतङ्को रोगो यस्य सोऽल्पातङ्कः नीरोग इत्यर्थः, 'थिरग्गहत्थे' स्थिराग्रहस्तः-स्थिरः प्रकृतकार्यकरणे कम्पनरहितः अग्रहस्तो-हस्ताग्रं यस्य स स्थिराग्रहस्तः 'दढपाणिपायपासपिट्ठंतरोरुपरिणए' दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः-दृढं पाणिपादं यस्य तथा पार्श्वौ पृष्ठान्तरे च ऊरू च परिणते परिनिष्ठिततां गते यस्य स दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः-सर्वावयवैरुत्तमसंहननवान् इत्यर्थः 'तलजमलजुयलपरिघणिभबाहू' तालयमलयुगलपरिघनिभबाहुः-तालं-तालवृक्षः, तयोर्यमलं-समश्रेणिकं यत् युगलं द्वयं परिघश्चार्गला तन्निभौ-तत्तुल्यौ दीर्घत्वपीनत्वसरलत्वादिना बाहू यस्य स तालयमलयुगलपरिघनिभबाहुः। 'चम्मेट्ठगदुहणमुट्ठिअसमाहयनिचियगत्तकाए' चर्मेष्टकाद्रुघणमुष्टिकसमाहतनिचितगात्रकायः=चर्मेष्टकया-आयुधविशेषेण द्रुघणेन मुद्गरविशेषेण मुष्टिकेन मुष्ट्या च समाहतानि प्रतिदिनमभ्यासप्रवृत्तस्य निचितानि-निबिडीकृतानि गात्राणि स्कन्धोरुपृष्ठादीनि यत्र स तथाविधः कायो यस्य स तथाविधः 'उर-

---

हो, यहां अल्प शब्द अभाव अर्थ का बोधक है। स्थिराग्रहस्त हो-जिसका अग्रभाग प्रकृतकार्य के करने में सधा हुआ हो-कंपनादि से रहित हो' 'दढपाणिपायपासपिट्ठंतरोरुपरिणए' पाणिपाद जिसके मजबूत हो, दोनों पार्श्व भाग, पृष्ठान्तर और ऊरू जिसके पुष्ट हो, अर्थात् सर्व अवयवों से जिसका संहनन उत्तम हो, तालवृक्ष के समश्रेणिक युगल के समान और परिघा के समान दीर्घता, पीनता और सरलता को लेकर जिसके दोनों बाहु हों, जिसके स्कन्ध, ऊरू, पृष्ठ आदि अवयववाला शरीर आयुधविशेष, द्रुघण-मुद्गर और मुष्टि इन के द्वारा प्रतिदिन कृत व्यायाम के अभ्यास से बहुत परिपुष्ट हो, आन्तर उत्साह, बल और वीर्य से युक्त हो, लांघने में, दौडने में शीघ्रता में

હાથનો અગ્રભાગ કાર્ય કરવાવાળો સ્થિર હોય અર્થાત્ કંપ વિગેરે વગરનો હોય. "दढपाणिपायपासपिट्ठंत्तरोरुपरिणए" હાથ અને પગ જેના મજબૂત હોય બન્ને પડખા પૃષ્ઠાન્તર (પીઠ, વાસો) અને ઉરૂ જેના ભરાવદાર હોય અર્થાત્ જેના બધા જ અવયવો ઉત્તમ હોય એક સરખા તાડ વૃક્ષના બે છોડની સમાન તેમજ પરીઘ-ભોગળ સમાન લંબાઈવાળા અને મજબૂત એવા જેના બન્ને હાથ હોય જેના ખભા ઉરૂ, પૃષ્ઠ વિગેરે અવયવવાળું શરીર આયુધ વિશેષ દ્રુઘણુ-મગદળ અને મુષ્ટિ (મુઠી) દ્વારા હંમેશ કરેલ કસરતના અભ્યાસથી ઘણું જ પુષ્ટ હોય આંતરિક ઉત્સાહ, બળ, અને શૌર્યથી યુક્ત હોય લાંઘવામાં (કૂદકામાં,) દોડવામાં શીઘ્રતામાં અને કસરતમાં જે

रसबलसमण्णागए' औरस्यबलसमन्वागतः–आन्तरौत्साहबलवीर्ययुक्त इत्यर्थः, 'लंघणपवणजवणवायामसमत्थे' लङ्घनप्लवनजवनव्यायामसमर्थः, अत्र जवनशब्दः शीघ्रतार्थबोधकः तथा च लङ्घने प्लवने शीघ्रतायां व्यायामे च सामर्थ्यवानिति, 'छेए' छेकः–प्रयोगज्ञः 'दक्खे' दक्षः–चतुरः शीघ्रकारी 'पत्तट्ठे' प्राप्तार्थः–अधिकृते कर्मणि निष्ठां प्राप्त इत्यर्थः, 'कुसले' कुशलः–आलोचितकारीति। 'मेहावी' मेधावी–सकृत् श्रुतदृष्टज्ञः, 'णिपुणे' निपुणः–उपायारम्भकः। 'निउणसिप्पोवगए' निपुणशिल्पोपगतः काष्ठच्छेदनक्रियासु अतिकुशल इत्यर्थः, 'एगं महं' एकां महतीम् 'उल्लं' आर्द्रां स्निग्धामित्यर्थः 'सामलिगंडियं' शाल्मलीगंडिकाम् शाल्मलीवृक्षः छेदनेऽति सरलो भवति अतः शाल्मलीगण्डिका दृष्टान्ततयोपन्यस्तेति। 'अजडिल' अजटिलाम्–जटारहिताम् 'अगंठिलं' अग्रन्थिकाम् ग्रन्थिरहिताम् ग्रन्थिविभेदोऽशक्यो भवति अतो ग्रन्थिरहितामित्युक्तम् एतावता छेदने सारल्यमुपदर्शितम् 'अचिक्कणं' अचिक्कणाम्–द्रव्यान्तरस्नेहलेपरहिताम्

एवं व्यायाम में जो सामर्थ्यवाला हो, छेक–प्रयोग का जानकार–हो, दक्ष–चतुर हो–शीघ्रकारी हो अधिकृत कार्य में निष्ठा प्राप्त हो, कुशल हो सोच समझकर कार्य को करनेवाला हो–मेधावी हो–सकृत् (एकबार) श्रुतदृष्ट का ज्ञाता हो, निपुण हो–उपायारम्भक हो, निपुण शिल्पोपगत हो काष्ठच्छेदन क्रिया में अतिकुशल हो ऐसा वह पुरुष 'एगं महं' एक बडी 'उल्लं' गिली–स्निग्ध 'सामलीगंडियं' शाल्मली (सेमल) वृक्ष की लकडी को जो छेदन में यह अतिसरल होती है। (इसलिये उसे दृष्टान्त के रूप में यहां उपन्यस्त किया है) जो कि अजटिला–जटा रहित हो,' 'अगंठिलं' गांठ रहित हो, (गांठवाली लकड़ी का फाडना मुश्किल होता है, इसीलिये यहां गांठ रहिर ऐसा कहा गया। 'अचिक्कणं' द्रव्यान्तर स्नेह के लेप से रहित हो। 'अवाइद्धं'

શક્તિવાળો હોય છે કે–પ્રયોગનો જાણનાર હોય દક્ષ ચતુર હોય શીઘ્રકામ કરવામાં કુશળ હોય અને પોતાને આધિન કાર્યમાં નિષ્ઠાવાળો હોય કુશળ હોય અને સમજી વિચારીને કાર્ય કરવાવાળો હોય બુદ્ધિશાળી હોય એક વાર જોયેલ કે સાંભળેલ ને જાણનાર હોય અર્થાત્ યાદશકિતવાળો હોય નિપુણ હોય ઉપાયોને જાણનારો હોય કારીગરીને જાણનારો હોય લાકડા કાપવાની ક્રિયામાં ઘણોજ કુશળ હોય એવો તે પુરૂષ "एगं महम्" એક મોટું "उल्लम्" લીલું "सामलीगंडियं" શાલ્મલી (સેમલ) વૃક્ષના લાકડાને કે જે કાપવામાં સરળ હોય છે. વળી તે લાકડું અજટિલ જટા વગરનું હોય "अगंठिलं" ગાંઠ વગરનું હોય "अचिक्कणं" ચીકાસવાળા બીજા દ્રવ્યના લેપ વગરનું હોય "अवाइद्धं" વ્યાદિગ્ધ ન હોય, પાકું ન હોય અર્થાત્ સરળ

'अवाइद्धं' अव्यादिग्धाम् अवक्रां सरलामित्यर्थः, 'सपत्तियं' सपात्रिकां साधारामित्यर्थः 'अइतिक्खेण परसुणा अवक्कमेज्जा' अतितीक्ष्णेन परशुना अवक्रामेत्-प्रहारं कुर्यादित्यर्थः, कश्चिद् युवा स्वस्थो बलवान् अतितीक्ष्णपरशुना अतिसरलकाष्ठखण्डोपरि प्रहारं कुर्यात् तत्र सरलतयैव तत्काष्ठस्य खण्डनं भवति तथैव दार्ष्टान्तिकोऽपि योज्यः इति समुदितार्थः । 'तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं सद्दाइं करेइ' ततः खलु स पुरुषो न महतो महतः शब्दान् करोति प्रत्युत 'महंताइं महंताइं दलाइं अवद्दालेइ' महान्ति महान्ति दलानि काष्ठखण्डानि अवदारयति-छित्वा काष्ठं सखण्डं करोति 'एवामेव गोयमा' एवमेव हे गौतम ! अचिक्कणादि गुणविशिष्टकाष्ठछेदनवदेव, समणाणं णिग्गंथाणं' श्रमणानाम् निर्ग्रन्थानाम् 'अहा बादराइं कम्माइं' यथा बादराणि स्थूलानि कर्माणि 'सिढिली कयाइं'

अव्यादिग्ध हो, अवक्रा-सरल हो । 'सपत्तियं' साधार हो, अतितिक्खेण परसुणा' अतितीक्ष्ण परशु के द्वारा 'अवक्कमेज्जा' काटे-तो वह उसे सरलता के साथ काट देता है, इसी बात को आगे स्पष्ट करने के लिये कहा गया है-'तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं सद्दाइं' इस प्रकार कि उस अतिसरल काष्ठ खण्ड के-ऊपर परशु द्वारा प्रहार करता हुआ वह युवादि विशेषणोंवाला पुरुष काटते समय हुंकार आदिरूप शब्दों का उच्चारण भी नहीं करता है और सरलता के साथ "महंताइं २ दलाइं अवद्दालेइ" उस काष्ट के बडे २ खण्ड टुकड़े-भी कर देता है "एवामेव गोयमा" इसी प्रकार से हे गौतम ! अचिक्कणादिगुणविशिष्ट काष्टच्छेदन की तरह ही "समणाणं निग्गंथाणं" श्रमण निर्ग्रन्थों के "अहाबायराइं कम्माइं" यथा बादरकर्म

હોય "सपत्तियं" આધારવાળું હોય એવા "अतितिक्खेण परसुणा" અત્યંત ધારવાળી કુહાડીથી "अवक्कमेज्जा" કાપે તો તે પુરૂષ એ લાકડાને ઘણીજ સરળતાથી કાપી દે છે. એજ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે કહે છે કે "तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं सद्दाइं" ઉપર કહેલ વિશેષણોવાળા તે અત્યંત સરળ લાકડાની ઉપર પ્રહાર કરતો એવો તે યુવાદિ વિશેષણો-વાળો પુરૂષ કાપતી વખતે હુંકાર વિગેરે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતો નથી અને સરળતાથી "महंताइं महंताइं दलाइं अवद्दालेइ" તે લાકડાના મોટા મોટા કટકા કરી દે છે. "एवामेय गोयमा ! એજ રીતે હે ગૌતમ ! અચિક્કણાદિ ગુણવાળા લાકડાને કાપવાની માફક જ "समणाणं निग्गंथाणं" શ્રમણ નિર્ગ્ર-થોના "अहा बायराइं कम्माइं" યથા બાદર કર્મ "सिढिली कयाइं" મંદ

शिथिली कृतानि मन्दविपाकी कृतानि, कर्माणि 'णिट्ठियाइं कयाइं' निष्ठितानि कृतानि-निःसत्ताकानि विहितानि 'विप्परिणामियाइं' विपरिणामितानि स्थितिघातरसघातादिभिर्विपरिणामं नीतानि तानि कर्माणि झटिति विनाशम् उपयान्तीत्यर्थः 'खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति' क्षिप्रमेव परिविध्वस्तानि भवन्ति शीघ्रमेव यथास्यात्तथा नष्टानि भवन्ति तानि कर्माणि 'जावइयं तावइयं जाव महापज्जवसाणा भवंति' यावत्कां तावत्कामपि खलु यावत् महापर्यवसाना भवन्ति, अत्र यावत्पदेन 'पि य णं ते वेयणं वेएमाणा महानिज्जरा' अपि खलु ते वेदनां वेदयमाना महानिर्जराः इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति। पुनरपि दृष्टान्तमाह-'से जहा वा केइपुरिसे' तद् यथा वा कश्चित् पुरुषः 'सुक्कं तणहत्थयं' शुष्कं तृणहस्तकम् पुलिकम् 'जायतेयंसि पक्खिवेज्जा' जाततेजसि अग्नौ प्रक्षिपेत् 'एवं जहा छट्ठसए तहा अयोकवल्ले वि' एवं यथा षष्ठशतके तथा अयस्कपालेऽपि, षष्ठ-

---

"सिढिलीकयाइं" मन्दविपाक वाले किए जाकर "णिट्ठियाइं कयाइं" सत्ताविहीन किये जाकर "विप्परिणामियाइं" स्थितिघात, रसघात आदि द्वारा विपरिणाम को प्राप्त किये जाकर "खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति" शीघ्र ही नष्ट कर दिये जाते हैं। "जावइयं तावइयं जाव महापज्जवसाणा भवंति" इसलिये ये श्रमण निर्ग्रन्थ भले ही चाहे जितनी मन्दवेदना का अनुभव करें तब भी महानिर्जरावाले होते हैं। पुनः दृष्टान्तान्तर से प्रकृतविषय को पुष्ट करने के लिए सूत्रकार कहते हैं-"सुक्कं तणहत्थयं" जैसे कोई पुरुष शुष्क घास के पूरा को "आयतेयंसि पक्खिवेज्जा" अग्नि में डाल देता है "एवं जहा छट्ठसए तहा अयकवल्लो वि' छठवें शतक के प्रथम उद्देशक में कहा गया है उसके अनुसार वह शीघ्र जल जाती है-इसी प्रकार से श्रमणनिर्ग्रन्थों के

વિપાકવાળા કરાઈને "णिट्ठियाइं कयाइं" સત્તા વગરના કરાઈને "विप्परिणामियाइं" સ્થિતિ ઘાત રસઘાત વિગેરેથી પરિણામિત કરાયેલા "खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति" જલદી જ નાશ કરાય છે. "जावइयं तावइयं जाव महापज्जवसाणा भवंति" તેથી એ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ ચાહે તેટલી મંદ વેદનાનો અનુભવ કરતા હોય તો પણ મહાનિર્જરાવાળા હોય છે.

શ્રમણ ભગવાન આ વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે બિજું દૃષ્ટાંત આપતાં કહે છે કે "सुक्कं तणहत्थयं" જેમ કોઈ પુરૂષ સુકા ઘાસના પુળાને "जायतेयंसि पक्खिवेज्जा" અગ્નિમાં નાખે "एवं जहा छट्ठसए तहा अयकवल्लो" જેમ છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે

शतकीयप्रथमोदेशकवृत्तान्तस्तु इत्थम् 'से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ हंता मसमसाविज्जइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं णिग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति, से जहा णामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदु जाव हंता विद्धंसमागच्छइ एवामेव गोयमा ! समणाणं णिग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ' तद् नूनं गौतम ! स शुष्कस्तृणहस्तको जाततेजसि प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव मसमसाप्यते, हन्त मसमसाप्यते एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथा बादराणि कर्माणि यावद् महापर्यवसाना भवन्ति तद्यथानामकः कश्चित् पुरुषः तप्तेऽयःकपाले उदकबिन्दुं यावत् हन्त विध्वंसमागच्छति, एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथा बादराणि कर्माणि विध्वंसमागच्छन्ति। एतत्पर्यन्तं षष्ठशतकीयप्रथमोदेशकप्रकरणं तदिहानुसन्धेयम् , जाव महापज्जवसाणा भवंति' यावद् महापर्यवशानाः भवन्ति, अत्र यावत् षष्ठशतकीयप्रथमोदेशकप्रकरणं पूर्वं प्रदर्शितमेव ! 'से तेणट्ठेणं गोयमा !' तत्तेनार्थेन गौतम !

यथाबादर कर्म शीघ्र ही नष्ट हो जाते हैं-छठवें शतक के प्रथम उद्देशे में कहा गया विषय इस प्रकार से है-"से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहाबायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति" से जहाणामए केई पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिन्दुं जाव हंता विद्धंसमागच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं णिग्गंथाणं जहाबायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ' इस पाठ का अर्थ स्पष्ट है, इस पाठ तक छठे शतक के प्रथम उद्देशक का कथन यहां पर ग्रहण कर लेना चाहिये "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ" इस कारण

ઘાસનો તે પૂળો જલદી બળી જાય છે. તેજ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના યથા બાદર કર્મો જલદી નાશ પામે છે. છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહેલ વિષય આ પ્રમાણે છે. "से णूणं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहा बायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति से जहाणामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदु जाव हंता विद्धंसमागच्छइ एवामेव गोयमा ! समणाणं णिग्गंथाणं जहाबायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ" આ પાઠનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. આ પાઠ સુધિ છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનું કથન અહિંયા સમજી લેવું. "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ" તે કારણે હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે

'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'जावइयं अन्नगिलायए समणे णिग्गंथे कम्मं णिज्जरेइ' यावत्कम् अन्नग्लायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, तंचेव जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति' तदेव यावत् वर्षकोटिकोटया वा नो क्षपयन्ति नारकाः अत्र यावत्पदेन 'एवइयं कम्मं नेरइएसु नेरइया' इत्यारभ्य 'वासकोडीए वा वासकोडीहिं वा' इत्यन्तः सर्वोऽपि प्रश्नग्रन्थो ग्राह्यः 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त ! २ इति यावद् विहरति, हे भदन्त ! यद् देवानुप्रियेण कर्मक्षपणविषये श्रमणनारकयोर्भेदः सयुक्तिकः कथितः इति तत्सर्वमपि

हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि "जावइयं अन्नगलायए समणे णिग्गंथे कम्म निज्जरेइ" जितने कर्मों की निर्जरा अन्नग्लायक-नित्य भोजी साधु-श्रमण निर्ग्रन्थ एकदिवस में करता है "तं चेव जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति" उतने कर्मों की निर्जरा यावत् कोटाकोटी वर्षों तक भी नरक के नैरयिक जीव नहीं कर सकते हैं। यहां यावत्पद से "एवइयं कम्मं णेरइएसु नेरइया" यहां से लगाकर "वासकोडीए वा वासकोडीहिं वा" यहां तक का सर्वप्रश्नग्रन्थ ग्रहण कर लेना चाहिये "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ" हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो यह कर्मक्षपण के विषय में श्रमणनारक का भेद

"जावइयं अन्नगिलायए समणे निगंथे कम्मं निज्जरेइ" એટલા કર્મોની નિર્જરા અન્નગ્લાયક નિત્ય ભોજી સાધુ-શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરે છે. "तंचेव जाव वास कोडीए वा नो खवयंति" એટલા કર્મોની નિર્જરા નર્કમાં રહેલ નારક જીવ કોટાકોટી વર્ષો સુધીમાં પણ કરી શકતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી "एवइयं कम्मं नेरइएसु नेरइया" અહિંથી લઈને "वासकोडीए वा वासकोडीहिं वा" અહિ સુધીનો સઘળો જ પ્રશ્નોત્તર રૂપ ગ્રંથ ગ્રહણ થયેલ છે તે સમજી લેવો. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ" હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે ! આ કર્મ ક્ષપણના વિષયમાં શ્રમણ અને નારકનો ભેદ યુક્તિ સહિત કહ્યો છે. તે સઘળુ કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહિને તે ગૌતમ પ્રભુને

एवमेव सयुक्तिकं सत्यमेव, इति उक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
तृतीयोद्देशकः समाप्तः॥१६-३॥

सयुक्तिक कहा है वह सब सयुक्तिक है-सत्य ही-है इस प्रकार कहकर वे गौतम प्रभु को वन्दना एवं नमस्कार कर संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू. १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का
तीसरा उद्देशक समाप्त॥१६-३॥

વંદના અને નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૩॥

卐

अथ षोडशशतके पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

चतुर्थोद्देशके कर्मनिर्जरणशक्तिस्वरूपं कथितं पञ्चमेतु देवानामागमनादि शक्तिस्वरूपं कथ्यते अनेन संबन्धेन आयातस्यास्य पञ्चमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् 'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था, वण्णओ एगजंबूए चेइए, वन्नओ तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे। जाव परिसा पज्जुवासइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी, एवं जहेव बितिय उद्देसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव नमंसित्ता एवं वयासी, देवे णं भंते! महिड्डिए जाव महासोक्खे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू आगमित्तए १ नो इणट्ठे समट्ठे? देवे णं भंते! महड्डिए जाव महासोक्खे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभु आगमित्तए? हंता, पभु देवे णं भंते ! महिड्डिए जाव महासोक्खे० एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए २, एवं भासित्तए वागरित्तए वा ३, उम्मिसावेत्तए वा निमिसावेत्तए वा ४, आउट्टावेत्तए वा पसारेत्तए वा ५ ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेइत्तए वा ६ एवं विउव्वित्तए वा ७ एवं परियारावेत्तए वा ८ जाव हन्ता पभू इमाइं अट्ठउक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ पुच्छित्ता संभंतियवंदणएणं वंदइ वंदित्ता तमेव दिव्वं जाण-विमाणं दुरूहइ दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये उल्लूकतीरं नाम नगरमासीत्, वर्णकः एकजम्बूकं चैत्यम् वर्णकः। तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः यावत् परिषत् पर्युपास्ते, तस्मिन् काले तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः एवं यथैव द्वितीयोद्देशके तथैव दिव्येन यानविमानेन आगतः यावत् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य यावत् नमस्यित्वा एवम् अवादीत्—देवः खलु भदन्त! महर्द्धिको यावद् महासौख्यः बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभुरागन्तुम्? नायमर्थः समर्थः। देवः खलु भदन्त! महर्द्धिको यावद् महासौख्यो बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः आगन्तुम्? हंत प्रभुः। देवः खलु भदन्त! महर्द्धिको यावद् महासौख्यः, एवम् एतेन अभिलापेन गन्तुम् २, एवम् अनेन अभिलापेन भाषितुं वा ३ उन्मिषितुं वा निमिषितुं वा ४ आकुण्टयितुं वा प्रसारयितुं वा ५, स्थानं वा शय्यां वा निषद्यां वा, चेतयितुं वा ६ एवं विकुर्वितुं वा ७ एवं परिचारयितुं ८ यावत् हन्त प्रभुः इमानि अष्ट उत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणादि पृच्छति पृष्ट्वा संभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दति वन्दित्वा तमेव दिव्यं यानविमानम् अधिरोहति अधिरुह्य यामेव दिशं प्रादुरभूत् तामेव दशं प्रतिगतः॥ सू० १॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'उल्लुयतीरे नामं नगरे होत्था' उल्लुकतीरं नाम नगरमासीत् 'वण्णओ' वर्णकः चम्पा-

---

पांचवें उद्देशे का प्रारम्भ—

चतुर्थ उद्देशे में कर्मों की निर्जरणशक्ति का स्वरूप कहा गया है अब इस पंचम उद्देशे में देवों की आगमनादि शक्ति का स्वरूप कहना है, इसलिये इस पंचम उद्देशा का प्रारम्भ किया गया है—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" इत्यादि सूत्र इसका सर्वप्रथम सूत्र है—

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" इत्यादि।

टीकार्थ—"तस्मिन् काले तस्मिन् समये" उस काल और उस समय में "उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था" उल्लुकतीर नाम का नगर

પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચોથા ઉદ્દેશામાં કર્મોની નિર્જરા કરવાની શકિતનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં દેવોના આગમન વગેરે શકિતના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવશે એથી આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—"तस्मिन् काले तस्मिन् समये" છે કાળે અને તે સમયે "उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था" ઉલ્લૂકતીર નામનું નગર હતું. "वण्णओ"

नगरीवर्णनवत् अस्य उल्लुकतीरनगरस्यापि वर्णनं कर्त्तव्यम् । 'एगजंबूए चेइए' एकजम्बूकं चैत्यम् 'वण्णओ' वर्णकः, अस्य वर्णनं पूर्णभद्रचैत्यवद् विज्ञेयम् । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'सामीसमोसढे' स्वामी-महावीरस्वामी तीर्थङ्करः संप्राप्तकेवलज्ञानदर्शनचारित्रधरः समवसृतः 'जाव परिसा पज्जुवासइ' यावत् परिषद् पर्युपास्ते भगवत आगमनं ज्ञात्वा उल्लुकतीरनगरतो बहवः समागता भगवन्तं वन्दितुं तदीयवचनामृतं पातुं महती सभा संवृत्ता, तस्यां च सभायां सर्वान् लक्षीकृत्य भगवता धर्मोपदेशो दत्तः, दत्ते च परिषत् नमस्यति पर्युपास्ते च, इत्यादि सर्वोऽपि वृत्तान्तो यावत् पदग्राह्यो भवतीति 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये परिषद् विद्यमान

था "वण्णओ" इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान जानना चाहिये। "एगजंबूए चेइए" इसमें एक जम्बूक नाम का चैत्य था "वण्णओ" इसका वर्णन भी पूर्णभद्र चैत्य की तरह से जानना चाहिये "तेणं कालेणं तेणं समएणं" उस काल और उस समय में "सामी समोसढे" तीर्थंकर महावीर स्वामी वहां पधारे थे प्राप्त हुए केवलज्ञान से, केवलदर्शन से और चारित्र से युक्त थे "जाव परिसा पज्जुवासइ" भगवान् का आगमन सुनकर उल्लुकतीर नगर से अनेकजन भगवान् को वन्दना करने के लिये और उनसे धर्मोपदेश सुनने के लिये परिषदा के रूप में उनके पास आए प्रभु ने आगत परिषदा को धर्मोपदेश दिया, धर्मोपदेश हो चुकने पर परिषदा ने प्रभु को वन्दना की नमस्कार किया, इत्यादि समस्तवृत्तान्त यावत्पद से

તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપાનગરી પ્રમાણે સમજી લેવું. "एगजंबूए चेइए" તેમાં એક જંબૂક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન પણ પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય (ઉદ્યાન)ની માફક સમજી લેવું. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે "सामी समोसढे" તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી ત્યાં પધાર્યા તેઓએ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન મેળવ્યા હતા. અને ચારિત્રથી તેઓ યુક્ત હતા. "जाव परिसा पज्जुवासइ" ભગવાનનું આગમન સાંભળીને ઉલ્લૂકતીર નગરની પરિષદ ભગવાનને વંદના કરવા માટે અને તેમની પાસે ધર્મદેશના સાંભળવા માટે તેમની પાસે આવી. પ્રભુએ આવેલ પરિષદને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદાએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઇ. ઈત્યાદિ સઘળું વૃતાંત્ત યાવત્ શબ્દથી અહિં ગ્રહણ થયું

समये 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी' शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः, 'एवं जहेव बितिए उद्देसए तहेव' एवं यथैव द्वितीयोद्देशके तथैव अत्रैव शतके इदमीयद्वितीयोद्देशके यथा शक्रस्य विकुर्वणा विमानानि वर्णनमुपवर्णितं तथैव सर्वमपि प्रकरणमत्र विज्ञेयम् 'दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ' दिव्येन यानविमानेन आगतः दिव्यम्-अतिविलक्षणं च तद् यानविमानमिति दिव्यंयानविमानं तादृशं विमानमारुह्य भगवत्समीपमागतः 'जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यावद् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छति, अत्र यावत्पदेन 'उवागच्छित्ता' इत्यस्य संग्रहो भवति उपागत्य 'जाव नमंसित्ता एवं

यहां ग्रहण हुआ है "तेणं कालेणं तेणं समएणं" उस काल और उस समय में जब कि परिषदा मौजूद थी "सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणि" वज्रपाणि वाला देवेन्द्र देवराज, शक्र उनके पास आया "एवं जहेव बितिए उद्देसए तहेव" इसी सोलहवें शतक के दूसरे उद्देशक में जैसा शक्र के संबन्ध में विकुर्वणा विमान आदि का वर्णन किया गया है वही सब वर्णन यहां पर भी कर लेना चाहिये "दिव्वेण जाणविमाणेणं आगओ" देवेन्द्र देवराज शक्र उनके पास दिव्य यान विमान पर चढकर आया वह विमान अति श्लक्ष्ण था यह बात दिव्य पद से प्रकट की गई है। "जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" इस प्रकार वह शक्र जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे-वहां पर आ पहुंचा, यहां यावत्पद से "उवागच्छित्ता" इस पद का संग्रह हुआ है। वहां आकरके 'जाव नमंसित्ता एवं वयासी' उसने

છે. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે "सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणि" વજ્ર જેના હાથમાં છે. એવો દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઇન્દ્ર) તેમની પાસે આવ્યો. "एवं जहेव बितिए उद्देसए तहेव" જેવી રીતે આ સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં શક્રના સંબંધમાં 'વિકુર્વણા' 'વિમાન' વિગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેવી રીતનું સઘળુ વર્ણન અહિં સમજી લેવું. "दिव्वेण जाणविमाणेणं आगओ" દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઇન્દ્ર) 'દિવ્ય યાનવિમાનમાં ચઢીને પ્રભુની પાસે આવ્યો આ વિમાન અત્યંત વિલક્ષણ હતું એ વાત 'દિવ્ય' એ પદથી પ્રગટ થાય છે. "जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" આ રીતે તે શક્ર (ઇન્દ્ર) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર વીરાજમાન હતા ત્યાં પહોંચ્યો અહિં યાવત્ પદથી "उवागच्छित्ता" એ પદનો સંગ્રહ થયો છે ત્યાં આવીને "जाव नमंसित्ता

वयासी' यावद् नमस्यित्वा एवमवादीत् , अत्र यावत्पदेन वन्दते नमस्यति वन्दित्वा एतेषां ग्रहणं भवतीति । शक्रो भगवत्सकाशमागत्य किमुक्तवान् ? तत्राह–'देवे णं' इत्यादि 'देवे णं भंते !' देवः खलु भदन्त ! 'महड्ढिए जाव महासोक्खे' महर्द्धिको यावद् महासौख्यः अत्र यावत्पदेन 'महज्जुइए महब्बले महाजसे' एतेषां ग्रहणम् 'बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू आगमित्तए' बाह्यान् पुद्गलान् अपर्यादाय प्रभु रागन्तुमिति प्रश्नः ? यद्यपि सर्वेपि प्राणिनः बाह्यान् पुद्गलान् अनादाय न कामपि क्रियां कर्तुं शक्नुवन्ति, इति सर्वानुभवसिद्धम् , तथापि देवस्य महर्द्धिकत्वात् बाह्यपुद्गलान् अपरिगृह्यापि कदाचिदागमनं संभवेदिति संभावनया शक्रस्य प्रश्नः ।

प्रभुको नमस्कार कर इस प्रकार से पूछा यहां पर यावत्पद से 'वंदइ णमंसइ वंदित्ता इन पदों का संग्रह हुआ है। शक्र ने प्रभु के पास आकर क्या पूछा अब इसे ही यहां से प्रकट किया जाता है–'देवे णं भंते ! महिड्डिए जाव महासोक्खे' हे भदन्त ! जो देव परिवार आदिरूप ऋद्धि विशिष्ट है एवं महासुख संपन्न है तथा यावत्पद ग्राह्य–'महज्जुइए, महब्बले, महाजसे' महानुभाववाला है महाद्युतिवाला है महाबलवाला है, और महायशवाला है, वह 'बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता' बाहर के पुद्गलों को विना ग्रहण किये क्या आने के लिये समर्थ है ? यद्यपि समस्त प्राणी बाह्य पुद्गलों को विना ग्रहण किये किसी भी क्रिया को करने के लिये समर्थ नहीं हो सकते हैं यह अनुभव सिद्ध बात है फिर भी देव महर्द्धिक होने से बाह्यपुद्गलों को ग्रहण किये विनाही कदाचित् आगमनरूप क्रिया को कर सकता हो ? इस संभावना से शक्र ने

एवं वयासी" તેણે પ્રભુને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પૂછયું અહિંયા યાવત્ પદથી "वंदते नमंसति वंदित्वा" વંદના કરી આ પદનો સંગ્રહ થયો છે. શક્રે પ્રભુની પાસે આવીને શું પૂછયું તે વાત હવે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. "देवे णं भंते ! महिड्ढिए जाव महासोक्खे" હે ભગવન્ ! જે દેવ પરિવાર વિગેરે ઋદ્ધિવાળો છે. તેમજ ઘણા સુખવાળો છે અહિંયા યાવત્ પદથી "महज्जुइए महब्बले महाजसे" મહાદ્યુતિવાળા, મહાબળવાળા અને મહાશયવાળા એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ વિશેષણોવાળો તે દેવ "बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता" બહારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા સિવાય આવી શકે છે ? જોકે સઘળા પ્રાણી બહાર પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા સિવાય કોઇ પણ ક્રિયા કરવાને સમર્થ થઇ શકતા નથી, આ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે. તો પણ દેવ મહર્દ્ધિક હોવાથી બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય કદાચ આગમન રૂપ ક્રિયા કરી શકતા હોય આ સંભાવનાથી શક્રે આ પ્રશ્ન કર્યો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે

भगवानाह-'नो इणट्ठे' इत्यादि 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, नहि कोऽपि देवः, बाह्यपुद्गलान्, अनादाय आगमनादिकं कर्तुं शक्नोतीति। 'देवे णं भंते! देवः खलु भदन्त! 'महड्ढिए जाव महासोक्खे' महर्द्धिको यावद् महासौख्यः, 'बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए' बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः आगन्तुम् बाह्यपुद्गलान् आदाय आगमने समर्थः किमिति प्रश्नः। भगवानाह- 'हंता पभू' हन्त प्रभूः समर्थः शक्नोत्येव बाह्यपुद्गलानादाय आगमनादिव्यवहारं कर्त्तुमित्यर्थः, इति प्रथमप्रश्नः सम्प्रति अष्टप्रश्नान्तर्गतशेषप्रश्नान् भगवन्तं पृच्छति 'देवे णं भंते!' देवः खलु भदन्त! 'महड्ढिए जाव महासोक्खे' महर्द्धिको यावद् महासौख्यः 'एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए' एवम्, अनेन, अभिलापेन

ऐसा यह प्रश्न किया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'नो इणट्ठे समट्ठे' हे शक्र! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् कोई भी देव बाह्य पुद्गलों को ग्रहण किये विना आगमनादि क्रियाको नहीं कर सकता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'देवे णं भंते! महड्ढिए जाव महासोक्खे' हे भदन्त! महर्द्धिक यावत् महासुख युक्त देव 'बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए' बाहर के पुद्गलों को ग्रहण करके क्या आगमनादिरूप क्रिया कर सकता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता, पभू' हां शक्र! ऐसा वह कर सकता है। अर्थात् बाह्य पुद्गलों को ग्रहण करके देव आगमनादिव्यवहार करने के लिये समर्थ हो सकता है यह प्रथम प्रश्न का उत्तर है। अब अष्ट प्रश्नान्तर्गत शेष प्रश्नों को वह भगवान् से पूछता है-'देवे णं भंते! महड्ढिए जाव महासोक्खे' हे भदन्त! जो महर्द्धिक यावत् महासुखसंपन्न देव है वह 'एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए' इसी अभिलापक अनुसार क्या

"णो इणट्ठे समट्ठे" હે શક્ર આ અર્થ બરાબર નથી અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય આગમન વિગેરે ક્રિયા કરી શકતો નથી હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "देवे णं भंते! महड्ढिए जाव महासोक्खे" હે ભગવન્! મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ "बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए" બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને આગમન ક્રિયા કરી શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता पभू" હા, શંક્ર એવું તે કરી શકે છે. અર્થાત્ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને દેવ આગમન વિગેરે વ્યવહાર કરવામાં સમર્થ છે. આ પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે હવે આઠ પ્રશ્નાન્તર ગત બાકીના પ્રશ્નો તે ભગવાનને પૂછે છે. "देवे णं भंते! महड्ढिए जाव महासोक्खे" હે ભગવન્! જે મહર્ધિક યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ છે. "एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए" આ અભિલાપ પ્રમાણે શું જવાને

गंतुम् देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महासौख्यः बाह्यान् पुद्गलान् अपरिगृह्य गन्तुं शक्नोति किम् ? 'एवं भासित्तए वा, वागरित्तए वा' एवं भाषितुं वा व्याकर्तुं वा तत्र भाषितुं-वक्तुं व्याकर्तुम्-उत्तरं दातुमित्यनयोर्भाषणव्याकरणयो र्भेद इति, तथा च बाह्यपुद्गलान्, आदाय भाषणं कर्तुम्, उत्तरं दातुं च समर्थः किम् देवो भवतीति ३। 'उम्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा' उन्मिषितुं वा निमिषितुं वा हे भदन्त ! देवो बाह्यपुद्गलान् आदाय उन्मेषनिमेषव्यापारकरणे प्रभुः किम् एवमनादायापीति प्रश्नः ४ आउंटावेत्तए वा पसारएत्तए वा' आकुंचयितुं वा प्रसारयितुं वा शरीरावयवानां संकोचनप्रसारणक्रियां बाह्यपुद्गलान् उपादायानुपादाय वा कर्तुं समर्थः किमिति प्रश्नः 'ठाणं वा, सेज्जं वा, निसीहियं वा, चेइत्तए वा' स्थानं वा, शय्यां वा, निषद्यां स्वाध्यायभूमिं वा चेतयितुं वा कर्तुमित्यर्थः स्थानशय्यादीनामुपभोगाय समर्थो देवः किमिति। 'एवं विउव्वित्तए वा' एवं विकुर्वितुं वा समर्थः किम् 'एवं परियारावेत्तए वा' एवं परिचार-

---

जाने के लिये समर्थ है-अर्थात् ऐसा देव बाहर के पुद्गलों को बिना ग्रहण किये क्या गमन करने के लिये समर्थ हो सकता है ? 'एवं भासित्तए वा, वागरित्तए वा' इसी प्रकार से क्या वह देव बाह्य पुद्गलों को ग्रहण किये बिना बोलने के लिये, उत्तर देने के लिये समर्थ हो सकता है, उम्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा आउंटावेत्तए वा, पसारएत्तए वा' उन्मेष निमेषरूप व्यापार करने में समर्थ हो सकता है क्या? शरीरावयवों के संकोच करने में या उनके प्रसारण करने में समर्थ हो सकता है क्या ? 'ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा, चेइत्तए वा' स्थान, शय्या, स्वाध्यायभूमि इनके उपभोग करने के लिये समर्थ हो सकता है क्या ? इसी प्रकार से वह 'विउव्वित्तए' क्या विकुर्वणा करने के लिये समर्थ हो सकता है ? 'एवं परियारावेत्तए वा' विषयभोगों को

સમર્થ થાય છે. અર્થાત્ એવો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય શું ગમન કરી શકે છે ? " एवं भासित्तए वा वागरित्तए वा " એજ રીતે તે દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય શું બોલી શકે છે કે ઉત્તર દઈ શકે છે ? " उम्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा, आउंटावेत्तए वा, पसारएत्तए वा " ઉન્મેષ નિમેષરૂપ (ઉઘાડવું બંધ કરવું) વ્યાપાર કરી શકે છે ? શરીરના અવયવોના સંકોચ કરવામાં અગર તેના ફેલાવવામાંની ક્રિયા કરવા સમર્થ થઈ શકે છે ? " ठाणं वा सेज्जं वा, निसीहियं वा, चेइत्तए वा " સ્થાન શય્યા સ્વાધ્યાયભૂમિના ઉપભોગ કરવામાં સમર્થ થઈ શકે છે ? એજ રીતે તે "विउव्वित्तए" શું વિકુર્વણા કરી શકે છે. " एवं परियारावेत्तएवा " વિષય ભોગો

यितुं वा-परिचारणं-विषयोपभोगः, एतादृशपरिचारणकरणे समर्थः किम् ८ कियत्पर्यन्तमेतद् वक्तव्यं तत्राह-'जाव हंता पभू' यावद् हन्तः प्रभुः, यावत्पदेन आगमनादारभ्य परिचारणपर्यन्तम् अष्टसु प्रश्नेषु अनादाया प्रभुः आदाय प्रभु-रित्यन्तेन सर्वं ग्राह्यम् देवोहि बाह्यपुद्गलान् आदाय, आगमनगमनादारभ्य परिचारणान्तक्रियां कर्त्तुं समर्थः किम् ? इत्येवमष्टप्रश्नाः शक्रस्य । तत्र आगमन-विषयकः प्रथमः प्रश्नः, गमनविषयको द्वितीयः २, भाषणव्याकरणयोस्तृतीयः ३, उन्मेषनिमेषविषयकश्चतुर्थः ४, आकुञ्चनप्रसारणविषयकः पञ्चमः ५, स्थानादिविषयकः षष्ठः ६, विकुर्वणाविषयकः सप्तमः ७' परिचारणाविषयको-ऽष्टमः ८, । इत्येवं मिलित्वा अष्टौ प्रश्नाः शक्रस्य भवन्तीति । एतादृशक्रिया-

भोगने के लिये समर्थ हो सकता है क्या ? तात्पर्य इन प्रश्नों के करने का ऐसा है कि पूर्वोक्त विशेषणवाला देव बाह्य पुद्गलों को विना ग्रहण किये या ग्रहण करके इन प्रश्नित कार्यों के करने में समर्थ हो सकता है क्या ? यहां ये आठ प्रश्न हैं, आगमन विषयक प्रथम प्रश्न है, गमन विषयक द्वितीय प्रश्न हैं, भाषण व्याकरण विषयक तीसरा प्रश्न है। उन्मेष निमेष विषयक चतुर्थ प्रश्न है, आकुञ्चन प्रसारण विषयक पांचवा प्रश्न हैं। स्थानादि विषयक छट्ठा प्रश्न हैं। विकुर्वणा विषयक सातवां प्रश्न है और परिचारणा विषयक आठवां प्रश्न है। इस प्रकार से ये शक्र के ८ प्रश्न हैं। इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु का ऐसा ही कथन है कि पूर्वोक्त विशेषणो वाला देव बाह्य पुद्गलों को ग्रहण करके इन सब क्रियाओं के करने में समर्थ हो

ભોગવવામાં સમર્થ થઈ શકે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોકત વિશેષણોવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય અગર ગ્રહણ કરીને આ પ્રશ્નમાં કહેલા તમામ કાર્યો કરી શકે છે? અહિંયા આ આઠ પ્રશ્નો છે. (૧) આગમન વિષયનો પહેલો પ્રશ્ન છે. (૨) ગમન વિષેનો બીજો પ્રશ્ન છે. (૩) ભાષણ, વ્યાકરણ વિષેનો ત્રીજો પ્રશ્ન છે. (૪) ઉન્મેષનિમેષ (ઉઘાડવુ વાસવું) વિષેનો ચોથો પ્રશ્ન છે. (૫) સંકોચાવવું અને ફેલાવવું એ વિષેનો પાંચમો પ્રશ્ન છે. (૬) સ્થાન વિગેરે વિષયનો છઠ્ઠો પ્રશ્ન છે. (૭) વિકુર્વણા વિષેનો સાતમો પ્રશ્ન પ્રશ્ન છે. (૮) પરિચારણા (વિષયભોગ) ભોગવવા સંબંધી આઠમો પ્રશ્ન છે. આ રીતે શક્રના આ આઠ પ્રશ્નો છે. તે પ્રશ્નોના સંબંધમાં પ્રભુ એવો ઉત્તર આપે છે કે પૂર્વોકત વિશેષણોવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને આ બધી ક્રિયાઓ કરવામાં સમર્થ થાય છે. બહારના

करणं देवानां सुलभमेव बाह्यपुद्गलसहकारेणेति भगवत उत्तरमिति । 'इमाइं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ' इमानि अष्टौ उत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणानि पृच्छति-उत्क्षिप्तानीव उत्क्षिप्तानि अविस्तारयति स्वरूपाणि प्रष्टुं योग्यत्वात् प्रश्नाः व्याक्रियमाणत्वाच्च व्याकरणानि यानि तानि उत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणानि 'पुच्छित्ता' पृष्ट्वा 'संभंतियवंदणएणं वंदइ' सम्भ्रान्तिकवन्दनेन वन्दते, संभ्रान्तिः-संभ्रम औत्सुक्यं तया संभ्रान्त्या निर्वृत्तं-संपादितं यद् वन्दकम् तत् संभ्रान्तिकवन्दनकम् तादृशवन्दनकेन भगवन्तं शक्रो वन्दते इति 'वंदित्ता' वन्दित्वा 'तमेव जाणविमाणं दुरुहइ' तमेव यानविमानम् अधिरोहति, येन दिव्येन यानविमानेन आगतस्तमेव विमानमधिरोहति 'दुरुहित्ता' अधिरुह्य-विमानोपरि उपविश्य 'जामेव दिसं पाउब्भूए' यामेव दिशं प्रादुर्भूतः, यामेव दिशं समाश्रित्य प्रादुर्भूतो यत एव समागत इत्यर्थः 'तामेव दिसं पडिगए' तामेव दिशं प्रतिगतः शक्रो यानविमानेन आगत्य भगवन्तम् अष्ट प्रश्नान् पृष्ट्वा पुनरपि सौत्सुक्यवन्दनादिकं कृत्वा स्वस्थानं गत इति भावः ॥ सू० १ ॥

सकता। विना ग्रहण किये नहीं। बाह्य पुद्गलों के सहकार से ऐसी क्रियाओं का करना देवों को सुलभ ही है। ऐसा भगवान् का उत्तर है। 'इमाइं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ' ये प्रश्न उत्क्षिप्त इसलिये हो गये हैं कि ये अविस्तृत स्वरूपवाले हैं। तथा प्रष्टुं योग्य होने से प्रश्न रूप हैं एवं व्याक्रियमाण होने से उत्तर देने के योग्य होने से-व्याकरणरूप हैं। ऐसे इन उत्क्षिप्त, प्रश्नरूप एवं व्याकरण रूप-प्रश्नो को प्रभु से शक्र ने पूछा-'पुच्छित्ता' पूछकर 'संभंतियवंदणएणं वंदइ' फिर उसने बडे उत्कण्ठा के साथ जल्दी से प्रभु को वन्दना की 'वंदित्ता' वन्दना करके फिर वह 'तमेव जाणविमाणं दुरुहइ' जिस दिव्य विमान से आया था उसी दिव्य विमान पर सवार हो गया।

પુદ્ગલોના સહકારથી એવી ક્રિયાઓનું કરવું દેવોને સુલભ હોય છે. એ પ્રમાણે ભગવાનનો ઉત્તર છે "इमाइं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ" આ પ્રશ્નો ઉત્ક્ષિપ્ત એ માટે કહ્યા છે કે તેનું સ્વરૂપ અવિસ્તૃત છે. તથા પૂછવાને યોગ્ય હોવાથી પ્રશ્ન રૂપ છે અને વ્યાક્રિયમાણ હોવાથી (ઉત્તર દેવા યોગ્ય હોવાથી) વ્યાકરણ રૂપ છે. એવા આ ઉત્ક્ષિપ્તરૂપ અને વ્યાકરણ રૂપ આઠ પ્રશ્નો શક્રે પ્રભુને પૂછયા "पुच्छित्ता" પૂછીને "संभंतियवंदणएणं वंदइ" પછી તેણે ઘણી ઉત્કંઠાથી જલદી પ્રભુને વંદના કરી "वंदित्ता" વંદન કરીને પછી તે "तमेव जाणविमाणं दुरुहइ" જે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને આવ્યો હતો તેજ દિવ્ય વિમાન પર સવાર થઇ ગયો. "दुरुहित्ता"

सर्वदैव शक्रो भगवन्तं वन्दते नमस्यति यावत्पर्युपास्ते कथमद्य शक्रः संक्षेपेण अष्टौ प्रश्नान् पृष्ट्वा सोत्सुको गतः, इत्यत्र कारणं ज्ञातुं भगवन्तं पृच्छति गौतमः-'भंते त्ति' इत्यादि ।

मूलम्-'भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी अन्नया णं भंते! सक्के देविंदे देवराया देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ सक्कारेइ जाव पज्जुवासइ, किण्णं भंते अज्ज सक्के देविंदे देवराया देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ, पुच्छित्ता संभंतियवंदणएणं वंदइ नमंसइ जाव गए गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा! महासुक्के कप्पे महासामाणे विमाणे दो देवा महड्ढिया जाव महासोक्खा एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना, तंजहा मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए य अमायि सम्मदिट्ठिउववन्नए य। तए णं से मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नए देवे तं अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी परिणममाणा पोग्गला नो परिणया अपरिणया। तए णं से अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नए देवे तं मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासीपरिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला परि-

---

'दुरुहित्ता' सवार होकर 'जामेव दिसं पाउब्भूए' फिर वह जिस दिशा से आया था-'तामेव दिसं पडिगए' उसी दिशा से चला गया ॥सू० १॥

સવાર થઈને બેસીને "जामेव दिसं पाउब्भूए" પછી તે જે દિશાથી આવ્યો હતો. "तामेव दिसं पडिगए" તે દિશા તરફ પાછો ચાલ્યો ગયો. ॥સૂ૦૧॥

णया नो अपरिणया। तं मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं पडिहणइ पडिहणित्ता ओहिं पउंजइ ओहिं पउंजित्ता ममं ओहिणा आभोएइ आभोएत्ता अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था- एवं खलु समणे भगवं महावीरे जंबुद्दीवे दीवे जेणेव भारहे वासे, जेणेव उल्लुयतीरे नयरे जेणेव एगजंबुए चेइए जाव अहापडिरूवं जाव विहरइ। तं सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं० परिवारो जहा सूरियाभस्स जाव निग्घोस-नाइयरवेणं जेणेव जंबुद्दीवे दीवे जेणेव भारहे वासे जेणेव उल्लुयतीरे नयरे जेणेव एगजंबुए चेइए जेणेव मम अंतियं तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं से सक्के देविंदे देवराया तस्स देवस्स तं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं दिव्वं तेयलेस्सं असहमाणे मम अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ पुच्छित्ता सभंतिय जाव पडिगए ॥सू० २॥

छाया—भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् अन्यदा खलु भदन्त ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजो देवानुप्रियं वन्दते नमस्यति सत्कारयति यावत्पर्युपास्ते किं खलु भदन्त ! अद्य शक्रो देवेन्द्रो देवराजो देवानुप्रियम् अष्टौत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणानि पृच्छति पृष्ट्वा सांभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दते नमस्यति यावत्प्रतिगतः। गौतम इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवम् अवादीत्, एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये महाशुक्रे कल्पे महासमाने विमाने द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावद् महासौख्यौ एकविमाने देवतया उत्पन्नौ तद्यथा मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकश्च अमायिसम्यग् दृष्ट्युपपन्नकश्च ततः खलु से मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवस्तम् अमायिसम्यग् दृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवमवादीत् परिणममाणाः पुद्गलाः नो परिणताः, अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः नो परिणता अपरिणताः। ततः खलु सोऽमायि सम्यग्दृष्ट्युपपन्नको देवस्तं मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवम्

अवादीत् परिणममाणाः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः तं मायिमिथ्यादृष्टयुपपन्नकं देवम् एवं प्रतिहन्ति प्रतिहत्य अवधिं प्रयुङ्क्ते प्रयुज्य माम् अवधिना आभोगयति, आभोग्य अयमेतद्रूपो यावद् समुदपद्यत एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो जंबूद्वीपे द्वीपे यत्रैव भारतं वर्षम् यत्रैव उल्लुकतीरं नाम नगरम् , यत्रैव एकजंबूकं चैत्यम् यावद् यथा प्रतिरूपम् यावद् 'विहरति तत् श्रेयः खलु मे श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा यावत् पर्युपास्य इममेतावद्रूपं व्याकरणम् प्रष्टुम् इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते संप्रेक्ष्य चतसृभिः सामानिकसाहस्रीभिः परिवारः, यथा सूर्याभस्य यावद् निर्घोषनादितरवेण यत्रैव जम्बूद्वीपो द्वीपः यत्रैव भारतं वर्षं यत्रैव उल्लूकतीरं नगरम् यत्रैव एकजम्बूकं चैत्यम् यत्रैव मम अन्तिकं तत्रैव प्रधारयति गमनाय । ततः खलु सः शक्रः, देवेन्द्रो देवराजस्तस्य देवस्य तां दिव्यां देवर्द्धिं दिव्यां देवद्युतिं दिव्यं देवानुभावं दिव्यां तेजोलेश्याम् असहमानो माम् अष्टोत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणानि पृच्छति पृष्ट्वा सांभ्रान्तिक यावत् प्रतिगतः ॥ सू० २ ॥

टीका—'भंते त्ति भगवं गोयमे' भदन्त इति भगवान् गौतमः, हे भदन्त ! इत्यादिरूपेण भगवन्तं सम्बोध्य भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं

सर्वदा ही शक्र भगवान् को वन्दना करता है, नमस्कार करता है, यावत् वह उनकी पर्युपासना करता है तो फिर क्यों वह आज शक्र संक्षेप से आठ प्रश्नों को पूछकर सोत्सुक हुआ चला गया—इस विषय में कारण जानने की इच्छा से गौतम भगवान् से पूछते हैं— 'भंतेत्ति' इत्यादि—

'भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं' इत्यादि ।

टीकार्थ—'भंतेत्ति भगवं गोयमे' हे भदन्त ! इस प्रकार से भगवान् गौतमने प्रभु को संबोधित करके 'समणं भगवं महावीरं वंदइ' श्रमण

શક્ર હમેંશા ભગવાનને વંદના કરે છે યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરે છે. તો પછી તે શક્ર આજે સંક્ષિપ્તથી આઠ પ્રશ્નો પૂછીને ઉત્સૂકતાવાળો થઇને ચાલ્યો ગયો. તે વિષેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામીએ આ વિષયમાં આ પ્રમાણે પૂછયું.—"भंतेत्ति" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—"भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं" ભગવાન ગૌતમે હે ભગવન્! એ પ્રમાણે પ્રભુને સંબોધન કરીને "समणं भगवं महावीरं वंदइ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી તેમના ગુણોની સ્તુતિ કરી

वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् 'अन्नया णं भंते' अन्यदा अन्यस्मिन् काले खलु भदन्त ! 'सक्के देविंदे देवराया' शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ सक्कारेइ' देवानुप्रियं भगवन्तं वन्दते नमस्यति सत्करोति 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन 'सक्कारेइ सम्मानेइ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं' इत्यादिनां सङ्ग्रहः 'किण्णं भंते ! अज्ज-सक्के देविंदे देवराया' किं खलु भदन्त ! अद्य शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ' देवानुप्रियम् अष्टौत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणानि पृच्छति 'पुच्छित्ता संभंतियवंदणएणं वंदइ नमंसइ जाव पडिगए'

भगवान् महावीर को वन्दना की–गुणस्तुति की 'नमंसइ' नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार करके 'एवं वयासी' फिर उन से इस प्रकार कहा–पूछा–'अन्नया णं भंते ! हे भदन्त ! जब कभी 'सक्के देविंदे देवराया' 'देवेन्द्र देवराज शक्र 'देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ, सक्कारेइ, 'आप देवानुप्रिय को वन्दना करता था नमस्कार करता था, सत्कार करता था। जाव पज्जुवासइ' तब वह आपकी यावत् पर्युपासना करता था–यहां यावत् शब्द से–'सक्कारेइ, सम्माणेइ, कल्लाणं, मंगलं, देवयं' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ है फिर आज 'किण्णं भंते ! अज्ज सक्के देविंदे देवराया' क्या बात है जो देवेन्द्र देवराज शक्रने 'देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ' आप देवानुप्रिय से आठ उत्क्षिप्त–पूछने योग्य प्रश्न–व्याकरणों को पूछा है और 'पुच्छित्ता' पूछ करके ही 'संभंतियवंदणएणं वंदइ, जाव पडिगए' वह उतावली के साथ आपको वन्दना, नमस्कार

"नमंसइ" નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता" વંદના નમસ્કાર કરીને "एवं वयासी" તે પછી ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું "अन्नया णं भंते ! હે ભગવન્ ! જ્યારે "सक्के देविंदे देवराया" દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર "देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ सक्कारेइ" આપ દેવાનુપ્રિયને વંદના કરતા હતા નમસ્કાર કરતા હતા સત્કાર કરતા હતા. "जाव पज्जुवासइ" તે પછી તે ઈન્દ્ર યાવત્ પર્યુપાસના કરતા હતા અહિંયા 'યાવત્' શબ્દથી "सक्कारेइ सम्माणेइ, कल्लाणं, मंगलं देवयं चेइयं" 'ઇત્યાદિ' પદનો સંગ્રહ થયો છે તો પછી આજે "किण्णं भंते ! अज्ज सक्के देविंदे देवराया" શું વાત છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇન્દ્રે "देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ" આપ દેવાનુપ્રિયને પૂછવા યોગ્ય આઠ પ્રશ્નો પૂછયા છે અને "पुच्छित्ता" પૂછીને તરતજ "संभंतियवंदणएणं वंदइ, जाव पडिगए" ઉતાળથી આપને

पृष्ट्वा सांभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दते नमस्यति यावत् प्रतिगतः, यावत्पदेनात्र वन्दित्वा नमस्यित्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं पर्यन्तस्य संग्रहः, अन्यदा तु स्वस्थचित्तः शक्रो भगवन्तं वन्दनादिकं कृत्वा ततः पश्चात् पृच्छति प्रश्नस्य च यथावदुत्तरं समवाप्य अवधार्य च स्वस्थचित्तेन वन्दनादिकं यावत् पर्युपासनादिकं कृत्वा ततो गच्छति कथमद्य चंचलचित्त इव असंभ्राम्यमानः शक्रः प्रश्नमात्रं पृष्ट्वा त्वरितमेव गतस्तत्र किं कारणमिति गौतमप्रश्नाशयः। भगवानाह-'गोइमाइ' इत्यादि 'गोइमाइ समणे भगवं महावीरे' गौतम इति एवं रूपेण संबोध्य श्रमणो भगवान् महावीरः, 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत् 'एवं खलु गोयमा!' एवं खलु गौतम! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'महासुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे' महाशुक्रे कल्पे महा-

---

कर यावत् चला गया है। यहां यावत्पद से' वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए, तामेव दिसं 'इन पदों का संग्रह हुआ है। गौतम के इस प्रश्न का भाव ऐसा है कि देवेन्द्र देवराज शक्र जब आपकी वन्दनादिकरने के लिये आता था। तब वह शांत चित्त होकर आपसे प्रश्न पूछता था और आप से यथावत् उत्तर पाकर एवं उसे हृदय धारण कर स्वस्थचित्त से आपको वन्दनादिक क्रिया को एवं पर्युपासनादिक क्रिया को करता था, फिर जाता था, पर आज क्या बात हुई है जो वह चंचलचित्त के जैसा प्रतीत होता हुआ केवल प्रश्न मात्र को पूछकर ही जल्दी से चला गया है इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमाइ समणे भगवं महावीरे' हे गौतम! 'एवं खलु गोयमा!' कारण ऐसा है- 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल में और उस समय में 'महासुक्के

વંદના નમસ્કાર કરીને યાવત્ ચાલ્યો ગયો અહિં ' યાવત્ ' પદથી ''वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए, तामेव दिसं'' એ પદોના સંગ્રહ થયો છે. ગૌતમના આ પ્રશ્નોનો ભાવ એ છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જ્યારે જ્યારે આપને વંદના વિગેરે કરવા માટે આવતા હતા ત્યારે ત્યારે તે શાંત ચિત્ત થઇને આપને પ્રશ્ન પૂછતા હતા અને આપની પાસેથી તેનો યથાવત ઉત્તર મેળવીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને સ્વસ્થ ચિત્તથી આપની વંદના વિગેરે ક્રિયા અને પર્યુપાસના વિગેરે ક્રિયા કરતો હતો અને તે પછી તે જતો હતો પરંતુ આજે શું છે. કે તે શક્ર ભ્રમિત ચિત્તની જેમ કેવળ પ્રશ્ન પૂછીને જ જલદી જલદી ચાલ્યો ગયો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-''गोयमाइ समणे भगवं महावीरे'' હે ગૌતમ! ''एवं खलु गोयमा! તેનું કારણ એ છે કે ''तेणं कालेणं तेणं समएणं'' તે કાળે અને તે સમયમાં 'महा-

समाननामकविमाने 'दो देवा महड्ढिया जाव महासोक्खा' द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावद् महासौख्यौ यावत्पदेन 'महज्जुइए महाबले महाजसे' एतेषां सङ्ग्रहः 'एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना' एकस्मिन् विमाने देवतया उत्पन्नौ 'तं जहा' तद्यथा 'मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नए य' मायी मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकश्च, 'अमायि सम्मदिट्ठि उववन्नए य' अमायि सम्यग् दृष्ट्युपपन्नकश्च 'तए णं से मायिमिच्छा-दिट्ठि उववन्नए देवे' ततः खलु स मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवः 'तं अमायि सम्मदिट्ठिं उववन्नगं देवं एवं वयासी' तममायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवम् वक्ष्यमाणप्रकारमवादीत् । किमुक्तवान् पूर्वो देवोऽपरं देवं तत्राह–'परिणममाणा पोग्गला नो परिणया' परिणममानाः पुद्गलाः, नो परिणताः, अपि तु 'अपरिणया'

कप्पे महासमाणे विमाणे' महाशुक्र कल्प में महासमाननामक विमान में 'दो देवा महड्ढिया जाव महासोक्खा' महर्द्धिक यावत् महासौख्य सुख संपन्न दो देव 'एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना' एक विमान में देवरूप से उत्पन्न हुए हैं, यहां यावत् पद से 'महज्जुइए महाबले महाजसे 'इन पदोंका संग्रह हुआ है। 'तं जहा–मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए य, अमायिसम्मादिट्ठि उववन्नए य' इनमें एक मायी मिथ्यादृष्टि देव उत्पन्न हुआ है, एक अमायीसम्यग्दृष्टि उपन्नक देव है। 'तए णं स मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे' उस मायी मिथ्यादृष्टि उपपन्नक देवने 'त अमायी सम्मादीट्ठिं उववन्नगं देवं एवं वयासी' उस अमायी सम्यग्दृष्टि उपपन्नक देव से ऐसा कहा–'परिणममाणा पोग्गला नो परिणया' परिणाम को प्राप्त करते हुए पुद्गल परिणत नहीं कहे जाते हैं, अपि तु वे 'अपरिणया' अपरिणत ही कहे

सुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे" મહાશુક્ર કલ્પમાં મહાસમાન નામના વિમા-નમાં "दो देवा महड्ढिया जाव महासोक्खा" મહાઋદ્ધિવાળા યાવત્ મહાસુખ-વાળા બે દેવ "एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना" એક વિમાનમાં દેવ રૂપથી ઉત્પન્ન થયા છે. અહિંયા યાવત્ પદથી "महज्जुइए महाबले महाजसे" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'तं जहा–मायिमिच्छादिट्ठि उववण्णए य अमायिसम्मा-दिट्ठि उववन्नएय" તેમાં એક માયિ મિથ્યાદષ્ટિવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયો છે. અને એક અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળો દેવ ઉત્પન્ન થયો છે. "तए णं से मायि-मिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे" તે ઉત્પન્ન થયેલા માયીમિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે "तं अमायि सम्मादिट्ठिं उववन्नगं देवं एवं वयासी" તે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયેલા દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું–"परिणममाणा पोग्गला नो परिणया" પરિણતીને પ્રાપ્ત કરનારા પુદ્ગલ, પરિણત કહેવાતા નથી પરંતુ તે "अपरिणया" અપ-

अपरिणता एव परिणमनक्रियाविषयीभूताः पुद्गलाः, न परिणताः तत्रैवोपपत्तिमाह–'परिणमंति पोग्गला नो परिणया' परिणमंति परिणामं प्राप्नोति इति कृत्वा नो परिणताः 'अपरिणया' अपरिणता एवेति मिथ्यादृष्टिदेवमतम्, अयमाशयः परिणमन्तीति कथनेन वर्त्तमानकालावभासो भवति परिणता इति कथनेन भूतकालावभासो भवति, भूतकालश्च वर्त्तमानस्य विरोधी यतो वर्त्तमानकालिकध्वंसप्रतियोगित्वस्यैव भूतमिति संज्ञा भवति ततश्च यदा वर्त्तमाना क्रिया परिणामे विद्यते तदा भूतक्रिया तत्र कथं स्यात् भूतवर्त्तमानयोः परस्परं विरोधात् अतः परिणमन्तीति कृत्वा पुद्गला नो परिणताः, अपरिणता एव मिथ्या

जाते हैं। क्योंकि वे परिणाम क्रिया के विषयभूत बने रहते हैं। इसी बात को इस प्रकार से कहा गया है कि 'परिणमंति पोग्गला नो परिणया' जो पुद्गल वर्तमान में परिणमन क्रिया के विषयभूत बन रहे हैं वे पुद्गल परिणत नहीं है किन्तु 'अपरिणया' अपरिणत ही हैं, ऐसा अपना मन्तव्य मिथ्यादृष्टि देवने प्रकट किया है, इसका आशय ऐसा है कि 'परिणमन्ति' ऐसा कहने से वर्तमानकाल का ही अवभास होता है। भूतकाल का नहीं। भूलकाल वर्तमानकाल का विरोधी है। क्योंकि वर्तमानकालिक ध्वंस (नाश) रूप है उसी का नाम भूत है। इसलिये जिस समय परिणाम में वर्तमान क्रिया मौजूद है तब भूत क्रिया उसमें कैसे आसकती है? क्योंकि भूत में और वर्तमान में आपस में विरोध है। अतः 'परिणमन्ति' ऐसे कथन से वर्तमानकालिक परिणमन का बोध होने से पुद्गल 'परिणत' नहीं माने जाते हैं किन्तु वे 'अपरिणत' ही माने जाते हैं।

रिणुत જ કહેવાય છે. કેમકે તે પરિણામ ક્રિયાના વિષયવાળા બનેલા હોય છે. એ વાતને આ રીતે જ અથવા આ પ્રમાણે જ કહેવામાં આવે છે. "परिणमंति पोग्गला नो परिणया" જે પુદ્ગલ વર્તમાનમાં પરિણમન ક્રિયાવાળા બનેલા છે. તે પુદ્ગલ 'પરિણુત' કહેવાતા નથી પરંતુ "अपरिणया" અપરિણુત જ છે એવું પોતાનું મંતવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે પ્રગટ કર્યું છે. તેનો આશય એ છે કે "परिणमंति" એવું કહેવાથી વર્તમાનકાળનો જ બોધ થાય છે. ભૂતકાળનો બોધ થતો નથી ભૂતકાળ વર્તમાન કાળનો વિરોધી છે. કેમકે વર્તમાન કાળના ધ્વંસ (નાશ) રૂપ છે તેનું નામજ 'ભૂતકાળ' છે. તેથી જે સમયે પરિણુમનમાં વર્તમાન ક્રિયા રહેલી છે તે સમયે ભૂતક્રિયા તેમાં કેવી રીતે આવી શકે? કેમકે ભૂતક્રિયા અને વર્તમાન ક્રિયામાં પરસ્પરમાં વિરોધાભાસ છે તેથી "परिणमन्ति" એ પ્રમાણેના કથનથી વર્તમાન કાળસંબંધી પરિણુમનનો બોધ થાય છે તેથી પુદ્ગલ "परिणत"

दृष्टिमतम्, सम्यग्दृष्टिः पुनराह 'तए णं' इत्यादि 'तए णं से अमायिसम्मदिट्ठि उववन्नए देवे' ततः खलु सोऽमायी सम्यग् दृष्ट्युपपन्नको देवः 'तं मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी" तं मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवमवादीत् 'परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया' परिणममानाः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः, ये पुद्गलाः परिणामक्रियां प्राप्नुवन्ति ते परिणता एव कुतः वर्त्तमानानां भूतत्वम्? तत्राह-'परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया' परिणमन्तीति पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा पुद्गलाः परिणता एव नो अपरिणताः। 'परिणमन्ति' इति तदैव वक्तुं शक्यते यदा परि-

इसके उत्तर में 'तए णं से अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नए देवे तं मायिमिच्छदिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी' उस अमायी सम्यग्दृष्टिउपपन्नक देव ने उस मायिमिथ्यादृष्टिउपपन्नकदेव से ऐसा कहा 'परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया' परिणममाण पुद्गल परिणत माने गये हैं अपरिणत नहीं। जो पुद्गलपरिणाम क्रिया को प्राप्त कर रहे हैं वे परिणत हैं क्योंकि 'परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया' 'परिणमंति' ऐसा तब ही कहा जा सकता है कि जब परिणाम क्रिया का उनमें सद्भाव होता है। नहीं तो परिणाम क्रिया के असद्भाव काल में भी यदि 'परिणमंति' ऐसा कहा जावेगा तो जैसा यह यहां कहा जाता है वैसा ही अन्यत्र भी ऐसा ही कहा जाना चाहिये जब परिणाम का सद्भाव हो रहा है तब

માનવામાં આવતા નથી પરંતુ તે અપરિણત જ માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનું માયી મિથ્યાદૃષ્ટિનું કથન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં "तए णं से अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नए देवे तं मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी" તે અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવે તે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું "परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया" પરિણમમાન્ (ફેરફાર થતા) પુદ્ગલ પરિણત માનવામાં આવે છે અપરિણત માનવામાં આવતા નથી જે પુદ્ગલ પરિણામ ક્રિયાને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે તે પરિણત જ છે. કેમકે "परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमंति" એવું ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે પરિણામ ક્રિયા તેનામાં રહેલી હોય નહિં તો પરિણામ ક્રિયાના અસદ્ભાવ-અવિદ્યમાનપણામાં પણ જો "परिणमंति" એવું કહેવામાં આવે તો જેવી રીતે અહિંયા કહેવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે બીજે પણ એવું જ કહેવાવું જોઈએ જ્યારે પરિણામનો સદ્ભાવ થઇ રહ્યો છે. ત્યારે "परिणमंति" એ રીતના વ્યવહારમાં ત્યાં પરિણતત્વનો

णामक्रियायाः सद्भावो भवेत् अन्यथा परिणामक्रियाया असद्भावकालेऽपि परिणमन्तीति यदि स्यात् तदा तत्र इव अन्यत्रापि परिणमन्तीति व्यवहार आपद्येत परिणामसद्भावे तु परिणमन्तीति व्यवहारे परिणतत्वमवश्यं प्रतिभाति। यदि परिणामे सत्यपि परिणतत्वं न स्यात् तदा सर्वदैव परिणतत्वस्य अभाव एव प्रसज्येतेति। अयं भावः, आमपाकादौ 'निभाडो' इति गुर्जरप्रसिद्धे घटादेः प्रक्षेपानन्तरं यावत्कालपर्यन्तम् आमपाकतो घटादीनां निःसारणं न क्रियते तावत्कालपर्यन्तं परिणमंतीति व्यवहारदर्शनेन परिणामक्रिया दीर्घकालिकीति विज्ञायते तत्रश्च यदि प्रथमसमये परिणामो न जातो द्वितीयसमये परिणामो नाभूत् तदा अन्तिमसमये स परिणामो भविष्यतीति प्रत्याशा मात्रम् अतः प्रथमसमये

'परिणमन्ति' इस प्रकार के व्यवहार में वहां परिणतत्व का अवभास अवश्य होता है। यदि परिणाम के सद्भाव में भी परिणतत्व का सद्भाव न हो तो सर्वदा ही परिणतत्व का अभाव ही प्रसक्त होगा। इसका अभिप्राय ऐसा है-जहां मिट्टी के वर्तन पकाये जाते हैं ऐसे निभाड-या आवा-में घटादिके प्रक्षेप करने पर जब तक वे घटादिक उससे बाहर निकाले जाते हैं-तब तक वे उसमें पक रहे हैं ऐसा व्यवहार होता हुआ देखा जाता है। अतः इस व्यवहार से ऐसा ज्ञात होता है कि परिणाम क्रिया दीर्घकालभाविनी है, अब यहां विचारणा ऐसी होती है कि यदि प्रथम समय में घटादिकों में परिणामक्रिया हुई न मानी जावे तो वह द्वितीय समय में भी कैसे हुई मानी जा सकेगी? इस हालत में अन्तिम समय में वह परिणाम-परिणमनक्रिया-पूरी हो जावेगी-यह तो केवल एक दुराशामात्र ही होगा अतः ऐसा ही

અવભાસ અવશ્ય હોય છે જો પરિણામના સદ્‌ભાવમાં પણ પરિણતત્વનો સદ્‌ભાવ ન હોય તો હમેશાં પરિણતત્વનો અભાવ જ રહેશે તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે. જ્યાં માટીના વાસણો પકાવવામાં આવે છે એવા નિભાડામાં ઘડા વિગેરે મૂકવાથી જ્યાં સુધી તે ઘડા વિગેરે તેમાંથી બહાર કાઢવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે નિભાડામાં પાકે છે. એવો વ્યવહાર થતો જોવામાં આવે છે જેથી આ વ્યવહારથી એવું સમજાય છે કે પરિણામ ક્રિયા લાંબે કાળે થવાવાળી છે. હવે અહિં વિચારવાનું એ છે કે જો પ્રથમ સમયમાં ઘટાદિમાં પરિણમન ક્રિયા થઈ તેમ ન માનવામાં આવે તો તે બીજા સમયમાં પણ થઈ એમ કેવી રીતે માની શકાય? આ સ્થિતિમાં છેલ્લા સમયમાં પણ તે પરિણામ પરિણમન ક્રિયા પૂરી થશે એમ કહેવું તે તો કેવળ એક દુરાશા માત્ર જ

एवांशतो भवति परिणामः तदनन्तरं यावति अंशे न परिणामोऽभूत् प्रथमसमये, तावति अंशे द्वितीयसमये न परिणामो भवति एवं इत्यादि समयाद्यारभ्य अन्तिमसमयपर्यन्तं परिणामो जायते इति प्रथमसमयस्य नाशानन्तरमेव तत्र परिणत इति व्यवहारो भवति, प्रथमसमयापेक्षया परिणत इति व्यवहारो भूतकालिकः, द्वितीयादिसमयापेक्षया च परिणमतीति वर्त्तमानापदेशोऽपि भवतीति उभयमपि अविरुद्धमेवेति कृत्वा परिणमन्तीति तत्र परिणता इति कथं न सुसंगतमेवेति

मानना चाहिये-कि प्रथम समय में ही अंशतः परिणाम होता है। इसके बाद द्वितीय समय में जितना वहां परिणाम होना चाहिये था वह वहां प्रथम समय में नहीं होता है, इसी प्रकार से तृतीय समय में जितना परिणाम होना चाहिये वह द्वितीय समय में वहाँ नहीं होता है। इस प्रकार प्रथम समय से लेकर अन्तिम समय तक वहां परिणमन होता रहता है अतः जब प्रथम समय नष्ट हो जाता है-तब उस समय में जो परिणाम वहां हुआ है उस परिणाम में 'परिणत' ऐसा व्यपदेश हो जाता है। यह व्यपदेश भूतकालिक है। क्योंकि यह परिणाम प्रथम समय में हो चुका है तथा द्वितीयादि समयों की अपेक्षा वह परिणाम जो अभी होना बाकी है-वहां हो रहा है। ऐसा व्यपदेश होता है, अतः 'परिणमति' ऐसा वर्तमान कालिक व्यपदेश भी होता है और प्रथम समय की अपेक्षा वह परिणाम हो चुका है इसलिये परिणत ऐसा भी व्यपदेश होता है इस प्रकार 'परिणमन्ती परिणतः' ये दोनों व्यप-

થશે જેથી એવું જ માનવું જોઈએ કે પ્રથમ સમયમાં જ અંશતઃ પરિણામ થાય છે તે પછી બીજા સમયમાં ત્યાં જેટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે તેમાં પ્રથમ સમયમાં થતું નથી એજ રીતે ત્રીજા સમયમાં જેટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે બીજા સમયમાં થતું નથી આ રીતે પ્રથમ સમયથી લઈને અંતિમ સમય સુધી તેમાં પરિણામ થતું જ રહે છે. તેથી જ્યારે પ્રથમ સમય નાશ પામે છે. ત્યારે તે સમયમાં જે પરિણામ ત્યાં થયું છે તે પરિણામમાં "પરિણત" એવો વ્યપદેશ (વ્યવહાર) થઇ જાય છે. આ વ્યપદેશ (વ્યવહરા) ભૂતકાળ સંબંધી છે કેમકે આ પરિણામ તેમાં પ્રથમ સમયમાં થઈ ચુક્યું છે. તથા બીજા વિગેરે સમયોની અપેક્ષાએ તે પરિણામ કે જે હજી થવાનું બાકી છે તે થઈ રહ્યું છે એવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. જેથી "પરિણમંતિ" એવો વર્તમાન સંબંધી વ્યવહાર પણ થાય છે. અને પહેલા સમયની અપેક્ષાએ તે પરિણત થઈ ચુક્યું છે, જેથી 'પરિણતા' એવો પણ વ્યવહાર થાય છે આ રીતે "परिणमन्ती परिणतः" એ બન્ને પ્રકારનો વ્યપદેશ થવામાં

सम्यग् दृष्टि देवमतस्याभिप्राय इति । 'तं मायि मिच्छादिट्ठि उववन्नगं एवं पडिहणइ' तं मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकम् एवं प्रतिहन्ति पराजयं करोतीत्यर्थः । 'एवं पडिहणित्ता' एवं प्रतिहन्य एवमुक्तेन प्रकारेण प्रतिहन्य पराभूय, 'ओहिं पउंजइ' अवधिम्, अवधिज्ञानम् प्रयुङ्क्ते अवधिज्ञानस्य प्रयोगं करोतीत्यर्थः- 'ओहिं पउंजित्ता' अवधिं प्रयुज्य 'मम' माम् 'ओहिणा' अवधिज्ञानेन 'आभोएइ' आभोगयति अवलोकयति 'आभोएत्ता' आभोग्य अवलोक्य 'अयमेवारूवे जाव समुप्पज्जित्था' अयमेतावद्रूपो यावत्संकल्पः समुदपद्यत अत्र यावत्पदेन 'अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए कप्पिए मणोगए संकप्पे' इत्यन्तो ग्राह्यः कीदृशो मनो-

---

देश होने में कोई विरोध नहीं है । अपितु ये दोनों वहां सुसंगत ही हैं, ऐसा सम्यग्दृष्टि देव के मन का अभिप्राय है । 'तं मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नगं एवं पडिहणइ' इस प्रकार स्याद्वादमत के आश्रय से उस सम्यग् दृष्टि देवने उस मायी मिथ्यादृष्टिदेव को पराजित कर दिया। 'एवं पडिहणित्ता' पराजित करके 'ओहिं पउंजइ' फिर उसने अपने अवधिज्ञान को लगाया। 'ओहिं पउंजित्ता' अवधिज्ञान को लगा करके 'ममं' मुझे उसने 'ओहिणा' उस अवधिज्ञान से 'अभोएइ' देखा 'आभोइत्ता' देखकर 'अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था' फिर उसने इस प्रकार से विचार किया-यहां यावत्पद से 'अज्झत्थिए, चिंतिए, कप्पिए, पत्थिए, मणोगए, संकप्पे 'इन विचार के विशेषणों का ग्रहण हुआ है। 'एवं खलु समणे भगवं महावीरे' क्या विचार उसे उत्पन्न हुआ-भाव यह है कि 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिकः महावीर स्वामी के पास जाऊँ। यह आध्यात्मिक विचार अङ्कुरित जैसा हुआ। 'चिंतिए' चिन्तितः प्रभु के पास जाना आवश्यक है, इस प्रकार पुनः पुनः चिन्तन से द्विपत्रित

કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ રહેતો નથી પરંતુ તે બન્ને ત્યાં સુસંગત જ છે. એવો સમ્યગ્દષ્ટિ દેવના મનનો અભિપ્રાય છે. "तं मायि मिच्छादिट्ठि उववन्नगं एवं पडिहणइ" આ રીતે સ્યાદ્વાદ મતના આશ્રયથી તે સમ્યગદષ્ટિ દેવે તે માયી મિથ્યાદષ્ટિ દેવને પરાજીત કરી દીધો. 'एवं पडिहणित्ता" પરાજીત કરીને "ओहिं पउंजइ" પછી તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો "ओहिं पउंजित्ता" અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને "ममं" મને ओहिणा" તે અવધિજ્ઞાનથી "आभोएइ" જોયો "आभोएत्ता" જોઈને "अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था" તે પછી તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો અહિંથી યાવત્ પદથી "अज्झत्थिए, चिंतिए, पत्थिए, कप्पिए, मणोगए, संकप्पे" આ વિશેષણોનું ગ્રહણ થયું છે. "एवं खलु समणे भगवं महावीरे" તેને કેવો

गतः संकल्पः प्रादुर्भूतत्राह–'एवं खलु' इत्यादि 'एवं खलु समणे भगवं महावीरे एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'जंबूदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'जेणेव भारहे वासे' यत्रैव भारतं वर्ष क्षेत्रम् 'जेणेव उल्लुयतीरे नयरे' यत्रैव उल्लुकतीरं नाम नगरम् 'जेणेव एगजंबूए चेइए' यत्रैव एकजम्बूकनामकं चैत्यम् 'तेणेव' तत्रैव 'अहापडिरूवं जाव विहरइ' यथाप्रतिरूपं यावद् विहरति, अत्र यावत्पदेन 'उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे' इति ग्राह्यम्, अवग्रहम्, अवगृह्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्, विहरतीति सम्बन्धः 'तं सेयं खलु मे' तत् श्रेयः खलु मे 'समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता' श्रमणं

जैसा हुवा। 'कप्पिए' कल्पितः धर्मदेशना सुनेंगे इस रूप के कार्याकृति विचार से पल्लवित जैसा हुआ। 'पत्थिए' प्रार्थितः' यों इष्ट साधन रूप में गृहीत होने से पुष्पित जैसा हुआ। 'मणोगए संकप्पे' मनोगतः संकल्पः प्रभु के पास जाकर धर्मदेशना सुनना ही श्रेयस्कर है यों मनमें दृढनिश्चय संकल्प से फलित जैसा हो गया। अब इसी बात की पुष्टि यहाँ से आगे सूत्रकार करते हैं–इस जंबूद्वीप नाम के द्वीप में स्थित जो 'भारहे वासे' भारतवर्ष नाम का क्षेत्र है, उसमें 'जेणेव उल्लुयतीरे नयरे' उल्लुकतीर नाम का नगर है और उस में भी जो 'एगजंबूए चेइए' एक जंबुक नाम का उद्यान है, उसमें 'अहापडिरूवं जाव विहरइ' यथाप्रतिरूप अवग्रह को धारण करके श्रमण भगवान् महावीर विराजमान हैं यहां यावत्पद से 'उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे' इस पाठ का ग्रहण हुआ है। 'तं सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता' अतः

વિચાર આવ્યો ? તે બાબતનું વર્ણન સૂત્રકાર કરે છે. આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં રહેલ "भारहे वासे" ભારત નામનું ક્ષેત્ર છે. તેમાં "जेणेव उल्लुयतीरे नयरे" જ્યાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે. અને તેમાં પણ જે "एग जंबुए चेइए" એક જંબુક નામનું ઉદ્યાન છે. "अहापडिरूवं जाव विहरइ" યથાપ્રતિરૂપ અવગ્રહને ધારણ કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી વિરાજમાન છે. અહિંયા 'યાવત્, પદથી "उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે અવગ્રહને–વનપાલની આજ્ઞા ધારણ કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરીને "तं सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता" જેથી હવે મને એજ યોગ્ય છે કે હું શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને

भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा यावत् पर्युपास्य, अत्र यावत्पदेन नमस्यित्वा सत्कार्य नात्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन् इत्यादि विशेषणानां सङ्ग्रहो भवति, 'इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए' इममेतावद्रूपं व्याकरणं प्रश्नं प्रष्टुम् श्रेय इति पूर्वेण सम्बन्धः 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा 'एवं संप्रेक्षते विचारयति, 'एवं संपेहित्ता' एवं संप्रेक्ष्य-विचार्य 'चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं' चतसृभिः सामानिकसाहस्रीभिः-चतुर्भिः सामानिकसहस्रैरित्यर्थः 'परियारो' परिवारः 'जहा सूरियाभस्स' यथा सूर्याभस्य-सूर्याभदेवस्य परिवारः राजप्रश्नीयसूत्रे प्रतिपादितस्तथैव इहापि परिवारो ज्ञातव्यः 'जहा सूरियाभस्स' अनेन इदं सूचितं भवति 'तिहिं परिसाहिं, सत्तहिं अणीएहिं अणीयाहिवईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिय बहूहिं महासामाणविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं सद्धिं संपरिवुडे' इत्यादि। छाया-यथा सूर्याभस्य-तिसृभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः अनीकाधिपतिभिः, षोडशभिः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीभिः अन्यैश्च बहुभिः महासामानिकविमानवासिभिः वैमानिकैः देवैः सह संपरिवृत्तः। एतादृशपरिवारैः परिवृतः 'जाव निग्घोसनाइयरवेण' यावत् निर्घोषनादितरवेण 'जेणेव जंबुद्दीवे' द्वीवे'

अब मुझे यही उचित है कि मैं श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना करके यावत् पर्युपासना करके 'इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए' उनसे इस प्रकार के इस व्याकरण-प्रश्न को पुछूं यहां पर भी यावत्पद से 'नमंसित्ता' नत्यासन्ने नातिदूरे प्राज्जलिपुटः सन्' इत्यादि पदों का ग्रहण हुआ है। 'त्तिकट्टु एवं संपेहेइ' इस प्रकार से उसने विचार किया-'एवं संपेहित्ता' ऐसा विचार कर 'चउहिं सामाणिय साहस्सीहिं परियारो' वह अपने चार हजार सामानिक परिवार के साथ, जैसा कि 'जहा सूरियाभस्स' राजप्रश्नीय सूत्र में सूर्याभदेव का परिवार कहा गया है उस से घिरे हुए सूर्याभदेव के जैसा 'जाव निग्घोसनाइयरवेणं' यावत् निर्घोषनादितरवपूर्वक 'जेणेव जंबूद्दीवे दीवे'

વન્દના કરીને યાવત્ પર્યુપાસના કરીને "इमं एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए" તેઓને આ રીતના પ્રશ્નો પૂછું અહિંયા પણ યાવત્ પદથી "नमंसित्ता नत्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन्" ઈત્યાદિ પદોને સંગ્રહ થયો છે. "त्तिकट्टु एवं संपेहेइ" આ પ્રમાણે તેણે વિચાર કર્યો "एवं संपेहित्ता" આવો વિચાર કરીને "चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं परियारो" તે સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ પોતાના ચાર હજાર સામાનિક દેવની સાથે જેવી રીતે કે-"जहा सूरियाभस्स" રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં સૂર્યાભ દેવનો પરિવાર કહેવામાં આવ્યો છે, તેનાથી ઘેરાયેલા સૂર્યાભ દેવની માફક "जाव निग्घोसणाइयरवेणं" યાવત્

यत्रैव जम्बूद्वीपो द्वीपः 'जेणेव भारहे वासे' यत्रैव भारतं वर्षम् 'जेणेव उल्लुयतीरे नयरे' यत्रैव उल्लुकतीरं नगरम् 'जेणेव एगजंबूए चेइए' यत्रैव एकजम्बूकं चैत्यम् 'जेणेव मम अंतिए' यत्रैव ममान्तिकम् 'तेणेव पहारेत्थ गमणाए' तत्रैव प्राधार्षीत् गमनाय, हे गौतम ! यत्राहं तिष्ठामि तत्रैव आगन्तुं प्रस्थित इत्यर्थः । 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया' ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'तस्स

जहां जम्बूद्वीप नामका द्वीप था, 'जेणेव भारहे वासे' उसमें भी जहां भारत वर्ष नामका क्षेत्र है। 'जेणेव उल्लुयतीरे नयरे' उसमें भी जहां उल्लुकतीर नामका नगर है, 'जेणेव एगजंबूए चेइए' उसमें भी जहां एक जंबूक नामका उद्यान है 'जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारेत्थगमणाए' उसमें भी जहां मैं था वहां चलने के लिये उसने अपनी तैयारी की 'जहा सूरियाभस्स' इस कथन से यहां यह पाठ सूचित किया गया है। 'तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं सत्तहिं अणीयाहिवईहिं, सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं य बहूहिं महासामाण-विमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं सद्धिं संपरिवुडे' इत्यादि। इस प्रकार के ठाट बाट से वह हे गौतम ! मेरी तरफ आने के लिये प्रस्थित हुआ। 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया' इसके बाद उस देवेन्द्र

વાજીંત્રોના અવાજપૂર્વક "जेणेव जबूदीवे दीवे" જ્યાં જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ હતો. "जेणेव भारहे वासे" તેમાં પણ જ્યાં ભારત ક્ષેત્ર નામનું ક્ષેત્ર છે, "जेणेव उल्लुयतीरे नयरे" તેમાં પણ જ્યાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે– "जेणेव एगजंबूए चेइए" તેમાં પણ જ્યાં એક જંબૂક નામનું ઉદ્યાન છે, "जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए" તે ઉલ્લુકતીર નગરમાં પણ જ્યાં હું વર્તમાન છું ત્યાં આવવાની તે દેવે તૈયારી કરી "जहा सूरियाभस्स" એ કથનથી અહિંયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. "तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणियाहिवईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिं य बहूहिं महासामाणविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवीहिं सद्धिं संपरिवुडे" ઇત્યાદિ આ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

ત્રણ પરિષદાઓની સાથે સાત અનીકો (સૈન્ય)ની સાથે અને સાત સેનાપતિયોની સાથે સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવોની સાથે અને બીજા પણ અનેક મહાસમાણવિમાનમાં રહેનારાવૈમાનિક દેવ દેવીયોની સાથે તેણે પ્રસ્થાન કર્યું" આ રીતના ઠાઠમાઠથી તે દેવે મારી પાસે આવવા પ્રસ્થાન કર્યું" "तए णं से सक्के देविंदे देवराया" તે પછી તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે "तस्स

देवस्स' तस्य देवस्य 'तं दिव्वं देविड्ढिं' तां दिव्यां देवर्द्धिम् 'दिव्वं देवज्जुइं' दिव्यां देवद्युतिम् 'दिव्वं देवाणुभावं' दिव्यं देवानुभावम् 'दिव्वं तेयलेस्सं' दिव्यां तेजोलेश्याम् 'असहमाणे' असहमाणः, ततो शक्रो देवेन्द्रः तस्य देवस्य दिव्यं तेजसः प्रभावं सोढुमशक्त इत्यर्थः 'मम अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ' माम् अष्टोत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणानि पृच्छति—'संभंतिय जाव पडिगए' सांभ्रान्तिक यावत् प्रतिगतः, अत्र यावत्पदेनाऽयमर्थः सम्पद्यते—इमानि अष्टोत्क्षिप्तप्रश्न-व्याकरणानि पृष्ट्वा सांभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दते वन्दित्वा तमेव दिव्यं यानवि-मानम् आरोहति, आरुह्य यतएव समागतस्तत्रैव प्रतिगत इति ॥ सू० २ ॥

भगवान् महावीरो गौतमाय यावदेतादृश वृत्तान्तं कथितवान् तावत्स देवस्त-त्रागतः इत्यादि कथयितुमाह—'जावं च णं' इत्यादि ।

मूलम्—'जावं च णं समणे भगवं महावीरं भगवओ गोय-मस्स एयमट्ठं परिकहेइ, तावं च णं से देवे तं देसं हव्वमागए ।

देवराज शक्र ने 'तस्स देवस्स' उसकी 'तं दिव्वं देवड्ढिं' उस दिव्य—अनुपम देवर्द्धि को 'दिव्वं देवज्जुइं' दिव्य देवद्युति को दिव्वं 'देवाणुभावं' दिव्य देव प्रभाव को 'दिव्वं तेयलेस्सं' दिव्य तेजोलेश्या को, 'असह-माणे' नहीं सहन करते हुए 'मम अट्ठउक्खित्तपसिणवागरणाइं' मुझ से इन आठ उत्क्षिप्त आदि रूप प्रश्नों को पूछा है। 'संभंत्तियं जाव पडिगए' और बहुत उतावली से यावत् वह चला गया है। यहां यावत्पद से ऐसा पाठ लगा लेना चाहिये कि इन आठ उत्क्षिप्त प्रश्न व्याकरणों को पूछकर सांभ्रान्तिक वन्दन से वन्दना करके वह देवेन्द्र देवराज शक्र उसी यान विमान पर सवार होकर जहां से आया था वहीं पर चला गया ॥ सू० २ ॥

देवस्स" ते देवनी "तं दिव्वं देविड्ढिं" ते दिव्य अनुपम देवऋद्धिने "दिव्वं देवज्जुइं दिव्य-देवद्युतिने दिव्वं देवाणुभावं" दिव्य देवप्रभाने "दिव्वं तेयलेस्सं" दिव्य तेजोलेश्या "असहमाणे" सहन न थवाथी "मम अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ" आ उत्क्षिप्त विगेरे रूप आठ प्रश्नो मने पूछया छे. "संभंतियं जाव पडिगए" अने घणीज उतावळथी यावत् ते अहिंथी चाल्यो गयो छे, अहिं यावत्पदथी ए प्रमाणे समजवुं के आ आठ उत्क्षिप्त प्रश्नो पूछीने व्यग्रचित्ते वन्दना करीने ते देवेन्द्र देवराज शक्र एज यान विमानमां बेसीने ज्यांथी आव्यो हतो त्यां पाछो चाल्यो गयो. ।।सू०२।

तए णं से देवे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी एवं खलु भंते! महासुक्के कप्पे महासामाणे विमाणे एगे मायि मिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे ममं एवं वयासी-परिणममाणा पोग्गला नो परिणया अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला नो परिणया अपरिणया। तए णं अहं तं मायि मिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला परिणया, नो अपरिणया से कहमेयं भंते! एवं? गंगदत्ताइ समणे भगवं महावीरे गंगदत्तं देवं एवं वयासी अहं पि णं गंगदत्ता! एव माइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि परिणममाणा पोग्गला परिणया जाव नो अपरिणया सच्चे मे से अट्ठे। तए णं से गंगदत्तदेवे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ। तए णं समणे भगवं महावीरे गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ, जाव आराहए भवइ तए णं से गंगदत्ते देवे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठे उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी-अहं णं भंते! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए एवं जहा सूरियाभो जाव बत्तीसइविहं नट्टविहिं उवदंसेइ, उवदंसेत्ता जाव तमेव दिसं पडिगए ॥सू० ३॥

छाया—यावत् च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो भगवतो गौतमस्य एतमर्थं परिकथयति तावत् च खलु स देवः तं देशं हव्यमागतः। ततः खलु स देवः श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा एवमवादीत् एवं खलु भदन्त ! महाशुक्रे कल्पे महासामाने विमाने एको मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवो माम् , एवमवादीत् परिणमन्तः पुद्गलाः, नो परिणताः, अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः नो परिणता अपरिणताः। ततः खलु अहं तं मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् , एवमवादिषम् , परिणमन्तः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः, तत् किमेतत् भदन्त ! एवम् गङ्गदत्त इति श्रमणो भगवान् महावीरो गङ्गदत्तं देवम् , एवमवादीत्–अहमपि खलु गङ्गदत्त ! एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि परिणमन्तः पुद्गलाः परिणता यावद् नो अपरिणताः सत्य एषोऽर्थः। ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यांतिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट तुष्ट० श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्यासन्ने यावत् पर्युपास्ते ! ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो गङ्गदत्तस्य देवस्य तस्यां च यावद् धर्मं परिकथयति, यावदाराधको भवति। ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् अहं खलु भदन्त ! गङ्गदत्तो देवः किं भवसिद्धिकोऽभवसिद्धिकः, एवं यथा सूर्याभः यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाटयविधिम् उपदर्शयति उपदर्श्य यावत् तामेव दिशं प्रतिगतः॥ सू० ३॥

टीका–'जावं च णं' यावत् च खलु 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ' भगवतो गौतमस्य एतमर्थं

भगवान् महावीर गौतम से जब इस प्रकार का यह वृत्तान्त कह रहे थे कि इतने में वह देव वहां पर आया–यही सब 'जावं च णं 'इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं—

'जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स' इत्यादि।

टीकार्थ–'जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ' भगवान् गौतम ने पूर्वोक्त रूप से प्रभु श्रमण भग-

ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ગૌતમને જ્યારે આ વૃતાંત કહેતા હતા તેજ વખતે તે દેવ ત્યાં આવી ગયા એ સઘળો વૃતાંત "जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ' इत्यादि સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરે છે.

ટીકાર્થ–" जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठे परिकहेइ " ભગવાન ગૌતમે પૂર્વોક્ત રૂપથી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુને

परिकथयति, 'तावं च णं' तावत् च खलु 'से देवे तं देसं हव्वमागए' स देवः तं देशं हव्यम् (शीघ्रम्) आगतः, मायिमिथ्यादृष्टिदेवविषये यावद् भगवान् महावीरो गौतमं कथयति तस्मिन्नेव काले स देवस्तत्र स्वयमेव झटिति तत्रैव समागत इतिभावः। 'तए णं से देवे' ततः खलु स देवः 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'तिक्खुत्तो वंदइ नमंसइ' त्रिःकृत्व-त्रिवारम् वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् तत्राह-'एवं खलु' इत्यादि 'एवं खलु भंते' एवं खलु भदन्त! 'महासुक्के कप्पे' महाशुक्रे महाशुक्रनामके कल्पे 'महासमाणे विमाणे' महासमाननामकविमाने 'एगे मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नए देवे' एको मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवः 'ममं एवं वयासी' माम्, एवम्, अवादीत् किम्, अवादीत्? तत्राह-'परिणममाणे' ति, 'परिणममाणा पोग्गला नो पणिया' परिणमन्तः पुद्गलाः, नो परिणताः परि-

---

वान् महावीर से जिस समय पूछा और उसके विषय में जब प्रभु उनसे उत्तर के रूप में कह रहे थे कि 'तावं च णं' इतने ही में 'से देवे तं देसं हव्वमागए' वह देव अपने आप उस स्थान पर उनके पास जल्दी से आकर उपस्थित हो गया-'तए णं से देवे' आते ही उस देवने 'समणं भगवं महावीरं' श्रमण भगवान् महावीर को 'तिक्खुत्तो वंदइ, नमंसइ' तीन बार वन्दना की नमस्कार किया-'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उसने प्रभु से इस प्रकार कहा- 'एवं खलु भंते' हे भदन्त! बात इस प्रकार से है-'महासुक्के कप्पे' महाशुक्रकल्प में महासमाणे विमाणे' महासमान नामक विमान में 'एगे मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे' एक मायी मिथ्यादृष्टि उपपन्नक देवने 'ममं एवं वयासी' मुझ से ऐसा कहा-'परिणममाणा पोग्गला

જ્યારે પહેલા આ પ્રમાણે પૂછયું અને એ વિષયમાં પ્રભુ જ્યારે તેમને ઉત્તર આપી રહ્યા હતા. તે વખતે "तावं च णं" એટલામાં જ "से देवे तं देसं हव्व-मागये" તે દેવ આપોઆપ તે સ્થાન પર પ્રભુની પાસે શીઘ્રતાથી આવીને ઉપસ્થિત થઇ ગયા 'तए णं से देवे" આવીને તરત જ તે દેવે "समणं भगवं महावीरं" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને "तिक्खुत्तो वंदइ नमंसइ" ત્રણવાર વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું "एवं खलु भंते" હે ભગવન્! એવી વાત છે કે "महासुक्के कप्पे" મહાશુક્ર કલ્પમાં "महासमाणे विमाणे" મહાસમાન નામના વિમાનમાં "एगे माइमिच्छादिट्ठि उववण्णए देवे" એક માયી મિથ્યાદષ્ટિ ઉપપન્નક દેવે "ममं एवं वयासी" મને આ પ્રમાણે કહ્યું

णमन्त इति वर्त्तमानव्यपदेशः परिणता इति भूतकालव्यपदेशः, वर्त्तमानभूतयोश्च परस्परं विरोधेन एकत्र युगपदवस्थाने विरोधात् यदि परिणमन्ति तदा न परिणता अथ परिणतास्तत् कथं परिणमन्ति । वर्त्तमानातीतयोर्विरोधादेव, आह–'अपरिणया' अपरिणताः । अत्रैवोपपत्तिमाह–'परिणमंतीति पोग्गला नो परिणया अपरिणया' परिणमन्तीति पुद्गलाः नो परिणता अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा न ते पुद्गलाः परिणता अपरिणताः, इति व्यपदिश्यते 'तए णं अहं तं मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नगं देवं एवं वयासी' ततः खलु तस्य प्रश्नकरणानन्तरम्, अहं तं मायिमिथ्यादृष्टयुपपन्नकं देवम्, एवमवादिषम् कथितवान् इत्यर्थः 'परिणम-

---

नो परिणया' जो पुद्गल परिणमन कर रहे हैं, वे पुद्गल परिणत नहीं कहे जाते हैं। क्योंकि 'परिणमन्ति' ऐसा व्यपदेश वर्तमान कालिक हैं और 'परिणता' ऐसा व्यपदेश भूत कलिक हैं। भूतकाल में और वर्तमान काल में परस्पर में भेद है। इसलिये इनका एकत्र अवस्थान होना कैसे माना जा सकता है ? यदि ये परिणम रहे हैं तो इन्हें परिणत नहीं कहा जा सकता, और यदि परिणत हो चुके हैं तो इन्हें परिणममान नहीं कहा जा सकता यही बात 'अपरिणया' इस पद से प्रकट की गई हैं। इसी कारण वे पुद्गल जब परिणामशाली हो रहे हैं तो 'परिणमंतीति णो परिणया पोग्गला अपरिणया 'परिणमन्ति' इस क्रिया को लेकर वे परिणममान पुद्गल माने जाते हैं अपरिणत नहीं माने जाते–अतः इसी कारण वे अपरिणत हैं । 'तए णं अहं मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नगं देवं एवं वयासी' हे भदन्त ! तब मैंने उस मायी मिथ्या

"परिणममाणा पोग्गला नो परिणया" જે પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા છે. તે પુદ્ગલ પરિણત કહિ શકાય નહિ કેમકે "परिणमंति" એ પ્રમાણે વર્તમાન કાળ સંબંધી વ્યવહાર છે. ભૂતકાળ અને વર્તમાન કાળમાં અન્યોન્યમાં ભેદ છે. એથી તે બન્નેનું એક સ્થાનમાં રહેવું તે કેવી રીતે માની શકાય જો તે પરિણમી રહ્યા છે. તો તે 'પરિણત' કહિ શકાય નહિ અને જો પરિણત થઇ ગયા છે. તો તેને 'પરિણમમાન્' એ પ્રમાણે કહી શકાય નહિ એજ વાત "अपरिणया" એ પદથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તેજ કારણથી જ્યારે પુદ્ગલ પરિણામવાળા થઇ રહ્યા હોય તો "परिणमंतीति णो परिणया पोग्गला अपरिणया' परिणमन्ति" એ ક્રિયાને લઈને તે પુદ્ગલ 'પરિણત' માનવામાં આવે છે. અપરિણત માનવામાં આવતા નથી, જેથી આ કારણે તે પરિણત છે. "तए णं अहं तं मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी"

माणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया' परिणमन्तः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः कुतो नापरिणतास्तत्राह-'परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया' परिणमन्तीति कृत्वा पुद्गलाः परिणता एवं नो अपरिणताः परिणमन्तीति यदुच्यते तत् परिणामस्य सद्भावे एव संभवति, अन्यथा, अन्यत्रापि, अतिप्रसङ्गः समापतेत् परिणामसद्भावे च परिणमन्तीति व्यपदेशे परिणतत्वम् , अवश्यम्भावि यदि कदाचित् परिणामे सत्यपि परिणतत्वं न स्यात् तदा सदा सर्वदा परिणतत्वाभाव एव स्यादिति। 'से कहमेयं भंते! एवं' तत् कथमेतद् भदन्त! एवम्-हे

दृष्टि देव से ऐसा कहा-'परिणममाणा पोग्गला परिणया, नो अपरिणया' जो पुद्गल परिणमनकर रहे होते हैं वे पुद्गल परिणत कहे जा सकते हैं। अपरिणत नहीं कहे जा सकते हैं क्योंकि 'परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया' जो परिणमन हो रहे हैं वें पुद्गल परिणत कहे गये हैं। अपरिणत नहीं कहे गये हैं। इसका भाव ऐसा है कि 'परिणमन्ति' ऐसा जो कहा जाता है वह उनमें परिणाम होने के सद्भाव में ही कहा जाता हैं। ऐसी बात न हो तो जहां परिणमन का सद्भाव नहीं है वहां पर भी इस प्रकार के कहने का प्रसङ्ग प्राप्त होगा और जब परिणाम का वहां सद्भाव है तो इस स्थिति में परिणतता भी अवश्यंभावी हैं ऐसा मानना अनिवार्य हो जाता है क्योंकि परिणाम के होने पर भी यदि वहां परिणतता स्वीकार की जावे तो वहां सदा परिणतता का अभाव ही

હે ભગવન્! જ્યારે તે માયિ મિથ્યાદષ્ટિ દેવે એવું કહ્યું ત્યારે મેં તેને આ પ્રમાણે કહ્યું "परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया" જે પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા હોય, તે પુદ્ગલ પરિણત જ કહિ શકાય છે. તેને અપરિણત કહિ શકાય નહિ કેમકે "परिणमंतीति नो पोग्गला परिणया अपरिणया" જે પરિણમી રહ્યા હોય તે પુદ્ગલ પરિણત કહેવાય છે અપરિણત કહેવામાં આવતા નથી તેનો ભાવ એ છે કે "परिणमंति" એવું કહેવામાં આવે છે કે તે તેનામાં પરિણમન ક્રિયાના સદ્ભાવમાં કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે હોય તો જ્યાં પરિણમનનો સદ્ભાવ ન હોય ત્યાં પણ "परिणमंति" એ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રસંગ આવે અને જ્યારે ત્યાં પરિણામનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે તે સ્થિતિમાં પરિણતતા પણ અવશ્ય ભાવી છે. એ પ્રમાણે માનવું પડશે કેમકે પરિણમવું હોવા છતાં પણ જો ત્યાં પરિણતતાનો સ્વીકાર

भदन्त ! तस्मै यदहं कथितवान् तत् किं युक्तियुक्तम् ? 'गंगदत्ताइ समणे भगवं महावीरे' गङ्गदत्त इति श्रमणो भगवान् महावीरः 'गंगदत्तं देवं एवं वयासी' गङ्गदत्तं तन्नामकं देवम्, एवमवादीत्, हे गङ्गदत्त ! इत्येवं रूपेण संबोध्य भगवान् गङ्गदत्तं प्रत्याह–'अहं पि णं गंगदत्त !' अहमपि खलु हे गङ्गदत्त ! एवं आइक्खामि' एवम् आख्यामि, भाषे, प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि । तदेवाह–'परिणममाणा पोग्गला जाव नो अपरिणया' परिणमन्तः पुद्गलाः, यावद् नो अपरिणताः यावत्पदेन 'परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला परिणया' इत्येतत् पदजातस्य ग्रहणं भवतीति 'सच्चमेसेअट्ठे' सत्य एषोऽर्थः त्वदुक्तो मयाऽनुमोदितश्च

रहेगा । 'से कहमेयं भंते ! एवं' इस प्रकार से हे भदन्त ! मैंने उस मायी मिथ्यादृष्टिदेव से कहा है–सो मेरा कहना युक्तियुक्त है ? तब 'गंगदत्ताइ समणे भगवं महावीरे' हे गंगदत्त ! इस प्रकार से संबोधित करते हुए श्रमण भगवान् महावीर ने 'गंगदत्ते एवं वयासी' उस गंगदत्तदेव से ऐसा कहा–'अहं पि णं गंगदत्त ! एवं आइक्खामि' हे गंदत्त ! मैं भी ऐसा ही कहता हूं, ऐसी ही प्रज्ञापना करता हूँ–कि– 'परिणममाणा पोग्गला जाव नो अपरिणया' जो पुद्गलपरिणाम से युक्त हो रहे हैं वे परिणत ही हैं अपरिणत नहीं हैं । यहां यावत्पद से परिणया णो अपरिणया, परिणमंतीति पोग्गला परिणया' इन पदों का ग्रहण हुआ है–'सच्चमेसेअट्ठे', अतः हे देव ! तुमने जो कहा है और मैंने जिसकी अनुमोदना की है वह यह अर्थ सर्वथा सत्य है । वह अर्थ कौनसा है ? इसके लिये कहा गया है––'परिणममाणाः

કરવામાં આવે તો ત્યાં પરિણતતાનો હમેંશા અભાવ થઇ જશે "से कहमेयं भंते ! एवं" હે ભગવન્ ! મેં તે માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું છે તો આ પ્રમાણેનું મારૂં કથન શું બરાબર છે? તે સમ્યગદષ્ટિ દેવે ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછયું ત્યારે "गंगदत्ताइ समणे भगवं महावीरे" હે 'ગંગદત્ત' એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે "गंगदत्ते एवं वयासी" તે ગંગદત્ત દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું "अहं पि णं गंगदत्त ! एवं आइक्खामि" હે ગંગદત્ત ! હું પણ એમ જ કહું છું એ પ્રમાણે જ ભાષણ કરૂં છું હું એવી રીતની જ પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું અને એવી જ પ્રરૂપણા કરૂં છું કે ""परिणममाणा पोग्गला जाव नो अपरिणया" જે પુદ્ગલ પરિણામવાળા થઈ રહ્યા છે તે પરિણત જ છે. તે અપરિણત નથી અહિં યાવત્ પદથી "परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला परिणया", परिणमंति એ ક્રિયાપદથી પરિણામ પામતા પુદ્ગલો પરિણત જ છે. તે અપરિણત નથી આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "सच्चमेसेअट्ठे" માટે હે દેવ ! તમે જે કહ્યું છે. અને મેં જેને સમર્થન આપ્યું છે તે આ અર્થ સર્વથા બરાબર જ છે. હવે તે અર્થ

एषोऽर्थः 'परिणममाणाः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणताः, इति सर्वथैव सत्यम् इति। 'तए णं से गंगदत्ते देवे' ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृदयेऽवधार्य 'हट्ठतुट्ठ०' हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद्हृदयः सन् 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरं 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' नात्यासन्ने यावत् पर्युपास्ते, यावत्पदेन नातिदूरे 'सुस्सूसमाणे णमंसमाणे

पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणता'। 'तए णं से गंगदत्ते देवे' इसके बाद वह गंगदत्तदेव 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठे' 'श्रमण भगवान् से इस अपने कथन की पुष्टि की गई सुनकर बहुत अधिक खुश हुआ-संतुष्ट चित्त हुआ-हर्ष के वश से उसका हृदय हर्षित हो गया। 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' उसने उसी समय श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' 'वन्दना नमस्कार कर फिर वह प्रभु के समक्ष अपने उचित स्थान पर बैठ गया-वह स्थान प्रभु से न अधिक दूर था और न उनके अधिक पास में ही था-वहां बैठकर

કર્યો છે એ બતાવતાં પ્રભુ કહે છે કે "परिणममाणाः पुद्गलाः परिणताः नो अपरिणताः परिणमंतीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणता" પરિણામ પામતા પુદ્ગલો પરિણત છે. તે અપરિણત નથી "परिणमंति" એ ક્રિયાપદથી થતાં પરિણમનથી તે પરિણત જ કહેવાય છે. અપરિણત કહેવાતાં નથી. "तए णं से गंगदत्ते देवे" તે પછી તે ગંગદત્ત દેવ "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोचा निसम्म हट्ठतुट्ठ" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પોતાના કથનનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું તે સાંભળીને ઘણોજ ખુશ થયો પ્રસન્નચિત્ત થયો અને હર્ષના ઉત્કર્ષથી તેનું હૃદય પ્રફુલ્લિત થઇ ગયું "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" તે દેવે તેજ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. "वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તે દેવ પ્રભુની પાસે પોતાના ઉચિત સ્થાન પર બેસી ગયા તે સ્થાન પ્રભુથી બહુ દૂર ન હતું અને બહુ નજીક પણ ન હતું ત્યાં બેસીને પ્રભુની પર્યુપાસના કરી (સેવા કરી)

अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति शुश्रूषमाणः, नमस्यन्, अभिमुखः, विनयेन प्राञ्जलिपुटः, 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ' गङ्गदत्तस्य देवस्य तस्यां च यावद् धर्मं परिकथयति, अत्र यावत्पदेन 'महातिमहालयाए परिसाए' इत्यादि 'अरिहा' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति। 'जाव आराहए भवइ' यावद् आराधको भवति अत्र यावत्पदेन 'तेसिं सव्वेसिं' इत्यारभ्य 'आणाए' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति। अत्र औपपातिकसूत्रगतधर्मकथा वर्णनं

उसने प्रभु की पर्युपासना की-यहां यावत्पद से 'नातिदूरे सुस्सूसमाणे, णमंसमाणे, अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे 'इन पदों का ग्रहण हुआ है। 'तए णं समणे भगवं महावीरे' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ' गंगदत्त देव को और उस विशाल सभा को यावत् धर्मका उपदेश दिया-यहां यावत्पद से 'महातिमहालयाए परिसाए' इत्यादि पदों से लगाकर 'अरिह' इस अन्तिम पद तक का पाठ गृहीत हुआ है। 'जाव आराहए भवइ' यावत् आराधक होता है। यहां यावत्पद से 'तेसिं सव्वेसिं' इस पाठ से लेकर 'आणाए' इस अन्तिम पद तक का पाठ गृहीत हुआ है। यहां औपपातिक सूत्र गत धर्म कथा का वर्णन कर लेना चाहिये। 'तए णं

અહિંયા યાવત્ પદથી "नातिदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे" આ પદો ગ્રહણુ થયા છે. તેનો અર્થ બહુ દૂર નહિ તેમજ બહું નજીક નહિ એવા આસને બેસીને પ્રભુની સેવા કરતા નમસ્કાર કરતા પ્રભુની સન્મુખ વિનય સહિત હાથ જોડીને એ પ્રમાણે થાય છે.

"तए णं समणे भगवं महावीरे" તે પછી શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે "गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ" તે ઘણી વિશાળ એવી તે પરિષદમાં પ્રભુએ ગંગદત્ત દેવને "अत्थिलोए अत्थि अलोए" લોક છે ને અલોક પણુ છે પાપ છે ને પુણ્ય છે. તેમજ બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપ વિગેરે શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અહિંયા યાવત્ પદથી "महातिमहालयाए परिसाए" 'इत्यादि' પદોથી લઈને "अरिह" એ છેલ્લા પદ સુધીનો પાઠ ગ્રહણુ થયો છે. "जाव आराहए भवइ" યાવત્ તે દેવ આરાધક થઈ ગયા અહિયાં યાવત્ પદથી "तेसिं सव्वेसिं" એ પાઠથી લઈને "आणाए" એ છેલ્લા પદ સુધીના પાઠનું ગ્રહણુ થયું છે. અહિયાં ઔપપાતિક સૂત્રના પૃષ્ઠ ૪૪૭ સૂ ૫૬માં કહ્યા અનુસાર સઘળી ધર્મદેશના સમજી લેવી વધારે વિસ્તારથી જાણુવાની ઇચ્છાવાળાએ ઔપપાતિક સૂત્રમાં જોઇ લેવું

द्रष्टव्यम् 'तए णं से गंगदत्ते देवे' ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके 'धम्मं सोच्चा निसम्म' धर्मं श्रुतचारित्रलक्षणं श्रुत्वा निशम्य-तदर्थं हृदि अवधार्य 'हट्टतुट्ठे' हृष्टतुष्टः सन् 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थया उत्तिष्ठति 'उट्ठाए उट्ठेत्ता' उत्थया, उत्थानशक्त्या उत्थाय 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् 'अहं णं भंते! गंगदत्ते देवे' अहं खलु भदन्त! गङ्गदत्तो देवः 'किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए' किं भवसिद्धिकोऽभवसिद्धिको वा, भवे-अस्मिन् भवे आगामिनि कस्मिंश्चिदपि भवे वा सिद्धिर्यस्य स तथा, तद् विपरीतो अभवसिद्धिको वा? भव्योऽभव्यो वा इति भावः। भगवानाह-'एवं' इत्यादि 'एवं जहा सूरियाभो'

से गंगदत्ते देवे' इसके बाद वह गंगदत्त देव 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए' श्रमण भगवान् महावीर से 'धम्मं सोच्चा निसम्म' 'श्रुतचारित्ररूप धर्मका व्याख्यान सुनकर और उसे हृदय में धारण कर 'हट्टतुट्ठे' बहुत अधिक हर्षित हुआ और संतुष्ट हुआ, 'उट्ठाए उट्ठेइ' फिर वह वहां से अपने आप उठा-'उट्ठाए उट्ठेत्ता' उठकर 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' उसने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की, नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार करके फिर उसने प्रभुसे ऐसा पूछा-'अहं णं भंते! गंगदत्तदेवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए' हे भदन्त! मैं गंगदत्त देव क्या भवसिद्धक हूं या अभवसिद्धिक हूँ, जिस को इस भवभवे या भाविभव से सिद्ध पद की प्राप्ति होती है ऐसा मैं हूँ, या सिद्ध पद की प्राप्ति जिसे कभी नहीं होती है

"तए णं से गंगदत्ते देवे" ते पछी ते गंगदत्त देव "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए" श्रमण भगवान महावीरनी पासेथी "धम्मं सोच्चा निसम्म" श्रुत चारित्र रूप धर्मनो उपदेश सांभळीने अने तेने हृदयमां करीने "हट्टतुट्ठे" घणोज अधिक प्रसन्न थयो अने संतुष्ठ (प्रसन्न) चित्त थईने "उट्ठाए उट्ठेइ" पछी ते देव त्यांथी पोते ऊठयो "उट्ठाए उट्ठेत्ता" ऊठीने "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" तेणे श्रमण भगवान महावीरने वन्दना करी नमस्कार कर्यो "वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासि" वंदना नमस्कार करीने पछी तेणे प्रभुने आ प्रमाणे पूछयुं "अहं णं भंते! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए" हे भगवन्! हुं गंगदत्त देव शुं भवसिद्धिक छुं के अभवसिद्धिक छुं अर्थात् जेने सिद्ध पदनी प्राप्ति थाय छे, एवो हुं छुं? के सिद्ध पदनी प्राप्ति कोई वखत पण न थाय तेवो हुं छुं? तेना उत्तरमां

एवं यथा सूर्याभः, अनेन इदं सूचितं भवति 'सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी परित्तसंसारिए, अणंतसंसारिए, सुलभबोहिए, दुल्लभबोहिए आराहए विराहए चरिमे अचरिमे' राजप्रश्नीयसूत्रे यथा सूर्याभदेवसम्बन्धे कथितं तथैव गङ्गदत्तदेवविषयेऽपि सर्वं तत एव अवगन्तव्यमिति, कियत्पर्यन्तं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव बत्तीसइविहं नट्टविहिं उवदंसेइ' यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिम्, उपदर्शयति 'उवदंसेत्ता जाव तामेव दिसं पडिगए' उपदर्श्य यावत् तामेव दिशं प्रतिगतः, अत्र यावत्पदेन 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरूहइ, दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए' इत्यन्तस्य पदसन्दर्भस्य ग्रहणं भवतीति ॥ सू० ३ ॥

ऐसा मैं हूँ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा 'एवं जहा सूरियाभो' राजप्रश्नीय सूत्र में जैसा सूर्याभदेव के सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही कथन हे गंगदत्त! तुम अपने विषय में समझो सूर्याभदेव के सम्बन्ध में वहां प्रश्न रूप से ऐसा कहा गया है-सम्मदिट्ठि, मिच्छादिट्ठी परित्तसंसारिए, अणंतसंसारिए, सुलहबोहिए, दुल्लहबोहिए, आराहए, विराहए, चरिमे अचरिमे'। यह वहां का कथन वहां पर 'जाव बत्तीसइविहं नट्टविहिं उवदंसेइ' इस पाठ तक ग्रहण करना चाहिये-इस प्रकार वह ३२ प्रकार के नाटक को दिखाकर जिस दिशा से आया था उसी दिशा से होकर वापिस चला गया। यहां पर यावत् पद से 'समणं भगवं

પ્રભુએ કહ્યું "एवं जहा सूरियाभो" રાજપ્રશ્નિય સૂત્રમાં સૂર્યાભ દેવના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તેવું જ કથન હે ગંગદત્ત તમે તમારા વિષયમાં પણ સમજી લો અર્થાત્ સૂર્યાભ દેવના સંબંધમાં ત્યાં પ્રશ્ન રૂપથી આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. જે પ્રમાણે પ્રભુએ કહ્યું તે પ્રમાણે "सम्मदिट्ठि मिच्छादिट्ठि परित्तसंसारिए, अणंतसंसारिए सुलहबोहिए दुल्लहबोहिए आराहए विराहए, चरिमे अचरिमे" સમ્યગ્દષ્ટિ છે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે? પરિત્ત સંસારી છે કે અનંત સંસારી છે. ? અર્થાત્ તું સંસાર વધારનારો છે કે સંસારનો ક્ષય કરનાર છે? સુલભ બોધી છે કે દુર્લભ બોધી છે? આધારક છે કે વિરાધક છે? ચરમભવવાળો છે કે અચરમ છે? વિગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પ્રમાણેનું ત્યાંનું કથન "जाव बत्तीसइविहं नट्टविहिं उवदंसेइ" એ પાઠ સુધીનું ગ્રહણ થયું છે આ રીતે તેણે બત્રિસ પ્રકારના નાટકો બતાવીને જે દિશાથી આવ્યા હતા તે દિશાએ જ પાછા ચાલ્યા ગયા. અહિયાં યાવત્ પદથી "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता तमेव

अथ भगवान् गौतमो गङ्गदत्तदेवस्य पूर्वभवं पृच्छति- 'भंते त्ति इत्यादि ।

मूलम्-'भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी गंगदत्तस्स णं भंते! देवस्स सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवजुई कहिं गया कहिं अणुप्पविट्ठा गोयमा! सरीरं गया सरीरं अणुप्पविट्ठा कूडागारसालादिट्ठंतो जाव सरीरं अणुप्पविट्ठा अहो णं भंते! गंगदत्ते देवे महिड्ढिए जाव महासोक्खे। गंगदत्तेणं भंते! देवेणं सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवजुई किण्हा लद्धा जाव जण्णं गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देविड्ढी जाव अभिसमन्नागया गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था वण्णओ सहसंबवणे णामं उज्जाणे वण्णओ तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ अड्ढे जाव अपरिभूए। तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं जाव पकड्ढिज्जमाणेणं पकड्ढिज्जमाणेणं सीसगणसंपरिवुडे पुव्वाणुपुव्विं

महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरूहइ दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए,' यहां तक का पाठ ग्रहण हुआ है ।॥ सू० ३ ॥

દિવ્વં જાણવિમાણં દુરુહઇ દુરુહિત્તા જામેવ દિસં પાઉબ્ભૂએ" ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને જે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને આવ્યા હતા તે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને જે દિશાએથી આવ્યા હતા તે દિશા તરફ પાછા ચાલ્યા ગયા. ॥સૂ૦૩॥

चरमाणे गामाणुगामं जाव जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे जाव विहरइ परिसा निग्गया जाव पज्जुवासइ तए णं से गंगदत्ते गाहावई इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठ जाव कयबलि जाव सरीरे साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता पायविहारचारेणं हत्थिणापुरं नयरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ, णिगच्छित्ता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे जेणेव मुणिसुव्वए अरहा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मुणिसुव्वयं अरहं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणेणं जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ। तए णं मुणिसुव्वए अरहा गंगदत्तस्स गाहावइस्स तीसेय महति जाव परिसा पडिगया तए णं से गंगदत्ते गाहावई मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी सद्दहामि णं भंते! णिग्गंथे पावयणं जाव से जहेयं तुब्भे वदह जं नवरं देवाणुप्पिया! जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठावेमि तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे जाव पव्वयामि। अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबन्धं करेह। तए णं से गंगदत्ते गाहावई मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियाओ सहसंबवणाओ उज्जाणाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता जेणेव हत्थिणापुरे नयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-

च्छित्ता विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ उवक्खडावित्ता मित्तणाइणियग जाव आमंतेइ आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जहा पूरणे जाव जेट्ठपुत्तं कुटुंबे ठावेइ तं मित्तणाइ जाव जेट्ठपुत्तं च आपुच्छइ आपुच्छित्ता पुरिससहस्सवाहिणिं सीयं दुरूहेइ दुरूहित्ता मित्तणाइणियग जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेण य समणुगम्ममाणमग्गे सव्विड्ढीए जाव णादितरवेणं हत्थिणागपुरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ णिगच्छित्ता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता छत्ताइतित्थगरातिसए पासइ एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ ओमुइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ करित्ता जेणेव मुणिसुव्वए अरहा एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए तहेव एक्कारसअंगाइं अहिज्जइ जाव मासियाए संलेहणाए सट्ठिं भत्ताइं अणसणयाए छेदेइ छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा महासुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे उववायसभाए देवसयणिज्जंसि गंगदत्ते देवत्ताए उववन्ने। तए णं से गंगदत्ते देवे अहुणोववन्न मेत्तए समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ तं जहा आहारपज्जत्तीए जाव भासामणपज्जत्तीए। एवं खलु गोयमा! गंगदत्तेणं देवेणं दिव्वा देविड्ढी जाव अभिसमन्नागया। गंगदत्तस्स णं भंते! देवस्स केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता गोयमा! सत्तरससागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता। गंगदत्ते णं भंते! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं० जाव

महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव अंतं काहिइ। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० ४॥

सोलसमे सए पंचमो उद्देसो समत्तो।

छाया-भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावद् एवमवादीत् गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त! देवस्य सा दिव्या देवर्द्धिर्दिव्या देवद्युतिः क गता क अनुप्रविष्टा गौतम! शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा कूटागारशाला दृष्टान्तो यावत् शरीरमनुप्रविष्टा अहो खलु भदन्त! गङ्गदत्तो देवो महर्द्धिको यावद् महासौख्यः। गङ्गदत्तेन भदन्त! देवेन सा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देवद्युतिः कथं लब्धा यावद् यत् खलु गङ्गदत्तेन देवेन सा दिव्या देवर्द्धिर्यावद् अभिसमन्वागता? गौतमइतिः श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवमवादीद् एवं खलु गौतम! तस्मिन् काले तस्मिन् समये, इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे हस्तिनापुरं नाम नगरमासीद् वर्णकः सहस्राम्रवनं नाम उद्यानम् वर्णकः तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे गङ्गदत्तो नाम गाथापतिः परिवसति आढ्यो यावद् अपरिभूतः। तस्मिन् काले तस्मिन् समये मुनिसुव्रतोऽर्हन् आदिकरः, यावत् सर्वज्ञः सर्वदर्शी आकाशगतेन चक्रेण यावद् प्रकृष्यमाणेन प्रकृष्यमाणेन शिष्यगणसंपरिवृत्तः पूर्वानुपूर्व्या चरन् ग्रामानुग्रामं यावत् सहस्राम्रवनमुद्याने यावद् विहरति, परिषद् निर्गता यावत् पर्युपास्ते। ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः एतस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् हृष्टतुष्ट यावत् कृतबलि यावत् शरीरं स्वकीयाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं नगरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानं यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैवोपगच्छति, उपागत्य मुनिसुव्रतमर्हन्तम् आदक्षिणप्रदक्षिणेन यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्ते। ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् गङ्गदत्तस्य गाथापतेः तस्यै च महातिमहालयायै यावत् परिषद् प्रतिगता। ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः, मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया उत्थाय मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् श्रद्दधामि खलु नैर्ग्रन्थं प्रवचनं यावद् यथेदं यूय वदथ यत् नवरम् देवानुप्रियाः! ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयामि ततः खल्वहं देवानुप्रियाणामन्तिके मुण्डो यावत् प्रव्रजामि। यथासुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं कुरु। ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः मुनिसुव्रतेन अरहता एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्टः, मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा मुनिसुव्रतस्य अर्हतः, अन्तिकात् सहस्राम्र-

वनोद्यानात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव हस्तिनापुरं नगरं यत्रैव स्वकीयं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य विपुलमशनं पानं यावद् उपस्कारयति उपस्कार्य्य तं मित्रज्ञातिं निजक० यावद् आमन्त्रयति आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातो यथा पूरणो यावद् ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयति तं मित्रज्ञाति यावद् ज्येष्ठपुत्रं चा-पृच्छति, आपृच्छय पुरुषसहस्रवाहिनीं शिबिकां दूरोहति दूरुह्य मित्रज्ञातिनिजक यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रेण च समनुगम्यमानमार्गः सर्वतोभावेन यावद् नादितरवेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानम् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य छत्रादिकान् तीर्थङ्करातिशयान् पश्यति एवम् यथा उदायनो यावत् स्वयमेव आभरणानि अवमोचयति अवमुच्य स्वयमेव पञ्च-मुष्टिकं लोचं करोति लोचं कृत्वा यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् एवं यथैव उदायनस्तथैव प्रव्रजति तथैव एकादशाङ्गानि अधीते यावत् मासिकया संलेखनया षष्टिं भक्तानि अनशनेन छिनत्ति छित्वा आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा महाशुक्रे कल्पे महासमाने विमाने उपपातसभायां देवशयनीये गङ्गदत्त देवतया उपपन्नः। ततः खलु स गङ्गदत्तो देवोऽधुनोपपन्नमात्रकः सन् पंचविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति तद्यथा आहारपर्याप्त्या यावद् भाषामनःपर्याप्त्या। एवं खलु गौतम ! गङ्गदत्तदेवेन सा दिव्या देवर्द्धिः यावद् अभिसमन्वागता। गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त ! देवस्य कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता गौतम ! सप्तदश-सागरोपमा स्थितिः प्रज्ञप्ता। गङ्गदत्तः खलु भदन्त ! देवः तस्मात् देवलोकाद् आयुःक्षयेण० यावद् महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावदन्तं करिष्यति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति सू० ४ ॥

टीका-'भंते त्ति भगवं गोयमे' भदन्त इति भगवान् गौतमः हे भदन्त इति एवं रूपेण भगवान् गौतमः, भगवन्तं संबोध्य 'समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी' श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावद् एवम् अवादीत् अत्र यावत्पदेन 'वंदइ

अब भगवान् गौतम गंगदत्तदेव के पूर्वभव को पूछते हैं--

'भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी'।

टीकार्थ--'भंते ! त्ति भगवं गोयमे' हे भदन्त ! इस प्रकार से संबोधित करके भगवान् गौतमने 'समणं भगवं महावीरं जाव एवं

હવે ગૌતમ સ્વામી ગંગદત્ત દેવના પૂર્વભવ સંબંધી પૂછે છે કે-

"भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ-"भंते ! त्ति भगवं गोयमे !" હે ભગવન્ ! આ પ્રમાણે મહાવીર પ્રભુને સંબોધન કરીને "समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी" શ્રમણ

नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता' एतेषां पदजातानां संग्रहो भवति, किमवादीत् तत्राह- 'गंगदत्तस्स' इत्यादि 'गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स' गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त ! देवस्य 'सा दिव्वा देवड्डी दिव्वा देवज्जुई कहिं गया कहिं अणुप्पविट्ठा' सा दिव्या देवर्द्धिः दिव्या देवद्युतिः क्व गता क्व अनुप्रविष्टेति मे कथय । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सरीरं गया' शरीरं गता 'सरीरं अणुप्पविट्ठा' शरीरमनुप्रविष्टा गङ्गदत्तस्य देवद्युत्यादि तदीयशरीरे एव अनुप्रविष्टमिति भावः । 'कूडागारसाला दिट्ठंतो' कूटाकारशाला दृष्टान्तः, अत्र कूटाकार शालादृष्टान्तो वक्तव्यः कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव सरीरं अणुप्पविट्ठा' यावच्छरीरम् अनुप्रविष्टा, गङ्गदत्तस्य सा ऋद्धिः कूटाकारशालादृष्टान्तेन शरीरमनुगते-

---

वयासी' श्रमण भगवान् महावीर से ऐसा पूछा-यहां यावत्पद से 'वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता' इन पदों का संग्रह हुआ है- । क्या पूछा-सो 'गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स' इस सूत्र द्वारा कहा गया है- हे भदन्त ! गंगदत्तदेवकी 'सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवज्जुई कहिं गया, कहिं अणुप्पविट्ठा' वह दिव्य देवर्द्धि दिव्य देवद्युति कहां गई कहां अनुप्रविष्ट हो गई ? आप हमे कहिये-ऐसा (श्रमण भगवान् महावीर से गौतमने पूछा)-इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा! सरीर गया, सरीर अणुप्पविट्ठा' हे गौतम ! गंगदत्त देवकी वह दिव्य देवर्द्धि दिव्य देवद्युति उसके ही शरीर में समा गई है और उसीके शरीर में अनुप्रविष्ट हो गई । 'कूडागारसाला दिट्ठंतो' इस विषय में यहां कूटाकार शाला का दृष्टान्त कह लेना चाहिये । और वह 'जाव सरीरं अणुप्पविट्ठा' यहां तक ग्रहण करना चाहिये तात्पर्य कहने का

ભગવાન મહાવીરને ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્ પદથી " वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता " એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. હવે શું પૂછ્યું તે કહેવામાં આવે છે. " गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स " હે ભગવન્ ! ગંગદત્ત દેવની " सा दिव्वा देवड्ढी दिव्वा देवज्जुई कहिं गया कहिं अणुपविट्ठा " તે દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવ દ્યુતિ ક્યાં ગઇ અને ક્યાં પ્રવેશી ગઇ ? તે બાબત આપ મને કહો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું " गोयमा ! सरीरं गया सरीरं अणुपविट्ठा " હે ગૌતમ ! ગંગદત્ત દેવની તે દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ તેના શરીરમાં સમાઇ ગઈ છે. અને તેના શરીરમાં પ્રવેશી ગઈ છે. " कूडागारसालादिट्ठंतो जाव सरीरं अणुपविट्ठा " આ વિષયમાં કૂટાગાર શાળાનું દૃષ્ટાંત યાવત્ શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ

त्यर्थः, यावत्पदग्राह्यं राजप्रश्नीयसूत्रगतसूर्याभदेववर्णनेऽवलोकनीयम् । तथा च-तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा गौतम ! तद् यथा नामकूटाकारशाला स्यात् द्विधातो लिप्ता गुप्ता गुप्तद्वारा निवाता निवातगंभीरा तस्याः खलु कूटाकारशालायाः अदूरसामन्ते अत्र महानेको जनसमूहस्तिष्ठति ततः खलु स जनसमूहः एकं महदभ्रवार्दलकं वा वर्षवार्दलकं वा महावातं वा एजमानं पश्यति दृष्ट्वा तां कूटाकारशालाम् , अन्तरमनुप्रविश्य खलु तिष्ठति तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा इति कूटाकारशाला दृष्टान्तः राजप्रश्नीयसूत्रे एकपञ्चाशत्तमसूत्रे विशेषरूपेण द्रष्टव्यम् । अथ

यह है कि जिस प्रकार से एक कूटाकार शाला के पास खडे हुए अनेक मनुष्य जोर से आती हुई आन्धी को या वेगवती वृष्टिको देखकर उसके भीतर प्रविष्ट हो जाते हैं, घुस जाते हैं उसी प्रकार से यह गंगदत्त की दिव्य देवर्द्धि दिव्य देवद्युति गंगदत्त के शरीर में प्रविष्ट हो गई है–उसी बात को राजप्रश्नीयसूत्र में वर्णित सूर्याभदेव का कथन देकर पुष्ट किया गया है–'जहा नामकूटागारसाला सिया' इत्यादि द्विधातो लिप्ता, गुप्ता गुप्तद्वारा, निवाता, निवातगंभीरा, तस्याः खलु कूटाकारशालायाः अदूरसामन्ते अत्र महानेको जनसमूहस्तिष्ठति, ततः खलु स जनसमूहः एकं महदभ्रवार्दलकं वा महावातं वा एजमानं पश्यति, दृष्ट्वा तां कूटाकारशालाम्, अन्तरमनुप्रविश्य खलु तिष्ठति तत्तेनार्थेन गौतम ! एवं उच्यते शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा इति कूटाकारशाला

ત્યાં સુધીનું સમજી લેવું કહેવાનો ભાવ એ છે કે જે રીતે એક કૂટાગારશાળા પાસે ઉભેલા અનેક માણસો જોરથી આવતા વાવાઝોડાને અગર જોરથી આવતા વરસાદને જોઈને તે કૂટાગારશાળાની અંદર ચાલ્યા જાય છે. અર્થાત્ પ્રવેશે છે તેજ રીતે આ ગંગદત્તની દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ ગંગદત્તના શરીરમાં જ સમાઈ ગઇ આ વાતને 'રાજપ્રશ્નીય' સૂત્રમાં વર્ણવેલા સૂર્યાભદેવના કથનમાંથી ત્યાંનો પાઠ આપીને આ રીતે પુષ્ટ કરવામાં આવી છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે છે. "जहानाम कूटाकारशाला सिया ઈત્યાદિ तद्यथा नाम कूटाकारशाला स्यात्, द्विधातो लिप्ता, गुप्ता, गुप्तद्वारा, निवातगंभीरा, तस्याः खलु कूटाकारसालायाः अदूरसामंते अत्र महानेको जनसमूहस्तिष्ठति, ततः खलु स जनसमूहः एकं महदभ्रवार्दलकं वामहावातं वा एजमानं पश्यति, दृष्ट्वा तां कूटाकारशालाम्, अन्तरमनुप्रविश्य खलु तिष्ठति तत्तेनार्थेन गौतम ! एवं उच्यते शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा इति कूटाकारशालादृष्टान्तः" યથા નામવાલી એક કૂટાકાર શાળા હોય

गौतमो गङ्गदत्तं प्रशंसति–'अहो णं भंते !' अहो खलु भदन्त ! 'गंगदत्ते देवे महड्ढिए जाव महासोक्खे' गङ्गदत्तो देवो महर्द्धिको यावद् महासौख्यः, अत्र यावत्पदेन 'महज्जुईए महाजसे महाणुभावे' इत्यादि विशेषणानां सङ्ग्रहो भवति 'गंगदत्तेणं भंते ! देवेणं' गंगदत्तेन भदन्त ! देवेन 'सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवजुई किण्णा लद्धा' सा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देवद्युतिः, कथं लब्धा 'जाव' यावद् अत्र यावत्पदेन निम्नोक्तः पाठः संग्राह्यः–'किण्णा पत्ता किण्णा अभिसमन्ना

दृष्टान्तः) यह दृष्टान्त राजप्रश्नीयसूत्र में उसके ५१ वें सूत्र में आया है–अतः विशेषरूप से यह वहीं से देखलेना चाहिये इसका वाच्यार्थ स्पष्ट है–

अब गौतम 'अहो णं भंते ! गंगदत्तदेवे महड्ढिए जाव महासोक्खे' हे भदन्त ! गंगदत्तदेव महाऋद्धिवाला है यावत् महासुखवाला है। इस प्रकार से कहकर उसके सौभाग्य की प्रशंसा कर रहे हैं। यहां यावत्पद से 'महज्जुइए, महाजसे, महाणुभावे' इन पदों का ग्रहण हुआ है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'गंगदत्तेणं भंते ! देवेणं सा दिव्वा देवड्ढी, दिव्वा देवज्जुई किण्णा लद्धा' हे भदन्त ! गंगदत्त देवने

અને તે બંને બાજુથી લીપેલી હોય, સારી રીતે રક્ષાયેલી હોય છૂપા દ્વારવાળી હોય, જેની અંદર વાયુ પ્રવેશી ન શકે તેવી હોય, અને એટલા જ માટે ગંભીર હોય, તે કૂટાકાર શાળાની બહુ નજીક નહીં કે બહુ દૂર નહિ તેવી રીતે એક વિશાળ (ઘણા) માણુસોનું ટોળું ત્યાં ઉભું હોય એટલામાં એક મોટા મેઘ (વરસાદ)ના વાદળને અગર વાવાઝોડાને આવતું તે ટોળુ જુએ છે એ પ્રમાણે જોઇને તે ટોળું તે કૂટાગારશાલાની અંદર પ્રવેશી જાય છે. તેવી જ રીતે હે ગૌતમ! તે ગંગદત્ત દેવની દિવ્યઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ તેના શરીરમાં જ પ્રવેશી ગઈ આ રીતનું કૂટાગારશાળાનું દષ્ટાંત છે. આ દૃષ્ટાંત 'રાજપ્રશ્નીય' સૂત્રના ૫૧માં સૂત્રમાં આવ્યું છે. જેથી વિશેષ વિસ્તારથી જાણુવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્યાં જોઈ લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી "अहो णं भंते ! गंगदत्तदेवे महड्ढीये जाव महासोक्खे" હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવ મહાઋદ્ધિવાળા છે. યાવત્ મહાસુખવાળા છે આ પ્રમાણે કહીને તેમના ભાગ્યની પ્રશંસા કરે છે. અહિંયા યાવત્ પદથી "महज्जूइए, महाजसे, महाणुभावे" આ પદનો સંગ્રહ થયો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે–"गंगदत्तेणं भंते ! देवेणं सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवज्जूई किण्णा लद्धा" હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવે તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ કેવી રીતે મેળવી અહિંયા યાવત્

गया को वा एस आसी पुव्वभवे ? किं नामए किं गोत्तए ? कयरंसि गामंसि वा णयरंसि वा जाव सन्निवेसंसि वा किं वा दच्चा किं वा भोच्चा किं वा समायरित्ता, कस्स वा तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म' इति । छाया-कथं प्राप्ता कथमभिसमन्वागता को वा एष आसीत् पूर्वभवे ? किं नामकः ? किं गोत्रकः ? कतरस्मिन् (कस्मिन्) ग्रामे वा नगरे वा यावत् संनिवेशे वा ? किं वा दत्वा ? किं वा भुक्त्वा ? किं वा समाचर्य ? कस्य वा तथारूपस्य श्रमणस्य वा माहनस्य वा अन्तिके एकमपि आर्यं धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा निशम्य' इति । अस्य विस्तरार्थो विपाकसूत्रस्य

वह दिव्य देवर्द्धि, दिव्य देवद्युति कैसे पाई ? यहां यावत्पद से यह निम्नोक्त पाठ लिया गया है-'किण्णा पत्ता ?, किण्णा अभिसमन्नागया ? को वा एस आसी पुव्व भवे ? 'किं नामए, किं गोत्तए, कयरंसि णयर सि वा गामंसि वा सन्निवेसंसि वा किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा समायरित्ता, कस्स वा तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म' इस पाठ का अर्थ स्पष्ट है । फिर भी यदि इसका विस्तरार्थ देखना हो तो विपाकश्रुत की विपाकचन्द्रिका

પદથી નીચેના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. "किण्णा पत्ता किण्णा अभिसमन्नागया को वा एस आसी पूव्वभवे ? किण्णामए किंगोत्तए, कयरंसि णयरंसि वा गामंसि वा सन्निवेसंसि वा किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा समायरित्ता, कस्स वा तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! તે ગંગદત્ત દેવે પ્રાપ્ત કરેલી ઉદાર, પ્રધાન શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય સંબંધી ઋદ્ધિઓ-રૂપ લાવણ્યતા વિગેરે સંપત્તીઓ કયા કારણથી મેળવી ? અર્થાત્ તેને શી રીતે તે સંપત્તીઓ મળી ? કયા કારણથી તેને પ્રાપ્ત થઈ કયા કારણથી તે સંપત્તી તેને આધીન બની ? અને તેનો ભોકતા તે કેવી રીતે બન્યો ? પૂર્વભવમાં તે કોણ હતો ? તેનું નામ શું હતું ? તેણે કયા ગોત્રમાં જન્મ લીધો હતો ? કયા નગરમાં કે કયા ગામમાં અને કયા દેશમાં તેનો જન્મ થયો હતો ? તેણે પૂર્વભવમાં કેવા પ્રકારનું અભયદાન, સુપાત્રદાન, આપ્યું હતું ? અને તેણે કેવા પ્રકારના અરસ વિરસ પદાર્થોનો આહાર કર્યો હતો ? કેવા પ્રકારના શીલાદિ વ્રતના આચરણ કર્યા હતા ? તેમજ કયા તથારૂપ શ્રમણનિર્ગ્રન્થના અથવા બાર પ્રકારનું વ્રતોનું પાલન કરનાર શ્રાવકની પાસે તીર્થંકરે પ્રતિપાદન કરેલ પાપનિવૃત્તિ રૂપ એક પણ નિરવદ્ય વચન સાંભળીને તે વચનનું સારી રીતે મનન કર્યું ? કે જેનાથી તે ઉદાર પ્રધાન સર્વોત્તમ મનુષ્ય સંબંધી રૂપ લાવણ્ય વિગેરે વિભૂતિઓ તે પ્રાપ્ત કરી શકયો છે ? આ પ્રક-

विपाकचन्द्रिकाटीकायां सुबाहुकुमाराध्ययनेऽवलोकनीयः। 'गंगदत्ते णं देवेणं' गङ्गदत्तेन देवेन 'सा दिव्वा देवड्ढी जाव अभिसमन्नागया' सा दिव्या देवर्द्धि-र्यावद् लब्धा, प्राप्ता अभिसमन्वागता अभि-आभिमुख्येन सम् साङ्गत्येन अनु-पश्चाद् आगता भोग्यतामुपगतेति, भगवानाह-'गोयमाइ समणे भगवं महावीरे' गौतम इति श्रमणो भगवान् महावीरः 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवन्तं गौत-मम् एवमवादीत्, हे गौतम! एवं रूपेण संबोध्य गौतमं प्रति आवादीदित्यर्थः 'एवं खलु गोयमा!' एवं खलु गौतम! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'इहेव जंबुद्दीवे दीवे' इहैव अस्मिन्नेव जम्बूद्वीपे मध्यजम्बू-द्वीपनामके द्वीपे 'भारहे वासे' भारते वर्षे 'हत्थिणापुरे नयरे होत्था' हस्तिना-पुरनामकं नगरमासीत् 'वन्नओ' वर्णकः, चम्पापुरीवर्णनवत् हस्तिनापुरनगरस्यापि औपपातिकसूत्रोक्तं वर्णनं कर्त्तव्यम् 'सहस्संबवणे उज्जाणे' सहस्राम्रवनमुपधानमा-

टीका में सुबाहुकुमार के अध्ययन में देखलेना चाहिये। तथा कैसे उसने अभिसमन्वागत की है-अर्थात् अपने भोग के योग्य बनाया है? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी' हे गौतम! सुनो तुम्हारे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार से है- 'एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं' हे गौतम उस काल और उस समय में 'इहेव जंबुद्दीवे' दीवे' इस जम्बूद्वीप में-मध्य जंबूद्वीप नाम के द्वीप में 'भारहे वासे' भरत क्षेत्र में 'हत्थिणापुरे नयरे होत्था' हस्तिनापुर-नगर था 'वन्नओ' वर्णक यहां औपपात्तिक सूत्र में जैसा चंपापुरी का वर्णन किया गया है-वैसा ही वर्णन इस हस्तिनापुरनगर का जानना

રણુનું વિશેષ વર્ણન 'વિપાક' સૂત્રની વિપાકચન્દ્રિકા ટીકામાં સુબાહુ કુમારના અધ્યયનમાં આપવામાં આવ્યું છે. જીજ્ઞાસુએ તેમાં જોઈ લેવું તથા કેવી રીતે અભિસમન્વાગત કરી છે. અર્થાત્ પોતાને ભોગવવા યોગ્ય બનાવી છે. ગૌતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी" હે ગૌતમ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. "एवं खलु गोयमा तेणं कालेणं तेणं समएणं" હે ગૌતમ! તે કાળ અને તે સમયે "इहेव जंबुद्दीवे दीवे" આ જંબુદ્વીપમાં અર્થાત્ મધ્ય જંબુદ્વીપનામના દ્વીપમાં "भारहे वासे" ભરતક્ષેત્રમાં "हत्थिणापुरे नयरे होत्था" હસ્તિનાપુર નગર હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન 'ઔપપાતિક સૂત્રમાં' જેવી રીતે ચંપાપુરીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેવી રીતે અહિંયા સમજી લેવું. "सहस्संबवणे

सीत् 'वन्नओ' वर्णकः पूर्णभद्रोद्यानवत् सहस्राम्रवनोद्यानस्यापि वर्णनं कर्त्तव्यम् 'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ' गङ्गदत्तनामा गाथापतिः परिवसति 'अड्ढे जाव अपरिभूए' आढ्यो यावद् अपरिभूतः केनापि पराभवितुमयोग्यः, अत्र यावत्पदेन 'दित्ते वित्थिण्ण विउलभवणसयणासणयाणवाहणाइण्णं बहुधणबहुजायरूवरयए आओगपओगसंपओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स' इत्यन्तो सर्वविशेषेणसमुदायो ग्राह्यः, दीप्तः, विस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः बहुधनबहुजातरूपरजतः, आयोगसंप्रयोगयुक्तः, विच्छर्दितविपुल-

चाहिये। 'सहसंबवणे उज्जाणे' उसमें उद्यान था जिसका नाम सहस्राम्रवन था। 'वन्नओ' इसका वर्णन भी पूर्णभद्र उद्यान के वर्णन के जैसा जानना चाहिये। 'तत्थ णं हत्थिणापुरेनयरे' उस हस्तिनापुर नगर में 'गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ' गंगदत्त नाम का गाथापति रहता था। 'अड्ढे जाव अपरिभूए' यह गाथापति आढय यावत् अपरिभूत था-कोई के द्वारा भी इसका पराभव नहीं हो सकता था ऐसा यह था। यहां यावत्पद से 'दित्ते वित्थिण्णविउलभवणसयणासणयाणवाहणाइण्णे, बहुधणबहुजायरूवरयए, आओगपओगसंपओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे, बहुदासदासिगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स' यह सब पाठ गृहीत हुआ है। इस पाठ का अर्थ औपपात्तिक सूत्र की

उज्जाणे" તેમાં સહસ્રાગ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું. "वण्णओ" તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાનની માફક સમજી લેવું. "तत्थ णं हत्थिनापुरे नयरे" તે હસ્તીનાપુર નગરમાં "गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ" ગંગદત્ત નામનો ગાથાપતિ (ગૃહસ્થ) રહેતો હતો "अड्ढे जाव अपरिभूए" તે ગાથાપતિ 'આઢય' એટલે કે સંપત્તિવાળો હતો અને કોઈથી પરાભવ ન પામે તેવો હતો. અહિંયા યાવત્ પદથી "दित्ते वित्थीन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइन्ने, बहुधणबहुजायरूवरयए, आओगपओगसंपओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे, बहुदासीदासगोमहिसगवेलमयप्पभूए बहुजणस्स" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-ઘણા ધનનો સ્વામી હોવાથી તે આઢય હતો શત્રુઓને જીતવાવાળો હોવાથી તે દિપ્ત હતો સ્વધર્મનો પાલક હોવાથી તે વિત્ત-પ્રસિદ્ધ હતો તેમના અનેક મોટા મોટા મહેલો હતા ઘણા પ્રમાણમાં તેની પાસે શય્યા (પથારી) આસન, યાન (રથ) વિગેરે

भक्तपानः, बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूतो बहुजनस्येति छाया-एतेषां संग्रहो भवति, 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जाव सव्वन्नू' मुनिसुव्रतोऽर्हन् आदिकरो यावत् सर्वज्ञः मनुते तीर्थंकरपरंपराम् इति मुनिः सुसम्यक् व्रतं संयमादिकं विद्यते यस्य स सुव्रतः, एतन्नामकः, अर्हन्-यस्य कोऽपि पदार्थोऽविदितो न भवतीति सोऽर्हन् इत्यर्थः, आदिकरः स्वशासनापेक्षया श्रुतचारित्रलक्षणधर्मस्य आदिव्यवस्थापकः, यावत् सर्वज्ञः, अत्र यावत्पदेन 'तित्थयरे' इत्यादि विशेषणानां संग्रहो

टीकार्थ में किया गया है वहां देख लेना चाहिए। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जाव सव्वन्नू' मुनिसुव्रत नामके अर्हन्त थे जिनको कोई पदार्थ अविदित-अज्ञात-नहीं था. अर्थात् सब वस्तु को वे जानते थे। उनका नाम अर्हन् है, 'आइगरे' ये मुनिसुव्रत आदिकर इसलिये कहे गये हैं कि ये अपने शासन की अपेक्षा श्रुतचारित्ररूप धर्म के आदि व्यवस्थापक थे। त्रिकालवर्ती समस्त पदार्थों को हस्तामलकवत् ज्ञाता थे अतः सर्वज्ञ थे-यह' यावत् पद से 'तित्थयरे' इत्यादि विशेषणों का संग्रह हुआ

વાહનો હતા તેના કોઠારો ઘઉં, ચોખા, વિગેરે ધાન્યોથી ભરપૂર રહેતા હતા અને તેનો ભંડાર સોના, ચાંદી રત્નો વિગેરેથી ભરેલો હતો ધન મેળવવાના વ્યવહારમાં તે હમેંશા ઉદ્યમશીલ રહેતો હતો તેના રસોડામાં એટલી વિશેષ પ્રમાણમાં રસોઇ બનતી હતી કે ઘરના બધા ભોજન કરી લીધા પછી પણ ઘણી બધી રસોઈ વધતી હતી જે ગરીબોને દેવામાં આવતી હતી તેની સેવા માટે ઘણા દાસ, દાસીઓ હતા તેની પશુશાળામાં ગાયો, ભેંસો, બકરાના ટોળાના ટોળા રહેતા હતા આ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના ટીકાર્થમાં આપવામાં આવેલ છે, તો તે ત્યાંથી જોઇ લેવું.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે "मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जाव सव्वन्नू" મુનિસુવ્રત નામના અરહંત કે જેઓને કોઈ પદાર્થ અવિદિત (જાણ બહાર) ન હતો અર્થાત્ તેઓ સર્વ વસ્તુને જાણનારા હતા એટલે તેઓ અરહંત કહેવાય છે "आइगरे" તે મુનિસુવ્રતને આદિકર એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તેઓ તેમના શાસનમાં શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મના આદિ પહેલા વ્યવસ્થા કરનારા હતા ત્રણે કાળમાં રહેલા સઘળા પદાર્થોને 'હસ્તામલકવત્' એટલે કે હાથમાં રહેલા આમળાની માફક પ્રત્યક્ષ જોનારા હતા એટલા માટે તેઓ સર્વજ્ઞ જ્ઞાતા હતા અહિંયા યાવત્ પદથી "तित्थयरे" વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "सव्वदरिसी" એ પદથી

भवति 'सव्वदरीसी' सर्वदर्शी सर्वपदार्थद्रष्टा 'आगासगएणं चक्केणं जाव पकड्ढिज्जमाणेणं पकड्ढिज्जमाणेणं' आकाशगतेन चक्रेण यावत् प्रकृष्यमाणेन प्रकृष्यमाणेन अत्र यावत्पदेन, 'आगासगएणं छत्तेणं' इत्यादीनां ग्रहणं भवति तथा च देवैराकृष्यमाणाकाशगतचक्रछत्रध्वजेन 'सीसगणसंपरिवुडे' शिष्यगणैः संपरिवृतः 'पुव्वाणुपुव्वं चरमाणे' पूर्वानुपूर्व्या चरन् तीर्थङ्करपद्धत्येत्यर्थः 'गामाणुगामं दूइज्जमाणे' ग्रामानुग्रामं द्रवन् 'जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानम् 'जाव विहरइ' यावद् विहरति अत्र यावत्पदेन 'तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे

है। 'सव्वदरिसी' पद से मुनिसुव्रत में 'सर्व पदार्थ द्रष्टा वे थे, यह प्रकट किया गया है। 'आगासगएणं चक्केणं जाव पकड्ढिज्जमाणेणं २, इनके साथ आकाश में देवताओं के द्वारा आकृष्यमाणचक्र, छत्र, और ध्वजा ये सब चलते थे। यहां यावत्पद से आगासगएणं छत्तेणं' इत्यादि पदों का ग्रहण हुआ है। 'सीसगणसंपरिवुडे' शिष्य गणों से ये युक्त थे 'पुव्वाणुव्विं चरमाणे' ये तीर्थंकरों के परम्परानुसार विहार करते हुए 'गामाणुगामं दूइज्जमाणे' एक ग्राम से दूसरे ग्राम को विहार करते हुए 'जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' जहां वह सहस्राम्रवन नामक उद्यान था। 'जाव विहरइ' वहां पर पधारे यहां यावत्पद से 'तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे' वसति में उतरने के लिये वनपाल की

મુનિસુવ્રત સર્વ પદાર્થને સ્પષ્ટ રીતે જોનારા હતા. એ સિદ્ધ થાય છે. "आगासगएणं चक्केणं जाव पकड्ढिज्जमाणेणं" (२) તેઓની સાથે દેવોએ આકાશમાં ધરેલા ચક્ર, છત્ર ને ધજા એ તમામ ચાલતા હતા. અર્થાત્ દેવોએ આકાશગત છત્રવાળા હતા. તેમના મસ્તક ઉપર આકાશમાં દેવોએ છત્ર વિગેરે ધર્યા હતા આકાશમાં ધરેલ ચક્ર, છત્ર, ને ધજા એ તમામ ચાલતા હતા અર્થાત "आगासगएणं छत्तेणं" इत्यादि આકાશગત છત્રવાળા હતા. પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "सीसगणसंपरिवुडे" તેઓ શિષ્ય સમુદાય સાથે હતા. पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे" તેઓ તીર્થંકરોની પરંપરા અનુસાર વિહાર કરતાં કરતાં "गामाणुगामं दूइज्जमाणे" એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર કરતાં કરતાં "जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे" જ્યાં સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું "जाव विहरइ" ત્યાં પધાર્યા અહીંયા યાવત્ પદથી "तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे" વસતિમાં ઉતરવા માટે વનપાલની આજ્ઞા લઈને તપ અને સંયમથી પોતાના

माणे' इति ग्रहणं भवति 'परिसा णिग्गया जाव पज्जुवासइ' परिषद् निर्गता धर्मश्रवणार्थं यावत्पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन मुनिसुव्रतं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा इत्यादीनां ग्रहणं भवतीति। 'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः 'इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' एतस्याः, भगवदागमनात्मककथायाः, लब्धार्थः सन् 'हट्ठ तुट्ठ जाव कयबलि जाव सरीरे' हृष्टतुष्टो यावत् पदेन चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद्हृदयः स्नातः, इति ग्रहणं भवति कृतबलि यावत् शरीरः, अत्र यावत्पदेन 'कम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुद्ध-

आज्ञा लेकर तप और संयम से अपने आत्मा को भावित करते हुए विराजे। इस पाठ का ग्रहण हुआ है। 'परिसा णिग्गया' जाव पज्जुवासइ' धर्मश्रवण के लिये परिषदा आई धर्मदेशना सुनकर परिषदा पीछी गई उनकी पर्युपासना की-यहां यावत शब्द से 'मुनिसुव्रतं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ है। 'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' इसके बाद गंगदत्त गाथापति को 'जाव इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' भगवान मुनिसुव्रत के आगमन के समाचार ज्ञात हो चुके-तब वह 'हट्ठतुट्ठ जाव कयबलि जाव सरीरे' बहुत अधिक हर्षित एवं संतुष्टचित्त हुआ। हृदय आनंद से उसका हर्षित हो गया और स्नान किया यहां यावत् पद से इन्हीं चित्तानन्दितः, 'हर्षवशविसर्पद्हृदयः स्नातः' इन पदों का संग्रह हुआ है। 'कृतबलिः यावत् शरीर' में यावत्पद

આત્માને ભાવિત કરતા થકા ત્યાં વિરાજમાન થયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. "परिसा णिग्गया जाव पज्जुवासइ" મુનિસુવ્રત ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદ તેઓના દર્શનાર્થે આવી યાવત્ તેણે તેમની પર્યુપાસના કરી અહિંયા યાવત્ શબ્દથી "मुनिसुव्रतं वंदते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा" इत्यादि-પરિષદે સુવ્રતમુનિને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "तए णं से गंगदत्ते गाहावई" તે પછી ગંગદત્ત ગાથાપતિને "जाव इमिसे कहाए लद्धत्थे समाणे" ભગવાન્ મુનિસુવ્રતના આગમનના સમાચાર જાણ્યા ત્યારે તે ગાથાપતિ "हट्ठतुट्ठ जाव कयबलि जाव सरीरे" ઘણો હર્ષિત અને સંતુષ્ટ ચિત્તવાળો થયો તેનું હૃદય આનંદથી હર્ષવાળું થયું તે પછી તેજ વખતે તેણે સ્નાન કર્યું અહિ યાવત્ પદથી "चित्तानन्दितः हर्षवशविसर्पद्हृदयः स्नातः" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. "कृतबलिः यावत् शरीरः" એ વાકયમાં

प्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकिय' इति ग्राह्यम्, तथा च कृतबलिकर्मा वायसादिभ्यो दत्तान्नभागः कृतकौतुकमंगलप्रायश्चित्तः मषीतिलकादिकरणं कौतुकम् दुस्स्वप्नादिदोषनिवारणार्थं दध्यक्षतादि धारणं प्रायश्चित्तम्, अल्पमहर्घाभरणालङ्कृतशरीरः-अल्पभारबहुमूल्यकाभूषणभूषितदेहः 'साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ' स्वकीयात् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'पायविहारचारेणं' पादविहारचारेण' हत्थिणापुरं नयरं' हस्तिनापुरं नगरम् 'मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ' मध्यमध्येन निर्गच्छति 'निग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'जेणेव सहस्संबवणे उज्जाणे' यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानम् 'जेणेव मुणिसुव्वए अरहा' यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपा

से 'कम्मे, कयकोउयमंगलपायच्छित्ते, सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं, वत्थाइं, पवरपरिहिए, अप्पमहग्घाभरणालंकिय' इन पदों का संग्रह हुआ है। इन पदों का तात्पर्य ऐसा है-काक आदिकों के लिये अन्न का विभाग किया कौतुक-मषी तिलक आदिका करना-तथा प्रायश्चित्त दुःस्वप्नादिदोषों के निवारण करने के लिये दधि, अक्षत आदिका धारण करना-ये कृत्य किये बाद में अल्पभार बहुमूल्यवाले आभरणों से अपने शरीर को अलङ्कृत किया। 'साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ' इस प्रकार से सुसज्जित होकर वह अपने घर से निकला 'पड़िनिक्खमित्ता' निकल कर 'पायविहारचारेणं' पैदल ही हत्थिणापुरं नयरं' हस्तिनापुरनगर से 'मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ' बीचोंबीच से होकर चला 'निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्संबवणे उज्जाणे, जेणेव मुणिसुव्वए अरहा'

"कम्मे, कयकोउयमंगलपायच्छित्ते, सुद्धप्पावेसाइं, मंगल्लाइं, वत्थाइं पवरपरिहिए, अप्पमहग्घाभरणालंकिय" વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો ભાવ એ છે કે કાગડા વિગેરે પક્ષિઓ માટે અન્નના ભાગ રૂપ બલી કર્મ કર્યું. કૌતુક એટલે મષ, તિલક કર્યા તે તેમજ ખરાબ સ્વપ્ન વિગેરેના દોષોના નિવારણ માટે દહિં, ચોખા આદિનું ધારણ કરવું એ સઘળા કૃત્યો કરીને તે પછી થોડા વજનવાળા અને કિંમતમાં ઘણા ઉંચા આભૂષણો (ઘરેણાં)થી પોતાના શરીરને શણગારીને "साओ गिहाओ पडिनिक्खमई" પોતાના ઘરની બહાર નિકળ્યો. "पडिनिक्खमित्ता" બહાર નીકળીને (ઘેરથી નીકળીને) "पायविहारचारेणं" પગપાળો જ "हत्थिणापुरं नयरं" હસ્તિનાપુર નગરની "मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ" વચ્ચોવચ્ચ થઇને ચાલ્યો "निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्संबवणे उज्जाणे, जेणेव मुणिसुव्वए अरहा" પોતાના ઘેરથી નીકળીને તે ગંગદત્ત જ્યાં તે સહસ્રામ્રવન નામનું ઉધાન હતું અને તેમાં પણ જ્યાં

गच्छति 'तेणेव उवागच्छित्ता' तत्रैव उपागत्य 'मुणिसुव्वयं अरहं' मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तम् तिक्खुत्तो' त्रिः कृत्वः त्रिवारम् 'आयाहिण० जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ' आदक्षिण यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्ते आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा अत्र यावत्पदेन 'वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता' एतेषां ग्रहणं भवति, त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्ते-पर्युपासनायास्त्रैविध्यं कायिकवाचिकमानसिकभेदात् भवति तथा च कायिक्या वाचिक्या मानसिक्या पर्युपासनया पर्युपास्ते भगवन्तं मुनिसुव्रतं गङ्गदत्त इति, 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' ततः खलु तदनन्तरं किल मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'गंगदत्तस्स गाहावइस्स' गङ्गदत्तस्य गाथापतेः 'तीसे य महति जाव परिसा पडिगया' तस्यै च महाति

चलकर वह जहां वह सहस्राम्रवन नामका उद्यान था और उसमें भी जहां मुनिसुव्रत अर्हन्त विराजमान थे वहां पहुँचा 'तेणेव उवागच्छित्ता' वहां पहुँचकर उसने 'मुनिसुव्वयं अरहं' मुनिसुव्रत अर्हन्त को 'त्तिक्खुत्तो' तीन बार करके 'आयाहिण० जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ' विधि सहित आदक्षिण प्रदक्षिण किया, फिर यावत्पद से गृहीत 'वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता,' इन पदों के अनुसार उसने उनको वन्दना की, नमस्कार किया, और त्रिविध पर्युपासना से उनकी उपासना की-मन वचन और काय इन संबन्धी उपासना से तीन प्रकार की कही गई है। 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' इसके बाद मुनिसुव्रत अर्हन्त ने' 'गंगदत्तस्स गाहावइस्स' गंगदत्त गाथापति को

મુનિસુવ્રત મુનિ વિરાજતા હતા, ત્યાં તે પહોંચ્યો. "तेणेव उवागच्छित्ता" ત્યાં પહોંચીને "मुनिसुव्वयं अरहं त्तिक्खुत्तो" મુનિસુવ્રત અર્હંતને ત્રણવાર "आयाहिण० जाव तिविहाए पज्जुवासणाए, पज्जुवासइ" વિધિ સહિત ત્રણવાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના નમસ્કાર કર્યા અહિયાં યાવત્ પદથી "वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता" વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વદનાં નમસ્કાર કરીને (એ પદોનો સંગ્રહ કર્યો છે,) ત્રણ પ્રકારની પર્યુપાસનાથી તેઓની પર્યુપાસના કરી મન, વચન અને કાય રૂપ ઉપાસનાથી ઉપાસના કરવી તેને ત્રણ પ્રકારની ઉપાસના કહેવાય છે. "तए णं मुणिसुव्वए अरहा" તે પછી મુનિ સુવ્રત અર્હંન્તે "गंगदत्तस्स गाहावइस्स" ગંગદત્ત ગાથાપતિને "तिसेय महति जाव परिसा पडिगया" તે વિશાળ પરિષદમાં ધર્મનો ઉપદેશના

महत्यै परिषदे धर्मं परिकथयति। धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता, अत्र यावत्पदेन धर्मकथादि श्रवणादिकं सर्वं वक्तव्यं भवति तदनन्तरं परिषत् प्रतिगता। 'तए णं' ततः खलु तदनन्तरं किल 'से गंगदत्ते गाहावई' स गङ्गदत्तो गाथापतिः 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्रतस्य अर्हतः 'अंतियं' अन्तिके-समीपे 'धम्मं सोच्चा' धर्मं श्रुत्वा धर्मदेशनां श्रवणगोचरीकृत्य 'निसम्मे' निशम्य हृदि अवधार्य 'हट्ठतुट्ठ०' हृष्टतुष्टः चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद्धृदयः 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थया उत्तिष्ठति 'उट्ठाए उट्ठित्ता' उत्थया उत्थाय 'मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ' मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् 'सद्दहामि णं भंते!' श्रद्दधामि खलु भदन्त! 'निग्गंथं पावयणं' नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् 'जाव से जहेयं तुब्भे वदह' यावत् तत् यथेदं यूयं वदथ,

---

तीसे य महति जाव परिसा पडिगया' उस विशाल परिषद् में धर्म का उपदेश दिया धर्मका उपदेश सुनकर परिषदा स्वस्वस्थान पर पीछे गई वहां यावत्पद यह प्रकट करता है कि धर्मकथादि सुनने के सम्बन्ध का वक्तव्य सब यहां कहलेना चाहिये 'तए णं' इसके बाद 'से गंगदत्ते गाहावई' वह गंगदत्त गाथापति 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा 'मुनिसुव्रत अर्हन्त के निकट श्रुतचारित्ररूप धर्मका व्याख्यान सुनकर 'निसम्म' और उसे हृदय में धारण कर 'हट्ठतुट्ठ' हृष्टतुष्ट एवं आनन्दितचित्त हुआ और हर्षवशविसर्पद् हृदय होकर 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थानशक्ति से वह उठा 'उट्ठाए उट्ठित्ता मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ' उठकर उसने मुनिसुव्रत अर्हन्त को वन्दना की, नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार करके फिर उसने ऐसा कहा-'सद्दहामि णं भंते! निग्गथं पावयणं' 'हे भदन्त!

આપ્યો ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને પાછી ગઇ અહિંયા યાવત્ પદથી સઘળી ધર્મકથાનું વકતવ્ય સમજી લેવું "तए णं" તે પછી "से गंगदत्ते गाहावई" તે ગંગદત્ત ગાથાપતિ "मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा" સુવ્રતમુનિની પાસે શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને "निसम्म" અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને "हट्ठतुट्ठ" પ્રસન્ન ચિત્તવાળો થયો અને હર્ષના અતિરેકતથી પ્રફુલ્લિત ચિત્તવાળો થઇને "उट्ठाए उट्ठेइ" ઉત્થાન શકિતથી તે ઉઠયો. "उट्ठाए उट्ठित्ता मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ" ઉઠીને તેણે સુવ્રત મુનિને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું. "सद्दहामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं" હે ભગવન્!

अत्र यावत्पदेन 'पत्तियामि णं भंते णिग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंते निग्गंथं पावयणं' इत्यादि विशेषणानां भगवती द्वितीयशतकस्य प्रथमोद्देशगतस्कन्दकप्रकरणोदितानां सर्वेषां ग्रहणं कर्त्तव्यम्। 'जं नवरं' यत् नवरम्—अयं विशेषः 'देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय ! 'जेट्ठं पुत्तं कुडुंबे ठावेमि' ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयामि 'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं' ततः खलु तदनन्तरम् देवानुप्रियाणामन्तिके—समीपे मुंडे जाव पव्वयामि' मुण्डो भूत्वा यावत् प्रव्रजामि, केशलुञ्चनादिकरणेन मुण्डितो भूत्वा प्रव्रज्यां गृह्णामि, अत्रापि यावत्पदेन स्कन्दकप्रकरणं सर्वमनुसन्धे-

---

मैं नैर्ग्रन्थ प्रवचन की श्रद्धा करता हूं 'जाव से जहेयं तुब्भे वदह' 'इसे जैसे आपने कहा है वह वैसा ही है। यहां यावत्पद से 'पत्तियामि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंते! णिग्गंथं पावयणं' इत्यादि पदों को ग्रहण किया गया है। ये पद भगवती सूत्र के द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में स्कन्दक के प्रकरण में कहे गये हैं। 'जं नवरं देवाणुप्पिया! जेट्ठं पुत्तं कुडुंबे ठावेमि' उस प्रकरण से यहां इस प्रकरण में केवल यही विशेषता है कि मैं अपने ज्येष्ठ पुत्र को अपने स्थान पर स्थापित कर रहा हूं। 'तए णं' इसके बाद 'अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि' मैं आप देवानुप्रिय के पास केशलुञ्चनादि करने से मुण्डित होकर प्रव्रज्या ग्रहण करूंगा। यहां पर भी यावत्पद से स्कन्दक प्रकरण गत सब विषय गृहीत हुआ है, ऐसा सम-

---

હું નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા કરૂં છું "જાવ સે જહેવં તુબ્ભે વદઇ" આ વિષયમાં આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તે પ્રમાણે અહિંયા યાવત્ પદથી "पत्तियामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंते! निग्गंथं पावयणं" વિગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પદો ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં સ્કંદક પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે હે ભગવન્! હું આપના કથનમાં પ્રતિતી (વિશ્વાસ) રાખું છું મને આપનુ કથન રૂચિકર લાગે છે. એ પ્રમાણે થાય છે. તેને વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ ઉપર કહેલ ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકમાં પહેલો ઉદ્દેશો જોઈ લેવો. "जं नवरं देवाणुप्पिया जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठावेमि' તે પ્રકરણથી આ પ્રકરણમાં એટલો જ ફરક છે કે હું મોટા પુત્રને મારા સ્થાને ઉત્તરાધિકારી સ્થાપું છે "तए णं" તે પછી "अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि" હું આપ દેવાનુંપ્રિયની પાસે મુંડીત થઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ અહિં પણ યાવત્ પદથી ભગવતી સૂત્રના સ્કંદક પ્રકરણમાં રહેલ તમામ વિષયનું

यम्। ईदृशं गङ्गदत्तस्य प्रव्रज्याविचारं ज्ञात्वा मुनिसुव्रतः प्राह-'अहा सुहं देवाणुप्पिया!' यथासुखं हे देवानुप्रियाः 'मा पडिबंधं करेह' मा प्रतिबन्धं कुरुत-श्रेयस्कार्ये विलम्बं मा कुरुत इत्यर्थः। 'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः 'मुणिसुव्वएणं अरहया एवंवुत्ते समाणे' मुनिसुव्रतेन अर्हता एवमुक्तः सन् 'हट्ठतुट्ठे' हृष्ट तुष्टः चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद् हृदयः 'मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ' मुनिसुव्रतम् अर्हन्तम् वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदित्वा नमस्यित्वा 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्रतस्य अर्हतः 'अंतियाओ' अन्तिकात्-समीपात् 'सहस्संबवणाओ उज्जाणाओ' सहस्राम्रवनादुद्यानात् 'पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य

झना चाहिये। गंगदत्त का प्रव्रज्या ग्रहण करने का ऐसा विचार हुवा है ऐसा समझना चाहिये। गंगदत्त का प्रव्रज्या ग्रहण करने का ऐसा विचारजानकर 'अहासुहं देवाणुप्पिया! 'हे देवानुप्रिय! तुम्हे जिससे सुख हो वैसा करो। 'मा पडिबंधं करेह' श्रेयस्कार्य में विलम्ब मत करो ऐसा मुनिसुव्रत अर्हन्त ने उनसे कहा-'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' इसके बाद उस गंगदत्त गाथापतिने' मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे' जब उससे मुनिसुव्रत अर्हन्तने ऐसा कहा तब 'हट्ठतुट्ठ०' हृष्टतुष्ट चित्तानन्दित होते हुए और हर्षातिरेक से विसर्पित हृदयवाले होते 'मुणिसुव्वयं अरिहं, वंदइ, नमंसइ' मुनिसुव्रत अर्हन्त को वन्दना की, नमस्कार किया। 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार कर 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्रत अर्हन्त के 'अंतियाओ' पास से 'सहसंबवणाओ' और उस सहस्राम्रवन 'उज्जाणाओ' उद्यान से 'पडिनिक्खमइ' बाहर

ગ્રહણુ થયું છે. તેમ સમજી લેવું ગંગદત્તનો પ્રવ્રજ્યા (દિક્ષા) સ્વીકાર કરવામાં આ પ્રમાણેનો વિચાર તેના મુખથી સાંભળીને જાણીને મુનિસુવ્રત મુનિએ કહ્યું. "अहासुहं देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિય! તમને જે પ્રમાણે સુખકર લાગે તે પ્રમાણે કરો. તેમાં વિલંબ ન કરો. "तए णं से गंगदत्त गाहावई" તે પછી ગંગદત્ત ગાથાપતિ "मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे" જ્યારે મુનિસુવ્રતમુનિએ તેને એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે "हट्ठतुट्ठ" તે ગંગદત્ત ગાથાપતિ હૃષ્ટતુષ્ટ ચિત્તવાળો થઈને પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને હર્ષના અતિરેકથી ઉભા થઈને "मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ" મુનિસુવ્રત અર્હંતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને मुणिसुव्वयस्स अरहओ" મુનિ સુવ્રત અર્હંતની "अंतियाओ" સમીપથી "सहस्संबवणाओ" અને સહસ્રામ્રવન "उज्जाणाओ" ઉદ્યાનથી

'जेणेव हत्थिणापुरे नयरे' यत्रैव हस्तिनापुरं नगरम् 'जेणेव सए गिहे' यत्रैव स्वकं गृहम् 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ' विपुलमशनं पानं यावदुपस्कारयति यावत्पदात् खाद्यं स्वाद्यमिति ग्राह्यम् 'उवक्खडावेत्ता' उपस्कार्य-अशनपानखादिमस्वादिमभोज्य-वस्तूनि निष्पाद्य इत्यर्थः 'मित्तणातिनियग जाव आमंतेइ' मित्रज्ञातिनिजक यावद् आमन्त्रयति, अत्र यावत्पदेन 'सयणसंबंधिपरिजणे' स्वजनसम्बन्धि-परिजनान्, इति ग्राह्यम् तत्र-मित्राणि-सुहृदः ज्ञातयः मातापित्रादयः स्वजनाः-पितृव्यादयः सम्बन्धिनः श्वशुरपुत्रः श्वशुरोदयः परिजनाः दासीदासादयस्तान् 'आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जहा पूरणे' आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातो यथा पूरण, अत्र पूरणश्रेष्ठिनः सर्वमपि आख्यानकम् अनुसन्धेयम्

निकला 'पडिनिक्खमित्ता' बाहर निकल कर 'जेणेव हत्थिणापुरे नयरे' फिर वह हस्तिनापुरनगर में स्थित 'जेणेव सए गिहे' अपने घर पर 'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर पहूंचा-'उवागच्छित्ता' वहां पहुंच कर उसने 'विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ' विपुल मात्रा में अशन, पान, तथा यावत्पद से गृहीत हुए 'खाद्यं स्वाद्यं' पदों के अनुसार खाद्य' स्वाद्य आहार को बनवाया-'उवक्खडावेत्ता' चारों प्रकार के आहार बनवाकर 'मित्तणातिणियग जाव आमंतेइ' फिर उसने मित्रजनों को, ज्ञातिजनों को निजकजनों को तथा यावत्पद से गृहीत 'सयणसंबंधि-परिजणे' इस पाठ के अनुसार स्वजन संबन्धि परिजनों को आमंत्रित किया। मित्र-सुहृदादि ज्ञाति-माता पितादि स्वजन चाचा वगैरह संबंधि-श्वशुर वगैरह परिजन दासदासी वगैरह को 'अमंत्तेत्ता

"पडिनिक्खमइ" બહાર નીકળ્યો "पडिणिक्खमित्ता" બહાર નીકળીને "जेणेव हत्थिणापुरे नयरे" જ્યાં હસ્તિનાપુર નગર હતું "जेणेव सए गिहे" જ્યાં પોતાનું ઘર હતું 'तेणेव" उवागच्छइ" ત્યાં તે પહોંચ્યો "उवागच्छित्ता" ત્યાં પહોંચીને "विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ" વિપુલ પ્રમાણમાં અશન (ખાવાની વસ્તુ) પાન (પિવાની વસ્તુ) તૈયાર કરાવ્યા અહિંયા યાવત્ પદથી "खाद्यं स्वाद्यं" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ ખાવા લાયક સ્વાદયુકત પાનસોપારી વિ પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા. "उवक्खडावेत्ता" ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવરાવીને "मित्तणातिणियगजाव आमंतेई" તે પછી તેણે પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને, નિજકજનોને તથા અહિયાં યાવત્ પદથી "सयणसंबंधीपरिजणे" તેનો અર્થ સ્વજન સંબંધીજન અને પરિજનોને આમંત્રણ આપ્યું એટલે કે મિત્ર-જ્ઞાતિ કહેતાં માતાપિતા વિગેરે સ્વજન કહેતાં કાકા, મામા વિ. સંબંધી સાસરા વિ. પરિજન કહેતાં દાસદાસી વિગેરે "आमंत्तेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जहा पूरणे"

'जाव जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठावेइ' यावत् ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयति 'तं मित्तणाति जाव जेट्ठपुत्तं च आपुच्छइ' तं मित्र ज्ञाति यावत् निजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् ज्येष्ठपुत्रं च आपृच्छति 'आपुच्छित्ता पुरिससहस्सवाहिणिं सीयं दुरूहइ' आपृच्छय पुरुषसहस्रवाहिनीं शिबिकां पुरुषसहस्रेण नीयमानां 'पालकी' इति प्रसिद्धाम् दूरोहति-अधिरोहति 'दुरूहित्ता' दुरुह्य 'मित्तणातिनियग जाव परिजणेणं जेट्ठ-पुत्तेण य' मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन ज्येष्ठपुत्रेण च 'समणुगम्म-माणमग्गे' समनुगम्यमानमार्गः, यस्य पृष्ठतः स्वजनादयः चलन्तीत्यर्थः 'सव्वि-

---

तओ पच्छाणहाए जहा पूरणे' आमंत्रित करके फिर बाद में उसने स्नान किया और पूरण श्रेष्ठी के जैसा सब कर्त्तव्यकार्य किये-यहां पूरण श्रेष्ठी का आख्यान कहलेना चाहिये, 'जाव जेट्ठं पुत्तं कुडुंबे ठावेइ' यावत् उसने अपने ज्येष्ठ पुत्र को कुटुम्ब में स्थापित कर दिया। और फिर 'तं मित्तणाइ जाव जेट्ठं पुत्तं च आपुच्छइ' अपने मित्रजनों से ज्ञातिजनों से, यावत् ज्येष्ठ पुत्र से पूछा-यहां यावत्पद से निजक-स्वजन-संबंधि-परिजनान्' इस पदों का संग्रह हुआ है। 'आपुच्छित्ता पुरिससहस्सवाहणिं सीयं दुरूहइ' स्वमित्रादिजनों से पूछकर फिर वह पुरुषसहस्र से उठाई जा सके ऐसी पालखी पर सवार हुआ। 'दुरुहित्ता' सवार होकर 'मित्तणाइणियग जाव परिजणेणं जेट्ठ-पुत्तेण य समणुगम्ममाणमग्गे' वह हस्तिनापुरनगर के ठीक बीचोंबीच के मार्ग से होकर निकला-इस समय इसके साथ इसके मित्रजन, ज्ञाति-जन, निजकजन स्वजन सम्बन्धिजन परिजन और जेष्ठ पुत्र ये सब

સર્વને આમંત્રણ આપીને પછી સ્નાન કર્યું અને પૂરણ શેઠની માફક તેણે સઘળું કર્તવ્ય કાર્ય કર્યું અહિંયા પૂરણ શેઠનું સમગ્ર વૃત્તાંત સમજી લેવું. "जाव जेट्ठं पुत्तं कुडुंबे ठावेइ" યાવત્ તેણે પોતાના મોટા પુત્રને પોતાના સ્થાન પર ઉત્તરાધિકારી તરીકે સ્થાપિત કર્યો તે પછી "तं मित्तणाइ जाव जेट्ठं पुत्तं च आपुच्छइ" પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને યાવત્ મોટા પુત્રને પૂછીને અહિંયા યાવત્ પદથી "निजकस्वजनसंबंधिपरिजनान्" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. સ્વજન, સંબંધીજન વિગેરેને "आपुच्छित्ता पुरिससहस्स वाहिणिं सीयं दुरुहइ" પોતાના મિત્ર વિગેરેને પૂછીને ૧૦૦૦ માણસોથી વહન કરી શકાય તેવી પાલખીમાં તે બેઠો "दुरूहित्ता" બેસીને "मित्तणाइ, नियग जाव परिजणेणं जेट्ठ पुत्तेण य समणुगम्ममाणमग्गे" હસ્તિનાપુર નગરના વચ્ચોવચના રાજમાર્ગથી નિકળ્યો તે સમયે તેની સાથે તેના મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, નિજકજનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો અને તેનો જેષ્ઠ પુત્ર વિગેરે સઘળા તેની પાછળ ચાલતા હતા. "सव्विड्ढीए जाव णादित-रवेणं" તે પોતાના પૂર્ણ વૈભવની સાથે અને વાજાઓના તુમુલ ધ્વનિની સાથે

ड्ढीए जाव णादितरवेणं' सर्वद्धर्या यावद् नादितरवेण, अत्र यावत्पदेन 'सव्व ज्जुईए सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखपणवपटहभेरीझल्लरीखरमुहीहुडुक्कमुखमुइंगदुंदुहिणिग्घोस' इति संग्राह्यम् छाया–सर्वद्युत्या सर्वबलेन सर्वसमुदायेन महता वरत्रुटितयमकसमकप्रवादितेन शङ्खपणवपटहभेरीझल्लरीखरमुखीहुडुक्कमुरजमृदङ्गदुन्दुभिनिर्घोष इति। 'हत्थिणापुरं मज्झं मज्झेण णिग्गच्छइ' हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति 'णिग्गच्छित्ता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानम् 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'छत्ताइए तित्थगरातिसए' पासइ' छत्रादिकान् तीर्थंकरातिशयान् पश्यति 'एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ' एवं यथा उदायनो यावत् स्वयमेव आभरणानि अव-

---

पीछे २ चल रहे थे। 'सव्विड्ढीए जाव णादितरवेणं' यह अपने पूर्ण वैभव के साथ एवं यावत् बाजों की तुमुल ध्वनि के साथ चलता था। यहां यावत्पद से 'सव्वज्जुईए सव्वबलेण, सव्वसमुदएणं महया वरतुडिय जमगसमगप्पवाइएणं संखपणवपडह, भेरी, झल्लरी, खरमुही, हुडुक्क, मुरज, मृदङ्ग, दुन्दुभि निर्घोष' इस पाठका ग्रहण हुआ है। 'हत्थिणापुरं मज्झंमज्झेणं णिग्गच्छइ' इस प्रकार के ठाठबाट से यह दीक्षा लेने के लिये हस्तिनापुर के बीच के मार्ग से होकर निकला। 'णिग्गच्छित्ता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' निकलकर वह वहां पहुँचा कि जहां पर वह सहस्राम्रवन नामका उद्यान था। 'उवागच्छित्ता' वहां पहुँचते ही उसने 'छत्ताइए तित्थगरातिसए पासइ' तीर्थंकर प्रकृतिके अतिशयभूत छत्रादिकों को देखा। 'एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ' देखते ही उसने उदायन राजा के जैसा

ચાલતો હતો. અહિયાં યાવત્ પદથી "सव्वज्जुईए, सव्वबलेण, सव्वसमुदएणं, महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखपणवपटहभेरीजल्लरीखरमुहीहुडुक्क-मुरजमुदंगदुंदिहिणिग्घोस" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અને તે સઘળાં વાજાઓના અવાજ તેની પાછળ થઈ રહ્યા હતા. આવી રીતના ઠાઠમાઠથી "हत्थिणापुरं मज्जंमज्जेणं णिग्गच्छइ" તે હસ્તિનાપુરના વચ્ચોવચના માર્ગેથી દીક્ષા લેવા માટે નીકળ્યો. "णिगच्छिता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे" જ્યાં સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં તે પહોંચ્યો. "उवाग-च्छित्ता" ત્યાં પહોંચીને તેણે "छत्ताइए तित्थगरातिसए पासइ" તીર્થંકર પ્રકૃતિના અતિશયરૂપ છત્રાદિકને તેણે દૂરથી જોયા "एवं जहा उदायणे जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ" છત્રાદિકને જોઈને તેણે ઉદાયન રાજાની માફક

मुञ्चति 'ओमुइत्ता' अवमुच्य यथा उदायनो राजा स्वयमेव आभरणादिकं परित्यज्य पञ्चमुष्टिलोचं कृतवान् तथैव गङ्गदत्तोऽपि धर्मे संजातश्रद्धः सन् सर्वमेव कृतवानित्यर्थः, अत्र उदायनराज्ञः सर्वोऽपि वृत्तान्तो ज्ञातव्यः 'सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ' स्वयमेव पञ्चमुष्टिकं लोचं करोति 'करित्ता' कृत्वा 'जेणेव मुणिसुव्वए अरहा' यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए' एवं यथैव उदायनो राजा तथैव मुनिसुव्रतसमीपे गत्वा प्रव्रजितः-उदायनस्य राज्ञः प्रव्रज्या धारणवत् गङ्गदत्तस्यापि सदोरकमुखवस्त्रिकादि धारणपूर्वकं प्रव्रज्याग्रहणं ज्ञातव्यम् तहेव एक्कारसअंगाइं अहिज्जइ' तथैव उदायनराजवदेव एकादशाङ्गानि अधीते यथा प्रव्रज्यामादाय उदायनेन राज्ञा एकादशाङ्गानि अधीतानि तथैव अत्रापि इति बोध्यम् 'जाव मासियाए संलेहणाए' यावद् मासिकया संलेखनया 'सट्ठिं भत्ताइं

अपने आप आभरणों को उतार दिया। 'ओमुइत्ता' आभरणों को उतार कर फिर उसने उदायन राजा के समान धर्म में श्रद्धा संपन्न होने के कारण 'सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ' अपने हाथों से ही पंचमुष्टिक केशलुञ्चन किया यहां पर उदायन राजा का वृत्तान्त कह लेना चाहिये। 'करित्ता' पंचमुष्टिक केशलुंचन करके फिर वह 'जेणेव मुनिसुव्वए अरहा-एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए' जहां मुनिसुव्रत अर्हन्त थे वहां पहुँच कर उसने 'एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए' के अनुसार उदायन नरेश के जैसा ही मुनि सुव्रत अर्हन्त के समीप दीक्षा धारण करली। इस दीक्षा में उसने सदोरकमुखवस्त्रिका आदि जो साधु का वेष है उसे धारण किया। 'तहेव एगारसअंगाइं अहिज्जइ' उदायन नरेश के समान ही उसने ११ अंगो का अध्ययन किया 'जाव मासियाए संलेहणाए' यावत् मासिकी संलेखना द्वारा

પોતાની મેળેજ આભૂષણો ઉતારી દીધા. "ओमुइत्ता" આભૂષણો ઉતારીને પછી તેણે "सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ" પોતાના હાથથી પંચમુષ્ટિક કેશલુંચન કર્યું અહિંયા ઉદાયન રાજાનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર સમજી લેવું. "करित्ता" કેશલુંચન કરીને પછી તે "जेणेव मुणिसुव्वए अरहा एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए" જેવી રીતે ઉદાયન રાજાએ દીક્ષા ધારણ કરી હતી એવી જ રીતે ગંગદત્ત ગથાપતિએ મુનિ સુવ્રત અહંતની સમીપે દીક્ષા ધારણ કરી આ દીક્ષામાં તેણે સદોરક મુખવસ્ત્રિકા એટલે કે દોરા સાથેની મુહપત્તિ વિગેરે સાધુના જે ઉપકરણ છે તેને ધારણ કર્યા. "तहेव एगारसअंगाइं अहिज्जइ" ઉદાયન રાજાની માફક તેણે ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કર્યું. "जाव मासियाए

असणाए छेदेइ' षष्टिं भक्तानि अनशनेन छिनत्ति 'छेदित्ता' षष्टिं भक्तानि अनशनेन छित्वा 'आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते' आलोचितप्रतिक्रान्तः तत्र आलोचनं-स्वदोषाणां गुरवे निवेदनम् प्रतिक्रमणं स्वकीयदोषपरिहाराय प्रायश्चित्तानुष्ठानम्, समाधिप्राप्तः समाधिसम्पन्नः, नैव चञ्चलचित्तः, एतादृशः सन् 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे मरणावसरे कालं कृत्वा 'महासुक्के कप्पे' सप्तमे महाशुक्रे कल्पे 'महासमाणे विमाणे' महासमाननामके विमाने 'उववायसभाए' उपपातसभायाम् 'देवसयणिज्जंसि' देवशयनीये देवशय्यायाम् 'गंगदत्तदेवत्ताए उववन्ने' गङ्गदत्तनामकदेवतया उपपन्नः। 'तए णं से गंगदत्ते देवे' ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः 'अहुणोववन्नमेत्तए समाणे' अधुनोपपन्नमात्रः सन्-तत्कालोप-

उसने 'सट्ठिंभत्ताइं असणाए छेदेइ' ६० भक्तों का अनशन द्वारा छेदन कर दिया। 'छेदित्ता' ६० भक्तों का छेदन करके वह 'आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते' आलोचितप्रतिक्रान्त हुआ समाधि को प्राप्त हो गया अपने दोषों को गुरु से कहना इसका नाम आलोचन है। तथा अपने दोषों के परिहार के लिये प्रायश्चित्त लेना इसका नाम प्रतिक्रमण है। चञ्चलचित्त का नहीं होना इसका नाम समाधि है। इस प्रकार की परिस्थिति से संपन्न हुए वे गंगदत्त अनगार 'कालमासे कालं किच्चा' कालमास में काल करके 'महासुक्के कप्पे' महाशुक्रकल्प में 'महासमाणे विमाणे' महासमाणनामके विमान में 'उववायसभाए' उपपात सभामें 'देवसयणिज्जंसि' देवशय्या पर 'गंगदत्तदेवत्ताए उववन्ने' गंगदत्त इस नामके देवरूप से उत्पन्न हुए। 'तए णं से गंगदत्ते देवे अहु-

संलेहणाए" યાવત્ એક માસની સંલેખના દ્વારા "सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ" અનશન દ્વારા ૬૦ ભકતોનું છેદન કર્યું. "छेदित्ता" ૬૦ ભકતોનું છેદન કરીને તે "आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते" આલોચિત પ્રતિક્રાંત થઈને તેણે સમાધી પ્રાપ્ત કરી પોતાના દોષો ગુરૂને કહેવા તેનું નામ આલોચન છે. અને એ દોષોના નિવારણુ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું તેનું નામ પ્રતિક્રમણુ છે ચંચલ ચિત્તવાળા ન થવું તેનું નામ સમાધિ છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળો થઇને તે ગંગદત્ત અનગાર "कालमासे कालं किच्चा" કાળ માસમાં કાળ કરીને "महासुक्के कप्पे" મહાશુક્ર કલ્પમાં "महासमाणे विमाणे" મહાસમાન નામના વિમાનમાં "उववायसभाए" ઉપપાત સભામાં "देवसयणिज्जंसि" દેવશય્યા પર "गंगदत्तदेवत्ताए उववण्णे" ગંગદત્ત એ નામના દેવ રૂપથી ઉત્પન્ન થયો. "तए णं से गंगदेत्ते देवे अहुणोववन्नमेत्तए समाणे" તત્કાળ

पन्नः सन् 'पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ' पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति, पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावमुपगत इत्यर्थः। 'तं जहा' तद्यथा 'आहारपज्जत्तीए जाव भासामणपज्जत्तीए' आहारपर्याप्त्या यावद् भाषामनःपर्याप्त्या अत्र यावत् पदेन शरीरेन्द्रियश्वासोच्छ्वास पर्याप्तीनां संग्रहः 'एवं खलु गोयमा!' एवं खलु गौतम! 'गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देविड्ढी जाव अभिसमन्नागया' गङ्गदत्तदेवेन सा दिव्या देवर्द्धिर्यावदभिसमन्वागता, अत्र यावत्पदेन 'दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता' इत्यस्य ग्रहणं भवति, हे गौतम! अनेन प्रकारेण गङ्गदत्तदेवेन देवर्द्धिः प्राप्तेत्यर्थः। 'गंगदत्तस्स णं भंते! देवस्स'

णोववन्नमेत्तए समाणे' तत्काल उत्पन्न हुए वे गंगदत्तदेव 'पंच विहाए पज्जत्तीए' पांच प्रकार की पर्याप्तियों से 'पज्जत्तिभावं गच्छइ' पर्याप्तिभाव को प्राप्त हो गये। 'तं जहा-आहारपज्जत्तीए जाव भासामणपज्जत्तीए' वे पांच प्रकार की पर्याप्तियां इस प्रकार से हैं-आहार पर्याप्ति भाषामनःपर्याप्ति यहां यावत् शब्द से 'शरीर इन्द्रिय और श्वासोच्छ्वास' इन पर्याप्तियों का ग्रहण हुआ है। 'एवं खलु गोयमा! गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देविड्ढी जाव अभिसमन्नागया' इस प्रकार से हे गौतम! गंगदत्तदेवने वह दिव्य देवर्द्धि यावत् अर्थात् अभिसमन्वागत की है। यहां यावत्पद से 'दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता' इन पदों का ग्रहण हुआ है।

अब गौतम प्रभु से इस प्रकार से पूछते हैं-'गंगदत्तस्स णं भंते देवस्स' हे भदन्त! गंगदत्त देवकी देवलोक में 'केवइयं कालं ठिई

ઉત્પન્ન થયેલ તે ગંગદત્ત દેવે પંચવિहाए पज्जत्तीए" પાંચ પ્રકારની પ્રર્યાપ્તિથી "पज्जत्तिभावं गच्छइ" પર્યાપ્તિ ભાવને પ્રાપ્ત કર્યો "तंजहा-आहारपज्जत्तीए जाव भासामणपज्जत्तीए" તે પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિઓ આ પ્રમાણે છે. (૧) આહારપર્યાપ્તિ (૨) શરીરપર્યાપ્તિ (૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ (૪) શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ અને (૫) ભાષામનઃપર્યાપ્તિ અહિયાં શરીર ઇન્દ્રીય અને શ્વાસોશ્છવાસપર્યાપ્તિનું યાવત્ શબ્દથી ગ્રહણુ કરવામાં આવ્યું છે. "एवं खलु गोयमा! गंगदत्तेणं देवेणं दिव्वा देविड्ढी जाव अभिसमन्नागया" એ રીતે હે ગૌતમ! તે ગંગદત્ત દેવે તે દિવ્ય દેવઋદ્ધિ અભિસમન્વાગત (પ્રાપ્ત-મેળવી) કરી છે અહિંયા યાવત્ પદથી "दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता" દિવ્ય દેવ દ્યૂતિ લબ્ધ કરી છે, અને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પદોનું ગ્રહણુ થયું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "गंगदत्तस्स णं भंते! देवस्स" હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવની દેવલોકમાં "केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता"

गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त ! देवस्य 'केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता' कियत्कालं देवलोके स्थितिः प्रज्ञप्ता कथितेति भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तरससागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता' सप्तदशसागरोपमा स्थितिः प्रज्ञप्ता सप्तदशसागरोपमा तत्र सप्तमे देवलोके स्थितिर्भविष्यतीति भावः। 'गंगदत्ते णं भंते ! देवे' गङ्गदत्तः खलु भदन्त ! देवः 'ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं' तस्माद् देवलोकाद् आयुः क्षयेण 'जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ' यावद् महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति, अत्र यावत्पदेन 'भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ गोयमा !' इति सङ्ग्रहः 'जाव अंतं काहिइ' यावदंतं करिष्यति,

---

पन्नत्ता' स्थिति कितने काल की कही गई है। उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा !' हे गौतम ! 'सत्तरससागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता' हे गौतम ! गंगदत्त देव की देवलोक में १७ सागरोपमकी स्थिति कही गई है क्योंकि सातवें महाशुक्रकल्प में यही उत्कृष्ट स्थिति कही गई है। 'गंगदत्ते णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं' यहां अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! देवलोक में जब गंगदत्त देव की आयु का क्षय हो जावेगा, तब वह वहां से चवकर कहां जावेगा ? कहां उत्पन्न होगा ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'जाव महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ' हे गौतम ! यावत् वह महाविदेह क्षेत्र में सिद्ध होगा। यहां यावत् पद से 'भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ ? कहिं उववज्जिहिइ ? गोयमा !' यह पाठ गृहीत हुआ है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि गौतम ने प्रभु से प्रश्न किया है–

કેટલા કાળ સુધીની સ્થિતિ કહી છે. તેના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा !" હે ગૌતમ ! "सत्तरससागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! ગંગદત્ત દેવની મહાશુક્ર દેવલોકમાં ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. કેમકે સાતમાં મહાશુક્ર કલ્પમાં એજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે. "गंगदत्ते णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं" ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે હે ભગવન્ ! દેવલોકમાં જ્યારે ગંગદત્ત દેવની આયુનો-ક્ષય દેવભવનો ક્ષય થશે ત્યારે તે ત્યાંથી ચ્યવીને કયાં જશે ? ત્યાંથી ચવીને કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ" હે ગૌતમ ! યાવત્ તેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે અને મુક્ત થશે. અહિયાં યાવત્ પદથી "भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ ? कहिं उववज्जिहिइ गोयमा !" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો ભાવ એ છે કે ગૌતમ

अत्र यावत्पदेन 'सिज्झिहिइ बुज्झिहिइ मुच्चिहिइ परिनिव्वाहिइ सव्वदुक्खाणमंतं करेहिइ' इत्येषां ग्रहणम्। इति गङ्गदत्तदेववक्तव्यता। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति हे भदन्त! देवानुप्रियेण यत् कथितम् तद् एवमेव तथैव द्विर्वचनम्, आदरातिशयसूचकम्, इत्युक्त्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, इति ॥ सू० ४ ॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां षोडशशतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥१६-५॥

हे भदन्त! गंगदत्तदेव का जब देवसम्बन्धी भव क्षय हो जावेगा, देव सम्बन्धी स्थिति का क्षय हो जावेगा, तब वह अनन्तर शरीर का परित्याग कर कहां जावेगा? कहा उत्पन्न होगा? इसके उत्तर में प्रभुने उनसे कहा-हे गौतम! वह महाविदेह क्षेत्र में सिद्ध होगा। 'जाव अंतं काहिइ' यावत् वह भवका अन्त करेगा यहां यावत् शब्द से 'सिज्झिहिइ, बुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ सव्व दुक्खाणमंतं करेहिइ' इन पदों का संग्रह हुआ है। इस प्रकार से यह गंगदत्तदेव की वक्तव्यता समाप्त हुई। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति। आपका कहा हुआ यह सब यथार्थ है, हे भदन्त? आपका कहा हुआ यह सब सत्यार्थ है-अर्थात् आप देवानुप्रियने जैसा कहा है-वह ऐसा

સ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભગવન્! ગંગદત્ત દેવનો જ્યારે દેવ સંબંધી ભવનો ક્ષય થશે, દેવસ્થિતિનો ક્ષય થઈ જશે. આયુનો ક્ષય થઇ જશે, ત્યારે તેઓ શરીરનો ત્યાગ કરીને કયાં જશે? અને કયાં ઉત્પન્ન થશે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે. "जाव अंतं काहिइ" યાવત્ તેઓ ભવનો અન્ત કરશે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "सिज्जिहिइ, बुज्जिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ सव्वदुक्खाणमंतं करेहिइ" સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે, પરિનિર્વાહિત થશે, અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરશે, આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "સેવં મંતે! सेवं भंते! त्ति" આ પ્રમાણે ગંગદત્તનું કથન ભગવાન પાસેથી સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને કહે છે કે હે ભગવન્ આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સઘળું કથન તે પ્રમાણે જ છે, અહિયાં ગૌતમ

ही है। यहां गौतम का 'सेवं भंते! सेवं भंते! 'ऐसा कथन आदरातिशय का सूचक है। इस प्रकार कहकर वे गौतम संयम और तप से आत्मा का भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये॥ सू० ४॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का पांचवां उद्देशक समाप्त॥१६-५॥

સ્વામીએ કહેલ "સેવં ભંતે! સેવં ભંતે!" એ કથન ભગવાન્ પ્રત્યે પોતાના આદરનું અતિશયપણું બતાવવા માટે છે. આ પ્રમાણે કહિને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા. ાસૂ૦ ૪ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ા૧૬-૫ા

अथ षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

पञ्चमोद्देशके गङ्गदत्तस्य सिद्धिरभूदिति प्रतिपादितम् स च सिद्धिः केषांचिद् भव्यानां स्वप्नेनापि सूचिता भवति तत्र कोऽयं स्वप्नः, इति स्वप्नस्वरूपनिरूपणाय षष्ठोद्देशः प्रस्तूयते, अनेन संबन्धेन आयातस्यास्योद्देशकस्य इदम्, आदिमं सूत्रम् 'कइविहेणं भंते ! सुविणदंसणे' इत्यादि ।

मूलम्–'कइविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पन्नत्ते? गोयमा! पंचविहे सुविणदंसणे पण्णत्ते, तं जहा अहातच्चे पयाणे, चिंतासुविणे तव्विवरीए अवत्तदंसणे। सुत्ते णं भंते! सुविणे पासइ जागरे सुविणं पासइ सुत्तजागरे सुविणं पासइ? गोयमा! नो सुत्ते सुविणं पासइ नो जागरे सुविणं पासइ सुत्तजागरे सुविणं पासइ। जीवा णं भंते! किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा? गोयमा! जीवा सुत्ता वि. जागरा वि. सुत्तजागरा वि। नेरइया णं भंते! किं सुत्ता० पुच्छा गोयमा! नेरइया सुत्ता नो जागरा नो सुत्तजागरा एवं जाव चउरिंदिया पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते! किं सुत्ता० पुच्छा, गोयमा! सुत्ता नो जागरा सुत्त जागरा वि मणुस्सा जहा जीवा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' ॥सू० १॥

छाया–कतिविधं खलु भदन्त ! स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पञ्चविधं स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा यथातथ्यं १ प्रतानम् २ चिन्तास्वप्नम् ३ तद् विपरीतम् ४ अव्यक्तदर्शनम् । सुप्तः खलु भदन्त ! स्वप्नं पश्यति, जागरितः स्वप्नं पश्यति, सुप्तजागरितः स्वप्नं पश्यति ? गौतम ! नो सुप्तः स्वप्नं पश्यति, नो जागरितः स्वप्नं पश्यति' सुप्तजागरितः स्वप्नं पश्यति । जीवाः खलु भदन्त ! किं सुप्ताः जागरिताः सुप्तजागरिताः ? गौतम ! जीवाः सुप्ता अपि, जागरिता अपि, सुप्तजागरिता अपि । नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं सुप्ताः० पृच्छा, गौतम ! नैरयिकाः सुप्ताः नो जागरिताः, नो सुप्तजागरिताः । एवं यावत्

चतुरिन्द्रियाः। पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त! किं सुप्ताः० पृच्छा गौतम! सुप्ताः, नो जागरिताः सुप्तजागरिता अपि मनुष्याः, यथा जीवाः। वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः ॥ सू० १ ॥

टीका-'कइविहे णं भंते!' कति विधः खलु भदन्त! 'सुविणदंसणे पण्णत्ते' स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम्-स्वप्नस्य स्वापक्रियानुगतविषयविकल्पस्य दर्शनम्-अनुभवनम् इति स्वप्नदर्शनम् सुप्तजाग्रदवस्थायां यस्य कस्यापि यदर्थसंबन्धिनो विकल्पस्य यदनुभवनम् तत्स्वप्नदर्शनमित्यर्थः, भगवानाह-'गोयमे' त्यादि

छट्टे उद्देशेका प्रारंभ

१६ वें शतक के ५ वें उद्देशे में गंगदत्त की सिद्धि का प्रतिपादन किया गया है सो ऐसी यह सिद्धि कितनेक भव्य जीवों को स्वप्न द्वारा भी सूचित हो जाती है। अतः इस अध्ययन द्वारा सूत्रकार अब यह कहेंगे कि स्वप्न का क्या स्वरूप है। इसी सम्बन्ध को लेकर इस अध्ययन का प्रारंभ किया गया हैं। इसका सर्वप्रथम सूत्र 'कइविहे णं भंते! सुविणदंसणे इत्यादि है। 'कइविहे णं भंते! सुविणदंसणे पन्नत्ते ?

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने स्वप्नदर्शन विषयक प्रश्नोत्तर के रूप में कथन किया है इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइविहे णं भंते! सुविणदंसणे पण्णत्ते' हे भदन्त! स्वप्नदर्शन कितने प्रकार का कहा गया है? सुप्त अवस्था में किसी भी अर्थ को विकल्प का अनुभव करना इसका नाम स्वप्न है। सुप्त जाग्रत अवस्था में जिस किसी

છઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સોળમા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ગંગદત્ત દેવને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. એવી રીતની સિદ્ધિની કેટલાક ભવ્ય જીવોને સ્વપ્ન દ્વારા પણ જાણ થાય છે. જેથી આ અધ્યયનદ્વારા સૂત્રકાર સ્વપ્નના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરશે. આ સંબંધને લઇને આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

"कइविहे णं भंते! सुविणदंसणे पन्नत्ते? ઇત્યાદિ!"

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપથી કથન કર્યું છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "कइविहे णं भंते! सुविणदंसणे पन्नत्ते" હે ભગવન! સ્વપ્ન દર્શન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? સુપ્ત અવસ્થામાં કોઇપણ અર્થના વિકલ્પનો અનુભવ કરવો તેનું નામ સ્વપ્ન છે અને સુપ્ત જાગ્રત અવસ્થામાં જે કોઇ પણ પદાર્થ સંબંધી વિકલ્પનો અનુભવ થાય છે. તેનું નામ સ્વપ્ન દર્શન

गोयमा। पंचविहे सुविणदंसणे पण्णत्ते' हे गौतम! पञ्चविधं पञ्चप्रकारकम् स्वप्नदर्शनम्-प्रज्ञप्तं कथितमिति स्वप्नभेदात् स्वप्नः पञ्चविधो भवति 'तं जहा' तद्यथा 'अहातच्चे १, पयाणे २, चिंतासुविणे ३, तव्विवरीए ४, अव्वत्तदंसणे ५' यथातथ्यम् १, प्रतानम् २, चिन्तास्वप्नम् ३, तद्विपरीतम् ४, अव्यक्तदर्शनम् ५ तत्र 'अहातच्चे' यथातथ्यम्-यथा येन प्रकारेण यत् तथ्यं सत्यं तत्वं वा भवेत् तेन सत्यादिरूपेण यो वर्तते स यथातथ्यः यथातत्त्वो वा यथार्थवस्तुप्रापकः स्वप्न इत्यर्थः। एतादृशो यथातथ्यः स्वप्नः द्विविधः दृष्टार्थाविसंवादी फलाविसंवादी च तत्र दृष्टार्थाविसंवादी स्वप्नः यथा कोऽपि पुरुषः स्वप्नं पश्यति यथा मम हस्ते केनापि दीनारादिकं समर्पितम् प्रतिबुद्धश्च तथैव हस्ते स्थितं दीनारादिकं लब्धं पश्यतीति प्रथमः स्वप्नः द्वितीयो यथा यः कोऽपि पुरुषः स्वप्ने गजाद्या-

---

भी पदार्थ संबन्धी विकल्प का जो अनुभवन होता है, उसका नाम स्वप्नदर्शन है। इसके उत्तर में प्रभु ने कहा 'गोयमा! पंचविहे सुविणदंसणे पण्णत्ते' हे गौतम! स्वप्नदर्शन पांच प्रकार का कहा है। स्वप्न के भेद रूप स्वप्न पांच प्रकार का होता है-'तं जहा' वे भेद इस प्रकार से है-'अहातच्चे १, पयाणे २, चिंतासुविणे ३, तव्विवरीए ४ अवत्तदंसणे ५, यथातथ्या १,—जिस प्रकार से जो पदार्थ है, उसका वैसा ही होना इसका नाम यथातथ्य है। यह यथातथ्य स्वप्न यथार्थ वस्तुका प्रापक होता है। ऐसा यथातथ्य स्वप्न दृष्टार्थाविसंवादी और फलाविसंवादी के भेद से दो प्रकार का होता है। जैसा स्वप्न जो पुरुष देखता है- जैसे किसी पुरुष ने ऐसा स्वप्न देखा कि किसी पुरुषने मुझे हाथ में दीनार आदि पदार्थ दिया है-अब वह पुरुष जब जागृत हो जाता है तो उसी प्रकार से अपने हाथ में स्थित दीनार आदि को देखता है

છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે, "गोयमा! पंचविहे सुविणदंसणे पन्नत्ते" હે ગૌતમ! સ્વપ્ન દર્શન પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. સ્વપ્નના ભેદથી સ્વપ્ન પાંચ પ્રકારના થાય છે. "तं जहा" તે ભેદ આ પ્રમાણે છે. "अहातच्चे१, पयाणे२, चिंतासुविणे३, तव्विवरीए४, अवत्तदंसणे५" યથાતથ્ય જે પદાર્થ જે રીતે હોય તેનું તે જ રીતનું હોવું તેનું નામ યથાતથ્ય છે. આ યથાતથ્ય સ્વપ્ન યથાર્થ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે. એવું યથાતથ્ય સ્વપ્ન દૃષ્ટાર્થાવિસંવાદી અને ફલાવિસંવાદીના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. જે પુરુષ જેવું સ્વપ્ન જુએ છે-જેમકે કોઈ પુરુષે એવું સ્વપ્ન જોયું કે મને કોઈ પુરુષે હાથમાં મહોરો વિગેરે પદાર્થ આપ્યો છે. તે પછી તે

रूढम् आत्मानं पश्यति प्रतिबुद्धश्च अल्पीयसा कालेनैव संपद् लप्स्यते यथा 'गजारोहाद्भवेद्राज्यं श्रीप्राप्तिः श्रीकुलागमात्। पुत्राप्तिः फलिताम्रस्य, सौभाग्यं माल्यदर्शनात्' ॥ १ ॥ इति सोऽपी दृष्टार्थाविसंवादिफलाविसंवादिभेदेन यथातथ्यः स्वप्नो द्विविधः। एकत्र दृष्टवस्तु प्रापकत्वम् अपरत्र दृष्टवस्तुफलप्रापकत्वमित्यनयोर्भेदः १ 'पयाणे' प्रतानम् प्रतनं प्रतानो विस्तारो दीर्घता वा तद्रूपः प्रतानस्वप्नः दीर्घकालावस्थायेत्यर्थः प्रतानाख्यः स्वप्नः सत्योऽपि भवेद् मिथ्या वा भवेदिति दीर्घत्वविशेषण कृत एव पूर्वापेक्षयाऽस्य भेद इति २। 'चिंता सुविणे' चिंतास्वप्नः–चिन्तामूलकः स्वप्नश्चिन्तास्वप्नः यथा यः कश्चिद् जाग-

---

तो इस प्रकार का जो स्वप्न है वह यथातथ्य स्वप्न का प्रथम भेद है। जो कोई पुरुष अपने को स्वप्न में हाथी आदि पर चढा हुआ देखता है और इस स्वप्न के फलादेशानुसार वह कालान्तर में संपत्ति को पा लेता है यह यथातथ्य का द्वितीय भेद है जैसा कहा गया है कि– "गजारोहाद्भवेद्राज्यं इत्यादि, यथातथ्य स्वप्न के इन दो भेदों में अन्तर दृष्टवस्तु की प्रापकता एवं दृष्टवस्तु के फल को प्राप्त करने की अपेक्षा से भेद हैं प्रथम भेद में दृष्टवस्तु प्राप्त होती है तब कि द्वितीय भेद में दृष्टवस्तु के फल की प्राप्ति होती है। "पयाणे" प्रतानस्वप्न– विस्तार वाले स्वप्न का नाम प्रतान स्वप्न है यह स्वप्न दीर्घकालावस्थायी होता है। यह प्रतानाख्य स्वप्न सत्य भी होता है और असत्य भी होता है। पूर्व स्वप्न की अपेक्षा इस स्वप्न में भेद सिर्फ विशेषण को लेकर ही है। चिन्तास्वप्न–जागृत अवस्था में जिस विषय का

પુરૂષ જ્યારે જાગી જાય છે તો સ્વપ્નમાં જોયા પ્રમાણે પોતાના હાથમાં મહોરોને જુએ છે. આ પ્રકારનું જે સ્વપ્ન છે તે યથાતથ્ય સ્વપ્નનો પહેલો ભેદ છે.

કોઇ પુરૂષ પોતાને સ્વપ્નમાં હાથી ઉપર ચડેલો જુએ અને તે સ્વપ્નના ફલાદેશઅનુસાર તે પુરૂષ કાલાંતરમાં સંપત્તિ મેળવે છે તે યથાતથ્ય સ્વપ્નનો બીજો ભેદ છે, જેમ કહ્યું છે કે—"गजारोहाद्भवेद्राज्यम्" યથાતથ્ય સ્વપ્નના આ બે ભેદોમાં એટલું અંતર છે કે પહેલો ભેદ જોએલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવે છે, અને બીજો ભેદ જોએલી વસ્તુના ફળને પ્રાપ્ત કરાવે છે. "पयाणे" प्रतानस्वप्न–વિસ્તારવાળા સ્વપ્નનું નામ પ્રતાન સ્વપ્ન છે, આ સ્વપ્ન લાંબા કાળ સુધી રહેનારૂં હોય છે, આ પ્રતાનસ્વપ્ન સાચું પણ હોય છે. અને ખોટું પણ હોય છે યથાતથ્ય સ્વપ્ન કરતાં આ સ્વપ્નમાં દિર્ઘકાળ રહેવું એટલી વિશેષતા છે.

रितावस्थायां यदर्थविषयकं चिन्तनं कृतवान् सुप्तस्तमेवार्थं पश्यतीति चिन्ता स्वप्नः ३। 'तव्विवरीए' तद्विपरीतः स्वप्नः स्वप्ने यादृशं यद्वस्तु दृष्टं तद्विपरीतस्य अर्थस्य जागरणकाले यत्र प्राप्तिर्भवेत् स स्वप्नस्तद्विपरीतनामकः कथ्यते यथा स्वप्ने कश्चित् पुरीषादिना उपलिप्तं शरीरं पश्यति प्रतिबुद्धश्चातिशयितपवित्रं वस्तु प्राप्नोतीति, यथा–

'गायने रोदनं ब्रूयात् नर्तने वधबन्धनम् ।
हसने शोचनं ब्रूयात्, पठने कलहं तथा' ॥१॥

अन्ये तु एवं कथयन्ति यथा कश्चित् प्रतिबोधावस्थायां मृत्तिकास्थलारूढः सन् स्वप्नेऽश्वारूढमात्मानं पश्यतीति ४। 'अव्वत्तदंसणे' अव्यक्तदर्शनः––अव्यक्तम् अस्पष्टं दर्शनम् अनुभवः स्वप्नार्थस्य यत्रासौ

चिन्तन किया गया हो उस पदार्थ का सुप्त अवस्था में दिखलाई देना चिन्तास्वप्न है इस प्रकार चिन्तामूलक स्वप्न चिन्ता स्वप्न है 'तद्विपरीत–स्वप्न में जैसी वस्तु देखने में आई हो उससे विपरीत वस्तु की जागरण काल में प्राप्ति होना यह तद्विपरीत स्वप्न है, जैसे कोई पुरुष पुरिष आदि से उपलिप्त हुए अपने शरीर को देखता है फिर जागने पर उसे अति पवित्र वस्तु की प्राप्ति हो जाती है तो ऐसा स्वप्न तद्विपरीत स्वप्न है जैसे 'गायने रोदनं ब्रूयात्' दूसरे तो ऐसा कहते हैं–कि जैसे कोई पुरुष प्रतिबोधावस्था में मृत्तिका के स्थल पर आरूढ हो और स्वप्न में वह देखे अपने को अश्व के ऊपर चढा हुआ ऐसा स्वप्न तद्विपरीत स्वप्न है। अव्यक्तदर्शन–जहां स्वप्नार्थ का अस्पष्ट अनुभव होता है ऐसा स्वप्न अव्यक्त–अस्पष्ट–दर्शन नामका स्वप्न है

ચિંતાસ્વપ્ન—જાગ્રત અવસ્થામાં જે વિષયનું ચિંતવન કર્યું હોય (વિચાર કર્યો હોય) તે પદાર્થનું સુપ્ત અવસ્થામાં દેખાવું તેનું નામ ચિંતા સ્વપ્ન છે. આ રીતે ચિંતા મૂલક સ્વપ્ન ચિંતાસ્વપ્ન છે.

તદ્વિપરીત—સ્વપ્નમાં જેવી વસ્તુ જોવામાં આવી હોય તેનાથી જુદા પ્રકારની વસ્તુનું જાગ્રત અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થવું એ તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે. જેમ કોઇ પુરૂષ વિષ્ટા વિગેરેથી ખરડાએલું પોતાના શરીરને જુએ અને જ્યારે તે જાગે ત્યારે તે સ્વપ્નના ફળરૂપ ઘણી પવિત્ર વસ્તુની તેને પ્રાપ્તિ થાય છે. તો આવું સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે. જેમ કે–"ગાયને રોદનં બ્રૂયાત્" સ્વપ્નમાં ગાવાનું ફળ, રૂદન કહે છે વગેરે કેટલાક એમ કહે છે કે જેમ કોઈ પુરૂષ પ્રતિબોધાવસ્થામાં (જાગ્રત અવસ્થામાં) માટીના સ્થળ પર બેઠેલ હોય અને તે પુરૂષ સ્વપ્નમાં પોતાને ઘોડા ઉપર બેઠેલ જુએ છે. તેવું સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન કહેવાય છે.

अव्यक्तदर्शनः स्वप्न इति स्वप्नावस्थायां दृष्टस्य जाग्रतकाले विस्मरणम् ५। स्वप्नदर्शनाधिकारादेव इदमाह-'सुत्ते णं' इत्यादि। सुत्ते णं भंते!' सुप्तः खलु भदन्त! 'सुविणं पासइ' स्वप्नं पश्यति 'जागरे सुविणं पासइ' जागरितः स्वप्नं पश्यति? तत्र सुप्तः निद्रोपहितमनाः, जागरितः, इन्द्रियादिजनितज्ञानादिना प्रतिबुद्धः। 'सुत्तजागरे सुविणं पासइ' सुप्तजागरितः स्वप्नं पश्यति सुप्तजाग्रत्-न सुप्तो न जाग्रत् इति सुप्तजाग्रत् हे भदन्त! सुप्तः स्वप्नं पश्यति जागरितो वा स्वप्नं पश्यति, सुप्तजागरितो वा स्वप्नं पश्यतीति प्रश्नार्थः। भगवानाह-प्रथमद्वितीयपक्षौ निराकुर्वन्नाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नो सुत्ते सुविणं पासइ' नो सुप्तः स्वप्नं पश्यति सुप्तो गाढनिद्रया निद्रितः

अर्थात् स्वप्नावस्था में दृष्ट पदार्थ का जाग्रतकाल में भूल जाना यह अव्यक्तदर्शन नाम का स्वप्न है अब गौतम प्रभु से ऐसा कहते हैं-सुत्ते णं भंते! सुविणं पासइ जागरे सुविणं पासइ" हे भदन्त! जो सुप्त व्यक्ति होता है वह स्वप्न देखता है या जो जागृत अवस्था वाला होता है वह स्वप्न देखता है। सुप्त वह है कि जिसका मन निद्रा से उपहत हो रहा है। जागृत वह है कि जो इन्द्रियादिजनित ज्ञान से प्रतिबुद्ध हो रहा है। "सुत्तजागरे सुविणं पासइ" या जो सुप्त जागृत अवस्था वाला है वह स्वप्न देखता है? अर्थात् जो न सुप्त है और न जाग्रत है ऐसा व्यक्ति स्वप्न देखता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-"गोयमा! नो सुत्ते सुविणं पासइ" हे गौतम! जो व्यक्ति सुप्त

અવ્યકત દર્શન—જ્યાં સ્વપ્નાર્થનો અસ્પષ્ટ અનુભવ થતો હોય એવું તે સ્વપ્ન અવ્યકત-અસ્પષ્ટ દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન અવસ્થામાં જોયેલ પદાર્થને જાગરણ કાળમાં ભૂલી જવું તે અવ્યકત દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સ્વપ્ન જાગ્રત અવસ્થામાં આવે છે કે નિદ્રિત અવસ્થામાં આવે છે? આ વિષયમાં પ્રભુને એવું કહે છે કે "सूत्ते णं भंते! सुविणं पासइ, जागरे सुविणं पासइ" હે ભગવન્! જે પુરૂષ સૂતેલ હોય તે પુરૂષ સ્વપ્ન જુએ છે કે જે જાગરિત અવસ્થાવાળો હોય તે સ્વપ્ન જુએ છે જેનું મન નિદ્રાવાળું હોય છે, તે સુપ્ત કહેવાય છે જે ઇન્દ્રીયાદિના જ્ઞાનથી પ્રતિબુદ્ધ છે તે જાગ્રત છે. "सुत्तजागरे सुविणं पासइ" અથવા જે સુપ્ત જાગરીત અવસ્થાવાળી વ્યકિત છે, તે સ્વપ્ન જુએ છે? અર્થાત્ જે સૂતેલો ન હોય અને જાગ્રત પણ ન હોય તેવી વ્યક્તિ સ્વપ્ન જુએ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! नो सुत्ते सुविणं पासइ' હે ગૌતમ! જે પુરૂષ

पुरुषः स्वप्नं न पश्यतीत्यर्थः। 'नो जागरे सुविणं पासइ' नो जागरितः-इन्द्रियादि जनितज्ञानवान् प्रतिबुद्धः स्वप्नं न पश्यति, किन्तु 'सुत्तजागरे सुविणं पासइ' सुप्तजाग्रत् स्वप्नं पश्यति सुप्तजाग्रदवस्थायामित्यर्थः न सुप्तो नाति जागरितः स्वप्नं पश्यति बाह्येन्द्रियाद्युपरतो मनोमात्रव्यापारवान् स्वप्नं पश्यतीत्यर्थः। सुप्तजागरितौ द्रव्यभावापेक्षया द्विविधौ तत्र निद्रायुक्तो द्रव्यापेक्षया सुप्त इतिकथ्यते, तथा विरतिरहितो भावापेक्षया सुप्त इति कथ्यते तत्र पूर्वसूत्रे स्वप्नविचारो निद्रारूपद्रव्यापेक्षया कथितः अतः परं विरतिरूपभावा-

---

होता है-अर्थात् गाढनिद्रा से निद्रित होता है-ऐसा पुरुष स्वप्न नहीं देखता है "नो जागरे सुविणं पावइ" तथा जो जागरित अवस्था वाला होता है-अर्थात् इन्द्रियादि जनित ज्ञान वाला होता है-प्रतिबुद्ध स्थिति में होता है-ऐसा वह पुरुष स्वप्न नहीं देखता है "किन्तु सुत्तजागरे सुविणं पासइ" जो सुप्तजागरित होता है-जो सुप्त जागरित अवस्था में वर्तमान है-न पूर्ण रूप से सुप्त है और न अति जागरित अवस्था वाला है ऐसा वह व्यक्ति बाह्य इन्द्रियादि से उपरत हुआ एवं मनोमात्र व्यापारवाला बना हुआ स्वप्न को देखता है। सुप्त और जागरित ये दोनों द्रव्य एवं भाव की अपेक्षा से दो प्रकार के होते है इनमें निद्रायुक्त व्यक्ति द्रव्य की अपेक्षा से सुप्त है ऐसा कहा जाता है तथा विरति रहित जो व्यक्ति है वह भाव की अपेक्षा से सुप्त है ऐसा कहा जाता है पूर्वसूत्र में स्वप्न का जो विचार किया गया है निद्रारूप द्रव्य

સુપ્ત હોય અર્થાત્ ગાઢ નિદ્રામાં રહેલ હોય એવો પુરૂષ સ્વપ્ન જોઇ શકતો નથી. 'नो जागरे सुविणं पासइ' તથા જે જાગૃત અવસ્થાવાળો હોય અર્થાત્ ઈન્દ્રિય વગેરેથી થનારા જ્ઞાનવાળો હોય તે જાગૃત અવસ્થા વાળો કહેવાય છે એવો પુરુષ પણ સ્વપ્ન જોતો નથી પરંતુ 'सुत्तजागरे सुविणं पासइ' જે સુપ્ત જાગરીત હોય છે. અર્થાત્ જે પૂર્ણ રૂપથી સૂતેલો ન હોય અને અત્યન્ત જાગતો પણ ન હોય અર્થાત્ કંઇક જાગતો હોય અને કંઇક નિદ્રામાં હોય એવી તે વ્યકિત ઇન્દ્રીય વગેરેનાં બહારના વ્યાપારથી ઉપરત શાંત થઇને કેવળ મનના વ્યાપારથી યુકત બનેલો પુરુષ સ્વપ્ન જુએ છે. સુપ્ત અવસ્થા અને જાગૃત અવસ્થા એ બંને દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદની અપેક્ષાએ બે પ્રકારની હોય છે. તેમાં નિદ્રાધીન બનેલ વ્યકિત દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સુપ્ત છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. અને વિરતિ રહિત જે વ્યકિત છે. તે ભાવની અપેક્ષા એ સુપ્ત છે. એમ કહેવાય છે. પૂર્વ સૂત્રમાં સ્વપ્નનો જે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે છે નિદ્રારૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષ એ કરવામાં આવ્યો છે.

पेक्षया जीवादि दंडकमाश्रित्य भावतः सुप्तत्वं जाग्रत्त्वं च प्ररूपयन्नाह–'जीवाणं' इत्यादि । 'जीवा णं भंते !' जीवाः खलु भदन्त ! 'किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा' किं सुप्ताः जागरिताः सुप्तजागरिता वा, ये इमे चतुर्विंशतिदण्डकस्थिता जीवास्ते सुप्ता वा जागरिता वा, सुप्त जागरिता वेति प्रश्नः, भगवानाह–गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवा सुत्ता वि' जीवाः सुप्ता अपि सर्वविरति रूपमबोधस्याभावात्–सर्वविरत्यभाववत्त्वात् सुप्ता इव सुप्ता इति । 'जागरा वि' जागरिता अपि सर्वविरतिरूपप्रवरजागरणसद्भावात् जागरिता इव

की अपेक्षा लेकर किया गया है । अब यहां से आगे विरति रूप भाव की अपेक्षा से जीवादिदण्डक को आश्रित करके भावतः सुप्तत्व की और जाग्रतत्व की प्ररूपणा प्रश्नोत्तररूप में की जाती है– गौतम प्रभु से पूछरहे हैं–"जीवा णं भंते !" हे भदन्त २४ दण्डक में स्थित जो ये जीव हैं वे जीव "किं सुत्ता, जागरा" क्या सुप्त है, या जागरित हैं ? या सुप्त जागरित हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है– "गोयमा" हे गौतम ! "जीवा सुत्ता वि" चौवीस दण्डक में स्थित जो जीव हैं वे सुप्त भी हैं यह कथन भावसुप्त की अपेक्षा से समझना चाहिए क्योंकि ऐसे जीवों के सर्वविरतिरूप प्रबोध का अभाव रहता है । इसलिये सर्वविरति के अभाव वाले होने से इन्हें सुप्न के जैसा सुप्त कहा गया है "जागरा वि" जागरित भी हैं–ऐसा यह कथन सर्व-विरति रूप प्रवर जागरण के सद्भाव को लेकर कहा गया जानना चाहिए अतः सर्वविरतिरूप जागरण के सद्भाव से इन्हें जागरित

હવે અહિંથી આગળ વિરતિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી જીવાદિક દંડકને આશ્રિત કરીને ભાવતઃ સુપ્તત્વની તથા જાગ્રતત્વની પ્રરૂપણુ પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે 'जीवा णं भंते !' હે ભગવાન્! ચોવીસ દંડકમાં રહેલ જે આ જીવો છે. તે જીવો 'किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा' શું સૂતેલા છે ? કે જાગૃત છે ? કે સુપ્ત જાગૃત છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'जीवा सुत्ता वि' ચોવીસ દંડકોમાં રહેલા જે જીવો છે તે સુપ્ત પણુ છે. આ કથન ભાવસુપ્તની અપે-ક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે કેમકે એવા જીવોને સર્વવિરતિરૂપ પ્રબોધનો અભાવ હોય છે. જેથી સર્વવિરતિના અભાવવાળા હોવાથી તેઓને સુપ્તના જેવા સુપ્ત કહ્યા છે. 'जागरा वि' જાગ્રતપણુ છે. આ કથન સર્વ વિરતિરૂપ જાગૃતના સદ્ભાવને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. જેથી સર્વ વિરતિરૂપ જાગ-

जागरिता जीवाः कथ्यन्ते 'सुत्तजागरा वि' सुप्तजागरिता अपि-'अंशतोऽपि-रतिरूपस्वप्नस्य अंशतो विरतिरूपप्रबोधस्य सद्भावात् सुप्तजागरिताः कथ्यन्ते-अविरतिसद्भावासद्भावौ एव सुप्तप्रबुद्धता कारणे, तथा च यत्राविरतिरस्ति स द्रव्यनिद्रारहितोऽपि सुप्त एव विवेकिभिः कथ्यते यस्य तु सर्वविरतिर्विद्यते स जागरित इति कथ्यते-अंशत उभयोः सद्भावे सुप्तजागरित इति कथ्यते इति भावः। अत्र ये जीवाः सर्वविरतिरूपजागृतिरहिताः अविरतिमन्तः कथ्यन्ते ते सुप्ताः, ये च सर्वविरतिरूपजागृतिमन्तस्ते जागरिताः कथ्यन्ते ये चाविरतिमन्तोऽशतो विरतिमन्तस्ते सुप्तजागरिता देशविरताः कथ्यन्ते। अथ चतुर्विं-

---

के जैसा जागरित कहा गया है "सुत्तजागरा वि" ऐसा जो कहा गया है वह अंशतः अविरतिरूप स्वप्न के सद्भाव को एवं अंशतः विरतिरूप प्रबोध के सद्भाव को लेकर कहा गया है। सुप्त प्रबुद्धता के कारण अविरति के सद्भाव और असद्भाव हैं। तथा च-जहां पर अविरति है वहां द्रव्य निद्रा से विहीनता होने पर भी भाव की अपेक्षा से सुप्तता विवेकियों द्वारा कही गई है और जिसके सर्व-विरति का सद्भाव है वह जागरित कहा गया है इस प्रकार अंशतः दोनों के सद्भाव से जीव सुप्तजागरित कहे गए हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि जो जीव सर्वविरतिरूप जागृति से रहित हैं वे अविरति वाले जीव सुप्त कहे गए हैं, तथा जो सर्वविरतिरूप जागृति से संपन्न हैं वे जागृत कहे गये हैं, और जो जीव अंशतः अविरति वाले हैं एवं अंशतः विरति वाले हैं ऐसे देशविरति संपन्न जीव सुप्त जागरित

રણુના સદ્ભાવથી તેને જાગ્રત કહેલ છે. 'सुत्तजागरा वि' એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે. તે અંશતઃ અવિરતિરૂપ સ્વપ્નના સદ્ભાવને લઇને તથા અંશતઃ વિરતિ રૂપ જાગૃતના સદ્ભાવને લઇને કહેવામાં આવ્યું છે. સુપ્ત પ્રબુદ્ધતાને કારણે અવિરતિનો સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ છે. જ્યાં અવિરતિ છે ત્યાં દ્રવ્યનિદ્રા ન હોવા છતાં પણ ભાવની અપેક્ષાએ વિવેકીઓ દ્વારા સુપ્તતા કહેવામાં આવી છે. અને જેને સર્વ વિરતિનો સદ્ભાવ છે તે જાગ્રત કહેવાય છે. આ રીતના બંનેના અંશત સદ્ભાવથી જીવ સુપ્ત જાગૃત કહેવાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જે જીવ સર્વ વિરતિરૂપ જાગૃતિથી રહિત હોય તે અવિરતિ વાળો જીવ સુપ્ત કહેવાય છે તથા જે સર્વવિરતિ રૂપ જાગૃતિ વાળો છે. તે જાગૃત કહેવાય છે. અને જે જીવ અંશતઃ વિરતિ વાળો શ્રમણુ હોય એવો દેશવિરતિ સંપન્ન જીવ સુપ્તજાગૃત કહેવાય છે.

शतिदण्डकेषु सुप्तादिभेदान् प्ररूपयन्नाह–'नेरइया णं भंते !' इत्यादि। 'नेरइया णं भंते !' नैरयिकाः खलु भदन्त ! 'किं सुत्ता पुच्छा' किं सुप्ता इति पृच्छा पुच्छेति पदेन 'किं जागरा' किं सुत्तजागरा' इत्यनयोर्ग्रहणम् तथा च हे भदन्त ! ये इमे नारकास्ते सुप्ता वा जागरिता वा सुप्तजागरिता वेति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया सुत्ता' नैरयिकाः सुप्ताः विरतिरूपप्रबोधाभावेन ते नैरयिकाः सर्वदा सुप्ता एव कथ्यन्ते सर्वं वाक्यं सावधारणमिति न्यायेन सुप्ता एव ते नारका इत्यर्थः। एवकारव्यवच्छेद्यं स्वयमेव मूलकारः प्रदर्शयति–'नो जागरा नो सुत्तजागरा' नो जागरिताः विरत्य

कहे गए हैं अब यहां से चतुर्विंशति दण्डकों में सुप्तादि भेदों की प्ररूपणा की जाती है–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–"नेरइया णं भंते ! किं सुत्ता पुच्छा०" हे भदन्त ! नारक जीव क्या सुप्त हैं ? तथा पृच्छा पद से–"क्या जागरित हैं ? क्या सुप्त जागरित दोनों रूप हैं ? ऐसा और ग्रहण कर लेना चाहिये। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–"गोयमा !" हे गौतम !" नेरइया सुत्ता" नैरयिक जीव सुप्त हैं नैरयिक जीव सुप्त हैं इसका भाव ऐसा है कि नैरयिकों में विरतिरूप जागरित अवस्था का सर्वदा अभाव रहता है इसलिए वे सुप्त के जैसे ही कहे गये हैं। जितने भी वाक्य होते हैं वे अवधारणा सहित होते हैं इस नियम के अनुसार यही नैरयिक जीव सुप्त ही हैं ऐसा कहा गया समझना चाहिये यहां "ही" पद से जिन अवस्थाओं का निराकरण किया गया है वे "जागरित एवं सुप्तजागरित अवस्थाएँ हैं अतः "नो जागरा नो सुत्तजागरा" ये नारक जीव इन दो अवस्थाओं वाले नहीं

હવે અહિંથી ચોવીસ દંડકોમાં કહ્યા પ્રમાણેના સુપ્તાદિ ભેદોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે નેરઇયા ણં ભંતે! કિં સુત્તા પુચ્છા' હે ભગવન્! નારક જીવ શું સુપ્ત છે ? કે, શું જાગૃત છે ? અગર સુપ્તજાગૃત બંને રૂપે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા' હે ગૌતમ 'નેરઇયા સુત્તા' નારકીય જીવો સુપ્ત છે. નારકીય જીવો સુપ્ત છે, તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, નારકીયોમાં વિરતીરૂપ જાગ્રત અવસ્થાનો હમેંશા અભાવ રહે છે. જેથી તેઓ સુપ્તની જેમજ કહેવાય છે. જે વાકયો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. તે અવધારણાવાળા હોય છે નિયમ અનુસાર અહિયાં નારકીય જીવો સુપ્ત જ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. અહિયાં 'હી' પદથી જાગૃત અને સુપ્તજાગૃત અવસ્થાનું ગ્રહણ થયું છે. 'નો જાગરા

भावात् नो सुप्तजागरिताः देशविरतेरप्यसत्त्वादिति। 'एवं जाव चउरिंदिया' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाः एवमेव-नारकवदेव एकेन्द्रियादारभ्य चतुरिन्द्रिय पर्यन्ताः जीवाः सर्वदैव सुप्ताः विरतेरभावात् अतएव नो जागरिता न वा सुप्त जागरिता इति समुदितार्थः। 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते!' पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त! 'किं सुत्ता पुच्छा' किं सुप्ता इत्येवं रूपेण पृच्छा प्रश्नः तत्र पुच्छेति पदम् 'किं जागरा सुत्तजागरा' इत्यनयोः संग्राहकम् तथा च हे भदन्त! ये इमे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवास्ते किं सुप्ताः जागरिताः सुप्तजागरिता वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सुत्ता' सुप्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवाः विरत्यभावेन सर्वदैव

होते हैं। जागरित तो ये इसलिये नहीं हैं कि इनमें विरति का अभाव रहता है और सुप्त जागरित इसलिये नहीं हैं कि इनमें देशविरति का अभाव रहता है "एवं जाव चउरिंदिया" इन नारकों के जैसा ही एकेन्द्रियजीव से लेकर चतुरिन्द्रियपर्यन्त के जीव सब ही सर्वदा सुप्त ही हैं ऐसा जानना चाहिए, क्योंकि इनमें भी विरति या देशविरति का सर्वथा अभाव रहता है इसलिये सिद्धान्त में इन्हें न जागरित कहा गया है और न सुप्तजागरित ही कहा गया है। "पंचेंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते! किं सुत्ता पुच्छा" अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि पंचेन्द्रियतिर्यञ्च क्या सुप्त हैं? या जागरित हैं? या सुप्त जागरित हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-"गोयमा!" हे गौतम! पंचेन्द्रियतिर्यञ्च जीव "सुत्ता" सुप्त भी हैं कारण कि इनमें विरति का अभाव है, 'नो जागरा' जागृत नहीं है क्योंकि

'नो सुत्तजागरा' નારકજીવ જાગ્રત હોતા નથી. તેમ સુપ્ત જાગ્રત પણ હોતા નથી. જાગ્રત તો તેઓ એટલા માટે નથી કે તેઓમાં વિરતિનો અભાવ રહે છે. અને દેશ વિરતિનો અભાવ હોવાથી તેઓ સુપ્ત જાગ્રત પણ નથી. 'एवं जाव चउरिंदिया' આ નારકજીવોની માફક એકેન્દ્રિય જીવથી લઇને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના સઘળા જીવો હમેંશા સુપ્ત છે. તેમ સમજવું. કેમકે તેઓમાં વિરતિનો અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ રહે છે. જેથી સિદ્ધાન્તમાં તેઓને જાગ્રત પણ નહિ અને સુપ્તજાગ્રત પણ નહિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. 'पंचेंदिय तिरिक्खजोणियाणं भंते! किं सुत्ता पुच्छा' હવે ગૌતમ! સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો શું સુપ્ત છે? કે જાગ્રત છે. અથવા સુપ્ત જાગૃત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा' હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો ,सुत्ता' સુપ્ત પણ છે. કારણ કે તેઓમાં વિરતિરૂપ

स्वापवत्त्वात्, 'नो जागरा' नो जागरिताः सर्वविरतिस्वरूपप्रबोधाभावात् 'सुत्त जागरा वि' सुप्तजागरिता अपि विरत्यविरतिमत्त्वात् सुप्तजागरिता इति देशविरत्या जागरिता देशाविरत्या सुप्ता इति सुप्तजागरिता इति, केषांचित् श्रावकव्रताङ्गीकरणदर्शनात्। अथ मनुष्यविषयकं सूत्रमतिदेशेनाह—'मणुस्सा जहा जीवा' इति 'मणुस्सा जहा जीवा' मनुष्या यथा जीवाः यथा येन प्रकारेण सामान्यजीवानां सुप्तजागरितत्वाभिलापः कथितः तथैव मनुष्याणामप्यभिलापो ज्ञातव्यः। मनुष्याः सुप्ता अपि जागरिता अपि सुप्तजागरिता अपि, अभिलाप प्रकारश्चेत्थम्—'मणुस्सा णं भंते! किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा? गोयमा! सुत्ता वि जागरा वि सुत्तजागरा वि' इति। अथ देवविषयकं सूत्रमतिदेशेनाह—

इनमें सर्व विरतिरूप प्रबोध का अभाव रहता है। तथा देशविरतिरूप सुप्त जागरित अवस्था का सद्भाव हो सकने के कारण ये सुप्त जागरित भी हैं। जितने अंश में इनमें विरति का सद्भाव है उतने अंश में ये जागरित हैं और जितने अंश में विरति का अभाव है उतने अंश में ये सुप्त हैं। कितनेक तिर्यञ्च श्रावक व्रतधारी होते हैं। "मणुस्सा जहा जीवा" जिस प्रकार से सामान्य जीवों में सुप्तजागरितत्व का अभिलाप कहा गया है इसी प्रकार का अभिलाप मनुष्यों के सम्बन्ध में भी कह लेना चाहिए, तात्पर्य यह है कि मनुष्य सुप्त भी है जागरित भी हैं और सुप्त जागरित भी हैं। अभिलाप प्रकार ऐसा है—"मणुस्साणं भंते! किं सुत्ता, जागरा सुत्तजागरा? गोयमा! सुत्ता वि जागरा वि, सुत्तजागरा वि"। "वाणमंतरजोइसिय वेमाणिया जहा णेरइया" वानव्यन्तर, ज्योतिषिक एवं वैमानिक इनमें

પ્રબોધનો અભાવ રહે છે. જેથી તેઓ જાગૃત હોતા નથી. તેમજ દેશ વિરતિ રૂપ સુપ્ત જાગૃત અવસ્થાનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે તેઓ સુપ્ત જાગૃત પણ છે. જેટલા અંશમાં તેઓમાં વિરતિનો સદ્ભાવ હોય છે. એટલે અંશમાં તે જાગૃત છે અને જેટલા અંશમાં વિરતિનો અભાવ હોય એટલા અંશમાં તે સુપ્ત છે.

કેટલાક તિર્યંચોમાં પણ શ્રાવકનાવ્રતોને ધારણ કરવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. 'मणुस्सा जहा जीवा' જે પ્રકારે સામાન્ય જીવોમાં સુપ્ત જાગૃતનો અભિલાપ કહેવામાં આવ્યો છે. તેજ પ્રકારનો અભિલાપ મનુષ્યના સંબંધમાં સમજી લેવો તાત્પર્ય એ છે કે મનુષ્ય સુપ્ત પણ છે. અને જાગૃત પણ છે. અને સુપ્તજાગૃત પણ છે. તે અભિલાપ આ પ્રમાણે છે. 'मणुस्सा णं भंते किं सुत्ता जागरा गोयमा सुत्ता वि जागरा वि सुत्तजागरा वि' वाणमंतरजोइसिया जहा-

'वाणमंतर०' इत्यादि। 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया' वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः, यथा नारकाः सर्वदैव सुप्ताः नो जागरिताः न वा सुप्तजागरिताः तथा वानव्यन्तरज्योतिषिकवैमानिका अपि सुप्ता एव नो जागरिताः न वा सुप्तजागरिता इति भावः एतेषां विरतेरभावात् ॥सू १॥

इतः पूर्वप्रकरणे के स्वप्नद्रष्टार इति प्रतिपादितम् अनन्तरं स्वप्नस्यैव याथार्थ्यायाथार्थ्यविभागप्रदर्शनाय आह-'संवुडे णं भंते !' इत्यादि।

मूलम्-'संवुडे णं भंते! सुविणं पासइ असंवुडे सुविणं पासइ संवुडासंवुडे सुविणं पासइ, गोयमा! संवुडे वि सुविणं पासइ, असंवुडे वि सुविणं पासइ संवुडासंवुडे वि सुविणं पासइ। संवुडे सुविणं पासइ अहातच्चं पासइ। असंवुडे सुविणं पासइ तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा। संवुडासंवुडे वि सुविणं पासइ एवं चेव। जीवा णं भंते! किं संवुडा, असंवुडा, संवुडासंवुडा? गोयमा! जीवा संवुडा वि असंवुडा वि संवुडासंवुडा वि एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ तहेव भाणियव्वो। कइ णं भंते! सुविणा पण्णत्ता गोयमा! बायालीसं सुविणा पण्णत्ता। कइ णं भंते! महासुविणा पन्नत्ता गोयमा! तीसं महासुविणा पन्नत्ता।

सुप्तजागरित्व आदि के सम्बन्ध का कथन नैरयिक जीवों के जैसा है। अर्थात् जिस प्रकार से नैरयिक जीवों में केवल सुप्तता ही कही गई है उसी प्रकार से इन वानव्यन्तरादि देवों में भी केवल सुप्तता ही है जागरित एवं सुप्तजागरित अवस्थाएं नहीं हैं। क्योंकि इनमें न तो सकल संयमरूप विरति है और न देशसंयमरूप विरत्यविरति है ॥सू० १॥

णेरइया' वानव्यंतर ज्योतिषिक अने वैमानिकोमां सुप्त जागरीतत्व वगेरेनुं कथन नारकीय जीवोना प्रमाणे छे. अर्थात् जे प्रकारे नारकीय जीवोमां केवळ सुप्तता ज कहेवामां आवी छे. एज प्रकारे आ वानव्यंतरादि देवोमां पण केवळ सुप्तावस्था ज छे. जागृत अवस्था अने सुप्त जागृत अवस्था आ बंने अवस्था तेओमां नथी केमके तेओमां सकल संयम रूप विरति अने देश संयमरूप विरति अने अविरति तेओमां नथी. अर्थात् कोई जातनो विरतिभाव नथी. ॥ सू० १॥

कइ णं भंते ! सव्वसुविणा पण्णत्ता, गोयमा! बावत्तरिं सव्व-सुविणा पन्नत्ता। तित्थयरमायरो णं भंते! तित्थयरंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति? गोयमा! तित्थयरमायरो णं तित्थयरंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चोइसमहासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति तं जहा–गय–उसभ–सीह–अभिसेय जाव सिहिं च। चक्कवट्टिमायरो णं भंते! चक्कवट्टिंसि गब्भं वक्कममामाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति? गोयमा! चक्कवट्टिमायरो चक्कवट्टिंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुविणाणं० एवं जहा तित्थयरमायरो जाव सिहिं च। वासुदेवमायरो णं पुच्छा गोयमा! वासुदेवमायरो जाव वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे सत्त महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति। बलदेवमायरो पुच्छा गोयमा बलदेवमायरो जाव एएसिं चोद्दसण्णं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, मंडलियमायरो णं भंते! पुच्छा, गोयमा! मंडलियमायरो जाव एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं जाव पडिबुज्झंति ॥सू० २॥

छाया—संवृतः खलु भदन्त! स्वप्नं पश्यति, असंवृतः स्वप्नं पश्यति, संवृतासंवृतः स्वप्नं पश्यति, गौतम! संवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, असंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, संवृतासंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, संवृतः स्वप्नं पश्यति यथातथ्यं पश्यति, असंवृतः स्वप्नं पश्यति तथा वा स भवति अन्यथा वा स भवति, संवृतासंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति एवमेव। जीवाः खलु भदन्त! किं संवृताः, असंवृताः संवृतासंवृताः?, गौतम! जीवाः संवृता अपि असंवृता अपि संवृत संवृता अपि

एवं यथैव सुप्तानां दण्डकस्तथैव भणितव्यः। कति खलु भदन्त! स्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, गौतम! द्विचत्वारिंशत् स्वप्नाः प्रज्ञप्ताः। कति खलु भदन्त! महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, गौतम! त्रिंशद् महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः। कति खलु भदन्त! सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, गौतम! द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ता। तीर्थकरमातरः खलु भदन्त! तीर्थकरे गर्भं व्युत्क्रामति (सति) कति महास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध्यन्ते गौतम! तीर्थकरमातरः खलु तीर्थकरे गर्भं व्युत्क्रामति एतेषां त्रिंशद् महास्वप्नानां (मध्ये) इमान् चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते तद्यथा–गोवृषभसिंहाभिषेक० यावत् शिखिनं च। चक्रवर्त्तिमातरः खलु भदन्त! चक्रवर्त्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति कति महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते, गौतम! चक्रवर्त्तिमातरश्चक्रवर्त्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति एतेषां त्रिंशद् महास्वप्नानां० एवं यथा तीर्थकरमातरो यावत् शिखिनं च। वासुदेवमातरः खलु पृच्छा, गौतम! वासुदेवमातरो यावद् व्युत्क्रामति एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् सप्तमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते। बलदेव मातरः पृच्छा गौतम! बलदेवमातरो यावत् एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् चतुरो महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते। माण्डलिकमातरः खलु भदन्त! पृच्छा० गौतम माण्डलिकमातरो यावद् एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरमेकं महान्तं स्वप्नं दृष्ट्वा यावत् प्रतिबुद्ध्यन्ते ॥सू०२॥

टीका—'संवुडे णं भंते!' संवृतः सावद्यविरतिरहितः खलु भदन्त! 'सुविणं पासइ' स्वप्नं पश्यति असंवुडे णं सुविणं पासइ' असंवृतः स्वप्नं पश्यति 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ' संवृतासंवृतः स्वप्नं पश्यति। भगवानाह–'गोयमा'

इसमें पूर्वप्रकरण में स्वप्नदर्शक कौन हैं यह कहा जा चुका है, अब स्वप्न के यथार्थ और अयथार्थ विभाग को दिखाने के लिए सूत्रकार "संवुडे णं भंते" इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं–

संवुडे णं भंते! सुविणं पासइ, असंवुडे सुविणं पासइ' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने स्वप्नदर्शन के विषय में विशेषरूप से स्पष्टीकरण किया है। इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'संवुडे णं भंते!' हे भदन्त! जो संवृत्त सावद्य कर्म की

આનાથી પહેલા પ્રકરણમાં સ્વપ્ન કોણ જુએ છે એ બાબતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. હવે સ્વપ્નનું યથાર્થપણું અને અયથાર્થપણું બતાવવાને માટે (ભેદ બતાવવા માટે) સૂત્રકાર નિચેના સૂત્રનું કથન કરે છે.

'સંવુડે ણં ભંતે! સુવિણં પાસઇ, અસંવુડે સુવિણં પાસઇ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયનું વિશેષ રૂપથી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવી રીતે પૂછે છે કે 'સંવુડે ણં ભંતે! સુવિણં પાઇસ' હે ભગવાન્! જે સંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે?

हे गौतम! 'संवुडे वि सुविणं पासइ' संवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति 'असंवुडो वि सुविणं पासइ' असंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति 'संवुडासंवुडे वि सुविणं पासइ' संवृतासंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति देशविरतः श्रावक इत्यर्थः सर्वेऽपि स्वप्नं पश्यन्तीत्यर्थः। ननु यदि संवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, असंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, संवृतासंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, तदा संवृतासंवृतादीनां को भेद इत्याशंक्य एतेषां वैलक्षण्यप्रतिपादनाय आह-'संवुडे सुविणं' इत्यादि 'संवुडे सुविणं पासइ अहातच्चं पासइ' संवृतः स्वप्नं पश्यति यथातथ्यं पश्यति तथ्यं-सत्यमनतिक्रम्य वर्तमानं यथातथ्यम् सत्यमेव

निवृत्ति करनेवाला है वह 'सुविणं पासइ' स्वप्न देखता है ? 'असंवुडे सुविणं पासइ' या जो असंवृत है वह स्वप्न देखता है ? या 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ' जो संवृतासंवृत है वह स्वप्न देखता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम!' 'संवुडे वि सुविणं पासइ' जो संवृत होता है वह भी स्वप्नदेखता है। 'असंवुडे वि सुविणं पासइ' जो असंवृत होता है वह भी स्वप्न देखता है। तथा 'संवुडासंवुडे वि सुविणं पासइ' जो संवृत्तासंवृत-देशविरतश्रावक है वह भी स्वप्न देखता है। अर्थात् ये सब भी स्वप्न देखते है। इस प्रकार के कथन से यहां पर ऐसी आशंका हो सकती है कि जब संवृत भी स्वप्न देखता है, असंवृत्त भी स्वप्न देखता है, और संवृतासंवृत भी स्वप्न देखता है तो फिर संवृत्ता-संवृतादिकों में भेद क्यो रहा ? इस शंका की निवृत्ति के लिये इन में विलक्षणता-भेद-प्रतिपादन के लिये ऐसा कहा गया है-कि-'संवुडे सुविणं पासइ, अहातच्चं पासइ' संवृत जो स्वप्न देखता है वह उस

અથવા 'असंवुडे णं सुविणं पासइ' જે અસંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે અથવા તો 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ' જે સંવૃતાસંવૃત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે હે 'गोयमा' ગૌતમ! 'संवुडे वि सुविणं पासइ' જે સંવૃત હોય છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે 'असंवुडा वि सुविणं पासइ' જે અસંવૃત જીવો છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે તથા 'संवुडा संवुडे वि सुविणं पासइ' જે સંવૃતાસંવૃત-દેશવિરતિ શ્રાવક છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત-અસંવૃત અને સંવૃતાસંવૃત બધા સ્વપ્ન જુએ છે.

આ કથનથી અહિયાં એવી શંકા થાય છે જો સંવૃત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અસંવૃત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અને સંવૃતા-સંવૃત પણ સ્વપ્ન જુએ છે. તો પછી આ ત્રણેમાં ભેદ શું રહ્યો? આ શંકાના નિવારણ માટે તેઓમાં ભેદ બાબતમાં પ્રભુ આ પ્રમાણે કહે છે. કે, 'संवुडे सुविणं पासइ अहतच्चं पासइ'

सर्वप्रकारेणापायरहितं पश्यति यथा वीरप्रभुणा छद्मस्थावस्थायाश्चरमरात्राक्सानें दृष्टं तत्सर्वं सत्यं जातमिति यद्यपि सर्वेषां संवृतादीनां स्वप्नदर्शनं कथितं तथापि संवृतस्य यादृशं स्वप्नदर्शनं जायते तत् सत्यं भवति, अन्ययोर्द्वयोस्तु यथातथ्यमयथातथ्यं वा स्वप्नदर्शनं भवति कार्यस्य वैलक्षण्यात् तत्कारणयोरपि वैलक्षण्यं भवतीति। इह संवृतो विशिष्टतरसंवृतत्वयुक्त एव ग्राह्यः, स च प्रायः क्षीणमलत्वात् देवतानुग्रहयुक्तत्वाच्च सत्यमेव स्वप्नं पश्यतीति। 'असंवुडे सुविणं पासइ तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' असंवृतः स्वप्नं पश्यति तथा वा स

स्वप्न को यथातथ्य-सत्य को उल्लंघन न करके ही देखता है अर्थात् संवृत जीव संयमी पुरुष के द्वारा देखा गया स्वप्न सत्य ही है असत्य नहीं, जैसा की वीरप्रभुने छद्मस्थावस्था की चरमरात्रि के अन्त में जो स्वप्न देखे थे-वे सब सत्य हुए। यद्यपि सब संवृतादिकों के स्वप्न का देखना कहा गया है तथापि संवृत के जैसे स्वप्नदर्शन होता है वह तो सत्य ही होता है, असंवृत्त और संवृत्ता संवृत इन दो का स्वप्नदर्शन सत्य भी होता है और असत्य भी होता है। कार्य में भिन्नता होने से कारण में भी भिन्नता होती है यहां संवृत पद से विशिष्टतर संवृतत्व से युक्त जीव ही ग्रहण किया गया है, यह प्रायः क्षीणमल वाला होने से और देवता के अनुग्रह से युक्त होने से सत्य ही स्वप्न देखता है। 'असंवुडे सुविणं पासइ, तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' 'असंवृत जीव जो स्वप्न

સંવૃત-સાવદ્યપ્રવૃત્તિ વગરના જે સ્વપ્ન જુએ છે. તે યથાતથ્ય સ્વપ્નને એટલે સત્યના ઉલ્લંઘન વિનાનું જ જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત દ્વારા જોવામાં આવેલ સ્વપ્ન સત્ય જ હોય છે. અસત્ય હોતું નથી. જેમ કે મહાવીર પ્રભુએ છદ્મસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાત્રીના અંતમાં જે સ્વપ્ન જોયા હતા તે સઘળા સત્ય જ થયા હતા. જો કે સંવૃતાદિકોને બધાજ સ્વપ્ન દેખાવાનું કહ્યું છે. તો પણ સંવૃતને જે સ્વપ્ન દર્શન થાય છે તે તો સત્ય જ હોય છે. અસંવૃત અને સંવૃતાસંવૃતનું સ્વપ્નદર્શન સત્ય સાચું પણ હોય છે. અને ખોટું પણ હોય છે. કાર્યમાં જુદાપણું હોવાના કારણે કારણમાં પણ જુદાપણુ હોય છે. અહિંયા સંવૃત પદથી વિશેષ પ્રકારના સાવદ્યપ્રવૃત્તિ વગરના જીવનું જ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તે પ્રાયઃ ક્ષીણમળવાળા હોવાથી અને દેવતાઓના અવગ્રહવાળા (કૃપાવાળા) હોવાથી સત્ય જ સ્વપ્ન દેખે છે. 'असंवुडे सुविणं पासइ, तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' અસંવૃત અસંયમી જીવ જે

भवति तथा वा कदाचित् सत्य एव भवति अन्यथा वा स भवति, कदाचिद् असत्योऽपि भवति, संवृतस्वप्नवद् असंवृतस्वप्नस्य नैकान्तिको नियमो यदयं सत्य एव भवेत् किन्तु कदाचिद् यथातथ्योऽपि भवेत् कदाचिदयथातथ्योऽपि भवेदिति। 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ एवमेव' संवृतासंवृतः स्वप्नं पश्यति एवमेव, एवमिति सन्निहितपरामर्शकत्वेन सान्निध्यतया परामृष्टस्यासंवृतस्य उपादानाद् असंवृतवत् संवृतासंवृतोऽपि स्वप्नं कदाचित् यथातथ्यं कदाचिदयथातथ्यं वा पश्यतीत्यर्थः। अथ जीवादिषु संवृतादिकं दर्शयन्नाह-'जीवा णं' इत्यादि। 'जीवा णं भंते!' जीवाः खलु हे भदन्त! 'किं संवुडा वि असंवुडा वि संवुडा

देखता है वह वैसा भी होता है-अर्थात् कदाचित् सत्य भी होता है। और कदाचित् असत्य भी होता है, संवृत के द्वारा देखे गये स्वप्न के जैसा इसके स्वप्न में ऐसा नियम नहीं है कि यह सत्य ही हो किन्तु यह कदाचित् सत्य भी होता है और कदाचित् असत्य भी होता है 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ' इसी प्रकार से जो जीव संवृतासंवृत होता है और वह जो स्वप्न देखता है वह उसका देखा हुआ स्वप्न कदाचित् सत्य भी होता है और कदाचित् असत्य भी होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवा णं भंते! किं संवुडा असंवुडा, संवुडासंवुडा' हे भदन्त! जीव संवृत होते हैं? या असंवृत होते हैं? या संवृतासंवृत होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा!' हे गौतम! 'जीवा संवुडा वि, असंवुडा वि संवुडासंवुडा वि'

સ્વપ્ન જુએ છે. તે કોઇવાર સત્યપણુ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણુ હોય છે. અર્થાત્ જેવું જુએ છે. તે તેવી જ રીતનું હોય છે. અને કોઇવાર અન્યથા એટલે કે તેનાથી જુદી જ રીતનું હોય છે. સંવૃતે જોયેલા સ્વપ્નની માફક અસંવૃતના સ્વપ્નમાં એવો નિયમ હોતો નથી કે તે સત્ય જ હોય પરંતુ તે કોઈ વખત સત્ય પણુ હોય છે. અને કોઈ વખત અસત્ય પણુ હોય છે. 'संवुडासंवुडे सुविणं पासइ' જે જીવ સંવૃતાસંવૃત દેશવિરતિ શ્રાવક હોય છે. અને તે જે સ્વપ્ન જુએ છે, તે સ્વપ્ન કોઇવાર સત્ય પણુ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણુ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી જીવોના સંવૃત, અસંવૃત, સંવૃતાસંવૃત પણા વિષે પ્રભુને પૂછતાં કહે છે કે 'जीवा णं भंते किं संवुडा असंवुडा संवुडासंवुडा' હે ભગવન્ જીવ સંવૃત હોય? કે અસંવૃત હોય છે. અથવા સંવૃતાસંવૃત હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा' હે ગૌતમ! 'जीवा संवुडा वि

संवुडा वि' जीवाः संवृता अपि असंवृता अपि संवृताऽसंवृता अपि भवन्तीति, 'एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ तहेव भाणियव्वो 'एवं यथैव सुप्तानां दण्डकस्तथैव नारकादिचतुर्विंशतिदण्डकेषु भणितव्यः। स्वप्नाधिकारादेव स्वप्नभेदं दर्शयितुमाह–'कइणं भंते!' इत्यादि। कइ णं भंते! कति संख्यकाः खलु भदन्त! 'सुविणा पन्नत्ता' स्वप्नाः प्रज्ञप्ताः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' गौतम! 'बायालीसं सुविणा पन्नत्ता' द्विचत्वारिंशत् स्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, विशिष्टफलसूचकाः स्वप्ना द्विचत्वारिंशदेव भवन्ति, अन्यथा तु असंख्येया एव स्वप्ना भवन्ति इति ज्ञेयम्। 'कइ णं भंते!' कति खलु भदन्त! 'महासुविणा पन्नत्ता' महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः कथिताः महान्तश्च ते स्वप्नाः इति महास्वप्नाः स्वप्ननिष्ठ

जीव संवृत भी होते हैं असंवृत भी होते हैं और संवृतासंवृत भी होते हैं। 'एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ–तहेव भाणियव्वो' इस प्रकार जैसा पहिले सुप्तों का दण्डक कहा है, उसी प्रकार से नरकादिचतुर्विंशति दण्डक में संवृतादिक दण्डक भी कहलेना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'कइ णं भंते! सुविणा पण्णत्ता' हे भदन्त! स्वप्न कितने प्रकार के कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं– 'गोयमा! बयालीसं सुविणा पण्णत्ता' हे गौतम! स्वप्न ४२ कहे गये हैं अर्थात् जो स्वप्न विशिष्ट फल के सूचक होते हैं वे ४२ ही होते हैं। नहीं तो ऐसे वैसे स्वप्न तो असंख्यात होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है–'कइ णं भंते! महा सुविणा पन्नत्ता' हे भदन्त! महास्वप्न कितने होते है? ये स्वप्न महाफल के सूचक होते

असंवुडा वि संवुडा संवुडा वि' જીવ સંવૃત પણ હોય છે. અસંવૃત પણ હોય છે. અને સંવૃતાસંવૃત પણ હોય છે. 'एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ तहेव भाणियव्वो' પહેલા જેવી રીતે સુપ્તના વિષયનો દંડક કહ્યો છે. એજ રીતે નારકાદિ ચોવિસ દંડકોમાં સંવૃતાદિક દંડક પણ સમજી લેવો. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'कइ णं भंते! सुविणा पण्णत्ता' હે ભગવન્! સ્વપ્ન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा बयालीयं सुविणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સ્વપ્ન બેંતાલીસ (૪૨) પ્રકારના કહ્યા છે. અર્થાત્ જે સ્વપ્ન વિશેષ ફલને બતાવનારા હોય છે તે સ્વપ્ન (૪૨) બેંતાલીસ પ્રકારના છે અર્થાત્ જેવા તેવા સ્વપ્નો તો અનેક હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાસ્વપ્નના પ્રકારો જાણવાની ઈચ્છાથી મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'कइ णं भंते महासुविणा पण्णत्ता' હે ભગવન્! મહા-

महत्त्वं च महत्फलसूचकत्वम् फलनिष्ठं महत्वं च, इतरफलापेक्षयाऽतिशायित्वम्, तथा च इतरफलापेक्षया विलक्षणफलसूचकत्वमेव महास्वप्नत्वमिति। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' गौतम! 'तीसं महासुविणा पन्नत्ता' त्रिंशत्–त्रिंशत्संख्यकाः महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः 'कइ णं भंते!' कति खलु भदन्त! 'सव्व सुविणा पण्णत्ता' सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ताः हे भदन्त! संकलनया सर्वे कियन्तः स्वप्ना भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा! बावत्तरिंसव्वसुविणा पण्णत्ता' हे गौतम! द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ताः। त्रिंशद् द्विचत्वारिंशच्चेति सर्वसंकलनया द्विसप्ततिरेव स्वप्ना इति भगवद् उत्तरम्। 'तित्थगरमायरो णं भंते!' तीर्थकरमातरः खलु भदन्त! 'तित्थगरंसि गब्भं वक्कममाणंसि' तीर्थंकरे गर्भं व्युत्क्रामति

हैं–इसलिये इन्हें महास्वप्न कहा गया है। इतर फल की अपेक्षा इनके द्वारा सूचित फल में अतिशयिता रहती हैं–इसलिये इतर फलापेक्षया विलक्षण फल–सूचक होने से ही स्वप्न में महास्वप्नता कही गई है। उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! तीसं महा सुविणा पण्णत्ता' हे गौतम! महास्वप्न ३० कहे गये हैं। कइ णं भंते! सव्वसुविणा पण्णत्ता' हे भदन्त! इस प्रकार से समस्त स्वप्न कितने होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! बावत्तरिं सव्व सुविणा पण्णत्ता' हे गौतम! सब स्वप्नसंकलना से ७२ होते हैं। अब इन्हीं स्वप्नों के सम्बन्ध को लेकर प्रभु से गौतम इस प्रकार से पूछते हैं–'तित्थयरमायरो णं भंते! तित्थगरंसि गब्भं वक्कममाणंसि' हे भदन्त! तीर्थंकर की

સ્વપ્ન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. જે સ્વપ્ન મહાફળને આપનારા હોય છે. તે સ્વપ્નો મહાસ્વપ્ન કહેવાય છે. બીજા સ્વપ્નના ફળની અપેક્ષાએ આ સ્વપ્ન દ્વારા સૂચવેલ ફળમાં અતિશયતા (વિશેષપણું) રહે છે જેથી બીજા ફળની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ ફળનું સૂચક હોવાથી જ આ સ્વપ્નમાં મહાસ્વપ્નતા કહી છે. ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા! तीसं महासुविणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! મહાસ્વપ્ન ત્રીસ પ્રકારના કહ્યા છે. 'कइ णं भंते! सव्वसुविणा पण्णत्ता' હે ભગવન્ આ રીતે બધા મળીને સ્વપ્નના કેટલા પ્રકાર હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा! बावत्तरिं सव्व सुविणा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! બધા મળીને સ્વપ્નના (૭૨) બોંતેર પ્રકાર કહ્યા છે.

હવે આ સ્વપ્નોના સંબંધને લઇને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'तित्थयरमायरो णं भंते! तित्थगरंसि गब्भं वक्कममाणंसि' હે ભગવન્! તિર્થંકર માતાઓ જ્યારે તિર્થંકરો તેઓના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે

सति 'कइ महासुविणे' कति महास्वप्नान्- महाफलसूचकत्रिंशत्स्वप्नमध्यात् कतमान् महास्वप्नान् 'पासित्ता णं पडिबुज्झंति' दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'तित्थगरमायरो णं' तीर्थकरमातरः खलु 'तित्थगरंसि गब्भं वक्कममाणंसि' तीर्थकरे गर्भं व्युत्क्रामति-स्वजनन्या उदरे तीर्थकरे समागते सतीत्यर्थः 'एएसिं तीसाए महासुविणाणं' एतेषां त्रिंशन्महास्वप्नानां मध्ये 'इमे चोद्दस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' इमान् वक्ष्यमाणान् चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते । महाफलसूचकान् चतुर्दशमहास्वप्नानेव परिगणयन्नाह-'तं जहा' इत्यादि । 'तं जहा' तद्यथा 'गय-उसभ-सीह अभिसेय जाव सिहिं च' गजवृषभसिंहाभिषेक० यावत् शिखिनं च अत्र यावत्पदेन पुष्पमालायुगल-चन्द्रसूर्य -ध्वज-कुम्भ-पद्म-सरोवर-क्षीर-समुद्रविमान

माताएँ जब वे उनके गर्भ में आ जाते हैं। 'कइ महासुविणे पासित्ता' तब ३० महास्वप्नों में से कितने महास्वप्नों को देखकर 'णं पडिबुज्झंति' जगती हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'तित्थगरमायरो णं तित्थगरंसि गब्भं वक्कममाणंसि' तीर्थंकर की माताएँ जब तीर्थंकर उनके गर्भ में अवतरित हो जाते हैं उस समय में 'एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चोद्दस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' इन ३० महास्वप्नों में से इन चौदह महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध हो जाती हैं-जग जाती हैं-वे १४ महास्वप्न इस प्रकार से हैं-'गय-उसभ-सीह-अभिसेय जाव सिहिं च' गज, वृषभ, सिंह, अभिषेक, यावत्पद ग्राह्य-पुष्पमालायुगल, चन्द्र, सूर्य, ध्वज, कुम्भ, पद्मसरोवर, क्षीर समुद्र, विमान और रत्नराशि

'कइ महासुविणं पासित्ता' त्रीस महा स्वप्नोमांना केटला स्वप्नो जोईने. 'णं पडिबुज्झंति' तेओनी माताओ जागी जाय छे ? तेना उत्तरमां प्रभु कहे छे के 'गोयमा' हे गौतम ! 'तित्थगरमायरो णं तित्थगरंसि गब्भं वक्कंममाणंसि' तिर्थंकरनी माताओ ज्यारे तिर्थंकरो तेओ गर्भमां आवे छे त्यारे 'एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चोद्दसमहासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' आ त्रीस प्रकारना महास्वप्नो पैकी चौद महा स्वप्नोने जोईने प्रतिबुद्ध थाय छे. अर्थात् जागी जाय छे ते चौद महास्वप्नो आ प्रमाणे छे. 'गय-उसभ सीह अभिसेय जाव सिहिंच' (१) गज, (हाथी) (२) वृषभ (बळद) (३) सिंह (४) अभिषेक अहिंया यावत् पदथी (५) पुष्पमाला युगल (६) चंद्र (७) सूर्य (८) ध्वजा (९) कुंभ (१०) पद्मसरोवर (कमळोवाळुं तळाव) (११)

—रत्नराशयः अग्निशिखा इति नव संग्राह्याः शास्त्रप्रतिपादिताः। 'चक्कवट्टिमायरो णं भंते !' चक्रवर्तिमातरः खलु भदन्त! 'चक्कवट्टिंसि गब्भं वक्कममाणंसि' चक्रवर्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति 'कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' कति महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम! 'चक्कवट्टिमायरो' चक्रवर्तिमातरः 'चक्कवट्टिंसि गब्भं वक्कममाणंसि' चक्रवर्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति 'एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चउद्दस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' एतेषां त्रिंशद्महास्वप्नानां मध्ये इमान् चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध्यन्ते 'एवं जहा तित्थगरमायरो जाव सिहिं च' एवं यथा तीर्थंकरमातरो यावत् शिखिनं च यथा तीर्थंकरमातरस्तीर्थंकरे गर्भं समागते सति महाफलसूचकत्रिंशत्स्वप्नानां मध्ये गजादिचतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध्यन्ते, तथा चक्रवर्तिमातरोऽपि चक्रवर्तिनि गर्भं समागते सति महाफलसूचकान् गजादि शिखिपर्यन्तान् चतुर्दशमहास्वप्नान् पश्यन्ति दृष्ट्वा च प्रतिबुद्ध्यन्ते इति भावः। 'वासुदेवमायरो णं पुच्छा' वासुदेवमातरः खलु इति पृच्छा वासुदेवमातुः स्वप्न-

---

अग्निशिखा। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'चक्कवट्टिमायरो णं भंते !' चक्रवर्ती की माताएँ हे भदन्त! जब चक्रवर्ती उनके गर्भ में आ जाते है तब१४ महास्वप्नों में से कितने स्वप्नों को देखकर जग जाती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा! चक्कवट्टिमायरो०' हे गौतम! चक्रवर्ती की माताएँ जब चक्रवर्ती उनके गर्भ में आ जाते है। तब ३० महास्वप्नों में से पूर्वोक्त १४ महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध हो जाया करती है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है—'वासुदेवमायरो णं पुच्छा०' हे भदन्त! वासुदेवों की माताएँ १४ महास्वप्नों में से कितने महास्वप्नों

ક્ષીર સમુદ્ર (દૂધનો સમુદ્ર) (૧૨) વિમાન (૧૩) અને રત્નરાશી (રત્નનો ઢગલો, હીરા, માણેક, આદી, સોનું) અને ૧૪ અગ્નિજવાલા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'चक्कवट्टीमायरो णं भंते !' હે ભગવન્! ચક્રવર્તિ રાજાઓ તેમની માતાઓના ગર્ભમાં આવે છે. તે વખતે તેમની માતાઓ આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના કેટલા મહાસ્વપ્નો જોઈને જાગી જાય છે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा चक्कवट्टी मायरो' હે ગૌતમ ચક્રવર્તિની માતાઓ જ્યારે ચક્રવર્તિ તેમના ઉદરમાં આવે છે ત્યારે આ ત્રીસ મહાસ્વપ્નો પૈકીના ઉપર કહેલા (૧૪) ચૌદ મહાસ્વપ્નોને જોઇને જાગી જાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'वासुदेवमायरो णं पुच्छा' હે ભગવન્! વાસુદેવોની માતાઓ જ્યારે વાસુદેવો

विषये पूर्वप्रदर्शितरूपेण प्रश्नः कर्तव्यः तत्र पुच्छेति पदेन 'भंते ! वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' एतदन्तस्य सम्पूर्णस्यापि प्रश्नवाक्यस्य ग्रहणं भवतीति। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'वासुदेवमायरो जाव वक्कममाणंसि' वासुदेवमातरो यावद् व्युत्क्रामति, अत्र यावत्पदेन 'वासुदेवंसि गब्भं' इत्यनयोर्ग्रहणं भवति 'एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं' एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् 'अन्नयरे सत्त महासुविणे' अन्यतरान् सप्तमहास्वप्नान् 'पासित्ता णं पडिबुज्झंति' दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते 'बलदेवमायरो पुच्छा' बलदेवमातरः पृच्छा अत्रापि पुच्छत्यनेन 'णं भंते ! बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' इत्यन्तस्य संपूर्णस्य प्रश्नवाक्यस्य संग्रहो भवतीति। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि।

को उनके गर्भ में आ जाने पर देखती है ? और देखकर प्रतिबुद्ध होती है ? यहां 'पुच्छा' पद से 'भंते! वासुदेवंसि गब्भंवक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' इस पाठ का ग्रहण हुआ है। इस प्रश्न वाक्य के उत्तर में प्रभु कहते हैं। 'वासुदेवमायरो जाव वक्कममाणंसि' हे गौतम ! वासुदेवों की माताएँ जब वासुदेव उनके गर्भ में आ जाते हैं तब 'एएसिं चोद्दसण्हं०' इन १४ महास्वप्नों में से कोई सात महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध होती हैं। 'बलदेवमायरो पुच्छा' 'यहां पुच्छा' शब्द से ऐसा आलाप बनाकर बोलना चाहिये–'बलदेवमायरो णं भंते! बलदेवंसि गब्भंवक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पड़िबुज्झंति' हे भदन्त ! बलदेवकी माता जब बलदेव उनके गर्भ में आ जाते हैं–तब कितने महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध

છેઓના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે કેટલા મહાસ્વપ્નો જોઈને જાગી જાય છે. અહિંયા 'પુચ્છા' એ પદથી 'भंते वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રશ્નવાકયના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'वासुदेवमायरो जाव वक्कममाणंसी' હે ગૌતમ વાસુદેવોની માતાઓ જ્યારે વાસુદેવ તેઓના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે 'एएसिं चोद्दसण्णं' આ ચૌદ મહા સ્વપ્નો પૈકીના કોઈ સાત મહાસ્વપ્નોને જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. એટલે કે જાગી જાય છે 'बलदेवमायरो पुच्छा' અહિયાં 'પુચ્છા' એ પદથી નીચે પ્રમાણેનો આલાપક સમજી લેવો. 'बलदेवमायरो णं भंते! बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' હે ભગવન્ બળદેવની માતા જ્યારે બળદેવ તેમના ગર્ભમાં આવી છે ત્યારે કેટલા મહાસ્વપ્નોને જોઈને પ્રતિબોધિત થાય છે,

'गोयमा !' हे गौतम ! 'बलदेवमायरो जाव' बलदेवमातरो यावत् अत्र यावत्पदेन 'णं बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि' इत्यन्तस्य ग्रहणं तथा च बलदेव मातरः खलु बलदेवे गर्भं व्युत्क्रामति सतीत्यर्थः संपद्यते 'एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्ननाम् अन्यतरान् चतुरो महास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध्यन्ते । 'मंडलियमायरो णं भंते पुच्छा' माण्डलिकमातरः खलु भदन्त ! इति पृच्छा पूर्ववत् प्रश्नः 'मंडलियंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति'

होती है ? इसके उत्तर में प्रभुने कहा–'गोयमा ! बलदेवमायरो जाव' हे गौतम ! बलदेव की माता जब बलदेव उनके गर्भ में आ जाते हैं–तब इन १४ महास्वप्नों में से किन्हीं ४ महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध होती है। यहां यावत्पद से 'णं बलदेवंसि गब्भंवक्कममाणंसि' यहां तक का पाठ संगृहीत हुआ है। तथा च यह आलापक इस प्रकार से बताकर उत्तररूप में कहना चाहिये–'बलदेवमायरो णं बलदेवंसि-गब्भंवक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति'

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'मंडलियमायरो णं भंते ! पुच्छा' यहां पर भी 'पुच्छा' शब्द से 'मंडलियंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' इस पाठ का संग्रह हुआ है–तथा–च–हे भदन्त ! जब मांडलिक राजा अपनी माता के गर्भ में आता है तब उसकी माता कितने महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध

અર્થાત્ જાગી જાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा बलदेलमायरो जाव' હે ગૌતમ! બળદેવની માતા જ્યારે બળદેવ તેમના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના ચાર મહાસ્વપ્નો જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. એટલે કે જાગી જાય છે. અહિંયા 'યાવત્' પદથી 'णं बलदेवंसी गब्भं वक्कंममाणंसि' અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અને આ આલાપક નીચે પ્રમાણે બતાવીને ઉત્તર રૂપે સૂત્રમાં કહેવો જોઈએ તે આલાપક આ પ્રમાણે છે. 'बलदेव मायरो णं बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति !' હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'मंडलियमायरोणं भंते ! पुच्छा' અહિં પણ પણ 'पुच्छा' એ શબ્દથી 'मंडलियंसि गब्भं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ

इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'मंडलिय मायरो जाव' माण्डलिकमातरो यावत् 'एएसिं चोदसण्हं महासुविणाणं' एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानां मध्ये 'अन्नयरं एगं महासुविणं जाव पडिबुज्झंति' अन्यतरम् एकं महास्वप्नं यावत् प्रतिबुद्धयन्ते माण्डलिकस्य मातरो महाफल सूचकचतुर्दशस्वप्नमध्यात् यं कमपि एकं महास्वप्नं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धयन्ते इति समुदितार्थः ॥ सू० २ ॥

स्वप्नाधिकारादेव इदमप्याह-'समणं भगवं' इत्यादि।

मूलम्-'समणे भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए अंतिम राइयंसि इमे दसमहासुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे तं जहा एगं च णं महं घोररूवं दित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पासित्ता णं पडिबुद्धे १। एगं च णं महं सुक्किल्लपक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे २। एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ३। एगं च णं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ४। एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ५।

होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! मंडलियमायरो जाव' यहां यावत्पद से 'एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं जाव पासित्ता पडिबुज्झंति' हे गौतम ! मांडलिक राजा की माता जब मांडलिक राजा उनके गर्भ में अवतरित हो जाता है तब १४ महास्वप्नों में से किसी एक महास्वप्नो को देखकर प्रतिबुद्ध हो जाती है ॥ सू० २ ॥

પ્રમાણે છે. હે ભગવાન્ ! જ્યારે માંડલિક રાજા તેની માતાના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે તેની માતા કેટલા મહાસ્વપ્નો જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. ગોયમા ! મંડલિયમાયરો જાવ' અહિયાં યાવત્ પદથી 'एएसिं चोद्दसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं जाव पासित्ता पडिबुज्झंति' હે ગૌતમ માંડલિક રાજાની માતા જ્યારે માંડલિક રાજા તેના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના કોઇ એક મહાસ્વપ્નને જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ જાગી જાય છે. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ६। एगं च णं महं सागरं उम्मीवीयीसहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ७। एगं च णं महं दिणयरं तेयएणं जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ८। एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियं परिवेढियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ९। एगं च णं महं मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे १०। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोररूवं दित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पासित्ता पडिबुद्धे तण्णं समणेणं भगवया महावीरेणं मोहणिज्जं कम्मं मूलाओ उग्घाइए१, जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सुक्किल्ल जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ २। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं गणिपिडगं आघवेइ, पन्नवेइ परूवेइ दंसेइ निदंसेइ उवदंसेइ तं जहा आयारं१ सूयगडं२ जाव दिट्ठिवायं १२।३। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे दुविहे धम्मे पन्नवेइ तं जहा अगारधम्मं वा अणगारधम्मं वा४। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सेयगोवग्गं जाव पडिबुद्धे तण्णं

समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णाइन्ने समणसंघे तं जहा समणा समणीओ सावया सावियाओ ५। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे चउव्विहे देवे पन्नवेइ तं जहा भवणवासी वाणमंतरं जोइसियवेमाणिए६। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे तन्नं समणेणं भगवया महावीरेणं अणाइए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने७। जन्नं समणं भगवं महावीरे एगं महं दिणयरं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंते जाव केवलवर नाणदंसणे समुप्पन्ने८। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं हरिवेरुलिय जाव पडिबुद्धे तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ओराला कित्तिवन्नसद्दसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिणमंति इति खलु समणे भगवं महावीरे इति खलु समणे भगवं महावीरे ९। जन्ने समणे भगवं महावीरे मंदरपव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे सदेवमणुयासुराए परिसाए मज्झगए केवलीधम्मं आघवेइ जाव उवदंसेइ ॥सू.३॥

छाया—श्रमणो भगवान् महावीरः छद्मस्थकालिकायाम् अन्तिमरात्रौ इमान् दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः तद्यथा एकं च खलु महान्तं घोररूपं दीप्तधरं तालपिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १। एकं च खलु महतं शुक्लपक्षकं पुंस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः २। एकं च खलु महान्तं चित्रविचित्रपक्षकं पुंस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ३। एकं च खलु महान्तं दामयुगं सर्वरत्नमयं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ४। एकं च खलु महान्तं श्वेतं गोवर्गं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ५। एकं च खलु महत् पद्मसरः सर्वतः समन्तात् कुसुमितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ६। एकं च खलु महासागरम्

ऊर्मिवीचिसहस्रकलितं भुजाभ्यां तीर्णम् स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ७। एकं च खलु महान्तं दिनकरं तेजसा ज्वलन्तं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ८। एकं च खलु महान्तं हरितवैडूर्यवर्णाभेन निजकेन अन्त्रेण मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः समन्ताद् आवेष्टितपरिवेष्टितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ९। एकं च खलु महान्तं मन्दरे पर्वते मन्दरचुलिकाया उपरि सिंहासनवरगतम् आत्मानं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १० यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महाघोररूपं दीप्तधरं तालपिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण मोहनीयं कर्म मूलतः उद्घातितम् १। यत्खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महाशुक्लं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः शुक्लध्यानोपगतो विहरति २। यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महाचित्रविचित्रं यावत् प्रतिबुद्धस्तत्खलु श्रमणो भगवान् महावीरो विचित्रं स्वसामयिकपरसामयिकद्वादशाङ्गं गणिपिटकमाख्यापयति, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति, दर्शयति, निदर्शयति, उपदर्शयति तद्यथा आचारम् सूत्रकृतं यावत् दृष्टिवादम् ३। यत्खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् दामद्विकं सर्वरत्नमयं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरो द्विविधं धर्मं प्रज्ञापयति तद्यथा अगारधर्मं वा अणगारधर्मं वा ४। यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् श्वेतं गोवर्गं यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य चातुर्वर्णाकीर्णः श्रमणसंघः, तद्यथा श्रमणाः श्रमण्यः श्रावकाः श्राविकाः ५। यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् पद्मसरो यावत् प्रतिबुद्धः, तत् खलु श्रमणो यावद् महावीरः चतुर्विधान् देवान् प्रज्ञापयति तद्यथा भवनवासिनो वानव्यन्तराः ज्योतिषिकाः वैमानिकाः ६। यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महासागरं यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण अनवदग्रं चातुरन्तं संसारकान्तारं तीर्णः ७। यत्खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महान्तं दिनकरं यावत् प्रतिबुद्धः तत्खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अनन्तं अनुत्तरं यावत् केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् ८। यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् हरितवैडूर्यं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्योदाराः कीर्त्तिवर्णशब्दश्लोकाः सदेवमनुजासुरे लोके परिभ्रमंति इति खलु श्रमणो भगवान् महावीरः, इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर, इति ९। यत् खलु श्रमणो भग-महावीरो मन्दरे पर्वते मन्दरचूलिकायां यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सदेवमनुजासुरायाः परिषदो मध्यगतः केवलि धर्ममाख्यापयति यावदुपदर्शयति १० ॥ सू० ३ ॥

टीका—'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'छउमत्थकालियाए' छद्मस्थकालिकायाम् 'अंतिमराइयंसि' अन्तिमरात्रौ–छद्मस्थकालस्यान्तिमरजन्यामित्यर्थः 'इमे दस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' इमान् दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः, यदा खलु श्रमणो भगवान् छद्मस्थावस्थायामासीत् तदा कदाचित् रात्रेरन्तिमे भागे वक्ष्यमाणान् दशमहास्वप्नान् निरीक्ष्य प्रतिबुद्ध इति भावार्थः। कांस्तान् महास्वप्नान् तत्राह–'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'एगं च णं महं घोररूवदित्तधरं' एकं च खलु महाघोररूपदीप्तधरम् घोरं–भयङ्करं यद्रूपं दीप्तं प्रकाशितम् अहङ्कारयुक्तं बलदर्पितं वा तद् धारयति यः सोऽतिघोररूपदीप्तधरः अतिभयङ्करो दीप्तिमांश्चेत्यर्थः एतादृशम् 'तालपिसायं'

स्वप्न का अधिकार होने से ही सूत्रकार यह भी कहते हैं--

'समणे भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए' इत्यादि।

टीकार्थ—सूत्रकार ने इस सूत्रद्वारा श्रमण भगवान् महावीर ने जो अपनी छद्मस्थावस्था की अन्तिम रात्रि में यह दश स्वप्न देखे उनका उन्हें क्या फल प्राप्त हुआ–इसका विवेचन किया है–'समणे भगवं महीवरे' श्रमण भगवान् महावीर स्वामी ने 'छउमत्थकालियाए 'छद्मस्थकाल की अर्थात् छद्मस्थावस्था की 'अंतिमराइयंसि' अन्तिम रात्रि में 'इमे दस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' इन १० दस महास्वप्नों को देखा और देखकर वे जागरित हो गये (तं जहा) वे १० महास्वप्न इस प्रकार से हैं–'एगं च णं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पासित्ता णं पडिबुद्धे' सब से प्रथम स्वप्न जो उन्होंने देखा–

સ્વપ્નનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી તે વિષયમાં વધારે વિવેચન કરતાં સૂત્રકાર નીચેનું સૂત્ર કહે છે.

'समणे भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને પોતાની છદ્મસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાતમાં જે દશ સ્વપ્નો જોયા હતા. તે સ્વપ્નનું તેઓને શું ફળ મળ્યું એ વિષયમાં વિવેચન કરતાં કહે છે કે–'समणे भगवं महावीरे' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને 'छउमत्थकालियाए' પોતાના છદ્મસ્થકાળની એટલે કે છદ્મસ્થ અવસ્થાની 'अंतिमराइयंसि' છેલ્લી રાતમાં 'इमे दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' નીચે પ્રમાણેના દસ મહાસ્વપ્નો તેઓએ જોયા અને તે જોઈને તેઓ જાગી ગયા. તે મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે—'एगं च णं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पासित्ता णं पडिबुद्धे' તેઓએ સૌથી

तालपिशाचम् 'सुविणे पराजियं' स्वप्ने पराजितम् 'पासित्ता णं पडिबुद्धे' दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति प्रथमस्वप्नः प्रतिबुद्धः १। 'एगं च णं महं सुक्किलपक्खगं' एकं खलु महान्तं शुक्लपक्षकम् शुक्लौ-स्वभावत एव श्वेतौ पक्षौ यस्य स शुक्लपक्षः तादृशम् 'पुंसकोइलं' पुंस्कोकिलम् पुरुषजातीयकं कोकिलमित्यर्थः 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति द्वितीयः स्वप्नः २। 'एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं' एकं च खलु महान्तं चित्रविचित्रपक्षकं पुंस्कोकिलम् चित्रविचित्रौ अनेकप्रकारकौ पक्षौ यस्य स तं कोकिलपुरुषम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति तृतीयः

उसमें एक बहुत बडे तालपिशाच को अपने द्वारा पराजित किया गया देखा-यह तालपिशाच बहुत भयंकर था और दीप्तिमान था, अर्थात् इस का आकार देखनेवालों को भयोत्पादक था अथवा अहंकार से युक्त था और बल से दर्पित था-ऐसे दीप्तिमान् घोररूप धारी पिशाच को स्वप्न में अपने द्वारा पराजित किया गया देखकर वे छद्मस्थावस्थापन्न महावीर प्रतिबुद्ध हो गये। यह प्रथम स्वप्न है। 'एगं च णं महं सुक्किलपक्खगं पुंसकोइलं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' दूसरे स्वप्न में उन्होंने एक पुरुषजातीय कोकिल को देखा जो बहुत बडा था-इनके पंख काले नहीं थे प्रत्युत्त बिलकुल सफेद थे। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे, 'एगं च णं महं चित्तविचित्त पक्खगं पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' तीसरा स्वप्न जो उन्होंने

પહેલું સ્વપ્ન જે જોયું તેમાં એક મોટા તાલપિશાચને એટલે તાડ જેવા લાંબા પિશાચને પોતાથી પરાજીત થતો જોયો. આ તાલપિશાચ ઘણો જ ભયંકર હતો અને દીપ્તીવાળો હતો અર્થાત્ તેનો આકાર જોનાવાળાને ભય ઉત્પન્ન કરાવે તેવો હતો અથવા અહંકાર વાળો હતો. અને તે તાલપિશાચ પોતાના બળથી ગર્વવાળો હતો આવા ઘોરરૂપધારી અને અહંકારી તાલપિશાચને સ્વપ્નમાં પોતાનાથી પરાજય પામતો જોઈને છદ્મસ્થ અવસ્થાવાળા મહાવીર પ્રભુ જાગી ગયા. આ પહેલું સ્વપ્ન છે.

હવે બીજા સ્વપ્નનું વિવેચન કરવામાં આવે છે. 'एगं च णं महं सुक्किल्लपक्खगं पुंसकोइलं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' આ બીજા સ્વપ્નમાં તેઓએ એક પુંકોયલ (પુરુષ જાતનો કોયલ) સ્વપ્નમાં જોયો તે પુંકોયલ ઘણો મોટો હતો તેની પાંખો કાળી ન હતી પરંતુ બિલ્કુલ ધોળી હતી. આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ રીતનું આ બીજું સ્વપ્ન છે.

स्वप्नः ३। 'एगं च णं महं दामदुगं' एकं च खलु महत् दामद्विकम्-विशालमालाद्वयमित्यर्थः कीदृशं मालाद्वयं तत्राह-'सव्वरयणा' इत्यादि। 'सव्वरयणामयं' सर्वरत्नमयं-विविधप्रकारकरत्नघटितम् 'सुविणं पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति चतुर्थः स्वप्नः ४। 'एगं च णं महं सेयं' एकं च खलु महान्तं श्वेतं-शुक्लगुणोपेतमित्यर्थः 'गोवग्गं' गोवर्गम्-गवां समुदायम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति पञ्चमः स्वप्नः ५। एगं

देखा वह इस प्रकार से है इस स्वप्न में भी उन्होंने एक बडे भारी पुरुष जातीय कोकिल को देखा, परन्तु इसके जो पंख थे वे चित्रविचित्र -अनेक प्रकार के थे, इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे, 'एगं च णं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' चतुर्थ इस स्वप्न में उन्होंने विशालमाला द्वय देखा-जो विविध प्रकार के रत्नों से घटित था। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे। 'एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' पांचवां स्वप्न उन्होंने जो देखा उसमें एक विशाल शुभ्र गायों के झुंड को देखा। इस स्वप्न को

"एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' આ ત્રીજા સ્વપ્નમાં પણ તેઓએ એક ઘણા મોટા પુંકોકિલ (પુરુષ જાતના કોયલનેજ) તેઓએ જોયો પણ આની જે પાંખો હતી તે અનેક પ્રકારે ચિત્ર-વિચિત્ર-રંગબેરંગી હતી. આ સ્વપ્નને જોઈ ને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ રીતનું આ ત્રીજું સ્વપ્ન છે.

"એગં च णं महं दामयुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" ચોથા સ્વપ્નમાં તેઓએ વિશાળ બે માળાઓ જોઈ-જે અનેક રત્નોથી ઘડેલી હતી આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા આ રીતનું આ ચોથું સ્વપ્ન છે.

"एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ પાંચમાં સ્વપ્નમાં એક ઘણા મોટા ગાયોના ધણને તેઓએ જોયું આ સ્વપ્નને જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ પ્રકારનું આ પાંચમું સ્વપ્ન છે.

च णं महं पउमसरं 'एकं च खलु महत् पद्मसरः 'सव्वओ समंता कुसुमियं' सर्वतः समन्तात् कुसुमितम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति षष्ठः स्वप्नः ६। एगं च णं महं सागरं' एकं च खलु महान्तं सागरम्-समुद्रम् 'उम्मिवीयीसहस्सकलियं' ऊर्मिवीचिसहस्रकलितम् ऊर्मयो-महाकल्लोलाः, वीचयस्तु ह्रस्वकल्लोलाः, अथवा उर्मीणां वीचयः समूहाः, ऊर्मिवीचयः ऊर्मिसमूहास्तासां सहस्राणि तैः कलितं समुपेतम् समुद्रम् 'भुयाहिं तिन्नं' भुजाभ्यां तीर्णम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति सप्तमः स्वप्नः ७। 'एगं च णं महं दिणयरं' एकं च खलु महान्तं दिनकरम् भास्करम् 'तेयसा जलंतं' तेजसा ज्वलन्तम्-भास्वरकिरणैः मद्धम् 'सुविणे

भी देखकर वे जग उठे, 'एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' छठे स्वप्न में महावीर ने बडे विशाल पद्मसरोवर को जो कि सब ओर कुसुमित था देखा, इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे 'एगं च णं महं सागरं उम्मिवीयीसहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' सातवें स्वप्न में उन्होंने एक विशाल सागर को जो कि बडी २ कल्लोलों से तथा छोटी २ कल्लोलों से क्षोभित हो रहा था अपनी भुजाओं से पार किया गया देखा। अथवा जो हजारों बडी २ कल्लोलों के समूह से युक्त था ऐसा अर्थ "उर्मिवीचिसहस्रकलितम्" पाठ का अर्थ होता है। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे। 'एगं च णं महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' आठवें स्वप्न में उन्होंने

एगं च णं महं पउमसरं सव्वयो समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ છઠા સ્વપ્નમાં મહાવીર પ્રભુએ ઘણા વિશાળ પદ્મસરોવર (કમળોવાળું સરોવર) ને કે જે ચારે તરફ પુષ્પોવાળું જોયું હતું. આ પદ્મ સરોવર જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા.

"एगं च णं महं सागरं उम्मिवीयीसहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ સાતમાં સ્વપ્નમાં તેઓએ એક વિશાળ સાગર કે જે નાના મોટા કલ્લોલો-તરંગોથી ક્ષુભિત થઈ રહ્યો હતો તેવા સાગરને પોતે પોતાની ભુજાથી તરી જતા પોતાને જોયા. અથવા તો "उर्मिवीचिसहस्रकलितम्" એટલે કે હજારો મોટા મોટા કલ્લોલો તરંગોવાળો તે સાગર હતો એવો અર્થ આ પાઠનો થાય છે. આ સ્વપ્નને જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા. "एगं च णं महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ

पासित्ताणं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति अष्टमः स्वप्नः ८। 'एगं च णं म ' एकं च खलु महत् 'हरिवेरुलियवन्नाभेणं' हरिवैडूर्यवर्णाभेण-वैडूर्यमणिवत् हरितवर्णवता 'नियगेणं अंतेणं' निजकेन अन्त्रेग 'आंत' इति प्रसिद्धेन 'माणुसुत्तरं पव्वयं' मानुषोत्तरम् पर्वतम् 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् 'आवेढिय परिवेढियं' आवेष्टितपरिवेष्टितम् आ=अभिविधिना वेष्टितं सर्वतो वेष्टितमित्यर्थः परिवेष्टितं पुनः पुनः वेष्टितम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' वैडूर्यमणिवत् हरिद्वर्णेन स्वकीयेन अन्त्रेग सर्वतः पुनः पुनः वेष्टितं मानुषोत्तरं पर्वतं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति नवमः स्वप्नः। 'एगं च णं महं मंदरे पव्वए' एकं च खलु महति मन्दरे पर्वते 'मंदरचूलियाए उवरिं' मंदरचूलिकाया उपरि-ऊर्ध्वभागे 'सीहासणवरगयं' सिंहासनवरगतम् 'अप्पाणं' आत्मानम्-स्वकीयशरीरमित्यर्थः 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति दशमः स्वप्नः १०।

अपने तेजसे चमकते हुए-भास्वर किरणों से प्रवृद्ध हुए-ऐसे एक विशाल सूर्य को देखा। इस स्वप्न को देखकर के भी वे जग उठे 'एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढिय परिवेढियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' नौवें स्वप्न में उन्होंने देखा कि विशाल मानुषत्तोर पर्वत वैडूर्यमणि के जैसी हरितवर्णवाली अपनी आंत से चारों ओर से अच्छी प्रकार पुनः पुनः वेष्टित हुआ है। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे। 'एगं च णं महं मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' १० वें इस स्वप्न में उन्होंने जो

આઠમાં સ્વપ્નમાં તેઓએ પોતાના તેજથી ચમકતા દેદીપ્યમાન કીરણોથી પ્રકાશતા એવા સૂર્યને તેઓએ જોયો. આ સ્વપ્નને જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ રીતનું આ આઠમું સ્વપ્ન છે.

"एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियपरिवेढियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ નવમાં સ્વપ્નમાં તેઓએ એક વિશાળ માનુષોત્તર પર્વત, વૈડૂર્યમણિ જેવા હરિત-લીલા રંગના પોતાના આંતરડાઓથી ચારે તરફ વીંટાળેલો જોયો અર્થાત્ લીલા રંગના પોતાના આંતરડાઓથી માનુષોત્તર પર્વતને વારંવાર વીંટળાયેલો જોયો. આ સ્વપ્નને જોઇને પણ તેઓ જાગી ગયા આ રીતનું આ નવમું સ્વપ્ન છે.

'एगं च णं महं मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" આ દસમાં સ્વપ્નમાં પોતાને વિશાળ

भगवता महावीरस्वामिना दृष्टान् दशविधान् स्वप्नान् स्वरूपत उपवर्ण्य तादृशस्वप्नानां कीदृशं फलमभूदिति विवेचयन्नाह-'जण्णं' इत्यादि । 'जण्णं भगवं समणे महावीरे' यत्खलु यस्मात् कारणात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं' एकं महान्तं घोररूपदीप्तधरं तालपिशाचम् घोरं भयानकम् दीप्तं-प्रकाशमानस्वरूपधारिणम् तालवृक्षवत् स्वभावतोऽतिदीर्घं लम्बायमानम् पिशाचं-व्यन्तरजातीयकम् 'सुविणे' स्वप्ने 'पराजियं' पराजितम् स्वात्मना पराभूतम् 'जाव' यावत्-अत्र यावत्पदेन 'पासित्ता णं' इत्यस्य संग्रहः-दृष्ट्वा खलु 'पडिबुद्धे' प्रतिबुद्धः-जागृतो यस्मात् 'तण्णं' तत् 'खलु तस्मात्कारणात् 'समणेणं भगवया महावीरेणं' श्रमणेन भगवता महावीरेण 'मोहणिज्जे कम्मे' मोहनीयं कर्म 'मूलाओ उग्घायिए' मूलाद् उद्घातितम् उत्पूर्वकस्य हन्तेः

देखा वह इस प्रकार से है—इसमें उन्होंने अपने आप को विशाल मन्दर पर्वत को मंदरचूलिका के ऊपर श्रेष्ठ सिंहासन पर स्थित देखा। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे। इस प्रकार से इन भगवान् महावीर द्वारा देखे गये १० स्वप्नों का स्वरूप वर्णन करके अब सूत्रकार यह कहते हैं कि इन स्वप्नों का उन्होंने क्या फल प्राप्त किया-'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं जाव पासित्ता णं पडिबुद्धे' जिस कारण से श्रमण भगवान् महावीर भयानक एवं प्रकाशमान स्वरूप धारी तथा तालवृक्षके जैसा स्वभावतः अतिदीर्घ लम्बे-व्यन्तरजातीय पिशाच को स्वप्न में अपने द्वारा पराजित हुआ यावत् देखकर के प्रतिबुद्ध हुए, 'तण्णं समणेणं भगवया महावीरेणं मोहणिज्जे कम्मे मूलाओ उग्घा-

---

मंदर-मेरु पर्वतनी मंदरचूलिका उपर श्रेष्ठ सिंहासन पर बिराजता जोया. आ स्वप्नने जोईने पण तेओ जागी गया आ रीतनुं आ दसमुं स्वप्न छे.

आ रीते भगवान् महावीर प्रभुए जोएला दस महास्वप्नोनुं वर्णन करीने हवे सूत्रकार ते स्वप्नोनुं तेओने शुं फळ प्राप्त थयुं तेनुं निरूपण करे छे.

''जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं जाव पासित्ता णं पडिबुद्धे'' जे कारणे श्रमण भगवान् महावीर स्वामीए भयानक रूपधारी अने प्रकाशयुक्त रूपवाळा तेमज ताडवृक्षनी जेम स्वभावथी ज घणा लांबा व्यन्तर जातिना पिशाचने पोतानाथी पराजय पामतो स्वप्नमां जोयो अने जोईने जागी गया. ''तण्णं समणेणं भगवया महावीरेणं मोहणिज्जे कम्मे मूलाओ उग्घाइए'' आ स्वप्नना

निरन्वयो विनाश इत्यर्थः सम्पद्यते तथा च पिशाचः स्वात्मना पराजितः दृष्टो यस्मात् तस्मात् भगवता मोहनीयं कर्म सर्वथा समूलकमेव विनाशितमिति भावः। तालो वृक्षविशेषः स च स्वभावादेव दीर्घो भवति ततश्च ताल इव दीर्घः पिशाचस्तालपिशाचस्तं तालपिशाचम् यथा पिशाचोहि स्वभावत एव क्रूरस्तथा मोहनीयकर्मापि अतिशयितदुःखजनकत्वात् क्रूरमिति भयप्रदत्वसाधर्म्यात् मोहनीयकर्मणः पिशाचसादृश्यमुक्तमिति भावः १। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे' यत्खलु यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं सुकिल्ल जाव पडिबुद्धे' एकं शुक्लं यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'पक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं'

यिए' इस कारण से श्रमण भगवान् महावीर ने मोहनीय कर्म का निरन्वय (सर्वथा) विनाश किया। 'उद्घातित' उत्पूर्वक हन् धातु का निरन्वय विनाश ऐसा अर्थ होता है। तथा च भगवान् ने पिशाच को अपने द्वारा पराजित किया हुआ देखा-इसके फल स्वरूप उन्होंने समस्त मोहनीय कर्म का जड़मूल से विनाश कर दिया। ताल एक जातिका वृक्ष विशेष होता है, यह स्वभाव से ही दीर्घ (लम्बा) होता है। पिशाच भी ताल के जैसा ही दीर्घ था। तथा पिशाच जैसा स्वभाव से ही क्रूर होता है, उसी प्रकार से मोहनीय कर्म भी अतिशयित दुःखजनक होने से क्रूर कहा गया है। इस प्रकार भयप्रदत्व साधर्म्य से मोहनीयकर्म को पिशाच का सादृश्य कहा गया है। 'जण्णं समणे भगवं महाविरे एगं महं सुक्किल्ल जाव पडिबुद्धे' जिस कारण

ફળરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ મોહનીય કર્મનો સર્વથા નાશ કર્યો "उद्घातित" ઉત્પૂર્વક હન્ ધાતુનો નિરન્વય-વિનાશ એ પ્રમાણે અર્થ થાય છે. તેમજ ભગવાને તે પિશાચને પોતાનાથી પરાજીત થતો જોયો, આના ફળ રૂપે ભગવાને સમસ્ત મોહનીય કર્મનો જડમૂળથી વિનાશ કર્યો. 'તાડ' એક જાતનું વૃક્ષ (ઝાડ) હોય છે તે સ્વાભાવિક રીતે જ ઘણું લાંબુ હોય છે, આ પિશાચ પણ તાડવૃક્ષ જેવો જ લાંબો હતો તથા પિશાચ જેમ સ્વભાવથીજ ક્રૂર-નિષ્ઠુર હોય છે, તેવી જ રીતે મોહનીય કર્મ પણ અત્યંત દુઃખજનક હોવાથી ક્રૂર રૂપે કહેલ છે, આ રીતના ભયપ્રદત્વના સરખાપણાથી મોહનીય કર્મને પિશાચની સાથે સરખાવવામાં આવ્યું છે.

"जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सुक्किल्ल जाव पडिबुद्धे" જે કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી એક શુકલ યાવત્ પુરૂષ જાતના

इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति तथा च यस्माद् एकं महान्तं शुक्लपक्षवन्तं पुरुषजातीयं कोकिलं पक्षिणं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः 'तण्णं समणे भगवं महावीरे' तत् खलु तस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'सुक्कज्झाणोवगए विहरइ' शुक्लध्यानोपगतो विहरति शौक्ल्यात्मकसामान्यधर्मेण पुरुषकोकिलध्यानयोः समानता दर्शितेत्यर्थः २। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे' यत् खलु यस्मात्कारणात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे' एकं महत् चित्रविचित्र यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'पक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं' इत्यस्य सङ्ग्रहः, तथा च यस्मात् एकं महान्तं चित्रविचित्रपक्षकं पुरुषकोकिलं स्वप्ने दृष्टवान् इत्यर्थः संपद्यते 'तण्णं' तत्खलु तस्मात्—तस्मादेव कारणात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं' विचित्रं स्वसामयिकपरसामयिकं द्वादशाङ्गम् 'गणिपिडगं' गणिपिटकम्-गणिशब्दः,

---

श्रमण भगवान् महावीर एक शुक्ल यावत्-पक्षवाले पुरुष जातीय कोकिल पक्षी को स्वप्न में देखकर प्रतिबुद्ध हुए। 'तण्णं समणे भगवं महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ' इसीके फल स्वरूप वे शुक्ल ध्यानोपगत हुए शौक्ल्यात्मक सामान्य धर्म को लेकर पुरुष कोकिल और ध्यानों में समानता दिखलाई है। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे' जिस कारण से श्रमण भगवान् महावीर एक महान् चित्र विचित्र पंखोंवाले पुरुष कोकिल को स्वप्न में देखकर प्रतिबुद्ध हुए-इसी के फल स्वरूप 'समणे भगवं महावीरे' 'श्रमण भगवान् महावीरने' विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसगं गणिपिडगं आघवेइ' विचित्र तथा स्वसमय एवं परसमय के स्वरूप का प्रतिपादन करनेवाले बारह अंग रूप गणिपिटक का सामान्य विशेषरूपसे कथन किया है, 'पन्नवेइ' वचन

કોયલ પક્ષીને સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા તેના ફળ રૂપે "तण्णं समणे भगवं महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ" શુકલધ્યાન યુક્ત થયા. અહિં શ્વેતતારૂપ સમાનતા પુંકોકિલની પાંખ અને ભગવાનના ધ્યાનમાં કહી છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे" જે કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે એક મહાન્ ચિત્ર વિચિત્ર-રંગબેરંગી પાંખોવાળા પુરૂષ કોકિલને સ્વપ્નમાં જોઈને પોતે જાગી ગયા. તેના ફલરૂપે "समणे भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ "विचित्तं ससमय परसमइयं दुवालसगं गणिपिडगं आघवेइ" વિચિત્ર તેમજ સ્વસમય અને પર સમયના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા ગણિપિટકનું સામાન્ય અને વિશેષ રૂપથી કથન કર્યું છે. "पन्नवेइ" વચનપર્યાય વિગેરેના ભેદથી તેની પ્રજ્ઞાપના

अर्थपरिच्छेदवाचकस्तेन गणिनाम्-अर्थपरिच्छेदानाम् पिटकमिव पिटकम्-आश्रय इति गणिपिटकम् अथवा गणो गच्छो गुणगणो वा सोऽस्यास्तीति गणी=आचार्यस्तेषां गणिनाम् आचार्याणाम् पिटकमिव-सर्वस्वभाजनमिव गणिपिटकम् 'आघवेइ' आख्यापयति सामान्यतया विशेषतया वा 'पन्नवेइ' प्रज्ञापयति-वचनपर्यायादिभेदेन कथयति 'परूवेइ' प्ररूपयति-स्वरूपतः कथयति 'दंसेइ' दर्शयति-उपमानोपमेयभावेन कथयति 'निदंसेइ' निदर्शयति-कथंचित् अगृह्णतामपि परमकृपया निश्चयेन पुनः पुनर्दर्शयति इति उवदंसेइ' उपदर्शयति-परानुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा निश्चयेन पुन पुनः कथयति। 'तं जहा'

पर्यायादि के भेद से उसकी प्रज्ञापना की है, 'परूवेइ' स्वरूप से उसकी प्ररूपणा की हैं। 'दंसेइ उपमान उपमेयभाव से उसका कथन किया है। निदंसेइ' नहीं ग्रहण करनेवाले जीवों को भी परमकृपा से बार २ उसे दिखलाया-अर्थात् उन्हें उसका बार २ उपदेश सुनाया 'उवदंसेइ' दूसरों को उनके कल्याण की भावना से या भव्यजीवों के हित होने की भावना से पुनः पुनः उनके प्रति उसे कहा। यहां गणि शब्द अर्थपरिच्छेद का वाचक है, इससे यह गणिपिटकरूप द्वादशाङ्ग अर्थपरिच्छेदों का पिटक (मंजूषा पेटीस्वरूप) के जैसा पिटक है-अर्थात् आश्रय है। अथवा गण नाम गच्छ अथवा गुणगण, यह जिस के होता है वह गणी-आचार्य होता है। यह द्वादशाङ्ग उन गणियों का-आचार्यों का-सर्वस्वभाजन के जैसा होता है। इसलिये इसे गणिपिटक कहा गया है। तं जहा' यह गणिपिटक

કરી છે. "परूवेइ" સ્વરૂપથી તેની પ્રરૂપણા કરી છે "दंसेइ" ઉપમાન, ઉપમેયભાવથી તેનું કથન કર્યું છે. "निदंसेइ" ઉપદેશ ગ્રહણ ન કરનારા જીવોને પણ ઘણી જ કૃપાથી વારંવાર તેઓને દૃષ્ટાંતપૂર્વક બતાવ્યું અર્થાત્ તેઓને વારંવાર ઉપદેશ સંભળાવ્યો. "उवदंसेइ" બીજાના કલ્યાણની ભાવનાથી અથવા ભવ્ય જીવોના હિતની ભાવનાથી વારંવાર તેઓને ઉપદેશ આપ્યો. અહિયાં ગણિશબ્દ. અર્થ પરિચ્છેદનો વાચક છે. તેથી આ ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાંગ અર્થ પરિચ્છેદોનું પિટક (મંજૂષા-પેટી)ની જેમ પિટક છે. અર્થાત્ આધાર છે. અથવા તો ગણનામ ગચ્છનું અથવા ગુણગણનું છે. આ ગણ જેને થાય છે એવો તે ગણી-આચાર્ય હોય છે આ દ્વાદશાંગ તે ગણિયોને-આચાર્યોને સર્વસ્વભાજનની જેમ હોય છે. તેથી આને ગણિપિટક કહેવામાં આવ્યું છે "तं जहा" આ ગણિપિટક આ નીચે બતાવેલ નામોથી બાર

तद्यथा 'आयारं' आचारम् 'सूयगडं' सूत्रकृतम् 'जाव दिट्ठिवायं' यावद् दृष्टिवादम् आख्यापयतीति। अत्र यावत्पदेन स्थानाङ्गादीनाम् एकादशानां ग्रहणं भवतीति। अत्र-समवाय-भगवती ज्ञाताधर्मकथोपासकदशान्तकृतानुत्तरोपपातिक-प्रश्नव्याकरणविपाकानां सङ्ग्रहः ३। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे' यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं दामदुगं' एकं महत् दामद्विकम् 'सव्वरयणामयं' सर्वरत्नमयम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः, यस्मात् कारणात् सर्वरत्नजटितं महन्मालाद्वयं स्वप्ने पश्यतीत्यर्थः 'तण्णं' तस्मात्कारणादेव 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'दुविहे धम्मे पन्नवेइ' द्विविधं-द्विप्रकारकं धर्मं प्रज्ञापयति धर्मद्वैविध्यमेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'अगारधम्मं वा' अणगारधम्मं वा' अगारधर्मं वा

इन २ नामों से १२ अंगों में बांटा गया है-'आयारं सूयगडं जाव दिट्ठिवायं' आचार, सूत्रकृत, यावत् दृष्टिवाद यहां यावत् पद से स्थानाङ्ग आदि शेष अङ्गों का ग्रहण हुआ है। उन अवशिष्ट अंगों के नाम इस प्रकार से हैं समवायाङ्ग, भगवती, ज्ञाताधर्मकथाङ्ग उपासकदशाङ्ग अन्तकृतदशाङ्ग, अनुत्तरोपपातिकदशांङ्ग, प्रश्नव्याकरण, एवं विपाक सूत्र 'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीरने जो विशाल दामद्विक स्वप्न में देखा-और देखकर वे प्रतिबुद्ध हो गये। 'तण्णं समणे भगवं महावीरे दुविहे धम्मे पण्णवेइ' सो इसके फल स्वरूप उन श्रमण भगवान महावीरने दो प्रकार के धर्म की प्ररूपणा की 'तं जहा' वह धर्म की द्विविधता इस प्रकार से है। 'अगारधम्मं

અંગોમાં વિભક્ત કરેલ છે, "आचारं सूयगडं जाव दिट्ठिवायं" આચારાંગસૂત્ર, સૂત્રકૃતાંગ યાવત્ દૃષ્ટિવાદ, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સ્થાનાંગસૂત્ર વિગેરે બાકીના અંગો ગ્રહણ કરાયા છે. તે બાકીના અંગોના નામો આ પ્રમાણે છે. સમવાયાંગ, ભગવતીસૂત્ર, જ્ઞાતાધર્મકથાંગસૂત્ર, ઉપાસકદશાંગસૂત્ર અન્તકૃદ્દશાંગ-સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક, પ્રશ્નવ્યાકરણ અને વિપાકસૂત્ર એ રીતે દ્વાદશાંગ કહેવામાં આવે છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं दामदुगं सव्व रयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ જે વિશાળ બે માળાઓ સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા "तण्हं समणे भगवं महावीरे दुविहे धम्मे परिकहेइ" તેના ફળ સ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ બે પ્રકારના ધર્મની પ્રરૂપણા કરી. "तंजहा" ધર્મના તે બે

अनगारधर्मं वा-अगारं गृहं तत्सम्बन्धि धर्मम् इति अगारधर्मम् श्रावकाणां धर्मं प्रज्ञापयति तथा अनगारः सर्वविरतियुक्तः साधुः तस्य धर्मं साधु संबन्धि-धर्मं वा आख्यापयति ४। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे' यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं सेयं गोवग्गं जाव पडिबुद्धे' एकं महान्तं श्वेतं गोवर्गम् यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'सुविणे पासित्ता णं' इत्यस्य ग्रहणं भवतीति तथा च यस्मात्कारणात् भगवान् महावीरः स्वप्ने श्वेतमेकं महागोवर्गमपश्यदित्यर्थः 'तण्णं' तस्मात् कारणात् 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'चाउवण्णाइन्ने समणसंघे' चातुर्वर्णाकीर्णः श्रमणसंघो भविष्यतीत्यत्र वर्णपदं प्रकारवाचकम्, तथा च चतुष्प्रकारैराकीर्णः श्रमणसङ्घोऽभवदित्यर्थः।

वा अणगारधम्मं वा' एक आगारधर्म-श्रावकों का धर्म और दूसरा अनगार धर्म अगार नाम गृह का है, गृह जिनके होता है वे अगार कहे गये हैं इन अगारों से संबन्ध रखनेवाला धर्म अगार धर्म होता है और अगार से रहित जो सर्व विरति सम्पन्न हैं वे अनगार हैं इन अनगारों से सम्बन्ध रखनेवाला जो धर्म है वह अनगार धर्म है। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सेयं गोवग्गं जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक विशाल श्वेत गायों का झुंड यावत् स्वप्न में देखा, और देखकर वे जग उठे 'तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णाइन्ने समणसंघे' सो इसके फल स्वरूप में उनका श्रमणसंघ चातुर्वर्णा-

---

પ્રકારે આ પ્રમાણે છે "अगारधम्मं वा अणगारधम्मं वा" એક અગાર ધર્મ-એટલે કે ગૃહસ્થી શ્રાવકોનો ધર્મ અને બીજો અનગાર ધર્મ સર્વવિરતિ સમ્પન્ન સાધુઓનો ધર્મ.

અગાર એ નામ ઘરનું છે તે ઘર જેને હોય છે તે અગારી કહેવાય છે. આ અગારીયો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે તે અગારધર્મ છે. અને અગારથી રહિત જેઓ સર્વવિરતિ સંપન્ન છે તેઓ અનગાર છે. આ અનગારો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે, તે અનગાર ધર્મ છે "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं सेयं गोवग्गं जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી જે એક વિશાળ શ્વેત ગાયોનું ટોળું સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા. "तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णाइण्णे समण संघे" તે શ્વેત ગાયોના ટોળાને સ્વપ્નમાં જોવાના ફળ સ્વરૂપે તેઓનો શ્રમણ સંઘ ચારવર્ણવાળો થયો. અહિયાં વર્ણ પદ 'પ્રકાર' એ અર્થનો વાચક છે એટલે

चतुष्प्रकारमेव दर्शयति–'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'समणा समणीओ' श्रमणाः–साधवः श्रमण्यः साध्व्यश्च 'सावया सावियाओ' श्रावकाः श्राविकाश्च एतेषां समुदाय एव श्रमणसंघः ५। 'जण्णं' यस्मात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं पउमसरं' एकं महा पद्मसरः 'जाव पडिबुद्धे' यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ताणं' इत्यन्तस्य सङ्ग्रहो भवतीति तथा च सुप्त जाग्रत् भगवान् रात्रेः पश्चिमभागे कुसुमितं पद्मसरः सर्वतः समन्तात् स्वप्नेऽवलोक्य प्रतिबुद्धो यस्माद् इत्यर्थः 'तण्णं' तस्मात् कारणात् 'समणे जाव वीरे' श्रमणो यावद् वीरः, अत्र यावत्पदेन 'भगवं महा' इत्यस्य सङ्ग्रहो भवतीति 'चउव्विहे देवे पन्नवेइ' चतुर्विधान् देवान् प्ररूपयति चतुर्विधदेवप्ररूपणां करोतीत्यर्थः, चातुर्विध्यमेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'भवणवासी' भवनवासिनः 'वाणमंतरे' वानव्यन्तरान् 'जोइसिए' ज्योतिष्कान् 'वेमाणिए' वैमानिकान् चतुर्भेदभिन्नान् देवान् प्ररूपयि-

---

कीर्ण होगा, यहां वर्ण पद प्रकार वाचक हैं, इससे उनका वह श्रमण संघ चार प्रकारों से आकीर्ण हुआ है। श्रमणसंघ की वह चतुष्प्रकारता इस प्रकार से है–'समणा समणीओ, सावया सावियाओ' श्रमण, साध्वी, श्रावक, और श्राविका इन सब का समुदाय ही श्रमण संघ कहा गया है। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीर जो एक विशाल पद्मसरोवर को यावत् सर्वथा विकसित कमलों को स्वप्न में देखकर के प्रतिबुद्ध हुए। 'तण्णं समणे जाव वीरे' इसके फल स्वरूप श्रमण यावत् भगवान् महावीर ने 'चउव्विहे देवे पण्णवेइ' चार प्रकार के देवों की प्ररूपणा की (तं जहा) देवों में चतुर्विधता इस प्रकार से कही है–'भवणवासी' भवनवासी 'वाणमंतरे' वानव्यन्तर, 'जोइसिए' ज्योतिषिक,

---

કે શ્રમણ સંઘ ચાર પ્રકારથી યુક્ત થયો શ્રમણસંઘની તે ચાર પ્રકારતા આ પ્રમાણે છે. "समणा समणीओ सावया सावियाओ" શ્રમણ–સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા આ ચારેય મળીને શ્રમણસંઘ કહેવાય છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ જે એક વિશાળ પદ્મસરોવર (કમળોવાળું સરોવર)ને યાવત્ ખિલેલા કમળોવાળું સરોવર સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા. 'तण्णं समणे जाव वीरे" તે સ્વપ્નના ફળસ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ "चउव्विहे देवे पण्णवेइ" ચાર પ્રકારના દેવોની પ્રરૂપણા કરી. દેવોનાં ચાર પ્રકારપણું આ રીતે કહ્યું છે– "भवणवासी" ભવનવાસી "वाणमंतरे" વાનવ્યંતર "जोइसिए" જ્યોતિષિક

ष्यतीति भावः ६। 'जण्णं' यस्मात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे' एकं महान्तं सागरं यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'उम्मीवीयिसहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुत्तिणे पासित्ता णं' इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति, तथा च यस्मात्कारणात् भगवान् महावीरः भुजाभ्यां-स्वबाहुभ्याम् अनेकवीचितरङ्गितं समुद्रं तीर्णः इति स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः 'तण्णं' तस्मात् कारणात् 'समणेण भगवया महावीरेणं' श्रमणेन भगवता महावीरेण 'अणादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने' अनादिकमनवदग्रं चातुरन्तं संसारकान्तारं तीर्णः, न आदिर्विद्यते यस्य सोऽनादिकस्तम् अनादिकम् अनवदग्रम् न विद्यते अवदग्रं पर्यन्तो यस्य सोऽनवदग्रस्तम् अनवदग्रम् अनवनताग्रं वेति-च्छाया, तत्र-अवनतम्=आसन्नम् अग्रम्=अन्तो यस्य स अवनताग्रः तन्निषेधात्

और 'वेमाणिए' वैमानिक 'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सागर जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक विशाल यावत् अनेक तरङ्गों से तरङ्गित समुद्र को अपनी भुजाओं से पार किया हुआ देखा और देखकर वे प्रतिबुद्ध हो गये सो 'तण्णं इसके फल स्वरूप 'समणेणं भगवया महावीरेणं' श्रमण भगवान् महावीर ने' 'अणादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने' अनादि अनन्त चातुरन्तसंसारकान्तार-अटवी को पार कर दिया, जिसकी आदि नहीं होती है वह अनादि तथा जिसका अवदग्र-पर्यन्त-अन्त नहीं होता हैं वह अनवदग्र है। 'अणवदग्गे' इसकी संस्कृतच्छाया 'अनवनताग्रं' ऐसी भी होती है। अवनत शब्द का अर्थ आसन्न (समीप) है, और अग्र शब्द का अर्थ अन्त है, जिसका

અને "वेमाणिए" વૈમાનિક जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ એક વિશાળ યાવત્ અનેક તરંગોવાળા સમુદ્રને પોતાની ભુજાઓથી પાર કરેલો જોયો. તેને જોઈને પોતે જાગી ગયા. "तण्णं" તેના ફળરૂપે 'समणेणं भगवया महावीरेणं" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ "अणादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसार कंतारे तिण्णे" અનાદિ અનંત ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી કાંતાર-અટવીને પાર કરી. જેની આદિ હોતી નથી તે અનાદિ કહેવાય છે. જેનો અવદગ્ર-પર્યન્ત-અન્ત નથી. તે અનવદગ્ર છે. "अणवदग्गे" તેની સંસ્કૃત છાયા "अनवताग्र" એવી પણ થાય છે. અવનત શબ્દનો અર્થ આસન્ન (સમીપ) એ પ્રમાણે થાય છે. અને અગ્ર શબ્દનો અર્થ અન્ત એ પ્રમાણે છે, જેનો

अनवनताग्रम् अनन्तमित्यर्थः, एतादृशं संसारकान्तारं-संसारवनं समुत्तीर्णः 'जण्णं' यस्मात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं दिणयरं जाव पडिबुद्धे' एकं महान्तं दिनकरं यावत् प्रतिबुद्धः अत्र यावत्पदेन 'तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं' इत्यस्य संग्रहो भवति, तथा च यस्मात् कारणात् भगवान् महावीरः तेजसा तपन्तं सूर्यं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इत्यर्थः संपद्यते 'तण्णं' तस्मात् 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अणंते अणुत्तरे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने' अनन्तम् अनुत्तरं यावत् केवलवर-ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, तत्र अनन्तम्-अप्रतिपादितत्वेन पर्यवसानरहितत्वात्, अनुत्तरम् न विद्यते उत्तरम्-उच्चतरं प्रधानं यस्मात्तदनुत्तमम् अनन्यसदृशमित्यर्थः,

---

अन्त समीप होता है वह अवनताग्र है। जो ऐसा नहीं होता है वह अवनताग्र है-अनन्त है ऐसे इस संसार कान्तार को वन (अटवी) को उन्होंने पार कर दिया है 'जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं दिणयरं जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान महावीर ने जो एक महान् दिनकर-सूर्य-को अपने तेज से देदीप्यमान स्वप्न में देखा है। 'तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंते अणुत्तरे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे' इसके फल स्वरूप उन्होंने अनन्त, अनुत्तर यावत् केवल वर-ज्ञान दर्शन प्राप्त किये हैं। केवलदर्शन और केवलज्ञान को जो अनन्त कहा गया है। वह उनके अप्रतिपाती होने से पर्यवसान (अन्त) रहितता के कारण कहा गया है। जो उत्पन्न होकर फिर आत्मा से नहीं छूटता है उसका नाम अप्रतिपाती है, तथा इनके जैसा उत्तर-प्रधान

અન્ત સમીપમાં હોય તે "અવનતાગ્ર" કહેવાય છે. એવા જે ન હોય તે અવનતાગ્ર છે. એવા આ સંસારરૂપી કાંતાર-વનને (અટવી) તેઓએ પાર કર્યું છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं दिणयरे जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે પોતાના તેજથી દેદીપ્યમાન સૂર્યને જોયો અને પોતે જાગી ગયા. "तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंते अणुत्तरे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे" તેના ફળ રૂપે તેઓએ અનન્ત, અનુત્તર-શ્રેષ્ઠ યાવત્ કેવળજ્ઞાનદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું કેવળજ્ઞાન, અને કેવળદર્શનને જે અનન્ત કહેવામાં આવ્યા છે. તે તેના અપ્રતિપાતિ (પાછુ જાય નહીં) પણાને લીધે કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ અન્તરહિતપણાને લીધે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે જે ઉત્પન્ન થઈને આત્માથી છૂટતા નથી તેનું નામ અપ્રતિપાતિ છે. કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એવા જ અપ્રતિપાતિ છે, તેમજ તેના જેવા ઉત્તર-પ્રધાન શ્રેષ્ઠ બીજા કોઈ નથી. અર્થાત્ એ અનન્ય સરખા છે. જેવી રીતે સૂર્યની

यथा तपसा सूर्येण भूमिस्थममेध्यं वस्तु परिशुष्यति तथा केवलज्ञानेन संसार-कारणं कर्मापि विनष्टं भवतीति सूर्यदर्शनं तावज्ञानस्योत्पत्तिसूचितवानिति भावः, अत्र यावत्पदेन 'कसिणं पडिपुण्णं' कृत्स्नं प्रतिपूर्णम् इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति ८। 'जण्णं' यस्मात् 'समणे जाव वीरे' अत्र यावत्पदेन 'भगवं महा' इति ग्राह्यम् तथा च श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं हरियवेरुलिय जाव पडिबुद्धे' एकं महत् हरितवैडूर्यं यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत् पदेन 'वन्नाभेण नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियपरिवेढियं सुविणे पासित्ता णं' इत्य-स्य ग्रहणं भवति ततश्च यतो महावीरो भगवान् हरितवैडूर्यमणिसंनिभेन एत-न्नामकमणिसदृशेन निजकेन स्वकीयेन अन्त्रेण मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः समन्तात् आवेष्टितपरिवेष्टितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इत्यर्थः संपद्यते 'तण्णं' तस्मात्कारणात् 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'ओराला कित्तिवन्न-सद्दसिलोया' उदाराः कीर्तिवर्णशब्दश्लोकाः 'सदेवमणुयासुरे लोए परिभमंति'

और कोई भी दूसरा नहीं है अर्थात् ये अनन्य सदृश हैं। जिस प्रकार से सूर्य की गर्मी से भूमिस्थ अमेध्य वस्तु सूख जाती है उसी प्रकार से केवलज्ञान द्वारा संसार का कारण कार्य भी विनष्ट हो जाता है यही सूर्यदर्शन का तात्विक फल केवलज्ञान की उत्पत्ति के रूप में प्रकट किया गया है। यहां यावत्पद से 'कसिणं, पडिपुण्णं' इन दो पदों का संग्रह हुआ है। 'जण्णं समणे जाव वीरे' श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक हरितवैडूर्यमणि के जैसा अपनी आंत से मानुषोत्तर पर्वत को चारों ओर से आवेष्टित परिवेष्टित स्वप्न में देखा है और देखकर फिर वे प्रतिबुद्ध हो गये-सो इसके फल स्वरूप 'समणस्स भगवओ महावीरस्स ओराला कित्तिवन्नसद्दसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिभमंति' श्रमण भगवान

ગરમીથી જમીન પર રહેલ અમેધ્ય-અપવિત્ર વસ્તુ સુકાઇ જાય છે એજ રીતે કેવળજ્ઞાનદ્વારા સંસારના કારણ અને કાર્ય પણ નાશ પામે છે. એજ સ્વપ્નમાં સૂર્ય દર્શનનું વાસ્તવિક ફળ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના રૂપમાં પ્રગટ થયું છે. અહિયાં યાવત્પદથી "कसिणं पडिपुण्णं" આ બે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "जण्णं समणे जाव वीरे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જે એક હરિત (લીલા) વર્ણવાળા વૈડૂર્યમણીના જેવા પોતાના આંતરડાથી માનુ-ષોત્તર પર્વતને ચારે બાજુથી સ્વપ્નમાં વીંટળાએલો જોયો અને તે પ્રમાણે જોઇને જાગી ગયા તેના ફળ રૂપે "समणस्स भगवओ महावीरस्स ओराला कित्तिवन्नसद्दसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिभमंति" શ્રમણ ભગવાન્ મહા-

सदेवमनुष्यासुरे लोके परिभ्रमन्ति सर्वदा भगवतः कीर्तिशब्दप्रशंसावाक्यानि सर्वत्र गीयन्ते इत्यर्थः, तत्र कीर्त्तिः अहो अयं पुण्यभागी इत्यादि सर्वव्यापी साधुवादः, वर्णः एक दिग्व्यापी साधुवादः, शब्दः अर्धदिग्व्यापी साधुवादः, श्लोकस्तत्रैव गुणवर्णनम् । गानप्रकारमेव दर्शयति 'इति खलु समणे भगवं महावीरे इति खलु समणे भगवं महावीरे' इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर इत्यादि ९ । 'जण्णं' यस्मात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे' मन्दरपर्वतस्य मन्दरचूलिकायाम् यावत्प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं' इत्यस्य ग्रहणं भवति ततश्च यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः, मन्दरपर्वतस्य शिखरस्थितसिंहासने समुपविष्टमात्मानमपश्यत् दृष्ट्वा च प्रति-

---

महावीर की उदार किर्ति वर्ण, शब्द श्लोक ये सब देवलोक, मनुष्य लोक एवं असुरकुमार लोक तक इन तीनों लोक तक में व्याप्त हो गये हैं-अर्थात् ये सब उनके गाये जा रहे हैं। 'अहो यह पुण्यभागी है, ऐसा जो सर्वव्यापी साधुवाद है उसका नाम कीर्ति है। एकदिग् (दिशा) व्यापी जो साधुवाद है उसका नाम वर्ण है। अर्ध दिग् (दिशा) व्यापी जो साधुवाद है उसका नाम शब्द हैं तथा वहीं पर जो गुणों का वर्णन होता है उसका नाम श्लोक है। 'इति खलु समणे भगवं महावीरे' इस सूत्र द्वारा यही पूर्वोक्त गान प्रकार का कथन प्रकट किया गया है। 'जण्णं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदर चूलियाए जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीर ने स्वप्न में जो ऐसा देखा कि मैं मन्दर पर्वत की मन्दरचूलिका पर स्थित सिंहासन पर बैठा हूँ सो

વીરની ઉદાર કીર્તિ વર્ણ, શબ્દ, શ્લોક એ તમામ દેવલોક મનુષ્યલોક અને અસુરલોક આ ત્રણે લોક સુધી વ્યાપ્ત થઈ ગયા છે. અર્થાત્ એ વર્ણાદિ સઘળા તે ત્રણે લોકમાં ગવાય છે. અર્થાત્ વખણાય છે. "અહો આ પુણ્ય ભાગી છે" એવી રીતનો જે સર્વવ્યાપી સાધુવાદ છે તેનું નામ કીર્તિ છે. એક દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ વર્ણ છે. અર્ધ દિગ્ દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ શબ્દ છે. તેમજ ત્યાં જ જે ગુણોનું વર્ણન થાય છે તેનું નામ શ્લોક છે. "इति खलु समणे भगवं महावीरे" આ સૂત્રથી આ પૂર્વોક્ત ગાન પ્રકારનું કથન પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. "जण्णं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ સ્વપ્નમાં જે એવું જોયું કે હું મંદર (મેરુ) પર્વતની મંદરચૂલિકા પર રહેલા સિંહાસન પર બેઠો છું તે સ્વપ્નનું

बुद्ध इत्यर्थः संपद्यते इति 'तण्णं' तस्मात् कारणात् यत एवं तस्मात्कारणात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान महावीरः सदेव मणुयासुराए परिसाए मज्झगए' सदेवमनुजासुरायाः परिषदि मध्यगतः 'केवली धम्मं आघवेइ जाव उवदंसेइ' केवली धर्मम् आख्यापयति यावद् उपदर्शयति, अत्र यावत्पदेन 'पन्नवेइ परूवेइ दंसेइ निदंसेइ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति। तस्मादेव कारणात् भगवान् महावीरः, देव-मनुजासुरपरिषदो मध्यगतः सन केवली भूत्वा धर्मस्य व्याख्यानं करोति प्रज्ञापयति प्ररूपयति दर्शयति निदर्शयति-उपदर्शयतीत्यर्थः संपद्यते इति भावः ॥ सू० ३ ॥

स्वप्नाधिकारादेव इदमपि सूत्रमाह-'इत्थी वा पुरिसे वा' इत्यादि।

मूलम्-'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा जाव वसभपंतिं वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्जइ, तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं मह दामिणिं पाईणपडीणायतं दुहओ समुद्दं पुट्ठं पासमाणे पासइ संवेल्ले-माणे संवेल्लेइ संवेल्लियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव

इस स्वप्न का फल उन्हें यह प्राप्त हुआ कि वे देव मनुज और असु-रोंकी परिषदा के मध्य में केवली होकर बैठे और बैठकर उन्होंने केवलीधर्म का कथन किया यावत् उसका उन्होंने उन्हे उपदर्शन कराया, 'मंदरपव्वए जाव पडिबुद्धे' में आये हुए यावत् पद से 'उवरि-सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं' इस पाठ का संग्रह हुआ। 'आघवेइ जाव उवदंसेइ' यहां यावत्पद से 'पन्नवेइ परूवेइ दंसेइ निदं-सेइ' इन क्रिया पदों का ग्रहण हुआ है ॥ सू० ३ ॥

ફળ તેઓને એ રીને પ્રાપ્ત થયું કે તેઓ દેવ, મનુષ્ય, અને અસુરોની પરિષદામાં કેવલી થઈને બિરાજ્યા અને તે રીતે બેસીને તેઓએ કેવલી-ધર્મનું કથન કર્યું યાવત્ કેવળી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની તેઓએ તે પરિષદામાં દેશના આપી. "मंदरपव्वए जाव पडिबुद्धे" એ વાકયમાં આવેલ યાવત્પદથી "उवरि सिंहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અહિયાં "आघवेइ जाव उवदंसेइ" અહિયાં યાવત્પદથી "पन्नवेइ, परूवेइ, दंसेइ, निदंसेइ" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ સૂત્રમાં પહેલા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. ત્યાંથી જાણી લેવો. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

बुज्जइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुहओ लोगंते पुट्ठं पासमाणे पासइ छिंदमाणे छिंदइ छिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा पासमाणे पासइ उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ उग्गोवियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं अयरासिं वा तंबरासिं वा तउयरासिं वा सीसगरासिं वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हिरन्नरासिं वा सुवन्नरासिं वा रयणरासिं वा वेडूर्यरासिं वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा पासमाणे पासइ विक्खिरमाणे विक्खिरइ विक्खिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा वीरणथंभं वा वंसीमूलथंभं वा वल्लीमूलथंभं वा पासमाणे पासइ उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ उम्मूलियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दधिकुंभं वा घयकुंभं वा मधुकुंभं वा पासमाणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ। इत्थी वा

पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुराविथडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ भिन्नमिति अप्पाणे मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ दोच्चेणं भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयी जाव कलियं पासमाणे पासइ तरमाणे तरइ तिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव० तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ अणुप्पविसमाणे अणुप्पविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ। इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' ॥सू० ४॥

छाया-स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकां महतीं हयपंक्तिं वा गजपंक्तिं वा यावद् वृषभपंक्तिं वा पश्यन् पश्यति अधिरोहन् अधिरोहति अधिरूढमिति आत्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव भवग्रहणेन सिद्धयति यावद् अन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकां महतीं दामनीं प्राचीप्रतीच्यायतां द्विधातः समुद्रं स्पृष्टां पश्यन् पश्यति संवेल्लयन् संवेल्लयति संवेल्लितमिति

आत्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा एकां महतीं रज्जुं प्राचीप्रतीच्यायतां द्विधातो लोकान्ते स्पृष्टां पश्यन् पश्यति छिन्दन् छिनत्ति छिन्नमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महत् कृष्णसूत्रकं वा जाव शुक्लसूत्रकं वा पश्यन् पश्यति उद्गोपयन् उद्गोपयति उद्गोपितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तम् अयोराशिं वा ताम्रराशिं वा त्रपुकराशिं वा सीसकराशिं वा पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरूढमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते द्वितीयेन भवग्रहणेन सिद्धयति यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं हिरण्यराशिं वा सुवर्णराशिं वा रत्नराशिं वा वैडूर्यराशिं वा पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरूढमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव भवग्रहणेन सिद्धयति यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं तृणराशिं वा यथा तेजोनिसर्गे यावद् अवकरराशिं वा पश्यन् पश्यति विकिरन् विकिरति विकीर्णमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं शरस्तंभं वा वीरणस्तंभं वा वंशीमूलस्तभं वा वल्लीमूलस्तंभं वा पश्यन् पश्यति उन्मूलयन् उन्मूलयति उन्मूलितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं क्षीरकुम्भं वा घृतकुम्भं वा दधिकुम्भं वा मधुकुम्भं वा पश्यन् पश्यति उत्थापयन् उत्थापयति उत्थापितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं सुराविकृतकुम्भं वा सौवीरविकृतकुम्भं वा तैलकुम्भं वा वसाकुम्भं वा पश्यन् पश्यति भिन्दन् भिन्नमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते द्वितीयेन भवग्रहणेन यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महत् पद्मसरःकुसुमितं पश्यन् पश्यति अवगाहमानोऽवगाहते अवगाढमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं सागरम् ऊर्मिवीचि यावत् कलितं पश्यन् पश्यति तरन् तरति तीर्णमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति। स्त्री वा यावत् स्वप्नान्ते एकं महद् भवनं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति अनुप्रविशन् अनुप्रविशति अनुप्रविष्टमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव यावदन्तं करोति। स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महद् विमानं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरूढमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्धयते तेनैव यावदन्तं करोति। सू० ४॥

टीका–'इत्थी वा' स्त्री वा 'पुरिसे वा' पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते स्वप्नस्य चरमभागे 'एगं महं हयपंतिं वा' एकां महतीं हयपंक्तिं वा हयानाम् अश्वानां पङ्क्तिः–श्रेणिस्तां हयपङ्क्तिम् पङ्क्तिपदोपादानाद् एकाश्वदर्शनेन ईदृशं महत्फलं न भवति इति सूचितम्। गयपंतिं वा' गजपङ्क्तिं वा गजानां पङ्क्तिर्गज पङ्क्तिस्तां गजपङ्क्तिं–गजश्रेणिं 'जाव वसभपंतिं वा' यावद् वृषभपङ्क्तिं वा अत्र यावत्पदेन 'णरपंतिं वा' किन्नरकिंपुरिसमहोरगगंधव्वपंतिं वा' इत्येषां ग्रहणं भवतीति 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति अवलोकयति 'दुरूहमाणे दूरूहइ' दुरोहन् दुरोहति गजादौ 'दूरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' दूरूढमित्यात्मानं मन्यते अहं गजादौ आरूढः एवंरूपेण यः स्वात्मानं जानाति 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षण-मेव बुद्ध्यते–तस्मिन् क्षणे दर्शनसमये एव स्वप्नदर्शनाव्यहितोत्तरक्षणे इत्यर्थः बुद्ध्यते–जागर्ति न पुनः स्वपिति पुनः शयनेन विलक्षणफलप्राप्तेरभावात् तदुक्तं–विवेकीपुरुषः स्वप्नं दृष्ट्वा नैव पुनः स्वपेत्। अन्यथा फलहानिः स्यात्, अस्वापे फलमुत्तमम् ॥१॥ इति एतादृशस्वप्नदर्शनस्य फलं वक्ति–'तेणेव' इति 'तेणेव भवग्गहणेणं' तेनैव भवग्रहणेन यच्छरीरावच्छेदेन स्वप्नमपश्यत् तत्क्ष-णादेव प्रतिबुद्धश्च तच्छरीरावच्छेदेनैव न तु शरीरान्तरग्रहणेन 'सिज्झइ' सिद्ध्यति

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा' इत्यादि।

टीकार्थ––'इत्थी वा पुरिसे वा' चाहे स्त्री हो या पुरुष हो (सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा गयपंतिं वा जाव वसभपंतिं वा पास-माणे पासइ' वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल घोडों की पंक्ति को, या गज की पंक्ति को, यावत् वृषभ की पङ्क्ति को देखता है। (दूरूहमाणे दुरुहइ) उसके ऊपर चढता है (दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ) तथा मैं उस के ऊपर चढा हूँ, ऐसा अपनेको मानता है (तक्खणामेव बुज्झइ) इस प्रकार के स्वप्न देखने के बाद उसी समय वह जग जाता है। (तेणेव भवग्गहणेणं) सिज्झइ' तो वह उसी गृहीतभव से सिद्ध

"इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा" ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—"इत्थी वा पुरिसे वा" સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય, "सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा गयपंतिं वा जाव वसभपंतिं वा पासमाणे पासइ" તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ ઘોડાઓની પંક્તિ ને કે હાથીની પંકતીને કે યાવત્ બળદની પંકતીને જુએ અથવા તો "दुरूहमाणे दुरूहइ" તેના ઉપર ચડે તથા "दुरूढमिति अप्पाणं मण्णइ" હું તેના ઉપર ચઢયો છું એ પ્રમાણે માને "तक्खणामेव बुज्झइ" આ રીતનુ સ્વપ્ન જોયા પછી તેજ વખતે જો જાગી જાય છે. "तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ" તો તે ધારણ કરેલા

सिद्धिं प्राप्नोति 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति यावत्पदेन 'बुद्धयते' मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखान्तम् एतेषां ग्रहणं भवतीति एतादृशं स्वप्नं द्रष्टा तस्मिन्नेव भवे सिद्धो बुद्धो मुक्तः परिनिर्वातः सर्वदुःखानामन्तकर्ता भवतीति भावः । 'इत्थी वा पुरिसे वा' स्त्री वा पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते–स्वप्नस्यान्तिमभागे 'एगं महं दामिणिं' एकां महतीं दामिनीम् गवादीनां बन्धनविशेष भूता रज्जुर्दामनी ताम् 'पाईणपडीणायतं' प्राची प्रतीच्यायताम् 'दुहओ' द्विधातः पूर्वपश्चिमभागतः 'समुद्दे' समुद्रौ पूर्वपश्चिमदिक्स्थितसमुद्रद्वयं 'पुट्ठं' स्पृष्टाम् पूर्वपश्चिमसमुद्रयोरुभयोरपि उभयभागं स्पृष्टाम् एकां महतीं रज्जुमित्यर्थः 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति अवलोकयति 'संवेल्लेमाणे' संवेष्टयन् संकोचयन्नित्यर्थः 'संवेल्लेइ' संवेष्टयति संकोचयति 'संवेल्लियमिति' संवेष्टतामिति मया रज्जुः संवेष्टितेत्येवं रूपेण 'अप्पाणं' आत्मानं स्वात्मानम् 'मन्नइ' मन्यते समुद्रस्य पूर्वपश्चिमयोर्भागयोः स्पृष्टा रज्जुर्मया संवर्तिता एवं यः स्वात्मानं जानाति ज्ञात्वा च 'तक्खणामेव' स्वप्नदर्शनाव्यहितोत्तरकाले एवं 'बुज्झइ' बुद्धयते

हो जाता हैं । (जाव अंतं करेइ) यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है । (इत्थी वा पुरिसे वा) स्त्री हो या पुरुष (सुविणंते एगं महं दामिणिं पाइणपडीणायतं दुहओ समुद्दं पुट्ठं पासमाणे पासइ) वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल दामिनि (रस्सी) को जो पूर्व से पश्चिम तक लम्बी हो तथा समुद्रद्वय के दोनों पार्श्व भागों को छूती हो देखता है । (संवेल्लेमाणे संवेल्लेइ संवेल्लियमिति) तथा मैं उसे इकट्ठी कर रहा हूं और मैंने उसे इकट्ठी कर ली है–अर्थात् मैं उसे लपेट रहा हूं, या मैं उसे लपेट चुका हूं, (अप्पाणं मन्नइ) ऐसा अपने को मानता है, (तक्खणामेव बुज्झइ–तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ) तो ऐसा वह पुरुष जो कि स्वप्न देखते ही जगने की अवस्थावाला यदि

ભવથી સિદ્ધ થઇ જાય છે.–''जाव अंतं करेइ'' યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा'' સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય ''सुविणंते एगं महं दामणिपाइणपडीणायतं दुहओ समुद्दं पुट्ठं पासमाणे पासइ'' તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ દોરીને કે જે દોરી પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી હોય અને બંને સમુદ્રના બંને કિનારાને સ્પર્શતી હોય તેને જુએ ''संवेल्लेमाणे संवेल्लेइ संवेल्लीयमिती'' તથા હું દોરીને એકઠી કરૂં છું. અને મેં એ દોરી એકઠી કરી લીધી છે. ''अप्पाणं मण्णइ'' એવી રીતે પોતાને માને છે ''तक्खणमेव बुज्झइ–तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ'' તો એવો તે પુરુષ સ્વપ્ન જોતાં જ જાગી જાય છે. તો તે પુરુષ તે જ ભવ

जागर्ति एतादृशः स्वप्नं द्रष्टा 'तेणेव भवग्गहणेणं' तेनैव भवग्रहणेन 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति यावत्पदेन 'सिज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाणं' एतेषां ग्रहणं भवति सर्वदुःखानामन्तकृद्भवतीतिभावः। 'इत्थी वा पुरिसे वा' स्त्री वा पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते-स्वप्नावसाने 'एगं महं किण्हसुत्तगं वा' एकं महत् कृष्णसूत्रकं वा सूत्रं कार्पासादिनिर्मितं डोरकम् 'जाव सुकिल्लसुत्तगं वा यावत् शुक्लसूत्रं वा अत्र यावत्पदेन नीलपीतरक्तवर्णवतां सूत्राणां सङ्ग्रहो भवति तथा च यादृशं तादृशं सूत्रं 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति 'उग्गोवेमाणे' उद्गोपयन् विस्तारयन् 'उग्गोवेइ' उद्गोपयति वेष्टितं सूत्रं विस्तारयतीतिभावः 'उग्गोवितमिति अप्पाणं मन्नइ' उद्गोपितं मया इत्यात्मानं मन्यते मया सूत्रं विस्तारित-

---

बन गया है उसी भव ग्रहण से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देना है। (इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुहओ लोगंते पुट्ठं पासमाणे पासइ छिंदमाणे छिंदइ छिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री हो या पुरुष हो-वह यदि स्वप्न के अन्त में लोक के दोनों छोडों (अंतभाग) को स्पर्श करनेवाली तथा पूर्व से पश्चिम तक लम्बी ऐसी एक विशाल रस्सी को देखता है, तथा उसे मैं काट रहा हूं या मैंने उसे काटडाली है ऐसा अपने को मानता है (तक्खणामेव जाव अंतं करेइ) इस प्रकार के स्वप्न देखने के बाद ही यदि वह जग जाता है-फिर सोता नहीं है-तो ऐसा वह व्यक्ति उसी गृहीत भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है। (इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा पासमाणे पासइ, उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ, उग्गोवियमिति अप्पाणं मन्नइ) चाहे स्त्री

ગ્રહણુથી યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. "इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुहओ लोगंते पुट्ठं पासमाणे पासइ छिंदमाणे छिन्नमिति अप्पाणं मण्णइ" સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં લોકના બંને ભાગોને સ્પર્શ કરવાવાળી તેમજ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી એક વિશાળ દોરીને જુએ તેમજ હું એને કાપું છું. અગર મેં એને કાપી નાખી છે. તેવું માને "तक्खणामेव जाव अंतं करेइ" આ રીતનું સ્વપ્ન જોયા પછી પોતે જાગી જાય છે. અને પાછો સૂવે નહિ તો તેવી વ્યક્તિ ભવથી મુક્ત થઈ જાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं किण्हसुत्तगंवा जाव सुकिल्ल सुत्तगं वा पासमाणे पासइ, उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ, उग्गोवियमिति अप्पाणं मण्णइ" સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય તે જો સ્વપ્નમાં એક વિશાળ કાળા

मित्येवं रूपेण स्वात्मानम् यः जानाति 'तक्खणामेव' तत्क्षणमेव 'बुज्झइ' बुद्ध्यते प्रतिबुद्ध्यते जागर्तीति यावत् 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति 'इत्थी वा पुरिसे वा' स्त्री वा पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते स्वप्नावसाने इत्यर्थः 'एगं महं अयरासिं वा' एकं महान्तम् अयोराशिं वा-लोहराशिम् 'तंबरासिं वा' ताम्रराशिं वा 'तउयरासिं वा' त्रपुकराशिं वा 'कथीर' इति भाषाप्रसिद्धम् 'सीसगरासिं वा' सीसकराशिं वा 'सीसा' इति प्रसिद्धम् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति 'दुरूहमाणे दुरूहइ' दूरोहन् दूरोहति तेषामुक्तराशिम् 'दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' दुरूढम्-आरूढमात्मानं मन्यते अहं तादृशराश्युपरि आरूढ इत्येवं रूपेण स्वात्मानं पश्यति 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते प्रतिबुद्ध्यते जागृतो भवति

हो या पुरुष हो कोई भी क्यों न हो, वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल काले डोरे को यावत् सफेद डोरे को देखता है और उसे मैं उकेल रहा हूं या मैं उसे उकेल चुका हूं ऐसा अपने को मानता है। (तक्खणामेव जाव अंतं करेइ) और स्वप्न देखने के बाद ही यदि वह जग जाता है तो वह व्यक्ति उसी गृहीत भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं अयरासिं वा, तउयरासिं वा सीसगरासिं वा पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ) स्त्री हो पुरुष हो, वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल लोहे की राशि हो या तांबे की राशि को, या त्रपु-की राशि को, या शीशे की राशि को देखता है। और मैं उसके ऊपर चढ रहा हूं, या चढ चुका हूं ऐसा अपने को मानता है-ऐसा

દોરાને અથવા સફેદ દોરાને જુએ અને તેને હું ઉકેલું છું. અગર ઉકેલી લીધો છે. એવું પોતાના મનમાં માને 'तक्खणामेव जाव अंतं करेइ' ને એવું સ્વપ્ન જોઈને જો તે જાગી જાય છે. તો તે પુરૂષ તે ભવથી મુક્તિ મેળવે છે. અર્થાત્ છૂટી જાય છે. યાવત સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं अयरासिं वा तउयरासिं वा सीसगरासिं वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमितिअप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ) સ્ત્રી હોય અગર પુરૂષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ લોખંડના ઢગલાને અથવા તો તાંબાના ઢગલાને કે ત્રપુ-કથીરના ઢગલાને અથવા સીસાના ઢગલાને જુએ અને હું તેના પર ચાલું છું અથવા તેના પર હું ચઢચો છું. એવી રીતે માને અને તેવું સ્નપ્ન જોઈને જો તે તેજ વખતે જાગી જાય તો

'दोच्चेणं भवग्गहणेणं' द्वितीयेन भवग्रहणेन 'सिज्झइ' सिद्धयति सिद्धिं प्राप्नोति 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति। 'इत्थी वा पुरिसे वा' स्त्री वा पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते-स्वप्नावसाने इत्यर्थः 'एगं महं हिरन्नरासिं वा' एकं महान्तं हिरण्यराशिं वा हिरण्यस्य-रजतस्य राशिम् 'सुवन्नरासिं वा' सुवर्णराशिं वा 'रयणरासिं वा' रत्नराशिं वा रत्नानां पद्मरागादीनां राशिस्तं रत्नराशिं 'वइररासिं वा' वज्रराशिं वा वज्राणां हीरकादीनां राशिस्तं 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति 'दुरुहमाणे दुरुहइ' दूरोहन् दूरोहति तादृशराश्युपरि आरूढो भवतीत्यर्थः 'दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' दूरूढमित्यात्मानं मन्यते अहमत्र आरूढोऽस्मीत्येवं रूपेण विजानाति 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्धयते दर्शनाव्यवहितोत्तरक्षणे एवं जागर्ति 'तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ' तेनैव भवग्रहणेन सिद्धयति यादृशभवे एतादृशं स्वप्नमपश्यत् तादृशभवावसाने एव सिद्धिं प्राप्नोति तथा 'जाव अंतं करेइ' यावदंतं करोति। 'इत्थी वा पुरिसे वा' स्त्री वा पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते-स्वप्नावसाने इत्यर्थः 'एगं महं तणरासिं वा' एकं महान्तं तृणराशिं वा 'जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा 'यथा तेजोनिसर्गे यावद् अवकरराशिं वा तेजोनिसर्गनामकपंचदशतमशतके कथितं तथैव अत्रापि सर्वं ज्ञातव्यम् यावद् अवकरराशिपर्यन्तम्-अवकरमिति 'कचरा' इति भाषा प्रसिद्धम् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति 'विक्खिरमाणे विक्खिरइ' विकिरन् विकिरति इतस्ततः प्रक्षिपतीत्यर्थः 'विक्खिणमिति अप्पाणं मन्नइ' विकीर्णम्-इतस्ततः प्रक्षिप्तमित्येवं

स्वप्न देखकर वह यदि उसी समय जग जाता है। (दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ) तो ऐसा वह व्यक्ति दो भव में सिद्ध होता है। (जाव अंतं करेइ) यावत् समस्त दुःखों का विनाश कर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा) चाहे स्त्री हो या पुरुष हो (सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा पासमाणे पासइ, विक्खिरमाणे विक्खिरइ, विक्खिणमिति अप्पाणं मन्नइ) स्वप्न के अन्त में एक विशाल तृण राशि को तेजोनिसर्ग नामके १५ वें शतक में कहे गये अनुसार यावत्-कूडाकचरा-की राशि को देखता है और

'दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ' तो तेवी व्यक्ति भीજે ભવે સિદ્ધ થાય છે. 'जाव अंतं करेइ' યાવત્ સમસ્ત દુઃખો નો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा' સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય 'सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा पासमाणे पासइ विक्खिरमाणे विक्खिरइ विक्खिणमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ ઘાસના ઢગલાને તેજોનિસર્ગ નામના પંદરમાં શતકમાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત્ કચરાના ઢગલાને જુવે અને હું તેને

भ० ३१

रूपेण आत्मानं मन्यते 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्धयते जागरितो भवती-त्यर्थः ततश्च सः 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति । 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते-स्वप्नावसाने एकं महान्तं शरस्तंभं वा शरो हि-तृणविशेषस्तस्य स्तम्भः ऊर्ध्वीकृतशरपुञ्ज इत्यर्थस्तम् 'वीरणथंभं वा' वीरणस्तम्भं वा 'वंसीमूलथंभं वा' वंशीमूलस्तम्भं वा 'वल्लीमूलथंभं वा' वल्लीमूलस्तम्भं वा वल्लीनाम लता एतेषामुपरोक्तानां स्तम्भ-मिति 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति अवलोकयति 'उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ' उन्मूलयन् उंन्मूलयति उत्पाटयतीत्यर्थः 'उन्मूलियमिति अप्पाणं मन्नइ' उन्मू-लितमित्यात्मानं मन्यते मया शरस्तम्भादिकमुत्पाटितमित्येवं रूपेण आत्मानं यो जानाति 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव स्वप्नदर्शनाव्यवहितोत्तरक्षणकालमेव

मैं उसे बिखर रहा हूं, या बिखेर चुका हूं ऐसा अपने को मानता है (तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव जाव अंतं करेइ) तथा ऐसे स्वप्न देखकर यदि वह जग जाता है-फिर से सोता नहीं तो ऐसा वह व्यक्ति उसी गृहीत भव से यावत समस्त दुःखों का अन्त कर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा वीरणथंभं वा वंसीमूलथंभं वा पासमाणे पासइ, उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ, उम्मूलिय-मिति अप्पाणं मन्नइ,) स्त्री हो या पुरुष हो वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल सरस्तम्भ को या वीरणास्तम्भ को या वंशीमूलस्तम्भ को, या वल्लीमूलस्तम्भ को देखता है, और मैं इसे उखाड रहा हूं, या उखाड चुका हू ऐसा अपने को मानता हैं, और (तक्खणामेव बुज्झइ) उसी समय जग जाता है। (तेणेव जाव अंतं करेइ) तो ऐसा

જાવ અંતં કરેઇ' તો તેવી વ્યકિત એ જ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा घयकुंभं वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે તે પુરૂષ જો સ્વપ્નના અંત ભાગમાં એક મોટા દૂધના ઘડાને અથવા દહીંના ઘડાને અથવા તો ઘીના ઘડા જુએ અને હું તે ઘડાને માથા પર રાખું છું. અથવા મેં તેને માથા પર રાખ્યા છે. એવી રીતે પોતાને માને છે અને તવી રીતે માનીને 'तक्खणामेव बुज्झइ' તે જ સમય જો તે જાગી જાય 'तेणेव जाव अंतं करेइ' તો તે પ્રકારની તે વ્યકિત એજ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवि-यडकुंभं वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ,

बुद्ध्यते प्रतिबुद्ध्यते जागरितो भवति तदा 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति। 'इत्थी वा पुरिसे वा' स्त्री वा पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते 'एगं महं खीरकुंभं वा' एकं महान्तं क्षीरकुम्भं वा-क्षीरपूरितं कुम्भं क्षीरकुम्भम् दुग्धपूरितकुम्भमित्यर्थः 'दहिकुंभं वा' दधिकुंभं वा दधिपूरितघटम् 'घयकुंभं वा' घृतकुम्भं वा 'महुकुंभं वा', मधुकुंभं वा, 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति-अवलोकयति 'उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ' उत्पाटयन् उत्पाटयति-उत्थापयतीत्यर्थः 'उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ' उत्पाटितमिति आत्मानं मन्यते-मया दुग्धकुम्भादिकमुत्थापितं शिरसि नीतमित्येवं स्वात्मानं जानाति 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते-प्रतिबुद्ध्यते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति। 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते-स्वप्नस्य चरमभागे इत्यर्थः 'एगं महं

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा, घयकुंभं वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ, उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ, उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ) स्त्री हो चाहे पुरुष हो, वह यदि स्वप्न के अन्त में एक बृहत् क्षीरकुम्भ को, दही के कुम्भ को या घृत के कुम्भ को देखता है और मैं उसे मस्तक के ऊपर रख रहा हूं, या मैं उसे मस्तक के ऊपर उठाकर रख चुका हूं ऐसा अपने को मानता है और ऐसा मानकर (तक्खणामेव बुज्झइ) उसी समय वह जग जाता है (तेणेव जाव अंतं करेइ) तो ऐसा वह व्यक्ति उसी भव से यावत् समस्त दुःखों का नाश कर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीर वियडकुंभं वा, तेल्लकुंभं वा, वसा कुंभं वा, पासमाणे पासई, भिंद-

---

जाव अंतं करेइ' તો તેવી વ્યક્તિ એ જ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा घयकुंभं वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે તે પુરૂષ જો સ્વપ્નના અંત ભાગમાં એક મોટા દૂધના ઘડાને અથવા દહીંના ઘડાને અથવા તો ઘીના ઘડા જુએ અને હું તે ઘડાને માથા પર રાખું છું. અથવા મેં તેને માથા પર રાખ્યા છે. એવી રીતે પોતાને માને છે અને તવી રીતે માનીને 'तक्खणामेव बुज्झइ' તે જ સમય જો તે જાગી જાય 'तेणेव जाव अंतं करेइ' તો તે પ્રકારની તે વ્યક્તિ એજ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ,

सुराविपडकुंभं वा' एकं महान्तं सुराविकटकुम्भं वा–सुरा–मद्यम् तद्रूपं यत् विकटं जलं तस्य कुम्भस्तं सुराविकटकुम्भम्–मद्ययुक्तजलपूर्णकुम्भमित्यर्थः 'सोवीर-वियडकुंभं वा' सौवीरविकृतकुम्भं वा सौवीरकं–कांजिकम् 'तेल्लकुंभं वा' तैलकुम्भं वा 'वसाकुमं वा' वसाकुम्भं वा–वसानाम 'चर्बी' इति भाषा प्रसिद्धा सुरामारभ्य वसान्तपरिपूर्णकुम्भान् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति–अवलोकयति 'भिंद-माणे भिंदइ' भिन्दन् भिनत्ति 'भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' भिन्नमिति आत्मानं मन्यते–मया सुरादिकुम्भानां भेदनं कृतमित्येवं रूपेण स्वात्मानं जानाति तक्ख-णामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते–जागरितो भवति 'दोच्चेणं भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ' द्वितीयेन भवग्रहणेन यावदन्तं करोति 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं पउमसरं' एकं महत् पद्मसरः 'कुसुमियं पासमाणे पासइ' कुसुमितं पश्यन् पश्यति 'ओगाहमाणे

माण, भिंदइ, भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री हो या पुरुष हो कोई भी क्यों न हो, स्वप्न के अन्त में यदि वह एक बृहत् सुराकुम्भ को, या सौवीर के बडे कुम्भ को या तैल के बडे कुम्भ को या वसा के कुम्भ को देखता है–और देखकर वह ऐसा अपने को मानता है कि मैं इस कुम्भ फोड रहा हूं या मैंने इसे फोड डाला है। (तक्खणामेव बुज्झइ' ऐसा मानकर वह व्यक्ति यदि उसी क्षण में जग जाता है—सचेत हो जाता है तो ऐसा वह व्यक्ति (दोच्चेणं भवग्गहेणं जाव अंतं करेइ) दो भव में यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ, ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति अप्पाणं मन्नइ) स्त्री हो या पुरुष हो वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल पद्मसरोवर को कुसु-

---

भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી કે પુરૂષ તેઓ સ્વપ્નમાં જો તે એક મોટા સુરા (દારૂ) ના ઘડાને અથવા તો સૌવીર-કાંજીના ઘડાને અથવા તો તેલના મોટા ઘડાને અથવા વસા–ચરબીના ઘડાને જુએ અને જોઇને એવી રીતે માને કે હું આ ઘડાઓને ફોડું છું અથવા મેં આ ઘડાને ફોડી નાખ્યા છે અને 'तक्खणामेव बुज्झइ' અને તેવું માનીને તે વ્યક્તિ તેજ વખતે જાગી જાય–સચેત થઇ જાય છે તો તેવી વ્યક્તિ 'दोच्चेणं भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ' બે ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી કે પુરૂષ જો સ્વપ્નના અંત ભાગમાં એક વિશાળ પદ્મસરોવરને પુષ્પોથી ખીલેલું જુએ અને તે

ओगाहइ' अवगाहमानोऽवगाहते 'ओगाढमिति अप्पाणं मन्नइ' अवगाढमित्यात्मानं मन्यते-मया कुसुमितं पद्मसरः, अवगाढमित्यात्मानं पश्यतीत्यर्थः 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्धयते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति। 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं सागरं उम्मीवीयि जाव कलियं एकं महान्तं सागरम् ऊर्मिवीचि यावत् कलितम्-अत्र यावत्पदेन 'सहस्स' इत्यस्य ग्रहणं भवति तथा च ऊर्मिवीचिसहस्रकलितम् ऊर्मयो-बृहत्तरङ्गाः, वीचयो लघुतरङ्गाः, तासां सहस्राणि तैः कलितं युक्तमेकं महासागरम् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति 'तरमाणे तरइ' तरन् तरति 'तिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ' तीर्णमित्यात्मानं मन्यते 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्धयते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्त करोति। 'इत्थी वा पुरिसे

मित हुआ देखता है और देखकर वह ऐसा मानता है कि मैं इसमें प्रवेश कर रहा हूं, या इसमें मैं प्रवेश कर चुका हूं। (तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव जाव अंतं करेइ) ऐसा मानते ही वह यदि उसी समय जग जाता है, तो उसी गृहीत भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयि जाव कलियं पासमाणे पासइ, तरमाणे तरइ, तिण्णमिति अप्पणं मन्नइ) स्त्री हो या पुरुष हो, वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल सागर को बीचि-एवं तरङ्गों से यावत् कलित-युक्त हुआ देखता है, और देखकर ऐसा अपने को मानता है कि मैं इसमें तैर रहा हूं, या मैंने इसे तैरकर पार कर दिया है, (तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव जाव अंतं

જોઈને એવું માને કે હું આમાં પ્રવેશ કરૂં છું. અથવા મેં આમાં પ્રવેશ કર્યો છે. 'तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' આવી રીતે માનતો માનતો તે જ વખતે તે જો જાગી જાય તો ગૃહીત ભવથી મુકત થઈને યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરે છે.

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं गहं सागरं उम्मीवीयि जाव कलियं पासमाणे पासइ तरमाणे तरइ तिण्णमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હો કે પુરૂષ હો તે જો સ્વપ્નનાં અંત ભાગમાં એક ઘણા વિશાળ સાગરને વીચી-અને તરંગોથી યાવત્ વ્યાપ્ત થયેલો જુએ અને તેવી રીતે તે જોઈને એવી રીતે માને કે હું આ સાગરને તરૂં છું અથવા મેં આ સાગર તરીને પાર કર્યો, 'तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' એવી રીતે માનતો તે વ્યક્તિ જો

वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ' एकं महाभवनं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति 'अणुप्पविसमाणे अणुप्पविसइ' अनुप्रविशन् अनुप्रविशति तादृशभवने प्रवेशं करोति 'अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नइ' अनुप्रविष्टमित्यात्मानं मन्यते 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति। 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ' एकं महाविमानं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति 'दुरूहमाणे दूरूहइ' दूरोहन् दूरोहति आरोहतीत्यर्थः 'दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' दुरूढमित्यात्मानं मन्यते

करेइ) ऐसा मानता हुआ वह व्यक्ति यदि उसी समय जग जाता है तो वह उसी भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्तकर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ, अणुप्पविसमाणे अणुपविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नइ) स्त्री हो या पुरुष हो वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल सर्वरत्नमय भवन को देखता है, और देखकर ऐसा अपने को मानता है कि मैं इसके अन्दर प्रवेश कर रहा हूं या प्रवेश कर चुका हूं, (तक्खणामेव पडिबुज्झइ' इस प्रकार मानकर यदि वह उसी समय जग जाता है। (तेणेव जाव अंतं करेइ) तो ऐसा वह व्यक्ति उसी भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, दुरूढमति अप्पाणं मन्नइ)

તે જ સમયે જાગી જાય તો તે તેજ ભવથી મુક્ત થાય છે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ अणुप्पविसमाणे अणुपविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ સર્વ રત્નવાળા ભવનને જુવે છે અને જોઈને પોતાને ભવનની અંદર પ્રવેશ કરતો માને છે અગર પ્રવેશ કરી લીધો તેમ માને 'तक्खणामेव पडिबुज्झइ' એ રીતે માનીને જો તે એ જ સમયે જાગી જાય છે. 'तेणेव जाव अंतं करेइ' તો એવી વ્યકિત તે જ ભવમાં મુક્ત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ

विमानारूढमात्मानं जानाति 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति। स स्वप्नद्रष्टा तेनैव भवेन यस्मिन् भवे स्वप्नो दृष्टस्तस्मिन्नेव भवे सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोतीति भावः ॥ सू० ४ ॥

चाहे स्त्री हो या पुरुष हो-वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल सर्वरत्नमय विमान को देखता है और देखकर अपने को ऐसा मानता है कि मैं इस पर चढ रहा हूं या चढ़ चुका हूं (तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव जाव अंतं करेइ) ऐसा मानता हुआ वह व्यक्ति यदि उस समय जग जाता है, तो वह उसी भवसे यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है।

इस सूत्र में जो 'हयपङ्क्ति' इत्यादिरूप से पंक्तिशब्द का प्रयोग किया गया है वह इस बात को सूचित करता है कि एक अश्व के दर्शन से ऐसा महत्फल नहीं होता है। 'जाव वसभपंतिं वा' में जो यावत् पद आया है। उससे यहां 'णरपंतिं वा, किंनरकिंपुरिसमहोरगगंधव्वपंतिं वा' इन पदों का संग्रह हुआ है। 'तक्खणामेव बुज्झइ' ऐसा जो कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है कि पुनःशयन से विलक्षण फल प्राप्ति का अभाव हो जाता है। ऐसा ही कहा गया है—

विवेकीपुरुषः स्वप्नं, इत्यादि--

'तेणेव भवग्गहणेणं' में उसी भवग्रहण से वह सिद्ध हो जाता

હોય તે જો સ્વપ્નના અંતે એક વિશાળ સર્વ રત્નવાળા વિમાનને જુએ અને જોઈને પોતાને તેના પર ચઢતો હોય તેમ માને અગર ચઢી ચુકયો હોય તેમ માને અને 'तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' આ પ્રમાણે માનતી તે વ્યક્તિ જો તે જ સમયે જાગી જાય છે, તો તેજ ભવમાં મુકત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

આ સૂત્રમાં જે 'हयपङ्क्ति' ઈત્યાદિ રૂપથી પંકિત શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તે એ વાત બતાવે છે કે એક ઘોડાને જોવાથી તેરીતના ફળની પ્રાપ્તી થતી નથી. 'जाव वसभपंतिं वा' એ વાકયમાં જે યાવત્ શબ્દ આવ્યો છે તેથી અહિયાં ''णरपंतिं वा किंनरकिंपुरिसमहोरगगंधव्वपंतिं वा' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'तक्खणामेव बुज्झइ' એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે ફલ પ્રાપ્ત થવાનું કહ્યું છે તે સ્વપ્નથી જાગીને ફરી સુઈ જાય તો તે ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી જ કહ્યું છે કે-'विवेकी पुरुषः स्वप्नं' ઈત્યાદિ 'तेणेव भवग्गहणेणं' એ વાકયમાં તેજ ભવથી તે વ્યકિત સિદ્ધ થઇ

है' ऐसा जो कहा गया है उसका तात्पर्य ऐसा है कि जिस शरीर में रहते हुए उस जीव ने स्वप्न देखा है उसी शरीर से वह मुक्ति प्राप्त करेगा-अर्थात् ऐसा स्वप्न द्रष्टा जीव चरम शरीरी होता है। वह गृहीत शरीर को छोडकर फिर अन्य शरीर धारण नहीं करता। 'जाव अंतं करेइ' में जो यह यावत् पद आया है उससे 'बुद्ध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानाम्' इन पदों का ग्रहण हुआ है। 'सुविणंते' का भाव स्वप्न के अंतिमभाग में ऐसा है, गाय आदिकों को बांधने की जो रस्सी होती है उसका नाम दामनी है। 'किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा' में जो यावत् पद आया है उससे यहां 'नील, पीत, रक्त वर्णवाले डोरों का ग्रहण हुआ है। 'सरथंभं' में तृणविशेष का नाम शर है और शरकी जो ऊर्ध्वीकृत राशि है उस का नाम शरस्तम्भ है। इसी प्रकार से वीरणस्तम्भ आदिकों में भी समझ लेना चाहिये। वल्लीनाम लता का है। क्षीर नाम दूध से पूरित हुए कुम्भ का नाम क्षीरकुम्भ है। इसी प्रकार से दधिकुम्भ घृतकुम्भ के विषय में भी समझना चाहिये। 'सुराविकटकुम्भ' का तात्पर्य सुरारूप विकट-मद्ययुक्त जल से भरा हुआ जो कुम्भ है वह सुराविकट कुम्भ है अर्थात् मद्ययुक्त जल से पूर्ण कुम्भ का नाम

જાય છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે જે શરીરમાં રહેલા તે જીવે સ્વપ્ન જોયું છે એજ શરીરથી તે મુકિત પામશે અર્થાત્ એ રીતનું સ્વપ્ન જોનાર જીવ ચરમ શરીરી હોય છે તે ગૃહીત શરીરને છોડીને બીજુ શરીર ધારણ કરતો નથી. 'जाव अंतं करेइ' માં જે આ યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. 'सुविणंते' એ વાકયનો ભાવસ્વપ્નના અંત ભાગમાં એ પ્રમાણે છે ગાય વિગેરેને બાંધવાની જે દોરી હોય છે, તેનું નામ દામની છે. 'किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा' એ વાકયમાં જે યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'नील' पीत પીળો અને રક્ત-રાતા વર્ણવાળા દોરાનું ગ્રહણ થયું છે. सरथंभं' એ વાકયમાં આવેલ 'सर' એ શબ્દ તૃણ વિશેષનો વાચક છે. અને એ શરોનો જે ઢગલો તે સરસ્તંભ છે એ જ રીતે વીરણસ્તંભ વિગેરેમાં પણ સમજી લેવું વલ્લી નામ લતાનું છે. દૂધથી ભરેલ કુંભનું નામ ક્ષીરકુંભ છે એ જ રીતે દહીંથી ભરેલ કુંભ, દધિકુંભ, ઘીથી ભરેલ કુંભ ઘૃતકુંભના વિષયમાં પણ સમજી લેવું 'सुराविकटकुम्भम्' નું તાત્પર્ય સુરારૂપ વિકટ-સુરામિશ્રિત જલથી ભરેલો જે કુંભ છે તે સુરાવિકટ કુંભ છે. અર્થાત્ મદ્યવાળા જળથી

अनन्तरं स्वप्नाः कथिताः ते च स्वप्नाः न चक्षुरिन्द्रियग्राह्याः इत्यचक्षुर्ग्राह्यता साधर्म्येण गन्धपुद्गलानां वक्तव्यतामभिधातुमाह-'अह भंते' इत्यादि।

मूलम्-'अह भंते कोट्ठपुडाण वा जाव केयइपुडाण वा अणुवायंसि उब्भिज्जमाणाणं वा जाव ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं किं कोट्ठे वाइ जाव केयई वाइ गोयमा! नो कोट्ठे वाई जाव नो केयई वाइ घाणसहगया पोग्गला वांति सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' ॥सू० ५॥

छाया-अथ भदन्त! कोष्ठपुटानां वा यावत् केतकीपुटानां वा अनुवाते उद्भिद्यमानानां वा यावत् स्थानतो वा स्थानं संक्राम्यमाणानां किं कोष्ठो वाति यावत् केतकी वाति। गौतम! नो कोष्ठो वाति यावद् नो केतकी वाति घ्राणसह गताः पुद्गलाः वान्ति। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! ॥इति सू० ५॥

टीका-'अह भंते' अथ भदन्त! 'कोट्ठपुडाण वा' कोष्ठपुटानां वा कोष्ठे यः पच्यते सुगन्धद्रव्यसमुदायः स कोष्ठस्तस्य पुटाः-पुटिकाः कोष्ठपुटास्तेषां

सुराविकट कुम्भ है। कांजिक का नाम सौवीर है चर्बी का नाम वसा है बृहत्तरंगों का नाम ऊर्मि है, तथा छोटी २ तरंगो का नाम वीचि है ॥ सू० ४॥

जिन स्वप्नों के विषय में यह कथन चल रहा है वे स्वप्न चक्षुइन्द्रिय से ग्राह्य नहीं होते हैं-इसी अचक्षुग्राह्यता के साधर्म्य से गन्धपुद्गलों की वक्तव्यता को अब सूत्रकार इस 'अह भंते! कोट्ठपुडाण' इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करते हैं।

'अह भंते! कोट्ठ पुडाण वा जाव केयइ पुडाण वा' इत्यादि।

टीकार्थ--'अह भंते! हे भदन्त! जब 'कोट्ठपुडाण वा' कोष्टपुटों

ભરેલો જે કુંભ-ઘડો છે તેનું નામ સુરાવિકટ કુંભ છે. કાંજીનું નામ સૌવીર છે. ચર્બીનું નામ વસા છે. મોટા તરંગોનું નામ ઉર્મિ છે તેમજ નાના નાના તરંગોનું નામ વીચિ છે. ॥ સૂ૦ ૪॥

જે સ્વપ્નોના વિષયમાં આ કથન ચાલી રહ્યું છે તે સ્વપ્ન ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય હોતા નથી. આ અચક્ષુ ગ્રાહ્યતાના સાધર્મ્યથી હવે સૂત્રકાર ગન્ધ પુદ્ગલોની વકતવ્યતા 'अहभंते कोट्ठपुडाण' ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

'अहभंते! कोट्ठपुडाण वा जाव केयइपुडाण वा'

ટીકાર્થ-'अहभंते' હે ભદન્ત જ્યારે 'कोट्ठ पुडाण वा' કોષ્ઠ પુટોને એટલે

कोष्ठपुटानाम् 'जाव केयइपुडाण वा' यावत्केतकीपुटानां वा केतकी 'केवडा' इति प्रसिद्धः सुगन्धवनस्पतिविशेषः तस्याः पुटाः पुटिकाः इति केतकी पुटास्तेषां केतकीपुटानाम् यावत् पदेन 'पत्तपुडाण वा, चोयपुडाण वा, तगर पुडाण वा' इत्येषां सङ्ग्रहो भवतीति तत्र पत्रपुटानां तमालपत्रपुटानाम्, चोयपुडानाम् 'चोय' इति त्वक् 'तज' दालचिनी इति भाषाप्रसिद्धो गन्धद्रव्यविशेषः तस्य पुटाः पुटिकास्तेषाम्, तगरपुटानाम्-तगरः सुगन्धकाष्ठविशेषः, तस्य पुटस्तेषाम्। 'अणुवायंसि' अनुवाते-वातो-वायुस्तदनुसारेण नीयमानानाम् अनु= अनुकूलो वातो यत्र तद् अनुवातं-तस्मिन् अनुवाते अनुकूलवातस्थाने यं देशमाश्रित्य वायुः संचरति तत्रेत्यर्थः 'उब्भिज्जमाणाणं वा' उद्भिद्यमानानाम् उत् प्राबल्येन भिद्यमानानां विदीर्यमाणानाम् अथवा उत्-ऊर्ध्वं विदीर्यमाणानाम् 'जाव' यावद् इहापि यावत्पदेन 'निब्भिज्जमाणाणं वा उक्किरिज्जमाणाणं वा

कों-कोष्ठ में जो सुगन्ध द्रव्य का समूह पकाया जाता है उसका नाम कोष्ठ है इसकी जो पुटिका-पुडिया होती है उसे कोष्ठ पुट कहा गया है-ऐसे इन कोष्ठ के पुटों को 'जाव केयइपुडाण वा' यावत् केतकी के पुटों को-केतकी जिसे भाषा में केवडा कहा जाता है-यह एक सुगन्धित वनस्पति विशेष है-इसकी जो पुट-पुडिया है। उसका नाम केतकी पुट है। इस केतकी के पुटों को तथा यावत्पद ग्राह्य 'पत्तपुडाण वा, तगरपुडाण वा चोयपुडाण वा' पत्रपुटों को तमाल पत्र पुटों को, त्वक् पुटों को दाल चिनी के पुटों को तगर के पुटों को, सुगन्धकोष्ठ विशेष के पुटों को, 'अणुवायंसि उब्भिज्जमाणाणं वा' अनुकूलवायु के अनुसार जिस स्थान को आश्रित करके वायु चल रही हो उस स्थान पर ले जाकर 'उब्भिज्जमाणाणं वा' अच्छी प्रकार से विदीर्ण किये जाने पर तथा यावत्पद

કે કોષ્ઠમાં જે સુગન્ધ દ્રવ્યનો સમૂહ પકવવામાં આવે છે, તેનું નામ કોષ્ઠ છે તેની જે પુટિકા-પડિ હોય છે તેને કોષ્ઠપુટ કહેવામાં આવે છે એવા આ કોષ્ઠના પુટોમાં 'जाव केयइपुडाण वा' યાવત્ કેતકી પુટોને કેતકી-જેને ભાષામાં કેવડો કહેવામાં આવે છે. આ એક સુગંધી વાળી વનસ્પતિ છે. એના જે પુટ હોય તે કેતકી પુટ કહેવાય છે. તે કેતકીના પુટોને તથા યાવત્ પદથી 'पत्तपुडाण वा चोयपुडाण वा, तगरपुडाण वा' પત્ર પુટોને એટલે તમાલ પત્રના પુટોને ત્વક્ અને ટગરના પુટોને અને સુગંધિત કાષ્ઠના પુટોને 'अणुवायंसी उब्भिज्झमाणाणं वा' અનુકૂળ પવન પ્રમાણે જે સ્થાનને આશ્રય કરીને પવન ચાલી રહ્યો તે સ્થાન પર લઈ જઈને 'उब्भिज्जमाणाणं' સારી રીતે વિદીર્ણ કરીને અહિયાં યાવત્ પદથી 'निब्भिज्जमाणाणं वा उक्कि-

विक्किरिज्जमाणाणं वा' इत्यादिनां सङ्ग्रहो भवति तत्र 'निब्भिज्जमाणाणं वा' निर्भिद्यमानानां वा प्राबल्याभावेन अधोविदीर्यमाणानाम् उत्कीर्यमाणानाम् ऊर्ध्वं विक्षिप्यमाणानाम् विकीर्यमाणानाम् इतस्ततो विक्षिप्यमाणानाम्। 'ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं वा' स्थानतो वा स्थानं संक्राम्यमाणानाम्–एकस्मात् स्थानात् स्थानान्तरं प्रतिनीयमानानाम् 'किं कोट्ठे वाइ जाव केयई वाइ' किं कोष्ठी वाति यावत् केतकी वाति ? इह यावत्पदेन पत्रं वाति चोयं वाति तगरो वाति कोष्ठादिगन्धद्रव्यविशेषो दूरादागत्य घ्राणेन्द्रियेण गृहीतो भवति किमिति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'नो कोट्ठे वाइ जाव नो केयई वाइ' नो कोष्ठो वाति यावद् नो केतकी वाति यावत्पदेन पत्रादीनां संग्रहो भवति दूरादागत्य वाससमुदायो घ्राणगतो न भवतीत्यर्थः।

ग्राह्य 'निब्भिज्जमाणाणं वा, उक्किरिज्जमाणाणं वा विक्किरिज्जमाणाणं वा 'इत्यादि पदों के अनुसार उन्हें नीचे रखने पर या नीचे इधर उधर फेंकने पर या, ऊपर की ओर इधर उधर बिखेरने पर या 'ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं वा' एक स्थान से दूसरे स्थान पर ले जाने पर 'किं कोट्ठे वाइ, जाव केयईवाइ' जो वास आती है उसमें क्या कोष्ठादिसुगन्ध द्रव्य दूर से आकर घ्राणेन्द्रिय के साथ सबन्धित होता है–अर्थात् घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! नो कोट्ठेवाइ, जाव नो केयईवाई हे गौतम ! न कोष्ठ–सुगन्धद्रव्य–घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होता है और न सुगन्ध द्रव्यरूप केतकी द्रव्य गृहीत होता है किन्तु उस गन्ध के साथ रहे वहां के पुद्गल घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि गन्ध द्रव्य कि जिसकी वह वास है वह आकर घ्राणेन्द्रिय के

रीज्जमाणाणं वा विक्किरीज्जमाणाणं वा' ઇત્યાદિ પદો અનુસાર તેને નિચે રાખીને અગર નીચે આમ તેમ ફેંકીને અથવા ઉપરની તરફ આમ તેમ વિખેરીને અથવા 'ठाणाओ वा ठाणं संकमिज्जमाणाणं वा' એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઈ જવાથી 'किं कोट्ठेवाइ जाव केयई वाई' જે સુગંધ આપે છે. તેમાં શું કોષ્ટાદિ સુગંધ પદાર્થ દૂરથી આવીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે મળે છે. અર્થાત્ ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં ભગવાન્ કહે છે કે 'गोयमा ! नो कोट्ठेवाई जाव नो केयईवाई' હે ગૌતમ! સુગંધદ્રવ્ય ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થતું નથી. અને સુગંધ દ્રવ્ય રૂપ કેતકી દ્રવ્ય પણ ગ્રહણ થતું નથી પરંતુ તે ગંધની સાથે રહેલા ત્યાંના પુદ્ગલો ઘ્રાણેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થાય છે. કહેવાનું

किन्तु 'घाणसहगया पोग्गला वांति' घ्राणसहगताः पुद्गलाः, वान्ति घ्राणशब्दा-घ्राणग्राह्य सुगन्धिद्रव्यस्य लक्षकः घ्रायते इति घ्रायते गन्धः गन्धोपलम्भनक्रिया वा तेन गन्धेन सह गताः प्रवृत्ता ये पुद्गलाः ते घ्राणसहगताः-गन्धगुणयुक्ताः पुद्गलाः वान्ति-गच्छन्तीत्यर्थः, गन्धपुद्गलानां वातानुसारेण गमनं भवति, ते च पुद्गलाः घ्राणे प्रविष्टाः सन्तो गन्धज्ञानं जनयन्ति न तु कोष्ठपुटादीनां गमनं भवतीति भावः । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! यत्त्वया प्रतिपादितम् तदेवमेव-सर्वथा सत्यमेव नान्यथेति ॥सू० ५॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतकस्य षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १६-६॥

साथ प्राप्त नहीं होता है और न उस का गन्धगुण उसमें से निकलकर घ्राणेन्द्रिय के साथ प्राप्त होता है, किन्तु जिस स्थान पर वे गंधादि द्रव्य हैं वहां के पुद्गल परमाणु उसके गंध गुण से सुवासित होकर अनुकूल वायु द्वारा घ्राणेन्द्रिय के पास लाये जाते हैं और इस प्रकार उनकी गंध घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होती है। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपने जो प्रतिपादित किया है-वह ऐसा ही है। सर्वथा सत्य ही है-अन्यथा नहीं है २ इस प्रकार कहकर वे गौतम तप एवं संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ५ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज कृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका ॥ छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥ १६-६ ॥

તાત્પર્ય એ છે કે ગંધ દ્રવ્ય કેજેની તેવાસ હોય છે. તે આવીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે મળતું નથી. અને તેના ગંધગુણ પણ તેમાંથી નીકળીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે મળતો નથી. પરંતુ જે સ્થાન પર તે ગંધાદિ હોય ત્યાંના પુદ્ગલ પરમાણુ તેના ગંધ ગુણથી સુવાસિત થઈને અનુકૂળ વાયુ દ્વારા ઘ્રાણેન્દ્રિયની પાસે લવાય છે અને એ રીતે તેનો ગંધ ઘ્રાણેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે. 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવાન્ આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે એજ પ્રમાણે છે. તે સર્વથા સાચું જ છે. અન્યથા નથી. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા ા સૂ૦ ૫ ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો છટ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ા૧૬-૬ા

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते—

षष्ठोद्देशकस्य अन्तिमभागे गन्धपुद्गला वान्तीति कथितम्, ते च गन्धपुद्गलाः उपयोगेन निश्चीयन्ते इत्यत उपयोगे उपयोगविशेषभूता पश्यता च सप्तमे उद्देशके निरूप्यते-अनेन सम्बन्धेन आयातस्य सप्तमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—'कइ विहे णं भंते ! उवओगे' इत्यादि ।

मूलम्—'कइविहे णं भंते! उवओगे पन्नत्ते गोयमा! दुविहे उवओगे पन्नत्ते एवं जहा उवयोगपयं पन्नवणाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं पासणयापयं च निरवसेसं नेयव्वं। सेवं भंते! सेवं भंते! ति'॥सू० १॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! उपयोगः प्रज्ञप्तः, गौतम ! द्विविधः उपयोगः प्रज्ञप्तः । एवं यथा उपयोगपदं प्रज्ञापनायास्तथैव निरवशेषं भणितव्यम्, पश्यतापदं च निरवशेषं नेतव्यम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

टीका—'कइविहे णं भंते ! उवओगे पण्णत्ते' कतिविधः खलु भदन्त ! उपयोगः प्रज्ञप्तः, उपयुज्यते आत्मा पदार्थ ग्रहणाय येन स उपयोगः, आत्म-

---

सातवें उद्देशे का प्रारंभ

छठे उद्देशे में गन्धपुद्गलों का घ्राणेन्द्रिय के पास में आना कहा गया है सो इन गन्धपुद्गलो का निश्चय उपयोग से होता है, अतः इस सम्बन्ध को लेकर इस सातवें उद्देशे में उपयोग विशेषभूत पश्यता-प्रकृष्ट बोधपरिणाम-का निरूपण किया जाता है। इस उद्देशे का प्रथमसूत्र 'कइविहेणं भंते उवओगे पन्नत्ते' इत्यादि है—

टीकार्थ—'कइविहेणं भंते ! उवओगे पण्णत्ते' हे भदन्त ! उपयोग-जिसके द्वारा आत्मा पदार्थ ग्रहण के लिये व्यापार युक्त होता है

सातमा उद्देशानो प्रारंभ—

छठ्ठा उद्देशामां गन्धपुद्गलोनुं घ्राणेन्द्रिय पासे आववानो प्रकार कह्यो छे. आ गन्धपुद्गलोनो निश्चय उपयोगथी थाय छे. जेथी से सम्बन्धने लइने आ सातमां उद्देशामां उपयोग विशेषरूप प्रकृष्टबोध परिणामनुं निरूपण करवामां आवे छे. आ उद्देशानुं पहेलुं सूत्र 'कइविहेणं भंते उवओगे पण्णत्ते' ईत्यादि ।

टीकार्थ—'कइविणं भंते ! उवओगे पण्णत्ते' हे भगवन् जेनाथी उपयोग आत्मा पदार्थ ग्रहण करवाना व्यापार (प्रवृत्ति) वाळो थाय छे तेनुं नाम

नश्चेतनाशक्तिव्यापारः स चोपयोगः कति प्रकारकः कथित इति उपयोगविषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'दुविहे उवओगे पन्नत्ते' द्विविधो-द्विप्रकारकः उपयोगः प्रज्ञप्तः। साकारोपयोगो निराकारोपयोगश्चेत्याद्युपयोगस्वरूपसंख्यादिज्ञानाय प्रज्ञापनासूत्रं द्रष्टव्यम्। तदाशयेनाह-'एवं जहा उवओगपदं पन्नवणाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' एवं यथोपयोगपदं प्रज्ञापनायास्तथैवेह निरवशेषं भणितव्यम् उपयोगपदं प्रज्ञापनायामेकोनत्रिंशत्तमं पदम् तच्चैवम् उपयोगश्चेतनाशक्तेर्व्यापारः स च द्विविधः साकारोपयोगोऽनाकारोपयोगश्च तत्र साकारोपयोगस्य पञ्चज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि इत्येवमष्टौ भेदाः, अनाकारोपयोगस्य चक्षुर्दर्शनादि भेदात् चत्वारो भेदा इति

उसका नाम उपयोग है। तात्पर्य यह है कि आत्मा की चेतना शक्ति का जो व्यापार है वह उपयोग है-ऐसा यह उपयोग कितने प्रकार का कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभुने कहा-'गोयमा! दुविहे उवओगे पन्नत्ते' हे गौतम उपयोग दो प्रकार का कहा गया है, एक साकार उपयोग और दूसरा अनाकार उपयोग स्वरूप और उपयोग संख्या आदि को जानने के लिये प्रज्ञापना सूत्र देखना चाहिये। इसी आशय को लेकर 'एवं जहा उवओगपदे पन्नवणाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' ऐसा कहा गया है। प्रज्ञापना सूत्र में यह उपयोग पद २९ वां पद हैं और वह इस प्रकार से है-चेतनाशक्ति के व्यापार का नाम उपयोग है। और वह साकार उपयोग एवं अनाकार उपयोग के भेद से दो प्रकार का कहा गया है। साकार उपयोग के मत्यादिक ५ ज्ञान और मत्यज्ञान, श्रुताज्ञान, और विभंगज्ञान इस प्रकार आठ भेद कहे गये

ઉપયોગ છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે-આત્માની ચેતનાશક્તિનો જે વ્યાપાર છે, તે ઉપયોગ છે. એવો ઉપયોગ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ એવું કહે છે કે—'गोयमा! दुविहे उवओगे पण्णत्ते' હે ગૌતમ! સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગના ભેદથી ઉપયોગ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. આ ઉપયોગનું સ્વરૂપ અને ઉપયોગની સંખ્યા વિગેરે જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર જોઈ લેવું જોઈએ એ હેતુથી કહ્યું છે કે 'एवं जहा उवओगपदे पन्नवणाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ઉપયોગ પદ સમગ્ર કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કહ્યું છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ ઉપયોગ પદ ૨૯ મું પદ છે. અને તે આ પ્રમાણે છે. ચેતના શક્તિના વ્યાપારનું નામ ઉપયોગ છે. અને તે સાકાર ઉપયોગ અને નિરાકાર ઉપયોગના ભેદથી બે પ્રકારનો છે સાકાર ઉપયોગના મત્યદિક પાંચજ્ઞાન અને મત્યજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ રીતે આઠ ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે.

संक्षिप्तो विचारः प्रज्ञापनायाः विशिष्यविचारस्त्वेवं तथाहि–'सागारोवओगेय अणागारोवओगेय' साकारोपयोगश्च अनाकारोपयोगश्च 'सागारोवओगे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' साकारोपयोगः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः 'गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते' गौतम ! अष्टविधः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा 'आभिणिबोहिय णाणसागारोवओगे सुयणाणसागारोवओगे' अभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः श्रुतज्ञानसाकारोपयोगः। 'एवं ओहिणाणसागारोवओगे मणपज्जवणाणसागारोवओगे केवलणाणसागारोवओगे मइ अन्नाणसागरोवओगे सुयअन्नाण सागरोवओगे विभंगनाणसागरोवओगे' एवम् अवधिज्ञानसाकारोपयोगः मनःपर्यवज्ञानसाकारोपयोगः केवलज्ञानसाकारोपयोगः मत्यज्ञानसाकारोपयोगः श्रुताज्ञानसाकारोपयोगः विभङ्गज्ञानसाकारोपयोगः। 'अणागारोवओगे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते' अनाकारोपयोग खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः 'गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते' गौतम ! चतुर्विधः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा 'चक्खुदंसणअणागारोवओगे अचक्खुदंसणअणागारोवओगे ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसणअणागारोवओगे' चक्षुर्दर्शनानाकारोपयोगः अचक्षुर्दर्शनानाकारोपयोगः अवधिदर्श-

---

गये हैं। तथा अनाकार उपयोग के चक्षुदर्शनादि ४ भेद कहे गये है। इसी विषय का विशेष विचार वहां पर इस प्रकार से किया गया है। 'सागारोवओगे य अनागारोवओगे य सागारोवओगे णं भंते ! कइविहेणं पण्णत्ते ? गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते तं जहा–आभिणिबोहियणाणसागारोवओगे, सुयणाणसागारोवओगे, ओहिणाणसागारोवओगे मणपज्जवणाणसागारोवओगे, केवलणाणसागारोवओगे, मइअन्नाणसागारोवओगे, सुयअन्नाणसागारोवओगे, विभंगनाणसागारोवओगे अणागारोवओगेणं भंते ! कइविहेणं पण्णत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते ! तं जहा चक्खुदंसण अणागारोवओगे, अचक्खुदंसणं अणागारोवओगे, ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसणअणागा-

---

તથા અનાકાર ઉપયોગના ચક્ષુદર્શનાદિ ચાર ભેદ કહ્યા છે. આ વિષયને વિશેષ વિચાર અહિયાં આ રીતે કરવામાં આવ્યો છે.––'सागारोवओगे य अनागारोवओगे य सागारोवओगे णं भंते ! कइविहे णं पण्णत्ते ? गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते तं जहा आभिणिबोहियाणाणसागारोवओगे, सुयणाणसागारोवओगे, ओहिणाणसागारोवओगे मणपज्जवणाणसागारोवओगे, केवलणाणसागारोवओगे, मइअन्नाणसागरोवओगे, सुयअण्णाणसागारोवओगे. विभंगणाणसागारोवओगे, अणागारोवओगे णं भंते ! कइविहे णं पण्णत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते तं जहा–चक्खुदंसणअणागारोवओगे, अचक्खुदंसण अणागारोवओगे, ओहिदंसण अणागारोवओगे केवलदंसण-

नानाकारोपयोगः केवलदर्शनानाकारोपयोगः इत्योघुपयोगविषयकं प्रज्ञापनाप्रकरणम्। 'पासणयापदं च निरवसेसं नेयव्वं' एवं पश्यतापदं च प्रज्ञापना सूत्रस्थं निरवशेषं नेतव्यम् पश्यतापदं प्रज्ञापनास्थमिह सर्वमपि पठितव्यम् तच्च प्रज्ञापनायां त्रिंशत्तमं पदम् तच्चैवम् 'कइविहा णं भंते ! पासणया पण्णत्ता' कतिविधा खलु भदन्त ! पश्यता प्रज्ञप्ता। 'गोयमा ! दुविहा पासणया पण्णत्ता' गौतम ! द्विविधा पश्यता प्रज्ञप्ता पश्यताविशिष्टबोधपरिणामरूपा, सा च द्विविधा तामेव दर्शयति 'तं जहा' तद्यथा 'सागारपासणया अणागारपासणया' साकार पश्यता अनाकारपश्यता च 'सागारपासणया णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' साकारपश्यता खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता 'गोयमा ! छव्विहा पन्नत्ता' गौतम ! षड्विधा प्रज्ञप्ता 'तं जहा' तद्यथा 'सुयणाणसागारपासणया' श्रुतज्ञान

रोवओगे' से। यह प्रज्ञापना सूत्र का पाठ जो कि उपयोग के विषय में कहा गया है यहां पर भी इसी प्रकार से कह लेना चाहिये। इस पाठ का अर्थ सरल है। 'पासणयापदं च निरवसेसं नेयव्वं' प्रज्ञापनास्थ पश्यतापद यहां सम्पूर्णरूप से ग्रहण करना चाहिये ऐसा जो कहा गया है-सो प्रज्ञापना में यह पद (तीस) ३० वां पद है-जो इस प्रकार से है-'कइविहाणं भंते ! पासणया पण्णत्ता ? गोयमा ! दुविहा पासणया पण्णत्ता' पश्यता (देखनारूप) यह विशिष्ट बोध के परिणाम रूप होती है। यह पश्यत्ता दो प्रकार की कही गई है-'सागारपासणया, अणागारपासणया' एक साकार पश्यता, दूसरा अनाकार पश्यता' सागारपासणया णं भंते ! कइविहा पणत्ता ?' हे भदन्त ! साकार पश्यता कितने प्रकार की कही गई है ? 'गोयमा ! छव्विहा पण्णत्ता' हे गौतम साकार पश्यता ६ प्रकार की कही गई। 'तं जहा' जो इस प्रकार से

अणागारोवओगे' ઉપયોગના વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ પાઠ કહ્યો છે. તે અહિયાં પણ તેજ રીતે સમજી લેવો. 'पासणया पदंच निरवसेसं नेयव्वम्' અહિયાં પ્રજ્ઞાપનામાં રહેલ ત્રીસમું પશ્યતાપદ સંપૂર્ણ રૂપે ગ્રહણ કરવું. તે પદ આ પ્રમાણે છે. 'कइविहेणं भंते ! पासणया पण्णत्ता गोयमा ! दुविहा पासणया पण्णत्ता' પશ્યતા (જોવારૂપ) વિશેષ બોધના પરિણામ રૂપ હોય છે. આ પશ્યતા બે પ્રકારની કહી છે. તે આ રીતે છે. 'सागारपासणया, अणागारपासणया' એક સાકાર પશ્યતા અને બીજી અનાગાર પશ્યતા. 'सागारपासणयाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવન્ ! સાકાર પશ્યતા કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'गोयमा ! छव्विहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ ! સાકાર પશ્યતા છ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'तं-जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'सूयणाण

साकारपश्यता 'एवं ओहिणाणसागारपासणाया मणपज्जवनाणसागारपासणया केवलनाणसागारपासणया सुय अन्नाणसागारपासणया विभंगनाणसागारपासणया' एवम् अवधिज्ञानसाकारपश्यता मनः पर्ययज्ञान साकारपश्यता केवलज्ञानसाकारपश्यता श्रुतज्ञानसाकारपश्यता विभंगज्ञानसाकारपश्यता 'अणागारपासणाया णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता तं जहा चक्खुदंसणअणागारपासणया ओहिदंसणअणागारपासणया केवलदंसणअणागारपासणया' अनाकारपश्यता खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! त्रिविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा चक्षुर्दर्शनानाकारपश्यता अवधिदर्शनानाकारपश्यता केवलदर्शनानाकारपश्यता इति। पश्यतापदस्यायमर्थः पश्यतानाम बोधपरिणामविशेषः ननु पश्यतोपयोगयोः साकारानाका-

---

है-'सुयणाणसागारपासणया' श्रुतज्ञानसाकारपश्यता, 'एवं ओहिणाणसागारपासणया, मणपज्जवनाणसागारपासणया, केवलनाणसागारपासणया' अवधिज्ञानसाकारपश्यता, मनःपर्ययज्ञान साकार पश्यता, और केवलज्ञान साकार पश्यता 'सुयअन्नाणसागारपासणणया विभंगनाणसागारपासणया' 'श्रुतअज्ञान साकार पश्यता एवं विभंगज्ञान साकारपश्यता' अणागार पासणयाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' हे भदन्त ! अनाकार पश्यता कितने प्रकार की कही गई है ? 'गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता' हे गौतम ! अनाकार पश्यता तीन प्रकार की कही गई है। 'तं जहा-चक्खुदंसणं अणगारपासणया ओहिदंसणअणागारपासणया, केवलदंसणअणागारपासणया 'जैसे चक्षुदर्शन अनाकार पश्यता, अवधिदर्शन अनाकारपश्यता और केवलदर्शन अनाकारपश्यता।

सागारपासणया' શ્રુતજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૧ 'एवं ओहिणाणसागारपासणया मणपज्जवनाणसागारपासणया, केवलनाणसागारपासणया' અવધિજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા, ૨ મનઃપર્યયજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા, ૩ કેવળજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૪ 'सुयअण्णाणसागारपासणया, विभंगनाणसागारपासणया' શ્રુતઅજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા' ૫ અને વિભંગજ્ઞાન સાકારપશ્યતા ૬ 'अणागारपासणयाणं भंते! कइविहा पण्णत्ता' હે ભગવન્! અનાકાર પશ્યતા કેટલા પ્રકારની કહી છે 'गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता' હે ગૌતમ અનાકાર પશ્યતા ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે—तं जहा-'चक्खुदंसण अणागार पासणया, ओहिदंसणअणागारपासणया, केवलदंसणअणागारपासणया' જેમકે ચક્ષુદર્શન અનાગાર પશ્યતા અવધિદર્શન અનાકાર પશ્યતા કેવલદર્શન અનાગાર પશ્યતા.

रादिभेदस्तु समान एव कथित इति अनयोः पश्यतोपयोगयोः को भेदः ? इति चेत् अत्रोच्यते–यत्र त्रैकालिकाऽवबोधो भवति तत्र पश्यता भवति यत्र त्रैकालिकाऽवबोधः अथ च वर्तमानकालिकश्चापि अवबोधस्तत्रोपयोग इति सामान्यविशेषभावादेव पश्यतोपयोगयोर्भेद इति । अतएव मतिज्ञानं मत्यज्ञानं च साकार पश्यतायां न कथितम् तस्य मतिज्ञानमत्यज्ञानस्योत्पन्ना विनष्टार्थग्राहकतया वर्तमानकालविषयत्वादिति । ननु अनाकारपश्यतायां चक्षुर्दर्शनस्य परिगणनम् इतरेन्द्रियदर्शनस्य ग्रहणं कुतो न कृतमिति चेदत्रोच्यते पश्यता नाम प्रकृष्टं

शंका--जब बोध परिणाम विशेष का नाम पश्यता है । तो फिर पश्यता में और उपयोग में भेद क्या है ? क्योंकि इन दोनों में साकार अनाकार आदिरूप भेद तो कहा ही गया है ?

उत्तर–जहां त्रैकालिक अवबोध होता है वहां पश्यता होती है और जहां त्रैकालिक अवबोध और वर्तमानकालिक अवबोध भी होता है वहां उपयोग होता है । इस प्रकार सामान्य विशेष भाव की अपेक्षा से इन दोनों में अन्तर है । इसी कारण से साकार पश्यता में मतिज्ञान और मत्यज्ञान को नहीं कहा गया है । क्योंकि मतिज्ञान और मत्यज्ञान ये उत्पन्न अविनष्ट अर्थ के ग्राहक होने के कारण वर्तमान काल को विषय करने वाले होते है अनाकार पश्यता में चक्षुदर्शन को गिना गया है इतरेन्द्रियदर्शन को नहीं गिना गया है सो इसका कारण क्या है ? इसका उत्तर इस प्रकार से है—प्रकृष्ट ईक्षण का नाम

શંકા—જો બોધ પરિણામ વિશેષનું નામ પશ્યતા છે. તો પછી પશ્યતામાં અને અને ઉપયોગમાં ભેદ શો છે? કેમકે તે બંનેમાં સાકાર અને અનાકાર વિગેરેરૂપ ભેદો તો કહ્યા જ છે ?

ઉત્તર—જ્યાં ત્રયકાલિક (ત્રણે કાળનો) અવબોધ થાય છે. ત્યાં પશ્યતા હોય છે. અને જ્યાં ત્રયકાળિક અવબોધ અને વર્તમાન કાલિક અવબોધ પણ હોય છે. ત્યાં ઉપયોગ હોય છે. આ રીતના સામાન્ય વિષેશ ભાવની અપેક્ષાએ આ બંનેમાં અંતર છે. એજ કારણથી સાકાર પશ્યતામાં મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન ને કહ્યા નથી. કેમકે મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન એ બંને ઉત્પન્ન અને અવિનષ્ટ એટલે કે નાશ નહિ પામનાર એ અર્થને ગ્રહણ કરનાર હોવાથી વર્તમાન કાળને વિષય કરનારા છે. અનાકાર પશ્યતામાં ચક્ષુ દર્શનને ગણાવવામાં આવ્યા છે. બીજા ઈન્દ્રિય દર્શનને ગણાવાવામાં આવ્યા નથી. તો એનું શું કારણ છે? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. પ્રકૃષ્ટ ઈક્ષણ

प्रेक्षणं कथ्यते दृशिर् प्रेक्षणे इत्यनुशासनात् चक्षुर्दर्शनस्यैव प्रेक्षणसंभवात् चक्षुरिन्द्रियोपयोगस्येतरेन्द्रियोपयोगापेक्षयाऽल्पकालिकत्वात् यत्र चोपयोगोऽल्पकालस्तत्रेक्षणस्य प्रकर्षः झटिति अर्थपरिच्छेदात् अतएव चक्षुर्दर्शनस्यैव पश्यतानेन्द्रियान्तरदर्शनानामिति अत्रापि शेषविचारः प्रज्ञापनात एव अवगन्तव्य इति। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! उपयोगादिविषये यत् देवानुप्रियेण प्रतिपादितं तद् एवमेव सत्यमेवेति भावः ॥सू० १॥

सोलसमे सए सत्तमो उद्देसो समत्तो ॥

पश्यता है। पश्यता शब्द दृश धातु से बना है। दृश धातु का अर्थ प्रेक्षण है। यह पश्यता चक्षुदर्शन में ही बनती है-क्योंकि प्रेक्षण का होना चक्षुदर्शन में ही बनता है। चक्षुरिन्द्रियजन्य जो उपयोग होता है वह इतर इन्द्रियजन्य उपयोग की अपेक्षा अल्पकालिक होता है। जहां उपयोग अल्पकालवाला होता है वहां ईक्षण की प्रकर्षता होती है इससे झटिति (शीघ्र) अर्थ का बोध हो जाता है। इसीलिये पश्यता में चक्षुदर्शन को लिया गया है। इन्द्रियान्तदर्शनों को नहीं लिया गया है। इस विषय में और अधिक विचार प्रज्ञापना सूत्र से जान लेना चाहिये। सेवं भंते! 'सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! उपयोगादि के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने प्रतिपादित किया है, वह ऐसा ही है-सर्वथा सत्य ही है-२ इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् संयम तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

॥ सातवां उद्देशा समाप्त ॥

(જોવું) નું નામ પશ્યતા છે. પશ્યતા શબ્દ દૃશ ધાતુથી બન્યો છે. દૃશ ધાતુનો અર્થ પ્રેક્ષણ છે. (જોવું છે) એ પશ્યતા ચક્ષુ દર્શનામાં બને છે. કેમકે પ્રેક્ષણનું હોવું તે ચક્ષુ દર્શમાં જ બને છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી થવા વાળો જ જે ઉપયોગ છે. તે બીજી ઇન્દ્રિયથી થવા વાળા ઉપયોગની અપેક્ષાએ અલ્પ કાલિક હોય છે. જ્યાં ઉપયોગ અલ્પકાળ વાળો હોય છે. ત્યાં ઇક્ષણની અધિકતા હોય છે. તેનાથી જલ્દી અર્થનો બોધ થાય છે. એટલા માટે પશ્યતામાં ચક્ષુ દર્શનને ગણવામાં આવ્યું છે. બીજી ઇન્દ્રિયોને તેમાં ગણવામાં આવી નથી આ વિષયમાં વિશેષ વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૯ માં પદમાં કરવામાં આવેલ છે. તો તેમાંથી સમજી લેવું. 'સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ ઉપયોગ આદિ વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે સઘળું તેમજ છે. અર્થાત્ સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઇ ગયા ॥સૂ૦ ૧॥

॥ સપ્તમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमोद्देशके उपयोगविषये विचारः कृतः स चोपयोगो लोकविषयकोऽपी-स्यतोऽष्टमोद्देशके लोकोऽभिधीयते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्याष्टमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्–'के महालए णं भंते ! लोए' इत्यादि ।

मूलम्–'के महालए णं भंते लोए पन्नत्ते ? गोयमा ! महति महालए जहा बारसमसए तहेव जाव असंखेज्जाओ जोयण-कोडाकोडीओ परिक्खेवेणं। लोयस्स णं भंते! पुरित्थमिल्ले चरिमंते किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा गोयमा ! नो जीवा जीवदेसा वि जीवपएसा वि अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि, जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसा य अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदिय-स्स य देसे एवं जहा दसमसए अग्गेयी दिसा तहेव नवरं देसेसु अणिंदियाण आइल्ल विरहिओ जे अरूवी अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि, सेसं तं चेव निरवसेसं। लोगस्स णं भंते! दाहिणिल्ले चरिमंते किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा एवं चेव एवं पच्चत्थिमिल्ले वि उत्तरिल्ले वि। लोगस्स णं भंते! उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा, गोयमा ! नो जीवा जीवदेसा वि जीवपएसा वि जाव अजीवपएसा वि। जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय अहवा एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसे अहवा एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय बेइंदियाणय देसा एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव पंचिंदियाणं। जे जीवपएसा ते नियमं

एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य, अहवा एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य, बेइंदियस्स पएसा य अहवा एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य बेंदियाणय पएसा एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचिंदियाणं अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं। लोयस्स णं भंते! हेट्ठिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा गोयमा! नो जीवा जीव देसा वि जीव पएसा वि. जाव अजीव पएसा वि जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसा अहवा एगिंदियदेसाय बेंदियस्स देसे अहवा एगिंदिय देसाय बेंदियाणय देसा-एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अणिंदियाणं पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरत्थिमिल्ले चरिमंते तहेव अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव। इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा गोयमा! नो जीवा एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले उवरिल्ले तहेव जहा दसमसए विमलादिसा तहेव निरवसेसं हेट्ठिल्ले चरिमंते जहेव लोगस्स हेट्ठिल्ले चरिमंते तहेव नवरं देसे पंचिंदिएसु तियभंगो त्ति सेसं तंचेव। एवं जहा रयणप्पभाए चत्तारि चरिमंता भणिया एवं सक्करप्पभाए वि उवरिमहेट्ठिल्ला जहा रयणप्पभाए हेट्ठिल्ले, एवं जाव अहे सत्तमाए। एवं सोहम्मस्स वि जाव अच्चुयस्स। गेविज्जविमाणाणं एवं चेव नवरं उवरिमे हेट्ठिल्लेसु चरमंतेसु देसेसु पंचिंदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव सेसं

तहेव। एवं जहा गेविज्जविमाणा तहा अणुत्तरविमाणा वि इसिप्पब्भारा वि'॥सू० १॥

छाया—किं महालयः खलु भदन्त! लोकः प्रज्ञप्तः गौतम! महातिमहालयः यथा द्वादशशतके तथैव यावद् असंख्येययोजनकोटाकोटयः परिक्षेपेण। लोकस्य खलु भदन्त! पौरस्त्ये चरमान्ते किं जीवा जीवादेशाः, जीवप्रदेशाः, अजीवा अजीवदेशा अजीवप्रदेशाः, गौतम! नो जीवा जीवदेशा अपि ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अथवा एकेन्द्रियदेशश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः एवं यथा दशमशतके आग्नेयीदिशा तथैव नवरं देशेषु अनिन्द्रियाणाम् आदिम विरहितः। ये अरूपिणोऽजीवास्ते षड्विधाः, अद्धासमयो नास्ति शेषं तदेव निरवशेषम्। लोकस्य खलु भदन्त! दाक्षिणात्ये चरमान्ते किं जीवाः० एवमेव एवं पाश्चात्येऽपि औत्तरेऽपि। लोकस्य खलु भदन्त! उपरितन-चरमान्ते किं जीवा० पृच्छा गौतम! नो जीवा जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि यावद् अजीवप्रदेशा अपि। ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियपदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्विन्द्रियाणां च देशाः, एवं मध्यमविरहितः यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम्। ये जीवप्रदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च अथवा एकेन्द्रिय प्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियप्रदेशाश्च अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च प्रदेशाः, एवम् आदिम विरहितो यावत पञ्चेन्द्रियाणाम्। अजीवा यथा दशमशतके तमायां तथैव निरवशेषम्। लोकस्य खलु भदन्त! अधश्चरमान्ते किं जीवाः० पृच्छा गौतम! नो जीवा जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि यावत् अजीवप्रदेशाअपि ये जीवदेशा ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाः अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशः, अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च देशाः एवं मध्यमविरहितो यावत् अनिन्द्रियाणाम् प्रदेशा आदिमविरहिताः सर्वेषां यथा पौरस्त्ये चरमान्ते तथैव अजीवा यथा उपरितने चरमान्ते तथैव। एतस्याः खलु भदन्त! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पौरस्त्ये चरमान्ते किं जीवाः० पृच्छा गौतम! नो जीवाः एवं यथैव लोकस्य तथैव चत्वारोऽपि चरमान्ताः यावत् औत्तरे। उपरितनस्तथैव यथा दशमशतके विमलादिक् तथैव निरवशेषम् अधस्तनश्चरमान्तो यथैव लोकस्याधस्तनश्चरमान्तस्तथैव नवरं देशे पञ्चेन्द्रियेषु तृतीयभङ्ग इति शेषं तथैव। एवं यथा रत्नप्रभायाः चत्वारश्चरमान्ता भणिताः एवं शर्कराप्रभाया अपि उपरितनोऽधस्तनो यथा रत्न-

प्रभायाः अधस्तनः एवं यावत् अधः सप्तम्याः। एवं सौधर्मस्यापि यावदच्युतस्य ग्रैवेयकविमानानामेवमेव नवरम् उपरितनाधस्तनचरमान्तेषु देशेषु पञ्चेन्द्रियाणामपि तथैव मध्यमविरहित एव शेषं तथैव। एवं यथा ग्रैवेयकविमानानि तथैव अनुत्तरविमानान्यपि ईषत् प्राग्भारा अपि ॥सू० १॥

टीका–'के महालए णं भंते! लोए पन्नत्ते' किं महालयः कियद्विशालः खलु भदन्त! लोकः प्रज्ञप्तः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'महतिमहालए' महातिमहालयः लोकः खलु गौतम! प्रमाणेन महान् महाविशाल इत्यर्थः। 'जहा बारसमसए तहेव' यथैव द्वादशशतके लोकप्रमाणविषये कथितं तथैव सर्वमिहापि अनुसंधेयम् कियत्पर्यन्तं

आठवें उद्देशे का प्रारंभ–

सातवें उद्देशे में उपयोग के विषय किया गया है। यह उपयोग में लोक विषयक भी होती है। अतः इसी सम्बन्ध को लेकर इस अष्टम उद्देशे में लोक का कथन किया गया है। इस उद्देश का 'के महालएणं भंते! लोए पन्नत्ते' इत्यादि–यह सूत्रसर्व प्रथम सूत्र है--

'के महालए णं भंते! लोए पन्नत्ते' इत्यादि।

टीकार्थ--'के महालए णं भंते! लोए पन्नत्ते' हे भदन्त! लोक कितना विशाल (बडा) कहा गया है? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! महति महालए' हे गौतम! लोकबहुत ही अधिक विशाल (बडा) कहा गया है। 'जहा बारसमसए तहेव' बारहवें शतक में लोक के प्रमाण के

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

સાતમાં ઉદ્દેશામાં ઉપયોગના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપયોગ લોક વિષયક પણ હોય છે. જેથી તે સંબધને લઈને આ આઠમાં ઉદ્દેશામાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્દેશાનું 'के महालएणं भंते! लोए पण्णत्ते' એ પહેલું સૂત્ર છે.

ટીકાર્થ—'के महालएणं भंते! लोए पण्णत्ते' હે ભગવન્! લોક કેટલો વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે 'गोयमा! महतिमहालए' હે ગૌતમ લોક ઘણો જ વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. जहा बारसमसए तहेव' જેવી રીતે બારમાં શતકમાં લોકના પ્રમાણના વિષયમાં પહેલાં

द्वादशशतकीयप्रकरणमनुसन्धेयं ? तत्राह–'जाव' इत्यादि । 'जाव असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं' यावत् असंख्येया योजनकोटी कोटयः परिक्षेपेण तस्य खलु लोकस्य परिक्षेपः–परिधिः असंख्येयकोटिकोटीयोजनप्रमाणको विद्यते इत्यर्थः । 'लोयस्स णं भंते !' लोकस्य खलु भदन्त ! 'पुरत्थिमिल्ले चरिमंते' पौरस्त्ये चरमान्ते 'किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा' किं जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः 'अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा' अजीवाः अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः ? चरमान्तेति चरमरूपोऽन्तश्चरमान्तः पूर्वदिशायाश्चरमान्तः लोकस्यान्तिमो भागः स च विषम एकप्रदेशस्य प्रतररूपो ऽतस्तत्रासंख्यप्रदेशावगाहि जीवस्य सद्भावो न भवति अतएवाह भगवान्–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !'

विषय में जैसा पहिले कथन किया गया है, वही सब कथन यहां पर भी लगा लेना चाहिये । 'जाव असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ' यह द्वादशशतकीय लोकप्रमाण विषयक प्रकरण 'यावत् यह लोक परिक्षेप की अपेक्षा असंख्यात कोटा कोटी योजन का है । यहां तक का यह ग्रहण करने के लिये कहा गया है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'लोयस्स णं भंते ! पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा' हे भदन्त ! लोक का जो पौरस्त्य पूर्वदिशाका) चरमान्त (अन्तिमभाग) है उसमें क्या जीव हैं ? जीवदेश है जीव प्रदेश है ? 'अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा' अजीव हैं ? अजीव देश हैं ? अजीवप्रदेश हैं चरमान्त रूप जो अन्त है उसका नाम चरमान्त है । पूर्वदिशा का जो चरमान्त है वह लोक के अन्तिम भागरूप है । और वह एक प्रदेश का प्रतर रूप है अतः विषम है । यहां असंख्यात प्रदेशप्रदेशावगाही जीव का सद्भाव नहीं है यही बात

જેવું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું 'जाव असंखेज्जाओ जोयण कोडाकोडीओ' બારમા શતકનું લોકપ્રમાણ સંબંધી તે પ્રકરણ યાવત્ આ લોક પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત કોટાકોટી યોજનને છે. ત્યાં સુધીનું વર્ણન ગ્રહણ કરી લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'लोयस्स णं भंते ! पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा, जीव देसा, जीव पएसा' હે ભગવન્ ! લોકોને જે પૂર્વ દિશાને ચરમાન્ત ભાગ છે. તેમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? 'अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा' અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે. ચરમાન્ત રૂપ જે અંત છે. તેનું નામ ચરમાન્ત છે. પૂર્વ દિશાને જે ચરમાન્ત છે. તે લોકના અંતિમ ભાગરૂપ છે. અને તે એક પ્રદેશના પ્રતર રૂપ છે. એટલે વિષમ છે અહિયાં અસંખ્યાત પ્રદેશ, પ્રદેશાવગાહી જીવને

हे गौतम ! 'नो जीवा' नो जीवाः तत्र जीवो नास्ति परन्तु जीवदेशानां 'जीव-प्रदेशानां च एक प्रदेशेऽपि अवगाहना संभवति अतस्तत्राह–'जीवदेसा वि जीव पएसा वि' जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि संभवन्तीति। एवमेव तत्र पुद्गल स्कन्धाः धर्मास्तिकायादीनां देशानां प्रदेशानां संभवादाह–'अजीवा वि अजीव देसा वि अजीवपएसा वि' अजीवाः अजीवदेशाः अजीवप्रदेशा अपि भवन्तीति। जीवदेशादीनां तु एकदेशेऽपि अवगाहः संभवतीत्युक्तम् जीवदेशा अपि जीव प्रदेशा अपि एवम् अजीवा अपि अजीवदेशा अपि अजीवप्रदेशा अपीति। अजीवा अपि अजीवाः पुद्गलस्कन्धाः अजीवदेशा धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिका-

गौतम से प्रभु ने 'गोयमा ! नो जीवदेसा वि, जीवपएसा वि' इसरूप में कही है अर्थात् जब वह लोक का पूर्व दिशा सम्बन्धी चरमान्त एक प्रदेशरूप है तब उसमें असंख्यात प्रदेशों में अवगाहनावाला जीव कैसे रह सकता है। परन्तु जीव देश और जीव प्रदेश यहां एक प्रदेश में पाये जाते है। क्योंकि जीवदेशों और जीव प्रदेशों की एक प्रदेश में भी अवगाहना बन जाती है। इसी प्रकार से वहां पुद्गल स्कन्धों का भी सद्भाव हो सकता है तथा धर्मास्तिकायादि कों के देशों का और प्रदेशों का सद्भाव हो सकता है। इसलिये 'अजीवा वि अजीव देसा वि, अजीवपएसा वि' ऐसा कहा गया है कि वहां अजीव भी अजीव देश भी अजीव प्रदेश भी है क्योंकि जीव देशादिकों का तथा अजीवों एवं अजीव देशादिकों का एक प्रदेश में भी अवगाह हो सकता है। अजीव से पुद्गल स्कन्ध, एवं अजीव देशों से धर्मास्तिकाय अधर्मा-

સદ્દ્ભાવ નથી. એ જ વાત ગૌતમ સ્વામીને પ્રભુએ 'ગોયમા ! નો જીવા, જીવદેસા વિ, જીવપએસા વિ' એ રૂપથી કહી છે. અર્થાત્ જ્યારે લોકનો પૂર્વ દિશા સંબંધી ચરમાન્ત એક પ્રદેશ રૂપ છે. ત્યારે તેના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા જીવો કેવી રીતે રહી શકે છે. પરંતુ જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશ અહિયાં એક પ્રદેશમાં જ મળે છે. કેમકે જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશોની એક પ્રદેશમાં પણ અવગાહના થઈ જાય છે. તેજ રીતે ત્યાં પુદ્ગલસ્કંધોનો સદ્દ્ભાવ પણ થઇ જાય છે તેમજ ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના દેશોનો અને પ્રદેશોનો સદ્દ્ભાવ પણ થઇ જાય છે. એટલા માટે 'અજીવા વિ, અજીવ દેસા વિ, અજીવપએસા વિ' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એટલે કે ત્યાં અજીવ પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે. અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. કેમ કે જીવ દેશાદિકોનું તથા અજીવોનું અને અજીવ દેશાદિકોનું એક પ્રદેશમાં પણ અવગાહન થઇ જાય છે. અજીવથી પુદ્ગલ સ્કંધ અને અજીવ દેશથી ધર્મા-

कायादि देशाः स्कन्धदेशाश्चापि लोकान्ते संभवन्ति एवमेव अजीव प्रदेशा अपि पूर्वदिशायाश्चरमान्ते भवन्तीति अथ जीवादिदेशेषु विशेषमाह–'जे जीवदेसा' इत्यादि। 'जे जीव देसा ते नियमा एगिंदियदेसाय' ये जीव देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च ये ते पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवानां देशास्तेषां पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवदेशानां लोकान्तेऽवश्यं सत्त्वादित्येको विकल्पः। 'अहवा' अथवा-अथवेति पदं प्रकारान्तरप्रदर्शनपरकम् 'एगिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसे' एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः लोकस्य पूर्वचरमान्ते एकेन्द्रियाणां जीवानां देशाः सन्ति द्वीन्द्रियस्य च देशोऽपि विद्यते इति द्वितीयो विकल्पः।

स्तिकाय आदिकों के देश एवं स्कन्ध गृहीत हुए हैं। ये सब लोकान्त में संभवित होते हैं। इसी प्रकार से अजीव प्रदेश भी पूर्वदिशा के चरमान्त में संभवित होते हैं। अब सूत्रकार जीवदेशों में जो यहां विशेषता है, उसे प्रकट करने के लिये कहते हैं कि–'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा य' 'लोक के पौरस्त्य (पूर्वदिशा के) चरमान्त में जो जीव देशों का सद्भाव कहा गया है वे पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय जीवों के देश हैं–क्योंकि वहां पर पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय का सत्त्व-सद्भाव-अवश्य कहा गया है। ऐसा यह प्रथम विकल्प भंग है– 'अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसे' अथवा वे एकेन्द्रिय जीवों के अनेक देश हैं, और बेइन्द्रिय जीव का एकदेश है क्योंकि लोक के अन्त पूर्व चरमान्त में एकेन्द्रिय जीवों के अनेक देशों का सद्भाव कहा

સ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિના દેશ અને સ્કન્ધ દેશનું ગ્રહણ થયું છે. એ બધા લોકાન્તમાં સંભવિત હોય છે. એજ રીતે અજીવ પ્રદેશપણ પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તમાં એટલે કે અંત ભાગમાં સંભવિત હોય છે.

હવે સૂત્રકાર જીવદેશોમાં જે અહીં વિશેષતા છે તે પ્રગટ કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે—

"જે જીવદેસા તે નિયમા એગિંદિયદેસા ય" લોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્ત ભાગમાં જીવદેશોના જે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે તે પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ છે. કેમકે–ત્યાં પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોના દેશોના સદ્ભાવ નક્કીજ કહેલ છે. આ પ્રમાણેના આ પ્રથમ વિકલ્પ (ભંગ) છે. "અહવા એગિંદિયદેસાય બેઇંદિયસ્સ ય દેસે" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ છે અને બેઇન્દ્રિય જીવોના એકદેશ હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. કેમકે લોકના અન્ત પૂર્વચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિયજીવોના અનેક દેશોના સદ્ભાવ કહ્યો

एकेन्द्रियजीवानां बहुत्वात् बहवस्तत्र तद्देशा भवन्ति द्वीन्द्रियस्य च कदाचित्कत्वात् कदाचित् देशः स्यादिति एको द्विकयोगविकल्पः यद्यपि लोकान्ते द्वीन्द्रियजीवो नास्ति तथापि यो द्वीन्द्रियएकेन्द्रियेषु उत्पित्सुर्मारणान्तिकसमुद्घातं गतः तमाश्रित्य अयं विकल्प इति। 'एवं जहा दसमसए अग्गेयी दिसा तहेव' एवं यथा दशमशतके आग्नेयीं दिशामाश्रित्योक्तं तथैव यथा दशमशतके प्रथमोद्देशके आग्नेयीं दिशामाश्रित्य विचारः कृतस्तथा इहापि पूर्वचरमान्तमाश्रित्य वक्तव्यम् तच्चेत्थम् 'अहवा एगेंदिय देसाय बेइंदियस्स य देसा' अथवा एकेन्द्रिय-

---

गया है और दोइन्द्रिय जीव के एकदेशों का सद्भाव कहा गया है और दोइन्द्रिय जीव के एकदेश का भी सद्भाव कहा गया है। यह द्वितीय विकल्प है। एकेन्द्रिय जीव बहुत हैं। अतः बहुत होने से इसके बहुत देश, वहां पर हैं, और दो इन्द्रिय कादाचित्क है इसलिये इसका एक देश कदाचित् यहां पर हो सकता है ऐसा यह द्विकयोग विकल्प है, यद्यपि लोकान्त में द्वीन्द्रियजीव नहीं है। फिर भी कोई मरकर वहां एकेन्द्रिय में उत्पन्न होनेवाला है। इसलिये मारणान्तिकसमुद्घात को प्राप्त कर उत्पन्न होनेवाले उस द्वीन्द्रिय जीव को आश्रित करके यह विकल्प कहा गया है। 'एवं जहा दसमसए अग्गेयी दिसा, तहेव 'दशवें शतक के प्रथम उद्देशे में आग्नेयी दिशाको आश्रित करके जैसा विचार किया गया है, वैसा ही विचार यहां पर भी पूर्वचरमान्त को आश्रित करके कर लेना चाहिये वह इस प्रकार से है-'अहवा एगिंदियदेसा य

છે. અને બે ઇન્દ્રિય જીવને એક દેશનો સદ્‌ભાવ પણ કહેલ છે. આ પ્રમાણેનો આ બીજો વિકલ્પ કહેવામાં આવેલ છે.

એકેન્દ્રિય જીવ ઘણા છે જેથી ઘણા હોવાથી તેના ઘણા દેશ ત્યાં છે, અને બેઇન્દ્રિય કોઈકવાર હોય છે. જેથી તેનો એક દેશ કદાચ ત્યાં થઈ જાય છે એ પ્રમાણે આ દ્વિકયોગ વિકલ્પ છે. જો કે લોકાન્તમાં દ્વિન્દ્રીયજીવો હોતા નથી. તોપણ કોઈપણ દ્વીન્દ્રિયજીવ એકેન્દ્રિય જીવોમાં મરીને ત્યાં ઉત્પન્ન થવાના છે જેથી મરણાન્ત સમુદ્‌ઘાતને પ્રાપ્ત કરીને ઉત્પન્ન થવાવાળા એ દ્વીન્દ્રિય જીવને આશ્રિત કરીને થવાવાળો આ વિકલ્પ કહેવામાં આવ્યો છે. "एवं जहा दसमसए अग्गेयी दिसा, तहेव" દશમાં શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં અગ્નેયી દિશાને ઉદ્દેશીને જે પ્રમાણેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેવો જ વિચાર અહિયાં પણ પૂર્વચરમાન્તને ઉદ્દેશીને કરી લેવો. તે આ પ્રમાણે છે. "अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसा" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ

देशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः 'अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियाणय देसाय' अथवा एकेन्द्रिदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च देशाः 'अहवा एगिंदियदेसाय तेइंदियस्स य देसे' अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च त्रीन्द्रियस्य च देशः इत्यादि दशमशतकापेक्षयाऽत्र यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयितुमाह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं देसेसु अणिंदियाणं आइल्लविरहिओ नवरं देशेषु अनिन्द्रियाणाम् आदिमविरहितः अनिन्द्रियसंबन्धिनि देशविषये भंगकत्रये आदिमभङ्गो न वाच्य इत्यर्थः 'अहवा एगेंदियदेसाय अणिंदियस्स देसे' इत्याकारकः प्रथमभङ्गको दशमशतकीयाऽऽग्नेयीप्रकरणप्रतिपादितोऽपि अत्र नैव वक्तव्यः यस्मात् केवलिसमुद्घाते कपाटाद्यवस्थायां लोकस्य चरमान्ते प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोकदन्तकसद्भावात् अनिन्द्रियस्य बहूनां देशानामेव संभवो नत्वे-

---

बेइंदियस्स य देसा ?' अथवा वहां एकेन्द्रिय जीवों के देश हैं और एक द्वीन्द्रिय जीव के अनेक देश हैं 'अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियाणय देसाय' अर्थात् एकेन्द्रिय के बहुत देश और बहुत द्वीन्द्रियों के बहुत देश हैं 'अहवा एगिंदिय देसा य तेइंदियस्स य देसे' अथवा एकेन्द्रिय जीवों के अनेक देश हैं और तेइन्द्रिय जीव का एकदेश है। इत्यादि दशम शतक की अपेक्षा यहां जो वैलक्षण्य है उसे दिखाने की इच्छा से सूत्रकार 'नवरं देसेसु अणिंदियाणं आइल्लविरहिओ' ऐसा कहते हैं इसमें उन्होंने कहा है कि देशों में अनिन्द्रिय जीवों को आदिम विकल्प से रहित कहना चाहिये। अर्थात्-अनिन्द्रिय सम्बन्धी देश विषय में भंगत्रय में यह 'अहवा एगेंदियदेसाय अणिंदियस्स देसे' आदिम भंग नहीं कहा गया है। क्योंकि यह वहां संभवित ही नहीं है। इस का कारण ऐसा है कि केवलि समुद्घात में कपाटादि अवस्था में लोक के चरमान्त में प्रदेशवृद्धिहानिकृत विषमता होने के कारण लोक के अन्त

છે, અને એક બેઇન્દ્રિયવાળા જીવના અનેક દેશ છે, "अहवा एगिंदिय देसा य बेइंदियाणय देसा य" અર્થાત્ એક ઇન્દ્રિયવાળઓના ઘણા દેશો છે. અને બે ઇન્દ્રિયોના પણ ઘણા દેશો છે. "अहवा एगिंदिय देसा य तेइंदियस्स य देसे" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ છે. અને ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળા જીવોનો એક દેશ છે. વિગેરે કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. દશમા શતક કરતાં અહિંયા જે વિશેષતા છે તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "नवरं देसेसु अणिंदियाणं अइल्लविरहिओ" દેશોમાં ઇન્દ્રિય વગરના જીવોને એટલે કે અનીન્દ્રિયોને પહેલા વિકલ્પ વગરના કહ્યા છે. અર્થાત્ અનીન્દ્રિય સંબંધી દેશ વિષયમાં ત્રણ ભંગમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે– "अहवा एगिंदियदेसाय अणिंदियस्स देसे" પહેલો ભંગ કહ્યો નથી. કેમકે પહેલા ભંગનો ત્યાં સંબંધ હોતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે કેવલી સમુદ્ઘાતમાં કપાટ વિગેરે અવસ્થામાં લોકના ચરમાન્ત ભાગમાં પ્રમાણ વિષયના પ્રકરણમાં પ્રદેશની વૃદ્ધિને હાનીરૂપ વિષમતા હોવાને કારણે લોકના અંતમાં

कस्य देशस्य संभवोऽतोऽनिन्द्रियस्य एकदेशघटितप्रथमभंगकस्य न संभवो ऽतोन प्रथमभंगको वक्तव्य इतिभावः। तथा आग्नेयी दिशायाम् दशप्रकारेषु अरूपि द्रव्येषु धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायद्रव्याणाम् आग्नेयी दिशि अभावेन सप्तविधा एव अरूपिणः कथिताः लोकस्य पूर्वचरमान्तेषु अद्धा समयोऽपि नास्ति अतः षट्प्रकारा एव अरूपिणो वक्तव्याः अद्धासमयस्य समय क्षेत्रे एव सद्भावेन लोकस्य पूर्वचरमान्ते अद्धासमयस्याभाव एव अत एवाह- 'जे अरूवी अजीवा' इत्यादि। 'जे अरूवी अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि' ये अरूपिणोऽजीवास्ते षड्विधाः अद्धासमयो नास्ति तत्र लोकस्य पूर्वचरमान्ते धर्मास्तिकायादयो न सन्ति तथा अद्धासमयोऽपि न विद्यते इति। अद्धासमयस्य समयक्षेत्रमात्रे एव विद्यमानत्वात्। 'सेसं तं चेव निरवसेसं' शेषं तदेव निरवशे-

---

में अनिन्द्रिय जीव के बहुत देशों का संभव है एक देश का सद्भाव नहीं है। इसलिये यहां प्रथम भंग नहीं कहना चाहिये ऐसा कहा गया है। तथा आग्नेयी दिशा में दश प्रकार के अरूपी द्रव्यों में से धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय इनका अभाव है अतः वहां ७ ही अरूपी द्रव्य कहे गये हैं। लोक के[1] पूर्वीचरमान्तो में अद्धा समय-काल भी नहीं है। अतः यहां ६ प्रकार के ही अरूपी द्रव्य कहे गये हैं। क्योंकि अद्धासमय का समय क्षेत्र में ही सद्भाव कहा गया है। यहां नहीं। यही बात 'जे अरूवी अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि' इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है। 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन दशमशतकीय दशवें शतक के दशवें उद्देशक में कहा गया है।

અનીદ્રિય જીવોને ઘણા દેશોનો સંભવ છે એક દેશનો સંબંધ નથી. જેથી પહેલો ભંગ ન કહેવાનું કહ્યું છે. તથા અગ્નિ દિશામાં દશ પ્રકારના અરૂપિ દ્રવ્યોમાંથી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણનો અભાવ છે. જેથી ત્યાં સાતજ અરૂપિદ્રવ્યો કહેવામાં આવ્યા છે. લોક[1]માં પૂર્વ ચરમાન્તોમાં અદ્ધાસમયકાળ પણ નથી જેથી ત્યાં છ પ્રકારના અરૂપિ દ્રવ્યો કહ્યા છે. કેમકે અદ્ધા સમયનો સદ્ભાવ સમય ક્ષેત્રમાં જ કહેવામાં આવ્યો છે. અહિયાં નહીં એજ વાત "जे अरूवि अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि" આ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે ''सेसं तं चेव'' બાકીનું બીજું સઘળું

---

(१) लोक के पूर्वचरमान्त में धर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय इनके देश, प्रदेश है। और अद्धासमय नहीं है। इसलिये ऐसा कहा गया है।

(૧) લોકના પૂર્વ ચરમાન્તમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિીકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણેના દેશ પ્રદેશ અને અદ્ધા સમય હોતા નથી જેથી આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે.

षम् अन्यत् सर्वं दशमशतकीयाग्नेयी प्रकरणवदेव इहापि वक्तव्यम्। 'लोगस्स णं भंते !' लोकस्य खलु भदन्त ! 'दाहिणिल्ले चरिमंते' दाक्षिणात्ये चरमान्ते 'किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा' किं जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवाः अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः हे भदन्त ! लोकस्य दाक्षिणात्ये चरमान्ते किं जीवाः सन्ति किं जीवदेशाः सन्ति किं वा जीवप्रदेशाः सन्ति अथवा अजीवाः सन्ति अजीवदेशाः सन्ति अजीव प्रदेशा सन्ति ? इति प्रश्नः। अतिदेशेनाह–'एवं चेव' इति एवमेव पूर्वचरमान्ते यथा कथितम् तथैव इहापि ज्ञातव्यम् अर्थात् दक्षिणचरमान्ते न सन्ति जीवाः किन्तु जीवदेशा अपि भवन्ति जीवप्रदेशा अपि भवन्ति तथा अजीवापि सन्ति अजीवदेशा अपि भवन्ति अजीवप्रदेशा अपि भवन्ति तत्र ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च

आग्नेयी प्रकरण के जैसा ही यहां पर कहा गया है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'लोगस्स णं भंते ! दाहिणिल्ले चरिमंते' हे भदन्त ! लोक का जो दाक्षिणात्य चरमान्त है–उसमें 'किं जीवा जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा' क्या जीव है जीव देश है ? जीव प्रदेश हैं ? अजीव है अजीव देश है ? अजीप्रदेश हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं चेव' हे गौतम ! जैसा पूर्वचरमान्त के प्रकरण में इस सम्बन्ध में कथन किया गया है वैसा ही कथन यहां पर भी इनके सम्बन्ध में जानना चाहिये। अर्थात् दक्षिण चरमान्त में जीव नहीं हैं, किन्तु जीवदेश भी है। जीवप्रदेश भी हैं। तथा अजीव भी हैं, अजीवदेश भी है और अजीवप्रदेश भी हैं इनमें जो जीव

કથમ દશમા શતકનાં પહેલા આગ્નેઈ પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે "लोगस्स णं भंते दाहिणिल्ले चरिमंते" હે ભગવન્ ! લોકનો જે દક્ષિણ દિશાનો ચરમાન્ત ભાગ છે. તેમાં "किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा." શું જીવ છે ? જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं चेव" હે ગૌતમ જે પ્રમાણે પૂર્વ દિશાના ચરમાન્ત પ્રકરણમાં આ વિષય સંબંધી જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેવું જ કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું અર્થાત્ દક્ષિણ ચરમાન્તમાં જીવ નથી. પરંતુ જીવ દેશ પણ છે. જીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમજ અજીવ પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે. અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમાં જે જીવ દેશ છે. તે

अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः एवं यथा दशमशतके आग्नेयी दिशा तथैव केवलं देशेषु अनिन्द्रियाणाम् आदिम भङ्ग विरहितः ये चारूपिणोऽजीवास्ते षड्विधा अद्धासमयो न भवति शेषं पूर्वोक्तमेव सर्वमित्यादिकं सर्वं पूर्वचरमान्तवदेव लोकस्य दक्षिणचरमान्तेऽपि वक्तव्यमिति। 'एवं पच्चत्थिमिल्ले वि उत्तरिल्ले वि' एवं पाश्चात्येऽपि औत्तरेऽपि यथैव लोकस्य दक्षिणचरमान्ते जीवस्याभावो दर्शितः जीवाजीवप्रदेशादीनां सत्ता प्रदर्शिता तथैव सर्वम्

देश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय देश हैं। अथवा एकेन्द्रिय के देश हैं और कदाचित् होने से द्वीन्द्रिय का एकदेश है। इस प्रकार से दशवें शतक के प्रथम उद्देशे में जैसा कथन आग्नेयीदिशा के सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही कथन यहां पर भी कर लेना चाहिये। केवल देशों के सम्बन्ध कथन में अनिन्द्रियों को आदिमभंग से रहित कहना चाहिये। इसका कारण पूर्वचरमान्त के प्रकरण में प्रदर्शित कर दिया गया। तात्पर्य कहने का यह है कि दक्षिण चरमान्त के प्रकरण में पूर्वचरमान्त का पूर्वोक्त सब प्रकरण लगा लेना चाहिये। 'एवं पच्चत्थिमिल्ले वि उत्तरिल्ले वि' इसी प्रकार का कथन लोक के पाश्चात्यचरमान्त में और उत्तर दिशा सम्बधिचरमान्त में कर लेना चाहिये। दक्षिण सम्बन्धिचरमान्त में जिस प्रकार से जीव का अभाव कहा गया है। तथा जीवप्रदेशों और जीवदेशों का सद्भाव कहा गया है। तथा ६ अजीव द्रव्य कहे गये हैं-उसी प्रकार से वही सब कथन यहां पर भी जानना चाहिये।

નિયમથી એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને કોઈક વાર કદાચિત્ હોવાથી દ્વીન્દ્રિયનો એકદેશ છે. આ રીતે દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં જેવું કથન આગ્નેય દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવું જ કથન અહિયાં પણ સમજવું. ફક્ત દેશોના સંબંધ કથનમાં અનીન્દ્રિયોને પહેલા ભંગ વગરના સમજવા તેનું કારણ પૂર્વ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દક્ષિણ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં પૂર્વ ચરમાન્તનું પૂર્વોક્ત સઘળું કથન સમજવાનું છે. "एवं पच्चत्थिमिल्ले वि, उत्तरील्ले वि" એજ રીતનું કથન લોકના પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં અને ઉત્તરપ્રદેશ સંબંધી ચરમાન્તમાં સમજી લેવું દક્ષિણ સંબંધી ચરમાન્તમાં જે રીતે જીવનો અભાવ કહ્યો છે. તથા જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશનો સદ્‌ભાવ કહ્યો છે. તેમજ છ પ્રકારના અજીવ દ્રવ્યો કહ્યા છે. તેજ પ્રકારનું તે સઘળું કથન અહિં પણ સમજી લેવું.

पाश्चात्ये चरमान्ते औत्तरे च चरमान्ते वक्तव्यम्। लोगस्स णं भंते !' लोकस्य खलु भदन्त ! 'उवरिल्ले चरिमंते' उपरितने चरमान्ते 'किं जीवा० पुच्छा' किं जीवाः पृच्छा हे भदन्त ! लोकस्योपरिभागचरमान्ते किं जीवा भवन्ति किं वा जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवा अजीवदेशा अजीवप्रदेशा इत्यादिकः सर्वप्रश्न विषयः पूर्ववदेव इहापि जीवादिपदार्थविषयकः प्रश्न ऊहनीय एतदेव 'पुच्छा' इत्यनेन ध्वनितः शास्त्रकारेण। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'नो जीवा जीवदेसा वि जीव पएसा वि' नो जीवा जीव देशा अपि जीवप्रदेशा अपि 'जाव अजीवपएसा वि' यावत् अजीवप्रदेशा अपि अत्र यावत् पदेन 'अजीवा वि अजीव देसा वि' इत्यनयोः सङ्ग्रहो भवतीति। अपेक्षां दर्शयन्नाह-'जे जीवदेसा' इत्यादि। 'जे जीव देसा ते नियमं एगिंदिय देसाय अणिंदियदेसा य' ये जीव देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च सिद्धोपलक्षितलोकोपरिभागे एकेन्द्रियस्य अनिन्द्रियस्य च देशाः नियमात्

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'लोगस्सणं भंते उवरिल्ले चरिमते किं जीवा पुच्छा' हे भदन्त! लोक का जो उपरिभाग सम्बन्धी चरमान्त है उसमें क्या जीव है? जीवदेश है? जीव प्रदेश है? अजीव है? अजीवदेश है? अजीवप्रदेश हैं? यही बात 'पुच्छा' शब्द से सूत्रकार ने प्रदर्शित की है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं। 'गोयमा! नो जीवा, जीवदेसा वि जीव पएसा वि' हे गौतम! वहां जीव नहीं हैं, किन्तु जीव देश और जीव प्रदेश हैं 'जाव अजीवपएसा वि' यावत् अजीवप्रदेश भी हैं। यहां यावत् शब्द से 'अजीवा, वि अजीव देसा वि' इन पदों का ग्रहण हुआ है। 'जे जीव देसा ते नियमं एगेंदियदेसा य अणिंदियदेसा य' जो वहां जीवदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय के देश हैं और अनिन्द्रिय के देश हैं क्योंकि सिद्धोपलक्षित लोक के उपरिभाग में एकेन्द्रिय के और

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "लोगस्स णं भंते ! उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा पुच्छा" હે ભગવન્ લોકનો જે ઉપરના ભાગ સંબંધી ચરમાન્ત છે. તેમાં શું જીવ છે? જીવ દેશ છે? જીવ પ્રદેશ છે? અજીવ છે? કે અજીવ દેશ છે? કે અજીવ પ્રદેશ છે? એજ વાત "पुच्छा" શબ્દથી સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! नो जीवा, जीवदेसावि जीव पएसा वि" હે ગૌતમ ત્યાં જીવ હોતા નથી. કિંતુ જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશ છે. "जाव अजीवपएसा वि" યાવત્ અજીવ પ્રદેશ પણ છે, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "अजीवा वि" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसा य अणिंदिय देसा य" ત્યાં જે જીવ દેશ છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિય દેશ છે. અને અનીન્દ્રિય દેશ છે. કેમકે સિદ્ધોથી યુક્ત લોકના ઉપરના ભાગમાં એકેન્દ્રિયનો અને

भवन्ति। 'अहवा एगिंदिय देसाय अणिंदिय देसाय बेइंदियस्स य देसे' अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः 'अहवा एगिंदिय देसाय अणिंदियदेसाय बेइंदियाण य देसा' अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च देशाः। अत्र प्रथमो द्विकसंयोगः। त्रिकसंयोगेषु च द्वौ द्वौ भङ्गौ कार्यौ तेषु मध्यमो भङ्गः 'एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसा' इत्येवं रूपको न भवति द्वीन्द्रियस्य च देशाः इत्यस्य लोकान्तोपरितनभागे ऽसंभवात् यतो द्वीन्द्रियस्य लोकोपरितनचरमान्ते मारणान्तिकसमुद्घातेन गतस्यापि तत्र लोकान्तोपरिचरमान्ते देशएव संभवति न तु प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोकदन्तकवशादनेकप्रतरात्मकपूर्वचरमान्तवद्देशाः लोकस्योपरितनचरमान्त-

---

अनिन्द्रिय के देश नियमतः होते है। 'अहवा-एगिंदिय देसा य अणिंदिय देसा य बेइंदियस्स य देसे' अथवा वे एकेन्द्रिय के देश हैं, और अनिन्द्रिय के देश हैं तथा वहां बेइन्द्रिय जीव का एकदेश है, 'अहवा एगिंदिय देसा य, अणिंदिय देसाय, बेइंदियाण य देसा' अथवा वे एकेन्द्रिय के देश हैं, अनिन्द्रिय के देश है, और बे इन्द्रियों के देश हैं, यहां प्रथम भंग द्विकसंयोगी है, त्रिक संयोगी भंगो में दो दो भंग कहना चाहिये, इनमें मध्यम भंग 'एगिंदियदेसा य अणिंदियदेसा य, बेइंदियस्स य देसा' ऐसा हैं सो वह भंग यहां नहीं होता हैं क्योंकि बेइन्द्रिय जीव के अनेक देशों का लोकान्त के उपरितन भाग में होना असंभव है। क्योंकि द्वीन्द्रिय के-लोक के उपरितन चरमान्त में मारणान्तिक समुद्घात द्वारा जाने पर भी वहां उसका देश ही संभवित होता है।

અનીન્દ્રિયનો દેશ નિયમતઃ હોય છે. "अहवा एगिंदियदेसा य, अणिंदियदेसाय बेइंदियस्स देसे" અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને અનીન્દ્રિયનો પણ દેશ છે. તથા ત્યાં બેઈન્દ્રિયવાળા જીવનો એક દેશ છે. "अहवा एगिंदियदेसाय अणिंदिय देसाय, बेइंदियाणय देसा" અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અનીન્દ્રિયનો દેશ છે. અને બે ઈન્દ્રિયોના પણ દેશો છે. અહિયાં પહેલો ભંગ દ્વિક સંયોગી છે. ને ત્રિક સંયોગી ભંગોમાં બબ્બે ભંગ કહેવા જોઈએ તેમાં મધ્યમ ભંગ "एगिंदियदेसा य, अणिंदियदेसा य, बेइंदियस्स य देसा" એ પ્રમાણે છે. તે ભંગ અહીં થતો નથી, કેમકે બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના અનેક દેશોનું. લોકાન્તની ઉપરના ભાગમાં હોવાનું સંભવતું નથી. કેમકે દ્વીન્દ્રિયનું લોકના ઉપરના ચરમાન્તમાં મારણાન્તિકના સમુદ્ઘાતથી જવા છતાં પણ ત્યાં તેના દેશની જ સંભવના હોય છે. કેમકે પ્રદેશની હાની વૃદ્ધિ દ્વારા થવા વાળી વિષમતાથી અનેક

ભ૦ ૩૫

स्यैक प्रतररूपतया लोकदन्तकाभावेन देशानेकत्वस्या कारणत्वादिति अतएवो-च्यते 'एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव पंचेंदियाणं' एवं मध्यमविरहितो यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम् अत्र यावत्पदेन त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानिन्द्रियाणां ग्रहणं भवतीति एकेन्द्रियवत् द्वीन्द्रियादारभ्य चतुरिन्द्रियपर्यन्तं जीवेषु त्रिकसंयोगिको भङ्गो वाच्यस्तत्र मध्यमभङ्गः 'एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशाः' इत्याकारको वक्तव्य इति भावः। लोकस्योपरितनचरमान्ते जीवदेशविषयकं विचारं कृत्वा प्रदेशविचाराय प्राह-'जे जीवपएसा' इत्यादि। 'जे जीवप-एसा ते नियमं एगिंदियपएसाय अणिंदियपएसाय' ये जीवप्रदेशास्ते निय-

---

क्योंकि कि प्रदेश का हानिवृद्धि द्वारा हुई लोकदन्तक विषमता से नहीं है। अतः अनेक प्रतरात्मक पूर्वचरमान्त के जैसा वहां अनेक देश नहीं होते हैं। अतः लोक का उपरितन चरमान्त एक प्रतर रूप होने के कारण लोकदन्तक विषयता के अभाव से देशों की अनेकता होने का वहां कोई कारण नहीं है। इसलिये 'एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव पंचिंदियाणं' ऐसा कहा गया है। यहां यावत् शब्द से तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार एकेन्द्रिय जीव के जैसा द्वीन्द्रिय से लेकर चतुरिन्द्रिय पर्यन्त जीवों में त्रिक संयोगिक भंग कह लेना चाहिये वहां मध्यम भंग' एकेन्द्रिय देशाश्च, अनिन्द्रिय देशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशाः' जो कि इस प्रकार से है। नहीं कहना चाहिये। इस प्रकार लोक के उपरितन चरमान्त में जीवदेश विषयक विचार करके अब प्रदेश विषयक विचार करने के निमित्त 'जे जीवपएसा ते नियमं एगिंयपएसा य अणिंदियपएसाय' ऐसा कहा गया है। इसमें

પ્રતરાત્મક પૂર્વ ચરમાન્તની માફક ત્યાં અનેક દેશ હોતા નથીજેથી લોકની ઉપરનો ચરમાન્ત એક પ્રતર રૂપ હોવાના કારણે લોકના અંતના અભાવથી દેશોની અનેકતા હોવાનું ત્યાં કોઈ કારણ નથી જેથી "एवं मज्झिल्लविर-हिओ जाव पंचिंदियाणं" એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી તેઈન્દ્રિય, ચૌઈન્દ્રિય અને અનીન્દ્રિય જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ રીતે એકેન્દ્રિય જીવોની માફક દ્વીન્દ્રિય જીવોથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિય પર્યંતના જીવોમાં ત્રિક સંયોગી ભંગ કહેવો જોઈએ ત્યાં મધ્યમ ભંગ કે 'एकेंद्रियदेशाश्च, अनीन्द्रियदेशाश्च, द्वीन्द्रियस्य च देशः' આ પ્રમાણે છે. આ રીતે લોકના ઉપરના ચરમાન્તમાં જીવ દેશ વિષયનો વિચાર કરીને હવે જીવ પ્રદેશ વિષયનો વિચાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, 'जे जीवपएसा ते नियमं एगिंदिय पएसाय अणिंदियपएसाय' એ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેમાં એ પ્રમાણે પણ કરવામાં

मात् एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च 'अहवा एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा य' अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य प्रदेशाश्च 'अहवा एगिंदियपएसा य अणिंदिय पएसा य बेइंदियाण य पएसा' अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च प्रदेशाः, इह त्रिकभङ्गक इति प्रक्रमः। 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचेंदियाणं' एवमादिमविरहितो यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम् अत्र यावत्पदेन त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां संग्रहो भवतीति। अत्र त्रिकभङ्गक इति प्रक्रमः उपरितनचरमान्तापेक्षया जीवप्रदेशप्ररूपणायाम् 'आदिल्लविरहिओ' इति यत् कथितम् तस्यायमर्थः अत्र पूर्वोक्तो भङ्गकत्रये प्रदेशापेक्षया 'अहवा एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य

यह प्रकट किया गया है कि जो वहां जीव प्रदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं, और अनिन्द्रिय जीवों के प्रदेश है। (एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा य' अथवा वे एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं, अनिन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं, और एक द्वीन्द्रिय जीव के प्रदेश हैं। 'अहवा-एगिंदियपएसा य, अणिंदियपएसाय, बेइंदियाण य पएसा य' अथवा वे एकेन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं, अनिन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं और दो बेइन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं। यह त्रिक भंगक का क्रम है। 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचेंदियाणं' यहां यावत्पद से त्रीन्द्रिय, चौइन्द्रिय जीवों का संग्रह हुआ है। यहां उपरितन चरमान्त की अपेक्षा से जीव प्रदेश की प्ररूपणा में 'आदिल्ल विरहिओ' ऐसा जो कहा गया है उसका यह अर्थ है कि यहां पूर्वोक्त भंगकत्रय में प्रदेश की अपेक्षा से 'अहवा एगिंदियपएसा य

આવ્યું છે કે ત્યાં જે જીવપ્રદેશ છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિયના પ્રદેશ છે. અને અનીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ છે. 'एगिंदियपएसा य अणिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसाय' અથવા તે એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે, અનીદ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે. અને એક બે ઇન્દ્રીયવાળા જીવોનો પ્રદેશ છે 'अहवा एगिंदियपएसा य, अणिंदियपएसाय बेइंदियाणय पएसा य' અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે, અનીન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે. અને બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો પ્રદેશ છે આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગનો ક્રમ છે. 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचेंदियाणं' અહિયાં યાવત્ પદથી ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. અહિયાં ઉપરના ચરમાન્તની અપેક્ષાએ જીવ-પ્રદેશની પ્રરૂપણામાં 'आदिल्लविरहिओ' એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનો અર્થ એ છે કે અહિયાં પહેલા કહેલ ત્રણ ભંગમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ 'अहवा एगिंदियपएसा य, अणिंदिय पएसा य

बेइंदियस्स पएसे' इत्ययं प्रथमभङ्गको न वक्तव्यः द्वीन्द्रियस्य प्रदेश इत्यस्यासंभवात्। तदसंभवश्च लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियवर्जजीवानां यत्रैकप्रदेशस्तत्रासंख्यातानामेव तेषां सद्भावादिति। 'अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं' अजीवाः यथा दशमशतके तमायां तथैव निरवशेषम् दशमशतककथिततमाभिधानदिग्वक्तव्यतामाश्रित्य सूत्रमुक्तं तथाऽत्राजीवविषयेऽपि उपरितनचरमान्तमाश्रित्य सर्वं ज्ञातव्यम् तच्चेत्थम्-'जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा रूवी अजीवाय अरूवी अजीवाय। जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता तं जहा खंधा खंधदेसा खंधपएसा पामरणुपोग्गला। जे अरूवी अजीवा ते

अणिंदिय पएसा य बेइंदियस्स पएसे' ऐसा जो प्रथम भंग कहा गया है वह यहां नहीं कहना चाहिये। क्योंकि द्वीन्द्रिय जीव के प्रदेश की यहां संभावना नहीं है। संभावना नहीं होने का कारण यह है कि केवलिसमुद्घात के समक्ष लोकव्यापक अवस्था को कर जितने भी और जीव हैं उन जीवों का जहां एक प्रदेश है वहां उसको असंख्यात ही प्रदेशों के सद्भाव है। 'अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं' जैसा दशवें शतक का पहला उद्देशा में तमा दिशा की वक्तव्यतामें सूत्र कहा गया है, उसी प्रकार से यहां अजीव के विषय में भी उपरितन चरमान्त को आश्रित करके सब कहलेना चाहिये। वह इस प्रकार से है-'जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य, ' जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा-खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला, 'जे अरूवी अजीवा, ते छव्विहा

बेइंदियंस्स पएसे' એવો જે પહેલો ભંગ કહેવામાં આવ્યો છે. તે અહિયાં કહેવો ન જોઈએ કેમકે બે ઈન્દ્રિય વાળા જીવોને એક પ્રદેશની અહિયાં સંભવના હોતી નથી સંભાવના ન હોવાનું કારણ એ છે કે લોકવ્યાપક અવસ્થાવાળા જે બીજા જીવ છે. તે જીવોનો અહિં એક પ્રદેશ છે. અને ત્યાં તેઓના અસંખ્યાત પ્રદેશોનો સદ્ભાવ છે.

'अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं' જેવી રીતે દશમાં શતકમાં તમાદિશાના વર્ણનમાં સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અહિયાં અજીવના વિષયમાં પણ ઉપરના ચરમાન્તનો આશ્રય કરીને સઘળું કથન સમજવું જોઈએ. તે આ આ પ્રમાણે છે. 'जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता-तं जहा-रूवी अजीवा य अरूवि अजीवा य जे रूवि अजीवा ते चउव्विहा पण्णत्ता-तं जहा-खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला, जे अरूवि अजीवा, ते

छव्विहा पन्नत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १, धम्मत्थिकायस्स पएसा २, नो अधम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकायस्स देसे ३, अधम्मत्थिकायस्स पएसा ४, नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे ५, आगासत्थिकायस्स पएसा ६' ये अजीवास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा रूप्यजीवा अरूप्यजीवाश्च ये रूप्यजीवास्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः। ये अरूप्यजीवास्ते षड्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा नो धर्मास्तिकायः धर्मास्तिकायस्य देशः १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः २, नो अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायस्य देशः ३, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ४, नो आकाशास्तिकायः आकाशास्तिकायस्य देशः ५ आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः ६।

पण्णत्ता' तं जहा नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे१, धम्मत्थिकायस्स पएसा २, नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे ३, अधम्मत्थिकायस्स पएसा४, नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे ५, आगासत्थिकायस्स पएसा ६, 'इस पाठ का तात्पर्य ऐसा है-जो अजीव हैं वे दो प्रकार के कहे गये हैं-एक रूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव इनमें जो रूपी अजीव हैं वे चार प्रकार के कहे गये हैं-जैसे स्कन्ध, स्कन्धदेश, स्कन्धप्रदेश और परमाणुपुद्गल तथा जो अरूपी अजीव है वे छह प्रकार के हैं-जैसे धर्मास्तिकाय नहीं है किन्तु धर्मास्तिकाय का देश१, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय नहीं है किन्तु अधर्मास्तिकाय का देश, ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश, ४ आकाशास्तिकाय नहीं है किन्तु आकाशास्तिकाय का देश ५, आकाशास्तिकाय के प्रदेश ६,

---

छव्विहा पण्णत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे (१) धमत्थिकायस्स पएसा,(२) नो अधमत्थिकाए, अधमत्थिकायस्स देसे (३) अधम्मिकायस्सपएसा (४) नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे (५) आगासत्थिकायस्स पएसा (६) આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. રૂપી અજીવ અને અરૂપી અજીવ તેમાં જે રૂપિ અજીવ છે. તે ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. જેમ કે સ્કંધ, સ્કંધદેશ સ્કંધ પ્રદેશ પરમાણુ પુદ્ગલ તથા જે અરૂપિ અજીવ છે. તેના છ પ્રકાર છે. જેમકે નો ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયનો દેશ (૧) ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૨) નો અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયનો દેશ (૩) અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૪) નો આકાસ્તિકાય આકાશાસ્તિ કાયનો દેશ (૫) આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ (૬) કહેવાનો

अयमर्थः अरूप्यजीवविषये दशमशतकस्य प्रथमोद्देशके तमा वक्तव्यतायां यथा कथितं तथैव निरवशेषमत्र ज्ञातव्यम् तथाहि-रूप्यरूपिभेदेन अजीवा द्विविधाः, तत्र रूप्यजीवाश्चतुर्विधा भवन्ति, यथा स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाश्च। अरूप्यजीवाः षड्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा धर्मास्तिकायऽधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायानां देशः प्रदेशाश्चेति षट्। अरूप्यजीवाः षड्विधाः दशमशतके प्रथमोद्देशके तमा वक्तव्यतायां यथा कथितास्तथैव ते एवेहापि प्रतिपादनीया इति। अरूप्यजीवानां सप्तविधत्वेऽप्यत्र षड्विधा एव अरूप्यजीवाः तमायामिवात्राप्यद्धासमयाभावात्। 'लोगस्स णं भंते!' लोकस्य खलु भदन्त! 'हेट्ठिल्ले चरिमंते' अधस्तने चरमान्ते 'किं जीवा० पुच्छा किं जीवा जीवदेसा

इसका अर्थ ऐसा है कि अरूपी अजीव के विषय में दशमशतक के प्रथम उद्देशक में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से वह सब यहां पर भी जानना चाहिये। रूपी अरूपी के भेद से अजीव दो प्रकार के कहे गये हैं इनमें रूपी अजीवचार प्रकार के और अरूपी अजीव ६ प्रकार के कहदिये गये हैं। यह सब कथन दशमशतक के प्रथम उद्देशे में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी कह लेने की बात कही गई हैं। यद्यपि अरूपी अजीव सात प्रकार के कहे गये हैं—फिर भी यहां जो ६ प्रकार के कहे गये हैं उसका कारण यह है कि तमा के जैसा यहां पर भी अद्धा समय का अभाव है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं--'लोगस्स णं भंते! हेट्ठिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा' हे भदन्त! लोक का जो अधस्तन चरमान्त

હેતુ એ છે કે અરૂપી અજીવના વિષયમાં દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તમાદિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. તે પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. રૂપી અરૂપીના ભેદથી અજીવના બે પ્રકારે કહ્યા છે. તેમાં રૂપિ અજીવ ચાર પ્રકારના અરૂપિ અજીવ છ પ્રકારના કહ્યા છે. આ સઘળું કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તમા દિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે તેને અહિં પણ સમજી લેનાનું કહ્યું છે. જો કે અરૂપી અજીવ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. પણ અહિંયા જે છ પ્રકારના કહ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે તમાની માફક અહિં પણ અદ્ધાસમયનો અભાવ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછ છે કે 'લોગસ્સ ણં ભંતે ! હેટ્ઠિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા પુચ્છા' હે ભગવન્ લોકના જે નીચેના ચરમાન્ત છે. ત્યાં

अयमर्थः अरूप्यजीवविषये दशमशतकस्य प्रथमोद्देशके तमा वक्तव्यतायां यथा कथितं तथैव निरवशेषमत्र ज्ञातव्यम् तथाहि-रूप्यरूपिभेदेन अजीवा द्विविधाः, तत्र रूप्यजीवाश्चतुर्विधा भवन्ति, यथा स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाश्च। अरूप्यजीवाः षड्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा धर्मास्तिकायऽधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायानां देशः प्रदेशाश्चेति षट्। अरूप्यजीवाः षड्विधाः दशमशतके प्रथमोद्देशके तमा वक्तव्यतायां यथा कथितास्तथैव ते एवेहापि प्रतिपादनीया इति। अरूप्यजीवानां सप्तविधत्वेऽप्यत्र षड्विधा एव अरूप्यजीवाः तमायामिवात्राप्यद्धासमयाभावात्। 'लोगस्स णं भंते!' लोकस्य खलु भदन्त! 'हेट्ठिल्ले चरिमंते' अधस्तने चरमान्ते 'किं जीवा० पुच्छा किं जीवा जीवदेसा

इसका अर्थ ऐसा है कि अरूपी अजीव के विषय में दशमशतक के प्रथम उद्देशक में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से वह सब यहां पर भी जानना चाहिये। रूपी अरूपी के भेद से अजीव दो प्रकार के कहे गये हैं इनमें रूपी अजीवचार प्रकार के और अरूपी अजीव ६ प्रकार के कहदिये गये हैं। यह सब कथन दशमशतक के प्रथम उद्देशे में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी कह लेने की बात कही गई हैं। यद्यपि अरूपी अजीव सात प्रकार के कहे गये हैं—फिर भी यहां जो ६ प्रकार के कहे गये हैं उसका कारण यह है कि तमा के जैसा यहां पर भी अद्धा समय का अभाव है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'लोगस्स णं भंते! हेट्ठिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा' हे भदन्त! लोक का जो अधस्तन चरमान्त

હેતુ એ છે કે અરૂપી અજીવના વિષયમાં દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તમાદિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. તે પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. રૂપી અરૂપીના ભેદથી અજીવના બે પ્રકારે કહ્યા છે. તેમાં રૂપિ અજીવ ચાર પ્રકારના અરૂપિ અજીવ છ પ્રકારના કહ્યા છે. આ સઘળું કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તમા દિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે તેને અહિં પણ સમજી લેવાનું કહ્યું છે. જો કે અરૂપી અજીવ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. પણ અહિંયા જે છ પ્રકારના કહ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે તમાની માફક અહિં પણ અદ્ધાસમયનો અભાવ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછે છે કે 'लोगस्स णं भंते! हेट्ठिल्ले चरिमंते किं जीवा पुच्छा' હે ભગવન્ લોકના જે નીચેના ચરમાન્ત છે. ત્યાં

२, लोकस्याधस्तनचरमान्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाः अथवा एकेन्द्रियदेशा द्वीन्द्रियस्य देशः अयं प्रथमो भङ्गः १। अथवा एकेन्द्रियदेशाः द्वीन्द्रियाणां देशाः अयं द्वितीयो भङ्गः २। 'एवं मज्झिल्लविरहिओ' एवं मध्यमविरहितः एवम् अनेन प्रकारेण मध्यमभङ्गोऽत्र न वाच्यः, स च मध्यमभङ्गो यथा—'अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसा' अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशाः अयं मध्यमभङ्गः प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोकदन्ताभावात् नैव भवति इमौ द्वीन्द्रियैः सह द्वौ भङ्गौ भवतः। अग्रे कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव अणिंदियाणं' यावत् अनिन्द्रियाणाम् अनेनैव प्रकारेण त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियैः सह द्वौ द्वौ भङ्गौ ज्ञातव्यौ इति भावः। एवं जीवदेशमाश्रित्य भङ्गा प्रदर्शिताः। अथ प्रदेशमाश्रित्य भङ्गान् दर्शयति—'पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरत्थिमिल्ले चरिमंते तहेव' प्रदेशा आदिमविरहिताः सर्वेषां यथा पौरस्त्ये चरमान्ते तथैव। पूर्वचरमान्ते जीवदेशमाश्रित्य ये भङ्गाः कथितास्ते इह जीवप्रदेशमाश्रित्य

जीव का वह एक देश है। 'अहवा-एगिंदियदेसा य बेइंदियाण य देसा' अथवा-एकेन्द्रिय के देश है और बेइन्द्रिय जीवों के देश हैं २, इस प्रकार से ये दो भंग है। यहां 'अहवा-एगिंदिय देसा य बेइंदियस्स य देसा' ऐसा जो मध्य का विकल्प है वह नहीं है। क्योंकि प्रदेशवृद्धि हानिकृत लोकदन्तकों का अभाव है। ये दो भंग द्वीन्द्रिय जीवों के साथ हुए हैं। इसी प्रकार से तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय पंचेन्द्रिय और अनीन्द्रिय केवली जीवों के साथ दो दो भंग जानना चाहिये। इस प्रकार जीव को आश्रित करके भंग दिखलाये। अब प्रदेशों को अश्रित करके भंगों को दिखलाया जाता है—'पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरत्थिमिल्ले चरिमंते तहेव' पूर्वचरमान्त में जीव को आश्रित करके जो भंग कहे गये हैं वे यहां जीव प्रदेश को आश्रित करके कहलेना चाहिये किन्तु यहां

છે. અને બેઇન્દ્રિયોના પણ દેશો છે, ૨, આ રીતે આ બે ભાંગા થાય છે. અહિયાં "अहवा-एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसा" એવો જે મધ્યનો ભંગ છે તે બનતો નથી, કેમકે પ્રદેશ વૃદ્ધિહાનીથી થયેલ લોકદન્તનો અભાવ છે. આ બે ભંગ દ્વીન્દ્રિય જીવોની સાથે થાય છે. એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા અને અનિન્દ્રિય-સિદ્ધ-જીવોની સાથે બબ્બે ભંગ સમજી લેવા આ રીતે જીવદેશને આશ્રિત કરીને ભંગનો પ્રકાર બતાવેલ છે.

હવે પ્રદેશોને આશ્રિત કરીને ભંગોનો પ્રકાર બતાવવામાં આવે છે. "पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरत्थिमिल्ले चरिमंते तहेव" પૂર્વ ચરમાન્તમાં જીવને આશ્રિત કરીને જે ભંગ કહેવામાં આવ્યા છે તે અહિયાં

वक्तव्याः किन्तु अत्र प्रदेशाः सर्वेषामनिन्द्रियपर्यन्तानाम् आदिमविरहिताः कार्याः। आदिमो भङ्गः एकवचनान्तप्रदेशोपेतः, तथा-'अहवा एगिंदियपएसाय बेइंदियस्स य पएसे' अयमादिमो भङ्गो न ग्राह्यः प्रदेशानामधश्चरमान्तेऽपि बहुत्वात्। शेषभङ्गद्वयं ग्राह्यम्, तद् यथा-'अहवा एगिंदियपएसाय बेइंदियस्स पएसा १, अहवा एगिंदिय पएसाय बेइंदियाण य पएसा २' अथवा एकेन्द्रिय प्रदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च प्रदेशाः १, अथवा एकेन्द्रियप्रदेशाः द्वीन्द्रियाणां च प्रदेशाः २ इति। अनेनैव प्रकारेण त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियाणां प्रदेशविषये भङ्गा वक्तव्याः केवलम् एकेन्द्रियप्रदेशाः द्वीन्द्रियस्य च प्रदेशाः, अयं प्रथमो भङ्गो न भवतीतिमात्र। 'अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव' अजीवा यथैव उपरितने चरमान्ते कथितास्तथैव इहापि बोध्याः, उपरितनचर-

पर प्रदेश सब के अनिन्द्रिय पर्यन्त जीवों के-आदिम भंग से रहित कहना चाहिये, एकवचनान्त प्रदेश वाला आदिम भंग है। तथा च 'अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स य पएसे' यह आदिम भंग है। सो यह भंग यहां नहीं लेना चाहिये। क्योंकि प्रदेशों की बहुतता अधश्चरमान्त में भी है। अवशिष्ट दो भंग ही लेना चाहिये। जो इस प्रकार से है-'अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियस्स पएसा १, अहवा एगिंदियपएसा य, बेइंदियाण य पएसा' इसी प्रकार से तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय पञ्चेन्द्रिय और अनिन्द्रियों के प्रदेश सम्बन्ध में भंग कह लेना चाहिये। केवल यहां पर 'एकेन्द्रियप्रदेशाः द्वीन्द्रियस्य च प्रदेशाः' यह प्रथम भंग नहीं होता है। 'अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव' जिस

જીવ પ્રદેશને આશ્રિત કરીને કહેવા જોઈએ. પરંતુ અહિયાં પ્રદેશ બધાને-એટલે કે અનિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોને પહેલા ભંગથી રહિત કહેવું જોઈએ એટલે કે એકવચનાન્ત પ્રદેશવાળો જે પહેલો ભંગ છે તે આ બધાને થતો નથી. તથા "अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स य पएसे" આ પહેલો ભંગ છે તો આ ભંગ અહિયાં ગ્રહણ કરવો ન જોઈએ કેમકે પ્રદેશોની અધિકતા નીચેના ચરમાન્તમાં પણ છે. બાકીના બે ભંગા જ લેવા જોઈએ જે આ પ્રમાણે છે. "अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा१," अहवा एगिंदिय पएसा य, बेइंदियाण य पएसा" આજ રીતે ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચાર ઈન્દ્રિયવાળા, પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા અને અનિંદ્રિયોના પ્રદેશના સંબન્ધમાં ભંગ કહી લેવા. કેવળ અહિયાં "एकेन्द्रियप्रदेशाः द्वीन्द्रियस्य च प्रदेशाः" આ પ્રમાણેનો પહેલો ભંગ અહિયાં થતો નથી. "अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव"

भ० ३६

मान्ते रूपिणोऽजीवाः स्कन्धस्कन्धदेशस्कन्धप्रदेश परमाणुपुद्गलभेदाच्चतुर्विधाः अरूपिणोऽजीवाधर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायानां देशः प्रदेशाश्च षट् संकलनया दश उक्तास्ते इहापि तथैव दश अजीवा वक्तव्या इति भावः । चरमान्ताधिकारादेव रत्नप्रभादि पृथिवी विषयेऽपि आह–'इमीसे णं भंते' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः प्रथमनरकपृथिव्या इत्यर्थः 'पुरत्थिमिल्ले चरिमंते' पौरस्त्ये चरमान्ते 'किं जीवा० पुच्छा' किं जीवा इति पृच्छा, हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिव्याः पूर्वचरमान्ते किं जीवा जीव देशा जीवप्रदेशा अजीवा अजीवदेशा अजीवप्रदेशा वा सन्तीति एवं रूपेण पूर्वव-

---

प्रकार के उपरितन चरमान्त में अजीव कहे गये हैं उसी प्रकार वे यहां पर भी कहे गये जानना चाहिये। उपरितनचरमान्त में रूपी अजीव स्कन्ध, स्कन्ध देश, स्कन्ध प्रदेश, परमाणु पुद्गल ये चार तथा अरूपी अजीव धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, और आकाशास्तिकाय के देश एवं प्रदेश ये ६ सब मिलकर १० कहे गये हैं, ये ही १० अजीव यहां पर भी कह लेना चाहिये। चरमान्त का अधिकार चल रहा है । इसी से अब सूत्रकार रत्नप्रभा आदि पृथिवियों के विषय में भी कहते हैं 'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा०' पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के पौरस्त्य चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीवदेश हैं ? जीव प्रदेश है ? अथवा अजीव हैं ? अजीव देश हैं ? या अजीवप्रदेश

જે રીતે ઉપરના ચરમાન્તમાં અજીવો કહ્યા છે તેજ રીતે તે અહિયાં પણ કહેલા સમજવા. ઉપરના ચરમાન્તમાં જે રૂપી અજીવ સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ તેમજ અરૂપી અજીવ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશ એ છ તથા બધા મળીને દસ કહ્યા છે. એજ દસ અજીવો અહિયાં પણ સમજી લેવા.

ચરમાન્તનો અધિકાર ચાલે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વિઓના વિષયમાં કથન કરે છે. "इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा" આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ છે ? કે અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ

देव प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'नो जीवा' नो जीवाः रत्नप्रभा पृथिव्याः पूर्वचरमान्ते जीवा न सन्ति चरमरूपोऽन्तश्चरमान्तः स च एकप्रदेश प्रतरात्मकः तत्र च असंख्यातप्रदेशावगाहित्वाज्जीवस्या संभव एवेति इत्यर्थः। 'एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले' एवं यथैव लोकस्य तथैव चत्वारोऽपि चरमान्ता यावत् औत्तरः, अत्र यावत्पदेन पूर्वपश्चिमदक्षिणानां सङ्ग्रहः यथा लोकस्य चतुर्ष्वपि चरमान्तेषु जीवदेश प्रदेशयोः सभङ्गकस्थितिः प्रज्ञप्ता यथा वा अजीवानां तद्देशप्रदेशानां च सत्त्वं दर्शितं तथैव रत्नप्रभा पृथिव्याः दक्षिणचरमान्तादारभ्य उत्तरचरमान्तपर्यन्तं जीवानां देशप्रदेशयोरजीवानां तद्देशप्रदेशानां च वर्णनं वक्तव्यमित्यर्थः। 'उवरिल्ले जहा दसमसए विमला दिसा तहेव निरवसेसं' उपरितने यथा दशमशतके

हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! नो जीवा' हे गौतम रत्नप्रभा पृथिवी के पूर्वचरमान्त में जीव नहीं हैं। चरमरूप जो अन्त है उसका नाम चरमान्त है। वह एक प्रदेशरूप प्रतरात्मक होता है अतः वहां असंख्यात प्रदेशावगाही होने से जीव का अवस्थान असंभव ही है। 'एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले' जिस प्रकार से लोक के चारों चरमान्तों में जीव प्रदेश और जीवदेश की स्थिति भंग सहित कही जा चुकी है तथा अजीवों की तथा उनके देशों की एवं प्रदेशों की सत्ता प्रकट की जा चुकी है। उसी प्रकार से रत्नप्रभा पृथवी के दक्षिणचरमान्त से लेकर उत्तर चरमान्त पर्यन्त जीवों के देश एवं प्रदेशों का तथा अजीवों का एवं उनके देश प्रदेशों का वर्णन कर लेना चाहिये। 'उवरिल्ले जहा दसमसए विमला-

---

કહે છે કે "गोयमा! नो जीवा" હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ચરમાન્તમાં જીવ હોતા નથી. ચરમ રૂપ જે અન્ત છે, તેનું નામ ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશરૂપ પ્રતરાત્મક હોય છે. જેથી ત્યાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોવાથી જીવનું ત્યાં હોવું તે અસંભવ છે. "एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले' જે રીતે લોકના ચારે ચરમાન્તોમાં જીવપ્રદેશ અને જીવ દેશની ભંગ સાથે સ્થિતિ કહી છે. તેમજ અજીવોની તથા તેના દેશોની અને તેના પ્રદેશોની સત્તા પહેલા કહેવાઇ ચૂકી છે. એજ રીતથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના દક્ષિણ ચરમાન્તથી લઇને ઉત્તર ચરમાન્ત સુધીના જીવોના દેશ એવં પ્રદેશોનું તેમજ અજીવોના દેશ અને પ્રદેશોનું વર્ણન કરી લેવું. "उवरिल्ले जहा दसमसए विमला दिसा तहेव निरवसेसं" જે રીતે દશમા

विमलादिक् तथैव निरवशेषम् दशमशतके प्रथमोद्देशके विमलादिशमाश्रित्य यथा कथितम् तथैव सर्वमपि रत्नप्रभा पृथिव्याः उपरितनचरमान्ते योजनीयम् योजना चैवं कार्या, तथाहि–'इमीसे णं भंते !' एतस्याः खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभापृथिव्याः 'उवरिल्ले चरिमंते किं वा ६' षट् किं जीवाः किं वा जीवदेशा जीवप्रदेशाः अजीवा अजीवदेशा अजीव प्रदेशाः इति प्रश्नः। 'गोयमा ! नो जीवा' हे गौतम ! नो जीवाः एकप्रदेशप्रतरात्मके तस्मिन् असंख्यातप्रदेशावगाहिनां तेषामनवस्थानात् 'जीवदेसा वि ५' जीवदेशा अपि १ जीवप्रदेशा अपि २ अजीवा अपि ३ अजीवदेशा अपि ४ अजीवप्रदेशा अपि ५ 'जे जीव-

---

दिसा तहेव निरवसेसं' जिस प्रकार से दशवे शतक के प्रथम उद्देशक में विमलादिशा के सम्बन्ध में कहा गया है उसी प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त के विषय में वह सब कथन योजित कर लेना चाहिये। वह कथन इस प्रकार से योजित करना चाहिये–'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा, जीवदेसा, जीव पएसा, अजीवा, अजीवदेसा अजीवपएसा' इस प्रश्नका तात्पर्य ऐसा है कि–हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीवदेश है ? जीवप्रदेश है ? अजीव है ? अथवा अजीवदेश है ? अजीव प्रदेश है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! नो जीवा,' हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त में जीव नहीं हैं। क्यों कि वह उपरितन चरमान्त प्रदेश प्रतररूप है अतः उसमें असंख्यात प्रदेशावगाही जीवों को अवस्थान होना असंभव है। 'जीव देसा वि' हां वहां जीव देश हैं, जीव प्रदेश हैं अजीव है अजीवदेश हैं

શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં વિમલા દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તના વિષયમાં તે સઘળું કથન અહિં કરી લેવું, તે કથન આ પ્રમાણે છે. "इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्ले चरिमन्ते किं वा जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीव देसा अजीव पएसा" હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ છે. અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा ! नो जीवा" હે ગૌતમ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્તમાં જીવ નથી. કારણ કે તે ઉપરનો ચરમાન્ત પ્રદેશ પ્રતરરૂપ છે. જેથી તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહેવાવાળા જીવોનું અવસ્થાન હોવું અસંભવ છે. "जीव देसावि" ત્યાં જીવ દેશ છે જીવ પ્રદેશ છે, અજીવ છે, અજીવ દેશ છે, અને અજીવ પ્રદેશ છે. "जे जीवदेसा ते

देसा ते नियमा एगिंदियदेसा' एकेन्द्रियाणां सर्वत्र सद्भावात् 'अहवा एगिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसे १ अहवा एगेंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसा २ अहवा एगिंदियदेसाय बेंदियाण य देसा ३' रत्नप्रभा पृथिवी द्वीन्द्रियजीवानामाश्रयः, ते च द्वीन्द्रिया एकेन्द्रियापेक्षयाऽतिस्तोकास्ततश्च रत्नप्रभोपरितनचरमान्ते तेषां द्वीन्द्रियाणां कदाचिद्देशः देशा वा स्युः । एवमेव त्रीन्द्रियादारभ्य अनिन्द्रियपर्यन्तेऽपि विज्ञेयम् । तथा-'जे जीवप्पएसा ते नियमा

और अजीव प्रदेश हैं । 'जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा' जो वहां जीव देश हैं एकेन्द्रियजीवों के देश हैं वे-क्योंकि एकेन्द्रियों का सर्वत्र सद्भाव है। 'अहवा-एगिंदिदेसाय बेइंदियस्स य देसे १, अथवा वे जीव एकेन्द्रिय जीवों के देश हैं । और एक बेइन्द्रिय का देश है, 'अहवा-' एगेंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसा २' अथवा एकेन्द्रियों के देश हैं और एक बेइन्द्रिय के देश हैं,२ 'अहवा एगेंदियदेसाय बेइंदियाण य देसा ३' अथवा एकेन्द्रिय जीवों के देश हैं और बेइन्द्रिय जावों के देश हैं,३ 'रत्नप्रभा पृथिवी में द्वीन्द्रियजीवों का आश्रय हैं और वे द्वीन्द्रियजीव एकेन्द्रिय जीवों की अपेक्षा अतिस्तोक हैं । इसी कारण रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितनचरमान्त में उन द्वीन्द्रियों में से कदाचित् एक जीव का एकदेश हो सकता है और कदाचित् अनेक देश हो सकते है । इसी प्रकार का कथन तेइन्द्रिय से लेकर अनिन्द्रिय पर्यन्त जीवों के सम्बन्ध

नियमा एगिंदियदेसा" त्यां जे જીવ દેશ છે. તે એકેન્દ્રિય જીવોનો દેશ છે કેમકે એકેન્દ્રિયોનો બધી જ જગાએ સદ્ભાવ છે. "अहवा एगिंदिय देसाय बेइंदियस्स य देसे " અથવા તે જીવ દેશ એકેન્દ્રિય જીવના દેશો છે. અને બે ઇન્દ્રિયોનો દેશ છે. "अहवा-एगिंदिय देसाय बेइंदियस्स य देसा (२)" અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો છે. અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે. (૨) "अहवा-एगिंदियदेसा, बेइंदियाणय देसाय (३)" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો દેશ છે. અને બે ઇન્દ્રિય જીવોનો દેશ છે. (૩) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો આશ્રય છે. અને તે બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં ઘણા થોડા છે. તેજ કારણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાંથી કદાચ એક જીવનો એક દેશ હોઈ શકે છે. અને કદાચ અનેક દેશ પણ હોય છે. તેજ રીતનું કથન ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી લઈને અનિન્દ્રિય પર્યંતના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. તથા-

एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा वि बेंदियाण य पएसा २' एवं त्रीन्द्रियादारभ्य अनिन्द्रियान्तेष्वपि प्रदेशविषये एवमेव विचारः। तथा-'जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा रूवीअजीवा य अरूवी अजीवा य। जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता तं जहा-खंधा जाव परमाणुपोग्गला, जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पन्नत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १ धम्मत्थिकायस्स पएसा २ एवं अहम्मत्थिकायस्स वि आगासत्थिकायस्स वि अद्धासमये' अद्धासमयो मनुष्य

में भी जानना चाहिये । तथा-'जे जीवप्पएसा ते नियमा एगिंदिय पएसा अहवा एगिंदियपएसा वि बेइंदियस्स पएसा १, 'जो वहां जीव के प्रदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं अथवा एकेन्द्रिय जीवों के प्रदेश भी हैं और एक बेइन्द्रिय जीव के प्रदेश हैं १ अहवा— एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं और अनेक बेइन्द्रियों के देश हैं २, इसी प्रकार का विचार तेइन्द्रिय से लेकर अनिन्द्रियान्ततक के जीवों में भी प्रदेश को लेकर कर लेना चाहिये। तथा-'जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता तं-जहा-रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा-खंधा जाव परमाणुपोग्गला, जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पण्णत्ता तं जहा-नो धम्मत्थिकाए-- धम्मत्थिकायस्सदेसे१, धम्मत्थिकायस्स पएसा२, एवं अहम्मत्थिकायस्स वि आगासत्थिकायस्स वि अद्धासमए' अजीव है वे रूपी अजीव और

"जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा वि बेइंदियस्स पएसा" त्यां જે જીવના પ્રદેશો છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે. અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ પણ છે. અને એક બે ઇન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે (૧) "अहवा"-એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે. અને અનેક બે ઇન્દ્રિયોનો પ્રદેશ છે (૨) આ રીતનો વિચાર ત્રણ ઇન્દ્રિયથી લઈને અનિન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ પ્રદેશને લઈને સમજી લેવો. તથા "जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता-तं जहा-रूवि अजीवाय, अरूवि अजीवाय जे रूवि अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा खंधा जाव परमाणुपोग्गला जे अरूवि अजीवा ते सत्तविहा पण्णत्ता-तं जहा-नो १ धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे (१) धम्मत्थिकायस्स पएसा (२) एवं अहमत्थिकायस्स वि, आगासत्थिकायस्स वि, अद्धा समये(१)-રૂપિ અજીવ અને અરૂપિ અજીવ એ ભેદથી અજીવ બે

क्षेत्रान्तर्वर्तिनि रत्नप्रभा पृथिव्युपरितनचरमान्तेऽस्त्येवेति भावः। 'हेट्ठिल्ले चरमंते तहेव' अधस्तनश्चरमान्तो यथैव लोकस्याधस्तनश्चरमान्तस्तथैव यथा लोकस्याधस्तनः चरमान्तः कथितः तथैव रत्नप्रभा पृथिव्या अधस्तनश्चरमान्तोऽपि वाच्यः। 'नवरं देसे पंचेदिएसु तियभंगोत्ति' नवरं देशे पञ्चेन्द्रियेषु त्रिकभङ्ग इति नवरं केवलं विशेषस्त्वयम् लोकस्याधस्तनचरमान्ते द्वीन्द्रियादीनां देशभङ्गकत्रयं मध्यमरहितं कथितम् अत्र तु रत्नप्रभाऽधश्चरमान्ते पंचेन्द्रियाणां परिपूर्णमेव तद्वक्तव्यम् शेषाणां तु द्वीन्द्रियादीनां मध्यमभङ्गरहितमेव यतो रत्नप्रभा पृथिव्या अधस्तनचरमान्ते देव पञ्चेन्द्रियाणां गमनागमद्वारेण देशो देशाश्च संभवन्ति अतः पञ्चेन्द्रियाणां तत्त्र परिपूर्ण-

---

अरूपी अजीव के भेद से दो प्रकार के कहे गये हैं जो रूपी अजीव हैं वे चार प्रकार के कहे गये हैं, जैसे स्कन्ध, स्कंधदेश प्रदेश परमाणु पुद्‌गल। जो अरूपी अजीव हैं वे सात प्रकार के कहे गये हैं—जैसे धर्मास्तिकाय नहीं है किन्तु धर्मास्तिकाय का देश, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ इसी प्रकार से अधर्मास्तिकाय के भी और आकाशास्तिकाय के भी देश प्रदेश तथा अद्धासमय। अद्धासमय मनुष्यक्षेत्रान्तवर्ती रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितनचरमान्त में हैं ही। 'हेट्ठिल्ले चरमंते तहेव' जैसा लोक का अधस्तनचरमान्त कहा गया है। उसी प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी का अधस्तनचरमान्त भी कहलेना चाहिये। 'नवरं देसे पंचिंदिएसु तियभंगोत्ति लोक के अधस्तचरमान्त में द्वीन्द्रियादिकों के देश संबन्धी भङ्गत्रय मध्यमभंग से रहित कहे गये हैं, परन्तु यहां रत्नप्रभापृथिवी के अधस्तनचरमान्त में पञ्चेन्द्रियों के

પ્રકારના કહ્યા છે. જે રૂપિ અજીવ છે. એ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. જેમ કે સ્કંધ યાવત્ દેશ પ્રદેશ પરમાણુ પુદ્ગલ જે અરૂપિ અજીવ છે. તે સાત પ્રકારના કહ્યા છે. જેમકે નો ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના દેશ, અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૨) એજ રીતે અધર્માસ્તિકાયના આકાશાસ્તિકાયના પણ દેશ, પ્રદેશ, તથા અદ્ધાસમય. અદ્ધા સમય મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપરના ચરમાન્તમાં હોય છે. "हेट्ठिल्ले चरिमन्ते तहेव" જેવી રીતે લોકના નીચેના ચરમાન્ત કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપરમાં ચરમાન્ત કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્ત પણ સમજી લેવા. "नवरं देसे पंचिंदियेसु तियभंगोत्ति" લોકના નિચેના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી મધ્યભંગ વગરના ત્રણ ભંગ કહ્યા છે. પરંતુ અહિયાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નિચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના પૂર્ણરીતે દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ

मेवास्ति द्वीन्द्रियादीनां तु रत्नप्रभाऽधस्तनचरमान्ते मारणान्तिकसमुद्घातेन गतानामेव तत्र देश एव संभवति न देशाः तस्यैकप्रतररूपत्वेन देशानेकत्वहेतुत्वादिति तेषां तत्तत्र मध्यमरहितमेवेति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव–अन्यत्सर्वं

परिपूर्ण ही देश संबंधी भङ्गत्रय कहे हैं बाकी द्वीन्द्रियादिकों के देशसंबंधी भंगत्रय मध्यम भंग से रहित ही हैं ऐसा जानना चाहिये, क्योंकि रत्नप्रभा के अधस्तनचरमान्त में देव पञ्चेन्द्रियों के गमनागमन द्वारा एक देश और अनेक देश संभवित होते हैं। अतः पंचेन्द्रियों के देशसम्बधी भंगत्रय तो परिपूर्ण हैं, परन्तु लोक के अधस्तन चरमान्त में द्वीन्द्रियादिकों के देशसम्बन्धी भंगत्रय मध्यम भङ्ग से रहित हैं इसलिये रत्नप्रभा पृथिवी के अधस्तनचरमान्त में पंचेन्द्रियों के वे देशसम्बधी भंगत्रय परिपूर्ण कहना चाहिये और शेष द्वीन्द्रियादिकों को मध्यम भंग से रहित भंगत्रय कहना चाहिये। इसका कारण ऐसा है कि वहां मारणान्तिक समुद्घात द्वारा कहे हुए ही द्वीन्द्रियजीवों का एकदेश ही संभवित होता है अनेक देश नहीं। क्योंकि वह रत्नप्रभा पृथिवी का जो अधस्तन चरमान्त है वह एक प्रदेश प्रतर रूप है। इसलिये वह अनेक देशों की संभावना में हेतु नहीं हो सकता है। इस कारण वहां इनके भंगत्रय को मध्यमभंग से रहित कहा गया है 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन लोक के अधस्तन चरमान्त जैसा ही है। 'एवं जहाए रयणप्पभाए चत्ता-

---

કહ્યા છે. બાકી બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ વગરના જ છે. એ પ્રમાણે સમજી લેવું કેમ કે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાન્તમાં દેવ અને પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાથી એક દેશ અને અનેક દેશ થાય છે. જેથી પંચેન્દ્રિયોમાં દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ તો પરિપૂર્ણ છે. પરંતુ લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં બે ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ સિવાયના છે જેથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નિચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ પૂર્ણ રીતે સમજી લેવા અને બાકીના બેઇન્દ્રિયવાળામાં મધ્ય ભંગ વગરના ત્રણ ભંગ સમજવા. તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત દ્વારા કહેલા બેઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો એક દેશ જ સંભવિત હોય છે. અનેક હોતા નથી કેમ કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે નિચેનો ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશ પ્રતરરૂપ છે. જેથી તે અનેક દેશોની સંભાવનામાં હેતુ બની શકતો નથી. જેથી ત્યાં તેના ત્રણ ભંગોમાં મધ્ય ભંગ સિવાયના કહ્યા છે. "સેસં તં ચેવ" બાકીનું સઘળું કથન લોકના નિચેના ચરમાન્ત જેવું જ છે,

पूर्ववदेव वाच्यमिति। 'एवं जहा रयणप्पभाए चत्तारि चरिमंता एवं सक्करप्पभाए वि' एवं यथा रत्नप्रभायाः चत्वारश्चरमान्ताः भणिताः, एवं शर्कराप्रभाया अपि चत्वारश्चरमान्ताः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः, रत्नप्रभापृथिव्याः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरचरमान्तेषु यथा कथितम् तथैव सर्वमपि शर्करापृथिव्या अपि चतुर्षु पूर्वादि चरमान्तेषु वक्तव्यम्। 'उवरिमहेठिल्ला जहा रयणप्पभाए हेठिल्ले' उपरितनाधस्तनौ चरमान्तौ यथा रत्नप्रभाया अधस्तनश्चरमान्तः। शर्कराप्रभायाः पृथिव्या उपरितनाधस्तनचरमान्तौ रत्नप्रभापृथिव्या अधस्तनचरमान्तवदेव वक्तव्यौ। द्वीन्द्रियादिषु पूर्वप्रतिपादितयुक्तिवशात् मध्यमभंगरहितं पञ्चेन्द्रियेषु परिपूर्णं देशभङ्गकत्रयं वक्तव्यम् प्रदेशविचारे तु द्वीन्द्रियादिषु सर्वेषु आद्यभङ्गकरहितत्वेन शेषभङ्गकद्वयम् द्वितीयतृतीयरूपमेव अजीवविचारे तु रूपिणामजीवानां तु

रि चरिमंता एवं सक्करप्पभाए' रत्नप्रभा पृथिवी के चार चरमान्तों में जैसा कथन देशादिके विषय में कहा गया है वैसा ही कथन शर्कराप्रभा के पूर्व पश्चिम दक्षिण और उत्तर के चरमान्तों में इनके सम्बन्ध में कर लेना चाहिये। 'उवरिमहेट्ठिल्ला जहा रयणप्पभाए हेट्ठिल्ले' तथा इसके उपरितनचरमान्त और अधस्तनचरमान्त में देशादिक भंगत्रय का कथन, रत्नप्रभा पृथिवी के इन दोनों में जैसा देशादिभंगत्रय का कथन पञ्चेन्द्रिय जीवों को आश्रित करके पूर्वरूप से करने को कहा गया है। और बाकी के द्वीन्द्रियादिक जीवों के भंगत्रय का कथन मध्यम भंग से रहित करने को कहा गया है वैसा ही यहां पर भी कर लेना चाहिये। यहां मध्यमभंग रहितता द्वीन्द्रियादिकों के भंगत्रय में क्यों है यह बात जैसी पहिले कही गई है-वैसी ही यहां पर भी जाननी चाहिये।

एवं जहा रयणप्पभाए चत्तारि चरिमंता एवं सक्करप्पभाए" રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ચરમાન્તોમાં જેવું કથન દેશાદિકોના વિષયમાં કહ્યું છે. તેવું જ કથન શર્કરા પ્રભાના પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તરના ચરમાન્તોમાં આના સંબંધમાં સમજી લેવું. "उवरिमहेट्ठिल्ला जहा रयणप्पभाए हेट्ठिल्ले" તથા તેના ઉપરના ચરમાન્ત અને નીચેના ચરમાન્તમાં દેશાદિક ત્રણ ભંગોનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના આ બંનેમાં જેવી રીતે દેશ વિગેરે ત્રણ ભંગોનું કથન પંચેન્દ્રિય જીવોને ઉદ્દેશીને પૂર્વરૂપથી કથન કરવાનું કહ્યું છે અને બાકીના બે ઇન્દ્રિયાદિક જીવોના ત્રણ ભંગનું કથન મધ્યમ ભંગ વગરનું કહ્યું છે. તેવી રીતનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. બે ઇન્દ્રિયાદિકોના ત્રણ ભંગમાં મધ્યમભંગ છોડવાનું કેમ કહ્યું છે? એ વાત પહેલાં જેમ કહી છે. તેવી રીતે અહિં પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

भ० ३७

स्कन्धदेश प्रदेश परमाणुरूपं चतुष्कमेव, अरूपिणां तेषां तु अद्धासमयस्याभावेन षट्कमेव वक्तव्यम् धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायानां देशप्रदेशौ मिलित्वा षट्कं भवतीति। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावत् अधस्सप्तम्याः एवमेव शर्करापृथिवीवदेव यावत् वालुकाप्रभा–पङ्कप्रभा–धूमप्रभा–तमःप्रभापृथिवी वाऽधःसप्तम्याश्च पृथिव्याश्चरमान्तेषु सर्वमपि वर्णनं विज्ञेयम्। 'एवं सोहम्मस्स वि जाव अच्चुयस्स' एवं सौधर्मस्यापि यावद् अच्युतस्य एवम् पूर्ववदेव सौधर्मस्यापि पूर्वादिचरमान्तेषु जीवाजीवादिस्थितिविषये वर्णनं विज्ञेयम् तथाहि–

तात्पर्य कहने का यह है कि शर्कराप्रभापृथिवी के उपरितन चरमान्त में और अधस्तन चरमान्त में पंचेन्द्रियों के देशादि सम्बन्धी तीनों भंग है और द्वीन्द्रियादिकों का देशादि भंगत्रय मध्यम भंग से रहित है प्रदेश विचार में तो द्वीन्द्रियादि समस्त जीवों में आद्य भंग से रहित शेष भंगद्वय हैं अर्थात्–द्वितीय तृतीय भंग है। तथा अजीव विचार में रूपी अजीवों के स्कन्ध, देश, प्रदेश और परमाणु ये सब है और अरूपी अजीवों को अद्धासमय का अभाव होने से ६ ही भंग है। धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय के देश प्रदेश मिलकर छ भेद अरूपी अजीवास्तिकाय के हो जाते है। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' शर्कराप्रभापृथिवी के जैसा ही वालुकाप्रभा, पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा और अधःसप्तमी के चरमान्तों में भी सब वर्णन जानना चाहिये। 'एवं सोहम्मस्स वि जाव अच्चुयस्स' सौधर्म से लेकर अच्युत देव लोक के भी पूर्वादिचरमान्तों में जीवाजीवादि स्थिति के विषयमें भी इसी

શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં અને નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ થાય છે. અને ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ મધ્યમ ભંગને છોડીને કહ્યા છે. પ્રદેશ વિચારમાં તો બે ઇન્દ્રિયાદિ સઘળા જીવોમાં પહેલા ભંગને છોડીને બાકીના બે ભંગ થાય છે. અર્થાત્ બીજો અને ત્રીજો ભંગ બને છે. તથા અજીવોના વિચારમાં સાથે અજીવના સ્કંધ દેશ પ્રદેશ અને પરમાણુ એ બધા જ છે. અને અરૂપી અજીવોમાં અદ્ધા સમયનો અભાવ હોવાથી છ જ ભંગ કહ્યા છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના દેશ પ્રદેશ મળીને છ ભેદ અરૂપી અજીવાસ્તિકાયના થઈ જાય છે. "एवं जाव अहे सत्तमाए" શર્કરા પૃથ્વીની માફક વાલુકાપ્રભા પંકપ્રભા ધૂમપ્રભા તમઃપ્રભા અને અધઃસપ્તમીના ચરમાન્તોમાં પણ સઘળું વર્ણન સમજી લેવું. "एवं सोहंमस्स वि जाव अच्चुयस्स" સૌધર્મ દેવ લોકથી લઈને અચ્યુત દેવલોકના પણ પૂર્વ વિગેરે ચરમાન્તોમાં જીવ, અજીવ વિગેરેની સ્થિતિ વિષયમાં પણ આ

'सोहम्मस्स णं भंते ! पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा' इत्यादि रूपेण शर्करा पृथिवीवदेव प्रश्नोत्तरवर्णनं करणीयम्। कियत्पर्यन्तं वर्णनं करणीयम् तत्राह-'जाव अच्चुयस्स' यावदच्युतस्य अच्युतकल्पपर्यन्तम् यावत्पदेन ईशानादारभ्य आरणदेवलोकपर्यन्तं वर्णनं विज्ञेयम् 'गेवेज्जविमाणाणं एवं चेव' ग्रैवेयकविमानानाम् एवमेव ग्रैवेयकविमानसम्बन्धिचरमान्तेष्वपि एवमेव वर्णनं विज्ञेयम्। ग्रैवेयके इतरापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं उवरिमहेठिल्लेसु चरिमंतेसु देसेसु पंचिंदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव' नवरं उपरितनाधस्तनचरमान्त-

---

प्रकार का सब वर्णन जानना चाहिये। इसका खुलासा प्रश्नोत्तर के रूप में इस प्रकार से है 'सोहम्मस्स णं भंते ! पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा, अजीवपएसा' इत्यादि-हे भदन्त ! सौधर्मदेव लोक के पूर्वदिशा के चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीव देश हैं ? जीव प्रदेश है ? तथा-अजीव है ? अजीव देश हैं ? अजीव प्रदेश हैं ? इत्यादि रूप से शर्करापृथिवी के जैसा ही यहां प्रश्नोत्तर का वर्णन कर लेना चाहिये। और यह वर्णन ईशान, से लेकर अच्युत देवलोक तक जानना चाहिये। 'गेवेज्जविमाणाणं एवं चेव' ग्रैवेयकविमानों के चरमान्तों में भी इसी प्रकार का वर्णन जानना चाहिये। ग्रैवेयक में विमानसंबन्धी चरमान्तों में इतर चरमान्तों की अपेक्षा से जो बिलक्षणता है वह 'नवरं उवरिमहेट्ठिल्लेसु चरिमंतेसु-देसेसु पंचिंदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव' इस सूत्र द्वारा प्रकट

પ્રકારનું સઘળું વર્ણન સમજવું. આની સ્પષ્ટતા પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં નીચે પ્રમાણે છે. "सोहम्मस्स णं भंते ! पुरत्थिमिल्ले चरिमान्ते किं जीवा, जीवदेसा जीव पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा" હે ભગવન્ સૌધર્મ દેવલોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? જીવદેશ છે કે જીવપ્રદેશ છે ? તથા અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવપ્રદેશ છે. ? વગેરે રૂપથી શર્કરા પૃથ્વીની માફક અહિયાં પ્રશ્નોત્તરરૂપે વર્ણન સમજી લેવું, અને તે વર્ણન ઈશાન દેવલોથી લઈને અચ્યુત દેવલોક સુધી સમજવું. "गेवेज्जविमाणाणं एवं चेव" ગ્રૈવેયક વિમાનોના ચરમાન્તમાં પણ આ રીતનું વર્ણન સમજી લેવું. ગ્રૈવેયકોના વિમાન સંબંધી ચરમાન્તોની અપેક્ષાએ જે વિશેષતા છે. તે આ પ્રમાણે છે. "नवरं उवरिमहेट्ठिल्लेसु चरिमंतेसु देसेसु पंचिंदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव" આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ

योर्देशेषु पञ्चेन्द्रियाणामपि मध्यमविरहित एव भङ्गः कार्यः। 'सेसं तहेव' शेषं तथैव एतद् व्यतिरिक्तं सर्वमपि पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति। अत्रायं विवेकः—अच्युत पर्यन्तेषु देवलोकेषु हि देवपञ्चेन्द्रियाणां गमागमसद्भावात् उपरितनाधस्तनचरमान्तयोः पञ्चेन्द्रियेषु देशानाश्रित्य त्रयो भङ्गा भवन्ति। ग्रैवेयकविमानेषु तु देवपञ्चेन्द्रियाणां गमनागमनसद्भावाद् द्वीन्द्रियादिष्विव पञ्चेन्द्रियेष्वपि मध्यमभङ्गरहितं प्रथमतृतीयरूपं भङ्गकद्वयमेव उपरितनाधस्तनचरमान्तयोर्भवतीति। 'एवं जहा गेवेज्जविमाणा तहा अणुत्तरविमाणा वि' एवं यथा ग्रैवेयकविमानानि तथा अनुत्तरविमानान्यपि ग्रैवेयकविमानानिमाश्रित्य यादृशो विचारः कृतस्तादृश-

की गई है। इसमें यह कहा गया है कि उपरितन और अधस्तन चरमान्तों के देशों में पञ्चेन्द्रियों के भी मध्यम भंग से रहित ही भंग कहना चाहिये। अर्थात् मध्यम भंग को छोडकर प्रथम और तृतीय भंग ही कहना चाहिये। 'सेसं तहेव' बाकी का और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है। यहां ऐसा समझना—अच्युत पर्यन्त देवलोकों में देवपञ्चेन्द्रियों के गमनागमन का सद्भाव है। इससे उपरितन अधस्तनचमारन्तों के पंचेन्द्रियों में देशों को आश्रित करके तीन भंग होते हैं। परन्तु ग्रैवेयकविमानों में देवपंचेन्द्रियों के गमनागमन का असद्भाव है, इससे द्वीन्द्रियादिकों के जैसा पंचेन्द्रियों में भी मध्यमभंग रहित प्रथम तृतीय ये दो ही भंग उपरितन अधस्तनचरमान्तों में हैं। 'एवं जहा गेवेज्जविमाणा तहा अणुत्तरविमाणा वि' ग्रैवेयक विमानों को आश्रित करके जैसा विचार किया गया है उसी प्रकार का विचार अनु-

કરી છે. તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્તોના દેશોમાં પંચેન્દ્રિયોના પણ મધ્યમ ભંગ વગરના ભંગ સમજવા જોઈએ. અર્થાત્ મધ્યમ ભંગને છોડીને પહેલો અને ત્રીજો ભંગ જ કહેવો જોઈએ "સેસં તહેવ" બાકીનું બીજું સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. અહિયાં એમ સમજવાનું છે કે અચ્યુત પર્યંતના દેવલોકમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાનો સદ્ભાવ થાય છે. તેથી ઉપરના અધસ્તન ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોમાં દેશને આશ્રય કરીને ત્રણ ભંગ બને છે. પરંતુ ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોનું જવું આવવું-થતું નથી તેથી બે ઇન્દ્રિયાદિકોની માફક પંચેન્દ્રિય જીવોમાં પણ મધ્યમ ભંગ છોડીને પહેલો અને ત્રીજો એ બે જ ભંગ થાય છે. "एवं जहा गेवेज्जविमाणा तहा अणुत्तरविमाणा वि" ગ્રૈવેયક વિમાનોને લઈને જે પ્રમાણેનો વિચાર કર્યો છે. તેજ રીતનો વિચાર

एव विचारोऽनुत्तरविमानानि आश्रित्यापि करणीयः। 'ईसिपब्भारा वि' ईषत् प्राग्भारा अपि, ग्रैवेयकादिकवदेव ईषत् प्राग्भारा पृथिवी विषयेऽपि विचारः करणीय इति ॥सू० १॥

चरमाधिकारादेव इदमपरसूत्रमाह–'परमाणुपोग्गले' इत्यादि।

मूलम्–परमाणुपोग्गले णं भंते! लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पुरत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ दाहिणिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ? हंता गोयमा! परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ तंचेव जाव उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ ॥सू० २॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! लोकस्य पौरस्त्यात् चरमान्तात् पाश्चात्यं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, पाश्चात्यात् चरमान्तात् पौरस्त्यं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, दाक्षिणात्यात् चरमान्तात् औत्तरं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, औत्तरात् चरमान्तात् दाक्षिणात्यं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, उपरितनात् चरमान्तात् अधस्तनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, अधस्तनात् चरमान्तात् उपरितनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, हन्त गौतम! परमाणुपुद्गलः खलु लोकस्य पौरस्त्यात् तदेव यावत् उपरितनं चरमान्तं एगसमयेन गच्छति ॥सू० २॥

त्तर विमानों को आश्रित कर के भी कह लेना चाहिये। 'ईसिप्पभारा वि' ग्रैवेयक आदि के जैसा ही ईषत्प्रग्भारा पृथिवी के विषय में भी विचार कर लेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

અનુત્તર વિમાનોને લઈને પણુ સમજી લેવો. "ઈસિપબ્ભારા વિ" ગ્રૈવેયક આદિની માફક જ ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીના વિષયમાં પણુ સમજી લેવું. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

टीका—'परमाणुपोग्गले णं भंते !' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! 'लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' लोकस्य पौरस्त्यात् चरमान्तात् 'पच्चत्थिमिल्लं चरिमंत' पाश्चात्यम् चरमान्तम् , 'एगसमएणं गच्छइ' एकसमयेन गच्छति किम् एवं 'पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' पाश्चात्यात् चरमान्तात् 'पुरत्थिमिल्लं चरिमंत एगसमएणं गच्छइ' पौरस्त्यं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति एवम् 'दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ' दाक्षिणात्यात् चर-

---

'परमाणु पोग्गले णं भंते ! लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' इत्यादि

टीकार्थ—चरमाधिकार होने से ही गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि—'परमाणुपोग्गले णं भंते !' हे भदन्त ! परमाणुपुद्गल 'लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' लोक के पूर्वचरमान्त से 'पच्चत्थिमिल्लं-चरिमंतं' पश्चिमचरमान्ततक 'एगसमएणं गच्छइ' एक समय में चला जाता है क्या ? इसी प्रकार से वह परमाणुपुद्गल 'पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ' पाश्चात्यचरमान्त से 'पुरत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ' पौरस्त्यचरमान्ततक एक समय में चला जाता है क्या ? इसी प्रकार से परमाणु पुद्गल 'दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंत एगसमएणं गच्छइ' दाक्षिणात्य चरमान्त से उत्तरचरमान्त तक एक समय में चला जाता है क्या ? 'उत्तरिल्लाओ चरमंताओ दाहिणिल्लंचरि-

---

"परमाणुपोग्गले णं भंते ! लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ"-इत्यादि

ટીકાર્થ—ચરમાધિકાર હોવાથી જ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછયું છે કે "परमाणुपोग्गले णं भंते !" હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ "लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ" લોકના પૂર્વ ચરમાંતથી "पच्चत्थिमिल्लं चरिमंतं" પશ્ચિમ ચરમાન્ત સુધી "एगसमएणं गच्छई" શું એક સમયમાં જાય છે ? અને એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ "पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ" પશ્ચિમના ચરમાન્તથી "पुरत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमए णं गच्छइ" પૂર્વના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં શું જાય છે ? એજ રીતે એ પુદ્ગલ પરમાણુ "दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छई" દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્તથી ઉત્તર દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે ? "उत्तरिल्लाओ

मान्तात् औत्तरं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति 'उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ दाहिणिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ' औत्तराच्चरमान्तात् दाक्षिणात्यं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेठिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ' उपरितनात् चरमान्तात् अधस्तनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति 'हेठिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ' अधस्तनात् चरमान्तात् उपरितनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति । इदं च गमनसामर्थ्यं परमाणोरेतादृशस्वभावत्वादेवेति बोध्यम् । हे भदन्त ! किमयं परमाणुरेकसमयेन एकस्मात् चरमान्तात् अपरं चरमान्तं गच्छति किमिति प्रश्नः । भगवानाह–'हंता' इत्यादि । 'हंता गोयमा !' हन्त गौतम ! हन्तेति आमन्त्रणं स्वीकारे 'परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ तं चेव जाव उवरिल्लं चरिमंतं गच्छइ' परमाणुपुद्गलः खलु

मंतं एगसमएणं गच्छइ' इसी प्रकार से वह परमाणु पुद्गल उत्तरचरमान्त से दाक्षिणात्यचरमान्त तक एक समय में चला जाता है ? 'उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ' इसी प्रकार से वह पुद्गल परमाणु उपरितनचरमान्त से अधस्तनचरमान्त तक एक समय में चला जाता है क्या ? 'हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लंचरिमंतं एगसमएणं गच्छइ' इसी प्रकार से वह पुद्गल परमाणु अधस्तन चरमान्त से उपरितन चरमान्त तक एक समय में चला जाता है क्या ? यह गमन सामर्थ्य परमाणु में ऐसे स्वभाव से है। इन प्रश्नों का सारांश केवल इतना ही है कि एक समय में एक परमाणु एक चरमान्त से दूसरे चरमान्त तक चला जाता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं । 'हंता, गोयमा ! परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ तं चेव जाव उवरिल्ले चरिमंतं गच्छइ' हां गौतम ! एक परमाणु पुद्गल लोक के पौर

चरमंताओ दाहिणिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ" એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ ઉત્તર દિશાના ચરમાન્તથી દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે? "उवरिल्लाओ चरिमंता हेट्ठिलं चरिमंतं एगसएणं गच्छइ" એજ રીતે પુદ્ગલ પરમાણુ ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં શું ચાલ્યા જાય છે? "हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ उवरिलं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ" એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ નીચેના ચરમાન્તથી ઉપરના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે? પરમાણુમાં આ ગમનનું સામર્થ્ય સ્વભાવથી જ છે? આ પ્રશ્નોનો સારાંશ કેવળ એટલો જ છે કે એક સમયમાં એક પરમાણુ એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત સુધી શું ચાલ્યા જાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता गोयमा ! परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्ले चरिमंते गच्छइ" હા ગૌતમ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ લોકના પૂર્વ

लोकस्य पौरस्त्यात् तदेव यावद् उपरितनं चरमान्तं गच्छति, अत्र यावत् पदेन 'चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं' इत्यारभ्य 'हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ' इत्यन्तस्य सम्पूर्णस्यापि उत्तरसन्दर्भस्य सङ्ग्रहो भवति, तथा च हे गौतम ! गमनस्वभाववान् परमाणुः एकस्मात् चरमान्तात् अपरचरमान्तं यावद् गच्छत्येव तथा स्वभावत्वात् ॥ सू० २ ॥

इतः पूर्वं परमाणोः क्रियाविशेषः कथितः इति क्रियाधिकारादेव क्रियासूत्रमाह-'पुरिसे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—पुरिसे णं भंते! वासं वासइ वासं नो वासइ त्तिहत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउट्टावेमाणे वा पसारेमाणे वा कइकिरिए? गोयमा! जावं च णं से पुरिसे वासं वासइ वासं नो वासइ त्ति हत्थं वा जाव उरुं वा आउट्टावेइ वा पसारेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे॥सू० ३॥

छाया—पुरुषः खलु भदन्त ! वर्षं वर्षति वर्षं नो वर्षतीति हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयन् वा प्रसारयन् वा कतिक्रियः, गौतम ! यावत्

स्त्यचरमान्त से यावत् उपरितन चरमान्त तक चला जाता है। यहां यावत्पद से 'चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं' यहां से लेकर 'हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ' यहां तक के सम्पूर्ण उत्तर पाठ का संग्रह हुआ है। तथा च हे गौतम ! गमनस्वभाववाला परमाणु एक चरमान्त से दूसरे चरमान्त तक यावत् चला जाता है क्योंकि उसका ऐसा ही स्वभाव है ।सू०२।

ચરમાન્તથી પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી અને પશ્ચિમના ચરમાન્તથી પૂર્વ ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં યાવત્ ઉપરના ચરમાન્ત સુધી ચાલ્યા જાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી ''चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं'' અહિંથી લઇને ''हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ'' અહિ સુધીના સંપૂર્ણ ઉત્તર પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ પૂર્વથી પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને પશ્ચિમથી પૂર્વ ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને એક સમયમાં દક્ષિણથી ઉત્તરના ચરમાન્ત સુધી અને ઉત્તરથી દક્ષિણના ચરમાન્ત સુધી જાય છે, એ રીતનો ઉત્તર છે. તથા હે ગૌતમ ગમન સ્વભાવવાળા પરમાણુ એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત સુધી યાવત્ જાય છે. કેમ કે તેનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

च खलु स पुरुषो वर्षं वर्षति, वर्षं नो वर्षतीति हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयति वा प्रसारयति वा तावत् खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ॥ सू० ३॥

टीका-'पुरिसे णं भंते' पुरुषः खलु भदन्त! 'वासं वासइ' वर्षं वर्षति-वृष्टिर्भवति 'वासं नो वासइ' वर्षं न वर्षति-वृष्टिर्न भवति इति एवं ज्ञातुम् 'हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा' हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा 'आउट्टावेमाणे' आकुञ्चयन् वा 'पसारेमाणे वा' प्रसारयन् वा 'कइकिरिए' कतिक्रियः हे भदन्त! यदि कश्चित्पुरुषः मेघो वर्षति नवेति ज्ञातुं हस्तपादादिकमाकुञ्चयेत् प्रसारयेद्वा तदा तस्य कतिक्रियाः भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जावं च णं से पुरिसे' यावत् खलु स पुरुषः 'वासं वासइ नो वासं वासइ' वर्षं वर्षति वर्षं नो वर्षति इति ज्ञातुम् 'हत्थं वा

इससे पूर्व परमाणु का क्रिया विशेष कहा गया है। इस प्रकार क्रिया के अधिकार से ही अब क्रियासूत्र कहा जा रहा है—

'पुरिसे णं भंते! वासं वासइ, वासं नो वासइ' इत्यादि।

टीकार्थ-(पुरिसे णं भंते! वासं वासइ, वासं नो वासइ) हे भदन्त! वृष्टि हो रही है या नहीं हो रही है। 'त्ति हत्थं वा पायं वा बाहुं वा उरुं वा अउट्टावेमाणे वा पसारेमाणे वा कइकिरिए' यह जानने के लिये हाथ, पैर, बाहु अथवा जांघों को-घुटनों को सकोड़ता है या पसारता है तो वह कितनी क्रियाओंवाला होता है? 'गोयमा! जावं च णं से पुरिसे वासं वासइ, वासं नो वासइ त्ति हत्थं वा जाव उरुं वा अउट्टावेइ वा पसारेई वा तावं च णं से पुरिसे' हे गौतम! जो पुरुष वृष्टि हो रही है या नहीं हो रही है इस बात को जानने के लिये अपने

આનાથી પહેલાં પરમાણુની ક્રિયા વિશેષના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એ રીતે ક્રિયાના અધિકારથી જ હવે ક્રિયા સૂત્રનું કથન કરવામાં આવે છે "પુરિસે ણં ભંતે ! વાસં વાસइ" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'પુરિસે ણં ભંતે વાસં વાસइ, વાસં નો વાસइ' હે ભગવન્ વૃષ્ટિ (વરસાદ) વર્ષી રહ્યો છે કે નથી વરસતો 'ત્તિ हत्थं वा पायं वा बाहुं वा उरुं वा अउट्टावेमाणे वा पसारेमाणे वा कइ किरिए" તે જાણવા માટે હાથ, પગ, બાહુ અથવા જાંઘને-ઘુંટણોને સંકોડે છે કે ફેલાવે છે તો તે કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય છે? "गोयमा जावं च णं से पुरिसे वासं वासइ वासं नो वासइत्ति हत्थं वा जाव उरुं वा आउट्टावेइ वा पसारेइ वा तावं च णं से पुरिसे" હે ગૌતમ ! જે પુરુષ વરસાદ વરસે છે કે નથી વરસતો તે જાણવા માટે

जाव ऊरुं वा' हस्तं वा यावत् ऊरुं वा अत्र यावत्पदेन 'पायं वा बाहुं वा' अनयोः सङ्ग्रहो भवति 'आउट्टावेइ वा पसारेइ वा' आकुञ्चयति वा प्रसारयति वा आकुञ्चनम् संकोचीकरणम् 'तावं च णं से पुरिसे' तावच्च खलु स पुरुषः 'काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' कायिक्या यावत् पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, अत्र यावत्पदेन अधिकरणिकामारभ्य प्राणातिपातिकापर्यन्तानां चतसृणा क्रियाणां सङ्ग्रहो भवतीति । हे गौतम ! यः पुरुषो वृष्टिर्भवति नवेति ज्ञातुं हस्तपादाद्यवयवम् संकोचयति प्रसारयति वा स पुरुषः कायिक्यादि प्राणातिपातान्तपञ्चक्रियाभिः स्पृष्टो भवतीति समुदितार्थः ॥सू० ३॥

आकुण्टनादि प्रस्तावादिदमाह–'देवे णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्–देवे णं भंते! महिड्ढिए जाव महासोक्खे लोगंते ठिच्चा पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ देवे णं महिड्ढिए जाव लोगंते ठिच्चा णो पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा गोयमा! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोंदिचिया पोग्गला कलेवरचिया

हाथ, पैर, बाहु या घुटनों को सकोडता है या पसारता है वह पुरुष 'काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है । 'हत्थं वा जाव उरुं वा' में आगत यावत् पद से 'पायं वा बाहुं वा' इन पदों का तथा 'काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं' में आगत यावत्पद से–'अधिकरणिकी क्रिया से लेकर प्राणातिपाततक की चार क्रियाओं का ग्रहण किया गया है ॥ सू० ३ ॥

પોતાના હાથ, પગ બાહુ ખભાથી કોણી સુધીનો ભાગ કે ઘુંટણને સંકોચે કે ફેલાવે તે પુરુષ "काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" કાયિકી વિગેરે પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. "हत्थं वा जाव उरुं वा" એ પદમાં આવેલ યાવત્ પદથી "पायं वा बाहुं वा" એ પદોનો તથા "काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं" એ વાકયામાં આવેલ યાવત્ પદથી અધિકરણી ક્રિયાથી લઈને એટલે કે અધિકરણિકી૧ પ્રાદ્વેષિકી૨–પરિતાપનિકી૩ અને પ્રાણાતિપાત૪ સુધીની ચાર ક્રિયાઓને ગ્રહણ કરી છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

पोग्गलामेव पप्प जीवाणय पुग्गलाणय गतिपरियाए आहिज्जइ अलोए णं नेवत्थि जीवा नेवत्थि पोग्गला से तेणट्ठेणं जाव पसारेत्तए वा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० ४॥

सोलसमे सए अट्ठमो उद्देसो समत्तो॥

छाया-देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावत् महासौख्यो लोकान्ते स्थित्वा प्रभुरलोके हस्तं वा यावत् ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा? गौतम ! नायमर्थः समर्थः तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ? देवः खलु महर्द्धिको यावत् लोकान्ते स्थित्वा नो प्रभुरलोके हस्तं वा यावत् प्रसारयितुं वा ? गोयमा जीवानाम् आहारोपचिताः पुद्गलाः बोंदिचिताः पुद्गलाः कलेवरसचिताः पुद्गलाः पुद्गलानेव प्राप्य जीवानां च पुद्गलानां च गतिपर्यायः आख्यायते अलोके खलु नैव सन्ति जीवाः नैव सन्ति पुद्गलाः तत्तेनार्थेन यावत् प्रसारयितुं वा तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० ४॥

टीका-'देवेणं णं भंते' देवः खलु भदन्त ! 'महड्ढिए जाव महासोक्खे' महर्द्धिको यावत् महासौख्यः, अत्र यावत् पदेन 'महज्जुइए महब्बले महाजसे' इति देवविशेषणानां सङ्ग्रहो भवति 'लोगंते ठिच्चा' लोकान्ते स्थित्वा 'पभू अलो-

---

'देवे णं भंते ! महिड्ढिए जाव महासोक्खे' इत्यादि।

टीकार्थ—आकुण्टनादि के प्रकरण को लेकर ही गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि 'देवेणं भंते!' हे भदन्त! जो देव 'महड्ढिए जाव महासोक्खे' विशाल विमान-परिवार आदिरूप ऋद्धिवाला है, यावत् पद ग्राह्य 'महज्जुइए, महब्बले, महाजसे' के अनुसार महाद्युतिवाला है, महाबलवाला है ऐसा वह देव 'लोगंते ठिच्चा' लोक के अन्त में

देवे णं भंते महिड्ढिए जाव महासोक्खे इत्यादि

ટીકાર્થ—આકુંટન વગેરેના પ્રકરણને લઈને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "देवे णं भंते! હે ભગવન્! જે દેવ "महिड्ढिए जाव महासोक्खे" વિશાલ વિમાન વિગેરે રૂપ ઋદ્ધિ વાળો છે. યાવત્ પદથી "महज्जुइए महब्बले, महाजसे" મહાઋદ્ધિવાળો છે. મહાબળવાળો છે. અને મહા યશવાળો છે. એવો તે દેવ "लोगंते ठिच्चा" લોકના અંત ભાગમાં રહીને

गंसि हत्थं वा जाव ऊरूं वा आउंटावेत्तए पसारेत्तए वा' प्रभुरलोके हस्तं वा यावत् ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा ? हे भदन्त ! लोकान्ते स्थितो देवः किम् अलोके हस्तपादादिकं प्रसारयितुं संकोचयितुं वा समर्थः किमिति प्रश्नः । भगवानाह-'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः नो देवः लोकान्ते स्थितोऽलोके हस्तपादाद्यवयवानां संकोचने प्रसारणे वा समर्थः इत्यर्थः । यद्यपि अलोके केषामपि हस्तप्रसारणं न भवतीति सर्वविदितम् तथापि देवस्य महर्द्धिकत्वात् महाप्रभावादिगुणादियुक्तत्वाच्च संभवेत् कदाचिदिति संभावनया गौतमस्य प्रश्न

स्थित होकर के 'पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव ऊरुं वा आउंटावेत्तए पसारेत्तए वा' हाथको यावत् उरु को अलोकाकाश में पसारने के लिये या सकोडने के लिये समर्थ हो सकता है ? अर्थात् लोकान्त में रहा हुआ देव क्या अलोक में भी हस पाद आदि अवयवों को पसारने या संकुचित करने के लिये समर्थ हो सकता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते है-'णो इणट्ठे समट्ठे' है गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् लोकान्त में रहा हुआ देव अलोक में हस्तपादादिक अवयवों को पसारने या उन्हें संकुचित करने के लिये शक्तिशाली नहीं है । यद्यपि अलोक में किन्हीं भी जीवों का हस्त प्रसारणादि कार्य नहीं हो सकता है यह बात सर्वविदित है फिर भी देव महर्द्धिक होने के कारण या महाप्रभाव आदिवाला होने के कारण कदाचित् ऐसा कर सकता हो इसी संभावना को लेकर गौतम ने ऐसा यह प्रश्न किया है ऐसा समझना चाहिये। प्रभुका उत्तर समझ कर गौतमने पुनः प्रश्न किया कि

"पभू अलोगंसि हत्थंवा जाव उरूंवा आउंटावेत्तए पसारेत्तएवा" શું હાથને કે યાવત્ પદથી ઉરૂને અલોકાકાશમાં ફેલાવવા કે સંકોચવાને સમર્થ થઈ શકે છે? અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ શું અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવોને ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિશાલી થઈ શકે છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવો ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિવાળો થતો નથી. જો કે અલોકમાં કોઈપણ જીવોના હાથ પગ ફેલાવવા વિગેરે કાર્ય થઈ શકતું નથી એ વાત સર્વ વિદિત છે. તો પણ દેવ મહર્ધિક હોવાને કારણે અથવા મહાપ્રભાવવાળા હોવાને કારણે કદાચ એવું કરી શકતા હોય એવી સંભાવનાથી ગૌતમ સ્વામીએ અહિયાં આ પ્રશ્ન કર્યો છે. પ્રભુનો આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળીને તેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી

इतिभावः । 'से केणट्ठेणं भंते !' तत्केनार्थेन भदन्त ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'देवे णं महड्ढिए जाव लोगंते ठिच्चा' देवः खलु महर्द्धिको यावत् लोकान्ते स्थित्वा, अत्र यावत्पदेन 'महज्जुइए महब्बले महाजसे महासोक्खे' इत्यादि देवविशेषणानां ग्रहणम् 'णो पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा' नो प्रभुरलोके हस्तं वा यावत् प्रसारयितुं वा अत्र यावत्पदेन 'पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा' एतेषां ग्रहणं भवति, अलोके देवानां हस्तादिप्रसारणं न भवति इति यदुच्यते तत्र को हेतुरिति प्रश्नाशयः । भगवानाह-'जीवाणं' इत्यादि । 'जीवाणं' जीवानाम् 'आहारोवचिया पोग्गला' आहारोपचिताः पुद्गलाः 'बोंदिचिया पुग्गला' बोंदिचिताः पुद्गलाः बोंदिः-अव्यक्तावयवकं शरीरं तथा चाऽव्यक्तावयवकशरीरतया चिताः पुद्गलाः इत्यर्थः 'कलेवरचिया पुग्गला' कलेवरतया

'से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भदन्त ! ऐसा क्यों नहीं हो सकता है- अर्थात् 'देवे णं महड्ढिए जाव लोगंते ठिच्चा' महर्द्धिक यावत्-लोक के अंत रहा हुआ-महाद्युति संपन्न, महाबल विशिष्ट, एवं महायशस्वी तथा महासुखी ऐसा भी देव 'णो पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तएवा' अलोकाकाश में अपने हस्तपादादि अवयवों को नहीं पसार सकता है ? यहां यावत् पद से 'पायं वा बाहुं वा, ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा' इन पदों का ग्रहण हुआ है अर्थात् अलोक में देवों द्वारा अपने हस्तपादादिकों का पसारना नहीं हो सकता है ऐसा जो आप कहते हो उसमें क्या हेतु है-'जीवा णं आहारोवचिया पोग्गला, बोंदिचिया पोग्गला, कलेवरचिया पुग्गला,' जीवों के पुद्गल आहारोपचित होते है, अव्यक्तावयवक-

ફરીથી ભગવાન્‌ને પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ" હે ભગવન્ ! એવું કેમ થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ "देवे णं महड्ढिए जाव लोगंते ठिच्चा" મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ લોકના અંતમાં રહેલો મહાદ્યુતિવાળો મહા બળ વાળો અને મહા પરાક્રમવાળો તથા મહા સુખી એવો દેવ પણ "णो पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा" અલોકાકાશમાં પોતાના હાથ પગ વિગેરે અવયવો ફેલાવી શકતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી "पायंवा, बाहुंवा आउंटावेत्तए वा" એ પદો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ અલોકમાં દેવો દ્વારા પોતાના હાથ પગ વિગેરે ફેલાવવાનું બની શકતું નથી. એવું જે આપ કહો છો તેનું શું કારણ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोंदिचिया पोग्गला, कलेवरचिया पोग्गला" જીવોને પુદ્‌ગલ આહારોપચિત હોય છે, એટલે કે અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી ઉપચિત હોય છે.

चिताः पुद्गलाः, उपलक्षणत्वाच्चास्य तेनोच्छ्वासचिताः पुद्गला इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् एतदुक्तं भवति जीवानुगामि स्वभावाः पुद्गला भवति ततश्च यत्रैव क्षेत्रादौ जीवाः सन्ति तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यादिति। तथा 'पोग्गलामेव पप्प जीवाणय अजीवाणय गइपरियाए आहिज्जइ' पुद्गलानेव प्राप्य जीवानां चाजीवानां च गति पर्याय आख्यायते पुद्गलानेव आश्रित्य जीवाजीवपुद्गलानां गतिपर्यायो भवति नान्यथा न वा यत्र पुद्गलाः न सन्ति तत्रापीत्यर्थः। 'अलोए णं' अलोके खलु 'नेवत्थि जीवा' नैव सन्ति जीवाः 'नेवत्थि पोग्गला' नैव सन्ति पुद्गलाः 'से तेणट्ठेणं जाव पसारेत्तए वा' तत् तेनार्थेन यावत् प्रसारयितुम् अत्र यावत् पदेन

शरीररूप से उपचित होते हैं, कलेवररूप से उपचित होते हैं, उपलक्षण से-उच्छ्वास आदिरूप से उपचित होते हैं अर्थात् पुद्गल जीवानुगामी स्वभाववाले होते हैं-इसलिये जिस क्षेत्रादि में जीव होते हैं वहीं पर पुद्गलों की गति होती है तथा 'पोग्गलामेव जीवाण य अजीवा ण य गइ-परियाए आहिज्जइ' पुद्गलों को ही प्राप्त करके जीवों की और अजीवों की गतिरूप पर्याय होती है ऐसा कहा गया है। तात्पर्य केवल यही है पुद्गलों को ही आश्रित करके जीव अजीव पुद्गलों की गतिपर्याय होती है। अन्यथा नहीं होती है। और जहां पुद्गल नहीं है वहीं पर नहीं होती है। 'अलोएणं नेवत्थि जीवा' अतः अलोक में जीव नहीं हैं 'नेव-त्थि पोग्गला' पुद्गल नहीं है। 'से तेणट्ठेणं जाव पसारेत्तए वा' इस कारण हे गौतम ! देवलोकान्त में स्थित होकर अलोक में अपने हस्तपादादि अवयवों को पसारने या संकुचित करने के लिये समर्थ नहीं हो सकता

કલેવર રૂપથી ઉપચિત હોય છે, ઉપલક્ષણથી ઉચ્છ્વાસ વિગેરે રૂપથી ઉપચિત્ હોય છે. અર્થાત્ પુદ્ગલ જીવાનુગામી સ્વભાવવાળા હોય છે. તેથી જે ક્ષેત્ર વિગેરેમાં જીવ હોય છે. ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતી હોય છે. "पोग्गलामेव जीवाणय अजीवाणय गइपरियाए आहिज्जइ" પુદ્ગલોને જ પ્રાપ્ત કરીને જીવોની અને અજીવોની ગતી રૂપ પર્યાય થાય છે. એવું કહ્યું છે. તાત્પર્ય કેવળ એ છે કે પુદ્ગલોને આશ્રય કરીને જીવ અજીવ પુદ્ગલોની ગતિ પર્યાય થાય છે. બીજી રીતે થતા નથી. અને જ્યાં પુદ્ગલ હોતા નથી ત્યાં ગતિ પણ હોતી નથી. "अलोएणं नेवत्थि जीवा" જેથી અલોકમાં જીવ હોતા નથી. "नेवत्थि पोग्गला" પુદ્ગલ પણ હોતા નથી. "से तेणट्ठेणं जाव पसारेत्तएवा" તે કારણે હે ગૌતમ દેવ લોકાન્તમાં રહિને અલોકમાં પોતાના હાથ પગ વિગેરે અવયવો ફેલાવવા કે સંકોચવા સમર્થ થતા નથી એવું મેં કહ્યું છે.

'देवेणं' इत्यारभ्य 'आउंटावेत्तए' इत्यन्तस्य सर्वस्यापि पदसमुदायस्य ग्रहणं भवतीति। अयमाशयः जीवैः सह विद्यमाना एव पुद्गला आहारकशरीरकलेवरोच्छ्वासादिरूपेण उपचिता भवन्ति जीवानुगामिस्वभावत्त्वात् पुद्गलानाम् ततश्च यत्रैव क्षेत्रे जीवा भवन्ति तत्रैव क्षेत्रे पुद्गलानां गतिर्भवति, तथा पुद्गलानाश्रित्य जीवानां पुद्गलानां च गतिपर्यायो भवति अलोके जीवपुद्गलौ नस्तः अतो देवानामपि हस्तपादादिप्रसारणं संकोचनं न भवति तथा अलोके धर्मास्तिकायाभावादपि नापि पुद्गलानां गतिर्भवतीति भावः। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! यद्भवता प्रतिपादितं तत् एवमेव नान्यथेति ॥सू० ४॥

॥ समाप्तश्चाष्टमोद्देशकः ॥ शुभमस्तु ॥

है ऐसा मैं ने कहा है। इस कथन का आशय यह है कि जीवों के साथ विद्यमान ही पुद्गल आहार, शरीर, कलेवर उच्छ्वास आदि रूप से उपचित होते हैं। क्योंकि पुद्गलों का स्वभाव जीवानुगामी होता है। इसलिये जिस देश रूप क्षेत्र में जीव होते हैं उसी क्षेत्र में पुद्गलों की गति होती है, तथा पुद्गलों को आश्रित करके जीवों की और पुद्गलों की गति पर्याय होती है अलोक में जीव पुद्गल नहीं हैं। इसलिये वहां देवों का भी हस्त पादादिकों का प्रसारणादि नहीं होता है तथा अलोक में धर्मास्तिकायका भी अभाव है इस कारण से पुद्गलों की वहां गति नहीं होती है। 'सेवं भंते! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! जो आपने प्रतिपादित किया है वह इसी प्रकार से है, हे भदन्त ! जो आपने प्रतिपादित किया है वह इसी प्रकार से है अन्यथा नहीं है। इसी प्रकार कहकर वे गौतम ! यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ४॥

आठवां उद्देशा समाप्त

આ કથનનો આશય એ છે કે જીવોની સાથે રહેલ પુદ્ગલ જ આહાર, શરીર, કલેવર, ઉચ્છવાસ વિગેરેથી ઉપચિત્ હોય છે. કેમકે પુદ્ગલોનો સ્વભાવ જીવાનુગામી હોય છે. તેથી જે દેશ રૂપિ ક્ષેત્રમાં જીવ હોય છે. તેજ ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. તથા પુદ્ગલોને આશ્રય કરીને જીવોની અને પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. અલોકમાં જીવ પુદ્ગલ હોતા નથી. તેથી ત્યાં દેવોના હાથ પગ વિગેરેનું પ્રસારણાદિ થઈ શકતું નથી. તેમ જ અલોકમાં ધર્માસ્તિકાયનોપણ અભાવ છે. એ કારણથી પણ પુદ્ગલોની ત્યાં ગતિ હોતી નથી. "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્! આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે એજ રીતે છે. અન્યથા નથી એ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ. ૪॥

॥ આઠમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

अष्टमोद्देशके देववक्तव्यता प्रोक्ता संप्रति देवविशेषस्य बलेर्वक्तव्यता उच्यते, इत्येवं संम्बन्धेन आयातस्य नवमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'कहिण्णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्–कहिण्णं भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो सभा सुहम्मा पन्नत्ता गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जे जहेव चमरस्स जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते। सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं एवं पमाणं जहेव तिगिच्छकूडस्स। पासायवडेंसगस्स वि तं चेव पमाणं सीहासणं सपरिवारं बलिस्स परिवारेणं अट्ठो तहेव नवरं रुयगिंदप्पभाइं सेसं तं चेव जाव बलिचंचाए रायहाणीए अन्नेसिं च जाव, रुइगिंदस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं छक्कोडिसए तहेव जाव चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो बलिचंचा नामं रायहाणी पन्नत्ता। एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स उववाओ, जाव आयरक्खा सव्वं तहेव निरवसेसं नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पन्नत्ता सेसं तं चेव जाव बलीवइरोयणिंदे बली वइरोयणिंदे त्ति। सेवं भंते ! सेवं भंते! जाव विहरइ ॥सू० १॥

सोलसमे सए नवमो उद्देसो समत्तो

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! बलेर्वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरे तिर्यगसंख्येयान् यथैव चरमस्य यावत् द्विचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्य अत्र खलु बलेर्वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य रुचकेन्द्रो नाम उत्पातपर्वतः प्रज्ञप्तः। सप्तदशैकविंशतियोजन शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एवं प्रमाणं यथैव तिगिच्छकूटस्य प्रासादावतंसकस्यापि तदेव प्रमाणं सिंहासनं सपरिवारं बलेः परिवारेण अर्थस्तथैव नवरं रुचकेन्द्रप्रभाणि शेषं तदेव यावत् बलिचञ्चाया राजधान्या अन्येषां च यावत् रुचकेन्द्रस्य खलु उत्पातपर्वतस्य उत्तरे षट्कोटिशतं तथैव यावत् चत्वारिंशद् योजन सहस्राणि अवगाह्य अत्र खलु बलेर्वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य बलिचञ्चा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता एकं योजनशतसहस्रं प्रमाणम् तथैव यावत् बलिपीठस्य उपपातो यावत् आत्मरक्षकाः सर्वं तथैव निरवशेषम्, नवरं सातिरेकं सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता शेषं तदेव यावत् बलिः वैरोचनेन्द्रो बलिः वैरोचनेन्द्र इति। 'तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति ॥सू० १॥

षोडशशतके नवमोद्देशकः समाप्तः

टीका—'कहिण्णं भंते !' कुत्र खलु भदन्त ! 'बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' बलेर्वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'सभा सुहम्मा पन्नत्ता' सभा सुधर्मा

नववें उद्देशे का प्रारंभ

अष्टम उद्देशे में देव संबन्धी वक्तव्यता कही गई है। अब देव विशेष बलि की वक्तव्यता कही जाती है—इसी संबन्ध को लेकर इस ९ वें उद्देशे का कथन किया जा रहा हैं। इस उद्देशे का 'कहिण्णं भंते ! इत्यादि आदि सूत्र है।

'कहिण्णं भंते! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो सभा सुहम्मा पण्णत्ता' इत्यादि।

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આઠમાં ઉદ્દેશામાં દેવ સંબંધી કથન કર્યું છે. હવે દેવ વિશેષ બલીન્દ્રનું કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઈને આ નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

"कहिण्णं भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स" इत्यादि

प्रज्ञप्ता: हे भदन्त । वैरोचनराजस्य बलेः सुधर्मा नाम्नी सभा कस्मिन् स्थाने विद्यते इत्यर्थः । भगवानाह-'गोयमा ! इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम । 'जंबुद्दीवे दीवे' जंबूद्वीपे द्वीपे 'मन्दरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं' मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरे जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य उत्तरस्यां दिशि इत्यर्थः 'तिरियमसंखेज्जे' तिर्यग् असंख्येयान् द्वीपसमुद्रादीन् उल्लंघ्य इत्यादि 'जहेव चमरस्स' यथैव चमरस्य यथा चमरेन्द्रस्य द्वितीयशतकाष्टमोद्देशके कथितस्य उत्पातपर्वतप्रतिपादकं सूत्रं तथा बलेरपि वाच्यम् तत्राह-'जाव' इत्यादि । 'जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं यावद् द्विचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अत्र यावत्पदेन द्वितीयशतकाष्टमोद्देशके

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'भंते ! बलिस्स वइरोणिंदस्स वइरोयणरन्नो' हे भदन्त ! वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि की 'सभा सुहम्मा कहिं पन्नत्ता' सभा सुधर्मा कहां कही गई है ? अर्थात् वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि की सुधर्मा सभा कहां है ? इसके उत्तर में प्रभुने कहा-'गोयमा ! 'हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं' जंबूद्वीप में मंदर पर्वत की उत्तर दिशा में 'तिरियमसंखेज्जे' तिरछे असंख्यातद्वीप समुद्रों को उल्लंघन करके-पार करके 'जहेव चमरस्स' जैसा द्वितीय शतक के अष्टम उद्देशे में कथित चमर के उत्पातपर्वत का प्रतिपादक सूत्र है । वैसा ही सूत्र बलिका भी कह लेना चाहिये । 'जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं' यावत् ४२ हजार योजन उल्लंघन करने के बाद वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि का रुचकेन्द्र नाम का उत्पातपर्वत आता है । यहां यावत् शब्द से द्वितीय शतक

ટીકાર્થ–આ સૂત્રથી ભગવાન્ ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે કે "भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो" હે ભગવન્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની "सभा सुहम्मा कहिं पन्नत्ता" સુધર્મા સભા કયાં કહી છે? અર્થાત્ વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની સુધર્મા સભા કયાં છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે "गोयमा !" હે ગૌતમ "जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं" જંબૂદ્વીપમાં મેરૂ પર્વતની ઉત્તર દિશામાં "तिरियमसंखेज्जे" તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઉલ્લંઘન કરીને અર્થાત્ પાર કરીને "जहेव चमरस्स" જેમ બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં ચમરના ઉત્પાત પર્વતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તેવીજ રીતે બલિના સંબંધમાં પણ વર્ણન કરી લેવું "जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं" યાવત્ બેંતાલીસ ૪૨ હજાર યોજન ઉલ્લંઘન કર્યા પછી વૈરોચનેન્દ્ર, વૈરોચનરાજ બલિનો રુચકેન્દ્ર નામનો

कथितस्य 'दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं' इत्यन्तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् 'ओगाहित्ता' अवगाह्य अन्तः प्रविश्य इत्यर्थः 'एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' अत्र खलु बलेर्वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते' रुचकेन्द्रो नामा उपपातपर्वतः प्रज्ञप्तः स कियत्प्रमाण ? इति तत् परिमाणमाह–'सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए' सप्तदशैकविंशतियोजनशतानि एकविंशत्युत्तरसप्तदशशतयोजनपरिमितः 'उड्ढं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन ऊर्ध्वत्वेन उच्चो रुचकेन्द्रनामक उत्पात पर्वत इत्यर्थः 'एवं प्रमाणं' एवम् ईदृशप्रमाणकम् 'जहेव तिगिच्छकूडस्स' यथैव

के अष्टम उद्देशक में कथित 'दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं' इस पाठ का ग्रहण हुआ है–इसका तात्पर्य ऐसा है कि जंबूद्वीप के मंदर पर्वत की उत्तर दिशा में तिरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को लांघने के बाद अरुणवर द्वीप आता है। इस द्वीप की बाह्य वेदिकान्त से आगे बढने पर अरुणोदय नामका समुद्र आता है। इस अरुणोदय समुद्र में ४२ हजार योजन जाने के बाद बलिका उत्पातपर्वत आता है। यही बात 'एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते' इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है। इसका कितना प्रमाण है ? तो इसके लिये कहा गया है कि 'सत्तरसएक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं' यह रुचकेन्द्र नाम का उत्पात पर्वत १७२१ योजन ऊँचा है। इस प्रकार 'जहेव तिगि·

ઉત્પાતપર્વત આવે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી બીજા શતકના આઠમાં ઉદ્દેશામાં કહેલ "दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–જંબૂદ્વીપના મંદર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઉલ્લંઘ્યા પછી અરૂણવર દ્વીપ આવે છે. આ દ્વીપની બહારની વેદિકાન્તથી આગળ વધતાં અરુણોદય નામનો સમુદ્ર આવે છે. આ અરુણોદય સમુદ્રમાં બેંતાળીસ ૪૨ હજાર યોજન નીચે ઉતરતાં બલિનો ઉત્પાત પર્વત આવે છે. એજ વાત "एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे णामं उप्पायपव्वए पण्णत्ते" આ સૂત્રથી બતાવી છે. આનું પ્રમાણ કેટલું છે ? એ બતાવતાં કહ્યું છે કે 'सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं' આ રુચક નામનો ઉત્પાત પર્વત ૧૭૨૧ સત્તરસો એકવીસ યોજન ઊંચો છે એવી રીતે "जहेव तिगिच्छकूडस्स" આનું પ્રમાણ ચમરના તિગિચ્છકૂટ નામના ઉત્પાત

तिगिच्छकूटस्य यथा चमरस्य द्वीतीय शतकाष्टमोद्देशके तिगिच्छकूटपर्वतस्य प्रमाणमुक्तम् तथैव बलिसम्बन्धिरुचकेन्द्रपर्वतस्य प्रमाणं ज्ञातव्यम् तथा च–'चत्तारि तीसे जोयणसए कोसं चउव्विहे णं' चत्वारि त्रिंशत्योजनशतानि क्रोशश्च उद्वेधेन त्रिंशदधिकानि चतुःशतानि, तदुपरि एकः क्रोशश्च उद्वेधेन गम्भीरत्वेन भूम्यन्तर्गतत्वेनेत्यर्थः 'गोत्थुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण णेयव्वं' गोस्तुभस्यावासपर्वतस्य प्रमाणेन ज्ञातव्यम्। गोस्तुभाभिधावासपर्वतपरिमाणतुल्यमस्यापि प्रमाणं ज्ञातव्यम् 'नवरं उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं' नवरम् उपरितनं प्रमाणं मध्ये भणितव्यम् विशेषः केवलमयम् यत् गोस्तुभपर्वतस्य यदुपरितनं प्रमाणं तत् मध्ये कथितव्यम् इति अथोत्पातपर्वतस्य परिमाणं प्रदर्शयति–'मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेणं, उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं, मूले तिण्णि जोयण-

---

च्छकूडस्स' इसका यह प्रमाण तिगिच्छकूट नामके उत्पातपर्वत के अनुरूप कहा गया है। यह तिगिच्छकूट नामका उत्पात पर्वत चमर का है। तथा च 'चत्तारि तीसे जोयणसए कोसं चउव्वेहेणं' यह रुचकेन्द्र नामका पर्वत उद्वेध की अपेक्षा ४३० योजन और एक कोश का है। उद्वेध का तात्पर्य है कि यह पर्वत भूमि के भीतर इतना गहरा गया हुआ है। 'गोत्थुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण णेयव्वं 'इस पर्वत का यह माप गोस्तुभनामक आवासपर्वत के माप जैसा है। 'नवरं उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं' विशेषता केवल यहां ऐसी है कि गोस्तुभ के ऊपरी भाग का जो प्रमाग है वह प्रमाण यहां बीच के भाग का जानना चाहिये। इसी बात को स्पष्ट करने के लिये 'मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभं मज्झे चत्तारि चउवीसे

પર્વતની જેમ છે. તેમજ "चत्तारि तीसे जोयणसए कोसंच उव्वेहेणं" આ રુચકેન્દ્ર નામનો પર્વત ઉદ્વેધની અપેક્ષાએ '૪૩૦' યોજન અને એક કોશ છે. ઉદ્વેધનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પર્વત જમીનની અંદર એટલો ઊંડો છે. "गोत्थुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण णेयव्वं" આ રુચકેન્દ્ર પર્વતનું માપ ગોસ્તુભનામના આવાસપર્વતના માપ પ્રમાણે છે. "नवरं उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं" વિશેષતા કેવળ અહિયાં એ જ છે કે ગોસ્તુભના ઉપરના ભાગનું જે પ્રમાણ છે. તે પ્રમાણ અહિયાં વચલા ભાગનું સમજવાનું છે એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે "मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभं मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेणं उवरि सत्ततेवीसे

सहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं, उवरिं दोन्नि य जोयणसहस्साइं दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' मूले दशद्वाविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण, मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण, उपरि सप्तत्रयोविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण, मूले त्रीणि योजनसहस्राणि, द्वे च द्वात्रिंशदुत्तरे योजनशते किञ्चिद् विशेषोने परिक्षेपेण, मध्ये एकं योजनसहस्रं त्रीणि च एकचत्वारिंशद् योजन शतानि किञ्चिद् विशेषोनानि परिक्षेपेण, उपरि द्वे च योजनसहस्रे द्वे च षड-शीतिर्योजनशते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण। अयमुत्पातपर्वतो मूले विष्कम्भतः द्वाविंशत्यधिकदश (१०२२) योजनपरिमितः मध्ये विष्कम्भतः चतुर्विंशत्यधिकचतुश्शत (४२४) योजनपरिमितः। उपरिविष्कम्भतः त्रयोविंशत्यधिक सप्तशत (७२३) योजनपरिमितः। मूले परिक्षेपतः द्वात्रिंशदुत्तरशतद्वयाधिक सहस्रत्रय (३२३२) योजन परिमितः। मध्ये परिक्षेपतः एकचत्वारिंशदुत्तर शतत्रयाधिकैकसहस्र (१३४१) योजनपरिमितः। उपरि परिक्षेपतः षडशीत्य-

---

जोयणसए विक्खंभेणं उवरिंसत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं, मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं, दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं उवरिं दोन्नि य जोयणसहस्साइं दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं' यह पाठ यहां दिया गया है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि-यह उत्पात पर्वत मूल में १०२२, योजन का विष्कंभवाला है। मध्य में ४२४, योजन का विष्कंभवाला है और ऊपर में ७२३ योजन का विस्तारवाला है। मूल में इसका परिक्षेप ३२३२, योजन का है, मध्य में इसका परिक्षेप १३४१,

---

જોયણસए विक्खंभेणं मूले तिन्नि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयण सए किंचि विसेसूणे 'परिक्खेवेणं' मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णि य इंगुयाले जोयणसए जोयणसए किंचि विसेसूणे उवरिं दोण्णिय जोयणसहस्साइं दोण्णिय छलसीए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं" આ પાઠ આપવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ એ છે કે ઉત્પાત પર્વતમૂળમાં ૧૦૨૨ દસસો બાવીસ (એક હજાર બાવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે. ને મધ્યમાં ૪૨૪ (ચારસો ચોવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે અને ઉપરમાં ૭૨૩ (સાતસો તેવીસ) યોજનના વિસ્તારવાળો છે. અને મૂળમાં પરિક્ષેપ ૩૨૩૨ (ત્રણહજાર બસો બત્રીસ) યોજનનો છે. મધ્યમાં આનો પરિક્ષેપ

धिक शतद्वयाधिकसहस्रत्रय (२२८६) योजनपरिमितः किञ्चिद्विशेषाधिको-ऽयमुत्पातपर्वत इति भावार्थः । अतएव सः 'मूले वित्थडे, मज्झे संखित्ते, उप्पिं विसाले' मूले विस्तृतः मध्ये संक्षिप्तः उपरि विशालो वर्त्तते । पुनश्च 'मज्झे वर वइ विग्गहिए' इत्यादि सर्वं वर्णनं द्वितीयशतकस्याष्टमोद्देशके द्रष्टव्यम् । 'पासाय-वडेंसगस्स वि तं चेव पमाणं' प्रासादावतंसकस्यापि तदेव प्रमाणम् यादृशं प्रमाणवर्णनं च चमरप्रासादावतंसकस्य कथितं तादृशमेव प्रमाणं वर्णनं च बलि देसादावतंसकस्यापि वाच्यम् , स च देसादावतंसकः पूर्ववर्णितोत्पातपर्वतस्यो-परि बहुसमरमणीयभूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे वर्त्तते तस्य देसादावतंसकस्य वर्णनम्—'अड्ढा इज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयाइं

योजन का है । और ऊपर में इसका परिक्षेप २२८६ योजन का है। परिक्षेप में जो प्रमाण कहा गया है वहां सब में कुछ विशेष अधिकता जाननी चाहिये । इसी कारण यह 'मूले वित्थडे, मज्झे संखित्ते उप्पिं विसाले' मूल भाग में विस्तृत, मध्यभाग में संक्षिप्त है और उपरिभाग में विशाल है । पुनः 'मज्झे' मध्यभाग में 'वरवइरविग्गहिए' यह उत्तम वज्र के जैसा है । इत्यादि सब वर्णन द्वितीय शतक के अष्टम उद्देशक में कहा गया है सो देख लेना चाहिये । 'पासायवडेंसगस्स वि तं चेव पमाणं' जैसा वर्णन और प्रमाण चमर के प्रासादावतंसक कहा गया है, वैसा ही वर्णन और प्रमाण बलि के प्रासादावतंसक का भी कह लेना चाहिये । यह प्रासादावतंसक पूर्व में वर्णित उत्पात पर्वत के ऊपर बहु समरमणीय भूमिभाग के बहुमध्यदेश भाग में है । इस प्रासादावतं-

---

૧૩૪૧ (એકહજાર ત્રણુસો એકતાલીસ) યોજનનો છે. ઉપરમાં તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬ (બાવીસસો છયાસી) યોજનનો છે. પરિક્ષેપમાં જે પ્રમાણુ કહેવામાં આવ્યા છે. તે બધામાં કંઇક વિષેશ અધિકતા સમજી લેવી. તેજ કારણુથી આ પર્વત "मूले वित्थडे मज्झे संखित्ते उप्पिं विसाले" મૂળ ભાગમાં વિસ્તારવાળો મધ્ય ભાગમાં સંક્ષિપ્તવાળો અને ઉપરના ભાગમાં વિશાળ છે. તેમજ "मज्झे" મધ્ય ભાગમાં "वर वइर विग्गहिए" આ પર્વત ઉત્તમ વજ્ર જેવો છે. વિગેરે સઘળું વર્ણુન બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. "पासाय वडेंसगस्स वि तंचेव पमाणं" ચમરના પ્રાસાદાવતંસકનું જેવું વર્ણુન અને પ્રમાણુ કહ્યું છે. તેવું જ વર્ણુન અને પ્રમાણુ બલિના પ્રાસાદાવતંસકનું પણુ સમજવું. આ પ્રાસાદાવતંસક પહેલા વર્ણુવેલ ઉત્પાત પર્વતની ઉપર બહુ સમરમણીય ભૂમિ ભાગના મધ્ય દેશ ભાગમાં છે. આ પ્રાસાદાવતંસકનું

विक्खंभेणं' इत्यादि सर्वं वाच्यम् । 'सीहासणं सपरिवार बलिस्स परियारेणं' सिंहासनं सपरिवारं बलेः परिवारेण प्रसादावतंसकमध्यभागे सिंहासनं बलि सम्बन्धि सपरिवारं वक्तव्यम् एतदपि द्वितीयशतकीयाष्टमोद्देशकविवरणोक्त-चमरसिंहासनन्यायेनैव वक्तव्यम्, केवलं तत्र चमरस्य सामानिकसिंहासनानां चतुःषष्ठिसहस्राणि आत्मरक्षकसिंहासनानां तु तान्येव चतुर्गुणानि कथितानि, बलेस्तु सामानिकसिंहासनानां षष्ठिः सहस्राणि आत्मरक्षकानां तु तान्येव

सक का वर्णन इस प्रकार से है-अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्च-त्तेणं, पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं' इस प्रासादावतंसक की उंचाई २५० योजन की है। तथा इसका विष्कंभ १२५ योजन का है। इत्यादि रूप से इसका वर्णन और भी वर्णन यहां पर कर लेना चाहिए। 'सिंहासनं सपरिवारं बलिस्स परियारेणं' प्रासादावतंसक के मध्यभाग में बलिका सपरिवार सिंहासन है ऐसा भी यहां पर कहलेना चाहिये। यह सब वर्णन द्वितीयशतक के अष्टम उद्देशक में आया है। अतः चमर के सिंहान के समान ही बलि के सिंहासन का वर्णन कर लेना चाहिये। वहां चमर सामानिक देवों के ६४ हजार सिंहासन और आत्मरक्षक देवों के ६४ × ४ हजार सिंहासन हैं ऐसा जैसा कहा गया है, वैसा ही यहां बलि के सामानिक देवों के ६० हजार सिंहासन और बलि के आत्मरक्षक देवों के ६० × ४ हजार सिंहासन हैं ऐसा कथन जानना चाहिये। बस यही चमर और बलि के वर्णन में भेद हैं।

વર્ણન આ પ્રમાણે છે. "अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं वीसं पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं" આ પ્રાસાદાવતંસકની ઉંચાઈ ૨૫૦ (બસો પચાસ) યોજનની છે. તેમજ આનો વિષ્કંભ ૧૨૫ (એકસો પચીસ) યોજનને છે. વિગેરે રૂપથી બીજું પણ આનું વર્ણન અહિં સમજી લેવું. "सिंहासनं सपरिवारं बलिस्स परियारेणं" પ્રાસાદાવતંસકના મધ્ય ભાગમાં પરિવાર સહિત બલીનું સિંહાસન છે. વિગેરે સઘળું વર્ણન બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં આવી ગયું છે. તે પ્રમાણે ચમરના સિંહાસનની માફક બલીના સિંહાસનનું વર્ણ પણ સમજી લેવું. ત્યાં આગળ ચમરના સામાનિક દેવોના ૬૪ હજાર સિંહાસન અને આત્મ રક્ષક દેવોના ૬૪×૪=૨૫૬ હજાર સિંહાસન છે. એવું જે કહ્યું છે. તેવું જ અહિયાં બલિના સામાયિક દેવાના ૬૦ હજાર સિંહાસન અને બલિના આત્મરક્ષક દેવોના ૬૦×૪=૨૪૦ હજાર સિંહાસન છે. એ પ્રમા-ણેનું કથન સમજી લેવું. બલી અને ચમરના વર્ણનમાં ફક્ત એટલો જ ફેર

चतुर्गुणानि इतिभेदः 'अट्ठो तहेव नवरं रुयगिंदप्पभाइं' अर्थस्तथैव नवरं रुचकेन्द्रप्रमाणि यथा तिगिच्छकूटपर्वतस्यान्वर्थाभिधायकं नाम वाक्यं तथा रुचकेन्द्रस्यापि वक्तव्यम् केवलं तिगिच्छकूटान्वर्थप्रश्नस्योत्तरे यस्मात् तिगिच्छप्रभाणि उत्पलादीनि तत्र सन्ति तेन तिगिच्छकूट इत्युच्यते, अत्र तु रुचकेन्द्र रत्नविशेषप्रभाणि उत्पलादीनि सन्ति तेन रुचकेन्द्र इति नाम भवतीति। एतत्सम्बन्धि अर्थतः सूत्रमेवं भवति 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ रुयगिंदे उप्पाय पव्वए २ गोयमा! रुयगिंदेग बहूणि उप्पलाणि पउमाइं कुमुयाइं रुयगिंद वण्णाइं रुयगिंदलेस्साइं रुयगिंदप्पभाइं से तेणट्ठेणं रुयगिंदे २ उप्पायपव्वए' इति। 'सेसं तं चेव जाव बलिचंचाए रायहाणीए अन्नेसिंच जाव' शेषं तदेव

'अट्ठो तहेव नवरं रुयगिंदप्पभाइं' जैसा तिगिच्छकूटक पर्वत के सार्थक नाम होने के प्रश्न के उत्तर में तिगिच्छप्रभावाले उत्पलादिक वहां हैं इस लिये वह तिगिच्छकूट कहा गया है, इसी प्रकार से यहा रुचकेन्द्र रत्नविशेष की प्रभावाले उत्पलादि हैं, इसलिये इस का सार्थक नाम रुचकेन्द्र ऐसा है। इसी सम्बन्ध में सूत्र, अर्थ की अपेक्षा लेकर ऐसा कहा है। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, रुयगिंदे उप्पायपव्वए २, गोयमा! रुयगिंदेण बहूणि उप्पलाणि पउमाइं रुयगिंदवण्णाइं रुयगिंदप्पभाइं से तेणट्ठेणं रुयगिंदे २ उप्पायपव्वए'। 'सेसं तं चेव जाव बलिचंचाए रायहाणीए अन्नेसिं च जाव' बाकी का और सब कथन पूर्वोक्त रूप से ही जानना चाहिये। यावत् वह बलिचंचा राजधानी का एवं अन्य देवों का आधिपत्य करता हुआ अपने समय को आनन्द के

છે. બાકીનું સઘળું વર્ણન સરખું જ છે. "अट्ठो तहेव नवरं रुयगिंदप्पभाइं" જેવી રીતે તિગિચ્છકૂટ પર્વતનું સાર્થક નામ હોવાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તિગિચ્છપ્રભાવાળા ઉત્પલાદિ ત્યાં છે. તેથી તે તિગિચ્છકૂટ કહેવાય છે તેમ કહ્યું છે. એજ રીતે અહિયાં રુચકેન્દ્ર રત્નવિશેષની કાન્તિવાળા ઉત્પલાદિ (કમળ) છે. તેથી આ પર્વતનું રુચકેન્દ્ર એવું સાર્થક નામ છે. આ સંબંધથી સૂત્રકારે અર્થની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ रुयगिंदे उप्पाय पव्वए गोयमा रुयगिंदेण बहूणि उप्पलाणि पउमाइं रुयगिंदवण्णाइं रुयगिंदलेसाइं रुयगिंदप्पभाइं से तेणट्ठेणं रुयगिंदे (२) उप्पायपव्वए सेसं तंचेव जाव बलि चंचाए रायहाणीए अण्णेसिं च जाव" બાકીનું બીજું બધું વર્ણન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. યાવત્ તે બલિ ચમરચંચા રાજધાનીનું અને અન્ય દેશોનું અધિપતિપણું કરતો થકો પોતાના સમયને આનન્દપૂર્વક પસાર

यावद् बलिचञ्चाया राजधान्या अन्येषां च यावत् 'रुयगिंदस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं' रुचकेन्द्रस्य खलु उत्पातपर्वतस्योत्तरे 'छक्कोडिसए तहेव जाव' षट्र कोटिशतं तथैव यावत् अत्र यावत्पदेन 'पणपन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयसहस्साइं पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदे समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहे रयणप्पभाए पुढवीए' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति। 'चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता' चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्रयोजनानि अवगाह्य–अतिक्रम्य 'एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' अत्र खलु बलेर्वैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य बलिचंचानामं रायहाणी पन्नत्ता' बलिचञ्चानाम्नी राजधानी

साथ निकालता रहता है। 'जाव रुयगिंदस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं छक्कोटिसए तहेव जाव' उस रुचकेन्द्र उत्पात पर्वत की उत्तर दिशा में छ सौ पंचावन करोड पैंतीस लाख, पचास हजार योजन अरुणोदय समुद्र में तिरछे जाने पर नीचे रत्नप्रभा पृथिवी का ४०, हजार योजन जितना भाग पारकर इसी स्थान में वैरोचन राज बलि की बलिचंचा नाम की राजधानी है, ऐसा सम्बन्ध यहां पर लगा लेना चाहिये। इसी बात की सूचना के निमित्त यहां यावत्पद आया है–जितना पाठ यहां इस यावत्पद से गृहीत हुआ है वह इस प्रकार से है–'पणपन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयसहस्साइं पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदे समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहे रयणप्पभाए पुढवीए' चत्तालीसं, जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता' एत्थणं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' यह सूत्र इसी बात की पुष्टि करता है कि पूर्वोक्त रूपसे अरुणोदय समुद्र में तिरछे जाने के बाद आगत रत्नप्रभापृथिवी ४० हजार योजन जितना भाग पार

કરે છે. "जाव रुयगिंदस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं छक्कोडिसए तहेव जाव" તે રુચકેન્દ્ર ઉત્પાત પર્વતની ઉત્તર દિશામાં છસો પંચાવન કરોડ પિસ્તાલીસ લાખ પચાસ હજાર યોજન અરૂણોદય, સમુદ્રમાં તિરછાઇમાં નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં તે જ સ્થાનમાં વૈરોચનરાજ બલિની બલિચંચા નામની રાજધાની છે, એ પ્રમાણેનો સંબંધ અહિયાં સમજી લેવો. અહિયાં યાવત્પદથી નીચેનો પાઠ ગ્રહણ કરેલ છે. "पणवन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयसहस्साइं पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदे समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहे रयणप्पभाए पुढवीए" चत्तालीसं, जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो" આ સૂત્ર એજ વાતનું સમર્થન કરે છે કે–પૂર્વોકત રૂપથી અરૂણોદય સમુદ્રમાં તિરછાં ગયા પછી આવેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં બરોબર તેજ

प्रज्ञप्ता तत्प्रमाणमाह—'एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव' एकं योजनशत-सहस्रं प्रमाणं तथैव यथा चमरचञ्चायाः प्रमाणं तथा बलिचञ्चाया अपि तथाहि—'एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं' एकं योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेन तत्र द्वितीयशतकस्याष्टमोद्देशके प्रोक्तम्—'जंबूदीवप्पमाणा' सा राजधानी जम्बूद्वीपप्रमाणा वर्त्तते, तच्च प्रमाणं यथा—'तण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलसय सहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्निय कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरसयअंगुलाइं अद्धंगुलयं च किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्तं' त्रिणि योजनशतसहस्राणि षोडशसहस्राणि द्वे च सप्तविंशे योजनशते त्रयः क्रोशाः

करने पर ठीक इसी स्थान पर वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलिकी 'बलिचंचा नामं रायहाणी पन्नत्ता' बलिचंचा नाम की राजधानी कही गई है। 'एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स' इस बलिचंचा राजधानी का प्रमाण एक लाख योजन का है। चमर की राजधानी का भी प्रमाण इतना ही है। इसका प्रमाण कहनेवाला पाठ इस प्रकार से है—'एगं जोयणसयसहस्सं आयामं विक्खंभेणं' अर्थात् चमरचंचा राजधानी का प्रमाण आयाम और विष्कम्भ की अपेक्षा १ लाख योजन का है। द्वितीयशतक के अष्टम उद्देशक में 'जम्बूदीवपमाणा' ऐसा कहा है। सो यह राजधारी जंबूद्वीप के बराबर है। वह प्रमाण इस प्रकार से है—'तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलसयसहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरसय अंगुलाइं अद्धंगुलयं च किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेण

સ્થાન પર વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની "बलिचंचानामं रायहाणी पण्णत्ता" બલિચંચા નામની બલિની રાજધાની હોવાનું કહ્યું છે, "एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स" આ બલિચંચા રાજધાનીનું પ્રમાણ એક લાખ યોજનનું છે. ચમરેન્દ્રની રાજધાનીનું પ્રમાણ બતાવનાર પાઠ આ પ્રમાણે છે. "एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं" અર્થાત્ ચમરની રાજધાનીનું પ્રમાણ આયામ લંબાઈ અને વિષ્કંભ પહોળાઇની અપેક્ષાએ જ એક લાખ યોજનાનું છે. બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશામાં "जम्बूद्वीपप्रमाणा" એવું કહેલ છે, તેથી આ રાજધાની જંબૂદ્વીપની બરોબર જંબૂદ્વીપ સંબંધી પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्निय कोसे अट्ठावीसं धणुसयं तेरसयअंगुलाइं अद्धंगुलयं च किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेण पण्णत्तं" ૩ ત્રણલાખ ૧૬ સોળહજાર ૨

अष्टाविंशं च धनुःशतम् (१२८) त्रयोदशाङ्गुलानि अर्धाङ्गुलम् च किञ्चिद्विशेषाधिकम् परिक्षेपेग प्रज्ञप्तम् सप्तविंशत्युत्तरशतद्वयाधिकषोडशसहस्राधिक लक्षत्रय (३,१६,२७७) योजनानि तदुपरि त्रयः क्रोशाः, अष्टाविंशत्यधिकैकशत (१२८) संख्यकानि धनूंषि पुनश्च तदुपरि किञ्चिद्विशेषाधिकानि सार्द्धत्रयोदश (१३॥) अंगुलानि इति जम्बूद्वीपप्रमाणम् एतावत्प्रमाणपरिमितो बलिचञ्चा राजधान्याः परिक्षेपो वर्त्तत इतिभावः । 'जाव बलिपेढस्स' यावत् बलि पीठस्य राजधान्याः प्रमाणकथनानन्तरम् प्राकारकपिशीर्षकद्वारोपकारिकालयनप्रासादावतंसकसुधर्मसभोपपातसभाह्रदाभिषेकसभाव्यवसायसभादीनां प्रमाणं तावद्वाच्यं यावद्बलिपीठस्य एतच्च जीवाभिगमसूत्रगत विजयदेवाधिकारवदवसेयम् । 'उववाओ' उपपातः उपपातसभायां बलेरुपपातवक्तव्यता वाच्या सा चैवम् 'तेणं कालेणं तेणं समएणं बलीवइरोइणिंदे अहुणोववन्नमेत्तए समाणे पंच

पण्णत्त' ३ लाख १६ हजार २ सो २७ योजन (३१६२२७) ३ कोश १२९ धनुष और १३॥ अंगुल कुछ अधिक यह जंबूद्वीप की परिधि का प्रमाण है। इतने प्रमाण से परिमित इस बलिचंचा राजधानी का परिक्षेप है। 'जाव बलिपेढस्स' यह कहा है कि राजधानी के प्रमाण कथन के अनन्तर प्रकार कपिशीर्षक, द्वार, उपकारिकालयन, प्रासादावतंसक, सुधर्मासभा, उपपात सभा, ह्रद, अभिषेक सभा, व्यवसायसभा इन सबके प्रमाण का कथन बलिपीठ के प्रमाण तक कर लेना चाहिये। यह सब जीवाभिगम सूत्रगत विजयदेव अधिकार से जानना चाहिये। 'उववओ जाव आयरक्ख' उपपात यावत् आत्मरक्षक ये सब पूर्ववत् जानना चाहिये-तात्पर्य कहने का यह है कि उपपात सभा में बलि के उपपात की वक्तव्यता इस प्रकार से कहनी-'तेणं कालेणं तेणं समएणं बली वइ-

---

બસો ૨૭ સત્યાવીસ યોજન (૩૧૬૨૨૭) ૩ કોશ ૧૨૮ એકસો અઠયાવીસ ધનુષ અને સાડાતેર ૧૩॥ આંગળથી કંઈક અધિક જંબૂદ્વીપની પરિધિ (માપ) છે. આ પ્રમાણુવાળો આ બલિચંચા રાજધાનીનો પરિક્ષેપ છે. "જાવ બલિ પેઢસ્સ" આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે રાજધાનીના પ્રમાણનું કથન કર્યા પછી પ્રકાર કપીશીર્ષક, દ્વાર, ઉપકારિકાલયન, પ્રાસાદાવતંસક, સુધર્માસભા, ઉપપાત સભા હ્રદ, અભિષેકસભા, અને વ્યવસાય સભા આ બધાના પ્રમાણનું કથન બલિ-પીઠના પ્રમાણ સુધી સમજી લેવું. આનું સઘળું કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં વિજય દેવના અધિકાર પ્રમાણે સમજી લેવું. "उववाओ जाव आयरक्खा" ઉપપાત યાવત્ આત્મરક્ષક એ બધા પહેલાની જેમ સમજવા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપપાત સભામાં બલિના ઉપપાતનું વર્ણન આ પ્રમાણે કહેવું.

विहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ' इत्यादि । 'जाव आयरक्खा' यावदात्मरक्षकाः, इह यावत्पदेन अभिषेकोऽलंकारग्रहणं पुस्तकादिवाचनं सुधर्मसभागमनं तत्रस्थस्य तस्य सामानिका अग्रमहिष्यः पर्षदोऽनीकाधिपतय आत्मरक्षकाश्च पार्श्वतो निषीदन्तीति सर्वं वाच्यम्। एतद्विषयकसूत्रातिदेशमाह–'सव्वं तहेव निरवसेसं' सर्वं तथैव निरवशेषम् । सर्वथा साम्यता परिहारार्थमाह–'नवरं' इत्यादि । 'नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पन्नत्ता' नवरम् विशेषस्त्वयं सातिरेकं सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, अयं भावः चमरस्य सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता बलेस्तु सातिरेकं सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता इति वक्तव्यम् 'सेसं तं चेव जाव बली वइरोयणिंदे बली वइरोयणिंदे' शेषं तदेव यावत् बलिर्वैरोचनेन्द्रो बलिर्वैरोचनेन्द्रः ।

रोयणिंदे अहुणोववन्नमेत्तए समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ' इत्यादि । 'जाव आयरक्खं' के इस यावत्पद से अभिषेक, अलंकार ग्रहण पुस्तकादिका वाचन सुधर्मासभा में गमन, वहां बैठ जाने पर इसकी दोनों ओर सामानिकों अग्रमहिषियों॰ परिषदों अनीकाधिपतियों एवं आत्मारक्षकों का बैठ जाना 'यह सब कथन कर लेना चाहिये ऐसा कहा गया है यही बात 'सव्वं तहेव निरवसेसं' इस सूत्र द्वारा समझाई गई है। इस कथन में जहां अन्तर है वह 'नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पन्नत्ता' इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है । इसमें यह कहा गया है कि चमर की स्थिति एक सागरोपम की कही गई है–तब कि बलि की स्थिति एक सागरोपम से कुछ अधिक कही गई है। 'सेसं तं चेव जाव–बली वइरोयणिंदे बली वइरोयणिंदे' बाकी का और सब कथन ये वैरोचनेन्द्र बलि हैं, ये वैरोचनेन्द्रबलि है यहां तक के पूर्वोक्त कथन के

"तेणं कालेणं तेणं समएणं बली वइरोयणिंदे अहुणोववण्णमेत्तए समाणे पंच विहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ--इत्यादि जाव आयरक्खं" આ યાવત્ પદથી અભિષેક, અલંકાર ગ્રહણ પુસ્તક વિગેરેનું વાંચન, સુધર્માસભામાં ગમન, અને ત્યાં બેઠા પછી તેની બન્ને બાજૂ સામાનીક દેવો અગ્રમહિષીઓ અનીકાધિપતીઓ અને આત્મરક્ષકોનું બેસી જવું આ સઘળું કથન સમજવું. એજ વાત "सव्वं तहेव निरवसेसं" સૂત્ર દ્વારા કહ્યું છે. એ કથનમાં જે વિશેષતા છે. તે "नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पण्णत्ता" એ સૂત્રથી પ્રગટ કરી છે. આમાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે ચમરની સ્થિતિ એક સાગરોપમ કહી છે અને બલિની સ્થિતિ એક સાગરોપમથી જાજેરી કહી છે. "सेसं तं चेव जाव बलिवइरोयणिंदे बलीवइरोयणिंदे" બાકીનું બીજું તમામ

'सेवं भंते ! सेवं भंते !' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! 'जाव विहरइ' यावद्विहरति, हे भदन्त ! बलेर्विषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव–सत्यमेव इत्युक्त्वा भगवान् गौतमो भगवन्तं नमस्कृत्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१६–९॥

अनुरूप जानना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! इस सब कथन को सुनकर गौतम ने प्रभु से कहा है। 'हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो बलि के विषय में कथन किया है, वह सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आप देवानुप्रियने जो बलि के विषय में यह कथन किया है वह सर्वथा सत्य ही है। ऐसा कहा ऐसा कहकर फिर वे गौतम 'यावत् विहरति' तप और संयम से आत्मा को वासित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज कृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका
॥ नववाँ उद्देशक समाप्त ॥ १६–९ ॥

કથન વૈરોચનેન્દ્ર બલી છે. ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજી લેવું. "સેવં ભંતે સેવં ભંતે ! ત્તિ" આ સઘળું કથન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે બલિના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપે જે કથન કર્યું છે. તે યથાર્થ છે. તેમ કહીને તે પછી તે ગૌતમ સ્વામી "યાવત્ વિહરતિ" તપ ને સંયમથી આત્માને વાસિત કરતાં થકા પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૬–૯॥

अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

नवमोद्देशके बलेर्वक्तव्यता कथिता, बलिश्च अवधिज्ञानवान् इति अवधिज्ञानस्य स्वरूपं संक्षेपेण प्ररूप्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य दशमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'कइविहे णं भंते ! ओही पन्नत्ता' इत्यादि ।

मूलम्–कइविहा णं भंते! ओही पन्नत्ता गोयमा! दुविहा ओही पन्नत्ता ओहीपदं निरवसेसं भाणियव्वं सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ ॥सू० १॥

छाया––कति विधाः खलु भदन्त ! अवधिः प्रज्ञप्तः गौतम ! द्विविधः अवधिः प्रज्ञप्तः अवधिपदं निरवशेषं भणितव्यम् तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति ॥ सू० १ ॥

टीका––'कइविहाणं भंते !' कति विधाः खलु भदन्त ! 'ओही पन्नत्ता' अवधिः प्रज्ञप्तः–तत्र अवधिः–अवधिज्ञानम् अवधिज्ञानभेदाः कियन्त इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा ओही पन्नत्ता'

दसवें उद्देशे का प्रारंभ

नौवें उद्देशक में बलि के सम्बन्ध में वक्तव्यता कही गई है बलि अवधिज्ञानवाला होता है–अतः इस उद्देशे में सूत्रकार अब अवधिज्ञान के स्वरूप का कथन करते हैं। इसका सर्व प्रथम सूत्र 'कइविहाणं भंते !' यह है—'कइविहा णं भंते ! ओहीपन्नत्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ––इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'कइविहाणं भंते ! ओही पन्नत्ता' हे भदन्त ! अवधिज्ञान कितने प्रकार का कहा गया है ? अर्थात् अवधिज्ञान के कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं –'गोयमा दुविहा ओही पन्नत्ता' हे गौतम ! अवधिज्ञान दो प्रकार का

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

નવમા ઉદ્દેશામાં બલીન્દ્ર સંબંધમાં કથન કર્યું છે. બલિ અવધિજ્ઞાન વાળો હોય છે. જેથી આ દસમા ઉદ્દેશામાં સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે તેનું પહેલું સૂત્ર નિચે પ્રમાણે છે.

"कइविहा णं भंते ! ओही पन्नत्ता" इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામી અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "कइविहा णं भंते ! ओही पन्नत्ता" હે ભગવન્ ! અવધિજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? એટલે કે અવધિ જ્ઞાનના કેટલા પ્રકાર છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે "गोयमा दुविहा ओही पन्नत्ता" હે ગૌતમ અવધિ

द्विविधोऽवधिः प्रज्ञप्तः 'ओहीपयं निरवसेसं भाणियव्वं' अवधिपदं निरवशेषं भणितव्यम् अत्र अवधिस्वरूपनिरूपणप्रस्तावे प्रज्ञापनायास्त्रयस्त्रिंशत्तमम् अवधिपदम् अध्येतव्यम् तच्चैवम्-'दुविहा ओही पन्नत्ता' द्विविधोऽवधिः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा 'भवपच्चइया खओवसमिया य' भवप्रत्ययिकः क्षयोपशमिकश्च 'दोण्हं भवपच्चइया' द्वयोर्भव प्रत्ययिकः 'तं जहा' तद्यथा 'देवाण य नेरइयाण य' देवानां च नैरयिकाणां च 'दोण्हं खओवसमिया' द्वयोः क्षायोपशमिकः 'तं जहा' तद्यथा 'मणुस्साण य पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण य' मनुष्याणां च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्

कहा गया है। 'ओहीपयं निरवसेसं भाणियव्वं' ऐसा कहा गया है-सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि इस अवधिज्ञान के कारण को स्पष्ट जानने के लिये यहां प्रज्ञापना सूत्र का ३३ वां अवधिपद पढ लेना चाहिये। जो इस प्रकार से हैं-'दुविहा ओहीपन्नत्ता' अवधिज्ञान दो प्रकार का कहा गया है-'तं जहा' जो इस प्रकार से है-'भवपच्चइया खओवसमिया' भवप्रत्ययिक और क्षायोपशमिक "दोण्हं भवपच्चइया" भवप्रत्ययिक अवधिज्ञान दो के होता है-जैसे 'देवाण य नेरइयाण य' देवों के और नैरयिकों के अर्थात् देवों के और नैरयिकों के जो अवधिज्ञान होता है वह भवप्रत्ययिक होता है। उस अवधिज्ञान की उत्पत्ति में वहां जन्म लेना ही कारण है। इसलिये इसे भव प्रत्ययिक कहा गया है। तथा 'दोण्हं खओवसमिया' क्षायोपशमिक अवधिज्ञान दो जीवों को होता है। 'तं जहा मणुस्सा ण य पंचिंदियतिरिक्खजोणि-

જ્ઞાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે "ओहिपयं निरवसेसं भणियव्वं" અહિયાં સંપૂર્ણ અવધિ પદ કહેવું એમ કહ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, આ અવધિજ્ઞાનના કારણને સ્પષ્ટ રીતે જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેત્રિસમું અવધિ પદ જોઈ લેવું. તે આ પ્રમાણે છે "दुविहा ओही पन्नत्ता" અવધિ જ્ઞાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે.—तंजहा તે આ પ્રમાણે છે. "भवपच्चइया खओवसमिया" ભવ પ્રત્યઈક, અને ક્ષાયોપશમીક "दोण्णं भवपच्चइया" ભાવપ્રત્યઇક, અવધિ જ્ઞાન બેને થાય છે. જેમ કે "देवाण य नेरइयाण य" દેવોને અને નૈરઈકોને અર્થાત્ દેવોને અને નૈરઈકોને જે અવધિજ્ઞાન થાય છે. તે ભવપ્રત્યઈક અવધિ જ્ઞાન થાય છે. તે અવધિ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં ત્યાં જન્મ લેવો એજ કારણ છે. તેથી તેને ભવપ્રત્યઈક કહ્યું છે. તેમજ "दोण्हं खओवसमिया" ક્ષાયોપસમીપ અવધિજ્ઞાન બે જીવોને થાય છે.—तंजहा—मणुस्साण य पंचेदियतिरिक्खजोणियाण य"—જેમ કે (૧) મનુષ્યોને અને (૨) તિર્યંચ

योनिकानां च इत्यादि । अयमाशयः द्विप्रकारकम् अवधिज्ञानम् भवप्रत्ययिक-क्षायोपशमिकभेदात् तत्र देवनारकाणां भवप्रत्ययिकम् अवधिज्ञानम् तथा मनुष्य-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां क्षायोपशमिकमवधिज्ञानं भवतीति विशेष जिघृक्षुभिः प्रज्ञापनायास्त्रयस्त्रिंशत्तमं पदमवलोकनीयम् । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! अवधिज्ञानविषये देवानुप्रियैर्यद् निवेदितम् तत् एवमेव सत्यमेव अपगतसकलदोषाणां तीर्थङ्कराणां वचनस्य सत्यत्वात् 'जाव

याण य' जैसे एक मनुष्यों के और द्वितीय तिर्यञ्चपंचेन्द्रियों को तात्पर्य इस कथन का ऐसा है भवप्रत्ययिक और क्षायोपशमिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है। देवनारकियों का अवधिज्ञान भव प्रत्ययिक है और मनुष्य एवं पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों का अवधिज्ञान क्षायोप-शमिक है। और भी इस विषय में विशेष जिज्ञासु व्यक्तियों को प्रज्ञा-पना का ३३ वां पद देखना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त ! आप देवानुप्रियने जो यह अवधिज्ञान के विषय में कहा है वह सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आप देवानुप्रियने जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है। क्योंकि जिनसे समस्त रागादिक दोष दूर हो चुके हैं ऐसे तीर्थंकरों के बचन असत्यता के कारणो के अभाव में

પચેંન્દ્રિયોને કહેવાનો ભાવ એ છે કે ભવપ્રત્યઈક અને ક્ષાયોપશમિક ના ભેદથી આ અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારના કહ્યું છે દેવ અને નારકિયોનું અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યઈક છે. અને મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને થવા વાળું અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે. આ વિષયમાં વિશેષ જાણુવાની ઇચ્છા વાળાએ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર ૪૩ મું પદ જોઈ લેવું. "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઇ" હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં જે આ વર્ણન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે કહેલું આ સઘળું કથન દરેક રીતે સાચું જ છે. કેમ કે જેના રાગાદિક સઘળા દોષો દૂર થઈ ચૂકયા છે. તેવા તિર્થંકરોના વચન અસત્ય હોતા જ નથી. એટલે કે દરેક રીતે સત્ય જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને

विहरइ' यावद्विहरति इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीतिभावः ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
दशमोद्देशकः समाप्तः ॥१६–१०॥

सत्य होते हैं। ऐसा कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका
दसवां उद्देशक समाप्त॥१६–१०॥

વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬–૧૦॥

卐

अथ एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

दशमोद्देशके अवधिरुक्तः एकादशोद्देशके तु अवधिमद्विशेषः उच्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यैकादशोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—'दीवकुमारा णं भंते इत्यादि ।

मूलम्—दीवकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सास निस्सासा? णो इणट्ठे समट्ठे, एवं जहा पढमसए बिइयउद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव जाव समाउया समुस्सास-निस्सासा। दीवकुमाराणं भंते! कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ? गोयमा! चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा कण्ह लेस्सा जाव तेउलेस्सा। एएसिं णं भंते! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा गोयमा! सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा काउलेस्सा असं-खेज्जगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया। कण्हलेस्सा विसेसाहिया एएसिं णं भंते! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा गोयमा! कण्ह-लेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया जाव सव्व महिड्ढिया तेउले-स्सा। सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ ॥सू० १॥

सोलमे सए एक्कारसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—द्वीपकुमाराः खलु भदन्त! सर्वे समाहाराः सर्वे समोच्छ्वासनिः-श्वासाः? नायमर्थः समर्थः एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके द्वीपकुमाराणां वक्तव्यता तथैव यावत् समायुषः समोच्छ्वासनिःश्वासाः। द्वीपकुमाराणां भदन्त! कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः, गौतम! चतस्रः लेश्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा कृष्ण-लेश्या यावत् तेजोलेश्या। एतेषां खलु भदन्त! द्वीपकुमाराणाम् कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानां च कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा, गौतम! सर्व-स्तोकाः द्वीपकुमाराः तेजोलेश्याः, कापोतलेश्या असंख्येयगुणाः, नीललेश्याः

विशेषाधिकाः, कृष्णलेश्याः विशेषाधिकाः। एतेषां खलु भदन्त। द्वीपकुमाराणां कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पर्द्धिका वा महर्द्धिका वा, गौतम! कृष्णलेश्यातः नीललेश्याः महर्द्धिकाः यावत् सर्वमहर्द्धिकाः तेजोलेश्याः, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! यावद् विहरति ॥सू० १॥

षोडशशतके एकादशोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'दीवकुमारा णं भंते!' द्वीपकुमाराः खलु भदन्त! 'सव्वे समाहारा' सर्वे समाहाराः—समः—एकप्रकारकः आहारो येषां ते समाहारः, 'सव्वे समुस्सास निस्सासा' सर्वे समोच्छ्वासनिःश्वासाः सर्वेषां द्वीपकुमाराणाम् आहारोच्छ्वास निःश्वासा एकप्रकारका एव भवन्ति किमिति प्रश्नः। भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः आहारश्वासनिश्वासाः न सर्वेषां द्वीपकुमाराणां समाना

ग्यारहवें उद्देशे का प्रारंभ

दशवे उद्देश में अवधिज्ञान के विषय में कथन किया गया है अब इस एकादशवे उद्देशे में अवधिज्ञानवालों में जो विशेषता है वह प्रकट की जाती है सो इसी निमित्त को लेकर ११ वें उद्देशक को प्रारम्भ किया गया है इसका सर्व प्रथम सूत्र 'दीवकुमारा णं भंते!' इत्यादि है—

'दीवकुमाराणं भंते! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सासनिस्सासा' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि—'दीवकुमारा णं भंते!' हे भदन्त! जितने भी द्वीपकुमार है वे 'सव्वे समाहारा' सब क्या समान आहारवाले हैं—अर्थात् एक प्रकार के आहारवाले है? 'सव्वें समुस्सासनिस्सासा' एक ही प्रकार के उच्छ्वास निःश्वास वाले हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—'णो इणट्ठे समट्ठे'

અગીયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

દસમા ઉદ્દેશામાં અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ અગીયારમા ઉદ્દેશામાં અવધિ જ્ઞાનવાળાઓમાં જે વિશેષતા છે તે પ્રકટ કરવામાં આવશે એ નિમિત્તને લઈને આ અગિયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે--"दीवकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सासनिस्सासा" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે-"दीव कुमारा णं भंते!" હે ભગવન્ જેટલા દ્વીપકુમારો છે તે "सव्वे समहारा" બધા જ શું સમાન આહારવાળા છે? "सव्वे समुस्सासनिस्सासा" એક જ પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ

इत्यर्थः। 'एवं जहा पढमसए बिइयउद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव' एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके द्वीपकुमाराणां वक्तव्यता तथैव द्वीपकुमारस्याहारादिविषये येनैव रूपेण वक्तव्यता कथिता तथैव तेनैव प्रकारेण अत्रापि वक्तव्या इति, कियत्पर्यन्तं तत्राह-'जाव' इत्यादि। 'जाव नो समाहारा नो समुस्सासनिस्सासा' यावत् नो समाहारा नो समोच्छ्वासनिःश्वासाः उच्छ्वासनिःश्वसाधिकारपर्यन्तं प्रथमशतकीयद्वितीयोद्देशकवृत्तान्तोऽत्र वाच्य इत्यर्थः। 'दीवकुमाराणं भंते ! कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' द्वीपकुमाराणां भदन्त ! कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ' चतस्रः लेश्याः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'कण्हलेस्सा जाव

हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् सब द्वीपकुमारों का आहार, एवं उच्छ्वास निःश्वास समान नहीं होता है। 'एवं जहा पढमसए बिइय उद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव जाव समाउया समुस्सासनिस्सासा' इस विषय में जैसा कथन प्रथमशतक के द्वितीय उद्देशक में द्वीपकुमारों की वक्तव्यता में पहिले कहा जा चुका है उसी प्रकार का कथन यहां पर भी इस विषय में कर लेना चाहिये। यावत् वे न समान आहारवाले होते हैं और न समान उच्छ्वास निःश्वासवाले होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'दीवकुमाराणं भंते! कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! द्वीपकुमारों के कितनी लेश्याएँ कही गई है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तारिलेस्साओ पण्णत्ताओ' द्वीपकुमारों के चार लेश्याएँ कही गई हैं। 'तं

સ્વામીને કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ બધા દ્વીપકુમારોનો આહાર અને ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ સરખા હોતા તેથી "एवं जहा पढमसए बिइए उद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्यता तहेव" આ વિષયમાં જેવું કથન પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં દ્વીપકુમારોના કથનમાં પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે એજ રીતનું કથન આ વિષયમાં અહિં પણ સમજી લેવું યાવત્ તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી તેમજ સમાન ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--"दीवकुमाराणं भंते कइलेस्साओ पण्णत्ताओ" હે ભગવન્ દ્વીપકુમારોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે- गोयमा ! હે ગૌતમ "चत्तारि लेस्साओ पण्णत्ताओ" દ્વીપકુમારોને આ ચાર

तेउलेस्सा' कृष्णलेश्या यावत् तेजोलेश्याः भवन्ति ताः कृष्णकापोतनीलतेजोलेश्याख्याः इमाश्चतस्रो लेश्याः द्वीपकुमाराणां भवन्तीत्यर्थः 'एएसिं णं भंते !' एतेषां द्वीपकुमाराणां खलु भदन्त ! 'दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य' द्वीपकुमाराणां कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानाम्, कृष्णा चासौ लेश्या इति कृष्णलेश्या सा विद्यते येषां ते कृष्णलेश्याः तेषाम्। अत्र यावत्पदेन कापोतलेश्या नीललेश्ययोर्ग्रहणम् 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिकाः अत्र यावत्पदेन 'अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा' इत्यनयोर्ग्रहणम्। एतेषु कृष्णादिलेश्यावत्सु द्वीपकुमारेषु केषां केभ्यः अल्पत्वं बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वमित्यर्थः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !'

जहा' जो इस प्रकार से हैं 'कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्या यावत्—नील कापोत और तेजोलेस्सा।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—एएसिं णं भंते ! 'दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' हे भदन्त ! कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमारों में यावत् तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले कौन लेश्यावालों से यावत् विशेषाधिक हैं ? यहां पहिले यावत् शब्द से कपोतलेश्या और नीललेश्या का ग्रहण हुआ है। तथा दूसरे यावत् शब्द से 'अप्पावा बहुया वा तुल्ला वा' इन पदों का ग्रहण हुआ है। तात्पर्य ऐसा है कि इन कृष्णादि लेश्यावाले द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीपकुमार किनकी अपेक्षा तुल्य हैं ? और किनकी अपेक्षा विशेषाधिक

લેશ્યાઓ કહી છે. 'तं जहा''—જે આ પ્રમાણે છે. ''कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा'' કૃષ્ણ લેશ્યા યાવત્ નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—''दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया'' હે ભગવન્ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, દ્વીપકુમારોમાં યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઇલેશ્યાવાળા, કઈ લેશ્યાવાળાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે? અહિયાં પહેલા યાવત્ શબ્દથી કપોતલેશ્યા અને નીલલેશ્યાનું ગ્રહણ થયું છે. અને બીજા યાવત્ શબ્દથી ''अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा'' આ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે—આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઇ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર કોનાથી અલ્પ છે? કોનાથી વધારે છે? અને કોની તુલ્ય (બરાબર—સરખા) છે? અને કોનાથી વિશેષાધિક છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—''गोयमा''

हे गौतम ! 'सव्वथोवा दीवकुमारा तेउलेस्सा' सर्वस्तोका द्वीपकुमाराः तेजोलेश्याः सर्वापेक्षया तेजोलेश्यावन्तो द्वीपकुमारा अल्पा इत्यर्थः, तदपेक्षया 'काउलेस्सा असंखेज्जगुणा' कापोतिकलेश्या असंख्येयगुणाः, तेजोलेश्यापेक्षया कापोतिकलेश्यावन्तो द्वीपकुमारा असंख्येयगुणा अधिका इत्यर्थः । 'नीललेस्सा विसेसाहिया' नीललेश्या विशेषाधिका कापोतिकलेश्यावद् द्वीपकुमारापेक्षया नीललेश्यावन्तो द्वीपकुमारा अधिका इत्यर्थः 'कण्हलेस्सा विसेसाहिया' कृष्णलेश्याः विशेषाधिकाः नीललेश्यायुक्तद्वीपकुमारापेक्षयापि कृष्णलेश्यावन्तो द्वीपकुमारा विशेषाधिका इति, तदयं निष्कर्षः सर्वतोऽधिकाः कृष्णलेश्यावन्तः, ततोन्यूना नीललेश्यावन्तः तदपेक्षयाऽल्पाः कापोतिकलेश्यावन्तः, ततोऽपि अल्पाः तेजोलेश्यावन्तः इति परम्परया सर्वस्तोकत्वं तेजोलेश्यावतामिति, उक्तम्

हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं- गोयमा ! 'सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा' सबकी अपेक्षा बहुत कम तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमार है, इनकी अपेक्षा 'काउलेस्सा असंखेज्जगुणा 'कापोतिकलेश्यावाले द्वीपकुमार असंख्यातगुणित हैं। 'नीललेस्सा विसेसाहिया' नीललेश्यावाले द्वीपकुमार कापोतिकलेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा विशेषाधिक हैं। 'कण्हलेस्सा विसेसाहिया' 'नीललेश्या युक्त द्वीपकुमारों की अपेक्षा भी कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमार विशेषाधिक हैं। निष्कर्ष इस का ऐसा है- सब से अधिक कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमार हैं इनसे कम नीललेश्यावाले द्वीपकुमार हैं। इनकी अपेक्षा अल्प कापोतिक लेश्यावाले द्वीपकुमार हैं। और इन से भी अल्प तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमार हैं। इस प्रकार परम्परा से सब से कम तेजोलेश्यावाले हैं। अतः 'सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा' ऐसा कहा है।

હે ગૌતમ "सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा" બધાની અપેક્ષાએ દ્વીપકુમાર ઘણી ઓછી તેજોલેશ્યાવાળા છે. તેનાથી "काउलेस्सा असंखेज्जगुणा" કાપોત લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અસંખ્યાત ગણા છે. "नीललेस्सा विसेसाहिया" નીલ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી વિશેષાધિક છે. "कण्हलेस्सा विसेसाहिया" નીલ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી પણ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારો વિશેષાધિક છે. આનો સાર એ છે કે બધાથી કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અધિક છે. તેનાથી ઓછા નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. તેની અપેક્ષાથી કાપોતિકલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અલ્પ છે. અને તેનાથી પણ અલ્પ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. આ રીતે પરંપરાનુસાર બધાથી કમ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. એટલા

'सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा' इति। 'एएसि णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त ! 'दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य' द्वीपकुमाराणां कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानां च, अत्र यावत्पदेन कापोतनीललेश्ययोः सङ्ग्रहः 'कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा' कतरे कतरेभ्योऽल्पर्द्धिका वा महर्द्धिका वा, एतेषु चतुर्लेश्यावत्सु मध्ये केषामल्पऋद्धिकत्वं केषां महाऋद्धित्वमिति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया' कृष्णलेश्येभ्यो नीललेश्या महर्द्धिकाः कृष्णलेश्यायुक्त द्वीपकुमारापेक्षया नीललेश्यावन्तो द्वीपकुमाराः अतिशयित ऋद्धिमन्तो भवन्तीत्यर्थः किंयत्पर्यन्तं महर्द्धिकत्वतारतम्यं वक्तव्यं तत्राह–'जाव' इत्यादि।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'एएसि णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा' हे भदन्त ! इन कृष्णलेश्यावाले यावत तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमारों में से कौन लेश्यावाले द्वीपकुमार किन लेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा महर्द्धिक हैं, और कौन लेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा अल्पर्द्धिक हैं ? अर्थात् इन चार लेश्यावाले द्वीपकुमारों के बीच में किन द्वीपकुमारों की ऋद्धि महान् है और किन की ऋद्धि अल्प है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया जाव सव्व महड्ढिया तेउलेस्सा' हे गौतम ! कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा नीललेश्यावाले द्वीपकुमार महर्द्धिक हैं यावत्

માટે જ "सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा" તેજોલેશ્યાવાળા સૌથી ઓછા છે. એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "एएसि णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणय कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढिया वा महड्ढिया वा" હે ભગવન્ આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર કઈ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી મહાઋદ્ધિવાળા છે. અને કઈલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી અલ્પઋદ્ધિવાળા છે? એટલે કે કોની ઋદ્ધિ અધિક છે. કોની ઋદ્ધિ તુલ્ય છે? અને કોની વિશેષાધિક છે. અર્થાત્ આ ચાર લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કયા દ્વીપકુમારોની ઋદ્ધિ મહાન્ છે? અને કોનીઋદ્ધિ અલ્પ છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે– "गोयमा ! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया जाव सव्वमहड्ढिया तेउलेस्सा" હે ગૌતમ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી નીલલેશ્યા દ્વીપકુમાર મહાઋદ્ધિવાળા

'जाव सव्वमहड्ढिया तेउलेस्सा' यावत् सर्वमहर्द्धिकास्तेजोलेश्याः कृष्णलेश्या युक्त द्वीपकुमारापेक्षया नीललेश्यावन्तो द्वीपकुमारा महर्द्धिकाः, तदपेक्षया कापोतिकलेश्यावन्तो महर्द्धिकाः कापोतिकलेश्या युक्तद्वीपकुमारापेक्षया तेजोलेश्यावन्तो महर्द्धिकाः इति सर्वापेक्षया अतिशयितमहर्द्धिकत्वं तेजोलेश्यावतां द्वीपकुमाराणां भवति सर्वापेक्षया अल्पर्द्धिकत्वं कृष्णलेश्यावतामितिभावः। 'सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! यावद्विहरति हे भदन्त! लेश्यायुक्तद्वीपकुमारविषयेऽल्पमहत्त्वं यत् यथा भवता प्रतिपादितं तत्

सर्व महर्द्धिक तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमार है। तात्पर्य ऐसा है कि कृष्ण लेश्यायुक्त द्वीपकुमारों की अपेक्षा नीललेश्यावाले द्वीपकुमार महर्द्धिक हैं, नीललेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा कापोतिक लेश्यावाले महर्द्धिक हैं कापोतिक लेश्यावालें द्वीपकुमारों की अपेक्षा तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमार महर्द्धिक हैं। इस प्रकार सब की अपेक्षा से अतिशय महर्द्धिकता तेजोलेश्यावालें द्वीपकुमारों में हैं और सबकी अपेक्षा से अतिशय अल्पर्द्धिकता कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमारों में हैं। सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ' हे भदन्त लेश्यायुक्त द्वीपकुमारों के विषय में जो अल्प महत्त्व आपने कहा है, वह सब इसी प्रकार से है-अर्थात् सर्वथा सत्य ही है इस प्रकार कहकर गौतमने भगवान् की वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे

છે. યાવત્ બધાથી મહર્દ્ધિક તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારો છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહાન્ ઋદ્ધિવાળા છે. તેમજ નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી કાપોતિકલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહાઋદ્ધિવાળા છે. કાપોતલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહર્દ્ધિક છે. આ રીતે બધી લેશ્યાવાળાઓથી તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર ઘણી મહાઋદ્ધિવાળા છે. અને બધાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા કૃષ્ણલેશ્યા વાળા દ્વીપકુમાર છે. "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઇ" હે ભગવન્ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોના વિષયમાં જે અલ્પ અને મહત્વ આપે બતાવ્યું તે બધું તેમજ છે. અર્થાત્ સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યો. વંદના નમસ્કાર કરીને

एवमेव सर्वं सत्यमेवेति कृत्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नम-स्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
एकादशोद्देशकः समाप्तः॥१६–११॥

संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सोलहवें शतक का
ग्यारहवां उद्देशक समाप्त ॥१६–११॥

પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો અગિયારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૬–૧૧॥

卐

एकादशोद्देशकं समाप्य अवसरसङ्गत्या द्वादशत्रयोदशचतुर्दशोद्देशकान् निरूपयन्नाह–'उदहिकुमाराणं' इत्यादि ।

मूलम्–उदहि कुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा एवं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति एवं दिसा कुमारा वि एवं थणियकुमारा वि सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ ॥सू० १॥

सोलसमे सए बारसतेरसचोद्दसउद्देसा समत्ता

छाया–उदधिकुमाराः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः एवमेव तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति एवं दिक्कुमारा अपि एवं स्तनितकुमारा अपि तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति ॥सू० १॥

टीका–'उदहिकुमारा णं भंते' उदधिकुमाराः खलु भदन्त ! 'सव्वे समाहारा' सर्वे समाहाराः किम् सर्वेषामुदधिकुमाराणां समानमेवाहारादिकम् इति प्रश्नः, भगवानाह–'एवं चेव' एवमेव द्वीपकुमारवक्तव्यतायां यथा कथितं तथैव सर्वम् अत्रापि बोध्यम् अत्रापि सर्वं पूर्ववदेव इत्युत्तरम् 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति'

शतक १६ उद्देशक १२, १३, १४

एकादश उद्देशे को समाप्त करके अब सूत्रकार १२ वें १३ वें और १४ वें उद्देशकों का कथन करते हैं--

'उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' इत्यादि ।

टीकार्थ--'उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' हे भदन्त ! समस्त उदधिकुमार समान आहारवाले हैं क्या ? 'एवं चेव' हे गौतम ! इस विषय का उत्तर द्वीपकुमारों के सम्बन्ध में इस विषय में जो उत्तर दिया गया है वैसा ही जानना चाहिये। सेवं भंते! सेवं भंते ! त्ति !'

સોળમાં શતકના ૧૨, ૧૩, ૧૪, ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

હવે સૂત્રકાર બારમાં, તેરમા, ને ચૌદમાં ઉદ્દેશાનું કથન કરે છે.

'उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' ઈત્યાદિ।

ટીકાર્થ—'उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' હે ભગવન્ સઘળા ઉદધિકુમાર શું સરખા આહારવાળા છે? 'एवं चेव' હે ગૌતમ આ વિષયનો ઉત્તર દ્વીપકુમારોના સંબંધમાં આ વિષયમાં જે ઉત્તર આપ્યો છે તે પ્રમાણે જ સમજવાનો છે 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ આપે જે કહ્યું છે.

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति, हे भदन्त ! यत् देवानुप्रियेण उदधिकुमार-विषये कथितं तदेवमेव–सत्यमेव इति कृत्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति। 'एवं दिसाकुमारा वि' एवं दिक्कुमारा अपि एवमेव दिक्कुमार विषयेऽपि सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् 'एवं थणियकुमारा वि' एवं स्तनितकुमारा अपि स्तनितकुमारविषयेऽपि एवमेव वक्तव्यम् द्वीपकुमारवदेवेतिभावः। द्वीपकुमारादीनां वक्तव्यता प्रथमशतकद्वितीयोद्देशकवत् ज्ञातव्या। 'सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! २ इति यावद्विहरति हे भदन्त! दिक्कुमारस्तनितकुमारयोराहारादि विषयेऽतिदेशेन यत् देवानुप्रियैरुपदिष्टम् एतत्सर्वमेवमेव सत्यमेवेति उक्त्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् गौतमो विहरतीति भावः ॥सू० १॥

इति षोडशशते द्वादशत्रयोदशचतुर्दशोद्देशकाः समाप्ताः ।

षोडशं शतकं समाप्तम् ॥१६॥

हे भदन्त ! आपने जैसा कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त! आपने जैसा कहा है वह ऐसा ही है। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

'एवं दिसाकुमारा वि' इसी प्रकार का कथन दिशाकुमारों का भी जानना चाहिये। 'एवं थणियकुमारा वि' और इसी प्रकार का कथन स्तनितकुमारों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त ! आपका यह कथन ऐसा ही है, हे भदन्त! आपका यह कथन ऐसा ही है अर्थात् सर्वथा सत्य ही है।

इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये। इस प्रकार द्वीपकुमारादिकों की वक्तव्यता प्रथम शतक के द्वितीय उद्देशे में जैसी कही गई है वैसी यहां जाननी चाहिये ॥ सू० १॥

१२, १३, १४ उद्देशक समाप्त

તે તે પ્રમાણે જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બીરાજમાન થઇ ગયા.

'एवं दिसा कुमारा वि' આ પ્રમાણેનું સઘળું કથન દિશાકુમારોના વિષયમા સમજવું. 'एवं थणीय कुमारा वि' અને આજ રીતનું સઘળું વર્ણન સ્તનિતકુમારોના સંબંધમાં પણ સમજવું 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ આપનું આ સઘળું કથન સાચું જ છે. હે ભગવન્ આપનું આ કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. આ રીતે દ્વીપકુમાર વિગેરેનું વર્ણન પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે અહીં પણ સઘળું વર્ણન સમજી લેવું, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ઉદ્દેશક સમાપ્ત.

अथ सप्तदशतमं शतकं प्रारभ्यते ।
प्रथमोद्देशकः

व्याख्यातं षोडशं शतं तदनन्तरक्रमप्राप्तं सप्तदशं शतकमारभ्यते, तस्य च सप्तदशशतकस्योद्देशकसंग्रहाय आदावेव गाथामाह-'कुंजर' इत्यादि ।

कुंजर १ संजय २ सेलेसी ३ किरिय ४ ईसाण ५ पुढवी ६-७ दग ८-९ वाऊ १०-११। एगिंदिय १२ नाग १३ सुवन्न १४ विज्जु १५ वायु १६ऽग्गि १७ सत्तरसे ॥१॥

छाया-कुंजर१ संजय२ शैलेशी३ क्रिया४ ईशान५ पृथिव्युदक वायुः ६-११। एकेन्द्रिय १२ नाग १३ सुवर्ण, १४ विद्यु १५ द्वायु १६ अग्नयः १७ सप्तदशे ॥१॥ तत्र 'कुंजर' इति श्रेणिकपुत्रस्य कुणिकराजस्य उदायिनामा हस्तिराजः तादृश हस्तिराजप्रमुखार्थप्रतिपादकत्वात् कुञ्जराभिधः प्रथमोद्देशकः

प्रथम उद्देशे का प्रारंभ-

सोलहवां शतक व्याख्यात हो चुका है। अब क्रम प्राप्त १७ वां शतक प्रारंभ होता है। इसके उद्देशकों को संग्रहकर के प्रकट करनेवाली यह गाथा है। 'कुंजर, पंजय' इत्यादि ।

टीकार्थ--कुंजर नामका प्रथम उद्देशक है इसमें श्रेणिक के पुत्र कुणिकराज के प्रधान हाथी उदायी को लेकर सब से प्रथम प्रश्न किया गया है और उसका उत्तर दिया गया है। इसी प्रकार से और भी दूसरे हाथी के विषय में प्रश्नोत्तर हुआ है। अतः इस सम्बन्ध को लेकर इस उद्देशे का नाम कुञ्जर उद्देश हुआ है।

પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

સોળમું શતક કહેવાઇ ગયું છે. હવે ક્રમ પ્રાપ્ત સત્તરમાં શતકનો પ્રારંભ થાય છે. આ સત્તરમાં શતકના ઉદ્દેશાઓનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે. 'કુંજર, પંજય' ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—આમાં સૌથી પહેલો 'કુંજર' નામનો પહેલો ઉદ્દેશક છે. તેમાં શ્રેણિક રાજાના પુત્ર કુણિક રાજાના મુખ્ય હાથી ઉદાયીને ઉદ્દેશીને સૌથી પહેલો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. અને તેનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે. અને એ રીતે બીજા પણ હાથિઓના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે. જેથી આ સંબંધને લઇને આ ઉદ્દેશાનું નામ 'કુંજર' એ પ્રમાણે થયું છે.

कथ्यते १। 'संजय' इति संयतः संयतार्थप्रतिपादकः संयतनामको द्वितीय उद्देशकः २। 'सेलेसि' शैलेशी शैलेश्यादिवक्तव्यार्थस्तृतीय उद्देशकः ३। 'किरिय' इति क्रियाद्यर्थप्रतिपादकश्च क्रियानामकश्चतुर्थ उद्देशकः ४। 'ईसाण' इति ईशानाद्यर्थप्रतिपादकईशाननामकः पञ्चम उद्देशकः ५। 'पुढवी' इति पृथिवी पृथिव्यर्थप्रतिपादकत्वात् पृथिवीनामकः षष्ठ उद्देशकः ६। सप्तमश्चापि एतदर्थ

संयत नामका द्वितीय उद्देशा है-इसमें संयत को लेकर कथन किया गया है। अतः संयतार्थ प्रतिपादक होने से द्वितीय उद्देशे का नाम संयत उद्देश हुआ है।

शैलेशी नामका तृतीय उद्देश है-इसमें शैलेशी अवस्था प्राप्त अनगार के विषयमें प्रश्नोत्तर हैं। अतः शैलेशी आदि वक्तव्यता अर्थवाला होने से तृतीय उद्देशे का नाम शैलेशी उद्देशा हुआ है।

क्रिया नामका चतुर्थ उद्देश है-इसमें क्रिया-कर्म के सम्बन्ध में प्रश्नोत्तर हुए हैं। अतः क्रियादि अर्थ का प्रतिपादक होने से चतुर्थ उद्देशे का नाम क्रिया उद्देश हुआ है।

ईशान उद्देश-उसमें ईशानेन्द्र की सुधर्मासभा के विषय में में प्रतिपादन किया गया है। अतः ईशानादि अर्थका कथन करनेवाला होने से इस पंचम उद्देशे का नाम ईशान उद्देश हुआ है।

पृथिवी उद्देश-इसमें पृथिवीकायिक के सम्बन्ध में प्रतिपादन हुआ

'संयम' नामनो बीजो उद्देशो छे. तेमां संयतोने उद्देशीने वर्णन थयुं छे. जेथी संयतार्थोनुं प्रतिपादक होवाथी आ बीजा उद्देशानुं नाम 'संयत' ए प्रमाणे छे.

શૈલેશી નામનો ત્રીજો ઉદ્દેશક છે. તેમાં શૈલેશી અવસ્થાવાળા અનગારોના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે. જેથી શૈલેશી વગેરેનું વર્ણન હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનું નામ 'શૈલેશી' એ પ્રમાણે છે.

'ક્રિયા' નામનો ચોથો ઉદ્દેશક છે. આમાં 'ક્રિયા' કર્મના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. જેથી ક્રિયા વગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનું નામ 'ક્રિયા' એ પ્રમાણે છે.

ઈશાન ઉદ્દેશ--આમાં ઈશાનેન્દ્રની સુધર્મા સભાના વિષયમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. જેથી ઈશાનાદિ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'ઈશાન' એ પ્રમાણે છે.

પૃથ્વી ઉદ્દેશ આમાં પૃથ્વી કાયિક જીવોના સંબંધમાં પ્રતિપાદન થયું

प्रतिपादक एव ७। 'दग' इति उदकम्-अप्कायार्थप्रतिपादकोऽष्टमो नवमश्चोद्देशकः ८-९। 'वाउ' इति वायुः वायुकायार्थप्रतिपादको दशम एकादशश्चोद्देशकः १०-११। 'एगिंदिय' इति एकेन्द्रियः एकेन्द्रियार्थप्रतिपादकत्वात् एकेन्द्रिय नामको द्वादशोद्देशकः १२। 'नागे त्ति' नागः-नागकुमारवक्तव्यार्थकस्त्रयोदश उद्देशः १३। 'सुवन्न' इति सुवर्णः-सुवर्णकुमारवक्तव्यता प्रतिपादकश्चतुर्दशोद्देशकः १४। 'विज्जु' इति विद्युत् विद्युत्कुमारप्रतिपादकः पञ्चदश उद्देशकः १५। 'वाउ' इति वायुः वायुकुमारवक्तव्यार्थप्रतिपादकः षोडश उद्देशकः १६। 'अग्गि'

है अतः पृथिव्यर्थ का प्रतिपादक होने से छठे सातवें उद्देशे का नाम पृथिवी उद्देश है।

दग उद्देश-इसमें अप्कायके सम्बन्ध में प्रश्नोत्तर रूप से प्रतिपादन किया है-अतः अप्कायार्थ प्रतिपादक होने से आठवें और नववें उद्देशे का नाम दग उद्देशा हुआ है।

वायु उद्देश-वायुकायिक के सम्बन्ध में १० वा और ११ वां ये दो उद्देशा हैं इनमें वायुकाय के सम्बन्ध में प्रश्नोत्तर हुए हैं। एकेन्द्रियार्थ का प्रतिपादक होने से एकेन्द्रिय नामका १२ वां उद्देशा है। नागकुमार संबन्धी वक्तव्यता का प्रतिपादक १३ वां उद्देशा है। सुवर्णकुमारसंबन्धी वक्तव्यता का प्रतिपादक १४ वां उद्देशा है। विद्युत्कुमारसंबंधी वक्तव्यता का प्रतिपादक १५ वां उद्देशा है वायुकुमारसंबन्धी वक्तव्यता का प्रतिपादक १६ वां उद्देशा है। और अग्निकुमारसंबन्धीवक्तव्यता का

છે. જેથી પૃથ્વી અર્થનું પ્રતિપાદક હોવાથી આ છઠ્ઠા સાતમા ઉદ્દેશાનું નામ 'પૃથ્વી' એ પ્રમાણે છે.

દક ઉદ્દેશ—આમાં અપ્કાયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. જેથી અપ્કાય અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ આઠમાં અને નવમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'દક' એ પ્રમાણે છે.

વાયુઉદ્દેશ—વાયુકાયિકોના સંબંધમાં દશમો અને અગીયારમો ઉદ્દેશક છે. તેમાં વાયુકાયના સંબંધમાં પ્રશ્નત્તરો થયા છે એકેન્દ્રિયાર્થોનું કથન કરનાર હોવાથી બારમાં ઉદ્દેશાનું નામ એકેન્દ્રિય એ પ્રમાણે છે.

નાગકુમાર સંબંધીનું પ્રતિપાદક કરનાર ૧૩ મો ઉદ્દેશો છે. સુવર્ણકુમાર સંબંધી પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ ચૌદમો ઉદ્દેશો છે. વિદ્યુત્કુમારના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ પંદરમો ઉદ્દેશો છે. વાયુકુમારના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો સોળમો ઉદ્દેશો છે. અગ્નિકુમાર વિષે પ્રતિ-

इति अग्निः अग्निकुमारवक्तव्यार्थकः सप्तदशः उद्देशकः १७। 'सत्तरसे' सप्तदश शते-एते सप्तदश उद्देशका भवन्तीत्यर्थः।

तत्र प्रथमोद्देशकार्थप्रतिपादनायाह-'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्-रायगिहे जाव एवं वयासी उदायी णं भंते! हत्थिराया कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता उदायि हत्थिरायत्ताए उववन्ने गोयमा! असुरकुमारेहिंतो देवेहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने। उदायी णं भंते! हत्थिराया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं सागरोवम ट्ठिइयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिइ। से णं भंते! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ गोयमा! महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव अंतं काहिइ। भूयाणंदे णं भंते! हत्थिराया कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता भूयाणंद-हत्थिरायत्ताए उववन्ने एवं जहेव उदायी अंतं काहिइ ॥सू०१॥

छाया--राजगृहे यावदेवमवादीत् उदायी खलु भदन्त! हस्तिराजः कुतोऽनन्तरम् उद्वर्त्य उदायी हस्तिराजतया उपपन्नः, गौतम! असुरकुमारेभ्यो देवेभ्योऽनन्तरमुद्वर्त्य उदायिहस्तिराजतया उपपन्नः। उदायी खलु भदन्त! हस्तिराजः कालमासे कालं कृत्वा कुत्र गमिष्यति कुत्र उत्पत्स्यते? गौतम! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उत्कृष्टतः सागरोपमस्थितिके निरयावासे नैरयिकतया उत्पत्स्यते। स खलु भदन्त! ततोऽनन्तरम् उद्वर्त्य कुत्र गमिष्यति कुत्रोत्पत्स्यते? गौतम! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावदन्तं करिष्यति। भूतानन्दः खलु भदन्त! हस्तिराजः कुतोऽनन्तरम् उद्वर्त्य भूतानन्दहस्तिराजतया उत्पत्स्यते एवं यथैव उदायी यावदन्तं करिष्यति ॥सू० १॥

प्रतिपादक १७ वां उद्देशा है। इस प्रकार से ये भिन्नार्थक प्रतिपादक इस १७ वें शतक में १७ उद्देशे हैं।

પાદન કરનાર સત્તરમો ઉદ્દેશક છે. આ રીતે જુદા જુદા અર્થોનું પ્રતિપાદન કરવા વાળા આ સત્તરમાં શતકમાં ૧૭ ઉદ્દેશાઓ છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

टीका--'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहे यावदेवमवादीत् अत्र यावत्पदेन 'अंजलिपुडे' इत्यन्तस्य सर्वस्यापि ग्रहणं कर्त्तव्यम् तथा च राजगृहे नगरे भगवतस्तीर्थकरस्य समवसरणम् पर्षद आगमनम्। धर्मकथाश्रवणम्। ततो गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति सत्करोति सम्मानयति वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कार्य संमान्य पर्युपासनां कुर्वन् अभिमुखो विनयेन प्राञ्जलिपुटो भगवन्तं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीदिति समुदितार्थः। समवसरणसमये भगवन्तं वन्दितुं समागते कुणिकराजे तस्य कुणिकराज्ञो विलक्षणम् अञ्जनगिरिसन्निभं हस्तिद्वयं दृष्ट्वा सञ्जात-

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि।

टीकार्थ--इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से जो पूछा है वह इस प्रकार के सम्बन्ध पूर्वक ही पूछा है-वह सम्बन्ध इस प्रकार से है--'रायगिहे जाव एवं वयासी' यहां यावत्पद से 'अंजलिउडे' यहां तक के पाठका ग्रहण हुआ है तथाच-राजगृह नगर में भगवान् तीर्थंकर का समवसरण हुआ। परिषद् धर्मकथा श्रवण के लिये उनके पास आई। उन्होंने उनसे धर्मकथा कही धर्मकथा सुनकर परिषद पीछे चली गई। इसके बाद गौतमने प्रभु को वन्दना की, नमस्कार किया, सत्कार और सन्मान किया वन्दनादि करके उपासना करते हुए वे उनके समक्ष यथोचित स्थान पर दोनों हाथ जोड़कर बडे विनय के साथ बैठ गये। और प्रभु से इस प्रकार पूछने लगे, इनके प्रश्न का विषय प्रभुकी वन्दना के लिये जो कुणिकराज आये थे उनके अञ्जनगिरी जैसे विलक्षण दो हाथी

'रायगिहे जाव एवं वयासी' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'રાયગિહે જાવ एवं वयासी' અહિયાં યાવત્ પદથી 'अंजलिउडे' અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ તીર્થંકરનું સમવસરણ થયું. પરિષદ્ ભગવાનને વંદના કરવા તથા ધર્મ દેશના સાંભળવા પ્રભુ પાસે આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મદેશના સંભળાવી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ પોતપોતાને સ્થાને પાછી ચાલી ગઇ તે પછી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને પર્યુપાસના કરતાં કરતાં તે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુની પાંસે બન્ને હાથ જોડીને યથોચિત સ્થાન પર વિનય યુકત થઇને બેસી ગયા. અને પ્રભુને ઘણા જ વિનયથી આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા. ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોનો વિષય પ્રભુની વન્દના કરવા જે કુણિક રાજા આવ્યા હતા તેના કાજળના પર્વત જેવા વિલક્ષણ

कुतुहलो गौतमो हस्तिप्रवरयो रुदायिभूतानन्दयोर्विशेषतः स्वरूपं ज्ञातुं प्रश्न-यन्नाह-'उदायी णं भंते !' उदायी खलु भदन्त ! 'हत्थिराया' हस्तिराजः-हस्तीनाम् राजा इति हस्तिराजः-राजहस्ती, हस्तिषु प्रधानः उदायी नामकः 'कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता' कुतोऽनन्तरमुद्वर्त्य निःसृत्य कस्मात् खलु गति विशेषात् आगत्य 'उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने' उदायिहस्तिराजतया उपपन्नः कुणिकराज्ञ उदायिनामकपट्टहस्ती। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'असुरकुमारेहिंतो देवेहिंतो' असुरकुमारेभ्यो देवेभ्यः 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' अनन्तरमुद्वर्त्य-असुरकुमाराख्यदेवगतितश्च्युत्वेत्यर्थः 'उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने' 'उदायिहस्तिराजतया उपपन्नः-उदायिनामक प्रवरकुञ्जरस्वरूपेण उत्पन्न इति। उदायी णं भंते !' उदायी खलु भदन्त !

थे। क्योंकि उदायी एवं भूतानन्द हाथियों को देखकर ही गौतम को उनके विषय में आश्चर्य उत्पन्न हुआ था सो इन्हीं के विषय में गौतमने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया 'उदायी णं भंते ! हत्थिराया' हे भदन्त ! हस्ति-राज जो उदायी है वह 'कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता' 'किस गति विशेष से आकर के 'उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने' उदायी हस्तिराज के रूप में उत्पन्न हुआ है? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा ! असुर-कुमारेहिंतो देवेहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने' हे गौतम ! वह असुरकुमार देवों में से मरकर असुरकुमार देवगति से च्युत होकर उदायी हस्तिराज के रूप में उत्पन्न हुआ है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'उदायी णं भंते ! हत्थिराया' हे भदन्त ! हस्तिराज उदायी 'कालमासे कालं किच्चा' कालमास में-मरण के समय में मरण

બે હાથી હતા. તેનું નામ ઉદાયી, અને ભૂતાનન્દ હતું તે બન્ને હાથીઓને જોઈને ગૌતમ સ્વામીને તેઓના વિષયમાં આશ્ચર્ય થયું જેથી તેને જ ઉદ્દેશીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું "उदायी णं भंते हत्थिराया" હે ભગવન્ ! હસ્તિરાજ જે ઉદાયી છે. તે "कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता" કઈ ગતિ વિશેષથી આવીને "उदायी हत्थिरायत्ताए उववन्ने" ઉદાયી હસ્તિરાજના રૂપથી ઉત્પન્ન થયો છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा असुरकुमारेहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता उदायी हत्थिरायत्ताए उववन्ने" હે ગૌતમ, તે દેવોમાંથી મરીને એટલે કે અસુરકુમાર દેવગતીથી ચવીને ઉદાયી હસ્તિરાજ પણાથી ઉત્પન્ન થયો છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "उदायी णं भंते !

'हत्थिराया' हस्तिराजः 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'कहिं गच्छिहिइ' कुत्र गमिष्यति 'कहिं उववज्जिहिइ' कुत्र उत्पत्स्यते इति प्रश्नोऽग्रिमभवविषयकः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'सागरोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि' सागरोपमस्थितिके निरयावासे सागरोपमात्मककालोपलक्षितस्थितियुक्ते नरके इत्यर्थः, एतावता देशकालयोरपि प्रदर्शनम् उत्पत्तौ देशकालयोरेव प्रधानत्वात् तदन्येषां गौणत्वात् उत्पत्तौ देशकालयोः प्राधान्यम् बाह्यसाधनतया, न तु आभ्यन्तरापेक्षया उभयसाधारणापेक्षया तु धर्माधर्मयोरेव प्राधान्यमिति, 'नेरइयत्ताए उववज्जिहिइ' नैरयिकतया उत्पत्स्यते

करके 'कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ' कहां पर जावेगा, कहां पर उत्पन्न होगा? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं' हे गौतम! इस रत्नप्रभापृथिवी के सागरोपम की उत्कृष्ट स्थितिवाले निरयावास में नारक की पर्याय से वह उत्पन्न होगा-यही बात 'सागरोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिइ' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है। इस कथन से सूत्रकारने बाह्य साधन और आभ्यन्तर साधन इस प्रकार से दो साधनों को प्रकट किया है। तात्पर्य यह है कि उत्पत्ति में बाह्य साधन होने से देशकाल ही प्रधान है इन से अतिरिक्त और साधन गौण हैं। आभ्यन्तर की अपेक्षा से देशकाल प्रधान साधन नहीं है। तथा उभय साधारण की अपेक्षा से तो धर्माधर्म ही प्रधान साधन हैं।

हत्थिराया" हे भगवन्! હસ્તિરાજ ઉદાયી "कालमासे कालं किच्चा" કાળ માસમાં-મરણના અવસરે મરીને 'कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ" ક્યાં જશે અને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं" હે ગૌતમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નર્કાવાસમાં નારકની પર્યાયથી તે ઉત્પન્ન થશે. એજ વાત "सागरोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिइ" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે કહી છે, આ સૂત્રના કથનથી સૂત્રકારે બાહ્ય સાધન અને આભ્યંતર સાધન એ રીતે બે સાધનો બતાવ્યા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે ઉત્પત્તિમાં બાહ્ય (બહારના) સાધન હોવાથી દેશ અને કાળ જ મુખ્ય છે. તે સિવાયના બીજા સાધન ગૌણ છે. આભ્યંતરની અપેક્ષાએ દેશ કાળ મુખ્ય સાધન નથી. તથા ઉભય-

उदायी हस्तिराजो गौतम ! पूर्वमसुरकुमार आसीत् तदनन्तरं ततः च्युत्वा रत्नप्रभापृथिव्याः नरकावासे उत्पत्तिं प्राप्स्यतीत्यर्थः। 'सेणं भंते !' स खलु भदन्त ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता' ततोऽनन्तरम् उद्वर्त्य-ततो निःसृत्य 'कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ' कुत्र गमिष्यति कुत्र उत्पत्स्यते नरकान्निर्गत्य स उदायी जीवः कुत्र गमिष्यति कुत्र चोत्पत्तिं प्राप्स्यति इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा!' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ' महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति 'जाव अंतं काहिइ' यावदन्तं करिष्यति अत्र यावत्पदेन 'बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाणं' इत्येतेषां संग्रहो भवतीति तथा च स उदायी हस्तिराजजीवो नरकान्निर्गत्य महाविदेहे क्षेत्रे मोक्षं गमिष्यति 'भूयाणंदे णं

उदायी हस्तिराज की पर्याय से मरकर नरकावास में उत्पन्न होगा। 'से णं भंते ! तओहिंतोअणंतरं उवट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ' अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-हे भदन्त ! वह उदायीहस्तिराज नारक की पर्याय से च्युत होकर कहां जावेगा? कहां उत्पन्न होवेगा? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ' हे गौतम ! वह महाविदेह क्षेत्र में सिद्ध होगा' जाव अंतं काहिइ' यावत् समस्त दुःखों का अन्त करेगा यहां यावत्पद से 'बुज्झइ, मुच्चइ, परिनिव्वाइ, सव्वदुक्खाणं' इन पदों का ग्रहण हुआ है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि हस्तिराज उदायी का जीव नरक से निकलकर महाविदेह क्षेत्र में उत्पन्न होगा और वहीं से मुक्ति प्राप्त करेगा।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'भूयाणंदे णं भंते ! हत्थिराया' हे

સાધારણની અપેક્ષાએ તો ધર્માધર્મજ મુખ્ય સાધન છે. ઉદાયી હાથીની પર્યાયથી મરીને નર્કાવાસમાં ઉત્પન્ન થશે. से णं भंते ! अणंतरं उवट्टित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ !" હે ભગવન્ ! તે ઉદાયી હાથી નારકની પર્યાયથી નીકળીને કયાં જશે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થશે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झहिइ" હે ગૌતમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. "जाव अंतं काहिइ" યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરશે. અહિયાં યાવત્ પદથી "बुज्झइ, मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाणं" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે હસ્તિરાજ ઉદાયીનો જીવ નારકની પર્યાયથી નિકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થશે. અને ત્યાંથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે. હવે ગૌતમ સ્વામી ભૂતાનંદના હાથિના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે "भूयाणंदे णं भंते ! હે ભગવન્ ! કુણિક રાજાનો

भंते ! हत्थिराया' भूतानन्दः खलु भदन्त ! हस्तिराजः भूतानन्दनामकः कुणिक राजस्य प्रधानहस्ती 'कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता' कुतोऽनन्तरम् उद्वर्त्य भूणाणंदहत्थिरायत्ताए०' भूतानन्दहस्तिराजतया उत्पन्नः । इत्यादि भूतानन्दस्यातीतानागतभवविषयको गौतमस्य प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'एवं जहेव उदायी जाव अंतं काहिइ' एवं यथैव उदायी यावदन्तं करिष्यति हे गौतम ! यथा उदायिहस्तिराजस्य वक्तव्यता तथा भूतानन्दस्यापि वक्तव्या यावदन्तं करिष्यतीति पूर्वं भूतानन्दोऽसुरकुमार आसीत् तदनन्तरं ततश्च्युत्वा भूतानन्दहस्तिराजो जातः अत्रतो मृत्वा नरके यास्यति ततो नरकान्निर्गत्य महाविदेहक्षेत्रमासाद्य ज्ञानाद्याराधनं कृत्वा सेत्स्यति भोत्स्यते मोक्ष्यति परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति चेति समुदितार्थः ॥सू० १॥

भदन्त ! कुणिकराजा का दूसरा हस्तिराजभूतानन्द है वह 'कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता भूयाणंदहत्थिरायत्ताए०' कहां से च्युत होकर भूतानन्द हस्तिराज की पर्याय से उत्पन्न हुआ है ? इस प्रकार से यह भूतानन्द हस्तिराज की भूतपर्याय विषयक प्रश्न है, इसके उत्तर में प्रभुने कहा 'गोयमा ! एवं जहेव उदायी जाव अंतं काहिइ' हे गौतम ! जैसा स्पष्टीकरण उदायी हस्तिराज के विषय में किया गया है, वैसा ही स्पष्टीकरण भूतानन्द हस्तिराज के विषय में भी जानना चाहिये। यावत् वह समस्त दुःखों का विनाश करेगा इस प्रकार वह भूतानन्त भी पहिले असुरकुमार देव था वहां से च्युत होकर वह अब भूतानन्त हस्तिराज की पर्याय में है इसके बाद वह मरकर के नरक में जावेगा, फिर नरक से निकल कर महाविदेह क्षेत्र में जन्म धारण कर वहीं से ज्ञानादिक की आराधना

બીજો હાથી જે ભૂતાનંદ છે. તે "कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता भूयाणंद हत्थिरायत्ताए०" કયાંથી ચવીને ભૂતાનંદ હાથિની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा एवं जहेव उदायी जाव अंतं काहिइ" હે ગૌતમ ઉદાયી હાથીરાજના વિષયમાં જેવું વર્ણન કર્યું છે. એ પ્રમાણેનું સઘળું વર્ણન ભૂતાનંદ હાથીના વિષયમાં પણ સમજવું. યાવત્ તે સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે. આ રીતે તે ભૂતાનંદ હાથી પણ અસુરકુમાર દેવ હતો. ત્યાંથી તે નીકળીને ભૂતાનંદ હાથિપણાને પામ્યો છે. અને ત્યાંથી કાલ કરી તે નરકમાં જશે. અને પછી તે નરકથી નિકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેશે. અને ત્યાંથી જ્ઞાનાદિકની આરાધના કરીને સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે. મુક્ત થશે, ને પરિનિર્વાત્ થશે. અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરશે. ॥ સૂ ૧ ॥

अनन्तरं पूर्वप्रकरणे भूतानन्दस्योद्वर्त्तनादिक्रिया कथितेति क्रियाधिकारादेव क्रिया सूत्रमाह-'पुरिसे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ तालमारुहित्ता तालाओ तालफलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइ किरिए? गोयमा! जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ तालमारुहित्ता तालाओ तालफले पचालेइवा पवाडेइवा तावं चणं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे १। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफलं निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा २। अहे णं भंते! से तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव पच्चोवयमाणे जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ। तए णं भंते! से पुरिसे कइ किरिए? गोयमा! जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठे ३। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा ४। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ५। जे वि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोव्वयमाणस्स उवग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ६। पुरिसे णं भंते! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइ किरिए? गोयमा!

करके सिद्ध होगा, बुद्ध होगा, मुक्त होगा, परिनिर्वात होगा और समस्त दुःखों का नाश करेगा ॥ सू० १ ॥

जावं च णं से पुरिसे रुक्खस्समूलं पचालेइ वा पवाडेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे १। जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूलं निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा २। अहे णं भंते ! से मूले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ, तए णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठे ३। जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा ४। जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ५। जे वि य णं से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्टंति ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ६। पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स कंदं पचालेमाणे कइ किरिए गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कंदं पचालेइ तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे १। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा २। अहे णं भंते ! से कंदे अप्पणो० जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठे ३। जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा ४। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ५। जे वि य णं से जीवा अहे वीस-

साए पच्चोवयमाणस्स जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ६। जहा कंदे एवं जाव बीयं ॥सू० २॥

छाया--पुरुषः खलु भदन्त ! तालमारोहति तालमारुह्य तालात् तालफलं प्रचालयन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः तालमारोहति तालमारुह्य तालात् तालफलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १। येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्त्तितम् तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २। अथ खलु भदन्त ! तत् तालफलम् आत्मनो गुरुकतया यावत् प्रत्यवपतत् यान् तत्र प्राणान् यावत् जीविताद् व्यपरोपयति ततः खलु भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः तालफलम् आत्मनो गुरुकतया यावत् जीवितात् व्यपरोपयति तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतुर्भिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३। येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यः तालो निर्वर्त्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४। येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्त्तितम् तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५। येऽपि च ते जीवाः अधोविस्रसया प्रपततः उपग्रहे वर्तन्ते तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६। पुरुषः खलु भदन्त ! वृक्षस्य मूलं प्रचालयन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः वृक्षस्य मूलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १। येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्त्तितं तेऽपि च खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ अथ खलु भदन्त ! तत् मूलमात्मनो गुरुकतया यावत् जीविताद् व्यपरोपयति ततः खलु भदन्त ! स पुरुषः कति क्रियः ? गौतम यावत् च खलु तन्मूलम् आत्मनो यावत् व्यपरोपयति तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३। येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरेभ्यस्तालो निर्वर्त्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४। येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्त्तितं ते ऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५। येऽपि खलु ते जीवाः अधो विस्रसया प्रत्यवपततः उपग्रहे वर्तन्ते तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६। पुरुषः खलु भदन्त ! वृक्षस्य कन्दं प्रचालयन् कतिक्रियः ? गौतम ! यावच्च खलु

स पुरुषः कन्दं प्रचालयति तावत् च खलु स पुरुषः यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यो कन्दो निर्वर्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ खलु भदन्त ! स कन्दः आत्मनः० यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालो निर्वर्त्तितः यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो निर्वर्त्तितः तेऽपि च खलु जीवाः यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । येऽपि च खलु ते जीवाः अधो विस्रसया प्रत्यवपततो यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६ । यथा कन्दः एवं यावद् बीजम् ॥ सू० २ ॥

टीका--'पुरिसे णं भंते ।' पुरुषः खलु भदन्त ! 'ताल मारुहइ' तालमारोहति तालवृक्षमधिरोहति 'तालमारोहित्ता' तालमारुह्य तालवृक्षमधिरुह्य 'तालाओ' तालात् तालवृक्षात् 'तालफलं' तालस्य फलम् 'पचाले माणे वा' प्रचालयन् वा 'पवाडेमाणे वा' प्रपातयन्-अधः प्रपातयन् 'कइकिरिए' कतिक्रियः-कतिभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम !

अनन्तर पूर्व प्रकरण में भूतानन्द की उद्वर्त्तनादि (नरक से निकलना) क्रिया कही गई है-अतः क्रिया के अधिकार को लेकर अब सूत्रकार क्रियासूत्र को कहते हैं—

'पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ, तालमरुहित्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ --इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'पुरिसेणं भंते ! तालमारुहइ' हे भदन्त ! जो पुरुष ताल वृक्ष पर चढता है । 'तालमारोहित्ता' और ताल पर चढकर 'तालाओ' उस ताल वृक्ष से 'तालफलं' तालफल को 'पचालेमाणे वा' चलाता है हिलाता है अथवा -'पवाडेमाणे वा' उसे नीचे गिराता है तो ऐसी अवस्था में वह पुरुष 'कइकिरिए' कितनी क्रियाओंवाला होता है-अर्थात् कितनी क्रियाओं से

આનાથી પહેલાના પ્રકરણમાં ભૂતાનંદની ઉદ્વર્તનાદિ (નરકમાંથી નિકળવા વિગેરે) ક્રિયા કહી છે જેથી ક્રિયાના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર બીજું ક્રિયા સૂત્ર કહે છે. "पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ तालमारुहित्ता" इत्यादि

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ" હે ભગવન્ ! તાલ વૃક્ષ પર ચઢતો પુરુષ "तालमारोहित्ता" તાડ પર ચઢીને "तालाओ" તાડ વૃક્ષથી "तालफलं" તે તાડના ફળને "पचालेमाणे वा" હલાવે છે. અથવા "पवाडेमाणे वा" તેને નીચે પાડે છે. તો એ અવસ્થામાં તે પુરુષ "कइकिरिए" કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે? અર્થાત્ કેટલી ક્રિયા તેને લાગે છે.

'जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ' यावत् च खलु स पुरुषस्तालं-तालवृक्षम् आरोहति 'तालमारोहित्ता तालाओ तालफलं पचालेइ वा' तालमारुह्य तालात् तालफलम् प्रचालयति वा तालफलं प्रकम्पयतीत्यर्थः 'पवाडेइ वा' प्रपातयति वा अधः 'तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, अत्र यावत्पदेन आधिकरणिकी प्राद्वेषिकी पारितापनिकी प्राणातिपातिकीक्रियाणां ग्रहणं भवति। कश्चित् पुरुषस्तालवृक्षमारुह्य तत् तालफलं प्रकम्पयेत् प्रकम्पयित्वा फलं नीचैः पातयेत् तदा स तालफलस्य तथा तालफलमाश्रित्य स्थितानां जीवानां च प्राणातिपात क्रियाकारको भवति यत्र प्राणातिपातक्रिया भवति तत्रावश्यतस्रः क्रिया अवश्यं

स्पृष्ट होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ' हे गौतम ! जितने समय में वह पुरुष तालवृक्ष पर चढता है। 'तालमारोहित्ता तालाओ तालफलं पचालेइ वा' और ताल पर चढकर तालसे तालफल को हिलाता है 'पवाडेइ वा' अथवा उसे नीचे गिराता है। 'तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' इतने समय में वह पुरुष कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है यहां यावत् पद से 'आधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी एवं प्राणातिपातिकी इन चार क्रियाओं का ग्रहण हुआ। तात्पर्य कहने का यह है कि यदि कोइ पुरुष ताल वृक्ष पर चढकर उसके फल को हिलाता है, और हिलाकर उसे नीचे गिरा देता है तब वह तालफल के तथा ताल फल को आश्रित कर रहे हुए जीवों का प्राणातिपात क्रिया का

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ" હે ગૌતમ જેટલા સમયમાં તે પુરુષ તાલ પર ચઢે છે. "तालमारोहित्ता तालाओ तालफलं पचालेइवा" અને તાડ પર ચઢીને તાડથી તાડ ફળને હલાવે છે. "पचाडेइवा" અથવા તેને નીચે પાડે છે. "तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" તેટલા સમયમાં તે પુરુષ કાયિકિ અધિકરણિકી, પ્રાદ્વેશિકી પારિતાપનિકી અને પ્રાણાતિ પાતિકી આ પ્રમાણેની પાંચ ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે અર્થાત્ તેને પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે જો કોઈ પુરુષ તાડ વૃક્ષ પર ચઢીને તેને હલાવે અગર હલાવીને નીચે પાડે તે સમયે તે પુરુષ તાડ ફળને તેમજ તાડફળને આશ્રય કરીને રહેલા જીવોનો પ્રાણાતિપાત (નાશ) ક્રિયાનો કરનાર બને છે. અને જ્યાં પ્રાણાતિપાતક્રિયા હોય ત્યાં તેના

भवन्तीति कृत्वा स पुरुषः पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवतीतिभावः। एतासां चतसृणामभावे पञ्चम्याः प्राणातिपातरूपायाः क्रियायाः असंभवादित्यतस्तस्य पुरुषस्य कायिक्यादि पञ्चक्रिया भवन्ति ततश्च स तालफलस्य चलनपतनकारी तादृशपञ्चभिरपि क्रियाभिः क्रियावान् अवश्यं भवतीतिभावः ॥१॥ 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए' येषामपि जीवानाम् खलु शरीरैस्तालफलं निर्वर्त्तितम् तालफलस्य उत्पत्तिर्जाता 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः येषां जीवानां शरीराणि खलु तालफलस्य उत्पत्तौ कारणीभूतानि तेषां जीवाना-

कारक होता है। जहां प्राणातिपातक्रिया होती है वहां आदिकी चार क्रियाएँ अवश्य होती हैं। इस प्रकार वह पुरुष पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है। इन चार क्रियाओं के अभाव में प्राणातिपातरूप पांचवीं क्रिया का होना असंभव है। इसलिये उस पुरुष को कायिकी आदि पांच क्रियाएँ होती हैं ऐसा कहा गया है। इस प्रकार से वह तालफल को हिलानेवाला और उन्हें गिरानेवाला पुरुष पांच क्रियाओं से क्रियावान् अवश्य होता है ऐसा जानना चाहिये १ 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए' तथा जीन जीवों के शरीर से वह ताल फल निष्पन्न हुआ-अर्थात् उस ताल फल की उत्पत्ति हुई है। 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' वे जीव भी कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं। ऐसा जो कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि तालफल की उत्पत्ति में जीवों के शरीर कारणीभूत तो होते ही हैं। अतः जिनके शरीर उसमें

પહેલાની ચારે ક્રિયા આ અવશ્ય હોય છે. એ રીતે તે પુરુષ પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. આ ચાર ક્રિયાઓના અભાવમાં પ્રાણાતિપાત રૂપ પાંચમી ક્રિયા સંભવી શકતી નથી. જેથી તે પુરુષને કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયા થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે આ રીતે તાડફળને હલાવવાવાળો અને તેને પાડવાવાળો પુરુષ પાંચે ક્રિયાઓથી ક્રિયાવાન થાય છે. તેમ સમજવું.

"જેસિં પિ ણં જીવાણં 'સરિરેહિંતો તાલફલે નિવ્વત્તિએ" તથા જે જીવોના શરીરથી તે તાડફળ બન્યું હોય અર્થાત્ તે તે તાડફળની ઉત્પત્તિ થઈ હોય "તે વિ ણં જીવા કાઇયાએ જાવ પંચહિં કિરિયહિં પુટ્ઠા" તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તાડફળની ઉત્પત્તિમાં જીવોના શરીર બનાવવા રૂપ કારણ તો હોય છે.

मपि कायिक्याद्याः पञ्चक्रियाः संलगन्ति अन्यजीवसंघट्टनादौ परम्परया तेषां निमित्तीभूतत्वात् ।२। 'अहेणं भंते' अथ खलु भदन्त ! अथ अनन्तरम् तालफलानां चालनानन्तरम् 'से तालफले अप्पणो गुरुयत्ताए' तत् तालफलम् आत्मनो गुरुकतया भारवत्तया 'जाव पच्चोवयमाणे' यावत् प्रत्यवपतत् सत् अत्र यावत्पदेन 'संभारिकतया गरुकसंभारिकतया' इत्यनयोर्ग्रहणं भवति 'जाइं तत्थ पाणाइं' ये तत्र प्राणाः तत्र भूम्यादौ स्थितास्तान् 'जाव जीवियाओ ववरोवेइ' 'जाव' यावत् अत्र यावत्पदेन 'भूयाइं जीवाइं सत्ताइं विराहेइ, अभिहणइ वट्टेइ लेसेइ, संघाएइ, संघट्टेइ, परितावेइ, किलामेइ, उद्दवेइ, ठाणाओ ठाणं संकामेइ' इत्येतेषां

करणीभूत हुए हैं वे अन्य जीव के संघट्टन आदिमें परम्परा से निमित्तीभूत होते हैं। इसलिये वे भी कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट हुए कहे गये हैं।

अब गौतम प्रभु से पूछते हैं–'अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो-गरुयत्ताए जाव पच्चोवयमाणे' हे भदन्त ! वह ताल फल हिलाने के बाद यदि अपने ही निज के भार से डाल से टूट पड़ता है तो–'जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ' ऐसी स्थिति में नीचे पडते ही उसके द्वारा जितने भी वहां प्राण यावत् जीव होते हैं वे सब जीवन से रहित होते हैं 'तए णं से भंते ! कइकिरिए' तो उस हिलानेवाले पुरुषको कितनी क्रियाएँ लगती है ? इस प्रश्न का तात्पर्य ऐसा है। ताल पर चढकर यदि कोई पुरुष उसके फल को हिलाता है और हिलाने के साथ ही वह उस वृक्ष से अपने भार से टूटकर नीचे जमीन पर पड जाता हैं–तो वह पडते ही उस जमीन पर कि जहां वह पड़ा है वहां रहे हुए यावत्पद से गृहीत 'भूयाइं' भूतों को 'जीवाइं' जीवों को 'सत्ताइं'

જેથી જેના શરીર તેમાં કારણ ભૂત થયા છે. તેઓ અન્ય જીવના સંઘટ્ટન વિગેરેમાં પરંપરાથી નિમિત્તરૂપ હોય છે. જેથી તેઓ પણ કાયીકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव पच्चोवयमाणे" હે ભગવન્ ! તે તાડફળ હલાવ્યા પછી જો તે પોતાના જ ભારથી તૂટી પડે તો "जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ" એવી સ્થિતિમાં નીચે પડતાં જ તેના દ્વારા ત્યાં જેટલાં પ્રાણિયો યાવત્ જીવ હોય છે. તે બધા જ જીવન વગરના બને છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. "तए णं से भंते कइकिरिए" તો હે ભગવન્ ! તે હલાવવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ પ્રશ્ન પૂછવાનો ભાવ એ છે કે–તાડ પર ચઢીને જો કોઈ પુરુષ તેના ફળને હલાવે છે અને હલાવતાં જ તે ફળ તે વૃક્ષ પરથી પોતાના ભારથી જમીન પર તૂટી પડે તો જ્યાં તે પડે છે તે જમીન પર રહેલા અહિં યાવત્પદથી "भूयाइं"

संग्रहो भवति । 'जीवियाओ ववरोवेइ' भूतानि जीवाः सत्त्वाः, तान् विराधयति, अभिहन्ति वर्त्तयति, श्लेषयति, संघातयति, संघट्टयति, परितापयति क्लामयति उपद्रवति, स्थानात्स्थानान्तरं संक्रामयति, जीविताद् व्यपरोपयति। तत्र प्राणाः द्वीन्द्रियादारभ्य चतुरिन्द्रियपर्यन्ताः, भूतानि अभूवन् भवन्ति भविष्यन्तीति भूतानि वनस्पतयः जीवाः अजीविषुः, जीवन्ति जीविष्यन्तीति जीवाः पञ्चेन्द्रियाः सत्त्वाः सत्तावन्तः-पृथिव्यादयः, उक्तश्च-

'प्राणाः द्वित्रिचतुःप्रोक्ताः, भूतानि तरवः स्मृताः ।
जीवाः पञ्चेन्द्रियाः प्रोक्ताः शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥१॥

सत्त्वों को 'विराहेइ अभिहणइ, वट्टेइ, देसेइ, संघाएइ, संघट्टेइ, परितावेइ किलामेइ, उवद्दवेइ, ठाणाओ ठाणं संकामेइ' विराधित करता है, अपनी ओर आते हुए उन्हें गिरा देता है, उनके शरीर में संकोच कर देता है, अपने साथ उन्हें संलग्न करता है, आपस में अपने और उनके शरीर से टकराता है, उन्हें स्पर्श करता है पीडित करता है, मारणान्तिक आदि समुद्धात की दशा में उन्हें पहुँचा देता है, एक स्थान से दूसरे स्थान पर कर देता है, और तो क्या वह उन्हें अपने प्यारे जीवन से भी रहित कर देता है। इस सब स्थिति का निमित्तकारण फल को हिलानेवाला वह पुरुष है। अतः उस पुरुष को कितनी क्रियाएँ लगती हैं ऐसा प्रश्न गौतम ने प्रभु से पूछा है।

'प्राणाः द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूतानि तरवः स्मृता,
जीवाः पंचेन्द्रियाः प्रोक्ताः शेषाः सत्त्वा उदीरिताः'

ભૂતોને "जीवाइं" વનસ્પતિ જીવોને પંચેન્દ્રિયોને "सत्ताइं" સત્વોને પૃથ્વિઅપ્ विराहइ अभिहणइ, वट्टेइ, देसेइ, संघट्टेइ, परितावेइ, किलामेइ, उवद्दवेइ, ठाणाओ ठाणं संकामेइ" વિરાધિત કરે છે. પોતાના તરફ આવતા તેઓને પાડી દે છે, તેઓના શરીરમાં સંકોચ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પોતાની સાથે તેને ટકરાવે છે. અર્થાત્ પોતાની સાથે અથડાવે છે, તેને સ્પર્શે છે. પીડિત કરે છે, મારણાન્તિક વિગેરે સમુદ્ઘાતવાળી દશામાં તેમને પહોંચાડે છે. એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને મૂકી દે છે, બીજું તો શું પણ તેઓને પોતાના પ્યારા પ્રાણથી પણ છોડાવી દે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. આ તમામનું નિમિત્ત ફલને હલાવનાર પુરુષ છે. જેથી તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ રીતનો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન છે.

"प्राणाः द्वित्रिचतुः प्रोका, भूतानि तरवः स्मृताः,
जीवाः पञ्चेन्द्रियाः प्रोकाः, शेषाः सत्त्वाः उदीरिताः ॥

इति तान् विराधयति–तेषां विराधनंकरोति अभिहन्ति–अभिमुखं समागच्छतो जीवान् पातयति वर्त्तयति–वर्तुला करोति शरीरसंकोचापादनात्, श्लेषयति–आत्मनि संलग्नान् करोति, संघातयति परस्परं स्वपरगात्रैः संहतान् करोति, संघट्टयति ईषत् स्पृशति, परितापयति–सर्वथा पीडयति, क्लामयति–मारणान्तिकादि समुद्घातं नयति, स्थानात्स्थानं संक्रामयति एकस्थानाद् द्वितीयं स्थानं नयति, किं पुनरधिकेन जीविताद् व्यपरोपयति–जीवना पि पृथक्करोति 'तए णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए' ततः खलु स पुरुषः कतिक्रियः एतादृशः पुरुषः कतिक्रियाभिः स्पृष्टो भवति इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ' यावत् च खलु स पुरुषः तालवृक्षं प्रचालयति तस्य प्रचालने सति तत् तालफलमात्मनो गुरुकतया यावत् व्यपरोपयति जीविताद् व्यपरोपयति अत्र यावत्पदेन पूर्वोक्तानि 'प्राणाः भूतानि जीवाः सत्त्वाः' इत्याद्यारभ्य 'जीवितात्' इति पर्यन्तानि पदानि संग्राह्याणि। 'तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठे' तावत् च

इस कथन के अनुसार जीव शब्द से पञ्चेन्द्रिय प्राणि, प्राणशब्द से द्विन्द्रिय और चार इन्द्रियजीव, एवं भूत से वनस्पति ली गई हैं इनसे अवशिष्ट पृथ्वी, पाणी अग्नि और वायु ये सत्त्व पद से गृहीत हुए हैं। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे ताल फले अप्पणोगुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ' हे गौतम ! ताल पर चढा हुआ वह पुरुष उस वृक्ष को या फल को हिलाता है और वह फल अपने ही भार से टूटकर प्राण, भूत, जीव, सत्त्व इनको यावत् जीवित से रहित कर देता है तो उस हिलानेवाले पुरुष को प्राणातिपात क्रिया के सिवाय शेष चार क्रियाएँ लगती हैं। प्राणातिपात क्रिया उसे इसलिये नहीं लगती है

પ્રાણુશબ્દથી બે ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો, તથા ભૂત શબ્દથી વનસ્પતિ, અને જીવ શબ્દથી પંચેન્દ્રિય પ્રાણી અને સત્વ શબ્દથી તે શિવાયના બાકીના એટલે કે પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ અને વાયુકાયિકજીવોનું ગ્રહણ થયા છે.

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"ગોયમા ! जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ" હે ગૌતમ તાલવૃક્ષ પર ચઢેલો પુરુષ તે તાડવૃક્ષને કે તેના ફળને હલાવે અને તે ફળ પોતાના જ ભારથી તૂટીને પ્રાણુ, ભૂત, જીવ, અને સત્વ એ બધાને યાવત્ પોતાના જીવનથી છોડાવે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. તો એ સ્થિતિમાં હલાવવાવાળા પુરુષને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા શિવાયની બાકીની કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી અને પારિતાપનિકી એ ચારે ક્રિયાઓ લાગે છે.

खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः यदा स पुरुषः तालं प्रकम्पयति ततस्तत्फलं स्वकीयभारेणाधः पतेत् तथा तद् द्वारा अन्य जीवानां प्राणातिपातो भवेत् तत्र तस्य पुरुषस्य तालवृक्षमचालयितुः कायिक्यादि यावत् चतस्रः क्रियाः प्राणातिपातवर्जिता भवन्ति, यतोऽत्र फलपतनेन यो हि जीवानां प्राणातिपातो जातः तत्र तालवृक्षप्रचालयितुः पुरुषस्य साक्षात् कारणत्वं न भवति अतस्तस्य पुरुषस्य प्राणातिपातवर्जिताश्चतस्र एव क्रिया भवन्ति इति भावः ।३। 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए' एषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालः तालवृक्षो निर्वर्त्तितः संपन्नः 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः तालवृक्षनिष्पादका जीवाः तालफलपतनजनितप्राणातिपातं प्रति साक्षात्कारणत्वाभावेन चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्तीतिभावः ।४। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए' येषामपि

की वह उन सत्त्वादिकों के प्राणव्यपरोपणादिक में साक्षात् कारण नहीं है। साक्षात् कारण तो फल का पतन ही है। अतः उस प्रचालयिता पुरुष को कायिकी आदि ४ क्रियाएँ ही लगती है ऐसा कहा है ३। 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा' तथा-ऐसा जो कहा है उसका तात्पर्य ऐसा है कि-जिन जीवों के शरीर से वह तालवृक्ष निष्पन्न हुआ है वे जीव भी प्राणातिपातक्रिया के सिवाय कायिक्यादि चार क्रियाओं वाले ही हैं। क्यों कि प्राणातिपात क्रिया में उन जीवों का भी साक्षात् व्यापार नहीं है। उसमें साक्षात् व्यापारशाली तो फलका पतन ही है ४ तथा 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा

પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ન લાગવાનું કારણ એ છે કે તે પુરુષ તે સત્વાદિક જીવોના પ્રાણ છોડાવવામાં સાક્ષાત્ કારણરૂપ નથી. તેનું સાક્ષાત્ કારણ તો ફળનું પડવું તેજ છે. જેથી તે ફળને હલાવનાર પુરુષને કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓ લાગે છે. એમ કહ્યું છે. 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले णिव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा" જે જીવોના શરીરથી તે તાડવૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું છે, તે જીવ પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા શિવાય કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓ વાળા જ હોય છે. કેમકે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તે જીવોનો પણ પ્રત્યક્ષ વ્યાપાર હોતો નથી. તેમાં પ્રત્યક્ષ કારણ તો ફળનું પડવું એજ છે. "जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले णिव्वत्तिए

खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्तितम्-निष्पन्नीकृतमभूदिति, 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः येषां जीवावयवैस्तालफलं निर्वर्त्तितं तालफलेन पतता आकाशाद्यधिकरणकाः जीवा विनाशिताः तादृशतालफलनिर्वर्त्तकजीवानां प्राणातिपाताख्यपञ्चमःक्रियाकारणात् तद्व्याप्ता अन्याश्चतस्रोऽपि क्रियाः अभूवन् इति पञ्चक्रियावन्तो भवन्ति ते जीवाः यतः तालपतनेन प्राणातिपातो जात इति तादृशप्राणातिपातं प्रति तादृशजीवानां साक्षात्कारणत्वस्य विद्यमानत्वात्ते जीवा भवन्ति पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टा इति। लोकेऽपि साक्षान्मारयितुरेव प्राणदण्डो भवति, प्रेरकादेस्तु कारागारादिरेव न तु प्राणदण्डः ।५। 'जे वि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उग्गहे वट्टंति' येऽपि च ते जीवा

काइयाए जाव पंचहिं किरीयाहिं पुट्ठा' ऐसा जो कहा गया है कि जिन जीवों के शरीर से वह ताल फल निष्पन्न हुआ है-सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि जहां पंचमी क्रिया होती है वहां शेष चार क्रियाएँ अवश्य होती है-अतः कारणात्-गिरनेवाले तालफल से जमीन पर रहे हुए सत्त्वादिक गिरकर जब प्राणादि से रहित कर दिये तो जिन जीवों के अवयवों में मिलकर उस ताल फल की निष्पत्ति की है, उन जीवों का भी प्राणातिपातादिक पांच क्रियाएँ लगती है ऐसा जानना चाहिये। लोक में भी साक्षात् मारनेवाले को प्राणदण्ड होता है तथा उसे प्रेरणा देनेवालो को भी कारावासादिरूप दण्ड होता है। भले ही प्राण दण्ड न हो पर दण्डतो अवश्य मिलता ही है। इसी प्रकार से यहां पर भी जानना चाहिये।५ 'जे वि य से जीवा अहे वीससाए

ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरयाहिं पुट्ठा" જે જીવોના શરીરથી તે તાડ ફળ પેદા થયું છે વિગેરે તો તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે-જ્યાં પાંચમી ક્રિયા પ્રાણાતિપાતિકી થાય છે ત્યાં બાકીની કાયિકી વિગેરે ચારે ક્રિયાઓ થાય છે જ આ કારણથી પડવાવાળા તાડફળથી જમીન પર રહેલા સત્વાદિને પાડિને જ્યારે પ્રાણ વગરના કરી દીધા તો જે જીવોના અવયવો એ મળીને તે તાડફલ પેદા કર્યું છે, તે જીવોને પણ પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. તેમ સમજવું. લોકમાં પણ પ્રત્યક્ષ મારનારને જ પ્રાણાન્તદન્ડ થાય છે. અને તેને પ્રેરણા આપનાર વિગેરે મદદરૂપ થનારને જેલ વિ. રૂપ શિક્ષા થાય છે. ભલે પ્રાણદન્ડ ન હોય પણ દન્ડ તો તેને જરૂર મળે જ છે. એજ રીતે આહયાં પણ સમજવું. "जे वि य से जीवा

अधः विस्रसया विस्रसा स्वभावः तथा च विस्रसया स्वभावत एव प्रत्यवपततः फलस्य उपग्रहशब्देन अत्र पातने प्रेरणम् उपग्रहे प्रेरणे वर्त्तन्ते 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि च खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् पश्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः तथा वृक्षात्पततः फलस्य पतनमार्गे यदि स्तम्भ स्थाणुप्रभृति भवेत् तस्याऽऽस्फालनेन तत्फलं यदु दूरं पतेत् तदा तदुपग्राहक जीवा अपि पश्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति प्राणातिपातं प्रति तेषां साक्षादेव कारणत्वात् ॥६॥ इति तालफलमाश्रित्य षट् स्थानानि ६ । तानि च यथा चालक पुरुषः १; तालफल निर्वर्त्तक जीवाः २, स्वगुरुकतया फलपतने पुरुष क्रिया ३,

---

पच्चोवयमाणस्स उग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तथा वृक्ष से गिरे हुए उस फल को जो अपने ऊपर से उचटाकर दूर गिरा देता है-ऐसा वह उपग्राहक जीव भी प्राणातिपात क्रिया में साक्षात्कारण होने से प्राणातिपातादि पांच क्रियाओंवाला होता है-तात्पर्य इस का ऐसा है कि तालफल के पतन मार्ग में यदि स्तम्भ, स्थाणु वगैरह हो तो गिरता हुआ वह ताल फल पहिले उन पर गिरता है और फिर उनसे चोट खाकर आगे दूरी पर जाकर गिर जाता है। ऐसी अवस्था में उस दूर के स्थान पर रहे हुए प्राणादिकों का उसके पतन से नाश होता है। इस नाश में साक्षात्कारण जैसा वह ताल फल है इसी प्रकार से अपने ऊपर से उचटाने वाले वे स्तम्भ स्थाणु आदि भी है-अतः वे भी (उपग्राहक जीव भी) प्राणातिपात आदि पांच क्रियाओंवाले हैं। इस प्रकार से ताल फल को आश्रित

अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा" तथा वृक्ष પરથી પડેલા તે ફળને કે જે પોતાના પર પછડાવીને દૂર પાડી દે છે તેવા તે ઉપગ્રાહક જીવો પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં સાક્ષાત્કારણ હોવાથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓવાળા હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે તાડફળના પડવાના માર્ગમાં જો સ્તંભ (થાંભલો) સ્થાણું (ઠુંઠું) વિગેરે આવે તો પડતું એવું તે તાડફળ પહેલા તેના પર પછડાઈ છે, અને તે પછી તેનાથી પછડાઈને દૂર જઇ પડે છે. એ સ્થિતિમાં તે દૂરના સ્થાન પર રહેલા જીવોના પ્રાણાદિકોનો નાશ થાય છે. તે પ્રાણાદિકોના નાશમાં પ્રત્યક્ષ કારણ જેમ તે તાડફળ છે. તેજ રીતે પોતાના પરથી ઉછાળવાવાળા તે સ્થંભ, થાણું વિગેરે પણ છે જેથી તે ઉપગ્રાહક જીવ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. આ રીતે તાડફળને ઉદ્દેશીને આ છ સ્થાન કહ્યા

अत्रैव तालवृक्षनिर्वर्त्तकजीवाः ४, अत्रैव फलनिर्वर्त्तकजीवाः ५, उपग्राहकजीवाः ६। एवं मूलादिद्वारेणापि वाच्यानि, तान्येव, दर्शयितुमाह-'पुरिसे णं भंते!' इत्यादि। 'पुरिसे णं भंते!' पुरुषः खलु भदन्त! 'रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा' वृक्षस्य मूलं प्रचालयन् वा 'पवाडेमाणे वा' अधः प्रपातयन् वा, 'कइ किरिए' कतिक्रियः? यः खलु वृक्षस्य मूलं कम्पयति अधः पातयति तस्य कति क्रिया भवन्ति? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जावं च णं से पुरिसे रुक्खस्स मूलं पचालेइ वा पवाडेइ वा' यावत् च खलु स पुरुषो वृक्षस्य मूलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा 'तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहि पुट्ठे' तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्यादिपञ्चभिः

करके ये ६ स्थान कहे हैं-एक चालक पुरुष, २ ताल फल निर्वर्त्तक अनेक जीव, ३ गिरने के प्रतिफल की गुरुता को लेकर पुरुष क्रिया ४ तालवृक्ष निर्वर्त्तक अनेक जीव, ५ फलनिर्वर्त्तक अनेक जीव और उपग्राहक जीव ६। इसी प्रकार से मूलादि द्वार भी कहलेना चाहिये-इसी बात को सूत्रकार स्पष्ट करके दिखलाते हैं 'पुरिसेणं भंते! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए' इनमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! कोई पुरुष यदि वृक्षके मूलको हिलावे अथवा उसे गिरावे तो वह पुरुष कितनी क्रियाओंवाला होता है? इसके उत्तर में प्रभुने कहा—'गोयमा! जावं च णं से पुरिसे रुक्खस्स मूलं पचालेइ वा, पवाडेइ वा' हे गौतम! जो पुरुष वृक्ष के मूल को हिलाता है, अथवा उसे चलता है 'तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' वह पुरुष कायिक आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है।१'

છે. હલાવનાર પુરુષ (૧) તાડફળનો વર્તક અનેક જીવ (૨) પડવાવાળા ફળની ગુરૂતાને લઈને પુરુષને લાગતી ક્રિયા (૩) તાડ વૃક્ષ નિર્વર્તક અનેક જીવ (૪) ફળ નિવર્તક અનેક જીવ (૫) અને ઉપગ્રાહક જીવ (૬) આજ રીતે મૂળ વગેરેના વિષયમાં પણ સમજવું, એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે, કે "पुरिसे णं भंते! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा, पवाडे माणे वा कइकिरिए" આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્! કોઇ પુરુષ જો વૃક્ષના મૂળને હલાવે અથવા તેને પાડે તો તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાળો થાય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે, "गोयमा जावं च णं से पुरिसे रूक्खस्स मूलं पचालेइवा पवाडेइवा" હે ગૌતમ જે પુરુષ ઝાડના મૂળને હલાવે અથવા તેને પછાડે "तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे" તે પુરુષ કાયિકી વિગરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે પાંચે

क्रियाभिः स्पृष्टः १ । 'जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूळे निव्वत्तिए' येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्त्तितम् 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः यत् एतेषां विराधना निमित्तभावस्य बहुतरत्वात् २ । 'अहे णं भंते !' अथ खलु भदन्त ! 'से मूले अप्पणो गरुयत्ताए' तन्मूलमात्मनो गुरुकतया 'जाव जीवियाओ ववरोवेइ' यावत् जीवितात् व्यपरोपयति, अत्र यावत्पदेन सम्भारिकत्वगुरुकसम्भारिकत्वयोः ग्रहणं भवति तथा मूलं प्रत्यवपतत् ये तत्र प्राणभूतजीवसत्वास्तान विराधयति, इत्यारभ्य 'स्थानात्स्थानं संक्रामयति' इति पर्यन्तपदानां ग्रहणं भवति । ततश्च तन्मूलं प्रचालनानन्तरं स्वभारेण प्रचलत् प्रपतद् वाऽन्यान् तद्देशस्थितान जीवान् जीविताद् व्यपरोपयति विनाशयति इत्यर्थः 'तओ णं भंते ! से पुरिसे' ततः खलु भदन्त ! स पुरुषः यस्य व्यापारेण

'ऐसा क्यों होता है इसका उत्तर पीछे लिखा जा चुका है । इसी प्रकार से 'जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूळे निव्वत्तिए जाव बीए निव्वत्तिए' जिन जीवों के शरीर से वह बना है 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' वे भी जीव कायिक आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं । क्योंकि ये भी विराधना में निमित्त होते हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है-'अहे णं भंते ! से मूले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ, हे भदन्त ! वह मूल अपने स्वतः के भार से नीचे जमीन पर गिर पडता है और जिस जगह वह गिरा है वहां के प्राण भूत, जीव, सत्त्व इनकी वह विराधना कर देता है यावत् उन्हे एक स्थान से दूसरे स्थान में पटक देता है-तो इस स्थिति में 'तओ णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए' हे भदन्त ! वह पुरुष कितनी

ક્રિયાઓથી કઈ રીતે સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે બાબત ફળ ના પડવા વિગેરે રૂપે પહેલા વર્ણન કર્યું છે. તે પ્રમાણે સમજી લેવું. એજ રીતે "जेसिं पि य णं सरिरेहिंतो मूळे निवत्तिए" જે જીવોના શરીરથી મૂળ બન્યા હોય "ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાવાળા થાય છે કેમ કે તે જીવો પણ પ્રાણાતિપાતમાં નિમિત્તરૂપ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "अहे णं भंते! से मूले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ" હે ભગવન્ તે મૂળ પોતાના જ ભારથી નીચે જમીન પર ખરી પડે અને જે જગ્યાના ઉપર પડે ત્યાંના પ્રાણુ ભૂત, જીવ અને સત્વની વિરાધના કરે છે. યાવત્ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને પછાડે છે, તો તે સ્થિતિમાં "तओ णं भंते! से पुरिसे कइ किरिए" હે

मूलस्य चलनं प्रपातो वा जातः प्रचलता प्रपतता वा मूलेन तद्देशस्थितजीवान्तराणां प्राणातिपातो जातः स पुरुष इत्यर्थः, वृक्षमूलप्रकंपकपुरुष एवं 'से पुरिसे' इत्यनेन गृहीतो भवति, 'कइकिरिए' कतिक्रियः ?। भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जावं च णं से मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ' यावत् च खलु तन्मूलम् आत्मनो यावत् व्यपरोपयति, अत्र यावत्पदेन 'गरुयत्ताए संभारियत्ताए गुरुयसंभारियत्ताए पचोवयमाणे जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति, प्रपतत् तन्मूलं स्वगुरुकतया तत्र स्थितान् अन्यान् जीवान् विनाशयतीत्यर्थः 'तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठे' तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः तथा च यस्य पुरुषस्य व्यापारेण प्रचलता मूलेन जीवान्तराणां प्राणातिपातो जातस्तावत् स पुरुषः चतुःक्रियावान् भवति प्राणातिपाते तस्य साक्षा-

---

क्रियाओं द्वारा स्पृष्ट होता है ? तात्पर्य इस प्रश्न का ऐसा है कि कोई पुरुष वृक्ष के मूल को हिलाता है और वह मूल हिलते २ ही भार से नीचे जमीन पर टूटकर गिर पडता है-ऐसी हालत में उससे वहां रहे हुए प्राणभूतादि जीव विराधित आदि अवस्थावाले हो जाते है-अतः इस अवस्था में वह पुरुष कितनी क्रियाओंवाला होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जावं च णं से मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ' हे गौतम ! पुरुष द्वारा हिलाया गया वह मूल अपने ही भार से जब गिर जाता है और जहां वह गिरा है वहां के प्राणादिजीवों की वह विराधना आदि कर देता है 'तावं च णं से पुरिसे चउहिं किरियाहिं पुट्ठे' तो इस स्थिति में उस मूल का हिलानेवाला वह पुरुष कायिकी आदि चार क्रियाओं से स्पृष्ट होता है। प्राणातिपात क्रिया में वह साक्षात्कारण

ભગવન્ ! તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાળો થાય છે. આ પ્રશ્નનો હેતુ એ છે કે કોઇ પુરુષ વૃક્ષના મૂળને હલાવે અને તે મૂળ હલતા હલતાં જ ભારથી જમીન પર તૂટી પડે એ સ્થિતિમાં તેનાથી ત્યાં રહેલા પ્રાણ ભૂત, જીવ પ્રાણુથી છૂટી જાય છે. જેથી આ સ્થિતિમાં તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાવાળોથાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा जावंच णं से मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ" હે ગૌતમ પુરુષ દ્વારા હલાવાયેલું તે મૂળ પોતાના ભારથી પડી જાય છે અને તે જ્યાં પડયું હોય ત્યાંના જીવોને પ્રાણુથી છોડાવવા વિગેરે કરે છે. "तावं च णं से पुरिसे चउहिं किरियाहिं पुट्ठे" એ સ્થિતિમાં મૂળને હલાવવાવાળો તે પુરુષ કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કારણુ કે પ્રાણુાતિપાત કરવામાં તે પુરુષ પ્રત્યક્ષ કારણુ રૂપ હોતો નથી. તેમાં સાક્ષાત્

न्निमित्तत्वाभावात् ३ । 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे जाव बीए निव्वत्तिए' येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो यावद् बीजं निवर्त्तितम्ः 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः, ते तालवृक्षनिर्वर्त्तका जीवाः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति इत्यर्थः, वृक्षस्य परंपरया कारणत्वात् चतस्रः क्रियाः ४ । 'जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए' येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्त्तितम् 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पश्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः मूलस्य साक्षात्कारणत्वात् ५ । 'जे वि णं से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्टंति' ये ऽपि खलु जीवाः अधो विस्रसया प्रत्यवपततः उपग्रहे

नहीं बनता है । साक्षात् कारण तो उसमें वह मूल ही है कि जो वहां उन पर गिर कर उनका विराधक हुआ है । ३ 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरे हिंतो कंदे निव्वत्तिए जाव बीए णिव्वत्तिए' तथा जिन जीवों के शरीरों से वह कन्द यावत् बीज निर्वर्त्तित हुआ है । 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा' वे भी जीव कायिक आदि चार क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं । क्योंकि वृक्ष परम्परा से कारण है । ४ 'जे सिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए' जिन जीवों के शरीरों से मूल निर्वर्तित हुआ है । 'ते वि य णं जीवा काथियाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' वे जीव भी कायिकी आदि पांचों क्रियाओं से स्पृष्ट हैं, क्यों कि जीवों की विराधना में मूल साक्षात्कारण है । ५ 'जे वि य णं से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्टंति' तथा-जो जीव उस मूल के

કારણ તો તે મૂળ જ છે. કે જેણે ત્યાં પડીને તેઓને પ્રાણુથી છોડાવ્યા છે. "जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे जाव बीए निव्वत्तिए" તથા જે જીવોના શરીરથી તે કંદ યાવત્ બીજ બન્યું હોય "ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ કાયીકી વિગેરે ચાર ક્રિયાથી સ્પષ્ટ થાય છે. કારણ કે વૃક્ષ પરંપરા કારણ છે. (૪) "जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए" જે જીવોના શરીરોથી મૂળ બન્યા હોય "ते वि य णं जीवा कायियाए जाव पचहिं किरियाहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તે જીવોને મારવામાં તે મૂળ જ સાક્ષાત્ કારણ છે. (૫) जे वि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उव्वग्गहे वट्टंति" તેમજ જે જીવ તે મૂળના સ્વાભાવિક પડવાના કારણમાં તેને

उपकारे प्रेरणे इत्यर्थः वर्तन्ते 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' ते ऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः तथा च पततो मूलस्य मार्गे स्थाणुस्तम्भादयस्तेषां जीवा अपि सहायका पञ्चभिः क्रियाभिः क्रियावन्तो भवन्तीत्यर्थः ६। 'पुरिसे णं भंते!' पुरुषः खलु भदन्त! 'रुक्खस्स कंदं पचाले माणे कइकिरिए?' वृक्षस्य कन्दं प्रचालयन् पुरुषः कतिक्रियः? । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जावं च णं से पुरिसे कंदे पचालेइ' यावच्च खलु स पुरुषः कन्दं प्रचालयति 'तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' तावत् च खलु स पुरुषो यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १। 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए' येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो निर्वर्तितः 'ते वि णं जीवाः पंचहिं

स्वभावतः गिरनेके मार्ग में उसे सहायकभूत होते हैं वे जीव भी पांचों ही क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि मूल के गिरने के मार्ग में स्थाणु स्तम्भ आदि के जीव भी उसे सहायक हो तो वे भी प्राणातिपात आदि पांच क्रियाओं से युक्त होते माने गये हैं। ६

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुरिसे णं भंते! रुक्खस्स कंदं पचाले माणे कइकिरिए' हे भदन्त! वृक्ष के कन्द को चलानेवाला-हिलानेवाला-पुरुष कितनी क्रियाओंवाला होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा! जावं च णं से पुरिसे कंदे पचालेइ जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठं' हे गौतम! कन्द को हिलानेवाला वह पुरुष प्राणातिपात आदि पांच क्रियावाला होता। १ 'जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे णिव्वत्तिए तथा जिन जीवों के शरीर से वह

પડવામાં સહાયરૂપ થાય છે. તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મૂળને પડવાના માર્ગમાં સ્થાણું, સ્તંભ વિગેરેના જીવો પણ તેને પડવામાં સહાય રૂપ હોય તો તેઓ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે. (૬) હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે. કે "पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स कंदं-पचालेमाणे कइकिरिए" હે ભગવન્! વૃક્ષના કંદને હલાવવાવાળો પુરુષ કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा जावं च णं से पुरिसे कंदे पचालेइ" હે ગૌતમ કંદ-સુરણ વિગેરેને હલાવવાવાળો તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાવાળો થાય છે. ૧, "जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए" તથા જે જીવોના શરીરથી તે કંદ (સુરણ (વ.) બન્યું હોય. 'ते वि णं

किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २। 'अहे णं भंते!' अथ खलु भदन्त! 'से कंदे अप्पणो०' तत् कन्दम् आत्मनो गुरुकतया ३ मपतत् तत्र देशे स्थितान् यान् जीवान् प्राणेभ्यो व्यपरोपयति, तत्र कन्दस्य प्रचालयितुः प्रपातयितुः पुरुषस्य कति क्रियाः भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह- 'जाव चउहिं पुट्ठे' यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः स पुरुषः। अत्र यावत्पदेन 'गोयमा! जावं च णं से कंदे अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए' इत्यन्तं पदसन्दर्भस्य ग्रहणं भवति, एतादृशः पुरुषः चतुःक्रियया स्पृष्टो भवति प्राणातिपाते तस्य साक्षात्कारणत्वाभावात् इति ३। 'जेसिं

कन्द निष्पन्न हुआ है। ते वि णं जीवा पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' वे जीव भी पांचों ही क्रियाओं से युक्त होते हैं २, 'अहे णं भंते! से कंदे अप्पणो०' अब गौतमने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! वह कन्द अपने भार से गिरता हुआ उस जगह में रहे हुए जीवों को प्राणों से व्यपरोपित करता है उस कन्द को गिरानेवाले पुरुष को कितनी क्रियाएँ लगती हैं? तात्पर्य ऐसा है कि वृक्ष के कन्द को यदि कोई पुरुष हिलाता है, और हिलाते २ ही वह कन्द अपने ही भार से टूटकर जमीन पर गिर पडता है तो उसे जमीन पर रहे हुए प्राणादि-प्राण से रहित हो जाते हैं-अतः उस कन्द को हिलानेवाले उस पुरुष को कितनी क्रियाएँ लगती हैं-तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जाव चउहिं पुट्ठे' यावत् वह पुरुष चार क्रियाओं से स्पृष्ट होता है। यहां यावत् पद से 'गोयमा! जावं च णं से कंदे अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए' यहां तक का पाठ

जीवा पंचहिं पुट्ठा" ते જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે, (२) अहे णं भंते! से कंदे अप्पणो" હે ભગવન્ તે કંદ પોતાના ભારથી પડીને તે જગાએ રહેલા જીવોના પ્રાણો છોડાવે છે. તો તે કંદને પાડવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વૃક્ષના કંદને જો કોઈ પુરુષ હલાવે અને હલતાં હલતાં જ તે કંદ પોતાના ભારથી ટૂટીને જમીન પર પડી જાય તો તે જમીન પર રહેલા પ્રાણાદિ જીવો પોતાના પ્રાણથી છૂટી જાય છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. જેથી, તે કંદને હલાવવાવાળા તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે? તો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जाव चउहिं पुट्ठे" યાવત્ તે પુરુષ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "गोयमा जावं च णं से कंदे अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ

पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताले निव्वत्तिए' येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यो तालः-तालवृक्षः निर्वर्त्तितः 'जाव चउहिं पुट्ठा' यावच्चतुर्भिः स्पृष्टाः, अत्र यावत्पदेन गोयमा ! जावं च णं से कंदे 'ते वि णं जीवा काइयाए' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति एतेषां जीवानां चतस्र एव क्रिया भवन्ति न तु प्राणातिपातक्रिया तान् प्रति तेषां दूरवर्त्तित्वादितिभावः ४। 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए' येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो निर्वर्त्तितः' 'तेवि य णं जीवे जाव पंचहिं पुट्ठा' तेऽपि च खलु जीवाः यावत् पञ्चभिः स्पृष्टाः, एतेषां प्राणातिपात-क्रियां प्रति साक्षात्कारणत्वात् पञ्चापि क्रिया भवन्तीति भावः ५। 'जे वि से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स जाव पंचहिं पुट्ठा' ये ऽपि च ते जीवा अधो

ग्रहण हुआ है। क्यों कि प्राणातिपात क्रिया में वह पुरुष साक्षात्कारण नहीं बना है। साक्षात्कारण तो उसमें कन्द है। 'जोसिं पि णं जीवा णं सरीरेहिंतो मूले णिव्वत्तिए खंधे णिव्वत्तिए जाव-चउहिं पुट्ठा' तथा जिन जीवों के शरीरों से वह तालवृक्ष निष्पन्न हुआ है। 'जाव चउहिं पुट्ठा' यावत् वे चार क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं। यहां याव-त्पद से' 'ते वि जीवा काइयाए' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है।४ 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए' जिन जीवों के शरीरों से कन्द निर्वर्तित हुआ है। 'ते वि य णं जीवा जाव पंचहि पुट्ठा' वे जीव भी यावत् पांच क्रियाओं से स्पृष्ट हैं। क्योंकि इनके प्राणातिपात क्रिया के प्रति साक्षात्कारणता है।५ 'जे वि से जीवा अहे वीससाए पच्चोवय-माणस्स जाव पंचहिं पुट्ठा' तथा नीचे गिरते हुए कन्दादिक के प्रति जो

થયો કેમ કે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તે પુરુષ સાક્ષાત્ કારણ હોતો નથી. તેમાં સાક્ષાત્ કારણ તો કંદ જ છે. "जेसिं पि णं जीवाणं सरिरेहिंतो ताले निव्वत्तिए" તથા જે જીવોના શરીરોથી તે તાડવૃક્ષ બન્યું હોય તે જીવો "जाव चउहिं पुट्ठा" યાવત્ ચાર ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "ते वि जीवा काइयाए અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. (૪) जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए" જે જીવોના શરીરોથી કંદ બન્યું હોય "ते वि य णं जीवा जाव पंचहिं पुट्ठा" તે જીવો પણ યાવત્ પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તેઓ પ્રાણાતિપાત કરાવવામાં પ્રત્યક્ષ કારણ છે. (૫) "जे वि से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स जाव पंचहिं पुट्ठा." તથા નીચે પડતા કંદાદિક

विस्रसया प्रत्ययपततः यावत् पञ्चभिः स्पृष्टाः, अत्र यावत्पदेन 'उवग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति स्वभावत एव पततः कन्दस्य मार्गे स्थाण्वादयः उपग्रहे-प्रेरणे वर्त्तन्ते तेऽपि जीवाः पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति, कन्दपतनात् जायमानप्राणातिपातं प्रति तेषां साक्षात् निमित्तत्वादिति फलितार्थः। 'जहा कंदे एवं जाव बीए' यथा कन्दः, एवं यावत् बीजम्, अत्र यावत्पदेन स्कन्धत्वक् शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलानां संग्रहो भवति यथैव कन्द विषये षट् स्थानानि कथितानि तथैव स्कन्धादारभ्य बीजपर्यन्तम् सूत्राणि संयोजनीयानि युक्तेः प्रकारस्य च सर्वत्र समत्वादितिभावः ।।सू २।।

उपग्राहक हैं-वे जीव भी पांचों ही क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं। यहां यावत्पद से 'उवग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है। क्योंकि कन्द आदिकों के गिरने से जायमान प्राणातिपात क्रिया के प्रति उनमें साक्षात् निमित्तता आती है। 'जहा कंदे एवं जाव बीए' जैसा यह क्रिया लगने का कथन कन्द के विषय में कहा गया वैसा ही कथन यावत् बीज में भी कर लेना चाहिये। यहां यावत् पद से स्कन्द, त्वक्, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, एवं फल इनका संग्रह हुआ है। तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से कन्द के विषय में ६ स्थान कहे गये हैं। उसी प्रकार से स्कन्ध से लेकर बीज पर्यन्त के सूत्र भी संयोजित कर लेना चाहिये। युक्ति और प्रकार सर्वत्र समान है ।।सू० २।।

પ્રત્યે જે ઉપગ્રાહક હોય છે. તે જીવો પણુ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી "उव्वग्गहे वट्टंति ते वि य णं जीवा काइयाए" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણુ થયો છે. કેમ કે કંદ વિગેરેને પડવાથી થવાવાળી પ્રાણુાતિપાત ક્રિયામાં તેઓ નિમિત્ત રૂપ હોય છે. "जहा कंदे एवं जाव बीए" જેવી રીતે આ ક્રિયા લાગવાનું વર્ણુન કંદના વિષયમાં કર્યું છે. તેવું જ કથન બીજના વિષયમાં પણુ સમજવું. અહિયાં યાવત્ પદથી સ્કંદ ત્વક, (છાલ) શાખા (ડાળ) પ્રવાલ (પત્ર) પુષ્પ ને ફળ એ ગ્રહણુ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રકારે કંદના વિષયમાં છ સ્થાનો (પ્રકારો) કહ્યા છે. તેજ રીતના છ સ્થાનો સ્કંધથી લઇને બીજ પર્યંતમાં પણુ સમજવા યુક્તિ અને પ્રકાર બધે સરખા છે. ।। સૂત્ર ૨ ।।

क्रियाधिकारादेव शरीरेन्द्रिययोगेषु क्रियानिरूपणार्थमिदमाह–'कइ णं भंते ! सरीरगा पण्णत्ता' इत्यादि ।

मूलम्–कइ णं भंते ! सरीरगा पण्णत्ता गोयमा! पंच सरीरगा पन्नत्ता तं जहा ओरालिए जाव कम्मए। कइ णं भंते ! इंदिया पन्नत्ता गोयमा ! पंच इंदिया पन्नत्ता तं जहा सोइंदिए जाव फासिंदिए ! कइविहे णं भंते ! जोए पण्णत्ते गोयमा ! तिविहे जोए पण्णत्ते तं जहा मणजोए वइजोए कायजोए। जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए। एवं पुढवीकाइए वि ।। एवं जाव मणुस्से। जीवा णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया गोयमा! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि। एवं पुढवीकाइया वि एवं जाव मणुस्सा। एवं वेउव्वियसरीरेण वि दो दंडगा नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियसरीरं, एवं जाव कम्मगसरीरं। एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं। एवं मणजोगं वयजोगं कायजोगं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं। एए एगत्तबहुत्तेणं छव्वीसं दंडगा। कइविहे णं भंते ! भावे पण्णत्ते गोयमा! छव्विहे भावे पण्णत्ते तं जहा उदइए उवसमिए जाव सन्निवाइए। से किं तं उदइए (३) उदइए भावे दुविहे पन्नत्ते तं जहा उदइए उदयनिप्फन्नेय एवं एएणं अभिलावेणं जहा अणुओगदारे छन्नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं, जाव से त्तं सन्निवाइए भावे। सेवं भंते ! सेवं भंते! त्ति ॥सू० ३॥

सत्तमे सए पढमो उद्देसो समत्तो॥

छाया--कति खलु भदन्त! शरीराणि प्रज्ञप्तानि गौतम! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा औदारिकं यावत् कार्मणम्। कति खलु भदन्त! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि पञ्च इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियं यावत्स्पर्शनेन्द्रियम्। कतिविधः खलु भदन्त! योगः प्रज्ञप्तः गौतम! त्रिविधो योगः प्रज्ञप्तः तद्यथा मनोयोगो वचोयोगः काययोगः। जीवः खलु भदन्त! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः कतिक्रियः गौतम! स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुःक्रियः स्यात् पञ्चक्रियः। एवं पृथिवीकायिका अपि एवं यावन्मनुष्याः। जीवाः खलु भदन्त! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तयन्तः कतिक्रियाः गौतम! त्रिक्रिया अपि चतुःक्रिया अपि पञ्चक्रिया अपि एवं पृथिवीकायिका अपि एवं यावन्मनुष्याः। एवं वैक्रियशरीरेणापि द्वौ दण्डकौ नवरम् यस्यास्ति वैक्रियशरीरम् एवं यावत् कार्मणशरीरम्। एवं श्रोत्रेन्द्रियम् यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् एवं मनोयोगो वचोयोगः काययोगः यस्य यदस्ति तद् भणितव्यम् एते एकत्व-पृथक्त्वाभ्यां षड्विंशतिर्दण्डकाः। कतिविधः खलु भदन्त! भावः प्रज्ञप्तः गौतम! षड्विधो भावः प्रज्ञप्तः तद्यथा औदयिक औपशमिको यावत् सांनिपातिकः। अथ किं स औदयिकः औदयिको भावो द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा औदयिक उदयनिष्पन्नश्च। एवमेतेनाभिलापेन यथाऽनुयोगद्वारे षड्नाम तथैव निरवशेषं भणितव्यम् यावत् स सांनिपातिको भावः। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति॥ सू० ३॥

टीका--'कइ णं भंते!' कति खलु भदन्त! 'सरीरगा पन्नत्ता' शरीराणि प्रज्ञप्तानि, केवलशरीरसंख्या विषयकोऽयं प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि।

क्रिया के अधिकार से ही शरीर, इन्द्रिय एवं योग इनमें क्रिया-निरूपण के लिये सूत्रकार 'कइणं भंते! सरीरगा पण्णत्ता' इस सूत्र को कहते हैं—

'कइ णं भंते! सरीरगा पण्णत्ता? गोयमा! पंच सरीरगा पण्णत्ता' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है 'कइ णं भंते! सरीरगा पण्णत्ता' हे भदन्त! शरीर कितने कहे गये हैं? यह प्रश्न केवल शरीर संख्या के विषय में किया गया है। अतः प्रभु उत्तर

ક્રિયાના અધિકારથી જ શરીર, ઇંદ્રિય અને યોગમાં ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવા માટે "कइ णं भंते! सरीरगा पण्णत्ता" એ સૂત્ર કહે છે.

"कइ णं भंते! सरीरगा पणत्ता" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ--"कइ णं भंते! सरीरगा पणत्ता" હે ભગવન્ શરીર કેટલા કહ્યાં છે? આ પ્રશ્ન કેવળ શરીરની સંખ્યાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે.

'गोयमा हे गौतम ! 'पंच सरीरगा पन्नत्ता' पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'ओरालिए जाव कम्मए, औदारिकं यावत् कार्मणम् अत्र यावत्पदेन आहारकवैक्रियतैजसशरीराणां ग्रहणं भवतीति तथाचौदारिकाहारकवैक्रियतैजसकार्मणभेदात् शरीरं पञ्चविधं भवतीति भावः । शरीरसंख्यां प्रदर्श्य शरीराश्रितेन्द्रियसंख्याज्ञानाय प्रश्नयन्नाह-'कइ णं भंते !' इत्यादि । 'कइ णं भंते !' कति खलु भदन्त ! 'इंदिया पन्नत्ता' इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'पंच इंदिया पन्नत्ता' पञ्च इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'सोइंदिए जाव फासिंदिए' श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् अत्र यावत् पदेन चक्षुरसनघ्राणानां संग्रहः तथा च श्रोत्ररसनघ्राणचक्षुःस्पर्शनभेदात् इन्द्रियाणि पञ्चविधानीत्यर्थः 'कइविहे णं भंते !' कतिविधः खलु

देते हैं--'गोयमा ! पंच सरीरगा पन्नत्ता' हे गौतम ! शरीर पांच कहे गये है । 'तं जहा-ओरालिए जाव कम्मए' जैसे-औदारिक तथा यावत्पद गृहीत वैक्रिय आहारक तैजस एवं कार्मण अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'कइ णं भंते ! इंदिया पन्नत्ता' हे भदन्त ! शरीराश्रित इन्द्रियों की संख्या कितनी है-'गोयमा ! पंच इंदिया पन्नत्ता' उत्तर में प्रभु कहते हैं- हे गौतम ! इन्द्रियों की संख्या पांच कही गई है । 'तं जहा' जैसे-सोइंदिए जाव फासिंदिए' श्रोत्रेन्द्रिय यावत्पद गृहीत-चक्षुइन्द्रिय, रसना इन्द्रिय, घ्राणइन्द्रिय, एवं स्पर्शनइन्द्रिय । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'कइविहे णं भंते ! जोए पण्णत्ते' हे भदन्त ! योग कितने कहे

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ગોયમા ! પંચ સરીરગા પણ્ણત્તા" હે ગૌતમ ! શરીરો પાંચ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. "તં जहा-ओरालिए जाव कम्मए" ઔદારિક,૧ વૈક્રિય આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ અહિયાં આહારક વિગેરે પદો યાવત્ પદથી ગૃહીત થયા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇંદ્રિયોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે-"कइ णं भंते ! इंदिया पण्णत्ता" હે ભગવન્ ઇંદ્રિયોની સંખ્યા કેટલી કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा ! पंच इंदिया पण्णत्ता " હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા પાંચ કહી છે. "तं जहा" જેમ કે " सोइंदिए जाव फासिंदिए " શ્રોત્ર ઇંદ્રિય, ચક્ષુ ઇંદ્રિય, રસના ઇંદ્રિય, ઘ્રાણ (નાસિકા) ઇંદ્રિય અને સ્પર્શ ઇન્દ્રિય. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને યોગના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે-"कइविहे णं भंते ! जोए पण्णत्ते" હે ભગવાન્ યોગ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ?

भदन्त ! जोए पण्णत्ते' योगः प्रज्ञप्तः युज्यते संयुज्यते शुभाशुभप्रवृत्तौ आत्मा येन स योगः स च कति विध इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! तिविहे जोए पण्णत्ते' त्रिविधः त्रिप्रकारको योग उपरोक्त लक्षणकः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा 'मणजोए वयजोए कायजोए' मनोयोगो वचो योगः काययोगः मनोवचःकाययोगभेदात् त्रिविधो योगो भवतीति भावः। 'जीवे णं भंते !' जीवः खलु भदन्त ! 'ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे' औदारिक शरीरं निर्वर्त्तमानः संपाद्यमानः बन्धन् इति भावः। 'कइकिरिए' कतिक्रियः औदारिकशरीरबन्धनेन जीवस्य कियती क्रिया भवतीति प्रश्नः, भगवानाह– इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय तिकिरिए' स्यात् त्रिक्रियः क्रियात्रयेण युक्तो भवति यदा खलु जीवः औदारिकं शरीरं निर्वर्त्तमानः परेषां प्राणिनां परितापादिकं न करोति तावत् तस्य जीवस्य कायिक्याधिकरिणिकी प्राद्वेषिकीति

गये हैं ? शुभ एवं अशुभ प्रवृत्ति में आत्मा जिनके द्वारा लगती है उसका नाम योग है। हे गौतम ! ये 'जोए' 'योग' तिविहे पण्णत्ते' तीन प्रकार कहा गया हैं। 'तं जहा' उनके नाम ये हैं–'मणजोए, वयजोए, कायजोए' मनोयोग, वचनयोग और काययोग।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'जीवे णं भंते ! ओरालिय सरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए' हे भदन्त ! औदारिक शरीर का निर्वर्तित करते हुए एक जीव को कितनी क्रियाएँ होती हैं ? इसके उत्तर में प्रभुने ऐसा कहा है–'गोयमा ! सिय तिय किरिए' हे गौतम ! जिस समय औदारिक शरीर का बन्ध करता हुआ जीव दूसरे प्राणियों को परितापादिक का कर्त्ता नहीं होता है तब उस जीव को कायिकी, आधिकरणिकी, और प्राद्वेषिकी ये ३ क्रियाएं होती हैं। 'सिय चउक्किरिए'

જેનાથી આત્મા, શુભ અને અશુભ પ્રવૃત્તિમાં લાગે છે. તેનું નામ યોગ છે. હે ગૌતમ એ "जोए" યોગ "तिविहे पण्णत्ते" ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. "तं जहा" તેના નામો આ પ્રમાણે છે. "मणजोए, वयजोए, कायजोए" મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે– "जीवे णं भंते ? ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए" હે ભગવાન્ ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતા એક જીવને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा सिय तिकिरिए" હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો જીવ જે સમયે બીજા પ્રાણિયોને પરિતાપ વિગેરે નથી કરતો તે સમયે તે જીવને કાયિકી, આધિકરણિકી, અને

तिस्रः क्रियाः भवन्तीति विनिधाय कथितम् 'सिय तिकिरिए' इति स्यात् कदाचित् परेषां परितापाद्यभावे क्रियात्रयेणैव युक्तो भवत्युक्तम् 'सिय चउकिरिए' स्यात्—कदाचित् चतुष्क्रियः यावत् परपरितापादिकं कुर्वन् औदारिकशरीरं निर्वर्त्तयति तावत् परितापनिकी क्रिया सहिताश्चतस्रः क्रिया भवन्तीति। 'सिय पंच किरिए' स्यात् पञ्चक्रियः यदा खलु जीवः औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः परेषां प्राणिनाम् विराधनां करोति तदा प्राणातिपातसहित पञ्च क्रियावान् भवतीत्यत उक्तम् 'सिय पंच किरिए' इति। 'एवं पुढवीकाइए वि' एवं पृथिवी कायिकोऽपि यथा सामान्यतो जीवविषये औदारिकशरीरनिर्वर्त्तने कदाचित् त्रिक्रियत्वं कदाचित् चतुष्क्रियत्वं कदाचित् पञ्चक्रियत्वम् तथा पृथिवीकायिकैकेन्द्रिय जीवस्यापि औदारिकशरीरनिर्वर्त्तने त्रिक्रियावत्वं चतुष्क्रियावत्वं पञ्चक्रिया-

---

ऐसा जो कहा गया है सो उसका भाव ऐसा है अन्य जीवों को परितापादिक करता हुआ जीव जब औदारिकशरीर का बन्ध करता है—तब वह परितापनिकी क्रिया सहित चार क्रियाओं का कर्त्ता होता है। 'सिय पंच किरिए' ऐसा जो कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि जब जीव औदारिक शरीर का बन्ध करता हुआ दूसरे जीवों की विराधना करता है तब वह प्राणातिपात सहित पांच क्रियाओंवाला होता है। 'एवं पुढवीकाइए वि' जिस प्रकार से वह पूर्वोक्त कथन सामान्य जीव के विषय में औदारिक शरीर की निर्वर्तना में कहा गया है उसी प्रकार से पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय जीव के विषय में भी औदारिक शरीर के निर्वर्तन में कहलेना चाहिये—अर्थात् एक पृथिवीकायिक जीव औदारिक शरीर का निर्वर्तन करता हुआ कदाचित् तीन क्रियाओंवाला होता है और कदाचित् चार क्रियाओंवाला

પ્રાદ્વેષિકીએ ત્રણ ક્રિયાઓ લાગે છે. "सिय चउकिरिए" બીજા જીવોને પરિતાપ વિગેરે કરનારો જીવ જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે. ત્યારે તે જીવ પરિતાપનિકી ક્રિયા સાથે ચાર ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. 'सिय पंचकिरिए" જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરનારો જીવ બીજા જીવોની વિરાધના કરે છે. ત્યારે તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત સહિતની પાંચે ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. "एवं पुढवी काइयाए" જે રીતે પૂર્વોક્ત કથન સામાન્ય જીવોના વિષયમાં ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કહ્યું છે. તેજ રીતે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું. અર્થાત્ એક પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો કોઇક વાર ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. અને કોઇક વાર ચાર

त्वं च बोध्यम् कायिक्याद्यनुक्रमेण पञ्चक्रियापर्यन्तस्य संभवात् । 'एवं जाव मणुस्से' एवं यावत् मनुष्यः, एवं पृथिवीकायिकवत् सामान्यतो जीववद्वा-दण्डकक्रमेण मनुष्यपर्यन्तं त्रिक्रियत्वं चतुष्क्रियत्वं पञ्चक्रियत्वं ज्ञातव्यम् इति, अत्र यावत्पदेन अप् तेजो वायुवनस्पतिकायद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिय-तिर्यक् पञ्चेन्द्रियाणां ग्रहणम् । अस्य प्रकारश्चेत्थम्-'मणुस्से णं भंते ! ओरालिय सरीरं निव्वत्तेमाणे कइ किरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए' व्याख्यानं पूर्ववदेव एकवचनेन जीवादिविषये वर्णनं कृत्वा साम्प्रतं बहुवचनेन जीवादिविषये वर्णयन्नाह-'जीवा णं' इत्यादि । 'जीवा णं भंते !' जीवाः खलु भदन्त ! 'ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइ किरिया' औदारिक

होता है और कदाचित् पांच क्रियाओंवाला होता है। 'एवं जाव मणुस्से' इसी प्रकार से पृथिवीकायिक के जैसा अथवा सामान्य जीव के जैसा दण्डक क्रम से मनुष्य पर्यन्त कदाचित् तीन कदाचित् चार क्रियाओं से, और कदाचित् पांच क्रियाओं से युक्तता जाननी चाहिये। यहां यावत्पद से अप्, तेज, वायु, वनस्पति, द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, और तिर्यक् पंचेन्द्रिय जीव का ग्रहण किया गया है। इस विषय में दण्डक प्रकार ऐसा है-'मणुस्से णं भंते ! ओरालिय सरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए' गोयमा! सिय तियकिरिए, सिय चउ-किरिए, सिय पंचकिरिए' इस सूत्र का अर्थ पहिले के जैसा ही है। इस प्रकार एकवचन द्वारा जीवादिक के विषय में वर्णन करके अब सूत्रकार इसी विषय का वर्णन बहुवचन को लेकर करते हैं-'जीवा णं

ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયાઓ વાળો પણ થાય છે. "एवं जाव मणुस्से" પૃથ્વીકાયિકની માફક અથવા સામાન્ય જીવની માફક દંડકના ક્રમથી મનુષ્ય પર્યંતના જીવો કોઈક વાર ત્રણ ક્રિયાઓથી અને કોઈક વાર ચાર ક્રિયાઓથી અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયા વાળા સમજવા અહિયાં યાવત્ પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય. વનસ્પતિ, બેઇન્દ્રિય વાળા, ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને તિર્યંક્ પંચેન્દ્રિય જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ વિષયમાં દંડકનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. मणुस्से णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए "गोयमा सिय तिय किरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए" આ સૂત્રનો અર્થ પહેલા કહેવાઈ ગયો છે. આ રીતે એકવચનથી જીવાદિકના વિષયનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર એજ વિષયનું વર્ણન બહુવચન લઈને કરે છે. તે આ પ્રમાણે

शरीरं निर्वर्त्तमानाः कतिक्रियाः-कियतीभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति जीवा इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'तिकिरिया वि' त्रिक्रिया अपि कदाचित् क्रियात्रयेण स्पृष्टा अपि भवन्ति यदा खलु औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानाः परेषां जीवानां परितापादिकं न कुर्वन्ति तदा कायिकी आधिकरिणिकी माद्वेषिकीति क्रियात्रयेणैव संस्पृष्टा भवन्तस्त्रिक्रियावन्तो भवन्तीति भावः । 'चउकिरिया वि' चतुष्क्रिया अपि परपरितापने पारितापनिकीसहिताश्चतस्रः क्रिया भवन्ति 'पंचकिरिया वि' पञ्चक्रिया अपि प्राणातिपाते कृते सति प्राणातिपातसहिताः पञ्चक्रिया अपि भवन्ति औदारिकशरीरनिर्वर्त्तनकाले जीवानाम् एकजीवदण्डके 'सिय तिकिरिए' इत्याद्युक्तम् अत्र सिय

भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया' हे भदन्त ! अनेक जीव जब औदारिक शरीर का बन्ध करते हैं-तब वे कितनी क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! ' हे गौतम ! तिकिरिया वि' वे कदाचित् तीन क्रियाओं से भी युक्त होते हैं। औदारिक शरीर का निर्वर्तन करते हुए जो जीव दूसरे जीवों को परितापादिक नहीं करते हैं, वे कायिकी आधिकरणिकी और प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओं से ही युक्त कहे जाते हैं। 'चउक्किरिया वि' और जो वे दूसरों को परिताप करते हैं, वे पारितापनिकी क्रिया सहित चार क्रियावाले होते हैं। 'पंचकिरिया वि' और जो प्राणातिपात क्रिया करते हैं, वे प्राणातिपात क्रिया सहित पांच क्रियाओंवाले होते हैं। ऐसा जानना चाहिये औदारिक शरीर के निर्वर्तन काल में जीवों के एक जीव दण्डक में 'सिय तिकिरिए' इत्यादिरूप से कहा गया है । परन्तु

છે. "जीवा णं भंते ! ओरालियसरीरं निवत्तेमाणा कइ किरिया" હે ભગવન્! જીવો જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે, ત્યારે તેઓ કેટલી ક્રિયાઓ વાળા થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा" હે ગૌતમ "ति किरिया वि" તેઓ જ્યારે ઔદારીક શરીરનો બંધ કરે છે ત્યારે બીજા જીવોને પરિતાપ વિગેરે કરતા ન હોવાથી તેઓ કાયિકિ, આધિકરણિકી અને પ્રાદ્વેશિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓ વાળા જ થાય છે. "चउ किरिया वि" અને જ્યારે તેઓ બીજાને પરિતાપ પહોંચાડે છે. ત્યારે તેઓ પરિતાપનિકી ક્રિયા સહિતની ચાર ક્રિયાઓવાળા હોય છે. पंच किरिया वि" અને જ્યારે તેઓ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કરે છે. ત્યારે પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા સાથેની પાંચે ક્રિયા વાળા થાય છે. તેમ સમજવું. ઔદારિક શરીરના સંબંધ કાળમાં જીવોના એક જીવ દંડકમાં "सिय तिकिरिए" इत्यादि રૂપથી કહેવામાં આવ્યું

पदप्रयोगं न कृत्वा अपि शब्दं प्रयुङ्क्ते ? इति चेत् एकजीवाधिकारे एकस्मिन् जीवे अनेकक्रियावत्त्वस्यासंभवात् स्यात् पदप्रयोगः कृतः अनेकजीवविचारे तु जीवानामनेकत्वात् एकदाऽपि अनेकक्रियावत्त्वसंभवे अत्र सिय पदं विहाय 'वि' शब्दप्रयोगः कृतः 'एवं पुढवीकाइया वि' एवं पृथिवीकायिका अपि यथा जीवानां त्रिक्रियादिमत्त्वं कथितं तथा पृथिव्याद्येकेन्द्रियादीनामपि त्रिचतुःपञ्च-क्रियावत्त्वं बोध्यम् 'एवं जाव मणुस्सा' एवं यावन्मनुष्याः एवं यथोक्तक्रमेण दण्डकपरम्परया मनुष्याणामपि त्रिचतुःपञ्चक्रियावत्त्वं ज्ञातव्यम् अन्या वक्तव्यता पूर्ववदेव विज्ञेया। देवनारकयोरौदारिकशरीराभावादत्र तयोर्न ग्रहणं कृतमिति

जब बहु जीव के विषय में दण्डक का उच्चारण किया जावेगा तब वहां 'सिय' शब्द का प्रयोग नहीं करना चाहिये। किन्तु 'वि' शब्द का प्रयोग करना चाहिये इसका कारण ऐसा है कि एक जीवाधिकार में एक जीव में एक काल में अनेक क्रियावत्त्व का असंभव है अतः वहां स्यात् पद का प्रयोग किया गया है। परन्तु अनेक जीव विचार में जीवों की अनेकता होने से एक कालमें भी अनेक क्रियावत्त्व का संभव है इसलिये वहां 'सिय' को छोडकर 'वि' शब्द का प्रयोग करने को कहा गया है। 'एवं पुढवीकाइया वि' जिस प्रकार से जीवों के त्रिक्रियादि-मत्त्व कहा गया है उसी प्रकार से पृथिव्यादिएकेन्द्रिय जीवों को भी तीन, चार और पांच क्रियावाला कहलेना चाहिये। 'एवं जाव मणुस्सा' इस प्रकार यथोक्तक्रमानुसार दण्डक परम्परा को लेकर मनुष्यों को भी तीन चार और पांच क्रियाओं से युक्तता जाननी चाहिये। देव और

છે. પરંતુ જ્યારે બહુ જીવોના વિષયમાં દંડકનું ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે ત્યારે ત્યાં "सिय" એ શબ્દનો પ્રયોગ થતો નથી. પરંતુ "वि" શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ તેનું કારણ એવું છે કે એક જીવાધિકારમાં એક જીવમાં એક સમયમાં અનેક ક્રિયાપણાનો અસંભવ છે. જેથી ત્યાં "स्यात्" એ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ અનેક જીવોના વિચારમાં જીવોમાં અનેકતા હોવાથી એક કાળમાં પણ અનેક ક્રિયાપણાનો સંભવ છે. જેથી ત્યાં "सिय" એ પદ છોડીને "वि" શબ્દનો પ્રયોગ કરવાનું કહ્યું છે "एवं पुढविकाइयावि" જે રીતે જીવોનું ત્રણ ક્રિયાદિ પણું કહ્યું છે તેજ રીતે પૃથ્વી વિગેરે એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ત્રણ ચાર અને પાંચ ક્રિયાવાળા સમજવા "एवं जाव मणुस्सा" એજ રીતે ઉપરોકતક્રમાનુસાર દંડકની પરંપરાને લઇને મનુષ્યોને પણ ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓથી યુક્ત સમજવા, દેવ નારકોમાં ઔદારિક શરીર થતું નથી. તેથી ત્યાં તેઓનું

'एवं वेउव्वियसरीरेण वि दो दंडगा' एवं वैक्रियशरीरेणापि द्वौ दण्डकौ एकत्वबहुत्वरूपौ यथा औदारिकशरीरनिर्वर्त्तने जीवस्य जीवानां च त्रिचतुः पञ्चक्रियावत्त्वमिति द्वौ दण्डकौ तथा वैक्रियशरीरनिर्वर्त्तनेऽपि जीवस्य जीवानां चाश्रयणेन द्वौ दण्डकौ भवतः तदिह जीवैकत्वजीवबहुत्वाभिप्रायेण द्वौ दण्डकौ ज्ञातव्यौ। 'नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियं' नवरं यस्यास्ति वैक्रियं-यस्य जीवस्य वैक्रियं शरीरमस्ति तस्यैव जीवस्य वैक्रियशरीराश्रयणेन दण्डकद्वयं भणितव्यम् नान्यस्येति वैलक्षण्यं ज्ञेयम् आलापप्रकारश्चेत्थम् 'जीवेणं भंते ! वेउव्वियसरीरं

नारकों में औदारिक शरीर होता नहीं हैं-इसलिये यहां पर उनका ग्रहण हुआ नहीं हैं। 'एवं वेउव्वियसरीरेण वि दो दंडगा' इसी प्रकार से वैक्रिय शरीर के साथ भी दो दण्डक एकवचन एवं बहुवचन रूप होते हैं। सो जैसे ये औदारिक शरीर के निर्वर्तन में एकजीव और अनेक जीवों के ये तीन, चार और पांच क्रियाओं के सम्बन्ध में कहे गये हैं उसी प्रकार से वैक्रियशरीर की निर्वर्तना में भी एक जीव और अनेक जीव के ये दो दण्डक तीन, चार, और पांच क्रियाओं के होने में कहलेना चाहिये। 'नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियं' ये वैक्रियशरीर संबन्धी दो दण्डक सब जीवों में नहीं कहना है क्योंकि यह वैक्रियशरीर सब जीवों को नहीं होता है। अतः जिस जीव के या जिन जिवों को यह वैक्रिय-शरीर होता है, उसी जीव को या उन्हीं जीवों को वैक्रियशरीराश्रित दो दण्डक कहना चाहिये-इस विषय का आलाप प्रकार इस प्रकार से है—'जीवे णं भंते ! वेउव्वियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए ?

ગ્રહણ થયું નથી. "एवं वेउव्वियसरिरेण वि दो दंडगा" તેજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાની સાથે પણ એક વચન વાળા અને બહુવચન વાળા એમ બે દંડકો થાય છે. તે જેવી રીને ઔદારીકવાળા એક જીવ અને અનેક જીવોને ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓ લાગવાના વિષયમાં કહ્યું છે. એજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાના સંબંધમાં પણ એક જીવ અને અનેક જીવના આ બે દંડક ત્રણ, ચાર, અને પાંચ ક્રિયાઓ હોવાના સંબંધમાં કહેવા "नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियं" આ વૈક્રિય શરીર સંબંધી બે દંડક બધા જીવોમાં હોતા નથી. કેમ કે આ વૈક્રિય શરીર બધા જીવોને હોતું નથી જેથી જે જીવને અગર જે જીવોને આ વૈક્રિય શરીર હોય છે. તે જીવને અથવા તે જીવોને વૈક્રિય શરીર વાળા દેવ અને નારકીય બે દંડક કહેવા જોઈએ. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. "जीवे णं भंते ! वेउव्वियंसरीरं

निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा। सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंच किरिए। जीवा णं भंते! वेउव्वियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइ किरिया गोयमा! ति किरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि, एवं जाव कम्मगसरीरं' एवं यावत् कार्मणशरीरम् एवम् औदारिकवैक्रियशरीरवत् यावत् कार्मणशरीरपर्यन्तम् जीवैकत्वजीवबहुत्वाश्रयणेन त्र्यादिक्रियावत्त्वं जीवस्य जीवानां च वक्तव्यम् यावत् शब्देन आहारकतैजसयोर्ग्रहणम्। 'एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं' एवं श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् यथा शरीरनिर्वर्त्तने त्र्यादिक्रियावत्त्वं जीवस्य जीवानां वा कथितं तथा श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्त्तमानेऽपि त्र्यादि क्रियावत्त्वं ज्ञेयम् कियत्पर्यन्तं ज्ञेयं तत्राह–'जाव फासिंदियं' यावत् चक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनेन्द्रिय

गोयमा! सिय तियकारिए, सिय चउकिरिए, सियपंचकिरिए। जीवाणं भंते! वेउव्वियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया? गोयमा! तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, पंचकिरिया वि, एवं जाव कम्मगसरीरं' इस प्रकार औदारिक, वैक्रियशरीर के जैसा यावत् कार्मण शरीर पर्यन्त एक जीव और बहुत जीवों को आश्रय करके त्र्यादि क्रियावत्त्व एक जीव में एवं अनेक जीवों में कहलेना चाहिये। यहां यावत् शब्द से आहारक और तैजस शरीर का ग्रहण हुआ है। 'एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं' जिस प्रकार से औदारिक शरीरादि के निर्वर्तन में एक जीव और अनेक जीवों में त्र्यादि क्रियावत्ता कही गई है। उसी प्रकार से श्रोत्रेन्द्रिय के निर्वर्तन में भी एकजीव में तथा अनेक जीवों में त्र्यादि क्रियावत्ता जान लेनी चाहिये। यह त्र्यादि क्रियावत्ता चक्षु, घ्राण, और स्पर्शन इन इन्द्रियों की निर्वर्तना में भी इसी प्रकार से एक जीव में और अनेक

निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए जीवा णं भंते! वेउव्वियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया, गोयमा! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि "एवं जाव कम्मगसरीरं" એજ રીતે ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરની માફક યાવત્ કાર્મણ પર્યન્તના એક જીવ અને બહુ જીવોને ઉદ્દેશીને ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઓ સમજી લેવી. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી આહારક અને તૈજસ શરીરનું ગ્રહણ થવું છે. "एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं" ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં એક જીવ અને અનેક જીવોમાં ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું સમજી લેવું. આ ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું. ચક્ષુ, ઘ્રાણ (નાસિકા) અને સ્પર્શન આ ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં પણ એજ પ્રમાણે એક જીવોમાં અને અનેક જીવોમાં ત્રણ ચાર–

पर्यन्तमेव ज्ञातव्यम्। एवं मणजोगं वयजोगं कायजोगं' एवं मनोयोगं वचो योगं काययोगमाश्रित्येत्यर्थः एवमेव शरीरवदेव मनोयोगादिनिर्वर्त्तनेऽपि जीवस्य यथायथं त्र्यादिक्रियावत्वं ज्ञेयम्। आलापप्रकारश्च 'जीवे णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा! सिय ति किरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए जीवा णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया गोयमा! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि' इत्यादि। एवमेव वचनयोगे काययोगेऽपि आलापकाः ज्ञेयाः। सर्वेषामेव जीवानामिदम् वक्तव्यं यस्य कस्यचिद्वा? इत्याशङ्कायामाह-'जस्स' इत्यादि। 'जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' यस्य जीवस्य यत् इन्द्रियादिकमस्ति तस्य जीवस्यैव तत् इन्द्रियादिकं भणितव्यं नान्य-

---

जीवों में त्र्यादिक्रियावत्ता जाननी चाहिये। 'एवं मणजोगं, वयजोगं, कायजोगं' शरीर के जैसा ही मनोयोगादि के निर्वर्तन में भी जीव की यथायोग्य रीति से तीन आदि क्रियाओं से युक्तता जाननी चाहिये। इस विषय में आलाप प्रकार ऐसा है-'जीवे णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए? गोयमा! सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए जीवा णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया? गोयमा! तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, पंचकिरिया वि' इत्यादि इसी प्रकार से वचन योग में और काययोग में भी आलापक जानना चाहिये सब ही जीवों को ये इन्द्रियादिक कहना चाहिये। अथवा जिसे चाहे जीव के ये इन्द्रियादिक कहना चाहिये? तो इसके उत्तर में कहा गया है-'जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' जिस जीव के जो इन्द्रियादि हों, उस जीव के ही वह इन्द्रियादिक कहना चाहिये।

અને પાંચે ક્રિયા સમજવી "एवं मणजोगं, वयजोगं, कायजोगं" શરીરના કથનની માફક મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગના સંબંધમાં એક જીવની ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઓથી યુક્તતા જાણવી આ વિષયનો આલાપકપ્રકાર આ પ્રમાણે છે. "जीवे णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा! सिय ति किरिए, सिय चउकिरिए सिय पंच किरिए, जीवा णं भंते! मणजोगं निव्वत्तेमाणा कइ किरिया गोयमा! ति किरिया वि, चउ किरिया वि पंच किरिया वि" 'इत्यादि' આજ રીતના આલાપક વચનયોગ અને કાયયોગના સંબંધમાં સમજી લેવા, બધા જ જીવોને આ ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવું જોઈએ. અથવા ગમે તે જીવને આ ઇન્દ્રિયાદિક કહેવા? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं" જે જીવને જે ઇન્દ્રિયાદિક હોય તે જીવને તે ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવા જોઈએ બીજાને તે ન કહેવા જોઈએ

स्य तद्वक्तव्यमिति । 'एए एगत्तपुहुत्तेणं छव्वीसं दंडगा' एते एकत्वपृथक्त्वाभ्यां षड्विंशतिर्दण्डकाः, अनेन प्रमाणेन सर्वे मिलित्वा एकत्वबहुत्वाभ्यां षड्विंशतिर्दण्डका भवन्ति पञ्च शरीराणि औदारिकादारभ्य कार्मणान्तानि, पञ्च च श्रोत्रेन्द्रियादारभ्य स्पर्शनपर्यन्तानीन्द्रियाणि त्रयश्च मनोवाक्कायरूपा योगाः एते शरीरेन्द्रिययोगा मिलिताः सन्तस्त्रयोदश भवन्ति, एते च एकत्वबहुत्वाभ्यां मिलिताः सन्तः षड्विंशतिर्भवन्तीति । 'कइविहे णं भंते !' कतिविधः खलु भदन्त ! 'भावे पण्णत्ते' भावः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'छव्विहे भावे पन्नत्ते' षड्विधः भावः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा उदइए उवसमिए जाव सन्निवाइए' औदयिकः औपशमिको यावत् सान्निपातिकः अत्र यावत्पदेन क्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकानां ग्रहणम् 'से किं तं उद-

---

अन्य के वह नहीं कहना चाहिये । 'एए णं एगत्तपुहुत्तेणं छव्वीसं दंडगा' इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने यह समझाया है कि औदारिक ५ शरीर, श्रोत्रेन्द्रियादिक ५ इन्द्रियां और मनोयोगादिक ३ योग ये सब मिलकर १३ होते हैं । इनके एक जीव संबन्धी और अनेक जीव सम्बन्धी दण्डक २६ हो जाते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'कइविहे णं भंते भावे पण्णत्ते' हे भदन्त ! भाव कितने प्रकार के कहे गये हैं । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! छव्विहे भावे पण्णत्ते' हे गौतम ! भाव ६ प्रकार के कहे गये हैं । 'तं जहा' उनके नाम इस प्रकार से हैं– 'उदइए, उवसमिए, जाव सन्निवाइए' औदयिक औपशमिक, यावत् सान्निपातिक यहां यावत् पद से 'क्षायिक, क्षायोपशमिक,

---

"एएणं एगत्तपुहुत्तेणं छव्वीसं दंडका" આ સૂત્રથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે ઔદારિક વિગેરે પાંચ શરીર, શ્રોત્રેન્દ્રિય વિગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનોયોગ વિગેરે ત્રણ યોગ એ બધા મળીને તેર (૧૩) થાય છે. તેના એક જીવ વાળા અને અનેક જીવો વાળા મળીને છવ્વીસ દંડકો થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "कइविहे णं भंते भावे पण्णत्ते" હે ભગવન્ ! ભાવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે –'गोयमा ! छव्विहे भावे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! ભાવ છ પ્રકારના કહેવામાં આવે છે. 'तं जहा' તે પ્રમાણે છે–'उदइए, उवसमिए जाव सन्निवाइए' ઔદયિક, ઔપશમિક, યાવત્ સાન્નિપાતિક અહિયાં યાવત્ પદથી ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક એ ત્રણ ભાવો ગ્રહણ થયા છે.

इए' तत् किं स औदयिकः औदयिकभावस्य कियन्तो भेदाः सन्तीति प्रश्नः, भगवानाह–'उदइए' इत्यादि। 'उदइए भावे दुविहे पन्नत्ते' औदयिको भावो द्विविधः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा 'उदइए उदयनिप्फन्ने य' औदयिक उदयनिष्पन्नश्च औदयिकभावस्य द्वौ भेदौ विद्येते औदयिक इति प्रथमः उदयनिष्पन्नश्चेति द्वितीयः अष्टकर्मप्रकृतीनामुदयेन संपद्यमान औदयिकः। उदयनिष्पन्नश्च द्विविधः जीवोदयनिष्पन्नोऽजीवोदयनिष्पन्नश्च तत्र कर्मोदयात् जीवे निष्पद्यमाना नारकतिर्यगादिपर्यायाः जीवोदयनिष्पन्ना इति कथ्यन्ते, तथा कर्मणामुदयात् अजीवे निष्पद्यमानाः पर्यायाः यथा औदारिकादिशरीराणि तथा औदारिकादि शरीरे विद्यमाना वर्णादयस्तेऽजीवनिष्पन्ना इति कथ्यन्ते इमे शरीरवर्णादय औदारिकशरीरनामकर्मणोरुदयेन पुद्गलद्रव्यरूपा जीवविषये निष्पद्यमानत्वेन

पारिणामिक' इन तीन भावों का ग्रहण हुआ है। अब गौतम! प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'से किं तं उदइए' हे भदन्त! औदयिकभाव के कितने भेद हैं? उत्तर में प्रभु कहते है–'उदइए भावे दुविहे पन्नत्ते' हे गौतम! औदयिकभाव दो प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जैसे–'उदइए उदयनिप्फन्ने य' औदयिक और उदयनिष्पन्न जो अष्ट कर्मप्रकृतियों के उदय से जो भाव होता है वह भाव औदयिकभाव कहा गया है। उदयनिष्पन्नभाव दो प्रकार का होता है। एक जीवोदयनिष्पन्न और दूसरा अजीवोदयनिष्पन्न इनमें कर्मोदय से जीव में जो नारकतिर्यगादि पर्याय हैं वे जीवोदयनिष्पन्नभाव हैं तथा कर्मोदय से अजीव में निष्पद्यमान जो पर्यायें हैं–जैसे औदारिकादिशरीर, तथा औदारिकादिकशरीर में विद्यमान वर्णादिक वे अजीव

હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે 'से किं तं उदइए' હે ભગવન્ ઔદયિક ભાવ કેટલા પ્રકારના છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'उदइए भावे दुविहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' જેમ કે 'उदइए उदयनिप्फन्ने य' ઔદયિક અને ઉદયનિષ્પન્ન, જે ભાવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયથી થાય છે તે ભાવ ઔદયિક ભાવ કહેવાય છે. અને ઉદય નિષ્પન્ન ભાવ, જીવોદય નિષ્પન્ન અને અજીવોદય નિષ્પન્ન એ રીતે બે પ્રકારનો છે. તેમાં કર્મના ઉદયથી જીવમાં જે નારક, તિર્યંચ્ વગેરે પર્યાય છે, તે જીવોદયનિષ્પન્ન ભાવ છે. તથા કર્મોદયથી અજીવોમાં થવાવાળી જે પર્યાય છે—જેમ કે ઔદારિક શરીર વિગેરે તેમજ ઔદારિક શરીર વગેરેમાં રહેલાવર્ણાદિક તે અજીવનિષ્પન્ન ભાવ છે' આ શરીર વર્ણાદિક ઔદારિકશરીર

अजीवोदयनिष्पन्ना इति कथ्यन्ते विस्तरतो विचारस्तु अनुयोगद्वारे मत्कृतायाम् अनुयोगचन्द्रिकाख्यव्याख्यायां द्रष्टव्य इति। 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा अणुयोगद्दारे छनाम तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' एवमेतेन अभिलापेन यथाऽनुयोगद्वारे षट्नामानि तथैव निरवशेषं भणितव्यम् यथा औदयिकभावस्य भेदो दर्शितः अनेनैव क्रमेण यथाऽनुयोगद्वारे कथितं षड्नाम तथैव निरवशेषं सर्वमेव तत्रत्यप्रकरणमिह वक्तव्यम्। कियत्पर्यन्तं वक्तव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि। 'जाव सेत्तं सन्निवाइए भावे' यावत् सान्निपातिको भावः सान्निपातिकभावविचारपर्यन्तम् अनुयोगद्वारोक्तं सर्वं वक्तव्यम्। एतस्य विचारोऽनुयोगद्वारोक्तः सर्वोऽपि ज्ञातव्योऽनुयोगद्वारादेवेति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति'

निष्पन्न भाव हैं। ये शरीर वर्णादिक, औदारिकशरीरनामकर्म के उदय से पुद्गल द्रव्यरूप अजीव के विषय में निष्पद्यमान होने से अजीवोदयनिष्पन्न कहे जाते हैं। इस विषय का विस्तार पूर्वक विचार अनुयोगद्वारसूत्र पर जो अनुयोगचन्द्रिका नामकी टीका मैंने की है उसमें किया गया है। 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा अणुयोगद्दारे छ नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' जैसा औदयिकभावका भेद दिखाया गया है इसी क्रम से अनुयोगद्वार में जैसे ६ नामों का कथन किया गया है उसी प्रकार से सम्पूर्ण वहां का प्रकरण यहां 'जाव सेत्तं सन्निवाइए भावे' सान्निपातिक भाव के विचार तक का कह लेना चाहिये। तात्पर्य यह है कि अनुयोगद्वारोक्त भावसंबन्धी विचार सब यहां उसी अनुयोगद्वार से जानलेना चाहिये। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! भावादिके विषय में जो आप ने कथन

નામકર્મના ઉદયથી પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અજીવના વિષયમાં થવાવાળા હોવાથી અજીવોદય નિષ્પન્ન કહેવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિચાર વિસ્તાર પૂર્વક અનુયોગદ્વાર સૂત્રની અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા જે મેં બનાવી છે તેમાં કરવામાં આવ્યો છે. 'एवं छ एएणं अभिलावेणं जहा अणुयोगद्दारे नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' ઔદયિક ભાવનો જેવો ભેદ બતાવવામાં આવ્યો છે એજ ક્રમથી અનુયોગદ્વારમાં જેવી રીતે છ નામોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે ત્યાનું સંપૂર્ણ પ્રકરણ 'जाव सेत्तं सन्निवाइए भावे' સાંનિપાતિક ભાવના વિચાર પ્રકરણ સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરવું તેમ સમજવું કહેવાનો હેતુ એ છે કે અનુયોગદ્વારમાં કહેલ ભાવ સંબંધી સંપૂર્ણ રીતે અહિયાં અનુયોગદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે ત્યાંથી સમજી લેવો. 'सेवं भंते सेवं भंतेत्ति' હે ભગવન્ ભાવાદિકના વિષયમાં આપે

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! भावादिविषये यद्भवता प्रतिप्रतिपादितं तत् सर्वम् एवमेव, सर्वं सत्यमेव इति कृत्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ३॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्‌वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥१७–१॥

किया है वह सब ऐसा ही है–सर्व प्रकार से सत्य ही है २, इस प्रकार कहकर वे गौतम तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ३॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
॥ पहला उद्देशक समाप्त ॥ १७–१ ॥

જે વર્ણન કર્યું છે તે સઘળું તેમજ છે આ રીતે કહીને તે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૭–૧॥

卐

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

प्रथमोद्देशकान्ते भावाः वर्णितास्तादृशभाववन्तश्च संयतादयो भवन्तीति संयतत्वादिविशेषणयुक्ता द्वितीयोद्देशके उच्यन्ते अनेन सम्बन्धेन आयातस्य द्वितीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'से णूणं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्–से णूणं भंते! संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय पापकम्मे धम्मे ठिए असंजयअविरयअपडिहयपच्चक्खाय-पावकम्मे अधम्मे ठिए संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए? हंता गोयमा! संजयविरय जाव धम्माधम्मे ठिए। एएसि णं भंते! धम्मंसि वा अधम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्किया केइ आसइत्तए वा सइत्तए वा तुयट्टित्तए वा? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे से केणं खाइ अट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव धम्माधम्मे ठिए? गोयमा! संजयविरय जाव पावकम्मे धम्मे ठिए धम्मं चेव उवसंपज्जित्ताणं विहरइ असंजय–अविरय-अपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे अधम्मे ठिए अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ताणं विहरइ संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए धम्माधम्मे उवसंपज्जित्ताणं विहरइ से तेणट्ठेणं जाव ठिए जीवा णं भंते! किं धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मे ठिया? गोयमा! जीवा धम्मे वि ठिया अधम्मे वि ठिया धम्माधम्मे वि ठिया। नेरइयाणं भंते! पुच्छा? गोयमा! णेरइया नो धम्मे ठिया अधम्मे ठिया नो धम्माधम्मे ठिया। एवं जाव चउरिंदियाणं पुच्छा गोयमा! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया नो धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मे वि ठिया। मणुस्सा जहा जीवा। वाणमंतरजोयसियवेमाणिया जहा नेरइया ॥सू० १॥

छाया--तद् नूनं भदन्त ! संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा धर्मे स्थितः, असंयताविरताप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा अधर्मे स्थितः, संयतासंयतो धर्माधर्मे स्थितः ? हन्त, गौतम ! संयतविरत यावत् धर्माधर्मे स्थितः। एतेषां खलु भदन्त ! धर्मे वा अधर्मे वा धर्माधर्मे वा शक्ताः केचित् आसितुं शयितुं स्वग्वर्त्तयितुं वा ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः तत्केनार्थेन खाइ (पुनः) भदन्त ! एवमुच्यते यावत् धर्माधर्मे स्थितः ? गौतम ! संयतविरत यावत् पापकर्मा धर्मे स्थितो धर्ममेव उपसंपद्य खलु विहरति असंयत यावत् पापकर्मा अधर्मे स्थितः अधर्ममेव उपसंपद्य खलु विहरति संयतासंयतो धर्माधर्मे स्थितः धर्माधर्ममुपसंपद्य खलु विहरति तत् तेनार्थेन यावत् स्थितः, जीवाः खलु भदन्त ! किं धर्मे स्थिता=अधर्मे स्थिताः धर्माधर्मे स्थिताः ? गौतम ! जीवा धर्मेऽपि स्थिताः अधर्मेऽपि स्थिताः धर्माधर्मेऽपि स्थिताः। नैरयिकाः खलु पृच्छा गौतम ! नैरयिका नो धर्मे स्थिता अधर्मे स्थिताः नो धर्माधर्मे स्थिताः। एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्। पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां खलु पृच्छा गौतम ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका नो धर्मे स्थिता अधर्मे स्थिताः धर्माधर्मेऽपि स्थिताः। मनुष्या यथा जीवाः। वानव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकाः यथा नैरयिकाः ॥सू० १॥

टीका--'से णूणं भंते !' तत् नूनं भदन्त ! 'संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय पावकम्मे धम्मे ठिए' संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा धर्मे स्थितः

दूसरे उद्देशे का प्रारंभ—

प्रथम उद्देशक के अन्त में भावों का वर्णन किया गया है। ऐसे भावोंवाले संयत आदि होते हैं—अतः वे ही संयमवत्व आदि विशेषण युक्त संयत आदि जीव इस द्वितीय उद्देशे में कहे जाते हैं--इसी संबन्ध से इस द्वितीय उद्देशे का प्रारम्भ किया गया है। 'से णूणं भंते ! इत्यादि सूत्र इसका सर्व प्रथम सूत्र है—

'से णूणं भंते ! संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपापकम्मे' इत्यादि।

टीकार्थ--इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'से णूणं

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા ઉદ્દેશાના અંતમાં ભાવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવા ભાવો વાળા સંયત વિગેરે હોય છે. જેથી સંયતત્વ વિગેરે વિશેષણ વાળા તેજ સંયત વિગેરે જીવોનું આ બીજા ઉદ્દેશામાં કથન થશે. એ સંબંધથી આ બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.
'से णूणं भंते ! संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे' इत्यादि—

ટીકાર્થ--હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે 'से णूणं भंते !

किम्, तत्र संयतः वर्तमानकालिकसर्वसावद्यानुष्ठानरहितः अतएव प्रतिहतं वर्तमानकाले स्थित्यनुभागह्रासेन नाशितं प्रत्याख्यातं–निन्दया भविष्यत्यकरणेन निराकृतं पापकर्म–पापानुष्ठानं येन स प्रतिहतपापकर्मा संयतविरतश्चासौ प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा चेति संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा पुरुषः किम् धर्मे स्थितः अत्र धर्मपदं चारित्ररूपधर्मस्य बोधकम् तेन किं चारित्रे स्थितः उपरोक्तपुरुषः ?। 'असंजयअविरयअपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे अधम्मे ठिए' असंयतोऽविरतोऽप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा अधर्मे स्थितः तत्र असंयतः संयताद्भिन्नः अविरतिः पूर्वोक्तविरताद्भिन्नः अप्रतिहतं–न विनाशितं अप्रत्याख्यातं न त्यक्तं पापकर्म सावद्यक्रिया येन सोऽप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा अत्र धर्मपदम् अविरत्यात्मकधर्मस्य बोधकम् तेन तादृशपापकर्मा अविरत्यात्मकाधर्मे

भंते ! 'हे भदन्त ! 'संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय पावकम्मे धम्मे ठिए' जो जीव संयत है—वर्तमानकालिक सर्व सावद्यानुष्ठान से रहित है, अत एव वर्तमान काल में जिसने स्थिति और अनुभाग के ह्रास से पापकर्म को नष्ट कर दिया है, तथा निंदासे भविष्यत् काल में पापकर्म नहीं करने से–जिसने–पापानुष्ठान निराकृत कर दिया है–ऐसा प्रतिहत प्रत्याख्यातपापकर्मा संयतविरत जीव क्या धर्म में स्थित हैं ? यहां 'धर्म' शब्द से चारित्ररूप धर्म ग्रहण किया गया है। 'असंजय अविरयअपड़िहयपच्चक्खायपावकम्मे अधम्मे ठिए' तथा जो जीव असंयत है–संयत से भिन्न है अविरत–विरति रहित है। और पापकर्म–सावद्यक्रिया का जिसने नाश नहीं किया है। और न त्याग ही किया है ऐसा असंयतअविरतअप्रतिहत अप्रत्याख्यातपापकर्मवाला

હે ભગવન્! સંજયવિરયપડિહયપચ્ચક્ખાયપાવકમ્મે ધમ્મે ટ્ઠિએ જે જીવ સંયત છે. એટલે કે-વર્તમાન કાળના સર્વ સાવદ્ય અનુષ્ઠાન સહિત છે. ને એટલા જ માટે જેણે વર્તમાન કાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગના હ્રાસથી પાપ કર્મને નષ્ટ (નાશ) કર્યાં છે. અને નિંદાથી ભવિષ્ય કાળમાં થનારા પાપકર્મોને નહિ કરવાથી એણે પાપાનુષ્ઠાન દૂર કર્યું છે. એવા પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ સંયત વિરત જીવ શું ધર્મમાં સ્થિત રહે છે. અહિં ધર્મ શબ્દથી ચારિત્રરૂપ ધર્મનું ગ્રહણ થયું છે. 'અસંજયઅવિરયઅપડિહયપચ્ચક્ખાય પાવકમ્મે અધમ્મેટ્ઠિએ' તથા જે જીવ અસંયત છે અવિરત વિરતિ વગરનો છે. અને પાપકર્મ એટલે કે ક્રિયાનો જેણે નાશ કર્યાં નથી. અને ત્યાગ પણ કર્યો નથી. એવા અસંયત અવિરત 'અપ્રતિહત, અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મવાળો જીવ

स्थितः किम् ? 'संजयासंजये धम्माधम्मे ठिए' संयतासंयतः धर्माधर्मे स्थितः, अत्र धर्माधर्मेति पदम् देशविरतेर्बोधकम् तथा च संयतासंयतो देशविरतो स्थितः किम् ? इति प्रश्नः, भगवानाह-'हंता' इत्यादि । 'हंता गोयमा !' हन्त गौतम ! 'संजयविरय जाव धम्माधम्मे ठिए' संयतविरत यावत् धर्माधर्मे स्थितः, अत्र यावत्पदेन 'पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे' इत्यारभ्य 'संजयासंजए' इत्यन्तस्य प्रश्नवाक्यस्य सर्वस्यापि संग्रहो भवति तथा च संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यात-पापकर्मा धर्मे स्थितः असंयताविरताऽप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा अधर्मे स्थितः संयतासंयतो देशविरतो धर्माधर्मे स्थित इत्यर्थः । 'एएसिं णं भंते' एतेषां खलु भदन्त ! 'धम्मंसि वा' धर्मे वा 'अधम्मंसि वा' अधर्मे वा 'धम्मा धम्मंसि वा' धर्माधर्मेऽपि वा देशविरतो इत्यर्थः चक्किया' शक्ताः-समर्थाः 'केइ' केचित् 'आसइत्तए वा' आसितुं वा-उपवेशयितुम् 'जाव तुयट्टित्तए वा' यावत् त्वग् वर्त्तयितुं वा, हे भदन्त ! धर्मादौ आसितुं वा शयितुं वा त्वग्वर्त्तयितुं पार्श्व परिवर्त्तनं कर्त्तुं वा शक्ताः किम् ? इत्यर्थः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि ।

जीव-क्या अधर्म में-अविरतिरूप अधर्म में स्थित है ? 'संजयासंजये धम्मा धम्मे ठिए' जो जीव संयतासंयत है वह क्या धर्माधर्म में-देश विरति में-स्थित है ? इनके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता गोयमा' हां गौतम ! जो जीव संयत, विरत प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा है वह चारित्ररूप धर्म में स्थित हैं । तथा जो जीव संयतासंयत है वह देश विरतिरूप धर्माधर्म में स्थित है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'एएसिं णं भंते ! धम्मंसि वा, अधम्मंसि वा, धम्माधम्मंसि वा, चक्किया केइआसइत्तए, जाव तुयट्टित्तए' हे भदन्त ! क्या कोई जीव ऐसा समर्थ है जो इन धर्म, अधर्म एवं धर्माधर्म में बैठने के लिये या लेटने के लिये शक्तिशाली हो ?

શું અધર્મમાં એટલે કે અવિરતિ રૂપ અધર્મમાં સ્થિત છે ? 'संजयासंजये धम्माधम्मे ट्ठिए' જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે શું ધર્માધર્મમાં એટલે કે દેશ વિરતિમાં સ્થિત છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-हंता गोयमा ! 'હા ગૌતમ ! જે જીવ સંયત વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત છે. તથા જે જીવ અસંયત અવિરત અપ્રત્યાખ્યાત પાપ કર્મા છે તે સંયતાસંયત છે. તે દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં રહેલા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'एएसिं णं भंते ! धम्मंसि वा अधम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्किया केइ आसइत्तए जाव तुयट्टित्तए' હે ભગવન્ ! કોઇ જીવ એવો શક્તિવાળો છે કે જે ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં

'गोयमा !' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः पुनः प्रश्नयति 'से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव धम्माधम्मे ठिए' तत् पुनः केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यावत् धर्माधर्मे स्थितः धर्मादेरमूर्तत्वेन तत्रोपदेशनासंभवस्तदा केन कारणेन भवता प्रोच्यते यत् संयतो विरतो धर्मे चारित्रात्मके स्थितो यावत् संयतासंयतो धर्माधर्मे स्थितः इति अत्र यावत्पदेन 'संजयविरयपडिहय' इत्यारभ्य 'संजयासंजये' इत्यन्तस्य सर्वस्य ग्रहणं भवतीति प्रश्नः। उत्तरयति भगवान् गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'संजयविरय जाव पावकम्मे धम्मे ठिए' संयतविरत यावत् पापकर्मा धर्मे स्थितः 'धम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' धर्ममेव उपसंपद्य खलु विहरति, अत्र यावत्पदेन प्रतिहत प्रत्याख्यातेत्यस्य संग्रहस्तथा च संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा धर्मे स्थित

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! मैंने जो धर्म अधर्म एवं धर्माधर्म में स्थित होने की बात कही है सो उसका तात्पर्य बैठने या सोने से नहीं है। तो हे भदन्त ! इसका तात्पर्य क्या है ? यही प्रश्न 'से केणं खाइअट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव धम्माधम्मे ठिए' इस सूत्र द्वारा गौतम द्वारा पूछा गया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! संजयविरय जाव पावकम्मे धम्मे ठिए' हे गौतम ! संयतविरत यावत्–प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा मनुष्य धर्म में स्थित है। 'धम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' इसका तात्पर्य ऐसा है कि जो मनुष्य संयत, विरत, प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा है वह धर्म को ही आश्रित करता है धर्म का आश्रय करना यही

બેસી શકે કે સુઇ શકે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ! એમ કહેવું તે બરાબર નથી. એટલે કે મેં જે ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત રહેવાની વાત કહી છે. તેનો હેતુ બેસવાથી કે સૂવામાં નથી. ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે 'से केणं खाइअट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव धम्माधम्मे ठिए' હે ભગવન્ આપ શા કારણથી એવું કહો છો કે તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે— 'गोयमा ! संजयविरय जाव पावकम्मे धम्मे ठिए' હે ગૌતમ ! સંયત વિરત યાવત્ પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં મનુષ્ય ધર્મમાં સ્થિત છે. 'धम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે મનુષ્ય સંયત, વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ધર્મનો જ આશ્રય કરે છે. અને ધર્મનો આશ્રય કરવો તેનું નામ જ ધર્મમાં સ્થિત હોવું છે. 'धर्मे स्थितः' તેનો

इत्यस्यायमर्थः संयतः धर्ममेव आश्रित्य स्वीकृत्य विहरति-तिष्ठति धर्मस्या श्रयणमेव धर्मे स्थितत्वं न तु 'धर्मे स्थितः' इत्यस्य उपवेशनमित्यर्थो भवति तस्य असंभवात् अननुभवाच्च न हि कस्यचिदपि भवति एवमनुभवो यदहं धर्मे-धर्मोपरि तिष्ठामीति। 'असंजयः जाव पावकम्मे अधम्मे ठिए' असंयत यावत् पापकर्मा अधर्मे स्थितः अत्र यावत्पदेन 'अविरयअपडिहयपच्चक्खाय' इत्यन्तस्य संग्रहो भवतीति तथा च असंयताविरताप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा इत्यर्थः। यत् अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' अधर्ममेव उपसंपद्य खलु विहरति उपसंपद्य स्वीकृत्य इत्यर्थः विहरति तिष्ठति, 'संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए' संयता संयतो धर्माधर्मे स्थितः 'धम्माधम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' धर्माधर्ममुपसंपद्य खलु विहरति। 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव ठिए' तत्तेनार्थेन गौतम! यावत्

धर्म में स्थित होना है। 'धर्मे स्थितः' इसका अर्थ धर्म में बैठना ऐसा नहीं है-क्योंकि ऐसा अर्थ असंभव है। तथा स्वानुभवगम्य नहीं है। किसी को भी ऐसा अनुभव नहीं होता है कि मैं धर्म के ऊपर बैठा हूं। 'असंजय० जाव पावकम्मे अधम्मे ठिए' तथा-जो जीव असंयत है, यावत्-अविरत है, प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा नहीं है वह अधर्म में स्थित है। इसका तात्पर्य 'अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' ऐसा है- अर्थात् ऐसा जीव अधर्मरूप अविरति को ही स्वीकार किये रहता है। 'संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए' जो जीव संयतासंयत है वह धर्मा-धर्म में स्थित है सो इसका सारांश 'धम्माधम्मं उवसंपज्जित्ता णं विह-रइ' ऐसा है-अर्थात् ऐसा जीव धर्माधर्मरूप देशविरतिवाला होता है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव ठिए' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि जो मनुष्य संयतादि विशेषणों वाला है वह धर्म में

અર્થ ધર્મમાં બેસવું એવો થતો નથી કેમકે તેવો અર્થ સ્વાનુભવ ગમ્ય નથી. કોઇને પણ એવો અનુભવ થતો નથી કે હું ધર્મ ઉપર બેઠો છું. કે ધર્મ પર સૂતો છું 'असंजय जाव पावकम्मे अधम्मे ठिए' તથા જે જીવ અસં-યત છે. યાવત્ અવિરત છે. પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં નથી તે અધર્મ-ર્મમાં સ્થિત છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે 'अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' અર્થાત્ એવો જીવ અધર્મ રૂપ અવિરતિનો જ સ્વિકાર કરે છે. 'संजयासंजये धम्माधम्मे ठिए' જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. તેનો સારાંશ 'धम्माधम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' એવો છે. અર્થાત્ એવો જીવ ધર્માધર્મરૂપ દેશવિરતિ વાળો છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव ठिए' તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે જે મનુષ્ય સંયત વિગેરે વિશેષણો વાળો છે. તે ધર્મમાં સ્થિત છે. અને અસંયત

स्थितः अत्र यावत्पदेन संपूर्णस्य प्रश्नवाक्यस्य संग्रहः करणीयः तथा च हे गौतम संयतादिविशेषणयुक्तो धर्मे स्थितः, असंयतादिविशेषणयुक्तः, अधर्मे स्थितः, संयतासंयतः धर्माधर्मे स्थितः. धर्मादिकमाश्रित्य संयतादीनां स्थितिरित्यर्थमनुसृत्य मयोक्तं 'धर्मादौ स्थित' इति न तु धर्मादिरूपे आधारे तस्य संस्थानमिति भावः। अथ धर्मस्थितित्वादिकं बहुवचनमाश्रित्य सर्वदण्डकेषु निरूपयन्नाह-'जीवा णं इत्यादि। 'जीवा णं भंते ! किं धम्मे ठिया' जीवाः खलु भदन्त ! किं धर्मे स्थिताः 'अधम्मे ठिया' अधर्मे स्थिताः 'धम्माधम्मे ठिया' धर्माधर्मे स्थिताः, हे भदन्त ! जीवानां स्थितिर्धर्मेऽधर्मे धर्माधर्मे वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा धम्मे वि ठिया' जीवाः धर्मेऽपि स्थिताः 'अधम्मे वि ठिया' अधर्मेऽपि स्थिताः 'धम्माधम्मे वि ठिया' धर्मा-

---

स्थित है असंयतादि विशेषणों वाला जो जीव है वह अधर्म में स्थित है, एवं जो जीव संयतासंयत है वह धर्माधर्म में स्थित है। यह पूर्वोक्त कथन एकवचन के आधार पर किया गया है। अब बहुवचन को आश्रित कर के धर्मस्थितत्व आदि का सर्व दण्डकों में निरूपण करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जीवा णं भंते ! किं धम्मे ठिया' हे भदन्त ! समस्त जीव क्या धर्म में स्थित है ? या 'अहम्मे ठिया' अधर्म में स्थित हैं ? धम्माधम्मे ठिया' या धर्माधर्म में स्थित हैं ? अर्थात् समस्त जीवों की स्थिति क्या धर्म में है ? या अधर्म में हैं ? या धर्माधर्म में है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जीवा धम्मे वि, ठिया, अहम्मे वि ठिया, धम्माधम्मे वि ठिया 'हे गौतम ! जीव धर्म में भी स्थित है, अधर्म में भी स्थित है। और धर्माधर्म में भी स्थित है।

વિગેરે વિષેશણુ વાળો જે જીવ છે, તે અધર્મમાં સ્થિત છે. અને જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. આ પૂર્વોક્ત સઘળું કથન એક વચનના આધારથી કરવામાં આવ્યું છે. હવે બહુ વચનનો આશ્રય કરીને ધર્મ સ્થિતત્વ વિગેરેનું સર્વ દંડકોમાં નિરૂપણુ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછયું કે 'जीवा णं भंते किं धम्मे ठिया' હે ભગવન્ ! સઘળા જીવો શું ધર્મમાં સ્થિત છે? અથવા 'अहम्मे ठिया' અધર્મમાં સ્થિત છે. 'धम्माधम्मे ठिया' અથવા ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે? અર્થાત્ દરેક જીવોની સ્થિતિ શું ધર્મમાં છે. અથવા અધર્મમાં કે ધર્માધર્મમાં છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ- કહે છે કે 'गोयमा ! जीवा धम्मे वि, ठिया, अहम्मे वि ठिया, धम्माधम्मे वि ठिया' હે ગૌતમ ! જીવ ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં પણુ સ્થિત છે. અને ધર્માધર્મમાં પણુ સ્થિત છે.

धर्मेऽपि स्थिताः। 'नेरइया णं पुच्छा' नैरयिकाः खलु पृच्छा नैरयिकाः किं धर्मे स्थिताः अधर्मे स्थिताः धर्माधर्मे वा स्थिताः ? इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया नो धम्मे ठिया' नैरयिकाः नो धर्मे स्थिताः अपि तु 'अधम्मे ठिया' अधर्मे स्थिताः 'णो धम्माधम्मे ठिया' नो धर्माधर्मे स्थिताः, धर्मलेश्यापि तत्रासद्भावात् 'एवं जाव चउरिंदियाणं' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्, एवम् नारकवदेव एकेन्द्रियादारभ्य चतुरिन्द्रियजीव पर्यन्तं ज्ञातव्यम्, यथा नैरयिकाः न धर्मे स्थिताः न वा धर्माधर्मे स्थिताः अपि तु अधर्मे स्थितास्तथैव चतुरिन्द्रियान्तम् जीवा न धर्मे स्थिताः न वा धर्माधर्मे

अब गौतम ! प्रभु से ऐसा पूछते हैं– नेरइया णं पुच्छा' हे भदन्त ! नैरयिक जीव धर्म में स्थित हैं ? या अधर्म में स्थित हैं ? या धर्माधर्म में स्थित हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं। 'गोयमा ! नेरइया नो धम्मे ठिया, नो धम्माधम्मे ठिया, अधम्मे ठिया' हे गौतम ! नैरयिक जीव चारित्ररूप धर्म में स्थित नहीं हैं तथा देशविरतिरूप धर्माधर्म में भी स्थित नहीं हैं किन्तु वे अविरतिरूप अधर्म में ही स्थित हैं। क्योंकि इनमें धर्मलेश्या तक का भी अभाव है। 'एवं जाव चउरिंदियाणं' जैसा कथन यह नारकों के सम्बन्ध में किया गया है इसी प्रकार का कथन एकेन्द्रिय से लेकर चौइन्द्रिय जीवों के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये। अर्थात् नारक जीव जिस प्रकार से धर्म एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं कहे गये हैं, उसी प्रकार से एकेन्द्रिय से चौइन्द्रिय पर्यन्त के जीव भी धर्म एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं कहे गये हैं किन्तु नारकों के जैसा केवल वे अधर्म

હવે ગૌતમ ! સ્વામી નારકોના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—'नेरइयाणं पुच्छा' હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં સ્થિત છે કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-गोयमा ! नेरइया नो धम्मे ठिया नो धम्माधम्मे ठिया अधम्मे ठिया' હે ગૌતમ ! નારકીય જીવ ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત નથી. તેમજ દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત હોતા નથી. પરંતુ તેઓ અવિરતિરૂપ અધર્મમાંજ સ્થિત રહે છે. કેમકે તેઓમાં ધર્મલેશ્યાનો અભાવ છે. 'एवं जाव चउरिंदियाणं' જેવું કથન નારકોના વિષયમાં કર્યું છે તેવું જ કથન એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબન્ધમાં પણ કરી લેવું અર્થાત્ નારકજીવ જે રીતે ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી તેવી જે રીતે એકેન્દ્રિયથી ચાર ઈન્દ્રિય સુધીના જીવો પણ ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી.

स्थिताः अपि तु अधर्मे एव स्थिता इति। 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पृच्छा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः धर्मे वा अधर्मे वा धर्माधर्मे वा स्थिताः? इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'नो धम्मे ठिया' नो धर्मे स्थिताः विरतेरभावात् 'अधम्मे ठिया' अधर्मे स्थिताः विरतिरहितत्वात् 'धम्माधम्मे वि ठिया' धर्माधर्मेऽपि स्थिताः श्रावकव्रतधारित्वात्। 'मणुस्सा जहा जीवा' मनुष्याः यथा जीवाः, मनुष्यविषये सामान्य जीववत् व्याख्या ज्ञातव्याः मनुष्याः धर्मेऽपि अधर्मेऽपि धर्माधर्मेऽपि स्थिताः

में ही स्थित कहे गये हैं। 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों के धर्माधर्म आदि में होने के सम्बन्ध में पूछा है-हे भदन्त! जो पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च हैं वे क्या धर्म में स्थित हैं? या अधर्म में स्थित हैं? या धर्माधर्म में स्थित हैं? इसके उत्तर में प्रभु ने उन से कहा-'गोयमा! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया नो धम्मे ठिया' हे गौतम! पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च सर्व विरतिरूप धर्म में स्थित नहीं हैं। किन्तु 'अधम्मे ठिया, धम्माधम्मे वि ठिया' वे अविरतिरूप अधर्म में स्थित हैं और देश विरतिरूप धर्माधर्म में भी स्थित हैं। क्योंकि इनमें श्रावकव्रतों को धारण करने की योग्यता शास्त्रों में कही गई हैं। 'मणुस्सा जहा जीवा' मनुष्यों के सम्बन्ध में धर्म एवं धर्माधर्म में स्थित होने का कथन सामान्य जीव के विषय में किये गये कथन के जैसा जानना चाहिये। इस प्रकार मनुष्य धर्म में भी

હવે ગૌતમસ્વામી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે— 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा' હે ભગવાન્ જે જીવો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે તેઓ ધર્મમાં સ્થિત છે? કે અધર્મમાં સ્થિત છે? કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा पंचिंदियतिरिक्खजोणिया नो धम्मे ठिया' હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો સર્વ વિરતિરૂપ ધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી પરંતુ 'अधम्मे ठिया धम्माधम्मे वि ठिया' તેઓ અવિરતિરૂપ અધર્મમાં સ્થિત છે. અને દેશ વિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત છે. કેમકે તેઓમાં શ્રાવકના વ્રતોને ધારણ કરવાની યોગ્યતા હોવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. 'मणुस्सा जहा जीवा' મનુષ્યો ધર્મ, અધર્મ, અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોવાનું કથન સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કહેલ કથન પ્રમાણે સમજવું. એ રીતે મનુષ્ય ધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અને ધર્માધર્મમાં

इत्यर्थः । 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तरज्योतिष्क वैमानिकाः यथा नैरयिकाः वानव्यन्तरादयो नो धर्मे स्थिताः अधर्मे स्थिताः न वा धर्माधर्मे स्थिताः इत्यर्थः ॥सू० १॥

पूर्वं संयतादय उपवर्णिताः ते च श्रमणादयो व्यपदिश्यन्ते इति श्रमणादीनाश्रित्य अन्ययूथिकमतमुपवर्णयन्नाह—'अन्न उत्थिया णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—अन्नउत्थिया णं भंते! एवं आइक्खंति जाव परूवेंति—एवं खलु समणा पंडिया समणोवासया बालपंडिया जस्स णं एगं पाणाए वि दंडे अणिक्खित्ते से णं एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया, से कहमेयं भंते! एवं? गोयमा! जण्णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव वत्तव्वं सिया जे ते एव माहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु। अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि एवं खलु समणा पंडिया समणोवासगा बालपंडिया जस्स णं एगपाणाए वि दंडे निक्खित्ते से णं नो एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया। जीवा णं भंते! किं बाला पंडिया बालपंडिया? गोयमा! जीवा बाला वि, पंडिया वि बाल-

---

स्थित हैं, अधर्म में भी स्थित है और धर्माधर्म में भी स्थित हैं। 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया' वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, और वैमानिक इनके सम्बन्ध में धर्म, अधर्म एवं धर्माधर्म में स्थित होने का कथन नैरयिकों के सम्बन्ध में किये गये कथन के जैसा जानना चाहिये—अर्थात् वे वानव्यन्तरादिक धर्म में एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं हैं किन्तु अधर्म में स्थित हैं। ॥ सू० १ ॥

પણ સ્થિત છે. 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया' વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિકોના સંબન્ધમાં ધર્મ, અધર્મ, અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોવાનું કથન, નૈરયિકોના સંબન્ધમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. અર્થાત્ તે વાનવ્યન્તર વિગેરે ધર્મમાં કે ધર્માધર્મમાંસ્થિત હોતા નથી પરંતુ તેઓ અધર્મમાં જ સ્થિત હોય છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

पंडिया वि। नेरइया णं पुच्छा गोयमा! नेरइया बाला नो पंडिया नो बालपंडिया। एवं जाव चउरिंदियाणं। पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया बाला नो पंडिया बालपंडिया वि। मणुस्सा जहा जीवा वाणमंतर-जोइसियवेमाणिया जहा नेरइया ॥सू० २॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! एवमाख्यान्ति यावत्प्ररूपयन्ति, एवं खलु श्रमणाः पण्डिताः श्रमणोपासकाः बालपण्डिताः यस्य खलु एक प्राणेऽपि दण्डोऽनिक्षिप्तः स खलु एकान्तबाल इति वक्तव्यं स्यात् तत्कथमेतद् भदन्त! एवम्! गौतम! यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति यावद् वक्तव्यं स्यात् ये ते एवमाहुः मिथ्या ते एवमाहुः, अहं पुनर्गौतम! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि एवं खलु श्रमणाः पण्डिताः श्रमणोपासका बालपण्डिताः यस्य खलु एकप्राणेऽपि दण्डो निक्षिप्तः स खलु नो एकान्तबाल इति वक्तव्यं स्यात्। जीवाः खलु भदन्त! किं बालाः पण्डिताः बालपण्डिताः? गौतम! जीवा बाला अपि पण्डिता अपि बालपण्डिता अपि। नैरयिकाः खलु पृच्छा गौतम! नैरयिकाः बालाः नो पण्डिताः नो बालपण्डिताः, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पृच्छा, गौतम! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः बालाः नो पण्डिताः बालपण्डिता अपि, मनुष्या यथा जीवाः। वानमन्तरज्योतिष्क-वैमानिकाः यथा नैरयिकाः ॥ सू० २ ॥

टीका--'अन्नउत्थिया णं भंते!' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! 'एवमाइक्खंति' एवम्—वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति 'जाव परूवेंति' यावत् प्ररूपयन्ति

पूर्व में संयतादिकों का वर्णन किया गया है—ये संयतादिक श्रमणादिरूप से कहे जाते हैं। इसलिये अब सूत्रकार श्रमणादिकों को आश्रित करके अन्ययूथिकों के मत का अन्नउत्थिया णं भंते' इत्यादि सूत्र द्वारा वर्णन करते हैं—

'अन्नउत्थिया णं भंते! एवं आइक्खंति जाव परूवेंति' इत्यादि।

પહેલા સૂત્રમાં સંયત વગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ સંયત વગેરે શ્રમણાદિરૂપ હોય છે. જેથી હવે સૂત્રકાર શ્રમણાદિકોને આશ્રિત કરીને અન્ય તીર્થિકોના મતનું 'अन्नउत्थिया णं भंते' ઈત્યાદિ સૂત્રથી વર્ણન કરે છે. 'अन्नउत्थिया णं भंते! एवं आइक्खंति जाव परूवेंति' ઈત્યાદિ।

अत्र यावत्पदेन 'भासंति पन्नवेंति' अनयोः संग्रहः। किमाख्यान्ति अन्ययूथिका-स्तत्राह-'एवं खलु' इत्यादि। 'एवं खलु समणा पंडिया समणोवासया बाल पंडिया' एवं खलु श्रमणाः-सर्व विरतिमन्तः, पण्डिता व्यपदिश्यन्ते श्रमणोपा-सकाः-श्रावकाः बालपण्डिताः कथ्यन्ते तेषां मध्ये। 'जस्स णं एगपाणाए वि दंडे अणिक्खित्ते से णं एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया' यस्य कस्यचित् खलु एक-

---

टीकार्थ--इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'अन्नउ-त्थिया णं भंते! 'हे भदन्त! जो अन्यतीर्थिक हैं वे 'एवमाइक्खंति' ऐसा कहते हैं। 'जाव परूवेंति' यावत् प्ररूपित करते हैं-यहां यावत् शब्द से 'भासंति, पन्नवेंति' इन दो क्रियापदों का ग्रहण किया गया है। ऐसा वे क्या कहते हैं-सो इसे प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'एवं खलु समणा पंडिया, समणोवासया बालपंडिया'-कि जो श्रमण हैं वे पण्डित हैं, तथा जो श्रमणों के उपासक हैं वे बालपण्डित हैं, इन के बीच में 'जस्स णं एगपाणाए वि दंडे अणिक्खित्ते से णं एगंतबालेत्ति वत्तव्वं सिया' जिसके एक भी प्राणि के विषय में दण्ड अप्रत्याख्यात है वह एकान्त बाल हैं ऐसा कहा जा सकता है ऐसा वे कहते हैं तात्पर्य इसका ऐसा है कि जो सर्व विरति संपन्न श्रमणजन हैं वे पण्डित है, तथा जो इन श्रमणजनों के उपासक हैं-श्रावक हैं-वे बालपण्डित हैं। परन्तु वह जीव इनके बीच में बालपण्डित नहीं है कि जिसने केवल एक

ટીકાર્થ--'अन्नउत्थिया णं भंते! હે ભગવન્ જે અન્ય તીર્થિક છે તેઓ 'एवमाइक्खंति' આ પ્રમાણે કહે છે. 'जाव परूवेंति' યાવત્ પ્રરૂપિત કરે છે, અહિં યાવત્ શબ્દથી 'भासंति' 'पन्नवेंति' આ બે ક્રિયાપદો ગ્રહણ થયા છે. તેઓ શું કહે છે એ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-'एवं खलु समणा पंडिया, समणोवासया बालपंडिया' તેઓ કહે છે કે જે શ્રમણ છે તેઓ પંડિત છે. તથા જેઓ શ્રમણોના ઉપાસક છે તેઓ બાલપંડિત છે. તેઓમાં 'जस्स णं एग पाणाए वि दंडे अणिक्खित्ते से णं एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया' જેણે એક પ્રાણિના પ્રાણોના વિષયમાં દંડ અપ્રત્યાખ્યાત કર્યો છે એટલે એકપણ પ્રાણિના વધનું પ્રત્યાખ્યાન જેણે કર્યું છે તે એકાન્ત બાલ છે તે પ્રમાણે તેઓ કહે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—જે સર્વવિરતિવાળા શ્રમણજનો છે. તેઓ પંડિત છે, તથા જેઓ આ શ્રમણોના ઉપાસક છે તે શ્રાવક છે અર્થાત્ બાલ-પંડિત છે. પરંતુ જેણે કેવળ એકપણ જીવના વધનો ત્યાગ કર્યો નથી તે

प्राणेऽपि दण्डोऽनिक्षिप्तः स खलु एकान्तबाल इति वक्तव्यं स्यात् अनिक्षिप्तः- अप्रत्याख्यातो भवति स एकान्तबाल इति वक्तव्यं स्यात्। 'से कहमेयं भंते! एवं' तत् कथमेतद् भदन्त! एवम्? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जण्णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति' यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति 'जाव वत्तव्वं सिया' यावत् वक्तव्यं स्यात् 'जे ते एवं आहंसु मिच्छं ते एवं आहंसु' ये ते एवमाहुः मिथ्या ते एवमाहुः। यदि ते अन्य यूथिका मिथ्या वदन्ति तदा तद्विषये सत्यं किमिति शङ्कया प्राह-'अहं पुण' इत्यादि। 'अहं पुण गोयमा' अहं पुनर्गौतम! अत्र 'पुन' रित्यव्ययः तु शब्दार्थ- बोधकः तेन-अहं तु 'एवमाइक्खामि' एवमाख्यामि 'जाव परूवेमि' यावत् प्ररू-

---

जीव के विराधना का त्याग नही है-परन्तु और सब जीव के विराधना का त्याग है ऐसा जीव तो एकान्ततः बाल ही है। सो इस विषय में 'से कहमेयं भंते! एवं' गौतमने प्रभु से उनका ऐसा कहना क्या सत्य है? ऐसा पूछा है। उत्तर में प्रभु ने कहा 'गोयमा' हे गौतम! 'जण्णं ते अन्न- उत्थिया एवं आइक्खंति जाव वत्तव्वं सिया' जो उन अन्यतीर्थिकों ने' यावत् जिस जीव ने केवल एक जीव की हिंसा करने का त्याग नहीं किया है, वह एकान्त बाल है' यहां तक जो कहा है। 'जे ते एवं आहंसु मिच्छंते एवं आहंसु' सो ऐसा उनका कहना मिथ्या है-उन्होंने यह असत्य कहा है। तो हे भदन्त इस विषय में सत्य क्या है? इसका उत्तर देने के लिये प्रभु कहते हैं-'अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि, जाव परूवेमि' मैं तो इस विषय में ऐसा कहता हूं-यावत प्ररूपित

બાલપંડિત નથી. પણ બીજા અજીવના વધનો ત્યાગ કર્યો હોય એવો જીવતો એકાન્તતઃ બાલ છે. આ વિષયમાં 'से कहमेयं भंते! एवं' ગૌતમ સ્વામી એ પ્રભુને પૂછયું કે હે ભગવન્ તેઓનું આમ કહેવું શું સાચું છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—गोयमा! હે ગૌતમ! 'जण्णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति जाव वत्तव्वं सिया' તે અન્ય તીર્થિકોએ 'જે જીવે યાવત્ ફક્ત એક પણ જીવની હિંસા કરવાનો ત્યાગ કર્યો નથી. તે એકાન્તબાલ છે.' અહિં સુધીનું જે કથન કર્યું છે તે "जे तं एवं आहंसु मिच्छं ते एवं आहंसु" તેઓનું તે પ્રમાણેનું કહેવું તે મિથ્યા છે. અર્થાત્ તેઓએ તે અસત્ય કહ્યું છે. તો હે ભગવાન્ આ વિષયમાં સાચું શું છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે-"अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि" હું તો આ વિષયમાં એમ કહું છું. યાવત્ પ્રરૂપિત

पयामि यावत् भाषे प्रज्ञापयामि इत्यनयोः संग्रहः किं मरूपयामि तत्राह-'एवं खलु' इत्यादि । 'एवं खलु समणा पंडिया' एवं खलु श्रमणाः पण्डिताः 'समणोपासगा बालपंडिया' श्रमणोपासकाः बालपण्डिताः 'जस्स णं एगपाणाए वि दंडे निक्खित्ते' यस्य खलु एकप्राणेऽपि दण्डो निक्षिप्तः-प्रत्याख्यातः 'से णं नो एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया' स खलु नो एकान्तबाल इति वक्तव्यं स्यात् । ननु प्रश्नोत्तरयोः समानतैव मति न हि वैलक्षण्यं किमपि लक्ष्यते इति चेत् कृते विचारे वैलक्षण्यं भात्येव तथाहि-श्रमणाः पण्डिताः सर्वविरतिचारित्रवन्तो भवन्ति तथा श्रमणोपासकाः बालपण्डिताः देशविरताः सन्ति इति सर्वज्ञसंमतस्य पक्षद्वयस्य अनुवादं कृत्वा तयोः पक्षयोर्द्वितीयं पक्षं बालपण्डितरूपं दूषयन्ति

करता हूं, यहां यावत् शब्द से 'भाषे प्रज्ञापयामि' इन क्रियापदों का ग्रहण हुआ है । 'समणा पंडिया, समणोवासगा बालपंडिया, जस्स णं एगपाणाए वि दंडे निक्खित्ते से णं एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया' श्रमण पण्डित हैं, श्रमणजनों के उपासक-श्रावक-बालपंडित हैं । तथा जिसने एक प्राण के विषय में भी दण्ड प्रत्याख्यात कर दिया है वह एकान्त बाल है ऐसा नहीं कहा जा सकता है यहां ऐसी शंका नहीं करनी चाहिये कि प्रश्न और उत्तर में समानता ही है कुछ फर्क नहीं है । क्योंकि विचार करने पर फर्क मालूम होता ही है-तथापि-श्रमण पण्डित है-सर्व विरतिचारित्रवान् है । श्रमणोपासक बालपण्डित हैं-देश विरत हैं । ये सर्वज्ञ संमत दो पक्ष है इसका अनुवाद करके इन पक्षों में से द्वितीय पक्ष जो बालपण्डित रूप हैं उसे दूषित करने के अभिप्राय से वे

કરૂં છું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'भाषे प्रज्ञापयामि' આ ક્રિયાપદો ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે આ પ્રમાણે હું પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું. "समणा पंडिया समणोवासगा बालपंडिया जस्स णं एगपाणाए वि दंडे निक्खित्ते से णं नो एगंतबालेत्ति वत्तव्वं सिया" શ્રમણ પંડિત છે. શ્રમણજનોના ઉપાસક-શ્રાવક-બાલપંડિત છે. તથા જેણે એક પ્રાણીના વિષયમાં પણ દંડનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે. તે એકાન્તબાળ છે, એમ કહી શકાતું નથી. અહિં એવી શંકા ન કરવી કે પ્રશ્ન અને ઉત્તર સરખો જ છે. કંઈ પણ ફરક નથી. તેમ સમજવું નહિ, કેમ કે વિચાર કરતાં તેનો ફેર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. છતાં પણ શ્રમણ પંડિત છે-સર્વ વિરતિ ચારિત્રવાન્ છે. અને શ્રમણોપાસક બાલપંડિત છે, એટલે કે દેશવિરત છે એ સર્વજ્ઞ સંમત આ બે પક્ષો છે આ બે પક્ષોમાંથી બીજો જે બાલપંડિત રૂપ પક્ષ છે. તેને દોષિત

ये सर्वजीवानां प्राणातिपातेभ्यो विरताः सन्तोऽपि एकजीवविषयकाऽविरतिमन्तो भवेयुः ते इत्थंभूताः श्रमणोपासका अपि एकान्तबाला एवेति वक्तव्यं स्यात् इति एषां मतं न समीचीनम् तदेव दर्शयति भगवान् 'गोयमा' इत्यादिना, यस्यैकजीवस्यापि प्राणातिपातविरतिरस्ति स न एकान्तबाल इति वक्तुं शक्यते किन्तु बालपण्डिततया व्यवहर्तुं युक्तः, यतस्तस्मिन् देशविरतिर्विद्यते, यस्मिन् देशविरतिर्भवेत् स न एकान्तबालोऽपि तु बालपण्डित एव विरत्यंशस्य सद्भावात्। पञ्चजीवप्राणातिपातप्रत्याख्यानवता यदि एकस्यापि विराधनं कृतं तदा स एकान्तबाल इति परमतम्? पञ्चसु यदि एकस्यापि रक्षणकृतं

ऐसा कहते हैं कि जो सर्व जीवों के प्राणातिपात से विरत होते हुए भी एक जीव के प्राणातिपात से-एक जीव विषयक अविरति से युक्त हों ऐसे वे श्रमणोपासक भी एकान्तबाल ही हैं बालपण्डित नहीं हैं ऐसा कहा जा सकता है सो ऐसा जिनका मत है वह योग्य नहीं है। क्योंकि जिसके एक जीव के भी प्राणातिपात की विरति-त्याग है वह एकान्तबाल है ऐसा नहीं कहा जा सकता है। किन्तु वह बालपण्डित है ऐसा ही कहा जाता है और ऐसा ही उसमें व्यवहार होना युक्त है। क्योंकि उसमें देशविरति मौजूद है। जिसमें देशविरति मौजूद हो वह एकान्त बाल नहीं है। अपितु विरति के अंश के सद्भाव से बालपण्डित ही है। तात्पर्य अन्य सिद्धान्तकारों का ऐसा है कि जिसने कुछ जीवों के प्राणातिपात का प्रत्याख्यान किया है ऐसा वह जीव यदि एक भी जीव की विराधना कर देता है तो वह एकान्त बाल

કરવાના અભિપ્રાયથી તેઓ એવું કહે છે કે જે સર્વ જીવોના પ્રાણાતિપાતથી વિરત થઈને પણ એક જીવના પ્રાણાતિપાતથી એટલે કે એક જીવ વિષય અવિરતિથી યુક્ત હોય એવા તે શ્રમણોપાસક પણ એકાન્તબાળ જ છે. બાળપંડિત નથી. એ પ્રમાણે કહી શકાય છે. એવો જેમનો મત છે તે યોગ્ય નથી. કેમકે જેણે એક જીવના પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કર્યો છે. તે એકાન્ત બાલ છે, એમ કહિ શકાય નહિ. પરંતુ બાલપંડિત છે, એમ જ કહિ શકાય, અને એ રીતે જ તેમાં વ્યવહાર કરવો યોગ્ય ગણાય કેમ કે તેમાં દેશ વિરતિ રહેલ છે. જેમાં દેશ વિરતિ રહેલી હોય તે એકાન્ત બાલ કહેવાય નહિ. પરંતુ વિરતિના અંશના સદ્ભાવથી બાલ પંડિત જ છે. અન્ય સિદ્ધાન્તકારોના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે. કે જેણે એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ જીવોના પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે. તેવો તે જીવ જો એક પણ જીવની

तदा स न एकान्तबालः, अपि तु बालपण्डित एवेति भगवतः स्वमतम् । बालत्वादिकमेव चतुर्विंशतिदण्डकेषु निरूपयितुमाह-'जीवा णं इत्यादि । 'जीवा णं भंते' जीवाः खलु भदन्त ! 'किं बाला, पंडिया बाल पंडिया' बालाः, पण्डिताः बालपण्डिताः विरतिरहितो बालः सर्वविरतिमन्तः पण्डिताः, देशविरताः बाल पण्डिताः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'बाला वि' बाला अपि जीवाः 'पंडिया वि' पण्डिता अपि जीवाः 'बालपंडिया वि' बाल पण्डिता अपि जीवाः समुच्चयजीवेषु बालादीनां सर्वेषां सद्भावात् । 'नेरइया णं पुच्छा' नैरयिकाः खलु पृच्छा हे भदन्त ! नारकाः बालाः पण्डिताः बालपण्डिता

है पर उस पर सिद्धान्तकार का ऐसा कहना है कि-वह एकान्तबाल नहीं है किन्तु बालपण्डित ही है । अब चौवीस दण्डकों में इसी बालत्वादिकी प्ररूपणा करने के लिये सूत्रकार आगे का प्रकरण प्रारम्भ करते हैं । इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है । 'जीवा णं भंते ! किं बाला पंडिया बालपंडिया' हे भदन्त ! जीव क्या बाल हैं ? या पण्डित हैं ? या बालपण्डित है ? जो विरतिरहित होता है वह बाल है, सर्वविरति से युक्त जो होते हैं वे पण्डित हैं, तथा जो देशविरति से संपन्न होते हैं वे बालपण्डित हैं । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा बाला वि, पंडिया वि, बालपंडिया वि' जीव बाल भी होते हैं, 'पंण्डित भी होते हैं, ' बालपण्डित भी होते हैं । इस प्रकार सामान्य जीव में बालादिकों का सब का सद्भाव है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'नेरइया णं पुच्छा' हे भदन्त ।

વિરાધના કરે તો તે એકાન્તબાળ છે. પરંતુ તે વિષયમાં સિદ્ધાન્તકારોનું એવું કહેવું છે કે તે એકાન્તબાળ નથી પરંતુ બાલ પંડિત જ છે.

હવે ચોવીસ દંડકોથી આ બાલત્વ વિગેરેની પ્રરૂપણા કરવા માટે સૂત્રકાર વિશેષ વિવેચન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवा णं भंते ! किं बाला पंडिया बालपंडिया" હે ભગવન્ જીવો શું બાલ છે? કે પંડિત છે? કે બાલ પંડિત છે? જે વિરતિ રહિત હોય છે તે બાલ કહેવાય છે. સર્વવિરતિ વાળો જે હોય તે પંડિત છે. તેમજ જે દેશવિરતિવાળો હોય તે બાલપંડિત છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा !" હે ગૌતમ જીવ "बाला वि" બાલ પણ હોય છે. 'पंडिया वि' પંડિત પણ હોય છે. તથા "बालपंडिया वि" બાલ પંડિત પણ હોય છે. આ રીતે સામાન્ય જીવમાં બલાદિકનો સદ્ભાવ છે. હવે ગૌતમસ્વામી નારકોના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે-"नेरइया णं पुच्छा" હે ભગવન્ નારકીય જીવો

वा भवन्ति किम् इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया बाला' नैरयिकाः बालाः सर्वथा विरतिरहितत्वात् । 'णो पंडिया' नो पण्डिताः नैरयिकाः सर्वविरतेरभावात् विरतिमतामेव पण्डितत्वात् 'नो बालपंडिया' नो बालपण्डिता नारकाः देशविरतेरभावात् । 'एवं जाव चउरिंदियाणं' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम् यथा नैरयिका बाला एव न पण्डिता न वा बालपण्डिताः तथा एकेन्द्रिया इत्यारभ्य चतुरिन्द्रियपर्यन्ताः जीवा ऽपि बाला एव नो पण्डिताः न वा बालपण्डिताः सर्वविरतेर्देशविरतेर्वा अभावात् इति आलापकप्रकारकश्च स्वयमेव ऊहनीयः । 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुच्छा' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्

नैरयिक जीव क्या बाल होते हैं ? या पण्डित होते हैं ? या बालपण्डित होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! नेरइया बाला' नैरयिक बाल ही होते हैं-क्योंकि वे सर्वथा विरति से रहित होते हैं। इसलिये वे 'णो पंडिया, नो बालपंडिया' न पंडित होते हैं और न बालपण्डित ही होते हैं। सर्वविरति के सद्भाव में बालपण्डितत्व होता है। नारक जीवों में न सर्व विरति है और न देशविरति ही है। 'एवं जाव चउरिंदियाणं' इसी प्रकार का कथन एकेन्द्रिय से लेकर चौइन्द्रिय पर्यन्त के जीवों में भी जानना चाहिये। क्योंकि यहां पर भी सर्वविरति और देश विरति का सर्वथा अभाव है-इस विषय का आलाप के प्रकार यहां अपने आप समझ लेना चाहिये ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुच्छा' हे भदन्त ! पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च क्या बाल होते हैं ? या पण्डित होते हैं ।

શું બાલ હોય છે ? કે પંડિત હોય છે ? કે બાલપંડિત હોય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा" હે ગૌતમ ! "नेरइया बाला" નારકીય જીવો બાલજ હોય છે. કેમ કે-તેઓ સર્વથા વિરતિ રહિત હોય છે. તેથી તેઓ "णो पंडिया, णो बालपंडिया" પંડિત હોતા નથી અને બાલ પંડિત પણ હોતા નથી. સર્વ વિરતિના સદ્ભાવમાં જ પંડિતત્વ હોય છે. અને દેશ વિરતિના સદ્ભાવમાં બાલ પંડિતત્વ હોય છે. નારક જીવોમાં સર્વ વિરતિ કે દેશવિરતિ હોતી નથી. "एवं जाव चउरिंदियाणं" એજ રીતનું બધું જ કથન એકેન્દ્રિયથી ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં સમજવું. કેમ કે તેઓમાં પણ સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ જ હોય છે. આ વિષયનો આલાપ પ્રકાર અહિયાં સ્વયં સમજી લવો.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"पंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुच्छा" હે ભગવન્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો શું બાલ છે ? પંડિત છે ? કે

योनिकाः पृच्छा हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः किं बालाः पण्डिताः बालपण्डिता वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचिंदियतिरिक्ख जोणिया बाला' पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकाः बालाः विरतेरभावात् 'नो पंडिया' नो पण्डिताः सर्वविरतेरभावात् 'बालपंडिया वि' बालपण्डिता अपि देशतो विरतेः सद्भावात् बालपण्डिता अपि कथ्यन्ते 'मणुस्सा जहा जीवा' मनुष्या यथा जीवाः येन प्रकारेण सामान्यतो जीवाः कथिता बाला अपि पण्डिता अपि बालपण्डिता अपि तथा मनुष्या अपि बाला अपि पण्डिता अपि बालपण्डिता अपीति भावः । 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः न पण्डिता इमे किन्तु बालाः न वा बालपण्डिताः सर्वविरतेर्देशविरतेश्चाभावादिति ॥ सू० २॥

या बालपण्डित होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया बाला' हे गौतम ! पंचेन्द्रियतिर्यञ्च जीव विरति के के अभाव से बाल भी होते हैं और देश विरति के सद्भाव से 'बालपंडिया वि' बालपण्डित भी होते हैं परन्तु वे सर्वविरति के अभाव से 'नो पंडिया' पण्डित नहीं होते हैं । 'मणुस्सा जहा जीवा' जिस प्रकार से सामान्यतः जीव के संबन्ध में कहा गया हैं-कि बाल भी होते हैं पंडित भी और बालपण्डित भी होते हैं-उसी प्रकार से मनुष्य बाल भी होते हैं, पण्डित भी होते हैं और बालपण्डित भी होते हैं 'वाणमंतरजोइसिय वेमाणिया जहा नेरइया' जिस प्रकार से बालपण्डितादि के विषय का कथन नैरयिकों में किया गया है इसी प्रकार से इनके विषय का कथन वानव्यन्तर ज्योतिषिक और वैमानिको में भी कर-

---

બાલપંડિત છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा पंचिंदियतिरीक्ख जोणिया बाला" હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ વિરતિ રહિત હોવાથી બાલ હોય છે. અને દેશ વિરતિવાળા હોવાથી "बालपंडिया वि" બાલપંડિત પણ હોય છે પરંતુ તેઓ સર્વ વિરતિ રહિત હોવાથી "नो पंडिया" પંડિત હોતા નથી. "मणुस्सा जहा जीवा" જે રીતે સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કથન કર્યું છે. કે તેઓ બાલ પણ હોય છે પંડિત પણ હોય છે. અને બાલ પંડિત પણ હોય છે. એજ રીતે મનુષ્યો પણ બાલ પણ હોય છે. પંડિત પણ હોય છે. અને બાલપંડિત પણ હોય છે. "वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया" જે રીતે નારકીયોમાં બાલપંડિત વગેરે વિષયનું કથન કર્યું છે. તેજ રીતે વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોમાં પણ તે રીતનું જ કથન સમજવું. અર્થાત્ વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક

श्रमणादयः पूर्वं प्रदर्शिताः, तद्विषयेऽन्ययूथिकमतमुपदर्शितम्, तत्प्रक्रमादेव पुनरपि अन्ययूथिकमतमुपदर्शयन्नाह-'अन्न उत्थिया णं भंते !' इत्यादि।

मूलम्-अन्नउत्थिया णं भंते! एवमाइक्खंति जाव परूवेंति एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले-वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया, पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे कोहविवेगे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया। उप्पत्तियाए जाव पारिणामियाए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया। उग्गहे ईहाए अवाए धारणाए वट्टमाणस्स जाव जीवाया। उट्ठाणे जाव परक्कमे वट्टमाणस्स जाव जीवाया। नेरइयत्ते तिरिक्खमणुस्स-देवत्ते वट्टमाणस्स जाव जीवाया। नाणावरणिज्जे जाव अंतराइए वट्टमाणस्स जाव जीवाया१। एवं कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए२, सम्मदिट्ठीए३, एवं चक्खुदंसणे४, आभिणिबोहियणाणे५, मति अन्नाणे३, आहारसन्नाए४. एवं ओरालियसरीरे५, एवं मणोजोए६, सागारोवओगे अणागारोवओगे वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया से कहमेयं भंते! एवं? गोयमा! जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव मिच्छं ते एवमाइक्खंति.४। अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि जाव

लेना चाहिये अर्थात् ये सब बाल ही होते हैं। न पंडित होते हैं और न बालपण्डित होते हैं। क्योंकि यहां पर भी सर्वविरति और देश-विरति का सर्वथा अभाव रहता है ॥ सू० २ ॥

અને વૈમાનિકો બાલ જ હોય છે. તેઓ પંડિત હોતા નથી તેમજ બાલ પંડિત પણ હોતા નથી કેમ કે તેઓમાં સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ રહે છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

परूवेमि एवं खलु पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्ट-माणस्स सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया जाव अणागारोवओगे वट्टमाणस्स जाव सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया ॥सू० ३॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाख्यान्ति यावत् प्ररूपयन्ति एवं खलु प्राणातिपाते मृषावादे यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्य अन्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा । प्राणातिपातविरमणे यावत् परिग्रहविरमणे क्रोधवि-वेके यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेके वर्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा । औत्पत्तिक्यां यावत् पारिणामिक्यां वर्त्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा । अव-ग्रहे ईहायाम् अवाये धारणायां वर्त्तमानस्य यावत् जीवात्मा । उत्थाने यावत् पराक्रमे वर्त्तमानस्य यावत् जीवात्मा । नैरयिकत्वे तिर्यग्-मनुष्य-देवत्वे वर्त्तमानस्य यावत् जीवात्मा १ । ज्ञानावरणीये यावत् अंतराये वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा । एवं कृष्णलेश्यायां यावत् शुक्ललेश्यायां २, सम्यग्-दृष्टौ ३, एवं चक्षुर्दर्शने ४, आभिनिबोधिकज्ञाने ५, मत्यज्ञाने ३, आहारसंज्ञा याम् ४, एवमौदारिकशरीरे ५, एवं मनोयोगे ६, साकारोपयोगेऽनाकारोपयोगे वर्त्तमानस्य अन्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा तत्कथमेतत् भदन्त ! एवम् ? गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिकाः एवमाख्यान्ति यावद् मिथ्याते एवमाख्यान्ति० ४ अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि एवं खलु प्राणातिपाते यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्य स एव जीवः स एव जीवात्मा यावत् अनाकारोप-योगे वर्तमानस्य यावत् स एव जीवः स एव जीवात्मा ॥सू० ३॥

टीका--'अन्नउत्थिया णं भंते !' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! 'एवं आइ-

---

श्रमण आदि पूर्व में दिखा दिये गये हैं और उनके विषय में अन्य-यूथिकों का क्या मत हैं-यह भी प्रकट कर दिया है । इसी प्रक्रम को लेकर अब सूत्रकार अन्ययूथिकों के मत पुनः दिखाते हैं—

'अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परूवेंति' इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने अन्ययूथिकों की जीव और

શ્રમણ વિગેરેનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. અને તેઓના વિષયમાં બીજા મતવાદીઓનો શું મત છે. તે પણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. આજ ક્રમના સંબંધને લઇને આ વિષયમાં સૂત્રકારનો શું મત છે. તે પણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. આજ ક્રમ પ્રમાણે હવે સૂત્રકાર અન્ય તીર્થિકોનો મત (અભિપ્રાય) ફરીથી બતાવે છે.

''अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परूवेंति'' इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ જીવ અને જીવાત્માના

क्खंति' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण शरीरजीवात्मविषये आख्यान्ति कथयन्ति 'जाव परूवेंति' यावत् प्ररूपयन्ति, यावत् पदेन 'भासंति पन्नवेंति' इत्यनयोः संग्रहः किं प्रज्ञापयन्ति ते ? तत्राह–'एवं खलु' इत्यादि। 'एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' एवं खलु प्राणातिपाते मृषावादे यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्त्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा तत्र अन्ययूथिकाः अन्यतैर्थिकाः ते च शरीरस्य जीवस्य चात्यन्तं भेदमाहुस्ते एवात्र अन्ययूथिकत्वेन ग्रहीतव्याः। प्राणातिपातादिक्रियाविषयेषु वर्तमानस्य देहिनः 'अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' जीवति–प्राणान् धारयतीति

जीवात्मा विषयक जो भिन्नता की मान्यता है उस विषय की सत्यता के ऊपर पूछा है–वे कहते हैं–'अन्नउत्थिया णं भंते !' हे भदन्त अन्य यूथिकों का जो 'एवं आइक्खंति' ऐसा कहना है। 'जाव परूवेंति' यावत् प्ररूपणा करते हैं–यहां यावत् शब्द से 'भासंति पन्नवेंति' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है। 'एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया' कि–प्राणातिपात में मृषावाद में यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में वर्तमान प्राणी का जीव भिन्न है और जीवात्मा भिन्न है। यहां 'जीवति प्राणान् धारयति इति जीवः' इस व्युत्पत्ति के अनुसार जीव शब्द का अर्थ शरीर लिया गया है। अन्य यूथिक अन्य तैर्थिकजन शरीर और जीव का अत्यन्त भेद मानते हैं। इसलिये उनका ऐसा कहना है कि प्राणातिपात आदि क्रियाविशेषों में वर्तमान देही का जीव शरीर अन्य है और जीव संबन्धी जीवात्मा–

વિષયમાં અન્ય મતવાદિઓની શું માન્યતા છે. તે વિષયની સત્યતા જાણવા માટે પ્રભુને પૂછતા કહે છે કે "अन्नउत्थिया णं भंते !" હે ભગવન્ ! અન્ય મતવાદિઓ "एवं आइक्खंति" એવું કહે છે "जाव परूवेति" યાવત્ પ્રરૂપણા કરે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "भासंति" ભાષણ કરે છે. પન્નવેંતિ પ્રજ્ઞાપના કરે છે. આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. "एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया" શું પ્રાણાતિપાતમાં કે મૃષાવાદમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં રહેલ પ્રાણીનો જીવ ભિન્ન છે ? અને જીવાત્મા ભિન્ન છે ? અહિયાં "जीवति प्राणान् धारयति इति जिवः" એજ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે 'જીવ' શબ્દનો અર્થ શરીર થાય છે. અન્યયૂથિક–અન્યતીર્થિક જન શરીર અને જીવનો અત્યંત ભેદ માને છે. જેથી તેઓનું એવું કહેવું છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયા વિશેષોમાં રહેલા શરીરધારીનો જીવ શરીરથી જુદો છે. અને જીવાત્મા–

जीवः शरीरं स च जीवः शरीरपदवाच्योऽन्यः व्यतिरिक्तः 'अन्ने जीवाया' अन्यो जीवात्मा अन्यो भिन्नः जीवस्य सम्बन्धी अधिष्ठातृत्वात् देहकृतफलोपभोगाद्वा जीवात्मा चेतनः पुरुषः, देहजीवात्मनोर्भेदश्च पुद्गलापुद्गलस्वभावत्वात् ययोः स्वभावः परस्परं भिद्यते तयोः परस्परं भेद एव भवति यथा वह्नि-जलयो, प्रकृते च जीवपदवाच्यदेहस्य जीवात्मनश्च पुद्गलापुद्गलरूपस्वभावभेदात् स्वभावतो देहजीवात्मनोर्भेद एवेति ततश्च शरीरस्य प्राणातिपातमृषावादादारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यान्तक्रियासु वर्त्तमानस्य दृश्यत्वात् तदेव शरीरं तत् कर्तृ, न पुनर्जीवात्मा कर्ता प्राणातिपातादिक्रियाणाम्, इत्येके वदन्ति । अन्ये पुनरेवमाहुः जीवति इति जीवो नारकदेवमनुष्यादिपर्यायः जीवात्मा तु सर्वपर्याया-

---

चेतन-पुरुष-अधिष्ठाता होने से तथा देहकृत फल का भोक्ता होने से भिन्न है देह और जीवात्मा का भेद पुद्गल में परस्पर में भिन्नता होती है, उन दोनों में अग्नि और जल के जैसा परस्पर में भेद ही होता है। प्रकृत में जीव पद वाच्य देह का और जीवात्मा का पुद्गल का स्वभाव से भेद ही है। इसलिये प्राणातिपात मृषावाद से लेकर मिथ्यादर्शनशल्यान्त क्रियाओं में शरीर वर्तमान है ऐसा स्पष्ट रूप से दिखलाई देता है। अतः वही शरीर उन क्रियाओं का कर्ता है, जीव उनका कर्ता नहीं है ऐसा किन्हीं २ सिद्धान्तकारों का-अन्य यूथिकों का ऐसा कहना है-कि-नारक देव मनुष्य आदि पर्यायवाला जो है वह जीव है, एवं इन सब पर्यायों में अन्वयरूप से रहनेवाला जो

ચૈતન્ય-પુરુષ અધિષ્ઠાતા હોવાથી તેમજ શરીરથી કરેલા ફળનો ભોક્તા હોવાથી તે શરીરથી ભિન્ન છે. દેહ અને જીવાત્માનો ભેદ પુદ્ગલાપુદ્ગલ સ્વભાવવાળો હોવાથી છે. જે કોઇ બેના સ્વભાવમાં અન્યોઅન્યમાં ભિન્નતા હોય છે તે બંનેમાં અગ્નિ અને જળની માફક પરસ્પરમાં ભેદ જ હોય છે. એ ચાલુ પ્રકરણમાં જીવ પદથી કહેવાતા દેહનો અને જીવાત્માનો પુદ્ગલાપુદ્ગલ રૂપ સ્વભાવથી ભેદ જ છે તેથી દેહ અને જીવાત્માના સ્વભાવમાં ભેદ જ છે. એટલા માટે પ્રાણાતિપાત મૃષાવાદથી લઈને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીની ક્રિયાઓમાં શરીર વર્તમાન છે. એવું સ્પષ્ટ રૂપથી જણાઇ આવે છે. જેથી તે શરીરજ તે ક્રિયાઓનો કરનાર છે. જીવ તેનો કર્તા નથી એવું કોઈ કોઇ સિદ્ધાન્તકારોનું એટલે કે અન્ય મતવાદીઓનું કહેવું છે. તથા કોઇ કોઈ મતવાદિઓ એવું પણ કહે છે કે નારક, દેવ અને મનુષ્ય વિગેરે પર્યાયવાળા જેઓ હોય છે. તે જીવ છે. અને આ બધા પર્યાયોમાં અન્વય રૂપથી રહેવાવાળું દ્રવ્ય છે તે જીવાત્મા જીવ દ્રવ્ય છે. પર્યાય પર્યાયમાં

नुगामि जीवद्रव्यम्, द्रव्य-पर्याययोश्च भेदो भवत्येव, तथाविधप्रतिभास भेदनिबन्धनत्वात्तयोः, यथा घटपटयोः, तथाहि द्रव्यं हि अनुगताकारां बुद्धि समुत्पादयति, पर्यायस्तु अननुगताकारां बुद्धिमुत्पादयति। अन्ये पुनरेवं प्रतिपादयन्ति अन्यो जीवोऽन्यश्च जीवात्मा जीवस्यैव स्वरूपम्, प्राणातिपातादिविचित्रक्रियाकथनं चेह सर्वास्वपि अवस्थासु जीवजीवात्मनोर्भेदख्यापनार्थमिति

द्रव्य है वह जीवात्मा-जीव द्रव्य है। पर्याय और पर्यायी में द्रव्य और पर्याय में-भेद होता ही है। जैसे घट एवं पट का भिन्न २ प्रतिभास होता है, अतः उनका वह प्रतिभास जैसे उनमें भिन्नता का कारण होता है इसी प्रकार से यह पर्याय है और यह द्रव्य है ऐसा इनमें भी प्रतिभास होता है अतः वह भी इनमें भिन्नता का कारण है। इसका खुलासा इस प्रकार से है। द्रव्य अनुगताकार बुद्धि को उत्पन्न करता है, और पर्याय अननुगताकार बुद्धि को उत्पन्न करती है। इससे ही इस बात की प्रतीति होती है कि द्रव्य और पर्याय में भेद है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि द्रव्य अनुवृत्ति प्रत्यय का हेतु होता है और व्यावृत्तिप्रत्यय की हेतु पर्याय होती है। इससे द्रव्य में और पर्याय में भेद साधित होता है। और भी कितनेक अन्यतीर्थिक ऐसा कहते हैं की जीव अन्य है और जीवात्मा अन्य है इसका तात्पर्य ऐसा है कि जीवात्मा जीव का ही स्वरूप है। यहां जो प्राणातिपात आदि विचित्र क्रिया का कथन किया गया है, वह सब अवस्थाओं में जीव और जीवात्मा के

એટલે કે દ્રવ્ય અને પર્યાયીમાં ભેદ હોય જ છે. જેવી રીતે ઘટ અને પટમાં પરસ્પર ભિન્નતાનો પ્રતિભાસ થાય છે. જેથી તેનો તે પ્રતિભાસ જેમ ઘટ પટનાં ભિન્નતાનું કારણ હોય છે. તેજ રીતના આ પર્યાય છે ? અને આ દ્રવ્ય છે. તેઓમાં તેવો પ્રતિભાસ થાય છે. તેથી તે પણ તેઓમાં ભિન્નતાનું કારણ છે. આ કથનનો સ્પષ્ટ ખુલાસો આ પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય અનુગત આકારવાળી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે અને પર્યાય અનનુગતાકાર બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી એ વાતની ખાત્રી થાય છે કે—દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં ભેદ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-અનુવૃત્તિ પ્રત્યયનો હેતુ હોય છે અને વ્યાવૃત્તિ પ્રત્યયની પર્યાય હેતુ હોય છે. આનાથી દ્રવ્યમાં અને પર્યાયમાં ભેદ સિદ્ધ થાય છે. વળી બીજા કેટલાક અન્યતીર્થિકો એવું કહે છે કે-જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા પણ અન્ય છે. એમ કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જીવાત્મા જીવનું જ સ્વરૂપ છે. અહિયાં જે પ્રાણાતિપાત વિગેરે વિચિત્ર ક્રિયાઓનું કથન કર્યું છે, તે બધી જ અવસ્થાઓમાં જીવ અને જીવાત્માનો

परमतम्। स्वमतं तु उत्तरपक्षावसरे कथयिष्यतीति। प्रस्तुतमनुसरामः 'पाणाइवाए' प्राणातिपाते प्राणातिपातक्रियायाम् 'मुसावाए' मृषावादे–असत्यभाषणक्रियायाम् 'जाव मिच्छादंसणसल्ले' यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये, यावत् अष्टादश पापस्थानरूपक्रियायाम् इह यावत्पदेन अदत्तादानादारभ्य मायामृषान्तानां पञ्चदशानां पापस्थानानां संग्रहः, 'वट्टमाणस्स' वर्त्तमानस्य देहिनः 'अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' अन्यो जीवः अन्यो जीवात्मा, जीवः शरीरम्, जीवात्मा फलभाग् जीवः अन्यः जीवात्मा अन्य इत्यर्थः। अथ प्राणातिपातादित्यागविषये पुनरपि परमतमेव दर्शयति–'पाणाइवायवेरमणे' इत्यादि। प्राणातिपातविरमणे, विरमणं

भेद को प्रकट करने के लिये किया गया है। यही बात सूत्रकार इन वक्ष्यमाण सूत्रों में प्रकट करते हैं–'पाणाइवाए' प्राणातिपात क्रिया में 'मुसावाए' मृषावाद क्रिया में–असत्यभाषणरूप क्रिया में, 'जाव मिच्छादंसणसल्ले' यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में, यावत्–अष्टादश पापस्थान रूप क्रिया में, यावत्पद गृहीत–अदत्तादान से लेकर मायामृषान्त १५ पापस्थानों में 'वट्टमाणस्स' वर्तमान देही का 'अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया' जीव अन्य है शरीर भिन्न है, और जीवात्मा भिन्न है इन प्राणातिपातादिरूप क्रियाओं में कर्ता रूप से दृश्यमान जीव–शरीर–है और फल भोक्ता जीवात्मा है। अतः ये दोनों परस्पर में भिन्न २ हैं। इस प्रकार से प्राणातिपातादिक क्रियाओं के विषय में परमत प्रकट करके अब सूत्रकार इन क्रियाओं के त्याग के विषय में परमत क्या है? यह बात दिखाते हैं–'पाणाइवायवेरमणे, जाव परिग्गहवेरमणे' यहां यावत्

ભેદ બતાવવા માટે કર્યું છે. એજ વાત સૂત્રકાર આ વક્ષ્યમાણ સૂત્રોથી પ્રકટ કરે છે. "पाणाइवाए" પ્રાણાતિપાતક્રિયામાં "मुसावाए" મૃષાવાદક્રિયામાં એટલે કે અસત્ય બોલવારૂપ ક્રિયામાં "जावमिच्छादंसणसल्ले" યાવત્ મિથ્યા દર્શન શલ્યમાં યાવત્ અઢાર પ્રકારની પાપસ્થાનરૂપ ક્રિયાને અહિયાં યાવત્-પદથી અદત્તાદાનથી લઈને મૃષાવાદ સુધીના પંદર પાપસ્થાનોમાં "वट्टमाणस्स" રહેલા દેહીનો "अन्ने जीवे" જીવ અન્ય છે. "अन्ने जीवाया", અને શરીર પણ અન્ય છે. અને જીવાત્માભિન્ન છે. આ પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયામાં કર્તારૂપથી દેખાતો જીવ–શરીર છે. અને ફલને ભોગવનાર જીવાત્મા છે જેથી આ બન્ને પરસ્પર જ ભિન્નભિન્ન છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં અન્ય મત પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર એ ક્રિયાઓના ત્યાગના વિષયમાં પરમત શું છે? તે બતાવે છે. "पाणाइवाइयवेरमणे जाव

प्राणातिपातादिक्रियायास्त्यागस्तस्मिन् 'जाव परिग्गहवेरमणे' यावत् परिग्रहविरमणे, यावत्पदेन मृषावादादारभ्य मैथुनपर्यन्तस्य संग्रहः 'कोहविवेगे' क्रोधविवेके क्रोधत्यागरूपायां क्रियायामित्यर्थः 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे' यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेके, यावत्पदेन मानादारभ्य मायामृषापर्यन्तानां षोडशानां संग्रहः 'वट्टमाणस्स' वर्त्तमानस्य 'अन्ने जीवे' अन्यो जीवो देह इत्यर्थः 'अन्ने जीवाया' अन्यो जीवात्मा। अथ बुद्धिविषये परमतमाह-'उप्पत्तियाए' इत्यादि। 'उप्पत्तियाए जाव पारिणामियाए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' औत्पत्तिक्यां यावत् पारिणामिक्यां यावत्पदेन वैनयिकी कर्मजा च, इत्यनयोर्ग्रहणं

पद से मृषावाद से लेकर मैथुन पर्यन्त के पापों का ग्रहण हुआ है विरमण शब्द का अर्थ प्राणातिपात आदि क्रियाओं का त्याग करना है। इस प्रकार प्राणातिपातिकी क्रिया के त्याग में, यावत् परिग्रह के त्याग में 'कोहविवेगे' क्रोध के त्याग में 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे' यावत् मिथ्यादर्शनशल्य के त्याग में तथा यावत् पद गृहीत मान से लेकर मायामृषा पर्यंत १६ कषायों के त्याग में 'वट्टमाणस्स' वर्तमान देही का अन्ने जीवे' अन्ने जीवाया' जीव-शरीर-अन्य है और उससे जीवात्मा-भिन्न है बुद्धि के विषय में परमत क्या है सो इस बात को सूत्रकार 'उप्पत्तियाए' इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करते हैं-'उप्पत्तियाए जाव पारिणामियाए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया' यहां यावत् पद से वैनयिकी और कर्मजा बुद्धि का संग्रह हुआ है-तथा च औत्पत्तिकी वैन-

---

परिग्गहवेरमणे" અહિયાં યાવત્ પદથી મૃષાવાદથી લઈને મૈથુન સુધીના પાપો ગ્રહણ કરાયા છે વિરમણ શબ્દનો અર્થ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓનો ત્યાગ એ પ્રમાણે છે. "कोहविवेगे" ક્રોધના ત્યાગમમાં 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे" યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યના ત્યાગમાં યાવત્ પદથી માનથી લઇને માયામૃષા સુધીના સોળ કષાયોના ત્યાગમાં "वट्टमाणस्स" રહેલા દેહીના "अन्ने जीवे अन्ने जीवाया" જીવ-શરીર અન્ય છે. અને તેમાં રહેલ જીવાત્મા ભિન્ન છે.

બુદ્ધિના વિષયમાં પરમત શું છે? એ વાત "उप्पत्तिया" ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે.

"उप्पत्तियाए जाव पारिणामियाए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया" અહિયાં યાવત્ પદથી વૈનયિકી અને કર્મજા બુદ્ધિનો સંગ્રહ થયો છે, તેનો

भवति, एतासां चतसृणामपि बुद्धीनां लक्षणोदाहरणानि नन्दीसूत्रे मत्कृतायां ज्ञानचन्द्रिकाटीकायां षड्विंशति (२६) तमसूत्रे विलोकनीयानि, आसु चतसृष्वपि बुद्धिषु वर्तमानस्य औत्पत्तिक्यादिबुद्धिमत इत्यर्थः देहिनः, अन्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा, शरीरं भिन्नं तद्भिन्नश्च जीव इत्यर्थः। अथ मतिज्ञानाविषये परमत-माह–'उग्गहे' इत्यादि। 'उग्गहे ईहाए अवाए धारणाए य वट्टमाणस्स जाव जीवाया' अवग्रहे ईहायाम् अपाये धारणायां च वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा अवग्रहादीनां स्वरूपमुदाहरणसहितं नन्दीसूत्रेऽस्मत्कृतायां ज्ञानचन्द्रिकाटीकायां सप्तविंशतितम (२७) सूत्रादारभ्य षट्त्रिंशत्तम (३६) सूत्रपर्यन्तं द्रष्टव्यम्। अव-ग्रहादयो ज्ञानविशेषरूपा एव, यावत्पदेन 'अन्ने जीवे अन्ने' इत्यस्य संग्रहः,

---

त्तिकी, कर्मजा और पारिणामिकी इन चार प्रकार की बुद्धियों में वर्त-मान देही का शरीर जीवात्मा से भिन्न है और जीवात्मा शरीर से भिन्न है इन औत्पत्तिकी आदि चार बुद्धियों के लक्षण एवं उदाहरण नन्दीसूत्र की ज्ञानचन्द्रिका टीका में २६ वे सूत्र में लिखे गये हैं। वहां से ही जान लेना चाहिये। इसी प्रकार से मतिज्ञान आदिकों के विषय में परमत ऐसा है कि 'उग्गहे ईहाए, अवाए, धारणाए य वट्ट-माणस्स जाव जीवा या' मतिज्ञान के भेदरूप अवग्रह में, ईहा में, अवाय में और धारणा में वर्तमान देही जीव शरीर जीवात्मा से भिन्न है और जीवात्मा उससे भिन्न है। यह, यावत्पद से 'अन्ने जीवे अन्ने' इन पदों का संग्रह हुआ है। इन अवग्रहादिकों का स्वरूप उदाहरण सहित मैंने नन्दी सूत्र की ज्ञानचन्द्रिका नामकी टीका के २७ वें सूत्र से लेकर ३६ वें सूत्र तक विस्तार के साथ लिखा है। अतः वहीं से जान

અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઔત્પાત્તિકી વૈનયિકી કર્મજા અને પારિણામિકી આ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિમાં રહેલ દેહિનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન (જુદુ) છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે આ ઔત્પત્તિકી વિગેરે ચારે બુદ્ધિઓના લક્ષણ અને ઉદાહરણ નંદીસૂત્રના ૨૬ માં સૂત્રની જ્ઞાનચન્દ્રિકા ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી તે સમજી લેવી આજ પ્રકારથી મતિજ્ઞાન વિગેરેના વિષયમાં પરમત આ પ્રમાણે છે. "उग्गहे ईहाए अवाए धारणाए य वट्टमाणस्स जाव जीवाया" મતિજ્ઞાનના ભેદરૂપ અવગ્રહમાં ઈહામાં, અવાયમાં અને ધારણામાં વર્તમાન દેહી-જીવ, શરીર, જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા તેનાથી ભિન્ન છે. અહિયાં યાવત્ પદથી अन्ने जीवे अन्ने" એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. આ અવગ્રહ વિગેરેના સ્વરૂપ ઉદાહરણ સહિત મે નંદી સૂત્રનાં સત્યાવીસમાં સૂત્રથી બત્રીસમાં સૂત્રની જ્ઞાન ચંન્દ્રિકા ટીકામાં વિસ્તાર સહિત

भ० ५१

तथा च अवग्रहादौ वर्तमानस्यावग्रहादिकमुत्पादयतो देहिनः शरीरं भिन्नं तदन्यश्च जीवात्मेति भावः। अथोत्थानादिविषये परमतमाह-'उट्ठाणे' इत्यादि। 'उट्ठाणे जाव परकम्मे वट्टमाणस्स जाव जीवाया' उत्थाने यावत् पराक्रमे वर्त्तमानस्य यावत् जीवात्मा, अत्र प्रथम यावत्पदेन बलवीर्यपुरुषकाराणां संग्रहो भवति, द्वितीय यावत्पदेन 'अन्ने जीवे अन्ने' इत्यस्य संग्रहो भवतीति। अथ नैरयिकादिविषये परमतमाह-'नेरइयत्ते तिरिक्ख-मणुस्सदेवत्ते वट्टमाणस्स जाव जीवाया' नैरयिकत्वे तिर्यग्-मनुष्यदेवत्वे वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा यावत्पदेन इहापि 'अन्ने जीवे अन्ने' इत्यस्य ग्रहणं भवति, एवमन्यत्रापि योज्यम्, तथा च नारकतिर्यग्-मनुष्यदेवपर्याये वर्तमानस्य देहिनो जीवो देहो भिन्नः भिन्नश्च जीवात्मेति भावः। अथ ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मविषये परमतमाह-'नाणावरणीए' इत्यादि। 'नाणावरणीए जाव अंतराइए वट्टमाणस्स जाव जीवाया'

लेना चाहिये। 'उट्ठाणे जावे परक्कमे वट्टमाणस्स जाव जीवाया' यहां प्रथम यावत्पद से बल, वीर्य, पुरुषकार' का ग्रहण हुआ है और द्वितीय यावत्पद से अन्ने जीवे अन्ने' इन पदों का संग्रह हुआ है। तथाच- उत्थान में, बल में, वीर्य में पुरुषकार पराक्रम में वर्तमान देही का शरीर जीवात्मासे भिन्न है। और जीवात्मा शरीर से भिन्न है। नैरयिक आदि के विषय में परमत क्या है? यह प्रकट किया जाता है- 'नेरइयत्ते तिरिक्खमणुस्स-देवत्ते वट्टमाणस्स जाव जीवाया' यहां पर भी यावत्पद से' अन्ने जीवे अन्ने' इन पदों का ग्रहण हुआ है। तथा च नैरयिक अवस्था में तिर्यक् अवस्था में मनुष्य अवस्था में, एवं देव अवस्था में वर्तमान देही का शरीर जीवात्मा से भिन्न है और जीवात्मा शरीर से भिन्न है। इसी प्रकार (णाणावरणिज्जे जाव अंतराइए) ज्ञाना-

---

લખ્યું છે. જેથી જીજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જાણી લેવું. "उट्ठाणे जाव परक्कमे वट्टमाणस्स जाव जीवाया" અહિયાં પહેલા યાવત્ પદથી બલ, વીર્ય અને પુરૂષકાર ગ્રહણ થયા છે. અને બીજા યાવત્ પદથી "अन्ने जीवे अन्ने" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઉત્થાનમાં બળમાં વીર્યમાં ને પુરૂષકાર પરાક્રમમાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. નૈરઇક વિગેરેના વિષયમાં પરમત શું છે? તે બતાવવાને સૂત્રકાર કહે છે. "नेरइयत्ते तिरिक्खमणुस्सदेवत्ते वट्टमाणस्स जाव जीवाया" અહિયાં પણ યાવત્ પદથી "अन्ने जीवे अन्ने" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નૈરઇક અવસ્થામાં તિર્યંચ અવસ્થામાં અને મનુષ્ય અવસ્થામાં અને દેવ અવસ્થામાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી

ज्ञानावरणीये यावत् अंतराये वर्तमानस्य देहिनो यावत् जीवात्मा । अथ प्रथमयावत्पदेन दर्शनावरणीय-वेदनीय-मोहनीयायुष्यनामगोत्राणां संग्रहः, द्वितीयस्य यावत्पदस्य पूर्ववदेवार्थः । अथ लेश्यामारभ्य उपयोगपर्यन्तविषये परमतमाह- 'एवं' इत्यादि । 'एवं कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए' एवं कृष्णलेश्यायाम् यावत् शुक्ललेश्यायाम् अत्र यावत्पदेन नीलकापोतिकतेजःपद्मलेश्यानां संग्रहः 'सम्मदिट्ठीए ३' सम्यग्दृष्टौ मिथ्यादृष्टौ सम्यग्मिथ्यदृष्टौ च 'एवं चक्खुदंसणे ४' एवं चक्षुर्दर्शने अवधिदर्शने केवलदर्शने च 'आभिणिबोहियणाणे ५, आभिनिबोधिकज्ञाने श्रुतज्ञानावधिज्ञानमनःपर्यवज्ञानकेवलज्ञानेषु 'मति अन्नाणे ३' मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानेषु 'आहारसन्नाए ४' आहारसंज्ञायाम् ४ आहार-

---

वरणीय यावत् शब्द ग्राह्य-दर्शनावरणीय वेदनीय मोहनीय, आयु नाम, गोत्र और अन्तराय इनमें वर्तमान देही जीवात्मा से भिन्न है और जीवात्मा शरीर से भिन्न है । लेश्या से लेकर उपयोग पर्यन्त विषय में परमत क्या है ? इस बात को सूत्रकार कहते हैं—'एवं कण्ह-लेस्साए जाव सुक्कलेस्साए' कृष्णलेश्या में यावत्पद ग्राह्य-नीललेश्या में, कापोतिक लेश्या में, तेजोलेश्या में, और पद्मलेश्या में, 'सम्मदिट्ठीए ३' सम्यग्दृष्टि में मिथ्यादृष्टि में, सम्यग् मिथ्यादृष्टि में 'एवं चक्खुदंसणे ४ ' चक्षुर्दर्शन में अचक्षुदर्शन में, अवधिदर्शन में और केवल दर्शन में 'आभिणिबोहियणाणे५' आभिनिबोधिकज्ञान में, श्रुतज्ञान में अवधिज्ञान में, मनःपर्यवज्ञान में और केवलज्ञान में, 'मतिअन्नाणे ३' 'मत्यज्ञान, श्रुताज्ञान, विभङ्गज्ञान में, 'आहारसन्नाए ४' आहारसंज्ञा में,

---

ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. એજ રીતે "णाणावरणीज्जे जाव अंतराइए" જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ ગોત્ર અને અંતરાયમાં વર્તમાન દેહીનો જીવ જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. લેશ્યાથી લઈને ઉપયોગ પર્યંતના વિષયમાં પરમત શું છે. એ વાત સૂત્રકાર બતાવે છે. "एवं कन्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए" કૃષ્ણલેશ્યામાં યાવત્ નીલ-લેશ્યામાં કાપોતિક લેશ્યામાં તેજોલેશ્યામાં અને પદ્મલેશ્યામાં "सम्म दिट्ठिए(३)" સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં મિથ્યાદૃષ્ટિમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિમાં ચક્ષુ દર્શનમાં અચક્ષુદર્શનમાં અવધિદર્શનમાં અને કેવળદર્શનમાં "आभिणिबोहियणाणे(५)" આભિનિબોધિકજ્ઞાનમાં, શ્રુતજ્ઞાનમાં, અવધિજ્ઞાનમાં, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનમાં, "मति अन्नाणे" મતિ અજ્ઞાનમાં, શ્રુત અજ્ઞાનમાં વિભંગજ્ઞાનમાં " आहारसन्नाए(४) " આહારસંજ્ઞામાં, ભયસંજ્ઞામાં પરિ-

संज्ञाभयसंज्ञा-मैथुनसंज्ञापरिग्रहसंज्ञासु 'एवं ओरालियसरीरे ५', एवम् औदारिकशरीरे ५ औदारिक-वैक्रियाहारक-तैजसकार्मण-शरीरेषु इत्यर्थः 'एवं मणोजोगे ३' एवं मनोयोगे ३ मनोयोगवचोयोगकाययोगेषु इत्यर्थः 'सागारोवओगे अणागारोवओगे' साकारोपयोगे अनाकारोपयोगे च 'वट्टमाणस्स' वर्त्तमानस्य देहिनः 'अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' अन्यो जीवो देह इत्यर्थः अन्यो जीवात्मा 'से कहमेयं भंते ! एवं' तत् कथमेतत् भदन्त ! एवम् ? परैरुच्यमानं शरीरजीवात्मनोः सर्वथा पार्थक्यं तत् किं सत्यम् ? एतदन्तः परयूथिकमताभिप्रायकः प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जं णं अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति' यत् खलु ते अन्ययूथिका एवं पूर्वोक्तप्रकारेण जीवपदवाच्यशरीर-जीवात्मनोः सर्वथैव पार्थक्यम् आख्यांति 'जाव' यावत् भाषन्ते प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति तत् 'मिच्छं ते एवमाइक्खंति० ४' मिथ्या ते

भयसंज्ञा में, परिग्रहसंज्ञा में, और मैथुन संज्ञा में, 'एवं ओरालियसरीरे ५' औदारिक शरीर में, वैक्रियशरीर में, आहारकशरीर में तैजसशरीर में, और कार्मणशरीर में, 'एवं मणोजोगे ३' मनोयोग में, वचन योग में, एवं काययोग में 'सागारोवओगे अणागारोवओगे' साकारोपयोग में, और अनाकारोपयोग में 'वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' वर्तमान देही का शरीर अन्य है और जीवात्मा अन्य है। 'से कहमेयं भंते ! एवं' सो हे भदन्त ! ऐसी जो शरीर और जीवात्मा की भिन्नता-विषयक अन्यतीर्थिकों की मान्यता है वह ऐसी ही है अर्थात् सत्य है ? इस प्रश्न के उत्तर में महावीर प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जं णं अन्नउत्थिया एवमाक्खंति जाव भासंति, मिच्छं ते एवमाइक्खंति' 'हे गौतम ! जो वे अन्ययूथिक जीव पदवाच्य शरीर में एवं जीवात्मा में

ગ્રહ સંજ્ઞામાં, અને મૈથુન સંજ્ઞામાં "एवं ओरालियसरीरे(५)" ઔદારિક શરીરમાં, વૈક્રિય શરીરમાં અને કાર્મણ શરીરમાં "एवं मणोजोगे(६)" મનોયોગમાં વચનયોગમાં અને કાયયોગમાં "सागारोवओगे, अणागरोवओगे" સાકારોપયોગમાં અને અનાકારોપયોગમાં "वट्टमाणस्स, अन्ने जीवे अन्ने जीवाया" વર્તમાન દેહીનું શરીર અન્ય છે અને જીવાત્મા અન્ય છે. "से कहमेयं भंते एवं" હે ભગવન્ ! શરીર અને જીવાત્માની ભિન્નતા વિષે અન્ય મતવાદિઓની આવી જે માન્યતા છે. તે શું સત્ય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा! जं णं अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव भासंति मिच्छं ते एवमाइक्खंति(४)" હે ગૌતમ અન્ય મતવાદિઓ

एवमाख्यान्ति० ४ 'अहं पुण गोयमा एवमाइक्खामि' अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यामि-कथयामि 'जाव परूवेमि' यावत् प्ररूपयामि, यावत्पदेन भाषे प्रज्ञापयामि' इत्यनयोः संग्रहो भवति 'एवं खलु पाणाइवाए' एवं खलु प्राणातिपाते 'जाव मिच्छादंसणसल्ले' यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये अत्र यावत्पदेन मृषावादादत्तादानादीनां संग्रहो भवति, 'वट्टमाणस्स' वर्तमानस्य अष्टादशपापस्थानानि समाचरत इत्यर्थः 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया।' स एव जीवः शरीरम्, स एव जीवात्मा जीवाः, कथंचित् स एव शरीरम् स एव जीवात्मा, न हि शरीरजीवयोरत्यन्तभेदः, अनयोरत्यन्तभेदे स्वीक्रियमाणे

सर्वथारूप से भिन्नता कहते हैं, यावत् भाषण करते हैं, यहां यावत्पद से प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति' इन पदों का ग्रहण हुआ है। सो वे ऐसा झूठा कहते हैं ४' 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि' परन्तु हे गौतम ! मैं इस विषय में ऐसा कहता हूं। यावत् 'जाव परूवेमि' प्ररूपित करता हूं यहां यावत्पद से 'भाषे प्रज्ञापयामि' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है। 'एवं खलु पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले' कि-प्राणातिपात में, यावत्पद ग्राह्य-मृषावाद अदत्तादान, आदिकों में, तथा मिथ्यादर्शन शल्य में 'वट्टमाणस्स' वर्तमान देही का-अर्थात् १८ पापस्थानों का सेवन करनेवाले प्राणी का है'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया' वही जीव-शरीर -है और वही जीवात्मा है-अर्थात् जो शरीर है वही कथंचित् जीवात्मा है वही कथञ्चित् शरीर है। क्योंकि शरीर और जीवात्मा में अत्यन्त

જીવ પદ વાચ્ય શરીરમાં અને જીવાત્મામાં જે સર્વથા રૂપથી ભિન્નતા કહે છે. યાવત્ ભાષા દ્વારા વર્ણવે છે. યાવત્ "प्रज्ञापयन्ति" પ્રજ્ઞાપના કરે છે. "प्ररूपयन्ति" પ્રરૂપણા કરે છે. તે પ્રમાણેનું તેઓનું કથન મિથ્યા (જુઠું) છે. (૪) अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि" પરંતુ હે ગૌતમ ! હું આ વિષયમાં એવું કહું છું. "जाव परूवेमि" યાવત્ પ્રરૂપણા કરૂં છું. અહિયાં યાવત્ પદથી "भाषे प्रज्ञापयामि" ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું एवं खलु पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले" કે પ્રાણાતિપાતમાં અહિયાં યાવત્ પદથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન વિગેરેમાં તથા મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં "वट्टमाणस्स" વર્ત્તમાન દેહીના અર્થાત્ અઢાર (૧૮) પ્રકારના પાપસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળા પ્રાણીના "सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया" તેજ જીવ શરીર છે. અને તેજ જીવાત્મા અર્થાત્ જે શરીર છે. તેજ કથંચિત્ જીવાત્મા છે. અને જે જીવાત્મા છે, તે કથંચિત્ શરીર છે. કેમ કે શરીર અને જીવાત્મામાં અત્યંત

शरीरेण स्पृष्टस्यापि जीवस्य असंवेदनप्रसङ्गः स्यात्, तथा शरीरकृतकर्मणो जन्मान्तरे वेदनाऽभावोऽपि प्रसज्येत, शरीरकृतकर्मणां जीवसंवेदनस्वीकारे चाकृताभ्यागमप्रसङ्ग आपद्येत तथा ऽत्यन्ताभेदे शरीरजीवयोः स्वीक्रियमाणत्वे शरीरस्य इहैव नाशदर्शनात् तदभिन्नस्य जीवस्यापि विनाशात् परलोकाभावः स्यात्, अतः कथंचित् शरीरजीवयोर्भेदाभेदवादः स्याद्वादापरनामक एव श्रेयस्कर इति। द्रव्यपर्यायव्याख्यानेऽपि द्रव्यपर्यायोर्नात्यन्तं भेदः तस्यानुप-

भेद नहीं है। यदि इनमें अत्यन्त भेद माना जाय तो शरीर के द्वारा स्पृष्ट हुए पदार्थ का जीव को संवेदन नहीं होने का प्रसंग प्राप्त होगा तथा शरीरकृत कर्म का जन्मान्तर में जीव को वेदन करने का अभाव भी प्रसक्त होगा। शरीर कृत कर्मों का संवेदन करता है ऐसा यदि स्वीकार किया जावेगा तो अकृताभ्यागम दोष का प्रसङ्ग मानना पडेगा, क्योंकि कर्म किया शरीरने और उसके फल का संवेदन हुआ जीव को-इस प्रकार जिसने कर्म किया उसे संवेदन नहीं हुआ और नहीं करनेवाले को उसका संवेदन हुआ तथा शरीर का और जीव का अत्यन्त अभेद स्वीकार किया जावे तो ऐसी स्थिति में शरीर के नाश से जीव के भी नाश हो जाने के कारण परलोक के अभाव होने का प्रसङ्ग प्राप्त होगा अतः शरीर एवं जीव में कथञ्चित् भेद और कथंचित् अभेद है ऐसा ही मानना चाहिये। इसीका नाम भेदाभेदवाद जिस का दूसरा नाम

ભેદ નથી જો તેમાં અત્યંત ભેદ માનવામાં આવે તો શરીર દ્વારા સ્પૃષ્ટ થયેલ પદાર્થનું જીવને સંવેદન ન થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. તથા શરીરે કરેલા કર્મનો જન્માન્તરમાં જીવને વેદન કરવાનો અભાવ પણ થશે. શરીર કરેલા કર્મોનું સંવેદન કરે છે. એવું જો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો અકૃતાભ્યાગમ દોષનો પ્રસંગ માનવો પડશે કેમ કે કર્મ શરીરે કરેલ છે. અને તેના ફળનું સંવેદન જીવને થાય છે. આ રીતે જેણે કર્મ કર્યું તેને સંવેદન થતું નથી. અને કર્મ નહિ કરવાવાળાને તેનું સંવેદન થાય છે, તથા શરીરનો અને જીવનો અત્યંત અભેદ માનવામાં આવે તો તે સ્થિતિમાં શરીરના નાશથી જીવનો પણ નાશ થઈ જવાના કારણે પરલોકનો નાશ થઇ જવાના કારણે પરલોકનો અભાવ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. જેથી શરીર અને જીવમાં કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે. એમજ માનવું જોઇએ એનું નામ ભેદાભેદવાદ છે. જેનું બીજું નામ 'સ્યાદ્વાદ' છે. અને એજ વસ્તુતત્વની વ્યવસ્થામાં શ્રેષ્ઠ છે.

ब्धेः, न च द्रव्यपर्यायकं ज्ञानं भिन्नं भवति इति ज्ञानभेदेन ज्ञानविषययोर्द्रव्यपर्याययोरपि भेद एव, यथा घटज्ञानपटज्ञानयोर्भेदे घटपटयोर्भेदो भवत्येवेति वाच्यम्, भेदे सत्यपि आत्यन्तिकभेदस्य अनभ्युपगमात्, किन्तु पदार्थानामेव तुल्यातुल्यरूपकृत एव भेदः स प्रतिभासकालमात्रक एवेति जीवात्मा जीवस्वरूपम् अस्मिन् व्याख्यानं प्रथमजीवपदम् जीवात्मबोधकं द्वितीयजीवपदं जीव स्वरूपबोधकम् स्वरूपस्वरूपवतोरत्यन्तभेदो न भवति तथात्वेऽत्यन्तभेदे स्वरूपवतो निःस्वरूपता प्रसज्येत, न च शब्दभेदे सति वस्तुन आत्यन्तिको भेदो भवति

स्याद्वाद है। और यही वस्तुतत्त्व की व्यवस्था श्रेयस्कर है। द्रव्य पर्याय के व्याख्यान में भी द्रव्य एवं पर्याय में अत्यन्त भेद नहीं हैं। क्योंकि भेद की अनुपलब्धि होती है। यदि इस पर यों कहा जाय कि 'द्रव्यपर्यायकं ज्ञानं भिन्नं' द्रव्य का और पर्याय का ज्ञान भिन्न होता है, इसलिये ज्ञान के भेद से ज्ञानके विषयभूत द्रव्य और पर्याय का भी भेद मानना स्वभाविक है जैसे घटज्ञान और पट ज्ञान के भेद में घटपट का परस्पर में भेद माना गया है। सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं हैं। क्योंकि द्रव्यपर्याय में भेद होने पर भी आत्यन्तिक भेद नहीं माना गया है। द्रव्य पर्याय में भेद अनुवृत्ति व्यावृत्तिप्रत्ययनिमित्तक ही होता है। और यह भेद उनमें प्रतिभासकालमात्र तक ही हैं। जब 'जीवात्मा' शब्द का अर्थ 'जीव का स्वरूप

દ્રવ્ય પર્યાયના વ્યાખ્યાનમાં પણ દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં અત્યંત ભેદ નથી, કેમ કે ભેદની અનુપલબ્ધી હોય છે. જો આના પર એમ કહેવામાં આવે કે "द्रव्यपर्यायकं ज्ञानं भिन्नं" દ્રવ્યનું જ્ઞાન અને પર્યાયનું જ્ઞાન ભિન્ન છે. જેથી જ્ઞાનના ભેદથી જ્ઞાનના વિષય ભૂત દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં પણ ભેદ માનવો સ્વાભાવિક છે. જેમ કે ઘટ જ્ઞાન અને પટ જ્ઞાનના ભેદમાં ઘટપટનો પરસ્પરમાં ભેદ માનવામાં આવે છે. તો તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી કેમ કે દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ હોવા છતાં પણ તેમાં આત્યંતિક ભેદ માનવામાં આવતો નથી દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ અનુવૃત્તિ વ્યાવૃતિપ્રત્યય નિમિત્તરૂપ છે. અને તે ભેદ તેમાં માત્ર (ફકત) પ્રતિભાસ કાળ સુધીજ છે.

જયારે જીવાત્મા શબ્દનો અર્થ જીવનું સ્વરૂપ એ પ્રમાણે કરવામાં આવે ત્યારે આ વ્યાખ્યામાં પહેલું જીવપદ જીવના સ્વરૂપનું બોધક છે. અને બીજું જીવ પદ જીવ એ અર્થનું બોધક થશે. સ્વરૂપ અને સ્વરૂપવાન્‌માં અત્યંત

घटकलशवत् यो घटः स एव कलशः, शब्दभेदेऽपि अर्थस्यात्यन्तभेदाभावात्। 'जाव अणगारोवओगे वट्टमाणस्स' यावत् अनाकारोपयोगे वर्तमानस्य देहिनः अत्र यावत्पदेन औत्पत्तिकयादिबुद्धित आरभ्य साकारोपयोगपर्यन्तस्य सम्पूर्णस्य प्रश्नवाक्यस्यात्रोत्तरवाक्येऽपि संग्रहः करणीयः 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया' स एव जीवः स एव जीवात्मा ॥ सू० ३ ॥

अथ जीवविषये रूप्यरूपिवक्तव्यतामाह–'देवे णं भंते !' इत्यादि।

मूलम्–देवे णं भंते ! महड्ढिए जाव महासोक्खे पुव्वामेव रूवी भवित्ता पभू अरूविं विउव्वित्ताणं चिट्ठित्तए ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ देवे णं जाव नो पभू अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए ? गोयमा ! अहमेयं जाणामि अहमेयं पासामि अहमेयं बुज्झामि अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि मए एयं नायं, मए एयं दिट्ठं, मए एयं बुद्धं, मए एयं अभि-

---

ऐसा किया जावेगा। तब इस व्याख्या में प्रथम जीवपद जीवस्वरूप का बोधक और द्वितीय जीवपद जीव अर्थ का बोधक होगा, स्वरूप और स्वरूपवान में अत्यंत भेद नहीं होता है। यदि इनमें अत्यंत भेद ही स्वीकार किया जावेगा तो स्वरूपवान् पदार्थ निःस्वरूप हो जावेगा, शब्द भेद से वस्तु में आत्यन्तिक भेद नहीं होता है। जैसे कि घट और कलश में शाब्दिक भेद होने पर भी आत्यन्तिक भेद नहीं होता है। जो घट है वही कलश है और जो कलश है वही घट है। 'जाव अणागारोवओगे वट्टमाणस्स' इसी प्रकार औत्पत्तिक्यादि बुद्धि से लेकर साकारोपयोगपर्यन्त सम्पूर्ण प्रश्नवाक्य का यहाँ उत्तर वाक्य में भी संग्रह कर लेनाचाहिये। 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया' वही जीव है वही जीवात्मा है ॥ सू० ३ ॥

ભેદ હોતો નથી. જો તેમાં અત્યંત ભેદ સ્વીકારવામાં ન આવે તો સ્વરૂપવાન્ પદાર્થ નિઃસ્વરૂપ થઈ જશે. શબ્દના ભેદથી વસ્તુમાં આત્યંતિક ભેદ થતો નથી. જેમ કે ઘટ અને કલશમાં શાબ્દિક ભેદ હોવા છતાં પણ આત્યંતિક ભેદ હોતો નથી. જે ઘટ છે. તેજ કલશ છે. અને જે કલશ છે તે જ ઘટ છે. "जाव अणागारोवओगे वट्टमाणस्स" એજ રીતે ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિથી લઈને સાકારોપયોગ પર્યંત સંપૂર્ણ પ્રશ્નવાકયનો આ ઉત્તર વાકયમાં પણ સંગ્રહ કરી લેવો "सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया" તેજ જીવ અને તેજ જીવાત્મા છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

समन्नागयं जं णं तहागयस्स जीवस्स सरूविस्स सकम्मस्स सरागस्स सवेयस्स समोहस्स सलेयस्स ससरीरस्स ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पन्नायइ तं जहा कालत्ते वा जाव सुक्किल्लत्ते वा सुब्भिगंधत्ते वा दुरभिगंधत्ते वा तित्ते वा जाव महुरत्ते वा कक्खडत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव चिट्ठित्तए। सच्चेव णं भंते! से जीवे पुव्वामेव अरूवी भवित्ता पभू रूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए? णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ? जाव चिट्ठित्तए? गोयमा! अहमेयं जाणामि जाव जं णं तहागयस्स जीवस्स अरूविस्स अकम्मस्स अरागस्स अवेयस्स अमोहस्स अलेसस्स असरीरस्स ताओ सरीराओ विप्पमुक्कस्स नो एवं पन्नायइ तं जहा कालत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा से तेणट्ठेणं जाव चिट्ठित्तए वा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति॥सू०४।

छाया—देवः खलु भदन्त! महर्द्धिको यावत् महासौख्यः पूर्वमेव रूपी भूत्वा प्रभुः अरूपिणं विकुर्व्य खलु स्थातुम्? गौतम! नायमर्थः समर्थः। तत्के-नार्थेन भदन्त! एवमुच्यते देवः खलु यावत् नो प्रभुः अरूपिणं विकुर्व्य खलु स्थातुम्। गौतम! अहमेतत् जानामि अहमेतत् पश्यामि अहमेतत् बुद्धये अहमेतत् अभिसमन्वागच्छामि मया एतत् ज्ञातं, मया एतद् दृष्टं, मया एतद् बुद्धम् मया एतदभिसमन्वागतम् यत् खलु तथागतस्य जीवस्य सरूपस्य सकर्मणः सराग-स्य सवेदस्य समोहस्य सलेश्यस्य सशरीरस्य ततः शरीरात् अविप्रमुक्तस्य एवं प्रज्ञायते तद्यथा कृष्णत्वं वा यावत् शुक्लत्वं वा सुरभिगंधत्वं वा दुरभिगन्धत्वं वा तिक्तत्वं वा यावत् मधुरत्वं वा कर्कशत्वं वा यावत् रूक्षत्वं वा तत् तेनार्थेन गौतम! यावत् स्थातुम्। स एव खलु भदन्त! स जीवः पूर्वमेव अरूपी भूत्वा प्रभुः रूपिणं विकुर्व्य खलु स्थातुम्? नायमर्थः समर्थः स केनार्थेन एवमुच्यते यावत् स्थातुम्? गौतम! अहमेतत् जानामि यावत् यत् खलु तथागतस्य जीव-

भ० ५२

स्यारूपिणोऽकर्मणोऽरागस्यावेदस्यामोहस्यालेश्यस्याशरीरस्य तस्मात् शरीरात् विप्रमुक्तस्य नो एवं प्रज्ञायते तद्यथा कालत्वं वा यावत् रूक्षत्वं वा तत्तेनार्थेन यावत् स्थातुं वा। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० ४॥

टीका--'देवे णं भंते' देवः खलु भदन्त ! 'महिड्ढिए जाव महासोक्खे' महर्द्धिको यावत् महासौख्यः अत्र यावत्पदेन 'महाद्युतिको महायशाः महाबलः' इत्यादि विशेषणानां संग्रहो भवति 'पुव्वामेव रूवी भवित्ता' पूर्वमेव वैक्रियकरण-कालात् प्रागेव रूपीभूत्वा शरीरादिपुद्गलसम्बन्धात् मूर्तो भूत्वा मूर्त्तः सन्नि-त्यर्थः 'पभू' प्रभुः-समर्थः 'अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए' अरूपिणं अमूर्तम् आत्मानं कृत्वा खलु स्थातुम् देवः पूर्वं मूर्तम् ततोऽरूपिणमात्मानं कृत्वा स्थातुं समर्थः किम् ! इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे

जीव के विषय में रूपी अरूपी वक्तव्यता का कथन।

'देवे णं भंते! महड्डिए जाव महासोक्खे पुव्वामेव रूवी भवित्ता' इत्यादि।

टीकार्थ--'देवे णं भंते !' हे भदन्त ! जो देव 'महड्डिए' परिवार आदिरूप ऋद्धि से और देवों की अपेक्षा महान् होता है। 'महा-सोक्खे' महासुखविशिष्ट होता है तथा यावत् पद ग्राह्य 'महाद्युतिको, महायशः महाबलः' इस पाठ के अनुसार महाद्युतिवाला होता है, महायशस्वी होता है, एवं महाबलशाली होता है ऐसा वह देव क्या 'पुव्वामेव रूवी भवित्ता' वैक्रियकरणकाल से पहिले ही रूपी होकर के शरीरादि पुद्गलों के सम्बन्ध से मूर्त होकर के 'पभू अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए' बाद में अमूर्त आत्मा को करके रह सकने के लिये समर्थ है ? इस प्रश्न का सारांश ऐसा है कि देव पहिले अपने

જીવ રૂપી છે ? કે અરૂપી છે ? એ વિષયમાં સૂત્રકાર કથન કરતાં કહે છે કે-"देवे णं भंते ! महड्ढिए जाव महासोक्खे पुव्वामेव रूवी भवित्ता" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'देवे णं भंते" હે ભગવન્ જે દેવ "महड्ढिए" પરિવાર વિમાન વિગેરેના ઋદ્ધિથી અને દેવોની અપેક્ષાએ મહાન્ હોય છે "महासोक्खे" અને યાવત્ પદથી "महाद्युतिको, महायशः महाबलः" મહા ધુતિવાળો હોય છે, મહા યશસ્વી હોય છે. અને મહા બલવાન્ હોય છે. એવો તે દેવ શું ? पुव्वामेव रूवी भवित्ता" વૈક્રિય કરણ કાલથી પહેલાથી જ રૂપી થઈને શરીર વિગેરે પુદ્ગલોના સંબંધથી મૂર્ત થઈને "अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए" તે પછી આત્માને અમૂર્ત કરીને રહી શકવા શક્તિશાળી થાય છે ?

गौतम ! 'नो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः पुनः प्रश्नयति 'से केणट्ठेणं भंते !' तत् केनार्थेन भदन्त ! 'एवं वुच्चइ देवे णं जाव नो पभू अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए' एवम् उच्यते देवः खलु नो प्रभुः यावत् अरूविणं स्वात्मानं विकुर्व्य खलु स्थातुम् अत्र यावत्पदेन 'महड्ढिए' इत्यारभ्य 'पुव्वामेव रूवी भवित्ता' इत्यन्तस्य संग्रहः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'अहमेयं जाणामि' इत्यादि अहमेतद् जानामि अहम् एतत् वक्ष्यमाणं प्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु जानामि विशेषपरिच्छेदेनेत्यर्थः 'अहमेयं पासामि' अहमेतत् पश्यामि अहम् एतत् वक्ष्यमाणं प्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु पश्यामि सामान्यपरिच्छेदतो दर्शनेन इत्यर्थः 'अहमेयं बुज्झामि' अहमेतत् बुद्ध्ये श्रद्धये बोधस्य सम्यग् ज्ञानपर्याय-

---

को मूर्त करके बाद में अपने को अमूर्त करके रह सकने में समर्थ हो सकता है क्या? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। पुनः गौतम पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ देवे णं जाव नो पभू अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते है कि महर्द्धिक यावत् महासुखशाली देव पहिले अपने को मूर्त करके बाद में अपने को अमूर्त करके रह सकने में समर्थ नहीं हो सकता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! अहमेयं जाणामि, इत्यादि -हे गौतम मैं उस वस्तु को ऐसा ही जानता हूं 'अहमेयं पासामि' प्रश्न के द्वारा निर्णयभूत हुई उस वस्तु को मैं सामान्य ग्राही दर्शन से ऐसी ही देखता हूं, 'अहमेयं बुज्झामि' ऐसी ही मैं उसे श्रद्धा में लेता

આ પ્રશ્નનો સારાંશ એવો છે કે-દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત થઈને તે અમૂર્ત બનીને રહેવાને સમર્થ થઇ શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा" હે ગૌતમ "णो इणट्ठे समट्ठे" આ અર્થ બરાબર નથી ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે-"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ देवे णं जाव नो पभू अरूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए" હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો? કે મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત બનીને તે પછી પોતે અમૂર્ત થઇ રહી શકતો નથી? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा अहमेयं जाणामि" ઈત્યાદિ હે ગૌતમ હું તે વસ્તુને તેમજ જાણું છું "अहमेयं पासामि" પ્રશ્નદ્વારા નિર્ણિત થયેલ ને વસ્તુને હું સામાન્યગ્રાહી દર્શનથી એવી રીતથી જ જોઉં છું. "अहमेयं बुज्झामि" એ જ રીતથી હું તેને શ્રદ્ધાના વિષયભૂત બનાવું છું. કેવળજ્ઞાનથી જાણું છું.

त्वात् 'अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि' अहमेतत् अभिसमन्वागच्छामि-अभि-आभिमुख्येन सम् सम्यक् ईष्टानिष्टावधारणेन अनुस्वरूपावगमात् पश्चात् आसमन्तात् जानामि इत्यर्थः सर्वैरेव परिच्छित्तिप्रकारैः परिच्छिनद्मि इति यावत् एतावता प्रकरणेन स्वस्य वर्तमानकालेऽर्थपरिच्छेदकत्वमुक्त्वा अथातीतकालेऽपि एभिरेव धातुभिस्तदेव दर्शयन्नाह-'मए एयं' इत्यादि। 'मए एयं नायं' मया एतत् ज्ञातम्-मया एतद् वक्ष्यमाणप्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु प्रश्नकरणात्पूर्वमेव ज्ञातम् विशेषपरिच्छेदेन इत्यर्थः 'मए एयं दिट्ठं' मया एतद् दृष्टम् सामान्यपरिच्छेदतो दर्शनेनेत्यर्थः 'मए एयं बुद्धं' मया एतद् बुद्धम्, श्रद्धितम् बोधस्य सम्यग्दर्शनपर्यायत्वात् 'मए एयं अभिसमन्नागयं' मया एतत् अभिसमन्वागतम्-अभिविधिना सांगत्येन चावगतं सर्वैरेव बोधप्रकारैः परिच्छिन्नम्, किं तत् अभिसमन्वा-

---

हूं, 'अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि' सर्व प्रकार की परिच्छित्तियों द्वारा मैं उसे इस प्रकार से ही अच्छी प्रकार से जानता हूं। इस प्रकार वर्तमान काल में अपने में अर्थ परिच्छेदकता कहकर भूतकाल में इन्हीं धातुओं द्वारा इसी को प्रकट करने के लिये प्रभु कहते हैं-'मए एयं नायं' 'हे गौतम! प्रश्न द्वारा निर्णयकरनेसे पहिले मैंने इस वस्तु को इसी प्रकार से जाना था, तथा 'मए एयं दिट्ठम्' सामान्य परिच्छेद द्वारा मैंने इस वस्तु को इसी प्रकार से देखा था 'मए एयं बुज्झं' बोध को सम्यग्दर्शन की पर्याय होने से मैने इस वस्तु को इसी प्रकार से श्रद्धा का विषयभूत बनाया था, 'मए एयं अभिसमन्नागयं' सर्वप्रकार के बोधों द्वारा मैंने इसी प्रकार से जाना था, 'जं णं तहागयस्स जीवस्स सरूविस्स, सकम्मस्स, सरागस्स, सवेदस्स, समोहस्स, सलेसस्स, ससरीरस्स

"अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि" દરેક પ્રકારની પરિચ્છિત્તિઓ દ્વારા હું તેને તે રીતે જ સારી રીતે જાણું છું. આ રીતે વર્તમાનકાલથી પોતામાં અર્થ ઘટાવીને ભૂતકાલમાં એ જ ધાતુઓથી એ જ વાત પ્રકટ કરતાં પ્રભુ કહે છે કે-मए एवं नायं" હે ગૌતમ પ્રશ્ન દ્વારા નિર્ણય કર્યા પહેલાં મેં આ વસ્તુને આજ રીતે જાણી હતી. તેમ જ "मए एवं दिट्ठं" સામાન્ય પરિચ્છેદ દ્વારા મેં આ વસ્તુને આજ રીતે જોઈ હતી. "मए एवं बुद्धं" સમ્યગ્દર્શનની પર્યાયરૂપ બોધ હોવાથી મેં આ વસ્તુને આ રીતે જ શ્રદ્ધાના વિષયભૂત બનાવી હતી. "मए एवं अभिसमन्नागयं" સર્વ પ્રકારના બોધો દ્વારા મેં આ રીતે જ જાણ્યું હતું. जं णं तहागयस्स जीवस्स सरूविस्स, सकम्मस्स, सरागस्स, सवेदगस्स समोहस्स सलेसस्स ससरीरस्स,

गतम् तत्राह–'जं णं' इत्यादि। 'जं णं तहागयस्स जीवस्स' यत् खलु तथागतस्य जीवस्य तथागतस्य तं देवत्वादिप्रकारं प्राप्तस्तो जीवस्य, 'सरूविस्स' सरूपिणः–रूपविशिष्टस्य ननु स्वरूपेण अमूर्तस्य सतो जीवस्य कथं रूपित्वं तत्राह–'सकम्मस्स' सकर्मणः–कर्मसहितस्य कर्मविशिष्टस्य इत्यर्थः पुद्गलसंबन्धात् कर्मवतः, अथ कर्मपुद्गलसंबन्ध एव कथं स्वभावतोऽमूर्तस्य जीवस्य? तत्राह–

ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पन्नायइ' कि यह जीव जब देवत्वादि पर्याय को प्राप्त होता है तब रूप सहित होता है, कर्म सहित होता है, राग सहित होता है, वेद सहित होता है, मोहसहित होता है, लेश्या सहित होता है एवं जिस शरीर से यह शरीर कहा जाता है उस शरीर से संश्लिष्ट हुए उस जीव के विषय में ऐसा वक्ष्यमाणरूप से कहा जाता है, यहां ये जितने भी जीव के विषय में विशेषण दिये गये हैं उनमें से कितनेक हेतुहेतुमद्भाव को प्रदर्शित करने के लिये दिये गये हैं जीव जब देवत्वादिपर्याय को प्राप्त होता है–तब यह रूप विशिष्ट हो जाता है–इस कथन के ऊपर कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि जीव तो स्वरूप से भी अमूर्तिक है अतः उसमें रूपयुक्तता कैसे आ सकती है? तो इसके लिये कहा गया है कि जीव कर्म सहित है–अतः वह रूप से युक्त हो जाता है। इस पर पुनः ऐसी शंका हो सकती है कि जीव जब स्वभावतः

ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पन्नायइ" કે આ જીવ જ્યારે દેવત્વ વિગેરે પર્યાય પામે છે, ત્યારે તે રૂપવાળો હોય છે, કર્મસહિત હોય છે રાગવાળો હોય છે, વેદસહિત હોય છે, મોહસહિત હોય છે, લેશ્યાવાળો હોય છે અને જે શરીરથી આ શરીર બન્યું હોય તે શરીરથી સંશ્લિષ્ટ જોડાયેલ-લાગેલું તે જીવના વિષયમાં વક્ષ્યમાણરૂપથી એવું કહેવામાં આવે છે. અહિયાં જીવના વિષયમાં જેટલા વિશેષણો આપવામાં આવ્યા છે, તેમાંથી કેટલાક હેતુ હેતુમદ્ભાવ બતાવવા માટે આપવામાં આવ્યા છે. જીવ જ્યારે દેવત્વ વિગેરે પર્યાયને પામે છે, ત્યારે તે રૂપી બની જાય છે, આ કથનમાં કોઈ એવી શંકા કરે કે–જીવતો સ્વરૂપથી જ અમૂર્ત છે, તો તેનામાં રૂપયુક્તપણુ કેવી રીતે આવી શકે છે? તો તે માટે જીવ કર્મવાળો અર્થાત્ કર્મ સહિત હોવાનું કહ્યું છે. જેથી તે રૂપથી યુક્ત અર્થાત્ રૂપી થઈ જાય છે. એના પર ફરી શંકા કરવામાં આવે કે–જીવ

'सरागस्स' सरागस्य-रागवत्वादेव कर्मसम्बन्धो भवति स्वभावतोऽमूर्तस्यापि जीवस्येत्यर्थः उपलक्षणत्वात् द्वेषयुक्तस्यापि रागद्वेषयोः सहचरितत्वात्। तथा 'सवेयस्स' सवेदस्य स्त्र्यादिवेदयुक्तस्य, तथा 'समोहस्स' मोहकर्मयुक्तस्य 'सलेसस्स' सलेश्यस्य लेश्यायुक्तस्य 'ससरीरस्स' सशरीरस्य-शरीरसहितस्य 'ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स' तस्मात् शरीरात् अविप्रमुक्तस्य येन शरीरेण शरीरी कथ्यते तेन शरीरेण संश्लिष्टस्य किन्तु न तद्रहितस्य। एतादृशजीवविषये एवं पन्नायइ' एवं वक्ष्यमाणं प्रज्ञायते सामान्यजनेनापि 'तं जहा' तद्यथा 'कालत्ते वा' कालत्वं वा 'जाव सुक्किलत्ते वा' यावत् शुक्लत्वं वा इह यावत्पदेन नीलरक्तपीतवर्णानां

अमूर्त है तो फिर उसके साथ कर्मपुद्गल का सम्बन्ध कैसे हो सकता है? इसके लिये कहा गया है कि यह जीव 'सरागस्स' रागसहित है। अतः रागसहित होने के कारण इसके साथ कर्म पुद्गल का सम्बन्ध हुआ है। राग शब्द यहां उपलक्षण है-अतः इससे द्वेष का भी ग्रहण किया गया है। क्योंकि ये दोनों सहचरित हैं। यह जीव स्त्री आदि वेदों से युक्त है। अतः इसे सवेद कहा गया है। मोहकर्म से युक्त होने के कारण इसे समोह कहा गया है। लेश्या से युक्त होने के कारण सलेश्य तथा शरीर से सहित होने के कारण इसे सशरीर कहा गया है। अतः जिस शरीर से वह युक्त बना हुआ है और इसी कारण से जिसमें उस शरीर को लेकर यह शरीर है ऐसा व्यवहार हो रहा है सो ऐसे जीव के विषय में सामान्य जन भी ऐसा कहते हैं-'तं जहा कालत्ते वा जाव सुक्किलत्ते

જ્યારે સ્વભાવથી જ અમૂર્ત છે, તો પછી તેની સાથે કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ કેવી રીતે થાય છે? તે માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે-આ જીવ "सरागस्स" રાગ સહિત-અર્થાત્ રાગવાળો છે રાગ સહિત હોવાથી તેની સાથે કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ થયો છે. અહિયાં રાગ શબ્દ ઉપલક્ષણ છે જેથી તેનાથી દ્વેષનું પણ ગ્રહણ થયું છે. કેમ કે તે બન્ને સહચારિ-સાથે રહેનારા છે. આ જીવ સ્ત્રી પું. નપુંસકના વેદથી યુક્ત છે જેથી તેને 'સંવેદ' વેદવાળો કહ્યો છે. જીવ મોહનીય કર્મવાળો હોવાથી તેને "સમોહ" મોહ-વાળો કહ્યો છે. તે લેશ્યાયુક્ત હોવાથી તેને "સલેશ્ય" લેશ્યાવાળો કહ્યો છે. અને શરીર યુક્ત હોવાથી તેને "સશરીર" શરીરવાળો કહ્યો છે. જેથી જે શરીર યુક્ત તે જીવ હોય, અને તેજ કારણથી જેમાં તે શરીરના કારણે આ શરીર છે તેમ વ્યવહાર થાય છે, તેવા જીવના વિષયમાં સામાન્ય જન પણ એવું કહે છે કે "कालत्ते वा जाव सुक्किलत्ते वा" આ જીવ કૃષ્ણ-કાળા

संग्रहः, अत्र शुक्लादिपदं न गुणपरं किन्तु गुणाश्रयपरकं ततश्च कालादिवर्णवत्त्वं प्रतीयते 'सुब्भिगंधत्ते वा' सुरभिगन्धत्वं वा 'दुब्भिगंधत्ते वा' दुरभिगन्धत्वं वा अनेन गन्धवत्त्वं प्रतीयते । 'तित्ते वा जाव महुरत्ते वा' तिक्तत्वं वा यावत् मधुरत्वं वा अत्र यावत्पदेन कटुकषायाम्लरसानां संग्रहः अनेन रसवत्त्वं लक्ष्यते । 'कक्खडत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा' कर्कशत्वं वा यावत् रूक्षत्वं वा यावत्पदेन मृदुगुरुलघुशीतोष्णस्निग्धानां संग्रहः । पञ्चवर्णवत्त्वं द्विगन्धवत्त्वं पञ्चरसवत्त्वम् अष्ट

वा' कि यह जीव काले गुणवाला है-यावत् शुक्ल गुणवाला है। यहां यावत् पद से 'नील रक्त पीत' वर्णों का संग्रह हुआ है। यहां शुक्लादिपद गुणरूप वाच्य परक नहीं हैं किन्तु गुणाश्रय परक हैं। इसीलिये काले गुणवाला यावत्-शुक्लादि गुणवाला ऐसा अर्थ किया गया है। 'सुब्भिगंधत्ते वा, दुब्भिगंधत्ते वा त्तित्ते वा' जाव महुरत्ते वा' इसी प्रकार से यह जीव सुरभिगंधवाला है, दुरभिगंधवाला है, तिक्तगुणवाला है, यावत् मधुरगुणवाला है- यहां यावत् पद से कटु कषाय, और अम्ल रसों का ग्रहण हुआ है । इस कथन से जीव में रसवत्ता कथित होती है। 'कक्खडत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा' यह जीव कर्कश गुणवाला है यावत् रूक्ष गुणवाला है । यहां यावत्पद से मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण एवं स्निग्ध' इन स्पर्शों का

ગુણવાળો છે. યાવત્ શુકલ ગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી નીલ રક્ત અને પીત (પીળો) આ વર્ણો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ આ કાળો છે નીલ છે પીત છે, આ વર્ણો ગ્રહણ કરાયા છે. અહીં શુકલ વિગેરે પદો ગુણ રૂપવાચ્ય પરક નથી. પરંતુ ગુણના આશ્રય પરક છે. જેથી કાળા ગુણવાળો, નીલ ગુણવાળો, રક્ત ગુણવાળો, પીળા ગુણવાળો એવો અર્થ થાય છે. सुब्भिगंधत्तेवा, दुब्भिगंधत्ते वा, तित्ते वा जाव महुरत्तेवा" આ જીવ સુરભિ ગંધ-સુગંધવાળો છે. દુરભિ ગંધ-દુર્ગંધ વાળો છે. તિક્ત ગુણવાળો છે. યાવત્ મધુર ગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી કટુ, કષાય અને આમ્લ એ રસો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ કથનથી જીવમાં રસપણું હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે. "कक्खडत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा" આ જીવ કર્કશ ગુણ વાળો છે. યાવત્ રૂક્ષ ગુણ વાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નીગ્ધ આ પદો ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવમાં પાંચ વર્ણપણું બે ગંધપણું પાંચ રસ પણું. આઠ સ્પર્શપણું દેખાઈ આવે

स्पर्शवत्त्वं जीवे लभ्यते 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव चिट्ठित्तए' तत्तेनार्थेन गौतम! यावत् स्थातुम् अत्र यावत्पदेन 'देवे' इत्यारभ्य 'पुव्वामेव रूवी भवित्ता नो पभू अरूविं विउव्वित्ता' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति यतस्तस्य जीवस्य कालत्वादिकं मज्ञायतेऽतो नासौ तथागतो जीवो रूवी सन् अरूपिणम् आत्मानं विकुर्व्य स्थातुम् प्रभुरिति भावः। संसारिजीवमाश्रित्य कथितम्। सिद्धजीवमाश्रित्य आह- 'सच्चेव णं भंते!' स एव खलु भदन्त! 'से जीवे पुव्वामेव अरूवी भवित्ता' स जीवः पूर्वमेव अरूवी भूत्वा अरूपी सन् 'पभू रूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए' प्रभुः रूपिणं विकुर्व्य रूपी भूत्वे यर्थः खलु स्थातुम् रूपादिरहितो जीवः किं रूपादिम

ग्रहण हुआ है। तात्पर्य कहने का यह है-कि जीव में पांच वर्णवत्ता, द्विगन्धवत्ता, पंच रसवत्ता, और आठ स्पर्शवत्ता प्रतीत होती है। 'से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव चिट्ठित्तए' इसी कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि देव वैक्रियकरण के काल से पहिले ही रूपी हो करके बाद में अमूर्त आत्मा हो करके रह सकने के लिये समर्थ नहीं है। यहां यावत्पद से 'देवे' यहां से आरम्भ करके 'पुव्वामेव रूवीभवित्ता नो पभू अरूविं उव्वित्ता' यहां तक का पाठ ग्रहण किया गया है। जिस कारण से उस जीव में कालत्वादिक-कृष्णवर्णवाला आदिरूप व्यवहार-सामान्यजनों द्वारा भी किया जाता है (से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव चिट्ठित्तए) इसी कारण तथागत यह जीव रूपी होता हुआ अरूपी रूप से अपने आपकी विकुर्वणा नहीं कर सकता है। यह पूर्वोक्त कथन संसारी जीव की अपेक्षा से कहा गया है। अब सिद्ध जीव की अपेक्षा से सूत्रकार कथन करते हैं-'सच्चेव णं भंते! से जीवे पुव्वामेव अरूवी भवित्ता पभू रूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए' इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-

---

છે "से तेणट्ठेणं गोयमा जाव चिट्ठित्तए" હે ગૌતમ! એ કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે દેવ વૈક્રિય કરણ કાળની પહેલાથી જ રૂપી થઈને તે પછી આત્માને અમૂર્ત કહીને રહેવા સમર્થ થતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી 'देवे' એ પદથી લઈને "पुव्वामेव रूवी भवित्ता नो पभू अरूविं विउव्वित्तए" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. જે કારણથી તે જીવમાં કાલત્વાદિક— કૃષ્ણવર્ણ વાળા આદિ રૂપ વ્યવહાર સામાન્ય જનો દ્વારા પણ કરાય છે. એજ કારણે તથાગત આ જીવ રૂપી બનીને પોતે પોતાને અરૂપી રૂપથી વિકુર્વણા કરી શકતા નથી. આ સઘળું પૂર્વોક્ત કથન સંસારી જીવની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે, હવે સિદ્ધ જીવની અપેક્ષાથી સૂત્રકાર કથન કરે છે. "सच्चेव णं भंते! से जीवे पुव्वामेव अरूवी भवित्ता पभू रूवी विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए" આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ

त्वेन रूपेण स्थातुं प्रभुः किम्? इति प्रश्नः, भगवानाह 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः 'जाव चिट्ठित्तए' यावत् स्थातुम्, अत्र यावत्पदेन 'से जाव' इत्यारभ्य' विउव्वित्ता णं' इत्यन्तस्य ग्रहणम् 'गोयमा! हे गौतम! 'अहं एयं जाणामि अहमेतत् वक्ष्यमाणप्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु जानामि विशेषतोऽर्थावधारणेन 'जाव जं णं तहागयस्स' यावत् यत् खलु तथागतस्य यावत्पदेन 'अहमेयं पासामि' इत्यारभ्य 'मए एयं अभिसमन्नागयं' इत्यन्तस्य वर्तमानभूतकालिकस्य प्रकरणस्य संग्रहो विज्ञेयः। तथागतस्य देवत्वादिपर्यायविमुक्तस्य, 'जीवस्स' जीवस्य 'अरूविस्स' अरूविणः 'अकम्मस्स' अकर्मणः 'अरागस्स' अरागस्य 'अवेयस्स' अवेदस्य

हे भदन्त! जो जीव रूपादि रहित है वह क्या अपने आपको रूपादिमान् रूप से विकुर्वणा करके रह सकने में समर्थ है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। 'जाव चिट्ठित्तए' यहां से लेकर 'विउव्वित्ता णं' यहां तक का पाठ ग्रहण किया गया है। 'गोयमा! अहं एयं जाणामि जाव जण्णं तहागयस्स जीवस्स' हे गौतम! विशेषरूप से अर्थ का निश्चय कर लेनें के कारण मैं वक्ष्यमाण प्रश्न द्वारा निर्णयभूत वस्तु को जानता हूं, 'जाव जं णं तहागयस्स' यहां यावत्पद से 'अहमेयं पासामि' इस पाठ से लेकर 'मए एयं अभिसमन्नागयं' यहां तक का वर्तमान एवं भूतकालिक प्रकरण का संग्रह हुआ है। इस प्रकार देवत्वादिपर्याय से विमुक्त जीव के जो कि 'अरूविस्स' अरूपी हो चुका है। 'अकम्मस्स' कर्म रहित हो चुका है, अरागस्स' रागरहित

સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્! જે જીવ રૂપ વિગેરેથી રહિત છે. તે શું પોતે પોતાને રૂપાદિમાન્ રૂપની વિકુર્વણા કરીને રહિ શકે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ! આ અર્થ બરોબર નથી. "जाव चिट्ठित्तए" અહિયાં યાવત્ પદથી "से जीवे" એ પદથી લઈ ને "विउव्वित्ता णं" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. "गोयमा! अहं एवं जाणामि" હે ગૌતમ વિશેષ રૂપથી અર્થનો નિશ્ચય કરવાને કારણે હું વક્ષ્યમાણ પ્રશ્ન દ્વારા નિર્ણયભૂત વસ્તુને જાણું છું. "जाव जं णं तहागयस्स" અહિયાં યાવત્ પદથી "अहमेयं पासामि" એ વાકયથી લઇને "मए एवं अभिसमन्नागयं" અહિં સુધીના વર્તમાન્ અને ભૂતકાળના પ્રકરણનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે દેવત્વાદિ પર્યાયથી મુક્ત થયેલ જીવને કે જે જીવ "अरुविस्स" અરૂપી થઇ ચૂકયો છે. "अकम्मस्स" કર્મ રહિત થઇ ચૂકયો છે. "अरागस्स" રાગ રહિત થઇ ચૂકયો છે. "असरीरस्स" શરીર રહિત

भ० ५३

'अमोहस्स' अमोहस्य 'असरीरस्स' अशरीरस्य शरीररहितस्य 'ताओ सरीराओ विप्पमुक्कस्स' तस्मात् पूर्वप्राप्तात् शरीरात् विप्रमुक्तस्य 'नो एवं पन्नायइ' न एवं प्रज्ञायते किं तत् यत् न प्रज्ञायते.? तत्राह–'तं जहा' तद्यथा 'कालत्ते वा जाव रुक्खत्ते वा' कालत्वं वा यावत् रूक्षत्वं वा, अत्र यावत्पदेन कालत्वरूक्षत्वयो-र्मध्यगतानां कालत्वातिरिक्तवर्णचतुष्टय–गन्धद्वयतिक्तादिरसपञ्चक–कर्कशादि-स्पर्शसप्तकरूपाणां पदानां संग्रहो भवति इति। स्वभावतो वर्णादिरहितस्य जीवस्य वर्णादिमत्त्वं केवलिनापि न प्रज्ञायते अवश्यात् वर्णादीनामसत्वं च मुक्तस्य कर्म-

हो चुका है, 'असरीरस्स' शरीर रहित हो चुका है। एवं 'ताओ सरी-राओ विप्पमुक्कस्स' पूर्व प्राप्त शरीर से जो सर्वथा रिक्त हो चुका है ऐसे उस जीव के विषय में 'नो एवं पन्नायइ' सामान्यजन द्वारा भी ऐसा नहीं कहा जाता है। 'तं जहा' जैसे कि–'कालत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा' यह जीव कृष्ण गुणवाला है, यावत् रूक्ष गुणवाला है। यहां यावत्पद से कालत्व एवं रूक्षत्व इन गुणों के मध्यगत चार वर्ण, दो गंध, तिक्तादि पांच रस और कर्कश आदि सात स्पर्श इनका संग्रह हुआ है। तात्पर्य इस पाठका ऐसा है कि स्वभाव से वर्णादि रहित जीव में वर्णादि से युक्तता केवली द्वारा भी नहीं कही गई है। क्योंकि उसमें वर्णादिमत्त्व का अभाव है। वर्णादिमत्व के अभाव का कारण उसमें कर्मबन्ध होने का अभाव है। कर्मबन्ध होने के अभाव का कारण वहां कर्मबन्ध के हेतु रागादिकों का

विप्पमुक्कस्स" પહેલા પ્રાપ્ત કરેલ શરીરથી જે સર્વથા છૂટી ગયો છે. એવા તે જીવના વિષયમાં "नो एवं पण्णायइ" સામાન્ય જનોથી પણ એવું કહી શકાતું નથી. "तं जहा" જેમ કે "कालत्ते वा जाव रुक्खत्ते वा" આ જીવ કૃષ્ણ ગુણવાળો છે. યાવત્ રૂક્ષગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્પદથી કાલત્વ રુક્ષત્વ એ ગુણોની મધ્યમાં રહેલ ચાર વર્ણ, બે ગંધ, તિક્ત વિગેરે પાંચ રસ, કર્કશ વિગેરે અને આઠ સ્પર્શ એ બધાનો સંગ્રહ થયો છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે સ્વભાવથી જ વર્ણ વિગેરેથી રહિત જીવમાં વર્ણ વિગેરેથી યુક્તતા કેવલીઓએ પણ કહી નથી. કેમકે જીવમાં વર્ણાદિપણાનો અભાવ છે વર્ણાદિપણાના અભાવનું કારણ જીવમાં કર્મ બંધ હોવાનો અભાવ છે. તેમાં કર્મ બંધનો અભાવ હોવાનું

बन्धहेत्वभावेन कर्माभावात् कर्माभावे च कर्मजनितशरीरादेरभावादेव वर्णादीनामभाव इति नारूपी भूत्वा रूपी भवतीतिभावः। 'से तेणट्ठेणं जाव चिट्ठित्तए वा' तत्तेनार्थेन यावत् स्थातुं वा अत्र यावत्पदेन 'गोयमा एवं वुच्चइ से जीवे' इत्यारभ्य 'विउव्वित्ताणं' इत्यन्तस्य ग्रहणम् तथा च देवादि जीवः कर्मसद्भावात् रूपी सन् अरूपी भूत्वा स्थातुं न समर्थः। तथा अरूपी सन् कर्मरहितत्वात् रूपी भूत्वा स्थातुं न समर्थः, इति सूत्रद्वयस्याशयः। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति। हे भदन्त! यद् देवानुप्रियेण कथितम् तत्

हो चुका हैं, 'अवेयस्स' वेद रहित हो चुका है, 'अमोहस्स' मोह रहित अभाव है। अतः कर्म के अभाव में कर्मजनित जो शरीरादिक हैं उनका उसमें सत्व नहीं होने से वर्णादिकों का अभाव है। इसलिये वह अरूपी होकर रूपी नहीं होता है। 'से तेणट्ठेणं जाव चिट्ठित्तए वा' यहां यावत्पद से 'गोयमा! एवं वुच्चइ से जीवे' इस पाठ से लेकर विउव्वित्ता णं' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है। तथा च देवादि जीव कर्म के सद्भाव से रूपी होता हुआ अरूपी रूप से होकर नहीं रह सकता है। तथा अरूपी होता हुआ जीव कर्म रहित हो जाने के कारण रूपी रूप से होकर नहीं रह सकता है। यह सूत्र द्वय का आशय है। 'सेवं भंते!

થઇ ચૂકયો છે. "अमोहस्स" મોહ રહિત થઇ ચૂકયો છે. અને "ताओ सरीराओ કારણુ ત્યાં કર્મ બંધના કારણરૂપ રાગાદિનો અભાવ છે. જેથી કર્મના અભાવમાં કર્મથી થયેલ જે શરીર વિગેરે છે. તેનું જીવમાં સત્વ નહિ હોવાથી વર્ણાદિકનો અભાવ છે. તેથી જીવ અરૂપી થઈને રૂપી થઈ શકતો નથી. "से तेणट्ठेणं जाव चिट्ठित्तए वा" અહિયાં યાવત્ પદથી "गोयमा एवं वुचइ से जीवे" એ પાઠથી લઈને "विउव्वित्ता णं" અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. દેવ વિગેરેનો જીવ કર્મના સદ્ભાવથી રૂપી થઈને અરૂપી પણાથી રહી શકતો નથી તેમજ અરૂપી બનેલો જીવ કર્મ રહિત થઇ જવાના કારણે રૂપી બનીને રહી શકતો નથી. આ પ્રમાણે આ બે સૂત્રોનો આશય છે. "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્!

एवमेव-सत्यमेव इत्युक्त्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० ४ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥१७-२॥

सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त आप देवानुप्रियने जो यह कहा है-वह ऐसा ही है-इस प्रकार कहकर वे गौतम संयम और तप से आत्माको भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
दूसरा उद्देशक समाप्त ॥१७-२॥

આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ સઘળું કહ્યું છે તે તેમજ છે. હે ભગવન્ ! આપે વર્ણવેલ સઘળું કથન યથાર્થ છે. અર્થાત્ સત્ય છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકાં પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૨॥

अथ तृतीयोद्देशः प्रारभ्यते।

द्वितीयोद्देशके जीवस्यारूपितामरनलक्षणो धर्मो निरूपितः तृतीयोद्देशके तु एजनादिलक्षणो जीवो निरूप्यते, इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्- सेलेसिं पडिवन्नए' इत्यादि।

मूलम्-सेलेसिं पडिवन्नए णं भंते! अणगारे सया समियं एयइ वेयइ जाव तं तं भावं परिणमइ? णो इणट्ठे समट्ठे णणत्थ एगेणं परप्पओगेणं। कइ विहा णं भंते! एयणा पन्नत्ता? गोयमा! पंचविहा पण्णत्ता तं जहा दव्वेयणा खेत्तेयणा कालेयणा भवेयणा भावेयणा। दव्वेयणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता गोयमा! चउव्विहा पन्नत्ता तं जहा नेरइयदव्वेयणा तिरिक्खदव्वेयणा मणुस्सदव्वेयणा देवदव्वेयणा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा२ गोयमा जं णं नेरइया दव्वे नेरइयदव्वे वट्टिंसु वा वट्टंति वा वट्टिस्संति वा तेणं तत्थ नेरइया नेरइयदव्वे वट्टमाणा नेरइयदव्वेयणं एइंसु वा एयंति वा एइस्संति वा से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा २। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ तिरिक्खजोणियदव्वेयणा एवं चेव नवरं तिरिक्खजोणियदव्वेयणा भाणियव्वा सेसं तं चेव एवं जाव देवदव्वेयणा। खेत्तेयणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता गोयमा! चउव्विहा पण्णत्ता तं जहा नेरइयखेत्तेयणा जाव देवखेत्तेयणा०। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइयखेत्तेयणा २ एवं चेव नवरं नेरइयखेत्तेयणा भाणियव्वा एवं जाव देवखेत्तेयणा एवं काले-

यणा वि एवं भवेयणा वि एवं भावेयणा वि एवं जाव देवभावेयणा ॥सू० १॥

छाया—शैलेशीं प्रतिपन्नकः खलु भदन्त ! अनगारः सदा समितं एजति व्येजति यावत् तं तं भावं परिणमतीति ? नायमर्थः समर्थः नान्यत्र एकेन परप्रयोगेण । कतिविधाः खलु भदन्त ! एजना प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा द्रव्यैजना, क्षेत्रैजना, कालैजना, भवैजना भावैजना । द्रव्यैजना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! चतुर्विधा प्रज्ञप्ता तद्यथा नैरयिकद्रव्यैजना तिर्यग् द्रव्यैजना मनुष्यद्रव्यैजना देवद्रव्यैजना तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते नैरयिकद्रव्यैजना २ गौतम ! यत् खलु नैरयिकाः नैरयिकद्रव्ये अवर्तन्त वा वर्त्तन्ते वा वर्त्स्यन्ति वा ते खलु तत्र नैरयिकाः नैरयिकद्रव्ये वर्त्तमाना नैरयिकद्रव्यैजनाम् ऐजन् एजंति वा एजिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते—नैरयिकद्रव्यैजना २ । तत्केनार्थेन खलु भदन्त ! एवमुच्यते तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना एवमेव नवरं तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना भणितव्या शेषं तदेव एवं यावत् देवद्रव्यैजना । क्षेत्रैजना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! चतुर्विधा प्रज्ञप्ता तद्यथा नैरयिकक्षेत्रैजना यावत् देवक्षेत्रैजना । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते नैरयिकक्षेत्रैजना २ एवमेव नवरं नैरयिकक्षेत्रैजना भणितव्या एवं यावत् देवक्षेत्रैजना एवं कालैजना अपि एवं भवैजना अपि एवं भावैजना अपि एवं यावत् देवभावैजना ॥सू० १॥

टीका—'सेलेसिं पडिवन्नए णं भंते !' शैलेशीं प्रतिपन्नः खलु भदन्त ! 'अणगारे' अनगारः साधुः 'सया' सदा—सर्वदा काले 'समियं' समितम्—सप्रमाणम् ,

---

तीसरे उद्देशे का प्रारंभ—

द्वितीय उद्देशक में जीव के अरूपी होने रूप धर्म का निरूपण किया है । अब इस तृतीय उद्देशे में जीव एजनादिलक्षणवाला है । ऐसा निरूपण किया जाता है । इसी संबंध को लेकर इस तृतीय उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है ।

'सेलेसिं पडिवन्नए णं भंते ! अणगारे सया समियं' इत्यादि ।

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

બીજા ઉદ્દેશામાં જીવના અરૂપી હોવાના સંબંધમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં જીવ એજનાદિ લક્ષણ વાળો છે, એવું નિરૂપણ કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઇને આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે—

"સેલેસિં પડિવણ્ણએ ણં ભંતે ! અણગારે" ઇત્યાદિ

यद्वा 'समियं' इत्यस्य प्राकृतत्वात् 'समितः' इतिच्छाया, तत्र समितः सम्यक् इतः प्राप्तो ज्ञानादिकं मोक्षमार्गम् 'एयइ' एजति-कंपते 'वेयइ' व्येजति-विशेषरूपेण कम्पते 'जाव तं तं भावं परिणमइ' यावत् तं तं भावं परिणमते अत्र यावत्पदेन 'चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ' इति संग्राह्यम् । चलति, स्पन्दते, घट्टते, क्षुभ्यति, उदीरयति इति छाया, तत्र चलति-स्थानात्स्थानान्तरं गच्छति । स्पन्दते-किञ्चिच्चलति, अन्यत्स्थानं गत्वा पुनस्तत्रैवागच्छतीति वा । घट्टते-सर्वदिक्षु चलति, पदार्थान्तरं स्पृशति वा । क्षुभ्यति-क्षुब्धो भवति बिभेति वा । उदीरयति-उत्-प्राबल्येन प्रेरयति, पदार्थान्तरं प्रतिपादयति वा । हे भदन्त ! शैलेशी-

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि-'सेलेसिं पडिवन्नए णं भंते अणगारे सया समियं एयइ, वेयइ, जाव तं तं भावं परिणमइ' हे भदन्त ! जो अनगार शैलेशी अवस्था को प्राप्त हो चुका है, वह सदा सर्वदा प्रमाण रहित अथवा-समियं' 'मोक्ष के मार्गभूतज्ञानादिक को प्राप्त हुआ, क्या 'एजते' कंपित होता है ? 'व्येजति' विशेषरूप से कंपित होता है ? 'जाव तं तं भावं परिणमइ' यावत् उस उस भावरूप से परिणत होता है ? यहां यावत् शब्द से 'चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ,' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है। क्या वह इस अवस्था में 'चलइ' एक स्थान से दूसरे स्थान में जाता है ? 'फंदइ' कुछ २ चलता है ? अथवा-दूसरे स्थान पर जाकर के पुनः वहीं पर आ जाता है क्या ? 'घट्टइ' सर्व दिशाओं में चलता है ? या पदार्थान्तरों को छूता है या 'खुब्भइ' वह क्षुब्ध होता है ? या डरता है क्या ? 'उदीर-

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-"सेलेसिं पडिवण्णए णं भंते ! अणगारे सया समियं एयइ, वेयइ, जाव तं तं भावं परिणमइ" હે ભગવન્ જે અનગારે શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે, તે સદા સર્વદા પ્રમાણુ રહિત અથવા-"समियं" મોક્ષના માર્ગરૂપ જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કરીને एजति" શું કંપે છે? "व्येजति" વિશેષ રૂપથી કંપે છે? "जाव तं तं भावं परिणमइ" યાવત્ તે તે ભાવથી પરિણમે છે? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. તે આ અવસ્થામાં "चलति" એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં જાય છે ? "स्पन्दते" કંઈક કંઈક ચાલે છે ? અથવા બીજે સ્થાને જઈને ફરીથી ત્યાંજ આવી જાય છે ? "घट्टते" બધી દિશાઓમાં ચાલે છે ? અથવા "क्षुभ्यति" તે ક્ષુબ્ધ થાય છે ? અથવા તે ડરે છે? "उदीरयति" પ્રબળતાથી કોઈને પ્રેરણા કરી શકે છે ? અથવા તો પદાર્થાન્તરનું કોઈની પ્રત્યે

मवस्थां प्राप्तोऽनगारः किं कंपनादिक्रियायुक्तो भवति तथा किं तान् तान् भावान् प्राप्नोति ? शैलानामीशः शैलेशो–मेरुस्तस्यैव अवस्था इति शैलेशी, चतुर्दशगुणस्थानवर्तिनी स्थिरभावरूपा, अवस्था, तस्यामवस्थायामपि किं कम्पनादिकं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, अयमर्थः शैलेशीं प्राप्तवतोऽपि कंपनादिकं भवतीत्याकारको न भवति, 'णण्णत्थ एगेणं परप्पओगेणं' नान्यत्र एकेन परप्रयोगेण, परप्रयोगात्मककारणं विहाय न कंपते, शैलेश्यवस्थायां जीवोऽत्यन्तस्थिरो भवति' अतस्तत्र परप्रयोगमन्तरा न कथमपि कम्पनादिक्रियां प्राप्नोतीत्यर्थः । योऽयं कंपनादीनां निषेधः कृतः सः एकस्मात् परप्रयोगात् अन्यत्रकृतः यत एकेन परप्रयोगेणैव शैलेश्याम् एजनादि भवति न

यति' प्रबलता से किसीको प्रेरित करता है या पदार्थान्तर का किसी के प्रति प्रतिपादन करता है ? तात्पर्य इस प्रश्न का ऐसा है कि जब आत्मा शैलेशी अवस्था को प्राप्त हो जाता है–तब वह मेरू पर्वत के जैसा कंपनादि क्रिया से विहीन हो जाता है । अतः गौतम ने प्रभु से इस बात को जानने के लिये ऐसा प्रश्न किया है कि ऐसा वह जीव क्या इस अवस्था में भी कंपनादि क्रिया से युक्त होता है ? उन २ भावरूप में परिणमित होता है ? शैलेश शब्द का अर्थ है पर्वतों का राजा सुमेरु, इस सुमेरु की जैसी अवस्था का नाम शैलेशी है । यह अवस्था जीव को १४ वें गुणस्थान में प्राप्त होती है । तो क्या इस अवस्था के प्राप्त हो जाने पर भी कंपनादि क्रियाएँ होती हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा–'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् जीव को जब यह अवस्था प्राप्त हो जाती है तब वह कंपनादिक क्रियाओं से रहित हो जाता है । 'णण्णत्थ एगेणं परप्पओ

પ્રતિપાદન કરે છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે–જ્યારે આત્મા શૈલશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી લે છે ત્યારે તે મેરૂ પર્વતની માફક કંપનાદિ ક્રિયા વગરનો થઈ જાય છે. જેથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને આ પ્રશ્ન કરીને તે વાત જાણવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરતાં કહે છે કે–તેવો તે જીવ આ અવસ્થામાં પણ કંપનાદિ ક્રિયાવાળો શું થાય છે? તે તે ભાવરૂપથી પરિણમિત થાય છે? શૈલેશ શબ્દનો અર્થ પર્વતોનો રાજા સુમેરૂ એ પ્રમાણે છે. તે સુમેરૂ જેવી અવસ્થાનું નામ શૈલેશી અવસ્થા છે. આ અવસ્થા જીવને (મેરૂ જેવી અવસ્થા) ચૌદમાં ગુણસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો શું આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ કંપનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ જીવને જ્યારે આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે કંપનાદિક્રિયાઓથી છૂટી જાય છે.

तु कारणान्तरेण इतिभावः। एजनाधिकारादेव एजनाभेदान् दर्शयितुमाह-'कइ विहा' इत्यादि। 'कइविहा णं भंते !' कतिविधा खलु भदन्त ! 'एयणा पण्णत्ता' एजना प्रज्ञप्ता हे भदन्त ! का इयम् एजना कतिविधा च सा या शैलेश्यवस्थि तस्य जीवस्य न भवतीति एजना विषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचविहा एयणा पण्णत्ता' पञ्चविधा एजना प्रज्ञप्ता, सा

गेणं' इसके कहने का तात्पर्य ऐसा है, कि शैलेशी अवस्था में परप्रयोगको लेकर ही कंपनादि क्रियाएँ होती हैं। और दूसरे कारणों से नहीं। इस प्रकार जो कंपनादि क्रियाओं का निषेध किया गया है वह परप्रयोग के सिवाय किया गया है। एजना के अधिकार से ही अब सूत्रकार एजना के भेदों को प्रकट करने के अभिप्राय से आगे का प्रकरण प्रारम्भ करते हैं-इसमें गौतम ! ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइविहा णं भंते ! एयणा पण्णत्ता' हे भदन्त ! एजना कंपन कितने प्रकार की कही गई है ? अर्थात् यह एजना क्या है और यह कितने प्रकार की होती है तथा शैलेशी अवस्था में स्थित जीव को कौनसी एजना नहीं होती है ? इस प्रकार का यह एजना विषयक प्रश्न है-इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा !' हे गौतम ! 'पंचविहा एयणा पण्णत्ता' एजना पांच प्रकार की कही गई है। योग द्वारा आत्मप्रदेशों का कंपन होना या

"णण्णत्थ एगेणं परप्पओगेणं" કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે-શૈલેશી અવસ્થામાં પરપ્રયોગને લઈને જ કંપન વિગેરે ક્રિયાઓ થાય છે, બીજા કારણોથી નહીં'. આ રીતે જે કંપનાદિ ક્રિયાઓનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, તે પર પ્રયોગના શિવાય કરવામાં આવ્યો છે.

એજના ના અધિકારથી જ હવે સૂત્રકાર એજનાના ભેદોને પ્રગટ કરવાના અભિપ્રાયથી આગળનું પ્રકરણ પ્રારંભ કરે છે તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"कइ विहा णं भंते ! एयणा पण्णत्ता ' હે ભગવન્ "एजन" કંપન કેટલા પ્રકારની કહી છે? અર્થાત્ આ એજના એ શું છે? અને તે કેટલા પ્રકારની છે? તેમજ શૈલેશી અવસ્થામાં રહેલા જીવને કઈ એજના થતી નથી. આ રીતનો આ એજના વિષયમાં પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा ! હે ગૌતમ "पंचविहा एयणा पण्णत्ता" એજના પાંચ

भ० ५४

एजना योगद्वारा आत्मप्रदेशानाम् अथवा पुद्गलद्रव्याणां चलनं कंपनम्, तथा च कंपनादिरूपा एजना, सा च द्रव्यादिभेदेन पञ्चप्रकारा तदेव दर्शयति 'तं जहा' तद्यथा द्रव्यैजना द्रव्याणाम् एजना इति द्रव्यैजना तत्र द्रव्याणां नारकादि जीव-संपृक्तपुद्गलद्रव्याणां शरीराणाम् नारकादिजीवद्रव्याणां वा एजना द्रव्यैजना शब्देन व्यवह्रियते। 'खित्तेयणा' क्षेत्रैजना नारकादि क्षेत्रेषु वर्तमानानां जीवानाम् अथवा जीवसंपृक्तपुद्गलद्रव्याणाम् एजना 'कालेयणा' कालैजना काले-नारकादिकाले वर्तमानानां जीवानाम् अथवा जीवसंपृक्तपुद्गलानां या एजना सा कालैजना 'भवेयणा' भवैजना भवे-नारकादिभवे वर्तमानानां जीवानां जीवसंपृक्त पुद्गलानां वा या एजना सा भवैजना 'भावेयणा' भावैजना भावे-औदयिकादि-

पुद्गल द्रव्यो का चलना इसका नाम एजना है। इस प्रकार एजना कंपनादिरूप होती है, कंपनादिरूप यह एजना द्रव्यादि के भेद से पांच प्रकार की है 'तं जहा' जैसे (दव्वेयणा) द्रव्यएजना-द्रव्यों की एजना-नारकादि जीव संपृक्त पुद्गल द्रव्यों का-शरीरों का अथवा-नारकादि जीव द्रव्यों का कंपन यह द्रव्यैजना हि 'खित्तेयणा 'क्षेत्रैजना-नरकादि-क्षेत्रों में वर्तमान जीवों को अथवा जीव संपृक्त पुद्गलद्रव्यों की जो एजना कंपन है वह क्षेत्र एजना है 'कालेयणा' कालैजना नारकादिकाल में वर्तमान जीवों की अथवा जीव संपृक्त पुद्गल द्रव्यों की जो एजना है वह काल एजना है। 'भवेयणा'-भवैजना-नारकादि भव में वर्तमान जीवों की, अथवा जीव द्रव्य संपृक्त पुद्गलों की जो एजना है वह भवैजना-'भावेयणा' भावैजना औदयिक आदि भावों में वर्तमान जीवों की अथवा-

પ્રકારની કહી છે. યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું કંપન થવું અથવા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ચાલવું તેનું નામ એજના છે. આ રીતે એજના કંપનાદિરૂપ હોય છે. કંપનાદિરૂપ આ એજના દ્રવ્યાદિના ભેદથી પાંચ પ્રકારની છે. "तंजहा" તે આ પ્રમાણે છે. 'दव्वेयणा' દ્રવ્ય એજના દ્રવ્યોની એજના-નારક વિગેરે જીવ યુક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોના શરીરોના અથવા નારકાદિજીવ દ્રવ્યોનું કંપન એ દ્રવ્ય એજના છે. "खित्तेयणा" ક્ષેત્ર એજના-નારકાદિક્ષેત્રોમાં રહેલા જીવોને અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની એજના-કંપન છે તે ક્ષેત્ર એજના છે. "कालेयणा" કાલ એજના નારક વિગેરે કાળમાં રહેલા જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની જે એજના છે તે કાલ એજના છે. "भवेयणा" ભવએજના -નારકાદિ ભવમાં વર્તમાન જીવોની અથવા જીવદ્રવ્યથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની જે એજના છે તે ભવએજના છે. "भावेयणा" ભાવએજના ઔદયિક

भावे वर्तमानानां जीवानां जीवसंपृक्तपुद्गलानां वा या एजना सा भवैजना इत्थं पञ्चप्रकारा एजना भवति । एजनायाः सामान्यलक्षणं तु योगद्वारेण आत्मप्रदेशानां पुद्गलद्रव्याणां वा चलनं कम्पनमित्येवेति । 'दव्वेयणा णं भंते !' द्रव्यैजना खलु भदन्त ! 'कइविहा पन्नत्ता' कतिविधा प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः, भगवानाह–'चउव्विहा पन्नत्ता' चतुर्विधा प्रज्ञप्ता द्रव्यैजना 'तं जहा' तद्यथा 'नेरइयदव्वेयणा' नैरयिकद्रव्यैजना 'तिरिक्खजोणियदव्वेयणा' तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना 'मणुस्स दव्वेयणा' मनुष्यद्रव्यैजना 'देवदव्वेयणा' देवद्रव्यैजना । 'से केणट्ठेणं भंते !' तत् केनार्थेन खलु हे भदन्त ! 'एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा २' एवमुच्यते नैरयिकद्रव्यैजना २ हे भदन्त ! कथमेतस्या नैरयिकद्रव्यैजनेति नाम भवतीति

—जीव संपृक्त पुद्गलों की जो एजना है वह भावेना है । इस प्रकार से पांच प्रकार की एजना होती है । एजना का सामान्य लक्षण तो यही है कि योगद्वारा, आत्मप्रदेशों का या पुद्गल द्रव्यों का सकंप होना । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'दव्वेयणा णं भंते कइविहा पन्नत्ता' हे भदन्त ! द्रव्यैजना कितने प्रकार की कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'चउव्विहा पन्नत्ता' हे गौतम ! द्रव्यैजना चार प्रकार की कही गई है । (तं जहा) जैसे 'नेरइयदव्वेयणा' नैरयिका द्रव्य एजना, 'तिरिक्खजोणियदव्वेयणा' तिर्यक् योनिक द्रव्यैजना, 'मणुस्सदव्वेयणा' मनुष्य द्रव्यैजना 'देवदव्वेयणा' देवद्रव्यैजना । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है–'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा' हे

વિગેરે ભાવોમાં રહેલ જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની જે એજના છે તે ભાવએજના છે. આ રીતે એજના પાંચ પ્રકારની થાય છે. એજનાનું સામાન્ય લક્ષણ તો એ જ છે કે–યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું અથવા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો કંપ થવો તે એજના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "दव्वेयणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ દ્રવ્ય એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"चउविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય એજના ચાર પ્રકારની કહી છે. "तं जहा" તે આ પ્રકારે છે "नेरइयदव्वेयणा" નૈરયિક દ્રવ્ય એજના "तिरिक्खजोणिय दव्वेयणा" તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજના "मणुस्सदव्वेयणा" મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના "देवदव्वेयणा" દેવ દ્રવ્ય એજના

હવે ગૌતમ સ્વામી એજનાના નામોના કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી પ્રભુને પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा" હે ભગવન્ તેનું

प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'जं णं नेरइया नेरइयदव्वे वट्टिंसु वा' यत् खलु यस्मात् कारणात् नैरयिकाः नैरयिकद्रव्येषु अवर्तन्त-अतीतकाले नरकद्रव्ये वर्तमाना अभवन् 'वट्टंति वा' वर्तन्ते वा वर्तमानकाले नारकद्रव्ये एव तिष्ठन्ति 'वट्टिस्संति वा' वर्तिष्यन्ते वा अनागतकालेऽपि तत्र स्थास्यन्ति 'ते णं तत्थ नेरइया नेरइयदव्वे वट्टमाणा' ते खलु तत्र तस्मिन् समये नैरयिका नैरयिकद्रव्ये वर्तमानाः सन्तः 'नेरइयदव्वेयणं एयंसु वा' नैरयिकद्रव्यैजानम् ऐजन् अत्र अनुभवार्थकमेजनम् ज्ञातवन्तोऽनुभूतवन्त इत्यर्थः 'एयंति वा' एजन्ति वा जानन्ति अनुभवन्तीत्यर्थः 'एइस्संति वा' एजिष्यन्ति वा द्रव्यैजनामनुभविष्यन्ति वेत्यर्थः 'से तेणट्ठेणं' तत्तेनार्थेन 'गोयमा' हे गौतम ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'नेरइयदव्वेयणा' नैरयिकद्रव्यैजना (२) यस्मात् कारणात् ते नारकाः नरक-

---

भदन्त ! इसका नैरयिकद्रव्यैजना ऐसा नाम क्यों हुआ हैं ? उसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जं णं नेरइया नेरइयदव्वे वट्टिंसु वा, वट्टंति वा, वट्टिस्संति वा' हे गौतम ! जिस कारण से नैरयिक' नैरयिक द्रव्यों में अतीत काल में वर्तमान-मौजूद थे, तथा वर्तमान काल में वे वहां मौजूद है, तथा अनागत काल में वे उस नैरयिक द्रव्य में मौजूद रहेंगे 'ते णं तत्थ नेरइया नेरइयदव्वे वट्टमाणा' इस कारण नैरयिक द्रव्य में वर्तमान रहे हुए उन नैरयिकोंने 'नेरइयदव्वेयणं एयंसु वा' उस समय में नैरयिक द्रव्यैजना का अनुभव किया, 'एयंति वा' वर्तमान में वे उसका अनुभव करते हैं। 'एइस्संति वा' और भविष्यत् में भी वे उसका अनुभव करेंगे 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, नेरइयदव्वेयणा' इसी कारण हे गौतम ! इसका नैरयिक द्रव्यैजना ऐसा नाम कहा

નૈરયિક દ્રવ્ય એજના એવું નામ કેમ થયું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जं णं नेरइया नेरइयदव्वे वट्टिंसु वा, वट्टंति वा वट्टिस्संति वा" હે ગૌતમ જે કારણે નૈરયિક, નૈરયિક દ્રવ્યોમાં અતીતકાળમાં-ભૂતકાળમાં હતા. તથા વર્તમાનકાળમાં તે ત્યાં રહેલા છે. તથા ભવિષ્યકાળમાં તે નૈરયિક દ્રવ્યમાં રહેશે. "ते णं तत्थ नेरइया नेरइयदव्वे वट्टमाणा" આ કારણથી નૈરયિક દ્રવ્યનાં રહેલા તે નૈરયિકોએ 'नेरइयदव्वेयणं एयंसु वा' તે સમયે દ્રવ્યએજનાના અનુભવ કર્યો "एयंतिवा" વર્તમાનમાં તેઓ તેનો અનુભવ કરે છે. "एइस्संतिवा" અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ અનુભવ કરશે. "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा" તેજ કારણે હે ગૌતમ નૈરઈક દ્રવ્ય એજના

स्थितद्रव्येषु पूर्वमासन् इदानीं वर्तन्ते वर्तमानाश्च भविष्यन्ति, अथ च तत्र तस्मिन् तस्मिन् समये द्रव्यैजनामनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मादेव कारणात् 'नारकद्रव्यैजना' एतस्या एजनाया नाम भवतीति भावः । नैरयिकद्रव्यैजनायाः स्वरूपं ज्ञात्वा तिर्यग्योनिकद्रव्यैजनायाः स्वरूपं ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह- 'से केणट्ठेणं' इत्यादि । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तिरिक्खजोणियदव्वेयणा २' तत् केनार्थेन केन कारणेन हे भदन्त ! एवमुच्यते तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना २, तिर्यग्योनिकद्रव्यैजनेति नामकरणे को हेतुरिति प्रश्नाशयः भगवानाह-'एवं चेव' एवमेव नारकद्रव्यैजनावदेव यथा नारकद्रव्यैजना कथिता तथैव

गया है । तात्पर्य कहने का यह है कि जिस कारण से नारक जीव नरक स्थितद्रव्यों में पहिले थे, वर्तमान में है, और भविष्यत् में रहेंगे और उस उस समय में उन्हों ने उस द्रव्यैजना का अनुभव किया है वर्तमान में वे उसका अनुभव कर रहे हैं और भविष्यत् में वे उसका अनुभव करेंगे इस कारण इस एजना का नाम नैरयिकद्रव्यैजना ऐसा कहा गया है । इस प्रकार नैरयिकद्रव्यैजना के स्वरूप को जान कर अब तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना के स्वरूप को जानने के लिये गौतम प्रभु से ऐसा प्रश्न करते हैं कि-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, तिरिक्खजोणियदव्वेयणा२' हे भदन्त ! द्रव्य एजना का जो दूसरा भेद तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना है सो उसका ऐसे नाम होने में क्या कारण है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव हे गौतम ! जैसा कथन नारक द्रव्यैजना के विषय में किया गया है-इस के जैसा कथन तिर्यग्योनिक

એ પ્રમાણે તેનું નામ કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે કારણે નારક જીવ નર્કમાં રહેલા દ્રવ્યોમાં પહેલા હતા, વર્તમાનમાં છે. અને ભવિષ્યમાં રહેશે. અને તે તે સમયમાં તેઓએ તે દ્રવ્યએજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી આ એજનાનું નામ નૈરઇક દ્રવ્ય એજના એવું કહ્યું છે. આ રીતે નૈરઇક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને જાણીને હવે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तिरिक्खजोणियदव्वेयणा २" હે ભગવન્ ! એજનાનો જે બીજો ભેદ તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજના છે. તો તેનું એવું નામ થવામાં શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं चेव' હે ગૌતમ ! જેવું કથન નારક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં કહ્યું છે. એજ રીતે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજનાના વિષયમાં પણ સમજવું. પરંતુ

तिर्यग्योनिकद्रव्यैजनाऽपि विज्ञेया, किन्तु 'नवरं' 'नवरं केवलमेतदेव वैलक्षण्यमुभयत्र पदे एकत्र नारकद्रव्यैजनेतिनाम अपरत्र तिर्यग्योनिकद्रव्यैजनेतिनाम तदेव दर्शयति 'तिरिक्खजोणियदव्वेयणा भाणियव्वा' तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना भणितव्या यस्मात् तिर्यग्योनिकाः तिर्यग्योनिकद्रव्ये वर्तमाना अभवन् इदानीमपि वर्तन्ते भविष्यत्कालेऽपि वर्तिष्यन्ते ते तत्र वर्तमानास्तादृशतिर्यग्योनिकद्रव्यैजनमनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति तस्मादेव कारणात् तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना एतस्या नाम वर्तते इतिभावः। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव केवलं नैरयिकस्थाने तिर्यग्योनिकेति निवेशनीयम् अन्यत्सर्वम् पूर्ववदेव बोद्धव्यमिति।

द्रव्यैजना के विषय में भी जानना चाहिये किन्तु 'नवर' उस कथन की अपेक्षा इस कथन में यदि कोई भेद है तो वह 'तिरिक्खजोणियदव्वेयणा भाणियव्वा' तिर्यग्योनिक द्रव्यैजना इस शब्द को लेकर है, बाकी का कथन में और कोई भेद नहीं है-तात्पर्य ऐसा है कि नैरयिक द्रव्यैजना के विषय में जो पूर्व में कथन किया गया है उस कथन में नैरयिक द्रव्यैजना के स्थान में तिर्यग्योनिक द्रव्यैजना शब्द का प्रयोग करके तिर्यग्योनिक द्रव्यैजना होने का सार्थक नाम सिद्ध हो जाता है, इस प्रकार जिस कारण से तिर्यग्योनिक जीव तिर्यग्योनिक द्रव्य में पहिले-भूतकाल में वर्तमान थे, अब भी वर्तमान हैं, तथा भविष्यत् काल में वे उसमें वर्तमान रहेंगे-इस प्रकार से उसमें वर्तमान उन जीवों ने तिर्यग्योनिक द्रव्यैजना का अनुभवन किया है, अब भी वे उसका अनुभवन कर रहे हैं, और आगे भी वे उसका अनुभवन

"नवरं" ते કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં જો કંઇ ભેદ હોય તો તે "तिरिक्खजोणियदव्वेयणा भाणियव्वा" તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દમાં છે. બાકીના કથનમાં બીજો કોઇ ભેદ નથી. તાત્પર્ય એવું છે કે નૈરઇક દ્રવ્યએજનાના વિષયમાં પહેલા જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથનમાં નૈરઇક દ્રવ્યએજનાના સ્થાનમાં તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને વર્ણન કરવાથી તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યએજના હોવાનું સાર્થક થાય છે. એ રીતે જે કારણથી તિર્યંચયોનિક જીવ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યમાં પહેલા ભૂતકાળમાં વર્તમાન હતા. અને આ વર્તમાન કાળમાં પણ છે. તથા ભવિષ્ય કાળમાં પણ તે રહેશે. એ રીતે તેમાં રહેવાવાળા તે જીવોએ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્ય એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને

'एवं जाव देवदव्वेयणा' एवं यावत् देवद्रव्यैजना यावत्पदेन मनुष्यैजना संग्राह्या यथा नारकद्रव्यैजनातिदेशेन तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना ज्ञाता भवति तथैव मनुष्यद्रव्यैजना देवद्रव्यैजनाऽपि च ज्ञातव्या, यस्मात् मनुष्याः देवाश्च स्व स्वस्थाने अवर्तन्त वर्तन्ते वर्त्स्यन्ति ते तत्र वर्तमाना मनुष्यद्रव्यैजनां देवद्रव्यैजनाम् अनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मादेव कारणात् मनुष्यद्रव्यैजना देवद्रव्यैजनेति यथायथं नाम उभयोः उभयत्र भवतीति भावः। द्रव्यैजनां निरूप्य क्षेत्रैजनां निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-'खेत्तेयणा णं भंते !' इत्यादि। 'खेत्तेयणा णं भंते !' क्षेत्रैजना खलु भदन्त ! 'कइविहा पन्नत्ता' कतिविधा प्रज्ञप्ता, भगवा-

---

करेंगे उसी कारण इसका नाम तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना ऐसा हुआ है। 'एवं जाव देवदव्वेयणा' इसी प्रकार का कथन यावत्-मनुष्य द्रव्यैजना के विषय में और देवद्रव्यैजना के विषय में भी जानना चाहिये क्योंकि मनुष्य और देव अपने२ स्थान पर पहिले रहे हैं, अब भी वे वहां रहते हैं और आगे भी वे वहां रहेंगे। उन्होंने वहां रहकर मनुष्य द्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना का अनुभव किया है, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी वे उसका अनुभव करेंगे। इसी कारण इन दोनों का नाम मनुष्यद्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना ऐसा हुआ है। इस प्रकार से द्रव्यैजना का निरूपण करके अब सूत्रकार क्षेत्रैजना का निरूपण करते हैं-इस में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'खेत्तेयणा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता' हे भदन्त ! क्षेत्रैजना कितने प्रकार की कही गई है ?

આગળ ભવિષ્ય કાળમાં પણ અનુભવ કરશે. તેજ કારણથી તેનું નામ તિર્યંક્યોનિક દ્રવ્ય એજના એવું થયું છે. "एवं जाव देवदव्वेयणा" એ રીતનું કથન યાવત્ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં અને દેવદ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. કેમ કે મનુષ્ય અને દેવ પોતપોતાના સ્થાન પર પહેલા રહ્યા છે. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. તેઓએ ત્યાં રહીને મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવ દ્રવ્ય એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. એજ કારણથી તે બંનેનું નામ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવદ્રવ્યએજના એ પ્રમાણે થયું છે.

આ રીતે દ્રવ્ય એજનાનું નિરૂપણ કરીને સૂત્રકાર ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"खेत्तेयणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ ! ક્ષેત્ર એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે. તેના

नाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'चउव्विहा पन्नत्ता' चतुर्विधा प्रज्ञप्ता 'तं जहा' तद्यथा 'नेरइयखेत्तेयणा जाव देवखेत्तेयणा' नैरयिकक्षेत्रैजना यावत् देवक्षेत्रैजना यावत्पदेन तिर्यग्मनुष्यैजनयोः संग्रहः तथा च नैरयिकक्षेत्रैजना तिर्यग्योनिकक्षेत्रैजना मनुष्यक्षेत्रैजना देवक्षेत्रैजनेति चतस्रः एजनाः क्षेत्रीया भवन्तीति । 'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ नेरइयखेत्तेयणा' तत् केनार्थेन खलु भदन्त ! एवमुच्यन्ते नैरयिकक्षेत्रैजना अत्रापि प्रश्नवाक्यार्थो ज्ञातव्यः पूर्ववदेवेति, भगवानाह—'एवं चेव' एवमेव 'नवरं नेरइयखेतेयणा भाणियव्वा' नवरं केवलं नैरयिकक्षेत्रैजना भणितव्या पूर्वम् नैरयिकादिद्रव्यैजनान्तर्भावेन एजना उक्ता इह तु द्रव्यस्थाने क्षेत्रं निवेश्य एजना वक्तव्या, तथाहि—यस्मात् कारणात् नैरयिका

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! चउव्विहा पन्नत्ता' हे गौतम ! क्षेत्रैजना चार प्रकार की कही गई है 'तं जहा' जैसे 'नेरइयखेत्तेयणा, जाव देवखेत्तेयणा' नैरयिकक्षेत्रैजना यावत् तिर्यग्योनिकक्षेत्रैजना, मनुष्य क्षेत्रैजना और देवक्षेत्रैजना 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयखेत्तेयणा' हे भदन्त ! किस कारण से नैरयिक क्षेत्रैजना कहलाती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं चेव' हे गौतम ! जिस प्रकार से नैरयिकद्रव्यैजना के विषय में पहिले कथन किया गया है उसके जैसा कथन नैरयिकक्षेत्र एजना के विषय में भी जान लेना चाहिये—परन्तु इस कथन में 'नवरं नेरइयखेत्तेयणा भाणियव्वा' नैरयिक द्रव्य के स्थान में नैरयिक क्षेत्र का प्रयोग करना चाहिये, इस प्रकार नैरयिक क्षेत्र का प्रयोग करके इस एजना का कथन किया गया है ऐसा जानना

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा ! चउव्विहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર એજના ચાર પ્રકારની કહી છે.—'तं जहा'—તે આ પ્રમાણે છે. "नेरइयखेत्तेयणा, जाव, देवखेत्तेयणा" નૈરઇક ક્ષેત્ર એજના યાવત્ તિર્યક યોનિક ક્ષેત્ર એજના મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના અને દેવ ક્ષેત્ર એજના "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयखेत्तेयणा" હે ભગવન્ ! નૈરઇક ક્ષેત્ર એજના શા કારણથી કહેવાઈ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'एवं चेव" હે ગૌતમ ! નૈરઇક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં જે પ્રકારથી પહેલાં કથન કર્યું છે. તેજ પ્રકારનું કથન નૈરઇક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં "नवरं नेरइयखेत्तेयणा भाणियव्वा" નૈરઇક દ્રવ્યના સ્થાનમાં નૈરઇક ક્ષેત્ર શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ એ રીતે નૈરઇક ક્ષેત્રનો પ્રયોગ કરીને આ એજનાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું આનો ભાવાર્થ એ છે કે જે કારણથી

नैरयिकक्षेत्रै अवर्तन्त वर्तन्ते वर्त्तिष्यन्ते वा ते तत्र वर्तमाना नारकक्षेत्रमनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मादेव कारणात् हे गौतम ! एतस्या नाम नैरयिकक्षेत्रैजना भवति क्षेत्रमधिकृत्य प्रवर्त्तितत्वात्। कियत्पर्यन्तम् इयान् विचारः करणीयस्तत्राह-'एवं जाव देवखेत्तेयणा' एवं यावत् देवक्षेत्रैजना यथैव नैरयिकक्षेत्रैजना निरूपिता तथैव तिर्यग्योनिकक्षेत्रैजना मनुष्यक्षेत्रैजना देवक्षेत्रैजनापि विचारणीया ज्ञातव्या च, आलापप्रकारश्च नारकवदेव स्वयमेव ऊहनीयः। द्रव्यक्षेत्रैजनां निरूप्य अतिदेशेन कालैजनां निर्वक्ति 'एवं कालेयणा

चाहिये, भावार्थ इसका ऐसा है कि जिस कारण से नैरयिक जीव नैरयिक क्षेत्र में रहे हैं, अब भी वहां रहते हैं और भविष्यत् में भी वे वहां रहते हुए नारकक्षेत्र का अनुभव करेंगे, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी उसका अनुभव करेंगे इस कारण इस एजना का नाम नैरयिकक्षेत्रैजना हुआ है। क्योंकि यह एजना क्षेत्र को आश्रित करके प्रवर्तित हुई है। ऐसा विचार कहां तक करना चाहिये-तो इसके लिये 'एवं जाव देवखेत्तेयणा' ऐसा कहा गया है। अर्थात् जिस प्रकार का विचार नैरयिक क्षेत्रैजना के विषय में किया गया हैं उसी प्रकार का विचार तिर्यग्योनिकक्षेत्रैजना, मनुष्य क्षेत्रैजना और देवक्षेत्रैजना के विषय में करलेना चाहिये, इस विषय में आलापक नारक क्षेत्रैजना के जैसा ही अपने आप कर लेना चाहिये अब कालैजना के विषय में जो विचार किया गया है वह इस प्रकार से

નૈરઈક જીવ નૈરઈક ક્ષેત્રમાં રહ્યા હતા. ને વર્તમાનમાં પણ ત્યાં રહે છે. તેમજ ભવિષ્યમાં પણ તેઓ ત્યાં રહેશે તેઓએ ત્યાં રહીને નારક ક્ષેત્રનો અનુભવ કર્યો હતો. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી આ એજનાનું નામ નૈરઈકક્ષેત્રએજના એ પ્રમાણે થયું છે. કેમકે આ એજના ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને રહેલી છે. એ પ્રમાણેનો વિચાર કયાં સુધી કરવો જોઈએ તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "एवं जाव देवखेत्तेयणा" જે પ્રકારનો વિચાર નૈરઈક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેજ રીતનો વિચાર તિર્યક યોનિક ક્ષેત્ર એજના, મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના. અને દેવક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવો. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર નારક ક્ષેત્ર એજનાની માફક જ પોતે પોતાની મેળે સમજી લેવો. હવે કાલ એજનાના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

भ० ५५

वि' एवं कालैजनाऽपि यथा द्रव्यैजनाक्षेत्रैजना च निरूपिता तथा कालैजनापि ज्ञातव्या यस्मात् नैरयिकाः नैरयिककाले अवर्तन्त वर्तन्ते वर्तिष्यन्ति च ते तत्र वर्तमानाः एजनामनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मादेव कारणात् कालैजनेतिनाम भवति 'एवं भवेयणा वि' एवमेव भवैजनापि नारकादयो नारकादिभवे अवर्तन्त वर्तन्ते वर्त्स्यन्ति ते तत्र वर्तमानाः एजनामनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मात् कारणादेव नारकादिभवैजनेतिनाम भवति

कहा गया है–'एवं कालेयणा वि' जिस प्रकार से द्रव्यैजना और क्षेत्रैजना निरूपित की गई है उसी प्रकार से कालैजना भी जान लेनी चाहिये, अर्थात् जिस कारण से वे नैरयिक, नैरयिक काल में थे अब भी वे उस काल में हैं और आगे भी वे उस काल में रहेंगे इस प्रकार उस काल में रहनेवाले नारकों ने उस एजना का अनुभवन किया, अब भी वे उसका अनुभवन करते हैं और आगे भी वे उसका अनुभवन करेंगे इसी कारण से इस एजना का नाम कालैजना ऐसा हुआ हैं– 'एवं भवेयणा वि' इस प्रकार का विचार भवैजना का भी जानना चाहिये, क्योंकि नारकादिक, नारकादिभवों में रहे हैं, रहते हैं और आगे भी वे वहां रहेंगे और वहां रहते हुए उन्होंने एजना का अनुभवन किया है, अब भी वे उसका वहां अनुभवन कर रहे हैं और आगे भी उस का अनुभवन करेंगे इसलिये इन एजनाओं का नाम नारकादि भवैजना हुआ है।

"एवं कालेयणावि" જે પ્રકારથી દ્રવ્ય એજના અને ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેજ રીતે કાલ એજના પણ સમજી લેવી. અર્થાત્ જે કારણથી તે નૈરઇક નૈરઇક કાળમાં હતા. વર્તમાન કાળમાં પણ છે. અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેમાં રહેશે. આ રીતે તે કાળમાં રહેવાવાળા નારકોએ તે એજનાનો અનુભવ કર્યો હતો. અને વર્તમાનમાં પણ તેનો અનુભવ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે એજ કારણથી આ એજનાનું નામ કાલ એજના એવું થયું છે. "एवं भवेयणावि" આજ રીતનો વિચાર ભવ એજનાના સંબંધમાં પણ સમજવો. કેમકે–નૈરયિકો નારકાદિ ભવોમાં રહ્યા હતા. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે અને ત્યાં રહીને તેઓ એ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. જેથી આ

इति । 'एवं भावेयणा वि' एवं भावैजनापि यस्मात् कारणात् नारकादि जीवा औदयिकादिभावे अवर्तन्त वर्तन्ते वर्त्स्यन्ति ते तत्र वर्तमाना औदयिकादि भावम् अनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति चेति तस्मात् कारणादेव नारकादिभावैजनेति नाम भवतीति । 'एवं जाव देवभावेयणा' एवं यावत् देवभावैजनाः नारकद्रव्यक्षेत्रकालभवभावैजनावत् तिर्यग्मनुष्यदेवद्रव्यक्षेत्रकालभवभावैजना ज्ञातव्येति आलापप्रकारश्च स्वयमेव ऊहनीयः ॥सू० १॥

'एवं भावेयणा वि' भावैजना का कथन भी इसी प्रकार का है-क्योंकि नारकादिक जीव औदयिकादि भावों में रहे हैं, वर्तमान में वे वहां रहते हैं और आगे भी वे रहेंगे-इसलिये उन भावों में वर्तमान हुए उन नारकादि जीवोंने एजना का अनुभव किया है, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी वे उसका अनुभव करेंगे' इस कारण इस एजना का नाम नारकादि भावैजना ऐसा हुआ है। 'एवं जाव देवभावेयणा' देव भावैजना तक इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये-इस सब कथन का सारांश ऐसा है कि नारक द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव और भाव इन एजनाओं के जैसा ही तिर्यग्, मनुष्य देव इन की द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव, और भाव इन एजनाओं का कथन जानना चाहिये तथा इन विषयक आलापप्रकरणको अपने आप समझ लेना चाहिये ॥सू०१॥

એજનાનું નામ નારકાદિ ભવએજના એવું થયું છે. "एवं भावेयणावि" ભાવ એજનાનું કથન પણ એજ રીતનું છે. કેમકે નારક વિગેરે જીવ ઔદયિક વિગેરે ભાવોમાં રહેતા હતા. વર્તમાનમાં તેઓ તેમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં તેઓ ત્યાં રહેશે. જેથી આ ભાવોમાં રહેલા તે નારક વિગેરે જીવોએ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. તે કારણે આ એજનાનું નામ નારકાદિ ભાવ એજના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं जाव देवभावेयणा" એજ રીતનું કથન દેવભાવ-એજના સુધી સમજી લેવું. આ સઘળા કથનનો સારાંશ એ છે કે નારક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ એ એજનાની માફક તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવ તેઓની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ આ એજનાનું કથન સમજી લેવું. તેમજ આ વિષયના આલાપના પ્રકારો પણ પોતે પોતાની મેળે સમજી લેવા ॥ સૂત્ર ૧ ॥

अतःपरमेजनाविशेषं चलनादिकमधिकृत्याह–'कइविहा णं भंते ! चलणा पन्नत्ता' इत्यादि ।

मूलम्–कइविहा णं भंते! चलणा पण्णत्ता गोयमा! तिविहा चलणा पण्णत्ता तं जहा सरीरचलणा इंदियचलणा जोगचलणा। सरीरचलणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता गोयमा! पंचविहा पण्णत्ता तं जहा ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मगसरीरचलणा। इंदियचलणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता गोयमा! पंचविहा पण्णत्ता तं जहा सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा। जोगचलणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता तं जहा मणयोगचलणा वइजोगचलणा कायजोगचलणा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ ओरालियसरीरचलणा? गोयमा! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए परिणमेमाणा ओरालियसरीरचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं जाव ओरालियसरीरचलणा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ वेउव्वियसरीरचलणा एवं चेव नवरं वेउव्वियसरीरे वट्टमाणा एवं जाव कम्मगसरीरचलणा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा? गोयमा जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा सोइंदियप्पाओग्गाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा सोइंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २ एवं जाव फासिंदियचलणा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ मण-

जोगचलणा गोयमा ! जं णं जीवा मणजोए वट्टमाणा मणजोगप्पाओग्गाइं दव्वाइं मणजोगत्ताए परिणामेमाणा मणजोगचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं जाव मणजोगचलणा। एवं वइजोगचलणा वि एवं कायजोगचलणा वि ॥सू. २॥

छाया—कति विधा खलु भदन्त ! चलना प्रज्ञप्ता, गौतम ! त्रिविधा चलना प्रज्ञप्ता तद्यथा शरीरचलना इन्द्रियचलना योगचलना। शरीरचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! पञ्चविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा औदारिकशरीरचलना यावत् कार्मणशरीरचलना। इन्द्रियचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता, गौतम ! पंचविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियचलना यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना। योगचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा मनोयोगचलना वचोयोगचलना काययोगचलना। तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते औदारिकशरीरचलना—गौतम यत् खलु जीवा औदारिकशरीरे वर्तमाना औदारिकशरीरप्रायोग्यानि द्रव्याणि औदारिकतया परिणमयन्तः औदारिकशरीरचलनामचलन् वा चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन यावत् औदारिकशरीरचलना। तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वैक्रियशरीरचलना एवमेव नवरं वैक्रियशरीरे वर्तमाना एवं यावत् कार्मणशरीरचलना। तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रियचलना गौतम ! यत् खलु जीवाः श्रोत्रेन्द्रिये वर्तमाना श्रोत्रेन्द्रियप्रायोग्यानि द्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियतया परिणमयन्तः श्रोत्रेन्द्रियचलनामचलन् वा चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रियचलना २। एवं यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना। तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ! मनोयोगचलना गौतम ! यत् खलु जीवाः मनोयोगे वर्तमाना मनोयोगप्रायोग्याणि द्रव्याणि मनोयोगतया परिणमयन्तो मनोयोगचलनामचलन् वा चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन यावत् मनोयोगचलना एवं वचोयोगचलनापि एवं काययोगचलनापि ॥सू० २॥

टीका—'कइविहा णं भंते ! चलणा पण्णत्ता' कतिविधा खलु भदन्त ! चलना प्रज्ञप्ता स्फुटतरस्वभावा एजनैव चलना कंपना इत्यर्थः सा च चलना

अब सूत्रकार एजना विशेष जो चलनादिक हैं—उनका कथन करते हैं— 'कइविहा णं भंते ! चलणा पण्णत्ता' इत्यादि।

હવે સૂત્રકાર એજના વિશેષ જે ચલનાદિક છે તેનું કથન કરતાં કહે છે કે—"कइविहा णं भंते ! चलणा पण्णत्ता" ઇત્યાદિ

कति प्रकारा भवतीति चलनाविषयकः प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'तिविहा चलणा पण्णत्ता' त्रिविधा चलना प्रज्ञप्ता त्रैविध्य-मेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'सरीरचलणा' शरीरचलना 'इंदियचलणा' इन्द्रियचलना 'जोगचलणा' योगचलना तथा च चलना त्रिधा शरीरेन्द्रिययोगैर्विभक्ता 'सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' शरीरचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता तत्र शरीरस्य औदारिकादेः चलनात्तत्प्रायोग्य-पुद्गलानां तत्तद्रूपतया परिणमनव्यापारः शरीरचलना, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचविहा पण्णत्ता' पञ्चविधा पञ्चप्रकारा प्रज्ञप्ता

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइविहा णं भंते ! चलणा पण्णत्ता' हे भदन्त ! चलना कितने प्रकार की कही गई है ? स्फुटतर स्वभाववाली एजना ही का नाम चलना-कंपना है। इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! तिविहा चलणा पण्णत्ता' हे गौतम ! स्फुटतरस्वभाववाली एजनारूप चलना तीन प्रकार की कही गई है। 'तं जहा' जैसे-'सरीरचलणा, इंदियचलणा, जोगचलणा' शरीरचलना, इन्द्रियचलना और योगचलना.

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' हे भदन्त ! शरीरचलना कितने प्रकार की कही गई है ? औदारिक आदि के चलने से तत्प्रायोग्यपुद्गलों का जो तत्तद्रूप से परिणमन व्यापार है उसका नाम शरीरचलना है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता' हे गौतम ! शरीरचलना पांच प्रकार

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે "कइविहा णं भंते ! चलणा पण्णत्ता" હે ભગવન્ ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે? સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજનાનું નામ જ ચલના-કંપના છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજના રૂપ ચલના ત્રણ પ્રકારની કહી છે. "तं जहा" જેમકે-"सरीरचलणा, इंदियचलणा, जोगचलणा," શરીરચલના, ઈંદ્રિય ચલના, અને યોગચલના, હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ શરીર ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? ઔદારિક વિગેરેના ચાલવાથી તત્પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોનું જે તે તે રૂપથી પરિણમન વ્યાપાર છે તેનું નામ ચલના છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! શરીરચલના પાંચ

कथिता, पञ्चभेदानेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि । 'तं जहा' तद्यथा 'ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मगसरीरचलणा' औदारिकशरीरचलना यावत् कार्मणशरीरचलना अत्र यावत्पदेन वैक्रियाहारकतैजसशरीराणां ग्रहणं कर्तव्यम् तथा चौदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणशरीराणां पञ्चत्वात्संबद्धा चलनापि पञ्चप्रकारा भवतीति । 'इंदियचलणा णं भंते !' इन्द्रियचलना खलु भदन्त ! 'कइविहा पण्णत्ता' कतिविधा-कतिप्रकारा प्रज्ञप्ता कथिता ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचविहा पण्णत्ता' पञ्चविधा प्रज्ञप्ता इन्द्रियाणां श्रोत्रेन्द्रियाणाम् चलना तत्प्रायोग्यपुद्गलानामिन्द्रियरूपतया परिणमने इन्द्रियनिष्ठो व्यापार

की कही गई है। 'तं जहा' जैसे 'ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मगसरीरचलणा' औदारिकशरीरचलना यावत् कार्मणशरीर चलना यहां यावत्पद से 'वैक्रिय, आहारक, तैजस' इन शरीरों का ग्रहण हुआ है। इसलिये शरीरों के पांच होने से तत्संबद्ध चलना पांच प्रकार की कही गई है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'इंदियचलणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता' हे भदन्त ! इन्द्रियचलना कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता' हे गौतम ! इन्द्रियचलना पांच प्रकार की कही गई है 'तं जहा' वे पांच प्रकार ये हैं—'सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा 'श्रोत्रेन्द्रियचलना यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना यहां यावत् शब्द से चक्षुइन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय' और रसनेन्द्रिय' इसका ग्रहण हुआ है श्रोत्रादि इन्द्रियों के प्रायोग्यपुद्गलों का इन्द्रियरूप से परिणमन होने में जो इन्द्रियनिष्ठ व्यापार है उसका नाम इन्द्रियचलना

પ્રકારની કહી છે. "तं जहा" તે આ પ્રમાણે છે-"ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मगसरीरचलणा" ઔદારિક શરીર ચલના અહિયાં યાવત્પદથી "વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, આ શરીરોનું ગ્રહણ થયું છે. જેથી પાંચ પ્રકારના શરીરો હોવાથી તે તે શરીર સંબન્ધી ચલના પણ પાંચ પ્રકારની છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇંદ્રિય ચલનાના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે-"इंदियचलणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્ ઇંદ્રિય ચલના કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ઇંદ્રિય ચલના પાંચ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. "तं जहा" તે આ પ્રકારે છે. "सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा" શ્રોત્રેંદ્રિય ચલના યાવત્ સ્પર્શનેંદ્રિય ચલના અહિં યાવત્ શબ્દથી ચક્ષુ ઇંદ્રિય, ઘ્રાણ ઈન્દ્રિય, અને રસના ઇંદ્રિય એ ત્રણે ગ્રહણ થયા છે. શ્રોત્ર

इन्द्रियचलना सा इन्द्रियचलना पञ्चप्रकारा इत्युत्तरम् प्रकारभेदमेव दर्शयन्नाह– 'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा' श्रोत्रेन्द्रियचलना यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना, अत्र यावत्पदेन चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रिय–रसनेन्द्रियाणां ग्रहणं भवति। 'जोगचलणा णं भंते!' योगचलना खलु भदन्त! 'कइविहा पण्णत्ता' कतिविधा प्रज्ञप्ता, भगवानाह–'तिविहा पण्णत्ता' त्रिविधा प्रज्ञप्ता योगस्य मन आदेश्चलना मन आदिप्रायोग्यपुद्गलानां मनस्यादिरूपतया परिणमने योगनिष्ठव्यापारो योगचलना सा च त्रिधेत्युत्तरम्। त्रैविध्यमेव दर्शयन्नाह–'तं जहा' तद्यथा 'मणोजोगचलणा' मनोयोगचलना 'वइजोगचलणा' वचोयोगचलना 'कायजोगचलणा' काययोगचलना तथा च मनोवाक्कायभेदैर्योगचलना त्रिधा भवतीति भावः। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' तत् केनार्थेन केन कारणेन भदन्त! एवमुच्यते! 'ओरालियसरीरचलणा २' औदारिक

है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है—'जोगचलणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता' हे भदन्त! योगचलना कितने प्रकार की कही गई है? भगवान् ने उत्तर दिया–'तिविहा पण्णत्ता' हे गौतम! योगचलना तीन प्रकार की कही गई है। मन आदि की चलना का नाम योगचलना है। अर्थात् मन आदि के प्रायोग्य पुद्गलों का मन आदिरूप से परिणमन में जो योगनिष्ठ व्यापार है उसका नाम योग चलना है। यह योग चलना 'मणोजोगचलणा' मनोयोगचलना, 'वइजोगचलणा' वचनयोगचलणा एवं 'कायजोगचलणा' काययोगचलना के भेद से तीन प्रकार की होती है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, ओरालिय सरीरचलणा २' हे भदन्त! औदारिकशरीरचलना २

ઇન્દ્રિયોના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોનું ઈન્દ્રિયના રૂપથી પરિણમન થવામાં જે ઈન્દ્રિયનો વ્યાપાર છે. તેનું નામ ઈન્દ્રિય ચલના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "जोगचलणा णं भंते! कइविहा पण्णत्ता" હે ભગવન્! યોગ ચલના કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. તેના ઉત્તરમાં ભગવાન્ કહે છે કે "तिविहा पण्णत्ता" હે ગૌતમ! યોગ ચલના ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. મન વિગેરેનું ચાલવું તેનું નામ યોગ ચલના છે. અર્થાત્ મન, વિગેરેના પ્રાયોગ્યપુદ્ગલોનું મન વિગેરે રૂપથી પરિણમનમાં જે યોગનિષ્ઠ વ્યાપાર છે. તેનું નામ ચલના છે. આ યોગચલના "मणोजोगचलणा" મનોયોગચલના "वइजोगचलणा" વચન યોગ ચલના અને "कायजोगचलणा" કાયયોગ ચલના આ ભેદથી મનોયોગ ચલના ત્રણ પ્રકારની થાય છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે

शरीरचलना औदारिकशरीरचलनेति ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा' यत् खलु यस्मात् कारणात् जीवा औदारिकशरीरे वर्तमानाः 'ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं' औदारिकशरीरप्रायोग्यानि द्रव्याणि 'ओरालियसरीरत्ताए' औदारिकशरीरतया 'परिणामेमाणा' परिणमयन्तः परिणामं प्रापयन्तः 'ओरालियसरीरचलणं' औदारिकशरीरचलनाम् 'चलिंसु वा' अचलन् वा 'चलंति वा चलिस्संति वा' चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा शरीरचलनामकुर्वन् कुर्वन्ति करिष्यन्ति वेत्यर्थः 'से तेणट्ठेणं जाव ओरालियसरीरचलणा' तत् तेनार्थेन यावत् एवमुच्यते औदारिकशरीरचलनेति यस्मात् कारणात् जीवाः औदारिकादिशरीरयोग्यान पुद्गलान् आदाय तान् पुद्गलान् शरीराकारेण परिणमयितुं शरीरचलनाम् अकुर्वन् कुर्वन्ति करिष्यन्ति

इस प्रकार से क्यों कही गई है? अर्थात् 'औदारिकशरीर चलना' इस प्रकार के कहने का कारण क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा' हे गौतम ! जिस कारण से औदारिकशरीर में वर्तमान जीव जब 'ओरालियसरीरप्पाओग्गाइंदव्वाइं' औदारिकशरीर प्रायोग्यद्रव्यों को 'ओरालियसरीरत्ताए' औदारिक शरीररूप से 'परिणामेमाणा' परिणमाते हैं-इसका नाम औदारिक शरीरचलना है-जीवोंने इस औदारिकशरीर चलना को पहिले भूतकाल में किया है, वर्तमान में वे करते हैं, और भविष्यत् काल में भी वे इसे करेंगे—अर्थात् औदारिकशरीर के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके जीवों ने उन पुद्गलों को औदारिक शरीराकार से परिणमाने के लिये शरीरचलना को भूतकाल में किया है, करते

કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ ओरालियसरीरचलणा(२)" હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીર ચલના આ રીતે કેમ કહેવામાં આવી છે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરચલના એ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ શું છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा" જે રીતે ઔદારિક શરીરમાં રહેલા જીવો જ્યારે "ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं" ઔદારિક શરીર પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને "ओरालियसरीरत्ताए" ઔદારીક શરીર રૂપથી "परिणामे माणा" પરિણમાવે છે. તેનું નામ ઔદારિક શરીર ચલના છે. જે જીવોએ આ ઔદારિક શરીર ચલનાને પહેલા ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ કરશે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરના યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જીવોએ તે પુદ્ગલોને ઔદારિક શરીર રૂપથી પરીણમાવવાને માટે શરીર ચલનાને ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. ને

भ० ५६

च तस्मादेव कारणात् हे गौतम ! औदारिकशरीरचलनेति नाम भवतीति भावः ! 'से केणट्ठेणं भंते ' तत्केनार्थेन भदन्त ! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'वेउव्विय सरीरचलणा' वैक्रियशरीरचलना २ इति, 'एवं चेव' एवमेव औदारिकशरीरचलनावदेव वैक्रियशरीरे वर्त्तमानाः, औदारिकशरीरचलनायाम् 'औदारिकशरीरे वर्त्तमानाः' इत्युक्तम् वैक्रियशरीरचलनायां तु तत्स्थाने 'वैक्रियशरीरे वर्तमानाः' इति विशेषणीयम् तथा च यस्मात् जीवा वैक्रियशरीरे वर्तमाना वैक्रियशरीरप्रायोग्यानि द्रव्याणि वैक्रियशरीरतया परिणमयन्तो वैक्रियशरीरचलनामचलन् चलन्ति चलिष्यन्ति तस्मात् कारणात् वैक्रियशरीरचलनेति नाम भवतीति भावः 'एवं जाव कम्मगसरीरचलणा' एवं यावत् कार्मणशरीरचलनापि ज्ञातव्या

हैं, और करेंगे भी इसी कारण से हे गौतम ! इस चलना का नाम औदारिक चलना ऐसा हुआ है । 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ वेउव्वियसरीरचलणा' हे भदन्त वैक्रियशरीरचलना इस प्रकार के नाम होने का कारण क्या है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं चेव,' हे गौतम ! जैसा कथन औदारिक शरीर चलना में किया गया है–वैसा ही कथन इस वैक्रियशरीरचलना में भी करलेना चाहिये–केवल अन्तर इतना ही इसमें है कि औदारिक शरीर के स्थान पर वैक्रियशरीर इस शब्द का प्रयोग कर लेना चाहिये । इस प्रकार वैक्रियशरीर में वर्तमान जीवों ने वैक्रियशरीर के प्रायोग्यपुद्गलों को वैक्रियशरीररूप से परिणमाते हुए इस वैक्रियशरीर चलना को पहिले किया है, अब भी वे इसे करते हैं और भविष्यत् काल में भी वे इसे करेंगे–इस कारण इस चलना का नाम वैक्रियशरीरचलना ऐसा हुआ है, 'एवं जाव कम्मगसरीरचलणा' इस सूत्र से यह समझाया गया है कि जैसा कथन

ભવિષ્યમાં પણ કરશે. હે ગૌતમ ! તે કારણથી આ ચલનાનું નામ ઔદારિક ચલના એવું થયું છે. "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ वेउव्वियसरीरचलना" હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણેનું નામ થવાનું શું કારણ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं चेव"–હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર ચલનાના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું હતું. તેવું જ કથન આ વૈક્રિય શરીર ચલનામાં પણ કરી લેવું ફક્ત તેમાં એટલો જ ફેર છે કે–ઔદારિક શરીરને ઠેકાણે વક્રિય શરીર એ શબ્દનો પ્રયોગ કરી લેવો. આ રીતે વૈક્રિય શરીરમાં વર્તમાન જીવોને વૈક્રિય શરીરના પ્રાયોગ્ય પુદ્‌ગલોને વૈક્રિય શરીર રૂપથી પરિણમાવતા થકા આ વૈક્રિય શરીર ચલનાને પહેલા કરી છે. અને વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તે તેને કરશે. તે કારણથી આ ચલનાનું નામ વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं जाव कम्मगसरीरचलना"

अत्र यावत् पदेन आहारकतैजसशरीरचलनयोः संग्रहः तथा च यथा-यया प्रक्रियया वैक्रियशरीरचलनेति नाम जातं तथा तथैव प्रक्रियया आहारकतैजसकार्मणशरीरचलनानां नामान्यपि विचारणीयानि। तथाहि-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ आहारगसरीरचलणा २ गोयमा! जं णं जीवा आहारगसरीरे वट्टमाणा आहारगसरीरपायोग्गाइं दव्वाइं आहारगसरीरत्ताए परिणामेमाणा आहारगसरीरचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ आहारगसरीरचलणा२' एवं तैजसकार्मणशरीरचलनाविषयेऽपि आलापकद्वयं कर्त्तव्यम्। अथ इन्द्रियविषये चलनासूत्रमाह-'से केणट्ठेणं' इत्यादि। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते 'सोइंदियचलणा २ श्रोत्रे-

---

औदारिकचलना और वैक्रियशरीर चलना इन शरीर चलनाओं के नाम होने के विषय में किया गया है इसी प्रकार का कथन अपने अपने वाचक शब्दों को रखकर आहारक, तैजस और कार्मण इन शरीर चलनाओं के नाम होने में कर लेना चाहिये। इस विषय में आलाप प्रकार ऐसा करना चाहिये-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ आहारगसरीर चलणा? गोयमा! जं णं जीवा आहारगसरीरे वट्टमाणा आहारगसरीरपाओग्गाइं दव्वाइं आहारगसरीरत्ताए परिणामेमाणे आहारगसरीरचलना चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ आहारगसरीरचलणा २' इसी प्रकार का आलापद्वय तैजसचलना एवं कार्मणशरीरचलना के विषय में भी कर लेना चाहिये।

જેવું કથન ઔદારિક શરીરચલના અને વૈક્રિય શરીર ચલના એ બે ચલનાઓના નામ થવાના વિષયમાં કર્યું છે. તેવું જ કથન પોતાના વાચક શબ્દોને રાખીને આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ શરીર ચલનાઓના નામ થવાના સંબંધમાં કરી લેવું. આ વિષયમાં આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે કરી લેવો "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, आहारगसरीरचलना, गोयमा! जं णं जीवा आहारगसरीरे वट्टमाणा आहारगप्पाओग्गाइं दव्वाइं, आहारगसरीरत्ताए परिणामेमाणा आहारगसरीरचलना चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ आहारगसरीरचलना(२)" આજ રીતના બે આલાપકો તૈજસ ચલના અને કાર્મણ ચલનાના વિષયમાં પણ કરી લેવા.

હવે સૂત્રકાર ઇન્દ્રિય વિષયમાં ચલના સૂત્ર કહે છે. "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सोइंदियचलना" હે ભગવન્! શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે

न्द्रियचलना श्रोत्रेन्द्रियचलनेति। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा' यत् खलु यस्मात्कारणात् जीवाः श्रोत्रेन्द्रिये वर्तमानाः 'सोइंदियपाओग्गाइं' श्रोत्रेन्द्रियप्रायोग्यानि द्रव्याणि 'सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा' श्रोत्रेन्द्रियतया-श्रोत्रेन्द्रियरूपेण परिणमयन्तः 'सोइंदियचलणं चलिंसु वा' श्रोत्रेन्द्रिय चलनामचलन् वा 'चलंति वा चलिस्संति वा' चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा 'से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २' तत् तेनार्थेन एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रियचलना २ इति। 'एवं जाव फासेंदियचलणा' एवम् अनेनैव प्रकारेण यावत् चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-रसनेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रिय-चलना आलापप्रकारश्चेत्थम् 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ फासिंदियचलणा २

अब सूत्रकार इन्द्रिय विषय में चलना सूत्र कहते हैं-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २' हे भदन्त! श्रोत्रेन्द्रिय चलना ऐसा नाम किस कारण हुआ है? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा सोइंदियपाओग्गाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा सोइंदियचलणं चलिंसु वा, चलंति वा चलिस्संति वा' हे गौतम! जिस कारण से श्रोत्रेन्द्रिय में वर्तमान जीव श्रोत्रेन्द्रिय के, प्रायोग्य द्रव्यों को श्रोत्रेन्द्रिय के रूप में परिणमाते हुए श्रोत्रेन्द्रिय चलना को करते हैं-यह चलना उन जीवों ने पहिले भी की है वर्तमान में भी करते हैं और आगे भी करेगे। 'से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २' इसी कारण से ऐसी चलना का नाम श्रोत्रेन्द्रिय चलना ऐसा हुआ है? 'एवं जाव फासिंदिय चलणा' इसी प्रकार से चक्षुइन्द्रियचलना, घ्राणेन्द्रियचलना और रसनेन्द्रिय चलना के नाम होने में कथन जानना चाहिये-इस विषय में

નામ શા કારણથી થયું છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा सोइंदियप्पाओग्गाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा सोइं-दियचलणाणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा" હે ગૌતમ! એ કારણથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં રહેનારા જીવો શ્રોત્રઈન્દ્રિયના પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને શ્રોત્રઈન્દ્રિયના રૂપમાં પરિણમાવતા શ્રોત્રઈન્દ્રિય ચલના કરે છે. આ ચલના તે જીવોએ ભૂતકાળમાં કરી હતી. વર્તમાન કાળમાં કરે છે અને ભવિષ્ય કાળમાં કરશે. "से तेणट्ठेणं एवं वुचइ सोइंदियचलणा(२)" તે કારણથી આવી ચલનાનું નામ શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं जाव फासिंदियचलणा' એજ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ચલના, ઘ્રાણ ઈન્દ્રિય-ચલણા અને રસના ઈન્દ્રિય ચલનાના નામો થવાના સંબંધમાં સમજી લેવું. આ વિષયમાં આલાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुचइ

गोयमा ! जं णं जीवा फासिंदिए वट्टमाणा फासिंदियपाओग्गाइं दव्वाइं फासिंदियत्ताए परिणामेमाणा फासिंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ फासिंदियचलणा २' आद्यन्तयोः श्रोत्रेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियचलनयोरालापककरणात् मध्यस्थितचक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियरसनेन्द्रियचलनानामप्यालापकाः कर्त्तव्या इति । इन्द्रियचलनां प्ररूप्य योगचलनां ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह—'से केणट्ठेणं' इत्यादि । 'से केणट्ठेणं भंते !' तत् केनार्थेन भदन्त ! 'एवं वुच्चइ मणजोगचलणा' एवमुच्यते मनोयोगचलना मनोयोगस्य मनसःचलना मनःप्रायोग्यपुद्गलानां मनोरूपतया परिणमने व्यापारः मनोयोगचलना एतादृशनाम एतस्याः कथमिति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम !

आलापप्रकार ऐसा है—'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ फासिंदिय चलणा २? गोयमा ! जे णं जीवा फासिंदिए वट्टमाणा फासिंदियपाओगाइं दव्वाइं फासिंदियत्ताए परिणामेमाणा फासिंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ फासिंदियचलणा २' इस प्रकार से हमने आदि और अन्त की इन्द्रियों के ये दो आलापक करके दिखला दिये हैं—सो बीच की चक्षु, घ्राण और रसना इन्द्रियों के चलनाओं के भी आलापक इसी प्रकार से कर लेना चाहिये ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—मणजोगचलणा ? हे भदन्त ! मनोयोगचलना इस प्रकार के नाम होने का क्या कारण है ? मन की चलना-मनःप्रयोग पुद्गलों का मनोरूप से परिणमने में जो व्यापार है उसका नाम मनोयोग चलना—है सो ऐसा

फासिंदियचलना(२) ? गोयमा ! जे णं जीवा फासिंदिए वट्टमाणा फासिंदियपायोग्गाइं दव्वाइं फासिंदियत्ताए परिणामेमाणा फासिंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा, चलिस्संत्ति वा से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ फासिंदियचलणा(२)" આ રીતે પહેલી અને છેલ્લી એ બે ઇન્દ્રિયોના આ બે આલાપકો અહિં બતાવ્યા છે. તેવી જ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય અને રસના ઇન્દ્રિય એ ત્રણે ઇન્દ્રિયોની ચલણાઓના આલાપકો પણ સમજી લેવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ मणजोगचलणा" હે ભગવન્ ! મનોયોગચલના એ પ્રમાણે નામ થવાનું શું કારણ છે? મનની ચલના-મનપ્રાયોગ્યપુદ્ગલોનું મન રૂપથી પરિણમાવતા જે વ્યાપાર કરાય છે. તેનું નામ મનોયોગચલના છે. આવું નામ તેનું કેમ થયું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'जं णं

'जं णं जीवा मणजोए वट्टमाणा' यत् खलु जीवाः मनोयोगे वर्तमाना 'मणजोग पाओगाइं दव्वाइं' मनोयोगप्रायोग्यानि द्रव्याणि 'मणजोगत्ताए' मनोयोगतया 'परिणामेमाणा' परिणमयन्तः 'मणजोगचलणं चलिंसु' मनोयोगचलनामचलन् वा 'चलंति वा चलिस्संति वा' चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा 'से तेणट्ठेणं जाव मणजोगचलणा' तत् तेनार्थेन यावत् मनोयोगचलनेति नाम भवतीत्यर्थः। मनोयोगवद्वचोयोगादि ज्ञातव्यं तत्राह–'एवं वइजोगचलणा वि' एवम् मनोयोगचलनावत् वचोयोगचलनापि ज्ञातव्या 'एवं कायजोगचलणा वि' एवं काययोगचलनापि–मनोयोगचलनावद् वचोयोगचलना काययोगचलनापि ज्ञातव्या। आलापप्रकारश्च स्वयमेव ऊहनीयः ॥ सू० २ ॥

नाम इसका क्यों हुआ है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'जं णं जीवा मणजोए वट्टमाणा' जिस कारण से मनोयोग में वर्तमान जीवों ने मनोजोगपाओग्गाइं दव्वाइं मणजोगत्ताए परिणामेमाणा मणजोगचलणा चलिंसु वा, चलंति वा चलिस्संति वा' मनोयोग प्रायोग्य द्रव्यों को मनोयोगरूप से परिणमाते हुए मनोयोग को पहिले किया है, अब भी वे उसे करते रहते हैं, तथा भविष्यत् काल में भी वे उसे करेंगे। 'से तेणट्ठेणं जाव मणजोगचलणा' इस कारण हे गौतम! इस चलना का नाम मनोयोग चलना ऐसा हुआ है। 'एवं वइजोगचलणा वि' मनोयोगचलना के जैसा वचनयोगचलना और 'एवं कायजोगचलणा वि' इसी प्रकार कायजोगचलना भी जान लेना चाहिये। इस विषय के आलाप प्रकार अपने आप ही समझ लेना चाहिये ॥सू० २॥

जीवा मणजोए वट्टमाणा" मनोयोगमां रहेला जीवोએ જે કારણથી "मणजोगपाओग्गाइं दव्वाइं, मणजोगत्ताए परिणामेमाणा मणजोगचलणा, चलिंसु वा, चलंति वा चलिस्संति वा" મનોયોગ પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને મનોયોગરૂપથી પરિણમાવતા પહેલા ભૂતકાળમાં મનોયોગ કર્યો હોય, વર્તમાન કાળમાં તેને કરે છે. તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેને કરશે. "से तेणट्ठेणं जाव मणजोग चलणा" તે કારણથી હે ગૌતમ આ ચલનાનું નામ મનોયોગ ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. "एवं वइजोगचलणा वि" મનોયોગ ચલનાની માફક વચન યોગ ચલના "एवं कायजोगचलणावि" અને કાયયોગ ચલના પણ સમજી લેવી. આ વિષયનો આલાપનો પ્રકાર પોતે જ સમજી લેવો. ॥ સૂત્ર. ૨ ॥

इतः पूर्वं चलनाधर्मः सभेद उक्तः अतःपरं संवेगादि धर्मान् फलतोऽभिधातुमाह-'अह भंते ! संवेगे' इत्यादि ।

मूलम्-अह भंते! संवेगे निव्वए गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया निंदणया गरहणया खमावणया सुयसहाययया विउसमणया भावे अपडिबद्धया विणिवट्टणया विवित्त सयणासणसेवणया, सोइंदियसंवरे जाव फासिंदियसंवरे जोगपच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे संभोगपच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे खमाविरागया भावसच्चे जोगसच्चे करणसच्चे मणसमन्नाहरणया वइसमन्नाहरणया कायसमन्नाहरणया कोहविवेगे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे णाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया, वेयणअहियासणया मारणंतियअहियासणया, एए णं भंते! पया किं पज्जवसाणफला पन्नत्ता समणाउसो? गोयमा! संवेगे निव्वए जाव मारणांतियअहियासणया एए णं पया सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता समणाउसो! सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ ॥सू० ३॥

सत्तरसमे सए तइओ उद्देसो समत्तो।

छाया--अथ भदन्त ! संवेगः निर्वेदः गुरुसाधार्मिकशुश्रूणता आलोचनता निन्दनता गर्हणता क्षमापनता श्रुतसहायता व्युपशमनता भावे अप्रतिबद्धता विनिवर्तनता विविक्तशयनासनसेवनता श्रोत्रेन्द्रियसंवरो यावत् स्पर्शनेन्द्रिय संवरः योगप्रत्याख्यानम्, शरीरप्रत्याख्यानम् कषायप्रत्याख्यानम्, संभोग प्रत्याख्यानम्, उपधिप्रत्याख्यानं भक्तप्रत्याख्यानं क्षमाविरागताभावसत्यं योगसत्यं करणसत्यं मनःसमन्वाहरणता वचःसमन्वाहरणता कायसमन्वाहरणता क्रोधविवेको यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः ज्ञानसंपन्नता दर्शनसंपन्नत्ता चारित्र-

संवृतता वेदनाध्यासनता मारणान्तिकाध्यासनता एतानि खलु भदन्त ! पदानि किं पर्यवसानफलानि प्रज्ञप्तानि श्रमणायुष्मन् ? गौतम ! संवेगो निर्वेदः यावत् मारणान्तिकाध्यासनता एतानि खलु पदानि सिद्धिपर्यवसानफलानि प्रज्ञप्तानि श्रमणायुष्मन् तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद् विहरति ॥सू० ३॥

सप्तदशके शतके तृतीयोदेशः समाप्तः

टीका--'अह भंते !' अथ भदन्त ! 'संवेगो' संवेगः-संवेजनं संवेगो मोक्षाभिलाषः 'निव्वेए' निर्वेदः संसारविरक्तता गुरुसाहम्मीयसुस्सूसणया' गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणता गुरुणां दीक्षाचार्याणाम् साधर्मिकाणाम् एकसमाचारीवतां सामान्यसाधूनां शुश्रूषणता सैव गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणता 'आलोयणया' आलोचनता आ-अभिविधिना सकलदोषाणां लोचना गुरुणामग्रे प्रकाशना आलोचना आलोचनैव आलोचनता तथा 'निंदणया' निन्दनता निन्दनम् आत्मनैव आत्मदो-

---

इस प्रकार समेद्चलना धर्म को कहकर अब सूत्रकार संवेगादि धर्मों को फल सहित प्रकट कहते हैं--

'अहभंते ! संवेगनिव्वेए गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया' इत्यादि।

टीकार्थ--इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से पूछा है कि जो संवेग आदि पद हैं वे सार्थक है या निरर्थक हैं-इसकी आराधना का अन्तिम फल जीव को प्राप्त होता है। 'अहभंते ! संवेगे' हे भदन्त ! मोक्षाभिलाषरूप जो संवेग है, निव्वेए' संसार से विरक्तता रूप जो निर्वेद है, 'गुरुसाहम्मीयसुस्सूसणया' दीक्षाचार्य' दीक्षाचार्यरूप गुरुजनों की और एक समाचारि वाले सामान्य साधुजनों की सेवा रूप शुश्रूषणता, 'आलोयणया' सकल दोषों को गुरु के समक्ष प्रकाश करना, 'निंदणया' अपने दोषों को अपने

આ રીતે ભેદ સહિત ચલના ધર્મને બતાવીને હવે સૂત્રકાર ફલસહિત સંવેગાદિ ધર્મોને પ્રગટ કરે છે.—

"अह भंते ! संवेगनिव्वेए गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया" ઈત્યાદિ--

ટીકાર્થ–આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે–જે સંવેગ વિગેરે પદ છે તે સાર્થક છે. કે નિરર્થક છે? તેની આરાધનાનું અન્તિમ ફલ જીવને શું મળે છે? "अह भंते ! संवेगे" હે ભગવન્ મોક્ષની અભિલાષા રૂપ જે સંવેગ છે. "निव्वेए" સંસારથી વિરક્તતા રૂપી જે નિર્વેદ છે, ગુરુ साहम्मियसुस्सूसणया' દીક્ષાચાર્યરૂપ ગુરૂજનોની અને એક સમાચારીવાળા સામાન્ય સાધુજનોની સેવારૂપ શુશ્રૂષણુતા "आलोयणा" ગુરૂની સમક્ષ સઘળા દોષો પ્રગટ કરવા "निंदणया" પોતાના દોષોની પોતે જ નિંદા કરવી

षाणां परिकुत्सनम् निन्दनमेव निन्दनता, 'गरहणया' गर्हणता-गर्हणम् गुरुसमक्षमात्मदोषोद्भावनम्, गर्हणमेव गर्हणता 'खमावणया' क्षमापनता-परस्यासन्तोषवतः क्षमासंपादनम् 'सुयसहायया' श्रुतसहायता श्रुतमेव सहायो यस्यासौ श्रुतसहायः, तद्भावस्तत्ता, यद्वा श्रुतस्य शास्त्रस्य सहायता-अभ्यासः श्रुतसहायता श्रुताभ्यास इत्यर्थः 'विउसमणया' व्युपशमनता या परस्मिन् क्रोधात् निवर्तयति सा क्रोधत्यागरूपेत्यर्थः 'भावे अप्पडिबद्धया' भावेऽप्रतिबद्धता भावे हास्यादौ अप्रतिबद्धता-अनुबन्धत्यागः हास्यादिविषयकाग्रहपरिवर्जनमित्यर्थः 'विणिवट्टणया' विनिवर्तनता असंयमस्थानेभ्यो विनिवर्तनम् विनिवर्तनमेव विनिवर्तनता 'विवित्तसयणासणसेवणया' विविक्तशयनासनसेवनता विविक्तशयनासनानाम्-एकान्तवसत्यासनानां या सेवनया-आसेवनमिति विविक्तशयनासनसेवना सैव विविक्तशयनासनसेवनता स्त्रीपशुपण्डकरहितैकान्तवसत्यादिसेवनमिति भावः। 'सोइंदियसंवरे' श्रोत्रेन्द्रियसंवरः श्रोत्रेन्द्रियस्य शब्दविषये उपरमणम्

आप ही निंदा करना, 'गरहणया' गुरुसमक्ष अपने दोषों को प्रकट करना, खमावणया' क्षमापनता-असंतोष युक्त हुए पर को क्षमा देना, 'सुह-सहायया' श्रुत को ही अपना सहायक मानना, अथवा श्रुत का अभ्यास करना, "विउसमणया" दूसरे के ऊपर क्रोध करने से अपने आप को हटा लेना-अर्थात् दूसरे के प्रति क्रोध के कारण मिलने पर भी क्रोध नहीं करना, 'भावे अप्पडिबद्धया' हास्यादि भाव में अनुबंध का परित्याग करना, अर्थात् हास्यादि विषयक आग्रह का छोड़ना, "विणिवट्टणया" असंयम के स्थानों से अपने को दूर रखना "विवित्तसयणासणसेवणया" एकान्तवसतिको और आसन का सेवन करना-अर्थात् स्त्री पशु पण्डकरहित एकान्त वसति आदि का सेवन करना, "सोइंदियसंवरे" श्रोत्रेन्द्रिय को उसके विषयभूत शब्द से

"गरहणया" ગુરૂ સમીપે પોતાના દોષો બતાવવા તથા 'खमावणया' ક્ષમાપના-અસંતોષી બનેલા અન્યને ક્ષમા આપવી "सुयसहायया" શ્રુતને જ પોતાનું સહાયક માનવું અથવા શ્રુતનો અભ્યાસ કરવો "विउसमणया" બીજાની ઉપર ક્રોધ કરવાનું કારણ મલવા છતાં પણ ક્રોધ કરવાથી પોતે પોતાને હટાવી લેવો. અર્થાત બીજા પર ક્રોધ ન કરવો. "भावे अप्पडिबद्धया" હાસ્ય વિગેરે ભાવમાં અનુબંધ ન કરવો. અર્થાત્ હાસ્યાદિવિષયમાં આગ્રહ ન રાખવો. "विणिवट्टणया" અસંયમ સ્થાનોથી પોતે દૂર રહેવું. "विवित्तसयणा-सणसेवणया' એકાન્ત વસતિ અને આસનનું સેવન કરવું. અર્થાત્ સ્ત્રી પશુ પંડક રહિત-વગરની એકાન્ત વસતિ વિગેરેનું સેવન કરવું. "सोइंदिय-

भ० ५७

श्रोत्रेन्द्रियसंवरः 'जाव फासिंदियसंवरे' यावत् स्पर्शनेन्द्रियसंवरः यावत्पदेन चक्षुर्घ्राणरसनेन्द्रियाणां ग्रहणम्, तथा च इन्द्रियमात्रस्य संवरः स्वस्वविषयेभ्यो विनिवर्तनमित्यर्थः। 'जोगपच्चक्खाणे' योगप्रत्याख्यानम्–योगानां कृतकारितानुमतिलक्षणानां मनःप्रभृति सावद्यव्यापाराणाम् प्राणातिपातादिषु प्रत्याख्यानं निरोधः योगप्रत्याख्यानम्। 'सरीरपच्चक्खाणे' शरीरप्रत्याख्यानम् शरीरस्य प्रत्याख्यानम् आसक्तिपरिवर्जनशरीरप्रत्याख्यानम् शरीरविषयकासक्तिपरित्याग इत्यर्थः 'कसायपच्चक्खाणे' कषायप्रत्याख्यानम् कषायानां क्रोधादीनां प्रत्याख्यानम् त्यागः 'संभोगपच्चक्खाणे' संभोगप्रत्याख्यानम् सम्–संकरेण स्वपरलाभमीलनात्मकेन भोगः संभोगः एकमण्डलीकृतभोक्तृत्वम् एतादृशसंभोगस्य प्रत्याख्यानं जिनकल्पादिप्रतिपत्त्या परिहारः संभोगप्रत्याख्यानम्। 'उवहिपच्चक्खाणे' उपधिप्रत्याख्यानम्–अधिकोपधिपरित्यागः यद्वा सर्वथैव

हटाना, "जाव फासिंदियसंवरे" यावत्–स्पर्शन इन्द्रिय को उसके विषय से हटाना, (यहां यावत् शब्द से चक्षु, घ्राण, रसना इन इन्द्रियों का ग्रहण हुआ है) अर्थात् इन्द्रियमात्र को अपने २ विषय से हटाना, "जोगपच्चक्खाणे" कृत, कारित, अनुमति रूप मन वगैरह योगों को सावद्यव्यापाररूप प्राणातिपात आदि से अलग करना, 'सरीरपच्चक्खाणे' शरीर से आसक्ति का त्याग करना, 'कसायपच्चक्खाणे' क्रोधादि कषायों का त्याग करना, "संभोगपच्चक्खाणे" साधुओं के साथ मंडली में बैठकर आहार करने का त्याग करना, अर्थात् जिनकल्पादि को स्वीकार कर इस संभोग का त्याग करना 'उवहि पच्चक्खाणे' अधिक उपधि रखने का त्याग करना, यद्वा जिनकल्प अवस्था में उपधि का त्याग करना,

संवरे" શ્રોત્રેન્દ્રિયને તેના વિષયભૂત શબ્દથી હટાવવી. "जाव फासिंदियसंवरे" યાવત્ સ્પર્શન ઇંદ્રિયને તેના વિષયથી પાછી વાળવી–અહિં યાવત્ શબ્દથી ચક્ષુ, ઘ્રાણુ, રસના, એ ત્રણે ઇંદ્રિયો ગ્રહણ થઇ છે. અર્થાત્ દરેક ઇંદ્રિયને પોતપોતાના વિષયથી પાછી વાળવી. 'जोग पच्चक्खाणे" કૃત કારિત અનુમતિરૂપ મન વિગેરે યોગોને સાવદ્ય વ્યાપારરૂપ પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી અલગ કરવા "सरीरपच्चक्खाणे" શરીરમાં આસક્તિનો ત્યાગ કરવો "कसायपच्चक्खाणे' ક્રોધ વિગેરે કષાયોનો ત્યાગ કરવો "संभोगपच्चक्खाणे" સાધુઓના એક સમુદાયમાં બેસીને આહાર કરવાનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્–જીન કલ્પાદિને સ્વીકારીને આ સંભોગનો ત્યાગ કરવો "उवहि पच्चक्खाणे" વિશેષ ઉપધિ. વસ્ત્રપાત્ર વિગેરે ન રાખવા અર્થાત જીનકલ્પઅવસ્થામાં ઉપધિનો

उपधिपरित्यागो जिनकल्पे 'भत्तपच्चक्खाणे' भक्तप्रत्याख्यानम् अशनादि त्यागग्रहणम् 'खमा' क्षमा—क्षान्तिः क्रोधपरित्यागः 'विरागया' विरागता—वैराग्यभावः रागद्वेषादिराहित्यरूपा 'भावसच्चे' भावसत्यम् शुद्धान्तःकरणतारूपम् जोगसच्चे' योगसत्यम् योगाः मनोवाक्कायव्यापाराः तेषां सत्यम् अवितथत्वं योगसत्यम् 'करणसच्चे' करणसत्यम् करणं—क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम्—उत्तरगुणरूपं पिण्डविशुद्ध्यादिकम् तच्च सप्ततिसंख्यकम्, तथाहि—पिंडविसोहि ४ समिई ५, भावण १२ पडिमा १२ य इंदियनिरोहो ५। पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चेव करणं (७०) तु ॥१॥ इति तत्र सत्यम् अवितथ्यं, यतनया निरालस्यं करणसत्यम् 'मणसमन्नाहरणया' मनःसमन्वाहरणता मनसः समिति सम्यक् अनु इति स्वावस्थानुरूपेण आङिति मर्यादया आगमाभिहितभावाभिव्याप्त्या वा हरणं संक्षेपणं मनःसमन्वाहरणं तदेव मनःसमन्वाहरणता मनसः स्थिरत्वापादनमित्यर्थः एवम्—'वइसमन्नाहरणया' वचः समन्वाहरणता वचसः स्थिरत्वापादनम् 'कायसमन्नाहरणया' कायसमन्वाहरणता कायस्य स्थिरत्वापादनम् 'कोहविवेगे' क्रोधविवेकः क्रोधपरित्याग इत्यर्थः 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे' यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः, अत्र यावत्

'विरागया' रागद्वेष आदि के त्याग रूप वैराग्य भाव का होना, 'भावसच्चे' अन्तःकरण की शुद्धता करना, 'जोगसच्चे' मन वचन और काय के व्यापारों में सत्यता रखना 'करणसच्चे' चरण की पुष्टि करने वाले पिण्ड विशुद्धि आदि रूप उत्तर गुणों में सत्यता रखना 'मणसमन्नाहरणया' मन को स्थिर रखना,—'वइसमन्नाहरणया' वचन को स्थिररखना 'काय समन्नाहरणया' शरीर को स्थिर रखना 'कोहविवेगे' क्रोध का त्याग करना, यावत्—मान से लेकर मायामृषावाद पर्यन्तों का त्याग करना, इस प्रकार क्रोध से लेकर मिथ्यादर्शनशल्या

ત્યાગ કરવો "विरागया" રાગ, દ્વેષ વિગેરેના ત્યાગરૂપ વૈરાગ્ય ભાવ રાખવો. "भावसच्चे" અંતઃકરણની શુદ્ધતા રાખવી. "जोगसच्चे" મન, વચન અને કાયના વ્યાપાર–પ્રવૃત્તિમાં સત્યતા રાખવી. "करणसच्चे" કરણની પુષ્ટિ કરવાવાળા પિંડવિશુદ્ધિ આદિ રૂપ ઉત્તર ગુણોમાં સત્યતા રાખવી "मणसमन्नाहरणया" મનને સ્થિર રાખવું. 'वइसमन्नाहरणया' વચનને સ્થિર રાખવું, 'कायसमन्नाहरणया' શરીરને સ્થિર રાખવું. "कोहविवेगे" ક્રોધનો ત્યાગ કરવો. યાવત માનથી લઇને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીના અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનોનો

पदेन मानादारभ्य मायामृषापर्यन्तानां ग्रहणम् एवं च क्रोधादारभ्य मिथ्यादर्शन-शल्यान्तानामष्टादशपापस्थानानां परित्यागः। 'णाणसंपन्नया' ज्ञानसंपन्नता ज्ञानयुक्तत्वम् 'दंसणसंपन्नया' दर्शनसंपन्नता दर्शनवत्त्वम् 'चरित्तसंपन्नया' चारित्रसंपन्नता चारित्रवत्त्वम् 'वेयणअहियासणया' वेदनाध्यासनता क्षुधादि वेदनानां सहनम् मारणंतियअहियासणया' 'मारणान्तिकाध्यासनता कल्याण-मित्रबुद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहनमिति। 'एए णं भंते!' एतानि खलु भदन्त! 'पया' पदानि 'किं पज्जवसाणफला' किं पर्यवसानफलानि अन्तिम-कीदृशफलप्रदानि 'पन्नत्ता' प्रज्ञप्तानि 'समणाउसो' श्रमणायुष्मन्! हे श्रमण! भगवन! आयुष्मन! विवेकादीनाम् उपरोक्तानामन्ते कीदृशं फलं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'संवेगे निव्वेए जाव मरणंतियअहियासणया' संवेगनिर्वेदो यावत् मारणान्तिकाध्यासनता, इति 'एएणं पया' एतानि खलु पदानि 'सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता'

न्त १८ पापस्थानों का परित्याग करना 'णाणसंपन्नया' ज्ञान संप-न्नता-ज्ञान से युक्त होना 'दंसणसंपन्नया' दर्शन युक्त होना, 'चरित्त-संपन्नया' चारित्रयुक्त होना, वेयणअहियासणया' क्षुधादिवेदनाओं को सहन करना, 'मारणंतियअहियासणया' कल्याणकारक मित्र की बुद्धि से मारणान्तिक उपसर्गों को सहन करना, 'एए णं समणाउसो भंते! पया' हे श्रमण आयुष्मन् भदन्त! ये पद 'किं पज्जवसाणफला' अन्त में कैसे फलों को देनेवाले होते हैं? अर्थात् उपरोक्त विवेकादिक अन्त में कैसे फलवाले होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! संवेगे, निव्वेए, जाव मारणंतिय अहियासणया' संवेग, निर्वेद यावत् मारणा-न्तिक अध्यासनता पर्यन्त जितने भी ये पद हैं, वे सब 'सिद्धिपज्जव-

ત્યાગ કરવો. "णाणसंपन्नया" જ્ઞાન સંપન્નતા-જ્ઞાની થવું. "दंसण संपन्नया" દર્શનથી યુક્ત થવું. "चरित्तसंपण्णया" ચારિત્રશીલ બનવું. "वेयणअहियास-णया" ક્ષુધા-ભૂખ વિગેરે વેદનાઓ સહેવી અર્થાત્ તેને સહન કરવી. "मारणं तियअहियासणया" કલ્યાણકારક મિત્રબુદ્ધિથી, મારણાન્તિક ઉપસર્ગોને સહન કરવા "एए ण समणाउओ भंते! पया" હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ભદન્ત આ પદો "किं पज्जवसाणफला" અન્તે કેવા ફળો આપનારા હોય છે? અર્થાત્ ઉપરોક્ત વિવેક વિગેરે ક્રોધ અંતે કેવા ફલવાળા હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा! संवेगे निव्वेए जाव मारणंतियअहियासणया" સંવેગ, નિર્વેગ, યાવત્ મારણાન્તિક અધ્યાસનતા પર્યન્ત જેટલા આ પદો છે તે

सिद्धिपर्यवसानफलानि मङ्गलानि अन्ते सिद्धिप्रदानि कथितानि पूर्वतीर्थङ्करैः 'समणाउसो' श्रमण! आयुष्मन्! हे आयुष्मन्! गौतम! संवेगादीनां चरमं फलं मोक्षात्मकमेव भवतीत्यवधार्यमिति भावः। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यद् देवानुप्रियेण आख्यातम्, तत् एवमेव-सत्यमेव, इति 'जाव' यावत् कथयित्वा ततो गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं 'भावयन्' विहरइ विहरतीति॥सू. ३॥

सप्तदशशतके तृतीयोद्देशकः समाप्तः।

साणफला पन्नत्ता' अन्त में सिद्धिरूप पद को देते हैं ऐसा तीर्थकरों का कहना है। हे श्रमण आयुष्मन् गौतम! संवेगादिकों की आराधना का अन्तिम फल आराधक जीव को मुक्ति की प्राप्ति होना ही है, ऐसा निश्चय से जानो। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त आपदेवानुप्रिय ने जो कहा है वह ऐसा ही है-सत्य ही है। हे भदन्त! आप देवानु प्रियने जो कहा है वह ऐसा ही है-सत्य ही है। ऐसा कहकर गौतम ने प्रभु को वन्दना की नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर के फिर वे संयम एवं तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ३॥

तृतीय उद्देशक समाप्त

બધા "सिद्धिवज्जवसाणफला पण्णत्ता" અંતે સિદ્ધિરૂપી ફલ આપનારા છે. એવું તીર્થંકર ભગવાનોનું કહેવું છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ! સંવેગ આદિની આરાધક જીવને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થવી તેજ છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચયથી જાણો "सेवं भंते! सेवं भंते त्ति जाव विहरइ" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે આ વિષયમાં જે કથન કર્યું છે, તે તેમજ છે. અર્થાત્ સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે યથાર્થ જ છે. અર્થાત્ તે સઘળું તેમજ છે. આ પ્રમાણે કહીને સ્વામીએ પ્રભુને વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને તે પૂજ્ય ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ ૩ ॥

॥ ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

तृतीयोद्देशके एजनादिका क्रिया कथिता चतुर्थोद्देशकेऽपि क्रियैव कथ्यते, इत्येवं संबन्धेन आयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी अत्थि णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ हंता अत्थि। सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ? गोयमा! पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव णो अणाणुपुव्वि कडा ति वत्तव्वं सिया। एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जीवाणं एगिंदियाणं य निव्वाघाएणं छद्दिसं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं सेसाणं नियमा छद्दिसिं। अत्थि णं भंते! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ? हंता अत्थि। सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ? जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएण वि एवं अदिन्नादाणेण वि, मेहुणेण वि परिग्गहेण वि, एवं एए पंच दंडगा ५। जं समयं णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ? एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया जाव वेमाणियाणं एवं जाव परिग्गहेणं एवं एते वि पंच द पया १०। देसे णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, एवं चेव जाव परिग्गहेणं एवं एते वि पंच दंडगा१५। जं पएसं णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं

किरिया कज्जइ सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ एवं तहेव दंडओ। एवं जाव परिग्गहेणं२०। एवं एए वीसं दंडगा ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहे नगरे यावत् एवमवादीत्, अस्ति खलु भदन्त! जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते? हन्त अस्ति। सा भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते? गौतम! स्पृष्टा क्रियते नो अस्पृष्टा क्रियते! एवं यथा प्रथमशतके षष्ठोद्देशके यावत् नो अनानुपूर्वीकृता इति वक्तव्यं स्यात् एवं यावत् वैमानिकानाम् नवरं जीवानामेकेन्द्रियाणां च निर्व्याघातेन षड्दिशं व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम् स्यात् पञ्चदिशम् शेषाणां नियमात् षड्दिशम्। अस्ति खलु भदन्त! जीवानां मृषावादेन क्रिया क्रियते। हन्त, अस्ति। सा भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते यथा प्राणातिपातेन दण्डकः। एवं मृषावादेनापि। एवमदत्तादानेनापि। मैथुनेनापि परिग्रहेणापि। एवमेते पञ्चदण्डकाः ५। यस्मिन् समये खलु भदन्त! जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते सा भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते? एवं तथैव यावत् वक्तव्यं स्यात् यावत् वैमानिकानाम् एवं यावत् परिग्रहेण एवमेतेऽपि पञ्चदण्डकाः १०। यस्मिन् देशे खलु भदन्त! जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते, एवमेव यावत् परिग्रहेण एवं एतेऽपि पञ्चदण्डकाः १५। यस्मिन् प्रदेशे खलु भदन्त! जीवानाम् प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते सा भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियते, अस्पृष्टा क्रियते? एवं तथैव दण्डकः, एवं यावत् परिग्रहेण २०। वएम् एते विंशतिर्दण्डकाः ॥सू० १॥

चौथे उद्देशे का प्रारंभ

तृतीय उद्देशे में एजनादिक क्रियाओं के सम्बन्ध में कथन किया गया है। इस चतुर्थ उद्देशे में क्रियाओं के विषय में कथन होना है-अतः इसी सम्बन्ध से इस चतुर्थ उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં એજનાદિ ક્રિયાઓના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ચોથા ઉદ્દેશામાં પણ ક્રિયાઓના વિષયમાં જ કથન કરવામાં આવશે જેથી આ સંબંધને લઈને આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" इत्यादि

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'रायगिहे नयरे' राजगृहं नगरम् 'जाव एव वयासी' यावदेवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् अत्र यावत्पदेन 'गुणसिलए चेइए सामी समोसढे' इत्यारभ्य 'पंजलिउडे' इत्यन्तः सर्वोऽपि सन्दर्भोऽनुस्मरणीयः, किमवादीत्तत्राह-'अत्थि णं भंते!' इत्यादि। 'अत्थि णं भंते!' अस्ति खलु भदन्त! 'जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते प्राणातिपातः प्राणिनां विराधनम् तेन प्राणातिपातकरणेन क्रिया क्रियते भवति बद्ध्यते इति यावत्, प्राणातिपातेन प्राणिनाम् अशुभा क्रिया समुत्पद्यते इत्येवमस्ति किमितिभावः, भगवानाह-'हंता' इत्यादि। 'हंता अत्थि' हन्त अस्ति हे गौतम! प्राणातिपातकरणेन जीवानां क्रिया भवत्येवेति भावः। 'सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' सा किं स्पृष्टा क्रियते भवति अस्पृष्टा वा क्रियते भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा!' हे गौतम! 'पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ' स्पृष्टा क्रियते नो

टीकार्थ--'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल में और उस समय में 'रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी' भगवान् गौतमने यावत् इस प्रकार से पूछा 'अत्थि णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' हे भदन्त! जीव प्राणातिपात द्वारा क्रिया की जाती हैं अर्थात् कर्म बंधते हैं? हंता अत्थि' हां गौतम! जीव प्राणाति पात द्वारा कर्म बांधते हैं। 'सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' हे भदन्त! वह क्रिया-कर्म जिसे जीव प्राणातिपात द्वारा करते हैं-वह स्पृष्ट हुई करते हैं-या अस्पृष्ट हुई करते हैं-'गोयमा! पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ'

ટીકાર્થ--"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળમાં અને તે સમયમાં "रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ થયું. ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના કરવા માટે આવી. ભગવાને ધર્મ દેશના આપી. તે પછી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ પોત પોતાના સ્થાને પાછી ગઈ ત્યાર પછી ભગવાનની પર્યુપાસના કરતાં ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. "अत्थि णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ક્રિયા-કર્મનો બંધ બાંધે છે? "हंता अत्थि" હા ગૌતમ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મનો બંધ બાંધે છે. "सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્! તે ક્રિયા-કર્મ જેને જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા બાંધે છે. તે સ્પૃષ્ટ થઈને કરે છે. કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કહે છે? ગોયમા! पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा

अस्पृष्टा क्रियते या काचनक्रिया भवति सा सर्वापि आत्मप्रदेशसंबद्धैव भवति नो असंबद्धा भवतीति भावः 'एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव णो अणाणुपुव्विकडा त्ति वत्तव्वं सिया' एवं यथा प्रथमशते षष्ठोद्देशके यावत् नो अनानुपूर्वीकृता इति वक्तव्यं स्यात् प्रथमशतके षष्ठोद्देशकेऽपि 'जाव निव्वाघाएणं' इत्यादि। पाठो लभ्यते तत्र 'जाव' इति यावत्, अत्र यावत्पदेन विवक्षितपाठः संग्राह्यः, तथाहि-'सा भंते ! किं ओगाढा कज्जइ अणोगाढा कज्जइ ? गोयमा ! ओगाढा कज्जइ नो अणोगाढा कज्जइ, एवं अणंतरोगाढा कज्जइ नो परंपरोगाढा कज्जइ। सा भंते ! अणुं कज्जइ बायरं कज्जइ ? गोयमा ! अणुंपि कज्जइ बायरंपि कज्जइ सा भंते ! किं उड्ढं कज्जइ तिरियं कज्जइ, अहे कज्जइ गोयमा ! उड्ढंपि कज्जइ तिरियंपि कज्जइ अहे वि कज्जइ। सा भंते ! किं आइं कज्जइ मज्झे कज्जइ अंते कज्जइ ? गोयमा ! आइंपि कज्जइ मज्झे वि कज्जइ अंते वि कज्जइ। सा भंते ! किं सविसए कज्जइ अविसए कज्जइ ? गोयमा ! सविसए कज्जइ नो अविसए कज्जइ निव्वाघाएणं छद्दिसिं, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं। सा भंते ! किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ ? गोयमा कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ। सा भंते ! किं अत्तकडा कज्जइ परकडा कज्जइ ? गोयमा ! अत्तकडा कज्जइ णो परकडा कज्जइ नो तदुभयकडा कज्जइ। सा भंते ! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ अणाणुपुव्विकडा कज्जइ ? गोयमा ! आणुपुव्विकडा कज्जइ नो अणाणुपुव्विकडा कज्जइ जायकडा, जाय कज्जइ, जाय कज्जिस्सइ सव्वा सा आणुपुव्विकडा कज्जइ नो अणाणुपुव्विकडा त्ति वत्तव्वं सिया' इत्यन्तः सन्दर्भोऽत्र अनुसन्धेयः। अस्य व्याख्या प्रथमशतकस्य षष्ठोद्देशके द्वितीयसूत्रस्थ मत्कृतायां प्रमेयचन्द्रिकाटीकायां द्रष्टव्यम्। 'एवं जाव वेमाणियाणं'

हे गौतम ! वह स्पृष्ट हुई की जाती है अस्पृष्ट हुई नहीं की जाती है। 'एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव अणाणुपुव्विकडा त्ति वत्तव्वं सिया' इत्यादि सब कथन जैसा कि प्रथम शतक के छठे उद्देशे में कहा गया है वैसा ही यहां पर कह लेना चाहिये, यावत् वह क्रिया अनुक्रम से होती है। अनुक्रम के बिना नहीं होती है। 'एवं जाव वेमा-

---

कज्जइ" હે ગૌતમ ! તે ક્રિયા સ્પૃષ્ટ થઈને કરાય છે. અસ્પૃષ્ટ થઈને કરવામાં આવતી નથી. "एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव णो अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया" વિગેરે સઘળું કથન પહેલા શતકના છટ્ઠા ઉદ્દેશામાં જેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે અહિયાં પણ સમજવું. યાવત્ તે ક્રિયા અનુક્રમથી થાય છે. અનુક્રમ વિના થતી નથી. "एवं जाव वेमाणियाणं"

भ० ५८

एवं यावद् वैमानिकानाम् सामान्यजीवविषये प्राणातिपातेन क्रिया भवतीति यथा कथितं तथैव वैमानिकपर्यन्तचतुर्विंशतिदण्डके जीवविषये च बोद्धव्यम् 'नवरं जीवाणं एगिंदियाणय निव्वाघाएणं छद्दिसिं' विशेषस्तु जीवानामेकेन्द्रियाणां च निर्व्याघातेन षड्दिशम् जीवानां समुच्चयानाम् एकेन्द्रियाणां च व्याघाताभावे नियमतः षट्स्वपि दिक्षु प्राणातिपातेन क्रियाभवति 'वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं' व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशिम् व्याघाते सति त्रिदिश्येव क्रिया भवति 'सिय चउद्दिसिं' स्यात् चतुर्दिशम् 'सिय पंचदिसिं' स्यात् पञ्चदिशम्। व्याघाताभावे सति एकेन्द्रियाणां जीवानां च नियमतः षट्स्वपि दिक्षु प्राणातिपातेन क्रिया भवति व्याघाते सति तु यत्र यत्र व्याघातस्तं तं परित्यज्य शेषदिशासु प्राणातिपातेन क्रिया भवति यदि एकदिशि व्याघातो भवेत् तदा पंचदिशि क्रिया जायते, यदि दिग्द्वये व्याघातः तदा चतुर्दिक्षु प्राणातिपातेन क्रिया यदि दिक्त्रये व्याघातस्तदा त्रिदिक्षु क्रिया व्याधिकव्याघाताभावात् यदि न कुत्रापि व्याघातस्तदा नियमतः षट्सु दिक्ष्वपि प्राणातिपातेन क्रिया जायते इतिभावः। व्याघातस्तु विदिक्षु व्याघातः अलोकस्तथा च दिक्कोणेऽवस्थितो जीवो भवति तदा तस्य दिक्त्रये अलोकव्याप्ततया शेषदिक्त्रये एव प्राणातिपातेन क्रिया जायते यदा यत्र दिग्द्वये अलोकः तदा चतुर्दिक्षु क्रिया स्यात् यदा तु एकत्रैव व्याघातस्तदा शेषपञ्चदिक्षु क्रिया, यदा तु जीवः मध्येऽवस्थितो भवति सामान्यतः प्रतिबन्धकस्य अलोकस्याभावात् तदा षट्-

---

णिया णं' इसी प्रकार यावत् वैमानिकों तक जानना चाहिये। 'नवरं, जीवाणं एगिंदियाणय निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं सेसाणं नियमा छद्दिसिं' परन्तु विशेषता ऐसी है कि जीव और एकेन्द्रिय प्रतिबन्ध के विना छहों दिशाओं से आये हुए कर्म परमाणुओं का बन्ध करते हैं और यदि प्रतिबन्ध हो तो कदाचित् तीन दिशा से, कदाचित् चार दिशा से और कदाचित् पांच दिशा में से आये हुए कर्म पुद्गलों का बन्ध करते हैं। शेष जीव

એજ રીતનું કથન યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજી લેવું. "नवरं जीवाणं एगेंदियाण य निव्वाघाएणं छद्दिसं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं सेसाणं नियमा छद्दिसिं" પરંતુ તેમાં વિશેષતા એવી રીતે છે કે જીવ અને એકેન્દ્રિય પ્રતિબંધ સિવાય છએ દિશાઓથી આવેલા કર્મ-પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. અને જો પ્રતિબંધ હોય તો કદાચિત્ ત્રણ દિશાથી ને કોઈક વાર ચાર દિશાથી તેમજ કોઈક વાર પાંચ દિશાથી આવેલા કર્મ પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. ને બાકીના જીવ છએ દિશાથી

स्वपि दिक्षु क्रिया भवति। 'सेसाणं नियमा छद्दिसिं' शेषाणां नियमतः षट्-दिशम् शेषाणाम् व्याघाताभावेन लोकमध्यस्थितानां नियमतः षट्स्वपि दिक्षु प्राणातिपातेन क्रिया भवति इति। 'अत्थि णं भंते! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ' अस्ति खलु भदन्त! जीवानां मृषावादेन क्रिया क्रियते मृषावादेन जीवानाम् क्रिया भवति। किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'हंता' इत्यादि। 'हंता अत्थि' हन्त, अस्ति मृषावादेन जीवानां क्रिया भवत्येवेति भावः। 'सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' सा क्रिया भदन्त! स्पृष्टा क्रियतेऽस्पृष्टा वा क्रियते इति प्रश्नः। भगवानाह-'जहा' इत्यादि। 'जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएण वि' यथा प्राणातिपातेन दण्डकः एवं मृषावादेनापि मृषावादेन या क्रिया क्रियते सा स्पृष्टैव क्रियते नो अस्पृष्टा क्रियते यथा प्राणातिपातमाश्रित्य षष्ठोद्देशकस्य प्रकरणम् स्मारितं तथैव मृषावादमाश्रित्यापि तत्रत्यं सर्वमेव प्रकरणमिहापि ज्ञातव्यमिति भावः। 'एवं अदिन्नादाणेण वि' एवमदत्तादानेनापि दण्डको भणितव्यः, 'एवं मेहुणेण वि' एवं मैथुनेनापि मैथुनेनापि एवमेव प्राणातिपातवदेव दण्डको भणितव्यः 'परिग्गहेण वि' परिग्रहेणापि एवमेव दण्डको भणितव्यः। 'एवं एए पंचदंडगा' एवम् एते पंचदंडकाः एवमुक्तेन प्रकारेण एते प्राणातिपातादारभ्य परिग्रहान्ताः पञ्चदण्डका भवन्ति ५। 'जं

छहों दिशाओं में से आये हुए कर्मपुद्गलों को ग्रहण करते हैं ऐसा नियम है। 'अत्थि णं भंते! जीवाणं मुसावाएणं किं किरिया कज्जइ' हे भदन्त! जीवों के क्या मृषावाद से कर्म का बन्ध होता है? 'हंता अत्थि' हां, गौतम! जीवों के मृषावाद से कर्म का बन्ध होता है। 'सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ' हे भदन्त! वह कर्म स्पृष्ट हुआ बंधता है या अस्पृष्ट हुआ बंधता है? 'जहा पाणाइवाएणं दंडओ, एवं मुसावाएण वि एवं अदिन्नादाणेण वि मेहुणेण वि, परिग्गहेण वि, एवं एए पंचदंडगा ५' हे गौतम! इस सम्बन्ध में जैसा कथन प्राणातिपात

આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એવો નિયમ છે. "अत्थि णं भंते! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ મૃષાવાદથી જીવોને શું કર્મનો બંધ થાય છે? "हंता अत्थि" હા ગૌતમ! મૃષાવાદથી કર્મનો બંધ થાય છે. "सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ તે કર્મનો બંધ સ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે? "जहा पाणाइवाएणं दंडओ, एवं मुसावाएण वि एवं अदिन्नादाणेण वि मेहुणेण वि, परिग्गहेण वि एवं एए पंच दंडगा"५, હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં જેવી રીતનું કથન પ્રાણાતિપાત દંડકથી કહેવામાં આવ્યું છે, એજ રીતથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન,

समयं णं भंते !' यं समयं खलु भदन्त ! अत्र द्वितीया विभक्तेः सप्तम्या व्यत्ययः करणीयः तथा च 'यस्मिन् समये भदन्त !' इत्यर्थो भवति 'जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' जीवानाम् प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते 'सा किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' सा किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते इति प्रश्नः, भगवानाह-'एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया' एवं तथैव यावत् वक्तव्यं स्यात्, एवमत्रैव पूर्वं प्राणातिपातक्रियाटीकायां संगृहीतम् 'वत्तव्वं सिया' इति पर्यन्तं सर्वमेव बोद्धव्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव वेमाणियाणं' यावद् वैमानिकानाम्, इह यावत्पदेन एकेन्द्रियजीवादारभ्य वैमानिकपर्यन्तचतुर्विंशतिदण्डकेषु तथा च यथा सामान्यजीवप्रकरणे 'यस्मिन् समये प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते सा स्पृष्टैव क्रियते नो अस्पृष्टा' इत्यादिकं कथितं तत्सर्वं वैमानिकपर्यन्तजीव-

---

दण्डक से कहा जा चुका है। उसी प्रकार का कथन मृषावाद दण्डक से भी कह लेना चाहिये-इसी प्रकार से अदत्तादान, मैथुन और परिग्रह के सम्बन्ध में भी दण्डक कहलेना चाहिये। इस प्रकार से ये ५ दण्डक हो जाते हैं। 'जं समयं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ' हे भदन्त ! जीव जिस समय प्राणातिपात से कर्म का बन्ध करता है उस समय वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है या अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है ? 'एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया, जाव वेमाणियाणं एवं जाव परिग्गहेणं, एवं एए वि पंच दंडगा १०' हे गौतम ! इस विषय में उत्तर पहिले कहे गये उत्तर के जैसा ही जानना चाहिये। यावत् वह कर्मबन्ध अनुक्रम के विना नहीं होता है अनुक्रम से ही होता है। इसी प्रकार का कथन यावत् वैमानिकों तक के कर्मबन्ध के विषय में भी जानना चाहिए।

મૈથુન અને પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ દંડકો બનાવીને કહી લેવા. એ રીતે આ પાંચ દંડકો થાય છે. 'जं समयं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ જે સમયે જીવ પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તે સમયે તે સ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે ? "एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया, जाव वेमाणियाणं एवं जाव परिग्गहेणं एवं एए वि पंच दंडगा" હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પહેલા જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણેનો ઉત્તર સમજી લેવો. યાવત્ તે કર્મ બંધ અનુક્રમથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અનુક્રમ વિના થતો નથી. એજ કથન પ્રમાણેનું યાવત્ વૈમાનિકો સુધીના કર્મબન્ધના વિષયમાં સમજી લેવું. યાવત્ પરિગ્રહથી જે સમયે

प्रकरणेऽपि बोधव्यम् । 'एवं जाव परिग्गहेणं' एवं यावत् परिग्रहेण, अत्र यावत् पदेन 'मुसावाएण वि अदत्तादाणेण वि एवं मेहुणेण वि' इत्येतेषां ग्रहणं भवति मृषावादेन यस्मिन् समये क्रिया क्रियते तस्मिन् समये सा क्रिया किं स्पृष्टा भवति अस्पृष्टा वेति प्रश्नः, गौतम ! तस्मिन् समये स्पृष्टैव क्रिया भवति नो अस्पृष्टेत्यादि सर्वं प्रकरणान्तं भगवत उत्तरं विज्ञेयम् 'एवं एए वि पंचदंडगा' एवमेतेऽपि पञ्चदण्डकाः समयमाश्रित्य प्राणातिपातमृषावादादत्तादानमैथुन-परिग्रहघटिता इहापि पञ्चदण्डका भवन्तीति १० । प्राणातिपातादिपरिग्रहपर्यन्तानां प्रत्येकं विस्तरो विचारः पूर्वप्रदर्शितरीत्या स्वयमेव करणीयः । समये जीवानां प्राणातिपातादिना क्रिया क्रियते सा स्पृष्टा भवति नो अस्पृष्टा, इति विचार्य अतः परं देशप्रदेशविषये प्राणातिपातादिना क्रिया भवति तद्विषये दर्शयितुमाह-'जं देसेणं भंते !' इत्यादि । 'जं देसे णं भंते !' यस्मिन् देशे खलु भदन्त ! 'जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते यस्मिन् देशे देशविभागे जीवानां प्राणातिपातादिना क्रिया क्रियते तस्मिन् देशे किं सा क्रिया स्पृष्टा भवति अस्पृष्टा वा भवतीति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह-'एवं चेव' इत्यादि । 'एवं चेव' एवमेव हे गौतम ! यथा समयमाश्रित्य जीवानाम् प्राणातिपातेन स्पृष्टैव सा क्रिया भवति न तु अस्पृष्टा सा

तथा यावत् परिग्रह से जिस समय जीव कर्म का बन्ध करता है वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है या अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है ? तो इसका उत्तर भी ऐसा ही है कि वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है, अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध नहीं करता है ऐसा जानना चाहिये इस प्रकार से भी ५ दण्डक हो जाते हैं । 'जं देसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' हे भदन्त ! जिस देश में-क्षेत्र में जीव प्राणातिपात द्वारा कर्म का बन्ध करता है वह कर्म स्पृष्ट होता है या अस्पृष्ट होता ? 'एवं चेव-जाव परिग्गहेणं एए वि पंचदंडगा १५' हे गौतम !

જીવ કર્મના બંધ કરે છે, તે સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરે છે ? અથવા અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર પણ એ પ્રમાણે છે કે -સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મનો બંધ કરતો નથી. તેમ સમજવું. આ રીતે આના પણ પાંચ દંડક બને છે "जं देसे णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ જે દેશમાં-ક્ષેત્રમાં જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મનો બંધ કરે છે, તે કર્મ સ્પૃષ્ટ થાય છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? "एवं चेव जाव परिग्गहेणं एए वि पंच दंडगा ?१५"

भवति इत्यादि कथितं तथैव देशमाश्रित्यापि जीवानां प्राणातिपातेन जायमाना क्रिया स्पृष्टैव भवति नत्वस्पृष्टा, इत्यादि विचारः पूर्ववदेव इहापि ज्ञातव्यः 'जाव परिग्गहेण' यावत् परिग्रहेण यथा प्राणातिपातेन क्रिया स्पृष्टा भवति नो अस्पृष्टा इत्यादि तथा मृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहैरपि प्रकरणं देशाश्रयेण निर्मातव्यम् 'एवं एए वि पंच दंडगा' एवमेतेऽपि प्राणातिपातादारभ्य परिग्रह-पर्यन्तं पञ्चदण्डकाः देशविषयेऽपि भवन्ति १५। अतः परं प्रदेशमाश्रित्याह-'जं पएसं णं भंते !' इत्यादि। 'जं पएसं णं भंते !' यस्मिन् प्रदेशे खलु भदन्त! 'जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' जीवानां प्राणतिपातेन क्रिया क्रियते 'सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ?' सा क्रिया भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते? हे भदन्त! यस्मिन् क्षेत्रैकभागे प्रदेशे जीवानां प्राणा-तिपातेन क्रिया क्रियते सा किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते इत्यादि प्रश्नः, भगवानाह-'एवं तहेव दंडओ' एवं तथैव दण्डकः एवं शब्दः संपूर्णस्यापि पूर्व-प्रकरणस्य सूचकः तथाहि यथा समयदेशौ आश्रित्य जीवानां प्राणातिपातेन जाय-माना क्रिया कथिता तथा प्रदेशमाश्रित्यापि जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया विष-

---

इस सम्बन्ध में भी कथन पहिले किये गये कथन जैसा ही जानना चाहिये। इस प्रकार यहां पर भी यावत् परिग्रह तक ५ दण्डक होते हैं। 'जं पएसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, सा भंते ! कि पुट्ठा कज्जइ, एवं तहेव दंडओ एवं जाव परिग्गहेणं २०' हे भदन्त! जीव जिस प्रदेश में प्राणातिपात द्वारा कर्म का बन्ध करता है सो वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है या अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि हे गौतम! इस सम्बन्ध में भी पूर्वोक्तानुसार उत्तर जानना चाहिये। और ऐसा ही कथन प्रदेश

હે ગૌતમ આ વિષયમાં પણ પહેલા કહેલા કથન પ્રમાણે સઘળું કથન સમજવું એ રીતે અહિયાં પણ યાવત્ પરિગ્રહ સુધી પાંચ દંડકો બને છે. "जं पएसे णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ सा भंते किं पुट्ठा कज्जइ एवं तहेव दंडओ एवं जाव परिग्गहेणं२०" હે ભગવન્ જીવ જે પ્રદેશમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તો તે સ્પૃષ્ટ થઈને બંધ કરે છે? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મબંધ કરે છે? તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત ઉત્તર પ્રમાણે જ વાકય સમજી લેવું. અને એજ રીતનું કથન પ્રદેશનો આશ્રય કરીને યાવત્ પરિગ્રહ દ્વારા થવાવાળા કર્મ બંધના વિષયમાં

येऽपि सर्वं बोद्धव्यम् 'एवं जाव परिग्गहेणं' एवं यावत् परिग्रहेण अत्र यावत् पदेन मृषावादादत्तादानमैथुनानां संग्रहः यथा प्राणातिपातेन देशविषये दण्डकः कथितस्तथैव मृषावादाद्याश्रयणेन प्रदेशविषयेऽपि दण्डको ज्ञातव्यः ततश्च प्रदेशविषयेऽपि प्राणातिपातादारभ्य परिग्रहान्तपञ्चपदार्थेन पञ्चदण्डका भवन्तीति २०। 'एवं एए वीसं दंडगा' एवम् एते विंशतिर्दण्डका भवन्ति २०। विंशतिश्च दण्डका इत्थम् सामान्यतो जीवानां प्राणातिपातादि घटित एको दण्डकपञ्चकः ५। समयघटितो द्वितीयो दण्डकपञ्चकः १०, देशघटितस्तृतीयो दण्डकपञ्चकः १५. प्रदेशघटितश्चतुर्थो दण्डकपञ्चकः २० इति चतुः संख्यायाः पञ्चसंख्यया गुणने कृते विंशतिरेव दण्डका भवन्तीति ॥सू० १॥

को आश्रित करके यावत् परिग्रह द्वारा होनेवाले कर्मबन्ध के विषय में भी जानना चाहिये। 'एवं एए वीसं दंडगा' इस प्रकार से ये सामान्य पांच दण्डक तथा समय, देश और प्रदेश को लेकर हुए ५-५-५ कुल मिलकर २० दण्डक होते हैं।

इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से प्राणातिपात आदि क्रियाओं से जायमान कर्मबन्ध के विषय में पूछा है-अतः यह प्रश्न उन्होंने कहां पूछा इस विषय की संगति बैठाने के लिये सूत्रकार कहते हैं-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'रायगिहे नयरे' राजगृह नामका नगर था। उस नगर में 'जाव एवं वयासी' उन्होंने यावत् प्रभु से इस प्रकार पूछा-यहां यावत् शब्द से 'गुणसिलए चेइए सामी समोसढे' यहां से लेकर 'पंजलिउडे' यहां तक का पाठ लिया गया है

સમજવું. "एवं एए वीसं दंडगा" આ પ્રમાણે સામાન્ય પાંચ દંડક તથા સમય, દેશ, અને પ્રદેશની સાથેના ૫-૫-૫ એમ આ પંદર મળીને કુલ વીસ દંડકો બને છે.

આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓથી થવાવાળા કર્મબંધના વિષયમાં પૂછયું છે. જેથી આ પ્રશ્ન તેઓએ કયાં પૂછયો ? આ વિષયની સંગતી બેસારવા સૂત્રકાર કહે છે કે-"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાલે અને તે સમયે "रायगिहे नयरे" રાજગૃહ નામનું નગર હતું તે નગરમાં "जाव एवं वयासी" તેઓએ યાવત્ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'गुणसिलए चेइए सामी समोसढे" આ પાઠથી લઈને "पंजलिउडे" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. "अत्थि णं भंते !

'अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' हे भदन्त ! जीवों को प्राणातिपात द्वारा अशुभ क्रिया–उत्पन्न होती है–बंधती है ऐसा है क्या ? प्राणातिपात–जीवों की विराधना–करने से कर्म का बन्ध होता है ऐसी बात है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हंता, अत्थि' हां, गौतम ! प्राणातिपात से जीवों को कर्म का बन्ध होता है।

अब गौतम ! इस विषय में प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' हे भदन्त प्राणातिपात द्वारा जो अशुभ क्रिया जीवों को बंधती है वह अशुभ क्रिया क्या उनके आत्मप्रदेशों से संबद्ध होकर ही बंधती है या असंबद्ध होकर बंधती है ? उत्तर में प्रभु कहतें हैं—'पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ' हे गौतम ! जितनी भी क्रियाएँ होती हैं–वे सब आत्मप्रदेशों से संबद्ध ही होती है–इस प्रकार प्राणातिपात द्वारा जायमान वह कर्मबन्धरूप अशुभ क्रिया आत्म-प्रदेश से संबद्ध होकर नहीं बंधती है तात्पर्य कहने का यह है कि प्राणा-तिपात आदि पापस्थानों से जो कर्म का बन्ध होता है वह क्षीर नीर के जैसे आत्मप्रदेशों के साथ एक क्षेत्रावगाहरूप से होता है। किन्तु जैसा नवीन घडे पर पडी हुई धूली का सम्बन्ध उस नवीन घडे के

जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ જીવોને પ્રાણાતિપાતથી અશુભ ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ જીવો પ્રાણાતિપાતથી અશુભ કર્મ બંધ કરે છે? પ્રાણાતિપાત–જીવોની વિરાધના કરવાથી કર્મનો બંધ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"हंता अत्थि" હા ગૌતમ પ્રાણાતિપાતથી જીવોને કર્મનો બંધ અવશ્ય થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી આ વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–"सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ પ્રાણાતિપાત દ્વારા જીવોને જે અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે, તે અશુભ ક્રિયા તેમના આત્મ પ્રદેશોથી સંબદ્ધ થઈને જ બંધાય છે? કે અસંબદ્ધ થઈને બંધાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"पुट्ठा कज्जइ नो अपुट्ठा कज्जइ" હે ગૌતમ જેટલી ક્રિયાઓ હોય છે. તે બધી જ આત્મપ્રદેશોથી સંબદ્ધ થઈને જ થાય છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત દ્વારા થવાવાળા તે કર્મ બંધ રૂપ અશુભ ક્રિયા આત્મ-પ્રદેશની સાથે સંબદ્ધ થઈને જ બંધાય છે અસંબદ્ધ થઈને બંધાતી નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપસ્થાનોથી જે કર્મનો બંધ થાય છે. તે ક્ષીર, નીરથી માફક આત્મપ્રદેશોની એક સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી થાય છે. પરંતુ જેવી રીતે નવા ઘડા ઉપર પડેલી ધૂળનો સંબંધ તે

साथ एक क्षेत्रावगाहरूप से नहीं होता है ऐसा यह बन्ध नहीं होता है। 'एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव णो अणाणुपुव्विकडा त्ति वत्तव्वं सिया' इस प्रकार से जैसा प्रथम शतक में छठे उद्देशे में 'अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया' इस पाठ तक जो विषय इस संबन्ध में कहा गया है वह सब यहां ग्रहण कर लेना चाहिये। वहां 'जाव निव्वाघाएणं' ऐसा पाठ है सो वहां आगत यावत् पद से यह विवक्षित पाठ यहां गृहीत हुआ है–'सा भंते किं ओगाढा कज्जइ अणोगाढा कज्जइ? गोयमा! ओगाढा कज्जइ णो अणोगाढा कज्जइ' यहां से लेकर 'नो अणाणुपुव्विकडा ति वत्तव्वं सिया' यहां तक का सब पाठ गृहीत हुआ है। इस पाठ की व्याख्या प्रथम शतक के छठे उद्देशे में आगत द्वितीय सूत्र के ऊपर की गई मेरी प्रमेयचन्द्रिका नाम की टीका में देखना चाहिये। 'एवं जाव वेमाणियाणं' सामान्य जीव के विषय में प्राणातिपात से क्रिया होती है ऐसा जैसा कहा गया है उसी प्रकार से वैमानिक पर्यन्त २४ दण्डकों में जीव के विषय में प्राणातिपात से क्रिया होती है ऐसा जानना चाहिये। 'नवरं जीवाणं एगिंदियाण य निव्वाघाएणं छद्दिसिं' समुच्च

નવા ઘડાની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી હોતો નથી તેવીજ રીતે આત્મપ્રદેશોની સાથે આ બંધ પણ એકરૂપ હોતો નથી. "एवं जहा पढमसए छट्ठुद्देसए जाव णो अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया" આ રીતે પહેલા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં "अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया" આ પાઠ સુધી. જે પ્રમાણેનું કથન આ વિષયના સંબંધમાં કરવામાં આવ્યું છે. એ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિં ગ્રહણ કરી લેવું. ત્યાં આગળ "जाव निव्वाघाएणं" એવો પાઠ છે. તેમાં આવેલ યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ થયો છે. "सा भंते! किं ओगाढा कज्जइ अणोगाढा कज्जइ गोयमा! ओगाढा कज्जइ, णो अणोगाढा कज्जइ" આ પાઠથી લઈને "णो अणाणुपुव्विकडात्ति वत्तव्वं सिया" અહિં સુધીનો સઘળો પાઠ ગ્રહણ કરી લેવો. આ પાઠની વ્યાખ્યા પહેલા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં આવેલ બીજા સૂત્ર ઉપરની મેં કરેલ પ્રમેયચંદ્રિકા નામની ટીકામાં જોઈ લેવું. "एवं जाव वेमाणियाणं" સામાન્ય જીવના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મબંધ થાય છે. એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના ચોવીસે દંડકોમાંના જીવોના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ થાય છે. એ પ્રમાણે સમજી લેવું. "नवरं जीवाणं एगिंदियाणय णिव्वाघाएणं छद्दिसिं"

भ० ५९

य जीवों के तथा एकेन्द्रिय जीवों के प्राणातिपात द्वारा जो क्रिया होती है वह व्याघात के अभाव में नियम से छहों दिशाओं में ही होती है, 'वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं' और व्याघात होता है तो वह क्रिया तीन दिशाओं में भी होती है। 'सिय चउदिसिं' चार दिशाओं में भी होती है, 'सिय पंचदिसिं' पांच दिशाओं में भी होती है। तात्पर्य यह है कि यदि व्याघात न हो तो एकेन्द्रिय जीवों के प्राणातिपात क्रिया छहों दिशाओं में होती है, और यदि व्याघात है तो उस व्याघात संबन्धी स्थान को छोड़कर शेष तीन दिशाओं में, चार दिशाओं में और पांच दिशाओं में प्राणातिपात जन्य क्रिया हो सकती है। जब तीन दिशाओं में व्याघात होगा-तो तीन दिशाओं में प्राणातिपातजन्य क्रिया होगी, दो दिशाओं में व्याघात होगा तो चार दिशाओं में प्राणातिपात जन्य क्रिया होगी, और एक दिशा में व्याघात होगा तो पांच दिशाओं में प्राणातिपात जन्य क्रिया होगी। तीन दिशाओं से अधिक व्याघात नहीं होता है। तथा यदि किसी भी दिशा में व्याघात नहीं है तो नियम से छहों दिशाओं में प्राणातिपात क्रिया होगी विदिशाओं में व्याघातरूप अलोक है। तथा च दिक् कोण में अवस्थित जीव होगा उस समय उसके

સમુચ્ચય જીવોને પ્રાણાતિપાત દ્વારા જે ક્રિયા થાય તે વ્યાઘાતના અભાવમાં નિયમથી છએ દિશાઓમાં થાય છે "वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं" અને જો વ્યાઘાત થાય છે તો તે ક્રિયા ત્રણ દિશાઓથી પણ થાય છે. "सिय चउदिसिं" ચાર દિશાઓમાં પણ થાય છે. "सिय पंचदिसिं" પાંચ દિશાઓમાં પણ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો વ્યાઘાત ન હોય તો એકેન્દ્રિય જીવોને પ્રાણાતિપાતક્રિયા છએ દિશાઓમાં થાય છે. અને જો વ્યાઘાત થાય તો વ્યાઘાત સંબંધી સ્થાનને છોડીને બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં ચાર દિશાઓમાં પાંચ દિશામાં પણ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થઇ શકે છે. અને જ્યારે ત્રણ દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તો ત્રણ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા-કર્મનો બંધ થશે. બે દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તો ચાર દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતજન્ય ક્રિયા થશે. અને એક દિશામાં વ્યાઘાત થાય તો પાંચ દિશામાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. તેમજ જો કોઇપણ દિશામાં વ્યાઘાત ન થાય તો નિયમથી છએ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. વિદિશામાં વ્યાઘાતરૂપ અલોક છે. અને દિક્કોણમાં જીવ અવસ્થિત હોય તે સમયે તેનું ત્રણ દિશામાં અલોકમાં વ્યાપ્ત

दिक्त्रय में अलोक के व्याप्त होने के कारण शेष दिक्त्रय में ही प्राणातिपातजन्य क्रिया होगी। तथा जहां दिग्द्वय में अलोक होगा वहां चार दिशाओं में क्रिया होगी, तथा-जहां एक ही दिशा में व्याघात होगा वहां शेष पांच दिशाओं में ही वह क्रिया होगी, तथा जब जीव मध्य में अवस्थित होगा तब प्रतिबन्धक अलोक के अभाव में उस जीव की छहों दिशा में वह क्रिया होगी। 'सेसाणं नियमा छद्दिसिं' 'समुच्चय जीव और एकेन्द्रिय जीवों के सिवाय अन्य जीवों की नियम से छहों दिशाओं में प्राणातिपात से क्रिया होती है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'अत्थि णं भंते! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ' हे भदन्त! मृषावाद से क्या जीव को क्रिया होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हंता अत्थि' हां, गौतम ! मृषावाद से भी जीवों को क्रिया होती है-कर्मबन्ध होता है। 'सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ' हे भदन्त! वह क्रिया आत्मप्रदेशों से स्पृष्ट होती है या अस्पृष्ट होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं। 'जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएण वि' हे गौतम! प्राणातिपात को आश्रित करके छठे उद्देशक का प्रकरण जैसा हमने तुम्हें स्मरण कराया है उसी प्रकार से मृषावाद को आश्रित करके भी वही सब प्रकरण यहां

હોવાને કારણે બાકીની ત્રણ દિશામાં જ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. અને જ્યાં બે દિશામાં અલોક હશે ત્યાં બાકીની પાંચ દિશાઓમાં જે તે ક્રિયા થશે. અને જ્યારે જીવ મધ્યમાં અવસ્થિત રહેશે ત્યારે પ્રતિબન્ધક અલોકના અભાવમાં તે જીવને છએ દિશાઓમાં તે ક્રિયા થશે "सेसाणं नियमा छद्दिसिं" સમુચ્ચય જીવ અને એકેન્દ્રિય જીવો શિવાયના બીજા જીવોને નિયમથી છએ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"अत्थि णं भंते! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ મૃષાવાદ-અસત્ય વચનથી જીવને ક્રિયા-કર્મનો બંધ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "हंता अत्थि" હા ગૌતમ! મૃષાવાદથી પણ જીવોને ક્રિયા થાય છે. અર્થાત્ કર્મબન્ધ થાય છે. "सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ" હે ભગવન્ તે ક્રિયા આત્મપ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएण वि" હે ગૌતમ! પ્રાણાતિપાતનો આશ્રય કરીને પહેલા શતકના છટ્ઠા ઉદ્દેશાનું પ્રકરણ મેં જેમ કહ્યું છે, એજ રીતે મૃષાવાદનો આશ્રય

पर भी स्मरण कर लेना चाहिये। अर्थात् मृषावाद में भी प्राणातिपात सम्बन्धी सब कथन जानना चाहिये। अतः प्राणातिपात के स्थान पर मृषावाद शब्द लगाकर वह प्रकरण मृषावाद के साथ संगत कर लेना चाहिये। 'एवं अदिन्नादाणेण वि' इसी प्रकार से अदत्तादान के सम्बन्ध में भी दण्डक कहलेना चाहिये। तथा 'एवं मेहुणेण वि 'प्राणातिपात के दण्डक के जैसा मैथुन के सम्बन्ध में भी दण्डक कहा गया है ऐसा जानना चाहिये। 'परिग्गहेण वि' परिग्रह में भी ऐसा विचार कर लेना चाहिये। 'एवंएए पंच दंडगा' इस प्रकार से ये पांच दण्डक होते हैं। पांच पाप सम्बन्धी सो ये पांच दण्डक सामान्यरूप से कहे गये हैं।

अब सूत्रकार समय देश प्रदेश को लेकर पांच पांच दण्डक कहते है। इस पर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जं समयं णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ' यहां 'जं समयं' यह सप्तमी के अर्थ में द्वितीया विभक्ति हुई है-अतः जिस समय में हे भदन्त! जीवों को प्राणातिपात से क्रिया होती है। 'सा किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ' वह क्रिया क्या उनके आत्मप्रदेशों के साथ स्पृष्ट होती है या अस्पृष्ट होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं। 'एवं तहेव जाव वत्तव्वंसिया' हे गौतम!

કરીને તે સઘળું પ્રકરણ અહિયાં પણ યાદ કરી સમજી લેવું. અર્થાત્ મૃષાવાદમાં પણ પ્રાણાતિપાતના સંબધમાં સઘળું કથન સમજવું. જેથી પ્રાણાતિપાતના સ્થાને મૃષાવાદ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને તે પ્રકરણ મૃષાવાદના સંબંધમાં લગાવી લેવું. 'एवं अदिन्नादाणेण वि" એજ રીતે અદત્તાદાનના વિષયમાં પણ દંડક સમજી લેવા. તેવી જ રીતે "एवं मेहुणेणवि" પ્રાણાતિપાતના દંડકની માફક જ મૈથુનના સંબંધમાં પણ દંડક કહેવામાં આવેલ છે, તેમ સમજવું. "परिग्गहेणवि" પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ એવો જ વિચાર સમજવો જોઈએ "एवं एए पंच दंडगा" આ રીતે સામાન્ય રૂપથી આ પાંચ દંડક કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર સમય, દેશ અને પ્રદેશને લઇને પાંચ પાંચ દંડકો કહે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે—"जं समयं णं भंते! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" અહિયાં "जं समयं" એ ઠેકાણે સપ્તમીના અર્થમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ થઈ છે—જેથી જે સમયે જીવોને પ્રાણાતિપાતથી ક્રિયા થાય છે "सा किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ" તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया" હે ગૌતમ!

'वत्तव्वं सिया' यहां तक जो विषय प्राणातिपात क्रिया की टीका में जैसा पहिले कहा गया है वही सब विषय कथन वहां तक का यहां पर भी ग्रहण कर लेना चाहिये अर्थात् प्राणातिपात क्रिया की टीका में जो विषय 'वत्तव्वं सिया' पद तक कथनीय कहा गया है वही सब विषय यहां पर भी कथनीय है ऐसा जानना चाहिये, और यह सब 'जाव वेमाणियाणं' एकेन्द्रिय जीव से लेकर वैमानिक पर्यन्त २४ दण्डकों में वैसा का वैसा ही समझना चाहिये। इस प्रकार सामान्य जीव प्रकरण में (यस्मिन् समये प्राणातिपातितक्रिया क्रियते सा स्पृष्टैव क्रियते, नो अस्पृष्टा) इत्यादि जैसा कहा है, वह सब वैमानिक पर्यन्त जीवप्रकरण में भी ग्रहण कर लेना चाहिये। 'एवं जाव परिग्गहेणं' इसी प्रकार से जीव जीस समय में यावत्पद गृहीत मृषावाद द्वारा अदत्तादान द्वारा, मैथुन द्वारा, और परिग्रह द्वारा क्रिया करता है उस समय में वह क्रिया आत्मप्रदेशों से स्पृष्ट हुई ही वह करता है अस्पृष्ट हुई वह नहीं करता है इत्यादि सब प्रकरणान्त तक का प्रभु द्वारा कहा गया उत्तर यहां जानना चाहिये। 'एवं एए वि पंच दंडगा' इस प्रकार से समय को

"वत्तव्वं सिया" અહિયાં સુધીમાં પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વિષયમાં પહેલાં ટીકામાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન ત્યાં સુધીનું અહિયાં પણ સમજી લેવું જોઇએ અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના કથનની ટીકામાં જે વિષય "वत्तव्वं सिया" એ પદ સુધી કહેવાનું કહ્યું છે. એ એજ સઘળો વિષય અહિયાં પણ કહી લેવે। તેમ સમજવું. અને તે કથન "जाव वेमाणियाणं" એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવથી લઇને વૈમાનિક સુધીના ચોવીસ દંડકોમાં પણ તેવી જ રીતે સમજી લેવું આ રીતે સામાન્ય જીવના પ્રકરણમાં "यस्मिन् समये प्राणातिपातिकिक्रिया क्रियते सा स्पृष्टैव क्रियते, नो अस्पृष्टा" ઈત્યાદિ જેમ કહ્યું છે તે સઘળું વૈમાનિક સુધીના જીવ પ્રકરણમાં પણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઇએ. "एवं जाव परिग्गहेणं" એજ રીતે જીવ જે સમયે મૃષાવાદ-અસત્ય ભાષણદ્વારા, અદત્તાદાન દ્વારા, મૈથુનથી અને પરિગ્રહથી ક્રિયા—કર્મબંધ કરે છે, તે સમયે તે ક્રિયા-કર્મબંધ આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને જ તે કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થઈને તે કરતા નથી. વિગેરે પ્રકરણના અન્ત સુધી પ્રભુએ આપેલ સઘળો ઉત્તર અહિયાં સમજવો. "एवं एए वि पंच दंडगा" આ પ્રાણે

लेकर प्राणातिपातादि द्वारा जायमान क्रिया के विषय में ये ५ दण्डक हो जाते हैं। इन से जायमान क्रिया का विस्तृत विचार पूर्वप्रदर्शित रीति के अनुसार अपने आप कर लेना चाहिये। देश को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जं देसेणं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, 'हे भदन्त ! जिस देश में-देश विभाग में जीव द्वारा प्राणातिपात आदिको लेकर जो क्रिया की जाती है वह क्रिया क्या उनके आत्मप्रदेशों से स्पृष्ट होती है ? या अस्पृष्ट होती है ? इत्यादि सब विचार जैसा समय को आश्रित कर किया गया है वैसा ही यहां पर कर लेना चाहिये, तथा इसी प्रकार का विचार प्रदेश को आश्रित कर जायमान प्राणातिपात आदि क्रियाओं के विषय में भी जानना चाहिये। आगे के सूत्रों का अर्थ मूलार्थ के जैसा ही है--अतः टीकार्थ नहीं लिखा है। इस प्रकार से प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन, परिग्रह ये पांच दंडक समुच्चय जीव से ५, समय को लेकर ५, देश को लेकर ५ और प्रदेश को लेकर ५ दण्डक प्राणातिपात आदि से जायमान क्रियाओं के २० दंडक होते हैं ॥ सू० १ ॥

સમયથી લઇને તે પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી થવાવાળી ક્રિયાના વિષયમાં આ પાંચ દંડકો થઇ જાય છે. આનાથી થવાવાળી ક્રિયાનો સવિસ્તર વિચાર પહેલા કહેલ રીત અનુસાર પોતે પોતાની મેળે કરી લેવો જોઇએ.

હવે દેશનો આશ્રય કરીને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"जं देसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ" હે ભગવન્ જે દેશમાં-દેશ વિભાગમાં જીવો દ્વારા પ્રાણાતિપાત વિગેરેને લઇને જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે શું ? તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને કરવામાં આવે છે શું ? અથવા અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? વિગેરે સઘળો વિચાર સમયને લઈને જેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે, તેજ રીતે અહિયાં પણ વિચાર કરી લેવો. તેમજ આ રીતનો વિચાર પ્રદેશનો આશ્રય કરીને થવાવાળા પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં પણ સમજવો. આ પછીના સૂત્રોનો અર્થ મૂલાર્થ પ્રમાણે છે, જેથી ટીકાર્થમાં તે અર્થ આપવામાં આવ્યો નથી. આ રીતે પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ આ પાંચ દંડક સમુચ્ચય-જીવથી ૫, સમયને લઈને ૫, દેશને લઇને ૫, અને પ્રદેશને લઈને પાંચ દંડક પ્રાણાતિપાત આદિથી થવાવાળી ક્રિયાઓના વીસ દંડકો થાય છે. ।।સૂ. ૧।।

पूर्वं क्रिया प्रोक्ता, सा च क्रिया कर्म, कर्मच दुःखकारणत्वात् दुःखमिति दुःखनिरूपणायाऽऽह-'जीवाणं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—जीवाणं किं अत्तकडे दुक्खे परकडे दुक्खे तदुभयकडे दुःखे ? गोयमा ! अत्तकडे दुक्खे नो परकडे दुक्खे नो तदुभयकडे दुक्खे एवं जाव वेमाणियाणं। जीवा णं भंते ! किं अत्तकडं दुक्खं वेदेंति परकडं दुक्खं वेदेंति तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति? गोयमा ? अत्तकडं दुक्खं वेदेंति नो परकडं दुक्खं वेदेंति नो तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति एवं जाव वेमाणियाणं। जीवाणं भंते ! अत्तकडा वेयणा परकडा वेयणा पुच्छा गोयमा ! अत्तकडा वेयणा नो परकडा वेयणा नो तदुभयकडा वेयणा एवं जाव वेमाणियाणं। जीवा णं भंते ! किं अत्तकडं वेयणं वेदेंति परकडं वेयणं वेदेंति तदुभयकडं वेयणं वेदेंति गोयमा ! जीवा अत्तकडं वेयणं वेएंति नो परकडं नो तदुभयकडं एवं जाव वेमाणियाणं सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० २॥

छाया—जीवानां भदन्त ! किम् आत्मकृतं दुःखम् परकृतं दुःखं तदुभयकृतम् दुःखम् ? गौतम ! आत्मकृतं दुःखम् नो परकृतं दुःखं, नो तदुभयकृतं दुःखम् एवं यावद् वैमानिकानाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किम् आत्मकृतं दुःखं वेदयन्ति परकृतं दुःखं वेदयन्ति तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति ? गौतम ! आत्मकृतं दुःखं वेदयन्ति नो परकृतं दुःखं वेदयन्ति नो तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति एवं यावद् वैमानिकानाम् । जीवानां भदन्त ! आत्मकृता वेदना परकृता वेदना पृच्छा गौतम ! आत्मकृता वेदना नो परकृता वेदना नो तदुभयकृता वेदना एवं यावद् वैमानिकानाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किम् आत्मकृतां वेदनां वेदयन्ति परकृतां वेदनां वेदयन्ति तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम जीवा आत्मकृतां वेदनां वेदयन्ति नो परकृताम् नो तदुभयकृताम् एवं यावद वैमानिकानाम् तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० २॥

टीका--'जीवाणं भंते !' जीवानाम् भदन्त ! 'किं अत्तकडे दुक्खे' किम् आत्मकृतं दुःखम्-आत्मना-स्वेन कृतं-संपादितम् इति आत्मकृतम् दुःखम् अत्र दुःखशब्देन कर्मगृह्यते कार्ये कारणोपचारात् 'परकडे दुक्खे' परकृतम् परेण-आत्मभिन्नेन कृतं-संपादितं यत् तत् परकृतम् 'तदुभयकडे दुक्खे' 'तदुभयकृतं दुःखम् उभाभ्यां-स्वपराभ्यां कृतं संपादितं यत् दुःखम् तत् तदुभयकृतम् हे भदन्त! जीवानाम् यद्दुःखं भवति तत् किं स्वसंपादितं परसंपादितं तदुभयसंपादितमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'अत्तकडे

पहिले क्रिया का कथन किया गया है-वह क्रिया कर्मरूप होती हैं और कर्म दुःख का कारण होने से दुःखरूप होता है। अतः दुःख का निरूपण करने के लिये सूत्रकार 'जीवाणं भंते! किं अत्तकडे दुक्खे' इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं—

'जीवाणं भंते ! किं अत्तकडे दुक्खे परकडे दुक्खे । इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जीवों का जो 'दुक्खे' दुःख है कार्य में कारण के उपचार से जो कर्म है-वह आत्मकृत अपने ही द्वारा संपादित-है अथवा-परकृत-आत्मभिन्न अन्य द्वारा संपादित है, या स्वपर-उभय-द्वारा संपादित है ? प्रश्न का तात्पर्य ऐसा है कि जीवों को जो दुःख होता है-वह क्या स्वसंपादित है ? या पर संपादित है ? या तदुभय संपादित है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! 'हे गौतम ! 'अत्तकडे दुक्खे' वाक्य

પહેલાં ક્રિયાનું કથવ કરવામાં આવ્યું છે. આ ક્રિયા કર્મરૂપ હોય છે. અને કર્મદુઃખનું કારણ હોવાથી દુઃખરૂપ હોય છે. જેથી દુઃખનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે.

"जीवाणं भंते ! किं अत्तकडे दुक्खे" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ જીવોના જે 'दुक्खे" દુઃખ છે, કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી જે કર્મ છે. તે આત્મકુત પોતે પોતાની આપે જ સંપાદિત કર્યા છે ? કે પરકૃત -પોતાના શિવાય બીજાએ કરેલા છે ? અથવા સ્વ-પર-ઉભય-બન્નેએ સંપાદન કરેલા છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે શું પોતે જ કરેલ છે ? અથવા પર-અન્ય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે ? અથવા સ્વ-પરઉભય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"ગોયમા !

दुक्खे' आत्मकृतं दुःखम् सर्वं वाक्यम् सावधारणमिति नियमात् यत् दुःखं जीवानां भवति तत्सर्वमात्मकृतमेव भवति न कथं कथमपि परकृतम् आत्मकृतकर्मणैव दुःखं भवतीत्यर्थः एवकारव्यवच्छेद्यं स्वयमेव दर्शयति 'नो परकडे दुक्खे' नो परकृतं दुःखम् यदिदं दुःखं जीवानाम् भवति न तत् परकृतम् अन्यथा कृतहान्यकृताभ्यागमप्रसङ्गात्। 'नो तदुभयकडे दुक्खे' नो तदुभयकृतं दुःखम् स्वात्मपरात्मसंमिलितजनितमपि दुःखं न भवति। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम्-एवम् एवमेव यथा सामान्यजीवविषये कथितम् यत् जीवानां दुःखं भवति तत् आत्मकृतमेव-स्वकृतमेव न परकृतम् न तदुभयकृतं वा तथैव, नारका-

---

सावधारण होता है इस नियमानुसार जो दुःख जीवों को होता है वह सब आत्मकृत ही होता है किसी भी प्रकार वह परकृत नहीं होता है। क्योंकि अपने दुःख का कारण आत्मकृत कर्म ही होता है अतः जब जीवों का दुःख आत्मकृत कर्म द्वारा ही होता है-तो ऐसी स्थिति में वह न परकृत होता है और न तदुभयकृत होता है। इसी बात हो सूत्रकारने 'नो परकडे दुक्खे, इस कथन द्वारा पुष्ट किया है। यदि ऐसा मानने में आवे कि जीवों को जो दुःख होता है वह परकृत होता है तो इसमें कृत-हानि और अकृताभ्यागम का प्रसङ्ग प्राप्त होता है 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार का कथन वैमानिक तक के जीवों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये। जैसा अभी २ कहा गया है कि जीवों को जो दुःख होता है वह

હે ગૌતમ! "अत्तकडे दुक्खे" જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે બધા આત્મકૃત–પોતે જ કરેલા હોય છે, કોઈ પણ રીતથી તે પરકૃત–અન્ય દ્વારા કરેલા હોતા નથી. કેમ કે–પોતાના દુઃખનું કારણ પોતે કરેલા કર્મ જ હોય છે. જેથી જીવોના દુઃખો પોતે કરેલા કર્મોદ્વારા જ થાય છે–એ પરિસ્થિતિમાં તે પરકૃત હોતા નથી તેમ જ તદુભયકૃત પણ હોતા નથી. આજ વાતને સૂત્રકારે "नो परकडे दुक्खे" नो तदुभयकडे दुक्खे" આ સૂત્રાંશ દ્વારા પુષ્ટ કરેલ છે. જો એમ માનવામાં આવે કે જીવોને જે દુઃખ થાય છે. તે પરકૃત જ હોય છે. તો તેમાં કૃતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે. (કરેલાને હાની પહોંચાડવી એટલે કે ન કર્યું તેમ કહેવું અને ન કર્યું હોય તેને અકૃતને સમર્થન કરવું તેનું નામ કૃતહાનિ–અકૃતાભ્યાગમ છે) "एवं जाव वेमाणियाणं" એજ રીતનું કથન વૈમાનિક સુધીના જીવોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ચાલુ પ્રકરણમાં જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે—જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે આત્મકર્મ પોતે કરેલા કર્મકૃત જ હોય છે.

भ० ६०

दारभ्य यावद् वैमानिकानामपि दुःखं यद्भवति तत् स्वकृतमेव न तु परकृतं न तदुभयकृतं वेति । 'जीवा णं भंते !' जीवाः खलु भदन्त ! 'किं अत्तकडं दुःखं वेदेंति' किम् आत्मकृतं दुःखं वेदयन्ति अत्र दुःखपदम् दुःखस्य अथवा दुःखजनककर्मणो वाचकम् वेदनापदं सुखदुःखयोः अथवा सुखदुःखजनककर्मणोर्वाचकमिति । 'परकडं दुक्खं वेदेंति' परकृतं दुःखं वेदयन्ति 'तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति' तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति ? हे भदन्त ! स्वकृतदुःखस्य वेदनं भवति जीवानाम् परकृतस्य तदुभयकृतस्य वेतिप्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'अत्तकडं दुक्खं वेएँति' आत्मकृतम् दुःखं वेदयन्ति 'नो परकडं दुक्खं वेएँति' नो

आत्मकृत ही होता है सो इसी प्रकार का कथन नारक से लेकर वैमानिक देवों तक के दुःखों के विषय में भी जान लेना चाहिये-वह भी आत्मकृत ही होता है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं । 'जीवा णं भंते ! किं अत्तकडं दुःखं वेदेंति, परकडं दुक्खं वेदेंति, तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति' हे भदन्त ! जीवों को जो दुःखों का वेदन होता है वह आत्मकृत दुःख का वेदन होता है ? या परकृत दुख का वेदन होता है ? या तदुभयकृत दुःख का वेदन होता है ? यहां दुःखपद दुःख का अथवा दुःखजनक कर्म का वाचक है, एवं वेदना पद सुख दुःख का अथवा सुख दुःख जनक कर्म का वाचक है । इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा अत्तकडं दुक्खं वेएंति' जीव आत्मकृत दुःख का वेदन करते हैं, 'नो परकडं दुक्खं वेएँति' परकृत दुःख का वेदन नहीं करते हैं, और 'नो तदुभ-

આવી જ રીતનું કથન નારક જીવોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધીના દુઃખોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. તેઓમાં પણ આત્મકર્મકૃત જ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી દુઃખના વેદનના વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- જીવા णं भंते ! किं अत्तकडं दुक्खं वेदेंति परकडं दुक्खं वेदेंति, तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति" હે ભગવન્ જીવોને જે દુઃખનું વેદન થાય છે, હે આત્મકૃત- પોતે કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે? કે પરકૃત-બીજાએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે? અથવા તદુભયકૃત-આત્મ અને પર એ બન્નેએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે? અહિયાં દુઃખ પદ દુઃખનું અગર દુઃખજનક કર્મનું વાચક છે. તેમજ વેદના પદ સુખદુઃખનું અથવા સુખદુઃખજનક કર્મનું વાંચક છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा ! अत्तकडं दुक्खं वेएंति" જીવ

परकृतं दुःखं वेदयन्ति 'नो तदुभयकडं दुक्खं वेएँति' नो तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति, 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम् यथा सामान्यजीवाः आत्मकृतमेव दुःखं वेदयन्ति न तु परकृतं दुःखं वेदयन्ति न वा तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति तथैव नारकादाराभ्य यावद् वैमानिकाः अपि आत्मकृतमेव दुःखं वेदयन्ति नो परकृतं दुःखं वेदयन्ति नो वा तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति। 'जीवाणं भंते!' जीवानां भदन्त! 'अत्तकडा वेयणा' आत्मकृता वेदना भवति किम् अत्र वेदनाशब्दः सुखदुःखोभयपरकः अथवा सुखदुःखोभयजनककर्मपरकः अतः पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं भवतीति, 'परकडा वेयणा' परकृता वेदना 'पुच्छा' पृच्छा

यकडं दुक्खं वेएँति' न तदुभयकृत दुःख का वेदन करते हैं। 'एवं जाव वेमाणियाणं' जिस प्रकार से जीव आत्मकृत ही दुःख का वेदन करते हैं उसी प्रकार से नारक से लेकर वैमानिक तक के जीव भी आत्मकृत ही दुःख का वेदन करते हैं परकृत या उभयकृत दुःखका वेदन नहीं करते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवाणं भंते! किं अत्तकडा वेयणा' हे भदन्त! जीवों को क्या आत्मकृत वेदना होती है? यहां वेदना शब्द सुखदुःख दोनों का कहनेवाला है अथवा सुख दुःख इन दोनों का जनक जो कर्म है उसका कहनेवाला है। इससे पूर्व की अपेक्षा से इसमें अन्तर आ जाता है। 'परकडा वेयणा पुच्छा०' या परकृत वेदना होती हैं या तदुभयकृत वेदना होती है? उत्तर में प्रभु

આત્મકૃત દુઃખનું વેદન કરે છે, ''नो परकडं दुक्खं वेएंति'' પરકૃત દુઃખનું વેદન કરતા નથી. અને 'नो तदुभयकडं दुक्खं वेएंति' તદુભયકૃત દુઃખનું વેદન પણ કરતા નથી. ''एवं जाव वेमाणियाणं'' જે રીતે જીવ આત્મકૃત દુઃખનું જ વેદન કરે છે, એજ રીતે નારક જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ આત્મકૃત દુઃખનું જ વેદન કરે છે. પરકૃત અથવા તદુભયકૃત દુઃખનું વેદન કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-''जीवाणं भंते! अत्तकडा वेयणा'' હે ભગવન્ જીવોને આત્મકૃત વેદના થાય છે? અહિં વેદના શબ્દ સુખ અને દુઃખ એ બન્નેનો વાચક છે. અર્થાત્ સુખ દુઃખ એ બન્નેનું જનક જે કર્મ છે તેનો વાચક છે. આ રીતે પૂર્વની અપેક્ષાએ આમાં અંતર આવી જાય છે.-પરકૃત વેદના થાય છે? કે સ્વ-પર તદુભયકૃત વેદના થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-''गोयमा'' હે ગૌતમ! ''अत्तकडा वेयणा'' જીવોને જે વેદનાનો અનુભવ થાય છે તે આત્મકૃત વેદના જ હોય છે.

'किं वा तदुभयकडा वेयणा' तदुभयकृता वेदनेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'अत्तकडा वेयणा' आत्मकृता वेदना 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम्। 'जीवा णं भंते!' जीवाः खलु भदन्त! 'किं अत्तकडं वेयणं वेएँति' किम् आत्मकृताम् वेदनां वेदयन्ति अनुभवन्ति 'परकडं वेयणं वेएंति' परकृतां वेदनां वेदयन्ति, 'तदुभयकडं वेयणं वेएँति' तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवा अत्तकडं वेयणं वेएंति' जीवा आत्मकृतां वेदनां वेदयन्ति 'नो परकडं वेयणं वेएंति' नो परकृतां वेदनां वेदयन्ति 'नो तदुभयकडं वेयणं वेएंति'

कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'अत्तकडा वेयणा नो परकडा वेयणा नो तदुभयकडा वेयणा' 'जीवों को आत्मकृत वेदना होती है। परन्तु परकृत और उभयकृत वेदना नहीं होती है। 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार का कथन नारक से लेकर वैमानिक तक के जीवों के सम्बन्ध में भी समझ लेना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'जीवा णं भंते! किं अत्तकडं वेयणं वेएंति' हे भदन्त! जीव क्या आत्मकृत वेदना का अनुभव करते हैं या 'परकडं वेयणं वेएंति तदुभयकडं वेयणं वेएंति' अथवा परकृत वेदना का अनुभव करते हैं? या तदुभयकृत वेदना का अनुभव करते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! इत्यादि हे गौतम! जीव आत्मकृत वेदना का अनुभव करते हैं, परकृत वेदना का या तदुभयकृत वेदना का अनुभव नहीं करते हैं। 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार का कथन यावत् वैमानिक तक के जीवों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये। अर्थात् नारक से लेकर वैमानिक तक के जीव सब

'णो परकडा वेयणा णो तदुभयकडा वेयणा' પરકૃત અને તદુભય વેદના હોતી નથી. "एवं जाव वेमाणियाणं" આજ પ્રમાણેનું કથન નારકોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवा अत्तकडं वेयणं वेएंति" હે ભગવન્ જીવો શું આત્મકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે? અથવા પરકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે? અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"गोयमा" ઈત્યાદિ હે ગૌતમ! જીવ આત્મકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે, પરકૃત અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. "एवं जाव वेमाणियाणं" આ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. અર્થાત્ નારકથી

नो तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम्। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू. २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥१७-४॥

आत्मकृत वेदना का ही अनुभव करते हैं इत्यादि। सेवं भंते सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आपका कहा हुआ यह विषय सर्वथा सत्य हैं २। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये। सू०२।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका चौथा उद्देशक समाप्त ॥१७-४॥

લઈને વૈમાનિક સુધીના સઘળા જીવો આત્મકૃત વેદનાનો જ અનુભવ કરે છે. પરકૃત અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરતા નથી. 'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ આ તમામ વિષય સર્વથા સત્ય છે આપે કહેલ સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૪॥

卐

अथ पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते—

चतुर्थोद्देशकस्य अन्तिमभागे वैमानिकानां वक्तव्यता कथिता अथ पञ्चमोद्देशके ईशानेन्द्रस्य वक्तव्यता कथ्यते, इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य पञ्चमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—'कहि णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पण्णत्ता, गोयमा! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिमसूरिय० जहा ठाणपदे जाव मज्झे इत्थ ईसाणवडेंसए। से णं ईसाणवडेंसए महाविमाणे अद्धतेरसजोयणसहस्साइं एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तव्वया सा इहवि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा जाव आयरक्खत्ति। ठिती सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं सेसं तं चेव जाव ईसाणे देविंदे देवराया२। सेवं भंते! सेवं भंते! इति ॥सू० १॥

सत्तरसमसए पंचमो उद्देसो समत्तो।

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता । गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरे अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्य० यथा स्थानपदे यावत् मध्येऽत्र ईशानावतंसकः तत् खलु ईशानावतंसकं महाविमानम् अर्द्धत्रयोदशयोजनसहस्राणि एवं यथा दशमशतके शक्रविमानवक्तव्यता सा इहापि ईशानस्य निरवशेषा भणितव्या, यावदात्मरक्षक इति स्थितिः सातिरेकद्विसागरोपमे शेषं तदेव यावद् ईशानो देवेन्द्रो देवराजः २। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सत्तरसमसए पंचमो उद्देसो समत्तो ।

टीका—'कहि णं भंते !' कुत्र खलु भदन्त ! 'ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पन्नत्ता' ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा—सुधर्मानाम्नी

सभा प्रज्ञप्ता हे भदन्त ! ईशानेन्द्रस्य सुधर्मासभा कुत्र विद्यते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरस्य मन्दरनाम्नः पर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरे-उत्तरस्यां दिशीत्यर्थः 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ' बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् 'उड्ढं

पांचवें उद्देशे का प्रारंभ-

चतुर्थोद्देशक के अन्त में वैमानिकों के सम्बन्ध में वक्तव्यता कही हैं, अब इस पञ्चम उद्देशक में ईशानेन्द्र की वक्तव्यता कही जावेगी अतः इसी सम्बन्ध को लेकर यह पञ्चम उद्देश कहा जा रहा है—

'कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा' इत्यादि ।

टीकार्थ--इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पन्नत्ता' हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज जो ईशान है-उनकी सुधर्मा सभा कहां कही गई है ? अर्थात् ईशानेन्द्र की सुधर्मा सभा कहां है ? इसके उत्तर में प्रभुने कहा -'गोयमा' हे गौतम ! 'जंबुद्दीवे दीवे' इस जंबूद्वीप नामके द्वीप में स्थित मन्दर नामका पर्वत है, उस पर्वत की उत्तर दिशा में 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' इस रत्नप्रभा पृथिवी के 'बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ' बहुसमरमणीय भूमिभाग से 'उड्ढं चंदिमसूरिय० जहा ठाणपदे०'

ચોથા ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિકોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ઇશાનેન્દ્રના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવશે જેથી આ સંબંધને લઈને આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે—

'कहि णं भंते ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा' ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पण्णत्ता' હે ભગવાન્ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાન છે તેમની સુધર્માસભા કયાં કહેવામાં આવી છે ? અર્થાત્ ઇશાનેન્દ્રની સુધર્માસભા કયાં છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ 'जंबूद्दीवे दीवे' આ જંબૂદ્વીપમાં જે મંદર (મેરૂ) પર્વત છે તે પર્વતની ઉત્તર દિશામાં 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ' બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી

चंदिमसूरिय० जहा ठाणपदे' ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्य० यथा स्थानपदे स्थानपदं प्रज्ञापनासूत्रस्य द्वितीयं पदम् तत्र स्थानपदे यथा कथितं तथैव इहापि ज्ञातव्यम् कियत्पर्यन्तं ? तत्राह–'जाव मज्झे इत्थ ईसाणवडिंसए' यावत् मध्येऽत्र ईशानावतंसकः पञ्चमोऽवतंसकः ५। प्रज्ञापनायाः द्वितीये स्थानपदे चेदम्–'उड्ढं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ, बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ उड्ढं उप्पइत्ता एत्थ णं ईसाणे णामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे असंखेज्जाओ जोयणकोडिओ असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं, सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे,

ऊपर चन्द्रमा सूर्य को उल्लङ्घन कर आगे जाने पर यावत् प्रज्ञापना सूत्र के द्वितीय स्थान पद में जैसा कहा गया है उसी के अनुसार (जाव मज्झे ईसाणवडेंसए महाविमाणे) मध्यभाग में यावत् ईशानावतंसक–पांचवां अवतंसक विमान आता है। प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान पद में यह पाठ इस प्रकार से है–'उड्ढं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयण सहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयण कोडीओ बहुगाओ जोयणकोड़ा कोड़ीओ उड्ढं उप्पइत्ता एत्थ णं ईसाणे णामे कप्पे पन्नत्ते, पाईणपडीणायए, उदीण दाहिण विच्छिन्ने अद्ध चंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे, असंखेज्जाओ जोयणकोड़ीओ असंखेज्जाओ, जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं, असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं, सव्वरयणामए, अच्छे जाव पडिरूवे, तत्थ ईसाणगदेवाणं अट्ठावीसं

'उड्ढं चंदिमसूरिय० जहा ठाणपदे०' ઉપર ચંદ્રમા અને સૂર્યને ઉલ્લંઘીને આગળ જાય ત્યારે યાવત્ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે મધ્યભાગમાં યાવત્ ઈશાનાવતંસક પાંચમું અવતંસક–વિમાન આવે છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં આ પાઠ આ રીતે છે. 'उड्ढं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ बहुगाओ जोयणकोडाकोड़ीओ उड्ढं उप्पइत्ता एत्थ णं ईसाणे णामे कप्पे पण्णत्ते पाईणपडिणायए, उदीणदाहिणविच्छिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे, असंखेज्जाओ, जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं, असखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं,

तत्थ णं ईसाणगदेवाणं अट्ठावीसं विमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं तेणं विमाणा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा। तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पंचवडिंसया पन्नत्ता, तं जहा-अंकवडिंसए १, फलिहवडिंसए २, रयणवडिंसए ३, जायरूववडिंसए ४" इति संग्राह्यम्। अस्याग्रे 'मज्झे इत्थ ईसाणवडिंसए' इत्यादि संयोज्यम्। ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराख्पाणाम् बहूनि योजनशतानि बहूनि योजनसहस्राणि बहूनि योजनशतसहस्राणि ऊर्ध्वमुत्पत्य अत्र खलु ईशानो नामकल्पः प्रज्ञप्तः प्राचीमतीच्यायतः, उदग्दक्षिणविस्तीर्णः, अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, अर्चिर्मालिभासराशिवर्णाभः, असंख्येया योजनकोटयः असंख्येया योजनकोटिकोटयः आयामविष्कम्भेण, असंख्येया योजनकोटिकोटयः परिक्षेपेण, सर्वरत्नमयः अच्छः यावत् प्रतिरूपः। तत्र खलु ईशानकदेवानामष्टाविंशतिर्विमानावास-

---

विमाणावाससयसहस्सा भवंतिति मक्खायं, तेणं विमाणा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा। तेसि णं बहुमज्झदेसभाए पंचवडिंसया पण्णत्ता, तं जहा-अंकवडिंसए १, फलिहवडिंसए' इत्यादि पाठ लगाना चाहिये। अर्थात् बहुसमरमणीय भूमिभाग से ऊपर चंद्र एवं सूर्य तथा ग्रह नक्षत्र, और तारारूप इन से भी सैकडों योजनो तक अनेक हजारों योजनो अनेक लाखों योजनों तक दूर आगे जाने पर ठीक इसी स्थान पर ईशान नाम का कल्प कहा गया है। यह कल्प पूर्व पश्चिम तक लम्बा और उत्तर दक्षिण तक चौडा है। तथा अर्द्ध चन्द्र के जैसा आकार वाला है। अग्नि की ज्वाला के जैसा वर्णवाला है। इसका आयाम विष्कंभ असंख्यात कोडाकोड़ी योजन का है। और परिक्षेप भी इसका

सव्वरयणामए, अच्छे जाव पडिरूवे, तत्थ ईसाणगदेवाणं अट्ठावीसं विमाणावास सयसहस्सा भवंतीतिमक्खायं तेणं विमाणा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा तेसिं णं बहुमज्झदेसभाए पंचवडिंसया पण्णत्ता तं जहा-अंकवडिंसए १, फलिहवडिंसए' ઇત્યાદિ પાઠ લગાવી લેવો અર્થાત્ બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્ય તથા ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ એથી પણ સેંકડો યોજન સુધીના અનેક હજારો યોજન અનેક લાખો યોજન સુધી આગળ દૂર જાય ત્યારે બરોબર એજ સ્થાન પર ઇશાન નામને કલ્પ કહેલ છે. આ કલ્પ પૂર્વ અને પશ્ચિમ સુધી લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણ સુધી પહોળો છે. તેમજ અર્ધચંદ્રના જેવા આકારવાળો છે. અગ્નિની જ્વાલા જેવા વર્ણવાળો છે. તેનો આયામ વિષ્કંભ એટલે કે લંબાઈ અને પહોળાઈ અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજનના છે. અને પરિક્ષેપ-ઘેરાવો પણ તેનો તેટલો જ છે.

भ० ६१

शतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । तानि खलु विमानानि सर्वरत्नमयानि यावत् प्रतिरूपाणि । तेषां खलु बहुमध्यदेशभागे पञ्च अवतंसकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा- 'अङ्कावतंसकः१, स्फटिकावतंसकः२, रत्नावतंसकः३, जातरूपावतंसकः४' इति । 'मज्झे इत्थ' मध्येऽत्र एतेषां मध्ये 'ईसाणवडिंसए' ईशानावतंसकः पञ्चमः । ईशानावतंसकनामकं महाविमानं वर्त्तते इति भावः । 'से णं ईसाणवडेंसए महाविमाणे' तत् खलु ईशानावतंसकं महाविमानम् 'अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं' अर्द्धत्रयोदशयोजनशतसहस्राणि सार्द्धद्वादशलक्षप्रमाणकम् (१२५००००) इत्यर्थः आयामविष्कम्भेण 'एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तव्वया सा इह वि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा' एवं यथा दशमशतके षष्ठोद्देशके शक्रविमानवक्तव्यता सा इहापि ईशानस्य निरवशेषा भणितव्या भगवतीदशमशतके यथा शक्रस्य

इतना ही है । यह सर्वरत्नमय है । अच्छ-स्वच्छ है, यावत् प्रतिरूप है। इसमें ईशानक देवों के २८ लाख विमानावास हैं । ये विमान सर्वरत्नमय यावत् प्रतिरूप हैं, इन विमानों के बहुमध्यप्रदेशभाग में पांच अवतंसक कहे गये हैं । उनके नाम इस प्रकार से है-१ अंकावतंसक, २ स्फटिकावतंसक, ३ रत्नावतंसक, ४ जातरूपावतंसक इनके मध्य में यह पांचवां ईशानावतंसक नाम का महाविमान है' 'सेणं ईसाणवडेंसए महाविमाणे' यह ईशानावतंसक नामका महाविमान' अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइ' १२५०००० योजन का लम्बा चौडा है । 'एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तव्वया सा इहा वि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा' इस प्रकार की जैसी दशवें शतक के छठे उद्देशक में शक्रविमान के सम्बन्ध में वक्तव्यता कही गई है वही वक्त-

---

આ સંપૂર્ણ રત્નમય છે. અચ્છ-સ્વચ્છ છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આમાં ઇશાનક દેવના અઠયાવીસ લાખ વિમાનાવાસ છે. આ વિમાન સર્વ રત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આ વિમાનોના બહુ મધ્યદેશભાગમાં પાંચ અવતંસક વિમાનો કહ્યા છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. અંકાવતંસક ૧, સ્ફટિકાવતંસક ૨, રત્નાવતંસક ૩, જાતરૂપાવતંસક ૪, અને તેની મધ્યમા આ પાંચમું ઈશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન છે. 'से णं ईसाणवडेंसए महाविमाणे' આ ઇશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન 'अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं' ૧૨૫૦૦૦૦ સાડા બાર લાખ યોજન લાંબો પહોળો છે. 'एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तव्वया सा ईहा वि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा' આ વિષયમાં જેવી રીતે દશમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં શક્ર વિમાનના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ-એટલે કે આ ઇશાન પ્રક-

वक्तव्यता कथिता सा वक्तव्यता ईशानप्रकरणेऽपि वाच्या अनेन यत् सूचितं तदित्थम् अवगन्तव्यम्, तथाहि-'अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं गुणयालीसं च सयसहस्साइं बावन्नं च सहस्साइं अट्ठय अडयाले जोयणसए परिक्खेवेणं' इत्यादि-अर्द्धत्रयोदशयोजनशतसहस्राणि सार्द्धद्वादशलक्षयोजनानि (१२५००००) आयामविष्कंभेण एकोनचत्वारिंशत् च शतसहस्राणि द्विपञ्चाशत् सहस्राणि अष्ट च अष्टचत्वारिंशद् योजनशतानि अष्टचत्वारिंशदधिकाष्टशतयोजनानि (३९५२८४८) परिक्षेपेण परिधिना, इत्यादि। कियत्पर्यन्तं दशमशतकीयशक्रवक्तव्यतावाच्या तत्राह-'जाव आयरक्खंति' यावत् आत्मरक्षका इति तत्र दशमशतके षष्ठोद्देशकेऽपि 'एवं जहा सूरियाभे' इत्युक्तं तेन सूर्याभप्रकरणमत्र वाच्यम् 'ठिती सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं' स्थितिः सातिरेकानि द्विसागरोपमानि ईशानस्य स्थितिः

व्यता यहां पर भी-ईशान प्रकरण में भी कहनी चाहिये। इससे जोसूचित हुआ है वह इस प्रकार से हैं 'अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं गुणयालीसं च सयसहस्साइं बावन्नं च सहस्साइं अट्ठय अडयाले जोयणसए परिक्खेवेणं' इत्यादि इस ईशानावतंसक महाविमान का आयाम विष्कंभ १२५०००० साढे बारह लाख योजन का है तथा परिक्षेप इसका ३९५२८४८ योजन का है। यह शक्र वक्तव्यता यहां 'जाव आयरक्खंति' १० वें शतक के छठे उद्देशक के इस पाठ तक की ग्रहण कर कहने की बात कही गई है। सो इससे यह फलित होता है कि यहां 'एवं जहा सूरियाभे' के अनुसार सूर्याभ प्रकरण कह लेना चाहिये। क्योंकि उस १० वें शतक के छठे उद्देशक के अन्त में यह पाठ कहा गया है। 'ठिई सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं' ईशानेन्द्र की स्थिति दो सागरोपम से कुछ

રણુમાં પણ સમજી લેવું. આ કથનથી જે સૂચિત થયું છે તે આ પ્રમાણે છે. 'अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं आयामविक्खभेणं गुणयालीसं च सयसहस्साइं बावन्नं च सहस्साइं अट्ठय अडयाले जोयणसए परिक्खेवेणं' ઇત્યાદિ આ ઇશાનાવતંસક મહાવિમાનોનો આયામ નિષ્કંભ લંબાઇ પહોળાઈ ૧૨૫૦૦૦૦ સાડા બાર લાખ યોજનનો છે. તેમજ તેનો પરિક્ષેપ-ઘેરાવો ૩૯૫૨૮૪૮ ઓગણચાલીસ લાખ બાવન હજાર આઠસો અડતાલીસ યોજનનો છે. આ શક્રવક્તવ્યતા અહિં 'जाव आयरक्खंति' દસમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાના આ પાઠ સુધી ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે, તેથી એ ફલિત થાય છે કે-અહિં 'एवं जहा सूरियाभे' એ વચન પ્રમાણે સંપૂર્ણ સૂર્યાભ પ્રકરણ અહિં કહેવું જોઈએ. કેમકે-તે દશમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાના અંતમાં આ પાઠ કહેવામાં આવેલ છે. 'ठिई साइरेगाइं दो सागरोवमाइं' ઈશાનેન્દ્ર દેવની સ્થિતિ બે સાગ-

सातिरेका द्विसागरोपमाल्मिकेत्यर्थः 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव एतदतिरिक्तमन्यत्सर्वं शक्रस्य यथा कथितं तत्सर्वमपि अत्रानुसन्धेयमेव कियत्पर्यन्तं वक्तव्यम् तत्राह- 'जाव ईसाणे देविंदे देवरायार' दशमशतके सूर्याभदेवातिदेशेन सूर्याभप्रकरणं सर्वं पठितव्यमिति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति, हे भदन्त! ईशानेन्द्रविषये यत् देवानुप्रियेण कथितं तत् सर्वं सत्यमेव इत्यादि यावद्विहरति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥१७-५॥

अधिक कही गई है। 'सेसं तं चेव' इस कथन से अतिरिक्त बाकी का और सब कथन ईशानेन्द्र का शक्र के कथन के जैसा ही है। इस प्रकार से यह देवेन्द्र देवराज ईशान है। तात्पर्य कहने का ऐसा है कि यहां ईशानेन्द्र की जो वक्तव्यता कही गई है। उस वक्तव्यता से अतिरिक्त और सब वक्तव्यता शक्र की वक्तव्यता के अनुसार ही है। यह शक्र सम्बन्धी वक्तव्यता १० वें शतक के छट्ठे उद्देशक में कही जा चुकी है। शक्र की वक्तव्यता में सूर्याभदेव की वक्तव्यता ग्रहण करके कहने की बात कही गई है। अतः यहां पर भी सूर्याभदेव प्रकरण सब कहलेना चाहिये। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' इस प्रकार से प्रभु द्वारा इस

રોપમથી કંઈક અધિક કહેવામાં આવી છે. 'સેસં તં ચેવ' પૂર્વોક્ત કથનથી બાકીનું અન્ય સઘળું કથન ઈશાનેન્દ્રનું શક્રના કથન પ્રમાણે જ છે. આ રીતનો આ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાન છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે--અહિં ઈશાનેન્દ્રના સંબંધમાં જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે વર્ણનથી ભિન્ન અન્ય સઘળું વર્ણન શક્રના વર્ણનની માફક જ છે. અને શક્ર સંબંધનું વર્ણન દશમાં શતકના છટ્ઠા ઉદ્દેશામાં કહેવાઈ ગયું છે. શક્રના વર્ણનમાં સૂર્યાભદેવનું વર્ણન ગ્રહણ કરવાની વાત કહી છે. જેથી અહિયાં પણ સંપૂર્ણ સૂર્યાભદેવના પ્રકરણનું કથન કરી લેવાનું સમજી લેવું. 'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ' આ રીતે આ વિષયમાં

विषय में स्पष्टीकरण को सुनकर गौतम ने उनसे कहा-हे भदन्त! आपके द्वारा प्रतिपादित यह विषय सर्वथा सत्य है-जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है २। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर बिराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सत्तरहवें शतक का पांचवां उद्देशक समाप्त ॥१७-५॥

પ્રભુ એ કરેલ સ્પષ્ટીકરણને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ તેઓને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય સર્વથા સત્ય છે. અર્થાત્ જેવી રીતે આપે કહ્યું છે તે તેમજ છે હે ભગવાન્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈન ચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૫૫

अथ षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते।

पञ्चमोद्देशके ईशानसभावक्तव्यता कथिता। षष्ठोद्देशके तु कल्पादिषु पृथिवीकायिकजीवोत्पत्तिः कथ्यते इत्येवं संबन्धेन आयातस्य षष्टोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'पुढविक्काइए णं भंते!' इत्यादि।

मूलम्–पुढविक्काइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए? से णं भंते! किं पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा? गोयमा! पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा। से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा? गोयमा! पुढविक्काइयाणं तओ समुग्घाया पन्नत्ता तं जहा वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए। मारणंतियसमुग्घाएण समोहमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ देसेण वा समोहमाणे पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा सव्वेणं समोहणमाणे पुव्विं उववज्जेज्जा पच्छा संपाउणेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिज्जा। पुढविक्काइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव समोहए, समोहणित्ता जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवि० एवं चेव ईसाणे वि एवं जाव अच्चुयगेविज्जअणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चेव। पुढविक्काइए णं भंते! सक्करप्पभाए पुढवीए समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढवि० एवं जहा रयणप्पभाए पुढवीकाइए उववाइओ एवं सक्करप्पभाए वि पुढविक्काइओ उववाए-

यव्वो जाव ईसिप्पभाराए एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया भणिया एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए इसीपब्भाराए उववाएयव्वो सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०१॥

सत्तरससए छट्ठो उद्देसो समत्तो ॥१७-६॥

छाया—पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः समवहतः समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम् स खलु भदन्त! किं पूर्वमुत्पद्य पश्चात् संप्राप्नुयात् पूर्वं संप्राप्य पश्चात् उत्पद्येत? गौतम? पूर्वं वा उत्पद्य पश्चात् प्राप्नुयात् पूर्वं वा प्राप्य पश्चाद् उत्पद्येत तत् केनार्थेन यावत् पश्चात् उत्पद्येत? गौतम! पृथिवीकाइकानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः तद्यथा वेदनासमुद्घातः १, कषायसमुद्घातः२, मारणान्तिकसमुद्घातश्च मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन्यमानः देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति देशेन वा समवहन्यमानः पूर्वं सम्प्राप्य पश्चात् उत्पद्येत सर्वेण समवहन्यमानः पूर्वमुत्पद्य पश्चात् संप्राप्नुयात् तत् तेनार्थेन यावत् उत्पद्येत। पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः यावत् समवहतः समवहत्य यो भव्यः ईशाने कल्पे पृथिवी० एवमेव ईशानेऽपि एवं यावत् अच्युतग्रैवेयकानुत्तरविमाने ईषत् प्राग्भारायां च एवमेव। पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! शर्कराप्रभायां पृथिव्यां समवहतः समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे पृथिवी० एवं यथा रत्नप्रभायां पृथिवीकायिकः उपपातितः, एवं शर्कराप्रभायामपि पृथिवीकायिकः उत्पातितव्यः यावत् ईषत्प्राग्भारायाम् एवं यथा रत्नप्रभायाः वक्तव्यता भणिता एवं यावत् अधःसप्तम्यां समवहतः ईषत् प्राग्भारीयाम् उत्पातयितव्यः। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू १॥

सप्तदशशतस्य षष्ठोद्देशः समाप्तः ॥१७-६॥

छट्ठे उद्देशे का प्रारंभ

पांचवें उद्देशे में ईशानसभा की वक्तव्यता प्रकट की गई है। अब इस छट्ठे उद्देशे में कल्पादिकों में पृथिवीकायिक जीवों की उत्पत्ति कहनी है, इसी सम्बन्ध से इस छट्ठे उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है। इसका

છટ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ઇશાનેન્દ્રની સભાના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં કલ્પાદિકોમાં પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિનો વિષય કહેવામાં આવશે આ સંબંધથી આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે.

टीका—'पुढविकाइए णं भंते !' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां 'समोहए' समवहतः मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वेत्यर्थः 'समोहणित्ता' समवहत्य—समुद्घातं कृत्वा 'जो' यः कोऽपि 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'पुढविकाइयत्ताए' पृथिवीकायिकतया पृथिवीकायिकजीवस्वरूपेणेत्यर्थः 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुं 'भविए' भव्यः योग्यः, हे भदन्त ! यः पृथिवीकायिको जीवः रत्नप्रभायां पृथिव्यां मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मे कल्पे उत्पत्तियोग्यः 'से णं भंते !' स पृथिवीकायिको जीवः खलु भदन्त ! 'किं पुव्विं उववज्जित्ता' किं पूर्वमुत्पद्य 'पच्छा संपाउणेज्जा' पश्चात् संप्राप्नुयात् आहारपुद्गलग्रहणं कुर्यादित्यर्थः अथवा 'पुव्विं वा संपाउणित्ता'

आदि सूत्र 'पुढविक्काइए णं भंते' इत्यादि सूत्र है--

'पुढविक्काइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' इत्यादि

टीकार्थ—'पुढविक्काइय णं भंते!' कोई पृथिवीकायिक जीव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' इस रत्नप्रभापृथिवी में 'समोहए' मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होवें, 'समोहणित्ता' और वह मारणान्तिक समुद्घात करके 'जो भविए सोहम्मे कप्पे' जो सौधर्मकल्प है उसमें 'पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए भविए' पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो-अर्थात् कोई पृथिवीकायिक जीव हे भदन्त! रत्नप्रभा पृथिवी में ऐसा है की जो वहां मारणान्तिक समुद्घात करके सौधर्मकल्प में पृथिवीकायिकरूप से ही उत्पन्न होने के योग्य है। 'से णं भंते! किं पुव्विं उववज्जित्ता' तो ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव हे भदन्त! क्या पहिले वहां उत्पन्न होकर 'पच्छा संपाउणेज्जा' पश्चात् आहार

"पुढविकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ--પુઢવિકાઇએ ણં ભંતે !" કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ "इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए" આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં 'समोहए" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને "जो सोहम्मे कप्पे" જે સૌધર્મ કલ્પ છે, તેમાં "पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए भविए" પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય અર્થાત્ હે ભગવન્ કોઇ પૃથિવકાયિકજીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં એવા છે કે જે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી જ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે "से णं भंते किं पुव्विं उववज्जित्ता" તો એવો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે ભગવન્ શું પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને "पच्छा संपाउणेज्जा" પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા તો 'पुव्विं

पूर्वं वा संप्राप्य आहारपुद्गलग्रहणं कृत्वा 'पच्छा उववज्जेज्जा' पश्चात् उत्पद्येत? यो जीवः रत्नप्रभापृथिव्यां मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मे कल्पे उत्पत्तियोग्यः स पृथिवीकायिको जीवः पूर्वं सौधर्मकल्पे उत्पद्य पश्चादाहारपुद्गलान् गृह्णाति उत पूर्वम् आहारपुद्गलान् आदाय पश्चात्सौधर्मकल्पे उत्पद्यते इति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'पुव्विं वा उववज्जित्ता' पूर्वं वा उत्पद्य 'पच्छा संपाउणेज्जा' पश्चात् संप्राप्नुयात् पुद्गलग्रहणं कुर्यादित्यर्थः 'पुव्विं वा संपाउणित्ता' पूर्वं वा संप्राप्य-पुद्गलग्रहणं कृत्वा 'पच्छा उववज्जेज्जा' पश्चात् उत्पद्येत। हे गौतम! पृथिवीकायिको जीवः मारणान्तिकसमुद्घातेन रत्नप्रभापृथिवीतो निःसरन् सौधर्मकल्पगमनयोग्यः पूर्वं सौधर्मकल्पे उत्पद्यते पश्चात्

पुद्गलों को ग्रहण करता है? या 'पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहण करके बाद में वहां उत्पन्न होता है? अर्थात् रत्नप्रभापृथिवी में वर्तमान जो पृथिवीकायिक जीव वहां मरणान्तिक समुद्घात करके सौधर्म कल्प में उत्पत्ति के योग्य है तो ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव पहिले सौधर्मकल्प में उत्पन्न होकर पश्चात् आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है? या पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण करके पश्चात् सौधर्म कल्प में उत्पन्न होता है? ऐसा इस प्रश्न का आशय है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'पुव्विं वा उववज्जित्ता, पच्छा संपाउणेज्जा' वह जीव वहां पहिले उत्पन्न हो जाता है। पश्चात् पुद्गलों को ग्रहण करता है ऐसा भी है और 'पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहण करता

वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा" પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેનારા જે પૃથ્વીકાયિકજીવો ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય છે. તો એવા તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પહેલાં સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઇને પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થાય છે? એવી રીતનો આ પ્રશ્નનો આશય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"ગોયમા" હે ગૌતમ "पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा" તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તે. અને પછીથી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એવું પણ છે, અને "पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा" પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવું પણ

ભ० ૬૨

पुद्गलग्रहणं करोति पूर्वं पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते, एवं रूपेण उत्पत्तिसमाप्त्यो र्न पूर्वापरीभावनियमः किन्तु कदाचित् पूर्वमुत्पद्य पश्चात् पुद्गलान् गृह्णाति पूर्वं वा पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चाद् उत्पद्यते इति उत्तरस्याशय इति। जीवो मारणान्तिक-समुद्घातान्निर्वृत्य यदा पूर्वशरीरं सर्वथा परित्यज्य कन्दुकगत्या सर्वात्मप्रदेशैः सह उत्पत्तिप्रदेशं गच्छति तदा पूर्वं समुत्पन्नो भवति पश्चात् पुद्गलान् आहरति परन्तु यदा मरणसमुद्घातं कुर्वन्नेव म्रियते तदा ईलिकागत्या उत्पत्तिस्थानमेति तदा प्रथमं

है पश्चात् वहां उत्पन्न हो जाता है-ऐसा भी है। तात्पर्य इसका ऐसा है कि सौधर्मकल्प में गमन के योग्य कोई पृथिवीकायिक जीव रत्नप्रभा पृथिवी से निकलकर सौधर्मकल्प में उत्पन्न हो गया तो ऐसा वह जीव वहां उत्पन्न होकर के बाद में आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है, तथा पहिले से ही आहारपुद्गलों को ग्रहण करके पश्चात् वहां उत्पन्न हो जाता है, इस रूप से पश्चात् उत्पत्ति और समाप्ति में पूर्वापर भाव रूप नियम नहीं बनता है। परन्तु फिर भी इस उत्तर का केवल यही आशय है कि कदाचित् पहिले यह उत्पन्न होकर बाद में आहार-पुद्गलो को ग्रहण करता है। और पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहणकर बाद में वह वहां उत्पन्न होता है। इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से समझना चाहिये। जब जीव मारणान्तिक समुद्घात से निवृत्त हो जाता है और पूर्व शरीर को सर्वथा छोड़ देता है, तब वह अपने उत्पत्ति

છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સૌધર્મકલ્પમાં ગમન કરવાને યોગ્ય કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તો એવો તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તથા પહેલાંથી જ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે આ રીતે તે પછીથી ઉત્પત્તિ અને સમાપ્તિમાં પૂર્વાપર ભાવરૂપ નિયમ બનતો નથી. પરંતુ આ ઉત્તરનો કેવળ એજ આશય છે કે-કદાચિત્ પહેલાં તે ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને કોઈવાર પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—જ્યારે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને પૂર્વ શરીરને સર્વથા છોડી દે છે. ત્યારે તે પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં દડાની માફક પોતાના સઘળા આત્મપ્રદેશોની સાથે જ ચાલ્યા જાય છે. એ સ્થિતિમાં તે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન

पुद्गलग्रहणं करोति पश्चादुत्पद्यते तथा पूर्वशरीरस्थजीवप्रदेशान् संहृत्य कन्दुकगत्या समस्तजीवप्रदेशैरुत्पत्तिक्षेत्रं गच्छति तदा पूर्वमुत्पद्य पश्चात्पुद्गलग्रहणं करोति। पुनः प्रश्नयति-'से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा' तत् केनार्थेन यावत् पश्चात् उत्पद्येत, अत्र यावत्पदेन 'पुव्विं वा' इत्यारभ्य 'संपाउणित्ता' एतदन्तस्य सर्व-

---

योग्यस्थान में कन्दुक के जैसा समस्त अपने आत्मप्रदेशों के साथ ही चला जाता है। ऐसी दशा में 'वह वहां पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार पुद्गलों को-औदारिक, तैजस, कार्मण, तीन शरीर, आहार पर्याप्ति, शरीरपर्याप्ति, इन्द्रियपर्याप्ति, श्वासोच्छ्वास पर्याप्ति, इन चार पर्याप्तियों के योग्य पुद्गलों का ग्रहण करना इसका नाम आहार है-सो अपने योग्य शरीर और पर्याप्तियों के पुद्गलों को ग्रहण करने लगता है जब जीव अपने उत्पत्ति योग्य स्थान में ईलिका की गति से मारणान्तिक समुद्घात करता हुआ पहुंचता है- तब वह पूर्ण आत्मप्रदेशों से वहां नही पहुंचता है किन्तु कुछेकही आत्मप्रदेशों से वह वहां पहुंचता है-ऐसी दशा में वह वहां पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है बाद में वहां उत्पन्न होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वह पृथिवीकायिक जीव वहां पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार करता है। और पहिले आहार करता है बाद में उत्पन्न होता है? यहां

થઈ જાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને—એટલે કે ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ એ ત્રણ શરીર-આહાર પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિયોને યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરવું તેનું નામ આહાર છે. તો પોતાને યોગ્ય શરીર અને પર્યાપ્તિયોના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તથા જ્યારે જીવ પોતાના ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં ઇલિકાની ગતિથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરતાં કરતાં પહોંચે છે, ત્યારે તે પૂર્ણ આત્મપ્રદેશોથી ત્યાં પહોંચતા નથી. પણ કંઈક આત્મપ્રદેશોથી તે ત્યાં પહોંચે છે. એ પરિસ્થિતિમાં તે ત્યાં પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને બાદમાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा" હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. અને તે પછી આહાર કરે છે. અને કોઈવાર પહેલાં આહાર કરે છે અને બાદમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્

स्यापि ग्रहणं कर्तव्यमिति । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम! 'पुढवीकाइयाणं तओ समुग्घाया पण्णत्ता' पृथिवीकायिकानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'वेयणासमुग्घाए' वेदनासमुद्घातः १, 'कसाय समुग्घाए' कषायसमुद्घातः २, 'मारणंतियसमुग्घाए' मारणान्तिकसमुद्घातः ३, तत्र 'मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ' मारणांतिकसमुद्घातेन समवहनन् देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति । अयं भावः–यदा मारणान्तिकसमुद्घातगतो जीवो म्रियते तदा ईलिकागत्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेहे एव स्थितित्वात् देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात् देशेन समवहन्तीति कथ्यते यदा तु मारणान्तिकसमुद्घा-

---

यावत शब्द से यही 'पुव्विं वा' से लेकर संपाउणित्ता' तक का सब पाठ ग्रहण किया गया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! हे गौतम! 'पुढवीकाइए णं तओ समुग्घाया पण्णत्ता' पृथिवीकायिक जीवों के तीन समुद्घात कहे गये हैं और वे 'तं जहा' इस प्रकार से हैं–'वेयणा समुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए' वेदनासमुद्घात, कषायसमुद्घात, और मारणान्तिकसमुद्घात 'मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ, सव्वेण वा समोहणइ' जीव जब मारणान्तिकसमुद्घात करता हुआ ही मरण को प्राप्त हो जाता है तब वह ईलिका गति से उत्पत्ति योग्य स्थान में जाता है तब उसके कुछ आत्मप्रदेश तो उत्पत्ति स्थान में पहुंच जाते हैं और कुछ प्रदेश पूर्वदेह में रहते हैं, ऐसी स्थितिमें वह जीव देश से समवहत होता है इसीलिये देश से समवहत होता है ऐसा कहा गया है। और जब मारणा-

---

શબ્દથી "પુવ્વિં વા" એ પદથી લઇને "संपाउणित्ता" સુધીનો સઘળો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा" હે ગૌતમ "पुढवीकाइयाणं तओ समुग्घाया पण्णत्ता" પૃથ્વીકાયિક જીવોને ત્રણ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. અને "तंजहा" આ રીતે છે. "वेयणासमुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतिय समुग्घाए" વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત અને મારણાંતિક સમુદ્ઘાત "मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ" જીવ જ્યારે મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરતાં કરતાં જ મરી જાય છે, ત્યારે તે ઈલિકા ગતિથી ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં જાય છે, ત્યારે તેના કંઈક આત્મપ્રદેશો તો ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પહોંચી જાય છે. અને કંઇક આત્મપ્રદેશ પહેલાના શરીરમાં રહે છે. એ સ્થિતિમાં તે જીવ દેશથી સમવહત (આઘાત પ્રત્યાઘાત

तात् प्रतिनिवृत्त्य पूर्वं शरीरं सर्वथा त्यक्त्वा पूर्वशरीरस्य सर्वप्रदेशसंहरणतः कन्दुकगत्योत्पत्तिदेशं गच्छति तदा 'सर्वेण समवहन्ति' इत्युच्यते। 'देसेण वा समोहणमाणे' तत्र देशेन समवहनन् ईलिकागत्या गच्छन् 'पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जिज्जा' पूर्वं संप्राप्य पुद्गलान् गृहीत्वा पश्चात् उत्पद्यते 'सव्वेण समोहणमाणे' सर्वेण समवहनन् कन्दुकगत्या गच्छन् 'पुव्विं उववज्जेत्ता' पूर्वमुत्पद्य सर्वात्मनोत्पाददेशमासाद्य 'पच्छा संपाउणेज्जा' पश्चात् संप्राप्नुयात् पुद्गलग्रहणं करोतीति 'से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिज्जा' तत् तेनार्थेन यावदुत्पद्येत, अत्र यावत्पदेन 'पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा' इत्येतत्

न्तिकसमुद्घात से निवृत्त होकर पीछे मरण करता है तब वह अपने सर्वप्रदेशों को उस शरीर से संहरण कर कन्दुक की गति से उत्पत्ति देश में जाता है तब 'सर्वेण समवहन्ति' ऐसा वह होता है-इसीलिये सर्वप्रदेशों से वह समुद्घात करता है-ऐसा कहा गया है। 'देसेण समोहणमाणे पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जिज्जा' अतः देश से समवहत हुआ वह जीव पहिले पुद्गलों को ग्रहण करके पीछे उत्पन्न होता है, और (सव्वेण समोहणमाणे पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा) सर्वरूप से समवहत हुआ वह कन्दुक गति से जाकर पहिले उत्पन्न होकर बाद में पुद्गलों को ग्रहण करता है। 'से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिज्जा' इसी कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् उत्पन्न होता है। यहां यावत् शब्द से 'पुव्विं वा उववज्जिज्जा, पच्छा संपाउणेज्जा, पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा' इस पाठ का ग्रहण हुआ है।

થાય છે) તેથી દેશ સમવહત થાય છે તેમ કહ્યું છે. અને જ્યારે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈને પછી મરે છે, ત્યારે તે પોતાના સર્વ પ્રદેશોને એ શરીરથી સંહરણ કરીને દડાની ગતિથી ઉત્પત્તિ દેશમાં જાય છે. ત્યારે "सर्वेण समवहन्ति" એવો તે હોય છે એટલા માટે સર્વ પ્રદેશોથી તે સમુદ્ઘાત કરે છે-તેમ કહ્યું છે. 'देसेण समोहणमाणे पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जिज्जा" જેથી દેશથી સમવહત થયેલ તે જીવ પહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે. અને સર્વ રૂપથી સમવહત થયેલ તે દડાની ગતિથી જઈને પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. "से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिज्जा" તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે યાવત્ ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'पुव्विं वा उववज्जिज्जा पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा" આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. "पुढवीकाइएणं भंते! इमीसे रयणप्पभाए जाव समोहए" આ

प्रकरणस्य ग्रहणं भवतीति । 'पुढवीकाइए णं भंते !' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'जाव समोहए' यावत् समवहतः मारणान्तिकसमुद्घातं प्राप्त इत्यर्थः 'समोहणित्ता' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा 'जे भविए' यः कोऽपि 'ईसाने कप्पे' ईशाने कल्पे 'पुढवी०' इति अत्रैवं पाठो बोध्यः तथाहि-पृथिवीकायिकतया 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुं 'भविए' भव्यः-योग्यः 'से णं भंते' स खलु पृथिवीकायिको भदन्त ! 'किं पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा' किं पूर्वमुत्पद्य उत्पत्तिं प्राप्य पश्चात् संप्राप्नुयात् अथवा 'पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' पूर्वं वा संप्राप्य पश्चाद् उत्पद्येत ? इति प्रश्नः । उत्तरपक्षे पूर्वोक्त एव पाठः संग्राह्यः । 'एवं चेव ईसाणे वि' एवमेव ईशानेऽपि रत्नप्रभातो निःसृत्य सौधर्मकल्पे गमन

'पुढवीकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव समोहए' गौतम ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! कोई पृथिवीकायिक जीव इस रत्नप्रभा पृथिवी में यावत्-मारणान्तिकसमुद्घात को प्राप्त हुआ-'समोहणित्ता जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवी०' और मारणान्तिकसमुद्घात करके वह ईशान कल्प में पृथ्वीकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हुआ-'से णं भंते ! किं पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' तो ऐसा वह पृथ्वीकायिक जीव हे भदन्त ! क्या पहिले वहां उत्पत्ति को प्राप्त कर पश्चात् आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है, अथवा पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहण कर पश्चात् वहां उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव ईसाणे वि' हे गौतम ! इस विषय में पूर्वोक्त उत्तर पाठ यहां जानना

સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ ! કોઈક પૃથ્વીકાયિકજીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં યાવત્ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત કરીને "समोहणित्ता जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवी०" અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે જીવ ઈશાન કલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને "से णं भंते ! किं पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा उववज्जेज्जा" એવો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે ભગવન્ ! શું પહેલા ઉત્પન્ન થઈને પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલા આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું કે "एवं चेव ईसाणे वि" હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પૂર્વોક્ત સઘળો ઉત્તરપાઠ અહિં પણ સમજવો.

योग्यजीवे यथा प्रतिपादितं तथैव रत्नप्रभातो निःसृत्य ईशानकल्पगमनयोग्य-पृथिवीकायिकस्य वक्तव्यता भणितव्या पूर्ववदेव सर्वमपि प्रकरणमिहापि ज्ञातव्य-मितिभावः, तदित्थम्-'गोयमा ! पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' हे गौतम ! पूर्वं वा उत्पद्य पश्चात् संप्राप्नुयात् पूर्वं संप्राप्य पश्चात् उत्पद्येत, 'से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा' तत्केनार्थेन यावत् पश्चादुत्पद्येत, 'गोयमा ! पुढवीकाइयाणं तओ समुग्घाया पण्णत्ता' गौतम ! पृथिवीकायिकानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा वेयणासमुग्घाए कसायसमु-ग्घाए मारणंतियसमुग्घाए' तद्यथा वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मारणान्तिक समुद्घातः 'मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ देसेण वा समोहणमाणे पूर्व्वि संपाउणित्ता पच्छा उववज्जिज्जा सव्वेण

चाहिये-अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी से निकलकर सौधर्मकल्प में गमन योग्य हुए जीव के विषय में जैसा कहा गया है इसी प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी से निकलकर ईशानकल्प में गमन योग्य हुए पृथिवीकायिक जीव के विषय में भी वक्तव्यता कहलेनी चाहिये। तात्पर्य कहनेका ऐसा है कि पूर्व के जैसा ही समस्त प्रकरण यहां पर भी लगा लेना चाहिये। तदित्थम्-'गोयमा ! पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेत्ता, पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुढवीकाइयाणं तओ समुद्घाया पण्णत्ता, तं जहा-वेयणा समुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घा-एणं समोहणमाणे देसेणं वा समोहणमाणे देसेणं वा समोहणइ, सव्वेण वा समोहणइ, देसेण वा समोहणमाणे पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उवव-

---

અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં જવાને યોગ્ય બનેલ જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાથી નિકળીને ઈશાન કલ્પમાં જવાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવના વિષયમાં પણ સમજવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પહેલા કહ્યા અનુસાર સઘળું પ્રકરણ અહિં પણ સમજી લેવું. તે આ પ્રમાણે છે. "ગોયમા ! પુવ્વિં વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઉણેત્તા, પુવ્વિં વા સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા સે કેણટ્ઠેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! પુઢવિકાઇયાણં તઓ સમુગ્ઘાયા પણ્ણત્તા— તંજહા—વેયણાસમુગ્ઘાએ, કસાયસમુગ્ઘાએ, મારણંત્તિયસમુગ્ઘાએ મારણંતિય સમુગ્ઘાએણં, સમોહણમાણે દેસેણં વા સમોહણમાણે દેસેણં વા સમોહણઇ સવ્વેણ વા સમોહણઇ, દેસેણ વા સમોહણામાણે પુવ્વિં સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા, સવ્વેણ વા સમોહણમાણે પુવ્વિં ઉવવજ્જેજ્જા પચ્છા સંપાઉણેજ્જા, સે તેણટ્ઠેણં જાવ

वा समोहणमाणे पुव्विं उववज्जेता पच्छा संपाउणेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा' इति व्याख्या पूर्ववदेव। 'एवं जाव अच्चुयगेविज्जविमाणे' एवं यावत् अच्युतग्रैवेयकविमाने यथा सौधर्मेशानवक्तव्यता कथिता तथैवाच्युतग्रैवेयकविमानपर्यन्तं वक्तव्यता ज्ञातव्या अत्र यावत्पदेन सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्म ५ लान्तक ६ महाशुक्र ७ सहस्रारा ८ ऽऽनत ९ प्राणता १० ऽऽरण ११ देवलोकानां संग्रहो ज्ञातव्यः आलापकं प्रकारश्च स्वयमेव पूर्वप्रकरणवत् उहनीयः। तथा— 'अणुत्तरविमाणे ईसिपब्भाराए य एवं चेव' अनुत्तरविमाने अनुत्तरविमानपञ्चके

ज्जिज्जा, सव्वेण वा समोहणमाणे पुव्विं उववज्जेज्जा, पच्छा संपाउणेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा' इसकी व्याख्या पहिले की गई जैसी ही है। 'एवं जाव अच्चुय गेविज्जविमाणे' इसका भाव ऐसा है कि जैसी व्याख्या सौधर्म ईशान कल्प में उत्पन्न होने योग्य रत्नप्रभा पृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के उत्पन्न होने के विषय में कही गई है उसी प्रकार से यावत् अच्युतकल्प में उत्पन्न होने योग्य हुए रत्नप्रभापृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के उत्पन्न होने के विषय में भी जान लेना चाहिये—यहां यावत् शब्द से सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, महाशुक्र सहस्रार आनत, प्राणत, आरण इन देवलोको का ग्रहण हुआ है। इनके आलापप्रकार पहिले के जैसे ही अपने आप बना लेना चाहिये। इसी प्रकार का कथन ? ग्रैवेयक विमानों में उत्पत्ति के योग्य हुए रत्नप्रभा पृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के उत्पन्न होने के विषय में जानना चाहिये। 'अणुत्तरविमाणे, ईसिप-

---

ववज्जेज्जा'' આની વ્યાખ્યા પહેલા કરવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે સમજી લેવી. ''एवं जाव अच्चुयगेविज्जविमाणे'' જે પ્રમાણે સૌધર્મને ઈશાન કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે યાવત્ અચ્યુત કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વી કાયિક જીવમાં વિષયમાં પણ સમજી લેવું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સનત્-કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, આ દેવલોક ગ્રહણ થયા છે. તેના આલાપના પ્રકારો પહેલા પ્રમાણે સમજવા. આજ રીતનું કથન ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલ રત્નપભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પન્ન થવાના

ईषत् प्राग्भारायां च एवमेव ज्ञातव्यम् अथ शर्करापृथिवीमाश्रित्याह-'पुढवी काइए णं भंते' इत्यादि । 'पुढवीकाइए णं भंते !' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'सक्करप्पभाए पुढवीए समोहए' शर्कराप्रभायां पृथिव्यां समवहतः 'समोहणित्ता' समवहत्य 'जे' यः कश्चित् 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'पुढवी०' इति, अत्रैव पूर्ववत्पाठः संयोज्यः, तथाहि-'काइयत्ताए' पृथिवीकायिकतया 'उववज्जित्तए ! उत्पत्तु 'भविए' भव्यः- योग्यः 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! इत्यादि समोऽपि प्रश्नोऽत्र संग्राह्यः 'एवं जहा रयणप्पभाए पुढवीकाइओ उववाइओ' एवं यथा रत्न प्रभायाः पृथिवीकायिकः उत्पातितः 'एवं सक्करप्पभाए वि पुढवीकाइओ उववाएयव्वो' एवं शर्कराप्रभाया अपि पृथिवीकायिक उत्पातयितव्यः, कियत्पर्यन्तमित्याह

ब्भाराए य एवं चेव 'अनुत्तरविमान में-पांच अनुत्तरविमानों में, और ईषत्प्राग्भारापृथिवी में इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुढवीकाइए णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए० समोहए०' हे भदन्त ! कोई पृथिवीकायिक जीव शर्कराप्रभापृथिवी में हो-और वह मारणान्तिक समुद्घात करके-सौधर्म कल्प में पृथिवीयिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो-ऐसा वह जीव हे भदन्त ! वहां उत्पन्न होकर आहार ग्रहण करे या आहार ग्रहण कर वहां उत्पन्न होता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा रयणप्पभाए पुढविक्काओ उववाइओ एवं सक्करप्पभाए वि पुढविक्काइओ उववाएयव्वो) हे गौतम ! जैसा रत्नप्रभा पृथिवी के पृथिवीकायिक जीव का उत्पाद विवेचित किया गया है । उसी प्रकार से शर्कराप्रभापृथिवी

વિષયમાં પણ સમજવું. "अणुत्तरविमाणे, इसिप्पब्भाराए य एवं चेव" પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં પણ આ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "पुढविक्काइए णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढविए समोहए." હે ભગવન્ કોઈક પૃથ્વીકાયિકજીવ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પ દેવલોકમાં પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો એવો તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને આહાર ગ્રહણ કરે છે. કે આહાર ગ્રહણ કરીને પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "एवं जहा रयणप्पभाए पुढविक्काइओ उववाइओ एवं सक्करप्पभाए वि पुढविक्काइओ उववाएयव्वो" હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં જે પ્રમાણેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં વિવેચન

भ० ६३

—'जाव ईसिपब्भाराए' यावत् ईषत् प्राग्भारायाम् यावत्पदेन सौधर्मादारभ्यानुत्तर-विमानपर्यन्तं ग्राह्यम् । 'एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया भणिया' एवं यथा रत्न-प्रभायाः वक्तव्यता भणिता 'एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिपब्भाराए उव-वाएयव्वो ? एवं यावत् अधः सप्तम्यां पृथिव्यां समवहतः ईषत् प्राग्भारायामुपपा-तयितव्यः यथा रत्नप्रभायां पृथिव्यां समवहतः पृथिवीकायिकजीवः सौधर्मादारभ्य ईषत्प्राग्भारापर्यन्तं गच्छतीति पूर्वं प्रतिपादितम् तथैव वालुकाप्रभापङ्कप्रभाधूमप्रभा तमःप्रभाऽधःसप्तमीपृथिवीपर्यन्तं समवहता मारणान्तिकसमुद्घातं प्राप्तः ईष-त्प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः । 'सेसं तंचेव' शेषं तदेव एतद् व्यतिरिक्तं सर्वं

के पृथिवीकायिक जीव का उत्पाद विवेचित कर लेना चाहिये । 'जाव ईसिपब्भाराए' और यह इसके उत्पादका विवेचन यावत्—सौधर्मदेव से लेकर ईषत्प्राग्भारा पृथिवी तक इसी पूर्वोक्त प्रकार से कर लेना चाहिये । 'एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया भणिया, एवं जाव अहे-सत्तमाए समोहए ईसिपब्भाराए उववाएयव्वो' जैसी रत्नप्रभापृथिवी के पृथिवीकायिक की वक्तव्यता कही गई है। अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी में समवहत पृथिवीकायिक जीव सौधर्म से लेकर ईषत्प्राग्भारापर्यन्त जाता है ऐसा कहा गया है—उसी प्रकार से बालुकाप्रभा पंकप्रभा, धूमप्रभा, तमःप्रभा और अधः सप्तमीपृथिवी इन में मारणान्तिक समुद्घात को प्राप्त हुआ पृथिवीकायिक जीव सौधर्म से लेकर ईषत्प्राग्भारापृथिवी तक जाता है ऐसा जानना चाहिये । 'सेसं तं चेव' अतः सूत्रप्रतिपादित कथन से अतिरिक्त और सब कथन पूर्व में किये गये कथन के अनुसार

કરી લેવું. 'जाव इसिपब्भाराए'' તેના ઉત્પાદને વિવેચન યાવત્ સૌધર્મદેવ લોકથી લઈને ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી આ પૂર્વોક્ત કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. ''एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया भणिया एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिप-ब्भाराए उववाएयव्वो'' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનાં પૃથ્વીકાયિક જીવના વિષયમાં કથન કર્યું છે. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સમવહત આઘાત પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંના ભોગ ભોગવીને પૃથ્વીકાયિકજીવસૌધર્મદેવલોકથી લઇને ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ કહ્યું છે. તેજ રીતે વાલુકાપ્રભા, પંક-પ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને અધઃસપ્તમી અર્થાત્—તમઃતમપ્રભા પૃથ્વી આમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલ પૃથ્વીકાયિક જીવ સૌધર્મદેવલોકથી ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ સમજવું.

''सेसं तं चेव'' સૂત્રમાં પ્રતિપાદક કરેલ કથનથી બાકીનું સઘળું કથન

पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् इति । आलापादि प्रकारश्च स्वयमेव सर्वत्र ऊहनीय इति 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री 'भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
षष्ठोद्देशकः समाप्तः॥१७–६॥

ही है ऐसा समझ लेना चाहिये । तथा इन सब के आलाप प्रकार अपने आप बना २ कर कह लेना चाहिये । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा सत्य ही है २ ऐसा कहकर वे गौतम तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका छट्ठा उद्देशक समाप्त॥१७–६॥

પહેલા કહ્યા અનુસાર જ સમજવું. તથા આ વિષયમાં આલાપના પ્રકારો પોતે પોતાની મેળે બનાવીને સમજી લેવા "સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ" તે ભદન્ત! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સઘળું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે સઘળું યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો છઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭–૬॥

卐

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

षष्ठोद्देशके रत्नप्रभादिपृथिवीसमवहतानां पृथिवीकायिकानां सौधर्मादारभ्ये षत्प्राग्भारापर्यन्तमुत्पत्याहारयोः पूर्वापरत्वं प्रदर्शितम्, साम्प्रतं सप्तमोद्देशके तद्विपर्ययेण सौधर्मादारभ्येषत्प्राग्भारापर्यन्तं समवहतानां पृथिवीकायिकानां रत्नप्रभात आरभ्याधःसप्तमी पर्यन्तं तदेव प्रदर्शयिष्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'पुढवीकाइए णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–पुढविक्काइए णं भंते! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते! किं पुव्विं० सेसं तं चेव जहा रयणप्पभापुढवीकाइए सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पब्भाराए ताव उववाइओ एवं सोहम्मपुढवीकाइयो वि सत्तसु वि पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए। एवं जहा सोहम्मपुढवीकाइओ सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपब्भारापुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०१॥

छाया—पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! सौधर्मे कल्पे समवहतः समवहत्य यो भव्यः अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! किं पूर्वम् शेषं तदेव यथा रत्नप्रभा पृथिवीकायिकः सर्वकल्पेषु यावत् ईषत् प्राग्भारायाः तावत् उपपातः, एवं सौधर्मपृथिवीकायिकोऽपि सप्तस्वपि पृथिवीषु उपपातयितव्यः यावदधःसप्तम्याम्। एवं यथा सौधर्मपृथिवीकायिकः सप्तसु पृथिवीषु उपपतितः एवं यावत् ईषत् प्राग्भारा पृथिवीकायिकोऽपि सर्वपृथिवीषु उपपातयितव्यः यावत् अधः सप्तम्याम्, तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति॥सू०१॥

सातवें उद्देशे का प्रारंभ

छठे उद्देशे में रत्नप्रभा पृथिवी में समवहत पृथीवीकायिक जीवों की सौधर्म से लेकर ईषात्प्राग्भारा पर्यन्त उत्पत्ति में और अहार में पूर्वा-

સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સમવહત (રહેલા) મારણાંતિક સમુદ્ઘાતકર પૃથ્વીકાયિક જીવોના સૌધર્મદેવ લોકથી ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી

टीका—'पुढविक्काइए णं भंते !' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'समोहए' समवहतः— मारणान्तिकसमुद्घातं प्राप्तः 'समोहणित्ता' समवहत्य 'जे' यः कश्चित् 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां 'पुढवीकाइयत्ताए' पृथिवीकायिकतया 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुं 'भविए' भव्यः योग्यो भवेत् 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! 'किं पुव्विं सेसं तंचेव' किं पूर्वं शेषं तदेव-पूर्वोक्तमेव हे भदन्त ! यः पृथिवीकायिको जीवः सौधर्मकल्पे मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् उत्पत्तियोग्यो विद्यते स किं

परता दिखाई गई है। अब सप्तम उद्देशे में उससे विपरीतता को लेकर सौधर्म से लगा कर ईषत्प्राग्भारा तक समवहतपृथिवीकायिक जीवों की रत्नप्रभा से लगाकर अधः सप्तमी तक वही उत्पत्ती और आहार में पूर्वापरता दिखलानी है। इसी सम्बन्ध से इस सप्तम उद्देशक का प्रारम्भ हुआ है। इसका सर्व प्रथम सूत्र 'पुढवीकाइए णं भंते ! इत्यादि है।

'पुढविक्काइए णं भंते ! इत्यादि।

टीकार्थ-(पुढविक्काइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए' हे भदन्त ! जो पृथिवीकायिक जीव सौधर्मस्वर्ग में मारणान्तिक समुद्घात करे 'समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए, पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए' और मारणान्तिक समुद्घात कर वह इस रत्नप्रभापृथिवी में पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होने के योग्य हो 'से णं भंते किं पुव्विं-सेसं तं चेव' तो हे भदन्त ! वह जीव क्या पहिले वहां उत्पन्न

સુધીના જીવોના ઉત્પન્ન થવાના અને આહાર ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં પૂર્વાપરતા બતાવવામાં આવી છે. હવે આ સાતમાં ઉદ્દેશામાં વિપરીતત્વનો આશ્રય કરીને સૌધર્મથી લઇને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી સમવહત (રહેલા) પૃથ્વીકાયિક જીવોની રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભ કરીને અધઃસપ્તમી, સાતમી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પત્તિ અને આહારમાં પૂર્વાપરતા બતાવવી છે. એજ સંબંધથી આ સાતમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર ''પુઢવિક્કાइए णं भंते ! ઈત્યાદિ છે.

ટીકાર્થ—''पुढविक्काइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए'' હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવો સૌધર્મ નામના સ્વર્ગમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે ''समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढविक्काइयत्ताए उववज्जित्तए'' અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયિક જીવપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય ''से णं भंते ! किं पुव्विं०- सेसं तं चेव'' તો હે ભગવન્ તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને પછી આહાર

प्रथमतः उत्पद्य पश्चात् पुद्गलग्रहणं करोति अथवा पूर्वम् पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते इति प्रश्नः। उत्तरमतिदेशेनाह–'जहा रयणप्पभा पुढवीकाइए सव्व कप्पेसु' यथा रत्नप्रभापृथिवीसम्बन्धि पृथिवीकायिकः सर्वकल्पेषु 'जाव ईसिपब्भाराए ताव उववाइओ' यावत् ईषत् प्राग्भारायां तावत् उपपातितः, यथा रत्नप्रभा पृथिवी सम्बन्धिनः पृथिवीकायिकजीवस्य सर्वकल्पेषु पुर्वमुत्पद्य पश्चात्पुद्गलग्रहणं करोति पूर्वं पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते इति कथितं तथैव यावत् ईषत् प्राग्भारापृथिव्यामुत्पातः कथित इत्यर्थः 'एवं सोहम्मपुढवीकाइओ वि सत्तसु वि पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए' एवम् सौधर्मपृथिवीकायिकस्यापि सप्तस्वपि पृथिवीषु उपपातो वक्तव्यो यावत् अधःसप्तम्याम्, पूर्ववदेव सौधर्मकल्पसम्बन्धि पृथिवीकायिकजीवस्यापि सप्तस्वपि नारकपृथिवीषु रत्नप्रभात आरभ्य अधः सप्तमी पर्यन्त नारकभूमिषु उपपातो वक्तव्य इत्यर्थः, अत्र यावत्पदेन शर्कराप्रभात आरभ्य तमःप्रभापर्यन्तं सप्तानामपि नारकपृथिवीनां ग्रहणं भवतीति। 'एवं जहा सोहम्म पुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाइओ' एवं यथा सौधर्मपृथिवीकायिकस्य सर्व पृथिवीषु उपपातः कथितः 'एवं जाव ईसिपब्भारा पुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु

हो जाय फिर बाद में आहार करे? या पहिले वहां आहार करे बाद में उत्पन्न होवे? इत्यादि प्रश्न––

'जहा रयणप्पभापुढवीकाइए सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पब्भाराए ताव उववाइओ' हे गौतम! जिस प्रकार से रत्नप्रभापृथिवी के पृथिवीकायिक जीव का समस्तकल्पों में यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी में उपपात कहा गया है। 'एवं सोहम्मपुढवीकाइयो वि सत्तसु वि पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहेसत्तमाए' इसी प्रकार से सौधर्मकल्प के पृथिवीकायिक जीव का भी सातों पृथिवियों में यावत् अधः सप्तमी तक उपपात कह लेना चाहिये। 'एवं जहा सोहम्मपुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपब्भारापुढवीकाइओ सव्व पुढवीसु उववाएयव्वो जाव

કરે છે? કે પહેલાં આહાર કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે? ઈત્યાદિ. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"जहा रयणप्पभापुढवीकाइए सव्वकप्पेसु जाव ईसिपब्भाराए ताव उववाइओ" હે ગૌતમ જે રીતથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના બધા કલ્પોમાં યાવત્ ઇષત્ પ્રાગ્ભાર (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તી)ના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. 'एवं सोहम्मपुढवीकाइयो वि० सत्तसु वि० पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए" આજ પ્રમાણે સૌધર્મકલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવનો પણ સાતે પૃથ્વીઓમાં યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તી) સમજી લેવો. "एवं जहा सोहम्म-

उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए' एवं यावत् इषत् प्राग्भारासंबन्धिपृथिवीकायिक-जीवस्यापि सर्वासु पृथिवीषु उपपातो वक्तव्यो यावत् सप्तमनारकपृथिवीषु अधः सप्तमीषु तेनैव क्रमेण सर्व देवलोकसम्बन्धिजीवानां यावत् ईषत् प्राग्भारा संबन्धि पृथिवीकायिकजीवानाम् सप्तस्वपि नारकपृथिवीषु उपपातो वक्तव्यः अधः सप्तमी पर्यन्तमित्यर्थः। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति।सू०१।

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥१७–७॥

अहेसत्तमाए' तथा–जिस प्रकार से सौधर्मकल्प के पृथिवीकायिक जीव का सर्व पृथिवियों में उपपात कहा है, उसी प्रकार से समस्त स्वर्गों के यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी के पृथिवीकायिक जीव का भी समस्त पृथिवियों में यावत् सप्तमनरक पृथिवी तक उपपात कह लेना चाहिये 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्व प्रकार से सत्य है २। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर बिराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
॥ सातवां उद्देशक समाप्त ॥ १७–७ ॥

पुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए'' જે રીતે સૌધર્મ-કલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવનો સર્વ પૃથ્વીઓમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તી) કહ્યો છે એજ રીતે બધાજ સ્વર્ગોના યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીકાયિક જીવનો પણ બધા જ પૃથ્વીમાં યાવત્ બધી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તી) સમજી લેવો. "सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति'' હે ભગવન્ આપે આ વિષયમાં જે કથન કર્યું છે, તે સર્વ રીતે સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૧૭–૭॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

पृथिवीकायिकजीवानामुपपातं सप्तमे उद्देशके प्रदर्श्याप्कायिकजीवानामुपपातं दर्शयितुमष्टमोद्देशकः कथ्यते, अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्याष्टमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्- 'आउक्काइए णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-आउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए० एवं जहा पुढवीकाइओ तहा आउकाइओ वि सव्वेसु कप्पेसु जाव ईसिप्पब्भाराए तहेव उववाएयव्वो एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ तहा जाव अहे सत्तमपुढवीआउकाइओ उववाएयव्वो एवं जाव ईसिपब्भाराए। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

सत्तरसमे सए अट्ठमो उद्देसो समत्तो।

छाया—अप्कायिकः खलु भदन्त ! अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् समवहतः, समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे अप्कायिकतया उपपत्तुं० एवं यथा पृथिवीकायिकः तथा अप्कायिकोऽपि सर्वं कल्पेषु यावत् ईषत् प्राग्भारायां तथैव उपपातयितव्यः, एवं यथा रत्नप्रभाऽप्कायिकः उपपातितस्तथा यावत् अधः सप्तमी पृथिव्यप्कायिक उपपातयितव्यः, एवं यावत् ईषत् प्राग्भारायाम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

सप्तदशशतके अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥

आठवां उद्देशे का प्रारंभ

पृथिवीकायिक जीवों के उपपात को सप्तम उद्देशक में दिखाकर अब सूत्रकार अप्कायिक जीवों के उपपात को प्रकट करने के लिये अष्टम उद्देशक का प्रारम्भ करते हैं । इसका सर्वप्रथम सूत्र-'आउक्काइए णं भंते !' इत्यादि है--

'आउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए' इत्यादि।

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સાતમાં ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉપપાત (જન્મ) ના વિષયમાં કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિક જીવોના ઉપપાત (જન્મ) ના વિષમાં કથન કરવા માટે આ આઠમાં ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરે છે, આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'आउक्क इए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए' ઇત્યાદિ।

टीका--'आउकाइए णं भंते !' अप्कायिकः खलु भदन्त ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभापृथिव्याम् 'समोहए' समवहतः, 'समोहणित्ता' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा योऽप्कायिकः 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'आउकाइयत्ताए' अप्कायिकतया-अप्कायिकस्वरूपेणेत्यर्थः 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'भविए' भव्यः योग्यः, हे भदन्त ! योऽप्कायिको जीवोऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मकल्पे अप्कायिकस्वरूपेण उत्पत्तियोग्यो विद्यते स जीवः किं पूर्वमुत्पद्य पश्चात् पुद्गलग्रहणं करोति ? अथवा पूर्वं पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चात् उत्पद्यते ? इति पूर्वप्रकारेण इहापि प्रश्नः करणीयः। उत्तरेऽतिदेशमाह-'एवं जहा' इत्यादि 'एवं जहा पुढवीकाइओ' एवं यथा पृथिवीकायिको जीवः 'तहा आउकाइओ वि सव्वकप्पेसु' तथाऽप्कायिको-

टीकार्थ--इस सूत्र द्वारा गौतम ! ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'भंते' हे भदन्त ! 'आउकाइए णं' जो अप्कायिक जीव 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए' इस रत्नप्रभापृथिवी में मारणान्तिक समुद्घात करता है और 'समोहणित्ता 'मारणान्तिक समुद्घात करके 'जे भविए सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए भविए०' सौधर्मकल्प में अप्कायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य है, तो ऐसा वह अप्कायिक जीव क्या पहिले उत्पन्न होकर बाद में आहार पुद्गलों को ग्रहण करेगा ? या पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण कर बाद में वहां उत्पन्न होगा ? उत्तर में प्रभु कहते हैं। एवं जहा० ' हे गौतम ! जैसा कथन पृथिवीकायिक जीव के उपपात होने में किया जा चुका है, उसी प्रकार का कथन अप्कायिक जीव के सौधर्मादिकल्पों में और ईषत्प्राग्भारापृथिवी में उत्पन्न

ટીકાર્થ--આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે 'भंते !' હે ભગવન્ 'आउकाइए णं' જે અપ્કાયિકજીવ ''इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, અને તે 'समोहणित्ता' મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને 'सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए' સૌધર્મકલ્પમાં અપ્કાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવા ઇચ્છે એવો તે અપ્કાયિક જીવ પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરશે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થશે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहा' હે ગૌતમ પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) ના વિષયમાં જેવું કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન અપ્કાયિક જીવના સૌધર્મકલ્પ વિગેરે કલ્પોમાં અને ઇષત્પ્રાગ્ભારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં સમજી લેવું. અહિયાં યાવત્

भ० ६४

ऽपि सर्वकल्पेषु कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव ईसिपब्भाराए तहेव उववाएयव्वो' यावत् ईषत्प्राग्भारायां तथैव उपपातयितव्यः यथा रत्नप्रभापृथिवीस्थिताप्कायिक-जीवस्य समुद्घातेन सौधर्मे कल्पे उपपातः कथितः तथैव यावत् ईषत्प्राग्भाराया-मपि उपपातो वक्तव्य एवेति। ईषत्प्राग्भारापर्यन्तमित्यर्थः, यावत्पदेन ईशान २ सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्म ५ लान्तक ६ महाशुक्र ७ सहस्रारा ८ ऽऽनत ९ प्राणता १० ऽऽरणा ११ ऽच्युत १२ ग्रैवेयका १३ ऽनुत्तर विमान १४ पर्यन्तानां त्रयोदशदेवलोकानां ग्रहणं भवति। 'एवं जहा रयणप्पभा आउ काइओ उववाइओ' एवं यथा रत्नप्रभाऽप्कायिक उपपातितः 'तहा जाव अहे सत्तमा पुढवी आउ काइओ उववाएयव्वो' तथा यावत् अधः सप्तमी पृथिव्यप्कायिक उपपातयि-तव्यः, यथा रत्नप्रभासंबन्ध्यप्कायिकस्य जीवस्य सौधर्मादारभ्य सर्वकल्पेषु तथा ईषत् प्राग्भारायां च उपपातः कथितस्तथैव शर्कराप्रभात आरभ्य अधः सप्तमी नारक पृथिवीसंबन्ध्यप्कायिकोऽपि उपपातयितव्यः उपपातो वर्णयितव्य इत्यर्थः, कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव ईसिपब्भाराए' यावत् ईषत् प्राग्भारायाम् सौधर्मादा-

---

होने के विषय में कर लेना चाहिये। यहां यावत् पद से ईशान, सन-त्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण और अच्युत, नवग्रैवेयक, और अनुत्तर विमान इन १३ तेरह देवलोकों का ग्रहण हुआ है। तथा 'एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ 'इत्यादि-जैसा यह रत्नप्रभा पृथिवीगत अप्कायिक जीव के उपपात का कथन किया गया है उसी प्रकार का कथन शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर सप्तमी पृथिवी तक के अप्कायिक जीवों के सौधर्मादिककल्पों में एवं नवग्रैवेयक तथा पांच अनुत्तर विमानों में ईषत् प्राग्भारापृथिवी में अप्कायिकरूप से उत्पन्न होने के विषय में कथन कर लेना चाहिये। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' प्रभु द्वारा प्रतिपादित इस अप्काय

પદથી ઈશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, નવગ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાન આ તેર દેવલોકો ગ્રહણ થયા છે. તથા 'एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ' ઈત્યાદિ રત્નપ્રભા પૃથ્વીગત અપ્કાયિક જીવના ઉપપાતનું કથન જે રીતે કર-વામાં આવ્યું છે એ જ પ્રમાણેનું કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીના અપ્કાયિક જીવોના સૌધર્માદિકલ્પોમાં અને નવગ્રૈવેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાં ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીમાં અપ્કાયિકરૂપથી ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં કથન કરી લેવું. 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' પ્રભુએ પ્રતિપાદન કરેલ

राभ्य ईषत् प्राग्भारापृथिवीपर्यन्तं सप्तपृथिवीसम्बन्ध्यप्कायिकजीवानामुपपातो वर्णयितव्य इतिभावः । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥१७–८॥

सम्बन्धी उपपात के कथन को सुनकर गौतम ने प्रभु से कहा हे भदन्त ! आपके द्वारा प्रतिपादित किया गया यह विषय ऐसा ही है अर्थात् सर्वथा सत्य है २। इस प्रकार कहकर वे गौतम संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सत्तरहवें शतक का
आठवां उद्देशक समाप्त ॥१७–८॥

આ અપ્કાયિકોના ઉપપાતના કથનને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તેમજ છે. આપે કહેલ સઘળું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાનપર બિરાજમાન થયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭–૮॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

अष्टमोद्देशके अप्कायिकजीवानां सौधर्मादीषत्प्राग्भारापर्यन्तमुपपातः कथितः, नवमे च तस्यैव विपर्ययेण सौधर्मादितोऽधः सप्तमीपर्यन्तमुपपातः कथयितव्य इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्य नवमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'आउकाइए णं भंते!' इत्यादि ।

मूलम्–आउकाइए णं भंते! सोहम्मे कप्पे सामोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहि-वलएसु आउ काइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते! सेसं तं चेव एवं जाव अहे सत्तमाए जहा सोहम्मे आउकाइओ एवं जाव ईसिप्पब्भाराआउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०१॥

छाया—अप्कायिकः खलु भदन्त! सौधर्मकल्पे समवहतः, समवहत्य यो भव्यः अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयेषु अप्कायिकतया उत्पद्यते स खलु भदन्त! शेषं तदेव एवं यावत् अधःसप्तम्याम् यथा सौधर्माप्कायिकः एवं यावत् ईषत्प्राग्भाराप्कायिकः यावत् अधः सप्तम्यामुपपातयितव्यः तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०१॥

सप्तदशशतके नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१७–९॥

नववें उद्देशे का प्रारंभ

अष्टम उद्देशक में अप्कायिक जीवों के सौधर्म से लेकर ईषत्प्राग्भारापृथिवी पर्यन्त उपपात का विवेचन किया गया है। अब इस नववें उद्देशक में विपर्ययरूप से सौधर्म आदि से लेकर अधःसप्तमी तक इनके उपपात का कथन करना है। अतः इसी निमित्त से इस नौवें उद्देशक

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આઠમાં ઉદ્દેશામાં અપ્કાયિક જીવોના સૌધર્મ દેવલોકથી આરંભીને ઈષિ-ત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) નું કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ નવમાં ઉદ્દેશામાં વિર્યય રૂપથી (વિપરીત રૂપથી) સૌધર્મ વિગેરેથી લઈને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી સુધી તેના ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) નું કથન કરવામાં

टीका-'आउकाइए णं भंते !' अप्कायिकः खलु भदन्त ! 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'समोहए' समवहतः 'समोहणित्ता' समवहत्य-मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा 'जे' यः 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां 'घणोदहिवलएसु' घनोदधिवलयेषु 'आउकाइयत्ताए' अप्कायिकतया 'उववज्जित्तए' उपपत्तुम् 'भविए' भव्यः योग्यः 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! सौधर्मकल्पे मारणान्तिकसमुद्घातं प्राप्य एतद्रत्नप्रभासम्बन्धिघनोदधिवलयेषु अप्कायिकतया उत्पत्तियोग्यो यो जीवः स किं भदन्त ! 'सेसं तंचेव' शेषं तदेव पूर्ववदेव, तथाहि-'पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा' पूर्वमुत्पद्य पश्चात् संप्राप्नुयात् पुद्गलग्रहणं कुर्यात् 'पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जेज्जा' पूर्वं संप्राप्य पश्चाद्वा उत्पद्येत पूर्वमुत्पत्तिः पश्चात् पुद्गलग्रहणम् अथवा पूर्वं पुद्गलग्रहणं

का प्रारम्भ किया जाता है। इस उद्देशक का 'आउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे' इत्यादि सूत्र सर्व प्रथम सूत्र है।

'आउकाइएणं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहणित्ता जे भविए-इत्यादि ।

टीकार्थ--'आउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए' हे भदन्त ! कोई अप्कायिक जीव सौधर्मकल्प में मारणान्तिक समुद्घात करे और 'समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए' इस मारणान्तिक समुद्घात को करके वह इस रत्न प्रभापृथिवी के घणोदधिवलयों में अप्कायिकरूप से उत्पन्न होने के सन्मुख हो तो 'से णं भंते ! ऐसा वह अप्कायिक जीव हे भदन्त ! 'सेसं तं चेव' पूर्वोक्तानुसार पहिले वहां उत्पन्न होकर बाद में आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है या पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण

આવશે. જેથી આ નિમિત્તથી આ નવમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-'आउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे' ઈત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—'आउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए' હે ભગવન્ કોઇ અપ્કાયિકજીવ સૌધર્મકલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે અને 'समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए' મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિવલયોમાં અપ્કાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવા તત્પર હોય તો 'से णं भंते ! ' એવો તે અપ્કાયિક જીવ હે ભગવન 'सेसं तं चेव' પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે-પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલાં આહાર-

तत उत्पत्तिरिति प्रश्नः । 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव अत्रैव षष्ठोद्देशके यथा प्रतिपादितं तथैव सर्वमत्रापि ज्ञातव्यम् 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधःसप्तम्याम् एवमेव-पूर्वोक्तप्रकारेणैव शर्कराप्रभात आरभ्य सप्तमभूमिपर्यन्तम् उपपातो वर्णयितव्य इति । 'जहा सोहम्म आउकाइओ एवं जाव ईसिपब्भारा आउकाइओ जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो' यथा सौधर्माप्कायिकस्य रत्नप्रभात आरभ्य अधः सप्तमीपर्यन्तं सप्तपृथिवीषु उपपातः कथितस्तथैव यावत्पदेन ईशानादारभ्य ईषत् प्राग्भारापर्यन्ताप्कायिकस्यापि यावत्पदेन शर्कराप्रभात आराभ्याधः उपपातो वक्तव्यः । सौधर्मकल्पस्थिताप्कायिकजीवानां यथा रत्नप्रभानाम् नारक

करके बाद में वहां उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सेसं तं चेव' हे गौतम ! जैसा कथन छट्ठे उद्देशक में किया गया है उसी प्रकार से वह सब यहां पर भी जानना चाहिये । 'एवं जाव अहे सत्तमाए' इसी प्रकार से उसका उपपात शर्करापृथिवी से लेकर अधःसप्तमी भूमि तक भी वर्णित करलेना चाहिये । 'जहा सोहम्मआउकाइओ एवं जाव ईसिपब्भारा आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववएयव्वो' जिस प्रकार से सौधर्म देवलोक संबन्धि-अप्काय का उपपात रत्नप्रभा पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी पृथिवीपर्यन्त सातों पृथिवियों में कहा गया है। उसी प्रकार से यावत्पद ग्राह्य ईशान से लेकर ईषत्प्राग्भारा पर्यंत के अप्कायिक जीव का उपपात शर्कराप्रभा से लगाकर अधः सप्तमी पृथिवी तक में कह लेना चाहिये। अर्थात् जिस पद्धति से

પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सेसं तं चेव' હે ગૌતમ છટ્ઠા ઉદ્દેશામાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજવું અર્થાત્ પહેલાં ઉત્પન્ન થઇને પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને પછી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जाव अहेसत्तमाए' એજ રીતે તેના ઉપપાતના સંબંધમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃસપ્તમી-તમઃપ્રભા પૃથ્વી સુધીનું પણ વર્ણન કરી લેવું. "जहा सोहम्म आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो' જે પ્રમાણે સૌધર્મ દેવલોકના સંબંધમાં અપ્કાયનો ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી-તમઃતમાપ્રભા સુધી સાતે પૃથ્વીયોના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યો છે. એ જ રીતે યાવત્ પદથી ઈશાન દેવલોકથી લઈને ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીના અપ્કાયિક જીવનો ઉપપાત શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી પૃથ્વી સુધીના વિષયમાં સમજી લેવો. અર્થાત્ જે રીતે સૌધર્મ

पृथित आरभ्य सप्तमनारक पृथिवीपर्यन्तं उपपातः कथितस्तथैव सर्वदेवलोक सम्बन्ध्यप्कायिकजीवानाम् ईषत्प्राग्भारा पृथिवीस्थितानाम् अप्कायिकजीवानां च यावत् रत्नप्रभादि सप्तनारकपृथिवीषु उपपातो वक्तव्य इतिभावः । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १७-९॥

सौधर्मकल्प स्थित अप्कायिक जीवों का उपपातरत्न प्रभानामकी नरक पृथिवी से लेकर सप्तम नारक पृथिवी तक में कहा गया है। उसी पद्धति से सर्व देवलोक संबन्धी अप्कायिक जीवों एवं ईषत् प्राग्भारा पृथिवीस्थित अप्कायिक जीवों का रत्नप्रभा से लगाकर सप्तमी पृथिवी तक की सातों भूमियों में उपपात कहलेना चाहिये। 'सेवं भंते! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त! आपके द्वारा कथित यह विषय पूर्णतः निर्दोष है-जैसा कहा गया है वैसा ही है—इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका ॥ नववां उद्देशक समाप्त ॥ १७-९ ॥

કલ્પમાં રહેલા અપ્કાયિક જીવોના ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વી-નરકપૃથ્વીથી લઈને સાતમી નારક પૃથ્વી સુધીમાં કહેવામાં આવ્યો છે એજ પદ્ધતીથી સઘળા દેવલોક સંબંધી અપ્કાયિક જીવો અને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીમાં રહેલા અપ્કાયિક જીવોના રત્નપ્રભાથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વી સુધીની સાતે પૃથ્વીયોમાં ઉપપાત સમજી લેવો. સેવં ! भंतेसेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ સઘળો વિષય સમ્પૂર્ણ રીતે નિર્દોષ છે-આ વિષયમાં આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સઘળું તેમજ છે, એજ રીતે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૭-૯॥

अथ दशमोदेशकः प्रारभ्यते ॥

नवमोद्देशके समुद्घातत्रयवताम् अप्कायिकजीवानामुपपातप्रकारं प्रदर्श्य तदनन्तरं चतुःसमुद्घातवतां वायुकायिकजीवानामुपपातं दर्शयितुं दशमोद्देशकः प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेन आयातस्य दशमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रं भवति—'वायुकाइए णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—वाउकाइए णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए, समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ वि नवरं वाउकाइयाणं चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता तं जहा वेयणा समुग्घाए जाव वेउव्वियसमुग्घाए। मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ० सेसं तं चेव जाव अहे सत्तमाए समोहओ ईसिपब्भाराए उववाएयव्वो। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०१॥

छाया— वायुकायिकः खलु भदन्त ! एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां समवहतः, समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे वायुकायिकतया उपपत्तुं स खलु० यथा पृथिवीकायिकस्तथा वायुकायिकोऽपि नवरं वायुकायिकानां चत्वारः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः तद्यथा वेदनासमुद्घातो यावत् वैक्रियसमुद्घातः। मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन् देशेन वा समवहन्ति० शेषं तदेव यावत् अध सप्तम्यां समवहतः ईषत् प्राग्भारायाम् उपपातयितव्यः। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

सप्तदशशतके दशमोद्देशकः समाप्तः ॥१७–१०॥

दसवां उद्देशे का प्रारंभ

नौवें उद्देशक में तीन समुद्घातवाले अप्कायिक आदि जीवों के उपपात प्रकार का कथन किया जा चुका है। अब इस १० वें उद्देशक में चार समुद्घातवाले वायुकायिक जीवों का उपपात प्रकट करना है।

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

નવમાં ઉદ્દેશામાં ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા અપ્કાયિક વિગેરે જીવોના ઉપપાતના પ્રકારનું કથન કરાઈ ગયું છે. હવે દસમાં ઉદ્દેશામાં ચાર સમુદ્ઘાતવાળા વાયુકાયિક જીવોના ઉપપાતનું કથન કરવાનું છે, એજ અભિપ્રાયથી આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

टीका—'वाउकाइए णं भंते !' वायुकायिकः खलु भदन्त ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए, समोहणित्ता जे' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां समवहतः समुद्घातं प्राप्तः समुद्घातं कृत्वा यो वायुकायिकजीवः 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'वाउकाइयत्ताए' वायुकायिकतया 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'भविए' भव्यः योग्यः 'से णं' स खलु हे भदन्त ! एतस्यां रत्नप्रभायां मरणसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मकल्पे 'वायुकायिकतया उत्पत्तियोग्यो विद्यते स वायुकायिको जीवः किं पूर्वमुत्पद्य पश्चात् पुद्गलग्रहणं करोति पूर्वं वा पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चात् उत्पद्यते इति प्रश्नाशयः । अतिदेशेनाह—'जहा' इत्यादि । 'जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ वि' यथा पृथिवीकायिकस्तथा वायुकायिकोऽपि प्रकृतविषये यथा पृथिवीकायिकजीवमाश्रित्य वक्तव्यता प्राक् प्रदर्शिता तथैव वायुकायिकसम्बन्धेऽपि वक्तव्यता वक्तव्या पृथिवीकायिकापेक्षया वायुकायिकजीवविषये वैलक्षण्यं दर्शयति—नवरमित्यादि, 'नवरं' नवरं विशेषः स चायम्—'वाउकाइयाणं चतारि समुग्घाया पन्नत्ता'

इसका सर्व प्रथम सूत्र 'वाउक्काइए णं भंते !' इत्यादि — रूपसे है—
'वाउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए इत्यादि ।

टीकार्थ--(वाउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए जाव जे भविए) हे भदन्त ! जो वायुकायिक जीव इस रत्नप्रभापृथिवी में मारणान्तिक समुद्घात करे' 'समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं' और इस मारणान्तिक समुद्घात को करके वह सौधर्मकल्प में वायुकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो तो वह जीव ऐसी अवस्था में हे भदन्त ! वहां उत्पन्न होकर बाद में आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है या पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण कर बाद में उत्पन्न होता है ? 'जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ वि—नवरं वाउकाइयाणं

"वाउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ જે વાયુકાયિક જીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે અને "समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે સૌધર્મ કલ્પમાં વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને તો તે જીવ એ અવસ્થામાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? કે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ઉત્પન્ન થાય છે ? "जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ वि-नवरं वाउकाइयाणं चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉત્પાદના વિષયમાં જે

भ० ६५

वायुकायिकानां चत्वारः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'वेयणासमुग्घाए जाव वेउव्वियसमुग्घाए' वेदनासमुद्घातो यावत् वैक्रियसमुद्घातः, अत्र यावत्पदेन कषायसमुद्घातमारणान्तिकसमुद्घातयोर्ग्रहणं, तथा च वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातः, मारणान्तिकसमुद्घातः, वैक्रियसमुद्घातः, इमे चत्वारः समुद्घाताः वायुकायिकानां भवन्ति पृथिवीकायिकादीनां तु त्रय एव कथिता इत्युभयो वैलक्षण्यमिति । 'मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ०' मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहनन् देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति । 'सेसं तंचेव' शेषं तदेव यत् पूर्वं प्रतिपादितम् इहापि तदेवानुसन्धेयम् यदि देशेन समवहन्ति तदा पूर्वं पुद्गलग्रहणं करोति पश्चादुत्पद्यते यदि वा सर्वेण समवहन्ति तदा पूर्वं समुत्पद्यते तदनन्तरम् आहारपुद्गलग्रहणं करोति इति रत्नप्रभातो मारणान्तिकसमुद्घातेन वायुकायिको जीवः सौधर्मकल्पे उपपद्यते तत्र यदि देशेन समवहन्ति तदा पूर्वं पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चाद्दुत्पद्यते, यदि सर्वेण समवहन्ति तदा पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहारपुद्गलानां ग्रहणं करोतीति 'जाव अहे

चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता' हे गौतम! जैसा कथन पृथिवीकायिक जीव के उत्पाद विषय में किया गया है वैसा ही कथन वायुकायिक जीव के उत्पाद के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये। उस कथन की अपेक्षा इस कथन में केवल चार समुद्घातों को लेकर ही विशेषता है। क्योंकि वायुकायिक में चार समुद्घात कहे गये हैं 'तं जहा'–जो इस प्रकार से हैं–'वेयणा समुग्घाए जाव वेउव्वियसमुग्घाए' वेदनासमुद्घात यावत् वैक्रियसमुद्घात 'मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ० सेसं तं चेव जाव अहेसत्तमाए समोहओ ईसिपब्भाराए उववाएयव्वो सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' मारणांतिक समुद्घात से समवहत हुआ

પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન વાયુકાયિક જીવના ઉત્પાદના સંબંધમાં પણ કરી લેવું તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં એટલે કે વાયુકાયિકોમાં ચાર સમુદ્ઘાત છે, એટલી જ વિશેષતા છે. "तं जहा" તે આ પ્રમાણે છે. "वेयणासमुग्घाए जाव विउव्वियसमुग्घाए" વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત "मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ० सेसं तं चेव जाव अहे सत्तमाए समोहओ ईसिपब्भाराए उववाएयव्वो सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-સમુદ્ઘાત કરીને ઉત્પન્ન થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ દેશથી પણ સમવહત થાય છે. અને

सत्तमाए समोहओ ईसिपब्भाराए उववाएयव्वो' यावत् अधःसप्तम्यां समवहत ईषत् प्राग्भारायामुपपातयितव्यः उपपातः कर्त्तव्यः यथा रत्नप्रभायां समवहतानां सौधर्मे उपपातः कथितः एवं यावत् शर्करामभात आरभ्य अधः सप्तमीपर्यन्तं समवहतः ईशानादारभ्य ईषत् प्राग्भारापर्यन्तपृथिव्यामुत्पद्यते । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य दसमोद्देशकः समाप्तः॥सू० १७-१०॥

वायुकायिक जीव देश से भी समवहत होता है और सर्वरूप से भी समवहत होता है इत्यादि समस्त कथन जैसा पृथिवीकायिक के उपपात के सबन्ध में पहिले कहा जा चुका है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये। यावत् सप्तमनरक पृथिवी में समुद्घात को प्राप्त हुआ वह वायुकायिक जीव यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी तक में उत्पन्न होता है। हे भदन्त! आपका वायुकायिक उपपात विषयक यह कथन सर्वथा सत्य है २। ऐसा कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजामान हो गये।

भावार्थ केवल इसका ऐसा है कि रत्नप्रभा पृथिवी में रहा हुआ कोई वायुकायिक जीव मारणान्तिक समुद्घात कर यदि सौधर्म में वायु-

---

સર્વરૂપથી પણ સમવહત થાય છે. ઈત્યાદિ સઘળું કથન પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઉપપાતના સંબંધમાં જેવી રીતે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. યાવત્ સાતમી નારક પૃથ્વીમાં સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ યાવત્ ઈષિત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવત્ વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધમાં આપનું આ સઘળું કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આ સંબંધમાં આપે નિરૂપિત કરેલ આ વિષય એજ પ્રમાણે છે. આમ કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ વિષયનો ભાવાર્થ કેવળ એવો છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલો કોઇ વાયુકાયિક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને જો સૌધર્મ કલ્પમાં વાયુકાયિક-

कायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य है-तो वह यदि देश से समुद्घात करता है-तब तो पहिले पुद्गलों को ग्रहण करने रूप आहार को करता है और बाद में वहां उत्पन्न होता है और यदि सर्वरूप से वह समुद्घात करता है तो पहिले वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार पुद्गलों को ग्रहण करता है। वायुकायिक जीवों के वेदना समुद्घात, कषाय समुद्घात, माणान्तिकसमुद्घात और वैक्रियसमुद्घात इस प्रकार से चार समुद्घात होते हैं। इसी प्रकार से इसके उपपात होने की चर्चा ईशानदेवलोक से लेकर ईषत् प्राग्भारा पृथिवी तक जाननी चाहिये तथा जैसी यह चर्चा रत्नप्रभापृथिवीगत वायुकायिक के उपपात होनेके विषय की प्रकट की गई है इसी प्रकार की चर्चा शर्कराप्रभापृथिवी से लेकर सप्तमी पृथ्वी गतके वायुकायिक के सौधर्म से लेकर ईषत्प्राग्भारा पृथिवी तक में उपपात होने के विषय की जाननी चाहिये ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका दसवां उद्देशक समाप्त ॥ १७-१० ॥

પણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને તો તે કદાચ દેશથી સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવારૂપ આહાર કરે છે. અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો સર્વરૂપથી કંદુકગતિથી-દડાપ્રમાણ સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. વાયુકાયિક જીવોને વેદના સમુદ્ઘાત ૧, કષાય સમુદ્ઘાત ૨, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત૩, અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત૪, આ રીતે ચાર સમુદ્ઘાત થાય છે. એજ રીતે વાયુકાયિકોને ઉપપાત થવાનું કથન ઈશાન દેવલોકથી આરંભીને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધી સમજવું. તેમ જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધના વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેજ રીતનું વિવેચન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વીમાં રહેલા વાયુકાયિકોને સૌધર્મ દેવલોકથી ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પાદ થવાના સંબંધમાં સમજી લેવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૦ ॥

अथ एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अवसरसंगत्या एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते, अत्र विपर्ययेण तदेव दर्शयिष्यतीत्येवं सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'वाउकाइए णं भंते!' इत्यादि ।

मूलम्–वाउकाइए णं भंते! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहणित्ता जे भविये इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए तणुवाए घणवायवलएसु तणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते!० सेसं तं चेव एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइयो सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपब्भाराए वाउकाइओ अहे सत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

सत्तरसमसए एक्कारसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—वायुकायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मे कल्पे समवहतः समवहत्य, यो भव्य एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनवाते तनुवाते घनवातवलयेषु तनुवातवलयेषु वायुकायिकतया उत्पत्तुम् स खलु भदन्त !० शेषं तदेव एवं यथा सौधर्मे कल्पे वायुकायिकः सप्तस्वपि पृथिवीषु उपपातितः, एवं यावत् ईषत्प्राग्भारायां वायुकायिकः अधः सप्तम्यां यावत् उपपातयितव्यः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

सप्तदशशतके एकादशोद्देशकः समाप्तः ।

ग्यारहवें उद्देशे का प्रारंभ

अवसर के अनुसार अब सूत्रकार ११ वां उद्देशक प्रारम्भ करते हैं–इसमें वायुकायिक की उत्पत्ति विपरीत क्रम से कही गई है । इसका सर्वप्रथम सूत्र 'वाउकाइयाणं भंते ! सोहम्मे कप्पे' इत्यादि हैं

'वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए' इत्यादि ।

અગિયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અવસર ક્રમાનુસાર હવે સૂત્રકાર અગિયારમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે—તેમાં વાયુકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિનો ક્રમ વિપરીત રીતે બતાવેલ છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

"वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए" ઇત્યાદિ

टीका—'वाउकाइए णं भंते !' वायुकायिकः खलु भदन्त ! 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'समोहए' समवहतः 'समोहणित्ता' समवहत्य मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा 'जे' यः 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सम्बन्धिनि 'घणवाए तणुवाए' घनवाते तनुवाते तथा रत्नप्रभासंबन्धिषु 'घणवायवलएसु' घनवातवलयेषु 'तणुवायवलएसु' तनुवातवलयेषु 'वाउकाइयत्ताए' वायुकायिकतया 'उववज्जित्तए' उत्पत्तुम् 'भविए' भव्यः– योग्यः 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! हे भदन्त ! रत्नप्रभा सम्बन्धी यो जीवः सौधर्मकल्पे वायुकायिकतया उत्पत्तियोग्यो मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मकल्पे उत्पद्यते स किम् पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहारपुद्गलं गृह्णाति अथवा पूर्वमाहारपुद्गलं गृहीत्वा तदनन्तरं सौधर्मकल्पे समुत्पद्यते इति पूर्व पूर्वतरप्रकरणवदिहापि प्रश्नः, अतिदेशमाह–'सेसं तंचेव' शेषं तदेव–पूर्वोक्तमेव प्रश्नोऽकारि, एतदतिरिक्तं सर्वमुत्तरं पूर्ववदेव बोद्ध-

---

टीकार्थ—'वाउकाइए णं भंते सोहम्मे कप्पे समोहए' हे भदन्त ! कोईवायुकायिक जीव सौधर्मकल्प में मारणान्तिक समुद्घात करता है और वह 'समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए, तणुवाए, घणवायवलएसु तणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए 'से णं भंते' मारणान्तिकसमुद्घात करके इस रत्नप्रभा पृथिवी के घनवात में तनुवात में, घनवातवलय में, अथवा तनुवात वलय में उत्पन्न होने के योग्य है, तो हे भदन्त ! वह सौधर्मदेवलोक गतवायुकायिक जीव पहिले वहां उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है ? या पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण करता है और बाद में वहां उत्पन्न हो जाता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है–'सेसं तं चेव -एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइयो सत्तसु

ટીકાર્થ––"वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए" હે ભગવન્ કોઈ વાયુકાયિક જીવ સૌધર્મ કલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે. અને પછીથી "समोहणित्ता इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए, तणुवाए, घणवायवलएसु, तणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते०!" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાતમાં, તનુવાતમાં, ઘનવાત વલયમાં અથવા તનુવાત વલયમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બને તો હે ભગવાન તે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેલ વાયુકાયિક જીવ પહેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના

व्यम् । 'एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइओ सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ' एवं यथा सौधर्मे कल्पे सौधर्मसम्बन्धिनो वायुकायिकानाम् सप्तस्वपि पृथिवीषु उत्पातः 'एवं जाव ईसिप्पब्भाराए वाउकाइओ अहे सत्तमाए जाव उववाएयव्वो' एवं यावत् ईषत् प्राग्भारायाः वायुकायिकानाम् अधःसप्तम्यां यावत् उपपातो वक्तव्यः यथा सौधर्मकल्पसम्बन्धिवायुकायिकजीवानां सप्तस्वपि नारकपृथिवीषु उपपातः कथितस्तथैव यावत् ईषत् प्राग्भारापृथिवीसम्बन्धिनां वायुकायिकजीवा-

---

वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपब्भाराए वाउकाइओ अहे-सत्तमाए जाव उववाएयव्वो' हे गौतम ! इस विषय में जैसा पहिले कथन किया जा चुका है वैसा ही जानना चाहिये-इस प्रकार से जैसा यह कथन सौधर्मदेवलोक गत वायुकायिक जीव की रत्नप्रभा पृथिवी के घनवात आदि में वायुकायिकरूप की उत्पत्ति होने के विषय में किया गया है-इसी प्रकार का शर्करा आदि ६ पृथिवियों के घनवात आदि को में वायुकायिक रूप से उत्पन्न होने के सम्बन्ध में कथन करना चाहिये । तथा इसी प्रकार का कथन यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवीगत वायुकायिक जीव के भी यावत् सप्तमी पृथ्वी तक उत्पाद होने के सम्पन्ध में कर लेना चाहिये । प्रभु के इस

જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે 'सेसं तं चेव-एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइओ सत्तसु पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपब्भाराए वाउकाइओ अहे सत्तमाए जाव उववाएयव्वो' હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પહેલા જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે જ સઘળું કથન સમજવું. અને એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેલાં વાયુકાયિક જીવના રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાત વિગેરેમાં વાયુકાયિક-પણાથી ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, એ જ રીતનું કથન શર્કરાપ્રભાપૃથ્વી વિગેરે છ પૃથ્વીયોના ઘનવાત વિગેરેમાં પણ વાયુકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં સમજવું. અને આજ રીતનું કથન યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીસ્થિત વાયુકાયિકજીવને પણ યાવત્ સાતમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં કથન સમજવું પ્રભુના આ કથનને સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ

नाम् यावत् अधःसप्तमपृथिवीपर्यन्तमुपपातो वर्णयितव्य इतिभावः। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति॥सू० १॥

॥इति श्री विश्वविख्यात- जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक- पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
एकादशोद्देशकः समाप्तः॥१७-११॥

कथन को सुनकर गौतम ने उनसे ऐसा कहा कि हे भदन्त ! आपका यह कथन पूर्णरूप से सत्य है २। इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवे शतकका
ग्यारहवां उद्देशक समाप्त॥१७-११॥

પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું કે-હે ભગવાન્ આપનું આ સઘળું કથનપૂર્ણપણે સત્ય છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો અગિયારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૭-૧૧॥

अथ द्वादशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

पूर्वं पृथिवीकायिकादिवायुकायिकपर्यन्तजीवानामुपपातः कथितः सम्प्रति द्वादशोद्देशके एकेन्द्रियाणामाहारादिकं निरूप्यते, अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्य द्वादशोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्–'एगें दिया णं भंते ।' इत्यादि ।

मूलम्–एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं जहा पढमसए वितियउद्देसए पुढवीकाइयाणं वत्तव्वया भणिया साचेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा जाव समाउया समोववन्नगा। एगिंदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पन्नत्ताओ गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा। एएसिं णं भंते ! एगेंदियाणं कण्हलेस्साणं जाव विसेसाहिया वा? गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिंदियाणं तेउलेस्सा काउलेस्सा अनंतगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया कण्हलेस्सा विसेसाहिया। एएसिं णं भंते ! एगेंदियाणं कण्हलेस्साणं इड्ढी० जहेव दीवकुमाराणं। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू०१॥

सत्तरमे सए बारसमो उद्देसो समत्तो

छाया—एकेन्द्रियाः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः एवं यथा प्रथमशते द्वितीयोद्देशके पृथिवीकायिकानां वक्तव्यता भणिता सैव एकेन्द्रियाणामिह भणितव्या यावत् समायुष्काः समोपपन्नकाः । एकेन्द्रियाणां भदन्त । कतिलेश्याः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः तद्यथा कृष्णलेश्या यावत्तेजोलेश्याः । एतेषां खलु भदन्त ! एकेन्द्रियाणां कृष्णलेश्यानां यावद् विशेषाधिका वा? गौतम सर्वस्तोकाः एकेन्द्रियाणां तेजोलेश्याः कापोतिकलेश्या अनन्तगुणाः, नीललेश्या विशेषाधिकाः, कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः। एतेषां खलु भदन्त ! एकेन्द्रियाणां कृष्णलेश्यानाम् ऋद्धिः यथैव द्वीपकुमाराणाम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

सप्तदशशते द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१२॥

भ० ६६

टीका—'एगिंदिया णं भंते' इत्यादि । 'एगिंदिया णं भंते !' एकेन्द्रियाः खलु भदन्त ! 'सव्वे समाहारा' सर्वे समाहाराः-समानः-एकरूप आहारो येषां ते समाहाराः किम्? इति प्रश्नः, भगवानाह-'एवं जहा' इत्यादि । 'एवं जहा पढमसए बितियउद्देसए' एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके 'पुढविकाइयाणं वत्तव्वया भणिया' पृथिवीकायिकानां वक्तव्यता भणिता 'सा चेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा' सैव एकेन्द्रियाणामिह वक्तव्यता भणितव्या कियत्पर्यन्तमित्याह- 'जाव समाउया समोववन्नगा' यावत् समायुष्काः समोपपन्नकाः तत्र प्रथमशतकीय

बारहवें उद्देशक का प्रारम्भ

पहिले पृथिवीकाय से लेकर वायुकायिक तक के जीवों का उपपात प्रकट किया गया है, अब उस १२ वें उद्देशक में एकेन्द्रियादिक जीवों के आहारादिक का निरूपण करना है । सो इसी सबन्ध को लेकर यह उद्देशा प्रारम्भ हुआ है इसका 'एगिंदिया णं भंते ! इत्यादि पहिला सूत्र है-

'एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा' इत्यादि ।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा' हे भदन्त ! जितने भी एकेन्द्रिय जीव हैं वे सब क्या एकरूप आहार वाले है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा पढमसए बितियउद्देसए 'हे गौतम ! जैसी प्रथम शतक के द्वितीय उद्देशक में 'पुढविकाइयाणं वत्तव्वया भणिया' पृथिवीकायिक जीवों की वक्तव्यता, कही गई है । 'साचेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा' वही

બારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

પૃથ્વીકાયિકજીવોથી આરંભીને વાયુકાય સુધીના જીવોના ઉપપાતનો વિષય પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. હવે આ બારમાં ઉદ્દેશામાં એકેંદ્રિય જીવોના આહાર વિગેરેનું નિરૂપણ કરવાનું છે. આ સંબંધને લઈને આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

'एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा' ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-'एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा' હે ભગવાન્ જેટલા એકેન્દ્રિય જીવો છે, તે બધા જ શું એકજ પ્રકારના આહારવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहा पढमसए बितिए उद्देसए' હે ગૌતમ ! પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જેવી રીતે 'पुढवीकाइयाणं वत्तव्वया भणिया' પૃથ્વીકાયિક જીવોના સમ્બન્ધમાં કથન કર્યું છે. 'सा चेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा' તે જ

द्वितीयोद्देशके पृथिवीकायप्रकरणे 'पुढवीकाइयाणं आहारकम्मवण्णलेस्सा जहा नेरइयाणं' इत्युक्तम् अत्र आहारशब्देन शरीरश्वासोच्छ्वासयोर्ग्रहणं भवति तेन ये इमे एकन्द्रिया जीवास्ते न समाहारवन्तो न समशरीरवन्तो नवा समोच्छ्वासनिःश्वासवन्तः न समकर्मवर्णलेश्यावन्तः नवा समानायुष्काः समोपपन्नकाः समोत्पत्तिवन्तः किन्तु वेदनाक्रिययोः समानत्वं वर्त्ततेऽतः एकेन्द्रियाः समवेदनावन्तः समक्रियावन्तश्च भवन्तीति। प्रथमशतकीयद्वितीयोद्देशके पृथिवीकायिकवक्तव्यतावदिहापि वक्तव्यमितिभावः। कियत्पर्यन्तमित्याह—'जाव समाउया'

एकेन्द्रियों की वक्तव्यता यहां कह लेनी चाहिये। 'जाव समाउया समोववन्नगा' यावत् एकेन्द्रिय जीव न समान आयुवाले होते हैं और न समान उत्पत्तिवाले होते हैं। तात्पर्य इसका ऐसा है कि प्रथमशतकीय द्वितीय उद्देशक में पृथिवीकाय के प्रकरण में 'पुढविकाइयाणं आहारकम्मवण्णलेस्सा जहा नेरइयाणं' ऐसा कहा गया है। यहां आहार शब्द से शरीर, और श्वासोच्छ्वास का ग्रहण हुआ है। इससे जो ये एकेन्द्रिय जीव है वे न समान आहारवाले हैं न समान शरीरवाले हैं, न समान श्वासोच्छ्वासवाले हैं न समान कर्म, वर्णवाले हैं न समान आयुवाले हैं, न समान उत्पत्तिवाले हैं, किन्तु वेदना और क्रियामें समानतावाले हैं। इस प्रकार की प्रथम शतकीय द्वितीय उद्देशक में पृथिवीकायिकवक्तव्यता के जैसा यहां पर भी वह

પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ કહી લેવું 'जाव समाउया समोववन्नगा' યાવત્ તે એકેન્દ્રિય જીવ સમાન આયુવાળા હોતા નથી, અને સમાન ઉત્પત્તિવાળાપણ હોતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં 'पुढविकाइया णं आहारकम्म वण्णलेस्सा जहा नेरइयाणं' આ પ્રમાણે કહ્યું છે. અહિયાં આહાર શબ્દથી શરીર અને શ્વાસોશ્વાસનું ગ્રહણ થયું છે. તેથી જે આ એકેન્દ્રિય જીવો છે તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી, સમાન શરીરવાળા હોતા નથી. સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસ નિશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી સમાન કર્મ, અને સમાન વર્ણવાળા પણ હોતા નથી સમાન આયુવાળા પણ હોતા નથી. સમાન ઉત્પત્તિવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ વેદના અને ક્રિયામાં સમાનતાવાળા છે. આ રીતની પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામા પૃથ્વીકાયિક જીવની વક્તવ્યતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેજ પ્રમાણેની વક્તવ્યતા અહિં પણ કહેવી તે વક્તવ્યતા 'जाव समाउया' ઈત્યાદિ પાઠ સુધી અહીયાં કહેવી. તેમ સમજવું.

इत्यादि । 'जाव समाउया समोववन्नगा' यावत् समायुष्काः समोपपन्नकाः, ते सर्वे न समानायुष्काः नवा सर्वे समोपपन्नकाः, एतत्पर्यन्तं सा वक्तव्यता वक्तव्येति भावः । 'एगेंदियाणं भंते ।' एकेन्द्रियाणां भदन्त ! 'कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' कतिलेश्याः प्रज्ञप्ताः इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ' चतस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्याः यावत् तेजोलेश्याः, अत्र यावत्पदेन कापोतिकलेश्यानीललेश्ययोः संग्रहः । 'एएसिं णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त । 'एगिंदियाणं' एकेन्द्रियाणाम् 'कण्हलेस्साणं' कृष्णलेश्यानाम् 'जाव विसेसाहिया वा' यावत् विशेषाधिका वा एतेषु लेश्यावत्सु मध्ये कस्यापेक्षया कस्याल्पत्वं कस्य विशेषत्वमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम !

कहलेना चाहिये । यह वक्तव्यता 'जाव समाउया' इत्यादि पाठ तक यहां कहनी है ऐसा जानना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एगिंदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त एकेन्द्रियजीवों को कितनी लेश्याएँ कही गई हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा -'गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पण्णत्ताओ' एकेन्द्रियों के चार लेश्याएँ कही गई हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'कण्हलेस्सा, जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्या तथा यावत् पद ग्राह्य-नीललेश्या कापोतिकलेश्या, और तेजोलेश्या ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एएसिं णं भंते ! एगिंदियाणं कण्हलेस्सा जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त ! इन कृष्णादिलेश्यावाले एकेन्द्रिय जीवों में कौन लेश्यावाले एकेन्द्रिय जीव किस लेश्यावाले से अल्प हैं ? और किस लेश्यावाले से विशषाधिक हैं ? इसके उत्तर में

હવે ગૌતમસ્વામી એકેન્દ્રિયોની લેશ્યાના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"एगिंदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે—'कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा' કૃષ્ણલેશ્યા અને યાવત પદથી-કાપોતિક લેશ્યા, અને તેજોલેશ્યા ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एएसिं णं भंते ! एगिंदियाणं कण्हलेस्सा जाव विसेसाहियावा' હે ભગવન્ આ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કઈ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો કઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પ છે ? અને કઈ લેશ્યાવાળાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

'सव्वत्थोवा एगिंदियाणं तेउलेस्सा' सर्वस्तोका एकेन्द्रियाणां मध्ये तेजोलेश्याः सर्वापेक्षया तेजोलेश्यावन्त एकेन्द्रियजीवाः स्तोका अल्पाः, सर्वापेक्षया एतेषामेव अल्पत्वमिति 'काउलेस्सा अणंतगुणा' कापोतिकलेश्याः अनन्तगुणाः, तेजोलेश्या युक्तेकेन्द्रियजीवापेक्षया कापोतिकलेश्यावन्त एकेन्द्रियजीवा अनन्तगुणाः 'णील लेस्सा विसेसाहिया' नीललेश्या विशेषाधिकाः कापोतिकलेश्यायुक्तैकेन्द्रियजीवा पेक्षया नीललेश्यावन्त एकेन्द्रियजीवा विशेषाधिका इत्यर्थः, 'कण्हलेसा विसेसा-हिया' कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः नीललेश्यायुक्तैकेन्द्रियजीवापेक्षया कृष्णलेश्या-वन्त एकेन्द्रियजीवा विशेषाधिकाः ततश्च सर्वतः स्तोकाः तेजोलेश्यावन्त एकेन्द्रियाः सर्वतोऽधिकाः कृष्णलेश्यावन्त एकेन्द्रियजीवाः । 'एएसि णं भंते!' एतेषां खलु भदन्त ! 'एगिंदियाणं कण्हलेस्साणं इड्ढी०' एकेन्द्रियाणां कृष्णलेश्या-

---

प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिंदियाणं तेउलेस्सा' हे गौतम ! कृष्णादिलेश्यावाले एकेन्द्रिय जीवों में सब से कम तेजोलेश्यावाले एके-न्द्रिय जीव हैं। क्योंकि सर्व की अपेक्षा इनमें ही अल्पता है। 'काउ-लेस्सा अणंतगुणा' तेजोलेश्यायुक्त एकेन्द्रिय जीवों की अपेक्षा का पोतिक लेश्यावाले एकेन्द्रिय जीव अनन्त गुणित हैं। 'णीललेस्सा विसेसाहिया' कापोतिकलेश्यायुक्त एकेन्द्रिय जीवों की अपेक्षा नील-लेश्यावाले एकेन्द्रिय जीव विशेषाधिक हैं। 'कण्हलेस्सा विसेसाहिया' तथा नीललेश्यायुक्त एकेन्द्रिय जीवों की अपेक्षा कृष्णलेश्यावाले एकेन्द्रिय जीव विशेषाधिक हैं। इस प्रकार सब से अल्प तेजोलेश्या-वाले एकेन्द्रिय जीव हैं। और सब से अधिक कृष्णलेश्यावाले एके-न्द्रिय जीव हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—एएसि णं भंते !

છે કે—'गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिंदियाणं तेउलेस्सा' હે ગૌતમ કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં બધાથી અલ્પ-કમ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો છે. કેમકે સર્વની અપેક્ષાએ તેનામાં જ અલ્પતા છે. 'काउलेस्सा अणंतगुणा' તેજો-લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કાપોતિક તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય અનન્ત ગુણા છે. 'णीललेस्सा विसेसाहिया' કાપોતિક લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક છે. 'कण्हलेस्सा विसेसाहिया' નીલ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકે-ન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક છે. અને બધાથી અધિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી તેમની ઋદ્ધિના અલ્પ અને મહત્તાના વિષમાં પ્રશ્ન કરે છે કે–'एगिंदियाणं कण्हलेस्साणं इड्ढी' હે ભગવન કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા

नाम् ऋद्धिः एकेन्द्रियाणां कृष्णलेश्यानां जीवानां कतरे कतरेभ्योऽल्पर्द्धिका कतरे कतरेभ्यो महर्द्धिका इति ऋद्धि विषयेऽल्पविशेषत्वविषयकः प्रश्नः, भगवानाह-'जहा' इत्यादि। 'जहेव दीवकुमाराणं' यथैव द्वीपकुमाराणाम् तथाहि-'एएसि णं भंते! एगिंदियाणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्डिया वा महड्डिया वा गोयमा! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्डिया जाव सव्वमहिड्डिया तेउलेस्सा' इति एतेषां खलु भदन्त! एकेन्द्रियाणां कृष्णलेश्यानां कतरे कतरेभ्योऽल्पर्द्धिका वा महर्द्धिका वा? गौतम! कृष्णलेश्येभ्यो नीललेश्या महर्द्धिकाः यावत् सर्व महर्द्धिकास्तेजोलेश्याः सर्वापेक्षया महर्द्धिकत्वं तेजोलेश्या-

एगिंदियाणं कण्हलेस्साणं इड्डी०' हे भदन्त! कृष्णादिलेश्यावाले इन एकेन्द्रियों में कौन किनकी अपेक्षा अल्प ऋद्धिवाले हैं। और कौन किनकी अपेक्षा महा ऋद्धिवाले हैं? इस प्रश्न ऋद्धि की अल्प एवं महत्ता विषयक हैं। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जहेव दीवकुमाराणं' हे गौतम! इस विषय में द्वीपकुमारों का ऋद्धिविषयक कथन कहना चाहिये। जैसे-'एएसिं णं भंते! एगिंदियाणं कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्डिया वा महड्डिया वा? गोयमा! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्डिया जाव सव्वमड्डिया तेउलेस्सा 'तात्पर्य इस का ऐसा है-कृष्णलेश्यावाले आदि एकेन्द्रियों में कौन किनकी अपेक्षा अल्प ऋद्धिवाले हैं और कौन किनकी अपेक्षा महाऋद्धिवाले हैं। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! कृष्णलेश्यावालों की अपेक्षा नीललेश्यावाले एकेन्द्रिय जीव महाऋद्धिवाले हैं। यावत् सर्व महर्द्धिक

આ એકેન્દ્રિય જીવોમાં કંઈ લેશ્યાવાળા કંઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા છે? અને કંઈ લેશ્યાવાળા કંઇ લેશ્યાવાળાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'जहेव दीवकुमाराणं' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં દ્વીપકુમારોની ઋદ્ધિના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ કહી લેવું જોઇએ જેમ કે-'एएसि णं भंते! एगिंदियाणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्ढिया वा महड्ढिया गोयमा! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्ढिया जाव सव्वमहड्ढिया तेउलेस्सा' આ પાઠનું તાત્પર્ય એવું છે કે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે? અને કોણ કોનાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાથી નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ મહાઋદ્ધિવાળા છે. યાવત્ સર્વથી મહાઋદ્ધિવાળા તેજોલેશ્યાવાળા છે. આ બધાની અપેક્ષા

वताम् तदपेक्षयाऽल्पऋद्धिकत्वं कापोतिकलेश्यावताम्, तदपेक्षयाऽप्यल्पत्वं नीललेश्यावताम् तदपेक्षयाऽप्यल्पत्वम् कृष्णलेश्यावतामिति सर्वापेक्षया महर्द्धिकत्वम् तेजोलेश्यावताम् सर्वापेक्षयाऽल्पर्द्धिकत्वं कृष्णलेश्यावतामिति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१२॥

तेजोलेश्यावाले हैं। इस प्रकार सर्वापेक्षया महर्द्धिकता तेजोलेश्यावाले एकेन्द्रिय जीवों में आती है। इनकी अपेक्षा अल्पर्द्धिकता कापोतिक लेश्यावालों में एवं इनकी अपेक्षा अल्पर्द्धिकता कृष्णलेश्यावाले एकेन्द्रियों में आती हैं। अतः सब से अधिक है ऋद्धि जिन्होंकी ऐसे एकेन्द्रिय जीव वे ही हैं कि जिनमें तेजोलेश्या है और सब से कम हैं ऋद्धि जिन्होंकी ऐसे एकेन्द्रिय जीव वे है कि जिन में कृष्ण-लेश्या हैं। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आपने जैसा कहा हैं वह ऐसा ही है २। ऐसा कहकर वे गौतम तप एवं संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर बिराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका बारहवां उद्देशक समाप्त ॥ १७-१२॥

એ તેજોલેશ્યાવાળામાં મહાઋદ્ધિપણુ આવે છે. તેમની અપેક્ષાએ અલ્પઋદ્ધિ-પણું કાપોતિક લેશ્યાવાળા જીવોમાં આવે છે. અને કાપોતિક લેશ્યાવાળાથી નીલલેશ્યાવાળા અલ્પઋદ્ધિવાળા હોય છે. અને તેનાથી અલ્પઋદ્ધિપણુ કૃષ્ણલેશ્યા-વાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં આવે છે. જેથી બધાથી અધિક ઋદ્ધિવાળા એકેન્દ્રિય તેજ હોય છે કે જેનામાં તેજોલેશ્યા છે. અર્થાત્ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ બધાથી અધિકઋદ્ધિવાળા છે. અને કૃષ્ણલેશ્યા-વાળા એકેન્દ્રિયજીવ બધાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે. 'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ' હે ભગવાન આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સઘળું કથન તે જ પ્રમાણે છે. હે ભગવન આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા તે ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઇ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો બારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૨॥

अथ त्रयोदशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

द्वादशोद्देशके एकेन्द्रियाणामाहारादिकं कथितं त्रयोदशे तु नागकुमाराणाम् आहारादिक कथयिष्यति अनेन सम्बन्धेन आयातस्य त्रयोदशोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्–'नागकुमारा णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्–नागकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा० जहा सोलसमसए दीवकुमारुद्देसे तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव इड्ढी० सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

छाया—नागकुमाराः खलु भदन्त! सर्वे समाहाराः० यथा षोडशशते द्वीपकुमारोद्देशके तथैव निरवशेषं भणितव्यम् यावत् ऋद्धिः तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! यावत् विहरति । सू०१॥

सप्तदशशते त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'नागकुमारा णं भंते !' नागकुमाराः खलु भदन्त! 'सव्वे समाहारा' सर्वे समाहाराः– समानः– एकप्रकारक आहारो येषां ते समाहाराः, ये इमे नाग-

---

तेरहवें उद्देशे का प्रारम्भ

१२ वें उद्देशे में एकेन्द्रिय जीवों के आहार आदि के विषय में कहा गया है, अब इस १३ तेरहवें उद्देशे में नागकुमारों के आहार आदि के विषयमें कथन करना है। इसी कारण इस शतक को सूत्रकार प्रारम्भ कर रहे हैं–

'नागकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा० इत्यादि ।

टीकार्थ––'नागकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा०' हे भदन्त! जो ये नागकुमार जाति के भवनपति हैं वे क्या सब एक प्रकार के आहार-वाले हैं, एक प्रकार के उच्छ्वास निःश्वास आदिवाले हैं ?

તેરમા ઉદ્દેશાનો પ્રરંભ–

બારમાં ઉદ્દેશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર વિગેરે વિષયના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે. હવે આ તેરમાં ઉદ્દેશામાં નાગકુમારોના આહાર વિગેરેના વિષયમાં કહેવામાં આવશે તે કારણે સૂત્રકાર આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે.

"नागकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा" ઈત્યાદિ—

ટીકાર્થ––"नागकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा०" હે ભગવન્ નાગકુમાર જાતિના જે આ ભવનપતિ છે તે શું બધા એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે? તેમ જ એક પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસવાળા છે! "जहा

कुमारास्ते सर्वेऽपि समानाहारोच्छ्वासनिःश्वासादिमन्तः किमित्यादि प्रश्नः, 'जहा' इत्यादि । 'जहा सोलसमसए दीवकुमारुद्देसे तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' यथैव षोडशशते द्वीपकुमारोद्देशके तथैव निरवशेषं भणितव्यम् । तत्तत्र विलोकनीयमिति भावः । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! 'जाव विहरइ' यावत् विहरति, इत्येवं—देवानुप्रियनिवेदितं सर्वमेव सत्यमित्युक्त्वा भगवन्तं वन्दननमस्कारादिकं कृत्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ।।सू०१।।

इति श्री विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः ।।सू०१७-१३।।

'जहा सोलसमसए दीवकुमारुद्देसे तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' हे गौतम ! १६ वें शतक में द्वीपकुमारोद्देशक में जैसा कहा गया है, वैसा ही सब कथन यहां पर कर लेना चाहिये । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय के द्वारा कहा गया यह सब विषय सत्य ही है २ । इस प्रकार कहकर गौतम ने प्रभु की वन्दना की और नमस्कार आदि किया । यह सब करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सत्तरहवें शतक का तेरहवां उद्देशक समाप्त ॥१७-१३॥

સોલસમસए દીવकुमारुद्देसे तहेव निरवसेसं भाणियव्वं', હે ગૌતમ ! સોળમાં શતકના દ્વીપકુમાર ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે જ પ્રમાણે સમસ્ત કથન અહિયાં નાગકુમારના આહાર વિ. માં સમજી લેવું. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ આ સઘળો વિષય સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો તેરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૩॥

भ० ६७

अथ चतुर्दशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सुवर्णकुमारवक्तव्यतामाह–'सुवण्णकुमारा णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–सुवण्णकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सासनिस्सासा एवं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०१॥

छाया––सुवर्णकुमाराः खलु भदन्त! सर्वे समाहाराः सर्वे समोच्छ्वासनिःश्वासाः एवमेव। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

टीका––'सुवण्णकुमारा णं भंते!' सुवर्णकुमाराः खलु भदन्त! 'सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सासनिस्सासा' सर्वे समानाहाराः सर्वे समोच्छ्वासनिःश्वासा इत्यादि। 'एवं चेव' एवमेव यथा नागकुमारवक्तव्यतायां कथितं तत् सर्वं निरवशेषं सुवर्णकुमारेषु अपि वक्तव्यमेवेति 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं

चौदहवें उद्देशे का प्रारंभ–

'सुवण्णकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा' इत्यादि ।

टीकार्थ––'सुवण्णकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा०' हे भदन्त! समस्त सुवर्णकुमार समान आहारवाले और समान उच्छ्वासनिःश्वासवाले हैं क्या? इत्यादि प्रश्न ।

'एवं चेव' हे गौतम! जैसा कथन नागकुमारों की वक्तव्यता में किया गया है वही सब सुवर्णकुमारों की वक्तव्यता में भी कहलेना चाहिये। 'सेवं भंते सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आपने जो नागकु-

---

ચૌદમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

"सुवण्णकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—"सुवण्णकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सास निस्सासा" હે ભગવન્ બધા જ સુવર્ણકુમારો શું સમાન આહારવાળા અને સમાન ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ વાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–"एवं चेव" હે ગૌતમ નાગકુમારોની વક્તવ્યતામાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે જ પ્રમાણે સઘળું કથન સુવર્ણકુમારોની વક્તવ્યતામાં પણ સમજવું "सेवं भंते सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ આપે નાગકુમારના બહાનાથી સુવર્ણકુમારોના વિષયમાં જે કથન

भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति हे भदन्त ! नागकुमारातिदेशेन सुवर्णकुमारविषये यत् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वं सत्यमेति कृत्वा यावद् विहरति इति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
चतुर्दशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१४॥

मारातिदेशसे सुवर्णकुमारों के विषय में कहा है वह सब सत्य ही है इस प्रकार कहकर यावत् वे गौतम तप एवं संयम से अपनी आत्मा का भावित करते हुए अपने आसन पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
चौदहवां उद्देशक समाप्त ॥१७-१४॥

કર્યું છે, તે બધું સત્ય જ છે. તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને યાવત્ તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને આસને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો ચૌદમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૧૪॥

卐

अथ पञ्चदशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

विद्युत्कुमारवक्तव्यतामाह–'विज्जुकुमारा णं भंत !' इत्यादि ।

मूलम्–विज्जुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा० एवं चेव। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

छाया—विद्युत्कुमाराः खलु भदन्त! सर्वे समाहाराः०। एवमेव तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

टीका—'विज्जुकुमारा णं भंते!' विद्युत्कुमाराः खलु भदन्त! 'सव्वे समाहारा०' सर्वे समानाहाराः, समोच्छ्वासनिःश्वासाः, सर्वेषां विद्युत्कुमाराणामाहारादिमेकरूपमेव भवति परस्परभिन्नं वेति प्रश्नः, उत्तरयति भगवान् 'एवं चेव'

पंदरहवें उद्देशे का प्रारंभ–

'विज्जुकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा०' इत्यादि !

टीकार्थ--विज्जुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा०' हे भदन्त ! सब विद्युत्कुमार क्या समान आहारवाले हैं ? इत्यादि प्रश्न--

'एवं चेव' हे गौतम ! ऐसा ही है। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपके द्वारा कथित हुआ यह सब विषय ऐसा ही है २' इस प्रकार कह कर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर बिराजमान हो गये।

इस सूत्र में सूत्रकार ने विद्युत्कुमारों की वक्तव्यता का कथन किया है। इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त जितने भी विद्युत्कुमार जाति के भवनपतिदेव हैं वे क्या सब एक से आहार-

---

પંદરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

"विज्जुकुमारा णं भंते सव्वे समाहारा०" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--"विज्जुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा०" હે ભગવન્ સઘળા વિદ્યુત્કુમારો શું ? સરખા આહારવાળા છે ? "एवं चेव" હે ગૌતમ ! હા તેમ જ છે. "सेवं भंते सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ આપે કહેલ આ બધો જ વિષય તે પ્રમાણે જ છે. આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા ગૌતમ સ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે વિદ્યુત્કુમારનું કથન કર્યું છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે--હે ભગવન્ જેટલા વિદ્યુત્કુમાર જાતિના ભવનપતિ

एवमेव यथा षोडशशतकीयद्वीपकुमाराणाम् आहारादिकं तथैव निरवशेषं विद्युत्कुमारविषयेऽपि ज्ञातव्यमिति अतो नागकुमारप्रकरणमिहापि अनुसन्धेयमिति। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य पञ्चदशोद्देशकः समाप्तः॥सू० १७-१५॥

वाले, एकसे उच्छ्वास निःश्वासवाले हैं ? या भिन्न २ आहारवाले और भिन्न भिन्न २ उच्छ्वास निःश्वासवाले हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम ! सोलहवें शतक में द्वीपकुमारों के आहारादिक के विषय में जैसा कहा गया है वैसा ही कथन विद्युत्कुमार के विषय में भी जानना चाहिये। इस प्रकार नागकुमार प्रकरण यहां पर भी अनुसंधेय हैं। इस प्रकार प्रभु के मुखारविन्द से विद्युत्कुमार विषयक वक्तव्यता सुनकर 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' गौतम ने हे भदन्त ! आपके द्वारा किया गया यह कथन सर्वरूप से सत्य है २। ऐसा कहते हुए उन्हें वन्दना नमस्कार किया और फिर वे अपने स्थान पर बिराजमान हो गये॥ सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका ॥ पंद्रहवां उद्देशक समाप्त ॥१७-१५॥

દેવ છે, તેઓ શું બધા જ એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે? અને એક જ પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વાળા છે? અથવા જુદા જુદા આહારવાળા અને જુદાર ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે "एवं चेव" હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના આહાર વિગેરેના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે સઘળું કથન વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં પણ સમજવું. આ રીતે અહિયાં પણ નાગકુમાર પ્રકરણનું અનુસંધાન કરી લેવું. આ પ્રમાણે પ્રભુના મુખેથી વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં વિવેચન સાંભળીને "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે કહેલ આ સમસ્ત કથન સર્વથા સત્ય છે. એમ કહીને તેઓને વંદના નમસ્કાર કરીને યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પંદરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૭-૧૫॥

अथ षोडशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

वायुकुमारवक्तव्यतामाह—"वायुकुमारा णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—वायुकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा० एवं चेव. सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति॥सू० १॥

सत्तरसमे सए सोलसमो उद्देसो समत्तो ॥१७–१६॥

छाया—वायुकुमाराः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः, एवमेव तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशतके षोडशोद्देशकः समाप्तः ॥१७–१६॥

टीका—'वायुकुमारा णं भंते !' वायुकुमाराः खलु भदन्त ! 'सव्वे समाहारा' सर्वे समाहाराः इत्यादि प्रश्नः 'एवं चेव' एवमेव यथैव नागकुमाराणां वक्तव्यता षोडशशतकीयद्वीपकुमारातिदेशेन कथिता तथैव वायुकुमारवक्तव्यतापि ज्ञातव्या 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! यत् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वं सत्यमेव नान्यथेति भावः ॥सू०१॥

सप्तदशशतके षोडशोद्देशकः समाप्तः ॥१७–१६॥

सोलहवें उद्देशे का प्रारंभ–

'वायुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा०' इत्यादि ।

टीकार्थ—'वायुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा०' हे भदन्त ! वायुकुमार सब क्या समानआहारवाले हैं? इत्यादि प्रश्न। 'एवं चेव' हे गौतम ! ऐसा ही है। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपका कहना सत्य ही है । हे भदन्त ! आपका कहना सत्य ही है इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर बिराजमान हो गये। 'एवं चेव' का तात्पर्य ऐसा है कि सोलहवें शतक में द्वीपकुमारों के अतिदेश से जो नागकुमारों की वक्तव्यता कही गई है। उसी प्रकार से वायुकुमारों की वक्तव्यता भी समझ लेनी चाहिये।

॥सोलहवां उद्देशा समाप्त ॥

સોળમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ–

"वायुकुमारा णं भंते: सव्वे समाहारा०" ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—"वायुकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा०" હે ભગવન્ બધા વાયુકુમારો શું સમાન આહારવાળા છે? "एवं चेव" હે ગૌતમ! હા તે તેમ જ છે. "सेवं भंते! सेवं भंते त्ति" હે ભગવન્ આપનું આ સમસ્ત કથન સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઇ ગયા. "एवं चेव" આ વાકયનું તાત્પર્ય એ છે કે –સોળમા શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગકુમારોના સંબંધમાં જે વર્ણન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે વાયુકુમારોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

॥ સોળમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

अथ सप्तदशोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अग्निकुमारवक्तव्यतामाह–'अग्गिकुमारा णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–अग्गिकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा० एवं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

सत्तरमे सए सत्तरसमो उद्देसो समत्तो ॥१७–१७॥

सत्तरसमं सयं समत्तं ॥१७॥

छाया—अग्निकुमाराः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः, एवमेव । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशे शते सप्तदशोद्देशः समाप्तः ॥१७-१७॥

सप्तदशशतं समाप्तम् ॥१७॥

टीका—'अग्गिकुमारा णं भंते !' अग्निकुमाराः खलु भदन्त ! 'सव्वे समाहारा' सर्वे समाहाराः, हे भदन्त ! ये इमे अग्निकुमारास्ते सर्वेऽपि किं समानाहारादिमन्तः, इति प्रश्नः 'एवं चेव' एवमेव यथा नागकुमाराणां वक्तव्यता

सत्तरहवें उद्देशे का प्रारंभ

'अग्गिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा०' । इत्यादि ।

टीकार्थ–'अग्गिकुमारा णं भंते! सव्वे समाहारा०' हे भदन्त ! समस्त अग्निकुमार क्या समान आहार आदिवाले हैं? 'एवं चेव' हे गौतम ! जैसी १६ वें शतक में कथित द्वीपकुमारों के अतिदेशसे नागकुमारों की वक्तव्यता कही गई है वही सब वक्तव्यता यहां अग्निकुमार के

સત્તરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

'अग्गिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' ઈત્યાદિ।

ટીકાર્થ—'अग्गिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा' હે ભગવન્ સઘળા અગ્નિકુમારો શું સરખા આહાર આદિ વાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે 'एवं चेव' હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગકુમારોનું કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણે સમસ્ત કથન અહિયાં અગ્નિકુમારોના

षोडशशतकीय द्वीपकुमारातिदेशेन कथिता तथैव सर्वमप्यत्र उक्ति नागकुमार-प्रकरणेऽपि अनुसन्धेयम्। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति हे भदन्त! अग्निकुमारविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् सर्वमेव सत्यमिति कृत्वा यावद्विहरति इति ॥सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
सप्तदशोद्देशकः समाप्तः॥१७–१७॥

सप्तदशं शतकं सम्पूर्णम्

प्रकरण में भी कहलेनी चाहिये। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! अग्निकुमारों के विषय में जो यह आप देवानुप्रियने कहा है वह सब ही सत्य है २ इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर बिराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
सत्तरहवां उद्देशक समाप्त ॥ १७–१७ ॥

संबंधमां पण समજી લેવું–'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ' હે ભગવન્ અગ્નિકુમારોના વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ કથન કર્યું છે. તે સઘળું સત્ય જ છે. હે ભગવન્ તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સત્તરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૭–૧૭॥

अथाष्टादशं शतकं प्रारभ्यते—
प्रथमोद्देशः

सप्तदशशतं निरूपितम् अथावसरसंगत्याऽष्टादशशतकं निरूपयितुमादावेव तदर्थसंग्राहिकां गाथामाह—

**मूलम्—'पढमे१ विसाह२ मायंदिए३ य पाणाइवाय४ असुरेय५।
गुल६ केवलि७ अणगारे८ भविए९ तहसोमिलऽट्ठारसे'॥१॥**

छाया—प्रथमो१ विशाख२ माकंदिकश्च३ प्राणातिपातो४ ऽसुरश्च५। गुलः६ केवली७ अनगारो८ भविकस्तथा९ सोमिलोऽष्टादशे ॥१॥

टीका—जीवाद्यर्थानां प्रथमत्वाप्रथमत्वादिविचारप्रतिपादकः प्रथमपदाभिधेयउद्देशकः प्रथमः १। 'विसाह' इति विशाखानाम नगरी, तत्र भगवान् समवसृत इति विशाखोपलक्षितो द्वितीयोद्देशकः २। 'मायंदिएय' माकन्दिकश्च माकन्दीपुत्रानगारलक्षितो माकन्दिकस्तृतीयोद्देशकः ३। 'पाणाइवाय' प्राणातिपातः—

अठारहवां शतक
प्रथम उद्देशे का प्रारंभ—

सत्तरहवें शतक का निरूपण हो चुका है अब अवसर प्राप्त अठारहवें शतक का निरूपण करने के लिये सर्व प्रथम जो संग्रहगाथा कही गई है वह इस प्रकार से है 'पढमे विसाह' इत्यादि।

टीकार्थ—जीवादिक अर्थ के सम्बन्ध में प्रथम अप्रथमादि भाव का प्रतिपादक प्रथमपदाभिधेय उद्देशक है१, विशाखानगरी में भगवान् महावीर पधारे इत्यादि सम्बन्ध में विशाखापदोपलक्षित द्वितीय उद्देशक है २, माकन्दीपुत्र अनगार के प्रश्नों से उपलक्षित माकन्दी नामका तृतीय

અઢરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો

સત્તરમાં શતકનું વિવેચન થઈ છે. હવે અવસર પ્રાપ્ત અઢારમાં શતકનું નિરૂપણ કરવા માટે જે સંગ્રહ ગાથા કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'पढमे विसाह' ઈત્યાદિ જીવ વિગેરેના અર્થના સંબંધમાં પ્રથમ અપ્રથમ ભાવનું પ્રતિપાદન કરવાવાળું 'પ્રથમપદાભિધેય' નામનો પહેલો ઉદ્દેશો છે. (૧) વિશાખા નગરીમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા ઈત્યાદિ સંબંધી 'વિશાખાપદોપલક્ષિત' નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. (૨) માકંદિપુત્ર અનગારના પ્રશ્નોવાળો 'માકંદિપુત્ર' નામનો ત્રીજો

प्राणातिपातादि विषयकश्चतुर्थः ४। 'असुरेय' असुरश्च असुरकुमारादि वक्तव्यता प्रतिपादकोऽसुरनामकः पञ्चमोद्देशः ५। 'गुळ' इति गुल-गुणादि वर्णादि प्रतिपादनपरको गुलनामकः षष्ठोद्देशकः ६। 'केवळि' केवली केवल्यादिविषयकः केवलिनामकः सप्तम उद्देशः ७। 'अणगारे' अनगारः, अनगारस्य ऐर्यापथिकी क्रिया भवति सांपरायिकी क्रिया भवति इत्याद्यर्थप्रतिपादकोऽनगारनामकोऽष्टमो- द्देशकः ८। 'भविए' भविकः भव्यद्रव्यनैरयिकादिप्ररूपणपरको नवमउद्देशकः ९। 'तहसोमिल' तथा सोमिलः सोमिलनाम ब्राह्मणवक्तव्यतोपलक्षितो दशम उद्देशः१०। 'अट्ठारसे' अष्टादशे-अष्टादशे शतके एते उद्देशका भवन्ति इतिभावः ॥

उद्देशक है ३, प्राणातिपात आदि के विषय में चतुर्थ उद्देशक है ४, असुरकुमार आदि की वक्तव्यता का प्रतिपादक असुर नामका पांचवां उद्देशक है ५, गुड़ के वर्णादि का और गुणादि का वर्णन के सम्बन्ध में गुड नामका छठा उद्देशक है ६, केवली आदि विषयवाला केवली नामका सातवां उद्देशक है ७, अनगार के ऐर्यापथिकी क्रिया होती है या सांपरायिकी क्रिया होती है इत्यादि अर्थ को प्रतिपादन करनेवाला अनगार नामका आठवां उद्देशक है ८, 'भविए' भव्यद्रव्य नैरयिक आदिकी प्ररूपणावाला नौवां उद्देशक है ९, 'तहसोमिल' तथा सोमिल नामक ब्राह्मण की वक्तव्यता से उपलक्षित दशवां उद्देशक है १०, ये १० दस उद्देशक इस अठारहवें शतक में हैं ।

ઉદ્દેશો છે (૩) 'પ્રાણાતિપાત' વિગેરે વિષયનો ચોથો ઉદ્દેશો છે. (૪) 'અસુરકુમાર' વિગેરેના કથનનું પ્રતિપાદન કરનાર 'અસુર' નામનો પાંચમો ઉદ્દેશો છે. (૫) 'ગુલ' (ગુડ) ના વર્ણ વિગેરેનું અને ગુણ વિગેરેના વર્ણનના સંબંધમાં 'ગુલ' નામનો છટ્ઠો ઉદ્દેશક છે. (૬) કેવલી વિગેરેના વિષયનું પ્રતિપાદન કરનાર 'કેવલી' નામનો સાતમો ઉદ્દેશો છે (૭) અનગારને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા થાય છે? કે સંપરાયિકી ક્રિયા થાય છે. વિગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા આઠમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'અનગાર' એ પ્રમાણે છે. (૮) 'ભવિએ' 'ભવ્યદ્રવ્ય' નૈરઇક આદિની પ્રરૂપણા વાળો નવમો ઉદ્દેશક છે. (૯) તથા સોમિલ નામની બ્રાહ્મણના કથનથી ઓળખાતાં દશમાં ઉદ્દેશાનું નામ 'તહસોમિલ' એ પ્રમાણે છે (૧૦) આ પ્રમાણે આ અઢારમાં શતકના ૧૦ ઉદ્દેશાઓ છે.

तत्र प्रथमोद्देशकार्थप्रतिपादनार्थमाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासी। जीवे णं भंते! जीवभावेणं किं पढमे अपढमे? गोयमा! नो पढमे अपढमे। एवं नेरइए जाव वेमाणिए सिद्धे णं भंते! सिद्धभावेणं किं पढमे अपढमे? गोयमा! पढमे नो अपढमे। जीवाणं भंते! जीवभावेणं किं पढमा अपढमा? गोयमा? नो पढमा अपढमा। एवं जाव वेमाणिया। सिद्धाणं पुच्छा गोयमा! पढमा नो अपढमा। आहारए णं भंते! जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे? गोयमा! नो पढमे अपढमे एवं जाव वेमाणिए। पोहत्तिए एवं चेव। अणाहारए णं भंते! जीवे अणाहारभावेणं पुच्छा गोयमा! सिय पढमे सिय अपढमे। नेरइएणं भंते! एवं नेरइए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे। सिद्धे पढमे नो अपढमे। अणाहारगाणं भंते! जीवा अणाहारभावेणं पुच्छा गोयमा! पढमा वि अपढमा वि० नेरइया जाव वेमाणिया णो पढमा अपढमा। सिद्धा पढमा नो अपढमा एक्केके पुच्छा भाणियव्वा। भवसिद्धिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए, एवं अभवसिद्धिए वि। नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिएणं भंते! जाव नोभव० पुच्छा गोयमा! पढमे नो अपढमे। नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए णं भंते! सिद्धे नो भव० नो अभव०। एवं चेव पुहुत्तेणं वि दोण्ह वि। सन्नी णं भंते! जाव सन्नीभावेणं किं पढमे पुच्छा गोयमा! नो पढमे

अपढमे एवं विगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिए। एवं पुहुत्तेण वि३। असन्नी एवं चेव एगपुहुत्तेणं नवरं जाव वाणमंतरा। नो सन्नी नो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे पढमे नो अपढमे। एवं पुहुत्तेण वि ४। सलेस्से णं भंते! पुच्छा गोयमा! जहा आहारए एवं पुहुत्तेण वि। कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा एवं चेव नवरं जस्स जा लेस्सा अत्थि। अलेस्से णं जाव मणुस्से सिद्धे जहा नो सन्नी नो असन्नी ५। सम्मदिट्ठिए णं भंते! जाव सम्मदिट्ठिभावेणं किं पढमे पुच्छा गोयमा! सिय पढमे सिय अपढमे। एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए। सिद्धे पढमे नो अपढमे पुहुत्तिया जीवा पढमा वि अपढमा वि एवं जाव वेमाणिया सिद्धा पढमा नो अपढमा। मिच्छादिट्ठिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए। सम्मामिच्छादिट्ठी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी नवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्तं६। संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी। असंजए जहा आहारए। संजयासंजए जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सा एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी, नो संजय-नो असंजय-नो संजयासंजए जीवे सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं पढमे नो अपढमे ७। सकसायी कोहकसायी जाव लोभकसायी एए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए। अकसायी जाव सिय पढमे सिय अपढमे एवं मणुस्से वि०। सिद्धे पढमे नो अपढमे पुहुत्तेणं जीवा मणुस्सा वि पढमा अपढमा वि। सिद्धा पढमा नो अपढमा ८। णाणी एगत्तपुहु-

त्तेणं जहा सम्मदिट्ठी। आभिनिबोहियनाणी जाव मणपज्ज-
वनाणी एगत्तपुहुत्तेणं एवं चेव नवरं जस्स जं अत्थि केवल-
णाणी जीवे मणुस्से सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा।
अन्नाणी मइ अन्नाणी सुय अन्नाणी विभंगनाणी एगत्तपुहु-
त्तेणं जहा आहारए ९। सजोगी मणजोगी वयजोगी कायजोगी
एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स जो जोगो अत्थि।
अजोगी जाव मणुस्से सिद्धा एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अप-
ढमा१०। सागारोवउत्ते अणागारोवउत्ते एगत्तपुहुत्तेणं जहा
अणाहारए ११। सवेयगा जाव नपुंसगवेयगा एगत्तपुहुत्तेणं
जहा आहारए नवरं जस्स जो वेयो अत्थि। अवेयओ एगत्त-
पुहुत्तेणं तिसु वि पएसु जहा अकसाई १२। ससरीरी जहा
आहारए एवं जाव कम्मगसरीरा जस्स जं अत्थि सरीरं नवरं
आहारगसरीरा एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी। असरीरी जीवो
सिद्धो एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा १३। पंचहिं पज्जत्तीहिं
पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स
जो अत्थि जाव वेमाणिया नो पढमा अपढमा १४। इमा
लक्खणगाहा–

'जो जेण पत्तपुव्वो भावो सो तेण अपढमो होइ।
सेसेसु होइ पढमो अपत्तपुव्वेसु भावेसु' ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं यावदेवमवादीत् जीवः खलु भदन्त! जीवभावेन किं प्रथमोऽप्रथमः, गौतम! नो प्रथमः अप्रथमः, एवं नैर

यिको यावद्वैमानिकः। सिद्धः खलु भदन्त! सिद्धभावेन किं प्रथमोऽप्रथमः? गौतम! प्रथमः नो अप्रथमः। जीवाः खलु भदन्त! जीवभावेन किं प्रथमा अप्रथमाः? गौतम। नो प्रथमा अप्रथमाः एवं यावद्वैमानिकाः १। सिद्धाः खलु पृच्छा गौतम! प्रथमा नो अप्रथमाः। आहारकः खलु भदन्त! जीवो आहारभावेन किं प्रथमोऽप्रथमः? गौतम! नो प्रथमः अप्रथमः। एवं यावद्वैमानिकाः। पृथक्त्वे एवमेव अनाहारकः खलु भदन्त! जीवो अनाहारकभावेन पृच्छा गौतम! स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः। नैरयिकःखलु भदन्त! एवं नैरयिकः यावद्वैमानिको नो प्रथमः अप्रथमः। सिद्धः प्रथमः नो अप्रथमः। अनाहारकाः खलु भदन्त! जीवा अनाहारभावेन पृच्छा गौतम! प्रथमा अपि अप्रथमा अपि। नैरयिका यावद्वैमानिकाः नो प्रथमा अप्रथमाः, सिद्धाः प्रथमो नो अप्रथमाः। एकैकस्मिन् पृच्छा भणितव्या २। भवसिद्धिकः एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः एवम् अभवसिद्धिकोऽपि। नो भवसिद्धिकः नो अभवसिद्धिकः खलु भदन्त! जीवो नो भव० पृच्छा गौतम! प्रथमो नो अप्रथमः। नोभवसिद्धिकः नोअभवसिद्धिकः खलु भदन्त! सिद्धे नो भव० नो अभव० एवमेव पृथक्त्वेनापि द्वयोरेवासंज्ञी खलु भदन्त! जीवः संज्ञिभावेन किं प्रथमः पृच्छा गौतम! नो प्रथमः अप्रथमः। एवं विकलेन्द्रियवर्जंयावद्वैमानिकः एवं पृथक्त्वेनापि ३। असंज्ञी एवमेव एकत्वपृथक्त्वेन नवरं यावद् वानव्यन्तराः। नो संज्ञि नो असंज्ञी जीवो मनुष्यः सिद्धः प्रथमः नो अप्रथमः एवं पृथक्त्वेनापि ४। सलेश्यः खलु भदन्त! पृच्छा गौतम! यथा आहारकः। एवं पृथक्त्वेनाऽपि। कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या एवमेव नवरं यस्य या लेश्या अस्ति। अलेश्यः खलु जीवमनुष्यसिद्धा यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी ५। सम्यग्दृष्टिकः खलु भदन्त! जीवः सम्यग्दृष्टिभावेन किं प्रथमः पृच्छा गौतम! स्यात् प्रथमः, स्यात् अप्रथमः, एवमेकेन्द्रियवर्जंयावद्वैमानिकः सिद्धः प्रथमो नो अप्रथमः। पृथक्त्वका जीवाः प्रथमा अपि अप्रथमा अपि एवं यावद्वैमानिकाः। सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः। मिथ्यादृष्टिकः एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः। सम्यग्मिथ्यादृष्टिः एकत्वपृथक्त्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः नवरं यस्यास्ति सम्यग् मिथ्यात्वम् ६। संयतो जीवो मनुष्यश्च एकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग् दृष्टिः। असंयतो यथा आहारकः। संयता संयतो जीवः पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकमनुष्याः एकत्वपृथक्त्वाभ्यां यथा सम्यक्दृष्टिः। नो संयत नो असंयत नोसंयतासंयतो जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमः नो अप्रथमः ७। सकषायी क्रोधकषायी यावत् लोभकषायी एते एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः अकषायी जीवः स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः। एवं मनुष्योऽपि, सिद्धः प्रथमो

नो अप्रथमः । पृथक्त्वेन जीवा मनुष्या अपि प्रथमा अपि अप्रथमा अपि, सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः ८ । ज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग् दृष्टिः। आभिनिबोधिकज्ञानी यावत् मनःपर्यवज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन एवमेव नवरं यस्य यदस्ति। केवलज्ञानी जीवो मनुष्यः सिद्धश्चैकत्वपृथक्त्वेन प्रथमा नो अप्रथमाः । अज्ञानी मत्यज्ञानी श्रुताज्ञानी विभंगज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः ९ । सयोगी मनोयोगी वचोयोगी काययोगी एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः नवरं यस्य यो योगोऽस्ति । अयोगिजीवमनुष्यसिद्धाः एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमा नो अप्रथमाः १०। साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः एकत्वपृथक्त्वेन यथा अनाहारकः ११। सवेदको यावत् नपुंसकवेदक एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, नवरं यस्य यो वेदोऽस्ति । अवेदक एकत्वपृथक्त्वेन त्रिष्वपि पदेषु यथा अकषायी १२। सशरीरी यथा आहारकः। एवं यावत् कार्मणशरीरी यस्य यत् अस्ति शरीरम्, नवरम् आहारकशरीरी एकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग्दृष्टिः। अशरीरी जीवः सिद्ध एकत्व पृथक्त्वेन प्रथमा नो अप्रथमाः १३। पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पञ्चभिरपर्याप्तिभिः एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, नवरं यस्य या अस्ति, यावद्वैमानिकाः नो प्रथमा अप्रथमाः १४। इयं लक्षणगाथा–

यो येन प्राप्तपूर्वो भावः स तेनाप्रथमो भवति ।
शेषेषु भवति प्रथमः अप्राप्तपूर्वेषु भावेषु ॥सू०१॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृहं यावत् एवम्–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–उक्तवान् अत्र यावत्पदेन नगरम्, गुणशीलं चैत्यम्, भगवान् 'समवसृत' इत्यारभ्य 'प्राञ्जलिपुट' इत्यन्तस्य गौतमविशेषणस्य ग्रहणं भवति तथा च प्राञ्जलिपर्यन्तविशेषण-

टीकार्थ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल उस समय में 'रायगिहे' राजगृह नगरमें यावत्–गुणशील चैत्य में भगवान् महावीर पधारे, यहां यावत्पदसे 'गुणशीलं चैत्यं भगवान् समवसृतः' से लेकर 'प्राञ्जलिपुटः' यहां तक का ही गौतम के विशेषणरूप पाठ गृहीत हुआ है।

હવે પહેલા ઉદ્દેશાના અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે સૂત્રકાર 'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'रायगिहे' રાજગૃહ નગરમાં યાવત્ ગુણશીલ ચૈત્ય (ઉદ્યાન)માં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા, અહિયાં 'यावत्' પદથી 'गुणशीलं चैत्यं भगवान् समवसृतः' આ વાકયથી લઈને 'प्राञ्जलिपुटः એ વાકય સુધીનો ગૌતમ સ્વામીના વિશેષણ રૂપ પાઠ ગ્રહણ

युक्तो गौतमो राजगृहे नगरे गुणशीले चैत्ये समवसृतं भगवन्तं वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रश्नमकरोदितिभावः, तत्र प्रथमोद्देशकविषयसंग्राहिकायं गाथा—

"जीवाहारग भवसन्निलेसा दिट्ठीय संजयकसाए।
णाणे जोगुवजोगे वेएय सरीरपज्जत्ती' ॥

छाया—जीवाहारकभवसंज्ञिलेश्याः दृष्टिश्च संयतः कषायः।
ज्ञानं योगोपयोगौ वेदश्च शरीरपर्याप्तिरिति॥

अस्मिन् प्रथमोद्देशके जीवादिचतुर्दशद्वारेषु प्रथमत्वाप्रथमत्वभावस्य वर्णनं भविष्यति, तच्च चतुर्विंशतिदण्डकेषु तथा सिद्धमाश्रित्य करिष्यते तानि चतुर्दशद्वाराणि– 'जीवा१, हारक२, भवसिद्धिक३, संज्ञि४, लेश्याः५, दृष्टिः६, संयतः७, कषायः८, ज्ञानं९, योगो१०, पयोगौ११, वेद१२, शरीर१३, पर्याप्ति१४, रूपाणि॥

तथा च-प्राञ्जलिपुटान्त विशेषणों से युक्त गौतम ने राजगृह नगर में गुणशील चैत्य में आये हुए भगवान् महावीर से इस प्रकार से प्रश्न किया। प्रथम उद्देशक में जो इस प्रश्न द्वारा पूछा गया है। उस अर्थ को संग्रह करके बतानेवाली यह 'जीवाहारग' इत्यादि गाथा है। जीव १, आहारक २, भव ३, सिद्धिक संज्ञी ४, लेश्या ५, दृष्टि ६, संयत ७, कषाय ८, ज्ञान ९, योग १०, उपयोग ११, वेद १२, शरीर १३, पर्याप्ति १४ 'ये १४ द्वार इस गाथा द्वारा कहे गये हैं। इन १४ द्वारों में चौबीस दण्डक को लेकर एवं सिद्ध को लेकर प्रथम और अप्रथम आदि भाव का विचार किया जावेगा। इन १४ द्वारों का अर्थ जब उन २ उद्देशकों का अर्थ कहा जावेगा–तब अपने आपही समझ में

કર્યો છે. તેમજ પ્રાંજલિપુટ સુધીના વિશેષણોવાળા ગૌતમ સ્વામીએ રાજગૃહ નગરની ગુણશિલક ચૈત્યમાં પધારેલા ભગવાન મહાવીર સ્વામીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. પહેલા ઉદ્દેશામાં આ પ્રશ્ન દ્વારા જે પૂછવામાં આવ્યું છે. તે અર્થને સંગ્રહ કરીને બતાવવાવાળી 'જીવાહારગ' ઇત્યાદિ ગાથા છે. તેમાં જીવ એક, આહારક (૨), ભવ (૩), સિદ્ધિ (૪), સંજ્ઞિ (૫), લેશ્યા (૬), દૃષ્ટિ (૭), સંયત (૮), કશાય (૯), જ્ઞાન, (૧૦), યોગ (૧૧), ઉપયોગ, (૧૨), વેદ (૧૩), ને શરીરપર્યાપ્તિ (૧૪). આ ચૌદ દ્વાર તે ઉપરોક્ત ગાથા દ્વારા કહેવામાં આવ્યા છે. આ ચૌદ દ્વારોમાં ચોવીસ દંડકોને લઈને અને સિદ્ધોમાં ચોવીસ દંડકોને લઇને અને સિદ્ધોને લઈને પ્રથમ અને અપ્રથમ વિગેરે ભાવનો વિચાર કરવામાં આવશે આ ચૌદ દ્વારોનો અર્થ જ્યારે જ્યારે તે તે ઉદ્દેશાઓના

एषामर्थस्तु तत्तदुद्देशकार्थाधिगम्य एवातो नात्र विविच्यते। तत्र प्रथमस्य जीवद्वारस्य अभिधानायाऽऽह–'जीवे णं भंते!' इत्यादि। 'जीवे णं भंते!' जीवः खलु भदन्त! 'जीवभावेणं किं पढमे अपढमे' जीवभावेन किं प्रथमः अप्रथमः– जीवभावेन–जीवत्वरूपेण किं प्रथमः– प्रथमताधर्मविशिष्टः, अयमर्थः– किं जीवेन अविद्यमानं जीवत्वं प्रथमतया प्राप्तम् अथवा अप्रथमः–अनाद्यवस्थितजीवत्ववान् जीवः इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो पढमे अपढमे' नो प्रथमः अप्रथमः, हे गौतम! अयं जीवो जीवभावेन प्रथमो न किन्तु अप्रथमः यतो जीवेन अनादिकालादेव जीवत्वात्मकभावस्य प्रापकएव नतु

आ जावेगा। अतः यहां स्वतंत्ररूप से इनके अर्थ की विवेचना नहीं की जाती है।

प्रथम जीवद्वार–

अब सूत्रकार जीवद्वार का कथन करने के लिये 'जीवेणं भंते' इत्यादि सूत्र कहते हैं–'जीवे णं भंते! जीवभावेणं किं पढमे, अपढमे? इनमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा हैं–हे भदन्त! जीवत्व की अपेक्षा से जीव प्रथम है? या अप्रथम है? तात्पर्य इस प्रश्न का ऐसा है कि जीव ने जो जीवत्व प्राप्त किया है वह पहिले अपने में अविद्यमान था फिर उसे प्राप्त किया है? या अनादि काल से ही जीवत्व अवस्थित है और उसी जीवत्वरूप यह जीव है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! नो पढमे, अपढमे' हे गौतम! जीवभाव की अपेक्षा से यह जीव प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है। अनादिकाल से ही यह जीव जीवत्वरूप

અર્થ કહેવામાં આવશે ત્યારે ત્યારે સ્વયં સમજવામાં આવશે. તેથી સ્વતંત્ર રૂપથી તેના અર્થનું વિવેચન અહિં કરવામાં આવતું નથી.

પહેલું જીવદ્વાર–

હવે સૂત્રકાર જીવદ્વારનું કથન કરવા માટે 'जीवेणं भंते!' ઈત્યાદિ સૂત્ર કહે છે–આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે હે ભગવન્ જીવપણાની અપેક્ષાએ જીવ પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે–જીવે જે જીવપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે. તે પહેલાં પોતાનામાં અવિદ્યમાન હતું અને હવે પ્રાપ્ત કર્યું છે? કે અનાદિકાળથી જ જીવપણું રહેલું છે, અને તે જીવપણારૂપ આ જીવ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! नो पढमे अपढमे' હે ગૌતમ! જીવ ભાવપણાથી આ જીવ પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. એટલે કે અનાદિકાળથી જ આજીવ જીવત્વરૂપ દર્શાવવાળો

भ० ६९

प्रथमतोऽप्राप्तं जीवत्वमिदानीमेव प्राप्तम् इत्यतो न जीवभावेन प्रथमः अपितु अप्रथम एवेत्युत्तरपक्षाशयः। यो जीवः अप्राप्तपूर्वं यं भावं प्राप्नोति तद्भावापेक्षया स जीवः प्रथम इति कथ्यते यथा सिद्धत्वम् सिद्धत्वभावापेक्षया सिद्धः प्रथमः कथ्यते सिद्धत्वमद्यावधि जीवेन कदापि न प्राप्तम् इदानीमेव प्राप्तवान् इति सिद्धत्वापेक्षया स प्रथमो भवति। यो जीवो यं भावं पूर्वं प्राप्तः स जीवस्तद्भावापेक्षया अप्रथम इति कथ्यते यथा जीवत्वम्, जीवत्वं हि जीवस्य अनादिकालादेव प्राप्तमिति जीवत्वभावापेक्षया जीवोऽप्रथमः इह च प्रथमत्वाप्रथमत्वयो र्लक्षणगाथामाह-'जो जेण पत्तपुव्वो, भावो सो तेण ऽपढमओ होइ, जो जं अपत्तपुव्वं, पावइ सो तेण पढमोउ॥ यो येन प्राप्तपूर्वोभावः स तेनाप्रथमो भवति।

भाव का प्रापक है। अर्थात अनादिकाल से यह जीव जीवस्वरूप दशासंपन्न बना हुआ है-ऐसा नहीं है कि इस जीवने जीवत्वभाव को पहिले प्राप्त नहीं किया और अब किया हो इसलिये यह जीवभाव की अपेक्षा प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम ही है। जो जीव अप्राप्तपूर्व जिस भावको प्राप्त करता है, उस भाव की अपेक्षा से वह जीव प्रथम कहा गया है। जैसे सिद्धत्व भाव की अपेक्षा से सिद्ध प्रथम कहे गये हैं। क्योंकि जीवने अभी तक सिद्धावस्था प्राप्त नहीं की है। अर्थात् जीव ने जब सिद्धावस्था प्राप्त की-तब इसके पहिले वह अवस्था उसने कभी प्राप्त नहीं की, इसलिये सर्वप्रथम ही वह अवस्था उसे प्राप्त हुई है-अतः इस अपेक्षा सिद्ध प्रथम है—जो जीव जिस भाव को पहिले प्राप्त कर चुका होता है उस भाव की अपेक्षा से वह जीव अप्रथम कहा जाता है। जैसे जीवत्व यह अनादि कालसे ही जीव को

બનેલો છે. આ જીવે જીવત્વ ભાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કર્યો ન હોય અને હમણાં તે પ્રાપ્ત કર્યો હોય. તેવું નથી. તેથી તે જીવભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરન્તુ અપ્રથમ જ છે જે જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત ન કરેલ જીવપણાને પ્રાપ્ત કરે છે, તે ભાવની અપેક્ષથી તે જીવ પ્રથમ કહેવામાં આવે છે. જેમ સિદ્ધત્વભાવની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ કહેવાય છે. કેમકે જીવે હજી સુધી સિદ્ધ અવસ્થા મેળવી નથી અર્થાત્ જીવે જ્યારે સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી-તે પહેલાં તે અવસ્થા તેણે કોઈ વખતે પણ પ્રાપ્ત કરેલ નથી. તેથી સર્વ પ્રથમ તે અવસ્થા તેને પ્રાપ્ત થઈ છે. તેથી તે અપેક્ષાએ સિદ્ધ પ્રથમ છે. જે જીવ જીવભાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કરી ચુકેલ હોય છે તે ભાવની અપેક્ષાથી તે જીવ અપ્રથમ કહેવાય છે જેમ કે-જીવત્વ-જીવપણુ અનાદિકાળથી જ જીવને પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેથી જીવપણાની અપેક્ષા એ

यो यमप्राप्तपूर्वं प्राप्नोति स तेनप्रथमः 'एवं नेरइए जाव वेमाणिए' एवं नैरयिको यावद्वैमानिकः, एवं नैरयिकत्वमपि नाप्राप्तपूर्वम् किन्तु प्राप्तपूर्वत्वेन न प्रथमः अप्रथम एव अनादिसंसारे नारकपर्यायाणाम् अनन्तराः प्राप्तपूर्वत्वादिति। एवमेव तिर्यङ्मनुष्य भवनपतिवानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकत्वादि पर्यायोऽपि नाप्राप्तपूर्वोऽपितु प्राप्तपूर्व एवातो न प्रथमः, अप्रथम एव अनादिप्राप्तत्वादिति। 'सिद्धे णं भंते!' सिद्धः खलु भदन्त! 'सिद्धभावेणं किं पढमे अपढमे' सिद्धभावेन

प्राप्त है इसलिये जीवत्व की अपेक्षा जीव के प्रथमत्व और अप्रथमत्व के लक्षण को प्रकट करनेवाली गाथा ऐसी है।

'जो जेण पत्तपुव्वो' इत्यादि।

टीकार्थ—'एवं नेरइए जाव वेमाणिए' इस प्रकार से प्रथमत्व का विचार नैरयिक से लेकरवैमानिक तक के जीवों में कर लेना चाहिये। अर्थात्-नैरयिकत्वरूप दशा की अपेक्षा नैरयिक अवस्था अप्राप्तपूर्व नहीं है किन्तु प्राप्त पूर्व है। अतः नैरयिकत्व अप्रथम ही है प्रथम नहीं है। क्योंकि अनादि संसारमें नारक पर्यायें अनन्तशः प्राप्त पूर्व हैं। इसी प्रकार से तिर्यञ्च, मनुष्य, भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक आदि पर्यायें अप्राप्त पूर्व नहीं हैं, किन्तु प्राप्त पूर्व ही है। अतः ये प्रथम नहीं हैं किन्तु अप्रथम हैं। क्योंकि जीवों को ये अनादिकाल से प्राप्त होती आ रही हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सिद्धेणं भंते! सिद्धभावेणं

જીવ અપ્રથમ છે. આ પ્રથમ કે અપ્રથમપણાના લક્ષણ બતાવનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે. 'जो जेण पत्तपुव्वो' ઇત્યાદિ 'एवं नेरइए जाव वेमाणिए' આ પ્રમાણે પ્રથમત્વ અને અપ્રથમપણાનો વિચાર નૈરયિક જીવોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં કરી લેવો. અર્થાત્ નૈરયિકપણાની અપેક્ષાએ નૈરયિક અવસ્થા અપ્રાપ્તપૂર્વ-એટલે કે પહેલાં ન મેળવી હોય તેવી નથી. પરંતુ તે પ્રાપ્ત પૂર્વ-પહેલાં મેળવી હોય તેવી છે. જેથી નૈરયિકપણુ અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. આનાદિ સંસારમાં નારક પર્યાય અનન્તશઃ-અનન્તવાર પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલ છે. જેથી તે પ્રાપ્ત પૂર્વ છે તેમ કહેવાય છે, એ જ પ્રમાણે તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક વિગેરે પર્યાયો અપ્રાપ્ત પૂર્વ નથી. પરંતુ પ્રાપ્તપૂર્વજ છે. જેથી તે પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે. કેમકે જીવોને તે અનાદિ સમયથી પ્રાપ્ત થતી આવે છે.

હવે સિદ્ધોના વિષયમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—

'सिद्धे णं भंते! सिद्धभावेणं किं पढमे अपढमे' ઇત્યાદિ।

–सिद्धत्वपर्यायेण किं प्रथमः– प्रथमताधर्मविशिष्टः अथवा अप्रथमः इति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'पढमे नो अपढमे' प्रथमो न अप्रथमः सिद्धेन सिद्धत्वपर्यायस्य अप्राप्तपूर्वस्य प्रथमत एव प्राप्तत्वात् तेन प्रथम एव नाप्रथम इति। एकवचनमाश्रित्य प्रथमत्वाप्रथमत्वयो विंचारं कृत्वा बहुवचनमाश्रित्य प्रथमत्वाप्रथमत्वयो विंचाराय आह–'जीवा णं' इत्यादि। 'जीवा णं भंते!' जीवाः खलु भदन्त! 'जीवभावेणं किं पढमा अपढमा' जीवभावेन–जीवत्वपर्यायेण किं प्रथमा अथवा अप्रथमा जीवैर्हि जीवत्वं कदाचित्प्राप्तपूर्वमप्राप्तपूर्वं वेति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो

किं पढमे अपढमे' हे भदन्त! सिद्धत्वपर्याय की अपेक्षा सिद्ध क्या प्रथमता धर्मविशिष्ट है' या अप्रथम है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–'गोयमा! पढमे नो अपढमे' हे गौतम! सिद्धत्वपर्याय की अपेक्षा सिद्ध अवस्था प्रथमता धर्म विशिष्ट है अप्रथम नहीं। क्योंकि सिद्धने वह पर्याय कभी नहीं पाई–पहिले पहिल ही पाई है। इससे उसकी अपेक्षा वह उसकी पर्याय प्रथम ही है। अप्रथम नहीं हैं। इस प्रकार यह जो प्रथमता और अप्रथमता का कथन किया गया है वह एकवचन को आश्रित करके किया गया है–अब बहुवचन को लेकर प्रथमता और अप्रथमता का विचार करने के लिये गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'जीवाणं भंते! जीवभावेणं किं पढमा, अपढमा' हे भदन्त! समस्त जीव जीवत्व पर्याय की अपेक्षा से प्रथम हैं या अप्रथम हैं? अर्थात् जीवों ने जीवत्व पर्याय पहिले पाई हैं या पहिले नहीं पाई है? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं–'गोयमा! नो पढमा, अपढमा' हे गौतम! जीवों की यह जीवत्व पर्याय

ટીકાર્થ––હે ભગવન્ સિદ્ધપણાની પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધો પ્રથમતા ધર્મવાળા છે? કે અપ્રથમ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે––'गोयमा! पढमे नो अपढमे!' હે ગૌતમ! સિદ્ધત્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ અવસ્થા પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. આ રીતે જે આ પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે, તે એક વચનનો આશ્રય કરીને કરવામાં આવ્યું છે. હવે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો વિચાર કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે––"जीवा णं भंते! जीवभावेणं किं पढमा, अपढमा" હે ભગવન્ સઘળા જીવો જીવપણાના પર્યાયની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? અર્થાત્ જીવોએ જીવપર્યાય પહેલાં પ્રાપ્ત કરી છે કે–પહેલા પ્રાપ્ત નથી કરી? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! नो पढमा, अपढमा" હે ગૌતમ! જીવોની આ જીવપણાની પર્યાય પ્રથમ નથી, પરંતુ

पढमा अपढमा' नो प्रथमाः अनादौ संसारे जीवत्वस्यानादि सिद्धित्वात् किन्तु अप्रथमा एव अप्राप्तप्राप्तेरभावात्इति, 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावत् वैमानिकाः यथा जीवैर्जीवत्वं प्राप्तपूर्वमेव नाप्राप्तपूर्वं तथैव नारकत्वादिवैमानिकपर्यन्तमपि प्राप्तपूर्वमेव नाप्राप्तपूर्वमितिभावः । 'सिद्धा णं पुच्छा' सिद्धाः खलु पृच्छा, सिद्धाः खलु भदन्त ! प्रथमा अप्रथमा वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'पढमा नो अपढमा' प्रथमाः नो अप्रथमाः सिद्धत्वस्य इतः पूर्वमप्राप्तत्वेनाप्राप्तप्राप्ततया प्रथमा न तु अप्रथमा पूर्वप्राप्तेरभावादिति ।

इति जीवविषयकं प्रथमं द्वारम् ।

प्रथम नहीं है । किन्तु अथम है-क्योंकि अनादि काल से इस अनादि संसार में जीवों की यह पर्याय उनके साथ ही चली आ रही है । अतः इसका सम्बन्ध उनके साथ अमुक समय से हुआ है ऐसा नहीं कहा जा सकता है-इसलिये यह उनकी पर्याय अप्रथम ही है, 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार का कथन इस जीवत्व पर्याय का यावत् वैमानिक जीवों तक में जानना चाहिये । अर्थात् वैमानिक तक के जीवों में -चौवीस दण्डकों में-यह पर्याय अप्रथम ही है । प्रथम नहीं है । 'सिद्धाणं पुच्छा' सिद्धों में पर्याय सादि होने से प्रथम है अप्रथम नहीं है । ऐसा यह उत्तर प्रभुने सिद्ध पर्याय प्रथम है या अप्रथम है अर्थात् सिद्ध प्रथम है या अप्रथम है ? इस प्रश्न के उत्तर में दिया है । सिद्धाणं पुच्छा' यह सूत्र गौतमने शङ्कारूप से उपस्थित किया है-तब प्रभुने 'गोयमा ! पढमा !

અપ્રથમ છે. કેમ કે-અનાદિકાળથી આ અનાદિ સંસારમાં જીવોની આ પર્યાય તેઓની સાથે જ ચાલી આવે છે, જેથી તેનો સમ્બંધ તેઓની સાથે અમુક સમયથી થયો છે. એવું નથી. તેથી આ તેઓની પર્યાય અપ્રથમ જ છે. "एवं जाव वेमाणिया" આજ રીતનું કથન આ જીવપણાની પર્યાયનો યાવત્ વૈમાનિક જીવો સુધીમાં સમજવો અર્થાત્ વૈમાનિક સુધીના જીવોના ચોવીસ દંડકોમાં આ પર્યાય અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. "सिद्धाणं पुच्छा" સિદ્ધોમાં સિદ્ધત્વ પર્યાય સાદિ હોવાથી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી. આ પ્રમાણેનો ઉત્તર પ્રભુએ સિદ્ધપર્યાય-પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? અર્થાત્ સિદ્ધ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે કહ્યું છે. "सिद्धाणं पुच्छा" આ સૂત્રાંશ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન રૂપે કહેલ છે. ત્યારે

जीवभावाश्रितं प्रथमत्वाप्रथमत्वं विचार्य आहारकभावाश्रितं तद् विचारयितुं प्रश्नयन् द्वितीयं द्वारमाह-'आहारए णं' इत्यादि । 'आहारए णं भंते ! आहारकः खलु भदन्त ! 'जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे' जीवः आहारभावेन किं प्रथमः अप्रथमः आहारकत्वरूपेण जीवः प्रथमोऽप्रथमो वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो पढमे अपढमे' नो प्रथमः किन्तु अप्रथमः आहारकत्वरूपेण न प्रथमो जीवः किन्तु अप्रथमः आहारकत्वस्य अनादित्वात् । 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावद् वैमानिकः नारकादारभ्य वैमानिक पर्यन्तमपि आहारकत्वस्य अनादित्वात् न प्रथमः किन्तु अप्रथम एव। यथा एकत्वेन

नो अपढमा' इस उत्तर रूप सूत्र से सिद्ध प्रथम ही है । अप्रथम नहीं हैं । ऐसा उनसे कहा है ।

अब प्रथमत्व अप्रथमत्व का विचार द्वितीय आहारक भाव को आश्रित कर किया जाता है-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है— 'आहारए णं भंते ! जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे' हे भदन्त ! आहारक स्वरूप से जीव प्रथम है या अप्रथम है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! नो पढमे अपढमे' हे गौतम ! आहारकत्व भाव से जीव प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है-कारण इसका ऐसा है कि यह आहारकत्व अवस्था उसकी आज से आरम्भ नहीं हुई है-यह तो उसकी अनादिकाल से ही उसके साथ प्राप्त हुई चली आ रही है। 'एवं जाव वेमाणिए' इसी प्रकार से आहारकत्व के अप्रथमत्व का कथन नैरयिकों

પ્રભુએ "ગોયમા ! પઢમા નો અપઢમા" આ ઉત્તર રૂપ સૂત્રાંશથી સિદ્ધ પ્રથમ જ છે, અપ્રથમ નથી. એ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીને કહ્યું છે.

બીજુ આહારક દ્વાર--

હવે બીજા આહારકભાવ દ્વારનો આશ્રય કરીને પ્રથમત્વ અને અપ્રથમત્વનો વિચાર કરવામાં આવે છે--તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--"आहारए णं भंते ! जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे" હે ભગવન્ આહારક સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! નો પઢમે અપઢમે !' હે ગૌતમ ! આહારક સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે તેનું કારણ એવું છે કે-તેની આ આહારકપણાની અવસ્થાનો પ્રારંભ આજથી થયો નથી. તેની આ અવસ્થા તો અનાદિ કાળથી જ તેની સાથે ચાલી આવે છે "एवं जाव वेमाणिए" એજ રીતે આહારકપણાના અપ્રથમપણાનું કથન નૈરયિકોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં પ્રત્યેકમાં કરી લેવું.

आहारकत्वविषये दण्डकः उक्तस्तथा पृथक्त्वेनापि दण्डको ज्ञातव्यः, एतदाशयेनैवाह-'पोहत्तिए एवं चेव' पृथक्त्वेऽपि एवमेव एकत्व प्रदर्शितरीत्यैव बहुवचनेनापि जीवादारभ्य वैमानिकपर्यन्तं सर्वेषाम् आहारकत्वं न प्रथमं किन्तु अप्रथममेवेतिभावः। आहारकद्वारे सिद्धत्वस्य पृच्छा न कृता सिद्धानामाहारकत्वस्याभावात्। 'अणाहारए णं भंते !' अनाहारकः खलु भदन्त ! 'जीवे अणाहारभावेणं पुच्छा' जीवोऽ नाहारभावेन पृच्छा हे भदन्त ! अनाहारको जीवः अनाहारभावेन

से लेकर वैमानिक जीव तक में एक एक में कर लेना चाहिये। क्योंकि उनमें भी यह अनादिकालसे ही प्राप्त हुआ है। इस प्रकार जैसा एकत्व को लेकर आहारकत्व के विषय में यह अप्रथमत्व का दण्डक कहा गया है। इसी प्रकार का दण्डक बहुवचन को लेकर भी उनमें उसका कर लेना चाहिये। अर्थात् आहारकत्व की अपेक्षा जितने भी नारक जीवों से लगाकर वैमानिक पर्यन्त जीव हैं, वे सब भाव की अपेक्षा से अप्रथम ही हैं-प्रथम एक भी नहीं है क्योंकि यह आहारकत्व भाव उनमें अनादिकाल से ही प्राप्त हुआ है। यही बात 'पोहत्तिए एवं चेव' इस अतिदेश वाक्य से प्रभु ने प्रकट की हैं। यहां गौतम ने जो इस आहारक द्वार में सिद्धत्व के प्रथमत्व अप्रथमत्व की पृच्छा नहीं की है सो उसका कारण ऐसा है कि सिद्ध जीवों में आहारकता का सर्वथा अभाव है। यह आहारकत्व संसारी जीवों में ही होता है। संसारातीत हो जाने पर यह अवस्था नहीं रहती है।

કેમ કે-તેઓમાં પણ તે અનાદિપણાથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ રીતે એક વચનને લઈને જે પ્રમાણે આહારકપણાના વિષયમાં આ પ્રથમ-અપ્રથમપણાનો દંડક કહ્યો છે. એજ રીતનો દંડક બહુવચનનો આશ્રય કરીને પણ તેઓના સંબંધમાં કરી લેવો. અર્થાત્ આહારકપણાની અપેક્ષાએ જે કોઇ નૈરયિક જીવ હોય ત્યાંથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો છે તે સઘળા ભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમ છે તેમાં એક પણ પ્રથમ નથી. કેમ કે તે આહારકપણાનો ભાવ તેઓમાં અનાદિકાળથી જ પ્રાપ્ત થયેલ છે. એજ વાત "पोहत्तिए एवं चेव" આ અતિદેશ વાકયથી પ્રભુએ પ્રગટ કરી છે, અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ આ આહારક દ્વારમાં સિદ્ધપણાના પ્રથમત્વ -અપ્રથમત્વ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ નથી તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધ જીવોમાં આહારકપણાનો હંમેશાં અભાવ છે. આ આહારકત્વ દશા સંસારી જીવોમાં જ થાય છે. સંસારાતીત થઇ જાય ત્યારે આ અવસ્થા રહેતી નથી.

किं प्रथमः अप्रथमो वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय पढमे सिय अपढमे' स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः अत्र 'सिय' शब्दः कदाचिदर्थबोधकस्तथा च कदाचित् कश्चिज्जीवः अनाहारकत्वेन प्रथमः कदाचित् अप्रथमः, यथा सिद्धः संसारी च, अयमाशयः सिद्धस्तथा विग्रहगति प्राप्तः संसारीजीवः अनाहारको भवति, तत्र सिद्धो ऽनाहारकभावेन प्रथमो भवति सिद्धेन इतः पूर्वं कदाचिदपि अनाहारकभावस्य अप्राप्तत्वात् अनाहारक पर्यायस्य प्रथमत एव प्राप्तत्वात्, संसारीजीवस्तु अनाहारकभावेन न प्रथमोऽपितु अप्रथमः अनादौ संसारे अनाहारकभावस्यानन्तशो ऽनुभूतत्वात् । इत्थमेव दण्डक-

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'अणाहारए णं भंते ! जीवे अणाहारभावे णं पुच्छा' हे भदन्त ! जो जीव अनाहार है वह अनाहार भावसे प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा ! सिय पढमे, सिय अपढमे' यहां 'सिय' शब्द कदाचित् इस अर्थमें व्यवहृत हुआ है । तथा च अनाहारक भाव की अपेक्षा कोई जीव प्रथम भी हैं और अप्रथम भी है । इसका आशय ऐसा है कि सिद्ध जीव और विग्रहगतिमें वर्तमान संसारी जीव अनाहारक होते हैं-अतः अनाहारक भाव की अपेक्षा सिद्ध जीव प्रथम है । क्योंकि जिस समय सिद्धने सिद्धपार्यय प्राप्त की है । इसके पहिले वे कभी भी अनाहारक भाव को प्राप्त नहीं थे । अतः उनमें यह अनाहारक दशा सिद्ध होने से ही प्राप्त हुई है । इस अपेक्षा वे प्रथम हैं । तथा संसारी

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-"जीवे अणाहारभावेणं पुच्छा" હે ભગવન્ જે જીવ અનાહારક (આહાર નહીં લેનાર) છે. અનાહારભાવથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-"गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे" અહિયાં "सिय" આ શબ્દ કદાચ એ અર્થમાં વપરાયો છે. તેમજ અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી કોઇ જીવ પ્રથમ પણ છે, અને અપ્રથમ પણ છે. આનો ભાવ એવો છે કે-સિદ્ધ જીવ અને વિગ્રહ ગતિમાં રહેલ સંસારી જીવ અનાહારક હોય છે, જેથી અનાહારક ભાવથી સિદ્ધ જીવ પ્રથમ છે. કેમકે -જે સમયે સિદ્ધે સિદ્ધપર્યાય પ્રાપ્ત કરી હોય તેની પહેલાં તેઓ કોઇ પણ સમયે અનાહારકભાવને પ્રાપ્ત નહોતા જેથી તેઓમાં આ અનાહારક દશા સિદ્ધ થવાથી પ્રાપ્ત થઈ છે. તે અપેક્ષાએ તેઓ પ્રથમ છે. તેમજ સંસારીજીવ આ અવસ્થાને આ અનાદિ સંસારમાં અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરતા આવે છે. જેથી તેમની આ અવસ્થા અનન્તવારથી અનુભવેલી હોવાથી અપ્રથમ છે, તેથી સંસારી જીવ અપ્રથમ છે. આજ

क्रमेण नारकादारभ्य यावद् वैमानिकजीवानाम् अनाहारकभावेन अप्रथमत्वं ज्ञेयमिति। 'नेरइए णं भंते !' नैरयिकः खलु भदन्त ! अनाहारकभावेन प्रथमः अप्रथमो वेति प्रश्नः, भगवानाह-'नेरइए' इत्यादि। एवं 'नेरइए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे' नैरयिको यावद् वैमानिकः नो प्रथमः किन्तु अप्रथमः अत्र यावत्पदेन तिर्यङ्मनुष्यभवनपतिवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकपर्यन्तश्चतुर्विंशतिदण्डके सर्वसंसारिजीवानां संग्रहो भवति तथा च नैरयिकादारभ्य वैमानिकान्तः सर्वोऽपि जीवः अनाहारकभावेन प्रथमो न भवति किन्तु अप्रथम एव भवतीति भावः। 'सिद्धे पढमे नो अपढमे' सिद्धः प्रथमः नो अप्रथमः अनाहारकभावेन सिद्धः प्रथम एव भवति अप्रथमस्तु न यत इतः पूर्वं सिद्धत्वपर्यायसहितानाहारकत्वस्या-

---

जीव इस अवस्था को इस अनादिसंसार में अनन्तवार प्राप्त करता आ रहा है। अतः यह अवस्था उसकी अनन्तवार से अनुभूत होने के कारण अप्रथम है। इससे वह संसारी अप्रथम है। इसी प्रकार दण्डकके क्रम से लेकर वैमानिक जीवों में अनाहारक भाव की अपेक्षा अप्रथमता जाननी चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'नेरइए णं भंते' हे भदन्त ! नैरयिक जीव अनाहारक भाव की अपेक्षा से क्या प्रथम है या अप्रथम है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'नेरइए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे' हे गौतम नैरयिक से लेकर यावत् वैमानिक तक के जीव इस अनाहारक भाव की अपेक्षा से सब ही अप्रथम हैं, यहां यावत् शब्द से तिर्यञ्च, मनुष्य, भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क' इन सब संसारीजीवों का ग्रहण हुआ है। 'सिद्धे पढमे, नो अपढमे' सिद्ध अनाहारक भाव की अपेक्षा प्रथम हैं-अप्रथम नहीं हैं। क्योंकि सिद्धपर्याय विशिष्ट

પ્રમાણે દંડકના ક્રમથી વૈમાનિક જીવોમાં અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમતા સમજવી.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકોના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—"नेरइए णं भंते !" હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ અનાહારક ભાવપણાથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"नेरइए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे" હે ગૌતમ! નૈરયિકોથી આરંભીને યાવત્ વૈમાનિકો સુધીના જીવો આ અનાહારકભાવપણાથી બધાજ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી અહિયાં યાવત્ શબ્દથી તિર્યંચ; મનુષ્ય, ભવનપતિ. વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક. આ બધા સંસારી જીવો ગ્રહણ થયા છે. "सिद्धे पढमे नो अपढमे" અનાહારક ભાવપણાથી સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે સિદ્ધ પર્યાયથી યુક્ત જે અનાહારક છે, તે તેઓએ પહેલી જ વખત પ્રાપ્ત કરી છે. પહેલાથી તે અવસ્થા તેઓને પ્રાપ્ત થયેલ નહોતી. આ કથન એક વચનની

ભ० ७०

मासेरिति । अथ बहुवचनेनाह-'अणाहारगा णं भंते ! जीवा अणाहारभावेणं पुच्छा' अनाहारकाः खलु भदन्त ! जीवाः अनाहारकभावेन किं प्रथमा अप्रथमाः वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'पढमा वि अपढमा वि' प्रथमा अपि अप्रथमा अपि जीवा अनाहारकभावेन प्रथमा अपि भवन्ति सिद्ध-जीवग्रहणेन अप्रथमा अपि भवन्ति विग्रहगतिमाप्तसंसारिजीवग्रहणेनेतिभावः । 'णेरइया जाव वेमाणिया णो पढमा अपढमा' नैरयिका यावद्वैमानिकाः नो प्रथमा अपि तु अप्रथमा एव 'सिद्धा पढमा णो अपढमा' सिद्धाः प्रथमा नो अप्रथमाः

जो अनाहारकता है वह उन्होंने पहिले पहिल ही प्राप्त की है पहिले से वह उन्हें प्राप्त नहीं थी। यह कथन एकवचन की अपेक्षा से अनाहारक द्वार में किया गया समझना चाहिये । अब बहुवचन की अपेक्षा से इस द्वार का कथन किया जाता है-'अणाहारगाणं भंते ! जीवा अणाहार-भावेणं पुच्छा' हे भदन्त ! जो जीव अनाहारक है, वे सब क्या अना-हारक भाव की अपेक्षा प्रथम हैं या अप्रथम हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! ! पढमा वि अपढमा वि' हे गौतम ! जीवों में-सिद्ध जीवों की अपेक्षा से अनाहारकता प्रथम है और विग्रहगति प्राप्त संसारीजीवों में यह अनाहारकता अप्रथम है । इस अपेक्षा से ऐसा कहा गया है । 'णेरइया जाव वेमाणिया णो पढमा अपढमा' नैरयिक से लेकर वैमानिकान्त जीव अनाहारक की अपेक्षा प्रथम नहीं हैं, किन्तु अप्रथम ही हैं 'सिद्धा पढमा णो अपढमा' तथा सिद्ध जीव प्रथम हैं

અપેક્ષાથી અનાહારક દ્વારમાં કરી છે તેમ સમજવું. હવે બહુવચનથી આ દ્વારમાં કહેવામાં આવે છે. "अणाहारगा णं भंते ! जीवा अणाहारभावे णं पुच्छा" હે ભગવન્ જે જીવ અનાહારક હોય તે બધા શું અનાહારક ભાવથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा पढमा वि अपढमा वि," હે ગૌતમ ! સિદ્ધ જીવોની અપેક્ષાએ જીવોમાં આ અનાહારકપણું પ્રથમ છે. અને વિગ્રહ ગતિવાળાને સંસારી જીવોમાં આ અનાહારકપણું અપ્રથમ છે. તેથી એ પ્રમાણે કહ્યું છે. "णेरइया जाव वेमाणिया णो पढमा अपढमा" નૈરયિકોથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો અનાહારકપણાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. "सिद्धा पढमा नो अपढमा" તથા સિદ્ધજીવ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

'एक्केके पुच्छा भाणियव्वा' यत्र पृच्छा वाक्यं न लिखितं तत्रैकस्मिन् पदे पृच्छा वाक्यं वक्तव्यम्, एकैकस्मिन् पृच्छा भणितव्या 'नेरइया णं भंते! अनाहारभावेणं पढमा अपढमा ? गोयमा ! णो पढमा अपढमा' इत्यनाहारकालापकाः एवं तिर्यगादिवैमानिकपर्यन्तमालापकाः कर्त्तव्याः ।

इत्याहारकनामकं द्वितीयं द्वारम् २ ।

अथ तृतीयं भवसिद्धिकद्वारमाह-'भवसिद्धिए' इत्यादि । 'भवसिद्धिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए' भवसिद्धिक एकत्वपृथक्त्वेन एकत्वबहुत्वेन यथा आहारकः।

अप्रथम नहीं है। 'एक्केके पुच्छा भाणियव्वा' जहां पृच्छा ऐसा वाक्य नहीं लिखा गया हो वहां एक २ पद में पृच्छा वाक्य कहलेना चाहिये। जैसे 'नेरइयाणं भंते! अणाहारभावे णं पढमा, अपढमा' हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या अनाहारक भाव की अपेक्षा प्रथम हैं? या अप्रथम हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! णो अपढमा, पढमा' हे गौतम ! अनाहारक भाव की अपेक्षा नैरयिक प्रथम नहीं हैं। किन्तु अप्रथम हैं यह अनाहारक आलापक है । इसी प्रकार से तिर्यगादिवैमानिकपर्यन्त आलापक कहलेना चाहिये। आहारक नामक द्वितीय द्वार समाप्त। है

तृतीय भवसिद्धिकद्वार-

गौतम प्रभु से पूछते हैं-हे भदन्त ! भवसिद्धिक जीव एकवचन एवं बहुवचन में प्रथम हैं या अप्रथम हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-

---

"एक्केक्के पुच्छा भाणियव्वा" જ્યાં પૃચ્છા એ પ્રમાણેનું પદ ન લખ્યું હોય ત્યાં એક એક પદમાં પૃચ્છા પદ કહેવું જોઈએ જેમ કે—"नेरइया णं भंते! अणाहारभावेणं पढमा, अपढमा" હે ભગવન્ ! નૈરયિકજીવો અનાહારક ભાવથી શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा! णो पढमा अपढमा" હે ગૌતમ અનાહારક ભાવની અપેક્ષાએ નૈરયિક પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. આ અનાહારાક આલાપક છે. એજ પ્રમાણે તિર્યંચોથી વૈમાનિક સુધીના આલાપકો સમજી લેવા.

॥ આહારક નામનું બીજુ દ્વાર સમાપ્ત ॥

ત્રીજુ ભવસિદ્ધિક દ્વાર--

ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે ભગવન્ ભવસિદ્ધિકજીવ એક વચનથી અને બહુ વચનથી પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં

भवसिद्धिकः भवन्तीति भवाः कतिपयभवैः सिद्धिर्यस्य स तथाभूतः भवसिद्धिकः, भवसिद्धिभावेन नो प्रथमः किन्तु अप्रथमः एवं रूपेण एकत्वबहुत्वाश्रयणेन आहारकवदेव वक्तव्यता ज्ञातव्या इति 'एवं अभवसिद्धिए वि' एवमभवसिद्धिकोऽपि यथा एकत्वबहुत्वभावेन आहारकातिदेशमाश्रित्य भवसिद्धिकविषये प्रथमत्वाप्रथमत्वयोरेकत्वबहुत्वाश्रयणेन वक्तव्यता कथिता तथैव अभवसिद्धिकविषयेऽपि ज्ञातव्येतिभावः, नो प्रथमोऽपितु अप्रथमः। 'नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए णं भंते!'

'भवसिद्धिए एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' हे गौतम ! एकवचन और बहुवचन में भवसिद्धिक जीव आहारक जीव के जैसा अप्रथम हैं। जिन्हे कितनेक भवों के बाद सिद्धि प्राप्त होना है वे भवसिद्धिक जीव हैं ये भवसिद्धिक जीव चाहे एक हो या अनेक हों भवसिद्धि की अपेक्षा से प्रथम नहीं हैं, किन्तु अप्रथम हैं। इस प्रकार से इस सम्बन्ध में-एक भवसिद्धिक जीव के विषय में या समस्त भवसिद्धिक जीव के विषय में जैसी वक्तव्यता आहारक भाव की अपेक्षा से आहारक जीव के विषय में की गई है-वैसी ही यहां पर करलेनी चाहिये। 'एवं अभवसिद्धिए वि' इसी प्रकार से प्रथमत्व और अप्रथमत्व का कथन अभवसिद्धिक जीवों के विषय में भी कर लेना चाहिये, ये अभवसिद्धिक जीव चाहे एक हो या अनेक हों सब अप्रथम हैं, प्रथम नहीं हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'नो भवसिद्धिए नो अभव-

પ્રભુ કહે છે કે-"भवसिद्धिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" હે ગૌતમ એક વચન અને બહુવચનમાં ભવસિદ્ધિકજીવ એકવચનથી અને બહુવચનથી આહારકની જીવની માફક અપ્રથમ છે. જેઓને કેટલાક ભવો પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની હોય તેઓ ભવસિદ્ધિક જીવ છે. આ ભવસિદ્ધિક જીવ એક હોય કે અનેક હોય ભવસિદ્ધિની અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરંતુ અપ્રથમ છે. આ રીતે આ સંબંધમાં—એક ભવસિદ્ધિક જીવના વિષયમાં અથવા બધા જ ભવસિદ્ધિક જીવોના વિષયમાં-આહારક ભાવની અપેક્ષાથી આહારક જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું. "एवं अभवसिद्धिए वि" આજ પ્રમાણે અભવસિદ્ધિક જીવોના વિષયમાં પણ પ્રથમત્વ અને આ પ્રથમત્વનો વિચાર સમજી લેવો. આ અભવ-સિદ્ધિક જીવ એક હોય કે અનેક હોય બધા જ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"नो भवसिद्धिए नो

नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकः खलु भदन्त ! 'जीवे नो भव० पुच्छा' जीवो नो भवसिद्धिक नोअभवसिद्धिकभावेन प्रथमोऽप्रथमोवेत्येवं रूपेण पृच्छा प्रश्नः करणीयः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'पढमे नो अपढमे' प्रथमो नो अप्रथमः सिद्धः अनेन सिद्धस्यैव ग्रहणात्, इत्युत्तरम् 'णो भवसिद्धिय णो अभवसिद्धिए णं भंते ! सिद्धे नो भव० नो अभव०' नो भवसिद्धिकः नो अभव सिद्धिकः खलु भदन्त ! सिद्धः नो भवसिद्धिक नोअभवसिद्धिकभावेन प्रथमः अप्रथमो वा इत्याकारकः प्रश्नः, भगवानाह-'पढमे नो अपढमे' प्रथमो नो अप्रथमः 'एवं पुहुत्तेण वि दोण्ह वि' एवं पृथक्त्वेनापि द्वयोरपि जीवसिद्धयोः यथा एक-वचनमाश्रित्य नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकजीवे सिद्धे च प्राथम्याप्राथम्ययो

सिद्धिए णं भंते! जीवे नो भव० पुच्छा' हे भदन्त! नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक भावकी अपेक्षा से नो भवसिद्धिक जीव और नो अभव सिद्धिक जीव प्रथम हैं या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा ! पढमे नो अपढमे' हे गौतम ! वह प्रथम है अप्रथम नहीं है। नो भवसिद्धिक-नो अभवसिद्धिक जीव सिद्ध होते हैं अतः इससे सिद्धिका ही ग्रहण हुआ है।

अब गौतम प्रभु से पूछते हैं-'णो भवसिद्धि य णो अभवसिद्धिया णं भंते! इत्यादि नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक सिद्ध नो भव-सिद्धिक नो अभवसिद्धिक भाव की अपेक्षा से प्रथम हैं? या अप्रथम है, उत्तर में प्रभु कहते हैं-'पढमे नो अपढमे' हे गौतम ! सिद्ध प्रथम हैं। अप्रथम नहीं हैं। 'एवं पुहुत्तेणं वि दोण्ह वि' एकवचन को आश्रित करके जिस प्रकार से नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक एकजीव और

अभवसिद्धिए णं भंते! जीवे नोभवपुच्छा'' હે ભગવન્ નોભવસિદ્ધિક અને નોઅભવસિદ્ધિક જીવ ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--''गोयमा! पढमे नो अपढमे.'' હે ગૌતમ તે પ્રથમ છે. અપ્રથમ હોતા નથી. નોભવસિદ્ધિક નોઅભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધ હોય છે. જેથી તેઓમાં સિદ્ધપણાનું જ ગ્રહણ થયું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--'णोभवसिद्धि य णोअभवसिद्धिए णं भंते!'' ઈત્યાદિ હે ભગવન્ નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક--સિદ્ધ ભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-- ''पढमे नो अपढमे'' હે ગૌતમ સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી. ''एवं पुहुत्तेणं वि दोण्हं वि'' એક વચનનો આશ્રય કરીને જે રીતે નો ભવસિદ્ધિક નો

विचारः कृतः, तथा बहुत्वमाश्रित्यापि नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकेषु जीवेषु सिद्धेषु च प्राथम्या प्राथम्ययोर्विचारे प्रथम एव न अप्रथमः ।

इति भवाभवसिद्धिनामकं तृतीयं द्वारम् ॥३॥

अथ चतुर्थं संज्ञिद्वारमाह–'सन्नीणं भंते !' इत्यादि । 'सन्नी णं भंते ! जीवे' संज्ञी खलु भदन्त ! जीवः 'सन्निभावेणं किं पढमे० पुच्छा' जीवः संज्ञिभावेन किं प्रथमः अप्रथमो वेत्याकारकः प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो पढमे अपढमे' न प्रथमः अप्रथमः संज्ञीजीवः । स च संज्ञिभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथमः जीवस्यानन्तशः संज्ञित्वस्य लाभात् 'एवं विगलिंदिय-वज्जं जाव वेमाणिए' एवं विकलेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकः विकलेन्द्रिया एकद्वि-

---

सिद्धमें प्रथमता का विचार किया है, उसी प्रकार से बहुवचन को आश्रित करके भी नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक जीवों में और सिद्धों में प्रथमता और अप्रथमता में प्रथमता ही है अप्रथमता नहीं है।

भवाऽभवसिद्धिनामक तृतीयद्वारसमाप्त।

चौथा संज्ञिद्वार–

इस द्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है–'सन्नी णं भंते ! जीवे, इत्यादि–हे भदन्त ! जीव संज्ञिभाव की अपेक्षा प्रथम है, या अप्रथम ? है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–गोयमा ! नो पढमे, अपढमे' हे गौतम ! जीव संज्ञि भाव की अपेक्षा से प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है। क्योंकि जीवने अनन्तवार संज्ञित्व की प्राप्ति की है । 'एवं विगलिंदियवज्जं· जाव वेमाणिए' इस प्रकार का कथन एकेन्द्रिय दोइन्द्रिय तेइन्द्रिय और

અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધિમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણાનો વિચાર કર્યો છે. એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણામાં પ્રથમતા જ છે અપ્રથમતા નથી.

॥ ભવાભવસિદ્ધિ નામનું ત્રીજુ દ્વાર સમાપ્ત ॥

॥ ચોથું સંજ્ઞી દ્વાર ॥

આ દ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–"सन्नीणं भंते ! जीवे इत्यादि" હે ભગવન્ ! જીવ સંજ્ઞીભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. "गोयमा ! नो पढमे अपढमे" હે ગૌતમ ! જીવ સંજ્ઞિભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર સંજ્ઞિપણાની પ્રાપ્તિ કરી છે. "एवं विगलिंदिय जाव

त्रिचतुरिन्द्रियास्तथा च एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियान् वर्जयित्वा शेषानारकादिवैमानिकान्ता जीवाः संज्ञिनः अप्रथमा नतु प्रथमा इत्येवं वक्तव्याः विकलेन्द्रियाणां संज्ञित्वस्यैव अभावात् विकलेन्द्रियवर्जमिति कथितम्। 'एवं पुहुत्तेण वि' एवं पृथक्त्वेनापि बहुवचनेनाऽपीति यथा संज्ञिजीवे एकत्वमाश्रित्य कथितं यत् संज्ञी जीवः संज्ञिभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथमः जीवेन संज्ञित्वस्यानन्तशो लब्धत्वात् तथा बहुत्वमाश्रित्यापि संज्ञिजीवानां संज्ञिभावेन नो प्रथमत्वम् अपितु अप्रथमत्वमेव जीवानां संज्ञित्वस्यानन्तशो लब्धत्वादितिभावः। 'असन्नी एवं चेव एगत्तपुहुत्तेणं' असंज्ञी एवमेव एकत्वपृथक्त्वेन असंज्ञिजीवानामपि एकत्वबहुत्वाभ्याम् असंज्ञिभावेन प्राथम्याप्राथम्यवक्तव्यता संज्ञिजीववदेव वक्तव्या 'न प्रथमः

चौइन्द्रिय जीवों को छोडकर शेषनारकादि वैमानिकान्त जीवों में कर लेना चाहिये। अर्थात् संज्ञिभाव की अपेक्षा ये सब अप्रथम हैं प्रथम नहीं हैं। विकलेन्द्रिय जीवों में संज्ञित्व का अभाव है अतः उन्हें यहां छोडा गया है। 'एवं पुहुत्तेण वि' जैसा यह संज्ञिभाव द्वार में एक जीव में प्रथमता का कथन किया गया है उसी प्रकार से अनेक संज्ञी जीवों में भी अप्रथमता है। इस द्वार में ऐसा कथन कर लेना चाहिये। क्योंकि उन्होंने संज्ञिदशा अनन्तवार प्राप्त की है। 'असन्नी एवं चेव एगत्त पुहुत्तेणं' एकवचन और बहुवचन को लेकर जैसा यह अप्रथमता का कथन संज्ञिद्वार में संज्ञी जीव के विषयमें किया गया है, इसी प्रकार से असंज्ञिद्वार में भी एकवचन और बहुवचन को लेकर प्रथमता और अप्रथमता की वक्तव्यता का कथन कर लेना चाहिये-इस प्रकार

वेमाणिए" બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય અને ચૌઇંદ્રિય જીવોને છોડીને બાકીના નારકોથી વૈમાનિક સુધીનાં જીવોમાં પણ આજ પ્રમાણેનું કથન કરી લેવું. અર્થાત્ બધા સંજ્ઞિભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં સંજ્ઞિપણાનો અભાવ છે. તેથી અહિયાં તેઓને છોડી દીધા છે. "एवं पुहुत्तेण वि" સંજ્ઞિદ્વારમાં એક સંજ્ઞી જીવમાં અપ્રથમપણાનું કથન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમપણાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમપણું છે. આ દ્વારમાં આ પ્રમાણે સમજી લેવું. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર સંજ્ઞીદશા પ્રાપ્ત કરેલી છે. "असन्नी एवं चेव एगत्तपुहुत्तेणं" અપ્રથમતાનું કથન સંજ્ઞીદ્વારમાં સંજ્ઞી જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે એક વચન અને બહુ વચનને લઈને કર્યું છે. તેજ રીતે અસંજ્ઞી દ્વારમાં પણ એકવચન અને બહુવચનને લઇને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું. એ

किन्तु अप्रथमः' इति 'नवरं' नवरम्-विशेषस्त्वयम्-'जाव वाणमंतरा' यावत् वानव्यन्तराः संज्ञिजीवप्रस्तावे 'जाव वेमाणिए' इति कथितम् असंज्ञिजीवप्रस्तावे तु 'जाव वाणमंतरा' इति कथितम् एतदेव उभयत्र वैलक्षण्यम् अन्यत्सर्वमुभयत्र तुल्यमेव। असंज्ञिद्वारे जीवनारकाभ्यामारभ्य दण्डकक्रमेण व्यन्तरपर्यन्तं संज्ञी जीवोऽपि असंज्ञिभावेन अप्रथम एव भवति इति यत् कथितं तत् तत्र व्यन्तरादिषु असंज्ञित्वं भूतपूर्वनयायेन ज्ञातव्यम् यतोऽसंज्ञिजीवानामुत्पादो वानव्यन्तरपर्यन्त-

---

असंज्ञी जीव अप्रथम हैं। 'नवरं जाव वाणमंतरा जाव वेमाणिए' विशेष ऐसा है कि संज्ञीजीव के प्रस्ताव में 'जाव वेमाणिए' ऐसा पद कहा गया है और असंज्ञी जीव के प्रस्ताव में 'जाव वाणमंतरा' ऐसा कहा गया है। यही दोनों के कथन में भिन्नता है और बाकी कोई भिन्नता नहीं है। हां ऐसी यहां आशङ्का हो सकती है कि असंज्ञीद्वार में जो 'जाववाणमंतरा' ऐसा पाठ कहा गया है सो जीव नारक से लेकर दण्डक क्रम के अनुसार व्यन्तर पर्यन्त के संज्ञी जीव भी असंज्ञि भाव की अपेक्षा अप्रथम ही होते हैं सो यह कथन कैसे संगत हो सकता है? तो इसका उत्तर ऐसा है कि इसमें जो असंज्ञिता की अप्रथमता का कथन किया गया है वह असंज्ञिता इसमें भूतपूर्व प्रज्ञापन नयकी अपेक्षा से कही गई है।

રીતે અસંજ્ઞી જીવ અપ્રથમ છે. "नवरं जाव वाणमंतरा जाव वेमाणिया" તેમાં વિશેષતા એ છે કે સંજ્ઞીજીવના કથનમાં "जाव वेमाणिया" એ પ્રમાણેનું પદ કહ્યું છે. અને અસંજ્ઞી જીવના કથનમાં "जाव वाणमंतरा" એ પ્રમાણે કહ્યું છે. બન્નેના કથનમાં એજ જુદાપણું છે. તે સિવાય બીજી કંઇ ભિન્નતા નથી. અહિં એ પ્રમાણેની શંકા થઈ શકે છે કે, અસંજ્ઞી દ્વારમાં જે "जाव वाणमंतरा" એ પ્રમાણેનો પાઠ કહ્યો છે. તેથી જીવ નારકથી આરંભીને દંડકના ક્રમ પ્રમાણે વ્યંતર પર્યંતના સંજ્ઞી જીવ પણ અસંજ્ઞી ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ જ થઇ જાય છે. તો આમ કહેવું કેવી રીતે સંગત થશે? તેનો ઉત્તર એ પ્રમાણે છે કે આ કથનમાં અસંજ્ઞીય પણાના અપ્રથમપણાનું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એ અસંજ્ઞીપણું તેઓમાં ભૂત પૂર્વ પ્રજ્ઞાપના નયની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે કેમ કે અસંજ્ઞી જીવોનો ઉતપાત વાનવ્યંતર પર્યંત જ હોય છે પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવ અસંજ્ઞીય હોય છે. તેથી તેઓ અસંજ્ઞીય ભાવથી અપ્રથમ જ હોવાનું કહ્યું છે. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર અસંજ્ઞીપણાની દશા પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે. અસંજ્ઞી જીવોની ગતી વાનવ્યંતર સુધી જ હોય છે.

मेव भवति, पृथिव्यादयस्त्वसंज्ञिनः सन्त्येव, तेऽपि असंज्ञिभावेन अप्रथमा एव भवन्ति तेषामनन्तशस्तल्लाभादिति असंज्ञिनां वानव्यन्तरपर्यन्तमेव गतिर्भवति, न ततोऽग्रेऽत एवोक्तम्-'जाव वाणमंतरा' इति उभयनिषेधपदं च जीवमनुष्यसिद्धेष्वेव लभ्यतेऽत एवाह-'नो सन्नि नो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे पढमे नो अपढमे' नो संज्ञि नो असंज्ञी जीवो मनुष्यः सिद्धश्च प्रथमो नो अप्रथमः, नो संज्ञिनो-असंज्ञी जीवो मनुष्यः सिद्धश्च नो संज्ञिनो असंज्ञिभावेन प्रथम एव भवति नतु अप्रथमः, नो संज्ञि नो असंज्ञिभावस्य तेषां पूर्वमप्राप्तत्वादिति जीवमनुष्यसिद्धानामेकैकश आलापका यथा-'नो सन्नि नो असन्नी णं भंते! जीवे नो सन्नी नो

क्योंकि असंज्ञी जीवों का उत्पाद वानव्यन्तर पर्यंत ही होता है। तथा थोडे समय के लिये इनके असंज्ञीपन रहता हैं। पृथिवी आदिक जीव असंज्ञी ही होते हैं-इसलिये असंज्ञी भावसे अप्रथम ही होते कहे गये हैं। क्योंकि इन्होने अनन्तवार असंज्ञित्वदशा को प्राप्त किया है। असंज्ञी जीवों की गति वानव्यन्तर तक ही होती है। इसके आगे नहीं। होती इसलिये 'जाव वाणमंतरा' ऐसा कहा गया है। संज्ञी एवं असंज्ञी इन दोनों का निषेध जीव मनुष्य और सिद्ध इनमें ही हो सकता है, इसीलिये 'नो सन्निनो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे पढमे, नो अपढमे' नो संज्ञी नो असंज्ञी जीव, मनुष्य और सिद्ध ये प्रथम हैं अप्रथम नहीं हैं। तात्पर्य ऐसा है कि नो संज्ञी जीव मनुष्य और सिद्ध नो संज्ञी नो असंज्ञी भाव से प्रथम ही होते हैं अप्रथम नहीं होते हैं। क्योंकि इन्हों के द्वारा पहिले यह नो संज्ञी नो असंज्ञी अवस्था प्राप्त की हुई नहीं होती है। जीव, मनुष्य और सिद्ध इनमें एक एक का आलापक इस प्रकार से है-'नो सन्नी नो असन्नीणं भंते! जीवे नो सन्नि नो असन्नि भावेणं किं

તેની આગળ હોતી નથી તેથી જીવ વાનવ્યંતરા એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી એ બંનેનો નિષેધ જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધોમાં જ થઈ શકે છે. તેથી ''નો સંન્નિ ય નો અસન્નિ ય જીવે મણુસ્સે સિદ્ધે પઢમે નો અપઢમે'' નોસંજ્ઞીય અને નોઅસંજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નો સંજ્ઞીય અને નોઅસંજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ નોસંજ્ઞીય અને ભાવથી પ્રથમ જ હોય છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે આ નો સંજ્ઞી અને નોઅસંજ્ઞીની વ્યવસ્થા તેઓના દ્વારા પહેલા પ્રાપ્ત થએલ હોતી નથી. જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ તેઓમાં એક એક નો આલાપક આ પ્રમાણે

ભ० ७१

असन्निभावेणं किं पढमे अपढमे गोयमा ! पढमे नो अपढमे । नो सन्नि नो असन्नी णं भंते ! मणुस्से नो सन्नि नो असन्निभावेणं किं पढमे अपढमे गोयमा ! पढमे नो अपढमे०' नो सन्नि नो असन्निणं भंते ! सिद्धे नो सन्नि नो असन्निभावेणं किं पढमे अपढमे गोयमा ! पढमे नो अपढमे इति, 'एवं पुहुत्तेण वि' एवं पृथक्त्वेनापि एवम् एकवचनाश्रयणेन यथा नो संज्ञि नो असंज्ञि जीवमनुष्यसिद्धेषु प्रथमत्वस्य स्वीकारः अप्रथमत्वस्य निराकरणं कृतम् तथैव बहुत्वमाश्रित्यापि नो संज्ञि नो असंज्ञि जीवमनुष्यसिद्धेषु प्राथम्यस्य अनुमोदनम् अप्राथम्यस्य निराकरणं वक्तव्यम् उभयत्र समानत्वादितिभावः ३ ।

इति चतुर्थं संज्ञिद्वारम् ॥४॥

पढमे अपढमे ? गोयमा ! पढमे नो अपढमे नोसन्नी नो असन्नी णं भंते ! मणुस्से नोसन्नी नो असन्नी भावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! पढमे नो अपढमे नो सन्नि नो असन्नी णं भंते ! सिद्धे नो सन्नि नो असन्निभावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! पढमे नो अपढमे । एवं पुहुत्तेण वि' इसका तात्पर्य ऐसा है कि नो संज्ञी नो असंज्ञी अवस्थावाले एक जीव में, एक मनुष्य में और एक सिद्ध में प्रथमत्व की स्वीकृति और अप्रथमभाव कि निराकृति की गई है। उसी प्रकार से अनेक जीवों में अनेक मनुष्यों में और अनेक सिद्धों में नो असंज्ञी भाव की प्रथमताकी स्वीकृति और अप्रथमता की निराकृति (निषेध) की गई जाननी चाहिये। क्योंकि दोनों जगह युक्ति समान है। ४ संज्ञीद्वार समाप्त।

છે. "नो संन्नी नो असन्नी णं भंते ! जीवे नो सन्नि नो असन्नि भावेणं किं पढमे अपढमे ?" "गोयमा ! पढमे नो अपढमे नो सन्नि नो असन्नि णं भंते ! सिद्धे नो सन्नि नो असन्निभावेणं किं पढमे अपढमे गोयमा ! पढमे नो अपढमे एवं पुहुत्तेणं वि" આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી અવસ્થાવાળા એક જીવમાં એક મનુષ્યમાં અને એક સિદ્ધમાં પ્રથમ પણાનો સ્વીકાર અને અપ્રથમપણાનો અસ્વીકાર કહ્યો છે. અને એજ રીતે અનેક જીવોમાં અનેક મનુષ્યોમાં અને અનેક સિદ્ધોમાં "નો" સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી ભાવના પ્રથમતાનો સ્વીકાર અને અપ્રથમતાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમ સમજવું કેમ કે બન્ને ઠેકાણે યુકતી સરખી છે.

"સંજ્ઞી દ્વાર સમાપ્ત"

अथ पञ्चमं लेश्याद्वारमाह–'सलेस्से णं भंते !' इत्यादि । 'सलेस्से णं भंते ! पुच्छा' सलेश्यः खलु भदन्त ! पृच्छा हे भदन्त ! सलेश्यो जीवः सलेश्यभावेन किं प्रथमः अप्रथमो वेति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'जहा आहारए' यथा आहारकः आहारसूत्रवदिहापि व्याख्यानं ज्ञातव्यम् तथाहि–हे गौतम ! सलेश्यो जीवः सलेश्यभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथमः एव अनादौ अस्मिन् संसारे लेश्याभावस्य जीवेन अनन्तशो लब्धत्वात् अतः सलेश्यो जीवो न प्रथमो भवति, अपितु अप्रथम एवेतिभावः । 'एवं पुहुत्तेण वि' एवं पृथक्त्वेनापि यथा एकवचनमाश्रित्य सलेश्यजीवस्य सलेश्यभावेन प्रथमत्वं न किन्तु अप्रथमत्वमेव, तथा बहुवचनमाश्रित्यापि जीवानां सलेश्यभावेन न प्रथमत्वम् अपितु अप्रथमत्वमेवेतिभावः

पांचवें इस लेश्याद्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है–'सलेस्सेणं भंते ! पुच्छा' हे भदन्त ! लेश्या सहित जीव सलेश्यभाव की अपेक्षा से क्या प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! जहा आहारए' जैसा आहार सूत्र का व्याख्यान किया गया है–वैसा ही व्याख्यान यहां पर भी जानना चाहिये–अर्थात् सलेश्य जीव सलेश्य भावसे प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम ही है । कारण कि जीवने इस अनादि संसार में लेश्यायुक्त भाव को अनन्तवार प्राप्त किया है । इसलिये सलेश्यजीव प्रथम नहीं है अपितु अप्रथम ही है । 'एवं पुहुत्तेण वि' जिस प्रकार एकवचन को आश्रित करके सलेश्यजीव के सलेश्य भाव की अपेक्षा से अप्रथमता कही गई है, उसी प्रकार से बहुवचन को आश्रित करके भी जीवों के सलेश्यभाव की अपेक्षा से अप्रथमता

પાંચમું લેશ્યાદ્વાર–

પાંચમાં આ લેશ્યાદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે––"सलेस्से णं भंते ! पुच्छा" હે ભગવન્ લેશ્યાવાળા જીવ સલેશ્યા ભાવથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે "गोयमा ! जहा आहारए" આહારક સૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું વ્યાખ્યાન અહિયાં પણ સમજવું. અર્થાત્ સલેશ્ય જીવ સલેશ્ય ભાવથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કારણ કે જીવે આ અનાદિ સંસારમાં લેશ્યાવાળા ભાવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેથી સલેશ્ય જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે "एवं पुहुत्तेण वि" એકવચનને લઇને જે રીતે સલેશ્ય જીવના સલેશ્યભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમપણું કહ્યું છે એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પણ જીવોના સલેશ્યા ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમપણું જ છે, પ્રથમપણું નથી. તેમ

'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा एवंचेव' कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या एवमेव सलेश्य सूत्रवदेव कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्यान्तानां व्याख्यानं कर्तव्यम्, अत्र यावत्पदेन नीलपीतकापोतिकतेजोलेश्यानां संग्रहो भवति हे गौतम! कृष्णलेश्यो जीवः कृष्णलेश्यभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथम एव एवं यावत् शुक्ललेश्यो जीवः शुक्लेश्यभावेन न प्रथमो ऽपितु अप्रथम एव अनादिसंसारेऽनन्तशो लेश्यानां प्राप्तत्वादिति। 'नवरं जस्स जा लेस्सा अस्ति' नवरं यस्य या लेश्या अस्ति, सलेश्यभावेन सलेश्यो जीवो न प्रथमः अपितु अप्रथम एव किन्तु तत्र यस्य नारकादे र्जीवस्य या लेश्या कृष्णनीलादिर्भवेत् तां लेश्यामादायैव सलेश्यः तस्मिन्

ही है, प्रथमता नहीं है ऐसा जानाना चाहिये। 'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा एवं चेव' सलेश्य सूत्र के जैसा ही कृष्णलेश्या से लेकर शुक्ललेश्या तक के जीवों में सलेश्यभाव का व्याख्यान कर लेना चाहिये। यहां यावत्पद से 'नील, पीत, कापोतिक और तेजोलेश्या' इनका ग्रहण हुआ है। इसप्रकार हे गौतम! कृष्णलेश्यावाला जीव कृष्णलेश्याभाव की अपेक्षा से प्रथम नहीं हैं किन्तु अप्रथम ही है। इसी प्रकार से यावत् शुक्ललेश्यभाव की अपेक्षा से प्रथम नहीं है। किन्तु अप्रथम ही है। क्योंकि जीवने अनन्तवार इस अनादि संसार में प्रत्येकलेश्यायों को ग्रहण किया है। 'नवरं जस्स जा लेस्सा अत्थि' इसका तात्पर्य ऐसा है कि सलेश्यभाव से सलेश्यजीव प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है ऐसा जो सामान्य कथन किया है उसमें विशेषरूप से कथन के लिये ऐसा कहना चाहिये कि जिस नारकादिक जीव के जो कृष्णनील आदि लेश्या होती

સમજવું "कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा एवं चेव" સલેશ્ય સૂત્રની માફક કૃષ્ણલેશાવાળા જીવોથી આરંભીને શુકલ લેશ્યાવાળા જીવો સુધીમાં પણ સલેશ્ય ભાવનું કથન કરી લેવું. અહીં યાવત્પદથી નીલ, પીત, કાપોતિક અને તેજોલેશ્યાઓનું ગ્રહણ થયું છે. એ રીતે હે ગૌતમ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ શુકલલેશ્યાભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર આ અનાદિ સંસારમાં પ્રત્યેક લેશ્યાઓને ગ્રહણ કરેલ છે. "नवरं जस्स जा लेस्सा अत्थि" આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સલેશ્ય જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. એ પ્રમાણે જે સામાન્ય રીતે કહ્યું છે તેમાં વિશેષરૂપે કહેવા આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ કે જે નારકાદિ જીવને જે કૃષ્ણ, નીલ, વિગેરે લેશ્યા હોય છે. તે લેશ્યાને

प्रथमत्वाप्रथमत्वयोः प्रश्नं कृत्वा तस्य नारकादेस्तादृश लेश्यभावेन अप्रथमत्वं विवेचनीयमितिभावः। 'अलेस्से णं जीव मणुस्ससिद्धे जहा नो सन्नि नो असन्नी' अलेश्यः खलु जीवमनुष्यसिद्धो यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी, अलेश्यो-लेश्यारहितो जीवो मनुष्यः सिद्धश्च अलेश्यभावेन प्रथम एव भवति नत अप्रथमः अलेश्य भावस्य प्रथमत एव प्राप्तत्वात् इतः पूर्वं कदाप्यप्राप्तत्वादिति।

इति पञ्चमं लेश्याद्वारम् ॥

अथ षष्ठं दृष्टिद्वारमाह-'सम्मदिट्ठिए णं भंते!' इत्यादि। 'सम्मदिट्ठिए णं भंते!' सम्यग्दृष्टिकः खलु भदन्त! 'जीवे सम्मदिट्ठिभावेणं किं पढमे अपढमे' जीवः

है, उस लेश्या को लेकर ही वह जीव सलेश्य है सो उसमें प्रथमत्व का प्रश्न करके उस नारकादिक जीव को तादृशलेश्यभाव की अपेक्षा से अप्रथमत्व का विवेचन कर लेना चाहिये। 'अलेस्से णं जीवमणुस्स सिद्धे जहा नो सन्नि नो असन्नी' लेश्यारहित जीव, मनुष्य, और सिद्ध हो सकते हैं-सो ये लेश्यारहित जीव मनुष्य और सिद्ध अलेश्यभाव की अपेक्षा से प्रथम ही हैं अप्रथम नहीं। क्योंकि अलेश्य भाव जीवको एक बार होता है अतः प्रथम बार ही प्राप्त होने के कारण और इससे पूर्व में कदापि प्राप्त नहीं होने के कारण अलेश्यजीव अलेश्य भाव की अपेक्षा प्रथम ही हैं। ५ लेश्या द्वार समाप्त।

छठवें इस दृष्टिद्वारमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'सम्मदिट्ठिए णं भंते!' इत्यादि-हे भदन्त! जो सम्यग्दृष्टिक जीव है

લઇને જ તે જીવ લેશ્યાવાળા કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ અને અપ્રથમપણાનો પ્રશ્ન કરીને તે નારકાદિ જીવને તેવા પ્રકારની લેશ્યાભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમપણાનું વિવેચન કરી લેવું 'अलेस्से णं जीवे मणुस्ससिद्धे जहा नो सन्नि नो असन्नी" લેશ્યારહિત જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ અલેશ્યા ભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ જ છે અપ્રથમ નથી.કેમ કે અલેશ્યભાવ જીવને એક જ વખત હોય છે. જેથી પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અને તેનાથી પહેલાં કોઈ વખત પ્રાપ્ત નહીં થવાનું કારણ અલેશ્ય જીવ અલેશ્ય ભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ જ છે.

॥ પાંચમુ લેશ્યાદ્વાર સમાપ્ત ॥

છઠ્ઠું દૃષ્ટિદ્વાર--

છઠ્ઠા આ દૃષ્ટિદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-- "सम्मदिट्ठिए णं भंते!" ઈત્યાદિ હે ભગવન્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે જીવ છે, તે

सम्यग्दृष्टिभावेन किं प्रथमः अप्रथमः सम्यग्दृष्टिको जीवः सम्यग्दृष्टिभावेन प्रथमोऽप्रथमो वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय पढमे सिय अपढमे' स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः, सम्यग्दृष्टिर्जीवः सम्यग्दृष्टिभावेन कदाचित् प्रथमः कदाचिदप्रथमोऽपि, कश्चिज्जीवोऽनादितो मिथ्यादृष्टिः सन् प्रथमं सम्यग्दर्शनं प्राप्नोतीति तदपेक्षया स प्रथम इति कथ्यते तथा कश्चित् सम्यग्दृष्टिरपि सम्यग्दर्शनं प्रपतितं पुनरपि प्राप्नोति तदपेक्षया सोऽप्रथमो भवतीति? 'एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए'' एवमेकेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकः द्वीन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तम् द्वीन्द्रियादिविकलेन्द्रियाणां सास्वादनसम्य-

---

वह सम्यग्दृष्टि भाव की अपेक्षा से क्या प्रथम है, या अप्रथम है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! सिय पढमे सिय अपढमे' हे गौतम! सम्यग्दृष्टि भाव की अपेक्षा से कदाचित् प्रथम भी होता है और कदाचित् अप्रथम भी होता है। इसका तात्पर्य ऐसा है-कोई जीव अनादिकाल से मिथ्यादृष्टि हुआ चला आ रहा है-अब उसे सम्यग्दर्शन प्राप्त हो गया-इस अपेक्षा वह प्रथम कहा गया है। तथा सम्यग्दर्शन प्राप्त करके भी यदि कोई जीव उससे पतित होकर पुनः सम्यग्दर्शन जब प्राप्त कर लेता है तो इस अपेक्षा से वह अप्रथम कहा गया है। 'एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए' इस प्रकार से एकेन्द्रिय को छोडकर यावत् वैमानिक तक कथन जानना चाहिये। एकेन्द्रिय जीवों को सम्यग्दर्शन प्राप्त नहीं होता है, इसलिये इस विचार में उन्हें छोड दिया है। तथा जो द्वीन्द्रियादिक विकलेन्द्रिय

સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભાવપણાથી શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉતરમાં પ્રભુ કહે છે કે--"गोयमा! सिय पढमे सिय अपढमे" હે ગૌતમ! સમ્યગ્દષ્ટિ વાળા જીવ સમ્યગ્દષ્ટિભાવપણાથી કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે. અને કદાચિત્ અપ્રથમ પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે--કોઇ જીવ અનાદિકાળથી મિથ્યાદૃષ્ટિ પણાથી આવે છે. અને હવે તેને સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે, જેથી આ અપેક્ષાથી તેઓ પ્રથમ કહેવાય છે, તેમજ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને પણ જો કોઈ જીવ તેનાથી ભ્રષ્ટ થઈને ફરી પાછું સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી લે છે. તો તે રીતે તે અપ્રથમ કહેવાય છે. "एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए" એજ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક સુધીનું કથન સમજી લેવું. એકેન્દ્રિય જીવોને સમ્મગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી. જેથી આ પ્રકરણમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. તેમજ જે દ્વીન્દ્રિય વિગેરે વિકલેન્દ્રિય જીવ છે. તેને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ

कत्वा पेक्षया अपर्याप्तावस्थायां सम्यक्त्व स्वीकारादिति, एकेन्द्रियाणां तु सम्यग्दर्शनं न भवति, तेन नारकादिदण्डकचिन्तायामेकेन्द्रियान् वर्जयित्वा शेषः स्यात् प्रथमः स्यादप्रथमः, प्रथमसम्यक्त्वलाभापेक्षया प्रथमः स्यात् द्वितीयादिलाभापेक्षया तु अप्रथमः स्यात् एवं ज्ञातव्यमिति। "सिद्धे पढमे नो अपढमे" सिद्धः प्रथमो नो अप्रथमः सिद्धस्तु प्रथम एव सम्यग्दृष्टिभावेन सिद्धत्वानुगतस्य सम्यक्त्वस्य तदानीमेव भावात्, नतु अप्रथमः सिद्धत्वानुगतस्य सम्यक्त्वस्य पूर्वं कदाचिदपि अप्राप्तित्वादिति। "पुहुत्तिया जीवा पढमा वि अपढमा वि" पृथक्त्विका जीवाः प्रथमा अपि अप्रथमा अपि बहुवचनमाश्रित्य जीवाः सम्यग्दृष्टिभावेन प्रथमा अपि भवन्ति तथा सम्यग्दृष्टिभावेन अप्रथमा अपि भवन्ति प्राथ-

---

जीव हैं उनको सास्वादन सम्यक्त्व की अपेक्षा से अपर्याप्तावस्था में सम्यक्त्व होता है। इस कारण एकेन्द्रिय सिवाय बाकी के जीव नारकादि दण्डक के विचार में कदाचित् प्रथम हैं और कदाचित् अप्रथम हैं। प्रथम सम्यग्दर्शन की प्राप्ति की अपेक्षा वह प्रापक जीव प्रथम है और सम्यग्दर्शन से पतित होकर पुनः उसे द्वितीय बार प्राप्त करनेवाला जीव अप्रथम है। 'सिद्धे पढमे नो अपढमे' सिद्ध को जो यहां सम्यग्दृष्टि भाव की अपेक्षा से प्रथम कहा गया है। उसका भाव ऐसा है कि सिद्धत्वसहचरित सम्यग्दर्शन उसी समयमें-मोक्ष गमन के समय में ही प्राप्त नहीं होता है। इसके पहिले वह कभी भी प्राप्त नहीं होता है, इसलिये सिद्धको यहां अप्रथम नहीं कहा गया है। 'पुहुत्तिया जीवा पढमा वि अपढमा वि' बहुवचन को आश्रित करके जीव सम्यग्दृष्टि भाव की अपेक्षा से प्रथम भी

અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યક્ત્વ થાય છે તે કારણે એકેન્દ્રિય વિનાના બાકીના જીવ નારક આદિ દંડકના વિચારમાં કદાચિત્ પ્રથમ છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ છે. પહેલાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તીની અપેક્ષાથી તે પ્રાપ્ત કરનાર જીવ પ્રથમ છે અને સમ્યગ્ દર્શનથી ભ્રષ્ટ થઈને ફરી બીજી વાર તે મેળવનાર જીવ અપ્રથમ છે. "सिद्धे पढमे नो अपढमे" સિદ્ધને સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ભાવપણાથી અહિયાં જે પ્રથમ કહ્યા છે, તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધપણાનું સહચારી સમ્યગ્ દર્શન તે જ સમયે એટલે કે મોક્ષગમન સમયે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પહેલાં તે કોઇ પણ સમયે પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી સિદ્ધોને અહિયાં અપ્રથમ કહ્યા નથી. "पुहुत्तिया जीवा पढमा वि अपढमा वि" બહુ વચનનો આશ્રય કરીને જીવ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ભાવપણાથી પ્રથમ પણ છે

मिकसम्यक्त्वापेक्षया प्रथमाः, द्वितीयादि सम्यग्दर्शनलाभापेक्षया अप्रथमा अपीति । "एवं जाव वेमाणिया" एवं यावद्वैमानिकाः, एवमेव एकेन्द्रियवर्जित-यावद्वैमानिकदण्डकेषु बहुवचनमाश्रित्य प्राथम्याप्राथम्यवर्णनं कर्त्तव्यमिति, "सिद्धा पढमा नो अपढमा" सिद्धाः प्रथमा नो अप्रथमाः, सिद्धाः सम्यग्दृष्टि-भावेन प्रथमा एव यतः सिद्धत्वागतस्य सम्यग्दर्शनस्य सिद्धावस्थायां प्रथमत एव प्राप्ति र्भवतीति, "मिच्छादिट्ठिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" मिथ्यादृष्टिक एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, मिथ्यादृष्टिर्जीवो मिथ्यादृष्टिभावेन एक-वचनबहुवचनमाश्रित्य आहारकसूत्रवद् अप्रथम एव यतो मिथ्यादर्शनमनादि अतस्तादृशदर्शनस्य अनादितः प्राप्तत्वात् । "सम्मामिच्छादिट्ठी एगत्तपुहुत्तेणं

हैं और अप्रथम भी हैं । प्रथम सम्यक्त्व के लाभ से वे प्रथम हैं और द्वितीय आदिवार में प्राप्त करने की अपेक्षा से वे अप्रथम भी है । 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार से एकेन्द्रिय वर्जित यावत् वैमानिक दण्डकों में भी बहुवचन की अपेक्षा करके प्रथम और अप्रथम का वर्णन कर लेना चाहिये । 'सिद्धा पढमा नो अपढमा' सम्यग्दृष्टि भाव से समस्त सिद्ध प्रथम ही हैं । क्योंकि सिद्धत्व सहचरित सम्यदर्शक का काम सिद्धावस्था में ही होता है इसके पहिले नहीं । 'मिच्छादिट्ठिए एगत्तहुत्ते णं जहा आहारए' मिथ्या दृष्टिभाव की अपेक्षा से मिथ्या-दृष्टि जीव एकवचन एवं बहुवचन को लेकर आहारक सूत्र के जैसा अप्रथम ही है । क्यों कि मिथ्यादर्शन स्वयं अनादि है अतः ऐसे दर्शन को इस जीवने अनादि से ही प्राप्त कर रखा है । 'सम्मामिच्छा-

---

અને અપ્રથમ પણ છે. પ્રથમ સમ્યક્ત્વના લાભથી તેઓ પ્રથમ પણ છે બીજી ત્રીજી વાર પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષાએ તેઓ અપ્રથમ છે. "एवं जाव वेमाणिया" એ જ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક દંડકોમાં પણ બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમ અને અપ્રથમનું વર્ણન કરી લેવું. "सिद्धा पढमा नो अपढमा" સમ્યક્ દૃષ્ટિ ભાવથી બધા જ સિદ્ધ પ્રથમ જ છે. કેમ કે-સિદ્ધપણાની સાથે રહેનારૂં સમ્યગ્દર્શન સિદ્ધાવસ્થામાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પહેલાં પ્રાપ્ત થતું નથી. "मिच्छादिट्ठिए एगत्त-पुहुत्तेणं जहा आहारए" મિથ્યાદૃષ્ટિ ભાવની અપેક્ષાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્રથમ જ છે. કારણ કે મિથ્યાદર્શન પોતે જ અનાદિ છે. જેથી આ જીવે એવું દર્શન અનાદિથી જ પ્રાપ્ત કરેલું છે. "सम्मामिच्छादिट्ठी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्म-

जहा सम्मदिट्ठी" सम्यग्मिथ्यादृष्टिरेकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग्दृष्टिः, सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्जीव एकवचनबहुवचनाभ्यां सम्यग्दृष्टिवदेव विवेचनीयः सम्यग्दर्शनस्य प्रथमद्वितीयादिलाभापेक्षया कदाचित्प्रथमा अपि कदाचिदप्रथमा अपि। सम्यग्दृष्टिसूत्रापेक्षयाऽत्र यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-"नवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्तं" नवरं यस्यास्ति सम्यग्मिथ्यात्वम् यस्य जीवस्य मिश्रदृष्टि र्भवेत् तस्यैव तथात्वं, प्रथमत्वमपि अप्रथमत्वमपि भवतीति वर्णनीयम् ।

॥इति षष्ठं दृष्टिद्वारम् ॥६॥

अथ सप्तमं संयतद्वारमाह-'संजए जीवे" इत्यादि ।

"संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेण जहा सम्मदिट्ठी" संयतो जीवो मनुष्यश्च एकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग्दृष्टिः, सम्यग्दृष्टिसूत्रवदिहापि विचारः

दिट्ठि एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी' सम्यग्मिथ्यादृष्टि जीव एकवचन एवं बहुवचन को लेकर सम्यग्दृष्टी के जैसा कदाचित् प्रथम भी हैं और कदाचित् अप्रथम भी हैं। प्रथम सम्यग्मिथ्यादर्शनलाभ की अपेक्षा प्रथम है। और द्वितीय आदिवार में प्राप्त करने की अपेक्षा से अप्रथम भी हैं। सम्यग्दृष्टि सूत्र की अपेक्षा से जो यहां अन्तर है, उसे दिखाने के लिये 'नवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्तं' ऐसा कहा है कि जिस जीव को सम्यग्मिथ्यात्व है-मिश्रदृष्टि है-उसी जीव में प्रथमता और अप्रथमता भी होती है ऐसा वर्णन करना चाहिये'

॥छट्ठा दृष्टिद्वार समाप्त ॥

सातवां संयतद्वार

सातवें इस संयत द्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेण जहा सम्मदिट्ठी' हे भदन्त! संयत जीव

दिट्ठी" સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ એકવચન અને બહુવચનથી સમ્યગ્ દષ્ટિઓ પ્રમાણે કદાચિત્ પ્રથમ અને કદાચિત્ અપ્રથમ પણ છે. પ્રથમ સમ્યક્ પણાની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. અને બીજા ત્રીજા વિગેરે સમયે પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ પણ છે. સમ્યગ્ દષ્ટિ સૂત્રથી અહિયાં જે ભિન્નતા છે, તે બતાવવા "नवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्तं" આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—જીવને સમ્યક્ મિથ્યાત્વ છે-મિશ્રદષ્ટિ છે, તેજ જીવમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતપણુ પણ હોય છે. એ પ્રમાણેનું વર્ણન સમજવું

॥ છટ્ઠુ દષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત ॥

સાતમા સંયતદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે— "संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेण जहा सम्मदिट्ठी" હે ભગવન્ સંયત જીવ

भ० ७२

कर्तव्यः तथाहि-"सिय पढमे सिय अपढमे" स्यात्-कदाचित् प्रथमः स्यात्-कदाचिदप्रथमः, इहच जीवपदं मनुष्यपदं चैते द्वे एव भवतः तयोश्चैकत्वबहुत्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः कथितस्तथा असौ संयतजीवो मनुष्यश्च वक्तव्यः कदाचित्प्रथमः कदाचिदप्रथम इत्यर्थः। "असंजए जहा आहारए" असंयतो यथा आहारकः, आहारकसूत्रे यथा अप्रथमत्वं कथितम् तथा असंयतो जीवोऽसंयतभावेन नो प्रथमः अपितु अप्रथमः, अनादौ संसारे असंयतत्वभावस्यानन्तशो लब्धत्वादिति। "संजयासंजए" संयतासंयतः "जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणिय-

---

और मनुष्य एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके प्रथम है या अप्रथम है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम! संयतजीव और मनुष्य एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके सम्यग्दृष्टि सूत्र के जैसा समझना चाहिये-जैसे 'सिय पढमे, सिय अपढमे' एक जीव और नाना जीव की अपेक्षा सम्यग्दृष्टि कदाचित् प्रथम और कदाचित् अप्रथम होता है। उसी प्रकार से संयतजीव और मनुष्य एक जीव नाना जीव, एक मनुष्य एवं नाना मनुष्यों की अपेक्षा कदाचित् प्रथम होता है और कदाचित् अप्रथम होता है। इस द्वार में जीव पद और मनुष्यपद ये दो ही पद होते हैं। 'असंजए जहा आहारए' जिस प्रकार से आहारक सूत्र में अप्रथमता कही गई है। उसी प्रकार से असंयतभावसे असंयत जीव भी प्रथम नहीं है। अपितु वह अप्रथम-ही है। इस अनादि संसार में जीवने असंयतत्व भाव अनन्तवार

અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમને કહ્યું કે-હે ગૌતમ? સંયતજીવ અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને સમ્યક્દૃષ્ટિ સૂત્ર પ્રમાણે સમજવાં જેમકે 'सिय पढमे सिय अपढमे' એક જીવ બીજા અનેક જીવોની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કદાચિત્ પ્રથમ અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. એજ રીતે મનુષ્ય એક જીવ અને અનેક જીવ એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવપદ અને મનુષ્યપદ એ બેજ પદ હોય છે. "असंजए जहा आहारए" આહારક સૂત્રમાં જે રીતે અપ્રથમતા કહેવાઇ ગઈ છે. એજ પ્રમાણે અસંયત ભાવથી અસંયત જીવ પણ પહેલા નથી પરંતુ તે અપ્રથમ જ છે. આ અનાદિ સંસારમાં જીવે અસંયતપણાનો ભાવ અનંતવાર પ્રાપ્ત કરેલ

मणुस्सा" जीवः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्याः "एगत्तपुहुत्तेण" एकत्व-पृथक्त्वेन एकवचनेन बहुवचनेन च "जहा सम्मद्दिट्ठी" यथा सम्यग्दृष्टिः, संयतासंयतो जीवपदे पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पदे मनुष्यपदे च भवति अतो जीवः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको मनुष्यश्च एकत्वबहुत्वाभ्यां सम्यग्दृष्टिवद्वाच्यः, स्यात्प्रथमः स्यादप्रथमः प्रथमत्वाप्रथमत्वं च प्रथमद्वितीयवारादि देशविरतिलाभापेक्षया तथा च प्राथमिकदेशविरत्यपेक्षया प्रथमत्वं द्वितीयवारादिदेशविरत्यपेक्षया अप्रथमत्वमित्युभयमपि घटते एवेति भावः। "नो संजय नो असंजय नो संजयासंजए जीवे सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं पढमे नो अपढमे" नो संयत नो असंयत नो संयतासंयतो जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमो नो अप्रथमः एतादृशावस्थायाः प्रथमत एव सद्भावात्। इति सप्तमं संयतद्वारम् ७।

प्राप्त किया है। 'संजयासंजए' संयता संयत 'जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सा' जीव, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च, एवं मनुष्य ये सब 'एगत्त-पुहुत्तेणं' एकवचन और बहुवचन को लेकर 'जहा सम्मदिट्ठी' सम्यग्दृष्टि के जैसा कदाचित् प्रथम होते हैं और कदाचित् अप्रथम होते हैं। संयतासंयत भाव जीवपद में मनुष्यपद में और पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च पद में होता है। प्रथमवार आदि की प्राप्ति की अपेक्षा से प्रथमता और द्वितीयवार देशविरत्यादि की अपेक्षा से अप्रथमता ये दोनों रूप यहां पर हैं। 'नो संजय नो असंजय नो संजयासंजए जीवे, सिद्धे य' नो संयत, नो असंयत, नो संयतासंयतपना जीव और सिद्ध में होता है। अतः इसके एकवचन और बहुवचन की अपेक्षा से जीव और सिद्ध प्रथम हैं। अप्रथम नहीं हैं। क्योंकि ऐसी अवस्था जीवन में

છે. "संजयासंजए" સંયતાસંયત 'जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सा" જીવ, પંચેન્દ્રિયતિર્યંન્ચ, અને મનુષ્ય તે સઘળા 'एगत्तपुहुत्तेणं" એક વચનથી અને બહુવચનથી "जहा सम्मदिट्ठी" સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવની માફક કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. જીવપદમાં, મનુષ્યપદમાં, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પદમાં સંયતાસંયતભાવ હોય છે પ્રથમવાર દેશ વિરતિ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ પ્રથમતા અને બીજી ત્રીજી વાર આદિમાં પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમતા એ રીતે એ બન્ને પ્રકાર અહિયાં થાય છે. "नो संजय नो असंजय नो संजयासंजए जीवे सिद्धेय"ને। સંયત ને। અસંયત ને। સંયતાસંયત જીવ અને સિદ્ધોમાં પ્રથમતા છે. અપ્રથમતા નથી. જેથી તેઓમાં એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાથી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ

अथाष्टमं कषायद्वारमाह–"सकसाई" इत्यादि ।

'सकसाई कोहकसाई जाव लोभकसाई एए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" सकषायी क्रोधकषायी यावल्लोभकषायी एते एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः अत्र यावत्पदेन मानमायाकषाययोर्ग्रहणम् तथा च सकषायी–कषायवान् तथा क्रोधकषायी, मानकषायी, मायाकषायी, लोभकषायी, एते एकवचनमाश्रित्य बहुवचनं चाश्रित्य आहारकवदेव नो प्रथमाः किन्तु अप्रथमाः अनादौ संसारे कषायाणामनादित्वात् । "अकसाई जीवे सिय पढमे सिय अपढमे" अकषायी जीवः स्यात् प्रथमः स्यादप्रथमः, अकषायी जीवो यथाख्यातचारित्रस्य प्रथम

सर्व प्रथम ही प्राप्त होती है–अर्थात् एक वार मिलती है। वार २ अवस्था नहीं मिलती। सातवां संयतद्वार समाप्त ॥

अष्टमकषायद्वार

इस अष्टम कषायद्वार में गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा है–'सकसाई कोहकसाई जाव लोभकसाई एए एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' हे भदन्त! कषायवान्, क्रोधकषायवान, यावत्–मानकषायवान् और लोभ कषायवान् जीव एकवचन और बहुवचन की अपेक्षा से क्या प्रथम है या अप्रथम है? इसके उत्तर में प्रभुने कहा है कि हे गौतम! अनादि संसार में कषायों में अनादिता होने के कारण ये सब कषायवाले जीव आहारक सूत्रमें कहे गये अनुसार अप्रथम ही हैं। प्रथम नहीं हैं। 'अकसाई जीवे सिय पढमे सिय अपढमे' अकषायी जीव कदाचित्

છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે તેવી અવસ્થા જીવમાં સર્વ પ્રથમ જ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એક જ વાર મળે છે વારંવાર મળતી નથી.

॥ સાતમું સંયતદ્વાર સમાપ્ત

આઠમું કષાયદ્વાર

આ આઠમા કષાયદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે–– "सकसाई कोहकसाई जाव लोभकसाई एए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" હે ભગવન્ કષાયવાન્–ક્રોધકષાયવાન્ યાવત્ માનકષાયવાન્, માયાકષાયવાન્ અને લોભકષાયવાન્ જીવ એકવચન અને બહુ વચનથી શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ? અનાદિ સંસારમાં કષાયોમાં અનાદિપણુ હોવાને કારણે આહારસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આ બધા કષાયવાળા જીવો અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ હોતા નથી. "अकसाईजीवे सिय पढमे सिय अपढमे અકષાયી જીવ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે, અને કોઈવાર

प्राप्तौ प्रथमः, प्रपतितचारित्रस्य पुनः प्राप्तौ अप्रथमः। "एवं मणुस्से वि" एवं मनुष्योऽपि अनेन क्रमेण अकषायि-मनुष्यसम्बन्धेऽपि ज्ञातव्यम् चारित्रस्य प्रथम-प्राप्तौ प्रथमोऽकषायी मनुष्यः, प्रपतितचारित्रस्य पुनः प्राप्तौ अप्रथम इति। "सिद्धे पढमे नो अपढमे" सिद्धः प्रथमो नो अप्रथमः सिद्धस्तु अकषायी प्रथम एव भवति सिद्धत्वानुगतस्य अकषायभावस्य प्रथमप्राप्तिसद्भावात्, सिद्धत्व-युक्ताकषायभावस्य पूर्वमप्राप्तत्वेन तदानीमेव संप्राप्तत्वात्, "पुहुत्तेणं जीवा मणुस्सा वि पढमा वि अपढमा वि" पृथक्त्वेन जीवा मनुष्या अपि प्रथमा अपि

प्रथम होता है और कदाचित् अप्रथम होता है ऐसा जो कहा गया है वह यथाख्यातचारित्र की प्रथम प्राप्ति में प्रथम कहा गया है और जो जीव चरित्र से पतित हो जाता है वह पुनः कषायवाला बन जाता है इस अपेक्षा अप्रथम कहा गया है। 'एवं मणुस्से वि' इसी प्रकार का कथन अकषायी मनुष्य के संबन्ध में भी जानना चाहिये। मनुष्य को जब यथाख्यातचारित्र की प्राप्ति प्रथमबार होती है तब वह अकषायी प्रथम है और जब वह एकषायी होकर पुनः द्वितीयावार अकषायी बनता है तब वह अप्रथम है। 'सिद्धे पढमे, नो अपढमे' सिद्ध अकषायी की अपेक्षा से प्रथम ही हैं अप्रथम नहीं हैं। क्योंकि सिद्धत्व सहचरित अकषायभाव उन्हें उसी समय प्राप्त होता है। इसलिये यह सिद्धत्व युक्तअकषायभाव उन्हें पहिले अप्राप्त होने के कारण वे प्रथम ही कहे गये हैं। अप्रथम नहीं। 'पुहुत्तेणं जीवा मणुस्सा वि पढमा वि अपढमा वि' नाना जीव और नाना मनुष्य भी प्रथम

અપ્રથમ હોય છે એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે યથાખ્યાત ચરિત્રની પ્રથમ પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ કહ્યા છે અને જે જીવ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. તે ફરીથી કષાયવાળો બની જાય છે. તે રીતે તેને અપ્રથમ કહ્યો છે. "एवं मणुस्से वि" આજ રીતે આજ રીતનું કથન કષાય રહિત મનુષ્યના સંબંધમાં પણ સમજવું. મનુષ્યને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ જ્યારે પ્રથમવાર થાય છે, ત્યારે તે અકષાયી પ્રથમ છે. અને જ્યારે પતિત ચારિત્રવાળા બનીને ફરીથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરીને અકષાયી બને ત્યારે તે અપ્રથમ છે. "सिद्धे पढमे नो अपढमे" અકષાયીની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. કેમ કે સિદ્ધપણાનો સહચારી અકષાયભાવ તેઓને તે જ સમયે પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સિદ્ધપણાવાળો અકષાયભાવ તેને પહેલાં અપ્રાપ્ત હોવાને કારણે તેઓ પ્રથમ જ કહેવાય છે, અપ્રથમ હોતા નથી. 'पुहुत्तेणं जीवा-मणुस्सा वि पढमा वि. अपढमा वि' અનેક જીવો અને અનેક મનુષ્યો પ્રથમ

अप्रथमा अपि, बहुवचनमाश्रित्य प्रथमत्वम् अप्रथमत्वमपि भवति प्राथमिकाकषाय-प्राप्त्यपेक्षया प्रथमा भवन्ति द्वितीयादि प्राप्त्यपेक्षया अप्रथमा अपि भवन्तीति "सिद्धा पढमा नो अपढमा" सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः, बहुवचनमाश्रित्य सिद्धाः प्रथमा एव नतु कदाचिदपि अप्रथमाः सिद्धत्वविशिष्टाऽकषायपर्याय-स्येतः पूर्वमलब्धत्वादिति । इत्यष्टमं कषायद्वारम् ॥८॥

अथ नवमं ज्ञानद्वारमाह–"णाणी" इत्यादि ।

"णाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी" ज्ञानीएकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्य-ग्दृष्टिः स्यात् प्रथमः स्यादप्रथम इत्यर्थः. तत्र केवली प्रथमः अकेवली प्रथमज्ञान

भी हैं और अप्रथम भी हैं । प्राथमिक अकषाय प्राप्ति की अपेक्षा से वे प्रथम भी हैं और दूसरे तीसरेवार आदि में अकषाय भाव की अपेक्षा से वे अप्रथम भी हैं । 'सिद्धा पढमा नो अपढमा' सिद्ध प्रथम ही हैं, वे अप्रथम कदाचित् भी नहीं हैं । क्योंकि सिद्धपर्याय प्राप्ति से पहिले यह सिद्ध विशिष्ट अकषाय भाव की प्राप्ति उन्हे कभी नहीं हुई है ।

आठवां कषायद्वार समाप्त

नववां ज्ञानद्वार

इस नौवें ज्ञानद्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है– णाणी एगत्त-पुहुत्ते णं जहा सम्मदिट्ठी' हे भदन्त ! ज्ञान भावकी अपेक्षा ये एकवचन और बहुवचन को लेकर एकज्ञानी जीव एवं नाना जीव को आश्रित करके–ज्ञानी जीव क्या प्रथम है ? या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—गौतम ! ज्ञानी जीव सम्यग्दृष्टि के जैसा प्रथम भी है और

પણ છે અને અપ્રથમ પણ છે. પહેલાં અકષાયભાવ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ તેઓ પ્રથમપણ છે અને બીજી ત્રીજી વાર વિગેરેમાં કષાયભાવ પ્રાપ્તિથી તેઓ અપ્રથમપણ છે. "સિદ્ધા પઢમા ણો અપઢમા" સિદ્ધો પ્રથમ જ છે. તેઓ કોઈપણ સમયે અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે સિદ્ધ પર્યાય પ્રાપ્ત થયા પહેલાં આ સિદ્ધ પદયુક્ત અકષાય ભાવની પ્રાપ્તી તેઓને કોઈપણ સમયે થઇનથી.

॥ આઠમું કષાયદ્વાર સમાપ્ત ॥

નવમું જ્ઞાનદ્વાર--

આ નવમાં જ્ઞાનદ્વારમા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-- 'णाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी' હે ભગવાન્ જ્ઞાનભાવની અપેક્ષાથી એક-વચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને એક જ્ઞાનીજીવ અથવા અનેક જ્ઞાની જીવો શું પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

लाभे प्रथमः अकेवली तु केवलज्ञानातिरिक्त ज्ञानस्यप्रथमतो लाभे प्रथमः प्रपतितज्ञानलाभापेक्षया अप्रथम इति। "आभिणिबोहियनाणी जाव मणपज्जवनाणी एवं चेव" आभिनिबोधिकज्ञानी यावन्मनःपर्यवज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन एवमेव अत्र यावत्पदेन श्रुतावधिज्ञानयोः संग्रहः, आभिनिबोधिकादिज्ञानी प्राथमिकमत्यादिज्ञानलाभापेक्षया अप्रथम इति। "नवरं जस्स जं अत्थि" नवरं यस्य यदस्ति जीवादिदण्डकचिन्तायां यद् मतिज्ञानादिकं यस्य जीव-

---

अप्रथम भी है। केवलज्ञानी प्रथम है। अकेवली प्रथमवार ज्ञानके लाभ में प्रथम है। अकेवली को केवलज्ञान से अतिरिक्त ज्ञान का लाभ प्रथम होता है इसलिये वह प्रथम है और ज्ञान से पतित जीव को जब पुनः ज्ञान का लाभ होता है तब वह अप्रथम है। (आभिणिबोहियणाणी जाव मणपज्जवणाणी एगत्तपुहुत्ते णं एवं चेव) आभिनिबोधिक ज्ञान आदि की अपेक्षा आभिनिबोधिकज्ञानी यावत् मनःपर्यवज्ञानी की प्रथमता और अप्रथमता एकवचन और बहुवचन को लेकर इसी प्रकार से जाननी चाहिये। यहां यावत्पद से श्रुत और अवधिज्ञान का ग्रहण हुआ है। तथाच आभिनिबोधिक आदि ज्ञानी प्राथमिकमत्यादिज्ञान के लाभ की अपेक्षा से प्रथम एवं पतितमत्यादि ज्ञान के लाभ की अपेक्षा से अप्रथम हैं। 'नवरं जस्स जं अत्थि' जीवादि दण्डक की चिन्ता में जो मतिज्ञानादिक जिस जीव, नारकादि के हैं वे मतिज्ञान आदिक उसी को कहना चाहिये। अन्य को नहीं, अतः उसी को लेकर उसमें प्रथमता अप्रथमता

છે કે-'ગોયમા! જ્ઞાનીજીવ સમ્યક્દૃષ્ટિઓ પ્રમાણે પ્રથમ પણ છે અને અપ્રથમ પણ છે. કેવલજ્ઞાની પ્રથમ છે. અકેવલી પ્રથમવાર જ્ઞાનના લાભમાં પ્રથમ છે. અકેવલીને કેવલજ્ઞાન શિવાયના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રથમ થાય છે. તેથી તે પ્રથમ કહ્યા છે. અને જ્ઞાનથી પતિત થયેલા જીવને ફરીથી જ્યારે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે-ત્યારે તે અપ્રથમ છે, આભિનિબોધિકજ્ઞાન આદિની અપેક્ષાએ આભિનિબોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યયજ્ઞાનીની પ્રથમતા અને અપ્રથમતા એકવચન અને બહુવચનથી આ પ્રમાણે જ સમજવી અહિયાં યાવત પદથી શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન ગ્રહણ થયા છે. તેમજ આભિનિબોધિકજ્ઞાની વિગેરે પહેલાં મતિજ્ઞાન વગેરે પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને પતિત મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનના પુનઃ પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. 'नवरं जस्स जं अत्थि' જીવાદિક દંડકના વિચારમાં જે મતિજ્ઞાન વિગેરે જે જીવ-નારકાદિકને છે. તે મતિજ્ઞાન વિગેરે તેને ઉદ્દેશીને જ કહેવા જોઈએ બીજાને નહીં જેથી તેને ઉદ્દેશીને જ પ્રથ-

नारकादेरस्ति तद् मतिज्ञानादि तस्यैव वक्तव्यं नान्यस्येति। "केवलनाणी जीवे मणुस्से सिद्धे य एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा" केवलज्ञानी जीवो मनुष्यः सिद्धश्च, एते एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमा एव, नो अप्रथमाः, केवलज्ञानस्य प्रथमत एव लब्धत्वेन तदपेक्षया प्रथमत्वात्,

एकत्वेन पृथक्त्वेन च एषामालापका एवं कर्तव्याः, तथाहि-"केवलनाणी जीवे पढमे नो अपढमे केवलनाणी जीवा पढमा नो अपढमा, केवलनाणी मणुस्से पढमे नो अपढमे, केवलनाणी मणुस्सा पढमा नो अपढमा, केवलनाणी सिद्धे पढमे नो अपढमे, केवलनाणी सिद्धा पढमा नो अपढमा" इत्येवं रूपेण प्रकृते आलापकत्रयमवगन्तव्यमिति। "मइ अन्नाणी सुयअन्नाणी विभंगनाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" मत्यज्ञानी श्रुताज्ञानी विभङ्गज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, अप्रथमो नतु प्रथमः, अनादौ संसारे अनेकशः सभेदस्याज्ञानलाभादिति।

इति नवमं ज्ञानद्वारम् ९

का विचार करना चाहिये। 'केवलनाणी जीवे मणुस्से सिद्धे य एगत्तपुहुत्ते णं पढमा नो अपढमा' केवलज्ञानी जीव, मनुष्य और सिद्ध ये सब एकवचन और बहुवचन में प्रथम ही हैं अप्रथम नहीं हैं। केवलज्ञान जीव को पहिले बार ही लब्ध होता है इस अपेक्षा केवलज्ञानी अप्रथम न होकर उसकी अपेक्षा प्रथम ही है। एकत्व और पृथक्त्व से इनके आलापक इस प्रकार कहना चाहिये- 'केवलनाणी जीवे पढमे, नो अपढमे, केवलनाणी जीवा पढमा नो अपढमा, केवलनाणीमणुस्से पढमे, नो अपढमे, केवलनाणी मणुस्सा पढमा, नो, अपढमा केवलनाणी सिद्धे पढमे, नो अपढमे, केवलमाणी सिद्धा पढमा, नो अपढमा' इसरूप से प्रकृत में ये तीन आलापक हैं। 'अन्नाणी मइअन्नाणी सुय अन्नाणी विभंगनाणी एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए'

મતા અપ્રથમતાનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ. 'केवलनाणी जीवे मणुस्से सिद्धे य एगत्तपुहुत्ते णं पढमा नो अपढमा' કેવળજ્ઞાની જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી. કેવળ જ્ઞાન જીવને પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થાય છે. તે અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની પ્રથમ જ છે. એકત્વ, અને પૃથકત્વથી તેના આલાપક આ પ્રમાણે કરી લેવા. केवलनाणी जीवे पढमे नो अपढमे केवलणाणी जीवा पढमा णो अपढमा केवलणाणी मणुस्से पढमे, नो अपढमे, केवलनाणी मणुस्सा पढमा, नो अपढमा, केवलनाणी सिद्धे पढमे नो अपढमे, केवलनाणी सिद्धा पढमा, नो अपढमा' આ રીતના આ પ્રકરણમાં આ ત્રણ આલાપકો છે. "मइअन्नाणी, सुयअन्नाणी, विभंगनाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए' મતિ

अथ दशमं योगद्वारमाह—"सजोगी" इत्यादि

"सजोगी मणजोगी वयजोगी कायजोगी एगत्तपुहुत्तेण जहा आहारए" सयोगी मनोयोगी वचोयोगी काययोगी एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, आहारकसूत्रवदिहापि बोद्धव्यम् नो प्रथमः किन्तु अप्रथम एव, अनादौ संसारे अनन्तशो योगानां प्राप्तत्वात् "नवरं जस्स जो जोगो अत्थि" नवरं यस्य यो योगोऽस्ति, यस्य नारकादे र्जीवस्य यो योगो विद्यते तस्यैव जीवस्य स योगो वक्तव्यो नान्य-

---

मत्यज्ञानी, श्रुताज्ञानी, और विभङ्गज्ञानी एकवचन और बहुवचन में आहारक के जैसा अप्रथम ही होते हैं, प्रथम नहीं, क्योंकि अनादि संसार में अनेकवार सभेद अज्ञान का लाभ इस जीव को हो चुका है।

नववाँ ज्ञानद्वार समाप्त

इस १० वें योगद्वार में प्रभु कहते हैं कि—'सजोगी, मणजोगी, वय जोगी, कायजोगी एगत्तहुत्ते णं जहा आहारए' सयोगी, मनोयोगी, वचनयोगी और काययोगी, सब एकवचन को लेकर आहारक सूत्र के जैसा प्रथम नहीं हैं किन्तु अप्रथम ही हैं। क्योंकि अनादिसंसार में अनन्तवार योगों की प्राप्ति हो चुकी है। 'नवरं जस्स जो जोगो अत्थि' जिस नारकादि जीव को जो योग है उसको वही योग कहना चाहिये। अन्य को नहीं, इसी योग की अपेक्षा लेकर उसमें प्रथमता और

અજ્ઞાની શ્રુત અજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાની એકવચન અને બહુવચનથી આહારક પ્રમાણે અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં અનેકવાર ભેદવાળા અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ જીવને થઈ છે.

॥ નવમું જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત ॥

દસમું યોગદ્વાર—

આ દશમાં દ્વારમાં પ્રભુ કહે છે કે—'સજોગી, મણજોગી, વયજોગી કાયજોગી, एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી, અને કાયયોગી, બધા એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રથમ હોતા નથી પરંતુ તેઓ અપ્રથમ જ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં તેઓને અનન્તવાર યોગોની પ્રાપ્તિ થઈ ચુકી છે. 'नवरं जस्स जो जोगो अत्थि' જે નારકાદિજીવને જે યોગ થાય છે તેને તેજ યોગ કહેવો. બીજાને

स्येति। "अजोगी जीवमणुस्सा सिद्धा एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा" अयोगिनो जीवमनुष्याः सिद्धा एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमा नो अप्रथमाः, जीवो मनुष्यः सिद्धश्च अयोगी भवति स च प्रथम एवेति। इति दशमं योगद्वारम् ॥१०॥

अथैकादशमुपयोगद्वारमाह—"सागारोवउत्ता" इत्यादि।

"सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता एगत्तपुहुत्तेणं जहा अनाहारए" साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः एकत्वपृथक्त्वेन यथा अनाहारकः, साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः यथा अनाहारकः कथितस्तथैव वक्तव्याः, ते च साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः जीवपदे सिद्धापेक्षया स्यात् प्रथमाः संसार्यपेक्षया स्याद

अप्रथता का विचार करना चहिये। 'अजोगी जीवमणुस्सा सिद्धा एगत्तपुहुत्तेणं पढमा, नो अपढमा' अयोगी, जीव, मनुष्य और सिद्ध ये सब एकवचन और बहुवचन को लेकर प्रथम ही हैं, अप्रथम नही है। जीव, मनुष्य और सिद्ध ये ही अयोगी होते हैं। अतः ये प्रथम ही कहे गये हैं। क्योंकि अयोगी अवस्था बार २ प्राप्त नहीं होती है।

दशवां योगद्वार समाप्त

इस ११ वें उपयोग द्वार में प्रभुने ऐसा कहा है कि—'सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता एगत्तपुहुत्ते णं जहा अणाहारए' साकारोपयुक्त और अनाकारोपयुक्त एकत्व और पृथक्त्व से अनाकारक के जैसे कहे गये हैं। ये साकारोयुक्त और अनाकारोपयुक्त जीव पदमें सिद्धकी अपेक्षा से कदाचित् प्रथम एवं संसारी की

નહીં. જેથી એ જ યોગની અપેક્ષાએ તેઓમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો વિચાર કરવો. 'अजोगी जीव मणुस्सा सिद्धा एगत्तपुहुत्ते णं पढमा, नो अपढमा' અયોગી, જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ તે બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી. જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ અયોગી જ હોય છે, જેથી તે બધા પ્રથમ જ કહ્યા છે, કેમકે અયોગી અવસ્થા વારંવાર પ્રાપ્ત થતી નથી.

॥ દશમું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

અગ્યારમું ઉપયોગદ્વાર--

આ અગ્યારમાં ઉપયોગ દ્વારમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે—'सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता एगत्तपुहुत्ते णं जहा अणाहारए' સાકારોયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત એકત્વ અને પૃથકત્વથી અનાહારકની જેમ કહ્યા છે. આ સાકારોપયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવપદમાં સિદ્ધની અપેક્ષાથી કોઈવાર પ્રથમ અને સંસારીની

प्रथमाः, नारकादिवैमानिकान्तपदेषु तु नो प्रथमाः किन्तु अप्रथमाः, अनादिसंसारे अनन्तशो लब्धप्राप्तत्वस्य, सिद्धपदे तु प्रथमा एव नो अप्रथमाः साकारानाकारविशेषितस्य सिद्धत्वस्य प्रथमत एव मात्वादिति ॥इत्येकादशमुपयोगद्वारम् ॥११॥

अथ द्वादशं वेदद्वारमाह-"सवेदगो" इत्यादि ।

"सवेदगो जाव नपुंसगवेदगो एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" सवेदको यावन्नपुंसकवेदकः, एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, अप्रथम एव नतु प्रथमः,

---

अपेक्षा से कदाचित् अप्रथम है। तथा नारकादि वैमानिकान्त पदों में तो ये प्रथम नहीं हैं। किन्तु अप्रथम ही हैं क्योंकि अनादिसंसार में साकारोपयोग और अनाकारोयोग अनन्तवार प्राप्त हो चुके हैं। सिद्ध पद में जो प्रथमता एकवचन और बहुवचन में कही गई है उसका कारण यह है कि साकार अनाकार उपयोग विशेषित जो सिद्धत्व अवस्था हैं वह पहिले पहिल ही प्राप्त होती है बार २ नहीं। ११ वां उपयोगद्वार समाप्त।

बारहवां वेदद्वार

इस १२ वें वेदद्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! वेदकी अपेक्षा सवेदक जीव एकवचन में और बहुवचन में प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभुने कहा-'सवदगो जाव नपुंसगवेदगो एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' हे गौतम ! वेदकी अपेक्षा सवेदक जीव यावत् नपुंसक तक एकवचन एवं बहुवचन में आहारक सूत्रोक्त

અપેક્ષાથી કોઈવાર અપ્રથમ છે. તથા નારક વિગેરે વૈમાનિક સુધીના પદોમાં તો તેઓ પ્રથમ નથી. પણ અપ્રથમ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં સાકારોપયોગ અને અનાકારોપયોગ અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયેલ છે. સિદ્ધ પદમાં એકવચન અને બહુવચનથી જે પ્રથમતા કહી છે, તેનું કારણ એ છે કે-સાકાર અનાકાર ઉપયોગ વિશેષણવાળી જે સિદ્ધત્વ અવસ્થા છે, તે પહેલ વહેલીજ પ્રાપ્ત થાય છે, વારંવાર નહીં.

॥ અગીયામું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

બારમું વેદદ્વાર—

આ બારમાં વેદદ્વારમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવાન્ વેદની અપેક્ષાએ એકવચનથી અને બહુવચનથી સવેદક જીવ પ્રથમ છે? કે અપ્રથમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--'सवेदगो जाव नपुंसगवेदगो एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' હે ગૌતમ વેદનની અપેક્ષાથી સવેદક જીવ યાવત્ નપુંસક સુધીના જીવ એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્ર-

आहारकसूत्रापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह–"नवरं जस्स जो वेदो अत्थि" नवरं केवलमेतदेववैलक्षण्यं यद् जीवादिदण्डकचिन्तायां यस्य नारकादे र्यो वेदो नपुंसकादिरस्ति तस्य स एव वेदो वक्तव्य इति। "अवेदओ एगत्तपुहुत्तेणं तिसु वि पदेसु जहा अकसायी" अवेदक एकत्वपृथक्त्वेन त्रिष्वपि पदेषु यथा अकषायी, अवेदको यथा अकषायी तथा वक्तव्य स्तत्र त्रिष्वपि पदेषु जीवमनुष्यसिद्ध लक्षणेषु, तत्र जीवमनुष्यपदयोः स्यात्प्रथमः स्यादप्रथमः, अवेदकत्वस्य प्रथमेतरलाभापेक्षया, सिद्धस्तु प्रथमः, नो अप्रथमः अवेदकत्वयुक्तसिद्धत्वपर्यायस्य पूर्वं कुत्रापि अप्राप्तत्वादिति।

इति द्वादशं वेदद्वारम् ॥१२॥

के जैसा अप्रथम ही है, प्रथम नहीं है। क्योंकि अनादिसंसार में जीव को वेदकी प्राप्ति अनादिकाल से ही है। 'नवरं' आहारक सूत्रोक्त कथन की अपेक्षा इसमें केवल यही विशेषता है। 'जस्स जो वेदो अत्थि' कि जीवादि दण्डक के विचार में जिस नारकादि जीव को जो वेद होता है वही वेद उसको कहना चाहिये। इस प्रकार उस विवक्षित वेद की अपेक्षा उसमें अप्रथमता का कथन समझना चाहिये। 'अवेदओ एगत्तपुहुत्ते णं तिसु वि पदेसु जहा अकसायी' तथा जीव, मनुष्य सिद्ध, इन तीन पदों में से जीवपद में और मनुष्यपदमें अवेदी कदाचित् प्रथम भी होता है, और कदाचित् अप्रथम भी होता है, अवेदन प्रथमवार मिलने की अपेक्षा प्रथम है और द्वितीयादि वार मिलने पर 'अप्रथम है। इसी कथन की अपेक्षा लेकर यहां प्रथमता और अप्रथमता का कथन किया गया है। तथा जो सिद्ध जीव हैं वे

થમ જ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં જીવને વેદની પ્રાપ્તિ અનાદિકાળથી જ છે 'नवरं' આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેઓમાં એ જ વિશેષતા છે કે 'जस्स जो वेदो अत्थि' જીવાદિક દંડકના વિચારમાં જે નારક જીવને જે વેદ થાય છે, તે જ વેદ તેને કહેવો. તે રીતે તે વિવક્ષિત વેદની અપેક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતા સમજવી. 'अवेदओ एगत्तपुहुत्ते णं तिसु वि पदेसु जहा अकसायी' તેમજ જીવ, મનુષ્ય, અને સિદ્ધ એ ત્રણ પદોમાંના જીવ પદમાં અને મનુષ્ય પદમાં વેદ કોઇવાર પ્રથમ પણ હોય છે, અને કદાચિત્ અપ્રથમ પણ હોય છે. અવેદકપણું પહેલી વાર મળવાની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે. અને બીજી ત્રીજીવાર મળવાની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. આ કથનને આધારે અહિંયાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે. તથા જે સિદ્ધ

अथ त्रयोदशं शरीरद्वारमाह-"ससरीरी" इत्यादि।

"ससरीरी जहा आहारए" सशरीरो यथा आहारकः, अयमपि आहारकवद् अप्रथम एव सशरीरभावस्य अनादौ संसारेऽनेकशः प्राप्तत्वात्, "एवं जाव कम्मगसरीरी" एवं यावत् कार्मणशरीरी अत्र यावत्पदेन औदारिकवैक्रियाहारकतैजसशरीराणां संग्रहो भवति एवंचानादिसंसारेऽन्यतमशरीरस्य जीवेन अनन्तशो लब्धत्वाद् अप्रथम एव नतु प्रथम। "जस्स जं अत्थि सरीरं" यस्य यदस्ति शरीरम्, यस्य जीवस्य यच्छरीरं भवति तस्य तदेव शरीरं वक्तव्यम्।

अवेदक होकर ही सिद्ध बनते हैं। इस प्रकार यह अवेदकता सिद्धों में प्रथम है। क्योंकि अवेदकतायुक्त सिद्धत्वपर्याय का लाभ जीव को इसके पहिले कहीं पर भी और कभी भी नहीं हुआ है।

बारहवां वेदद्वार समाप्त

१३ वां शरीरद्वार

इसमें प्रभुने ऐसा समझाया है कि-'ससरीरी जहा आहारए' सशरीर भाव अनादिसंसार में अनन्तवार प्राप्त होने से आहारक के जैसा वह अप्रथम ही है 'एवं जाव कम्मगसरीरी' इसी प्रकार से यावत्-औदारिक शरीर भाव, वैक्रिय शरीरभाव, तैजसशरीर भाव, और कार्मणशरीर भाव ये सब भी अनादिसंसार में जीव के द्वारा लब्ध हुए है अतः ये सब अप्रथम ही हैं। प्रथम नहीं हैं। 'जस्स जं अत्थि सरीरं' जिस को जो शरीर होता है, उस जीव को वह शरीर कहना चाहिये। इस प्रकार उस शरीर की अपेक्षा उसमें अप्रथमता का कथन करना चाहिये,

જીવ છે, તે અવેદક થઈને જ સિદ્ધ બને છે. આ રીતે આ અવેદકપણુ સિદ્ધોમાં પ્રથમ છે. કેમકે અવેદકતાવાળા સિદ્ધને પોતાની પર્યાયની પ્રાપ્તિ જીવને આનાથી પહેલાં કોઈ પણ સમયે કે કોઇપણ સ્થળે થઇ નથી.

॥ બારમુ' વેદદ્વાર સમાપ્ત ॥

તેરમુ' શરીરદ્વાર—

આ દ્વારમાં પ્રભુએ એવુ' સમજાવ્યુ' છે કે—'ससरीरी जहा आहारए' અનાદિ સ'સારમાં સશરીર ભાવ અન'તવાર પ્રાપ્ત થવાથી આહારકોની માફક સશરીરી અપ્રથમ જ છે. 'एवं जाव कम्मगसरीरी' એ જ રીતે યાવત્– ઔદારિક શરીરભાવ, વૈક્રિયશરીર ભાવ, આહારક શરીરભાવ, તૈજસશરીર ભાવ અને કાર્મ'ણુશરીરભાવ આ બધા અનાદિ સ'સારમાં જીવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયા છે. જેથી તે બધા અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. 'जस्स जं अत्थि सरीरं' જે જીવને જે શરીર હોય છે, તે જીવને તે શરીર કહેવુ'. એ રીતે

"नवरं आहारगसरीरी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी" नवरम् आहारकशरीरी एकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग्दृष्टिः, स्यात् प्रथमः स्यादप्रथमः, अयं चैतादृश-आहारकशरीरस्य प्रथमप्राप्त्या प्रथमो द्वितीयादिलाभापेक्षया अप्रथमः स्यादिति, चतुर्वाराहारकशरीरप्राप्त्या मोक्षप्राप्तिर्भवतीति। "असरीरी जीवो सिद्धो एगत्तपुहुत्तेणं पढमो नो अपढमो" अशरीरी जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमो नो अप्रथमः, अशरीरी-शरीररहितो जीवः सिद्धश्च प्रथम एव शरीररहितजीवत्व-सिद्धत्वपर्यायस्य प्रथमत एव प्राप्तत्वात् अत एव प्रथमो नो अप्रथमो भवतीति।

इति त्रयोदशं शरीरद्वारम् ॥१३॥

'नवरं आहारगसरीरी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी' परन्तु आहारक शरीरी एक जीव और नाना जीवों की अपेक्षा सम्यग्दृष्टि के जैसा कदाचित् प्रथम होता है और कदाचित् अप्रथम भी होता है। इस प्रकार के आहारकशरीर की जब जीव को प्रथमवार प्राप्ति होती है उस अपेक्षा आहारक शरीरी प्रथम है और द्वितीयादिवार में जब प्राप्ति होती है। तब उस अपेक्षा यह अप्रथम है आहारक शरीर की प्राप्ति जीव को चार बार से अधिक नहीं होती है। 'असरीरी जीवो सिद्धा एगत्तपुहुत्तेणं पढमो, नो अपढमो' अशरीरी जीव और सिद्ध एकवचन और बहुवचन की अपेक्षा से प्रथम ही हैं, अप्रथम नहीं हैं। क्योंकि शरीर रहित जीवत्वरूप सिद्धपर्याय जीव में एक ही बार जीव को प्राप्त होती है। १३ वां शरीरद्वार समाप्त।

તે શરીરની અપેક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતાનું કથન કરી લેવું. 'नवरं आहारगसरीरी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी' પરંતુ આહારક શરીરી એકજીવ અને અનેક જીવોની અપેક્ષાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિની માફક કોઇવાર પ્રથમ થાય છે અને કોઈવાર અપ્રથમ પણ થાય છે. આ પ્રકારના આહારક શરીરની જીવને જ્યારે પ્રથમવાર પ્રાપ્તિ થાય છે—ત્યારે તે અપેક્ષાએ આહારક શરીરી પ્રથમ છે. અને બીજી ત્રીજી વારમાં જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તે અપેક્ષાથી આ અપ્રથમ છે. જીવને આહારક શરીરની પ્રાપ્તિ ચારવારથી વધારે થતી નથી. 'असरीरी जीवो सिद्धो एगत्तपुहुत्तेणं पढमो नो अपढमो' એકવચન અને બહુવચનથી અશરીરી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી. કેમકે શરીર વિનાની જીવપણારૂપ સિદ્ધપર્યાય જીવમાં એકજવાર પ્રાપ્ત થાય છે. વારંવાર પ્રાપ્ત થતી નથી.

॥ તેરમું શરીરદ્વાર સમાપ્ત ॥

अथ चतुर्दशं पर्याप्तिद्वारमाह-'पंचहिं पज्जत्तीहिं' इत्यादि।

"पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए" पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पञ्चभिरपर्याप्तिभिरेकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, आहारक शरीरे-न्द्रिय-श्वासो-च्छ्वास-भाषामनो-भेदात् पर्याप्तिः पञ्चप्रकारा, आभि-पर्याप्तोऽपर्याप्तोवा, पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तकः, पञ्चभिरपर्याप्तिभिरपर्याप्तकः आहारकवन्नो प्रथमः किन्तु अप्रथम एव, अनादिसंसारे पर्याप्त्यपर्याप्त्योरनेकशो लब्धत्वादिति। "नवरं जस्स जा अत्थि" नवरं यस्य या पर्याप्ति रपर्याप्ति र्वा अस्ति सा वक्तव्या, जीवादिदण्डकचिन्तायां यस्य जीवस्य या पर्याप्तिरपर्याप्ति र्वा भवति तस्य सैव पर्याप्तिरपर्याप्ति र्वा वक्तव्येति भावः। "जाव वेमाणिया

---

१४ वां पर्याप्तिद्वार--

इस १४ वें पर्याप्तिद्वार में प्रभुने ऐसा समझाया है कि-पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' पर्याप्तियों पांच होती हैं-आहारकपर्याप्ति, शरीर पर्याप्ति, इन्द्रियपर्याप्ति, श्वासोच्छ्वासपर्याप्ति, और भाषामनपर्याप्ति। इन पांच पर्याप्तियों और अपर्याप्तियों की अपेक्षा से एकजीव और नाना जीव आहारक के जैसा प्रथम नहीं हैं किन्तु अप्रथम ही हैं। क्योंकि अनादिसंसार में पर्याप्तिदशा और अपर्याप्तिदशा जीवने अनेकवार प्राप्त की होती है। 'नवरं जस्स जा अत्थि' आहारक सूत्रोक्त कथन की अपेक्षा यहां ऐसी विशेषता है कि जिस जीव को जो पर्याप्ति हो उस जीव को वही पर्याप्ति कहनी चाहिये। इस प्रकार उस पर्याप्ति की अपेक्षा उस जीव को प्रथमता अप्रथमता का कथन करना चाहिये। 'जाव वेमाणिया नो पढमा

ચૌદમું પર્યાપ્તિદ્વાર--

આ ચૌદમાં પર્યાપ્તિદ્વારમાં પ્રભુએ એવું સમજાવ્યું છે કે—पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्तपुहुत्ते णं जहा आहारए' પર્યાપ્તિયો પાંચ હોય છે, આહારક પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઇંદ્રિયપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાર પર્યાપ્તિ અને ભાષામન પર્યાપ્તિ આ પાંચ પર્યાપ્તિયો અને અપર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી એકજીવ અને અનેકજીવો આહારક પ્રમાણે પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં પર્યાપ્તિદશા અને અપર્યાપ્તિદશા જીવે અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી છે. 'नवरं जस्स जा अत्थि' આહારક સૂત્રમાં કહ્યાથી અહિં એવી વિશેષતા છે કે–જે જીવને પર્યાપ્તિ હોય છે. તે જીવને તેજ પર્યાપ્તિ કહેવી. આ રીતે તે પર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી તે જીવને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું

नो पढमा अपढमा" यावद् वैमानिकाः नो प्रथमा अप्रथमाः एवं वैमानिक-पर्यन्तजीवेषु सर्वं ज्ञातव्यम्, ते सर्वे जीवादारभ्य वैमानिकान्ताः, नो प्रथमाः किन्तु अप्रथमाः, जीवादिवैमानिकान्तपर्यायाणाम् अनादिसंसारे अनन्तशो लब्धत्वादिति। प्रथमाप्रथमलक्षणकथनाय आह–"इमा लक्खणगाहा" इयं लक्षण गाथा–"जो जेण" इत्यादि।

"जो भावो" यो भावः–जीवत्वादि रूपः "जेण" येन जीवादिना कर्त्रा "पत्तपुव्वो" प्राप्तपूर्वः पूर्वं प्राप्त इति प्राप्तपूर्वः, "सो" स जीवादिः कर्ता 'तेण' तेन भावेन–पर्यायादिना "अपढमो होइ" अप्रथमो भवति, "सेसेसु" शेषेषु अत्र सप्तमी विभक्तिः तृतीयया विपरिणेतव्या तथा च शेषैः–प्राप्तपूर्वभिन्नैः "अपत्त-पुव्वेसु भावेसु" अप्राप्तपूर्वैर्भावैः "पढमो होइ" प्रथमो भवतीति गाथार्थः ॥सू०१॥

अथ प्रथमादि विपक्षं चरमादित्वं जीवादिष्वेव द्वारेषु निरूपयन्नाह–"जीवे णं भंते" इत्यादि।

मूलम्–"जीवे णं भंते! जीवभावेण किं चरिमे अचरिमे? गोयमा! नो चरिमे अचरिमे। नेरइए णं भंते! नेरइयभावेणं

अपढमा' यावद् वैमानिकजीव भी अप्रथम है प्रथम नहीं हैं। इस प्रकार जीव से लेकर वैमानिकान्त सब पर्याप्ति अपर्याप्ति की अपेक्षा से अप्रथम ही हैं ऐसा जानना चाहिये। क्योंकि यह दशा सब जीवों को इस अनादिसंसार में अनन्तबार प्राप्त हो चुकी है। लक्षणगाथा का अर्थ इस प्रकार से है–'जो भाव' जो जीवत्वादिरूप अवस्था 'जेण' जिस 'जीव के द्वारा 'पत्तपुव्वे' पहिले प्राप्त की चुकी है, 'तेण' उस अवस्था से 'सो' वह जीव 'अपढमो होई' अप्रथम है ऐसा कहा जाता है। सेसेसु' तथा प्राप्तपूर्व से भिन्न–अप्राप्तपूर्व अवस्थाओं से वह जीव प्रथम है ऐसा कहा जाता है। सू० १ ॥

કથન કરવું. 'जाव वेमाणिया नो पढमा अपढमा' યાવત્ વૈમાનિક સુધીના બધા જ જીવ પણ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. આ રીતે સમુચ્ચય જીવથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવ બધા જ પર્યાપ્તિ અને અપર્યાપ્તિથી અપ્રથમ છે. તેમ સમજવું કેમકે આ અવસ્થા બધા જીવોને અનાદિ સંસા-રમાં અનંતવાર પ્રાપ્ત થઇ ચૂકી છે. લક્ષણ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. 'जो भाव' જે જીવપણારૂપ અવસ્થા 'जेण' જીવે 'पत्तपुव्वे પહેલા પ્રાપ્ત કરાઈ ગઈ હતી. 'तेण' તે અવસ્થામાં 'सो' તે જીવ 'अपढमो होइ' અપ્રથમ છે. તેમજ કહ્યું છે. 'सेसेसु' પ્રાપ્ત પૂર્વથી બીજા એટલે કે અપ્રાપ્તપૂર્વ અવ-સ્થાઓથી તે જીવ પ્રથમ છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

पुच्छा गोयमा ! सिय चरिमे सिय अचरिमे, एवं जाव वेमाणिए, सिद्धे जहा जीवे। जीवा णं पुच्छा, गोयमा ! नो चरिमा अचरिमा नेरइया चरिमा वि अचरिमा वि एवं जाव वेमाणिया सिद्धा जहा जीवा।१। आहारए सव्वत्थएगत्तेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे, पुहुत्ते णं चरिमा वि अचरिमा वि। अणाहारओ जीवो सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमे अचरिमे। सेसट्ठाणेसु एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारओ।२। भवसिद्धिओ जीवपदे एगत्तपुहुत्तेणं चरिमे नो अचरिमे, सेसट्ठाणेसु जहा आहारओ। अभवसिद्धिओ सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं नो चरिमे अचरिमे। नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए जीवे सिद्धे य एगत्तपुहुत्तेणं जहा अभवसिद्धिओ।३। सन्नी जहा आहारओ, एवं असन्नी वि, नो सन्नि नो असन्नी जीवपदे सिद्धपदे य अचरिमे, मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेणं।४। सलेस्सो जाव सुक्कलेस्सो जहा आहारओ, नवरं जस्स जा अत्थि। अलेस्सो जहा नो सन्नि नो असन्नी।५। सम्मगादिट्ठी जहा अणाहारओ, मिच्छादिट्ठी जहा आहारओ, सम्मामिच्छादिट्ठी एगिंदिय विगलिंदियवज्जं सिय चरिमे सिय अचरिमे, पुहुत्तेण चरिमा वि अचरिमा वि।६। संजओ जीवो मणुस्सो य जहा आहारओ, असंजओ वि तहेव, संजयासंजए वि तहेव, नवरं जस्स जं अत्थि। नो संजय नो असंजय नो संजयासंजओ जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ।७। सकसाई जाव लोभकसाई

सव्वट्ठाणेसु जहा आहारओ, अकसाई जीवपदे सिद्धपदे य नो चरिमा अचरिमा मणुस्सपदे सिद्धपदे य नो चरिमो अचरिमो, मणुस्सपदे सिय चरिमो सिय अचरिमो ।८। णाणी जहा सम्मदिट्ठी सव्वत्थ, आभिणिबोहियनाणी जाव मणपज्जवनाणी जहा आहारओ, नवरं जस्स जं अत्थि। केवलनाणी जहा नो सन्नि नो असन्नी, अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा आहारओ।९। सजोगी जाव कायजोगी जहा आहारओ, जस्स जो जोगो अत्थि। अजोगी जहा नो सन्नि नो असन्नी।१०। सागारोवउत्तो अणागारोवउत्तो य जहा अणाहारओ।११। सवेदओ जाव नपुंसगवेदओ जहा आहारओ, अवेदओ जहा अकसाई।१२। ससरीरी जाव कम्मगसरीरी जहा आहारओ, नवरं जस्स जं अत्थि। असरीरी जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए।१३। पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं जहा आहारओ, सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं दंडगा भाणियव्वा।१४। इमा लक्खणगाहा, जो जं पाविहिइ पुणो,

भावं सो तेण अचरिमो होइ।

उच्चंतवियोगो जस्स, जेण भावेण सो चरिमो॥१॥

सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ॥सू० २॥

अट्ठारसमे सए पढमो उद्देसो समत्तो॥

छाया—जीवः खलु भदन्त! जीवभावेन किं चरमोऽचरमः गौतम! नो चरमोऽचरमः। नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकभावेन पृच्छा, गौतम! स्याच्च-

रमः स्यादचरमः। एवं यावद्वैमानिकः, सिद्धो यथा जीवः। जीवाः खलु भदन्त! पृच्छा, गौतम! नो चरमा अचरमाः नैरयिकाः चरमा अपि अचरमा अपि, एवं यावद्वैमानिकाः। सिद्धा यथा जीवाः।१। आहारकः सर्वत्रैकत्वेन स्यात् चरमः स्यादचरमः पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि, अनाहारको जीवः सिद्धश्च एकत्वेनापि पृथक्त्वेनापि नो चरमोऽचरमः शेषस्थानेषु एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः।२। भवसिद्धिको जीवपदे एकत्वपृथक्त्वेन चरमो नो अचरमः शेषस्थानेषु यथा आहारकः। अभवसिद्धिकः सर्वत्र एकत्वपृथक्त्वेन नो चरमोऽचरमः। नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिको जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन यथा अभवसिद्धिकः।३। संज्ञी यथा आहारकः एवम् असंज्ञी अपि, नो संज्ञी नो असंज्ञी जीवपदे सिद्धपदे चाचरमः, मनुष्यपदे चरमः एकत्वपृथक्त्वेन।४। सलेश्यो यावत् शुक्ललेश्यो यथा आहारकः नवरं यस्य या अस्ति, अलेश्यो यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी।५। सम्यग्दृष्टि र्यथा अनाहारकः, मिथ्यादृष्टिर्यथाऽऽहारकः सम्यग्मिथ्यादृष्टिः एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जं स्यात् चरमः स्यादचरमः, पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि ६। संयतो जीवो मनुष्यश्च यथा आहारकः, असंयतोऽपि तथैव संयतासंयतोऽपि तथैव नवरं यस्य यदस्ति नो संयत नो असंयत नो संयतासंयतः यथा नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकः।७। सकषायी यावल्लोभकषायी सर्वस्थानेषु यथा आहारकः, अकषायी जीवपदे सिद्धपदे च नो चरमोऽचरमः, मनुष्यपदे च स्याच्चरमः स्यादचरमः।८। ज्ञानी यथा सम्यग्दृष्टिः सर्वत्र, आभिनिबोधिकज्ञानी यावन्मनःपर्यवज्ञानी यथा आहारकः नवरं यस्य यदस्ति, केवलज्ञानी यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी, अज्ञानी यावद्विभङ्गज्ञानी यथा आहारकः।९। सयोगी यावत्काययोगी यथा आहारकः यस्य यो योगोऽस्ति, अयोगी यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी।१०। साकारोपयुक्तोऽनाकारोपयुक्तश्च यथा अनाहारकः।११। सवेदको यावन्नपुंसकवेदको यथा आहारकः, अवेदको यथा अकषायी।१२। सशरीरी यावत् कार्मणशरीरी यथा आहारकः, नवरं यस्य यदस्ति, अशरीरी यथा नोभवसिद्धिक नोअभवसिद्धिकः।१३। पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पञ्चभिरपर्याप्तिभिर्यथा आहारकः, सर्वत्र एकत्व पृथक्त्वेन दण्डका भणितव्याः।१४। इयं लक्षणगाथा--यो यं प्राप्स्यति पुनर्भावं स तेनाचरमो भवति।

अत्यन्तवियोगो यस्य, येन भावेन स चरमः॥१॥

तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति॥सू० २॥

अष्टादशशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः॥

टीका—"जीवेणं भंते!" जीवः खलु भदन्त! "जीवभावेणं" जीवभावेन–जीवत्वस्वरूपेण "किं चरिमे अचरिमे" किं चरमोऽचरमो वेति प्रश्नः। हे भदन्त! जीवो जीवभावेन जीवत्वपर्यायेण किं जीवस्य चरमभागः प्राप्तव्योऽस्ति, किं जीवो जीवत्वं कदाचित्त्यक्ष्यति? अथवा अचरमः जीवत्वचरमसमयस्याऽविद्यमानताऽस्ति कदाचिदपि जीवो जीवत्वपर्यायं न मोक्ष्यति? इति प्रश्नः। भगवानाह–"नो चरिमे अचरिमे" नो चरमोऽचरमः, अविद्यमानजीवत्वचरम-

---

अब सूत्रकार प्रथमादि अवस्थाओं के विपक्षभूत चरमादिको जीवादिपदरूप द्वारों में निरूपित करते हैं—

'जीवेणं भंते! जीवभावेणं किं चरिमे' इत्यादि

टीकार्थ—'जीवे णं भंते! जीवभावे णं' हे भदन्त! जीव जीवत्वस्वरूप से 'किं चरिमे अचरिमे' चरम है या अचरम है? जिसका सर्वदा के लिये अन्त होता है, वह चरम और जिसका कभी अन्त नहीं होता वह अचरम है। जीव अपनी जीवत्वपर्याय को क्या कभी छोडेगा? या नहीं? ऐसा यह गौतम का प्रश्न है। इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं– 'नो चरिमे अचरिमे' हे गौतम! जीव अत्यन्तरूप से अपनी जीवत्वपर्याय को कभी भी नहीं छोडेगा जिसका सर्वदा अन्त–विनाश–हो जाता है वह चरम और जिसका कदापि अन्त नहीं होता वह अचरम है। जीव अपनी जीवत्वपर्याय को क्या कभी छोडेगा? या नहीं छोडेगा ऐसा यह

હવે સૂત્રકાર પ્રથમ વિગેરે અવસ્થાઓના પ્રતિપક્ષરૂપ ચરમાદિને જીવાદિપદ રૂપદ્વારોમાં નિરૂપિત કરે છે–'જીવેણં ભંતે! જીવભાવેણં' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'જીવે ણં ભંતે! જીવભાવે ણં' હે ભગવન્ જીવ જીવપણાથી 'किं चरिमे अचरिमे' ચરમ છે? કે અચરમ? જેનો હમેશાં અંત થાય તે ચરમ છે અને જેનો અન્ત કયારેયપણુ ન થતો હોય તે અચરમ છે. જીવ પોતાના જીવપણાની પર્યાયને શું કોઇપણ સમયે છોડશે? કે નહીં છોડે? એ પ્રમાણેનો આ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે— 'नो चरिमे अचरिमे' હે ગૌતમ! જીવ પોતાના જીવપણાની પર્યાયને અન્યનારૂપથી કયારે પણ છોડશે નહીં જેનો અન્ત–વિનાશ હમેશાં થાય છે, તે ચરમ કહેવાય છે અને જેનો નાશ કોઈપણ સમયે ન થાય તે અચરમ છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જીવભાવથી જીવનો કોઇપણ સમયે અન્ત–નાશ ન થાય તો તેનાથી એ જ સમજાય છે તે એ ભાવથી ચરમ

समयो जीवो जीवत्वमत्यन्तं कदाचिदपि न त्यक्ष्यतीत्युत्तरम्। यस्य सर्वदा अन्तो विनाशो भवति स चरमः, यस्य कदापि अन्तो विनाशो न भवति सोऽचरम इति कथ्यते तदिह जीवस्य जीवभावेन कदापि वियोगो न भवति अतो जीवो न जीवभावेन चरमः अपि तु अचरम एवेति भावार्थः। "नेरइएणं भंते!" नैरयिकः खलु भदन्त! "नेरइयभावेणं पुच्छा" नैरयिकभावेन-चरमोऽचरमो वेत्येवं रूपेण पृच्छा-प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! "सिय चरिमे सिय अचरिमे" स्याच्चरमः स्यादचरमः, यो नैरयिको-नारकादुद्वृत्तः

गौतम का प्रश्न है। इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'नो चरिमे अचरिमे' हे गौतम! जीव अत्यन्तरूप से अपनी जीवत्वपर्याय को कभी भी नहीं छोडेगा जिसका सर्वदा अन्त-विनाश-हो जाता है वह चरम और जिसका कदापि अन्त नहीं होता है वह अचरम है ऐसा कहा गया है। जीसका जीवभाव से कभी भी जब अन्त ही नहीं होता है तो इससे यही जाना जाता है कि वह उस भाव से चरम नहीं है अपितु अचरम ही है।

अब गौतम! प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'नेरइए णं भंते! नेरइय भावेणं पुच्छा' हे भदन्त! नैरयिक नैरयिक रूपसे चरम है या अचरम है? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! सिय चरिमे सिय अचरिमे' हे गौतम! नैरयिक कदाचित्-चरम हैं और कदाचित् अचरम है? तात्पर्य इसका ऐसा है कि जो नारक नरकसे निकलकर पुनः नरक-

---

નથી. પરંતુ અચરમ જ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'नो चरिमे अचरिमे'-હે ગૌતમ! જીવ અત્યંતપણુાથી પોતાના જીવ પર્યાયને કયારેય પણુ છોડતો નથી. જેનો સર્વદા અંત-વિનાશ થઈ જાય છે તે ચરમ અને જેનો કયારેય અંત ન થાય તે અચરમ છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો ભાવ એ છે કે-જેનો જીવભાવથી કયારેય પણુ જો અંતજ થતો નથી. તો તેથી એમજ સમજાય છે કે-તે એભાવથી ચરમ નથી. પરંતુ અચરમ જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'नेरइए णं भंते नेरइयभावेणं पुच्छा' હે ભગવન્! નૈરયિક નૈરયિકપણુાથી ચરમ છે? કે અચરમ છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'गोयमा सिय चरिमे सिय अचरिमे' હે ગૌતમ! નૈરયિક કદાચિત્ ચરમ છે અને કદાચિત્અચરમ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જે નારક

सन् पुनर्नरकगतिं न यास्यति किन्तु मोक्षं गमिष्यति स नैरयिकभावं सर्वदैव विमुञ्चति अतः स चरमः एतद् व्यतिरिक्तो नारकोऽचरमः, अत एवोक्तं कदाचिच्चरमः कदाचिदचरम इति। "एवं जाव वेमाणिए" एवं यावद् वैमानिकः, एवमनेन उक्तप्रकारेण वैमानिकपर्यन्त जीवे चरमत्वाचरमत्ववर्णनं विज्ञेयम् "सिद्धे जहा जीवे" सिद्धो यथा जीवः यथा जीवो जीवत्वं न कदाचिदपि त्यजति स न जीवत्वापेक्षया चरम स्तथा सिद्धोऽपि सिद्धत्वपर्यायं न कदापि त्यजति इत्यतः सिद्धत्वापेक्षया सिद्धो न चरमोऽपितु अचरम एव भवतीति भावः। एकवचनाश्रित्य दण्डकमभिधाय बहुवचनाश्रितदण्डकमाह—"जीवा णं पुच्छा" जीवाः खलु पृच्छा, हे भदन्त! जीवा जीवभावेन—जीवत्वपर्यायेण चरमा अचरमा वेति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! "नो चरिमा अचरिमा" नो चरमा अचरमाः, हे गौतम! जीवाः कदाचिदपि जीवत्व-

---

गति में नहीं जायगा किन्तु मोक्षमें जायगा वह नारक नैरयिक भाव को सर्वदा छोड़ देता है इसलिये उसे चरम और जो नारक ऐसा नहीं है वह अचरम है। इसी कारण यहां ऐसा कहा गया है। 'एवं जाव वेमाणिए' इसी प्रकार से यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये। 'सिद्धे जहा जीवे' सिद्ध अपनी अपनी सिद्धत्वपर्याय की अपेक्षा सदा जीव के जैसा अचरम है क्योंकि वे अपनी उस पर्याय को अब त्रिकाल में भी छोडनेवाले नहीं हैं। जिस प्रकार से यह दण्डक सूत्र-एकवचन को लेकर कहा गया है—उसी प्रकार से बहुवचन को लेकर भी दण्डक कहलेना चाहिये—जैसे 'जीवा णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! समस्त जीव जीवभावसे क्या चरम है या अचरम है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' इत्यादि। हे गौतम! समस्त जीव जीवत्व पर्याय से 'नो चरिमा, अचरिमा' चरम

નરકથી નીકળીને ફરીને નરકગતિમાં ન જાય પણ મોક્ષમાં જાય તે નારક નૈરયિક ભાવને સર્વદા છોડી દે છે. તેથી તેને ચરમ કહ્યો છે. અને જે નારક એવો નથી તે અચરમ છે. એજ કારણથી અહિયાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે. 'एवं जाव वेमाणिए' એ જ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજવું. 'सिद्धे जहा जीवे' સિદ્ધ પોતાના સિદ્ધપણાની પર્યાયથી જીવની માફક સદા અચરમ છે, કેમકે તે પોતાની એ પર્યાયને હવે ત્રણેકાળમાં પણ છોડવાવાળા નથી. જે પ્રમાણે આ દંડક સૂત્ર એક વચનને લઇ કહ્યું છે—એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પણ દંડક બનાવી લેવું જેમ કે—'जीवाणं भंते! पुच्छा' હે ભગવન્ બધા જીવ જીવભાવથી શું ચરમ છે? કે અચરમ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा'

भावं न त्यजन्ति अतस्ते अचरमा एव नतु कदाचिदपि चरमा भवन्तीति। 'नेरइया चरिमा वि अचरिमा वि'' नैरयिकाश्चरमा अपि अचरमा अपि ये नारकाः–नरकादुद्वृत्ताः, नरकं पुनर्न यास्यन्ति किन्तु मोक्षं गमिष्यन्ति, ते नारकभावापेक्षया चरमाः, एतद् व्यतिरिक्ता अचरमाः। 'एवं जाव वेमाणिया'' एवं यावद्वैमनिकाः, एवमेव–नारकवदेव वैमानिकपर्यन्तजीवेषु चरमत्वाचरमत्वयोर्व्यवस्था ज्ञातव्या कदाचित् चरमा अपि कदाचिदचरमा अपि, इति, ''सिद्धा जहा जीवा'' सिद्धा यथा जीवाः, यथा जीवाः–जीवत्वपर्यायमपरित्यजन्तोऽचरमाः, तथा सिद्धा अपि कदाचिदपि सिद्धत्वपर्यायं न त्यजन्ति, इति ते सिद्धा अचरमा एव नतु चरमा

नहीं हैं, किन्तु अचरम हैं। क्योंकि वे अपनी जीवत्वपर्याय को कभी नहीं छोडते हैं। इस प्रकार से 'नेरइया चरिमा वि अचरिमा वि' नैरयिक समस्त चरम भी हैं और अचरम भी हैं। जो नारक नरक से उद्वृत्त होकर पुनः नरकगति में नहीं जाकर मुक्ति में जाते हैं जैसा कि श्रेणिक का जीव अब नरक से निकल कर मोक्ष जावेगा वे नारकभाव की अपेक्षा चरम हैं और जो ऐसे नहीं हैं वे नारक उस भावकी अपेक्षा अचरम हैं। 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार से चरमता और अचरमता वैमानिक तक के समस्त जीवों में भी जाननी चाहिये, 'सिद्धा जहा जीवा' सिद्धों में जीवों के जैसी सर्वदा अचरमता ही है ऐसा जानना चाहिये–क्योंकि जिस प्रकार जीव अपनी जीवत्वपर्याय से कदाचिदपि रहित नहीं होते हैं। इसी प्रकार से सिद्ध भी अपनी सिद्धत्व पर्याय से अब कभी भी रहित होनेवाले नहीं हैं अतः वे अचरम ही

ઈત્યાદિ હે ગૌતમ ? બધા જીવો જીવપણાના પર્યાયથી 'नो चरिमा, अचरिमा' ચરમ નથી પણ અચરમ છે. કેમકે તે પોતાના જીવપણાની પર્યાયને કોઈવખત છોડતા નથી. એજ રીતે 'नेरइया चरिमा वि अचरिमा वि०' સઘળા નૈરયિકો ચરમપણ છે. અને અચરમપણુ છે. જે નારક નરકથી નીકળીને ફરીથી નરકગતિમાં નહીં જતાં મુકિતમાં જાય છે. જેવી રીતે શ્રેણિકનો જીવ. હવે નરકથી નીકળીને મોક્ષમાં જશે તેવા નારકો નારકભાવથી ચરમ છે. અને જેઓ આવા નથી. તે નારકો તે ભાવથી અચરમ છે. 'एवं जाव वेमाणिया' આજ પ્રમાણે ચરમપણું અને અચરમપણું વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોમાં પણ સમજવું. ''सिद्धा जहा जीवा' જીવોની માફક સિદ્ધો હમેશાં અચરમ જ જે તેમ સમજવું. કેમકે જે રીતે જીવ પોતાની જીવ પર્યાયથી કોઇપણ સમયે રહિત થતા નથી. એજ રીતે સિદ્ધપણુ પોતાની સિદ્ધપર્યાયથી કોઇપણ સમયે

इति१। आहारकद्वारमाह-'आहारए' इत्यादि, 'आहारए सव्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे' आहारकः सर्वत्र एकत्वेन स्यात् चरमः स्यादचरमः, आहारकः सर्वत्र जीवादिपदेषु कदाचिच्चरमः कदाचिदचरमो विज्ञेयः, यो हि मोक्षं यास्यति स चरमो यो न मोक्षं यास्यति सोऽचरमः, 'पुहुत्तेणं चरिमा वि अचरिमा वि' पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि। बहुवचनमाश्रित्य आहारकाश्चरमा अपि भवन्ति अचरमा अपि भवन्तीत्यर्थः। 'अणाहारओ जीवो सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो अचरिमो' अनाहारको जीवः सिद्धश्च एकत्वेनापि पृथक्त्वेनापि नो चरमोऽचरमः, अनाहारकपदे अनाहारकत्वेन रूपेण जीवः सिद्धश्च अचरमो वक्तव्यः, अनाहारकत्वस्य तदीयस्य अपर्यवसितत्वात् जीवश्च सिद्धावस्थ एव ग्राह्य इति, अनाहारको जीवः सिद्धश्च, इमौ द्वावपि एकत्वेन पृथक्त्वेन च न चरमोऽपितु अचरम एवेति,

---

है १, आहारकद्वार–'आहारए सव्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे' आहारक सर्वत्र एकवचन की अपेक्षा से कदाचित् चरम है और कदाचित् अचरम है। जो आहारक मोक्षको जायगा वह चरम और जो मोक्ष को नहीं जायगा वह अचरम है। 'पुहुत्तेणं चरिमा वि अचरिमा वि' बहुवचन की अपेक्षा से भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये। 'अणाहारओ जीवो सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो अचरिमो' अनाहारक जीव और सिद्ध एकवचन की अपेक्षा से और बहुवचन की अपेक्षा दोनों अपेक्षा से चरम नहीं हैं किन्तु अचरम है अर्थात् अनाहारक पद में अनाहारक भाव की अपेक्षा जीव और सिद्ध अचरम इसलिये कहे गये है कि उनकी अनाहारक अवस्था अपर्यवसित होती है। सिद्धावस्थ जीव ही यहां गृहीत हुआ है। अनाहारक जीव और सिद्ध ये दोनों भी एकवचन और बहुवचन में चरम नहीं हैं, किन्तु अचरम ही हैं।

છૂટવાના નથી તેથી તેઓ અચરમ છે, આહારદ્વાર–'आहारए' ઈત્યાદિ આહારક એકવચનની અપેક્ષા એ બધા જ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. જે આહારક મોક્ષગતિએ જશે તે ચરમ છે. જે મોક્ષગતિ નહીં પામે તે અચરમ છે.'पुहुत्ते णं चरिमा वि अचरिमा वि'અને બહુવચનથીપણ તેજ પ્રમાણે છે તેમ સમજવું. 'अणाहारओ जीवो सिद्धोय एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो नो अचरिमो' આહારક જીવ અને સિદ્ધ એક વચનની અપેક્ષાથી અને બહુવચનની અપેક્ષાથી–બન્નેમાં ચરમ નથી પણ અચરમ જ છે. અર્થાત્ અનાહારક ભાવપણાથી જીવ અને સિદ્ધ બેઉને અચરમ એટલા માટે કહ્યા છે કે–તેઓની અનાહારક અવસ્થા અપર્યવસિત હોય છે, અહિયાં સિદ્ધ અવસ્થા-

अनाहारको जीवोऽनाहारकः सिद्धश्च इत्येवम् आलापद्वयम् 'सेसट्ठाणेसु एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारओ' शेषस्थानेषु एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, शेषस्थानेषु नारकादिपदेषु एकत्वपृथक्त्वाभ्यामपि यथा आहारक स्तथा स्याचरमः स्यादचरमः, यो नारकादित्वेन अनाहारकत्वं न पुनर्लप्स्यते स चरमः, यस्तु अनाहारकत्वं पुनर्लप्स्यते सोऽचरम इति भावः २। भवसिद्धिकद्वारे 'भवसिद्धिओ जीवपदे एगत्तपुहुत्तेणं चरिमे नो अचरिमे' भवसिद्धिको जीवपदे एकत्वपृथक्त्वेन चरमो नो अचरमः, भवसिद्धिको जीवो भवसिद्धिकत्वेन रूपेण चरमः सिद्धिगमनेन भवसिद्धिकत्वस्य चरमत्वमाप्तेः, एतच्च भवसिद्धिकाः सर्वेऽपि जीवाः सिद्धि

अनाहारक जीव और अनाहारक सिद्ध इस प्रकार से दो आलापक हैं। 'सेसट्ठाणेसु एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारओ' शेषस्थानों में-नारकादि पदों में-एकत्व को और पृथक्त्व बहुवचन को लेकर जैसा आहारक के विषय में कदाचित् चरमता कदाचित् अचरमता का कथन किया गया है। उसी प्रकार से जो जीव नारकादिरूप से अनाहारक अवस्था को पुनः प्राप्त नहीं करेगा, वह चरम है और जो अनाहारक अवस्था को पुनः प्राप्त करेगा वह अचरम है।२, भवसिद्धिक द्वारमें 'भवसिद्धिओ जीवपदे एगत्तपुहुत्तेणं चरिमे नो अचरिमे' भवसिद्धिक जीव पद में एकत्वपृथक्त्व में एकवचन में बहुवचन में चरम है अचरम है नहीं है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि भवसिद्धिक जीव भवसिद्धिकरूप से चरम इसलिये है कि सिद्धिप्राप्ति द्वारा भवसिद्धिकता की

વાળા જીવ જ ગ્રહણ થયાં છે. અનાહારક જીવ અને સિદ્ધ એ બન્ને એકવચનથી અને બહુવચનથી ચરમ નથી પરંતુ અચરમ જ છે. અનાહારક જીવ અને અનાહારક સિદ્ધ એ રીતે બે આલાપક બને છે. "सेसट्ठाणेसु एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारओ" બાકીના સ્થાનોમાં-નારકાદિપદોમાં -એક વચન અને બહુ વચનથી આહારકોના વિષયમાં જે પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમતા અને કદાચિત્ અચરમતાનું કથન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે જે જીવ નારકાદિપણાથી અનાહારક અવસ્થા ફરી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે ચરમ છે. અને અનાહારક અવસ્થા જે ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે.

૩ ભવસિદ્ધિકદ્વારમાં-"भवसिद्धिओ-जीवपदे एगत्तपुहुत्तेणं चरिमे नो अचरिमे" ભવસિદ્ધિક જીવ પદમાં એક વચન અને બહુવચનથી-ચરમ છે. અચરમ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભવસિદ્ધિકરૂપથી ચરમ એ માટે કહેવાય છે કે સિદ્ધિની પ્રાપ્તિથી તે ભવસિદ્ધિકપણાની ચરમતાને પ્રાપ્ત

यास्यन्तीति वचनप्रामाण्यात् कथितमिति, 'सेसट्ठाणेसु जहा आहारओ' शेष-स्थानेषु यथा आहारकः शेषेषु नारकादिस्थानेषु स्याच्चरमः, स्यादचरमः यो नारकादिः पुनः संसारं न प्राप्स्यतिस चरमोऽन्यस्तु अचरम इति। 'अभवसिद्धिओ सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं नो चरिमे, अचरिमे' अभवसिद्धिकः सर्वत्र एकत्वपृथक्त्वेन नो चरमोऽचरमः, अभव्यः सर्वत्र जीवादिपदेषु नो चरमः अभव्यस्य भव्यत्वेनाभावात्, 'नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए जीवे सिद्धे य एगत्तपुहुत्तेणं जहा अभवसिद्धिओ' नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिको जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन यथा अभवसिद्धिकः, नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिको जीवपदे सिद्धपदेचैक-

चरमता को प्राप्त कर लेता है–यह कथन 'सब भवसिद्धिक जीव सिद्धिको प्राप्त करेंगे' इस वचन की प्रमाणता को लेकर कहा गया है। 'सेसट्ठाणेसु जहा आहारओ' नारकादि शेषस्थानों में आहारक के जैसा कदाचित् वह चरम भी है और कदाचित वह अचरम भी है। जो संसार को वह प्राप्त नहीं करेगा तो चरम है। और यदि प्राप्त करेगा तो अचरम है, 'अभवसिद्धिओ सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं नो चरिमे अचरिमे' अभवसिद्धिक जीव एकवचन बहुवचन में सर्वत्र चरम नहीं है अचरम है। अभव्य सर्वत्र जीवादि पदों में चरम नहीं है। क्योंकि अभव्य में भव्यरूपसे होने का अभाव है। 'नो भवसिद्धिय नो अभव-सिद्धिए जीवे सिद्धे य एगत्तपुहुत्तेणं जहा अभवसिओ' नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक जीव जीवपद में और सिद्धपदमें एकवचन एवं बहुवचन को आश्रित करके अभवसिद्धिक के जैसा अचरम हैं क्योंकि ये सिद्ध-

કરી લે છે. આ કથન "બધા જ ભવભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે" એ વચનની પ્રમાણુતાના આધારથી કહ્યું છે. "सेसट्ठाणेसु जहा आहारओ" નારકાદિ બાકીના સ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે કોઈ વાર તે ચરમ પણુ થાય છે અને કોઈવાર તે અચરમ પણ થાય છે. જો તે સંસાર પ્રાપ્ત ન કરે તો ચરમ છે અને જો સંસાર પ્રાપ્ત કરે તો અચરમ છે. "अभवसिद्धिओ सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं नो चरिमे अचरिमे" એક વચનથી અભવસિદ્ધિક જીવ ચરમ નથી પણ અચરમ જ છે. અભવ્ય બધે જીવાદિપદોમાં ચરમ નથી, કેમ કે અભવ્યમાં ભવ્યપણુ હોઈ શકતું નથી. ',नो भवसिद्धिय नो अभव सिद्धिए जीवे सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं जहा अभवसिद्धिओ" નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવ, જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનથી અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે અચરમ છે. કેમ કે તેઓ સિદ્ધ રૂપ

वचनं बहुवचनं चाश्रित्य अभवसिद्धिकवद् अचरमः तस्य सिद्धत्वात् सिद्धस्य च सिद्धत्वपर्यायस्य साद्यनन्तत्वात्।३। 'संज्ञिद्वारे 'सन्नी जहा आहारओ' संज्ञी यथा आहारकः, संज्ञित्वेन रूपेण स्याच्चरमः स्यादचरमः इत्यर्थः, 'एवं असन्नी वि' एवम् असंज्ञी अपि, एवम्-संज्ञिवदेव असंज्ञी अपि स्याच्चरमः स्यादचरम इति, 'नो सन्नि नो असन्नी जीवपदे सिद्धपदेय अचरिमे' नो संज्ञि नो असंज्ञी जीवपदे सिद्धपदेव अचरमः, 'मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेण' मनुष्यपदे चरमः एकत्वपृथक्त्वेन उभयनिषेधवाँश्च जीवः सिद्धश्चाचरमः मनुष्यस्तु चरमः, चरमाचरमेत्युभयनिषेधवतो मनुष्यस्य केवलित्वेन पुनर्मनुष्यत्वस्य अलाभात्।४।

रूप होते हैं। और जो सिद्ध हैं वे सिद्धत्व पर्याय की अपेक्षा सादि अनन्त कहे गये हैं। संज्ञिद्वार में -'सन्नी जहा आहारओ' संज्ञी जीव संज्ञित्वरूप से कदाचित् चरम एवं कदाचित् अचरम कहा गया है। 'एवं असन्नी वि' इसी प्रकार से असंज्ञी भी आहारक के जैसा कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होता है। 'नो सन्नि नो असन्नी जीव पदे सिद्धपदेय अचरिमे' नो संज्ञी नो असंज्ञी जीव पदमें और सिद्ध पदमें अचरम है। 'मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेणं' मनुष्यपद में एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके वे चरम हैं। नो संज्ञी नो असंज्ञी जीव और सिद्ध हैं और वे अचरम हैं। परन्तु मनुष्य चरम है। यह चरमता मनुष्य में केवली की अपेक्षा से कही गई जानना चाहिये। क्योंकि अब इसे पुनः मनुष्य भव का लाभ नहीं होता है।

હોય છે. અને જે સિદ્ધપણાની પર્યાયની અપેક્ષાથી સાદિ અનંત કહેવાય છે.

૪ સંજ્ઞિદ્વારમાં 'सन्नी जहा आहारओ' સંજ્ઞીજીવ સંજ્ઞિપણાથી કદાચિત્ ચરમ અને અને કદાચિત્ અચરમ કહેવાય છે. 'एवं असन्नी वि' એજ રીતે અસંજ્ઞીપણુ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ હોય છે. 'नो सन्नी नो असन्नी जीवपदे सिद्धपदेय अचरिमे' નો સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. 'मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेणं' એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને મનુષ્યપદમાં તેઓ ચરમ છે. નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞીજીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં સિદ્ધ છે અને તે અચરમ છે. પરંતુ મનુષ્ય ચરમ છે. આ ચરમપણુ મનુષ્યમાં કેવલીની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું કેમકે કેવલજ્ઞાન થયા પછી તેને ફરીથી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થતો નથી.

लेश्याद्वारे-'सलेस्सो जाव सुक्कलेस्सो जहा आहारओ' सलेश्यो यावच्छुक्ल-लेश्यश्च यथा आहारकः कदाचिच्चरमः कदाचिदचरम स्तथा लेश्यावान् याव-च्छुक्ललेश्यावान् कदाचिच्चरमः कदाचिदचरमो भवति, तत्र यो मोक्षं यास्यति स सलेश्यश्चरमः; यो न मोक्षं यास्यति स सलेश्योऽचरमो भवति, अत्र यावत्पदेन कृष्णलेश्यात आरभ्य पद्मलेश्यान्तस्य ग्रहणं भवति, लेश्या कृष्णनीलकापोतादि-रूपा विद्यते यस्य स सलेश्यः, एवं कृष्णा लेश्या विद्यते यस्य स कृष्णलेश्यः, एवं नीलकापोततः पद्मशुक्ललेश्योऽपि। 'नवरं जस्स जा अत्थि' नवरं यस्य या लेश्या अस्ति यस्य जीवस्य कृष्णादिरूपा लेश्या विद्यते तस्यैव जीवविशेषस्य तामेव लेश्याम् अन्तर्भाव्यैव स्याच्चरमत्वं स्यादचरमत्वं वेद्यमिति। 'अलेस्सो

लेश्याद्वारमें--'सलेस्सो जाव सुक्कलेस्सो जहा आहारओ' लेश्या-सहित जाव यावत् शुक्ल लेश्या सहित जाव आहारक के जैसा कदा-चित् चरमहोता है और कदाचित् अचरम होता है। इनमें जो मोक्ष नहीं जावेगा वह सलेश्य जीव अचरम होता है, और जो मोक्ष जावेगा वह चरम होता है। यहाँ यावत् पदसे 'कृष्णलेश्या से लेकर पद्मलेश्यान्त तक का ग्रहण हुआ है। कृष्णनीलकापोत आदिरूप लेश्याएँ जिसके मौजूद हैं वह सलेश्य जीव है। इनमें कृष्णलेश्या जिस जीव को है वह कृष्णलेश्य जीव है। इसी प्रकार से नील, कापोत, तेज, पद्म, और शुक्ल इन लेश्यावाले जीव भी जानना चाहिये। 'नवरं जस्स जा अत्थि' जो कृष्णादिरूपलेश्या जिस जीव को हो इस जीव की उसी लेश्या को लेकर उस जीव में चरमता अचमता का विचार करना चाहिये।

---

૫ લેશ્યાદ્વાર-'સલેસ્સે જાવ સુક્કલેસ્સો જહા આહારઓ' લેશ્યાવાળો જીવ યાવત્ શુકલ લેશ્યાવાળો જીવ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ થાય છે, અને કોઇવાર અચરમ થાય છે. તેઓમાં જેઓ મોક્ષગતિ પામતા નથી તેવા સલેશ્યજીવ અચરમ હોય છે. અને જેઓ મોક્ષગતિએ જાય છે. તેઓ ચરમ હોય છે. અહિં યાવત્પદથી કૃષ્ણલેશ્યાથી આરંભીને પદ્મલેશ્યા પર્યન્તની લેશ્યાઓ જેને છે તે સલેશ્યજીવ છે. તેમાં જે જીવને કૃષ્ણલેશ્યા છે, તે કૃષ્ણ-લેશ્યાવાળોજીવ છે, એજ પ્રમાણે નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુકલ આ બધી લેશ્યાવાળા જીવને પણ તે તે લેશ્યાવાળા સમજવા. 'नवरं जस्स जा अत्थि' આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યા જે જીવને હોય તે જીવને તેજ લેશ્યાનો ઉદ્દેશ કરીને તે જીવમાં ચરમતા અને અચરમતાનો વિચાર કરી લેવો. 'अलेस्सो

जहा नो सन्नि नो असन्नी' अलेश्यो यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी, लेश्यारहितो जीवपदे सिद्धपदेच अचरमः मनुष्यपदे च एकत्वबहुत्वाभ्यां चरम इति भावः ५।

दृष्टिद्वारे च-'सम्मदिट्ठी जहा अणाहारओ' सम्यग्दृष्टिर्यथा अनाहारकः, यथा अनाहारको जीवपदे सिद्धपदे च एकत्वेनापि बहुत्वेनापि नो चरमोऽपितु अचरमः, जीवः सिद्धश्च सम्यग्दृष्टिमान् अचरम एव यतो जीवस्य सम्यक्त्वं प्रतिपतितमपि अवश्यंभावि, सिद्धस्य सम्यक्त्वं तु कदापि न प्रतिपतत्येव। नारकादयस्तु स्याच्चरमाः स्यादचरमाः, ये नारकादयो नारकत्वादिना सह प्रतिपतितं

'अलेस्सो जहा नो असन्नी लेश्यारहित जीव नो संज्ञी नो असंज्ञी के जैसा जानना चाहिये। अर्थात् लेश्याविहीन जीवपद में और सिद्ध पदमें अचरम है और मनुष्य पदमें एकवचन बहुवचन को आश्रित करके चरम है।

दृष्टिद्वारमें—'सम्मदिट्ठी जहा अणाहारओ' सम्यग्दृष्टि अनाहारक के जैसे है। अर्थात्-जैसे अनाहारक जीव एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके जीवपदमें और सिद्धपदमें चरम नहीं है, अपितु अचरम है, परन्तु सम्यग्दृष्टिवाले जीव, और सिद्ध अचरम ही हैं। क्योंकि जीव को प्राप्त हुआ सम्यक्त्व पतित होने पर उसे पुनः अवश्य ही प्राप्त होता है, तथा सिद्ध का जो सम्यग्दर्शन है वह कदापि पतित नहीं होता है। सम्यग्दृष्टि नारकादिकतो कदाचित् चरम और

जहा नो सन्नी नो असन्नी' લેશ્યાવિનાના જીવ નોસંજ્ઞી નોઅસંજ્ઞી પ્રમાણે સમજવા અર્થાત્ લેશ્યા વિનાના જીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને એકવચનથી અને બહુવચનથી મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે.

દૃષ્ટિદ્વારમાં-'सम्मदिट्ठी जाव अणाहारओ' અનાહારક પ્રમાણે સમ્યદૃષ્ટિ-ઓને સમજવા અર્થાત્ જેમ અનાહારકજીવ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ હોતા નથી. પરંતુ અચરમ જ છે. સમ્યદૃષ્ટિવાળા જીવ અને સિદ્ધ અચરમ જ છે. કેમકે જીવને પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વ નાશ પામે ત્યારે તેને ફરીથી જરૂર તે પ્રાપ્ત થાય છે. અને સિદ્ધોનું જે સમ્યગ્દર્શન છે તે કદાપિ પતિત થવાવાળું હોતું નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારક વગેરે કોઇવાર ચમર અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. જે નારક વિગેરે નારકપણાની પર્યાય સાથે પતિત થયેલ સમ્યક્ત્વને ફરીથી પ્રાપ્ત ન કરે તે

सम्यक्त्वं पुनर्नप्राप्स्यन्ति ते चरमाः, ये तु नारकत्वादिना सह प्रतिपतितमपि सम्यक्त्वं पुनः प्राप्स्यन्ति ते अचरमाः। 'मिच्छादिट्ठी जहा आहारओ' मिथ्यादृष्टिर्यथा आहारकः, मिथ्यादृष्टिः स्याच्चरमः स्यादचरम इत्यर्थः, योहि जीवो नरकान्निर्गत्य गुरूपदेशद्वारा मोक्षं यास्यति स मिथ्यादृष्टित्वेन चरमः, यस्तु मोक्षं न यास्यति स मिथ्यादृष्टित्वेन अचरम इति। नारकादिस्तु यो मिथ्यात्व सहितं नारकत्वं पुनर्न प्राप्स्यति स तदपेक्षया चरमः, यस्तु तादृशं नारकत्वं पुनः प्राप्स्यति सोऽचरमः। 'सम्मामिच्छादिट्ठी एगिंदियविगलिंदियवज्जं सिय चरिमे, सिय अचरिमे' सम्यग्मिथ्यादृष्टिरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जं स्याच्चरमः

कदाचित् अचरम होता हैं-जो नारकादिक नारकत्वादि पर्याय के साथ प्रतिपतित हुए सम्यक्त्व को पुनः नहीं पायेंगे वे चरम हैं, और जो नारकत्वादि के साथ प्रतिपतित हुए सम्यक्त्व को पुनः प्राप्त करेंगे वे अचरम हैं। 'मिच्छादिट्ठी जहा आहारओ' मिथ्यादृष्टि जीव आहारक के जैसा कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होता है। जो जीव नारक से निकलकर मोक्ष जावेगा वह मिथ्यादृष्टिरूप से चरम है और जो मोक्ष नहीं जावेगा वह मिथ्यादृष्टिरूप से अचरम है। तथा जो नारकादिक मिथ्यात्वसहित नारकत्व को पुनः प्राप्त नहीं करेगा। वह उस अपेक्षा से चरम है एवं जो ऐसे नारकत्व को पुनः प्राप्त करेगा वह अचरम है। 'सम्मामिच्छदिट्ठी एगिंदियविगलिंदियवज्जं सिय चरिमे सिय अचरिमे' एकेन्द्रिय जीवों को और विकलेन्द्रिय जीवों को मिश्रदृष्टि नहीं होती है इसलिये यहां उनका परिहार किया गया है। अतः इन्हें छोडकर सम्यग्मिथ्यादृष्टि कदाचित्

ચરમ છે. અને જે નારકપણાની સાથે પતિત થયેલા સમ્યકૂત્વને ફરીને પ્રાપ્ત કરશે તેઓ અચરમ છે. 'मिच्छादिट्ठी जहा आहारओ' આહારક પ્રમાણે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. જે જીવ નારકથી નીકળીને ગુરૂના ઉપદેશથી મેક્ષ મેળવતા નથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપે અચરમ છે. તેમજ જે નારક વિગેરે મિથ્યાત્વ સાથે નારકપણાને ફરીથી નહીં પ્રાપ્ત કરે તે અપેક્ષાએ તે ચરમ છે. અને તેવા નારકપણાંને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે. 'सम्मामिच्छादिट्ठि एगिंदियविगलिंदियवज्जं सिय चरिमे सिय अचरिमे' એકેન્દ્રિય જીવોને અને વિકલેન્દ્રિયજીવોને મિશ્રદષ્ટિ હોતી નથી, તેથી અહિયાં તેને છોડી દીધા છે. જેથી તેને છોડીને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક

स्यादचरमः, 'एगिंदियविगलिंदियवज्जं' इति, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां विल-मिश्रत्वं न भवतीति नारकादिदण्डके मिश्रालापे एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः नैव वक्तव्या इति भावः, इदमुपलक्षणम् तेन सम्यग्दृष्ट्यालापके एकेन्द्रियवर्ज मित्यध्येतव्यम् यतः एकेन्द्रियाणां सिद्धान्ते सास्वादनसम्यग्दर्शनाभावात् । एव-मन्यत्रापि यत्र यस्य सम्भावना न भवति तत्र तस्य परित्यागः कर्त्तव्यः । यथा संज्ञिपदे एकेन्द्रियादयो वर्जनीयाः, असंज्ञिपदे ज्योतिष्कादयः परित्याज्या इति । 'सिय चरिमे सिय अचरिमे' स्याच्चरमः स्यादचरमः सम्यग्मिथ्यादृष्टिः स्याच्चरमः यस्य तत्प्राप्तिः पुनर्न भविष्यति, यस्यतु सम्यग्मिथ्या दृष्टित्वं पुन र्भविष्यति सोऽचरमो भवतीति। 'पुहुत्तेणं चरिमावि अचरिमावि' पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि यथा एकवचनमाश्रित्य स्याच्चरमत्वं स्यादचरमत्वम् तथा बहुवचनाश्रयणेनापि स्याच्चरमाः स्यादचरमा अपि, इति भावः ।६।

चरम और कदाचित् अचरम है । तात्पर्य यही है कि नारकादि दण्डक में मिश्रालाप में एकेन्द्रिय विकलेन्द्रिय नहीं कहना चाहिये । यह पद उपलक्षणरूप है । इससे सम्यग्दृष्टि के आलापक में भी 'एकेन्द्रिय वर्ज यह पद लगा लेना चाहिये । क्योंकि सिद्धान्त में एकेन्द्रियों के सम्य-ग्दर्शन का अभाव कहा गया है । इसी प्रकार से अन्यत्र भी जहां जिस की संभावना नहीं है वहां उसका परित्याग कर देना चाहिये, जिसे संज्ञिपद में एकेन्द्रिय और असंज्ञि पदमें ज्योतिष्कादिक को छोड लिया गया हैं । 'सिय चरिमे सिय अचरिमे' जिस सम्यग् मिथ्या-दृष्टि को उस सम्यग्मिथ्यादृष्टित्व की प्राप्ति पुनः न होगी वह चरम है और जिसको उस की प्राप्ति पुनः होगी वह अचरम है। 'पुहुत्तेण चरिमा वि, अचरिमा वि' जिस प्रकार से एकवचन को आश्रित करके कदाचित् चरमता और कदाचित् अचरमता कही गई है। उसी प्रकार

વગેરે દંડકમાં મિશ્ર આલાપકમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય તેમ કહેવું ન જોઈએ આ પદ ઉપલક્ષણ રૂપે છે. તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિના આલાપકમાં પણ 'એકેન્દ્રિયવર્જ' આ પદ લગાવી લેવું જોઈએ. કેમકે સિદ્ધાન્તમાં 'એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદન સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ કહ્યો છે. એ જ પ્રમાણે બીજે પણ જ્યાં જેની સંભાવના ન હોય ત્યાં તેનો ત્યાગ કરી લેવો. જેમ સંજ્ઞિપદમાં એકેન્દ્રિય વિગેરે અને અસંજ્ઞિપદમાં જ્યોતિષ્ક વિગેરેને છોડી દેવામાં આવ્યા છે. 'સિય ચરિમે સિય અચ-રિમે' જે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિને તે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિપણાની ફરીથી પ્રાપ્તિ થશે નહીં તે ચરમ છે. અને ફરીથી જેને તેની પ્રાપ્તી થશે તે 'પુહુત્તેણ ચરિમાવિ અચરિમાવિ' જે રીતે એકવચનના આશ્રયથી કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર

संयतद्वारे—'संजओ जीवो मणुस्सो य जहा आहारओ' संयतो जीवो मनुष्यश्च यथा आहारकः। संयतो जीवः स्याच्चरमः स्यादचरमः, यस्य पुनः संयमो न भविष्यति सिद्धिगमनात् स चरमः, यस्य पुनः प्रपतितोऽपि संयमः पुनः स्यात् स तु अचरमः। एवं मनुष्योऽपि, यस्य मनुष्यस्य प्रपतितोऽपि संयमो न पुनरपि स्यात् स चरमः, यस्यतु संयमः पुनः स्यात् सोऽचरमः, जीवमनुष्यौ एव स्याच्चरमौ स्यादचरमौ यत एतयोरेव संयतत्वं नान्येषामिति, 'असंजओ वि तहेव' असंयतोऽपि तथैव, असंयतोऽपि आहारक इव स्याच्चरमः स्यादचरमः—असंयतो गुर्वाद्युपदेशेन मोक्षं यास्यति, 'संजयासंजए वि तहेव' संयतासंयतो

से बहुवचन के आश्रयण से भी यहां कदाचित् चरमता और कदाचित् अचरमता कह लेना चाहिये।

संयत द्वार में–'संजओ जीवो मणुस्सो य जहा–आहारओ' संयत जीव और संयत मनुष्य आहारक के जैसे हैं जिस जीव के सिद्धि में गमन हो जाने से अब पुनः संयम नहीं होगा वह संयतजीव चरम है। परन्तु जिसके पतित हुआ भी संयम पुनः प्राप्त होगा वह संयत जीव अचरम है। इसी प्रकार से जिस मनुष्य के पतित हुआ भी संयम पुनः नहीं होगा वह चरम और जिसको वह पुनः होगा वह अचरम है। जीव और मनुष्य ही कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होते हैं। क्योंकि इन दोनों में ही संयतत्व होता है अन्य जीवों में नहीं। 'असंजओ वि तहेव' असंयत जीव भी आहारक के जैसा कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होता है। असंयत गुरु आदि के उपदेश से मोक्ष जावेगा।

અચરમપણુ કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે બહુવચનના આશ્રયથી પણ અહિયાં કોઈવાર ચરમપણું અને કોઈવાર અચરમપણું સમજવું

૭ સંયતદ્વારમાં—'संजओ जीवो मनुस्सो य जहा आहारओ' સંયતજીવ અને સંયતમનુષ્ય આહારક પ્રમાણે છે. જે જીવને સિદ્ધિગમન થઈ જવાથી ફરીથી સંયત નહીં બને તે સંયતજીવ ચરમ છે. પરંતુ જે પતિત થયેલાને સંયમ ફરીથી પ્રાપ્ત થશે તે સંયતજીવ અચરમ છે તેજ પ્રમાણે જે સંયમથી પતિત થયેલા મનુષ્યને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો ન હોય તે ચરમ છે. અને જેને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો હોય તે અચરમ છે. જીવ અને મનુષ્ય જ કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ છે. કેમકે તે બન્નેમાં જ સંયતપણું હોય છે. અન્ય જીવોમાં નહીં 'असंजओ वि तहेव' અસંયત જીવપણ આહારકની માફક કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે, ગુરૂ વિગેરેના ઉપદેશથી અસંયત

ऽपि तथैव, संयतासंयत इति देशविरतः, एतादृशो जीव आहारक इव स्याच्चरमः स्यादचरमः, 'नवरं जस्स जं अत्थि' नवरं यस्य यदस्ति यस्य जीवस्य यत् संयतासंयतत्वं सम्भवति तस्यैव जीवस्य तत् संयतासंयतत्वं वक्तव्यं नान्येषामिति० संयतासंयतत्वं जीवपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यपदेष्वेव अध्येतम् एतेषामेव देशविरतेः सद्भावात्, 'नो संजय नो असंजय नो संजयासंजओ जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ' नो संयत नो असंयत नो संयतासंयतो यथा नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकः। नो संयतः नो असंयतः नो संयतासंयतः अचरम एव नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकवदेव निषिद्धत्रयस्य अचरमत्वं, सिद्धत्वादेवेति। संयतद्वारस्यायं भावः-संयतो जीवश्चरमोऽपि भवति अचरमोऽपि भवति यस्य पुनः संयतत्वप्राप्तिर्न भविष्यति स चरमः यस्य तु प्रपतितसंयमस्य पुनरपि संयमप्राप्ति र्भविष्यति सोऽचरमः, एवमेव मनुष्यवदेव चरमत्वाचरमत्वं ज्ञातव्यम्, असंयतोऽपि आहारकवदेव चरमोऽपि भवति अचमोऽपि भवति संयतासंयतोऽपि-देशविरतोऽपि आहारकवदेव चरमोऽपि अचरमोऽपि ज्ञातव्यः, परन्तु संयतासंयतत्वमिति देशविरतित्वम्, तत् जीवपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यैः तत् त्रितयस्थाने एव भवति अन्येषां तदभावादिति, नो संयत नो असंयत नो संयतासंयतः सिद्धोऽचरम एव भवति यतः सिद्धत्वस्य नित्यत्वेन तस्य चरमत्वं न भवतीति।७।

'संजयासंजए वि तहेव' संयता संयत भी इसी प्रकार से है। संयता संयत देशविरत होता है। ऐसा जीव आहारक के जैसा कदाचित् चरम होता है कदाचित् अचरम होता है। 'नवरं जस्स जं अत्थि' जिस जीव को संयतासंयतत्व हो उसी जीव को वह कहना चाहिये। सब को नहीं। संयतासंयतरूप देशविरत जीव, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च एवं मनुष्य इन पदों में ही होता है अतः वह इनमें ही कहना चाहिये। 'नो संजय नो असंजय नो संजयासंजयओ जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ' नो संयत नो असंयत और नो संयतासंयत सिद्ध हैं और वे अच-

---

મોક્ષ પામશે. 'संजया संजए वि तहेव' સંયતાસંયત પણ અસંયત પ્રમાણે ચરમાચરમ છે. સંયતાસંયત દેશવિરત હોય છે. એવો જીવ આહારક કોઈ વખત ચરમ હોય છે અને કોઈવાર અચરમ હોય છે 'नवरं जस्स जे अत्थि' જે જીવને સંયતા સંયતપણું હોય તે જ જીવને તે પ્રમાણે કહેવું બધાને નહીં સંયતાસંયતરૂપ દેશવિરત જીવ, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ અને મનુષ્ય આ પદોવાળાને જ હોય છે. તેથી તે તેઓને જ કહેવું 'नो संजय नो असंजय नो संजयासंजओ जहा नो भवसिद्धय नो अभवसिद्धिओ' નો સંયત નો અસં-

भ० ७६

कषायद्वारे—'सकसाई जाव लोभकसाई सव्वट्ठाणेसु जहा आहारओ' सकषायी यावल्लोभकषायी सर्वस्थानेषु यथा आहारकः, कषायेन सह वर्तते इति सकषायः—क्रोधादिकषायवान् तथा यावत् क्रोधकषायी मानकषायी मायाकषायी लोभकषायी जीवादिस्थानेषु सर्वेऽपि स्याच्चरमः स्यादचरमः, तत्र यो मोक्षं यास्यति स सकषायत्वेन चरमो ज्ञातव्यः, यो मोक्षं न प्राप्स्यति स सकषायित्वेन अचरमः, नारकादिस्तु यः सकषायित्वं नारकाद्युपेतं न पुनः प्राप्स्यति स नारकादिः सकषायित्वेन चरमः तद्भिन्नोऽचरमः। 'अकसाई जीवपदे सिद्धे

रम ही होते हैं क्योंकि सिद्ध अवस्था नित्य ही होती है। अतः उसमें चरमता नहीं होती है।

कषायद्वारमें—'सकसाई जाव लोभकसाई सव्वट्ठाणेसु जहा आहारओ' सकषायी यावत् लोभकषायी सर्वस्थानों में आहारक के जैसा हैं-क्रोधादि कषायवाले जीव का नाम सकषाय है। क्रोधकषायवाला, मानकषायवाला, मायाकषायवाला एवं लोभकषायवाला जीव जीवादिस्थानों में सबमें कदाचित् चरम होता है, और कदाचित् अचरम होता है। जो कषायी जीव मोक्ष जावेगा वह अकषायी अवस्था की अपेक्षा चरम और जो मोक्ष नहीं जावेगा वह सकषायि-अवस्था की अपेक्षा अचरम है। जो नारकादिनरकादियुक्त कषायि अवस्था को पुनः प्राप्त नहीं करेगा वह नारकादि सकषायिरूप से चरम है और इससे भिन्न जो नारकादि है-अर्थात् कषाययुक्त नारकादि अवस्था को पुनः प्राप्त

યત ને સંયતાસંયત સિદ્ધ છે. અને તે અચરમ જ હોય છે. કેમકે સિદ્ધ અવસ્થા નિત્ય જ હોય છે. જેથી તેમાં ચરમતા હોતી નથી.

કષાયદ્વારમાં—સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ સવ્વટ્ઠાણેસુ જહા આહારઓ' સકષાયી યાવત્ લોભકષાયી બધાસ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે છે. ક્રોધ વિગેરે કષાયવાળા જીવનું નામ સકષાય છે. ક્રોધકષાયવાળા, માનકષાયવાળા, માયાકષાયવાળા અને લોભકષાયવાળા જીવ બધા જીવસ્થાનોમાં કદાચિત્ ચરમ હોય છે. અને કદાચિત્ અચરમ હોય છે. જે કષાયીજીવ મોક્ષ જવાના હોય તે સકષાયી અવસ્થાની અપેક્ષાએ ચરમ છે. અને મોક્ષ જવાના ન હોય તે અપેક્ષા એ સકષાયી અચરમ છે. જે નારક વિગેરે નરક વિગેરે વાળી કષાયિઅવસ્થા ફરીને પ્રાપ્ત કરવા વાળા ન હોય તે નારક વિગેરે સકષાયિરૂપથી ચરમ છે. અને તેનાથી જુદા પ્રકારના જે નારકાદિ છે. અર્થાત્ કષાયવાળી નારક વિગેરે અવસ્થાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરનાર અચરમ છે. 'અકસાઈ

य नो चरिमो अचरिमो' अकषायी जीवपदे सिद्धपदे च नो चरमोऽचरमः अकषायी–उपशान्तमोहादिः स च जीवो मनुष्यः सिद्धश्च स्यात्, तत्र जीवः सिद्धश्चाचरम एव यतः प्रपतितमपि जीवस्य अकषायित्वं पुनरवश्यंभावि सिद्धत्वस्य तु अकषायित्वं कदाचिदपि न प्रपतति। 'मणुस्सपदे सिय चरिमो सिय अचरिमो' मनुष्यपदे स्याच्चरमः स्यादचरमः, अकषायी मनुष्यपदे चरमोऽचरमोऽपि, मनुष्यस्तु अकषायित्वयुक्तं मनुष्यत्वं यः पुन र्न प्राप्स्यति स चरमः, यस्तु अकषायित्वोपेतं मनुष्यत्वं प्राप्स्यति सोऽचरम इति।७।

ज्ञानद्वारे— णाणी जहा सम्मदिट्ठी सव्वत्थ' ज्ञानी यथा सम्यग्दृष्टिः सर्वत्र ज्ञानी सर्वत्र जीवादिपदेषु अचरमः सम्यग्दृष्टिवत्, अयमाशयः–जीवः सिद्धश्च अचरमः, जीवो हि–विद्यमानज्ञानस्य कारणवशात् प्रतिपातेऽपि पुन स्तस्य

करेगा वह अचरम है। 'अकसाई जीवपदे सिद्धेय नो चरिमो अचरिमो' अकषायी जीवपदमें और सिद्धपदमें चरम नहीं है अचरम है, उपशान्त मोहादिवाला जीव अकषायी होता है। ऐसा वह जीव मनुष्य और सिद्ध होता है और यह अचरम ही होता है। कारण कि जीव का पतित भी अकषायित्व भाव पुनः अवश्यंभावी होता है। 'मणुस्सपदे सिय चरिमो सिय अचरिमो' तथा मनुष्य पदमें अकषायित्वयुक्त मनुष्यत्व को पुनः प्राप्त नहीं करेगा, वह चरम है, और जो अकषायित्वयुक्त मनुष्यत्व को जो पुनः प्राप्त करेगा वह अचरम है। ज्ञानद्वार में–'णाणी जहा सम्मदिट्ठी सव्वत्थ' ज्ञानी सर्वत्र जीवादि पदों में सम्यग्दृष्टि के जैसा अचरम है। इसका आशय ऐसा है–ज्ञानद्वार में जीव और सिद्ध अचरम होते हैं। कारणवश जीव को विद्यमान ज्ञान का प्रतिपात हो जाने पर

જીવપદે સિદ્ધે ય નો ચરિમો અચરિમો' અકષાયી જીવપદમાં અને સિદ્ધ પદમાં ચરમ હોતા નથી. પણ અચરમ છે. ઉપશાંત મોહાદિવાળા જીવ અકષાયી હોય છે, એવો તે જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ હોય છે. અને તે અચરમ જ હોય છે. કારણ કે જીવનું પતિત થયેલ અકષાયીપણુ ફરીથી અવશ્યંભાવી હોય છે. 'મણુસ્સપદે સિય ચરિમો સિય અચરિમો' તથા મનુષ્ય પદમાં અકષાયીવાળા મનુષ્યપણાને ફરી પ્રાપ્ત ન કરવાવાળા ચરમ છે. અને જે અકષાયીવાળા મનુષ્યપણાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરનાર હોય તે ચરમ છે.

જ્ઞાનદ્વાર––''ણાણી જહા સમ્મદિટ્ઠી સવ્વત્થ' જ્ઞાની બધે જીવાદિપદોમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રમાણે અચરમ છે. આ કથનનો આશય એવો છે કે–જ્ઞાનદ્વારમાં જીવ અને સિદ્ધ અચરમ હોય છે. કારણવશ જીવને વિદ્યમાન જ્ઞાનનો અભાવ

ज्ञानस्यावश्यंभावेन अचरमः, सिद्धस्तु अक्षीणज्ञानभाव एव भवतीत्यतोऽचरमः शेषास्तु येषां ज्ञानसहितनारकत्वादीनां पुनः प्राप्तेरसंभवा ते चरमाः एतद्भिन्ना अचरमाः, 'सव्वत्थ' इति, सर्वत्र सर्वेषु जीवादिसिद्धपर्यन्तपदेषु एकेन्द्रियवर्जितेषु सम्यग्दृष्टिवद्विज्ञेयम् इति। ज्ञानभेदानाश्रित्याह–'आभिनिबोहियनाणी जाव मणपज्जवनाणी जहा आहारओ' आभिनिबोधिकज्ञानी यावन्मनःपर्यवज्ञानी यथा आहारकः, अत्र यावत्पदेन अवधिश्रुतज्ञानयोः सङ्ग्रहः, आभिनिबोधिकादि ज्ञानवान् आहारकवदेव ज्ञातव्यः स्याच्चरमः स्यादचरमः, तत्र आभिनिबोधिकादिज्ञानकेवलज्ञानप्राप्त्या यः पुनरपि न प्राप्स्यति स चरमः, एतद्भिन्नोऽचरमः। 'नवरं जस्स जं अत्थि' नवरं यस्य यदस्ति, यस्य–जीवनार-

---

भी पुनः उस ज्ञान की अवश्य प्राप्ति हो जाती है। इससे वह इस द्वारमें अचरम हैं। तथा सिद्ध तो अक्षीण ज्ञान भाववाले ही होते हैं–इससे वे अचरम हैं। तथा जिन ज्ञान सहित नारकत्वादिकों को पुनः ज्ञान सहितनारकत्वादिक की प्राप्ति नहीं है वे चरम हैं और इससे जो भिन्न है–वे अचरम हैं। 'सव्वत्थ' जीव से लेकर सिद्ध पर्यन्त पदों में एकेन्द्रिय को छोडकर सम्यग्दृष्टि के जैसा जानना चाहिये। 'आभिनिबोहियनाणी जाव मणपज्जवणाणी जहा आहारओ' आभिनिबोधिक ज्ञानी यावत् मनःपर्यवज्ञानी आहारक के जैसे हैं–यहां यावत् पदसे श्रुतज्ञान और अवधिज्ञानका ग्रहण किया गया है जो आभिनिबोधिकज्ञानी यावत् मनःपर्यवज्ञानी आभिनिबोधक आदि ज्ञान को केवलज्ञान की प्राप्ति हो जाने से पुनः प्राप्त नहीं करेगा वह चरम है और इससे भिन्न वह अचरम है। 'नवरं जस्स जं अत्थि' जिस

થવા છતાં પણ ફરીથી તેને તે જ્ઞાનની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી આ દ્વારમાં તે અચરમ છે. અને સિદ્ધ તો અક્ષીણ જ્ઞાનવાળા જ હોય છે. તેથી તેઓ અચરમ છે. જે જ્ઞાનવાળા નારકાદિકોને ફરીથી જ્ઞાન સહિત નારકત્વાદિકની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેઓ ચરમ છે. અને તેનાથી ભિન્ન હોય તે અચરમ છે. 'સવ્વત્થ' જીવથી આરંભીને સિદ્ધ પર્યન્તના પદોમાં એકેન્દ્રિયોને છોડીને સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા પ્રમાણે સમજવા.'आभिणिबोहियनाणी जाव मणपज्जवणाणी जहा आहारओ' આભિનિબોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃ પર્યવજ્ઞાની આભિનિબોધિક વગેરે જ્ઞાનીને–કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે નહીં તેથી તે ચરમ છે. અને તેનાથી ભિન્ન અચરમ છે. 'નવરં' जस्स जं

कादे यद्दाभिनिबोधिकादि-ज्ञानमस्ति तस्यैव जीवनारकादेस्तदाभिनिबोधिकादिज्ञानं वाच्यं नान्येषामिति। 'केवलनाणी जहा नो सन्नि नो असन्नी' केवल ज्ञानी यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी, केवलज्ञानी अचरमतया वक्तव्य इत्यर्थः। 'अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा आहारओ' अज्ञानी यावद्विभङ्गज्ञानी यथा आहारकः, अज्ञानी यावद्विभङ्गज्ञानी आहारकवदेव स्याच्चरमः स्यादचरमः, अत्र यावत्पदेन मत्यज्ञानि श्रुताज्ञानिनोः संग्रहो भवति यो हि अज्ञानं न पुनः प्राप्स्यति स चरमः, यस्त्वभव्यो जीवो ज्ञानं न प्राप्स्यति सो ऽचरम इति।९।

योगद्वारे—'सजोगी जाव कायजोगी जहा आहारओ' सयोगी यावत्काय योगी यथा आहारकः, अत्र यावत्पदेन मनोयोगि वचोयोगिनोः संग्रहो भवति,

---

जिस नारकादिक जीव को जो आभिनिबोधिक आदि ज्ञान होता है, उसी जीव को वह आभिणिबोधिक आदि ज्ञान कहना चाहिये अन्य को नहीं। 'केवलनाणी जहा नो सन्नि नो असन्नी' केवलज्ञानी नो संज्ञी नो असंज्ञी के जैसा अचरम है। 'अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा आहारओ' अज्ञानी यावत् विभङ्गज्ञानी आहारक के जैसा हैं। अर्थात् कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम हैं। यहां यावत्पद से मत्यज्ञानी श्रुताज्ञानी इन दो का ग्रहण है। जो अज्ञान को पुनः प्राप्त नहीं करेगा वह चरम है और जो अभव्य जीव ज्ञान को नहीं प्राप्त करेगा वह अचरम है। योगद्वारमें-'सजोगी जाव कायजोगी जाव आहारओ सयोगी यावत् काययोगी आहारक के जैसा कदाचित् चरम होता है और कदाचित् अचरम होता है! यहां यावत्पद से

अत्थि' જે નારક વિગેરે જીવને આભિનિબોધિક જ્ઞાન થાય છે. તે જ જીવને તે આભિનિબોધિકજ્ઞાન કહેવું અન્યને નહીં'. 'केवलणाणी जहा नो सन्नी नो असन्नी' કેવળજ્ઞાની નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી પ્રમાણે અચરમ છે. 'अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा आहारओ' અજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની આહારક પ્રમાણે સમજવા. અર્થાત્ તેઓ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં યાવત્પદથી મત્યજ્ઞાની, શ્રુતાજ્ઞાની આ બે ગ્રહણ થયા છે. જે ફરીથી અજ્ઞાનને પ્રાપ્ત ન કરે તે ચરમ છે. જે અભવ્યજીવ જ્ઞાનને ફરીથી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે અચરમ છે.

યોગદ્વારમાં—'सयोगी जाव कायजोगी जाव आहारओ' સયોગી યાવત્ કાયયોગી આહારક પ્રમાણે કોઈવાર ચરમ હોય છે. અને કદાચિત્ અચરમ

आहारकवदेव मनःप्रभृतिकयोगवान् स्याच्चरमः स्यादचरमः, 'जस्स जो जोगो अत्थि' यस्य यो योगोऽस्ति, यस्य जीवादेर्यादृशो योगो मनःप्रभृतिको भवेत् तस्यैव स योगो वक्तव्य इति। 'अजोगी जहा नो सन्नि नो असन्नी' अयोगी यथा नो संज्ञि नो असंज्ञी, अयोगी-चतुर्दशगुणस्थानवर्त्ती केवली अयोगीत्यर्थः, जीवपदे सिद्धपदे चाचरमो मनुष्यपदे च चरमो ज्ञातव्यः ।१०।

'सागारोवउत्तो अणागारोवउत्तोय जहा अणाहारओ' साकारोपयुक्तोऽनाकारोपयुक्तश्च यथाऽनाहारकः, जीवपदे सिद्धपदे चैकत्वेन पृथक्त्वेनापि नो चरमः अपितु अचरमः, अन्यत्र स्याच्चरमः स्यादचरम इत्यर्थः ।११।

'सवेदगो जाव नपुंसगवेदगो जहा आहारओ' सवेदको यावद् नपुंसकवेदको यथा आहारकः, स्याच्चरमः स्यादचरमः, अत्र यावत्पदेन स्त्री पुरुषवेदयोर्ग्रह-

---

मनोयोगी और वचनयोगी का ग्रहण हुआ है। 'जस्स जो जोगो अत्थि' जिस जीव को जो योग-मन आदि होता हैं उसी को वही योग कहना चाहिये। 'अजोगी जहा नो सन्नि नो असन्नी' चक्षुर्दशगुणस्थानवर्ती जीव को अयोगी कहा गया है। यह अयोगी जीवपदमें और सिद्धपद में अचरम है और मनुष्य पदमें चरम है। 'सागारोवउत्तो अणागारोवउत्तो य जहा अणाहारओ' साकारोपयोगयुक्त और अनाकारोपयुक्त जीव अनाहारक के जैसा जीवपदमें और सिद्धपदमें एकवचन और बहुवचन में चरम नहीं है। अपितु अचरम है। अन्यत्र कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम है। 'सवेदगो जाव नपुंसगवेदगो जहा आहारओ' सवेदक यावत् नपुंसक वेदक आहारक के जैसा कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम है। यहां यावत्पद से स्त्रीपुरुष

હોય છે. અહિયાં યાવત્પદથી મનોયોગી અને વચનયોગીનું ગ્રહણ થયું છે. 'जस्स जो जोगो अत्थि' જે જીવને મનોયોગ વિગેરે જે યોગ હોય છે. તેને તેજ યોગ કહેવો 'अजोगी जहा नो सन्नी नो असन्नी' ચૌદમાં ગુણસ્થાનનાં રહેલા જીવને અયોગી કહ્યા છે. આ અયોગી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે. 'सागारोवउत्तो अणागारोवउत्तोय जहा अणाहारओ' સાકારોપયોગ યુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવ અનાહારક પ્રમાણે જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનમાં ચરમ હોતા નથી. પરંતુ અચરમ છે. અને બીજે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. 'सवेदगो जाव नपुंसकवेदगो जहा आहारओ' સવેદક યાવત્ નપુંસક વેદક આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં

णम्। 'अवेदओ जहा अकसाई' अवेदको यथा अकषायी, अवेदको जीवपदे सिद्धपदे च नो चरमोऽपितु अचरमः, मनुष्यपदे अवेदकः स्याच्चरमः स्यादचरमः।१२।

'ससरीरी जाव कम्मगसरीरी जहा आहारओ' सशरीरी यावत्कार्मणशरीरी यथा आहारकः अत्र यावत्पदेन औदारिकवैक्रियाहारकतैजसशरीराणां ग्रहणं भवति, सशरीरी कदाचिच्चरमः स्यात् कदाचिदचरमः स्यात्, 'नवरं जस्स जं अत्थि' नवरं यस्य यदस्ति, यस्य जीवादेर्यादृशं शरीरं भवेत् तस्य जीवादे स्तादृशशरीरसम्बन्धादेव चरमत्वमचरमत्वं बोध्यम्। 'असरीरी जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ' अशरीरी यथा नो भवसिद्धिकनो अभवसिद्धिकः सिद्धः अशरीरी सर्वत्र पदेषु नो चरमोऽपितु अचरम एव भवतीति ।१३॥

वेदों का ग्रहण हुआ है। 'अवेदओ जहा अकसाई' अवेदक जीव पदमें और सिद्ध पदमें चरम नहीं हैं। अपितु अचरम है। मनुष्य पदमें अवेदक कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम है। ससरीरी जाव कम्मगसरीरी जहा आहारओ' सशरीरी यावत् कार्मणशरीरी आहारक के जैसे है। यहां यावत्पद से औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस इन शरीरों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार शरीरीआहारक के जैसा कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होता है। 'नवरं जस्स जं अत्थि' जिस जीव को जो शरीर होता है उस जीव को उस शरीर के सम्बन्ध से ही चरमत्व अचरमत्व और अचरमत्व जानना चाहिये।'असरीरी जहा नो भव सिद्धिय नो अभवसिद्धिओ' अशरीरी नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक के जैसे सवत्र पदों

યાવત્પદથી સ્ત્રી પુરૂષ વેદનું ગ્રહણ થયું છે. 'अवेदओ जहा अकसाई' અવેદક જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ નથી પરંતુ અચરમ છે. મનુષ્યપદમાં અવેદક કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. ससरीरी जाव कम्मगसरीरी जहा आहारओ' સશરીરી યાવત્ કાર્મણ શરીરી આહારક પ્રમાણે અહિં યાવત્પદથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ આશરીરો ગ્રહણ થયા છે. સરીરી, આહારક પ્રમાણે કોઈવાર ચરમ અને કોઇવાર અચરમ હોય છે. 'नवरं जस्स जं अत्थि' જે જીવને જેવું શરીર હોય છે, તે જીવને તેવા શરીરના સંબંધથી જ ચરમપણું અને અચરમપણું સમજવું. 'असरीरी जहा नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिओ' અશરીરી નોભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે બધા પદોમાં ચરમનથી પરંતુ અચમજ

'पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं जहा आहारओ' पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः पञ्चभिरपर्याप्तिभिरपर्याप्तो यथा आहारकः पञ्च पर्याप्त्या पर्याप्तः पञ्चापर्याप्त्याऽपर्याप्त आहारकवदेव स्याच्चरमः स्यादचरमः, 'सव्वत्थ एगत्त-पुहुत्तेणं दंडगा भाणियव्वा' सर्वत्रैकत्वपृथक्त्वेन दण्डका भणितव्याः, सर्वपदे एकत्वबहुत्वाभ्यां पञ्च पर्याप्त्या पर्याप्तः पञ्चापर्याप्त्याऽपर्याप्तः आहारक-वदेव स्याच्चरमः स्यादचरम इति। 'इमा लक्खणगाहा' इयं लक्षणगाथा चरमत्वा-चरमत्वयोः संग्राहिका वर्तते 'जो जं' इत्यादि 'जो' यः-जीव नारकादिः 'जं भावं' जीवत्वनारकत्वादि भावम् अप्रतितं प्रपतितं वा 'पुणो' पुनः 'पाविहिइ' प्राप्स्यति लप्स्यते स जीवादि 'तेण' तेन भावेन-तद्भावापेक्षया अचरिमो होइ' अचरमो भवति, तथा-'जस्स' यस्य जीवादे 'जेण भावेण' येन भावेन-जीवादि-रूपेण 'अच्चंतवियोगो' अत्यन्तवियोगः-सर्वथा विरहो भवति 'सो' स जीवादिः

में चरम नहीं है किन्तु अचरम ही ही है 'पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं जहा आहारओ' आहारक के जैसा पांच पर्याप्तियों से पर्याप्त जीव और पांच अपर्याप्तियों से अपर्याप्त जीव कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होता है। 'सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं दंडगा भाणियव्वा' सर्वत्र पदों में एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके दण्डक कहना चाहिये। 'इमा लक्खण गाहा' यह लक्षण गाथा चरमत्व और अचरमत्व की संग्राहिका है-'जे। जे' इत्यादि जो जीव एवं नार-कादि जीवत्व एवं नारकादि भाव को चाहे वह अप्रपतित हो या प्रप्रतित हो पुनः प्राप्त करेगा वह जीवादि उस भाव की अपेक्षा से अचरम होता है। तथा जिस जीवादिका जिस जीवादिरूप भाव से अत्यन्त वियोग-सर्वथा

છે. 'पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहि अपज्जत्तीहिं जहा आहारओ' આહારક પ્રમાણે પાંચ પર્યાપ્તિઓથી પર્યાપ્ત જીવ અને પાંચ અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્તજીવ કોઇ-વાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. 'सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं दंडगा भाणियव्वा' બધા પદોમાં એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને દંડક બનાવી લેવા 'इमा लक्खणगाहा' આ લક્ષણુ ગાથા ચરમપણા અને અચરમપણાની સંગ્રાહક છે. 'जो जे' ઇત્યાદિ જે જીવ અને નારકાદિ જીવપણાને અને નારકાદિ ભાવને ચાહેતો તે પતિત ન હોય કે પતિત હોય ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે જીવ વિગેરે તે ભાવની અપેક્ષાથી અચરમ હોય છે. તથા જે જીવાદિના જે જીવાદિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી અત્યન્તવિયોગ-સર્વથા વિરહ હોય છે. તે જીવાદિ તે ભાવની અપેક્ષાથી ચરમ હોય છે.

तेन भावेन-तद्भावापेक्षया 'चरमो' चरमो भवतीति ॥१। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति, 'जाव विहरइ' यावद्विहरति, हे भदन्त! यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वं सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां अष्टादशशतके
प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥१८-१॥

विरत होता है वह जीवादि उस भाव की अपेक्षा से चरम होता है। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति, हे भदन्त! आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह सब सत्य ही है २ इस प्रकार कहकर गौतमने प्रभु को वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तपसे अपनी आत्माको भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये। सू० २।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके अठारहवें शतकका
पहला उद्देशक समाप्त ॥१८-१॥

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે બધું સત્ય જ છે. હે ભગવાન્ આપનું તે સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી. નમસ્કાર કર્યા વન્દના અને નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઢારમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૮-૧॥

મ૦ ૭૭

॥ अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

पूर्वं प्रथमोद्देशकान्ते वैमानिकस्य तद्भावेन चरमाचरमत्वमुपदर्शितम्, अथ च वैमानिकविशेषो यो यद्भावेन चरमो भवति तद्भावसम्बन्धेन कार्तिकश्रेष्ठिन श्चरमत्वमत्र द्वितीयोद्देशके प्रदर्शयिष्यते, इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्याऽऽन्तिमं सूत्रम्-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्-"तेणं कालेणं तेणं समएणं विसाहा नामं नयरी होत्था वन्नओ बहुपुत्तिए चेइए वण्णओ सामीसमोसढे जाव पज्जुवासइ। तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणीपुरंदरे एवं जहा सोलसमसए बितियउद्देसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ नवरं एत्थ आभिओगा वि अत्थि जाव बत्तीसविहं नट्टविहं उवदंसेइ उवदंसित्ता जाव पडिगए। भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारादिट्ठंतो तहेव पुव्वभवपुच्छा जाव अभिसमन्नागया। गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे णामं नयरे होत्था, वन्नओ सहस्संबवणे उज्जाणे वन्नओ तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे कत्तिए णामं सेट्ठी परीवसइ अड्ढे जाव अपरीभूए णेगमपढमासणिए णेगमट्ठसहस्सस्स बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य कोडुंबेसु य एवं जहा रायप्पसेणइज्जे चित्ते जाव चक्खूभूए० णेगमट्ठसहस्सस्स सयस्स य कुडुंबस्स आहेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे समणोवासए अहिगयजीवाजीवे जाव विहरइ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे जाव परिसा पज्जुवासइ। तए णं से कत्तिए सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठ० एवं जहा एक्कारसमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ जाव पज्जुवासइ। तए णं मुणिसुव्वए अरहा कत्तियस्स सेट्ठिस्स धम्म कहा जाव परिसा पडिगया। तएणं से कत्तिए सेट्ठी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता मुणिसुव्वयं जाव एवं वयासी, जाव एयमेयं भंते! जाव से जहेयं तुब्भे वदह, नवरं देवाणुप्पिया! नेगमट्ठसहस्सं आपुच्छामि जेट्ठं पुत्तं च कुडुंबे ठावेमि, तएणं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि। जहासुहं जाव मा पडिबंधं करेह॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये विशाखा नाम नगरी आसीत् वर्णकः, बहुपुत्रकं चैत्यं वर्णकः, स्वामी समवसृतो यावत् पर्युपास्ते। तस्मिन् काले, तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरन्दरः, एवं यथा षोडशशतके द्वितीयोद्देशके तथैव दिव्येन यानविमानेन आगतः, नवरमत्र आभियोगिकाः सन्ति यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाटयविधिमुपदर्शयति उपदर्शयित्वा यावत् प्रतिगतः भदन्त! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावदेवम् अवादीत्, यथा तृतीयशतके ईशानस्य तथैव कूटागारदृष्टान्तः, तथैव पूर्वभवपृच्छा यावदभिसमन्वागता। गौतम इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत् एवं खलु गौतम! तस्मिन् काले तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे हस्तिनापुरं नाम नगरमासीत्, वर्णकः, सहस्राम्रवनमुद्यानम् वर्णकः, तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे कार्तिको नाम श्रेष्ठी परिवसति, आढ्यो यावदपरिभूतः, नैगमप्रथमासनिकः नैगमाष्टसहस्रस्य बहुषु कार्येषु च कारणेषु च कुटुम्बेषु च एवं यथा राजप्रश्नीये चित्रो यावच्चक्षुर्भूतः, नैगमाष्टसहस्रस्य स्वकस्य च कुटुम्बस्याधिपत्यं यावत् कुर्वन् पालयन् च श्रमणोपासकोऽधिगतजीवाजीवो यावद् विहरति। तस्मिन् काले तस्मिन् समये मुनिसुव्रतोऽर्हन् आदिकरः यथा षोडशशते

तथैव यावत् समवसृतः, यावत् परिषत् पर्युपास्ते। ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठी अस्याः कथाया लब्धार्थः सन् हृष्ट तुष्ट० एवं यथा एकादशशते सुदर्शनस्तथैव निर्गतो यावत्पर्युपास्ते। ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हत् कार्त्तिकस्य श्रेष्ठिनो धर्मकथा यावत् परिषत् प्रतिगता। ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठी मुनिसुव्रतस्य अर्हतोऽन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट तुष्ट० उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया उत्थाय मुनिसुव्रतं यावदेवमवादीत् यावदेवमेतद् भदन्त! यावत्तत् यथेदं यूयं वदथ नवरं देवानुप्रियाः! नैगमाष्टसहस्रमापृच्छामि ज्येष्ठपुत्रं च कुटुम्बे स्थापयामि, ततः खलु अहं देवानुप्रियाणामन्तिके प्रव्रजामि यथासुखं यावद् मा प्रतिबन्धं कुरु ॥सू० १॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'विसाहा नामं नयरी होत्था' विशाखा नाम्नी नगरी आसीत् 'वन्नओ' वर्णकः—चम्पा नगरीवद् विशाखा नगर्या वर्णनं कर्त्तव्यम्। 'बहुपुत्तिए चेइए' बहुपुत्रिकं चैत्यम्—बहुपुत्रिकनामकमुद्यानमासीदित्यर्थः 'वन्नओ' वर्णकः—पूर्णभद्रोद्यानवदेव

द्वितीय उद्देशक का प्रारंभ

१८ वें शतक के प्रथमोद्देश के अन्त में वैमानिक देव के तद्भाव की अपेक्षा लेकर चरमता और अचरमता प्रकट की गई है। अब इस द्वितीय उद्देशक में वैमानिक विशेष जिस भाव से चरम होता है उसी तद्भाव सम्बन्ध को लेकर कार्तिक श्रेष्ठी का चरमत्व दिखाया जाता है।

टीकार्थ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'विसाहा नामं नयरी होत्था' विशाखा नामकी नगरीथी 'वन्नओ' औपपातिक सूत्रमें वर्णित चम्पानगरी के जैसा इस नगरी का वर्णन जानना चाहिये। 'बहुपुत्तिए चेइए' बहुपुत्रिक नामका इसमें उद्यान था। 'वन्नओ' पूर्णभद्र उद्यान के जैसा इसका भी वर्णन करना

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અઢારમાં શતકના પહેલાં ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિક દેવની તદ્ભાવની અપેક્ષાથી ચરમતા અને અચરમતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશામાં જે વૈમાનિક વિશેષ જે ભાવથી ચરમ થાય છે તે જ ભાવના સંબંધને લઈને કાર્તિક શેઠનું ચરમપણું બતાવવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'विसाहा नामं नयरी होत्था' વિશાખા નામની નગરી હતી. 'वन्नओ' ઔપપાતિપ સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચંપાનગરી પ્રમાણે આ નગરીનું વર્ણન સમજવું. बहुपुत्तिए' તેમાં બહુપુત્રિક નામનું ઉદ્યાન હતું 'वन्नओ' પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાન પ્રમાણે આનું પણ વર્ણન સમ-

अस्यापि वर्णनं कर्तव्यम् 'सामी समोसढे' स्वामी-महावीरस्वामी समवसृतः, 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपास्ते अत्र यावत्पदेन परिषन्निर्गता 'भगवतो धर्मकथा जाता, धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता गौतमो भगवन्तं पर्युपास्ते। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे' शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरन्दरः, 'एवं जहा सोलसमसए बितिय उद्देसए' एवं यथा षोडशशते द्वितीयोद्देशके 'तहेव' तथैव-षोडशशतकीयद्वितीयोद्देशकवर्णितवक्तव्यतावदेव 'दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ' दिव्येन यानविमानेन आगतः, सर्वद्धर्या युक्तः, षोडशशतकीय द्वितीयोद्देशे यथा शक्रस्य स्वरूपं निरूपितं यद्वा आगमनकारणं निरूपितम् आगमनप्रकारश्च प्रद-

चाहिये। 'सामी समोसढे' महावीर स्वामी यहां पधारे 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपासना की-यहां यावत् शब्द से 'परिषत् निकली भगवान् ने धर्मकथा कही, धर्मकथा को सुनकर वह परिषद् गई, गौतम प्रभु की पर्युपासना कर रहे थे 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उसी काल और उसी समय में 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे' देवेन्द्र, देवराज, वज्रपाणि, पुरंदर ऐसे शक्र 'एवं जहा सोलसमसए वितियउद्देसए' जैसा कि १६ वें शतक के द्वितीय उद्देशक में कहा गया है, उसी वक्तव्यता के अनुसार 'दिव्वेणं जाणविमाणेणं' दिव्ययान विमान पर बैठकर 'आगओ' सर्वर्द्धि से युक्त हुए आये, यहां सोलहवें शतक के द्वितीय उद्देशक में जैसी शक्र स्वरूप की वक्तव्यता कही गई है, अथवा-उसके आगमन का कारण कहा गया है, और आगमन का प्रकार प्रकट किया गया है

જવું 'सामी समोसढे' મહાવીર સ્વામી તે ઉદ્યાનમાં પધાર્યા 'जाव पज्जुवासइ' પરિષદ તેમને વંદન કરવા આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મદેશના સંભળાવી ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ્ પોતપોતા સ્થળે પાછી ગઈ તે પછી ગૌતમસ્વામી પ્રભુની પર્યુપાસના કરતા હતા તે સમયે 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ અને તે સમયે 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे' દેવેન્દ્ર દેવના ઇન્દ્ર દેવરાજ વજ્રપાણી પુરંદર એવા શક્ર "एवं जहा सोलसमसए बितिय उद्देसए' સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે કથન પ્રમાણે 'दिव्वेणं जाणविमाणेणं' દિવ્ય યાન વિમાનપર બેસીને 'आगओ' સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિવાળા થઈને આવ્યા. સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે શક્રના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે. અથવા શક્રના આગમનનું કારણ પ્રગટ કર્યું છે,

र्शितस्तेनैव रूपेण इहापि सर्वं ज्ञातव्यम्, जम्बूद्वीपस्थितं भगवन्तम् अवधिज्ञानेन पश्यति, दृष्ट्वा समागतः । केवलं तत्राभियोगिकानां शक्रेण सहागमनं भगवत्पार्श्वे न कथितम् इहतु दर्श्यते एतद्वैलक्षण्यं पूर्वापेक्षया, एतदेवाह-'नवरं' एत्थ आभियोगिया वि अत्थि' नवरम् अत्राभियोगिका अपि सन्ति शक्रेण सार्द्धम् आभियोगिकाः समागता इत्यर्थः, 'जाव बत्तीसविहं नट्टविहिं उवदंसेइ' यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिमुपदर्शयति 'उवदंसेत्ता जाव पडिगए' उपदर्श्य नाट्यप्रकारं प्रदर्श्य यावत्प्रतिगतः, शक्रो देवेन्द्रो गतवान् तत्पश्चात् 'भंते त्ति भगवं गोयमे' भदन्त इति भगवान् गौतमः-हे भदन्त ! इत्येवं रूपेण भगवन्तं संबोध्य गौतमः 'समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी' श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावदेवम् अवादीत्, अत्र यावत्पदेन वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा इत्यादीनां संग्रहो

उसी रूप से सब कहना चाहिये, शक्रने अपने अवधिज्ञान द्वारा जम्बूद्वीपस्थित भगवान् को जब देखा तो देखकर वह उस समय आया षोडशक शतक के द्वितीय उद्देशक में शक्र के साथ आभियोगिकदेवों का आगमन भगवान् के पास में नहीं कहा गया है परन्तु यहां वह कहा गया है यही बात 'नवरं अत्थ आभिजोगियावि अत्थि' इस पाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है। 'जाव बत्तीसइविहं णट्टविहिं उवदंसेइ' यहां आकर उसने यावत् ३२ प्रकार की नाट्यविधि दिखलाई 'उवदंसेत्ता जाव पडिगए' नाट्यप्रकार दिखाकर पीछे चला गया, इसके बाद भंते त्ति भगवं गोयमे' हे भदन्त ! ऐसा कहकर गौतमने 'समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी' श्रमण भगवान् महावीर से यावत् इस प्रकार से कहा-पूछा, यहां यावत्पद से 'वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता' इत्यादि पदों

છે, અને આગમનનો પ્રકાર બતાવેલ છે. એજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિં પણ સમજવું શક્રે પોતાના અવધિજ્ઞાનદ્વારા જંબૂદ્વીપમાં સુધર્મ સભામાં બિરાજમાન પ્રભુને જ્યારે જોયા, ત્યારે જોઈને તેજ સમયે શક્ર ત્યાં આવ્યો. સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં શક્રની સાથે તેના આભિયોગિક દેવનું આગમન ભગવાન્ પાસે કહ્યું નથી. પરંતુ અહિયાં તે કહ્યું છે એ જ વાત 'नवरं अत्थ आभिजोगिया वि अत्थि' આ પાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. 'जाव बत्तीसविहं नट्टविहिं उवदंसेइ' અહિં આવીને તેણે બત્રીસ પ્રકારની નાટ્યવિધિ બતાવી 'उवदंसेत्ता जाव पडिगए' નાટ્યવિધિ બતાવીને તે શક્ર પાછો ગયો તે પછી 'भंतेत्ति भगवं गोयमे' હે ભગવન્ એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને ગૌતમ સ્વામીએ 'समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी'' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિયાં યાવત્પદથી ''वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा'' ઈત્યાદિ પદો

भवति 'जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्ठंतो' यथा तृतीयशतके ईशानस्य तथैव कूटारदृष्टान्तः, 'तहेव पुव्वभवपुच्छा' तथैव पूर्वभवपृच्छा, यथा तृतीयशतके ईशानविषये नाट्यदर्शने कूटाकारदृष्टान्तो वर्णित स्तथैव इहापि कूटाकारशालादृष्टान्तो वक्तव्यः, यथैव गौतम ईशानस्य पूर्वभवविषयकं प्रश्नं कृतवान् तथैव इहापि प्रश्नो ज्ञातव्यः कियत्पर्यन्तं तृतीयशतकीयप्रकरणमिह वक्तव्यं तत्राह 'जाव' इत्यादि 'जाव अभिसमन्नागया' यावदभिसमन्वागता-पूर्वभवार्जितपुण्योदयात् प्राप्ता अत्र यावत्पदेन सा दिव्या देवर्द्धिः दिव्या देवद्युतिः प्राप्ता इत्यादीनां संग्रहः, भगवानाह-'गोयमा इ' गौतम इति हे गौतम ! इत्येवं रूपेण संबोध्य 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत्, ''एवं खलु गोयमा !' एवं

का ग्रहण किया गया है। 'जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्ठंतो' जैसा तृतीयशतक में ईशान के विषय में नाट्यदर्शन में कूटाकारशाला का दृष्टान्त वर्णित हुआ है, उसी प्रकार से वह दृष्टान्त यहां पर भी करना चाहिये। 'तहेव पुव्वभवपुच्छा' तथा जैसा ईशान के पूर्वभव का प्रश्न वहां गौतम ने किया है, उसी प्रकार से वही प्रश्न यहां पर भी कहना चाहिये। यह तृतीय शतकीय प्रकरण यहां 'जाव अभिसमन्नागया' यावत् पूर्वभव में अर्जित पुण्य के उदय से प्राप्ति हुई है-इस पाठ तक का ग्रहण करना चाहिये। यहां यावत्पद से 'सा दिव्वा देविड्ढि, दिव्वा, देवज्जुई, लद्धा पत्ता' इत्यादि पदों का ग्रहण किया गया है। 'गोयमाइ' हे गौतम ! इसरूपसे संबोधित करके 'समणे भगवं महावीरे भगवं

ગ્રહણ થયા છે. ''जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्टंतो'' ત્રીજા શતકમાં ઇશાનેન્દ્રના વિષયમાં નાટ્યવિધિના દર્શન પ્રકરણમાં કૂટાકાર શાળાનું દૃષ્ટાંત બતાવેલ છે. તેજ પ્રમાણે તે દૃષ્ટાંત અહિયાં પણ સમજવું. તેમ જ ત્યાં ગૌતમ સ્વામીએ ઇશાનેન્દ્રના પૂર્વભવ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ છે, તેજ પ્રમાણે તેવી જ રીતનો પ્રશ્ન અહિં પણ શક્રને ઉદ્દેશીને કરી લેવો. આ સઘળો ત્રીજા શતકનો વિષય અહિયાં ''जाव अभिसमन्नागया'' યાવત્ પૂર્વભવોપાર્જીત પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ છે.—આ પાઠ સુધી ગ્રહણ કરવો. અહિયાં યાવત્પદથી ''सा दिव्वा देविड्ढि दिव्वा देवज्जुई, लद्धा पत्ता'' વિગેરે પદો ગ્રહણ કરાયા છે. 'गोयमा!' હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને ''समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी'' શ્રમણ ભગવાન્

खलु हे गौतम ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये, 'इहेव जंबुद्दीवे दीवे' इहैव जम्बू द्वीपे द्वीपे 'भारहे वासे' भारते वर्षे 'हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था' हस्तिनापुरनामकं नगरमासीत्, 'वण्णओ' वर्णकः-चम्पानगरीवत् हस्तिनापुरस्यापि वर्णनं कर्तव्यम् 'सहस्संबवणे उज्जाणे' सहस्राम्रवनम्-एतन्नामकमुद्यानमासीत्-'वन्नओ' वर्णकः-पूर्णभद्रचैत्यवद् अस्यापि वर्णनं कर्तव्यम्। 'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसइ' कार्तिको नाम श्रेष्ठी परिवसति, 'अड्ढे' आढ्यः 'जाव अपरिभूए' यावदपरिभूतः, यावत्पदेन बहुधनधान्यगोगवेलकादि युक्तो बहुजनेन चेति सङ्ग्रहः 'णेगमपढमासणिए' नैगमप्रथमासनिकः, नैगमाः-वणिजका स्तेषु मध्ये

गोयमं एवं वयासी' श्रमण भगवान् महावीरने गौतम से ऐसा कहा- 'एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समयेणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे हत्थिनापुरे नामं नयरे होत्था' हे गौतम ! उस काल और उस समयमें इसी जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें भारतवर्षमें हस्तिनापुर नाम का नगर था 'वणओ' इसका वर्णन चम्पानगरी के वर्णन के जैसा जानना चाहिये। 'सहस्संबवणे उज्जाणे' उसमें सहस्राम्रवन इस नामका उद्यान था। 'वन्नओ' पूर्णभद्र चैत्य के जैसा इस का भी वर्णन कर लेना चाहिये-'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' उस हस्तिनापुर-नगरमें 'कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसइ' कार्तिकनाम का सेठ रहता था। 'अड्ढे जाव अपरिभूए' यह बहुत धनवाला था यावत् अपरिभूत किसीसे पराजय पानेवाला नहीं था। यावत्पद से बहुधनधान्य गोगवेल-कादियुक्तः बहुजनेन' इन पदों का संग्रह हुआ है। 'णेगमपढमासणिए'

મહાવીર સ્વામીએ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું—"तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिनापुरे नामं नयरे होत्था" તે કાલે અને તે સમયે તે જંબૂદ્વીપ નામના મધ્યદ્વીપમાં ભરત ક્ષેત્રમાં હસ્તિનાપુર નામનું નગર હતું. "वणओ" તેનું વર્ણન ચંપાનગરીના પ્રમાણે સમજવું. 'सहस्संबवणे उज्जाणे" તેમાં સહસ્રામ્રવન એ નામનું ઉદ્યાન હતું. "वण्णओ" પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની માફક તેનું વર્ણન સમજવું. "तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे" તે હસ્તિનાપુર નગરમાં 'कत्तिए नामं सेट्ठी परीवसइ" કાર્તિક નામનો શેઠ રહેતો હતો. "अड्ढे जाव अपरीभूए" તે ઘણો જ ધનવાન હતો. યાવત્ અપરીભૂત-કોઈથી પરાજય ન પામે તેવો હતો. અહિયાં યાવત્ પદથી બહુ ધન, ધાન્ય, ગાય, ગવેલક વિગેરેથી યુક્ત હતો. "बहुजनेन" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "णेगम

प्रथमासनिकः, प्रथमं मुख्यम् आसनं-स्थानं यस्य स मध्यमासनः स एव प्रथमासनिकः सर्वेषां मध्ये पोषकत्वात् श्रेष्ठः उक्तञ्च-

'जिणधम्मभाविएणं न केवलं धम्मओ धणाओवि ।
णेगम अट्ठहियसहस्सो, जेण कओ अप्पणो सरिसो' ॥१॥

छाया—जिनधर्मभावितेन, न केवलं धर्मतो धनतोऽपि ।
नैगमाष्टाधिकसहस्रो, येन कृत आत्मनः सदृशः ॥१।

'णेगमट्ठसहस्सस्स' नैगमाष्टसहस्रस्य अष्टाधिकसहस्रवणिजाम् 'बहुसु कज्जेसुय कारणेसुय' बहुषु-अनेकप्रकारकेषु कार्येषु तद्गृहकार्यतन्मर्मश्रवणतद्रक्षण तत्

नैगम शब्द का अर्थ वणिक्जन है। वणिक्जनों के मध्यमें इसे प्रथम स्थान प्राप्त था इसीलिये इसे प्रथमासनिक कहा गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि यह उन सबका पोषक जैसा था। कहा भी है। 'जिण धम्मभाविएणं' इत्यादि, जिनधर्म से वासित आत्मा केवल धर्म से दूसरों को सहायक होने से श्रेष्ठ नहीं माना जाता है। किन्तु जो अपने द्रव्य से भी अपने १००८ साधर्मिक बन्धुओं को सहायता पहुँचाता है-उन्हे अपने जैसा बना लेता है वह श्रेष्ठ माना जाता है। इसी कारण यह 'णेगमट्ठसहस्सस्स' १००८ वणिकजनों को उनके 'बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य' अनेक प्रकार के गार्हस्थिक कृत्यों में उसकी धर्माराधना में, धर्म के संरक्षण करनेरूप कार्यों में, एवं उनके निज सम्बन्धी आदि जनों के सन्मान आदि करने के कार्यों में समय २

પઢમાસણિએ" નૈગમ શબ્દનો અર્થ વણિક્ જન થાય છે. વણિક્ જનોમાં તેને મુખ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તેથી તેને પ્રથમાસનિક કહ્યા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે કાર્તિક શેઠ આ બધાનો પોષણ કરનાર હતો. કહ્યું પણ છે કે "जिणधम्मभाविएणं इत्यादि" જિનધર્મથી વાસિત આત્મા હતો પરમ ધર્માત્મા હતો એટલે કે કેવળ ધર્મથી બીજાને સહાયક થવાથી શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતું નથી. પરંતુ જે પોતાના ધનથી પણ એક હજાર આઠ પોતાના સાધર્મિક બંધુઓને સહાયતા કરે છે. અર્થાત્ તેઓને પોતાના જેવા શ્રેષ્ઠ બનાવી લે છે. તેને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. તેજ કારણથી "णेगमट्ठसहस्सस्स" તેણે એક હજાર આઠ વણિક જનોને પોતાના "बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य" અનેક પ્રકારના ગ્રહસ્થ સંબંધી કૃત્યોમાં તેની ધર્મારાધનમાં સુસંરક્ષણ કરવા વાળા કાર્યમાં તેમજ પોતાના અંગત સંબંધી વિગેરે જનોમાં સન્માન કરવા ઇષ્ટ રૂપ કાર્યોમાં ગુમાસ્તા મુનીમ તરીકે રાખ્યા હતા. દરેક સમયે કાર્તિક શેઠ તેઓને સહાયક થતો હતો. તેમજ તેઓને

भ० ७८

स्वजनसन्मानादिकृत्येषु इष्टार्थानां हेतुषु कृषिपशुपोषणवाणिज्यादिषु च 'कोडुंबेसुय' कुटुम्बेषु च स्वपरस्वजनवर्गेषु विषयभूतेषु, 'एवं जहा रायप्पसेणइज्जे' एवं यथा राजप्रश्नीये, 'चित्ते' चित्रः, यथा राजप्रश्नीयसूत्रे चित्रसारथे र्वर्णनं कृतं तेनैव रूपेण इहापि सर्वं वर्णनीयम्, कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव च क्खुभूए' यावच्चक्षुर्भूत इत्यादि, अनेनेदं सूचितं भवति, 'मंतेसुय गुज्झेसुय रहस्सेसुय निच्छएसुय ववहारेसु य आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे सयस्स वि कुडुंबस्स

पर सहायक होता रहता था। तथा उन्हें इष्ट अर्थ की प्राप्ति कैसे हो यह बात के कारणों की तर्फ वह सदा तत्पर रहता था-जैसे कृषि कराने में उन्हें मदद पहुंचाना, पशुपोषण में सहायता पहुंचाना, व्यापार में सहायता पहुंचाना आदि २। इतना ही यह नहीं करता था किन्तु— 'कोडुंबेसु य' स्वजन और परजन के जो कुटुम्ब के लोग होते थे उन्हें भी यह प्रत्येक कार्यों में उसी प्रकार से सहायता देने में पीछे नहीं हटता था। यह कार्त्तिकसेठ राजप्रश्नीय सूत्र में वर्णित चित्र सारथि के जैसा अपनी प्रत्येक प्रवृत्ति में सचेष्ट बना रहता था। यही बात 'एवं जहा रायप्पसेणइज्जे चित्ते जाव' इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है। अर्थात् राजप्रश्नीय सूत्रमें चित्रसारथि का जैसा वर्णन किया गया है वैसा ही इसके सम्बन्ध में भी वर्णन जानना चाहिये। वहां का वर्णन 'चक्खुब्भूए' इस पद तक यहां ग्रहण किया गया है। इससे यह सूचित होता है-'मंतेसु य गुज्झेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य

ઇષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય તેના કારણોની તરફ તે સદા તત્પર રહેતો હતો. જેમકે ખેતી કરવામાં તેઓને મદદ પહોંચાડવી. પશુ પાલનમાં સહાયતા પહોંચાડવી. વ્યાપારમાં મદદ કરવી વિ. વિ. તે એટલું જ કરતો ન હતો પરંતુ "कोडुंबेसु य" સ્વજન અને પરજન સંબંધી જેઓ કુટુંબીઓ હતા તેઓને પણ તે દરેક કાર્યોમાં તેજ રીતે સહાયતા આપવામાં પાછો પડતો ન હતો. આ કાર્તિક શેઠ-રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચિત્ર સારથી પ્રમાણે પોતાની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સાવચેત રહેતો હતો. એજ વાત "एवं जहा रायप्पसेणइज्जे" એ સૂત્રાંશથી બતાવેલ છે. અર્થાત્ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં ચિત્ર સારથીનું વર્ણન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન કાર્તિક શેઠના સંબંધમાં પણ સમજવું ત્યાંનું આ વર્ણન "चक्खुब्भूए" નેત્રરૂપ હતો આ પદ સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તેથી એ વાત સૂચિત થાય છે કે-' मंतेसु य गुज्झेसु य रहस्सेसु य

मेढी पमाणं आहारो आलंबणं चक्खूमेढीभूए पमाणभूए आहारभूए आलंबणभूए चक्खूभूए सव्वकज्जवड्ढावए यावि होत्था' इति, मन्त्रेषु च देशहितचिन्तार्थं राज्यादिहितचिन्तार्थं चैकान्तविचारो मन्त्रः, तेषु च, गुह्येषु च-परस्त्रीगमनादि रूप निकृष्टगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तनार्थम् एकान्तविचारो गुह्यम् तेषु च। रहस्येषु-भ्रूणहत्यादि रूप निकृष्टतमगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तार्थमेकान्तविचारो रहस्यं तेषु च, व्यवहारेषु बान्धवादि समाचरितलोकविरुद्धादि क्रिया प्रायश्चित्तादि विषयरूपेषु निश्चयेषु-पूर्णनिर्णयेषु च, आपृच्छनीयः-प्रष्टव्यः, प्रतिपृच्छनीयः-वारं वारं प्रष्टव्यः, किमिति यतोऽसौ 'मेधी' इति खलपूमध्यवर्त्तिनी स्थूणा यत्र गोपंक्तिर्धान्यं गाहयति-मर्दयति तद्वद् यमालम्ब्य सकलनैगममण्डलं

ववहारेसु य, आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे सयस्स वि कुडुंवस्स मेढीपमाणं, आहारो, आलंबणं चक्खुमेढीभूए पमाणभूए, आलंबणभूए चक्खुभूए, सव्वकज्जवड्ढावए यावि होत्था' कि यह कार्तिकसेठ मंत्रोंमें-देशहित के लिये या राज्यादिहित के लिये किये निश्चित विचारों में-गुह्यों में-परस्त्रिगमनादिरूप निकृष्ट गृहछिद्रों को प्रतीकार करने के लिये किये गये निश्चित विचारों में, रहस्यों में भ्रूणहत्यादिरूप निकृष्टतम गृहच्छिद्रों को दूर करने के लिये किये गये निश्चित विचारों में, व्यवहार में-बान्धवादिजनों की उनके द्वारा समाचरित लोक विरुद्ध क्रियाओं की प्रायश्चित्तादिरूप शुद्धि में, और निश्चयों में पूर्ण निर्णयों में पूछा जाता था। क्योंकि यह उनमें मेधी था। खलिहान के बीच में एक खम्भा जो गाढा जाता है उसका नाम मेधी है जैसे इस मेधी में

निच्छएसु य ववहारेसु य आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे सहस्से वि कुडुंवस्स मेढीपमाणं, आहारो, आलंबणं चक्खूमेढीभूए, पमाणभूए, आलंबणभूए, चक्खूभूए, सव्वकज्जवड्ढावए याविहोत्था" આ કાર્તિક શેઠ મંત્રણામાં-દેશ અને રાજ્યના હિત માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં-ગુહ્યોમાં-પરસ્ત્રી ગમન વિગેરે હલકા પ્રકારના ગૃહચ્છિદ્રોના નિવારણ કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં 'રહસ્યોમાં-ભ્રૂણહત્યા વિગેરે રૂપ અત્યંત હલકા પ્રકારના ગૃહચ્છિદ્રોને દૂર કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં, વ્યવહારમાં એટલે કે બાંધવ (ભાઇ) વિગેરેની તેઓ દ્વારા આચરેલા લોક વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓના પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે શુદ્ધિમાં અને નિશ્ચયોમાં પૂર્ણ નિર્ણયોમાં પૂછાતો હતો કેમકે તે તેઓમાં મેધી હતો. ખળામાં એક થાંભલો ખોડવામાં આવે છે તેનું નામ મેધી છે. આ મેધીમાં અનાજ મસળવા માટે બળદો બંધાય છે, બળદો તે મેધીની સહાયતાથી અનાજ

करणीयार्थान् धान्यमिव विवेचयति स मेधी, तथा प्रमाणं प्रत्यक्षादि वद् यः तद् दृष्टार्थानामव्यभिचारित्वेन तथैव प्रवृत्तिनिमित्तगोचरत्वात् स प्रमाणम् तथा आधारआधेयस्येव सर्वकार्येषु लोकानामुपकारित्वात्, तथा आलम्बनम्-रज्ज्वादि तद्वद् आपद्गर्त्तादि निस्तारकत्वाद् आलम्बनम्, तथा चक्षुर्लोचनं तद्वल्लोकस्य विविधकार्येषु प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयप्रदर्शकत्वात् चक्षुः चक्षुरिव चक्षुः। एवमेव मेधित आरभ्य चक्षुः पर्यन्तशब्देषु भूतशब्दसंयोगेन उपमार्थो विज्ञेयः तत्र मेधिभूतः मेधिसदृशः, इत्यादि सर्वत्र ज्ञातव्यम्, एतावन्मात्रोऽपि न किन्तु तेषां सर्व

अनाज की दांय करने के लिये-उसे मर्दित करने के लिये बैल बांधे जाते हैं। उसके सहारे से उस अनाज का मर्दन करते हैं। इसी प्रकार से इस कार्तिकसेठ का सहारा लेकर के सकल नैगम मण्डल धान्य की तरह सकल कर्तव्यार्थ की विवेचना किया करता था। तथा यह कार्तिक सेठ प्रत्यक्षादिप्रमाण के जैसा प्रमाण था। क्योंकि उसके द्वारा विचारित हुआ अर्थ ठीक उन्हें वैसा ही होता था। तथा सबकामों में लोगों का यह उपकारी था-इसलिये उनके लिये यह आधार था जैसे आधेय। (पदार्थ) के लिये अपना आधार उपकारी होता है। आपत्तिरूपखड्डे में फसे हुए जनों को यह रज्ज्वादि (रस्सी) के जैसा आलम्बन था-क्योंकि उन्हें यह आपत्तिरूपगर्त्त में पडते हुए को रस्सी समान आधार रूप था। तथा जिस प्रकार लोचन बाह्य पदार्थों को दिखाता हैं-उसी प्रकार से यह भी प्रवृत्ति और निवृत्ति के विषयभूत पदार्थों को उन्हे समझाया करता था, अतः यह उनको आंख के जैसा आंख था, मेधी से लेकर चक्षुपर्यन्त शब्दों में भूत शब्द

મસળે છે. તેજ પ્રમાણે આ કાર્તિક શેઠની સહાયતા લઈને તેનું સમસ્ત કુટુંબ મંડલ ખળાના ધાન્ય પ્રમાણે બધા કર્તવ્યોનું વિવેચન કર્યા કરતા હતા. તેમજ આ કાર્તિક શેઠ પ્રત્યક્ષ વિગેરે પ્રમાણની માફક પ્રમાણરૂપ હતો. કેમકે તેણે વિચારેલ અર્થ બરોબર તેજરૂપે થતો. તથા બધા કાર્યોમાં લોકોનો ઉપકારી હતો-તેથી તેઓનો તે આધાર હતો જેવી રીતે આધેય (પદાર્થ) ને અધાર ઉપકારી હોય છે. આપત્તિરૂપ ખાડમાં પડવાવાળા મનુષ્યોને દોરીની માફક આલમ્બનરૂપ હતો. કેમકે તેને તે આપત્તીરૂપ ખાડામાંથી પડવા દેતો ન હતો. જેમ આંખો બહારનો પદાર્થ બનાવે છે. તેજ પ્રમાણે તે પણ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના વિષયરૂપ પદાર્થો તેઓને સમજાવતો હતો. તેથી તેઓને આંખની માફક આંખરૂપ હતો. મેધીથી આરંભીને ચક્ષુ સુધીના શબ્દોમાં

कार्यं वर्धापकोऽपि आसीत् इति राजप्रश्नीयप्रकरणमत्र विज्ञेयम्। 'णेगमट्ठ सहस्सस्स सयस्सय कुडुंबस्स' नैगमाष्टसहस्रस्य स्वकस्य च कुटुम्बस्य 'आहेवच्चं' आधिपत्यम् 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' यावत्कारयन् पालयन् अष्टाधिकसहस्रवणिजां स्वकीयकुटुम्बस्य च आधिपत्यं कारयन् पालयंश्च, अत्र यावत्पदेन-'पोरेवच्चं सामित्तं महत्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं' ग्राह्यम् तत्र पौरोवृत्त्यं-पुरोवर्तित्वम् अग्रेसरत्वमित्यर्थः स्वामित्वं-प्रभुत्वमित्यर्थः, महत्वं महत्तरकत्वम्-अन्यवणिजापेक्षया श्रेष्ठत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम् आज्ञेश्वरः-आज्ञा प्रधानो यः सेनापतिः तस्य भावः कर्म वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन् पालयन् सः 'समणोवासए' श्रमणोपासकः श्रावकः, कीदृशः स इत्याह-'अहिगयजीवाजीवे' अधिगतजीवाजीवः, 'जाव विहरइ' यावद्विहरति स कार्त्तिकश्रेष्ठीति, अत्र यावत्पदेन उप-

---

का संयोग करने से कार्तिक सेठ भूत था-मेढी जैसा था इत्यादि अर्थ भी साधित कर लेना चाहिये यह कार्तिकसेठ इतना ही नहीं था किन्तु सर्व-कार्य वर्धापक भी था। इस प्रकार का यह राजप्रश्नीय सूत्र का प्रकरण यहां जानना चाहिये। 'णेगमट्ठ सहस्सस्स सयस्सय कुडुंबस्स' यह कार्तिक सेठ १००८ वणिक्जनों का और अपने कुटुम्ब का 'आहेवच्चं' अधिपत्य 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' यावत्करवाता हुआ एवं उसका पोषण करता हुआ। 'समणोवासए' श्रमणजनों की उपासना करने में दत्तचित्त बना रहता था। इस प्रकार सच्चेरूपमें श्रावकपदको सुशोभित करता था। यहां यावत्पद से 'पोरेवच्चं सारथित्तं महत्तं, महत्तरगत्तं आणाईसर सेणावच्चं' इन पदों का संग्रह हुआ है। 'अहिगय जीवाजीवे जाव विहरइ' यह जीव और अजीव तत्त्व स्वरूप का ज्ञाता था। यहां पर भी

ભૂત શબ્દ જોડવાથી કાર્તિકશેઠ મેધીભૂત હતો. મેધી જેવો હતો. વગેરે અર્થ સમજી લેવો. આ કાર્તિકશેઠ સર્વકાર્ય વર્ધાપક અર્થાત્ પારકરનાર પણ હતો આ રીતે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાંનું આ પ્રકરણ અહિંયાં સમજવું 'णेगमट्ठसहस्सस्स सयस्सय कुडुंबस्स' આ કાર્તિકશેઠ એક હજાર આઠ વણિકજનોનું અને પોતાના કુટુંબનું 'आहेवच्चं' અધિપતિપણું 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' કરતો થકો યાવત્ તેઓનું પાલન પોષણ કરતો "समणोवासए' શ્રમણુજનોની ઉપાસના કરવામાં તત્પર રહેતો હતો. આ રીતે તે શ્રાવકપણાને સારી રીતે દીપાવતો. અહીં યાવત્પદથી 'पोरेवच्चं सामित्तं महत्तं महत्तरगं आणाईसर सेणावच्चं' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ પુરોનું અધિપતિપણુ સ્વામીપણું મહાન્ પણુ અતિમહાન્પણું અને સેનાપતિપણાને નિભાવતો. 'अहिगयजीवाजीवे जाव विहरइ' કાર્તિકશેઠ જીવ અને અજીવના તત્વના સ્વરૂપને જાણુવાવાળો.

लब्धपुण्यपाप इत्यारभ्य अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः यथाप्रतिगृहीतैः तपः कर्मभिरात्मानं भावयन् इति संग्राह्यम् एतादृशः सन् विहरतीति, अस्य व्याख्या द्वितीयशतके पञ्चमोद्देशके तुङ्गिकानगरीश्रावकवर्णने द्रष्टव्या। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' मुनिसुव्रतोऽर्हन् आदिकरः-मुनिसुव्रत नामकोऽर्हन् आदिकरः-स्वशासनापेक्षया आदिकरो धर्मस्य, 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' यथा षोडशशते तथैव यावत् समवसृतः षोडशशतके पञ्चमोद्देशकस्य प्रकरणमत्र विज्ञेयम्। तत्रापि 'जाव' शब्देनातिदेशः कृतः, तेन इदं प्रकरणं सर्वमत्रैव प्रथमशतकप्रथमोद्देशकस्य पञ्चमसूत्रे टीकायां महावीरवर्णने विलोकनीयम्। एतावानेव विशेषो यत्तत्र राज-

---

यावत्पद से 'उपलब्धपुण्यपापः, से लेकर 'अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः, यथाप्रतिगृहीतैः तपःकर्मभिः आत्मानं भावयन्' यहाँ तक का पाठ गृहीत हुआ है। इस पाठ की व्याख्या द्वितीयशतक के पञ्चम उद्देशक में तुंगिकानगरी के श्रावकों के वर्णन में की गई है सो वहां देख लेना चाहिये।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' मुनिसुव्रत नामके अर्हन् जो कि अपने शासन की अपेक्षा धर्म के आदिकर्त्ता थे। 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' १६ वें शतक के पञ्चम उद्देशक में कहे गये प्रकरण के अनुसार यहां पर आये। १६ वें शतक में भी 'जाव' पदका उल्लेख किया गया है। इसलिये वहां पर भी प्रथमशतक के प्रथम उद्देशक में आगत पांचवे सूत्र की टीका में वर्णित महावीर का प्रकरण लिया गया है। अतः वही सब प्रकरण यहां पर ग्रहण किया गया है-ऐसा जानना चाहिये। यदि उस

હતો. અહિયાં પણ યાવત્ પદથી 'उपलब्धपुण्यपापः' એ વાકયથી આરંભીને 'अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः, यथाप्रतिग्रहितैः तपःकर्मभिः आत्मानं भावयन्' અહી સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયેલ છે. આ પાઠની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશામાં તુંગિકા નગરીના શ્રાવકના વર્ણનમાં કરેલ છે. તે ત્યાંથી જોઇ લેવી. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' મુનિસુવ્રત નામના અર્હન્ જેવો પોતાના શાસનકાળમાં ધર્મના આદિ કર્તા હતા. 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' સોળમાં શતકના પાંચમા ઉદ્દેશામાં કહેલા પ્રકાર પ્રમાણે અહિયાં આવ્યા. સોળમાં શતકમાં પણ 'जाव' પદનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. તેથી ત્યાં પણ પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં આવેલ પાંચમાં સૂત્રની ટીકામાં વર્ણવેલ મહાવીરસ્વામીના પ્રકરણને

गृहं नगरं गुणशिलकं चैत्यम् अत्र तु हस्तिनापुरं नगरं सहस्राम्रवनमुद्यानं वक्तव्यमिति । अत्र भगवान् मुनिसुव्रतः समवसृतः । 'जाव परिसा पज्जुवासइ' यावत्परिषत् पर्युपास्ते मुनिसुव्रतस्याऽऽगमनं श्रुत्वा नगरात् परिषन्निर्गता, भगवतः समीपे पर्षद् आगमनं धर्मकथा श्रवणं परिषत् मुनिसुव्रतं पर्युपास्ते । 'तएणं से कत्तिए सेट्ठी' ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी 'इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठ तुट्ठ०' अस्याः कथाया लब्धार्थः सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्पद्धृदयः 'एवं जहा एक्कारसमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ'

प्रकरण में और इस मुनिसुव्रतस्वामी के कथ्यमान प्रकरण में कोई विशेषता है तो वह नगर और उद्यान को लेकर ही है। महावीरस्वामी का आगमन राजगृहनगर और गुणशिलक उद्यान में-कहा गया है और मुनिसुव्रतस्वामी का आगमन हस्तिनापुर में स्थित सहस्राम्रवन उद्यान में कहा गया है। इसलिये यह सब कथन यहां पर कर लेना चाहिये । 'जाव परिसा पज्जुवासइ' यावत्-मुनिसुव्रत अर्हन् का आगमन सुनकर परिषदा-नगर से बाहर निकली । उसने उन्हें वन्दना की नमस्कार किया प्रभुने उसे धर्मका उपदेश किया परिषदाने उनकी पर्युपासना की 'तएणं से कत्तिए सेट्ठी' इसके बाद वह कार्तिकसेठ जब 'इमीसे कहाये लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठ०' प्रभुके आगमनरूप कथा से परिचित हो गया-तब वह हृष्टतुष्टचित्तानन्दित हुआ । प्रीतिमनवाला हुआ, परमसौमनस्यित हुआ और हर्षवशविसर्पद्हृदयवाला हुआ। 'एवं जहा एक्कारसमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ' जैसा ११ वें शतक

ગ્રહણ કર્યું છે. જેથી તે બધું જ પ્રકરણ અહિયાં પણ ગ્રહણ થયેલ છે તેમ સમજવું જો તે પ્રકરણમાં અને આ મુનિસુવ્રતના પ્રકરણમાં કંઈ પણ વિશેષપણું હોય તો તે ફક્ત નગર-અને ઉદ્યાનની બાબતમાં જ છે. મહાવીર પ્રભુનું આગમન રાજગૃહનગર અને ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં કહેલ છે. અને મુનિ સુવ્રતનું આગમન હસ્તિનાપુરનગર અને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનમાં કહેલ છે. જેથી ત્યાં કહેલ બધું જ કથન અહીં પણ કરી લેવું. 'जाव परिसा पज्जुवासइ' યાવત્ મુનિસુવ્રત અહંતનું આગમન સાંભળીને પરિષદા-નગરથી નીકળી તેણે મુનિસુવ્રતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા પ્રભુએ તેને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. પરિષદાએ તેઓની પર્યુપાસના કરી "तएणं से कत्तिए सेट्ठी" તે પછી તે કાર્તિક શેઠ "इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठ" પ્રભુના આગમન રૂપ કથા જાણી ત્યારે તે હષ્ટતુષ્ટ અને આનંદયુક્ત ચિત્તવાળો થયો, પ્રીતિયુક્ત ચિત્તવાળો થયો અત્યંત સૌમનસ્યિત થયો. "एवं जाव एक्कारसमसए सुदंसणे

एवं यथा एकादशशते सुदर्शनस्तथैव निर्गतः 'जाव पज्जुवासइ' यावत्पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानम् यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैवोपागच्छति उपागत्य पञ्चाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतमर्हन्तं त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते, इति विज्ञेयम्। 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'कत्तियस्स सेट्ठिस्स' कार्तिकाय श्रेष्ठिने समागतपर्षदे च 'धम्म कहा जाव परिसा पडिगया' धर्मकथा यावत् परिषत् प्रतिगता, ततो भगवान् मुनिसुव्रतः कार्तिकश्रेष्ठिनं तथा महातिमहालयां परिषदं चोद्दिश्य धर्मकथां कथितवान् धर्मश्रवणं कृत्वा च परिषत् प्रतिगतेति। 'तए णं से कत्तिए

में सुदर्शनके सम्बन्ध में कथन किया गया है ठीक उसी प्रकार से प्रभु को वन्दना के लिये निकला। 'जाव पज्जुवासइ' उसने यावत् प्रभु की पर्युपासना की यहां यावत्पद से 'स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानं, यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पंचाभिगमपूर्वक मुनिसुव्रतम् हस्तत्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते' यह कथन गृहीत हुआ है। इस का अर्थ स्पष्ट है। 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' इसके बाद मुनिसुव्रत अर्हन्तने 'कत्तियस्स सेट्ठिस्स' कार्तिकसेठ एवं समागत विशाल उस परिषदा के लिये 'धम्मकहा जाव परिसा पडिगया' धर्मोपदेश दिया धर्मकथा सुनकर

तहेव निग्गओ" અગિયારમાં શતકમાં સુદર્શન શેઠના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે તેજ પ્રમાણે તે કાર્તિક શેઠ પણ મુનિસુવ્રત પ્રભુને વંદના કરવા નીકળ્યો. "जाव पज्जुवासइ" તેણે યાવત્ પ્રભુની પર્યુપાસના કરી. અહિં યાવત્ પદથી—"स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानं यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पंचाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतं हस्तत्रि कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते" આ કથન ગ્રહણ થયું છે. આનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. "तए णं मुणिसुव्वए अरहा" તે પછી મુનિસુવ્રત અર્હંતે "कत्तियस्स सेट्ठिस्स" કાર્તિક શેઠ તેમજ ત્યાં આવેલ તે પરિષદાને "धम्मकहा जाव परिसा पडिगया" ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને તે પછી

सेट्ठी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठी मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य-हृदये अवधार्य 'हट्ठ तुट्ठ० उट्ठाए उट्ठेइ' हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्पद्धृदयः उत्थया उत्तिष्ठति, 'उट्ठाए उट्ठेत्ता' उत्थया उत्थाय 'मुणिसुव्वयं जाव एवं वयासी' मुनिसुव्रतं यावदेवमवादीत् अत्र यावत्पदेन 'अरहं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता' एतदन्तस्य संग्रहो भवति, एवंच-स कार्त्तिकः श्रेष्ठी मुनिसुव्रतमर्हन्तं त्रिः कृत्वः आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत् जाव एवमेयं भंते!' यावद् एवमेतद् भदन्त! अत्र यावत्पदेन 'सद्दहामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं, अब्भुट्ठेमि णं भंते! निग्गंथं

यावत् परिषद् विसर्जित हो गई। 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' इसके बाद वह कार्तिकसेठ मुनिसुव्रत अर्हन् से धर्मोपदेश सुनकर और उसे हृदय में धारण कर 'हट्ठतुट्ठ० उट्ठाए उट्ठेइ' बहुत हो अधिक हृष्टतुष्ट चित्तानन्दित हुआ। और अपने आप ही गृहीत स्थान से उठा यहां 'प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो, हर्षवशविसर्पन् हृदय इन पदों को भी कह लेना चाहिये। 'मुनिसुव्वयं जाव एवं वयासी' उठकर उसने मुनिसुव्रत अर्हन् की आदक्षिणा प्रदक्षिणा पूर्वक उनकी वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर उसने प्रभुसे इस प्रकार कहा-'जाव एवमेयं भंते! सद्दहामि णं भंते निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं, रोएमि णं भंते! निग्गंथं पावयणं अब्भुट्ठेमि णं भंते! निग्गंथं पावयणं' हे भदन्त!

કાર્તિક શેઠ મુનિસુવ્રત પાસેથી ધર્મનું શ્રવણુ કરીને યાવત્ પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને પાછી ગઈ ''तए णं कत्तिए सेट्ठी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' અને તેને હૃદયમાં કરીને ''हट्ठतुट्ठ, उट्ठाए उट्ठेइ'' તે ઘણો જ હૃષ્ટતુષ્ટ-અને આનંદ ચિત્તવાળો થયો અને પોતે જ પોતાની જાતે જ તે સ્થાનથી ઉઠ્યો અહિયાં ''प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्पद् हृदयः' આ પદો પણ સમજવા. ''मुणिसुव्वयं जाव एवं वयासी'' તેણે ઉઠીને મુનિસુવ્રત અર્હન્તની આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું-''जाव एवमेयं भंते! सद्दहामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं' पत्तियामि णं भंते! निग्गंथं पावयणं, अब्भुट्ठेमि णं भंते!

भ० ७९

पावयणं' इति संग्राह्यम्। श्रद्दधे खलु भदन्त! नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनम् प्रत्येमि खलु भदन्त! नैग्रन्थ्यं प्रवचनम् रोचे खलु भदन्त! नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनम् अभ्युत्तिष्ठामि खलु भदन्त! नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनम् इतिच्छाया, कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव से जहेयं तुब्भे वदह' यावत् तद् यथेदं यूयं वदथ, अत्र यावत्पदेन 'तहमेयं भंते! अवितहमेयं भंते असंदिद्धमेयं भंते! इच्छियमेयं भंते! पडिच्छियमेयं भंते! इच्छियपडिच्छिय मेयं भंते!' इति संग्राह्यम्। तथ्यमेतद् भदन्त! अवितथ्यमेतद् भदन्त! असंदिग्धमेतद् भदन्त! इच्छितमेतद् भदन्त! प्रतीच्छितमेतद् भदन्त! इच्छित-प्रतीच्छितमेतद्भदन्त! इतिच्छाया। 'नवरं देवाणुप्पिया' नवरं देवानुप्रिया! नवरं-केवलं विशेषस्त्वयम् हे देवानुप्रियाः 'नेगमट्ठसहस्सं आपुच्छामि' नैगमाष्टसहस्रमापृच्छामि, 'जेट्ठपुत्तं च कुटुंबे ठावेमि' ज्येष्ठपुत्रं च कुटुम्बे स्थापयामि 'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि' ततः खलु अहं देवानुप्रियाणा-

---

जैसा आपने कहा है यावत् वैसा ही यह निर्ग्रन्थ प्रवचन है। यहां यावत् 'सद्दहामि णं भंते!' से लेकर 'अब्भुट्ठेमि णं भंते! निग्गंथं पावयणं' यह पाठ संगृहीत हुआ है। और यह पाठ 'जाव' से 'जहेयं तुब्भे वदह' यहां तक का लिया गया है। यहां जो यावत्पद आया है। उससे 'तहमेयं भंते! अवितहमेयं भंते! इच्छियमेयं भंते! पडिच्छियमेयं भंते! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते! इन पदों का संग्रह हुआ है। 'णवरं देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय! 'नेगमट्ठसहस्सं आपुच्छामि' मैं १००८ वणिग्जनों से जाकर पूछता हूं और पूछकर 'जेट्ठपुत्तं च कुडुंबे ठावेमि' अपने ज्येष्ठ पुत्रको अपने स्थान पर कुटुम्ब के भरण पोषण करने के लिये स्थापित कर देता हूं। 'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि' बाद में वहां से आकर में आप देवानुप्रिय के पास दीक्षित हो

निग्गंथं पावयणं'' હે ભગવન્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે યાવત્ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન તે પ્રમાણે જ છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી ''सद्दहामि णं भंते'' એ વાકયથી આરંભીને ''अब्भुट्ठेमि णं भंते! निग्गथं पावयणं'' આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. અને તે પાઠ ''जाव''થી ''जहेयं तुब्भे वयह'' અહિં સુધી લીધેલ છે. અહિયાં જે યાવત્પદ આપેલ છે. તેનાથી ''तहमेयं भंते! अवितहमेयं भंते! इच्छियमेयं भंते! पडिच्छियमेयं भंते!'' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'णवरं देवाणुप्पिया'' હે દેવાનુ પ્રિય! ''नेगमट्ठसहस्सं आपुच्छामि'' હું એક હજાર આઠ વણિક જનોને પૂછું છું અને તેઓને પૂછીને ''जेट्ठं पुत्तं कुडुंबे ठावेमि'' જ્યેષ્ઠ પુત્રને મારા સ્થાને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવા માટે સ્થાપું છું ''तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि'' તે પછી ત્યાંથી આવીને હું આપ દેવાનુ

मन्तिके प्रव्रजामि भगवानाह–'जहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह' यथा सुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं कुरु ॥सू० १॥

अथ कार्त्तिकश्रेष्ठिनो दीक्षादिवक्तव्यतामाह–'तए णं' इत्यादि

मूलम्–"तए णं से कत्तिए सेट्ठी जाव पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव हत्थिणापुरे नयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता णेगमट्ठसहस्सं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी, एवं खलु देवाणुप्पिया! मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मे निसंते, से वि य मे धम्मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए, तए णं अहं देवाणुप्पिया! संसारभयुव्विग्गे जाव पव्वयामि तं तुमे णं देवाणुप्पिया! किं करेह, किं ववसह, किं भे हियइच्छिए, किं भे सामत्थे। तए णं तं णं णेगमट्ठसहस्सं पि तं कत्तियं सेट्ठिं एवं वयासी–जइ णं देवाणुप्पिया! संसारभयुव्विग्गा जाव पव्वइस्संति, अम्हं देवाणुप्पिया! किं अन्ने आलंबणे वा, आहारे वा, पडिबंधे वा, अम्हे वि णं देवाणुप्पिया! संसारभउव्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं देवाणुप्पिएहिं सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुंडा भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामो। तए णं से कत्तिए सेट्ठी तं

जाना चाहता हूं। इस प्रकार से कार्तिक सेठ का कथन सुनकर 'जहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह' हे देवानुप्रिय! तुम्हे जैसे सुख हो वैसा करो। परन्तु कल्याण के मार्ग में आने के लिये विलम्ब मत करो। ऐसा प्रभुने उससे कहा॥ सू० १॥

પ્રિયની પાસે દીક્ષા લેવા ચાહુ છું. આ પ્રમાણે કાર્તિક શેઠનું કહેવું સાંભળીને "जहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह" હે દેવાનુપ્રિય જે પ્રમાણે તમને સુખ લાગે તે પ્રમાણે કરો. પરંતુ કલ્યાણના માર્ગમાં આવવામાં વિલંબ ન કરો એ પ્રમાણે પ્રભુએ તેને કહ્યું. ॥ સૂ. ૧ ॥

नेगमट्ठसहस्सं एवं वयासी–जइ णं देवाणुप्पिया! तुब्भे संसारभयुव्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं मए सद्धिं मुणि सुव्वय० जाव पव्वयह तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया! सएसु गिहेसु विपुलं असणं जाव उवक्खडावेह मित्तनाइं जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेह, ठावेत्ता तं मित्तनाइ० जाव जेट्ठपुत्ते आपुच्छह, आपुच्छित्ता, पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहह० दुरूहित्ता मित्तनाइ जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेहिय समणुगम्ममाणमग्गा सव्वड्ढीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं चेव मम अंतियं पाउब्भवह तए णं नेगमट्ठसहस्सं वि कत्तियस्स सेट्ठिस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेंति पडिसुणेत्ता जेणेव साइं साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता विउलं असण० जाव उवक्खडावेंति, उवक्खडावेत्ता, मित्तनाइ जाव तस्सेव मित्तनाइ० जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते य आपुच्छंति, आपुच्छित्ता, पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहंति, दुरूहित्ता, मित्त-णाइ जाव परिजणेहिं जेट्ठपुत्तेहि य समणुगम्ममाणमग्गा सव्विड्ढीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं चेव कत्तियस्स सेट्ठिस्स अंतियं पाउब्भवंति। तए णं से कत्तिए सेट्ठी विउलं असणं४ जहा गंगदत्तो जाव मित्तणाइ जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेणं णेग-मट्ठसहस्सेण य समणुगम्ममाणमग्गे सव्वड्ढीए जाव रवेणं हत्थिणागपुरं नयरं मज्झं मज्झेणं जहा गंगदत्तो जाव आलि-त्ते णं भंते! लोए पलित्ते णं भंते! लोए आलित्तपलित्ते णं भंते!

लोए जाव अणुगामियत्ताए भविस्सइ, एवामेव मम वि एगे आया भंडे इट्ठे कंते पिए मणुन्ने मणामे एसमे नित्थारिए समाणे संसारवोच्छेयकरे भविस्सइ, तं इच्छामि णं भंते! णेगमट्ठसहस्सेण सद्धिं देवाणुप्पिएहिं सयमेव पव्वावितुं जाव धम्ममाइक्खिउं। तए णं मुणिसुव्वए अरहा कत्तियं सेट्ठिं णेगमट्ठसहस्सेणं सद्धिं सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममाइक्खइ एवं देवाणुप्पिया! गंतव्वं, एवं चिट्ठियव्वं जाव संजमियव्वं, तए णं से कत्तिए सेट्ठि नेगमट्ठसहस्सेण सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ इयं एयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं पडिवज्जइ तमाणाए तहा गच्छइ जाव संजमइ। तए णं से कत्तिए सेट्ठी णेगमट्ठसहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए, ईरियासमिए जाव गुत्तबंभयारी। तए णं से कत्तिए अणगारे मुणिसुव्वयस्स अरहओ तहारूवाणं थेराणं अंतियं सामाइयमाइयाइं चोद्दस पुव्वाइं अहिज्जइ, अहिज्जित्ता बहूहिं चउत्थ छट्ठट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झोसेइ झोसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ छेदित्ता, आलोइयपडिक्कंते जाव कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडेंसए विमाणे उववायसभाए देवसयणिज्जंसि जाव सक्कदेविंदत्ताए उववन्ने। तए णं से सक्के देविंदे देवराया अहुणोववन्ने सेसं जहा गंगदत्तस्स जाव अंतं काहिइ नवरं ठिई दो सागरोवमाइं सेसं तं चेव। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति, ॥सू० २॥

॥ अट्ठारसमसए बीओ उद्देसो समत्तो ॥

छाया—ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी यावत्प्रतिनिष्क्रामति, प्रति निष्क्रम्य यत्रैव हस्तिनापुरं नगरम्, यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य नैगमाष्ट सहस्रं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् एवं खलु देवानुप्रियाः! मया मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिके धर्मो निशान्तः, सोऽपि च मे धर्म इष्टः प्रतीष्टः अभिरोचितः, ततः खलु अहं देवानुप्रियाः! संसारभयोद्विग्नो यावत् प्रव्रजामि तद् यूयं खलु देवानुप्रियाः किं कुरुत, किं व्यवस्यत किं युष्माकं हृदयेप्सितम्, किं युष्माकं सामर्थ्यम् ततः खलु तत् नैगमाष्टसहस्रमपि तं कार्तिकं श्रेष्ठिनम् एवमवादीत्—यदि खलु देवानुप्रियाः! संसारभयोद्विग्ना यावत् प्रव्रजिष्यन्ति, अस्माकं देवानुप्रियाः! किमन्यदालम्बनं वा आधारो वा प्रतिबन्धो वा, वयमपि खलु देवानुप्रियाः। संसारभयोद्विग्नाः भीताः, जन्ममरणाभ्याम् देवानुप्रियैः सार्द्धं मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिके मुण्डा भूत्वा अगाराद् अनगारितां प्रव्रजामः। ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठी तं नैगमाष्टसहस्रमेवम् अवादीत् यदि खलु देवानुप्रियाः यूयं संसारभयोद्विग्नाः भीता। जन्ममरणाभ्याम् मया सार्द्धं मुनिसुव्रतो यावत् प्रव्रजत तद् गच्छत खलु यूयं देवानुप्रियाः स्वकेषु गृहेषु विपुलमशनं यावद् उपस्कारयत, मित्रज्ञाति० यावत् पुरतो ज्येष्ठपुत्रान् कुटुम्बे स्थापयत स्थापयित्वा तं मित्र ज्ञाति० यावद् ज्येष्ठ पुत्रान् आपृच्छत आपृच्छय पुरुषसहस्रवाहिनीः शिबिका दुरोहत, दुरुह्य मित्रज्ञाति यावत् परिजनैः ज्येष्ठपुत्रैश्च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्धर्या यावद्रवेण अकालपरिहीणमेव ममान्तिके प्रादुर्भवत। ततः खलु ते नैगमाष्टसहस्रमपि कार्त्तिकस्य श्रेष्ठिन एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वकाः स्वकाः गृहा स्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य विपुलमशनं यावदुपस्कारयन्ति उपस्कार्य मित्रज्ञाति० यावत् तस्यैव मित्रज्ञाति यावत् पुरतो ज्येष्ठ पुत्रान् कुटुम्बे स्थापयन्ति स्थापयित्वा तं मित्रज्ञाति यावज्जेष्ठपुत्रांश्च आपृच्छन्ति, आपृच्छय पुरुषसहस्रवाहिनीः शिबिकां दूरोहन्ति दूरुह्य मित्र ज्ञाति यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रैश्च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्धर्या यावद् रवेण अकालपरिहीणमेव कार्त्तिकस्य श्रेष्ठिनोऽन्तिके प्रादुर्भवन्ति। ततः स कार्त्तिकः श्रेष्ठी विपुलमशनं ४ यथा गङ्गदत्तो यावद् मित्र ज्ञाति० यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रेण नैगमाष्टसहस्रेण च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्धर्या यावद्रवेण हस्तिनापुरं नगरं मध्यमध्येन यथा गङ्गदत्तो यावद् आदीप्तः खलु भदन्त! लोकः, प्रदीप्तः खलु भदन्त! लोकः, आदीप्तप्रदीप्तः खलु भदन्त! लोको यावदनुगामिकतायै भविष्यति, एवमेव ममापि एक आत्माभाण्ड इष्टः कान्तः प्रियो मनोज्ञो मन आमः, एष मे निस्तारितः सन् संसारव्युच्छेदकरो भविष्यति, तदिच्छामि खलु भदन्त! नैगमाष्टसहस्रेण सार्धं देवानुप्रियैः स्वयमेव प्रव्राजितुं

यावद् धर्ममारूयातुम्। ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् कार्तिकं श्रेष्ठिनं नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धं स्वयमेव प्रव्राजयति यावद् धर्ममारूयाति, एवं देवानुप्रिय! गन्तव्यम् एवं स्थातव्यम् यावत् संयमितव्यम्। ततः स कार्तिकश्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्रेण सार्धं मुनि सुव्रतस्याऽर्हतः इममेतावद्रूपं धार्मिकमुपदेशं सम्यक् प्रतिपद्यते तदाज्ञया तथा गच्छति यावत् संयमयति। ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धमनगारो जातः इर्यासमितो यावद् गुप्तब्रह्मचारी। ततः खलु स कार्तिकोऽनगारो मुनिसुव्रतस्याहतस्तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके सामायिकादीनि चतुर्दशपूर्वाणि अधीते, अधीत्य बहुभिः चतुर्थषष्ठाष्टम यावदात्मानं भावयन् बहुप्रतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयति, पालयित्वा मासिक्या संलेखनया आत्मानं जोषयति, जोषयित्वा षष्टिं भक्तानि अनशनेन छिनत्ति, छित्वा आलोचितप्रतिक्रान्तो यावत् कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे सौधर्मावतंसके विमाने उपपातसभायां देवशयनीये यावच्छक्रदेवेन्द्रतया उपपन्नः। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽधुनोपपन्नः, शेषं यथा गङ्गदत्तस्य यावदन्तं करिष्यति नवरं स्थिति द्विसागरोपमा। शेषं तदेव। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० २॥

अष्टादशशतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः।

टीका—'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी 'जाव पडिणिक्खमइ' यावत्प्रतिनिष्क्रामति, अत्र यावत्पदेन–'मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणंदिए पीइमणा परमसोमनस्सिए हरिसवसविसप्पमाण हियए मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता मुणिसुव्वयस्स अंतियाओ सहसंबवणाओ उज्जाणाओ' इति संग्रहः। मुनिसुव्रतेन अर्हता एवमुक्तः सन् हृष्ट-

---

कार्तिक सेठ की दीक्षा के विषय की वक्तव्यता--

'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' इत्यादि--

टीकार्थ–'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' इसके बाद वे कार्तिक सेठ 'जाव पडिनिक्खमइ' यावत् निकले यहां यावत्पद से 'मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीइमणा, परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए' मुणिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता,

---

કાર્તિક શેઠની દીક્ષા વિગેરે વિષયની વક્તવ્યતા–

"तए णं से कत्तिए सेट्ठी" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—"तए णं से कत्तिए सेट्ठी" તે પછી તે કાર્તિક શેઠ "जाव पडिनिक्खमइ" યાવત્ પદથી मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीइमणा, परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए, मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता मुणिसुव्वयस्स अंतियाओ

तुष्ट चित्ता नन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्पद्धृदयो मुनिसुव्रतम् अर्हन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिकात् सहस्राम्रवनादुद्यानात् इत्यन्तस्य प्रकरणस्य ग्रहणं भवति। 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'जेणेव हत्थिणापुरे नयरे' यत्रैव हस्तिनापुरं नगरम् 'जेणेव सए गिहे' यत्रैव स्वकं गृहम् 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'णेगमट्ठसहस्सं सद्दावेइ' नैगमाष्टसहस्रकं शब्दयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवमवादीत् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवान्, 'एवं खलु देवाणुप्पिया' एवं खलु हे देवानुप्रियाः! 'मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मे निसंते' मया मुनिसुव्रत

नमंसित्ता मुणिसुव्वयस्स अंतियाओ सहसंबवणाओ उज्जाणाओ' इस पाठका संग्रह हुआ है। इस प्रकार मुनिसुव्रत अर्हन्त के पास से उठकर उस सहस्राम्रवन से बाहर निकले हुए वे कार्तिक सेठ 'जेणेव हत्थिणापुरे नयरे' जहां पर हस्तिनापुर नगर था। 'जेणेव सए गिहे और उसमें भी जहां पर अपना गृह था। 'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर आये 'उवागच्छित्ता णेगमट्ठसहस्सं सद्दावेइ' वहां आकर के उन्होंने १००८ वणिग्जनों को बुलाया। 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर उनसे ऐसा कहा 'एवं खलु देवाणुप्पिया! मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मे निसंते' हे देवानुप्रियो! मैंने मुनिसुव्रत अर्हन्त के पास

सहसंबवणाओ उज्जाणाओ" એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. મુનિસુવ્રત ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તેના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો હર્ષ અને સંતોષ થયો. મનમાં પ્રેમ છવાઇ ગયો. અત્યંત અનુરાગથી તેનું મન ભરાઈ ગયું અપાર હર્ષથી તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું તે પછી તેણે મુનિસુવ્રત ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને મુનિસુવ્રત ભગવાન પાસેથી ઉઠીને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનથી બહાર નીકળ્યો. આ રીતે તે કાર્તિક શેઠ મુનિ સુવ્રત અર્હંત પાસેથી ઉઠીયે તે સહસ્રામ્ર વનમાંથી બહાર નીકળ્યો, બહાર નીકળીને "जेणेव हत्थिणापुरे नयरे" જ્યાં હસ્તિનાપુર નગર હતું. અને "जेणेव सएगिहे" તેમાં જ્યાં પોતાનું ઘર હતું. "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં તે આવ્યો. "उवागच्छित्ता नेगमट्ठसहस्सं सद्दावेइ" ત્યાં આવીને તેણે એક હજાર આઠ વણિક જનોને બોલાવ્યા "सद्दावित्ता एवं वयासी" બોલાવીને તેઓને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું. "एवं खलु देवाणुप्पिया मए मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मे निसंते" હે દેવાનુપ્રિયો મેં મુનિસુવ્રત અર્હંતની પાસેથી ધર્મનો

स्याऽर्हतोऽन्तिके धर्मो निशान्तः 'से विय मे धम्मे इच्छिए' सोऽपि च मे धर्मः, इष्टः 'पडिच्छिए' प्रतीष्टः 'अभिरुइए' अभिरूचितः 'तए णं अहं देवाणुप्पिया! संसारभउव्विग्गे जाव पव्वयामि' ततः खलु अहं देवानुप्रियाः! संसारभयोद्विग्नो यावत् प्रव्रजामि, हे देवानुप्रियाः! अर्हतु भगवतः सकाशादभिलषितुं धर्मं श्रुत्वा संसारभयादुद्विग्नो यावद् भीतो जन्ममरणेभ्यः परित्यज्य संसारं मुनिसुव्रतस्य समीपे प्रव्रज्यां स्वीकरिष्ये इत्यर्थः 'तं तुब्भे णं देवाणुप्पिया! किं करेह किं ववसह' तद् यूयं खलु देवानुप्रियाः! किं कुरुत किं व्यवस्यत व्यवसायं कुरुत, किं मे हियइच्छिए किं मे सामत्थे' किं युष्माकं हृदयेप्सितम् किं युष्माकं सामर्थ्यम्

धर्मका उपदेश सुना है 'से वि य मे धम्मे इच्छिए' पडिच्छिए अभिरुइए' सो वह धर्म मुझे इष्ट--हितकारक-प्रतीत हुआ है। प्रतीष्ट-बार बार मेरी रुचि उस धर्म को ग्रहण करने की ओर जा रही है। अभिरुचित-मैं चाह रहा हूं कि मैं इसे बहुत ही जल्दी से स्वीकार करलूं। 'तए णं अहं देवाणुप्पिया! संसारभयुव्विग्गे जाव पव्वयामि' धर्मोपदेश सुनकर मैं इस संसार के निवास से भयभीत हो गया हूं। अतः मैं यावत् प्रव्रजित होना चाह रहा हूं। यहां यावत्पद से यह प्रकट किया गया है। कि हे देवानुप्रियो! मैं तो भगवान् से अभिलषित धर्म का उपदेश सुनकर संसारभय से उद्विग्न यावत् जन्म मरण से भीत हो चुका हूं अतः इस संसार को छोडकर मैं तो मुनिसुव्रत के समीप संयम धारण करूंगा। 'तं तुब्भेणं देवाणुप्पिया! किं करेह, किं ववसह' परन्तु हे देवानुप्रियो! आप सब क्या

ઉપદેશ સાંભળ્યો છે. "से वि य धम्मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए" તે ધર્મ મને ઇષ્ટ-હિતકારક લાગ્યો છે. પ્રતીષ્ટ વારંવાર મારી રૂચિ તે ધર્મને ગ્રહણ કરવા માટે મને પ્રેરણા કરે છે. અભિરૂચિત-હું ચાહું છું કે ઘણી જ જલદીથી હું આને સ્વીકારી લઉં "तए णं अहं देवाणुप्पिया! संसार भयुव्विग्गे जाव पव्वयामि" તેઓની પાસેથી ધર્મદેશના સાંભળીને હું આ સંસારમાં હવે રહેવાથી ભયભીત બન્યો છું. જેથી હું યાવત્ પ્રવ્રજીત થવાને ચાહું છું. અહિયાં યાવત્ પદથી એ બતાવ્યું છે કે હે દેવાનુપ્રિયો હું તો ભગવાન્ પાસેથી અભિલષિત ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન યાવત્ જન્મ-મરણથી ભયભીત થયો છું. જેથી આ સંસાર છોડીને મુનિસુવ્રત પાસે સંયમ ધારણ કરીશ. "तं तुब्भेणं देवाणुप्पिया! किं करेह किं ववसह" પરંતુ હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બધા શું કરવા ધારો છો? શું

भ० ८०

अहंतु संसारं विहाय प्रव्रजिष्यामि यूयं किं कुरुत भवत्सु एतादृशं सामर्थ्यं विद्यते किं येन ममानुव्रजनं करिष्यथ अथवा संसारे वसत इति भावः। 'तए णं तं नेगमट्ठ सहस्सं पि तं कत्तियं सेट्ठिं एवं वयासी ततः खलु तत् नैगमाष्टसहस्रमपि तं कार्तिकं श्रेष्ठिनम् एवमवादीत् कार्तिकश्रेष्ठिनो धर्मविषयकाग्रहश्रवणानन्तरम् अष्टाधिकसहस्रसंख्याका नैगमा अपि कार्तिकम् एवम्–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवोचन्नित्यर्थः। 'जइ णं देवाणुप्पिया!' यदि खलु देवानुप्रियाः 'संसारभयुव्विग्गा जाव पव्वइस्संति' संसारभयोद्विग्ना यावत् प्रव्रजिष्यन्ति, यावत्पदेन भीता जन्म मरणाभ्यां मुनिसुव्रतस्याऽन्तिके, इति संग्रहः। तदा 'अम्हं देवाणुप्पिया!' अस्माकं

करोगे। क्या व्यवसाय करोगे? 'किं मे हियइच्छिए किं मे सामत्थे' आपकी हृदयाभिलाषा क्या है? क्या आपमें शक्ति है? अर्थात् मैं संसार को छोड़कर दीक्षा को अङ्गीकार करूंगा–पर आप लोग क्या करोगे? क्या आप लोगों में ऐसी शक्ति है जो तुम सब मेरा अनुसरण कर सको? तो कहो क्या तुम सब मेरे साथ रहना चाहते हो? या यहीं संसार में रहना चाहते हो? 'तए णं तं नेगमट्ठसहस्संपि तं कत्तियं सेट्ठिं एवं वयासी' इस प्रकार से कार्तिक सेठ का कथन सुनकर १००८ वणिग्जनों ने भी उससे ऐसा कहा–'जइणं देवाणुप्पिया! हे देवानुप्रिय! यदि आप 'संसारभयुव्विग्गा' संसारभय से उद्विग्न हो रहे हैं और 'जाव पव्वइस्संति' यावत् संसार को छोडकर दीक्षित हो रहे हैं–यहा यावत्पद से 'भीता जन्ममरणाभ्यां मुनिसुव्रतस्य अन्तिके'

વ્યવસાય કરશો? "किं मे हियइच्छिए किं मे सामत्थे" આપની હૃદયની શું અભિલાષા છે? આપનામાં શું શક્તિ છે? અર્થાત્ હું સંસારને છોડીને દીક્ષા ધારણ કરીશ–તે પછી આપ બધા શું કરશો? આપ સૌમાં એવી તાકાત છે? કે તમો સૌ મારૂં અનુકરણ કરી શકો? તો શું તમો સૌ મારી સાથે જ રહેવા ઇચ્છો છો? કે અહિં સંસારમાં જ રહેવા ઇચ્છો છો? 'तए णं तं नेगमट्ठसहस्सं पि तं कत्तियं सेट्ठिं एवं वयासी" કાર્તિક શેઠનું આ પ્રમાણે કહેવું સાંભળીને તે એક હજાર આઠ વણિકજનોએ તેઓને કહ્યું કે–"जइ णं देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિયો! જો આપ संसारभयुव्विग्गा" સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઇ રહ્યા છો અને "जाव पव्वइस्संति" યાવત્ સંસાર છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરો છો. અહિં યાવત્પદથી "भीता जन्ममरणाभ्यां मुनिसुव्रतस्य

देवानुप्रियाः! 'किं अन्ने आलंबणे वा' किमन्यदालंबनं वा, 'आहारे वा' आधारो वा 'पडिबंधे वा' प्रतिबन्धो वा हे श्रेष्ठिन्! यदि भवान् प्रव्रजिष्यति तदाऽस्माकं किमन्यदालम्बनमाधारः प्रतिबन्धो वा विद्यते यद् वयमत्र स्थास्याम इत्यर्थः, अत एव 'अम्हे वि णं देवानुप्पिया! संसारभयुव्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं' वयमपि खलु देवानुप्रियाः! संसारभयोद्विग्ना भीताः जन्ममरणाभ्याम्, 'देवाणुप्पिएहिं सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुण्डा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वयामो' देवानुप्रियैः सार्द्धं मुनिसुव्रतस्य अर्हतोऽन्तिके मुण्डो भूत्वा अगाराद् अनगारितां प्रव्रजामः। 'तए णं से कत्तिये सेट्ठी' ततः खलु स कार्त्तिकः

इन पदों का संग्रह हुआ है। तो 'अम्हं देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय! हम लोगों को 'किं अण्णे आलंबणे वा' आपके सिवाय और क्या आलम्बन है, 'आहारे वा' क्या आधार-सहारा है। 'पडिबंधो वा' प्रतिबन्ध है कि जिसकी वजह से हमलोग इस संसार में रहे? अतएव 'अम्हे वि णं देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय! हम लोग भी 'संसारभयुव्विग्गा भीया जन्ममरणाणं' संसार भय से उद्विग्न बन चुके हैं एवं जन्म मरण के दुःखों से त्रस्त हो चुके हैं-सो 'देवाणुप्पिएहिं सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुंडा भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामो' आप देवानुप्रिय के साथ ही मुनिसुव्रत अर्हन्त के पास मुण्डित होकर के इस गृहस्थावस्था के परित्याग से अनगारावस्था को धारण करेंगे। 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' उन १००८ वणिग्जनों का ऐसा कथन सुनकर उस कार्तिकसेठने 'तं नेगमट्ठसहस्सं एवं वयासी'

अन्तिके" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તો "अम्हं देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિય! અમોને "किं आलंबणे वा" આપના શિવાય બીજું શું અવલમ્બન છે? "आहारे वा" શું આધાર છે? અર્થાત્ સહારો બીજો શું છે? 'पडिबंधो वा" શું પ્રતિબંધ છે? કે અમોને કોણ રોકનાર છે? કે જેથી અમે બધા આ સંસારમાં રહી શકીએ? જેથી "अम्हे वि णं देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિય! અમો પણ "संसारभयुव्विग्गा जम्मणमरणाणं" સંસાર ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા છીએ અને જન્મ મરણના દુઃખોથી ત્રાસી ગયા છીએ તેથી "देवाणुप्पिएहिं सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुंडा भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामो" આપ દેવાનુપ્રિયની સાથે જ મુનિસુવ્રત અર્હંતની પાસે મુંડિત થઈને આ ગૃહસ્થવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અનગાર અવસ્થાને ધારણ કરીશું. "तए णं से कत्तिए सेट्ठी" તે બધા વણિકજનોનું એવું કથન સાંભળીને તે

श्रेष्ठी, 'तं नेगमट्ठसहस्सं एवं वयासी' तं नैगमाष्टसहस्रम् एवमवादीत् किम-वादीत् तत्राह-'जइ णं देवाणुप्पिया! तुब्भे' यदि खलु देवानुप्रियाः! यूयम् 'संसार भयुव्विग्गा भीया जम्ममरणाणं' संसारभयोद्विग्नाः भीताः जन्ममरणाभ्याम्, 'मए सद्धिं मुणिसुव्वय० जाव पव्वयह' मया सार्द्धं मुनिसुव्रतस्य अर्हतोऽन्तिके मुण्डा भूत्वा अगारादनगारितां प्रव्रजत, 'तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया' तद् गच्छत खलु यूयं देवानुप्रियाः! 'सएसु गिहेसु' स्वकेषु गृहेषु 'विउलं असणं जाव उवक्खडावेह' विपुलमशनं यावत् पानं खाद्यं स्वाद्यम् उपस्कारयत, 'मित्तना इ जाव जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेह' मित्र ज्ञाति यावत्-स्वजनसम्बन्धिपरिजनान् आपृच्छत ज्येष्ठपुत्रांश्च कुटुम्बे स्थापयत, 'ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते आपुच्छह' स्थापयित्वा तान् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् ज्येष्ठपुत्रांश्च

उन १००८ वणिग्जनों से ऐसा कहा 'जइ णं देवाणुप्पिया! तुब्भे' हे हे देवानुप्रियो! यदि तुम लोग संसार भय से वास्तविक रूपमें उद्विग्न हुए हैं और जन्म मरण के कष्टों से त्रस्त हुए हो तथा उसी कारण 'मए-सद्धिं मणिसुव्वय० जाव पव्वयह' मेरे साथ मुनिसुव्रत के पास दीक्षित होना चाहते हैं-तो 'तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रियो! तुम जाओ 'सएसु गिहेसु' अपने २ घर पर, और 'विउलं असणं० जाव उव-क्खडावेह' विपुल मात्रा में अशन यावत्-चारों प्रकार के आहार को तैयार कराओ 'मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेह' फिर मित्र ज्ञाति यावत् स्वजन सम्बन्धि परिजनों को आमन्त्रित करो-और अपने २ ज्येष्ठ पुत्रों को अपने २ कुटुम्ब में स्थापित करो, 'ठावेत्ता तं मित्त-नाई जाव जेट्ठपुत्ते आपुच्छह' बादमें उन मित्रज्ञाति आदिजनों से एवं

કાર્તિક શેઠે "तं णेगमट्ठसहस्सं एवं वयासी" તે એક હજાર આઠ વણિક જનોને આ પ્રમાણે કહ્યું "जइ णं देवाणुप्पिया! तुब्भे" હે દેવાનુપ્રિયો! જો તમે બધા "संसारभयुव्विग्गा भीया जम्ममरणाणं" વાસ્તવિકપણે સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થયેલા હો, અને જન્મ મરણના દુઃખોથી ત્રાસી ગયા હો? અને તેજ કારણથી "मए सद्धिं मुणिसुव्वय० जाव पव्वयह" મુનિસુવ્રત પાસે મારી સાથે દીક્ષા લેવા ચાહતા હો તો "तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया" હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બધા "सएसु गिहेसु" પોતપોતાને ઘેર જાઓ અને "विउलं असणं० जाव उवक्खडावेह" વિપુલ પ્રમાણમાં અશન-યાવત્-ચારે પ્રકારના આહાર તૈયાર કરાવો અને તે પછી "मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेह" મિત્રો જ્ઞાતિજનો યાવત્ સ્વજનો સંબંધીજનોને આમંત્રિત કરો. અને પોતપોતાના મોટા પુત્રોને પોતપોતાના કુટુંબમાં સ્થાપો. "ठावेत्ता

आपृच्छत 'आपुच्छित्ता' आपृच्छय 'पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहह' पुरुषसहस्रवाहिनीः शिबिका दूरोहत, 'दुरुहित्ता मित्तणाइ जाव परिजणेणं जेट्ठ पुत्तेहिय' आरुह्य मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनैः ज्येष्ठपुत्रैश्च 'समणुगम्म-माणमग्गा सव्विड्डिए' समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्धर्या 'जाव रवेणं अकालपरि-हीणं चेव मम अंतियं पाउब्भवह' यावद्रवेण अकालपरिहीणमेव ममान्तिके प्रादु-र्भवत सकलमित्रादीन् ज्येष्ठपुत्रांश्च दीक्षाविषये आपृच्छय तैरनुज्ञाताः तैः समनुगताश्च शिबिकाः आरुह्य त्वरितं ममान्तिकमागच्छतेत्यर्थः। 'तए णं ते नेगमट्ठसहस्सं पि कत्तियस्स सेट्ठिस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेंति' ततः खलु ते नैगमाष्टसहस्रमपि कार्त्तिकस्य श्रेष्ठिन एतमर्थं विनयेन प्रतिशृन्वन्ति 'पडिसु-

---

ज्येष्ठ पुत्रों से पूछे-'आपुच्छेत्ता' पूछकर 'पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहह' १००० पुरुष जिसे उठा सकें ऐसी पालखी ऊपर बैठो 'दुरूहित्ता मित्तनाइ जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेहिय' बैठकर मित्र ज्ञाति आदिजनों से एवं ज्येष्ठ पुत्रों से 'समणुगम्ममाणमग्गा' जिसका मार्ग अनुगम्यमान है ऐसे तुमलोग 'सव्विड्ढीए' अपने २ पूर्ण वैभव के साथ 'जाव रवेणं अकालपरिहीणं चेव' बाजों के तुमुल घोषपूर्वक शीघ्रही 'मम अंतियं पाउब्भवह' मेरे पास आजाओ। तात्पर्य कहने का यह है कि तुम लोक अपने २ मित्रादिकों से एवं ज्येष्ठ पुत्रों से दीक्षा ग्रहण करने के विषय में पूछकर, मेरे पास बहुत जल्दी पालखी पर बैठकर आजाओ 'तए णं ते नेगमट्ठ०' कार्तिकसेठ के इस कथन को

तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्तं आपुच्छह" ते पछी ते मित्रजनोने ज्ञातिजनोने अने ज्येष्ठ पुत्रने पूछो 'आपुच्छेत्ता" पूछीने "पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहह" એક હજાર પુરૂષો જેને ઉપાડી શકે તેવી પાલખી પર બેસો "दुरुहित्ता मित्तनाइ जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेहिय" તેમાં બેસીને મિત્ર જ્ઞાતિ વિગેરે જનોએ અને જ્યેષ્ઠ પુત્રથી "समणुगम्ममाणमग्गा" જેનો માર્ગ અનુગમ્યમાન છે. અર્થાત્ તે બધા જેની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યા છે એવા તમે "सव्वड्ढीए" પોતપોતાના પૂર્ણ વૈભવ સાથે "जाव रवेणं अकालपरिहीणं सेव" વાજાઓના તુમુલનાદ પૂર્વક જલ્દીથી "मम अंतियं पाउब्भवह' મારી પાસે આવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તમો બધા પોતપોતાના મિત્રો વિગેરેને અને પોતપોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને તમારા સ્થાને મૂકીને તે પછી તેઓને દીક્ષા લેવાના વિષયમાં પૂછીને તે પછી પાલખીમાં બેસીને જલદીથી મારી પાસે આવો "तए णं नेगमट्ठ" કાર્તિક શેઠના આ કથનને તે એક હજાર આઠ વણિકજનોએ

णित्ता' प्रतिश्रुत्य-स्वीकृत्य-स्वीकारानन्तरम् जेणेव साइं साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव स्वकाः स्वका गृहा स्तत्रैवोपागच्छन्ति प्रत्येकं स्वं स्वं गृहं प्रतिगतवान् इत्यर्थः। 'उवागच्छित्ता विउलं जाव उवक्खडावेंति' उपागत्य-स्वकीयं स्वकीयं गृहमागत्य विपुलम्-अत्यधिकम् अशनपानखादिमस्वादिमम् उपस्कारयन्ति, 'उवक्खडावेत्ता' उपस्कार्य 'मित्तनाइजाव' मित्र ज्ञाति यावत् मित्र ज्ञाति स्वजनसम्बन्धिपरिजनान् आपृच्छय 'तस्सेव मित्तणाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेंति' तेषामेव मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनानां पुरतो ज्येष्ठ पुत्रान् कुटुम्बे स्थापयन्ति, 'ठावेत्ता' स्थापयित्वा 'तं मित्तणाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छंति' तान् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् ज्येष्ठपुत्रांश्चापृच्छंति, 'आपुच्छित्ता' तान् सर्वान् ज्येष्ठपुत्रांश्च आपृच्छय 'पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति' पुरुषसहस्रवाहिनीः शिविका दूरोहन्ति 'दूरुहित्ता' दूरुह्य 'मित्त-

---

उन १००८ वणिग्जनों ने बहुत ही अच्छी प्रकार से विनय पूर्वक मान लिया 'पडिसुणेत्ता' मानकर 'जेणेव साइं २' फिर वे अपने २ घर पर गये । 'उवागच्छित्ता विउलं जाव उवक्खडावेह' वहां जाकरके उन्होंने विपुल मात्रामें चारों प्रकार के आहार को तैयार करवाया । 'उवक्खडावेत्ता मित्तनाइ०' अशन, पान, खादिम, और स्वादिमरूप चारों प्रकार के आहार को तैयार कराकर 'मित्तनाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेंति' उन्हीं मित्र, ज्ञाति, स्वजन, सम्बन्धी, परिजनों के समक्ष उन्होंन अपने २ ज्येष्ठ पुत्रों को कुटुम्ब में स्थापित कर दिया । 'ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छइ' स्थापित करके फिर उन्होंने दीक्षा धारण करने के विषय में उनसे पूछा-'आपुच्छेत्ता पूछकर 'पुरिससहस्स वाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति' फिर वे पुरुषसहस्रवाहिनी शिविका

વિનય પૂર્વક સારી રીત સ્વીકારી લીધું, "पडिसुणेत्ता" સ્વીકારીને "जेणेव साइं २" તેઓ પોતપોતાને ઘેર ગયા. "उवागच्छित्ता विउलं जाव उवक्खडावेह" ઘેર જઇને તેઓએ વિપુલપણાથી ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરાવ્યો. "उवक्खडावेत्ता मित्तनाइ" અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ પ્રકારના ચારે આહારને તૈયાર કરાવીને "मित्तणाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंबे ठावेंति" તે બધા મિત્રો, જ્ઞાતિજનોની સાથે તેઓએ પોતપોતાના મોટા પુત્રને કુટુંબમાં સ્થાપિત કર્યા. "ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्तेय आपुच्छइ" કુટુંબમાં તેઓને જયેષ્ઠ પુત્રોને સ્થાપીને પછી તેઓએ દીક્ષા લેવાની બાબતમાં પોતપોતાના જયેષ્ઠ પુત્રને અને જ્ઞાતિજન વિગેરેને પૂછયું "आपुच्छेत्ता" પૂછીને "पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति" બેસીને

णाइ जाव परिजणेहिं जेट्ठपुत्तेहि य समणुगम्ममाणमग्गा' मित्रज्ञातिस्वजन-सम्बन्धिपरिजनैः ज्येष्ठपुत्रैश्च समनुगम्यमानमार्गाः पृष्ठपरिचलत्परिजनाः सन्त इत्यर्थः 'सव्विड्ढीए जाव रवेणं' सर्वद्धर्या यावद्रवेण अत्र यावत्पदेन-'सव्व-ज्जुईए, सव्वबलेणं, सव्वसमुदएणं, सव्वादरेणं, सव्वविभूइए, सव्वविभूसाए सव्वसंभमेणं, सव्व-पुप्फगंध-मल्लालंकारेणं, सव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं, महया इड्ढीए, महया जुईए, महया बलेणं, महया समुदएणं, महया वरतुडिय-जमगसमगप्पवाइएणं संख-पणव-पडह-भेरी-झल्लरी खरमुही-हुडुक्क-मुरय-मुइंग दुंदुहिणिग्घोसणाइय' इत्यस्य संग्रहो भवति। एषां पदानां व्याख्या औप-पातिकसूत्रे मत्कृतायां पीयूषवर्षिणीटीकायां विलोकनीया। अनेकप्रकारक

(पालखी) पर चढे 'दुरूहित्ता' चढकर 'मित्तणाइ जाव परिजणेहिं०' उनके पीछे २ उस समय उनके मित्र, ज्ञाति, स्वजन, सम्बन्धी, और परिजन चल रहे थे। और उनके ज्येष्ठ पुत्र भी चले जा रहे थे। 'सव्विड्ढीए जाव रवेणं' ये सब वणिग्जन अपनी २ पूर्ण ऋद्धि के साथ घर से निकले, इनके आगे २ बाजा की तुमुल ध्वनि होती थी। यहां यावत्पद से 'सव्वज्जुईए, सव्वबलेणं, सव्वसमुदएणं, सव्वादरेणं, सव्वविभूईए, सव्वविभूसाए, सव्वसंभमेणं, सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारेणं सव्वतुडिय सद्दसण्णिणाएणं, महया इड्ढीए, महया जुईए, महया बलेणं, महया समुदएणं, महया वरतुडिय-जमग समगप्पवाइएणं, संख-पणव-पटहभेरी-झल्लरी-खरमुही, हुडुक्क, मुरय-मुइंग-दुंदुहिणिग्घोस-णाइय' इस पाठ का संग्रह हुआ है। इन पदों की व्याख्या औपपा-तिक सूत्र पर जो मेरी पीयूषवर्षिणी टीका है उसमें देखलेना

"मित्तणाइ जाव परिजणेहिं०" તેઓની પાછળ પાછળ તેઓના મિત્રો, જ્ઞાતિ જનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો તેમજ જ્યેષ્ઠ પુત્રો ચાલતા હતા. "सव्वइढीए जाव रवेणं" તે બધા વણિગ્જનો પોતપોતાની પૂર્ણ ઋદ્ધિ ની સાથે ઘેરથી નીકળ્યા. તેઓની આગળ આગળ વાજાઓનો તુમુલ અવાજ થતો હતો. અહિંયા યાવત્પદથી 'सव्वज्जुइए, सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं, सव्वा-दरेणं, सव्वविभूईए, सव्वविभूसाए, सव्वसंभमेणं, सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारेणं, सव्व-तुडियसद्दसंनिणाएणं, महया इड्ढीए, महया जुईए, महया बलेणं महया समुदएणं, महया वरतुडिय-जमगसमगप्पवाइएणं-संख-पणव-पटह-भेरी-झल्लरी-खरमुही, हुडुक्क, मुरय, मुयंगदुंदुहिणिग्घोसणाइय' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ તમામ પદોની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્રપર મેં પીયૂષવર્ષિણી ટીકા બનાવી છે તેમાં જોઇ લેવું તાત્પર્ય એ છે કે—

ऋद्धि समृद्ध्यादियुक्ताः सन्तः शब्दादीनां निर्घोषनादितशब्देन 'अकालपरिहीणं चेव' अकालपरिहीणमेव—परिहाणिः परिहीणं—विलम्बः, कालस्य परिहीणं विलम्बः कालपरिहीणं, न कालपरिहीणम् अकाल परिहीणम्—शीघ्र प्रकटीभवनं यथा स्यात्तथा, 'कत्तियस्स सेट्ठीस्स अंतियं पाउब्भवंति' कार्त्तिकस्य श्रेष्ठिनोऽन्तिके प्रादुर्भवन्ति। 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठी 'विउलं असणं० जहा गंगदत्तो जाव मित्तणाइ जाव परिजणेणं' विपुलमशनं पानं खादिमं स्वादिमं चोपस्कार्य यथा गङ्गदत्तः—षोडशशतकीयपञ्चमोद्देशकप्रतिपादित-गङ्गदत्तगाथापतिरिव सर्वं कृत्वा यावद् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन 'जेट्ठपुत्तेणं णेगमट्ठसहस्सेण य' ज्येष्ठपुत्रेण नैगमाष्टसहस्रेण च 'समणुगम्ममाण

चाहिये। इस प्रकार वे वणिग्जन अनेक प्रकार की ऋद्धि समृद्धि आदि से युक्त हुए, बाजों की तुमुल ध्वनि पूर्वक विना विलम्ब किये ही कार्तिकसेठ के पास आ गये, 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' इसके बाद वह कार्त्तिकसेठ के 'विउल०' विपुल मात्रामें अशन, पान, खादिम और स्वादिमरूप चारों प्रकार का आहार तैयार कराकर सोलहवें शतक के पञ्चम उद्देशक में प्रतिपादित गंगदत्त गाथापति के जैसा सब कुछ करके यावत्—मित्र, ज्ञाति, स्वजन, सम्बन्धी, परिजन एवं ज्येष्ठपुत्र जिसके पीछे २ चले जा रहे हैं और १००८ वणिग्जन, भी

"सव्वजुईए" सघળા વસ્ત્ર અને આભૂષણોના પ્રભાવ વડે "सव्वबलेणं" પોતાની તમામ સેનાઓ વડે પોતાના સઘળા પરિજનો વડે આદર સત્કાર રૂપ સઘળા પ્રયત્નો વડે પોતાના સમસ્ત ઐશ્વર્ય વડે તમામ પ્રકારના વસ્ત્રાભરણની શોભા વડે ભક્તિ જનિત અત્યંત ઉત્સુકતા વડે સર્વ પ્રકારના પુષ્પો વડે સર્વ પ્રકારના ગંધ દ્રવ્યો વડે સર્વ પ્રકારની માળાઓ વડે તેમજ સર્વ પ્રકારના અલંકારો વડે સર્વ પ્રકારના વાજીંત્રોના મધુર ધ્વનિ વડે પોતાની વિશેષ પ્રકારની ઋદ્ધિ વડે પોતાની વિશેષ પ્રકારની દ્યુતિ વડે પોતાની વિશેષ પ્રકારની સેના વડે પોતાના વિશેષ પ્રકારના પરિજનો વડે એક સાથે વગાડવામાં આવતા વાજાઓના મનોહર મહાધ્વની વડે શંખ, પણવ, પટહ, ભેરી ઝલ્લરી, ખરમુહી, હુડુક મુરજ મૃદંગ અને દુંદુભિના નિર્ઘોષની પ્રતિધ્વનિ વડે કહેવાનો ભાવ એ છે કે—આ રીતે તે બધા વણિક્જનો અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ અને સમૃદ્ધિથી યુકત થઇને તેમજ વાજાઓના અત્યંત અવાજે સાથે જરાપણ વિલમ્બ કર્યા વિના તે કાર્તિક શેઠે પાસે આવ્યા. 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' તે પછી કાર્તિકશેઠે 'विउलं' વિપુલ પ્રમાણમાં અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વદિમ એરીતનો ચારે પ્રકારનો આહાર તૈયાર કરવીને—એટલે કે સોળમાં શતકના

मग्गे समणुगम्ममाणमग्गे जाव रवेणं' समनुगम्यमानमार्गो यावद्रवेण शङ्खादि निर्घोषनादितशब्देन 'हत्थिणापुरे नयरे मज्झं मज्झेणं जहा गंगदत्तो जाव' हस्तिनापुरे नगरे मध्यं मध्येन यथा गङ्गदत्तो यावत्, हस्तिनापुरनगरस्य मध्यं मध्येन गच्छन् सहस्राम्रवनोद्यानं प्राप्य भगवतश्छत्रादिकान् तीर्थकरातिशयान् दृष्ट्वा पञ्चविधाभिगमेन भगवन्तं त्रिःकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा प्राञ्जलिपुटः त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्य एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽवादीत् 'आलित्तेणं' इत्यादि। 'आलित्तेणं भंते! लोए' आदीप्तः खलु भदन्त! लोकः, हे भदन्त! शीतोष्णविविधोपसर्गपरीषहजन्ममरणजरादिज्वालाजटाले लोको दह्यते इवेत्यर्थः, 'पलित्ते णं भंते! लोए' प्रदीप्तः खलु

जिसके साथ २ चल रहे हैं, तथा जिसके आगे २ बाजों की तुमुल ध्वनि होती है। अपने पूर्ण वैभव के साथ 'हत्थिणापुरे नयरे०' हस्तिनापुर नगर के ठीक बीचों बीच से होकर निकला और जहां वह सहस्राम्रवन नामका उद्यान था वहां पहुंचा। वहां पहुंचतेही उसने भगवान् मुनिसुव्रत के छत्रादिक रूप तीर्थकरातिशयों को देखा उन्हें देखकर उसने पांच प्रकार के अभिगमसे भगवान् को तीन बार आदक्षिण प्रदक्षिणा पूर्वक वन्दना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वह दोनों हाथ जोड़कर उनकी पर्युपासना करने लगा। और पर्युपासना करके फिर वह इस प्रकार बोला-'अलित्तेणं भंते! लोए' हे भदन्त! यह लोक शीत उष्ण आदि विविध उपसर्ग और परीषह रूप एवं जन्ममरण आदि रूप ज्वालामालासे व्याप्त हो रहा है-जल

પાંચમાં ઉદ્દેશામાં વર્ણવેલા ગંગદત્ત ગાથાપતિ પ્રમાણે બધું કર્તવ્ય કરીને યાવત્ મિત્ર, જ્ઞાતિ, સ્વજન, સંબંધી, પરિજન અને જ્યેષ્ઠ પુત્ર જેની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા છે અને તે એક હજાર આઠ વણિકજનો પણ જેની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા છે, તેમજ જેની આગળ વાજાઓનો અવાજ થઈ રહ્યો છે, એ રીતે પોતાના પૂર્ણ વૈભવની સાથે 'હત્થિણાપુરે ણયરે' હસ્તિનાપુર નગરની બરોબર વચ્ચોવચ્ચથી (રાજમાર્ગથી) નીકળ્યો. અને જ્યાં તે સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં તે પહોંચ્યો ત્યાં પહોંચતાં તેણે ભગવાન્ મુનિસુવ્રતના છત્રાદિરૂપ તીર્થંકરના અતિશયો (ચિહ્નો) ને જોયા. તેને જોઈને તેણે પાંચ પ્રકારના અભિગમથી ભગવાનને ત્રણવાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા, વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તે બન્ને હાથ જોડીને તેઓની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. પર્યુપાસના કરીને તે પછી તેણે

भ० ८१

भदन्त! लोकः प्रकर्षेण -अतिशयेन दीप्तः प्रज्वलित इव लक्ष्यते लोकः, 'आलित्त-पलित्ते णं भंते! लोए' आदीप्तप्रदीप्तः खलु भदन्त! लोकः अतिशयेन ज्वलित प्रज्वलित इवेत्यर्थः 'जाव अणुगामियत्ताए भविस्सइ' यावदनुगामिकतायै भविष्यति अत्र यावत्पदेन- जराए मरणेणय, से जहा नामए केइ गाहावई अगारंसि झियायमाणंसि जे से तत्थ भंडे भवइ, अप्पभारे मोल्लगुरुए, तं गहाय आयाए एगंतमंतं अवक्कमइ, एस मे नित्थारिए समाणे पच्छापुराए हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए' इति संग्रहः। एषां पदानां व्याख्या द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके स्कन्दकप्रकरणे विलोकनीया ॥

'एवामेव' एवमेव यथा गाथापते दह्यमानगृहाद् अल्पभारबहुमूल्यकं वस्तु निष्कासितं सत् भविष्यत्काले हितार्थं भवति तथैव 'ममवि' ममापि 'एगे

रहा है। 'पलित्ते णं भंते! लोए' अतिशयरूप से जल रहा है, 'अलित्तपलित्तेणं भंते! लोए' हे भदन्त! यह लोक अतिशय रूपसे ज्वलित प्रज्वलित, बना हुआ है। 'जाव अणुगामियत्ताए भविस्सइ' यहां यावत्पद से 'जराए मरणेण य, से जहानामए केइ गाहावई अगारंसि झियायमाणंसि जे से तत्थ भंडे भवइ, अप्पभारे मोल्लगुरुए, तं गहाय, आयाए एगंतमंतं अवक्कमइ, एस में नित्थारिए समाणे पच्छा, पुराए हियाए, सुहाए, खेमाए, निस्सेयसाए' इस पाठ का संग्रह हुआ है। इन समस्त पदों की व्याख्या द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में स्कन्दक प्रकरण में की जा चुकी है अतः वहीं से देख लेनी चाहिये। सो जैसे गाथापति के दह्यमान गृह से निकाली गई अल्पभारवाली और बहुमूल्यवाली वस्तु उसे भविष्यत्काल में हितादि के निमित्त होती है, उसी प्रकार से 'मम वि एगे आया भंडे०' यह आत्मा है वह

આ પ્રમાણે કહ્યું-'आलित्ते णं भंते लोए' હે ભગવાન્ આ જગત્ ઠંડી, ગરમી, વિગેરે જુદા જુદા ઉપસર્ગ અને પરીષહરૂપ અને જન્મ, મરણરૂપ, જ્વાળા માળાથી વ્યાપ્ત થયું છે—અર્થાત્ બળી રહ્યું છે. 'पलित्ते णं भंते लोए' અત્યંતરૂપથી બળી રહ્યુ છે. 'आलित्तपलित्ते णं भंते! लोए' હે ભગવન્ આ જગત્ અત્યંતરૂપથી જ્વલિત-પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યું છે. 'जराए मरणेणय, से जहाणामए केइ गाहावई अगारंसि झियायमाणंसि जे से तत्थ भंडे भवइ, अप्पभारे मोल्लगुरुए, तं गहाय आयाए एगंतमंते अवक्कमइ, एस मे नित्थारिए समाणे पच्छापुराए हियाए, सुहाए, खेमाए, निस्सेयसाए' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ બધા પદોની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં સ્કંદકના પ્રકરણમાં કરવામાં આવી છે જેથી ત્યાંથી તે સમજી લેવી જેવી રીતે ગઢપણ અને મરણના ભયથી

आया भंडे' एकः-अद्वितीय आत्मा भाण्डः आत्मरूपो भाण्डः रत्नादिसंभृत भाण्ड इव भाण्डः 'इट्ठे' इष्टः वाञ्छितार्थपूरकत्वात् 'कंते' कान्तः कमनीयः हित प्रापकत्वात्, 'पिए' प्रियः सुखोत्पादकत्वात् 'मणुण्णे' मनोज्ञः शुभगतिदायकत्वात् 'मणामे' मन आमः अक्षयसुखदायकत्वात् अतएव 'एस मे नित्थारिए समाणे' एष मे आत्मा निस्तारितः जन्मजरामरणादिवह्निना दह्यमानात् संसार गृहात् निष्कासितः सन् 'संसारवुच्छेयकरे भविस्सइ' संसारव्युच्छेदकरः-संसारविनाशकारकः-जन्ममरणनिवारको भविष्यति। 'तं इच्छामि णं भंते! णेगमट्ठसहस्से णं सद्धिं देवाणुप्पिएहिं सयमेव पव्वावियउं' तत्-तस्मात् कारणात् इच्छामि खलु भदन्त! नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धं देवानुप्रियैः स्वयमेव प्रव्राजयि-

---

भी-एक रत्नादिक से भरे हुए पिटारे के जैसा है मुझेवाञ्छितार्थपूरक होने से इष्ट है, हित प्रापक होने से कान्त है सुखोत्पादक होने से प्रिय है, शुभगतिदायक होने से मनोज्ञ है, तथा कभी जिसका प्राप्ति के बाद विनाश नहीं होता ऐसे अक्षयसुख का देनेवाला होने से मनोऽम है, अत एव यह मेरा आत्मा जरा मरणादि अग्नि से दह्यमान इस संसार गृह से निष्कासित होकर 'संसारवुच्छेयकरे०' संसार विनाश का कर्ता-जन्ममरण का निवारक होगा। 'तं इच्छामिणं भंते!' इसलिये हे भदन्त! मै आपके द्वारा १००८ वाणिक्‌जनों के साथ आप स्वयं के द्वारा दीक्षित होऊं ऐसी कामना कर रहा हूं और यावत् आप स्वयं मुझे धर्म सुनावें ऐसी इच्छा कर रहा हूं यावत्पद से 'सयमेव

અલોક-સંસાર સળગેલો છે. વધારે પ્રમાણમાં સળગેલો છે. ગાથાપતિના બળતા ઘરમાંથી બહાર કાઢેલ અલ્પભાર અને બહુમૂલ્યવાળી વસ્તુ તેને ભવિષ્યમાં હિતકરક થાય છે. તેજ પ્રમાણે 'मम वि एगे आया भंडे આ આત્મા છે. તે પણ-એક રત્નવિગેરેથી ભરેલા પટારા જેવો છે. મારા ઈચ્છિત અર્થને પૂરનાર હોવાથી મને તે ઈષ્ટ છે. પમાડનાર હોવાથી-કાન્ત છે. સુખઉપજાવનાર હોવાથી પ્રિય છે. શુભગતિ દેનાર હોવાથી મનોહર છે, જે પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ કાળે નાશ પામતું નથી. તેવા અક્ષયસુખને આપનાર હોવાથી મનોડમ છે. એટલા માટે આ મારો આત્મા જન્મ, જરામરણ વિગેરે અગ્નિથી બળતા એવા આ સંસારથી નીકળીને 'संसारवुच्छेयकरे' સંસાર વિનાશના કરનાર જન્મમરણનું નિવારણ કરનાર થશે. 'तं इच्छामि णं भंते!' તેથી હે ભગવન્ હું આ એક હજાર આઠ વણિકજનો સાથે આપની પાસે દીક્ષા ધારણ કરૂં એવી કામના છે. અને આપ મને ધર્મોપદેશસંભળાવો તેવી ઇચ્છા કરી રહ્યો છું. અહિં યાવત્પદથી 'सयमेव

तुम्, 'जाव धम्ममाइक्खिउ' यावद् धर्ममाख्यातुम्। अत्र यावत्पदेन 'सयमेव मुंडाविउं सयमेव सेहाविउं, सयमेव सिक्खाविउं, सयमेव आयारगोयरविणय-वेणइयचरणकरणजायामायावत्तियं' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति। एतस्य व्याख्या द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके स्कन्दकचरिते द्रष्टव्या। 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' ततः खलु-श्रेष्ठिनः प्रार्थनाया अनन्तरं खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'कत्तियं सेट्ठिं णेगमट्ठ-सहस्सेणं सद्धिं सयमेव पव्वावेइ' कार्तिकं श्रेष्ठिनं नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धं स्वय-मेव प्रव्राजयति-दीक्षयति यावद्धर्ममाख्याति-धर्मोपदेशं ददातीत्यर्थः, धर्मो-पदेशप्रकारमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं देवाणुप्पिया' एवम्-मदुक्तकथनानुरूपेण हे देवानुप्रिय! 'गंतव्वं' गन्तव्यम् जीवरक्षार्थं भूमिं पश्यन्नेव गमनं कर्त्तव्य मित्यर्थः 'एवं चिट्ठियव्वं' एवम्-शुद्धभूमौ ऊर्ध्वस्थानेनेति शास्त्रोक्तकथनप्रकारेणैव स्थातव्यम् 'जाव संजमियव्वं' यावत् संयमितव्यम् प्राणादिसंयमे संयतितव्यम्,

---

मुंडाविउं, सयमेव सेहाविउं, सयमेव सिक्खाविउं आयार गोयरवि-णयवेणइयचरणकरणजायामायावत्तियं' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है। इन पदों की व्याख्या द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में स्कन्दक चरितमें की गई है अतः वहीं से देखलेना चाहिये। 'तए णं मुणि-सुव्वए०' कार्तिकसेठ की इस प्रार्थना के बाद मुनिसुव्रत अर्हन्त ने उस कार्तिकसेठ को १००८ वणिग्जनों के साथ २ ही अपने हाथ से ही भागवती दीक्षा प्रदान की और धर्मका उपदेश दिया। धर्मोपदेश का प्रकार इस प्रकार से है-'एवं देवाणुप्पिया!' मदुक्त कथन के अनु-सार हे देवानुप्रिय! 'एवं गतव्वं०' जीव रक्षा के लिये भूमिको देखते हुए ही चलना चाहिये। शुद्धभूमि में शास्त्रोक्तपद्धति के अनुसार ही खडे होना चाहिये। 'जाव संजमियव्वं' प्राणादिसंयम में यतना रखनी चाहिये। यहां यावत्पद से 'एवं निसीयव्वं, एवं तुयट्टियव्वं

મુંડાવિઉં, સયમેવ સેહાવિઉં, સયમેવ સિક્ખાવિઉં, સયમેવ આયાર ગોયરવિણ-યવેણઇયચરણકરણજાયામાયાવત્તિયં' અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ પદોની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પહેલાં ઉદ્દેશામાં સ્કન્દકના ચરિત્રમાં આવી છે. તેથી ત્યાંથી સમજી લેવી 'तए णं मुणिसुव्वए' કાર્તિકશેઠની આ પ્રાર્થના પછી મુનિસુવ્રતઅર્હન્તે તે કાર્તિકશેઠને એક હજાર આઠ વણિગ્જનો સાથે પોતાના હાથથી ભાગવતી દીક્ષા આપી અને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. ધર્મના ઉપદેશનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'एवं देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય! મેં કહ્યા પ્રમાણે 'एवं गंतव्वं' જીવ રક્ષા માટે ભૂમિ પર નજર રાખી જોઈજોઈને ચાલવું જોઈએ. શુદ્ધ ભૂમિમાં શાસ્ત્રમાં કહેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે જ ઉભું રહેવું જોઇએ. 'जाव संजमियव्वं' પ્રાણાદિ સંયમમાં યતના રાખવી જોઈએ. અહિયાં યાવ-

अत्र यावत्पदेन 'एवं निसीयव्वं एवं तुयट्टियव्वं, एवं भोत्तव्वं, एवं भासियव्वं एवं संजमेणं' इत्यन्तं ग्राह्यम्। तत्र-एवं निषीदितव्यम्-संदंशकभूमिप्रमार्जनादिना उपवेष्टव्यम्, एवं त्वग्वर्तितव्यम्-यतनया पार्श्वपरिवर्त्तनं कर्त्तव्यम्, एवं भोक्तव्यम्-अङ्गारधूमादिदोषराहित्येन आहारयितव्यम्, एवं भाषितव्यम्-हितमितमधुरादि भाषया वक्तव्यम्, एवं संयमेण प्राणादिरक्षणरूपेणेति, 'तए

एवं भोत्तव्वं, एवं भासियव्वं. एवं संजमेणं' इस पाठ का ग्रहण हुआ है। भूमि की प्रमार्जना करके ही बैठना चाहिये, यतना के साथ करवट बदलना चाहिये अङ्गार, धूम आदि दोष रहित आहार करना चाहिये। हित, मित, मधुर भाषा बोलनी चाहिये 'तए णं से कत्तिए०' इस धर्म कथा सुनने के बाद उस कार्तिकसेठ ने १००८ वणिग्जनों के साथ मुनिसुव्रत अर्हन्त के इस प्रकार के धार्मिक उपदेश को स्वीकार कर लिया। 'तमाणाए तहा गच्छइ०' अतः वह उनकी आज्ञानुसार उसी प्रकार से चलने लगा। यावत् संयम में यतना रखने लगा यहां यावत्पद से 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा नीसीयइ, तहा तुयट्टइ, तहा भुंजइ, तहा भासइ, तहा संजमेणं' इस पाठ का संग्रह हुआ है। कार्तिकसेठने इस प्रकार संयम का पालन करना प्रारंभ कर दिया 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी नेगमट्ठसहस्सेणं सद्धिं अण-

૯પદથી 'એવં નિસીયવ્વં, એવં તુયટ્ટિયવ્વં એવં ભોત્તવ્વં એવં ભાસિયવ્વં, એવં સંજમેણં સંજમિયવ્વં' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ભૂમીની પ્રમાર્જના કરીને જ બેસવું જોઈએ. યતના પૂર્વક કરવટ (પડખું) બદલવું જોઈએ. અંગારદોષ અને ધૂમદોષ વિગેરે દોષોવિનાનો નિર્દોષ આહાર લેવો જોઈએ. હિત, મિત, અને મીઠી વાણી બોલવી જોઈએ. ઈન્દ્રિયસંયમ અને વાણિસંયમનું પાલન કરવું. 'तए णं से कत्तिए' આ પ્રમાણે ધર્મકથા સાંભળ્યા પછી તે કાર્તિકશેઠે એકહજાર આઠ વણિકજનો સાથે મુનિસુવ્રત ભગવાનના આ પ્રકારના ધર્મના ઉપદેશને સ્વીકારી લીધો 'तमाणाए तहा गच्छइ' પછી તેઓ મુનિસુવ્રત ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર તેજ પ્રકારથી વર્તવા લાગ્યા. યાવત્ સંયમમાં યતના રાખવા લાગ્યા. અહિં યાવત્પદથી 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा निसीयइ तहा तुयट्टइ तहा भुंजइ, तहा भासइ, तहा संजमेणं संजमइ' આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. તે પ્રમાણે યતના પૂર્વક રહેવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે યતનાથી બેસવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે પડખું યતનાથી ફેરવવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે આહાર કરવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે નિર્વધ ભાષા બોલવા લાગ્યા. કાર્તિકશેઠે આ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी

ण से कत्तिए सेट्ठी नेगमट्ठसहस्सेणं सद्धिं' ततः-धर्मकथानन्तरं स कार्त्तिकः श्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धम् 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्रतस्य अर्हतः इमं एयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं पडिवज्जइ' इमम् एतावद्रूपं धार्मिकमुपदेशं सम्यक्प्रतिपद्यते स्वीकरोति इत्यर्थः 'तमाणाए तहा गच्छइ' तदाज्ञया तथा गच्छति, 'जाव संजमेइ' यावत् संयमयति तत्र यावत्पदेन 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा निसीयइ, तहा तुयट्टइ, तहा भुंजइ तहा भासइ तहा संजमेणं' इत्यस्य संग्रहः। संयमयति- संयमं पालयतीत्यर्थः 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी नेगमट्ठसहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए' ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धम् अनगारो जातः, कीदृश इत्याह 'इरिया' इत्यादि 'इरियासमिए जाव गुत्तबंभयारी' ईरियासमितो यावद् गुप्तब्रह्मचारी समभवत्, अत्र यावत्पदेन 'एसणासमिए, आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए, उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपरिट्ठावणियासमिए, मणगुत्ते, वयगुत्ते, कायगुत्ते, गुत्ते गुत्तिंदिए' एषणासमितः, आदानभाण्डामत्रनिक्षेपणासमितः, उच्चारप्रस्रवणखेलजल्लसिङ्घाणपरिष्ठापनिकासमितः, मनोगुप्तः, वचोगुप्तः, कायगुप्तः, गुप्तः, गुप्तेन्द्रियः, इति संग्रहः। व्याख्या सुगमा। 'तए णं से कत्तिए अणगारे' ततः खलु स कार्त्तिकोऽनगारः 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनि

गारे जाए' इस प्रकार वे कार्त्तिकसेठ अब १००८ वणिग्जनों के साथ अनगार बन गये। 'इरिया०' ईर्यासमिति से यावत् एषणासमिति से, आदाननिक्षेपणासमिति से, उच्चार प्रस्रवण खेलजल्लसिंघाणपरिष्ठापनिकासमिति से, युक्त बन गये, मनोगुप्ति, वचनगुप्ति, और कायगुप्ति इन तीनों गुप्तियों का पालन करने लगे। ब्रह्मचर्य गुप्ति की अच्छी प्रकार से आराधना करने लगे। अपनी इन्द्रियों को उन्होंने जीतलिया। 'तए णं से कत्तिए०' इसके बाद वे कार्तिक अनगार 'मुणिसुव्वयस्स०' मुनिसुव्रत अर्हन्त के तथारूप अनगारों के पास

नेगमट्ठसहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए' આ રીતે તે કાર્તિકશેઠ એકહજાર આઠ વણિગ્જનો સાથે અનગાર બની ગયા. 'ईरिया' ઈર્યાસમિતિથી યાવત્ एसणा' એષણાસમિતિથી, આદાન નિક્ષેપણા સમિતિથી ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ખેલજલ્લ સિંઘાણ પરિષ્ઠાપના સમિતિથીયુક્ત બની ગયા. મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, અનેકાયગુપ્તિ, એ ત્રણે ગુપ્તિયોનું પાલન કરવા લાગ્યા બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિની સારી રીતે આરાધના કરવા લાગ્યા. તેણે પોતાની ઇંદ્રીયોને જીતી લીધી. 'तए णं से कत्तिए' તે પછી તે કાર્તિક અનગાર 'मुनिसुव्वयस्स' મુનિસુવ્રત ભગવાનના તથારૂપ અનગારોની પાસેથી સામાયિક વિગેરે ચૌદ પૂર્વોનો અભ્યાસ કરવા

सुव्रतस्य अर्हतः 'तहारूवाणं थेराणं अंतियं' तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके-समीपे 'सामाइयमाइयाइं चोद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ' सामायिकादिकानि चतुर्दशपूर्वाणि अधीते 'अहिज्जित्ता' अधीत्य 'बहुहिं चउत्थछट्टट्ठमजाव अप्पाणं भावेमाणे' बहुभिश्चतुर्थषष्ठाष्टम यावदात्मानं भावयन् अत्र यावत्पदेन 'दसमदुवालसेहिं मासद्धमासखमणेहिं तवोकम्मेहिं' इत्यस्य संग्रहः 'बहु पडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ' बहुप्रतिपूर्णानि-संपूर्णानि द्वादश वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयति, 'पाउणित्ता' पालयित्वा 'मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झोसेइ' मासिक्या संलेखनया आत्मानं जोषयति-आराधयति 'झोसित्ता' जोषयित्वा आराध्य 'सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेएइ' षष्टिं भक्तानि अनशनेन छिनत्ति, सूत्रे आर्षत्वात्स्त्रीत्वम् 'छेदित्ता' छित्वा 'आलोइयपडिक्कंते' आलोचितप्रतिक्रान्तः-कृतालोचनाप्रतिक्रमणः सन् 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'सोहम्मवडंसए विमाणे' सौधर्मावतंसके विमाने 'उववायसभाए उपपातसभायाम् 'देवसयणिज्जंसि' देवशयनीये

में सामायिक आदि चौदह पूर्वों का अध्ययन करने लगे जब यह अध्ययन कार्य उनका समाप्त हो चुका-तब 'बहुहिं चउत्थ०' उन्होंने अपने आपको चतुर्थ, षष्ठ, अष्टम आदि की तपस्या से भावित किया। यहां आदि पद से 'दसमदुवालसेहिं मासअद्धमासखमणेहिं तवोकम्मेहिं' इन पदों का संग्रह हुआ है। इस प्रकार वे बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं' १२ वर्ष तक श्रामण्य पर्याय का पालन करते रहे। पालन करने के बाद फिर उन्होंने 'मासियाए' एक मासकी संलेखना की आराधना की उसकी आराधना से 'सट्ठिंभत्ताइं०' उन्होंने ६० भक्तों का अनशन द्वारा छेदन कर दिया ६० भक्तों का छेदन करके वे कृतालोचना प्रतिक्रमणवाले होकर समाधि को प्राप्त हो गये। कालमास में कालकर सौधर्मकल्प में सौधर्मावतंसक विमान में उपपात सभामें देवशयनीय पर देवों

લાગ્યા. તેઓનું અધ્યયન કાર્ય જ્યારે પૂર્ણ થવા આવ્યું ત્યારે 'बहूहिं चउत्थ०' તેઓએ પોતે ચતુર્થ, ષષ્ઠ, અષ્ટમ, વિગેરે તપસ્યાઓ કરી. અહિં યાવત્ પદથી 'दसमदुवालसेहिं मासखमणेहिं तवोकम्मेहिं' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે તેઓ 'बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं' બાર વર્ષ સુધી શ્રામણ્યપર્યાયનું પાલન કરતા રહ્યા. અને તે પ્રમાણે પાલન કર્યા પછી તેઓએ મરણસમયે 'मासियाए' એક માસની સંલેખનાનું આરાધન કર્યું તેની આરાધનાથી 'सट्ठिं भत्ताइं' સાઇઠ ભક્તોનું અનશન દ્વારા છેદન કર્યું સાઇઠ ભક્તોનું છેદન કરીને આલોચના પ્રતિક્રમણ કરીને સમાધિને પ્રાપ્ત કરી અને કાલ સમયે કાલ કરીને સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં ઉપપાતસભામાં દેવશયનીય પર દેવોના ઈંદ્ર

देवशय्यायाम् 'जाव सक्के देविंदत्ताए उववन्ने' यावत् शक्रो देवेन्द्रतया उपपन्नः, अत्र यावत्पदेन 'पंचविहाए पज्जत्तीए' इत्यादीनां संग्रहः, 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया अहुणोववन्नए सेस जहा-गंगदत्तस्स जाव अंतं काहिइ' ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽधुनोपपन्नक एव शेषं यथा गङ्गदत्तस्य यावदन्तं करिष्यति गङ्गदत्ताद्वैलक्षण्यमाह-'नवरं ठिई दो सागरोवमा' नवरं स्थितिः द्वि सागरोपमा 'सेसं तंचेव' शेषं तदेव-गङ्गदत्त इव, तथाहि-कार्तिकः खलु भदन्त! देवस्तस्माद् देवलोकादायुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेण इत्यादि देवात् च्युत्वा कुत्र गमिष्यति कुत्र उत्पत्स्यते? इति प्रश्नः गौतम! ततश्च्युत्वा महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति

के इन्द्रशक्र की पर्याय से उत्पन्न हो गये। यहां यावत् शब्द से 'पंचविहाए पज्जत्तीए' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ है। 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया०' अधुनोपपन्नक ही वे देवेन्द्र देवराज शक्र गंगदत्तकी तरह यावत्, समस्त दुःखों का अन्त करेंगे। गंगदत्त की अपेक्षा विलक्षणता केवल स्थिति में ही है-क्योंकि यहां इनकी स्थिति दो सागरोपम की हुई बाकी का और सब कथन गंगदत्त के जैसा ही है अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछता है-हे भदन्त! कार्तिकदेव उस देवलोक से आयुः के क्षय से, भव के क्षय से, और स्थिति के क्षय से चवकर कहां जावेगा? कहां उत्पन्न होवेगा?, तो इसके उत्तर में प्रभुने उनसे कहा हे गौतम! वह वहां से चवकर महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा, बुद्ध होगा, मुक्त होगा, परिनिर्वात होगा। एवं समस्त दुःखों का

શક્રની પર્યાયવાળા બની ગયા. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'पंचविहाए पज्जत्तीए' ઈત્યાદિ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'तए णं से सक्के देविंदे देवराया' તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ તે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ, ઈન્દ્ર ગંગદત્તની માફક યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે ગંગદત્તથી વિશેષતા કેવળ તેની સ્થિતિમાં જ છે, કેમકે ત્યાં તેની સ્થિતિ બે સાગરોપની થઈ છે. બાકીનું કથન ગંગદત્તના કથન પ્રમાણે સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે હે ભગવાન્ કાર્તિક દેવ તે દેવલોકથી આયુના ક્ષયથી, ભવનાક્ષયથી અને સ્થિતિના ક્ષયથી ચવીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે હે ગૌતમ! તે ત્યાંથી ચવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. બુદ્ધ થશે મુક્ત થશે. અને પરિનિર્વાત થશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરશે. 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' હે ભગવાન્ આપનું

भोत्स्यते मोक्ष्यति परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यतीति, 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥सू० २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां अष्टादशशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः॥१८–२॥

अन्त करेगा । 'सेवं भंते ! २ ' हे भदन्त! आप का यह कथन सर्वथा-सत्य है २ इस प्रकार कहकर गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० २ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके अठारहवें शतकका
॥ दूसरा उद्देशक समाप्त ॥१८–२॥

આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અને સંયમથી આ આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઢારમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૧૮–૨॥

卐

भ० ८२

अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते-

द्वितीयोद्देशके कार्तिकाऽनगारस्यान्तक्रिया, कथिता तृतीयोद्देशके पृथिव्यादेरन्तक्रियोच्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्-"तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे होत्था, वन्नओ गुणसिलए चेइए वन्नओ, जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी मागंदियपुत्ते नामं अणगारे पगइभद्दए जहा मंडियपुत्ते जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी। से णूणं भंते! काउलेस्से पुढवीकाइए काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उवट्टित्ता माणुसं विग्गहं लभइ लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ, बुज्झित्ता, तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ? हंता मागंदियपुत्ता काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ। से णूणं भंते! काउलेस्से आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अणंतरं उवट्टित्ता माणुसं विग्गहं लभइ, लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ, जाव अंतं करेइ? हंता मागंदियपुत्ता, जाव अंतं करेइ। से णूणं भंते! काउलेस्से वणस्सइकाइए एवं चेव जाव अंतं करेइ, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति मागंदियपुत्ते अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव समणे णिग्गंथे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता समणे णिग्गंथे एवं वयासी, एवं खलु अज्जो! काउलेस्से पुढवीकाइए तहेव जाव अंतं करेइ? एवं खलु अज्जो! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ, एवं

खलु काउलेस्से वणस्सइकाइए जाव अंतं करेइ। तए णं समणा णिग्गंथा मागंदियपुत्तस्स अणगारस्स, एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सद्दहंति ३ एयमट्ठं असद्दहमाणा जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी एवं खलु भंते! मागंदियपुत्ते अणगारे अम्हं एवमाइक्खइ भासेइ पन्नवेइ परूवेइ एवं खलु अज्जो! काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ, एवं खलु अज्जो! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ एवं वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ से कहमेयं भंते! एवं? अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणे णिग्गंथे आमंतित्ता एवं वयासी जण्णं अज्जो? मगंदियपुत्ते अणगारे तुब्भे एवं आइक्खइ भासइ पन्नवेइ परूवेइ एवं खलु अज्जो! काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ एवं खलु अज्जो! काउलस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ एवं खलु अज्जो! काउलेस्ले वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ, सच्चेणं एसमट्ठे अहंपि णं अज्जो! एवमाइक्खामि ४ एवं खलु अज्जो! कण्हलेस्से पुढवीकाइए कण्हलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो जाव अंतं करेइ एवं खलु अज्जो! नीललेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ एवं काउलेस्से वि जइ पुढवीकाइए एवं आउक्काइए वि, एवं वणस्सइकाइए वि, सच्चे णं एसमट्ठं, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति समणा निग्गंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता,

नमंसित्ता, जेणेव मागंदियपुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता मागंदियपुत्ते अणगारे वंदंति नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, वर्णकः गुणशिलकं चैत्यम् वर्णकः, यावत् परिषत् प्रतिगता। तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तेवासी माकन्दिकपुत्रो नामाऽनगारः प्रकृति भद्रको यथा मण्डितपुत्रो यावत् पर्युपासीनः एवमवादीत्, तन्नूनं भदन्त ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिकः, कापोतिकलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्य उद्वृत्य मानुष्यं विग्रहं लभते, लब्ध्वा केवलं बोधिं बुध्यते, बुद्ध्वा ततः पश्चात् सिध्यति यावदन्तं करोति ! हन्त, माकंन्दिक पुत्र ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति। तन्नूनं भदन्त ! कापोतिकलेश्यः अप्कायिकः कापोतिकलेश्येभ्योऽप्कायिकेभ्योऽनन्तरमुद्वृत्य मानुषं विग्रहं लभते लब्ध्वा केवलं बोधिं बुध्यते यावदन्तं करोति ? हन्त, माकन्दिक ! यावदन्तं करोति। तन्नूनं भदन्त ! कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिक एवमेव यावदन्तं करोति। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति माकन्दिकपुत्रोऽनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा यत्रैव श्रमणा निर्ग्रन्था स्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणान् निर्ग्रन्थान् एवमवादीत्, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति, एवं खलु आर्याः ! कापोतिक लेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिको यावदन्तं करोति। ततः खलु श्रमणा निर्ग्रन्थाः माकन्दिकपुत्रस्यानगारस्य एवमाचक्षाणस्य यावदेवं निरूपयत एतमर्थं न श्रद्दधन्ति ३, एतमर्थमश्रद्दधानाः ३ यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर स्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादिषु एवं खलु भदन्त ! माकन्दिकपुत्रोऽनगारोऽस्मान् एवमाख्याति यावत्प्ररूपयति एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यः पृथिवी कायिको यावदन्तं करोति एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति एवं वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति। तत् कथमेतद् भदन्त ! एवमार्याः ! इति श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् श्रमणान् निर्ग्रन्थान् आमन्त्र्य एवमवादीत्, यत् खलु आर्याः ! माकन्दिकपुत्रोऽनगारो युष्मान् एवमाख्याति यावत्प्ररूपयति, एवं खलु आर्याः ? कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावत् अन्तं करोति, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति, एवं

खलु आर्याः! कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति, सत्यः खलु एषोऽर्थः, अहमपि खलु आर्याः! एवमाख्यामि, भाषे, प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि, एवं खलु आर्याः! कृष्णलेश्यः पृथिवीकायिकः कृष्णलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यो यावदन्तं करोति, एवं खलु आर्याः! नीललेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति, एवं कापोतिकलेश्योऽपि यथा पृथिवीकायिक एवमप्कायिकोऽपि एवं वनस्पतिकायिकोऽपि, सत्यः खलु एषोऽर्थः। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति श्रमणा निर्ग्रन्थाः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यत्रैव माकन्दिकपुत्रोऽनगारस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य माकन्दिकपुत्रम् अनगारं वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एतमर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमयन्तिः ॥सू० १।

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'रायगिहे नयरे होत्था' राजगृहं नगरमासीत् 'वण्णओ' वर्णकः—चम्पापुरीवर्णनवदस्यापि राजगृहस्य वर्णनं विधेयम् 'गुणसिलए चेइए' गुणशिलकं चैत्यम्—उद्यानमासीत्

तीसरे उद्देशे का प्रारंभ

१८ वें शतक के इस तृतीय उद्देशक का प्रारम्भ पृथिकायादिकों की अन्तक्रिया कहने के लिये हुआ है। क्योंकि द्वितीय उद्देशक में कार्तिक अनगार की अन्तक्रिया कही गई है। अतः अन्तक्रिया का प्रकरण चालू है। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि।

टीकार्थ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'रायगिहे नयरे होत्था' राजगृह नामका नगर था। 'वन्नओ' औपपातिकसूत्र में वर्णित हुई चम्पानगरी के जैसा इसका वर्णन जानना चाहिये। 'गुणसिलए चेइए' इस राजगृहनगर में चैत्य—उद्यान था,

---

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

બીજા ઉદ્દેશામાં કાર્તિક અનગારની અન્તક્રિયાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. જેથી ક્રિયાનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ પૃથિવ્યાદિકોની અંતક્રિયા કહેવા માટે કરવામાં આવેલ છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' ઈત્યાદિ।

ટીકાર્થ—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને તે સમયે 'रायगिहे नामं नयरे होत्था' રાજગૃહ નામનું નગર હતું. 'वण्णओ' ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચંપાનગરી પ્રમાણે તેનું વર્ણન સમજવું. 'गुणसिलए चेइए' આ રાજગૃહનગ-

'वन्नओ' वर्णकः-अस्यापि वर्णनं पूर्णभद्रकवदेव कर्त्तव्यम्, 'जाव परिसा पडिगया' यावत् परिषत् प्रतिगता, यावत्पदेन स्वामी समवसृत इत्यारभ्य धर्मकथा कथिता इत्यन्तं सर्वमपि प्रकरणमनुस्मरणीयम्, 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अंतेवासी मार्कंदियपुत्ते नामं अणगारे' अन्तेवासी-शिष्यो माकन्दिकपुत्रो नामानगारः, 'पगइभद्दए' प्रकृतिभद्रकः 'जहा मंडियपुत्ते' यथा मण्डिकपुत्रः, यथा मण्डिकपुत्र इत्यनेन इदं सूचितं भवति 'पगइ उवसंते पगइ पयणुकोहमाणमायालोभे प्रकृत्युपशान्तः प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभः

जिसका नाम गुणशिलक था। 'वन्नओ' इसका वर्णन भी पूर्णभद्र चैत्य के जैसे ही समझ लेना चाहिये। 'जाव परिसा पडिगया' यहां यावत्पद से 'स्वामी समवसृतः' यहां से लेकर 'धर्मकथा कथिता' यहां तक का सब प्रकरण लगाया गया है ऐसा जानना चाहिये। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल में और उस समय में 'समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव' श्रमण भगवान् महावीर के अंतेवासी' शिष्य 'माकंदियपुत्ते नामं अणगारे' माकन्दिक पुत्र नामके अनगार थे। ये 'पगइभद्दए' प्रकृति से भद्र थे। 'जहा मंडियपुत्ते' जैसे प्रकृति से मण्डित पुत्र थे, वैसे ही ये थे। 'जहा मण्डितपुत्ते' इस पद से यह सूचित होता है 'पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे' कि ये स्वभावतः उपशान्त थे। स्वभावतः इनकी क्रोध, मान, माया और

રમાં ગુણશિલક નામનું ચૈત્ય-ઉદ્યાન હતું. 'वण्णओ' તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની માફક સમજવું. 'जाव परिसा पडिगया' આ વાકયમાં આવેલ યાવત્પદથી 'स्वामी समवसृतः' અહિંથી આરંભીને 'धर्मकथा कथिता' અહિં સુધીનું સઘળું પ્રકરણ સમજી લેવું. અર્થાત્ મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. અને તેઓએ ધર્મકથા સંભળાવી ત્યાં સુધીનું કથન સમજવું तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળે અને સમયે 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના 'अंतेवासी' શિષ્ય 'माकंदियपुत्ते नामं अणगारे' માકંદીપુત્ર નામના અનગાર હતા. તેઓ 'पगइभद्दए' પ્રકૃતિથી ભદ્ર હતા. 'जहा मंडियपुत्ते' જેવી રીતે મંડિતપુત્ર પ્રકૃતિથી ભદ્ર હતા તેવા જ માકંદીપુત્ર પણ ભદ્રપ્રકૃતિ હતા. અહિં યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. 'पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे' તેઓ સ્વભાવથી ઉપશાંત હતાં

मृदुमार्दवसंपन्नः आलीनभद्रकः, विनीतः, इति विशेषणानां तृतीयशतकीय तृतीयोद्देशकोक्तानां सङ्ग्रहो भवति, 'जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' यावत्पर्युपासीन एवमवादीत्, अत्र यावत्पदेन वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा त्रिविधया पर्युपासनया इत्यन्तप्रकरणस्य ग्रहणं भवतीति। किमुक्तवान् माकन्दिकपुत्रो भगवन्तं तत्राह–'से णूणं' इत्यादि, 'से णूणं भंते!' तन्नूनं खलु भदन्त! 'काउलेस्से पुढवीकाइए' कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिकः, 'काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो' कापोतिकलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यः 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' अनन्तरम्–अन्तररहितं यथास्यात्तथा उद्वृत्य–निःसृत्य कापोतिकलेश्यावान् पृथिवीकायिको जीवः पृथिवीकायादुद्वृत्य–निःसृत्य मृत्वेति यावत् 'माणुस्सं विग्गहं लभइ' मानुष्यं–मनुष्यसम्बन्धिनं विग्रहं–शरीरं लभते–अवच्छेदकता संबन्धेन

लोभ ये कषायें प्रतनु–पतली थी। 'मृदुमार्दवसंपन्नः' मृदुमार्दव गुण से ये सहित थे, 'आलीनभद्रकः, तृतीय शतक के तृतीय उद्देश में कहे गये हैं। 'जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' यावत् पर्युपासना करते हुए इन्होंने ऐसा पूछा–यहां यावत्पद से 'वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा त्रिविधया पर्युपासनया' इन पदों का ग्रहण हुआ है। 'से णूणं भंते! काउलेस्से पुढवीकाइए' माकंदिपुत्रने जो कहा–पूछा वही सब अब यहां से प्रकट किया जाता है–उनने पूछा–हे भदन्त जो पृथ्वीकायिक जीव कापोतलेश्यावाला है वह 'काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो' कापोतिकलेश्यावाले अन्य पृथिवीकायिक जीवों में से 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' अन्तर रहित–तुरत–मरकर 'माणुस्सं विग्गहं लभइ'

સ્વભાવથી જ તેઓના ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ કષાયો પ્રતનુ હલકા થયા હતા. 'मृदुमार्दवसंपन्नः' તેઓ મૃદુ–કોમળ માર્દવ ગુણુવાળા હતા. 'आलीनभद्रकः विनीतः' તેઓ આલીનભદ્રક–ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણેના વર્તનથી ભદ્રપ્રકૃતિવાળા હતા અને વિનયવાન્ હતા. આ તમામ વિશેષણો ત્રીજા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યા છે. 'जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' યાવત્ મનવચન અને કાયથી પર્યુપાસના કરતાં કરતાં તે માંકંદિય પુત્રે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિં યાવત્પદથી 'वंदते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा त्रिविधया पर्युपासनया' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. ''से णूणं भंते! काउलेस्से पुढविकाइए' હે ભગવાન્ કાપોતલેશ્યાવાળા જે પૃથ્વીકાયિક જીવ છે. તે 'काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो' કાપોતિકલેશ્યાવાળા બીજા પૃથ્વીકાયિક જીવોમાંથી 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' અન્તરવિના અર્થાત્ મરણુપામીને તરત જ 'माणुस्सं विग्गहं लभइ'

मनुष्यदेहविशिष्टो भवतीत्यर्थः, 'लभित्ता' लब्ध्वा, 'केवल बोहिं बुज्झइ' केवलं बोधिं बुध्यते, शुद्धसम्यक्त्वं प्राप्नोतीत्यर्थः 'बुज्झित्ता' बुद्ध्वा–शुद्धसम्यक्त्वमवाप्य 'तओ पच्छा सिज्झइ' ततः पश्चात् सिद्ध्यति 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति, अत्र यावत्पदेन मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्, एतेषां संग्रहो भवति तथा च हे भदन्त! पृथिवीकायिको जीवः कापोतिकलेश्यावान् पृथिवीकायं परित्यज्य मनुष्यदेहं लब्ध्वा केवलज्ञानमवाप्य सिद्धिं याति बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति किमिति प्रश्नः। भगवानाह–'हंता' इत्यादि, 'हंता मागंदियपुत्ता' हन्त, मागन्दिक पुत्र! 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति अत्र यावत्पदेन–'काउलेस्से

मनुष्यसंबन्धी शरीर को प्राप्त कर लेता है। 'लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ' और उसे प्राप्त कर वह उसमें शुद्ध सम्यक्त्व को पा लेता है, तो 'बुज्झित्ता' उस शुद्ध सम्यक्त्व को पाकर 'तओ पच्छा सिज्झइ' इसके बाद वह सिद्ध हो जाता है। 'जाव अंतं करेइ' सकल दुःखों को नाश कर देता है? यहां यावत्पदसे 'मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्' इन पदों का ग्रहण हुआ है। तात्पर्य पूछने का ऐसा है कि कापोतिक लेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव पृथिवीकायको छोडकर क्या मनुष्य देह पाकर के और केवलज्ञान प्राप्त करके सिद्धि को पा लेता है? वह 'बुद्ध तत्व का ज्ञाता' हो जाता है? मुक्त हो जाता है? परिनिर्वात हो जाता है? और सकलदुःखों का अन्त कर देता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'हंता मागंदिय पुत्ता' हा माकंदिक पुत्र! वह ऐसा हो जाता है। अर्थात् कापोतलेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव यावत् अन्त कर देता

મનુષ્ય શરીરને મેળવે છે? મરીને મનુષ્ય ભવમાં જાય છે? અને 'लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ' તે મેળવીને તે શરીરથી શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ મેળવી શકે છે? 'बुज्झित्ता' શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પામીને 'तओ पच्छा सिज्झइ' તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે? 'जाव अंतं करेइ' યાવત્ સઘળા દુઃખોનો નાશ કરે છે? અહિં યાવત્પદથી 'मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકજીવ પૃથ્વીકાયને છોડીને મનુષ્યશરીર પામીને અને કેવળજ્ઞાન મેળવીને શું સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે? તે બુદ્ધ એટલે કે તત્વને જાણનારો બની શકે છે? મુક્ત થઇ શકે છે? પરિનિર્વાત બની શકે છે? અને સકળ દુઃખોનો અંત શું કરી શકે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'हंता मागंदियपुत्ता, હા માકંદિયપુત્ર તે કાપોતિક લેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ તે પ્રમાણે બની

हिंतो पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता माणुस्सं विग्गहं लभइ, लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झइ, बुज्झित्ता तओ पच्छा सिज्झइ' इत्यस्य प्रश्नवाक्यस्य संग्रहो भवति, एवमग्रे सर्वत्र प्रश्नवाक्यावयवस्य अनुकर्षणं कर्त्तव्यम्। अप्कायिकजीवमाश्रित्य पुनः प्रश्नयन्नाह-'से णूणं' इत्यादि, 'से णूणं भंते!' तत् नूनं भदन्त! 'काउलेस्से आउकाइए' कापोतिकलेश्यः-कापोतिकलेश्यावान्, अप्कायिको जीवः 'काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो' कापोतिकलेश्येभ्योऽप्कायिकेभ्यः 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' अनन्तरमुद्वृत्य-मृत्वा 'माणुस्सं विग्गहं लभइ' मानुष्यं-मनुष्यसम्बन्धिनं विग्रहं-शरीरं लभते-प्राप्नोति 'लभित्ता' लब्ध्वा 'केवलं बोहिं बुज्झइ' केवलं बोधिं बुद्ध्यते-शुद्धसम्यक्त्वं प्राप्नोतीत्यर्थः 'जाव अंतं करेइ'

है। यहां यावत्पद से 'काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता माणुस्सं विग्गहं लभइ, लभित्ता केवलबोहिं बुज्झइ, बुज्झित्ता तओ पच्छा सिज्झइ' इस प्रश्नवाक्य का संग्रह हुआ है इसी प्रकार से आगे भी सर्वत्र प्रश्न वाक्य कर लेना चाहिये। अब माकंदिक पुत्र अनागार प्रभु से ऐसा पूछते है। 'से णूणं भंते! काउलेस्से आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता माणुस्सं विग्गहं लभइ, लभित्ता०' हे भदन्त! कापोतलेश्यावाला अप्कायिकजीव कापोतलेश्यावाले अप्कायिक जीवों में से तुरत मरकर मनुष्य शरीर को प्राप्त करके केवलबोधिको-शुद्धसम्यक्त्व को प्राप्त करता है, शुद्ध सम्यक्त्व को प्राप्त करके बाद में वह सिद्ध हो जाता है? यावत् वह सकल दुःखों का नाश कर देता है? इसके उत्तर में

જાય છે. યાવત્ સકલદુઃખોનો અંત કરી દે છે. અહિં યાવત્ પદથી 'काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता मणुस्सं विग्गहं लभइ, लभित्ता, केवलबोहिं बुज्झइ, बुज्झित्ता तओपच्छा सिज्झइ' આ પ્રશ્ન વાકયનો સંગ્રહ થયો છે, આ પ્રમાણે પ્રશ્ન વાકય સમજી લેવા.

ફરીથી માકંદીપુત્ર અનગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'से णूणं भंते! काउलेस्से आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता माणुस्सं विग्गहं लभइ, लभित्ता०' હે ભગવાન્ કાપોતલેશ્યાવાળો અપ્કાયિકજીવ કાપોતલેશ્યાવાળા અપ્કાયિક જીવપણાથી મરીને મનુષ્ય શરીરને મેળવીને કેવળ બોધિને-શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે? યાવત્ તે સકળ દુઃખોનો નાશ કરી દે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-

भ० ८३

यावदन्तं करोति, भगवानाह-'हंता मागंदियपुत्ता' हन्त, माकन्दिकपुत्र ! 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति अत्र यावत्पदेन सम्पूर्णस्य प्रश्नवाक्यस्य संग्रहः करणीयः। पुनर्वनस्पतिकायविषये प्रश्नयति-'से णूणं भंते ! तद् नूनं भदन्त ! 'काउलेस्से वणस्सइकाइए' कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिको जीवः कापोतिकलेश्येभ्यो वनस्पतिकायेभ्योऽनन्तरमुद्वृत्य मनुष्यदेहमाप्नोति, मनुष्यदेहमवाप्य शुद्धसम्यक्त्वमासादयति शुद्धसम्यक्त्वमासाद्य तदनन्तरं सिध्यति बुध्यते मुच्यते-परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति किमिति प्रश्नः, भगवानाह-'एवं चेव जाव अंतं करेइ' एवमेव-पूर्ववदेव यावदन्तं करोति अत्र यावत्पदेन संपूर्णस्य प्रश्नवाक्यस्य अनुकर्षणं कर्त्तव्यम् तथा च वनस्पतिकायिकः कापोतिक-

---

प्रभु कहते हैं-'हंता, माकंदियपुत्ता ! जाव अंतं करेइ' हां माकन्दिक पुत्र ! ऐसा वह जीव यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर लेता है। यहां यावत् शब्द से संपूर्ण प्रश्नवाक्यसंग्रह हुआ है। अब माकन्दिक पुत्र प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-'से णूणं भंते ! काउलेस्से वणस्सइकाइए' हे भदन्त वनस्पतिकायिक कापोतलेश्यावाला जीव कापोतलेश्यावाले वनस्पतिकायिक जीवों में से मरकर मनुष्य देह को क्या प्राप्त कर वह शुद्ध सम्यक्त्व को प्राप्त कर लेता है? शुद्ध सम्यक्त्व को प्राप्त कर बादमें क्या वह सिद्धिगति को प्राप्त कर लेता है ? बुद्ध हो जाता है, मुक्त हो जाता है, परिनिर्वात हो जाता है, और सर्व दुःखो का अन्त कर लेता है ? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव जाव अंतं करेइ' यहां यावत्पद से संपूर्ण प्रश्न वाक्य का अनुकर्षण किया गया है। तथा

'हंता माकंदियपुत्ता जाव अंतं करेइ' હા માકંદિપુત્ર ! તે જીવ તે પ્રમાણે કરી શકે છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

માકંદિયપુત્ર પ્રભુને ફરીને પૂછે છે કે-'से णूणं भंते ! काउलेस्से वणस्सइकाइए' હે ભગવાન્ વનસ્પતિકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળો જીવ કાપોતલેશ્યાવાળા વનસ્પતિકાયિકપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય દેહને મેળવે છે? અને મનુષ્ય શરીર પામીને તે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે? અને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ મેળવીને તે પછી શું તે સિદ્ધિગતિને મેળવે છે ? બુદ્ધ થાય છે ? મુકત થાય છે ? પરિનિર્વાત થાય છે ? મોક્ષગતિ પામે છે ? અને સર્વદુઃખોનો અંત કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"एवं चेव जाव अंत करेइ" અહિં યાવત્શબ્દથી સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાકય ઉત્તર રૂપે ગ્રહણ કરેલ છે. તે આ પ્રમાણે

लेश्यावान् जीवः कापोतिकलेश्येभ्यो वनस्पतिकायिकेभ्यो निर्गत्य मानुष्यदेहं प्राप्य -शुद्धसम्यक्त्वं प्राप्य सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोतीति भगवत उत्तरमिति भावः । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति, यद् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वं सत्यमेति भावः, इति-एवं रूपेण कथयित्वा 'मागंदियपुत्ते अणगारे' माकन्दिकपुत्रोऽनगारः, 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'जाव नमंसित्ता' यावद् नमस्यित्वा अत्र यावत्पदेन-वन्दते नमस्यति वन्दित्वा, एतेषां ग्रहणं भवति, 'जेणेव समणा णिग्गंथा तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव श्रमणा निर्ग्रन्था स्तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समणे णिग्गंथे एवं वयासी' श्रमणान निर्ग्रन्थान् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण

च कापोपतलेश्यावाला वनस्पतिकायिकजीव कापोतलेश्यावाले अन्य वनस्पतिकायिक जीवों में से मरकर तुरत मनुष्य देह को प्राप्त करके उसमें शुद्ध सम्यक्त्व को लेकर के सिद्ध होता है, बुद्ध होता है, मुक्त होता है, परिनिर्वात होता है, और सर्व दुःखों का अन्त करता है, 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आप देवानुप्रियने जो यह कहा है वह सर्वथा सत्य है २ इस प्रकार से कहकर 'मागंदियपुत्ते अणगारे' वे माकन्दिक पुत्र अनागार 'समणं भगवं महावीरं' श्रमण भगवान् महावीर को 'जाव नमंसित्ता' यावत् नमस्कार कर 'जेणेव समणे निग्गंथे तेणेव उवागच्छइ' जहां श्रमण निर्ग्रन्थ विराजमान थे-'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर गये-यहां यावत् शब्द से 'वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'उवागच्छित्ता' वहां जा करके 'समणे निग्गंथे

છે.—કાપોતલેશ્યાવાળો વનસ્પતિકાયિક જીવ કાપોત લેશ્યાવાળા બીજા વનસ્પતિકાયિક પણાથી મરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેળવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પામીને (સંયમ ધારણ કરીને) સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે. પરિનિર્વાત થાય છે. અને સકલ દુઃખોનો અંત કરે છે. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપે કહેલ સર્વ યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને "मागंदियपुत्ते अणगारे" તે માકંદિય પુત્ર અનગાર "समणं भगवं महावीरं" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને "जाव नमंसित्ता" યાવત્ નમસ્કાર કરીને 'जेणेव समणे णिग्गंथे तेणेव उवागच्छइ" જ્યાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથ બિરાજેલા છે. "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં તેઓ ગયા. અહિં યાવત્ પદથી 'वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. "उवागच्छित्ता" ત્યાં જઈને "समणे णिग्गंथे ।

अवादीत्-उक्तवान्, किमुक्तवान्? तत्राह-'एवं खलु' इत्यादि, 'एवं खलु अज्जो' एवं खलु आर्याः 'काउलेस्से पुढवीकाइए तहेव जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिक स्तथैव यावदन्तं करोति, उत्तरत्रितयस्य च यथावदनुवादः करणीयः, माकन्दिकपुत्रेणानगारेण भगवतः सकाशात् पृथिवीकायिककापोतिकलेश्य जीवादिवनस्पत्यन्तजीवविषये यदवगतम् तत्सर्वं निवेदितं श्रमणेभ्य इति भावः। 'तए णं ते समणा णिग्गंथा' ततः खलु-तदनन्तरं किल, माकन्दिकपुत्रस्य कथनानन्तरम्, ते श्रमणाः निर्ग्रन्थाः 'मार्कंदियपुत्तस्स अणगारस्स' माकन्दिकपुत्रस्यानगारस्य 'एवमाइक्खमाणस्स' एवम्-उक्त प्रकारेण आचक्षाणस्य-कथयतः 'जाव

एवं वयासी' उन्होने श्रमण निर्ग्रन्थों से ऐसा कहा-'एवं खलु अज्जो! काउलेस्से पुढवीकाइए तहेव जाव अंतं करेइ' हे आर्यो कापोतलेश्यावाला पृथिवीकायिक उसी प्रकार से यावत् अन्त करता है। यहां उत्तर त्रितय का यथावत् अनुवाद कापोतिक लेश्यावाले पृथिवीकायिक, अप्कायिक, एवं वनस्पतिकायिक जीव के विषय में जो जाना वह सब उन्होंने यहां श्रमणों से कह दिया। 'तए णं ते समणा निग्गंथा' इसके बाद उन श्रमण निर्ग्रन्थों ने 'माकंदियपुत्तस्स अणगारस्स' माकन्दिक पुत्र अनगार के उक्त प्रकार से किये गये कथन को यावत् 'एवं परूवेमाणस्स' इस प्रकार की प्ररूपणा को सुनकर 'एयमट्ठं नो सद्दहेंति' उनके इस अर्थ की श्रद्धा नहीं की, उसे अपनी प्रतीति का विषय नहीं बनाया, उनका वह कथन उन्हें रुचिकर नहीं हुआ तात्पर्य

एवं वयासी" તેઓએ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને આ પ્રમાણે કહ્યું "एवं खलु अज्जो! काउलेस्से पुढवीकाइए तहेव जाव अंतं करेइ" હે આર્યો! કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેળવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે. પરિનિર્વાત થાય છે, અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે. માકંદીપુત્ર અનગારે કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વિકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવના વિષયમાં ભગવાન્ પાસેથી જે પ્રમાણે જાણ્યું હતું તે સઘળું કથન અહિયાં શ્રમણોને કહી સંભળાવ્યું. "तए णं ते य समणा निग्गंथा" તે પછી શ્રમણ નિર્ગ્રંથોએ "मार्कंदियपुत्तस्स अणगारस्स" માકંદીપુત્ર અનગારના પૂર્વોક્ત કથનને યાવત્ "एवं परूवेमाणस्स" આ રીતની પ્રરૂપણા સાંભળીને "एवमट्ठं नो सद्दहेंति" તેઓના આ કથનમાં શ્રદ્ધા કરી નહિં. તેને પોતાની પ્રતીતિનો વિષય ન બનાવ્યો. અર્થાત્ ઉક્ત કથન તેમને રુચિ

एवं परूवेमाणस्स' यावदेवं प्ररूपयतः, अत्र यावत्पदेन भाषमाणस्य प्रज्ञापयत इत्यनयोः संग्रहः, 'एयमट्ठं नो सद्दहंति ३' एतमर्थं नो श्रद्धधन्ति नो प्रतियन्ति, नो रोचन्ते माकन्दिकपुत्रोक्ते विषये श्रद्धां नो कुर्वन्ति, 'एयमट्ठं असद्दहमाणा' एतमर्थमश्रद्दधानाः, अप्रतियन्तः, अरोचमानाः सन्तः 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव उवागच्छंति' तत्रैवोपागच्छन्ति, भगवतो महावीरस्य समीपमागता स्ते श्रमणा इत्यर्थः 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा, 'एवं वयासी' एवं-वक्ष्यमाण प्रकारेण अवादिषुः। 'एवं खलु भंते!' एवं खलु भदन्त ! 'मागंदियपुत्ते अणगारे' माकन्दिकपुत्रोऽनगारः 'अम्हं एवमाक्खइ' अस्मान् एवमाख्याति 'जाव परूवेइ'

कहने का यह है कि माकन्दिक पुत्र के कहे गये विषय पर उन्होंने श्रद्धा नहीं की। यहां यावत्पद से 'भासमाणस्स, प्रज्ञापयतः' इन पदों का संग्रह हुआ है इस प्रकार वे 'एयमट्ठं असद्दहमाणा' माकन्दिक पुत्रोक्त अर्थ की अश्रद्धा करते हुए उस पर अप्रतीति करते हुए. अरुचि करते हुए 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजामान थे। 'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर आये। 'उवागच्छित्ता' वहां जाकर के उन्होंने 'समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति' श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार कर 'एवं वयासी' फिर उन्होंने उनसे पूछा 'एवं खलु भंते ! मागंदियपुत्ते अणगारे अम्हं एवमाइक्खइ' हे भदन्त ! माकन्दिक पुत्र अनागारने ऐसा कहा है। 'जाव परूवेइ' यावत् प्ररूपित किया है-

---

ઉપજાવનાર ન બન્યું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે માકંદીપુત્રે કહેલ વિષયમાં શ્રદ્ધા કરી નહિં અહીં યાવત્ પદથી "भासमाणस्स प्रज्ञापयतः" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે તેઓ "एयमट्ठं असद्दहमाणा" માકંદીપુત્રે કહેલ અર્થમાં અશ્રદ્ધા કરતા થકા. અપ્રીતિ કરતા થકા અરુચિ કરતા થકા "जेणेव समणे भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર જ્યાં બિરાજમાન્ હતા "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં તેઓ આવ્યા. "उवागच्छिता" ત્યાં આવીને તેઓએ "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કરીને "एवं वयासी" તે પછી તેઓએ ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછયું "एवं खलु भंते ! मागंदियपुत्ते अणगारे अम्हं एवमाइक्खइ" હે ભગવન્ માકંદીપુત્ર અનગારે આ પ્રમાણે કહ્યું છે. "जाव

यावत्प्ररूपयति यावत्पदेन भाषते, प्रज्ञापयति इत्यनयोः संग्रहः। किं प्ररूपयति- तत्राह-'एवं खलु' इत्यादि, 'एवं खलु अज्जो' एवं खलु आर्य! 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति, अत्र यावत्पदेन पृथिवीकायिकप्रथमप्रश्नवाक्येभ्यः 'काउलेस्सेहिंतो' इत्यारभ्य 'तओ पच्छा सिज्झइ' इत्यन्तं वाक्यम् अनुकर्षणीयम् अर्था अपि एतेषां पूर्ववदेव बोद्धव्याः। माकन्दिकपुत्रवाक्यानामनुवादमात्रमेतदिति एवमग्रेऽपि। 'एवं खलु अज्जो' एवं खलु आर्य! 'काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति, 'एवं वणस्सइकाइए वि जाव

यहां यावत् शब्द से 'भाषते, प्रज्ञापयति' इन दो क्रियापदों का संग्रह हुआ है। 'एवं खलु अज्जो! काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' क्या प्ररूपित किया है। यही विषय वे कह रहे हैं। हे आर्यो! कापोतलेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव यावत् अन्त कर देता हैं।' यहां यावत्पद से पृथिवीकायिक से प्रथम प्रश्न वाक्यगत जो 'काउलेस्सेहिंतो' यह पद है-सो इस पद से लेकर 'तओ पच्छा सिज्झइ' इस वाक्य तक का प्रकरण गृहीत हुआ है। इन पदों का अर्थ भी पूर्ववत् ही है। तात्पर्य कहने का यह है कि उन श्रमण निर्ग्रन्थों ने महावीर के समक्ष माकन्दिक पुत्र अनगार के वाक्य का अनुवाद किया-इसी प्रकार से आगे जानना चाहिये। इसी प्रकार से माकन्दिक पुत्र अनगार द्वारा कथित 'एवं खलु अज्जो! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ' यह बात भी प्रकट की। तथा 'एवं वणस्सइकाइए जाव अंतं करेइ' यह बात प्रकट की है यहां दोनों आगत यावत्पदसे माकन्दिक पुत्र अनगार

પરૂવેઇ" યાવત્પ્રરૂપિત કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી "भाषते प्रज्ञापयति" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે હવે માકંદીપુત્રે શું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે બતાવે છે. "एवं खलु अज्जो? काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ" હે આર્યો! કાપોતલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ યાવત્ અંત કરે છે. અહિં યાવત્ પદથી પૃથ્વીકાયિકની પહેલા પ્રશ્ન વાક્યમાં કહેલ જે "काउलेस्सेहिंतो" આ પદ છે તે પદથી આરંભીને "तओ पच्छा सिज्झइ" આ વાક્ય સુધીનું પ્રકરણ ગ્રહણ થયેલ છે આ પદોનો અર્થ પણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તાત્પર્ય એ છે કે-તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોએ મહાવીર પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્રે અનગારનું કહેલ સંપૂર્ણ કથન કહી સંભળાવ્યું. આજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું. એજ રીતે માકંદીપુત્ર અનગારે કહેલ "एवं खलु अज्जो काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ" આ વાત બતાવેલ છે. આ બન્ને સ્થળે આવેલ

अंतं करेइ' एवं वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति उभयत्रापि यावत्पदं माकन्दिकपुत्र वाक्यस्थावशिष्टवाक्यानां संग्राहकम् 'से कहमेयं भंते! एवं' तत् कथमेतद् भदन्त! एवम् श्रमणाः पृच्छन्ति हे भदन्त! माकन्दिकपुत्रेण अस्मभ्यं यत् कथितं कापोतिकलेश्यपृथिव्यादिकायिकजीवविषये तदेतत् कथनं किं सत्यमिति भावः, भगवानाह-'अज्जो! त्ति' इत्यादि, 'अज्जोत्ति' हे आर्या! इति 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'ते समणे णिग्गंथे आमंतित्ता' तान् श्रमणान् निर्ग्रन्थान् आमन्त्र्य-सम्बोध्य, हे आर्याः। इत्येवं रूपेण भगवान् तान् श्रमणान् स्वाभिमुखं कारयित्वेत्यर्थः 'एवं वयासी' एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण माकन्दिकपुत्रद्वारा कथितं स्ववाक्यमनुमोदयन्-परितोषयन् अवादीत् उक्तवान् 'जण्णं अज्जो' यत् खलु आर्याः! 'मागंदियपुत्ते अणगारे' माकन्दिकपुत्रोऽनगारः 'तुब्भे एवमाइक्खइ' युष्मान् एवमाख्याति, 'जाव परूवेइ' यावत्प्ररूप-

---

उक्त वाक्य से अवशिष्ट वाक्य का संग्रह किया है। इस प्रकार वे श्रमण निर्ग्रन्थ प्रभु के समक्ष माकन्दिक पुत्र अनगार के कथन को प्रकट करके अब यह पूछ रहे हैं-'से कहमेयं भंते! एवं' हे भदन्त! माकन्दिक पुत्र अनगारने जो कापोतलेश्यावाले एकेन्द्रिय पृथिवीकायिक, अप्कायिक और वनस्पतिकायिक जीव के विषयमें अपना अभिप्राय प्रकट किया-है-सो क्या वह ऐसा ही है-अर्थात् सत्य ही है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणे निग्गंथे आमंतित्ता एवं वयासी' हे आर्यो ऐसा श्रमण भगवान् महावीरने संबोधन करके इस प्रकार कहा 'जण्णं अज्जो मागंदियपुत्ते अणगारे तुब्भे एवमाइक्खइ' जो माकन्दिक पुत्र अनगारने आप लोगों से ऐसा कहा है 'जाव परूपवेइ' यावत्प्ररूपित किया है-यहां यावत् शब्द

યાવત્પદથી માકંદીપુત્ર અનગારના બાકીના વાકયોનો સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રમાણે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથોએ પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્ર અનગારના કથનને પ્રકટ કરીને તેઓને આ પ્રમાણે પૂછ્યું "से कहमेयं भंते! एवं" હે ભગવન્ કાપોતલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિક અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકજીવના વિષયમાં માકંદીપુત્ર અનગારે જે પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યો છે, તો શું તે એ પ્રમાણે જ છે? અર્થાત્ સત્ય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- "अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणे णिग्गंथे आमंतित्ता एवं वयासी" હે આર્યો! એ પ્રમાણેનું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહ્યું. "जण्णं अज्जो मागंदियपुत्ते अणगारे तुब्भे एवमाइक्खइ" માકંદી પુત્ર અનગારે તમોને જે એવું કહ્યું છે. "जाव परूवेइ" યાવત્પ્રરૂપિત કર્યું

यति, यावत्पदेन भाषते, प्रज्ञापयतीत्यनयोः ग्रहणं कर्तव्यम्, 'एवं खलु अज्जो' एवं खलु आर्याः! 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' एवं खलु कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति, अत्र यावत्पदेन माकन्दिकपुत्रप्रश्नवाक्यमध्याद् अवशिष्टस्य सर्वस्यापि वाक्यस्य संग्रहो भवतीति बोध्यम्। 'एवं खलु अज्जो!' एवं खलु आर्याः! 'काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति, 'एवं खलु अज्जो!' एवं खलु आर्याः! 'काउलेस्से वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति, सर्वत्रापि यावत्पदेन 'काउलेस्से

से 'भाषते प्रज्ञापयति' इन क्रियापदों का ग्रहण हुआ है। कि 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतलेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव यावत् समस्त दुःखो का अन्त कर देता है-यहां यावत् शब्द से माकन्दिक पुत्र अनगारके अवशिष्ट प्रश्नवाक्य का संग्रह हुआ है। 'एवं खलु अज्जो! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ' इसी प्रकार से हे आर्यों! जो माकन्दिकपुत्र अनगारने ऐसा कहा है कि कापोतलेश्यावाला अप्कायिक जीव यावत् अन्त कर देता है। यहां पर भी यावत् शब्द से 'काउलेस्सेहिंतो' पद से लेकर 'पच्छा सिज्झइ' इस पद तक के पाठ का ग्रहण हुआ है। इसी प्रकार से माकन्दिक पुत्र अनगार ने जो ऐसा कहा है कि-'एवं खलु अज्जो! काउलेस्से वणस्सइकाइए' हे आर्यो! कापोतलेश्यावाला वनस्पतिकायिक जीव 'वि' भी जाव अंतं करेइ' यावत् अन्त कर देता है-यहां पर भी

छे के-अहिं यावत् शब्दथी "भाषते प्रज्ञापयति" आ क्रियापदोनो संग्रह थयो छे. "काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ" कापोतलेश्यावाळा पृथ्विकायिक जीव यावत्समस्त दुःखोनो अंत करे छे. अहियां यावत् शब्दथी माकंदि पुत्र अनगारना बाकीना प्रश्नवाकयनो संग्रह थयो छे "एवं खलु अज्जो काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ" एज प्रमाणे हे आर्यो माकंदिपुत्र अनगारे जे एम कह्युं छे के कापोतलेश्यावाळो अपूकायिक जीव यावत् अंत करे छे. अहियां पण यावत् शब्दथी "काउलेस्सेहिंतो" ए पदथी लइने "पच्छा सिज्झइ" ए पद सुधीना पाठनो संग्रह थयो छे. एज रीते माकंदीपुत्र अनगारे जे एम कह्युं छे के 'एवं खलु अज्जो काउलेस्से वणस्सई काइए" हे आर्यो कापोतलेश्यावाळा वनस्पति जीव पण "जाव अंतं करेइ" यावत् अंत करे छे. अहिं पण यावत् शब्दथी "काउलेस्सेहिंतो" ए पदथी

हिंतो' इत्यारभ्य 'पच्छा सिज्झइ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति, सच्चे णं एसमट्ठे', सत्यः खलु एषोऽर्थः-माकन्दिकपुत्रेण योऽर्थः कथितः सर्वथाऽपि सत्य एव। 'अहं पि णं अज्जो! अहमपि खलु आर्याः। 'एवमाइक्खामि' एवमाख्यामि-भाषे-प्रज्ञापयामि-प्ररूपयामि, 'एवं खलु अज्जो!' एवं खलु आर्याः! कण्हलेस्से पुढवीकाइए कण्हलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो जाव अंतं करेइ' कृष्णलेश्यः पृथिवीकायिको जीवः कृष्णलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्योऽनन्तरमुद्वृत्य मानुष्यविग्रहं लभते, लब्ध्वा शुद्धसम्यक्त्वं प्राप्नोति, प्राप्य तत्पश्चात् सिद्धयति यावत्सर्वदुःखानामन्तं करोति, 'एवं खलु अज्जो'

यावत् शब्द से 'काउलेस्सेहिंतो' पद से लेकर 'पच्छासिज्झइ' इस पद तक के पाठ का संग्रह हुआ है। सो 'सच्चे णं एसमट्ठे' हे आर्यो! यह अर्थ उन्होंने सत्य कहा है। अहं पि णं अज्जो! एवमाइक्खामि' हे आर्यो! मैं भी ऐसा ही कहता हूं, भाषण करता हूं, प्रज्ञापित करता हूं, कि 'कण्हलेस्से पुढवीकाइए कण्हलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो जाव अंतं करेइ' कृष्णलेश्यावाला पृथिवीकायिकजीव कृष्णलेश्यावाले पृथिवीकायिकजीवों में मरकर यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है? यहां यावत् शब्द से इस सम्बन्ध का पूर्वोक्त सब पाठ गृहीत हुआ है-तथाच कृष्णलेश्यावाला पृथिवीकायिकजीव कृष्णलेश्यावाले पृथिवीकायिक जीवों में से मरकर तुरत मनुष्यपर्याय पाकर और उसमें शुद्ध सम्यक्त्व का लाभ कर बाद में सिद्ध पद पा लेता है यावत् सर्व दुःखों का अन्त कर देता है। 'एवं

લઈને "पच्छा सिज्जइ" પછીથી સિદ્ધ થશે એ પદ સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. सच्चे णं एसमट्ठे" હે આર્યો તેઓએ કહેલ આ કથન સત્ય છે "अहं वि णं अज्जो एव माइक्खामि" હે આર્યો હું પણ એ પ્રમાણે જ કહું છું. અને એજ પ્રમાણે ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપિત કરૂં છું. કે "कण्णलेस्से पुढवीकाइए कन्नलेस्सेहिंतो पुढविकाइएहिंतो जाव अंतं करेइ" કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા પૃથ્વી કાયિક જીવપણામાં મરીને યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી આ સંબંધને અનુસરતા બધા પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. કૃષ્ણલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય પર્યાય પામીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાન મેળવીને સિદ્ધ પદ પામે છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.—

भ० ८४

एवं खलु आर्याः! 'नीललेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' नीललेश्यः पृथिवीकायिको यावद् अन्तं करोति, 'एवं काउलेस्सो वि' एवं कापोतिकलेश्योऽपि 'जहा पुढवीकाइए एवं आउकाइए वि' यथा पृथिवीकायिक एवमप्कायिकोऽपि 'एवं वणस्सइकाइए वि' एवं वनस्पतिकायिकोऽपि-कृष्णनीलकापोतिकलेश्य पृथिवीकायिकाप्कायिकवनस्पतिकायिकोऽपि बोद्धव्य इति भावः। 'सच्चे णं एसमट्ठे' सत्यः खलु एषोऽर्थः, 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! यद् देवानुप्रियेण कथितम् तदेवमेव-सत्यमेवेति कथयित्वा 'समणा णिग्गंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति' श्रमणा निर्ग्रन्थाः श्रमणं भगवंतं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति, 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'जेणेव

खलु अज्जो! नीललेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' इसी प्रकार से हे आर्यो! जो नीललेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव है वह यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है इस प्रकार कृष्णनीलकापोतलेश्यावाले पृथिवीकायिक अप्कायिक और वनस्पतिकायिक जीव यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देते हैं। 'सच्चे णं एसमट्ठे' वह अर्थ सत्य है। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' आप देवानुप्रियने जो कहा है वह सत्य ही कहा है २ इस प्रकार कहकर 'समणा निग्गंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति' श्रमणनिर्ग्रन्थों ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव मागंदियपुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छंति' वन्दना नमस्कार करके फिर वे माकन्दिक पुत्र अनगार के पास आये। वहां आकर के 'मागंदियपुत्तं०' माकन्दिक पुत्र अनगार को वन्दना की नमस्कार किया। 'वंदित्ता नमंसित्ता एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो २ खामेंति' वन्दना नमस्कार कर फिर

"एवं खलु अज्जो नीललेस्से पुढवीकाइए अंतं करेइ" એજ પ્રમાણે હે આર્યો જે નીલલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો છે. તે પણ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. 'सच्चे णं एसमट्ठे" આ કથન સત્ય છે. सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति" હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સત્ય છે. આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને "समणा निग्गंथा समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसंति" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नंमंसित्ता जेणेव मागंदियपुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छंति' વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ માકંદીપુત્રની પાસે આવ્યા ત્યાં આવીને "मागंदियपुत्तं०" માકંદિપુત્ર અનગારને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता एयंमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति" વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી

मागंदियपुत्ते अणगारे' यत्रैव माकन्दिकपुत्रोऽनगारः 'तेणेव उवागच्छंति' तत्रैवो-पागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता मागंदियपुत्तं अणगारं' उपागत्य माकन्दिकपुत्रमनगारम् 'वंदंति नमंसंति' वन्दन्ते नमस्यन्ति, 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा, 'एयमट्ठं' एतमर्थम्, 'सम्मं' सम्यक् 'विणएणं' विनयेन 'भुज्जो भुज्जो' भूयो भूयः 'खामेंति' क्षमापयन्ति, एतद्विषये माकन्दिकपुत्रात् क्षमां याचितवन्त इति भावः।

नन्वत्र पृथिव्यब्वनस्पतिजीवानामेव प्रश्नः कृतः तेजोवायूनां कुतो न कृत इति चेदत्रोच्यते पृथिव्यब्वनस्पतीनामेवानन्तरभवेमानुषत्वप्राप्त्याऽन्तक्रिया संभवति न तेजो वायूनाम् तेजो वायूनामानन्तर्येण मानुषत्वाप्राप्ते रतः पृथिव्यादित्रयस्यैव अन्तक्रियामाश्रित्य 'से णूणं' इत्यादिना प्रश्नः कृतो न तेजोवायूनामिति॥सू० १॥

उन्होंने उनकी बात को नहीं मानने की अपनी त्रुटि की दोष की -बार २ बडे विनीत भाव से क्षमायाचना की। यहां सूत्र में पृथिवी, अप्, और वनस्पति जीवों की ही अन्तक्रिया के विषय में प्रश्न किया गया है-सो उसका कारण ऐसा है कि इन जीवों को अनन्तर भवमें मनुष्य पर्याय की प्राप्ति होती है-अतः उससे अन्त क्रिया इनमें ही संभवित है, तेज और वायु जीवों को नहीं क्योकि उनको अनन्तर भवमें मानुषत्व पर्याय की प्राप्ति नहीं होती है। इसलिये पृथिव्यादिक तीन जीवों की ही अन्तक्रिया को लेकर 'से णूणं' इत्यादिरूप से प्रश्नकिया गया है,। और वायुको अन्तक्रिया को लेकर नहीं ॥सू० १॥

તેઓએ માકંદિપુત્રના કથનને નહિ માનવારૂપ અપરાધની વારંવાર ઘણા જ વિનય ભાવથી ક્ષમા માગી. અહિયાં સૂત્રમાં, પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિ જીવોની જ અંતક્રિયાના વિષયમાં પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે એજ જીવોને જ પછીના ભવમાં મનુષ્ય પર્યાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી તેઓની અંતક્રિયા આ પૃથ્વીકાયિક વિગેરેમાં જ સંભવે છે. તેજ અને વાયુ જીવોમાં સંભવતું નથી. કેમકે તેઓને બીજા ભવમાં મનુષ્યપણાની પર્યાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી પૃથ્વીઅપ્ વિગેરે ત્રણ જીવોની જ અંતક્રિયાને લઈને "से णूणं" ઈત્યાદિ રૂપથી પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેજ અને વાયુ કાયિકની અન્તક્રિયાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ નથી. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

अनन्तरम् अन्तक्रियोक्ता अथ अन्तक्रियायां ये निर्जरापुद्गलास्तेषां वक्तव्यतामभिधातुमाह–'तए णं से मागंदियपुत्ते' इत्यादि।

मूलम्–"तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी–अणगारस्स णं भंते! भावियप्पणो सव्वं कम्मं निज्जरेमाणस्स सव्वं मारं मरमाणस्स सव्वं सरीरं विप्पजहमाणस्स चरिमं कम्मं वेएमाणस्स, चरिमं कम्मं निज्जरेमाणस्स चरिमं मारं मरमाणस्स, चरिमं सरीरं विप्पजहमाणस्स मारणंतियं कम्मं वेएमाणस्स मारणंतियं कम्मं निज्जरेमाणस्स मारणंतियं मारं मरमाणस्स मारणंतियं सरीरं विप्पजहमाणस्स जे चरिमा निज्जरा पोग्गला सव्वं लोगंपि णं ते ओगाहित्ता णं चिट्ठंति? हंता, मागंदियपुत्ता अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव ओगाहित्ता णं चिट्ठंति सुहुमा णं ते पोग्गला पन्नत्ता समणाउसो!॥सू० २॥

छाया—ततः खलु स माकन्दिकपुत्रोऽनगार उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर स्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, अनगारस्य खलु भदन्त! भावितात्मनः, सर्वं कर्म निर्जरयतः, सर्वं मारं म्रियमाणस्य, सर्वं शरीरं विप्रजहतः, चरमं कर्म वेदयतः, चरमं कर्म निर्जरयतः, चरमं मारं म्रियमाणस्य, चरमं शरीरं विप्रजहतः, मारणान्तिकं कर्म वेदयतः, मारणान्तिकं कर्म निर्जरयतः, मारणान्तिकं मारं म्रियमाणस्य, मारणान्तिकं शरीरं विप्रजहतः ये चरमा निर्जराः पुद्गलाः सर्वं लोकमपि खलु ते अवगाह्य खलु तिष्ठन्ति? हन्त, माकन्दिकपुत्र! अनगारस्य खलु भावितात्मनो यावदवगाह्य खलु तिष्ठन्ति सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! ॥सू० २॥

टीका—'तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे' ततः खलु स माकन्दिकपुत्रोऽनगारः 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थया उत्तिष्ठति 'उट्ठाए उट्ठित्ता' उत्थया-स्वशरीरशक्त्या उत्थाय 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'वंदइ, नमंसइ' वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा, नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत्, क्षमापनां कृत्वा गतेषु श्रमणेषु माकन्दिकपुत्रोऽनगारो भगवत्समीपमागतः आगत्य वन्दननमस्कारादिकं विधाय वक्ष्यमाणप्रकारेण भगवन्तं प्रति उक्तवान् इति भावः। किमुक्तवान्? तत्राह—

पहिले जो अन्त क्रिया कही गई। उस अन्तक्रिया में जो निर्जरा पुद्गल है उनकी वक्तव्यता को कहने के लिये सूत्रकार—'तए णं से मागंदियपुत्ते अनगारे' इत्यादि सूत्र कहते हैं—'तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे' इत्यादि।

टीकार्थ--'तए णं से मार्गदियपुत्ते अणगारे' इसके बाद वे माकन्दिपुत्र अनगार' उट्ठाए उट्ठेइ' अपनी उत्थानशक्ति से उठे 'उट्ठाए उट्ठेत्ता' और उठकर 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' जहाँ श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे—'तेणेव उवागच्छइ' वहीं पर पहुंचे। वहां पहुंच कर उन्होंने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमण भगवान् की वन्दना की, नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार करके, 'एवं वयासी' फिर उन्होंने उनसे ऐसा पूछा—अर्थात् क्षमापना करके जब श्रमण जन चले गये तब माकन्दिक पुत्र अनगार भगवान् के

પહેલાં જે અંતક્રિયા કહી છે, તે અંતક્રિયામાં જે નિર્જરા પુદ્ગલ છે. તે વિષયમાં કથન કરવા માટે સૂત્રકાર "तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे" ઈત્યાદિ સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—"तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे" તે પછી તે માકંદીપુત્ર અનગાર "उट्ठाए उट्ठेइ" પોતાની ઉત્થાનશક્તિથી ઉઠ્યા. "उट्ठाए उट्ठिता" અને ઉઠીને "जेणेव समणे भगवं महावीरे" જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં જઈને તેઓએ "समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "वंदित्ता नमंसित्ता" વંદના નમસ્કાર કરીને "एवं वयासी" તે પછી તેઓએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું—અર્થાત્ શ્રમણજનો માકંદીપુત્ર અનગાર ભગવાનની પાસે ક્ષમાપના માગીને ગયા પછી માકંદીપુત્ર અનગાર ભગવાનની પાસે આવ્યા. આવીને તેઓએ ભગવાનને વંદના કરી

'अणगारस्स' इत्यादि । 'अणगारस्स णं भंते ! अनगारस्य खलु भदन्त ! 'भावियप्पणो' भावितात्मन', भावितः-वासितः-ज्ञानादिभावनया युक्तः कृत आत्मा येन स भावितात्मा तस्य भावितात्मनोऽनगारस्य केवलिनः, अत्र भावितात्मशब्देन केवली संग्राह्यः । 'सव्वं कम्मं वेएमाणस्स' सर्वं कर्म-वेदनीयनामगोत्राख्यभवोपग्राहित्रयरूपम् आयुष्कस्य भेदेनाभिधास्यमानत्वात् वेदयतः, 'सव्वं कम्मं निज्जरेमाणस्स' सर्वं कर्म निर्जरयतः, यत एव वेदयतः-अनुभवतः प्रदेशविपाकानुभवाभ्याम् अत एव सर्वं कर्म भवोपग्राहित्रयस्वरूपमेव निर्जरयतः-क्षपयतोऽनगारस्यात्मप्रदेशेभ्यः शातयत इत्यर्थः । 'सव्वं मारं मरमाणस्स' सर्वं मारं म्रियमाणस्य सर्व-सर्वायुः

पास-आये आकर उन्होंने उनकी वन्दना की । नमस्कार आदि किया, फिर भगवान् से उन्होंने ऐसा पूछा-'अणगारस्स णं भंते ! इत्यादि-यहां भावितात्मा अनगार पदसे केवली का ग्रहण हुआ है । ज्ञानादिकी भावना से जो अपनी आत्मा को युक्त कर चुके होते हैं वे भावितात्मा कहलाते हैं । 'सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स' इसमें सर्व कर्म से वेदनीय, नाम गोत्र इन तीन कर्मों का ग्रहण हुआ है । आयुका कथन स्वतन्त्र रूपसे किया जायगा, ये वेदनीय आदि चार आघातियाकर्म कहलाते हैं । और ये भवोपग्राही होते हैं । तथा च जो अनगार भावितात्मा है वेदनीय नाम, गोत्र इन तीन कर्मों की वेदना जो कर रहा है-वेदन होने के बाद निर्जरा होती है अतः प्रदेश और विपाक से जिन वेदनीयादिकर्मों का अनुभव होने के बाद एकदेश रूपसे जिसका क्षय हो रहा है, अर्थात् उस अनगार की आत्मा से जो धीरे २ थोडे रूपमें क्षपित हो रहे हैं, 'सव्वं मारं मरमाणस्स' आयुके अन्तिम क्षण में

નમસ્કાર કર્યા વંદના કરી નમસ્કાર કર્યો. તે પછી તેમણે આ પ્રમાણે પૂછયું— "અણગારસ્સ ણં ભંતે!" ઈત્યાદિ અહિં ભાવિતાત્મા અનગાર પદથી કેવલીનું ગ્રહણ કરાયું છે. જ્ઞાનાદિની ભાવનાથી જે પોતાના આત્માને જ્ઞાનવાળો બનાવે છે તેઓ ભાવિતાત્મા કહેવાય છે. "સવ્વં કમ્મં વેદેમાણસ્સ" સર્વ કર્મથી વેદનીય, નામ, ગોત્ર, આ ત્રણે કર્મો ગ્રહણ થયા છે. આયુ કર્મનું કથન સ્વતંત્ર રૂપે કહેવામાં આવશે. વેદનીય વગેરે ચાર કર્મો આઘાતિયા કર્મ કહેવાય છે. અને તે ભવજનક હોય છે. જે અનગાર ભાવિતાત્મા છે અને વેદનીય નામ. ગોત્ર, એ ત્રણે કર્મોનું વેદન કરી રહ્યા હોય છે. વેદન થયા પછી નિર્જરા થાય છે. જેથી પ્રદેશ અને વિપાકથી જે વેદનીય વગેરે કર્મોનો અનુભવ થયા પછી એકદેશપણાથી જેનો ક્ષય થાય છે. અર્થાત્ તે અનગારના આત્માથી જે ધીરે ધીરે ક્ષપિત થઇ રહ્યા છે. 'સવ્વં મારં

पुद्गलापेक्षम् मारणं–मरणमन्तिमं म्रियमाणस्य इत्यर्थः तथा 'सव्वं सरीरं विप्पजहमाणस्स' सर्वं शरीरं विप्रजहतः, सर्वं–समस्तम्, शरीरम्–औदारिकादिकम्–विप्रजहतः–परित्यजत इत्यर्थः, एतदेव विशेषिततरमाह–'चरिमं कम्मं वेएमाणस्स' चरमं कर्म वेदयतः, चरमं कर्म–आयुषश्चरमसमयवेद्यं कर्म वेदयतोऽनुभवतः, तथा–'चरिमं कम्मं निज्जरेमाणस्स' चरमं कर्म निर्जरयतः–चरमं कर्म–आयुषश्चरमसमयवेद्यम् कर्म निर्जरयत आत्मप्रदेशेभ्यः शातयतः, 'चरिमं मारं मरमाणस्स' चरमं मारं म्रियमाणस्य–चरमम्–अन्तिमम्–चरमायुः पुद्गलक्षयापेक्षं मारं–मरणं म्रियमाणस्य 'चरिमं सरीरं विप्पजहमाणस्स' चरमं शरीरं विप्रजहतः यत् शरीरं चरमावस्थायामस्ति तत्परित्यजतः, एतदेव विशदयन्नाह–'मारणंतियं कम्मं वेएमाणस्स' मारणान्तिकं कर्म वेदयतः–मरणस्य–सर्वायुष्कक्षयस्वरूपस्य अन्तं–समीपमिति मरणान्तः–आयुष्कचरमसमयस्तत्र भवम् मारणान्तिकं कर्म–भवोपग्राहित्रयरूपम् वेदयतोऽनुभवतः, एवम्–'मारणंतियं कम्मं निज्जरेमाणस्स'

जो प्राप्त हो चुका हैं, तथा औदारिक आदि गृहीत शरीरों को जो छोड रहा है । इसी प्रकार जो आयु के चरम समयमें वेद्यकर्म का वेदन कर रहा है, आयु के चरम समय में वेद्यकर्मका नाम चरम कर्म है । इसी चरम कर्म की जो निर्जरा कर रहा है–अपने आत्मप्रदेशों से जो उसकी–शातना दूर कर रहा है, जो जो पुद्गल क्षयापेक्ष मरण से मर रहा है, चरमावस्था में वर्तमानशरीर का जो त्याग कर रहा है, तथा जो आयुष्क के चरमसमय में वर्तमानभवोपग्राहि कर्मक्षय

मरमाणस्स' જે આયુના છેલ્લા ક્ષણ સુધી પહોંચ્યા છે. અને ઔદારિક વગેરે શરીરોને છોડી રહ્યા છે, તેજ રીતે જે આયુષ્યના છેલ્લા સમયમાં વેદન કરવા લાયક કર્મનું નામ 'ચરમ કર્મ' છે. આ ચરમ કર્મની જે નિર્જરા કરી રહ્યા છે. જે પુદ્ગલ ક્ષયની અપેક્ષાથી મરણથી મરી રહ્યા છે. છેલ્લી અવસ્થામાં વર્તમાન શરીરનો જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. અને જે આયુષ્યના ચરમ સમયમાં વર્તતા ભવોપગ્રાહી ત્રણ કર્મોનું વેદન કરી રહ્યા છે. મરણની નજીકમાં રહેલા કર્મનો ક્ષય કરી રહ્યા છે, મારણાન્તિક આયુર્દલિકોની અપેક્ષાએ જે શરીરનો

मारणान्तिकं कर्म निर्जरयतः-मरणसमीपवर्त्ति कर्म क्षपयत इत्यर्थः 'मारणंतियं मारं मरमाणस्स' मारणान्तिकं मारं म्रियमाणस्य मारणान्तिकायुर्दलिकापेक्षं मारं म्रियमाणस्य मरणं कुर्वत इत्यर्थः 'मारणंतियं सरीरं विप्पजहमाणस्स' मारणान्तिकं-मरणसमीपवर्त्तिशरीरपुद्गलापेक्षं शरीरं विप्रजहतः-मुञ्चतः-अन्तिमशरीरं त्यजत इत्यर्थः शरीरस्य पुनरग्रहणात् 'जे चरिमा निज्जरा पोग्गला' ये चरमाः-अन्तिमा निर्जराः पुद्गलाः निर्जीर्यमाणाः पुद्गला इत्यर्थः 'ते णं' ते खलु 'पोग्गला' पुद्गलाः 'सुहुमा' सूक्ष्माः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः 'समणाउसो' श्रमणायुष्मन्! हे श्रमण आयुष्मन्! हे भगवन्! 'सव्वं लोगंपि य णं ते ओगाहित्ता णं

का वेदन कर रहा है, मरणसमीपवर्त्ती कर्म का क्षय कर रहा है, मारणान्तिकायुर्दलिकों की अपेक्षा से जो मरण कर रहा है, मरणसमीपवर्ती शरीर पुद्गल की अपेक्षा से जो शरीर का त्याग कर रहा है-अर्थात् अन्तिम शरीर का जो त्याग कर रहा है। ऐसे उस भावितात्मा अनगार के जो 'चरिमा निज्जरा पोग्गला' अन्तिम-निर्जीर्यमाण पुद्गल है। 'ते णं खलु पोग्गला' वे पुद्गल 'सुहुमा' सूक्ष्म 'पण्णत्ता' कहे गये हैं। हे श्रमण! आयुष्मन्! 'सव्वं लोगं पि य णं' ओगाहिता णं चिट्ठंति' वे सूक्ष्म पुद्गल क्या समस्त लोक को भी अवगाहित करके ठहरे हुए हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता मागंदियपुत्ता०' हां माकन्दिकपुत्र! पूर्वोक्त विशेषण सम्पन्न उस भावितात्मा अनगार के वे सूक्ष्म पुद्ल यावत् सम्पूर्ण लोक को अवगाहित करके उसमें ठहरे हुए हैं।

ત્યાગ કરી રહ્યા છે, અર્થાત્ અંતિમ શરીરનો જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. એવા તે ભાવિતાત્મા અનગારના જે 'चरिमा निज्जरा पोग्गला' અન્તિમ નિર્જીર્યમાણુ પુદ્ગલો છે. 'तेणं खलु पोग्गला' તે પુદ્ગલ 'सुहुमा' સૂક્ષ્મ 'पण्णत्ता' કહ્યા છે. હે શ્રમણુ આયુષ્મન્ "सव्वं लोगं पि य णं ओगाहित्ता णं चिट्ठंति" તે એવા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો સમસ્તલોકને અવગાહિત કરીને રહ્યા છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'हंता मागंदियपुत्त.' હા માકંદિયપુત્ર પૂર્વોકત વિશેષણોવાળા તે ભાવિતાત્મા અનગારના જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ યાવત્ સંપૂર્ણ લોકને અવગાહિત કરીને તેમાં રહેલ છે.

चिट्ठंति' सर्वं लोकमपि खलु ते अवगाह्य खलु तिष्ठन्ति किम् ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'हंता मागंदियपुत्ता' इत्यादि, 'हंता मागंदियपुत्ता' हन्त, इति स्वीकारे हे माकन्दिक पुत्र ! 'अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव ओगाहित्ता णं चिट्ठंति' अनगारस्य खलु भावितात्मनो यावद् अवगाह्य खलु तिष्ठन्ति, अत्र यावत्पदेन 'सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स' इत्यारभ्य 'सव्वं लोगंपि णं ते' इत्यन्तस्य प्रश्नोक्तस्यात्रोत्तरे संग्रहः कार्यः, प्रायः प्रश्नस्यैव उत्तरतया विपरिणामात्। कथमवगाह्य तिष्ठन्तीत्यत एवाह 'सुहुमा णं ते पोग्गला पन्नत्ता समणाउसो' इति। हे श्रमणायुष्मन् ! माकन्दिकपुत्र ! ते-पूर्वोक्ताः पुद्गलाः-निर्जरापुद्गलाः सूक्ष्माः प्रज्ञप्ताः, अत एव ते सर्वं लोकमपि अवगाह्य तिष्ठन्तीति भावः ॥सू० २॥

यहां यावत् शब्द से 'सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स' यहां से लेकर 'सव्वं लोगं पि णं ते' यहां तक के प्रश्नोक्त पाठ का इस उत्तर में संग्रह किया गया है। क्योंकि प्रायः करके प्रश्न ही उत्तररूप में परिणम गया है। समस्त लोक को अवष्टब्ध-व्याप्त करके वे निर्जरापुद्गल कैसे उसमें ठहरते हैं-तो इसके लिये कहा गया है कि वे निर्जरापुद्ल 'सुहुमा णं ते पन्नत्ता' सूक्ष्म कहे गये हैं। इसीलिये वे समस्त लोक को अवगाहित करके उसमें ठहरे हुये हैं ॥ सू० २ ॥

અહિં યાવત્ શબ્દથી 'सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स' આવાકયથી લઇને 'सव्वं लोगंपि णं ते' અહિં સુધીનો પ્રશ્ન રૂપ પાઠનો આ ઉત્તર વાકયમાં સંગ્રહ કરી લેવો. કેમકે ઘણેભાગે પ્રશ્ન જ ઉત્તરરૂપથી પરિણમેલ છે. સમસ્ત લોકને વ્યાપ્ત કરીને તે નિર્જરા પુદ્ગલ તેમાં કેવી રીતે રહે છે? એ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે તે નિર્જરા પુદ્ગલ 'सुहुमा णं ते पन्नत्ता' સૂક્ષ્મ કહ્યા છે તેથી સમસ્ત લોકને અવગાહિત કરીને તે તેમાં રહેલ છે ॥ સૂ૦ ૨ ॥

केवली सर्वमपि त्रैकालिकं सूक्ष्मं स्थूलं वा जीवादिकं जानात्येवेति कथितम्, साम्प्रतं छद्मस्थविषये प्रश्नयन्नाह–'छउमत्थे णं' इत्यादि,

मूलम्–"छउमत्थे णं भंते! मणुस्से तेसिं निज्जरापोग्गलाणं किंचि अण्णत्तं वा णाणत्तं वा एवं जहा इंदियउद्देसए पढमे जाव वेमाणिया जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति आहारेंति से तेणट्ठेणं निक्खेवो भाणियव्वो त्ति, न पासंति आहारेंति ॥सू० ३॥

छाया– छद्मस्थः खलु भदन्त ! मनुष्यः तेषां निर्जरापुद्गलानां किञ्चिदन्यत्वं वा नानात्वं वा, एवं यथा इन्द्रियोद्देशके प्रथमे यावद्वैमानिकाः, यावत्तत्र खलु ये ते उपयुक्तास्ते जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति तत् तेनार्थेन निक्षेपो भणितव्य इति न पश्यन्ति आहरन्ति ॥सू० ३॥

टीका—'छउमत्थे णं भंते !' छद्मस्थः खलु भदन्त ! छद्मस्थश्चेह निरतिशयो ग्राह्यो न तु सातिशयः 'मणुस्से' मनुष्यः 'तेसिं निज्जरापोग्गलाणं' तेषां निर्जरा पुद्गलानाम् 'किंचि' किञ्चित् 'अण्णत्तं वा णाणत्तं वा जाणइ वा, पासइ वा आहा-

---

केवली समस्त त्रैकालिक सूक्ष्म स्थूल जीवादिक को जानते ही है ऐसा कहा गया है, अब छद्मस्थ के विषय में प्रश्नोत्तर रूपमें कथन किया जाता है–'छउत्थे णं भंते ! मनुस्से तेसिं निज्जरा पोग्गला णं' इत्यादि।

टीकार्थ––यहां छद्मस्थ शब्द से जो निरतिशय छद्मस्थ है उस का ग्रहण हुआ है, सातिशय छद्मस्थ का नहीं। इस प्रकार यहां माकन्दिक पुत्र अनगार ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जो मनुष्य निरतिशय छद्मस्थ है वह 'तेसिं निज्जरापोग्गलाणं' उन निर्जरा

કેવળી કેવળજ્ઞાનથી ત્રણે લોકના સમસ્ત સઘળા સૂક્ષ્મ જીવ અને સ્થૂળ જીવ વગેરેને સાક્ષાત્ જાણે છે તેમ કહેવાઈ ગયું છે. હવે છદ્મસ્થના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં કથન કરવામાં આવે છે. 'छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से निज्जरापोग्गलाणं' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—છદ્મસ્થ સાતિશય અને નિરતિશય એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં અહિયાં છદ્મસ્થ શબ્દથી જે નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તેઓનું ગ્રહણ થયું છે. સાતિશય છદ્મસ્થોનું નહીં. આ રીતે અહિયાં માકંદીપુત્ર અનગારે પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે–હે ભગવાન્ જે મનુષ્ય નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તે 'तेसिं निज्जरा

रेइ वा' अन्यत्वं वा नानात्वं वा जानाति वा, पश्यति वा आहरति वा, अन्यत्वम्–अनगारद्वयसंबन्धिनो ये पुद्गला स्तेषां भेदम्, नानात्वम्–वर्णादिकृतं वा भेदमिति 'एवं जहा इंदियउद्देसए पढमे' एवं यथा इन्द्रियोद्देशके प्रथमे, एवं यथा–प्रज्ञापनासूत्रस्थपञ्चदशपदस्य प्रथमे इन्द्रियोद्देशके कथितं तथा भणितव्यम् विशेषस्त्वयम् प्रज्ञापनागतप्रकरणे 'गोयमा' इति संबोधनम्, अत्र च 'मागंदियपुत्ते' इति संबोधनपदं भणितव्यम्। 'जाव वेमाणिया' यावद् वैमानिकाः, 'आणत्तं

पुद्गलों के 'किंचि' क्या 'अण्णत्तं वा णाणत्तं वा' अन्यत्व को या नानात्व को 'जाणइ वा पासइ वा' जानता है या देखता है? या उन्हे ग्रहण करता है? जो अनगारों के निर्जरा पुद्गल हैं उन पुद्गलों में जो भेद है वह नानात्व है अथवा उनमें जो वर्णादिकृत भेद है वह नानात्व है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं। 'एवं जहा इंदिय उद्देसए०' जैसा प्रज्ञापना सूत्र के पन्द्रहवें पद के प्रथम इन्द्रिय उद्देशक में कहा गया है। उसी प्रकार यहां पर कहलेना चाहिये। यदि कोई विशेषता है वह केवल संबोधन को ही लेकर है। बाकी और कथन में कोई विशेषता नहीं है। अर्थात् प्रज्ञापनागत प्रकरणमें 'गोयमा' ऐसा सम्बोधन पद है और यहां 'मागंदिपुत्ते' ऐसा संबोधन पद है। 'जाव वेमाणिया' इसका तात्पर्य प्रज्ञापना प्रकरण के अनुसार ऐसा है–नारक से लेकर वैमानिकदेवपर्यन्त छद्मस्थजीव क्या निर्जरापुद्गलों के

पोग्गलाणं' ते निर्जरा पुद्गलोने 'किंचि अण्णत्तं वा णाणात्तं वा' शुं अन्यत्व ने अथवा नानात्वने 'जाणइ पासइ' जाणे छे? के देखे छे? अथवा तेने ग्रहण करे छे? बे अनगारोना जे निर्जरा पुद्गल छे. ते पुद्गलोमां जे भेद छे ते 'नानात्व छे. अथवा तेमां जे वर्ण गंध रसस्पर्श वगेरे भेद छे, ते नानात्व छे. आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के–'एवं जहा इंदियउद्देसए०' प्रज्ञापना सूत्रना पंदरमां पदना पहेला इन्द्रिय उद्देशामां कहेवामां आव्युं छे तेज रीते अहिं पण ते सघळुं कथन समजवुं. तेमां जे विशेषता छे. ते संबोधन पुरती ज छे. बाकीना बीजा कथनमां कंई ज विशेषता नथी' अर्थात् प्रज्ञापनाना प्रकरणमां 'गोयमा' ए प्रमाणे संबोधन छे. अने अहिंया 'माकंदियपुत्ते' ए प्रमाणेनुं संबोधन छे. अर्थात् प्रज्ञापनाना प्रकरणमां गौतमस्वामीने उद्देशीने कथन करायेल छे. अने अहिंया माकंदीपुत्रने उद्देशीने कथन करवामां आव्युं छे. 'जाव वेमाणिया' ते प्रज्ञापना सूत्रनुं प्रकरण यावत् नारकथी आरंभीने वैमानिक पर्यन्त ग्रहण करवुं. कहेवानुं तात्पर्य

वा नाणत्तं वा' इत्यस्याग्रे 'ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा' इत्यारभ्य नैरयिकादिवैमानिक-पर्यन्तं प्रज्ञापनाप्रकरणं योजनीयम्। तत्र छद्मस्थसूत्रालापकश्चेत्थम्-'ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा जाणइ पासइ? गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं णो किंचि अणत्तं वा ६ जाणइ पासइ? गोयमा! देवे वि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं निज्जरापोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ से तेणट्ठेणं मागंदिय-

अन्यत्व को, नानात्वको। तथा इसके आगे, आये हुये। 'ओमत्तं वा, तुच्छत्तं वा, गरुयत्तं वा, लहुयत्तं वा जाणइ पासइ' इस पाठके अनुसार ऊनत्व को-निस्सारत्वको-गुरुत्वको, एवं लघुत्व को जानता है? और देखता है? यह प्रश्न प्रज्ञापना सूत्रमें गौतमने प्रभु से किया है। प्रभुने इसके उत्तरमें ऐसा कहा है। 'गोयमा!' हे गौतम 'णो इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है। पुनः गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि-'छउमत्थे णं मणूस्से तेसिं निज्जरापुग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' छद्मस्थ मनुष्य उन निर्जरापुद्गलों के अन्यत्व आदि को नहीं जानता है? और नहीं देखता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! देवे वि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं निज्जरा-पोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' हे गौतम! देवों में भी कोई एकदेव उन निर्जरापुद्गलों के अन्यत्व आदि को जानता

એ છે કે-નારકથી આરંભીને વૈમાનિક દેવ પર્યંત છદ્મસ્થ જીવ શું નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વને, નાનાત્વને તથા પહેલાં આવેલ 'ओमत्त वा, तुच्छत्त वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा, जाणइ पासइ,' ઉનત્વને-કે તુચ્છત્વને-એટલે કે નિઃસારને -ગુરૂત્વને અને લઘુત્વને જાણે છે? કે દેખે? આ પ્રશ્ન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પૂછેલ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે-- 'गोयमा' હે ગૌતમ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ કથન બરાબર નથી. ફરીથી ગૌતમસ્વામી એ એવું પૂછેલ છે કે-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો? કે 'छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' છદ્મમનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વગેરેને જાણુતા નથી? અને દેખતા નથી? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! देवे वि य णं अत्थेगइए तेणं तेसिं निज्जरापोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' હે ગૌતમ! દેવોમાં પણ કોઈ એક દેવ નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વિગેરેને જાણે છે અને દેખે છે. બધા દેવ નહિં 'से तेण-

पुत्ता! एवं वुच्चइ, छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं नो किंचि अण्णत्तं वा ६ जाणइ पासइ, सुहुमा णं ते पुग्गला पन्नत्ता समणाउसो! सव्वलोगं पि य णं ते ओगाहित्ता णं चिट्ठंति।

अन्यत्वं वा तुच्छत्वं वा गुरुकत्वं वा लघुकत्वं वा जानाति पश्यति? गौतम! नायमर्थः समर्थः। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-छद्मस्थः, खलु मनुष्यः तेषां निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिद् अन्यत्वं वा ६ जानाति पश्यति? गौतम! देवोऽपि च खलु अस्त्येककः यः खलु तेषां निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिद् अन्यत्वं

है और देखता है-सब देव नहीं। 'से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता, एवं वुच्चइ छउमत्थेणं मणूसे तेसिं निज्जरा पोग्गलाणं नो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' इस कारण हे माकन्दिकपुत्र! मैंने ऐसा कहा है कि-छद्मस्थ मनुष्य उन निर्जरा पुद्गलों के अन्यत्व आदि को नहीं जानता है। और नहीं देखता है। 'सुहुमा णं ते पुग्गला पन्नत्ता समणाउसो?' हे श्रमण! आयुष्मन्! वे निर्जरा पुद्गल सूक्ष्म कहे गये हैं। 'सव्वलोगं पि य णं ते ओगाहित्ता णं चिट्ठंति' वे सूक्ष्म निर्जरा पुद्गल समस्त लोकाकाश को व्याप्त कर ठहरे हुए हैं। इत्यादि यह पाठ छद्मस्थ सूत्रगत है। 'देवे वि य णं अत्थेगइए' ऐसा जो कहा गया है सो उसका मतलब ऐसा है कि मनुष्य की अपेक्षा देव प्रायः पटुप्रज्ञावाला होता है अतः अब देवों में भी कोई एकदेव कि जो विशिष्टावधिज्ञान से विकल है उन निर्जरा पुद्गलों को अन्यत्वादि ६ को नहीं जानता है तो छद्मस्थमनुष्य उन्हें कैसे जान सकता है। कोई एक जानता है ऐसा

ट्ठेणं मागंदियपुत्ता एवं वुच्चइ छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापोग्गलाणं नो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' ते કારણે હે માકંદીપુત્ર મેં એવું કહ્યું છે કે-છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ આદિને જાણતા નથી. 'सुहुमा णं ते पुग्गला पन्नत्ता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે નિર્જરા પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ કહ્યા છે. 'सव्वलोगंपि य णं ते ओगाहित्ता णो चिट्ठंति' તે સૂક્ષ્મ નિર્જરા પુદ્ગલ બધાજ લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરીને રહેલા ઇત્યાદિ આ પાઠ છદ્મસ્થ સૂત્રનો છે. 'देवे वि य णं अत्थेगइए' આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો ભાવ એવો છે કે મનુષ્યથી દેવ પ્રાયઃ પટુપ્રજ્ઞાવાળા હોય છે. જેથી દેવોમાં પણ કોઇ એક દેવ કે જે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો હોય છે તેજ જાણે છે. તે વગર બીજા દેવ નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વગેરેને જાણતા નથી. તો પછી છદ્મસ્થ મનુષ્ય તેને કેવી રીતે જાણી શકે ? કોઈ એક જાણે

वा८ जानाति पश्यति, तत्तेनार्थेन माकन्दिकपुत्र! एवमुच्यते, छद्मस्थः खलु मनुष्यः तेषां निर्जरापुद्गलानां नो किञ्चिद् अन्यत्वं वा८ जानाति पश्यति, सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! सर्वलोकमपि च खलु ते अवगाह्य खलु तिष्ठन्ति, इतिच्छाया ॥

व्याख्या स्पष्टा। नवरं तत्र 'ओमत्तं' अवमत्वम्-ऊनत्वम्, "तुच्छत्तं" तुच्छत्वम्-निस्सारत्वम्, 'गरुयत्तं लघुयत्तं' गुरुकत्वं लघुकत्वं च स्पष्टम्। पुनश्च प्रश्नस्योत्तरसूत्रे-'देवे वि य णं अत्थेगइए' इति, प्रायेण देवः पटुप्रज्ञावान् भवतीति मनुष्येभ्यः देवग्रहणम्। तत्र देवोऽपि चास्त्येककः इति, यः कश्चिद्विशिष्टावधिज्ञानविकलः स तेषां निर्जरापुद्गलानां किञ्चिद् अन्यत्वादि, न जानाति तर्हि कथं पुनर्मनुष्यो जानातीति। एकः कश्चिज्जानातीति प्रोक्तं तद् विशिष्टावधिज्ञानयुक्तो देवो जानातीति मत्वा कथितमिति। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति-आहारेंति, से तेणट्ठेणं,' यावत् तत्र खलु ये ते उपयुक्तास्ते जानन्ति पश्यन्ति आहरन्ति तत्तेनार्थेन-तत् तेन कारणेन 'निक्खेवो भाणियव्वो त्ति' निक्षेपो भणितव्य इति, तत्र निक्षेप इति-न्यासः-सूत्रन्यास इति छद्मस्थमनुष्यादारभ्य वैमानिकपर्यन्तः सर्वोऽपि पाठः व्याख्यातसूत्रान्तरवर्ती

जो कहा गया है वह विशिष्ट अवधिज्ञानयुक्त देव जानता है ऐसा मानकर कहा गया है। और वह 'जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति, आहारेंति, से तेणट्ठेणं' यहां तक कहा गया है। 'निक्खेवो भाणियव्वोत्ति' ऐसा जो कहा है। उसका तात्पर्य ऐसा है कि छद्मस्थ मनुष्य से लेकर वैमानिकपर्यन्त सभी पाठ यहां ग्रहण कर लेना चाहिये। यह पाठ व्याख्यातसूत्रानन्तरवर्ती चतुर्विंशतिदण्डकरूप है। और प्रज्ञापना सूत्रके १५ वें पदमें स्थित प्रथमेन्द्रियोद्देशक का है। इसकी व्याख्या मैंने उसकी प्रमेयबोधिनी टीकामें की है। सो वहीं से

છે તેમ કહ્યું છે, તે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો દેવ જાણે છે તેમ માનીને કહેવામાં આવ્યું છે. અને તે 'जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति, पासंति, आहारेंति से तेणट्ठेणं' તેમાં જે ઉપયોગવાળા છે તેઓ જાણે છે, જુએ છે. અને તેનો આહાર કરે છે તે કારણે મેં તે પ્રમાણે કહ્યું છે. આવાક્ય પર્યંત કહેવામાં આવ્યું છે. 'निक्खेवो भाणियव्वोत्ति' એવું જે કહ્યું છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-છદ્મસ્થ મનુષ્યથી લઇને વૈમાનિક સુધીનો બધો જ પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરવો. આ પાઠ આ સૂત્રના પછીના સૂત્રમાં ચતુર્વિંશતિ (ચોવીસ) દંડકરૂપ છે. અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પંદરમાં પદમાં પ્રથમ ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશકનો છે. તેની વ્યાખ્યા મેં તે સૂત્રની પ્રમેયબોધિની ટીકામાં કરી છે. તે ત્યાં જોઇ લેવી

चतुर्विंशतिदण्डकरूपः प्रज्ञापनासूत्र पञ्चदशपदस्थप्रथमेन्द्रियोद्देशकस्य अत्राध्येतव्यः, तद्व्याख्या तत्र मत्कृतायां प्रमेयबोधिनीटीकायां विलोकनीया। कियत्पर्यन्तमित्याह–'न पासंति आहारेंति' न पश्यन्ति आहरन्ति, सूक्ष्मपुद्गलान् न जानन्ति न पश्यन्ति आहरन्ति–सूक्ष्मपुद्गलानामाहारमात्रं कुर्वन्ति। अत्र आहार ओजाहार एव ज्ञातव्यः। यावद्वैमानिकाः' इत्यनेन सप्तनारकदशभवनपतिपञ्चस्थावरविकलेन्द्रियत्रयतिर्यक्पञ्चेन्द्रियवानव्यन्तरज्योतिष्काः, एते नारकवत् न जानन्ति, पश्यन्ति केवलमाहरन्त्येव सामान्यमनुष्यवैमानिकाः एके जानन्ति, पश्यन्ति, आहरन्ति, एके न जानन्ति न पश्यन्ति केवलमाहरन्त्येवेति ॥सू० ३॥

देख लेना चाहिये। यह पाठ 'न पासंति आहारेंति' यहां तक का यहां कहना चाहिये। इस प्रकार जो उपयोग रहित हैं वे निर्जरा के सूक्ष्म पुद्गलों को न जानते हैं और न देखते हैं। किन्तु सूक्ष्म पुद्गलों को आहार मात्रारूप से ग्रहण करते हैं। यहां आहार से ओजआहार ही लिया गया है। 'जाव वेमाणिया' पदसे सूत्रकारने यह समझाया है कि सातों पृथिवियों के नारक दश भवनपतिदेव, पांच स्थावर, तीन विकलेन्द्रिय, तिर्यञ्च, वानव्यन्तर एवं ज्योतिष्क ये सब नारक की तरह उन निर्जरा सूक्ष्मपुद्गलों को न जानते हैं, न देखते हैं। केवल वे इनका आहार ही करते हैं। अर्थात् वे केवल इन्हें ग्रहण ही करते हैं। सामान्य मनुष्य तथा वैमानिक इनमें से कोई एक इन्हें जानते हैं। और देखते हैं तथा इनको ग्रहण करते हैं। और कोई एक न इन्हें जानते हैं और न देखते हैं–केवल ग्रहण ही करते हैं ॥ सू० ३ ॥

આ પાઠ 'न पासंति आहारेंति' અહિં સુધીનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરેલ છે. આ રીતનો જેને ઉપયોગ છે. તેઓ નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા નથી અને દેખતા નથી. પરંતુ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને આહારરૂપે જ માત્ર ગ્રહણ કરે છે અહિયાં આહારથી ઓજ આહાર ગ્રહણ કરેલ છે. 'यावद्वैमानिकाः' આ વાકયથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે-સાતે પૃથ્વીયોના નારક જીવ દશભવનપતિદેવ પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, તિર્યંચ, મનુષ્ય વાનવ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક એ બધા નારકોની માફક તે નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા નથી અને દેખતા નથી. તેઓ કેવળ તેનો આહારજ કરે છે. અર્થાત્ તેઓ કેવળ તેને ગ્રહણુ જ કરે છે. સામાન્ય મનુષ્ય તથા વૈમાનિક તેમાંથી કોઈ એક તેને જાણે છે. અને દેખે છે. અને તેને ગ્રહણ કરે છે. અનેક કોઈ એક તેને જાણતા નથી. અને દેખતા નથી–કેવળ ગ્રહણ જ કરે છે. ॥ સૂ૦ ૩॥

इतः पूर्वसूत्रे निर्जरापुद्गलाः कथिताः, ते च पुद्गलाः, बन्धे सत्येव भवन्तीति बन्धनिरूपणाय प्रश्नयन्नाह-'कइविहे णं भंते ! इत्यादि ।

मूलम्-कइविहे णं भंते ! बंधे पन्नत्ते, मागंदियपुत्ता ! दुविहे बंधे पन्नत्ते तं जहा-दव्वबंधे य भावबंधे य। दव्वबंधे णं भंते! कइविहे पन्नत्ते? मागंदियपुत्ता! दुविहे पन्नत्ते तं जहा-पओगबंधे य वीससाबंधे य। वीससाबंधे णं भंते! कइविहे पन्नत्ते? मागंदियपुत्ता? दुविहे पन्नत्ते तं जहा-साइयवीससाबंधे अणाइयवीससाबंधे य। पओगबंधे णं भंते! कइविहे पन्नत्ते? मागंदियपुत्ता! दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-सिढिलबंधेणबंधे य घणियबंधणबंधे य। भावबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते? मागंदियपुत्ता! दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-मूलपगडिबंधे य, उत्तरपगडिबंधे य। नेरइयाणं भंते! कइविहे भावबंधे पन्नत्ते? मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते, तं जहा-मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य, एवं जाव वेमाणियाणं। नाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स कइविहे भावबंधे पन्नत्ते? मागंदियपुत्ता! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते, तं जहा-मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य। नेरइयाणं भंते! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स कइविहे भावबंधे पन्नत्ते? मागंदियपुत्ता! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते? तं जहा-मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य, एवं जाव वेमाणियाणं, जहा नाणावरणिज्जे णं दंडओ भणियो एवं जाव अंतराइए णं भाणियव्वो ॥सू० ४॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! बन्धः प्रज्ञप्तः ? माकंदिकपुत्र ! द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा-द्रव्यबन्धश्च भावबन्धश्च। द्रव्यबन्धः खलु भदन्त ! कतिविध

प्रज्ञप्तः? माकन्दिकपुत्र! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा प्रयोगबन्धश्च विस्रसाबन्धश्च। विस्रसाबन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? माकन्दिकपुत्र! द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा सादिकविस्रसाबन्धश्च अनादिकविस्रसाबन्धश्च। प्रयोगबन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? माकन्दिकपुत्र! द्विविधः प्रज्ञप्तः, शिथिलबन्धनबन्धश्च गाढ बन्धनबन्धश्च। भावबंधः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? माकन्दिकपुत्र! द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा मूलप्रकृतिबन्धश्च उत्तरप्रकृतिबन्धश्च। नैरयिकाणां भदन्त! कतिविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः? माकन्दिकपुत्र! द्विविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा मूलप्रकृतिबन्धश्च उत्तरप्रकृतिबन्धश्च, एवं यावद्वैमानिकानाम्। ज्ञानावरणीयस्य खलु भदन्त! कर्मणः कतिविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः? माकन्दिकपुत्र! द्विविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा मूलप्रकृतिबन्धश्च उत्तरप्रकृतिबन्धश्च! नैरयिकाणां भदन्त! ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कतिविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः? माकन्दिकपुत्र! द्विविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः तद्यथा-मूलप्रकृतिबन्धश्च उत्तरप्रकृतिबन्धश्च। एवं यावद्वैमानिकानाम्, यथा ज्ञानावरणीयेन दण्डको भणित एवं यावद् अन्तरायिकेण भणितव्यः॥सू० ४॥

टीका—'कइविहे णं भंते! बंधे पन्नत्ते' कतिविधः खलु भदन्त! बन्धः प्रज्ञप्तः-कथितः? भगवानाह-'मागंदियपुत्ता!' इत्यादि, 'मागंदियपुत्ता 'हे माकन्दिकपुत्र! 'दुविहे बंधे पन्नत्ते' द्विविधः-द्वि प्रकारको बन्धः प्रज्ञप्तः-कथितः,

---

इससे पहिले निर्जरा पुद्गल कहे गये हैं- ये पुद्गल बन्ध के होने पर ही होते हैं। अतः इसी विचार अब बन्ध का निरूपण सूत्रकार प्रश्नोत्तर रूप से कहते हैं।

'कइविहे णं भंते! बंधे पण्णत्ते?' इत्यादि।

टीकार्थ--'कइविहे णं भंते! बंधे पण्णत्ते' हे भदन्त! बन्ध कितने प्रकार का कहा गया है? ऐसा यह प्रश्न माकन्दिक पुत्र अनगार का है इसके उत्तर में प्रभुने कहा है-'मागंदियपुत्ता!' हे माकन्दिकपुत्र! 'दुविहे बंधे पन्नत्ते' बंध दो प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' वह

त्रीજા સૂત્રમાં નિર્જરા પુદ્ગલ કહેવામાં આવ્યા છે. એ પુદ્ગલ, બન્ધ થાય ત્યારે જ થાય છે. તેથી એ સંબંધથી હવે બન્ધનું નિરૂપણ સૂત્રકાર કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

'कइविहे णं भंते! बंधे पण्णत्ते' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'कइविहे णं भंते! बंधे पण्णत्ते' હે ભગવાન્ બંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? આ પ્રમાણે માકંદિપુત્ર અનગારે ભગવાનને પૂછ્યું તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-'मागंदियपुत्ता!' હે માકંદિકપુત્ર! 'दुविहे बंधे पण्णत्ते' બંધ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.

भ० ८६

तमेव दर्शयति–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा–'दव्वबंधे य भावबंधे य' द्रव्य बन्धश्च भावबन्धश्च। 'दव्वबंधे णं भंते! कइविहे पन्नत्ते' द्रव्यबन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? भगवानाह–'मागंदियपुत्ता! दुविहे पन्नत्ते' माकन्दिकपुत्र! द्विविधो द्रव्यबन्धः प्रज्ञप्तः, द्रव्यबन्धो नाम द्रव्येण स्नेहरज्ज्वादिना अथवा द्रव्यस्य परस्परेण बन्धो द्रव्यबन्ध इति स च द्रव्यबन्धो द्विविधः, तमेव दर्शयति–'तं जहा' तद्यथा–'पओगबंधे य वीससाबंधे य' प्रयोगबन्धश्च विस्रसाबन्धश्च। 'वीससाबंधे णं भंते! कइविहे पन्नत्ते' विस्रसाबन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः, विस्रसा–स्वभावस्तया विस्रसया जायमानो बन्धो विस्रसाबन्धः स्वाभाविक इत्यर्थः यथा

इस प्रकार से है–'दव्वबंधे य भावबंधे य' एक द्रव्य बन्ध और दूसरा भाव बंध, अब माकन्दिकपुत्र अनगार प्रभुसे ऐसा पूछते हैं–'दव्वबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त! द्रव्यबन्ध कितने प्रकार का कहा गया है? उत्तरमें भगवान् कहते हैं–'मागंदियपुत्ता! दुविहे पन्नत्ते' हे माकन्दिक पुत्र द्रव्य बन्ध दो प्रकार का कहा है–स्नेहरज्जु आदि के द्वारा जो बन्ध होता है, वह द्रव्यबन्ध है। अथवा द्रव्य का परस्पर में जो बन्ध होता है वह द्रव्यबन्ध है। द्रव्यबन्धके दो प्रकार ऐसे हैं –'पओगबंधे य वीससाबंधेय' एक प्रयोगबन्ध और दूसरा विस्रसाबन्ध रज्ज्वादिक प्रयोग से जो बन्ध होता है वह प्रयोगबन्ध है। और स्वाभाविक जो बन्ध होता है वह विस्रसाबन्ध है। जैसे मेघमाला का बन्ध।

अब माकन्दिकपुत्र प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'वीससा०' हे भदन्त! विस्रसाबन्ध कितने प्रकार का है? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'मागंदिय पुत्ता०!' हे

'दव्वबंधे य भावबंधे य'' એક દ્રવ્યબંધ અને બીજો ભાવબંધ ફરીથી માકંદિકપુત્ર પ્રભુને પૂછે છે કે 'दव्वबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते' હે ભગવન્ દ્રવ્ય બંધ કેટલા પ્રકારનો છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'माकंदियपुत्ता! दुविहे पण्णत्ते' હે માકંદિકપુત્ર દ્રવ્યબંધ બે પ્રકારનો કહેલ છે. સ્નેહ પાશ વગેરેથી જે બંધ થાય છે તે દ્રવ્યબન્ધ છે. અથવા દ્રવ્યોનો અન્યોન્યમાં જે બંધ થાય છે તે દ્રવ્ય બંધ છે. દ્રવ્યબંધના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'पओगबंधे य वीससाबंधे य' એક પ્રયોગ બન્ધ અને બીજો વિસ્રસાબંધ રજ્જુ વિગેરેના પ્રયોગથી જે બંધ થાય છે તે પ્રયોગબંધ છે. અને જે બંધ સ્વાભાવિક રીતે થાય તે વિસ્રસાબંધ છે. જેમકે મેઘસમૂહોનો સ્વાભાવિક બંધ.

હવે માકંદીપુત્ર અનગાર ફરીથી એવું પૂછે છે કે—'वीससाबंधे णं भंते कइविहे पण्णत्ते?' હે ભગવન્ વિસ્રસાબંધ કેટલા પ્રકારનો છે? તેના

मेघमालायाः। भगवानाह-'मागंदियपुत्ता।' इत्यादि, मागंदियपुत्ता' हे माकन्दिक-पुत्र! 'दुविहे पन्नत्ते' द्विविधः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा' तद्यथा-'साइयवीससाबंधे य अनाइय वीससाबंधे य' सादिकविस्रसाबन्धश्च अनादिकविस्रसाबन्धश्च, तत्र सादिकः-आदिसहितो यः स्वभावापरपर्यायः विस्रसाबन्धो मेघमालादीनां स सादिकविस्रसाबन्धः। अनादिकः-आदिरहितश्च विस्रसाबन्धो धर्मास्तिकायादीनाम् परस्परम्। 'पओगबंधे णं भंते! कइविहे पन्नत्ते' प्रयोगबन्धः-रज्ज्वादिप्रयोगेण द्रव्याणां जीवकृतो बन्धः खलु भदन्त! कतिविधः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'मागंदियपुत्ता!' हे माकन्दिकपुत्र! 'दुविहे पन्नत्ते' द्विविधः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा 'सिढिलबंधण बंधे य घणियबंधणबंधे' य' शिथिलबन्धनबन्धश्च गाढबन्धनबन्धश्चेति। 'भाव

माकन्दिकपुत्र! विस्रसाबन्ध 'दुविहे पन्नत्ते' दो प्रकार का कहा गया है-'तं जहा साइयविससा०' एक सादिकविस्रसाबन्ध और दूसरा अनादिकविस्रसाबन्ध आदि सहित जो विस्रसाबन्ध होता है वह सादिकविस्रसाबन्ध है जैसे मेघमालादिकों में होता है। यह उनका बन्ध किसीके द्वारा कराया नहीं जाता है। किन्तु स्वभावतः ही होता रहता है। तथा आदि रहित जो बन्ध होता है वह अनादिकविस्रसाबन्ध है। जैसे धर्मास्तिकायादिकों परस्पर में बन्ध है। जीवों द्वारा जो रज्जु आदि से बांधना होता है वह प्रयोगबन्ध है। यह प्रयोगबन्ध भी शिथिलप्रयोगबन्ध और गाढप्रयोगबन्ध के भेद से दो प्राकार का है। यही बात 'पओगबंधेणं' इत्यादि से लेकर 'मागंदियपुत्ता' आदि पदों द्वारा यहां प्रश्नोत्तर के रूप में कथन किया जाता है-इसमें

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'माकंदियपुत्ता! હે માકંદિક પુત્ર! વિસ્રસાબંધ 'दुविहे पण्णत्ते' બે પ્રકારનો કહેલ છે-'तं जहा साइय विससा०' એક સાદિક વિસ્રસાબંધ અને બીજો અનાદિ વિસ્રસાબંધ આદિ સહિત જે વિસ્રસાબંધ થાય છે તે સાદિ વિસ્રસાબંધ છે. જે રીતે વાદળો સ્વાભાવિક રીતે મેઘ-સમૂહોમાં થાય છે. જે રીતે વાદળોના પુદ્ગલો એક થઇને બંધાય છે. આ તેનો બંધ કોઈ બીજા દ્વારા કરાવાતો નથી. પરંતુ સ્વભાવથી જ થાય છે. તથા આદિ રહિત જે બંધ થાય છે, તે અનાદિ વિસ્રસાબંધ છે. જેવી રીતે ધર્મા-સ્તિકાયાદિકોમાં પરસ્પરમાં બંધ થાય છે. જીવોદ્વારા જે દોરી વગેરેથી બંધન થાય છે, તે પ્રયોગ બંધ છે. આ પ્રયોગબંધ પણ શિથિલ પ્રયોગબંધ અને ગાઢપ્રયોગબંધના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેજ વાત 'पओगबंधे णं' ઇત્યાદિથી આરંભીને 'मागंदियपुत्ता' હે માકંદિયક પુત્ર આ પ્રમાણેના પદોથી અહિ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

बंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते' भावबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्त इति प्रश्नः । 'मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते' माकन्दिकपुत्र ! द्विविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा' तद्यथा–मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य' मूलप्रकृतिबन्धश्च उत्तरप्रकृतिबन्धश्च, तत्र भावेन मिथ्यात्वादिना बन्धो जीवस्येति भावबन्धः, अथवा भावस्य उपयोगभावाव्यतिरेकात् जीवस्य बन्धो भावबन्धः स च द्विविधो मूलप्रकृत्युत्तरप्रकृतिभेदादिति भावः । 'नेरइयाणं भंते ! कइविहे भावबंधे पन्नत्ते' नैरयिकाणां भदन्त ! कतिविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह– 'मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते' हे माकन्दिकपुत्र ! द्विविधो भावबन्धः

माकन्दिक पुत्रने प्रभु से ऐसा पूछा–'भावबंधे०' हे भदन्त ! भावबन्ध कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तरमें प्रभु कहते है–'मागंदियपुत्ता०' हे माकन्दिकपुत्र ! भावबन्ध जो जीवों के रागादि भावों से होता है दो प्रकार कहा है । एक 'मूलपग०' मूलप्रकृतिबन्ध और दूसरा उत्तर प्रकृतिबन्ध मिथ्यात्वादि के निमित्त से जो जीव के साथ कर्म का बन्ध होता है वह भावबन्ध कहा गया है । अथवा उपयोगरूप भाव से अभिन्न होने के कारण जीव के भाव का बन्ध है, यह भावबंध मूल प्रकृति और उत्तरप्रकृति के भेद से दो प्रकार का होता है इनमें से हे भदन्त !'नेरइयाणं' नैरयिक जीवों के भावबन्ध कितने प्रकार का होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं । 'मागंदिय पुत्ता०' हे माकन्दिक पुत्र ! नारकजीवों के दोनों प्रकार का भावबन्ध होता है । मूलप्रकृतिरूप भावबन्ध

હવે ભાવબંધના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. તેમાં માકંદિપુત્રે પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે–भावबंधे०' હે ભગવન્ ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–मागंदिय पुत्ता !' હે માકંદીપુત્ર ! જીવોના રાગદ્વેષાદિથી જે બંધ થાય છે તે ભાવબંધ છે. તે ભાવબંધ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'मूलपग०' એક મૂળપ્રકૃતિબંધ અને બીજો ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ છે. મિથ્યાત્વ વિગેરેના નિમિત્તથી જીવની સાથે જે કર્મનો બંધ થાય છે, તે ભાવબંધ કહેવાય છે. અથવા ઉપયોગ રૂપભાવથી જુદા ન હોવાને કારણે જીવને જે ભાવનો બંધ થાય છે, તે ભાવબંધ છે. આ ભાવબંધ મૂલપ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેમાંથી 'नेरइयाणं०' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોને કેટલા પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'मागंदिय पुत्ता !' હે માકંદિકપુત્ર ! નારકજીવોને બે પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે. નારકજીવ ને મૂલપકૃતિરૂપ ભાવબંધ થાય છે,

प्रज्ञप्तो नारकाणाम् 'तं जहा' तद्यथा-'मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य' मूलप्रकृतिबन्धश्च उत्तरप्रकृतिबन्धश्च ! 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद्वैमानिकानाम्, एवं-नारकवदेव यावद् वैमानिकानाम्, तिरश्च आरभ्य शेषत्रयोविंशति दण्डकानामपि इमौ भावबन्धौ भवत इति भावः। 'णाणावरणिज्जस्स णं भंते! कम्मस्स' ज्ञानावरणीयस्य खलु भदन्त ! कर्मणः 'कइविहे भावबंधे पन्नत्ते' कतिविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'माकंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते' हे माकन्दिकपुत्र ! द्विविधो भावबन्धो ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो भवतीति, भेदद्वयमेव दर्शयति

भी उनके होता है उत्तर प्रकृतिरूप भावबन्ध भी उनके होता है। भावबन्धविषयक यह कथन 'एवं जाव वेमा०' नारक के जैसा यावत्- वैमानिकदेवों के भी जानना चाहिये। अर्थात् तिर्यञ्च से लेकर बाकी के २३ दण्डकों में भी ये दोनों भावबन्ध होते हैं। 'णाणावरणिज्जस्स०' अब इस सूत्र द्वारा यह पूछा जा रहा है कि ज्ञानावरणीय जो कर्म है उसका भावबन्ध कितने प्रकार का होता है ? उत्तर में प्रभुने कहा 'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पण्णत्ते०' हे माकन्दिक पुत्र ! ज्ञानावरणीय कर्म का भावबन्ध मूलप्रकृति के रूपमें और उत्तरप्रकृति के रूपमें दोनों रूप में होता है। 'नेरइयाणं०' इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा गया है कि नैरयिक जीवों का जो ज्ञानावरणीय कर्म है उसका भावबन्ध कितने प्रकार का कहा है ? उत्तरमें प्रभु ने कहा है-'मागंदिक पुत्ता ! दुविहे भावबंधे पण्णत्ते०' हे माकन्दिक पुत्र ! नारक जीवों का जो ज्ञानावरणीय कर्म है

અને ઉત્તર પ્રકૃતિરૂપ ભાવબંધ પણ થાય છે. ભાવબંધ સંબંધી આ કથન 'एवं जाव वेमाणिया०' નારકજીવ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક દેવો સુધી સમજવું. અર્થાત્ તિર્યંચથી આરંભીને બાકીના તેવીસ દંડકોમાં પણ આ બન્ને પ્રકારના ભાવબંધ થાય છે. 'णाणावरणिज्जस्स०' આ સૂત્રાંશથી એ પૂછવામાં આવે છે કે-જ્ઞાનાવરણીય જે કર્મ છે, તેને ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો થાય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે 'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबंधे पण्णत्ते !' હે માકંદિક પુત્ર ! મૂલપ્રકૃતિબંધ પણાથી અને ઉત્તર પ્રકૃતિપણાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ભાવબંધ બન્ને પ્રકારથી છે 'नेरइयाणं०' આ સૂત્રથી એવું પૂછયું છે કે નૈરયિક જીવોને જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેનો ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबंधे पण्णत्ते० !' હે માકંદિય પુત્ર ! નારકજીવોનું જે જ્ઞાનવરણીય કર્મ છે, તેનો

–'तं जहा' तद्यथा–'मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य' मूलप्रकृतिबन्धश्चोत्तर-प्रकृतिबन्धश्चेति। 'नेरइयाणं भंते! णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स कइविहे भावबंधे पन्नत्ते' नैरयिकाणां भदन्त! ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः कतिविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः? 'मागंदियपुत्ता! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते' माकन्दिकपुत्र! द्विविधो भावबन्धः प्रज्ञप्तः, 'तं जहा' तद्यथा–'मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य' मूलप्रकृतिबन्धश्च उत्तरप्रकृतिबन्धश्च इत्युत्तरम्। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद्वैमानिकानाम्, एकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवानां सम्बन्धिज्ञानावरणीयस्य कर्मणो मूल प्रकृत्युत्तरप्रकृतिनाम भावबन्धौ भवत इति। 'जहा णाणावरणिज्जेणं दंडओ भणिओ यथा ज्ञानावरणीयेन दण्डको भणितः, 'एवं जाव अंतराइएणं भाणियव्वो' एवं यावदन्तरायिकेण भणितव्यः, यथा ज्ञानावरणीयकर्मणो द्विप्रकारकभावबन्धघटित-दण्डकस्य वक्तव्यता कथिता तथैव दर्शनावरणीय कर्मत आरभ्य वेदनीयमोहनीया-युष्कनामगोत्रान्तरायकर्मपर्यन्तमपि दण्डको भणितव्य एवेति भावः। ॥सू० ४॥

उसका भावबन्ध वहां दोनों प्रकार का है। मूलप्रकृतिरूप भी है और उत्तरप्रकृतिरूप भी है। 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार का कथन एकेन्द्रिय से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवों के संबन्धी ज्ञानावरणीय कर्म के भावबन्ध के विषयमें भी जानना चाहिये। अर्थात् वहां पर ज्ञाना-वरणीय कर्म के दोनों प्रकार होते हैं। 'जहा णाणावरणिज्जेणं दंडओ भणिओ०' जैसा यह दण्डक ज्ञानावरणीय कर्म के सम्बन्धमें भावबन्ध विषयक कहा गया है। उसी प्रकार का दण्डक शेष दर्शनावरणीय, वेद-नीय, मोहनीय, आयु, नाम, गोत्र और अन्तराय के भावबन्ध के दोनों प्रकार के सम्बन्धमें कह लेना चाहिये ॥ सू० ४ ॥

ભાવબંધ ત્યાં બન્ને પ્રકારનો કહ્યો છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' આ પ્રમાણેનું કથન એકેન્દ્રિયથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં જ્ઞાનવરણીય કર્મના ભાવબંધના વિષયમાં સમજવું. અર્થાત્ ત્યાં જ્ઞાના-વરણીય કર્મને ભાવબંધ બંને પ્રકારથી થાય છે. 'जहा णाणावरणिज्जेणं दंडओ भणिओ०' જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ ભાવબંધ વિષયનો દંડક કહેલ છે તેજ પ્રમાણે નો દંડક બાકીના દર્શનાવર-ણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ આઠ પ્રકા-રના કર્મને બન્ને પ્રકારના ભાવબંધનો સંબંધ સમજવો. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

एवं बन्धस्वरूपमुक्तम्, बन्धश्च कर्मण एव भवतीति कर्मसूत्रमाह-'जीवा णं भंते !' इत्यादि।

मूलम्—जीवा णं भंते ! पावे कम्मे जे य कडे जे य कज्जइ जे य कज्जिस्सइ अत्थियाइ तस्स केइ णाणत्तं हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवाणं पावे कम्मे जे य कडे जाव जे य कज्जिस्सइ, अत्थि याइ तस्स णाणत्ते ? मागंदियपुत्ता ! से जहा नामए केइ पुरिसे धणुं परामुसइ धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाइ ठाणं ठाएत्ता आयय कन्नाययं उसुं करेइ, आयय कन्नाययं उसुं करित्ता उड्ढं वेहासं उव्विहइ से नूणं मागंदियपुत्ता तस्स उसुस्स उड्ढं वेहासं उव्वीढस्स समाणस्स एयइ वि णाणत्तं जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं ? हंता भगवं एयइ वि णाणत्तं जाव परिणमइ वि णाणत्तं। से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता एवं वुच्चइ जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं नेरइयाणं भंते ! पावे कम्मे जे य कडे० एवं जाव वेमाणियाणं ॥सू० ५॥

छाया—जीवानां खलु भदन्त ! पापं कर्म यत् च कृतं यच्च क्रियते यच्च करिष्यते अस्ति चापि तस्य किञ्चित् नानात्वम् ? हन्त, अस्ति। तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते जीवानां खलु पापं कर्म यत् कृतं यच्च क्रियते यच्च करिष्यते अस्ति चापि तस्य नानात्वम् ? माकंदिक पुत्र ! तद्यथानामकः कश्चित् पुरुषः धनुः परामृशति, धनुः परामृश्य इषुं परामृशति, इषुं परामृश्य स्थाने तिष्ठति स्थाने स्थित्वा आयत कर्णायतमिषुं करोति, आयतकर्णायतमिषुं कृत्वा ऊर्ध्वं विहायसि उद्विध्यति तन्नूनं माकंदिकपुत्र ! तस्य इषोः विहायसि उद्विद्धस्य सतः एजतेऽपि नानात्वम् यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् ? हन्त, भगवन् एजते ऽपि नानात्वम् यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् तत्तेनार्थेन माकंदिक पुत्र ! एवमुच्यते यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम्। नैरयिकाणां भदन्त ! पापं कर्म यत् कृतम् एवमेव यावद्वैमानिकानाम् ॥ सू०५ ॥

टीका--'जीवाणं भंते!' जीवानां भदन्त! 'पावे कम्मे जे य कडे' पापं कर्म यत् च कृतम् 'जे य कज्जइ जे य कज्जिस्सइ' यच्च क्रियते यच्च करिष्यते 'अत्थि याइ तस्स केइ णाणत्ते' अस्ति चापि तस्य किञ्चित् नानात्वम् हे भदन्त! जीवानां यत् कर्म कृतं यत् कर्म इदानीं क्रियते यच्च कर्म भविष्यत्काले करिष्यते, एतेषां कर्मणां परस्परं भेदो वर्त्तते नवेति प्रश्नः, भगवानाह--'हंता अत्थि' हन्त! अस्ति हे माकंदिक पुत्र! एतेषां कर्मणां जीवकृतानाम् अस्त्येव भेद इतिभावः। पुनः

पहिले बन्ध का स्वरूप कहा गया है सो यह बन्ध कर्म के ही होता है इसीसे अब कर्म सूत्र कहा जाता है।

'जीवा णं भंते! पावे कम्मे जे य कडे जेय कज्जइ' इत्यादि।

टीकार्थ--'जीवा णं भंते!' हे भदन्त! जीवों के जो 'पावे कम्मे' पाप कर्म हैं। 'जे य कडे' कि जो पहिले किये जा चुके हैं। 'जे य कज्जइ' जो अब उनके द्वारा किये जा रहे हैं। 'जे य कज्जिस्सइ' और जो उनके द्वारा आगे किये जानेवाले हैं। 'अत्थियाइ तस्स केइ णाणत्तं' उनमें क्या कोई भेद है? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि जीवोंने जो पापकर्म पहिले किये हैं, अथवा जो वर्तमान में वे कर रहे हैं तथा भविष्यत्काल में जो वे करेंगे उन त्रिकालवर्ती कर्मों में क्या आपस में भेद हैं? या नहीं है? ऐसा यह प्रश्न माकन्दिक पुत्र अनगार ने किया है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'हंता अत्थि' हां माकन्दिक पुत्र! जीवों के उन कृत क्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्मो में भेद है। अब इस

બંધનું સ્વરૂપ કહેવાઇ ગયું છે, તે બંધ કર્મથી જ થાય છે જેથી સૂત્રકાર હવે કર્મ સૂત્રનું કથન કરે છે.

'जीवा णं भंते! पावे कम्मे जे य कडे जेय कज्जइ' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—'जीवा णं भंते! હે ભગવન્ જીવોના જે 'पावे कम्मे' પાપ કર્મ છે. 'जेय कडे' કે જે પહેલા કરાયું છે. 'जे य कज्जइ' અને જે વર્તમાનમાં તેઓ કરી રહ્યા છે. 'जे य कज्जिस्सइ' અને જે ભવિષ્યમાં તેઓ કરશે. 'अत्थियाइ तस्स केइ णाणत्तं' તેમાં શું કાંઈ ભેદ છે? પૂછવાનો હેતુ એ છે કે—જીવોએ જે પાપ ભૂતકાળમાં કર્યા હોય અને જે વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય તેમજ જે ભવિષ્યમાં કરવાના હોય જે ભૂતકાળમાં કર્યા હોય વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય અને ભવિષ્યમાં કરવાના હોય તે ત્રણે કાલ સંબંધી કર્મોમાં પરસ્પરમાં શું કંઈ ભેદ છે? અગર નથી? આ પ્રમાણે માકંદીપુત્ર અનગારે પૂછયું છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—हंता अत्थि' હા માકંદિપુત્ર જીવોએ તે કરેલા કૃત, ક્રિયમાણ, કરતા અને કરિષ્યમાણ

प्रश्नयति, 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते 'जीवाणं पावे कम्मे जे य कडे जे य कज्जइ जे य कज्जिस्सइ अत्थियाइ तस्स णाणत्तं' जीवानां पापं कर्म यत् कृतं यच्च क्रियते यच्च करिष्यते अस्ति परस्परं तस्य नानात्वम् इति प्रश्नः, भगवानाह–'मागंदियपुत्ता !' इत्यादि । 'मागंदियपुत्ता !' हे माकंदिकपुत्र ! कर्मणोऽप्रत्यक्षत्वात् तत्प्रतियोगिकभेदेष्वपि अप्रत्यक्षतया प्रत्यक्षप्रमाणेन कर्मभेदस्य दर्शयितुमशक्यत्वात् युक्त्या भेददर्शनाय दृष्टान्तमवतारयति 'से जहानामए केइ पुरिसे धणुं परामुसइ' तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषो धनुः परामृशति गृह्णातीत्यर्थः 'धणुं परामुसित्ता' धनुः परामृश्य–गृहीत्वा, 'उसुं परामुसइ' इषुं–बाणं परामृशति–गृह्णाति, 'उसुं परामुसित्ता' इषुं परामृश्य–गृहीत्वा 'ठाणे ठाइ' स्थाने तिष्ठति 'ठाणे ठाइत्ता' स्थाने स्थित्वा 'आययकण्णाययं उसुं

पर पुनः माकन्दिक पुत्र पूछते हैं कि 'से केणट्ठेणं भंते०' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीवों के जो कृत, क्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्म हैं उनमें आपस में भेद हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'मागंदियपुत्ता०' हे माकन्दिकपुत्र ! कर्म अप्रत्यक्ष है अतः तत्सम्बंधी जो भेद है वह भी अप्रत्यक्ष है अतः प्रत्यक्षप्रमाण से कर्म भेद दिखलाया नहीं जा सकता है अतः युक्ति से भेद दिखाने के लिये दृष्टान्त का प्रयोग किया जाता है जो इस प्रकार से है–' जहा नामए केइ पुरिसे' इत्यादि जैसे कोई पुरुष हो और वह धनुर्धारी हो, अब वह उस धनुष को चलाने के लिये किसी स्थान पर जाकर उस पर बाण आरोपित करके उसे कान तक खींच कर ऊपर आकाश में छोडे तो कहो माकन्दिक पुत्र ! ऐसी स्थिति में 'तस्स उसुस्स उड्ढं वेहासं उव्वि-

---

પાપકર્મોમાં ભેદ છે ફરીથી માકંદિકપુત્ર પૂછે છે કે–से केणट्ठेणं भंते !' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે જીવોએ કૃત ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ જે પાપકર્મ છે તેમાં પરસ્પરમાં કંઇ ભેદ છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'मागंदियपुत्ता !' હે માકંદીયપુત્ર ! કર્મ પ્રત્યક્ષ નથી તેથી તે સંબંધી જે ભેદ છે, તે પણ પ્રત્યક્ષ નથી. જેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી કર્મના ભેદ બતાવી શકાય તેમ નથી. જેથી યુકિતથી કર્મના ભેદ બતાવવા દષ્ટાન્તનો આશ્રય લેવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'से जहा नामए केइ पुरिसे' ઇત્યાદિ જેમકે કોઈ ધનુર્ધારી પુરૂષ હોય તે પુરુષ ધનુષ ચલાવવા કોઈ સ્થાને જઇને તેના પર બાણ ચઢાવીને તેને કાન સુધી ખેંચીને ઉપર આકાશમાં તે બાણ છોડે તો માકંદિકપુત્ર એ સ્થિતિમાં 'तस्स उसुस्स उड्ढं वेहासं उव्विद्धस्स समा-

भ० ८७

करेइ' आयतकर्णायतमिषुं करोति-आकर्णं बाणमाकर्षति इत्यर्थः 'आयय-कण्णाययं उसुं करित्ता' आयतकर्णायतमिषुं कृत्वा 'उड्ढं वेहायसं उव्विहइ' ऊर्ध्वं विहायसि उद्विध्यति-आकाशे प्रक्षिपतीत्यर्थः 'से नूणं मागंदियपुत्ता!' तद् नूनं निश्चितं माकंदिक पुत्र! 'तस्स उसुस्स' तस्य इषोः-शरस्य 'उड्ढं वेहासं उव्विद्धस्स समाणस्स' ऊर्ध्वं विहायसि-आकाशे उद्विद्धस्य सतः 'एयइ वि णाणत्तं' एजतेऽपि प्रकम्पते इत्यत्रापि, इत्यर्थः नानात्वम् भेदः-परस्परम् 'जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं' यावत् तं तं भावं परिणमत्यपि नानात्वम्, अत्र यावत्पदेन 'वेयइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ' वेजते, चलति, स्पन्दते, घट्टयति, क्षुभ्यति, उदीरयति इति संग्रहः। आकाशे गच्छतो बाणस्य प्रथमसमये क्रियायां यादृशं वैलक्षण्यं तदपेक्षया द्वितीयादिसमयक्रियायां यो भेदः सोऽवश्यमेव पार्थक्येन लक्ष्यते एव कम्पनादि भेद इतिभावः। 'हंता भगवं' हन्त भगवन्! 'एयइ वि णाणत्तं जाव परिणमइ वि णाणत्तं' एजतेऽपि नानात्वं यावत् परिणमत्यपि नानात्वम् तत्रैजनादौ परस्परं भेदः संलक्ष्यते एवेतिभावः। 'से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता एवं वुच्चइ जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं' तत् तेनार्थेन माकंदिक पुत्र!

द्धस्स समाणस्स०' उस बाण की गमनरूप क्रिया में नानात्व भिन्नता है न? 'जाव तं तं भावं' यावत् उस २ भावरूप से परिणमन में भी भेद है न? यहां यावत्पद से 'वेयइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है। 'हंता भगवं' हां भदन्त वे ही भेद है तात्पर्य ऐसा है कि आकाश में जाते हुए बाण की प्रथम समयकी क्रिया में जैसी भिन्नता है उसकी अपेक्षा से द्वितीयादि समयकी क्रिया में जो भेद है वह अवश्य ही पृथक् रूपसे प्रतीत होता ही है इस प्रकार कम्पनादि में भेद साधित हो जाता है। अतः 'से तेणट्ठेणं मागंदिय-पुत्ता०' हे माकन्दिकपुत्र! जीवों के क्रियमाण, कृत और करिष्यमाण

णस्स०' તે બાણુની ગમનક્રિયામાં નાનાત્વ-ભિન્નતા છે કે નહી? 'जाव तं तं भावं' યાવત્ તે તે ભાવપણાથી પરિણમનમાં પણ ભેદ છે કે નહિ? અહિં યાવત્પદથી 'वेयइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ' આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'हंता भगवं' હા ભગવાન્ તેમાં ભેદ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-આકાશમાં જતા તે બાણુની પ્રથમ સમયની ક્રિયામાં જેવી ભિન્નતા છે. અને તે અપેક્ષાથી બીજા ત્રીજા સમયની ક્રિયામાં જે ભેદ છે તે જુદા રૂપે અવશ્ય પ્રતીત થાય છે. એજ છે. એજ રીતે કંપન વિગેરેમાં પણ ભેદ સિદ્ધ થાય છે. જેથી 'से तेणट्ठेणं मागंदिय पुत्ता!' હે માકંદિપુત્ર જીવોના ક્રિયમાણ કૃત, અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મોમાં પણ ભિન્નતા છે તેમ મેં કહ્યું છે.

एवमुच्यते यावत् परिणमत्स्वपि नानात्वमिति। 'नेरइयाणं पावे कम्मे जे य कडे' नैरयिकाणां पापं कर्म यत् कृतं यत् क्रियते यच्च करिष्यते तेषां कर्मणां परस्परं नानात्वं परिदृश्यते ज्ञायते नवेति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव यथा जीव माश्रित्य कर्मणां परस्परं भेद इषुगमनदृष्टान्तेन निरूपितः तथैव नारककृतकर्मणामपि परस्परं भेदोऽस्त्येवेति ज्ञातव्यः 'जाव वेमाणियाणं' यावत् वैमानिकानाम् वैमानिकपर्यन्तम् कृतादिकर्मणां भेदो ज्ञातव्य इति ॥सू०५॥

पूर्वं कर्मस्वरूपं निरूपितम्, कर्म च पुद्गलरूपमिति पुद्गलसूत्रमाह-'नेरइयाणं' इत्यादि।

मूलम्-नेरइया णं भंते! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति तेसिं णं भंते! पोग्गलाणं सेयकालंसि कइभागे आहारेंति कइभागं निज्जरेंति? मागंदियपुत्ता असंखेज्जइभागं आहारेंति अणंतभागं निज्जरेंति। चक्किया णं भंते! केइ तेसु निज्जरापोग्गलेसु आसइत्तए वा जाव तुयट्टित्तए वा णो इणट्ठे समट्ठे अणा-

---

पापकर्मों में भिन्नता है ऐसा मैंने कहा है। अब माकन्दिक पुत्र प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'नेरइयाणं पावे कम्मे जेय कडे' हे भदन्त! नैरयिक जीवों के जो कृत क्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्म हैं उनमें अन्तर है? या नहीं है? उत्तर में प्रभु ने कहा है-'एवं चेव' हे माकन्दिक पुत्र! जैसा इषु गमन के दृष्टान्त से जीव को आश्रित करके कर्मों में भेद निरूपित किया गया है उसी प्रकार से नारककृत कर्मों में भी परस्पर में भेद है ऐसा जानना चाहिये इसी प्रकार से भेद 'जाव वेमाणियाणं' यावत् वैमानिक पर्यन्त कृतादि कर्मों का जानना चाहिये ॥ सू०५ ॥

હવે માકંદીપુત્ર ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-'नेरइयाणं पावे कम्मे जेयकडे०' હે ભગવાન્ નારકીય જીવોને જે કૃત, ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મ છે. તેમાં ભેદ અન્તર છે? કે નથી? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' હે માકંદિય પુત્ર બાણના ગમનના દૃષ્ટાંતથી જીવને ઉદ્દેશીને કર્મોમાં પરસ્પરમાં જેવી રીતે ભેદ બતાવેલ છે. તે જ પ્રમાણે નારકીય જીવો એ કરેલા કર્મોમાં પણ પરસ્પરમાં ભેદ છે. તેમ સમજવું. એ જ રીતના ભેદ 'जाव वेमाणियाणं' યાવત્ વૈમાનિક પર્યન્તના કૃત ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ કર્મોના સમજવા. ॥ સૂ૦ ૫ ॥

हरणमेयं वुइयं समणाउसो! एवं जाव वेमाणियाणं सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० ६॥

अट्ठारसमे सए तईओ उद्देसो समत्तो॥

छाया—नैरयिकाः खलु भदन्त! यान् पुद्गलान् आहारतया गृह्णन्ति तेषां खलु भदन्त! पुद्गलानाम् एष्यत्काले कतिभागमाहरन्ति, कतिभागं निर्जरयन्ति? माकंदिकपुत्र! असंख्येयभागमाहरन्ति, अनन्तभागं निर्जरयन्ति। समर्थाः खलु भदन्त! केचित् तेषु निर्जरापुद्गलेषु आसितुं वा यावत् त्वग् वर्तयितुं वा? नायमर्थः समर्थः, अनाधरणमेतदुक्तं श्रमणायुष्मन्! एवं यावत् वैमानिकानाम्। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० ६॥

अष्टादशशतके तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'नेरइया णं भंते!' नैरयिकाः खलु भदन्त! 'जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति' यान् पुद्गलान् आहारतया गृह्णन्ति 'तेसिं णं भंते!' तेषां खलु भदन्त! तेषाम् आहारतया गृहीतानाम् 'पोग्गलाणं' पुद्गलानाम् 'सेयकालंसि' एष्यत्काले भविष्यत्काले ग्रहणानन्तरमित्यर्थः 'कइभागं आहरेंति' कतिभागमाहरन्ति 'कइभागं निज्जरेंति' कतिभागं निर्जरयन्ति हे भदन्त! ये ते नारका

पहिले कर्म के स्वरूप का निरूपण किया गया है वह कर्म पुद्गलरूप होता है अतः अब सूत्रकार पुद्गल सूत्र का कथन करते है।

'नेरइया णं भंते जे जीवे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति' इत्यादि।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा माकन्दिक पुत्र अनगारने प्रभु से ऐसा पूछा है-'नेरइया णं भंते!' हे भदन्त! नरयिक 'जे पोग्गले आहारत्ताए' जिन पुद्गलों का आहाररूप से गृहीत हुए 'तेसिं णं भंते!' आहार रूप से गृहीत हुवे उन पुद्गलों के 'सयकालंसि' भविष्यत्काल में 'कइभागं आहारेंति०' कितने भाग का वे नारक आहार करते हैं और कितने भाग की निर्जरा करते हैं-अर्थात्

કર્મોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. તે કર્મ પુદ્ગલ રૂપ હોય છે. જેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલ સૂત્રનું કથન કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર પ્રમાણે છે—'नेरइया णं भंते! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति' ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી માકંદિકપુત્ર અનગારે પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે 'नेरइया णं भंते! હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ 'जे पोग्गले आहारत्ताए' આહારરૂપે જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. 'तेसिं णं भंते! આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલા તે પુદ્ગલોથી 'सेय कालंसि' ભવિષ્યકાળમાં 'कइभागं आहारेंति०' તે નારક કેટલા ભાગનો આહારક કરે છે? અને કેટલા ભાગની નિર્જરા કરે છે? અર્થાત્ કેટલા

आहाराय यान् पुद्गलान् गृह्णन्ति तेषु कतिभागं भविष्यत्काले आहरन्ति कतिभागं च परित्यजन्ति इति प्रश्नः, भगवानाह-'मागंदियपुत्ता !' हे माकंदिकपुत्र ! 'असंखेज्जइभागं आहारेंति अनंतभागं निज्जरेंति' गृहीतपुद्गलानां मध्यात् असंख्येयभागम् असंख्याततमं भागम् आहरन्ति आहारतया गृह्णन्ति, तथा तस्मादेव अनन्तभागम् अनन्ततमं भागं च निर्जरयन्ति हे माकन्दिकपुत्र ! नारकाणां गृहीताहारपुद्गलनां मध्यात् असंख्येयतमो भाग एव आहृतो भवति अनन्ततमो भागश्च परित्यक्तो भवतीति उत्तरपक्षाशयः। 'चक्किया णं भंते ! केइ' समर्थाः खलु भदन्त

कितने भाग का परित्याग करते हैं? तात्पर्य ऐसा है कि जो वे नारक आहार के लिये जिन पुद्गलोंको ग्रहण करते हैं, उनमें कितने भाग को वे आहार के काम में लेते हैं और कितने भाग को छोड देते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'मागंदियपुत्ता !०' हे माकन्दिकपुत्र ! गृहीत पुद्गलों के मध्य से असंख्यातवें भागरूप पुद्गलों को वे आहाररूपमें ग्रहण करते हैं और गृहीत पुद्गलों के मध्य से अनन्तवें भागरूप पुद्गलों को वे छोड देते हैं अर्थात् आहाररूप से ग्रहण नहीं करते हैं। अर्थात् नारक जीवों ने जितने आहार पुद्गलों को ग्रहण किया है वे सब के सब पुद्गल आहाररूप से परिणत नहीं होते हैं किन्तु उनमें असंख्यात का भाग देने से जो लब्ध आता है उतने मात्र पुद्गलों को वे आहाररूप में परिणमाते हैं बाकी को नहीं। ग्रहण किये हुए आहार पुद्गलों के अनन्तवें भागप्रमाण पुद्गल परित्यक्त होते हैं। अब माकन्दिकपुत्र अनगार प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'चक्किया णं भंते ! केइ०' हे

ભાગનો ત્યાગ કરે છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકજીવો આહાર માટે જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તે પૈકી જે કેટલો ભાગ તે આહારના ઉપયોગમાં લે છે? અને કેટલા ભાગનો ત્યાગ કરે છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-માગંદિય પુત્તા' હે માકંદીકપુત્ર ! ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો પૈકી અસંખ્યાત ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે. અને ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલોમાંથી અનંતમાં ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ ત્યજી દે છે. અર્થાત્ આહારરૂપે લેતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-નારકજીવોએ જેટલા આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા છે, તે બધા જ પુદ્ગલો આહારરૂપે પરિણમતા નથી. તેમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આપવાથી જે બાકી રહે છે, ફકત તેટલા જ પુદ્ગલો તેઓ આહારરૂપે પરિણમાવે છે. બાકીના નહી. અને જે બાકી રહે છે તે અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તે અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ પુદ્ગલ ત્યજેલ હોય છે.

केचित् 'तेसु निज्जरापोग्गलेसु' तेषु निर्जरापुद्गलेषु 'आसइत्तए वा जाव तुयट्टित्तए वा' आसितुम्-उपवेष्टुं वा यावत् त्वग् वर्तयितुं वा अत्र यावत् पदेन 'सइत्तए वा ठाइत्तए वा निसीइत्तए वा' शयितुं वा स्थातुं वा निषत्तुं वा इति संग्रहो भवतीति हे भदन्त ! केचन पुरुषाः तेषु निर्जरापुद्गलेषु उपवेष्टुं शयितुं स्थातुं निषत्तुं त्वग् परिवर्त्तयितुं वा समर्थाः भवन्ति किमिति प्रश्नः, भगवानाह-णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः तेषु निर्जरापुद्गलेषु उपवेशनादि कर्त्तुं न कोऽपि समर्थः । कथं न समर्थस्तत्राह-'अणाहरणमेयं वुइयं समणाउसो' अनाधरणमेतत् उक्तम् श्रमणायुष्मन् ! हे श्रमण ! आयुष्मन् ! एतत् निर्जरापुद्गलजातं तीर्थकरगणधरैः अनाधरणम् आधर्तुमक्षमम् उक्तम् नैतत् पुद्गलजातं कस्यापि अधारो येनात्र केषांचिदपि आसनादिकं संभवेत् अपितु अनाधारतया कथमिव कस्यापि तत्र निर्ज-

---

भदन्त ! ये जो परित्यक्तरूप निर्जरापुद्गल हैं सो इन निर्जरापुद्गलों में क्या कोई जीव बैठ सकता है ? या करवट बदल सकता है ? यहां यावत्पद से 'सइत्तए वा ठाइत्तए वा निसीइत्तए' इन पदों का संग्रह हुआ है । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'णो इणट्ठे समट्ठे' हे माकन्दिक पुत्र ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् उन निर्जरा पुद्गलों पर कोई भी जीव उपवेशनादि क्रिया करने के लिये समर्थ नहीं है ? क्योंकि 'अणाहरणमेयं वुइयं०' श्रमण आयुष्मन् यह निर्जरा पुद्गल समूह किसी भी वस्तु को अपने में धरने के लिये अक्षम है । अर्थात् यह पुद्गलजात किसी का भी आधारभूत नहीं होता है कि जिससे यहां किसी को भी बैठने आदि रूप क्रिया हो सके अनाधाररूप होने के कारण किस प्रकार से किसी भी जीव की उस निर्जरापुद्गल में उपवेशनादिरूप

ફરીથી માકંદીય પુત્ર અનગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'चक्किया णं भंते ! केइ०' હે ભગવન્ જે આ ત્યાગ કરેલા નિર્જરા પુદ્ગલોમાં શું કોઈ જીવ બેસી શકે છે? 'सइत्तए वा ठाइत्तए वा निसीइत्तए वा' અથવા સુઈ શકે? કરવટ-પડખું બદલી શકે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-णो इणट्ठे समट्ठे' હે માકંદીપુત્ર! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ તે નિર્જરા પુદ્ગલો પર કોઇ પણ જીવ બેસવા વિ. નટક્રિયા કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી. કેમકે 'अणाहरणमेयं वुइयं०' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ નિર્જરા પુદ્ગલ પુદ્ગલોનો સમૂહ કોઇપણ વસ્તુને પોતાનામાં મૂકી શકતા નથી. અર્થાત્ આ પુદ્ગલ સમૂહ કોઇના પણ આધારરૂપ થતો નથી. કે જેથી અહિયાં કોઈ પણ બેસવા વગેરે ક્રિયા કરી શકે. જેથી આધારરૂપ ન હોવાને કારણે કોઇ-પણ જીવની તે નિર્જરા પુદ્ગલમાં બેસવા રૂપ ક્રિયા કઇ રીતે થઇ શકે?

रापुद्गले उपवेशनादिकं स्यादितिभावः । 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद्वैमानिकानाम् यथा नारकेण गृहीतपुद्गलानां भविष्यसमये असंख्येयतमभागस्यैव आहरणं भवति अनन्ततमभागस्य निर्जरणम् , यथा वा न कोऽपि तादृश निर्जरापुद्गलेषु उपवेशनादिकं कर्त्तुं शक्नोति अनाधारत्वात् तथा वैमानिकपर्यन्तानामपि गृहीताहारपुद्गलेभ्यः असंख्यतमभागस्यैव आहारो भवति अनन्ततमभागस्यनिर्जरणम् तादृशपुद्गलेषु न कोऽपि आसनादिकर्तुं शक्तोऽनाधारत्वादिव, इत्यादिकं सर्वं ज्ञातव्यमिति आहारोऽत्र ओज आहारो द्रष्टव्यः । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! यद् देवानुप्रियेण निवेदितं तत्

क्रिया हो सकती है ? अर्थात् नहीं हो सकती है । 'एवं जाव वेमाणियाणं' जिस प्रकार से नारक द्वारा गृहीत पुद्गलों का भविष्यत्समय में असंख्यातवां भाग आहृत (आहार रूप में परिणत) होती है और अनन्तवां भाग निर्जीर्ण होता है तथा तादृश निर्जरापुद्गलों में कोई भी जीव उपवेशनादि क्रिया नहीं कर सकता है क्योंकि वे अनाधाररूप होते हैं उसी प्रकार से वैमानिक पर्यन्त जीवों के भी गृहीत आहार पुद्गलों में से असंख्यातवें भागप्रमाण पुद्गल ही आहृत होते हैं और अनन्तवें भाग रूप पुद्गल निर्जरित होते हैं और ऐसे निर्जरितपुद्गलों में कोई भी जीव उपवेशनादिक क्रिया करने में समर्थ नहीं होता है क्योंकि ये अनाधाररूप होते हैं इत्यादि कथन सब यहां पर लगा लेना चाहिये आहार शब्द से यहां ओज आहार का ग्रहण हुआ है 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो यह कहा है

અર્થાત્ તે ક્રિયા થઇ શકતી નથી. 'एवं जाव वेमाणियाणं' જે રીતે નારક જીવે ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલો ભવિષ્યકાળમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આહાર રૂપે પરિણમે છે. અને અનન્તમા ભાગનો ત્યાગ થાય છે. અને તે ત્યાગ કરાયેલા પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવ બેસવા વિ. ક્રિયા કરી શકતા નથી કેમ કે તે અનાધાર રૂપ છે. તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં પણ ગ્રહણ કરેલ આહાર પુદ્ગલો માંથી અસંખ્યાત ભાગ જેટલા પુદ્ગલ જ આહારપણા રૂપે ગ્રહણ કરાય છે. અને અન્તમા ભાગરૂપ પુદ્ગલ નિર્જરિત (ત્યાગ કરાયલા) હોય છે, અને એવા નિર્જરિત પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવ બેસવા વિગેરેની ક્રિયા કરી શકતા નથી. કેમ કે તે અનાધારરૂપ હોય છે. વિગેરે બધું જ કથન અહિં પણ સમજવું. અહિયાં આહાર શબ્દથી ઓજ આહાર ગ્રહણ કરાયો છે.

एवमेव सर्वतः सत्यमेव सर्वतः सत्यमेवेति उक्त्वा माकन्दिकपुत्रो भगवन्तं वन्दननमस्कारादिकं कृत्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति इति ॥सू० ६॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां अष्टादशशतके
तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥१८-३॥

वह सर्वथा सत्य ही है २। इस प्रकार कह कर माकन्दिक पुत्र अनगारने भगवान् को वंदना की नमस्कार किया यावत् यह सब करके फिर वे संयम और तपसे आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ६॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके अठारहवें शतकका तीसरा उद्देशक समाप्त ॥ १८-३ ॥

"સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે! ત્તિ" હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કથન કર્યું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને માકંદીપુત્ર અનગારે ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા, વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ।સૂ. ૬।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઢારમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૩ ॥

卐